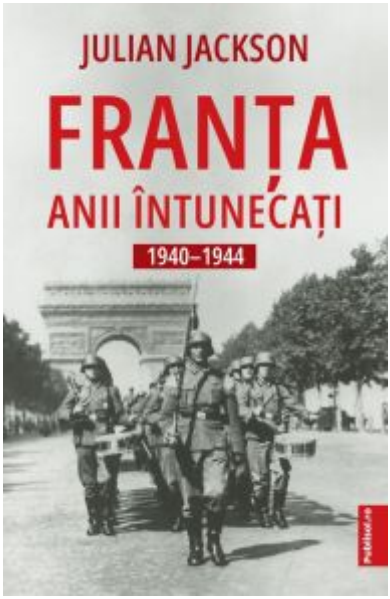
JULIAN JACKSON
FRANȚA
ANII ÎNTUNECAȚI
1940–1944
Publisol

JULIAN JACKSON

FRANŢA

ANII ÎNTUNECAŢI

(1940-1944)

În memoria mamei mele

Prefaţă

Această carte este inspirată de convingerea că a sosit vremea pentru o nouă cronică a Franței din perioada ocupației germane. Ultima istorie generală pe această temă, realizată de către istoricul francez Jean-Pierre Azéma, a apărut în anul 1973, însă în cei douăzeci şi şapte de ani care au trecut de atunci s-au efectuat cercetări mult mai ample. Ceea ce îmi propun prin acest studiu este să ofer o nouă sinteză interpretativă care să țină seamă de cantitatea considerabilă de informații rezultate în urma cercetărilor recente. Acest lucru înseamnă, desigur, că această carte nu

ar fi putut fi scrisă în lipsa activității inovatoare de arhivare a multor altor istorici. Nădăjduiesc că recunoştința pe care le-o port reiese din notele de subsol, însă aş vrea să profit de ocazia scrierii acestei prefețe pentru a-i menționa pe unii istorici a căror muncă a fost îndeosebi inspirațională şi motivantă pentru mine: Philippe Burrin, Luc Capdevila, Daniel Cordier, Jean-Louis Crémieux-Brilhac, Laurent Douzou, Jean-Marie Guillon, Stanley Hoffmann, Roderick Kedward, Pierre Laborie, François Marcot, Robert Paxton, Denis Peschanski, Henry Rousso, Gisèle Sapiro, John Sweets, Olivier Wieviorka.

Se poate observa că majoritatea numelor de pe această listă sunt franceze, iar acest fapt poate că trebuie subliniat, luând în considerare convingerea aparent imposibil de eradicat în afara Franței (şi uneori chiar şi în Franța) conform căreia francezii în continuare nu sunt dispuşi să îşi „înfrunte" trecutul. În timp ce scriam această carte, am pierdut şirul numărului de persoane care au dorit să-mi povestească despre amnezia voluntară a Franței în ceea ce priveşte ocupația şi predilecția ei pentru a da crezare legendelor eroice despre Rezistență.

Problema cu astfel de comentarii nu este doar condescendența neîntemeiată pe care sunt fundamentate – aserțiunea este că noi, britanicii, am fi făcut față lucrurilor mult mai bine în circumstanțe similare –, ci şi faptul că sunt, fără echivoc, false. Este adevărat că primele studii importante ale regimului Vichy au fost realizate în afara Franței, însă istoricii francezi le-au ajuns de mult din urmă. Departe de a reprezenta anii pe care istoricii francezi îi evită, perioada Regimului de la Vichy este, probabil, în momentul actual, cea mai cercetată din istoria Franței, cu toate că este dificil să spunem cât de departe şi în ce manieră descoperirile comunității ştiințifice au reuşit să ajungă la publicul larg. Dimpotrivă, opinia publică despre ocupația din Franța a devenit extrem de fixată pe colaborationism şi antisemitism; în schimb, cele mai recente cercetări ştiințifice au fost mai degrabă orientate spre Rezistență, după ce subiectul a fost neglijat o vreme. Unul dintre țelurile mele principale în această carte este de asemenea să readuc Rezistența în

discuție, dar asta fără să evit în vreun fel aspectele mai sumbre ale perioadei.

Îi sunt extrem de recunoscător lui Tony Morris, care lucra la Oxford University Press (OUP), pentru că m-a încurajat să scriu această carte şi pentru că a susținut-o cu atâta entuziasm. Când i-am povestit că îmi doream să scriu o carte scurtă despre Vichy, mi-a sugerat să mă gândesc la un proiect editorial mai ambițios. Mă bucur că i-am urmat sfatul, însă în cazul în care cititorii vor considera această carte prea lungă, îmi împart vina cu el. Îi mulțumesc de asemenea lui Ruth Parr, succesorul lui Tony Morris la OUP, pentru că a continuat să sprijine un proiect la care nu a lucrat de la început, lui Michael Watson, pentru că a asistat cartea în procesul de producție, şi Rowenei Anketell, pentru editarea ei extraordinar de eficientă. Cea mai mare parte a cercetării pentru această carte s-a petrecut în biblioteca „Institut d'histoire du temps présent" şi îi sunt îndeosebi recunoscător bibliotecarei de acolo, Jean Astruc. Aş dori de asemenea să le mulțumesc angajaților de la biblioteca BDIC din Nanterre. Unul dintre efectele secundare benefice ale stadiilor finale din cercetarea mea a fost că am ajuns să apreciez, dacă nu să îndrăgesc, noua „Bibliothèque de France": poate că afecțiunea va apărea şi ea în timp. Aş vrea de asemenea să consemnez mulțumirile mele pentru David Eastwood, şeful meu de catedră, care a sprijinit cartea mea şi a reuşit să păstreze o atmosferă de lucru foarte civilizată şi relaxată în cadrul catedrei chiar şi în această perioadă neplăcută din timpul revoluției permanente Blair-Thatcher din universitățile britanice.

Doresc să-i mai mulțumesc lui Frank Cherbé pentru încurajările sale şi pentru că mi-a pus la dispoziție nenumărate materiale privind procesul Papon din Franța. Eleanor Breuning a fost suficient de amabilă să corecteze întregul text: eforturile ei eroice m-au salvat de multe greşeli. Alte trei persoane citiseră manuscrisul într-o primă fază. Patrick Higgins a avut ocazia să citească o mare parte din prima ciornă. Lectura lui atentă mi-a dovedit că mai aveam mult de lucru. Însă datoria pe care o am față de Patrick este una mai profundă. Am avut foarte multe de învățat de la el în

cei douăzeci de ani de când suntem prieteni, iar într-o bună zi sper că voi cunoaşte măcar jumătate din câtă istorie ştie el. Roderick Kedward a citit întregul manuscris şi a contribuit cu multe sugestii utile. Încurajarea lui a fost foarte importantă pentru mine, iar impulsul pe care munca şi inspirația lui le-au oferit în studiul lui Vichy şi al Rezistenței Franceze în Marea Britanie este incomensurabil. Kevin Passmore a citit manuscrisul într-un stadiu deja avansat pentru a mai contribui cu un număr mare de comentarii detaliate, însă am încercat să țin cont de sugestiile pe care şi-a permis totuşi să le facă. Totuşi, cel mai important lucru este că m-a învățat foarte multe despre politica franceză interbelică atât prin scrierile sale, cât şi prin discuțiile noastre. A fost grozav să îl am coleg într-o universitate situată la mică distanță de cea în care activez eu.

Ultimul dar mai degrabă cel dintâi este Douglas, căruia aş vrea să îi mulțumesc pentru că a fost poate chiar mai apropiat de această carte decât şi-ar fi dorit în răstimpuri. Puține activități implică mai mult egoism şi egocentrism precum scrierea unei cărți. Data viitoare voi face eforturi mai mari pentru a depăşi aceste vanități, însă între timp nu pot decât să îmi exprim sincera recunoştință pentru toate cele pe care i le datorez.

Swansea, iulie, 2000

Introducere

Ocupaţia prin ochii istoricilor

În Franța, perioada dintre anii 1940 şi 1944 este cunoscută sub numele de „anii întunecați". Procurorul care a participat la procesul postbelic al mareşalului Pétain, André Mornet, şi-a intitulat memoriile *Four Years to Erase from our History* („Patru ani de eliminat din istoria noastră")[1]. Au fost multe lucruri de eliminat. În 1940, după o bătălie ce a durat doar şase săptămâni, Franța a suferit o înfrângere militară catastrofală. A fost semnat un armistițiu cu Germania, iar jumătate din Franța, inclusiv Parisul, a fost ocupată de

trupele germane. În cealaltă jumătate a țării, un presupus guvern francez independent, condus de mareşalul Pétain, s-a instalat în oraşul balnear Vichy. Guvernul de la Vichy a lichidat instituțiile democratice ale Franței, a persecutat francmasonii, evreii şi comuniştii şi s-a angajat într-o politică de colaborare cu Germania. În cele din urmă, 650.000 de muncitori civili francezi au fost recrutați forțat pentru a lucra în fabricile germane, 75.000 de evrei din Franța au pierit la Auschwitz, 30.000 de civili francezi au fost împuşcați ca ostatici sau membri ai Rezistenței, iar alți 60.000 au fost deportați în lagărele de concentrare germane.

Dorința lui André Mornet de a şterge aceşti ani din istorie a fost larg împărtăşită. De Gaulle a încercat să facă acelaşi lucru. În august 1944, guvernul său provizoriu a emis o ordonanță prin care declara că întreaga legislație a Regimului de la Vichy era nulă şi fără valoare: istoria se va relua de acolo de unde a fost oprită în anul 1940. Atunci când de Gaulle a fost rugat să anunțe restaurarea Republicii Franceze, în Parisul care fusese eliberat, el a refuzat – pe motiv că Republica nu fusese niciodată suprimată. Această ficțiune legală a devenit fundamentul unei reinterpretări eroice a anilor întunecați. Potrivit acestei reinterpretări, majoritatea ororilor care îi fuseseră provocate Franței au fost doar opera germanilor; de Gaulle şi mişcarea de rezistență au întruchipat adevărata Franță, iar marea parte a poporului francez, cu excepția unei şlehte de trădători, îi susținea cu tărie, fie în gândire, fie în faptă. Mornet însuşi a contrazis titlul propriilor sale memorii, declarând în epigraf că Rezistența a făcut ca perioada cuprinsă între anii 1940 şi 1944 să fie declarată ca fiind „notabilă în istoria noastră". Acest mit al Rezistenței a atins apogeul după 1960, atunci când de Gaulle a devenit preşedinte al celei de-a Cincea Republici. În 1964, rămăşițele lui Jean Moulin, care fusese trimisul lui de Gaulle în Rezistență, au fost transferate către Panthéon, unde sunt îngropați eroii naționali ai Franței.

Mitul eroic a ignorat prea multe realități incomode pentru a putea dăinui – în timpul ocupației, Mornet însuşi şi-a oferit serviciile legale procurorului în procesul de la Riom, unde Vichy şi-a pus inamicii politici pe banca acuzaților – şi a

început să se prăbuşească după 1970. Un catalizator în acest proces a fost filmul documentar al lui Marcel Ophuls *The Sorrow and the Pity* (*Durerea şi Mila*). Fără îndoială, unul dintre cele mai importante documentare istorice realizate vreodată, filmul de trei ore al lui Ophuls, lansat în 1971, a fost o operă atent construită, care a prezentat populaţia franceză din timpul ocupaţiei într-o lumină nefavorabilă, fără precedent, descriind-o ca fiind predominant egoistă şi *attentiste* (pasivă). Ophuls a fost încântat să surprindă pe peliculă încercările oamenilor de a-şi rescrie trecutul. Filmul a fost realizat pentru televiziune, dar a fost atât de iconoclastic, încât autorităţile au refuzat să-l difuzeze şi nu a fost programat la televiziunea franceză până în 1981. *Durerea şi Mila* a contribuit la starea de spirit a rebeliunii tineretului din 1968: de Gaulle era preşedinte, iar versiunea sa din trecut era contestată. Un al doilea film cu un impact marcant a fost *Lacombe Lucien* (1974), în regia lui Louis Malle, care a surprins povestea unui sătean adolescent care devine colaborator din întâmplare şi nu din convingere. Întorcându-se cu bicicleta de la o încercare de a se alătura Rezistenţei, face o pană, dă peste nişte germani şi sfârşeşte prin a lucra pentru ei. Filmul ilustrează o lume amorală, lipsită de eroi, în care destinul este arbitrar.[2]

Începând cu anul 1970, francezilor li se reamintea tot mai mult, în filme, cărţi şi ziare, că milioane de oameni îl veneraseră pe mareşalul Pétain, că legile Regimului de la Vichy, şi nu cele germane, reprezentau Franţa cea „adevărată" şi că fuseseră discriminatorii la adresa evreilor francezi şi a francmasonilor francezi, că poliţiştii francezi, şi nu cei germani, arestaseră evrei şi comunişti, că membrii mişcării de rezistenţă reprezentaseră doar o minoritate şi că majoritatea oamenilor fuseseră *attentistes* şi nu eroi. Mitul era acum răsturnat. Filmele demitizau Rezistenţa: „adevărata" Franţă părea să fie reprezentată de Vichy şi nu de Charles de Gaulle sau de mişcarea de rezistenţă.

Această viziune a ocupaţiei nu este mai satisfăcătoare decât cea gaullistă. Pétain fusese cu siguranţă popular, însă regimul său, într-o măsură mai mică. Evreii au fost persecutaţi de către guvernul francez, însă o mai mare parte

a lor a supraviețuit Holocaustului în Franța decât în majoritatea celorlalte țări aflate sub ocupație. Opinia a fost pasivă, dar „attentisme” implica o multitudine de poziții. A existat un mit al Rezistenței care se cerea spulberat, dar asta nu înseamnă că aceasta însăşi a fost un mit.

Restabilirea echilibrului, totuşi, nu implică revenirea la vechea mitologie. Istoria ocupației ar trebui să fie scrisă nu în alb-negru, ci mai curând în nuanțe de gri. Poate că Vichy a fost un regim reacționar şi autoritar, însă s-a bucurat de un sprijin eterogen, chiar şi din partea celor care au susținut Frontul Popular de stânga în anii ’30. În momente diferite şi în grade diferite, Regimul de la Vichy a atras de partea lui o varietate de oameni, precum arhitectul Le Corbusier, jurnalistul Hubert Beuve-Méry, viitorul preşedinte François Mitterrand, economistul François Perroux, regizorul de teatru Jean Vilar. Acestea nu sunt nicidecum figuri marginale din istoria secolului XX a Franței, iar fenomenul Vichy a reprezentat începutul carierei lor, nu sfârşitul. Importanța lui Mitterrand nu are nevoie de a mai fi menționată; Beuve-Méry, fondatorul *Le Monde*, a fost cel mai influent editor de gazetă din Franța, din 1945 până în 1969; Perroux a fost cel mai cunoscut economist francez al secolului XX, un Keynes al Franței, ca să citățm din necrologul său; Vilar a fost fondatorul festivalului Avignon, un pionier al democratizării teatrului în Franța postbelică. Menționarea acestor nume nu este menită să discrediteze persoanele în cauză, ci să sublinieze complexitatea Regimului de la Vichy. Unele dintre persoanele incluse pe această listă au ajuns în cele din urmă membri ai Rezistenței, dar acest lucru nu înseamnă neapărat că au repudiat valorile care i-au apropiat de Vichy. Rezistența nu a fost niciodată monolitică, iar liniile care o despărțeau de Regimul de la Vichy nu au fost întotdeauna bine definite.

Ambiguit**ăţ**i

Ambiguitățile epocii pot fi ilustrate prin cinci scurte citate. Primul îi aparține lui Henri Frenay, unul dintre primii membri ai Rezistenței. Acesta provine din manifestul mişcării

de rezistență pe care a început să o coaguleze în toamna anului 1940:

> *Suntem profund atașați de lucrarea Mareşalului Pétain. Subscriem la corpul marilor reforme care au fost întreprinse. Ne însuflețește dorința ca acestea să fie durabile, iar alte reforme viitoare să vină în completarea celor deja inițiate. Având în vedere acest obiectiv, facem parte din mişcarea de Eliberare națională... Toți cei care servesc în rândurile noastre, precum şi aceia care se află deja acolo, vor fi francezi autentici. Evreii vor servi în rândurile noastre doar dacă au luptat cu adevărat într-unul dintre cele două războaie.*[3]

Al doilea citat provine dintr-o scrisoare scrisă în iunie 1940 de către François Valentin, care la scurt timp după aceea a devenit liderul Légion des Combattants, o organizație creată de Regimul de la Vichy pentru a obține sprijin pentru Pétain.

> *Consider că atitudinea guvernului lui Pétain este nebunească. Suntem răpuşi. Din păcate, acest lucru este adevărat. Însă acesta nu este un motiv pentru a accepta ca fiind definitiv ceea ce, cu un exercițiu de voință, nu trebuie să reprezinte mai mult decât un accident. Să negociezi cu inamicul înseamnă să te predai! Ultima noastră speranță este de a întări Germania împotriva Angliei: este de a ne dezonora pe noi înşine prin furnizarea de arme duşmanului nostru împotriva aliatului nostru. Trebuie să sperăm şi să persistăm... În cazul în care apare posibilitatea să părăsesc Anglia, nu o voi lăsa să îmi scape.*[4]

Al treilea citat este din jurnalul filosofului catolic Emmanuel Mounier, care era, atunci când a scris aceste cuvinte, în octombrie 1940, un susținător destoinic al Regimului Vichy. Comentează ordonanța guvernului de la Vichy discriminatorie la adresa evreilor:

> *În această seară, a apărut ruşinoasa ordonanță antisemită, cu mult mai gravă decât orice aşteptare pe care o aveam... Mă simt îmbătrânit, de parcă aş fi bolnav.*[5]

Cel de-al patrulea citat este semnat de Maurice Ripoche, fondatorul organizației de rezistență Ceux de la Résistance:

Trebuie să ne descotorosim de politicienii guralivi şi de evreii fără patrie.[6]

Ultimul citat provine dintr-un studiu publicat în 1942 de către mişcarea de rezistenţă „Organisation civile et militare” (OCM):

Minoritatea evreiască, concentrată în câteva centre mari şi reprezentată în grupările politice, intelectuale şi financiare, este activă şi foarte prezentă... Antisemitismul rămâne universal chiar şi în ţările liberale. Acest lucru sugerează că îşi are fundamentul în realitate.[7]

Un membru propétainist al Rezistenţei, un pétainist probritanic şi antigerman, un pétainist proevreiesc, doi membri antisemiţi ai Rezistenţei: cu siguranţă nu sunt categorii previzibile. Acestea dezvăluie complexitatea reacţiilor la ocupaţie şi măsura în care antagonişţii pot împărtăşi la fel de multe premise cu inamicii lor câte împart şi cu cei aliaţi. De multe ori, oamenii care au făcut alegeri diferite au făcut acest lucru în apărarea unor valori similare.

Franţa lui Péguy

Un punct comun de referinţă pentru membrii Rezistenţei, conservatorii regimului Vichy, precum şi pentru fascişţii parizieni a fost scriitorul Charles Péguy. În ziua în care mareşalul Pétain a anunţat că urmăreşte semnarea unui armistiţiu, activistul creştin-democrat Edmond Michelet a distribuit pe străzile oraşului său o broşură cu şase citate ale lui Péguy. Unul dintre acestea era: „În timpul războiului, acela care nu se predă este omul meu, oricine ar fi el, de oriunde ar veni şi oricare ar fi partidul la care a aderat... Iar acela care se predă este duşmanul meu, oricine ar fi, de oriunde ar veni şi oricare ar fi partidul său”.[8] Michelet a fost primul dintr-un lung şir de membri ai Rezistenţei care l-au citat pe Péguy. Numele său a fost adesea invocat de către membrii Rezistenţei care se opuneau legilor antisemite ale Regimului de la Vichy.[9] De Gaulle însuşi a aderat la scrierile lui Péguy; el l-a citat într-un discurs al său din 18 iunie 1942.[10]

Regimul de la Vichy a fost, de asemenea, dornic să revendice patronajul lui Péguy. S-a vorbit chiar despre instituirea unei sărbători naționale care să-l comemoreze.[11] Péguy a fost citat ca o sursă de inspirație în spatele contrarevoluției conservatoare a regimului, numită Revoluția națională.[12] Unul dintre fiii lui Péguy, Pierre, a scris o carte pentru a susține această interpretare.[13] Însă Péguy a fost, de asemenea, lăudat şi de către „colaboraționiştii" extremişti care considerau reformele guvernului Vichy a nu fi îndeajuns de radicale şi care îşi doreau un regim fascist în Franța. Un membru al acestui grup, romancierul Robert Brasillach, îl considera pe Péguy ca fiind „cel care a inspirat noua Franță, pe scurt, un național-socialist (nazist) francez". Îşi mai nota de asemenea regretul că Péguy nu a fost rasist[14], însă în 1941, celălalt fiu al lui Péguy, Marcel, a publicat *Le Destin de Charles Péguy,* în care mărturisea: „Tatăl meu este mai presus de toate un rasist... Gândirea sa ar putea fi rezumată în aceste trei elemente: o țară, o rasă, un lider".[15]

Nu este neobişnuit pentru personalitățile istorice să treacă printr-o stare de anexare postumă, care nu respectă deloc realitatea vieții lor – Ioana d'Arc a fost, de asemenea, invocată de toate părțile în vremea ocupației –, însă însuşi scrisul lui Péguy a fost supus unor interpretări cât se poate de contradictorii. Ca tânăr socialist la începutul secolului, el a fost un apărător înfocat al inocenței lui Alfred Dreyfus, considerându-i cauza drept o cruciadă spirituală pentru apărarea purității tradiției republicane. Cu toate acestea, până în 1904, ajunsese să deplângă modul în care dreyfusismul fusese însuşit de politicienii carierişti, după cum a rostit-o într-un aforism celebru: „Fiecare lucru începe ca *mistique* şi se termină ca *politique*". În 1905, în umbra rivalității franco-germane, *Notre patrie,* cartea lui Péguy, a celebrat patriotismul şi l-a distanțat de internaționalismul socialiştilor cu care se luptase pentru Dreyfus. În 1910, prin poemul său *Le Mystère de la charité de Jeanne d'Arc,* şi-a anunțat convertirea la catolicism. Şi-a pierdut viața în bătălia de la Marne din 1914, după care a devenit obiectul unui cult patriotic.[16]

Cu toate acestea, cel mai important aspect despre Péguy nu este că viața sa a reprezentat o serie de renunțări şi repudieri. Mai degrabă a fost o serie de acumulări şi depuneri. El nu a fost, aşa cum susținea, „mai întâi de toate" socialist, republican şi susținător al evreilor şi „abia apoi" catolic şi patriot: el a fost toate aceste lucruri în acelaşi timp. Acest lucru l-a făcut pe Péguy un membru incomod în oricare dintre taberele la care ar fi aderat. A fost un republican care a disprețuit partidele politice, un catolic care a atacat instituția Bisericii şi un apărător al înrădăcinării franceze care a lăudat cu înflăcărare iudaismul. Mai presus de toate, Péguy a fost un moralist şi un profet.. Dacă ar exista un fir imaginar care să treacă prin toate scrierile sale, acesta ar reuni, prin profunda sa cunoaştere a istoriei franceze, reticența sa față de „modern" şi cultul său pentru tradițiile şi meşteşugurile artizanale din mediul rural francez. Susținând că disprețuieşte intelectualii preocupați doar de abstracțiuni – unul dintre cuvintele sale cheie este „charnel" –, Péguy era la fel de implicat în realizarea efectivă a revistei pe care o publica pe cât era şi în a scrie materialele pentru ea. Convingerea sa fundamentală a fost că toate tradițiile pe care le-a celebrat – cea catolică, socialistă (socialismul său nu a fost niciodată marxist), republicană, iudaică – fac parte din solul fertil al istoriei Franței. Nu există un alt scriitor mai francez decât Péguy; totuşi, el s-a aflat la confluența a numeroase Franțe distincte.

Conservatorii Regimului Vichy admirau obsesia lui Péguy cu privire la înrădăcinare şi tradiție, de Gaulle îi admira patriotismul înflăcărat, catolicii din mişcarea de rezistență îl apreciau pentru valorile sale spirituale, republicanii din mişcarea de rezistență prețuiau faptul că milita pentru cel mai pur ideal republican, iar fasciştii îi stimau intransigența sa furioasă. Aceste ițe nu pot fi separate cu uşurință, iar acest lucru face din Péguy emblema perfectă pentru istoria Franței dintre anii 1940 şi 1944.

În ultimii douăzeci şi cinci de ani, acea istorie chinuită a fost subiectul unor cercetări intense. Nimic nu ar putea fi mai puțin adevărat decât acest clişeu jurnalistic, întâlnit în special în rândul britanicilor, conform căruia Franța nu a

reuşit să-şi „confrunte” trecutul din timpul războiului. Astfel, înainte de recentul proces al unui funcţionar din guvernul Vichy, Maurice Papon, pentru crime împotriva umanităţii, *The Times* şi-a informat cititorii că evenimentul „a pus bazele unei examinări dureroase şi târzii a trecutului Franţei din vremea războiului”.[17] O reexaminare poate că este într-adevăr dureroasă, însă nu este întârziată. În orice librărie din Franţa există un raft întreg care afişează lucrări recente despre ocupaţie – şi, de obicei, dintre cele care se concentrează pe aspectele sale cel mai puţin agreabile. Astfel de cărţi pot fi cumpărate inclusiv din gări. Abundenţa scrierilor despre ocupaţie pare nestăvilită: a devenit, în zilele noastre, cea mai cercetată perioadă din istoria Franţei.

1945-1965: Rezistenţa îşi scrie istoria

Istoria ocupaţiei a început să fie consemnată în vremea în care soldaţii germani erau încă prezenţi în Franţa. În octombrie 1944, guvernul lui de Gaulle a fondat un comitet istoric pentru a studia ocupaţia şi eliberarea Franţei. Acesta a devenit *Comité d’histoire de la Deuxième Guerre mondiale*, condus de istoricul Henri Michel. Comitetul a dispus înfiinţarea unei arhive de materiale legate de război şi a fondat o revistă, *Revue d’histoire de la Deuxième Guerre mondiale*, care a publicat primele articole ştiinţifice despre ocupaţie, demers care continuă şi astăzi. Comitetul a avut o echipă de corespondenţi în toate arondismentele franceze – 156 până în 1979 –, mulţi dintre ei profesori de liceu, care colectau informaţii locale cu privire la ocupaţie şi care au realizat aproximativ 2.000 de interviuri cu membri ai Rezistenţei. În 1980, acest comitet a intrat în subordinea *Institut d’histoire du temps présent* (IHTP), institut dedicat studiului istoriei contemporane în general, dar care încă îşi concentrează resursele în special asupra ocupaţiei.[18]

În primii douăzeci de ani după 1945, scrierile istorice s-au concentrat pe Rezistenţă. Când Michel a publicat o bibliografie critică a Rezistenţei, în 1964, el a enumerat 1.200 de articole.[19] Multe dintre ele erau semnate de foşti membri ai mişcării de rezistenţă, care doreau să-şi rememoreze

poveştile. Au fost realizate memorii, de asemenea, de către membri ai Forţelor Franceze Libere[20], aflaţi în exil la Londra, şi de către unii lideri ai Rezistenţei, rămaşi în Franţa.[21] Reprezentările erau foarte diferite, în funcţie de locul în care se aflau cei care scriau aceste texte, Londra sau Franţa. Colonelul Passy, şeful serviciului de informaţii al lui de Gaulle, a descris Rezistenţa din Franţa ca fiind „o dorinţă arzătoare de a face bine, o gândire curajoasă şi o imaginaţie exaltată, care s-au tradus în acţiuni dezorganizate, lipsite de eficacitate”.[22] Memoriile lui de Gaulle, care au apărut între 1954 şi 1959, au ilustrat conflictele sale cu aliaţii anglo-saxoni, însă au tratat Rezistenţa cu un amestec de respect glacial şi dispreţ demagogic, ca pe o piesă în marele demers gaullist de salvare a onoarei franceze.

Încă din anul 1951 au început să apară o serie de istorii, debutând cu un studiu al micii mişcări de rezistenţă[23] şi continuând în anii 1960 cu istoriile unor mişcări mai ample[24] şi ale instituţiilor de rezistenţă.[25] Cele mai multe dintre acestea au apărut cu susţinerea Comitetului lui Michel, într-o serie numită *Esprit de la Résistance*, al cărui obiectiv autoproclamat era „edificarea cetăţenilor noştri şi restabilirea unui adevăr care aşază fiecare persoană la locul său de drept, formarea tinerilor din Franţa”.[26] Cu toate că autorii fuseseră în general implicaţi în mişcarea de rezistenţă, acestea au reprezentat lucrări ştiinţifice, bazate în mare parte pe dovezi transmise prin viu grai. După cum a scris Lucien Febvre în prefaţa unuia dintre aceste studii, era necesar ca generaţia Rezistenţei să ofere propria relatare a istoriei sale.[27] Comitetul a stabilit chiar şi realizarea unei cronologii, arondisment cu arondisment, a fiecărui act de rezistenţă, înregistrat în peste 150.000 de fişe.

Aceasta nu a fost doar dovada unui pozitivism istoric dus la extrem, ci şi un act de evlavie: Comitetul şi-a asumat rolul de a transmite o parte a patrimoniului naţional către generaţiile viitoare.[28]

Figura dominantă a acestei istoriografii a fost Henri Michel (1907-1986), a cărui productivitate prolifică a inclus prima scurtă istorie generală a Rezistenţei, în anul 1950, prima teză de doctorat dedicată acesteia şi primul studiu ştiinţific al

unei mişcări unice de rezistență.[29] Înainte de 1940, Michel fusese profesor de istorie şi activist socialist în Toulon. A activat în mişcarea de rezistență a departamentului Var, reprezentând socialiştii din Comitetul pentru eliberarea departamentelor. A fost atât un savant, cât şi o personalitate populară, cuprins de un simț al datoriei față de memoria Rezistenței. A fost, după cum chiar el scria, „unul dintre cele mai mărețe episoade din istoria Franței", în ciuda faptului că „trecând de la *mistique* la *politique*, a devenit plin de impurități".[30] Michel se lăsa de multe ori dominat de evlavie, fără să treacă totuşi cu vederea conflictele dintre Franța şi Marea Britanie. Astfel, în biografia pe care a scris-o despre Jean Moulin, Michel a notat conflictul dintre Moulin şi un alt lider gaullist al Rezistenței, Pierre Brossolette: „După părerea mea, nu este necesar să mai zăbovim asupra acestui episod. Jean Moulin şi Pierre Brossolette au murit amândoi eroic, ca victime ale Gestapoului, iar memoria lor nu poate fi separată de sentimentele de respect şi admirație."[31] Această biografie a apărut în 1964, anul în care decizia lui de Gaulle de a transfera rămăşițele lui Moulin la Panthéon marca momentul în care acesta fusese ales ca erou emblematic al Rezistenței, omul care a unit Rezistența şi a regrupat-o în sprijinul lui de Gaulle.

Acest consens gaullist a fost respins de către comuniştii care şi-au autoproclamat rolul predominant în Rezistență.[32] Partidul a minimizat impactul discursului lui de Gaulle de la BBC din 18 iunie 1940 şi a susținut că propriul Apel transmis în 10 iulie a fost mai important. Cu toate acestea, istoricii necomunişti au argumentat că Partidul Comunist nu a început să opună rezistență până când Hitler nu a invadat Uniunea Sovietică, în iunie 1941. Un aspect în care interpretările comuniste au coincis totuşi cu cele gaulliste a fost sublinierea centralității Rezistenței, fie ea gaullistă ori comunistă. Pe lângă aceşti monoliți gaullişti şi comunişti nu mai era loc pentru voci dezaprobatoare, deşi una sau două au pătruns în memoriile unor membri ai Rezistenței, precum cele ale lui Emmanuel d'Astier de la Vigerie şi Georges Bidault. Însă acestea nu au afectat în mod substanțial imaginea de ansamblu. D'Astier era cunoscut pentru lipsa lui

de deferență, în vreme ce despre Bidault se cunoştea faptul că îi purta o ranchiună personală lui de Gaulle, opunându-se politicii sale în privința Algeriei.[33]

Această concentrare asupra Rezistenței însemna că istoria regimului Vichy era în mare măsură ignorată. *Revue d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale* nu a dedicat niciun număr ocupației şi lui Vichy, până în 1964. Cele mai multe texte despre Vichy au luat forma unor memorii justificative, scrise de foştii susținători ai regimului.[34] Începutul Războiului Rece a creat un public mai empatic pentru aceste poveşti decât cel de care ar fi avut parte în 1945. În 1957, fiica lui Laval a publicat o colecție de trei volume de mărturii ale unor foşti colaboratori ai tatălui său. Deşi o mare parte din cercetare era utilă, interpretările au fost tendențioase şi au atras o respingere categorică din partea istoricilor din Comitet.[35]

Prima istorie a regimului Vichy nu a fost semnată de un istoric academician, ci de scriitorul Robert Aron, în 1954. În anii 1930, Aron făcea parte din acea generație de tineri intelectuali dezgustați de ceea ce ei considerau a fi neputința Celei de-a Treia Republici. Aron însuşi era membru al unui grup numit *Ordre nouveau*, din care făcea parte şi Jean Jardin, care avea să devină un consilier apropiat al lui Laval în 1942. Datorită relației sale cu Jardin, Aron a evitat persecuția antisemită şi s-a refugiat în Africa de Nord, unde l-a sprijinit pe generalul Giraud, un conservator pe care americanii l-au susținut ca fiind la polul opus față de Charles de Gaulle. Aron avea relații bune în cercurile politicii şi afacerilor, iar istoria lui despre Vichy s-a bazat pe informații personale (şi, de asemenea, pe înregistrările proceselor postbelice). Scriind fără niciun fel de nostalgie pentru A Treia Republică, Aron a produs o istorie subtil apologetică a fenomenului Vichy, care susținea că regimul a acționat ca un „scut" între francezi şi germani, făcând tot posibilul pentru a rezista presiunii germane în vederea unei colaborări. Când acest lucru nu a avut succes, vina a căzut pe Laval şi nu pe Pétain.[36] Distincția lui Aron între un Vichy al lui Pétain şi un Vichy al lui Laval a primit „bun de tipar" în 1956 de la respectabilul politolog André Siegfried.[37]

Cu toate defectele sale, cartea lui Aron a avut meritul de a prezenta Regimul de la Vichy mai mult decât ca pe un simplu instrument al Germaniei. L-a reintrodus ca fiind demn de aprofundat. Deşi interpretarea lui Aron cu siguranță nu a fost una gaullistă, aceasta nu a subminat neapărat mitul gaullist. Sugerând că Vichy încercase să reziste în felul său, Aron, asemenea gaulliştilor şi comuniştilor, a limitat numărul real de „trădători" la câțiva pe care îi poți număra pe degetele de la o mână. Şi el a fost de acord că „adevărata" Franță era una a Rezistenței; tot ce şi-a propus a fost să includă şi Vichy-ul.

Anii '70: în miezul Regimului de la Vichy

Istoricii de profesie şi-au îndreptat în sfârşit atenția către Vichy pe la 1970. Din acest punct, se pot observa trei faze distincte în studierea regimului Vichy. Prima s-a concentrat asupra naturii regimului, a doua, asupra opiniei publice şi a reacțiilor diferitelor grupuri sociale, iar a treia, asupra interacțiunilor dintre regim şi societate.

Prima fază a fost inaugurată prin publicarea cărții lui Robert Paxton *Vichy France: Old Guard and New Order 1940-1944,* în 1972 (tradusă în franceză un an mai târziu). Paxton, care a predat la Universitatea Columbia, se consacrase deja ca academician prin publicarea unui studiu al armatei sub Vichy.[38] Însă cea de-a doua sa carte a provocat indignare printre unii francezi, şi nu doar din cauza faptului că un american în vârstă de 41 de ani venea să le țină morală cu privire la trecutul lor. Henri Michel, care a revizuit cartea în manieră pozitivă, se întreba dacă pasiunea morală care îi adusese lui Paxton bursa nu fusese inspirată de un oarecare sentiment antifrancez. Răspunzând la această dilemă în prefața unei noi ediții din 1982 a cărții sale, Paxton a observat că, scriind în timpul războiului din Vietnam, miza sa a fost „conformismul naționalist de orice fel".[39] Paxton a devenit de atunci sursa de inspirație a unei noi generații de istorici francezi mai tineri – recent, cartea sa a fost descrisă în Franța drept „revoluția copernicană" în studiul fenomenului istoric Vichy [40] – iar el a devenit cel mai

cunoscut istoric al Regimului de la Vichy. Cartea sa, chiar şi după douăzeci şi cinci de ani, rămâne cel mai bun studiu al regimului.

Interpretarea lui Paxton a avut trei direcţii principale. În primul rând, a demonstrat că liderii Regimului de la Vichy au încercat în mod constant să colaboreze cu Germania. Folosindu-se din plin de arhivele germane, Paxton a respins distincţia dintre Vichy-ul colaboraţionist şi progerman al lui Laval şi Vichy-ul patriotic şi antigerman al lui Pétain. Pentru Paxton, nu a existat niciun joc pétainist duplicitar. În al doilea rând, Paxton a susţinut că Vichy avea un plan intern pentru regenerarea politică a societăţii franceze. În vreme ce se obişnuia ca Regimul de la Vichy să fie privit ca o victimă a circumstanţelor iar culpa să le revină politicilor dezagreabile ale germanilor, Paxton a făcut distincţie între politicile impuse de către germani şi cele care veneau din interiorul regimului. De exemplu, el a demonstrat incontestabil că Vichy deţinea propria sa agendă antisemită. În al treilea rând, Paxton a argumentat complexitatea şi incoerenţa politicilor interne ale regimului Vichy. În loc să considere Vichy drept un regim exclusiv reacţionar, Paxton a arătat că în acesta îşi găseau locul deopotrivă modernişti şi conservatorii: subtitlul cărţii sale a fost „vechea gardă şi noua ordine". Astfel, Paxton a reintrodus Vichy-ul într-un context istoric mai amplu, conturând continuităţi strâns legate de trecutul şi viitorul Franţei. Vichy nu mai putea fi privit ca fiind doar o aberaţie sau o simplă paranteză în istoria franceză.

Ar fi greşit să considerăm interpretarea lui Paxton ca fiind inedită în toate privinţele. Impactul cărţii sale a lăsat în umbră alte studii care anticipaseră multe dintre concluziile sale. De pildă, pe cele ale istoricului franco-american Stanley Hoffmann, care şi-a petrecut adolescenţa în Franţa aflată sub ocupaţie. Hoffmann a fost autorul a două articole strălucite, care continuă să fie unele dintre cele mai importante texte scrise vreodată despre regim. În primul rând, el a interpretat Vichy nu ca pe o simplă răzbunare a dreptei reacţionare, ci ca pe o „dictatură pluralistă", în care diferite facţiuni politice au concurat pentru influenţă. În al doilea rând, el a analizat

diferitele direcţii ale colaborării.[41] Cu toate că Hoffmann susţinea că au existau mai multe Vichy şi diferite moduri de colaborare, distincţia nu se făcea între un Vichy „bun” şi un Vichy „rău”, între Pétain şi Laval. Subliniind diversitatea regimului Vichy, Hoffmann a pledat pentru o logică internă care urmăreşte istoria regimului de la început şi până la sfârşit.

O altă lucrare inovativă, care apare în traducere franceză în 1968, este *La France dans l'Europe de Hitler*, semnată de istoricul german Eberhard Jäckel.[42] Făcând uz de arhivele germane, Jäckel a demonstrat că Vichy a căutat în mod activ colaborarea şi că această politică a fost îndeplinită chiar şi atunci când Laval nu se afla la putere. Politicile interne ale Regimului Vichy au fost examinate în 1970, atunci când venerabila *Fondation nationale des Sciences politiques* a organizat un colocviu pe tema Vichy, aducând laolaltă supravieţuitorii acelei perioade, precum şi istoricii vremii.[43] Deşi se limita la studiul politicilor şi al instituţiilor, acest colocviu a dezvăluit informaţii noi despre politica Vichy şi a abordat problema continuităţii regimului într-o perioadă care include şi anii dinainte şi după instaurarea acestuia.

Interpretarea lui Aron nu a avut un efect hotărâtor în aceste studii, însă studiul lui Paxton cu siguranţă a avut impact.[44] Cartea sa a fost scrisă cu pasiune morală, care a fost cu atât mai eficientă cu cât exprimarea sa era reţinută. Mai mult decât atât, nimeni nu mai oferise o sinteză atât de cuprinzătoare şi tranşantă. Articolele lui Hoffmann au constituit cadrul conceptual în jurul căruia se putea scrie o istorie a Regimului de la Vichy, însă nu a fost el cel care a scris această istorie, Jäckel nu se exprimase pe tema politicii interne, iar colocviul din 1970 nu acoperise politica externă, evitând astfel relaţia dintre reformele interne ale regimului şi colaborare.

Nu este suficient să scrii o carte bună de istorie (lucru pe care Paxton cu siguranţă l-a făcut), e important de asemenea să o scrii la momentul potrivit. Cartea lui Paxton a apărut atunci când mitul gaullist îşi pierdea din credibilitate, iar oamenii erau interesaţi să îi afle punctul de vedere. Cartea lui Jäckel, deşi mai restrânsă în perspectivă decât a lui

Paxton, nu a fost mai puțin importantă. În primii zece ani de la lansarea acesteia în limba franceză, în anul 1968, s-au vândut 3.000 de exemplare; Paxton a vândut peste 58.000 în primii doisprezece ani de la apariție.[45]

Lucrările ulterioare despre regimul Vichy au aprofundat sau rafinat interpretările lui Paxton, însă nu le-au contestat în mod categoric.[46] În 1982, decanul istoricilor diplomați francezi, Jean-Baptiste Duroselle, a creat un studiu de politică externă bazat pe arhivele franceze, recent declasificate. El a identificat o dezbatere internă mai amplă în elaborarea politicii externe a Franței, însă diferențele față de studiul lui Paxton erau doar de ordinul detaliilor.[47] Studiile de politică economică din Franța ale istoricului american Richard Kuisel şi ale istoricului francez Michel Margairaz au accentuat chiar mai mult decât Paxton continuitățile dintre Vichy, ceea ce fusese înainte de Vichy şi ce i-a urmat: relatarea lor despre modernizarea economiei franceze îi oferă regimului Vichy un rol central.[48]

Au existat unele contraatacuri împotriva interpretării lui Paxton. Michèle Cointet a încercat să recupereze existența unei tradiții liberale la Vichy, studiind inițiativa regimului de a înființa un organ consultativ numit „Conseil National”.[49] Chiar dacă istoria consiliului ar merita scrisă, nu ar trebui să i se acorde o importanță prea mare: era un organism lipsit de putere. În 1989 a apărut o biografie apologetică a unui lider al Vichy, amiralul Darlan. Însă, în ciuda eforturilor autorilor, noua cercetare nu făcea decât să submineze şi mai mult ceea ce doreau să dovedească.[50] Consensul istoricilor de astăzi este cel mai bine demonstrat de faptul că atunci când, în 1990, François-Georges Dreyfus a oferit o versiune *réchauffe* (reîncălzită) a tezei lui Aron, eforturile sale au atras mai degrabă indiferență decât indignare.[51]

Anii 1980: de la regim la societate

A doua fază a istoriografiei Vichy a avut loc la sfârşitul anilor 1970 şi a marcat trecerea de la un studiu al regimului către un studiu al celor care au trăit sub regim – cu alte cuvinte, de la politică la societate.[52] Dat fiind că Paxton a

dezbătut acest subiect, opinia sa a fost că Rezistența reprezenta doar o minoritate restrânsă, iar majoritatea oamenilor, indiferent de opiniile lor personale cu privire la germani, au fost „colaboratori funcționali”. Așa cum arhivele germane i-au permis lui Paxton să conteste corectitudinea anterioară, deschiderea rapoartelor prefecților și a altor rapoarte contemporane asupra opiniei publice i-a permis de data aceasta să-și revizuiască concluziile cu privire la atitudinea populației franceze.

Prefecții sunt agenții guvernului, detașați în unitățile administrativ-teritoriale ale Franței, denumite *départements*. Fiecare *département* are în frunte un prefect, iar una dintre sarcinile acestuia este de a-i furniza guvernului rapoarte regulate cu privire la opinia publică. Sigur că această sursă trebuie folosită chibzuit, nu doar pentru că rapoartele prefecților pot fi înflorite cu propriile ipoteze ideologice ale autorilor, iar a lor *déformation professionelle* i-ar putea ispiti să prezinte o imagine conform dorințelor superiorilor. Însă aceste prejudecăți pot fi detectate, iar sub Vichy prefecților nu le-a luat mult să înceapă să raporteze ceea ce superiorii lor chiar nu își doreau să audă. Folosind astfel de surse, Pierre Laborie din arondismentul Lot, din sud-vest, și John Sweets din orașul Clermont Ferrand, au ajuns la concluzii incredibil de asemănătoare cu privire la opinia publică.[53] Au observat o ostilitate aproape universală față de germani încă de la început și o dezamăgire rapidă față de Regimul de la Vichy. Dacă francezii au fost într-adevăr *attentiste*, acest lucru nu s-a întâmplat din cauza simpatiei față de germani. O înmulțire a studiilor regionale a confirmat în mare măsură aceste interpretări.

Mai mult decât atât, astfel de studii au pus sub semnul întrebării o categorisire prea simplistă a opiniei publice. Dihotomia dintre „rezistență” și „colaborare” este prea brută pentru a reuși să se adapteze multiplicității reacțiilor față de regim. Laborie a proiectat confuzia, nestatornicia și complexitatea opiniei publice.[54] Aceste studii generale ale opiniei publice au fost consolidate prin studii ale unor grupuri sociale și politice specifice: colaboratori convinși[55], muncitori[56], industriași[57], prizonieri de război[58], femei[59], tineri[60].

Cel mai bun indiciu al transformării agendelor de cercetare a fost publicarea unui alt uriaş colocviu organizat în 1990 de către *Institut d'histoire du temps present* (IHTP) pe tema „Vichy şi francezii", la douăzeci de ani după colocviul din 1970 privind regimul.[61]

A treia fază a istoriografiei Vichy de la mijlocul anilor 1980 a vizat interacţiunea dintre regim şi cetăţeni: studiul organizaţiilor sociale şi culturale, unele fondate sau susţinute de către regim, altele independente de acesta, care mediau legătura dintre stat şi societate. Odată cu această nouă fază, s-au deschis noi domenii de cercetare în cinema[62], teatru[63], artă[64], propagandă[65], reprezentări iconografice[66], organizaţii de muncitori[67] şi aşa mai departe. Aceste studii au evidenţiat tot felul de poziţii intermediare între sprijinul acordat regimului şi opoziţia faţă de acesta. În sfera culturală, în special, se observă că regimul a permis un grad surprinzător de libertate. Din nou, aceste noi agende de cercetare au fost dezbătute în cadrul unui alt colocviu important al IHTP, în 1987, dedicat „vieţii culturale în timpul Regimului de la Vichy".[68]

Dacă s-ar dori o rezumare a periodizării sugerate prin acest studiu istoriografic, ar suna cam aşa: o interpretare binevoitoare a Regimului de la Vichy şi a conduitei francezilor în vremea aceea (Aron, de la mijlocul anilor 1950 până la mijlocul anilor 1960) a fost înlocuită cu una mai critică (Paxton, de la mijlocul anilor 1970 până la mijlocul anilor 1980), iar aceasta a fost ulterior modificată printr-o relatare mai nuanţată a atitudinilor sociale şi politice ale populaţiei franceze (Laborie, începând cu mijlocul anilor 1980).

Le Grand absent: evreii

Aceste etape istoriografice apar foarte clar în modul în care istoriografia a tratat o problemă concretă: Vichy şi evreii. Până la sfârşitul anilor 1960, soarta evreilor şi politica Vichy faţă de ei au fost în mare parte ignorate – bibliografia lui Michel din anul 1964 enumeră doar câteva cărţi despre evrei. Colocviul din 1970 abia dacă a menţionat această problemă. Nu este adevărat că nu s-a scris nimic despre evrei în

această perioadă. Dimpotrivă, o cercetare foarte amplă a fost publicată de *Centre de documentare juive contemporaine* (CDJC), fondat în timpul războiului de către Isaac Schneersohn. Născut într-o familie poloneză hasidică, Schneersohn a ajuns în Franța în 1920, devenind un om de afaceri de succes. Misiunea inițială a CDJC era să adune documentația necesară pentru a sprijini evreii să obțină restituirea proprietăților, la încheierea războiului. Datorită inițiativei îndrăznețe a tânărului său ucenic, Léon Poliakov, la încheierea ocupației, CDJC a obținut dosarele SS din Franța. Această importantă resursă de arhive i-a permis CDJC-ului să devină un centru de cercetare important. În 1945, a fondat *Le Monde juif*, prima revistă din lume dedicată studiului exclusiv al Holocaustului.[69] Istoricii din CDJC au publicat lucrări de pionierat în anii 1940 şi 1950 despre evreii din Franța aflată sub ocupație, în timpul războiului – lucrări privind rezistența evreiască[70], lagărele pentru evreii din Franța[71] şi instituțiile Vichy care aveau de-a face cu evreii[72].

Cercetarea CDJC s-a aflat în întregime la periferia istoriografiei franceze oficiale şi a trecut neobservată de către publicul larg, un alt exemplu al modului în care receptarea textelor istorice este la fel de legată de vremea în care au fost scrise, cât este şi de „obiectivitatea" lor. Neglijarea a fost atât un rezultat al tendințelor iacobine ale istoriografiei franceze – o reticență în a trata anumite grupuri în afara identității lor de cetățeni francezi[73] –, cât şi o reticență a evreilor francezi înşişi de a înfrunta ororile acelor vremuri. La încheierea războiului, mulți dintre evrei au ales să se reintegreze în societatea franceză şi au preferat să accepte ideea că germanii purtau întreaga vină pentru persecuția lor.

Această perspectivă s-a schimbat în anii 1970, parțial pentru că războiul arabo-israelian a dus la înfiriparea unui sentiment mai lucid de identitate în rândul populației evreieşti din Franța, parțial ca urmare a demitizărilor din filmul *Durerea şi Mila* (filmul nu s-a eschivat de la a aborda tema persecuției franceze a evreilor). Printre istorici, Robert Paxton era din nou un inovator, devenind în anul 1981 coautor al unei relatări necruțătoare a politicii Vichy față de

evrei, ce demonstra că legile discriminatorii ale regimului Vichy au fost adoptate independent de presiunea germană, susținând că până în anul 1942 atitudinea populației franceze față de evrei a fost una de indiferență, tinzând spre ostilitate[74]. În acelaşi timp, Serge Klarsfeld, avocat şi istoric evreu de naționalitate franceză, a ajuns la concluzii similare cu privire la politica regimului Vichy[75]. Klarsfeld, al cărui tată pierise la Auschwitz, a încercat să aducă un omagiu victimelor şi să îi tragă la răspundere pe cei vinovați. Una dintre realizările lui Klarsfeld a fost aceea de a reconstitui cu migală o listă cu numele tuturor victimelor Holocaustului din Franța[76]. Inițiativele sale din anii 1980 sunt cele care au făcut presiuni asupra guvernului francez pentru a-i judeca pe executanții politicii antisemite a regimului Vichy, acei călăi care scăpaseră de pedeapsă la finalul ocupației. Pe parcursul anilor 1980, un număr mare de cărți a fost publicat pe tema evreilor şi a regimului Vichy, precum şi pe subiectul politicii mai ample de persecuție a regimului: lagărele sale de concentrare, tratamentele aplicate străinilor, romilor, comuniştilor şi evreilor.[77] Dacă mai înainte istoricii făceau distincția clară între primii ani ai regimului şi statul polițienesc din 1944, acum ei puneau accentul pe continuitatea represiunii Vichy – persecuția fusese acolo de la început, iar radicalizarea era doar o chestiune care căpăta amploare.[78] În măsura în care istoricii dezbătuseră soarta evreilor din Franța ocupată, ei au considerat că regimul Vichy a făcut tot posibilul pentru a-i proteja de germani. Aceasta a fost şi direcția urmată de studiul de pionierat cu privire la Holocaust al lui Raul Hilberg, din 1961, *Distrugerea evreilor europeni*.[79]

Cu toate acestea, în ultima vreme, istoricii au început să-şi perfecționeze relatările despre atitudinea populației față de evrei, fără a pune la îndoială vinovăția regimului. Au fost nevoiți să se confrunte cu paradoxul conform căruia, în ciuda antisemitismului propagat de Vichy, o mare parte a evreilor din Franța au supraviețuit în vremea războiului. Pentru Paxton, explicația e reprezentată de nestatornicia politicii germane, însă pentru Klarsfeld, care întotdeauna a făcut distincția dintre regim şi populație, ea are la bază reacțiile

poporului francez. El nu este singurul istoric evreu francez (şi supraviețuitor) al acelor vremuri care oferă această perspectivă mai puțin negativă, adoptată în alte scrieri istorice recente pe această temă. Totuşi, acest aspect nu a fost îmbrățişat de către publicul larg, care încă este reticent să accepte că poate ocupația a avut şi ea eroii ei.[80] Este interesant, în orice caz, că al doilea film al lui Louis Malle pe tema ocupației, *Au revoir les enfants* (1987), povestea a trei băieți evrei refugiați într-o şcoală catolică, ilustrează o imagine mai puțin sumbră decât cea prezentată în *Lacombe Lucien*, chiar dacă filmul se încheie cu arestarea băieților.

Anii 1990: Rezistența se întoarce

Ce anume s-a întâmplat cu istoria Rezistenței în aceşti ani în care obsesia pentru Regimul de la Vichy a luat amploare?[81] Era inevitabil ca în anii 1970 caracterul ortodox gaullist asupra Rezistenței să fie la fel de criticat precum cel al regimului Vichy. Prima provocare a fost reprezentată de publicarea memoriilor a doi lideri ai mişcării de rezistență, Henri Frenay şi Claude Bourdet.[82] Aceştia au prezentat o imagine a Rezistenței din Franța şi nu din Londra, fiind intransigenți în legătură cu anexarea istorică a acesteia de către de Gaulle. O perspectivă în principal metropolitană a apărut, de asemenea, în cele cinci volume de istorie a Rezistenței semnate de Henri Noguères, apărute între 1967 şi 1981.[83] Noguères a fost el însuşi un lider local al Rezistenței, afişând simpatii socialiste. Cărțile sale, scrise împreună cu un alt fost membru al Rezistenței, comunistul Marcel Degliame-Fouché, au prezentat rapoarte lunare despre activitățile mişcării, întocmite pe baza mărturiilor unor membri importanți. Rezultatul este o cronică informativă şi nu o istorie interpretativă. Într-adevăr, în ceea ce priveşte controversata problemă a participării comuniste la Rezistență, primele două volume au apărut cu un apendice dezaprobator semnat de către un al treilea contribuitor, Jean-Louis Vigier, care a părăsit proiectul după acest moment.

Noguères nu a fost un istoric de profesie, iar faptul cel mai frapant despre istoriografia Rezistenței de după 1970 este că atenția istoricilor francezi nu s-a mai îndreptat în această direcție, fiind acaparată de Vichy. Însă consemnarea istoriei Rezistenței nu a încetat după 1970. Dintre cele 7.000 de cărți şi articole dedicate vremii, în cei treizeci de ani de la apariția bibliografiei lui Michel din 1964, aproximativ 1.500 au fost dedicate Rezistenței.[84] Au fost mai multe cărți despre mişcările de rezistență publicate în anii 1970, însă aceste studii, concentrate în principal asupra organizațiilor, au urmat modelul lucrărilor anterioare ale anilor 1960, fără a oferi noi interpretări.[85] Până în 1992, revista *Esprit* ar fi putut comenta că Rezistența a devenit „un spațiu gol... un tabu" în cercetarea istorică.[86]

O consecință a acestei neglijări a Rezistenței din partea istoricilor francezi a fost cea mai importantă lucrare apărută în anii 1970, semnată de către un istoric britanic: *Resistence in Vichy France* (1978), a lui H. Roderick Kedward, care a studiat Rezistența din sudul Franței până la sfârşitul anului 1942.[87] Spre deosebire de alți istorici care consemnaseră mişcarea, el s-a concentrat mai mult pe indivizi şi motivații decât pe structuri şi organizații, pe inițiative, la fel de mult ca pe rezultate. În acest sens, cartea sa documentează spiritul antiinstituțional al specificului revoluționar al anilor 1960. Kedward, care a arătat o reală căldură pentru subiectul său, a identificat continuități între trecut şi prezent şi a localizat Rezistența în societatea din jurul său. Însă lipsa de interes general pentru Rezistență a atras după sine o aşteptare de unsprezece ani (1989) pentru o traducere în franceză a cărții sale. Paxton, care aşteptase doar un an, a scris cartea potrivită la momentul potrivit, pe când la Kedward era vorba de cartea potrivită la momentul nepotrivit.

O altă dovadă a neglijării Rezistenței de către istoricii francezi a fost faptul că principala contribuție la istoria acesteia, în anii 1980, a fost adusă de Daniel Cordier, un fost membru al mişcării din afara stabilimentului istoric. În timpul războiului, Cordier a administrat biroul lui Jean Moulin, având la dispoziție o arhivă de telegrame şi scrisori trimise între membrii Rezistenței şi francezii liberi. După cum

povesteşte Cordier, odată cu Eliberarea, a lăsat trecutul în urmă şi a început o carieră de treizeci de ani ca negustor de artă modernă, evitând contactul cu cercurile Rezistenței. În 1977 însă, a fost invitat să apară într-o dezbatere televizată despre Moulin şi s-a trezit împărtăşind platoul cu Henri Frenay, care susținea că Moulin a fost un criptocomunist. Pentru a contrazice această afirmație, Cordier s-a întors la arhivele sale. Ceea ce a început ca o dorință de a-l combate pe Frenay s-a conturat în ambiția de a scrie o biografie completă a lui Moulin.[88]

În ciuda faptului că fusese un participant activ al perioadei pe care o studia, Cordier scrie în calitate de istoric, confruntând imperfecțiunea memoriei şi nestatornicia snoavelor cu prestigiul dovezilor de arhivă. Biografia lui Moulin, semnată de Cordier, ajunge la peste 4.000 de pagini.[89] El a reuşit astfel să ofere cea mai bine documentată şi analizată relatare a politicii de vârf a Rezistenței, în special a relației acesteia cu Londra. Însă lucrarea lui Cordier a apărut ca un act de evlavie – aproape o dovadă de iubire – şi, în ciuda aspirației sale către rigoarea ştiințifică, se întâmplă să cadă adesea în rolul de avocat al apărării pentru Moulin. Abordarea sa față de Rezistență este întrucâtva limitată, transformându-l pe Moulin într-o figură istorică mai influentă decât era cazul.

Inițiativa lui Cordier este una profund personală, însă de la sfârşitul anilor 1980 a existat în rândul istoricilor o renaştere a interesului pentru relatarea Rezistenței. Există trei motive care au condus la acest lucru. În primul rând, destalinizarea treptată a Partidului Comunist Francez a bătătorit calea către declasificarea istoriografiei partidului. În 1968, un istoric comunist francez a recunoscut pentru prima dată existența unui protocol secret anexat Pactului Ribbentrop-Molotov. Un astfel de revizionism timpuriu era şovăielnic, iar când istoricul partidului, Roger Bourderon, a inițiat o critică timidă a istoriografiei comuniste, în 1979, acesta a fost convocat. Un moment de cotitură a apărut în 1983, odată cu o conferință pe tema „Partidul Comunist între 1939 şi 1941”, la care au participat atât istorici necomunişti, cât şi comunişti. Interpretările lor au rămas diferite, însă ocazia a

reprezentat prilejul unui dialog, sugerând posibilitatea de a depăşi în scurt timp întrebarea presantă şi sterilă care punea în discuţie momentul în care comunişţii începuseră să fie părtaşi la mişcarea de rezistenţă, anume dacă acest lucru se întâmplase înainte de iunie 1941.[90]

În al doilea rând, relatarea mai complexă a relaţiei dintre Vichy şi opinia publică, apărută în anii 1980, a aprofundat problema legăturii dintre Rezistenţă şi populaţia franceză. Henri Michel a scris la un moment dat: „Membrii Rezistenţei formaseră mereu doar o minoritate... iar cei mai mulţi dintre *attentistes*... nu puteau să îi ierte că avuseseră dreptate, astfel salvându-i."[91] Însă noua cercetare a opiniei publice, privind *attentisme*-ul în termeni mai complecşi, a deschis calea către interpretări mai puţin manheiste ale relaţiei dintre populaţie şi Rezistenţă. O astfel de reevaluare ar fi fost mai uşor de întreprins fără o implicare personală în perioada respectivă, iar acest aspect reprezintă un al treilea motiv al interesului reînnoit pentru Rezistenţă la sfârşitul anilor 1980: perspectiva că generaţia Rezistenţei se apropia de sfârşitul vieţii sale.

Pentru că mulţi dintre ei fuseseră extrem de tineri, istoriografia Rezistenţei a fost, până în anii 1980, dominată de scriitori a căror experienţă era una personală. Decanul istoricilor Rezistenţei, Henri Michel, a început să dezvolte o abordare aproape personală asupra subiectului şi nu a fost întotdeauna primitor cu cercetătorii mai tineri care doreau să o aprofundeze. Istoricii mai tineri, în general, simţeau prezenţa vigilentă a generaţiei Rezistenţei aplecată peste umărul lor.[92] Mulţi foşti membri ai mişcării şi-au dovedit recalcitranţa la colocviul la care Cordier şi-a prezentat pentru prima dată cercetarea. A avut parte de o primire ostilă, iar conflictele dintre Londra şi Paris din timpul războiului au ieşit din nou la suprafaţă în 1983. Când unul dintre foştii membri prezenţi a mărturisit că prelegerea lui Cordier l-a făcut să se simtă ca şi când membrii Rezistenţei ar fi fost judecaţi de către nişte administratori, a sunat exact ca Henri Frenay, care se plângea în 1942 de birocratizarea mişcării din cauza lui Moulin.[93] La un alt colocviu despre Rezistenţă, care a avut loc la Toulouse în 1986, doi foşti membri aproape

că au ajuns să se lovească, dezbătând ceea ce se întâmplase cu adevărat la Toulouse în 1944. Însă, până la urmă, s-au coalizat împotriva unei tinere cercetătoare care a ridicat problema atitudinii Rezistenței față de gen. Observațiile ei au fost întâmpinate cu indignare și le-au permis vechilor rivali de la 1944 să strângă rândurile, repetând formule tocite despre nobilul rol al femeilor în organizație.[94]

Dar acest lucru se află în schimbare. Disertații importante au fost dedicate recent celor trei mișcări de rezistență.[95] Aceste studii sunt exemplare în încercarea lor de a combina o analiză socială cu una politică, sunt nuanțate, bazate pe informații de arhivă și sofisticate prin utilizarea datelor transmise pe cale orală. Însă cel mai important aspect este că autorii fac parte din prima generație reală postrezistență de istorici specializați în acest domeniu. Istoria Rezistenței, spre deosebire de cea a regimului Vichy, revine în atenție. Nu mai este un „tabu", așa cum fusese menționat în revista *Esprit* în 1992. Ce abordări noi mai apar în istoria Rezistenței? În primul rând, se pune un accent mai mare pe diversitatea rezistenței și pe experiența grupurilor nedominante, precum imigranții și femeile.[96] În al doilea rând, se încearcă o conceptualizare a istoriei Rezistenței în lumina introspecțiilor din alte discipline, cum ar fi antropologia, și oferirea unei dimensiuni mai comparative.[97] În al treilea rând, atenția este direcționată de asemenea spre interacțiunea dintre „Rezistența" definită în sens restrâns și contextul social care a stat la baza supraviețuirii sale, între „Rezistența ca organizație" și „Rezistența ca mișcare", în cuvintele lui François Marcot. Între 1993 și 1997, au fost organizate în șase universități franceze colocvii importante privind Rezistența.[98] Tema principală a fiecăruia dintre aceste colocvii a fost studiul mișcării în contextul său social. Aceasta este, de asemenea, o temă majoră a monumentalei teze semnate de Jean-Marie Guillon (nepublicată) despre mișcarea de rezistență în Var, a lucrării lui François Marcot despre cea din Jura și a celei mai recente cărți a lui Roderick Kedward, care este o continuare a primei sale cărți, studiind Maquisul începând din 1943.[99] Cu alte cuvinte, ne îndreptăm către o istorie socială a Rezistenței.[100]

Este necesar ca viitorul istoriei Rezistenței să îmbrățișeze întreaga sa diversitate – gaullistă şi nongaullistă, comunistă şi noncomunistă, Nordul şi Sudul, bărbații şi femeile, francezii şi imigranții – şi, de asemenea, să reconecteze istoria Rezistenței la societatea din jurul ei, la trecutul francez şi la regimul Vichy. După cum au arătat-o citatele noastre de la început, istoria Franței în această perioadă nu poate fi înțeleasă dacă este fragmentată în registre diferite precum „regimul Vichy", „Rezistența" sau „colaborarea". Acestea au existat într-o relație dinamică una cu cealaltă, iar istoria Franței din acea perioadă trebuie văzută ca un întreg. Există mai multe fire, însă ele alcătuiesc o singură istorie.

Partea I

Anticipări

Introducere la partea I

În ianuarie 1945, polemistul antirepublican Charles Maurras a fost găsit vinovat de a fi colaborat cu Germania. Comentariul lui Maurras cu privire la verdict a fost: „Răzbunarea lui Dreyfus". Maurras avea o memorie foarte bună, însă cu siguranță au existat ecouri ale Afacerii Dreyfus în timpul ocupației. Ultimul şef al Comisariatului antisemit pentru afacerile evreieşti din timpul regimului Vichy a fost Charles Mercier Du Paty de Clam, un urmaş al acelui Paty de Clam care îl arestase pe Dreyfus în 1894. În 1944, miliția, poliția semioficială a Vichy-ului, l-a asasinat pe Victor Basch, bătrânul în vârstă de 81 de ani a cărui infracțiune, în afară de faptul că era evreu, era aceea că fusese un „dreyfusard" şi fost preşedinte al Ligii pentru Drepturile Omului, fondate în timpul Afacerii Dreyfus. Astfel, conflictele Franței aflate sub ocupație pot fi văzute ca o continuare a ceea ce s-a numit „războaiele franco-franceze" – între cei care au acceptat moştenirea Revoluției şi cei care nu au făcut-o. După cum comentează istoricul René Rémond despre anul 1940: „Cei

care nu au acceptat niciodată evenimentele de la 1789 au reuşit în cele din urmă să se răzbune."[1]

Unii istorici consideră că ideea „celor două Franțe" este chiar mai veche – şi îşi are originea la divizarea din secolul al XVII-lea între o Franță maritimă, liberală şi protestantă şi una rurală, autoritară şi catolică.[2] În timpul ocupației, economistul Charles Rist, el însuşi un protestant care detesta regimul Vichy, i-a comparat pe susținătorii regimului cu Liga Catolică din secolul al XVI-lea: „Înlocuiți Italo-Germania lui Hitler-Mussolini cu Spania lui Philip al II-lea şi aveți situația Franței sub Charles al IX-lea". Rist a observat, de asemenea, paralele între comportamentul conservatorilor francezi din 1940 şi cel din 1870.[3]

O încercare de explicare a problemei şi găsirii unui „pedigree" pentru fenomenul Vichy vine din partea istoricului israelian Zeev Sternhell, autor al unei trilogii despre fascismul din Franța. Sternhell a susținut că, departe de a fi o formă străină de corupere a culturii politice franceze, fascismul, ca fuziune între dreapta antiliberală şi stânga, îşi are originea chiar în Franța sfârşitului secolului al XIX-lea. Teza lui argumentează că după 1930 ideologia fascistă, sau cel puțin orientarea fascistă, s-a insinuat în politica franceză şi că ocupația poate fi înțeleasă numai din această perspectivă.[4] Sternhell a fost criticat din cauza definiției sale imprecise a fascismului, considerând drept fascist orice critic al democrației liberale. Cu toate acestea, munca sa dezvăluie, mai mult decât au făcut-o alți istorici înaintea sa, existența unor puternice curente antiliberale în cultura politică franceză, cu precădere în anii 1930. Istoricul britanic Tony Judt, analizând influența comunismului asupra intelectualilor francezi după 1945, a subliniat de asemenea şubrezenia ideilor liberale din Franța. Judt menționează că mai mulți intelectuali comunişti au pornit în anii 1930 ca fiind ultraconservatori – el considerând că schimbarea lor ideologică are la bază o antipatie solidă față de democrația liberală.[5]

Pentru a înțelege istoria Franței ocupate, este necesar să privim înainte de anul 1940. Însă eterogenitatea sprijinului pe care s-a bazat Regimul de la Vichy, cel puțin la început,

sugerează că trasarea unor limite clare între „două Franțe” – între susținătorii şi oponenții democrației liberale – poate induce în eroare. Vichy s-a bazat, de asemenea, pe valori politice şi culturale comune între liberali şi nonliberali, republicani şi antirepublicani. Vichy a apărut nu numai din ceea ce i-a divizat pe francezi, dar şi din ceea ce i-a unit: pacifismul, teama de scădere demografică, pierderea încrederii în identitatea națională, antisemitismul, nemulțumirea față de instituțiile politice existente, nesiguranța față de modernitate. Existența acestui teren comun a complicat, de asemenea, istoria timpurie a Rezistenței. Poate că, după cum susține Robert Paxton, „vor veni vremuri brutale în care, pentru a salva cele mai profunde valori ale unei națiuni, va fi necesară nesupunerea civică în fața statului”, însă nu era foarte clar, în 1940, care erau aceste valori sau că Vichy era în opoziție cu acestea, din toate privințele.[6]

Cu toate că înfrângerea Franței de către Germania a fost cauza acestor „vremuri brutale”, totodată dezvăluind prevalența curenților antiliberali în cultura politică franceză, este de asemenea important ca prăbuşirea democrației franceze să fie corelată cu evoluțiile sociale pe termen mai lung, care au slăbit fundația pe care fusese construită stabilitatea politică franceză la sfârşitul secolului al XIX-lea. În încercarea de a explica tragicele evenimente care au avut loc în Germania în secolul XX, istoricii au susținut adesea că acestea au fost cauzate de particularitățile dezvoltării sociale şi politice a Germaniei la sfârşitul secolului al XIX-lea. Problema cu această idee a unei „căi speciale” germane (Sonderweg) este că implică existența unui proces „normal” de dezvoltare de la care se poate spune că Germania a deviat.[7] Adevărul este că fiecare țară are propriul său Sonderweg. În cazul Franței, „particularitatea” constă în industrializarea treptată, care a dus la dezvoltarea unei economii duale, în care sectorul industrial foarte concentrat coexista cu clasa țărănimii şi a micilor producători (*classes moyennes*). Stabilitatea politică a fost păstrată de o coaliție de interese între elitele burgheze, pe de o parte, şi țărani şi micii producători, pe de altă parte. Această „sinteză

republicană", aşa cum a numit-o Stanley Hoffmann, a garantat apărarea proprietăţii şi a generat un sistem educaţional care a oferit posibilitatea promovării sociale copiilor din *classes moyennes*. Mai mult decât atât, aceasta a împins clasa muncitoare către marginile politice şi sociale.[8]

Termenul „sinteză" induce în eroare, atâta timp cât implică faptul că situaţia a fost mereu lipsită de evoluţie. Chiar şi atunci când consensul republican funcţiona relativ bine, acesta implica tensiuni şi contradicţii. Relaţia economică dintre întreprinderile mari şi micii producători nu a fost niciodată pe deplin armonioasă, în ciuda opoziţiei lor comune faţă de sindicate. O altă fractură era reprezentată de religie: diviziunea dintre catolici şi anticlericali. În anii 1890, această problemă părea că se va rezolva atunci când catolicii şi republicanii au dat impresia că sunt pregătiţi să facă pace în interesul apărării sociale, în vremea aşa-numitului *ralliement* – „alierea" Bisericii cu Republica. Însă Afacerea Dreyfus, de la începutul secolului, a atras după sine o nouă schismă. Prin fondarea partidelor politice care aveau să domine Franţa în următorii patruzeci de ani, Afacerea Dreyfus a dezvoltat un conflict religios fundamental în politica franceză. Religia nu era un epifenomen: asociaţiile catolice şi laice au avut reţele de sprijin şi de organizare socială care pătrundeau în aproape fiecare fisură a vieţii asociative franceze.[9]

În centrul acestor contradicţii se afla Partidul Radical, forţa proeminentă a politicii franceze începând din anii 1900. În timp ce partidul era mai presus de orice, preocupat de respingerea instituţiei Bisericii, radicalii au luat în considerare alianţe cu socialiştii, de stânga, sau cu conservatorii anticlericali, care erau de dreapta. Însă, în calitate de partid care îi reprezenta în primul rând pe micii producători, era reticent atât în ceea ce-i privea pe socialişti, cât şi pe conservatorii care erau conectaţi cu afacerile mari. Conservatorii cei mai prietenoşi cu micii producători nu se opuneau neapărat Bisericii. Cu alte cuvinte, cele două categorii din sinteza republicană nu s-au suprapus neapărat. Atâta timp cât clasa muncitoare putea fi marginalizată cu succes, aceste contradicţii nu erau suficient de importante pentru a ameninţa stabilitatea Republicii. Dar chiar şi

înainte de 1914, limitarea clasei muncitoare devenise din ce în ce mai dificilă, pe măsură ce conflictul industrial se intensifica. După război, a devenit practic imposibilă.

Miza primei părți a acestei lucrări este de a poziționa ocupația într-un context mai amplu. Intenția nu este de a oferi o istorie completă a Franței interbelice, ci de a explora unele aspecte ale acestei istorii în lumina evenimentelor din anul 1940.

Capitolul 1 examinează moştenirea culturală a Marelui Război, sugerând că a pus la dispoziție o gamă largă de teme, transcendând stânga şi dreapta, care, în multe privințe, a anticipat Regimul de la Vichy. Este firesc să începem cu războiul, pentru că, la urma urmei, regimul Vichy a fost condus de eroul popular al acelui război. Este incredibil cât de multe îi datorează Revoluția națională a Regimului Vichy retoricii Marelui Război: înflăcărarea unirii naționale, celebrarea țăranului-soldat şi a Maicii care oferă hrană, cultul comandantului militar şi reticența față de politicieni.

Capitolul 2 cercetează lungul şir de nemulțumiri față de A Treia Republică şi instituțiile sale. Unele dintre aceste nemulțumiri au apărut în cadrul curentului principal al Republicii încă din anii 1890, altele au venit dinspre arhiconservatori, unele s-au tras de la generația postbelică, pentru care mărețul început al Republicii era de domeniul trecutului. Scopul acestui capitol este de a arăta că, dacă renunțarea regimului Vichy la republică a fost parțial o victorie a conservatorismului reacționar, aceasta a reprezentat, de asemenea, o mare parte din ceea ce era mai bun şi mai strălucitor în politica franceză.

Granițele politice nu trebuie însă să fie în întregime neclare, iar capitolul 3 examinează modul în care Marele Război şi marea criză din anii 1930 au amplificat tensiunile de clasă şi au amenințat bazele sociale ale consensului republican. Dacă într-adevăr a existat un război civil în Franța între 1940 şi 1944, acesta fusese inițiat cu câțiva ani mai devreme.

Capitolul 4 examinează unele aspecte ale relației dintre Franța şi Germania în perioada interbelică şi dezbate reacțiile franceze la problema germană. Termenul de „colaborare”

avea o lungă istorie anterioară, iar acest lucru a complicat reacțiile la înfrângerea din 1940.

Capitolul 5 arată cât de multe dintre temele discutate în capitolele anterioare au culminat în timpul ultimului guvern pe timp de pace al celei de-a Treia Republici, după luna aprilie a anului 1938, şi examinează modul în care acel guvern a anticipat Regimul de la Vichy care i-a urmat.

Toate aceste cinci capitole sunt menite să sugereze anticipări ale viitorului, însă nu o teleologie. Astfel, capitolul 6 va restabili noțiunea de discontinuitate prin examinarea impactului înfrângerii din mai 1940. În lipsa unei înfrângeri, nu ar fi existat niciun regim Vichy, însă fără tendințele examinate în capitolele anterioare regimul Vichy nu ar fi luat forma pe care a avut-o.

CAPITOLUL 1

Umbra războiului: anxietățile culturale şi coşmarurile moderne

Primul film francez care a ajuns pe marile ecrane după căderea Franței a fost *La Fille du puisatier* (Fiica fântânarului), în regia lui Marcel Pagnol. Filmul spune povestea unei tinere sătence, Patricia, pe care Jacques, un dirijor şarmant dintr-o familie burgheză din oraşul din apropiere, a lăsat-o gravidă. El este concentrat pentru a lua parte la operațiuni militare, iar părinții lui refuză să îşi asume responsabilitatea pentru comportamentul fiului. Tatăl Patriciei, ruşinat de faptele ei, o alungă, iar fata se refugiază în casa mătuşii sale, unde dă naştere unui băiețel. În cele din urmă, cedând dorinței de a-şi vedea nepotul, tatăl ei renunță la înverşunare. Între timp, Jacques este declarat mort, iar părinții lui, îndurerați, au remuşcări şi doresc să îşi recunoască nepotul. Cele două familii se împacă. La scurt

timp după aceea, se află că aviatorul trăieşte, până la urmă. El se întoarce şi o cere în căsătorie pe Patricia. Ea năzuieşte că, odată căsătoriți, el va părăsi oraşul pentru a trăi la țară: „Aş fi fericită să avem propria noastră fermă pe pământul pe care îl aducem la viață. Aş spăla vasele şi aş face curățenie şi în fiecare zi, la apus, aş merge până la capătul cărării şi l-aş aştepta pe bărbatul meu să se întoarcă de la câmp".

Filmul sărbătoreşte virtuțile maternității, ale ruralității şi țărănimii. Acestea au fost teme reprezentative pentru Vichy. La fel şi ideea că nenorocirea poate conduce la reconciliere şi înviere. Cea mai bună scenă din film se petrece atunci când cele două familii reunite ascultă, împreună cu restul satului, discursul mareşalului Pétain din 17 iunie, anunțând necesitatea unui armistițiu. Din aceste motive, *La Fille du puisatier* a fost adesea considerat primul „film Vichy". Acest lucru ar fi adevărat, dacă nu am lua în considerare faptul că mare parte a filmărilor au avut loc înainte de înfrângere, iar scena cu discursul lui Pétain a fost adăugată destul de târziu. Într-adevăr, s-a afirmat că atunci când filmul a fost prezentat, după eliberarea Franței, această scenă a fost înlocuită cu una similară, în care familia asculta discursul generalului de Gaulle. Această afirmație este neadevărată, însă nu a existat nimic vichist în ceea ce priveşte filmul. Filmul este realizat în maniera specifică lui Pagnol, din timpul anilor 1930.[1]

Fiind în aceeaşi măsură ultimul film al celei de-A Treia Republici, precum şi primul film al regimului Vichy, *La Fille du puisatier* sugerează că nu există o cezură culturală simplă între cele două regimuri: Pagnol se adresează la fel de convingător Franței celei de-A Treia Republici, cât şi Franței din perioada Vichy.

Verdun: soldatul-**ţă**ran

Cultul francez al țăranului – o temă recurentă în filmele lui Pagnol – a fost consolidat de Marele Război, în special de bătălia de la Verdun. În imaginația colectivă franceză, Marele Război înseamnă bătălia de la Verdun. De partea aliaților, francezii au luptat singuri, iar generalul Pétain a organizat

un sistem de rotație, astfel încât niciun soldat să nu lupte la Verdun mai mult de câteva săptămâni. Ca urmare, cei mai mulți soldați francezi au servit pe acel front. Timp de 300 de zile şi nopți, bătălia a concentrat toată groaza războiului. Henri de Montherlant a scris: „Dacă toți oamenii care au murit aici s-ar fi ridicat, nu ar mai fi fost loc pentru ei în picioare, având în vedere că aceştia, atunci când au fost uciși, au căzut unii peste ceilalți”.[2] Aspectul cel mai înspăimântător pentru cei care soseau la Verdun era reprezentat de chipurile bântuite ale oamenilor pe care îi înlocuiau. După cum susține Antoine Prost, „la fel ca Auschwitz, Verdun marchează o depăşire a limitelor condiției umane”.[3] Dar, spre deosebire de Somme şi Passchendaele, care pentru britanici reprezentaseră pierirea unei anumite concepții despre eroism, Verdun a ajuns să simbolizeze gloria războiului, precum şi oroarea acestuia. Nu era aceeaşi glorie despre care se vorbea în 1914 – soldații mărşăluind cu baionetele lor strălucind în soare –, ci tenacitatea nobilă a țăranului francez care apăra cu obstinație pământul Franței, aşa cum şi-ar fi apărat gospodăria şi familia. Comentatorii francezi au susținut că bătălia a scos în evidență virtuțile țăranului francez: rezistența celor din Auvergnat, spiritul de sacrificiu al bretonilor, duritatea locuitorilor din Pirinei şi Alpi.[4] Verdun a reprezentat „scutul” Franței, victoria „soldatului-țăran” asupra maşinăriilor germane.[5]

Deşi nu poate fi considerată o explicație convingătoare pentru victoria Franței, poate reprezenta un argument pentru victoria de la Verdun. La Verdun nu erau linii de tranşee delimitate, ci doar „linii” create de cratere, care ofereau puțină protecție. A fost o luptă între grupuri izolate de oameni, fără ordine, agățându-se cu disperare de un crater sau migrând de la unul la altul. Bătălia de la Marne fusese o victorie bazată pe strategie, însă Verdun a fost cu adevărat bătălia soldatului obişnuit – a *poilu* –, o bătălie asupra căreia înaltul comandament a exercitat un control minor: a fost o victorie a anduranței. După cum a consemnat istoricul Gabriel Hanotoux în 1920, „acesta a fost un război purtat de către oamenii pământului... prin pământ, cu pământ, cu oamenii pământului, astfel se apără Franța... Acest țăran,

acest francez al războiului a devenit dintr-odată arhetipul francez, francezul păcii."[6] „Țăranul – a declarat Pétain în 1935 – își îndeplinește datoria militară cu aceeași convingere senină cu care își duce la bun sfârșit obligațiile de fermier... În cele mai sumbre momente ale războiului, privirea hotărâtă și senină a țăranului francez a fost cea care mi-a dat încredere."[7]

Încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, scriitorii conservatori au deplâns exodul din zonele rurale ale țării și au sărbătorit echilibrul perfect al agriculturii și industriei din Franța.[8] Însă Verdun, această bătălie de coșmar aflată în centrul războiului modern, a oferit o nouă rezonanță reprezentărilor rurale ale identității franceze.

Ruralismul era o temă importantă în literatura și arta anilor 1920. Exista o modă a romanelor regionaliste și rustice, precum fragmentul *Gaspard des montagnes* din romanul *Auvergne* al lui Henri Pourrat, publicată între 1925 și 1931. Virtuțile solide pe care Pourrat le-a atribuit eroului său din munții Auvergne le-a redescoperit mai târziu în mareșalul Pétain, căruia i-a dedicat o lucrare de hagiografie în anul 1942.[9] În 1938, romanele rustice au fost distinse cu trei dintre cele patru premii literare principale – *Femina*, *Renaudot* și *Interallié*.[10] După război, picturile pașnice ale lui Utrillo au făcut furori, căci până atunci cariera lui fusese neobservată. Citându-l pe scriitorul regalist André Chamson, putem spune că „opera lui Utrillo descrie renașterea unei lumi aproape desființate... O lume care se armonizează în întregime în jurul bisericii și al primăriei satului."[11]

Regionalismul și ruralismul au influențat reconstrucția postbelică a Franței. Istoricul de artă Paul Léon, responsabil cu arhitectura în cadrul Ministerului Artelor Frumoase, a făcut din regionalism doctrina oficială a reconstrucției. „Născută fără arhitecți – a scris el –, arhitectura țărănească s-a dezvoltat liber în provinciile noastre, la fel ca produsele naturale ale solului". În reconstruirea Franței era necesară apărarea împotriva „intruziunilor din exterior". În istoria arhitecturii, 1923 poate fi cunoscut ca anul publicării *Vers une architecture* a lui Corbusier, dar chiar mai importantă la acea vreme a fost apariția primului volum din *Murs et toits*

pour les pays de chez nous, de Charles Letrosne, care a devenit manualul regionalismului arhitectural.[12] Regionalismul mergea mână în mână cu o celebrare a patrimoniului medieval al Franței, o temă care devenise sensibilă în urma distrugerii catedralei Reims de către artileria germană. Catedrala mutilată era ilustrată pe numeroase cărți poştale şi afişe. După război, a existat o renaştere neomedievală în arhitectura bisericilor franceze.[13]

La cele două târguri mondiale desfăşurate la Paris în timpul perioadei interbelice – Expoziția de *Arte Décoratifs* din 1925 şi Expoziția Internațională din 1937 –, regionalismul a fost proeminent printre propunerile venite din partea Franței. Acest lucru nu fusese valabil şi în târgurile anterioare din 1889 şi 1900, unde acesta nu avusese aproape niciun rol. Expoziția din 1925 este amintită astăzi pentru *Pavillon de l'Esprit Nouveau* al lui Le Corbusier, care a reprezentat una dintre declarațiile programatice ale modernismului, însă *Pavillon* era ascuns în spatele *Grand Palais*, iar mândria locului a fost reprezentată de către pavilioanele regionale şi satul francez în miniatură.[14] În 1937, regionalismul a fost chiar mai pronunțat. Organizatorul expoziției a declarat: „Am ales un cuvânt de ordine: regionalism. Provinciile nu au mai fost niciodată invitate să participe în mod activ la un eveniment internațional". În inima expoziției exista un centru regional care descria viața în douăzeci şi şapte de regiuni franceze şi un centru rural, care conținea macheta unui sat.[15]

Regionalismul a depăşit granițele politice. În 1937, Franța a fost guvernată de un guvern al Frontului Popular Socialist care a sprijinit accentul regionalist al expoziției. Acelaşi guvern a înființat, de asemenea, primul muzeu al Franței dedicat folclorului, *Musée des Arts et Traditions Populaires* (ATP). La Centrul rural puteau fi urmărite spectacole ale unor grupuri folclorice (majoritatea pariziene, în orice caz) şi demonstrații ale unor meşteri dantelari şi artizani din mediul rural. Însă regionalismul nu implica neapărat o oarecare nostalgie. Centrul rural promova ideea modernizării rurale. Încerca să evite pastişa prin portretizarea unui sat cu energie electrică şi apă curentă. Dreapta a reproşat faptul că satul nu conținea şi o biserică. Astfel, regionalismul era privit din

perspective diferite, însă reprezentanții agrarieni au rămas uniți în aprecierea faptului că expoziția „a plasat pentru prima dată Franța rurală aproape la același nivel cu restul țării”.[16]

Dénatalité: dispariția Franței

Țărănimea nu numai că se afla în centrul identității franceze, dar era considerată de asemenea ca fiind centrală pentru supraviețuirea națiunii franceze: pământul reprezenta fertilitate, iar țărănimea întruchipa virtuțile familiei. În noiembrie 1920, la scurt timp după înmormântarea Eroului Necunoscut – implicit un soldat-țăran necunoscut –, s-a lansat o campanie intensă de publicitate pentru prezentarea Premiilor Cognacq-Jay destinate celor mai mari familii din Franța. S-a insistat pe originile rurale ale familiilor câștigătoare.[17] După ce a apărat Franța cu sângele său, țărănimea urma acum să repopuleze țara.

Exodul rural a fost deplâns în special pentru impactul său asupra natalității. Familiile aveau mai mulți membri în mediul rural decât în orașe. Regenerarea națiunii trebuia să vină de la sate. Aceasta a fost tema unuia dintre cele mai poetice filme ale lui Pagnol din anii 1930, *Regain*, care descrie moartea și renașterea unui sat al cărui unic locuitor supraviețuitor găsește o femeie și își întemeiază un cămin împreună. Devenind aproape un sălbatic, el este treptat domesticit, iar în ultima scenă, în timp ce însămânțează ogoarele împreună, ea îl anunță că este însărcinată, pe coloana sonoră tulburătoare creată de Arthur Honegger.

După 1918, îngrijorarea cu privire la dimensiunea populației franceze a început să devină o obsesie națională. În ciuda unui climat superficial al triumfalismului naționalist, atmosfera postbelică a Franței era una influențată de pesimism și incertitudine, așa cum este reflectată în declarația lui Paul Valéry din 1919, conform căreia războiul a demonstrat mortalitatea civilizațiilor: „O civilizație este la fel de fragilă ca o viață”.[18] Chiar și scriitorul profund naționalist Maurice Barrès, al cărui jurnalism șovinist de război s-a manifestat în paisprezece volume, a

fost bântuit de îndoieli cu privire la consecințele războiului. În spiritul optimist, el a sărbătorit modul în care războiul a consolidat patriotismul francez, creând o legătură spirituală între cei vii şi cei morți. Pe de altă parte, se întreba dacă Franța va putea vreodată să-şi revină după atâtea pierderi de vieți umane.[19] Un astfel de pesimism cultural, reflectat în opere precum *Declinul Occidentului* (1918) a lui Spengler, a fost larg răspândit în Europa postbelică, însă doar în Franța accentul era pus pe declinul populației.

Obsesia nu era surprinzătoare, deoarece nicio altă mare putere nu a suferit un număr atât de mare de decese în timpul războiului: 1,3 milioane de francezi au pierit. Astfel de cifre erau deosebit de alarmante pentru o țară care fusese preocupată de dimensiunea populației cu mult înainte de începerea războiului. Dacă Franța fusese cândva cel mai populat stat din Europa, rata natalității a început să scadă la începutul secolului al XIX-lea. Acest lucru a ajuns să fie considerat problematic în urma războiului franco-prusac, mai ales în anii 1890, când, timp de patru ani, numărul deceselor a depăşit numărul naşterilor. Între 1871 şi 1911, populația Franței a crescut cu doar 8,6%, cea a Germaniei cu 60% şi cea a Marii Britanii cu 54%. *Dénatalité* a devenit dovada cea mai concretă a declinului național francez.

În anul 1896 a fost fondată Alianța Națională pentru Creşterea Populației Franceze (ANAPF). Filantropii au stabilit să acorde premii părinților cu mulți copii. Premiul Cognacq-Jay oferea 25.000 de franci pentru nouăzeci de tați care aveau zece sau mai mulți copii în viață. Émile Zola, care servea mereu drept barometru al anxietăților contemporane, a tratat subiectul depopulării în romanul său *Fécondité* (1899). Cartea spune povestea unui cuplu de la sat care trăieşte în armonie şi prosperitate având doisprezece copii, în timp ce celelalte personaje, care îşi duc traiul la oraş, în familii mici, au parte de deznodăminte tragice. Morala nu era doar că familiile mari sunt de dorit, ci şi că mediul rural este unul fecund, în vreme ce oraşul e un spațiu sterp.[20]

În ajunul războiului, ANAPF număra 2.900 de membri, iar 241 de *députés* s-au alăturat grupului pronatalitate din Cameră.[21] Însă, în această fază, ANAPF a rămas doar un grup

de presiune al elitelor. Eficacitatea sa a fost împiedicată de dilema cu care se confrunta, şi anume dacă ar trebui să se concentreze pe reducerea mortalităţii infantile sau mai degrabă pe promovarea stimulentelor pentru familiile mari. Propaganda în favoarea natalităţii a fost, de asemenea, respinsă în cercurile sindicaliste în care ideile malthusiene (restricţionarea dimensiunii familiei) se bucurau de un public însemnat: de ce să creştem copii, pentru ca mai apoi să ajungă să muncească în fabrici sau să devină carne de tun?[22] Malthusianismul susţinea că un avânt spre a spori „cantitatea" ar duce la o scădere a „calităţii". La sfârşitul secolului al XIX-lea, grijile legate de mărimea populaţiei se încadrau într-o obsesie mai mare, a decadenţei şi degenerării rasiale, provocate de consecinţele sociale ale urbanizării şi industrializării. Cele trei mari năpaste ale vremii erau considerate a fi sifilisul, tuberculoza şi alcoolismul.[23] Liga Naţională împotriva Alcoolismului fusese fondată cu un an înainte de către ANAPF. În 1915, aceasta a reuşit să convingă guvernul să interzică producţia şi vânzarea de absint.[24]

În multe ţări, preocupările cu privire la degenerarea rasială au încurajat dezvoltarea eugeniei. În vreme ce eugeniştii din America şi Marea Britanie pledau pentru restricţionarea naşterilor, chiar promovând sterilizarea, obiectivele lor aveau potenţialul de a le contrazice pe cele ale susţinătorilor creşterii natalităţii. Însă în Franţa, unde Societatea Eugenică a fost fondată în 1912, majoritatea eugeniştilor erau adepţii teoriei neolamarckiene a moştenirii caracteristicilor dobândite. Aceasta însemna că direcţia dominantă nu era „negativă", impunând restricţionarea naşterilor, ci „pozitivă", prin adoptarea de măsuri de îmbunătăţire a igienei sociale. Abia pe la 1930, aserţiunile concurente ale „cantităţii" şi „calităţii" pălesc în faţa îngrijorării cu privire la imigraţie.[25]

După război însă, nataliştii nu mai plângeau în pustie. În timpul dezbaterii privind Tratatul de la Versailles, Clemenceau a anunţat: „Dacă Franţa renunţă la familiile mari, se poate stipula orice în tratat... Franţa va fi pierdută oricum, pentru că nu vor mai exista francezi". Numărul membrilor ANAPF a crescut la 40.000 până la sfârşitul deceniului. În 1920, parlamentul a creat un *Conseil supérieur*

de natalité cu rolul de a consilia cu privire la creşterea ratei natalităţii. Vicepreşedintele său, Fernand Boverat, a fost unul dintre cei mai entuziaşti lideri ai ANAPF. ANAPF a lansat ideea Zilei Mamei, unde mamele merituoase au fost răsplătite cu medalii: aur pentru cele cu peste zece copii. Lansarea acestui eveniment a fost puternic mediatizată în 1920, iar în 1926, acesta a fost oficializat de către guvern. Dar Ziua Mamei nu a reuşit să devină populară şi, până la resuscitarea ei de către Vichy, în 1941, a trecut în mare parte neobservată.[26] Principala reuşită a lobby-ului pronatalitate a fost legea din 1920 privind creşterea sancţiunilor pentru avort, interzicerea vânzării de dispozitive contraceptive şi a difuzării informaţiilor privind mijloacele de contracepţie.

După 1918, „natalismul" a depăşit comunitatea conservatorilor. Malthusianismul a pierdut teren chiar şi în cercurile sindicaliste.[27] Doar cincizeci şi cinci de *députés* au votat împotriva legilor avortului din 1920. Disputele dintre stânga şi dreapta nu priveau importanţa creşterii natalităţii, ci modul de promovare a acesteia. Unii conservatori doreau ca părinţii familiilor mari să aibă dreptul de a vota direct proporţional cu numărul de copii pe care îi aveau. O propunere de punere în aplicare a acestui „vot de familie" a fost respinsă la limită în 1923 de către parlament. Votul de familie se trăgea din dorinţa de consolidare a legăturilor de familie şi abia apoi din dorinţa de creştere a dimensiunilor familiei. Dacă iniţial „familialismul" şi „natalismul" erau distincte ca origine, după război ele au început să fie din ce în ce mai mult în acord. Votul de familie a devenit una dintre temele majore ale propagandei ANAPF, deşi nevoia urgentă de a creşte numărul naşterilor implica faptul că în cultura franceză exista o toleranţă sporită faţă de ilegitimitate.[28]

Susţinătorii votului de familie nu erau în favoarea votului universal. Un proiect de lege privind votul femeilor a fost respins în Senat în 1922 şi, deşi a fost readus periodic în atenţia Senatului, nu a ajuns niciodată în stadiul de a deveni lege. Printre opozanţi se aflau anticlericalii reticenţi cu privire la influenţa Bisericii asupra femeilor.[29] Însă natalişţii conservatori s-au opus, de asemenea, acestei măsuri care avea potenţialul de a le distrage pe femei de la rolul lor

natural de mame. Boverat a susținut că, în țările în care femeile aveau drept de vot, rata natalității era în scădere.[30] Accentul pe care eugeniştii francezi îl puneau pe îngrijirea copiilor a oferit, de asemenea, o argumentare ştiinţifică ideii că femeile trebuie să se dedice pe deplin maternității.

Bătrâna Mam**ă** sau Noua Femeie?

În timpul războiului, contribuția majoră a femeilor la victorie a fost adusă în fabrici, dar propaganda oficială a preferat să portretizeze femeile în sens alegoric, ca „Marianne" şi „Victorie" sau ca asistente, soții şi mame. Exista o modă pentru cărțile poştale care celebrau maternitatea şi care îi amintesc soldatului de a doua sa datorie față de țară. Una dintre aceste cărți poştale ilustra un soldat care, la întoarcerea de pe front, întâmpinat fiind de soția sa cu cuvintele: „Acum te poți odihni", răspunde: „Imposibil; avem de pregătit promoția din 1936". Pe o altă carte poştală, un soldat este felicitat pentru că şi-a folosit cu dibăcie baioneta, pe care se legănau trei copii. Aceste cărți poştale şi-au păstrat popularitatea în perioada interbelică, contrastând cu cele pline de umor care se găseau în Marea Britanie, ce ilustrau aspectele negative ale apariției bebeluşilor, aceştia făcându-se vinovați de finalul romantismului.[31]

Reconfirmarea destinului matern al femeii a fost alimentată de temerile bărbaților în privința estompării granițelor tradiționale de gen în timpul războiului.[32] Femeile purtau fuste şi tunsori mai scurte, păreau mai îndrăznețe şi amenințătoare. Femeile mai „masculine" amenințau identitatea sexuală a masculilor care se întorceau de pe front, cu atât mai mult cu cât natura luptei le submina acestora stima de sine. Departe de a fi eroi, plecând la atacul la baionetă atunci când li se ordona, *poilus* şi-au petrecut o mare parte din război prinşi în noroi, aşteptând să plouă cu obuze asupra lor: experiența era una pasivă şi emasculantă. Scriitorul Drieu la Rochelle şi-a consemnat propria experiență: „Am fost redus la a face gesturi deşarte... simțeam că bărbatul din mine a murit."[33]

Nesiguranța masculină a fost sporită de teama soldaților de infidelitatea femeilor. O tratare celebră a acestei teme a fost cartea *Le Diable au Corps* (1923), scrisă de către tânărul fenomen literar Roland Radiguet. Romanul spune povestea unui adolescent care are o relație cu soția unui soldat aflat pe front. Această aventură amorală a inițierii sexuale a fost coşmarul ce bântuia imaginația multor soldați. Radiguet i-a trimis romanul său şi autorului Raymond Dorgelès, care a fost îngrozit de cinismul din carte. Dorgelès însuşi fusese victima unei astfel de aventuri, iar tema infidelității sexuale era una recurentă în scrisul său. În romanul său postbelic *Le Réveil des morts*, protagonistul se căsătoreşte cu o văduvă de război şi, treptat, îşi dă seama că relația lor începuse în vreme ce soțul ei era încă în viață, pe front. Ajunge să se identifice cu soțul pierit şi să îşi respingă soția cea perfidă. În această carte îşi face apariția o nouă formă de trădare feminină: femeile din Franța aflată sub ocupație, care nu doar că fraternizează cu soldații germani, dar se şi culcă cu ei. Însă, după cum spune unul dintre personaje, „femeile rămân femei”[34]. Ranchiuna față de femei a fost, de asemenea, alimentată de scriitorii antirăzboi, care le-au acuzat de fabricarea manuală a obuzelor ce au dus la uciderea soldaților.

După 1918, „noua femeie” a ajuns să simbolizeze sentimentul de alienare al *poilu* din universul postbelic.[35] Nimeni nu era mai conservator decât *poilu*, pe baza fondului său de imagini nostalgice ale unei lumi care se sfârşea – lumea descrisă în celebrul cântec „Madelon”. Atunci când autorul Georges Duhamel a scris despre soția loială „care ține casa veselă... şi ne aşteaptă nerăbdătoare lângă uşă”, el descria o lume în care *poilu* îşi dorea cu disperare să creadă.[36] În romanul lui André Lamandé *Les Lions en croix* (1923), femeia care îl trădează pe protagonist, în timpul războiului, reflectă trădarea tuturor speranțelor veteranilor după război: viața lui se transformă în obsesia de a o găsi şi a o exorciza din memorie.

Îngrijorările postbelice cu privire la femei au fost sintetizate în reacțiile la romanul *La Garçonne*, al lui Victor Margueritte, care, fiind un *succès de scandale* al anilor 1920, a dus la

retragerea ordinului național *Légion d'honneur* care îi fusese acordat. Un milion de exemplare au fost vândute până la sfârşitul deceniului, iar romanul a inspirat, de asemenea, fabricarea şi comercializarea unei păpuşi şi a unui parfum, precum şi producția unei piese de teatru şi a unui film. *La Garçonne* spune povestea unei fete cu origini burgheze care descoperă că logodnicul ei nu i-a fost credincios. Ea rupe logodna şi se aruncă într-o viață de frenetică independență, luându-şi amanți, experimentând lesbianismul, tăindu-şi părul scurt, fumând, încercând opiu. Ceea ce i-a şocat pe cititorii cărții a fost că protagonista acestor aventuri era o fată din clasa de mijloc şi nu o membră a *demi-monde*. De fapt, deznodământul este unul cu totul moral. Căutarea plăcerii nu îi aduce nicio satisfacție, iar în cele din urmă ea îşi găseşte împlinirea prin căsătoria cu un veteran de război.[37]

Eroina cărții *La Garçonne* îşi dorea un copil, însă a descoperit că era stearpă. În cele din urmă, sterilitatea ei se dovedeşte a fi o oglindire simbolică a aridității vieții sale, deoarece, în continuarea cărții, *Le Compagnon* (1923), reuşeşte să aibă copii, odată ce este căsătorită. În satira lui Clement Vautel *Madame ne veut pas d'enfant* (Doamna nu vrea copii), apărută în 1924, soția protagonistului nu-şi doreşte copii de teama de a nu-şi strica silueta şi a renunța la plăceri. Părinții ei sunt vegetarieni vorbitori de esperanto şi malthusieni înflăcărați. Ea dansează foxtrot cu negrii, ascultă jazz, mănâncă preparate moderne, precum homar *à l'Americaine*, şi îşi decorează apartamentul cu picturi cubiste şi mobilier modern. În disperare de cauză, soțul ei îşi găseşte o amantă care îi serveşte tradiționalul *pot-au-feu* într-un apartament care e o oază a serenității burgheze franceze, mobilat *faux* în stilul lui Henri al III-lea. Soția lui află de idila sa, însă amanta o învață cum să-şi recupereze soțul: oferă-i un copil. Soția descoperă bucuriile maternității, iar doctorul o felicită, însă îi şi atrage atenția că, dacă nu vor fi mai multe femei care să îi urmeze exemplul, Franța va dispărea, „asta dacă nu cumva vor veni barbarii să le facă copii fetelor noastre drăguțe".[38]

America: scene din viitor

În satira greoaie a lui Vautel, predilecția soției pentru lucrurile americane demonstrează repudierea rolului tradițional al femeii. Aceasta a fost un exemplu al obsesiei Franței pentru America, în perioada de după război. În general, atitudinea franceză față de America, înainte de 1914, era una de uşoară condescendență.[39] Atunci când America a aderat la război, a fost nevoie de timp pentru a observa că politica ei era una independentă, contrară intereselor franceze. Franța a conştientizat brusc faptul că îşi pierdea din influență în timpul Conferinței de la Paris, când engleza a fost pentru prima dată adoptată drept limbaj diplomatic, în acelaşi fel în care era şi franceza.

Puterea culturală americană a fost dovedită atunci când America a luat locul Franței, devenind forța dominantă în cinematografia mondială.[40] În 1910, cinematografia franceză se bucura de supremația pe care o are Hollywoodul astăzi. Această poziție, amenințată şi înainte de 1914, a fost distrusă în cele din urmă de război. Studiourile franceze s-au închis în 1914, aşteptându-se la un război de scurtă durată. Când s-au redeschis, un an mai târziu, primele filme Keystone au sosit în Franța, iar Chaplin era pe cale să devină un clasic. În timpul anilor 1920, exista spaima că America ar putea distruge industria cinematografică franceză. În 1928, guvernul a impus o taxă asupra importurilor de film străin. Acest lucru a fost în mare măsură ineficient, iar un politician din 1930 a deplâns faptul că „Ioana d'Arc ar putea fi interpretată de o tânără din California, iar un nativ din Illinois, cu caracteristicile regiunii sale, l-ar putea juca pe Napoleon".[41]

Publiciştii şi politicienii au vizitat Statele Unite şi şi-au consemnat impresiile. Chiar şi personajele din benzile desenate au traversat Atlanticul: slujnica bretonă Bécassine în 1921, Tintin în 1931. Trei cărți care au avut un rol semnificativ în formarea unor puncte de vedere au apărut în 1927: *Les États Unis aujourd'hui*, a lui André Siegfried, *Notes sur l'Amérique*, al lui André Tardieu şi *Qui sera le maître: Europe ou Amérique?*, a lui Lucien Romier Siegfried, cu un titlu cât se poate de sugestiv. Siegfried s-a întrebat dacă Franța tradiționalistă mai avea vreun viitor: „Ceea ce este în

primul rând în joc este individualitatea Franței însăşi, caracterul original al unei civilizații întregi”[42]. Romier a creat un contrast între armonia şi individualismul din Europa şi excesul şi omogenitatea din America.

Aceşti autori au fost cel puțin deschişi la ideea că America ar avea, de asemenea, ceva de oferit Europei. Acest lucru nu a fost valabil însă şi pentru cea mai cunoscută broşură antiamericană a deceniului*, Scènes de la vie future* (1930), semnată de Georges Duhamel. Cunoscut anterior pentru cartea sa despre război *Civilisation*, în care îşi povestea experiențele trăite ca doctor, Duhamel venea din stânga progresistă şi pacifistă, dedicat unei viziuni a umanismului european. Războiul reprezenta o amenințare la adresa viziunii sale; America reprezenta o altă perspectivă, nu mai puțin dăunătoare. Una fusese un coşmar care a avut loc în realitate; cealaltă, un coşmar care se întrezărea. Duhamel era împotriva fiecărui aspect al vieții americane: cinematografia era o distracție a robilor supuşi, jazzul era o barbarie, mâncarea americană avea un gust industrial, iar baseballul era un joc sălbatic, lipsit de eleganță. Pe scurt, americanii erau obsedați de muncă şi sănătate, înrobiți de maşinării, tiranizați de conformismul moral şi spălați pe creier prin publicitate. Cât de diferită era Franța, cu micile ei bistrouri locale, cu sentimentul ei de armonie, cu numeroasele ei brânzeturi!

Contrastul lui Duhamel între umanismul şi înrădăcinarea franceze, pe de-o parte, şi o societate formată din nomazi dezrădăcinați, pe de altă parte, a fost tema unei alte tirade, *Le Cancer américain* (Cancerul american), publicate un an mai târziu de Robert Aron şi Armand Dandieu. În anii 1930, după ce America a fost lovită de marea criză economică, valorile americane păreau mai puțin amenințătoare, dar acest lucru doar a confirmat faptul că Franța avea dreptate să evite industrializarea excesivă şi producția în masă. Morala a fost prezentată de un organizator al expoziției din 1937: „Lumea suferă în prezent de o standardizare exagerată, în care calitatea este sacrificată în favoarea prețurilor mici, iar bunul-gust, în favoarea producției în masă”. Era

momentul pentru o întoarcere la „tradiția glorioasă a artizanilor Franței”[43].

Le Rappel à l’ordre: noul clasicism

Critica adusă Americii nu descria atât o realitate – Duhamel a petrecut doar şase săptămâni în America – cât inventa o manieră de a pune Franța în valoare. În timp ce exprima un sentiment de fragilitate a culturii europene, a fost, de asemenea, o formă de a defini esența franțuzimii: calitate, moderație (*mesure*) şi armonie.

Ideea de *mesure* a fost esențială pentru renaşterea clasicismului în arte, după război.[44] Această renaştere, numită *rappel à l’ordre*, a fost o repudiere a presupuselor excese ale avangardei de dinainte de război, în special a cubismului.[45] Înainte de 1914, pictorii cubişti fuseseră acuzați de a fi germanici; cubismul era uneori scris cu „k”, pentru a sublinia acest punct de vedere. Războiul a dus avangarda în defensivă, iar cubiştii de dinainte de război au încetatat să mai experimenteze. Robert Delaunay, care avea înainte legături importante cu avangarda germană, critica acum aspru „falsul cubism” impus francezilor de către „mistificatorii străini” – o referire nu foarte subtilă la Picasso. Picasso însuşi, deşi nu a abandonat în întregime cubismul, s-a întors de asemenea la portretistica reprezentațională şi a trecut la desene în stilul lui Ingres. Aceste referințe clasice explicite au reiterat propaganda din timpul războiului care a prezentat Franța ca apărător al purității clasice mediteraneene împotriva stilului gotic germanic, *civilisation* împotriva *Kultur*. Clasicismul a fost referința dominantă a noului climat artistic; ca subiect, arlechinii deveniseră la modă în pictură. Între 1921 şi 1924, Picasso a produs o întreagă serie de lucrări neoclasice, Braque i-a adus un omagiu lui Corot, care a fost lăudat de către un critic pentru „un simț al proporției şi o grație severă care pot lua naştere doar în Franța”.[46]

Sigur că niciun stil de pictură nu este progresist sau reacționar în mod intrinsec, însă aceştia erau termenii în care se purta dezbaterea contemporană cu privire la

avangardă. Criticul Bessières, primul care a folosit sintagma *rappel à l'ordre*, a argumentat în 1920 necesitatea de a aspira la ordinea şi certitudinea reprezentate de Raphael. Noua dispoziţie postbelică putea fi simbolizată prin publicarea la sfârşitul anului 1918 a volumului *Après le Cubisme,* de Amédée Ozenfant şi Charles-Edouard Jeanneret (viitorul Le Corbusier). Ei au caracterizat cubismul ca fiind „arta tulburată a unei epoci tulburi şi autoindulgente, ultima scânteie a individualismului romantic, care ar trebui să facă acum loc unei arte mai intelectuale, punând accent pe linii în loc de culoare, pe structură în loc de ornamente"[47].

Noul climat cultural a cunoscut o reevaluare negativă a impresionismului. „Jos cu Renoir", a strigat Jean Cocteau în 1919. Cocteau, în încercarea de a deveni impresarul cultural al deceniului, a scris o colecţie de eseuri numită *Le Rappel à l'ordre*, care a definit noua agendă culturală. Primul eseu, intitulat „Cocoşul şi arlechinul", cerea o „muzică franceză a Franţei". Acesta era un atac la adresa lui Debussy, pentru că avea vagi influenţe străine („Debussy îl traduce pe Monet în rusă"), şi o laudă la adresa clarităţii franţuzeşti a lui Erik Satie: „Satie vorbeşte despre Ingres". Cocteau a devenit purtătorul de cuvânt al generaţiei de compozitori francezi postbelici, cunoscuţi sub numele de „Les Six", care a apărut ca reacţie împotriva impresionismului debussyan şi a căutat – pentru a-l cita pe Darius Milhaud vorbind despre Satie – o „muzică franceză eliberată de orice influenţă străină"[48]. Stravinski era lăsat deoparte, însă propria sa revenire la clasicism în acea perioadă a fost lăudată de Cocteau. El a observat că Stravinski îşi punea „romantismul estic în slujba ordinii latine".

Cocteau a reprezentat societatea literară modernă din zona dreaptă a Parisului. La polul opus se afla seriozitatea austeră a revistei din zona stângă, *Nouvelle Revue Française* (*NRF*), care după război a intrat în perioada sa de dominanţă culturală. Orice scriitor care îşi dorea să fie luat în serios aspira să publice în *NRF*. Deşi era atacată de conservatori ca fiind un leagăn al imoralităţii, *NRF* a fost ea însăşi preocupată să redescopere ordinea artistică în turbulenţele societăţii postbelice. În 1919, redactorul său Jacques Rivière

a scris că epoca romantismului era încheiată; el a prezis o „renaştere clasică". O idee asemănătoare a fost exprimată şi de către unul dintre cei mai noi recruţi ai *NRF*, tânărul romancier Marcel Arland, care, în 1924, a scris un faimos articol, depistând un nou „mal du siècle", împotriva căruia era necesară stabilirea unei „noi armonii". Arland a ficţionalizat această dilemă în romanul său *L'Ordre,* din 1930, al cărui protagonist, dornic de succes literar şi valori spirituale, moare ca o epavă, distrus de droguri şi alcool, o victimă a obsesiei faţă de sine însuşi.

Coşmaruri moderniste: Morand şi Céline

Această oscilaţie între „ordine" şi „anxietate" a fost tema abordată de un alt contribuitor al revistei *NRF*, criticul Benjamin Crémieux, într-un studiu din 1930 al literaturii decadei postbelice[49]. Anxietatea a luat mai multe forme: ireverenţa iconoclastă a dadaismului şi suprarealismului, literatura exotismului şi escapismului (Paul Morand, Pierre Macorlan), avântarea spre o introspecţie morbidă (Pierre Drieu la Rochelle) şi căutarea certitudinii în catolicism (Julien Green, François Mauriac, Georges Bernanos).

Dintre toţi aceşti scriitori, Paul Morand (1888-1976) este cel mai reprezentativ pentru anii 1920, ilustrând cel mai bine ambivalenţa lor culturală. Morand a devenit celebru după publicarea primei sale colecţii de proză scurtă, *Tendres stocks*, în 1921. Aceste povestiri sunt adesea văzute ca fiind materializarea spiritului anilor 1920, iar Morand şi-a asumat rolul de cronicar al vremii sale, prin alăturarea a patru dintre romanele sale, între 1925 şi 1930, sub titlul colectiv *Chroniques du XXème siècle*. Cărţile sale ajungeau la publicul larg: *Ouvert la nuit* (1922), a doua sa colecţie de poveşti, ajunsese deja la cea de-a 135-a ediţie până în 1931.

Tatăl lui Morand era un dramaturg de succes care realizase traducerea lui *Hamlet*, devenită celebră în interpretarea lui Sarah Bernhardt. În 1912, Morand a intrat în serviciul diplomatic, alunecând cu lejeritate în *beau monde*-ul londonez şi parizian. În anii 1920 a călătorit mult, iar în 1927 s-a căsătorit cu o prinţesă româncă. Această

cosmopolită împletire politico-artistică este centrală în scrisul lui Morand. Este un univers al călătoriilor cu trenul la cuşetă, al petrecerilor londoneze, cafenelelor vieneze, hotelurilor din Istanbul, o lume a fluxului social şi a graniţelor care se evaporă, populată de oportunişti, aristocraţi decăzuţi şi victime ale istoriei. Reflectând anii 1920, un deceniu fragmentat şi tulburat, stilul lui Morand, admirat de către suprarealişti, este evaziv şi eliptic, descrierile sale fiind înţesate de imagini insolite. Tonul este omniscient, detaşat şi cinic.

Însă furnirul lumesc, cosmopolitanismul şi virtuozitatea stilistică sunt înşelătoare. Cronicarul inteligent cade pradă anxietăţilor sociale şi culturale şi simte o mai mare nostalgie pentru trecutul definit de statornicie decât lasă să se vadă. O temă a operei lui Morand este femeia modernă. Primele colecţii de povestiri conţin şase portrete de femei, majoritatea femei „moderne", ameninţătoare şi inaccesibile. O temă preferată a lui este homosexualitatea feminină. În povestea *La Nuit de Babylone,* un bărbat este zărit într-o maşină între două femei care se sărută, întinzându-se una spre cealaltă peste el. Este îngrijorat că amanta lui a fost sedusă de către o altă femeie. În povestea *Madame Fredda,* protagonistul este un jurnalist conservator care priveşte cu nostalgie spre trecut. El întâlneşte o femeie olandeză, care îi mărturiseşte că vrea să se culce cu un francez. Este o femeie modernă, lipsită de modestie sau inhibiţii.

O altă temă abordată de Morand este rasa. Protagonista poveştii *Madame Fredda* nu este convinsă că Franţa a câştigat războiul, din moment ce Parisul a fost „înconjurat şi capturat" nu de către germani, ci de un aflux de străini. Franţa este descrisă ca fiind un trup ce suferă de „eczema periodică provocată de imigrarea italienilor, de pete suspecte apărute în urma invaziei celor de origine română, de arsuri produse de coloniile de americani opăriţi şi puroi levantin". Morand, încă de la începuturi, a fost predispus să folosească în scrierile sale stereotipuri rasiale, în special când venea vorba de evrei sau negri. Într-o călătorie în Indiile de Vest din 1927, avea asupra sa cartea *Essai sur l'inégalité des rases*, a lui Gobineau. În povestea *Baton rouge,* un cântăreţ negru, în

mod clar inspirat de Josephine Baker, apare dintr-odată ca fiind „posedat de temeri ancestrale şi superstiţii", în mijlocul unui turneu glorios la Paris. Amestecarea rasială şi femeile moderne erau simboluri ale modernităţii ameninţătoare. America era încă unul. În *New York* (1930), Morand scrie: „Cândva, mi-am dorit ca Parisul să... semene cu New York-ul. Astăzi nu mai vreau acest lucru... Am scris acum câţiva ani că Franţa nu a avut altă şansă decât să devină americană sau bolşevică, dar acum cred că trebuie să evităm cu toată puterea noastră aceste două prăpăstii... Geniul Parisului este fix acela al unui ţăran meticulos"[50].

Parisul tradiţional a fost, de asemenea, o preocupare a scriitorului Louis-Ferdinand Destouches, cunoscut sub pseudonimul Céline. La prima vedere, nimeni nu ar fi putut fi mai diferit de sofisticatul şi cosmopolitul Morand decât antisocialul şi excentricul Céline, al cărui prim roman, *Călătorie la capătul nopţii*, şi-a făcut loc pe scena literară a Franţei în 1932. În momentul apariţiei cărţii, autorul său, în vârstă de 38 de ani, era o figură necunoscută, câştigându-şi traiul ca medic. Céline a crescut în centrul Parisului, unde mama sa avea un magazin de dantelărie, în Passage Choiseul, unul dintre acele pasaje acoperite din secolul al XIX-lea, pline de magazine mici, în care părea că timpul rămăsese îngheţat. Această lume a *petit commerce*-ului parizian, care de-abia se mai ţinea în picioare în secolul XX în faţa forţelor unite ale capitalului şi ale claselor muncitoare, a reprezentat subiectul celui de-al doilea roman al lui Céline, *Mort à crédit* (1936).

Momentul definitoriu al vieţii lui Céline a fost războiul, în care a jucat un mic rol glorios înainte de a deveni invalid, în octombrie 1914. După război, s-a pregătit să devină medic, apoi a lucrat pentru Liga Naţiunilor în calitate de expert în igienă şi medicină socială. În această calitate, a vizitat America pentru a studia condiţiile de la fabrica Ford din Detroit. Mai târziu, a părăsit Liga şi a început să profeseze ca medic în suburbia Clichy a Parisului. Multe dintre aceste evenimente şi-au găsit locul în *Călătorie la capătul nopţii*. Cartea debutează cu războiul, în care protagonistul său aventuros, Bardamu, descoperă un univers al neputinţei şi

groazei. Singura lui preocupare este de a rămâne în viaţă şi îi este absolut indiferent dacă victoria este de partea francezilor sau a germanilor, atâta timp cât el continuă să trăiască. Îşi petrece cea mai mare parte a războiului în convalescenţă după rănile suferite, minunându-se de propaganda mincinoasă care menţine conflictul în desfăşurare: „Mania de a spune minciuni şi a le crede este la fel de contagioasă ca o mâncărime". Apoi, Bardamu călătoreşte în Africa, unde înfruntă corupţia şi brutalitatea colonialismului. Mai departe, îşi continuă călătoria spre America. „Izolarea lui în muşuroiul american" se dovedeşte a fi chiar mai nocivă decât singurătatea resimţită în Africa. Se scufundă într-o „apatie terifiantă şi dulceagă". După ce se angajează la fabrica Ford, unde i se spune că „nu avem nevoie decât de cimpanzei", este redus la statutul unei maşinării, zdrobit de larma fabricii: „Capitulezi în faţa zgomotului cum o faci şi în faţa războiului". În cele din urmă, Bardamu se întoarce la Paris şi începe să profeseze ca medic într-o suburbie îngrozitor de mizerabilă.

Acest scurt rezumat este suficient pentru a clarifica faptul că viziunea lui Céline este una a pesimismului neostoit, deşi povestea este scrisă cu sarcasm şi umor negru. Romanul său a fost, de asemenea, şocant pentru îndrăzneala sa stilistică, folosind limbajul popular şi argoul în locul termenilor literari. *Călătorie la capătul nopţii* a fost admirată mai mult de stângişti decât de cei de dreapta; Sartre a folosit un citat din Céline ca epigraf pentru primul său roman, *Greaţa.* Totuşi, Troţki a observat rapid că nu exista nimic socialist în scânteietoarea critică socială a lui Céline. Nihilismul său nu oferă nicio perspectivă care să sugereze că ar exista vreo şansă pentru condiţia umană de a fi îmbunătăţită. Cartea este un strigăt furios împotriva lumii, născut din catastrofa adusă cu sine de război: „În timp ce războiul încă se purta, erau semănate seminţele păcii noastre odioase. O căţea isterică, îţi puteai imagina cum avea să fie doar urmărind-o cum ţopăie în sala de dans de la Olimpia. În acea cameră lungă de la subsol, o vedeai aruncând ocheade dintr-o sută de oglinzi, dansând în praf şi disperare, pe muzica unei trupe negro-iudeo-saxone".

Din lumea care exista înainte de catastrofă nu se mai întrezăreşte decât o fărâmă. Romanul debutează cu câteva momente de inocenţă, în care Bardamu este încă un „un virgin înspăimântat". El şi un prieten al său stau la terasa unei cafenele în Place Clichy din Montmartre, în august 1914. Câteva ore mai târziu, cei doi se înrolează în armată şi nu mai există cale de întoarcere: „Au închis în linişte poarta în urma noastră, a civililor. Am fost prinşi în capcană ca nişte şobolani".

Alegerea Place Clichy pentru acţiunea de la începutul romanului este extrem de semnificativă. În perioada interbelică, Montmartre a funcţionat în imaginaţia literară franceză ca un pol al imobilităţii, securităţii şi tradiţiei, cu pieţele sale pitoreşti în stil rural, cu via sa şi asocierile sale cu sfârşitul secolului al XIX-lea. Montmartre a fost Parisul lui Utrillo. Acesta se afla în antiteza barurilor cosmopolite, colorate şi strălucitoare din Montparnasse, centrul vieţii artistice din anii postbelici. Deşi în *Călătorie la capătul nopţii* războiul formează bariera dintre „înainte" şi „după", în *Mort à credit,* Céline împinge originea relelor lumii moderne chiar mai înapoi în trecut – la Expoziţia din 1900, unde părinţii mic-burghezi ai naratorului se confruntă cu sentimentul că lumea trece pe lângă ei. Nu a fost, cu siguranţă, o coincidenţă faptul că Céline şi-a luat ca pseudonim numele bunicii sale, care îşi trăise aproape întreaga ei viaţă în secolul al XIX-lea.[51]

În mod evident, ar fi absurd să considerăm o personalitate atât de ciudată şi originală precum Céline ca fiind reprezentant al epocii sale sau să citim *Călătorie la capătul nopţii* ca pe un roman despre anii 1920. Dar, de asemenea, ar fi greşit să trecem cu vederea gradul în care romanul reflectă preocupările culturale ale deceniului. La fel ca Morand, dar într-o măsură infinit mai mare, Céline este bântuit de nenorocirile modernităţii. Pesimismul lor s-a accentuat în anii 1930 şi şi-a găsit o evadare în antisemitism. Céline a scris două pamflete antisemite care sunt aproape degenerate prin violenţa lor. Cartea lui Morand *France la Doulce* (1934) a deplâns presupusa înăbuşire pe care evreii ar fi exercitat-o asupra industriei cinematografice franceze. Din

acest motiv, nu este surprinzător faptul că atât Céline, cât şi Morand au fost recompensaţi atunci când Franţa a fost înfrântă, în 1940. Când Pétain a semnat armistiţiul, Morand se afla la Londra, ataşat în cadrul Ambasadei Franţei. S-a întors în Franţa pentru a-şi oferi serviciile noului regim. În 1942, a lucrat în cabinetul lui Pierre Laval, înainte de a fi trimis la Ambasada Franţei de la Bucureşti. Încheierea războiului l-a găsit în Ambasada de la Berna şi a avut înţelepciunea de a rămâne în Elveţia, în loc să se întoarcă într-o ţară în care ar fi fost de-acum un scriitor aflat pe lista neagră.

Céline, pe de altă parte, nu a avut nicio legătură cu tonul *bien-pensant* al regimului Vichy. El şi-a petrecut războiul la Paris, activ în marginalitatea lumii ultracolaboraţioniste, scriind un al treilea pamflet antisemit. În august 1944 a fugit în Germania împreună cu colaboratorii înverşunaţi care s-au refugiat în oraşul Sigmaringen, unde regimul Vichy şi-a dus ultimele zile. În futilitatea Sigmaringenului, Céline şi-a găsit un subiect a cărui absurditate grotescă se potrivea nespus de bine cu ceea ce reuşise să creeze până atunci în literatura sa. În cele din urmă, după ce aventura sa colaboraţionistă a ajuns la final, a traversat Germania sfâşiată de război pentru a se refugia în Danemarca.

Desigur, nu a existat nimic inevitabil în ceea ce priveşte traiectoriile acestor doi modernişti literari antimoderni, Morand şi Céline, însă alegerile pe care le-au făcut în 1940 trebuie înţelese luând în considerare, de asemenea, anxietăţile culturale şi tulburările deceniului postbelic.

CAPITOLUL 2

Regândirea Republicii: 1890-1934

Regimul de la Vichy s-a denumit „État français” (statul francez). Acest lucru nu a definit ceea ce a fost, dar a semnalat în mod clar ceea ce nu a fost: A Treia Republică, fondată în 1875, pierise. Busturile lui Marianne, simbol al Republicii, au fost înlocuite în primării cu statui ale lui

Pétain, iar sloganul „Libertate, Egalitate, Fraternitate” a fost înlocuit de „Muncă, familie, *patrie*”.

Nu doar Regimul de la Vichy a respins Republica în 1940. Mulți dintre membrii inițiali ai Rezistenței se îndepărtaseră de asemenea de ceea ce reprezenta aceasta. Inițial, de Gaulle a refuzat să se identifice cu regimul defunct sau cu republicanismul în general. Timp de un an, transmisiunile mişcării sale „Franța Liberă” au fost deschise de sloganul „onoare şi *patrie*”, în loc de „Libertate, Egalitate, Fraternitate”. Republica nu avea mulți prieteni în 1940.

Acest lucru nu a fost cu totul surprinzător, luând în considerare înfrângerea din 1940. Cel de-Al Doilea Imperiu, triumfător în plebiscitul din mai 1870, s-a prăbuşit patru luni mai târziu, în momentul înfrângerii de la Sedan. Dar, spre deosebire de Imperiu sau de Republica Weimar, A Treia Republică franceză s-a înrădăcinat puternic în societatea franceză. Existase de şaizeci şi cinci de ani. Simbolurile sale – Tricolorul, Marseilleza, Ziua Bastiliei – erau strâns legate de identitatea națională franceză. Cum a fost posibil ca acest patrimoniu să fie atât de repudiat în 1940? Unul dintre motive a fost polarizarea politicii franceze după februarie 1934, atunci când au avut loc revoltele antiparlamentare la Paris. Această polarizare, care pune bazele contextului evenimentelor de la 1940, va fi dezbătută în capitolul următor. Însă nemulțumirea față de Republică este mai veche de anul 1934. Un istoric a afirmat chiar, cu unele exagerări, că Republica a fost „moartă din punct de vedere cultural” încă din anul 1900.[1]

Criticii Republicii se regăseau nu numai printre antirepublicanii teoreticieni precum Charles Maurras, ci şi în cadrul consensului republican. Vichy nu a reprezentat o victorie doar pentru duşmanii Republicii, ci şi pentru apropiații acesteia, care îşi pierduseră orice speranță în reuşita unor reforme. Pe scurt, capitularea elitelor Franței în fața valorilor antirepublicane în 1940 a avut o lungă preistorie.

Înainte de 1914: „La Fin des notables?”

Aproape de îndată ce conservatorii liberali orleanişti au acceptat Republica, în anii 1870, s-au întrebat dacă nu cumva au greşit. Criza Republicii a fost aproape la fel de veche ca Republica însăşi. Constituţia din 1875, în care influenţa camerei inferioare a parlamentului – Camera Deputaţilor – a fost contrabalansată de către preşedinte şi Senat, întruchipase idealul orleanist al controlului şi echilibrului. În practică însă, încă de la începutul anilor 1880, Camera a apărut ca deţinând supremaţia: preşedintele a devenit un simplu figurant. Aceasta nu era Republica în care liberalii orleanişti crezuseră, iar aceştia au început să se întrebe cum ar putea remedia situaţia.[2] Majoritatea propunerilor de reformare a Republicii în anii interbelici pot fi urmărite până în anii 1890 – de exemplu, în scrierile lui Charles Benoist (1861-1936), parlamentar conservator liberal, jurnalist, publicist şi academician. Autor al unor cărţi precum *La Crise de l'État moderne* (1895) şi *L'Organisation de la démocratie* (1900), Benoist susţinea că dominaţia Camerei, aleasă în mod democratic, asupra Senatului şi Preşedinţiei trăda spiritul constituţional. Democratizarea politicii a creat o schismă între instituţiile politice şi elitele burgheze ale Franţei, între liderii ei politici şi acele grupuri sociale care aveau competenţă profesională şi capacitate socială – *les compétences*, aşa cum au fost acestea numite.

Ideile lui Benoist erau îmbrăţişate nu doar de conservatorii liberali, nostalgici ai unei lumi pe care o pierduseră, ci şi de noile elite republicane, care trecuseră prin baroul de la Paris sau prin *École libre des sciences politiques* (Science Po). Astfel de persoane dominau cele mai înalte trepte ale administraţiei, lucrau în cabinetele ministeriale şi uneori intrau în politică. Însă aveau puţine în comun cu deputaţii sau aristocraţii din mediul rural şi concediau profesorii care reprezentau balastul regimului în provincie. Această prăpastie culturală între elitele republicane şi muncitorii de rând din parlament s-a adâncit după trecerea în noul secol, când Afacerea Dreyfus a adus la putere Partidul Radical, reprezentând mica burghezie a Franţei provinciale. Cele mai grave temeri ale lui Benoist se materializaseră: radicalii prevestiseră apariţia politicianului de profesie. În 1906,

salariul parlamentarilor a fost majorat de la 9.000 de franci (cât era din 1875) la 15.000 de franci. Din această perioadă datează stereotipul de *député* ca fiind un gură-spartă provincial, de obicei din Midi, bun de nimic, mai puțin pentru a organiza campanii electorale şi scandaluri – aceştia înlocuiseră Republica condusă de *compétences*.[3] Pentru a remedia această situație, criticii benoişti şi de centru-dreapta ai sistemului au propus un întreg set de reforme: reprezentare proporțională, sesiuni parlamentare mai scurte, restricționarea dreptului de propunere a legislației financiare de către *députés*, consolidarea autorității Preşedintelui Republicii.

Criticile aduse Republicii parlamentare nu au venit doar dinspre centru-dreapta. A existat, de asemenea, o critică de centru-stânga, materializată în cartea lui Robert de Jouvenel *La République de camarade* (1914), un atac fioros asupra castei parlamentarilor. De Jouvenel făcea parte dintr-un grup de radicali progresişti care susțineau că Republica trebuie echipată tehnic pentru a face față problemelor lumii moderne. Această critică ar putea fi descrisă ca fiind prototehnocratică, suprapunându-se cu cea „orleanistă" doar în solicitarea reconectării Republicii cu acele grupuri sociale care aveau expertiză şi autoritate profesională.

Astfel de critici ai Republicii îşi susțineau punctul de vedere din interiorul consensului republican: îşi doreau o mai bună funcționare a Republicii. Acest fapt îi diferența de antirepublicanismul intransigent al mişcării lui Charles Maurras, *Action française*. Maurras a devenit cunoscut în 1898, când a publicat un articol care apăra „falsul patriotic" al ofițerului care fabricase un document pentru a-l incrimina pe Dreyfus. Dincolo de o înclinație genială pentru astfel de provocări, adevărata realizare a lui Maurras a fost aceea de a sintetiza regalismul, naționalismul şi catolicismul într-o singură doctrină, pe care a numit-o „naționalism integral". Convins de decadența Franței, el a considerat că soluțiile trebuie să fie politice, iar sloganul său a fost „Politique d'abord". Temelia doctrinei sale era idealul ordinii clasice. Pentru Maurras, care venea din Provence, pornind la drum în calitate de critic literar, considerându-se poet, Franța

reprezenta continuitatea civilizației clasice mediteraneene şi antiteza valorilor culturale ale Germaniei, care era inamicul ereditar al acesteia. Duşmanii Franței erau individualismul şi romantismul – fie în literatură, politică (Revoluția franceză) sau în religie (protestantismul).

Modelul lui Maurras era prerevoluționarul *ancien régime*. Antidotul pentru dezintegrarea romantică era restaurarea monarhiei şi a autorității Bisericii Catolice (deşi Maurras era el însuşi un necredincios). Maurras a făcut distincție între ceea ce el numea „pays légal", structura oficială a instituțiilor republicane, şi „pays réel", adevărata Franță a comunității, familiei, regiunii şi locului de muncă. Maurras a dorit de asemenea să excludă de la putere ceea ce el numea cele patru state „confederate" care subminau unitatea Franței: protestanții, francmasonii, evreii şi *méteques* (metişii). Cu toate acestea, Maurras susținea că nu este rasist – rasismul era german – şi a justificat excluderea evreilor din motive care nu țineau de rasă, ci de lipsa capacității de a fi asimilați cultural.

Action française nu a participat la alegerile electorale până în 1918. Influența acesteia provenea din construirea unei contraculturi intelectuale fondate pe gazetele, institutul şi editura pe care le deținea – după cum Maurras obişnuia să spună despre activitățile sale în acel moment: „Lucram cu gândul la 1950".[4] Deşi nu toți adepții lui Maurras erau de acord cu fiecare detaliu al sistemului său – mulți erau monarhişti doar în sensul cel mai superficial al cuvântului –, din punct de vedere intelectual, el a revigorat o tradiție monarhică ce supraviețuia prin nostalgie şi sensibilitate. Aşa cum a scris în *Enquête sur la monarchie*: „Necesitatea monarhiei este demonstrată ca o teoremă. Odată ce dorința de a apăra patria noastră franceză este acceptată ca fiind un postulat, totul se desfăşoară, totul curge în mod firesc".[5] Maurras a făcut din statutul monarhist o dovadă a inteligenței sau cel puțin a antirepublicanismului. El a avut un număr considerabil de adepți în rândul studenților din Cartierul Latin.

Odată ce Maurras şi-a elaborat doctrina, nu a mai avut nimic nou de spus. Însă a continuat să-şi susțină

argumentele timp de patruzeci de ani, ca şi cum problemele cu auzul pe care le avea încă din copilărie ar fi oprit sunetele lumii moderne să ajungă la el, izolându-l împreună cu certitudinile sale. Acest lucru a conferit gândirii sale inexpugnabilitate şi coerenţă trainice. Romancierul conservator Paul Bourget a declarat la un moment dat că *Action française*, alături de Camera Lorzilor a Parlamentului Regatului Unit, papalitatea şi Statul Major General al Prusiei, reprezenta una dintre cele patru fortăreţe europene împotriva revoluţiei.[6]

Una dintre iniţiativele surprinzătoare ale *Action française* a fost încercarea de a construi punţi spre clasa muncitoare prin intermediul *Cercle Proudhon*, un grup de studiu economic şi social creat în 1911 de Georges Valois. Nu era obişnuit pentru membrii *Action française* să se intereseze de problemele sociale, dar Valois spera să câştige liderii sindicalişti de partea cauzei monarhiste. Deşi a atras puţini muncitori, Valois a reuşit să convingă câţiva intelectuali sindicalişti. Cu toate că *Cercle Proudhon* s-a dovedit a fi zadarnic, a demonstrat că există totuşi un teren comun între critica ultraconservatoare a Republicii şi cea sindicalistă. Ambele deplângeau idealul republican individualist al cetăţeanului abstract. Poziţionându-se împotriva individualismului republican, maurrasianismul celebra comunităţile „organice" ale *ancien régime*, în vreme ce sindicalişţii susţineau formarea unei comunităţi la locul de muncă.

Sindicalismul îşi avea rădăcinile în idealul proudhonian al demnităţii morale a muncii. În calitate de producător care deţine controlul asupra muncii sale, un individ poate obţine o libertate reală, spre deosebire de libertatea formală a cetăţeanului republican alegător. Sindicalişţii credeau în autosuficienţa muncii pentru a proteja interesele clasei muncitoare şi erau suspicioşi faţă de toţi politicienii, fie ei şi socialişti. Sindicalismul a avut succes în Franţa deoarece clasa muncitoare primea atât de puţin din partea Republicii, încât era firesc să renunţe în întregime la politica oficială. Utopia sindicalistă reprezenta o societate descentralizată formată din producători, în care statul şi-ar pierde al său

raison d'etre şi ar dispărea. Această viziune era plauzibilă în Franța, unde artizanii şi micii industriaşi erau numeroşi. Începând cu anul 1906, Federația sindicală franceză, CGT, şi-a asumat cea mai revoluționară versiune a sindicalismului, considerând că obiectivele sale ar putea fi atinse prin acțiune directă: greva generală. Cu toate că numărul sindicaliştilor angajați cu adevărat la revoluție era în scădere înainte de război, viziunea sindicalistă într-un sens mai larg, în special neîncrederea în politică, a rămas puternică, fiind pe placul adepților stângii care considerau că politicienii trădaseră idealismul Afacerii Dreyfus.

Nimeni nu a exemplificat mai bine starea de dezamăgire postdreyfusiană ca scriitorul Daniel Halévy. Acesta este deosebit de interesant pentru că se află la confluența multora dintre curentele intelectuale descrise mai sus. Întreaga sa carieră este emblematică în ceea ce priveşte devierea unei părți a elitei franceze de la valorile republicane. S-a născut într-o mare familie pariziană *haut-bourgeois*, fiind fiul libretistului Ludovic Halévy. Acesta impunea un mediu familial profund orleanist – „faci parte dintr-una dintre cele mai nobile familii din vechea tradiție republicană orleanistă", îi scria Péguy –, iar când, în 1930, Halévy a publicat renumita sa lucrare *La fin des notables*, o istorie elegiacă a încheierii erei orleaniste în anii 1870, el privea, de fapt, cu nostalgie spre lumea copilăriei sale.

Punctul de cotitură al vieții lui Halévy a fost Afacerea Dreyfus. Convins de nevinovăția lui Dreyfus, a colaborat îndeaproape cu Péguy la *Cahiers de la quinzaine.* Deşi şi-a petrecut a doua parte a vieții în special comemorându-l pe Péguy, care fusese eroul tinereții sale, relațiile lor reale se răciseră după ce Halévy a publicat *Antropologie pour notre passé* (1910), în care se întreba dacă nu cumva dreyfusarzii fuseseră păcăliți. Această carte a dat naştere faimoasei *Notre jeunesse* a lui Péguy, care a apărat luptele tinereții lor, împărtăşind totodată acelaşi sentiment al trădării.

La momentul Afacerii, Halévy se definise ca fiind socialist, fiind implicat în mişcarea *Universités populaires*, prin care intelectualii încercau să aducă cultura mai aproape de oameni. „Oamenii" în care credea Halévy erau artizani

independenți, şi nu proletari moderni. Celălalt idol al său, după Péguy, a fost Proudhon. „Socialismul lui Proudhon – a scris Halévy – respectă grupurile naturale, familia... vechea Franță artizanală pe care Péguy a cunoscut-o şi pe care a apărat-o." „Oamenii" lui Halévy includeau şi țărănimea. Un călător pasionat şi întreprinzător, el a scris patru cărți în care povestea despre vizitele sale în mediul rural şi observațiile sale despre țărănime. În prima dintre aceste cărți, în 1907, era un tânăr de stânga în căutarea pionierilor sindicalismului rural. Până la ultima sa carte, în 1934, ajunsese să scrie o elegie pentru o lume care dispărea şi care reprezenta unica barieră împotriva uniformității moderne şi a nivelării proletare.

Până în anii 1930, Halévy fusese un conservator pesimist, arătând chiar o admirație discretă pentru Maurras. A devenit un formidabil polemist republican. În cărți precum *Décadence de la liberté* (1931) şi la *République des comités* (1934), contemporane cu evocările sale istorice ale ultimelor zile orleaniste, el a denunțat un sistem politic dominat de politicieni de carieră care operau prin intermediul comitetelor masonice. Legătura dintre nostalgia lui Halévy pentru „Republica notabililor" şi cultul său pentru artizanul şi țăranul independent, dintre orleanismul şi proudhonismul său este reprezentată de ideea că ambele întruchipau adevărata Franță, de care Republica se desprinsese. În 1940, Halévy era deja pregătit să întâmpine Regimul de la Vichy, care pentru el reprezenta ultima şansă de a conserva acea Franță.[7]

Anii '20: Momentul maurrasian

Călătoria lui Halévy de la Dreyfus la Vichy, avându-i pe Péguy şi Proudhon ca elemente centrale, a început cu mult înainte de 1918, dar a fost cu siguranță accelerată de schimbările aduse de Marele Război. Consecințele războiului pentru republicanism au fost, totuşi, mai ambigue decât o sugerează acest exemplu. La urma urmei, Republica s-a dovedit suficient de eficientă pentru a câştiga războiul. În timp ce Germania din epoca lui Wilhelm al II-lea a pierdut

sub dictatura militară din Hindenburg, în Franța războiul a fost câştigat sub conducerea republicanismului intransigent al lui Georges Clemenceau, un lider demn chiar şi de admirația lui Maurras. Oare acest lucru însemna că antirepublicanii erau acum pregătiți să-şi înghită obiecțiile istorice față de Republică?

Chiar şi după 1918, existau familii conservatoare pentru care Republica însemna întruchiparea răului. Într-adevăr, în Vendée există şi astăzi familii care refuză să primească descendenți ai persoanelor care au cumpărat *biens nationaux* în timpul Revoluției.[8] În perioada interbelică, familia viitorului istoric Philippe Ariès părăsea Parisul pe 14 iulie, pentru a nu se afla în capitală în acea zi revoluționară.[9] În 1919, Guvernul a fost atât de îngrijorat de reticențele antirepublicanilor, încât a abandonat ideea de a îngropa Eroul Necunoscut la Panthéon, deoarece clădirea era mult prea reprezentativă pentru Republică.[10] În schimb, acesta a fost îngropat sub Arcul de Triumf.

Cu toate acestea, războiul a conferit iconografiei Republicii un caracter mai legitim decât avusese înainte de 1914. Parada Victoriei din 14 iulie 1919, condusă de Foch şi Joffre, a deplasat axa centrală a sărbătorilor de Ziua Bastiliei din cartierele sărace ale Parisului, aflate în est, către Champs-Élysées, în partea de vest a oraşului – în 14 iulie 1919 nu a fost sărbătorită victoria republicanismului, ci victoria Franței asupra Germaniei.[11] În mod similar, Marseilleza s-a bucurat de glorificare în timpul războiului, cântată pe Marne aşa cum fusese şi la Valmy – în 1917, monarhistul Louis de Joantho a publicat o carte intitulată *Triomphe de la Marseillaise*.[12]

Aceste evoluții pot fi interpretate în două maniere: după 1918, simbolurile republicanismului au fost mai puțin contestate decât înainte, însă înțelesurile ataşate lor au devenit mai puțin precise.[13] Clemenceau poate că fusese triumfător în a reafirma supremația guvernului republican față de puterea militară, însă şi armata a ieşit din război bucurându-se de un prestigiu fără precedent. În anii 1914-1915, cultul lui Joffre căpătase proporții incredibile, având să fie egalat în secolul XX doar de cel al lui Pétain, după 1940. Pétain şi Foch au ieşit de asemenea din război cu

reputații extraordinare. Funeraliile lui Foch din 1929 şi ale lui Joffre din 1931 au fost evenimente uriaşe, care au adus laolaltă mulțimi de oameni, ceva ce nu se mai văzuse în Franța de la funeraliile lui Victor Hugo, din 1885. Pe scurt, deşi este adesea subliniat faptul că după 1918 poporul francez a detestat războiul, este mai rar remarcat că acest lucru nu era echivalent cu a-şi detesta generalii.

Toate acestea ajută la explicarea unui paradox – deşi consensul republican nu a părut niciodată mai vast ca după 1919, începutul anilor 1920 a reprezentat apogeul influenței dinspre A*ction française*.[14] Pentru că *Action française* nu a fost o mişcare electorală convențională, nu este uşor să cuantificăm influența acesteia, însă nu încape îndoială că prestigiul lui Maurras nu fusese niciodată mai mare. În timpul războiului, germanofobia sa naționalistă şi-a găsit locul în „Uniunea Sacră". În timpul războiului şi după, Maurras s-a bucurat de o corespondență amicală cu respectabilul politician conservator Poincaré. În 1923, André Malraux l-a numit pe Maurras „una dintre marile forțe intelectuale ale zilelor noastre". La mijlocul anilor 1920, gazeta era tipărită în aproximativ 100.000 de exemplare, iar istoricii din *Action français*, precum Pierre Gaxotte şi Jacques Bainville, erau printre cei mai vânduți autori. *Action française* era bine reprezentată în *Académie française*, în care Maurras însuşi a fost ales în 1938. Apărarea clasicismului de către Maurras a început odată cu renaşterea acestui curent, după război. În cartea sa *Défense de l'occident* (1927), tânărul maurassian Henri Massis a extins acest aspect nu doar în ceea ce priveşte apărarea valorilor franceze, ci şi a întregii tradiții a civilizației occidentale. Scriitorul Jacques Laurent, care s-a alăturat mişcării *Action française* în anii 1920, a scris ulterior că nu doar a aderat la un partid, ci a ales civilizația însăşi. Una dintre țintele preferate ale lui Massis au fost André Gide şi individualismul literar al *NRF*.[15]

În general, se susține că influența *Action française* a început să scadă după anul 1926, când a fost condamnată de către Vatican, ca parte a unei politici papale de reconciliere a catolicismului cu democrația în Franța. Decizia Vaticanului a afectat distribuirea gazetei *Action française* în cercurile

catolice conservatoare. În acelaşi timp, membrii mai tineri ai mişcării simţeau că Maurras mai mult vorbeşte decât face – „Inaction française" a fost sintagma lor –, începând să caute mişcări de dreapta mai radicale. Însă efectele pe termen lung ale influenţei lui Maurras după război nu ar trebui subestimate din două motive. În primul rând, contracultura maurassiană, comparabilă în influenţa sa asupra dreptei cu cea a comunismului de stânga treizeci de ani mai târziu, a inoculat multor tineri intelectuali de dreapta o respingere a republicanismului. *Action française* a reprezentat adesea primul pas într-o călătorie spre diferite varietăţi de politică extremistă, fascism în unele cazuri (Robert Brasillach, Lucien Rebatet) şi comunism în altele (Claude Roy, Claude Morgan şi Roger Vailland). Aşa cum a scris un comentator în 1935, „dincolo de puterea sa reală, vizibilă şi măsurabilă, *Action française* dispune, de asemenea, de puterea oferită de toţi cei care au părăsit-o."[16] Atunci când Claude Roy a aderat la Partidul Comunist în timpul ocupaţiei, a fost uluit de cât de mulţi intelectuali foşti membri ai *Action française* a întâlnit.[17]

În al doilea rând, noua „respectabilitate", care i-a condus pe discipolii mai tineri ai lui Maurras în zone mai captivante, l-a făcut mai acceptabil pentru elementele centrului republican. Deşi Maurras a fost un gânditor contrarevoluţionar şi reacţionar, maurrasianismul s-a răspândit ca un virus prin conservatorismul liberal francez după 1919: anul 1940 nu a reprezentat atât de mult victoria „reacţiunii" asupra conservatorismului liberal, cât prezintă dovada a cât de mult cel din urmă l-a acceptat pe cel dinainte.

Acest lucru a fost valabil pentru Charles Benoist, care a anunţat trecerea sa la *Action française* în 1925 şi a devenit tutorele aspirantului la tron, Contele de Paris. Benoist nu a prins Regimul de la Vichy. Lucien Romier, însă, a făcut-o. Acesta s-a alăturat guvernului în 1941, devenind unul dintre miniştrii cei mai de încredere ai lui Pétain. În anii interbelici, Romier a fost unul dintre stâlpii opiniei burgheze liberale. El a fost atât un istoric popular specializat în războaiele religioase, cât şi un jurnalist important care a contribuit în mod regulat la *Le Figaro* şi *Le Temps*, cele două cele mai citite gazete, afişând un conservatorism moderat. Romier era

îngrijorat de multe aspecte ale societății franceze postbelice: depopularea, noua femeie, anarhia artistică. Deşi se considera a fi un republican liberal, în 1924 a scris un pamflet în care pretindea că o aristocrație de *fonctionnaires* trebuie să salveze Republica de criza acesteia de autoritate. În cartea sa *Explication de notre temps* (1925) a remarcat cu satisfacție că ideile lui Maurras şi-au găsit un public care a depăşit mişcarea *Action française*.[18]

Un alt conservator liberal care a servit în Regimul Vichy a fost Joseph Barthélemy, ministru al Justiției din 1941 până în 1943. La fel ca Romier, Barthélemy a contribuit în mod regulat cu materiale pentru *Le Temps* în perioada interbelică. Acesta a fost un jurist foarte respectat şi un autor prolific în materie de chestiuni constituționale. În 1918, cartea sa *Le Problème de la compétence dans la démocratie* (Chestiunea competenței în democrație) s-a confruntat cu ceea ce mulți conservatori liberali considerau a fi problema fundamentală cu care se confrunta Republica. Barthélemy a fost ales în parlament în 1918 pe un scaun de centru-dreapta, însă a pierdut alegerile în 1924, iar toate încercările ulterioare de realegere au eşuat. La fel ca Romier, era din ce în ce mai nemulțumit de cultura de masă. „Democrația – a scris el în 1934 – implică apariția unor noi grupuri sociale (*nouvelles couches*)... Este o lume diferită. Este sfârşitul tuturor notabililor." Cu toate acestea, până în 1940, Barthélemy a rămas implicat în instituțiile republicane, propunându-şi doar să le teoretizeze. În memoriile sale, scrise în 1944, el a discutat despre „destinul contradictoriu al unui om care şi-a petrecut întreaga viață apărând libertatea, pentru ca mai apoi să-şi facă debutul ca ministru într-un regim autoritar în care libertatea suferă cea mai completă eclipsă pe care o cunoscuse vreme de secole". Poate că aceasta a fost o „contradicție", însă a avut o logică şi nu a implicat o discontinuitate radicală față de poziția adoptată de Barthélemy în anii interbelici.[19]

1919-1928: oportunităţi ratate?

Traiectoriile unor astfel de personalități precum Romier, Barthélemy şi Benoist erau diferite în detaliu, însă un aspect comun care le-a conturat deziluzia progresivă față de Republică a fost convingerea că după război a fost ratată o oportunitate pentru reformă.

Se sugerează adesea că starea de spirit a politicii după 1919 a fost nostalgia pentru epoca de aur din *belle époque*. Dar în multe cercuri războiul a alimentat cererea de reformă. În centru-dreapta, mai multe organizații au fost înființate după 1918 pentru a promova reforma: Asociația Națională pentru Organizarea Democrației (ANOD); Liga pentru o Nouă Democrație; Partidul Republican pentru Reorganizare Națională, cunoscut sub numele de Mişcarea Celei de-a IV-a Republici.[20] Aceste grupuri au împărtăşit mai multe aspecte comune: organizare, modernizare, reformă instituțională (un executiv mai puternic), eficiență, competență tehnică. Argumentând că Franța trebuie să aplice lecțiile învățate din război, au adus în discuție exemplele lui Walter Rathenau, cel care organizase economia germană din timpul războiului, ale lui F.W. Taylor, susținătorul american al organizării ştiințifice a muncii şi al Cabinetului de război condus de Lloyd George.

Deşi impactul acestor grupuri reformatoare nu trebuie exagerat, ele au atras câteva personalități politice tinere şi promițătoare: ANOD a susținut că are sprijinul a nouăzeci şi a doi de *députés*. Cu toate acestea, Cu toate acestea, din speranțele lor au rezultat foarte puține efecte. Parlamentul din 1919 a fost dominat de o majoritate masivă de dreapta – *Bloc national* –, mai interesată de creşterea influenței Bisericii decât de reformele instituționale. Guvernele erau preocupate de problemele dificile ale reconstrucției, reparării, inflației şi deficitelor bugetare. Reformatorilor le lipsea, de asemenea, un lider carismatic. Singurul politician notabil care le-a preluat ideile a fost socialistul devenit conservator Alexandre Millerand. Însă, fiind ales preşedinte al Republicii în 1920, şi-a pierdut interesul pentru acestea. Când Millerand s-a întors la ideea reformei constituționale, în 1923, propunând o consolidare a puterii preşedinției, aceasta s-a datorat faptului că stânga părea să câştige alegerile care urmau.

Astfel, pledoaria lui Millerand pentru o reformă a căpătat o nuanță partizană, iar el a fost obligat să demisioneze atunci când stânga a revenit la putere, în 1924.

Temele reformatoare au fost, de asemenea, populare printre stângiști după 1919. Viitorul lider socialist Léon Blum a scris în timpul războiului despre necesitatea eficientizării activității guvernului – liderul radical Édouard Herriot a publicat două tomuri masive privind necesitatea reformei. Stânga a preluat, în general, ideile *Compagnons de l'université nouvelle*, un grup de tineri intelectuali care au făcut parte din personalul lui Pétain în 1917. Şi ei erau preocupați de deficiențele elitelor de guvernare ale Franței, dar soluția lor se concentra pe educație, şi nu pe reforma instituțională. Ei au propus înlăturarea barierelor dintre educația copiilor burghezi şi a celorlalți copii prin crearea unei *école unique*, în care toți copiii să primească o educație comună până la vârsta de 13 ani.[21]

O altă sursă de reformare a ideilor, venită dinspre stânga, a fost *Confédération générale du travail* (CGT). Aici nu erau subliniate reformele instituționale, politice sau educaționale, ci restructurarea economiei politice. Experiența sindicală de cooperare cu guvernul şi angajatorii în organizarea producției de război a accelerat devierea direcției CGT de la sindicalismul revoluționar. În 1918, sub influența liderului său, Léon Jouhaux, CGT a produs un „program minim" care a pretins naționalizarea industriilor-cheie şi crearea unui consiliu economic național format din reprezentanți ai sindicatelor, consumatorilor, muncitorilor şi statului. Acest nou tip de reformism nu a reprezentat o convertire la sindicalismul britanic. CGT a rămas fidelă concepției sindicaliste a supremației economiei asupra politicii. Industriile naționalizate urma să fie conduse nu de stat, ci de către producători (lucrători, tehnicieni, manageri) în cooperare cu consumatorii şi reprezentanții statului. Consiliul Economic Național avea să reprezinte o integrare a forțelor economice în procesul decizional. Schimbarea față de perioada de dinainte de război a fost că sindicaliştii incluseseră angajatorii în viziunea lor despre reformă şi erau

gata să o atingă prin mijloace progresive. Reticențele politice rămâneau aceleaşi.[22]

Reformatorii de stânga au dat greş în atingerea obiectivelor lor în aceeaşi măsură precum cei de centru-dreapta. Alegerile din 1924 au fost câştigate de Cartel, coaliția de stânga a radicalilor şi socialiştilor, condusă de Herriot, însă ambițiile sale reformatoare au eşuat în scurt timp. Au existat conflicte între partenerii de coaliție: socialiştii, deşi susțineau guvernul Herriot, nu se alăturau acestuia deoarece ar fi reprezentat o ruptură prea puternică de ortodoxia marxistă. Guvernul a irosit mult timp opunându-se Bisericii. Principala sa problemă a fost recesiunea cronică ce îi afectase pe predecesorii săi. Coaliția Cartel s-a dezbinat în 1926, iar radicalii i-au părăsit pe socialişti pentru a se alia cu dreapta. Eşecul Cartelului a fost o lovitură teribilă pentru susținătorii stângii: acesta crease la fel de multe aşteptări precum avea să o facă Frontul Popular, doisprezece ani mai târziu.

În ceea ce priveşte ideile CGT, acestea au avut şanse minime de a fi acceptate, după eşecul grevelor masive care au avut loc în anii 1919 şi 1920. Conducerea CGT nu-şi dorise grevele, însă a fost forțată să le susțină. După stingerea acestora, influența politică a CGT a rămas neglijabilă pentru restul deceniului, distrugând speranțele lui Jouchaux de a fi recunoscut de către guvern ca partener. În 1925, coaliția Cartel a înființat un consiliu economic național, reprezentând diferite interese economice, dar acest organism a primit doar un rol consultativ limitat, susținând ideile sindicaliste doar la nivel de discurs.[23]

„Jeunes Équipes”: 1928-1930

Temele reformatoare au revenit în discuție la sfârşitul deceniului. După 1926, stabilitatea financiară a fost redobândită, iar economia a fost în plină expansiune. Părea posibilă o vedere dincolo de orizontul imediat al următoarei crize financiare. Unul dintre centrele de idei reformatoare a fost organizația *Redressement français*, înființată de omul de afaceri Edmond Mercier în 1925.[24] În calitatea sa de personalitate marcantă a industriei electrice franceze,

Mercier a reprezentat sectorul cel mai dinamic al economiei din Franța. Impresionat de o vizită în America în 1925, el a fondat *Redressement français* pentru a propovădui evanghelia modernizării. Organizația era formată în principal din oameni de afaceri, dar şi din jurnalişti şi publicişti, unul dintre cei mai activi fiind Lucien Romier. Ideea centrală era necesitatea unei raționalizări economice pentru creşterea producției. Oamenii de afaceri francezi au fost îndemnați să renunțe la individualismul lor înnăscut. Modernizarea era esențială pentru ca Franța să rămână o putere de prim rang.

Redressement français nu a devenit niciodată mai mult decât un grup de presiune de elită, însă retorica sa neosaint-simoniană s-a bucurat de o receptare considerabilă. Politica acestuia era mai puțin clară. Sloganul lor era „Destulă politică, vrem să vedem rezultate", dar fondurile au fost distribuite candidaților preferați la alegerile din 1928. Studiul reformării constituționale condus de *Redressement français* a fost opera lui Raphaël Alibert, un simpatizant al mişcării *Action française*, dar ideile sale nu au fost universal împărtăşite în cadrul organizației. Mercier însuşi era protestant, căsătorit cu o nepoată a lui Dreyfus, nefiind atras de conservatorismul tradițional. Cu toate acestea, viziunea sa asupra politicii era elitistă în esență: îşi dorea un guvern format din ingineri şi experți.

Politica lui Mercier consta într-o speranță pioasă că oamenii de bine, dezinteresați, se vor uni în jurul ideilor sale. Era încurajat de faptul că apelul *Redressement français* de a moderniza economia Franței a coincis cu o dezbatere aprinsă în cadrul noilor generații politice cu privire la modernizarea direcțiilor sale politice după eşecurile postbelice ale stângii şi dreptei. Astfel de opinii au fost exprimate de către jurnalistul Jean Luchaire, al cărui ziar *Notre temps*, fondat în 1927, a devenit exponentul celor care au ajuns să fie numite „Jeunes Équipes". În 1928, Luchaire a publicat un manifest pentru generația sa, pe care l-a intitulat *Une génération réaliste* (O generație realistă). Pentru Luchaire, generația lui s-a născut la 2 august 1914. Dezamăgită de eşecul veteranilor întorşi de pe front de a preveni o „reîntoarcere la lumea veche", generația era una definită de gândirea liberă, însă nu

anticlericală, considerând că religia nu mai reprezenta o problemă politică. Era convinsă că *laissez-faire* luase sfârşit şi că Franța avea nevoie de o atmosferă mai eficientă. Aceasta era o generație republicană, însă considera că instituțiile existente au nevoie de reformă.

Unele dintre *Jeunes Équipes* s-au alăturat Partidului Radical, unde au devenit cunoscute sub numele de „Tinerii Radicali". Printre aceştia s-au numărat cele mai strălucite figuri politice ale generației lor – Pierre Mendès France, Bertrand de Jouvenel, Pierre Cot şi Jacques Kayser. Ei l-au adoptat şi pe starul în ascensiune al partidului, Édouard Daladier, ca marionetă. Dar radicalii tineri nu împărtăşeau nicio viziune comună. Unii doreau să recentreze Partidul Radical, aliniindu-l cu orientarea de centru-dreapta. Acesta era obiectivul lui Luchaire, cu toate că el nu s-a alăturat în mod oficial partidului. Alții, precum Kayser, Cot şi de Jouvenel, doreau ca partidul să îşi reafirme identitatea de stânga, să se alinieze statornic cu elementele moderate din cadrul Partidului Socialist şi să devină un partid progresiv, nonmarxist, de stânga. Acesta era traseul pe care Daladier îl prefera în acel stadiu.[26]

Dezbateri la fel de intense au avut loc între socialiştii care au interpretat eşecul Cartelului în diferite moduri. Marxiştii care nu doriseră să ia parte la guvernul Herriot s-au simțit răzbunați de turnura ulterioară a radicalilor către dreapta. Cei care doreau să participe au argumentat că o prezență socialistă în guvern l-ar fi ancorat în orientările de stânga. Pentru unii socialişti mai tineri, aceste dileme strategice au reprezentat punctul de plecare al unei regândiri fundamentale a angajamentului pe care partidul şi-l lua față de marxism. Ei au fost influențați de opera socialistului belgian Henri de Man, a cărui carte apărută în 1926 *Psihologia Socialismului* a fost tradusă în franceză sub titlul grăitor *Au-delà du Marxisme* (Dincolo de marxism, 1927). De Man a susținut că marxismul nu reuşea să ofere o semnificație valabilă a culturii capitalismului modern. Prin înrădăcinarea socialismului în materialism, acesta nu mai oferea perspectiva unei politici radicale, deoarece

capitalismul modern era capabil să satisfacă nevoile materiale ale clasei muncitoare.

În cadrul Partidului Socialist Francez, cel mai puternic exponent al revizionismului era starul în ascensiune al partidului, Marcel Déat. În *Perspectives socialistes* (1930), Déat a argumentat că socialiştii ar trebui să privească dincolo de proletariat şi să construiască o alianţă a forţelor anticapitaliste, care să includă şi mica burghezie. Din punct de vedere politic, concluzia era aceea că socialiştii ar trebui să renunţe la angajamentul faţă de puritatea marxistă care i-a împiedicat să facă parte din guvernele radicale.[27] Acest lucru a oferit un teren comun cu Tinerii Radicali stângişti. Georges Valois a creat un forum de dialog între aceşti reformatori de stânga. După ce a părăsit *Action française*, Valois a încercat, în 1924, să fondeze propria sa mişcare politică, *Faisceau*, inspirat de Mussolini. După 1926, Valois s-a întors către stânga, căutând indicii despre rupturile din cadrul structurilor politice care se despărţeau, orientându-se spre centru şi stânga. Între 1928 şi 1930, a publicat mai multe cărţi ale membrilor tinerei generaţii politice, printre care: *Perspectives socialistes* a lui Déat şi *L'Économie dirigée* (1928) a tânărului radical Bertrand de Jouvenel.[28] Toţi aceşti scriitori credeau că liberalismul a eşuat şi că era nevoie ca forţele de producţie ale economiei să fie integrate într-un stat reformat.

Momentul Tardieu: 1930

Perspectivele de schimbare au fost definite de răspunsurile liderilor partidelor politice. În octombrie 1929, Daladier a încercat să îi determine pe socialişti să intre în guvern, oferindu-le patru ministere. Pentru prima dată, o majoritate substanţială a partidului parlamentar socialist a votat pozitiv, însă Comisia Naţională a partidului a răsturnat decizia. Acest lucru a blocat orice realiniere la stânga şi a deschis o posibilitate spre dreapta pentru politicianul de centru-dreapta André Tardieu, care a format un guvern după eşecul lui Daladier în această direcţie.

Tardieu, născut în 1876, a fost unul dintre cei mai străluciți politicieni ai generației sale. Aceasta era o generație mai veche decât *Jeunes Equipes*, iar în 1919, Tardieu nu fusese asociat cu grupurile reformatoare. Dar, având calitatea de a fi primul veteran de război devenit prim-ministru, Tardieu a fost potrivit la nivel simbolic pentru a reprezenta generația postbelică. În loc de obişnuitele platitudini, declarația sa ministerială din noiembrie 1929 a oferit un program de modernizare economică, o *politique de prosperité*. În discursurile ulterioare, el a proclamat sfârşitul *laissez-faire* şi a anunțat necesitatea unui stat intervenționist şi competent din punct de vedere tehnic. Acest lucru se conforma spiritului *Redressement français* cu care Tardieu avea legături, dar era de asemenea configurat în mod eclectic în jurul ideilor lui Benoist, ale reformatorilor de la 1919 şi ale *Jeunes Équipes*.[29]

Pentru a-şi derula programul, Tardieu a preconizat o realiniere politică în jurul unui centru-dreapta modern, care să încorporeze elemente ale Partidului Radical. Această ambiție a dat greş, deoarece Partidul Radical a respins invitația lui Tardieu de a se alătura guvernului său, în ciuda lobby-ului puternic din partea lui Luchaire. Cu toate acestea, stilul de guvernare al lui Tardieu a reprezentat o puternică despărțire de tradiție. El a încercat să se adreseze poporului direct, fără mijlocirea parlamentului. Un aspect fără precedent, declarația sa ministerială a fost diseminată în toată Franța şi a devenit, de asemenea, primul politician care a folosit radioul. Nimic din toate acestea nu a avut vreun rezultat. Programul legislativ al lui Tardieu a fost desființat în parlament – la un an de la anunțarea acestuia, proiectul de lege pentru modernizare încă nu fusese votat. Tardieu însuşi a stârnit conflicte personale masive, până când a fost înlăturat de un scandal financiar, la sfârşitul anului 1930.

Trebuie să rămânem sceptici cu privire la afirmațiile hazardate făcute de Tardieu. Departe de a fi un *manqué* FDR sau un protokeynesian, el a fost la fel de incompetent din punct de vedere economic precum majoritatea politicienilor francezi şi, după cum avea să demonstreze recesiunea mai târziu, ideile sale economice erau ortodoxe. El şi-a conceput

planurile generoase de cheltuieli în 1929 doar din cauza existenței unor mari surplusuri de fonduri în trezorerie. Stilul lui Tardieu era inedit. Ce fel de transformare politică a preconizat? Era considerat a fi un Disraeli francez, furând ideile adversarilor săi pentru a moderniza farmecul conservatorismului. Dar, deşi Tardieu sperase să îi dezbine pe radicali, nu era interesat să construiască un partid conservator francez. El a vrut să adune sprijin în jurul personalității sale. Modelul său a fost mai puțin modelul anglo-saxon bipartit, cât mai degrabă un guvern personalizat, cum fusese administrația Clemenceau din timpul războiului.

Având în vedere că presupunerile pe care se baza politica lui Tardieu erau pe punctul să fie răsturnate de recesiune, nu este adevărat că 1930 a fost un moment de cotitură în care politica nu a reuşit să se transforme. Momentul Tardieu a dovedit existența unor curente reformatoare în cadrul republicanismului francez, dar şi a blocajelor politicii franceze. În 1933, Tardieu, amărât de eşecul său şi de înfrângerea ulterioară a dreptei la alegerile din 1932, a lansat o cruciadă pentru revizuirea constituțională. El considera acum că regrupările politice nu sunt suficiente – sistemul însuşi avea nevoie de schimbări. A dorit să introducă referendumuri şi să faciliteze dizolvarea parlamentului. Majoritatea ideilor lui Tardieu (cu excepția referendumului) fuseseră expuse de către Benoist cu patruzeci de ani mai devreme, iar *Les Maladies de la démocratie*, al cărei autor este, a fost una dintre scrierile utilizate.

La început, Tardieu era o voce izolată care cerea reforma constituțională. Dar din 1932, când Franța a fost lovită de recesiune, politica a intrat într-o perioadă de uriaşă tulburare. Stânga a câştigat alegerile din 1932, dar socialiştii au refuzat din nou să facă parte dintr-un guvern radical. Cei doi ani de instabilitate ministerială dintre 1932 şi 1934 au dus la revolte în februarie 1934 şi la sosirea la putere a unui guvern de dreapta al Unității Naționale, condus de Gaston Doumergue. Reforma constituțională s-a aflat o scurtă perioadă în fruntea agendei politice. Tardieu s-a alăturat guvernului Doumergue în calitate de ministru de stat.

Parlamentul a înființat o comisie de examinare a reformei constituționale şi a decis în martie 1934 să propună o simplificare a procedurilor de dizolvare a parlamentului. Senatorul Jacques Bardoux, care a fost implicat în unele dintre grupurile de reformă postbelice, precum ANOD, a instituit un comitet pentru reformarea statului, ai cărui membri au fost Mercier şi Barthélemy. Dar când, în acea toamnă, Doumergue a emis propriile sale propuneri de reformă constituțională, acesta a fost învins. Nereuşind să acționeze imediat după februarie 1934, când încă se bucura de prestigiu, Doumergue a permis stângii să descrie reforma constituțională ca o reîncarnare a bonapartismului. Doumergue a căzut în toamna anului 1934, iar Tardieu s-a retras din politică, dezgustat.

Nonconformiştii: contestarea liberalismului, 1932-1934

Tardieu, Benoist, Bardoux, Barthélemy şi Romier, de orientare centru-dreapta, şi Luhiste, Déat, de Jouvenel şi Valois, de centru-stânga, considerau că natura problemelor Franței era în esență politică sau instituțională şi putea fi rezolvată prin ajustări compatibile cu un cadru republican. Dar la începutul anilor 1930 a apărut o nouă generație de tineri intelectuali, numiți ulterior „nonconformiştii anilor 1930”, a căror deziluzie în ceea ce priveşte Republica era mai adâncă. Sceptici în privința oricăror remedii pe care politica le-ar fi putut oferi, aceştia au contestat toate presupunerile filosofice care stăteau la baza democrației liberale.[30]

Prima manifestare colectivă a nonconformiştilor a avut loc în decembrie 1932, atunci când revista *NRF*, mereu dornică să reprezinte avangarda, a publicat unsprezece articole scurte care defineau „cauza comună a tineretului francez”. Astfel, se întrezărea conturul unei noi revoluții franceze.[31] Printre contribuitori s-au numărat Emmanuel Mounier (n. 1905), Robert Aron (n. 1898), Philippe Lamour (n. 1903), Georges Izard (n. 1903), Armand Dandieu (n. 1897) şi Thierry Maulnier (n. 1909). Aceştia semnau în numele unor reviste şi organizații mai puțin cunoscute, precum *Ordre Nouveau*,

Esprit, *Réaction* şi *Plans*. În ciuda diferenţelor semnificative dintre ele, se pot observa un ton comun şi un sentiment de identitate a generaţiei.

Termenul „generaţie” descrie în sens larg oamenii născuţi aproximativ între 1895 şi 1905, dar în această cohortă a existat o diviziune între cei care aveau vârsta potrivită pentru a lupta în război şi cei care erau mai tineri. Acesta a fost abisul de patru ani care îl separă pe Louis Aragon (n. 1897) de André Malraux (n. 1901).[32] Era o generaţie a cărei experienţă definitorie a fost reprezentată de război sau de urmările lui, şi nu de Afacerea Dreyfus. Unii dintre ei erau influenţaţi de Maurras, dar în vreme ce pentru acesta conta încă dacă Dreyfus fusese sau nu vinovat, pentru noua generaţie acest lucru nu mai reprezenta niciun interes.[33]

Mulţi intelectuali de dreapta au fost ajutaţi să se elibereze de Maurras de către filosoful catolic neotomist Jacques Maritain, care în anii 1920 fusese un apropiat al mişcării *Action française*. După condamnarea papală din 1926, Maritain s-a rupt de Maurras, iar cartea sa *Primauté du spirituel* (1927) a fost o contralovitură directă pentru afirmaţia lui Maurras despre centralitatea politicii („politique d’abord”)[34]. Pentru Maritain, acesta a fost începutul trecerii spre stânga, care a culminat cu celebra apărare a democraţiei pe care a scris-o în America în timpul războiului. Dar faptul că Maritain punea acum accentul pe „întâietatea spiritualului”, ce i-a eliberat pe mulţi tineri intelectuali catolici, nu înseamnă că i-a condus neapărat spre stânga. I-a eliberat de dihotomia sterilă dintre susţinerea Republicii şi opoziţia faţă de aceasta, deschizând calea către alternative mai radicale spre liberalism decât cele oferite de Maurras.

Un tânăr intelectual influenţat de Maritain a fost Jean-Pierre Maxence (n. 1906), care a trecut de la *Action française* la o critică spirituală a unei „lumi fără *mistique*”, respingând atât materialismul capitalismului, cât şi pe ce cel al socialismului.[35] Maxence a devenit liderul mişcării *Jeune Droite*, care era formată în principal de disidenţi de la *Action française*. În 1931 a preluat *Revue française*, o gazetă învechită şi destul de conservatoare, şi i-a deschis porţile pentru tinerii intelectuali de dreapta, precum Thierry

Maulnier şi viitorul fascist Robert Brasillach. Ei credeau că trăiesc o criză a civilizației care depăşea granițele politicii. Maulnier şi-a intitulat una dintre cărți *La crise est dans l'homme* (Criza se află în omenire, 1932).

La fel de preocupat de criza spirituală, dar la stânga lui Maxence, a fost Emmanuel Mounier, fondator al revistei *Esprit*, în octombrie 1932.[36] Mounier, care provenea dintr-o familie modestă, a fost un student strălucit, luându-şi *agrégation* în filosofie în acelaşi an cu Sartre şi Raymond Aron, ieşind pe locul al doilea dintre toți. Cu toate acestea, Mounier a rămas mereu cu sentimentul că era un neintegrat în lumea intelectuală pariziană, iar acest lucru îi conferă scrisului său un ton fățarnic moralist. Poate că ajută, de asemenea, să înțelegem de ce s-a identificat într-atât cu Péguy, un alt neintegrat. Ambiția lui Mounier a fost de a separa catolicismul de conservatorism şi de a dezvolta o critică radicală a *status quo*-ului – ceea ce el a numit „dezordinea stabilită" –, fie capitalist sau socialist.

Esprit a atras intelectuali de origini diverse, inclusiv mai mulți disidenți de la *Action française*. Legătura lor comună era un soi de fond catolic – Maritain a fost unul dintre primii sponsori ai revistei. Georges Izard, un membru al grupului, a fondat o mişcare numită „A treia forță", pentru a pune la dispoziție un forum politic de apărare a ideilor lansate de *Esprit*, dar asocierea cu *Esprit* a fost în scurt timp încheiată, din cauza neîncrederii lui Mounier în politică.

Chiar mai eclectic din punct de vedere intelectual decât *Esprit* a fost grupul *Ordre nouveau*, ai cărui membri veneau din medii care variau de la protestantismul barthian la maurrasianism, de la ortodoxia rusă la iudaism.[37] În acest grup se aflau şi Robert Aron, care înainte jonglase cu suprarealismul, şi prietenul său din şcoală, Armand Dandieu, care a murit prematur în 1933. În 1931, Aron şi Dandieu au publicat două cărți care au anunțat temele orientative ale grupului lor. *Décadence de la nation française* a denunțat cultul francez al raționalismului şi abstractizării, iar *Le cancer américain* s-a folosit de America pentru a blama obsesia pentru productivitate şi neglijarea spiritualului. *Ordre nouveau* a avut o puternică înclinație tehnocratică,

aspirând într-o manieră mistică şi saint-simoniană către organizarea raţională a vieţii economice.

Preocupările *Ordre nouveau* s-au suprapus cu grupul din jurul revistei *Plans,* fondate de Philippe Lamour. Din consiliul editorial al *Plans* făceau parte şi arhitectul Le Corbusier şi intelectualul sindicalist Hubert Lagardelle. *Plans* a furnizat un cadru de exprimare a ideilor pentru grupul *Ordre nouveau* până în 1933, când acesta şi-a fondat propriul jurnal. Legătura dintre tehnocraţie şi sindicalism a fost ideea conform căreia capitalismul liberal individualist era incapabil să dezvolte o societate raţional organizată.

Elementul comun al tuturor acestor grupuri nu a fost faptul că se opuneau Republicii, având în vedere că, din punct de vedere intelectual, acestea nu o mai considerau un cadru de referinţă. Manifestul *Ordre nouveau* din martie 1931 susţinea: „Cel mai important este spiritualul, abia mai apoi vin economia şi politica, în sprijinul său" – deci primul număr al revistei *Esprit* a reclamat „întâietatea spiritualului". Aversiunea lui Mounier pentru politică a fost aproape fizică.[38] „Putreziciune", „silă", „decadenţă", „greaţă", „repulsie", aceste cuvinte apar în mod repetat în textele lui pentru a descrie politica celei de-A Treia Republici. Republica era văzută ca fiind formalistă, ruptă de viaţa „reală", un scut pentru apărarea materialismului şi a individualismului. Socialismul şi capitalismul, Stalin şi Ford, au fost respinse ca fiind două feţe ale aceleiaşi monede, „legate din punct de vedere filosofic de sistemul de opresiune mecanicistă de care suferă omul în epoca modernă".[39]

Rădăcina problemei era tradiţia individualismului republican, care vedea omul ca fiind doar un cetăţean abstract, zdrobind diversitatea umană şi dezrădăcinând individul din comunităţile naturale: „Ideologia pe care o combatem – scria Mounier – este ideologia din 1789... individul golit de orice fel de substanţă şi smuls din rădăcină... egalitatea concepută ca un vid aflat între indivizi neutri şi interşanjabili."[40] Era necesară redescoperirea fiinţelor umane în toată deplinătatea lor, *l'homme réel* sau *l'homme concret*. Miza primului editorial apărut în *Plans* a fost „expresia omului adevărat (*l'homme réel*)... înflorirea unei

civilizații mai umane, în care omul, dominând tirania maşinii create pentru propria lui bunăstare, îşi va relua locul în univers." *L'Homme réel* a fost, de asemenea, titlul unui jurnal de inspirație sindicalistă, fondat în 1934 (din nou, cu implicarea lui Le Corbusier). Atât *Esprit* cât şi *Ordre nouveau* şi-au numit doctrina „personalism".[41] Au căutat alternative comunitare la anomia republicană.[42]

O sursă centrală de inspirație a acestei generații a fost Péguy. Maxence i-a dedicat un număr din *Cahiers* în 1930 şi tot acesta a fost şi subiectul primei cărți a lui Mounier.[43] Acel Péguy pe care îl sărbătoreau era profetul furios al unei politici mai spirituale. „Revoluția va fi morală sau nu va fi deloc" era o expresie preferată.[44] Alte influențe au fost Maritain, Proudhon, Sorel, Bergson şi gânditorul ortodox rus Nikolai Berdiaev. A existat, de asemenea, o renaştere serioasă a interesului pentru Nietzsche.[45] Acestor critici familiari ai individualismului şi raționalismului li s-a adăugat influența fenomenologilor germani – Heidegger, Husserl şi Jaspers –, ale căror opere au pătruns în Franța în acea perioadă şi au oferit o armă puternică împotriva învățăturilor tradiționale din universitățile franceze.[46] În cuvintele lui Raymond Aron, unul dintre primii studenți francezi care au aprofundat operele acestor gânditori germani, „în studiul fenomenologiei, am experimentat un fel de eliberare în raport cu formarea mea neokantiană."[47] Însă Aron nu a cedat niciodată în fața antiliberalismului nonconformiştilor şi a avut prea puțin respect pentru sofisticarea intelectuală a lui Robert Aron, Dandieu sau Mounier. De asemenea, se întreba dacă aceştia contau în vreun fel şi „în afara saloanelor intelectualității pariziene".[48]

Din acest punct de vedere, Aron este, probabil, mai dezaprobator decât este cazul. Pe lângă rolurile de conducere pe care mulți dintre nonconformişti le-au jucat în viața culturală franceză în următoarele decenii, există mai multe motive pentru a le atribui importanță. În primul rând, ei au fondat o anxietate, care s-a extins dincolo de cercul de cititori al revistelor lor adesea efemere. Există o afinitate între „dezgustul" şi „greața" din 1938 ale protagonistului lui Sartre, Roquentin, între nemulțumirea față de „dezordinea

stabilită" şi căutarea nietzscheană a aventurii eroilor romanelor timpurii ale lui Malraux.[49] Malraux, considerat un fel de T.E. Lawrence francez, a reprezentat o figură tutelară pentru această generație, un coleg „frate întru Nietzsche şi Dostoievski", după cum l-a numit Drieu la Rochelle.[50] În primele două romane ale lui Malraux, în aparență despre revoluția chineză, acțiunea are o miză metafizică, şi nu una politică – protagoniştii săi nu caută să schimbe lumea, ci să-şi depăşească sentimentul de inutilitate a existenței.[51] Maxence a remarcat că liderii Franței nu au oferit aventură sau emoții, în schimb au condus țara ca şi când ar fi fost o companie de asigurări.

În al doilea rând, au existat legături între nonconformişti şi o serie de grupuri de reformă tehnocrate care au apărut în anii 1930.[52] Cel mai cunoscut dintre acestea a fost *Centre polytechnicien d'études économiques*, mai bine cunoscut sub numele de *X-Crise*, un cerc de *polytechniciens* înființat în 1931 cu scopul de a discuta problemele generate de recesiune. Din *X-Crise* au făcut parte şi liberalii *laissez-faire* şi socialiştii, însă cu toții au convenit asupra unui singur lucru: era de datoria experților să găsească răspunsuri. Liderul său a fost managerul în afaceri Jean Coutrot. Curios până-n pânzele albe şi neobosit, Coutrot, care a păstrat o corespondență internațională cu intelectuali precum Aldous Huxley, a fost un amestec de înțelepciune şi mânie, condus de o credință mistică în capacitatea experților de a rezolva problemele lumii. A înființat Centrul de Studiu al Problemelor Umane, al cărui scop a fost de a sintetiza cele mai recente progrese în ştiințele umane şi sociale, valorificându-le în căutarea umanismului modern. Centrul considera că studierea economiei, psihologiei, psihobiologiei, eugenismului şi aşa mai departe, ar fi făcut posibilă transformarea relației omului cu tehnologia şi forțele productivității moderne. Scopul final a fost acela de a crea un „om nou".[53]

Un alt participant la *X-Crise* a fost industriaşul din domeniul energiei electrice Auguste Detœuf, fost membru în conducerea *Redressement français*. Unii membri ai *X-Crise* – Robert Loustau (n. 1899), Robert Gibrat (n. 1904) – făceau parte din *Ordre nouveau*. O altă legătură între *Ordre nouveau*

şi lumea mai largă a fost Jean Jardin (n. 1904), un ajutor al lui Raoul Dautry, unul dintre marii prototehnocraţi ai epocii. Dautry (n. 1880) a fost un *polytechnicien* al cărui succes în modernizarea căilor ferate franceze a determinat de multe ori guvernele franceze să apeleze la expertiza sa administrativă. În 1939 a fost chemat pentru a supraveghea reînarmarea franceză, după Acordul de la München.

Dautry făcuse parte din cercul fostului proconsul imperial Hubert Lyautey, renumit pentru articolul său din 1891 privind „rolul social al ofiţerului". Rolul de conducere pe care Mareşalul Lyautey îl atribuise armatei, Dautry l-a acordat administratorilor cu spirit civic, dedicaţi idealurilor serviciilor şi eficienţei. Ideile lui Lyautey l-au influenţat şi pe Mercier, care considera că oamenii de afaceri ar trebui să formeze noua elită. După ce Lyautey a murit, în 1934, Dautry a preluat ceva din conduita acestuia. Celebrarea rolului de conducere al elitelor a ocolit politica. Preferinţele personale ale lui Lyautey erau monarhiste, iar cele ale lui Dautry au fost probabil dezvăluite de faptul că oda sa din 1937 închinată ideii de conducere, *Métier d'homme* (scrisă de fapt de Jardin), îi era dedicată lui Salazar.[54]

În cele din urmă, cu toată suspiciunea lor faţă de politică, au existat afinităţi şi legături între nonconformişti şi tinerii disidenţi de la partidele radicale şi socialiste. În Partidul Radical au existat doi dezertori notabili. Unul a fost Gaston Bergery, care a fost apropiat în spirit de Tinerii Radicali, deşi el era puţin mai în vârstă (n. 1892). Bergery a fost consilier în guvernul Herriot în 1924, şi din această experienţă a concluzionat că radicalii trebuie să se alinieze cu socialiştii. A plecat din partid în martie 1933 şi a format *Front commun*, pentru a-i mobiliza pe cei cu viziuni progresive de stânga. În noiembrie 1934, *Front commun* a fuzionat cu A Treia Forţă a lui Izard, pentru a forma noul *Front social*.[55] Al doilea disident radical a fost Bertrand de Jouvenel, care a demisionat din partid după februarie 1934 şi a fondat un ziar care a avut viaţă scurtă, numit *La lutte des jeunes*, ce avea drept scop să fie exponentul noilor generaţii. Printre colaboratorii acestuia s-au numărat Mounier, Izard, Luchaire şi Robert Aron.[56]

În octombrie 1933 s-a produs o ruptură în Partidul Socialist, atunci când douăzeci şi opt de *deputaţi* s-au răzvrătit la adresa refuzului partidului de a coopera cu radicalii. Aceştia au fost expulzaţi şi au înfiinţat un partid separatist. Dintre neosocialişti – aşa cum au ajuns să fie numiţi – făceau parte vechii socialişti de dreapta, care doreau doar să desfiinţeze tabu-ul împotriva participării la guvernare, dar şi revizionişti mai tineri, precum Marcel Déat. Revizionismul lui de Man şi al lui Déat a fost conceput în timpul creşterii economice din anii 1920, însă sosirea crizei economice nu a făcut decât să le intensifice convingerea conform căreia socialismul trebuie să se rupă de marxism. Răspunsul socialist ortodox la criză a fost că reprezenta o criză a capitalismului, care a eliberat socialiştii de responsabilitatea de a concepe soluţii. Argumentând că o astfel de renunţare la responsabilitate ar permite dezvoltarea fascismului, de Man a pledat pentru un „plan" de reformă economică structurală, a cărui piesă centrală a fost naţionalizarea industriilor-cheie şi a celor de credit. Din punct de vedere practic, ceea ce el propune este ca socialiştii să amâne instaurarea doctrinelor lor în favoarea unei economii mixte.

Planisme-ul lui de Man era foarte la modă în 1934. Acesta a fost preluat de neosocialişti şi promovat de *Esprit* şi *Ordre nouveau*.[57] Partidul Socialist în sine a respins *planisme*-ul în 1934 ca fiind o deviaţie eretică de la marxism, însă unii socialişti mai tineri, precum Georges Lefranc, au continuat să îl susţină din interiorul partidului. Planul lui de Man, în care se observa o oarecare asemănare cu programul minim al CGT-ului din 1918, a fost, de asemenea, preluat de către CGT în 1934-1935.

Având în vedere toată această reţea de conexiuni, importanţa nonconformiştilor nu s-a limitat la saloanele pariziene. Ei s-au bazat pe multe tradiţii – cultul saint-simonian al elitei moderniste, nemulţumirea sindicalistă cu privire la ideea de cetăţean abstract, respingerea catolică a individualismului liberal, revizionismul socialist al lui de Man – şi le-au amestecat în maniere diferite. Ulterior, aveau să urmeze căi politice diferite, mulţi dintre ei ajungând în elitele

Regimului de la Vichy. Au reprezentat o generație lipsită de ancore politice, capabilă de a face trecerea de la suprarealism la comunism (Aragon), de la socialism reformist la fascism (Déat), de la radicalism la fascism (Bergery), de la *Action française* la comunism (Roy), cu etape intermediare pe parcurs. Cu toții au împărtășit o reticență, poate chiar o respingere viscerală a democrației liberale. Spiritul acestei generații a fost cel mai bine descris de unul dintre membrii săi, în 1932:

> Ne-am petrecut adolescența în anticamera morții. După război, ne-am înfățișat goi în fața unei noi lumi... fără prejudecăți, fără loialități, fără o situație stabilită... Am sperat că războiul va fi urmat de o mare schimbare, de o nouă definiție a lumii. Şi am văzut oameni în vârstă care nu au ştiut nici cum să evite măcelul, nici cum să îi acorde păcii puterea din nou, poate că nu au învățat nimic sau poate că au uitat totul.[58]

Nonconformiştii au pretins că transcend diviziunile politice tradiționale: „Noi nu suntem nici de dreapta, nici de stânga" – au declarat Aron şi Dandieu în prefața cărții *La Révolution nécesaire*. Între ei au existat nuanțe politice. Mişcarea *Jeune Droite* a apărut din apropierea mişcării *Action française*, *Esprit* şi din catolicismul de stânga. *Ordre nouveau* a fost mai puțin calificat în critica democrației decât era *Esprit*, care îşi exprima disprețul față de democrația parlamentară[59]. Pe un spectru stânga-dreapta, Maxence ar trebui poziționat la dreapta iar Mounier la stânga, cu *Ordre nouveau* între ei, însă înainte de 1934 asemănările erau mai evidente decât diferențele. Aceştia simțeau că fac parte dintr-o generație şi, mai mult decât atât, dintr-o generație care se lua în serios – Mounier a întâmpinat *La Révolution nécessaire* a lui Dandieu ca fiind prima lucrare în limba franceză care putea să conteste *Das Kapital*[60].

Din 1934, politica franceză a devenit din ce în ce mai polarizată. Nici cei care doreau să respingă etichetele politice nu au mai putut face acest lucru. În ianuarie 1934, *Esprit* a criticat *Ordre nouveau* pentru că este prea tolerant cu fascismul, iar în aprilie 1934 a anunțat că renunță la fraza „nici de stânga, nici de dreapta". Ulterior, a întâmpinat cu un

„salut frățesc” Frontul Popular emergent[61]. Mounier i-a sprijinit pe republicani în războiul civil spaniol, în vreme ce Maxence a fost de partea naționaliștilor. Revista lui Maxence *Revue française* a dispărut în 1933, iar discursul acesteia a fost preluat mai târziu de revista *Combat*, fondată în ianuarie 1936 și editată de Thierry Maulnier. *Combat* a reprezentat o experiență formatoare pentru mulți tineri intelectuali de dreapta din acea perioadă – Claude Roy, Jacques Laurent, Maurice Blanchot –, iar tonul publicației era mai agresiv decât cel al predecesoarei sale.

Dacă era într-adevăr dificil să nu fii „nici de stânga, nici de dreapta” după 1934, a rămas o oarecare ambiguitate. În 1935, Mounier nu a văzut nimic condamnabil în acceptarea unei invitații din partea Institutului de Cultură Fascistă din Roma. În 1938, în ceea ce a fost altfel un articol foarte antinazist, el a scris despre fascism că nu a reprezentat „răul absolut”: „Acțiunea sa de purificare brutală curăță o structură mâncată de viermi pe care nu am încetat să o combatem în numele altor valori”.[62]

La sfârșitul deceniului, Maxence, care optase pentru cealaltă parte, a reușit să scrie cu înțelegere despre aspirațiile Frontului Popular.[63] Cu toate acestea, în a doua jumătate a deceniului, sentimentul fraternității generalizatoare era doar nostalgia. Politica franceză căpătase caracterul unui război civil, iar alegerile politice nu mai puteau fi evitate.

CAPITOLUL 3

Războiul de clas**ă** / R**ăz**boiul civil

În 1940, în timpul Războiului Ciudat (Phoney War), scriitorul fascist francez Robert Brasillach a publicat o carte autobiografică de memorii, *Notre avant-guerre*. Postfața este datată „6 februarie, anul al VII-lea. Revoluția națională”.

Data de 6 februarie pare a fi un punct de cotitură, nu doar privind evenimentele retrospectiv. În 1934, la scurt timp după evenimentele din februarie, Jean-Pierre Maxence și

Thierry Maulnier au publicat o carte dedicată „morților din 6 februarie, primilor martori ai viitoarei revoluții”.[1]

Data de 6 februarie 1934 a marcat începutul unui război civil francez care a durat până în 1944. Adevărul despre noaptea aceea este că o manifestație a scăpat de sub control iar poliția s-a impacientat. Dar, din moment ce războaiele civile cer ca inamicul să fie demonizat, stânga a interpretat evenimentele din 6 februarie ca o lovitură de stat fascistă abandonată, iar dreapta, ca un masacru al Republicii, soldat cu pieirea a cincisprezece patrioți nevinovați. Stânga își avea și aceasta martirii săi: șase persoane au fost ucise într-o contrademonstrație comunistă, trei zile mai târziu, în Place de la République – aceasta a fost cea mai sângeroasă săptămână din politica franceză, de la Comuna din Paris.

Anii ’20: apărarea republicii burgheze

Războiul civil a fost în primul rând un război de clasă. Contextul era reprezentat de recesiune, însă originile sale erau înrădăcinate în Primul Război Mondial, care destabilizase încrederea în sine a burgheziei franceze. O carte publicată în 1932 a fost intitulată îngrijorător „Sfârșitul rentierilor”[2]. Deși veniturile rentierilor au fost afectate de inflația din timpul războiului și de inflația de după război – s-a estimat că 1.913 de averi au fost înjumătățite, ca valoare reală, până în 1929[3] –, titlul cărții era prea apocaliptic. Dar civilizația burgheză însemna mai mult decât apărarea proprietății. În *La Barrière et le niveau*, publicată în 1925, Edmond Goblot a definit burghezia în termenii unui stil de viață care implica distingerea acesteia de alte clase prin ridicarea barierelor culturale. Dacă un salon burghez era amenajat cu mobilier masiv pentru a primi vizitatori, atunci trebuie să existe și servitori. Burghezia își păstra segregarea în timpul călătoriilor (trenurile erau împărțite în trei clase), în felul în care era îmbrăcată, în educația copiilor.[4]

Educația a fost cea mai eficientă barieră, împărțindu-i pe cei care frecventau școala primară, gratuită până la vârsta de 14 de ani, de cei care frecventau cursurile private de la *lycées*, care aveau propriile clase primare. Stânga promova o *école*

unique – contopirea celor două sisteme şi educaţia gratuită pentru toţi –, ce constituia un atac fundamental asupra privilegiului burghez. Conţinutul programei reprezenta o altă problemă contestată. În mod tradiţional, studiul clasicilor distingea elevii de liceu de ceilalţi elevi, până la crearea, în 1902, a unei secţiuni moderne în *lycée*, care nu necesita cunoaşterea limbii latine. În timpul guvernului Blocului Naţional, această reformă a fost inversată prin Legea Léon Bérard din 1923, lege ce un an mai târziu a fost abrogată de coaliţia Cartel. Aceasta a fost o dezbatere despre apărarea capitalului social, şi nu a fost o coincidenţă faptul că în 1940, al doilea ministru al educaţiei din Regimul Vichy, Georges Ripert, a abolit din nou secţiunea modernă.

Anxietatea burgheză postbelică s-a concentrat asupra spectrului comunismului.[5] La alegerile din 1919, ameninţarea bolşevică a fost ilustrată pe un poster faimos care arăta un tâlhar neîngrijit cu un cuţit între dinţi. Partidul Comunist Francez (PCF) a fost fondat în 1920, iar în anul următor mişcarea sindicalistă s-a divizat. Noua uniune comunistă, *Confédération générale du travail unitaire* (CGTU), a abandonat tradiţia sindicalistă de a rămâne independentă politic şi a creat o nouă formă de unionism, subordonată PCF.

În anii 1920, comunişţii au avut puţină influenţă, mai puţin în suburbiile industriale din Paris. Aceste suburbii, care s-au dezvoltat la sfârşitul secolului al XIX-lea, s-au extins masiv în timpul războiului, când au apărut marile uzine mecanizate în jurul capitalei. Fabrica Renault din Boulogne-Billancourt avea 110 de lucrători în 1900, 4.400 în 1914, 14.600 în 1919, 20.000 în 1929[6]. Aşezări care nu erau mai mult decât nişte sate – Saint-Ouen, Courbevoie, Puteaux, Ivry – deveniseră comunităţi întinse[7]. Bobigny, aflat în nord-estul Parisului, avea o populaţie de 3.660 în 1911, 11.412 în 1926, 17.370 în 1931. Arondismentul Seine-et-Oise (suburbie îndepărtată a Parisului) a crescut cu 48% între 1921 şi 1931, făcând ca zona din jurul Parisului să fie una dintre cele mai mari aglomerări de lucrători din Europa.

Această urbanizare rapidă era complet necontrolată. Condiţiile de locuit erau îngrozitoare, iar serviciile publice,

inexistente – suburbiile Parisului au fost ultimele cercuri ale iadului lui Céline. Erau un butoi cu pulbere al nemulțumirii sociale, pe care comuniștii au exploatat-o cu succes. La alegerile din 1924, PCF, în ciuda faptului că rezultatele la nivel național nu erau mulțumitoare, a primit aproximativ 25% dintre voturi în arondismentul Seine (suburbiile din apropierea Parisului). Astfel s-a născut mitul Centurii roșii, și era pe cale de a deveni o realitate.[8] Catolicii au cerut recreștinarea suburbiilor, iar Halévy, în *Pays parisiens* (1932), le-a descris ca fiind o negare a vieții, un vid negru din care pândea revoluția.[9]

De obicei, lucrătorii din suburbii erau temuți fără a fi văzuți, însă în 1924, când guvernul *Cartel* a decis să transfere cenușa socialistului Jean Jaurès la Panthéon, comuniștii au organizat un *cortège* separat. Panica pe care acest eveniment a cauzat-o în cercurile conservatoare demonstrează neliniștea burgheziei franceze în acest moment. Demonstranții comuniști, provenind în principal din suburbii, au fost înfățișați ca fiind invadatori din afara orașului, precum înaintașii lor comunarzi, în 1871. Un martor ocular, care era doar un copil la momentul respectiv, nu a uitat niciodată frica de pe fețele oamenilor, atunci când trăgeau obloanele metalice pentru a se proteja de pericolul revoluției.[10]

Conservatorii au fost împiedicați în apărarea intereselor lor sociale de divizările din dreapta franceză, care datează încă de la Afacerea Dreyfus. Pe de-o parte era *Alliance démocratique*, de centru-dreapta, din care inițial au făcut parte acei conservatori care considerau că pericolul pentru Republică îl constituia alianța cu stânga anticlericală, iar pe de altă parte, *Fédération républicaine*, de dreapta, care nu dorea ca Afacerea Dreyfus să perturbe apărarea intereselor sociale conservatoare. *Fédération* nu a fost inițial un partid confesional, însă a considerat că persoanele catolice nu ar trebui să fie penalizate prin legi discriminatorii. În perioada interbelică însă, identitatea sa catolică a devenit mai pronunțată, deoarece a umplut golul creat de dispariția mișcării *Action libérale populaire*, un partid confesional care existase înainte de 1914. Astfel, a devenit și mai complicată

crearea unei înțelegeri durabile între *Alliance* şi *Fédération*. Chiar şi Raymond Poincaré, întruchiparea moderației conservatoare, membru al *Alliance*, a descris *Fédération* în anii 1920 ca fiind „bărbații din 16 mai 1877”. Prin aceasta, el dorea să transmită că aceştia nu pot fi considerați republicani adevărați.[11] Teoretic, Alianța ar fi putut să se alieze în schimb cu Partidul Radical, şi este ceea ce mulți lideri ai Alianței şi-au dorit. Problema a fost că radicalii au preferat să se alieze cu socialiştii, deşi natura mic-burgheză a electoratului radicalilor a tras partidul spre dreapta. Astfel, radicalii au avut tendința să se alieze la alegeri cu socialiştii, doar pentru a cădea în brațele dreptei la primul semn al unei crize financiare. Această schizofrenie politică a contribuit la instabilitatea politică, deşi a dezamorsat totuşi conflictul, permițând dreptei să îşi recupereze puterea relativ uşor.

Pe lângă conflictele religioase, tensiunea dintre marii şi micii producători – cealaltă falie de dreapta – a fost exacerbată de războiul care a accelerat expansiunea sectoarelor industriale concentrate, precum ingineria, electricitatea şi produsele chimice. Unii dintre cei de dreapta ajungeau să vadă în micii producători un obstacol în calea dezvoltării, în timp ce alții doreau să îi curteze pentru a crea un bastion împotriva comunismului. Până şi modernizatoarea *Redressement français* a fost fragmentată în privința modului cum îi trata. Din punct de vedere politic, *Alliance* a fost văzută ca reprezentând interesele moderne din afaceri. *Fédération* avea legături cu industriile cu costuri mai ridicate ale forței de muncă, precum mineritul, metalurgia şi textilele, iar radicalii au fost mai degrabă partidul micilor producători. Dar aceste diviziuni au fost aproximative şi niciun partid nu şi-a putut permite să neglijeze în întregime micii producători.[12]

Politicile conservatoare au fost atât de divizate încât, după ce stânga a câştigat alegerile din 1924, mulți conservatori au considerat că partidele lor tradiționale erau nepotrivite pentru a le mai apăra interesele. În anul 1924 au apărut mai multe mişcări extraparlamentare, care îşi spuneau ligi. Aceste ligi – *Jeunesses Patriotes*, a lui Pierre Taittinger, *Légion*, a lui Antoine Rédier – au fost inspirate de o tradiție plebiscitară franceză, care era la fel de veche precum

boulangismul, precum şi de exemplul lui Mussolini, care ajunsese la putere cu doi ani în urmă.[13] Conservatorii fuseseră de asemenea mobilizaţi de către Federaţia Catolică Naţională (FNC), care a organizat opoziţia catolică faţă de anticlericalismul Cartelului. FNC a organizat mari reuniuni publice în toată ţara şi a atras două milioane de membri până la sfârşitul anului 1926. Situaţi aparent deasupra politicii şi dedicaţi exclusiv apărării intereselor catolice, liderii săi au fost în mod clar identificaţi cu dreapta.[14]

Această polarizare a politicii a fost accentuată de instabilitatea financiară de la începutul anilor 1920. În iulie 1926, recesiunea a devenit atât de acută, încât radicalii au intrat în panică şi au sprijinit revenirea la putere a dreptei sub Raymond Poincaré. Acest lucru a fost suficient pentru a restabili încrederea financiară, iar criza politică s-a disipat la fel de repede pe cât s-a aprins. Ligile au dispărut, fiind un eşec politic în 1927, iar FNC-ul se afla în plin declin în 1929.

Consens fragil: 1926-1932

Viaţa de dincolo de cea parlamentară s-a dezvoltat destul de uşor, deoarece situaţia economică, stagnantă, era sănătoasă. Într-adevăr, crizele financiare, prin deprecierea monedei, au stimulat exporturile franceze. Acest context al creşterii economice a explicat apariţia *Redressement français*. Ipoteza era că o creştere va rezolva problema socială – cu alte cuvinte, Ford l-ar face pe Marx să pară redundant. Între 1928 şi 1932, guvernele au votat o serie de reforme sociale importante: o lege privind asigurările sociale în 1928, introducerea şcolarizării gratuite pentru clasele inferioare ale şcolilor gimnaziale, o lege privind alocaţiile familiale în 1932. Multe dintre aceste reforme au fost introduse de Tardieu, care a fost politicianul cel mai asociat cu ideea de a stopa conflictele sociale prin modernizarea economică.

Polarizarea politică a fost de asemenea redusă prin relaxarea tensiunii dintre Biserică şi stat. Conflictul din 1924 a întrerupt ambiţia îndelungată a Vaticanului de a depăşi schisma dintre Biserică şi Republică. Urmărirea acestei „a doua *ralliement*" a provocat eşecul mişcării *Action française*

în 1926.[15] În timp ce Maurras insista asupra „întâietății politice”, Vaticanul promova catolicismul social, încurajându-i pe catolici să părăsească arena politică şi să se concentreze asupra recreştinării societății.

Totuşi, consensul de la sfârşitul anilor 1920 nu trebuie exagerat. Tensiunile dintre micii producători şi industria de mari dimensiuni au rămas presante. Legea asigurărilor sociale, finanțată prin contribuții din partea angajatorilor şi a lucrătorilor, a alarmat micii angajatori şi a redeschis conflictele de interese dintre sectoarele industriale raționalizate, precum energia electrică, şi cele cu costuri mai ridicate ale forței de muncă. Federația contribuabililor (*Fédération des contribuables*) a mobilizat comercianții şi micii oameni de afaceri împotriva acestei legi. Asigurarea socială a provocat de asemenea nelinişte în mediul rural. În 1928, agitatorul rural Henri Dorgères s-a făcut remarcat, mobilizând furia țăranilor.[16]

Conflictul religios a rămas de asemenea important, chiar dacă dezvoltarea catolicismului social a determinat retragerea acestei probleme din prim-planul politicii. Implicațiile catolicismului social pentru politică au fost complexe, deoarece catolicismul social nu a fost în sine omogen. Una dintre ramuri era paternalistă şi conservatoare, inspirată de ideile lui Lyautey despre îndatoririle sociale ale elitelor. Printre discipolii lui Lyautey s-a numărat şi Robert Garric, fondatorul în 1919 al *Équipes sociales*, care avea ca scop prelungirea fraternității tranşeelor prin promovarea întâlnirilor între catolicii burghezi şi muncitori. Lyautey a fost, de asemenea, o sursă de inspirație pentru mişcarea catolică a cercetaşilor. Dominicanul Marcel-Denys Forestier, fondatorul „Cercetaşilor Rover” catolici, credea că această mişcare ar combate individualismul, secularismul şi dezrădăcinarea urbană. El a editat, împreună cu Garric, o revistă catolică, *La Revue des jeunes*, care s-a concentrat asupra problemelor sociale care îi afectează pe tineri. Mişcările catolice de cercetaşi au avut 100.000 de membri până în 1939.

O altă componentă a catolicismului social a fost reprezentată de organizațiile Acțiunii Catolice, cu ramurile lor

specializate pentru muncitori, țărani şi studenți. Spre deosebire de versiunea mai conservatoare a catolicismului social, Acțiunea Catolică a avut ca scop generarea de noi elite catolice din rândul tuturor claselor sociale. I-a conferit catolicismului interbelic un dinamism extraordinar, în special în rândul tinerilor, dar a exacerbat şi divizibilitatea politicii conservatoare. Activiştii catolici erau pregătiți să conteste autoritatea elitelor tradiționale conservatoare, iar acest lucru nu a plasat Acțiunea Catolică la stânga eşichierului politic francez. Social-catolicii au respins legăturile vădite cu partidele politice. Lucrând prin apostolate în cadrul propriei lor rețele sociale, se arătau deschişi cu privire la structurile politice. Respingerea antirepublicanismului politic nu a fost echivalentă cu îmbrățişarea valorilor individualiste ale Republicii. Deşi, în practică, mulți lideri social-catolici erau simpatizanți ai micului Partid Creştin-Democrat, PDP, fondat în 1924, acest lucru nu a fost întotdeauna valabil cu privire la funcționari. Social-catolicii au pretins că se află deasupra diviziunilor de clasă, pledând pentru o a treia cale, situată între socialism şi capitalism. În criza democrației liberale din anii 1930, acest lucru nu a însemnat că aveau să sprijine individualismul republican.[17]

Repoziționarea centrului de preocupare de la politică la societate a sporit, de asemenea, potențialul pentru conflictul secular-religios, în vreme ce catolicii concurau cu organizații laice din întreaga societate – în educație, cercetare, cazări pentru tineret, activități de agrement. Conservatorii au acceptat oficial Republica, însă şi-au direcționat ostilitatea asupra *instituteurs*, învățătorii de şcoală primară de stat, care au fost reprezentați drept catalizatori ai dezordinii – fără niciun Dumnezeu, masonici şi cvasicomunişti. De asemenea, aceşti *instituteurs* erau detestați de către Dorgères, care i-a acuzat că le-au insuflat tinerilor săteni impresionabili idei urbane[18]. Apariția lui Dorgères la sfârşitul anilor 1920 a fost un semn al fragilității consensului la care se ajunsese în politica franceză. Odată cu instalarea crizei economice, consensul a explodat.

Recesiunea

Recesiunea s-a instalat în Franța mai târziu decât în alte părți, însă a durat mai mult. În 1939, producția industrială era încă sub nivelul celei din 1929. Criza a fost prelungită în Franța, deoarece guvernele franceze şi-au încetinit economia cu o monedă supraevaluată, refuzând să devalorizeze francul în funcție de devalorizarea lirei (1931) şi a dolarului (1933). Valoarea exporturilor franceze a scăzut cu două treimi între 1928 şi 1933, iar întreprinderile puteau exporta numai prin vânzarea la prețuri competitive.

Ataşamentul Franței față de o politică ce condamna economia la asfixiere sfidează analiza rațională. Această atitudine a reflectat mulțumirea că, în ceea ce priveşte ocuparea forței de muncă, impactul social al crizei a fost mai puțin devastator decât în alte părți. Mulți lideri francezi au considerat că marele lor sector agricol a protejat Franța de problemele industrializării excesive. Ei au continuat să creadă în virtutea unui standard de aur, cu regularizare automată, şi au învinuit restul lumii pentru că nu joacă după regulile stabilite. După devalorizarea dolarului, economistul Charles Rist scria: „Franța se regăseşte pe o stâncă izolată, în bătaia valurilor, iar celelalte țări se află pe insule plutitoare. În timpul furtunii, o stâncă, fie ea şi izolată, este de preferat unei insule plutitoare”[19]. Acest refuz de a înțelege realitatea lumii exterioare ascundea angoase adânci. Devalorizarea a fost asociată cu inflația din anii 1920. Viziunile apocaliptice au fost evocate de ruina finală a rentierilor – cei care profitau, de fapt, de scăderea prețurilor din anii 1930 şi de prăbuşirea ordinii sociale. Politicienii au comparat apărarea francului cu apărarea din bătălia de la Verdun.[20]

Consecințele sociale ale crizei economice din Franța au fost diferite de cele din alte țări industrializate. Chiar dacă cifrele oficiale au subestimat rata reală a şomajului, care a atins un nivel maxim de aproximativ 1 milion în 1935, acest nivel a fost mai scăzut decât în alte țări. Din cauza scăderii prețurilor, salariile reale ale muncitorilor au crescut. Aceştia au suferit în schimb de pe urma încercărilor angajatorilor de a raționaliza practicile de muncă prin introducerea unor

studii privind timpul şi productivitatea sau prin impunerea plăţii cu bucata (sistemul Bedaux). Cei mai afectaţi de criză au fost ţăranii – preţurile din agricultură au scăzut cu până la 60% –, negustorii, micii oameni de afaceri şi artizanii. Astfel, recesiunea a creat condiţiile pentru o polarizare socială extremă, a lovit electoratul conservator şi a alimentat resentimentele clasei muncitoare, dar, din cauza nivelurilor relativ scăzute ale şomajului, potenţiala forţă de muncă nu a fost atât de slăbită precum în alte ţări[21].

Pentru guverne, criza a însemnat deficite bugetare masive, cauzate de scăderea veniturilor fiscale şi de creşterea cheltuielilor sociale. Cele două partide de stânga care au câştigat alegerile din 1932 au avut răspunsuri diferite la această problemă. Radicalii au dorit să reducă cheltuielile guvernamentale şi să elimine deficitul bugetar, în timp ce socialiştii au considerat că acest lucru va adânci criza. Prin urmare, radicalii ar fi trebuit să guverneze de partea dreptei, ale cărei opinii economice le împărtăşea, dar acest lucru a fost imposibil imediat după câştigarea alegerilor pe un program de stânga. Astfel, guvernele radicale au încercat să obţină sprijinul socialist pentru politicile conservatoare. Rezultatul a fost blocajul total a şapte ministere în optsprezece luni.

Această paralizie politică a provocat o explozie de acţiuni directe ale grupurilor sociale, care au intervenit pentru a-şi proteja interesele. Au existat demonstraţii ale angajaţilor statului, ţăranilor, negustorilor şi micilor oameni de afaceri. Protestele agricultorilor au fost organizate de comitetele de apărare ale lui Dorgères, negustorii fiind sprijiniţi de Federaţia contribuabililor. Aceste organizaţii au trecut graniţa dintre reprezentarea grupurilor de interese şi extremismul politic, exploatând o tradiţie latentă de antiparlamentarism. Federaţia contribuabililor a declarat în februarie 1933: „Ne vom pune de acord în această vizuină numită parlament şi, dacă va fi necesar, vom folosi bicele şi ciomegele”.[22]

Ligile antiparlamentare au reapărut în lumina reflectoarelor. Două ligi noi au fost fondate în 1933: vechii fascişti, autoproclamaţi *Francistes*, ai lui Marcel Bucard, un fost

membru activist al *Action française*, şi *Solidarité française*, condusă de un fost ofiţer colonial, Jean Renaud[23]. Membrii acestor grupuri erau puţini. Mai alarmant a fost consensul în creştere, în cadrul dreptei parlamentare, care susţinea că această criză prin care trecea Franţa devenise una instituţională şi că regimul nu mai funcţiona. Blocajul politic a fost întrerupt de revoltele din 6 februarie 1934. Guvernul a demisionat, radicalii şi-au reziliat alianţa cu stânga şi au intrat într-un guvern al unităţii naţionale, condus mai întâi de Doumergue şi apoi, succesiv, de alţi doi politicieni conservatori, Pierre-Étienne Flandin şi Pierre Laval.

Criza din anii ‘30: răspunsul dreptei

Revenirea la putere a dreptei în 1934 părea o reluare a evenimentelor din 1926, dar a existat o diferenţă izbitoare: 1926 a însemnat soluţionarea unei crize, pe când 1934 a reprezentat doar începutul alteia; în 1926 era vorba despre o criză politică, iar în 1934, despre o criză a statului liberal în sine. Motivul fundamental al diferenţei a fost economia: 1926 a fost martorul unei crize financiare epifenomenale într-o economie înfloritoare, pe când în 1934 economia se scufunda mai adânc în criză. Răspunsul dreptei a fost deflaţia, reducerea cheltuielilor publice pentru eliminarea deficitului şi reducerea costurilor, pentru a face francul competitiv din nou. Această politică a atins un punct culminant în 1935, când Laval a redus toate cheltuielile guvernamentale cu 10%, inclusiv pensiile şi obligaţiunile de stat. Deflaţia a fost la fel de lipsită de succes cum fusese în Germania, în 1930. La fel ca Brüning, Doumergue şi Laval au recurs la ordonanţe de urgenţă pentru a forţa lucrurile prin politici deflaţioniste; ca urmare, procedurile parlamentare normale au eşuat.[24]

Un alt contrast izbitor între 1926 şi 1934 a fost că, în timp ce agitaţia extraparlamentară scăzuse rapid după întoarcerea lui Poincaré, aceasta a crescut în 1934, după sosirea lui Doumergue. Liga ce le-a lăsat pe toate celelalte în umbră a fost *Croix de feu* (CF), care debutase ca organizaţie a veteranilor de război în 1928. Liderul său din 1931 a fost colonelul de

La Rocque, un ofițer de carieră de origine aristocratică, retras din armată. La Rocque a condus mişcarea spre zona politică şi a deschis-o pentru membrii nonveterani. În 1931, CF a creat organizații paramilitare, iar în 1933, un corp de voluntari specializat numit *Volontaires nationaux* (VN). La 6 februarie 1934, o coloană formată din 2.000 de membri ai CF a mărşăluit spre parlament pornind de pe malul stâng al Senei, spre deosebire de ceilalți manifestanți, care se aflau pe partea cealaltă a fluviului. Doar o baricadă fragilă proteja clădirea parlamentului, însă La Rocque le-a ordonat oamenilor săi să se împrăştie.

Explozia din cadrul CF a avut loc după 1934. Până la sfârşitul anului 1935, liga număra peste 300.000 de membri. Ceea ce a făcut această creştere diferită față de dezvoltarea altor ligi dinainte, pe lângă faptul că a avut loc după revenirea la putere a dreptei, a fost faptul că CF a atacat atât dreapta tradițională, cât şi stânga. La Rocque a descris guvernul lui Doumergue ca fiind doar o „cataplasmă pe un picior cangrenos”.[25] CF a solicitat limitarea puterilor parlamentului, scoaterea în afara legii a „aţâţătorilor de tulburări” (comuniştii) şi implementarea ideilor economice corporatiste. În alte privințe, La Rocque a fost evaziv în mod intenționat – precum programele naziste şi fasciste, care au evitat angajamente specifice, ce ar fi putut restrânge baza sprijinului. Aceeaşi fluiditate a caracterizat atitudinea lui La Rocque față de democrație. Acesta susținea că sprijină Republica, însă a respins orice „fetişism” al electoralismului (CF a refuzat să candideze la alegeri) şi a denunțat partidele politice ca fiind „mincinoase, parazitare, corupte, învechite”.

CF s-a prezentat ca o nouă elită, condusă de un lider carismatic, gata să regenereze națiunea şi să o salveze de comunişti şi francmasoni. Modul în care La Rocque intenționa să preia puterea era neclar. Acesta i-a avertizat pe adepții săi să nu acționeze înainte de vreme şi a întărit angajamentul său față de ordine, referindu-se însă frecvent la „Ora H” şi organizând mobilizări şi parade paramilitare. Astfel, a menținut o atmosferă de forță şi pericol. Uneori aveau loc violențe în stradă, dar La Rocque a descurajat acest lucru, preferând să dea impresia de disciplină. În ceea

ce privea calitatea membrilor, CF pare să fi atras pătura inferioară a clasei de mijloc urbane, dar şi unii manageri şi ingineri salariați. O trăsătură frapantă a mişcării a fost aceea că pretindea neutralitate religioasă, în vreme ce doctrinele sociale ale acesteia atrăgeau social-catolici, permițându-i să mobilizeze o parte a antielitismului populist al social-catolicilor. Cu alte cuvinte, reprezenta o revoltă a funcționarilor conservatori față de liderii lor.

La acea vreme, stânga era convinsă că CF era o mişcare fascistă. Până de curând, istoricii au respins această opinie şi au minimalizat provocarea acestei mişcări pentru democrație. CF a fost portretizată ca fiind o forță conservatoare, ce avea prea puțin din radicalismul fascismului. Paramilitarismul acesteia a fost respins de istoricul René Rémond ca fiind „mişcare de cercetaşi pentru adulți". Mai recent însă, istoricii au pus sub semnul întrebării această ortodoxie[26]. Acest argument este important, pentru că cei care susțin că CF nu a fost fascistă sunt înclinați, implicit, să minimalizeze gravitatea crizei democrației liberale din Franța interbelică.

Uneori, „moderația" lui La Rocque din 6 februarie este folosită pentru a demonstra caracterul nonradical al CF. Dar nici Hitler, după 1923, nici Mussolini nu au încercat să preia puterea doar prin violențele de stradă, iar radicalizarea CF a avut loc după 6 februarie. Aceasta s-a transformat într-o mişcare autoritar-populistă, care reprezenta o amenințare majoră pentru politica liberală. Însemna că era fascistă? Nu este constructiv să căutăm noțiuni esențialiste ale fascismului. Toate mişcările fasciste au combinat elemente radicale şi reacționare. Cu siguranță, CF a fost mai puțin antidemocratică decât naziştii şi mai puțin violentă la nivelul demonstrațiilor stradale decât fascişti italieni înainte de 1922. Dar până şi Mussolini, între 1923 şi 1925, a fost ambiguu cu privire la statul liberal, iar visul liberalilor de a-l „îmblânzi" nu era în întregime absurd. În conflictul dintre elementele radicale şi cele moderate din Italia, în cele din urmă au ieşit învingători radicalii. În cadrul CF, echilibrul de forțe dintre radicali şi moderați poate fi diferit, dar şi contextul era unul diferit. După cum ne aminteşte Kevin

Passwe, în Italia şi Germania fascismul a evoluat ca răspuns la ameninţarea stângii după război. În Franţa, ascensiunea CF a fost anterioară mobilizării stângii, care s-a petrecut ca răspuns la ameninţarea percepută din partea dreptei. Odată ce stânga a început să-şi adune forţele împotriva CF, a devenit clar că opţiunea radicală şi antidemocratică – cu alte cuvinte, fascistă – nu avea să izbândească în Franţa.[27]

În decembrie 1935, La Rocque a fost de acord să-şi dezarmeze adepţii cu condiţia ca stânga să facă acelaşi lucru, iar în iunie 1936 el nu s-a exprimat împotriva unei noi legi care interzicea ligile. Abandonând paramilitarismul, a transformat CF într-un partid politic, PSF. Ascensiunea Frontului Popular a arătat că stânga nu are cum să fie învinsă în stradă.

Criza din anii ‘30: răspunsul stângii

Frontul Popular s-a născut din răspunsul stângii, la data de 6 februarie. La 12 februarie, o grevă generală în sprijinul democraţiei a dezvăluit cât de înspăimântată a fost stânga de evenimentele din acea noapte. Ceea ce a canalizat această teamă într-o mişcare politică de succes a fost o răsturnare a politicii Partidului Comunist. Înainte de 1934, comunişţii au urmărit o linie partizană, atacând socialişţii şi denunţând Republica drept regim burghez. Dar sosirea lui Hitler la putere a arătat consecinţele lipsei de unitate a stângii, iar în 1934 Cominternul a înţeles că stânga trebuie să se unească, pentru ca Franţa să nu sufere aceeaşi soartă. În acelaşi timp, Stalin a început să curteze Franţa ca aliat împotriva lui Hitler. Astfel, pentru comunişti nu avea sens să slăbească democraţia franceză sau să submineze puterea militară franceză.

Pe parcursul anului 1934, comunişţii au adoptat aşa-numita linie a Frontului Popular – o încercare de a construi cea mai extinsă coaliţie politică posibilă pentru apărarea Republicii împotriva fascismului. Dacă până atunci comunişţii cântaseră Internaţionala şi fluturau drapelul roşu, acum se decorau cu tricolorul şi cântau Marseilleza. Politica Frontului Popular a avut un succes remarcabil, iar în

ianuarie 1936, comuniştii, socialiştii şi radicalii au semnat un program electoral comun. Alianța dintre comuniști şi radicali a fost un eveniment extraordinar, care a demonstrat neliniştea provocată de vechii CF. Sprijinul pentru Frontul Popular a fost generat tot de criză şi de impactul politicii Laval privind deflația. Frontul Popular a fost de asemenea un răspuns social la criză şi o reacție politică în fața pericolului fascist. Manifestațiile sale ample au adus un număr mare de oameni în stradă, arătând că, atunci când este vorba despre politica de masă, stânga are capacitatea să mobilizeze forțe mai mari decât dreapta.

În mai 1936, Frontul Popular a câştigat alegerile. Numărul voturilor de stânga nu a fost cu mult mai mare decât în 1932, dar a existat o trecere în cadrul stângii de la socialişti la comuniști, al căror vot s-a dublat, şi de la radicali la socialişti. Numărul de *députés* comuniști a crescut de la unsprezece la şaptezeci şi doi, iar socialiştii au devenit cel mai mare partid din parlament. Léon Blum a devenit primul premier socialist al Franței, la conducerea unui guvern de coaliție între socialişti şi radicali (cu sprijin comunist). Guvernul său a durat un an, după care s-a dizolvat, într-o criză financiară. Succesorul lui Blum, în iunie 1937, a fost radicalul Camille Chautemps. Deşi în teorie Frontul Popular a rămas intact – socialiştii au rămas la guvernare, iar comuniştii au continuat să îi susțină –, guvernul lui Chautemps a fost începutul unei devieri a radicalilor spre dreapta. Acest lucru a culminat, în 1938, cu dizolvarea coaliției care fusese aleasă cu doar doi ani în urmă.

Chiar şi la apogeul zelului său reformator, guvernul lui Blum nu a fost niciodată un experiment al socialismului. Scopul său a fost de a consolida instituțiile democratice şi de a restabili prosperitatea economică, de a face capitalismul să funcționeze şi de a moderniza statul liberal. Un semn în acest sens a fost crearea unui Minister al Economiei Naționale, pentru a contracara influența Ministerului Finanțelor, care era considerat o fortăreață a ortodoxiei financiare (Tardieu încercase ceva asemănător). Ministrul, Charles Spinasse, aduna în jurul lui, în loc de inspectori de finanțe, o nouă categorie de experți în economie, inclusiv unii membri ai *X*-

Crise[28]. Jean Coutrot a fost unul dintre cei care au oferit guvernului ajutorul lor. De asemenea, Blum a numit un „secretar de stat pentru organizarea timpului liber". Posesorul acestui nou portofoliu, Leo Lagrange, a anunțat că intenționează să democratizeze sportul, cultura şi activitățile recreative – promovând căminele pentru tineret, încurajând muncitorii să viziteze muzeele – pentru a arăta că statele democratice erau la fel de pregătite să facă față provocării politicii de masă precum erau cele fasciste.

Aceste obiective culturale ambițioase fac din Frontul Popular unul dintre momentele culturale transformatoare ale secolului XX din Franța, atrăgând intelectualii în politică pe o scară care nu mai fusese văzută încă de la Afacerea Dreyfus[29]. Au inclus personalități istorice precum Romain Rolland şi André Gide, dar şi unele mai tinere: André Malraux, socialistul *planiste* Georges Lefranc, care a participat la proiectele de educație a muncitorilor conduse de CGT, Le Corbusier, căruia i s-a oferit şansa de a-şi prezenta unele dintre proiectele sale la Expoziția din 1937. Chiar şi Mounier a arătat o simpatie prudentă. Astfel, în ciuda identității sale republicane puternice şi a manipulării iconografiei republicane tradiționale, Frontul Popular, care a fost atotcuprinzător în ambițiile sale de a face loc pentru tot felul de proiecte culturale, a reuşit să atragă mulți dintre nonconformiştii de la 1930, care aveau atât de puțin timp pentru politica republicană. Dar şi-au permis să se mobilizeze în ciuda republicanismului tradițional al Frontului Popular, şi nu datorită acestuia. Sau, cel puțin, erau dispuşi să îi acorde Republicii o ultimă şansă de a dovedi că era mai mult decât doar o carcasă goală, dovadă că eşecul Frontului Popular nu a făcut decât să le întărească această convingere.

Frontul Popular a fost, de asemenea, o mişcare socială de masă care a radicalizat profund politica franceză. Victoria electorală din 1936 a declanşat un val de greve fără precedent în istoria franceză. Numai în iunie 1936 au existat aproximativ 1,8 milioane de grevişti şi peste 12.000 de greve. Cu atât mai alarmant, trei sferturi dintre aceste greve s-au soldat cu ocuparea fabricilor, iar multor angajatori li s-a interzis accesul în propriile lor clădiri. Sub această presiune,

guvernul a promis să introducă o săptămână de lucru de patruzeci de ore şi două săptămâni de concediu plătit, anual. Mai mult decât atât, în Acordul de la Matignon, liderii angajatorilor au admis creşteri salariale şi recunoaşteri ale drepturilor uniunii. Angajatorii erau acum obligaţi prin lege să pună în aplicare contracte colective şi să accepte un sistem de arbitraj obligatoriu.

Grevele au reprezentat mai puţin o mişcare revoluţionară şi mai mult o exprimare a entuziasmului vizavi de victoria electorală, dar şi o încercare de a forţa noul guvern să îşi respecte promisiunile din campanie. Odată ce angajatorii au acceptat reformele, grevele au fost înăbuşite. Însă autoritatea din fabrici fusese subminată iremediabil, iar cu revoluţie sau fără revoluţie, Frontul Popular reprezenta o trecere masivă a puterii către sindicate. Între februarie 1936 şi decembrie 1936, apartenenţa la Partidul Comunist a crescut de la 90.000 la 288.000 de membri, acesta devenind cel mai mare partid de stânga. Cu atât mai remarcabilă a fost explozia aderării la sindicate. În 1935, în urma unei mutaţii către unitatea politică, CGT şi rivalul său comunist, CGTU, s-au unit pentru a forma un singur sindicat. CGT-ul unit număra 785.000 de membri în 1935, iar un an mai târziu, 4 milioane.

Creşterea masivă a importanţei calităţii de membru în sindicate nu a fost doar un efect conjunctural al Frontului Popular. A fost, de asemenea, o reflectare a schimbărilor structurale care avuseseră loc în economia franceză în ultimii douăzeci de ani. Înainte, sindicatele erau mai puternice în sectorul public şi mai slabe în rândul proletariatului industriilor de producţie în masă, în special în industria aeronavelor şi în cea a automobilelor. Deşi aceste industrii erau sectoarele cele mai avansate din punct de vedere tehnologic ale economiei franceze, angajatorii au continuat să îşi exercite autoritatea ca şi cum ar fi fost dreptul lor de la Dumnezeu, acceptând cu greu să recunoască sindicatele, iar tehnicile moderne de producţie coexistau cu tiparele tradiţionale ale relaţiilor sociale. În fabrica Renault, muncitorii care întârziau la serviciu două minute erau concediaţi, vestiarele erau percheziţionate în căutarea unor materiale subversive şi activiştii sindicali erau daţi afară.

Peste tot erau informatori. A fost dificil pentru aceşti muncitori să se apere singuri. Recrutaţi din rândul imigranţilor şi din mediul rural, erau eterogeni din punct de vedere social, dezrădăcinaţi în mişcarea muncitorească. Vechea viziune sindicalistă nu era favorabilă situaţiei lor.

Masa sindicaliştilor s-a evidenţiat din această nouă clasă muncitorească, în 1936. În fabrica Renault, aproape că nu existau unionişti în 1935, însă până la sfârşitul anului 1936 nu mai rămăsese aproape nimeni care să nu fie membru în uniune. Până în 1937, cea mai mare componentă a CGT a fost cea a lucrătorilor din metalurgie: în 1935, 4% dintre aceştia au fost sindicalizaţi, iar până în 1937, 71%. În CGT-ul unificat, foştii lideri ai CGTU şi CGT, respectiv *unitaires* şi *confédérés*, şi-au păstrat identităţile separate, şi cu atât mai mult *unitaires* – comuniştii – au beneficiat de influxul masiv de noi membri. Ei erau mai adaptaţi la politica sindicalizării în masă decât foştii lideri *confédérés* ai CGT. Aşa cum comuniştii au oferit o voce locuitorilor deposedaţi din suburbiile industriale din anii 1920, la fel şi în 1936, Frontul Popular, în special Partidul Comunist, a creat o identitate socială colectivă pentru noua clasă muncitorească.

Consecinţele Frontului Popular

Conservatorii au greşit să creadă că iunie 1936 anunţa o revoluţie inspirată de Moscova, însă au avut dreptate să creadă că treceau printr-o transformare socială fundamentală. Izbucnirea războiului civil spaniol din iulie a alimentat coşmarurile revoluţiei şi anarhiei. Spania, acolo unde „roşii" ardeau bisericile şi masacrau patrioţii, părea o promisiune ameninţătoare a ceea ce viitorul îi rezerva Franţei. În Franţa, Frontul Popular a fost perceput de către conservatori ca un asalt asupra societăţii burgheze sub toate formele ei, distrugerea acelor bariere definind caracterul distinctiv burghez. „Înlăturarea barierelor" a fost unul dintre sloganurile Frontului Popular. Demonstraţiile masive au reprezentat o invadare a spaţiului urban de către suburbiile proletare la o scară mai mare decât cele mai negre coşmaruri din 1924, iar participarea femeilor la greve a reaprins

temerile că relațiile tradiționale de gen au fost complet destabilizate. Presa conservatoare susținea că în fabricile ocupate aveau loc orgii, iar invazia proletară a plajelor în timpul primelor concedii plătite a prevestit o eră în care niciun spațiu social nu avea să rămână sacru.

De fapt, Frontul Popular nu avea idei radicale despre familie, iar puțini muncitori își puteau permite să meargă pe litoral, dar teama era cea care conta. Istoricul Marc Bloch nu exagera atunci când i-a scris lui Lucien Febvre, în mai 1940, despre impactul Frontului Popular asupra burgheziei franceze: „Nu am conştientizat pe deplin... reacția incredibil de puternică, stăruitoare şi unanimă pe care Frontul Popular a provocat-o în rândul acestor oameni. Trebuie amintită această dată, aproape la fel de importantă ca luna iunie (1848), ca fiind unul dintre marile momente din istoria Franței”[30].

Radicalizarea dreptei s-a manifestat în multe feluri. Ca manifestare extremă a fost celebrul Comitet Secret al Acțiunii Revoluționare (CSAR), poreclit *Cagoule* (Cagula), fondat de Eugène Deloncle, inginer naval şi fost membru al *Action française*. Scopul acesteia era de a lupta împotriva comunismului prin orice mijloace posibile. Au fost pregătite depozite de armament în întreaga țară, iar atacurile teroriste au fost lansate în 1937. Membrii *Cagoule* nu erau numeroşi, însă unele fonduri au fost furnizate de industrie şi au existat încercări de a construi legături cu armata. Semnificația organizației nu era dată de dimensiunea sa, ci de radicalizarea dramatică pe care a reprezentat-o şi de complicitățile incontestabile de care a beneficiat. Mai mulți lideri ai Comitetului au fost arestați în 1937, doar pentru a reapărea după 1940[31].

Aparent, La Rocque a avansat într-o direcție mai puțin radicală după 1936, când a fondat PSF. Până în 1937, noul partid avea probabil un milion şi jumătate de membri, ceea ce l-a făcut cu uşurință cea mai mare forță politică din Franța. Deoarece această extindere a avut loc după ce La Rocque a apelat la politica electorală, a fost văzută ca un semn al imunității politicii franceze în fața extremismului. Dar, deşi La Rocque renunțase la violența de stradă şi la

paramilitarism, el nu era în niciun caz loial democrației. Mişcarea sa continua să fie o forță autoritar-populistă, al cărei succes extraordinar demonstrează polarizarea dramatică a politicii după 1936.

Unii dintre adepții lui La Rocque considerau că acesta devenise prea moderat. Ei au plecat fie la *Cagoule*, fie la noul *Parti populaire français* (PPF), fondat în iunie 1936 de Jacques Doriot. În anii 1920, Doriot a fost una dintre personalitățile în ascensiune ale comunismului francez, căpătând reputația de luptător de stradă neînfricat. Din ce în ce mai frustrat de politicile partizane ale conducerii comuniste, Doriot a fost exclus din partid în 1934. În mod ironic, chiar politica față de care Doriot opusese rezistență a fost abandonată de partid la doar câteva săptămâni după îndepărtarea sa. Deşi Doriot a continuat să se considere comunist în următorii doi ani, acest lucru a devenit din ce în ce mai puțin plauzibil. Doriot a fondat PPF cu sprijinul bancherului Gabriel Leroy-Ladurie. Industriaşul Pierre Pucheu a devenit unul dintre principalii lideri ai partidului şi a contribuit la atragerea de fonduri din interese de afaceri, considerându-l pe Doriot o personalitate populistă capabilă să-i dirijeze sprijinul din partea stângii.

Până în 1937, Doriot a devenit cu totul anticomunist. Era în favoarea corporatismului şi a unei înțelegeri cu Germania nazistă. PPF a adoptat salutul fascist şi a pus un accent deosebit pe simboluri, precum drapelul partidului. De asemenea, şi-a arătat disponibilitatea de a face uz de violența stradală, deşi nu formase o secțiune paramilitară. Se estimează că PPF a atins punctul culminant în ceea ce priveşte numărul de membri în 1937, când a înregistrat aproximativ 70.000 de adepți[32]. A reuşit de asemenea să atragă câțiva intelectuali proeminenți, precum romancierul Drieu la Rochelle, criticul Ramon Fernandez şi jurnalistul Alfred Fabre-Luce. Imaginea virilității eroice a clasei muncitoare, pe care o avea Doriot, l-a făcut atractiv pentru intelectualii fascişti din clasa mijlocie. Până când s-a îngrăşat, Doriot arăta exact ca un lider fascist (cu excepția ochelarilor săi).

Implicarea politică a acestor intelectuali de dreapta a făcut parte dintr-o radicalizare politică generală a intelectualilor la sfârşitul anilor 1930. Simptomatică acestei tendințe a fost evoluția unui grup de tineri intelectuali maurrisieni care scriau pentru revista săptămânală *Je suis partout*. Condusă de Pierre Gaxotte, fostul secretar al lui Maurras, avea printre contribuitori pe Robert Brasillach şi Lucien Rebatet, care şi-au început amândoi cariera literară în *Action française*. Acest grup a devenit din ce în ce mai fascinat de nazism, îndepărtându-se de Maurras; Brasillach a încetat să mai scrie pentru *Action française* în 1939. *Je suis partout* a folosit retorica războiului civil: „Când Blum şi Cot (ministrul aviației din Frontul Popular) au fost împuşcați... guvernul național nu a vărsat nicio lacrimă pentru aceste două hoituri, dar familiile franceze vor sărbători cu şampanie”[33]. Circulația revistei *Je suis partout* nu a depăşit niciodată 100.000 de exemplare, însă un ton similar şi teme asemănătoare au fost de asemenea abordate în alte două gazete populare de dreapta: *Gringoire,* cu o circulație de 640.000 de exemplare în mai 1936, şi *Candide,* care a vândut aproximativ 460.000 de exemplare.

Poate că cea mai izbitoare reprezentare a polarizării politice nu era atât violența extremelor, cât estomparea granițelor dintre dreapta parlamentară şi extrema dreaptă. *Fédération républicaine* a trecut brusc la dreapta, parțial pentru că unii conservatori catolici precum Xavier Vallat şi Philippe Henriot au aderat la ea – dat fiind că, în calitate de catolici, nu şi-au mai găsit locul în *Action française* după condamnarea papalității. Ambii fuseseră oratori renumiți ai FNC. Vallat, care jonglase cu majoritatea partidelor de extremă dreapta, nu avea nicio treabă cu republicanismul. De fiecare dată, pe 21 ianuarie, participa la o slujbă care îl comemora pe Louis al XVI-lea. Cu astfel de personalități jucând un rol proeminent în *Fédération*, legătura acesteia cu partidul republicanismului conservator din anii 1920 devenise firavă[34].

Poate că nu este surprinzător faptul că Frontul Popular a radicalizat dreapta. Mai puțin previzibil a fost modul în care a cauzat o recompunere a stângii şi a pavat calea către o constelație politică complet nouă, determinată de

anticomunism. Radicalii care au intrat în Frontul Popular cu îndoieli s-au simțit răzbunați de *grande peur* din iunie 1936, iar vizibilitatea lor în cadrul partidului a crescut. Radicalii care au aderat la Frontul Popular pentru că se temeau de amenințarea la adresa ordinii reprezentate de fascismul de dreapta simțeau acum o amenințare mai mare din partea stângii, comunismul. Congresul Radical din octombrie 1936 a fost martorul unei opoziții furioase față de comuniști, oratorii care erau în favoarea Frontului Popular au fost agasați cu întrebări, iar de câteva ori au fost ridicate mâini într-un gest ce părea a fi un salut fascist. Deși Partidul Radical nu era încă pregătit să se rupă de Frontul Popular, procesul de distanțare de acesta fusese deja început. Această tranziție dinspre stânga spre dreapta era aproape o tradiție pentru radicali, dar dacă până atunci se petrecuse în parlament, sub presiunea crizei financiare, de data aceasta a fost susținută de un val formidabil de anticomunism tocmai din partea celor aflați la fundamentul partidului.

Chiar mai surprinzătoare a fost evoluția către anticomunism a multor socialiști și sindicaliști. Între socialiști și comuniști nu fusese niciodată cu adevărat vorba de sentimente profunde. Frontul Popular a fost o alianță de conveniență, una negativă împotriva fascismului. În cadrul CGT, foștii *confédérés* erau neliniștiți de felul în care comuniștii profitau de fluxul de noi membri. René Belin, adjunctul CGT în anii 1930, a fondat revista *Syndicats* în octombrie 1936, pentru a organiza rezistența împotriva acestei presupuse colonizări comuniste. Această fractură care se adâncea în cadrul Frontului Popular s-a petrecut nu numai între comuniști și aliații lor, ci și între socialiști, foștii *confédérés* și radicali. Nu s-a cristalizat atât de mult în privința politicii interne, cât în politica externă. S-a adâncit atât de mult, încât până în anul 1938 radicalii și socialiștii, care în 1936 considerau că fascismul era inamicul, priveau acum comuniștii ca fiind nu mai puțin periculoși, ci chiar foarte periculoși.

CAPITOLUL 4

Problema germană

La 22 octombrie 1940, Pierre Laval s-a întâlnit cu Adolf Hitler în gara micului oraş Montoire-sur-le-Loir, nu departe de Tours. Întâlnirea de la Montoire, urmată două zile mai târziu de una între Hitler şi Pétain, a fost unul dintre momentele emblematice ale colaborării franco-germane. Pentru acea politică de „schimb de informații cu inamicul", aşa cum a fost descrisă în 1945, Laval a fost executat după război. Cu toate acestea, la Montoire, Laval cu siguranță nu s-a considerat a fi un trădător. El era ghidat de unul dintre principiile directoare ale vieții sale: urmărirea păcii. Dacă Laval ar fi avut vreun precedent în minte, acela ar fi putut fi întâlnirea care avusese loc cu paisprezece ani mai devreme, la 17 septembrie 1926, între mentorul său Aristide Briand şi cancelarul german Gustav Stresemann, într-un alt loc ferit, satul Thoiry din Jura. La Thoiry, cei doi bărbați încercaseră să rezolve diferențele colosale dintre Franța şi Germania. În cele din urmă, niciuna dintre aceste întâlniri nu a atins aşteptările preconizate, însă au reprezentat momente importante ale relației franco-germane din secolul XX.

Thoiry ne aminteşte că, dacă „colaborarea" franco-germană a fost mai presus de toate un răspuns la ocupație, ea s-a bazat pe o tradiție mai îndelungată de reconciliere franco-germană, o tradiție bazată atât pe pragmatism, cât şi pe idealism. În 1942, jurnalistul Alfred Fabre-Luce, unul dintre cei mai inteligenți susținători ai colaborării, a produs o antologie care îi demonstrează amplul pedigree în cultura franceză[1]. Cartea este o pledoarie specială, întrucâtva fățarnică, dar ilustrează reflectarea autentică a unui angajament pe viață față de reconcilierea franco-germană.

Nu este nevoie să acceptăm aderarea lui Fabre-Luce la cauza colaborării pentru a admite că drumul către Montoire din 1940 a trecut anterior prin München (1938), Thoiry (1926) şi Locarno (1925), chiar şi prin Agadir, în 1911. În anul acela, premierul Joseph Caillaux a dezamorsat o criză

periculoasă în relațiile franco-germane, prin negocierea unui acord care să îi ofere Franței o sferă de influență în Maroc, în schimbul oferirii concesiunilor franceze din Congo către Germania. Caillaux a declarat: „Am salvat pacea universală". Politica sa a fost una de acceptare rațională a Germaniei – începutul a ceea ce s-ar putea numi tradiția pragmatică în politica externă franceză a secolului XX. Nu a fost deloc o coincidență faptul că Fabre-Luce i-a dedicat o biografie elogioasă lui Caillaux în 1933[2].

De la caillautism la briandism: tradiţia pragmatică

A luat o naştere o legendă conform căreia Caillaux ar fi putut împiedica războiul în 1914, însă în timpul crizei din iulie el şi-a pierdut influența politică din cauza unui scandal care o implica pe soția sa. După ce şi-a recăpătat reputația, Caillaux a devenit liderul neoficial al unui partid pacifist din parlament. Anul 1917 a fost unul marcat de instabilitate politică şi oboseală resimțită din cauza războiului, care au sporit influența lui Caillaux până când opțiunea păcii a fost respinsă în cele din urmă, în noiembrie, atunci când preşedintele Poincaré l-a desemnat pe Georges Clemenceau ca premier. Clemenceau s-a dedicat războiului până la victorie, iar Caillaux a fost arestat şi judecat.

În 1918, vocea reconciliantă a lui Caillaux a fost înăbuşită de festivitățile care marcau victoria, însă curând fragilitatea acestei victorii a devenit prea evidentă. În timpul anilor 1920, rivalitatea dintre Clemenceau şi Caillaux a fost continuată de cea dintre Poincaré şi Briand. În demonologia stângii din anii 1920, Poincaré reprezenta întruchiparea unui naționalism restrâns. În calitate de preşedinte în 1914, se presupune că ar fi amplificat criza ce a dus la război, iar în calitate de premier, în 1923, a ordonat ocuparea regiunii Ruhr. El a fost ținta cărții *La Victoire* a lui Fabre-Luce (1924), care a susținut că responsabilitatea pentru izbucnirea războiului în 1914 nu îi aparține exclusiv Germaniei. Poincaré, care fusese cândva fotografiat cu ochii mijiți pentru a se feri de lumină la intrarea într-un cimitir de război, a fost numit de comunişti

„omul care râde în cimitire”. El a fost personajul negativ al romanului lui Jean Giraudoux Bella, unde apare ca Rebendart, un politician care simte o încântare sumbră în inaugurarea memorialelor de război[3].

Politica franceză privind Germania după Versailles nu a fost deloc precum apare în caricatura portretizată de polemiştii care i se opuneau lui Poincaré[4]. Fiind inspirată mai mult de frică decât de răzbunare, aceasta a fost ambiguă şi inconsecventă. Francezii erau conştienți că balanța puterii din punct de vedere demografic şi economic era, pe termen lung, înclinată spre Germania. Chiar şi Poincaré era mai prudent decât îi permitea reputația, şi numai după o ezitare îndelungată a trimis trupe în Ruhr. După ce germanii au abandonat rezistența pasivă, iar cancelarul german Stresemann a ajuns la mila sa, Poincaré a rezistat tentației de a impune în mod unilateral condiții Germaniei. În schimb, el a acceptat propunerea americană a unui comitet de experți pentru a revizui despăgubirile. În urma raportului său, o conferință internațională a fost convocată la Londra în mai 1924, pentru a discuta despre despăgubiri.

Supoziția lui Poincaré că ocuparea regiunii Ruhr i-ar permite să negocieze dintr-o poziție de putere a fost spulberată de o criză financiară care a izbucnit la sfârşitul anului 1923, atunci când investitorii străini şi-au pierdut încrederea în franc. Acest lucru a făcut ca guvernul francez să depindă de împrumuturile americane, iar la Conferința de la Londra Franța s-a regăsit într-o poziție mai slabă decât probabil păruse cu câteva luni în urmă. Poincaré a fost învins la alegerile din mai 1924, iar datoria de a susține cauza Franței a căzut pe umerii succesorului său, Herriot. Herriot a fost un politician sentimental de centru-stânga, plin de evlavii internaționaliste şi cu o încredere naivă în Marea Britanie. Însă el a avut ghinionul să se ocupe de un nou guvern laburist, solidar cu situația din Germania. Poincaré i-a servit lui Herriot o mână slabă, şi acesta a jucat-o prost. A capitulat complet, acceptând să evacueze regiunea Ruhr în decurs de un an şi renunțând la acțiuni unilaterale viitoare, chiar dacă Germania nu a acceptat plata despăgubirilor[5].

Conferința de la Londra a fost momentul de cotitură în relațiile internaționale interbelice. Francezii nu au reușit să-și consolideze poziția dominantă, fiind necesară o schimbare de politică. Restul deceniului a fost o perioadă de reconciliere franco-germană, inaugurată de Tratatul de la Locarno din 1925, când germanii au recunoscut pentru prima dată granițele lor cu Franța, în urma bătăliei de la Versailles[6]. Locarno a fost urmat de reuniunea de la Thoiry din 1926 și de un acord comercial franco-german în 1927.

Întruchiparea noii politici franceze a fost Aristide Briand, ministru francez de externe din 1925 până în 1932. La fel cum este prea la îndemână să-l vezi pe Poincaré ca pe un inveterat susținător al războiului, la fel de greșit ar fi să-l vezi pe Briand ca pe un „pelerin al păcii" pe viață. Imediat după război, el a împărtășit în întregime consensul predominant antigerman, dar calitatea sa cea mai mare a fost adaptabilitatea. După ce a debutat în politică de partea extremei stângi, Briand a devenit un politician atât de echilibrat în centrul spectrului politic, încât nu exista niciun guvern în care să nu se potrivească. Era un conciliator înnăscut. Toată viața lui, Briand excelase în a adulmeca spiritul epocii (Zeitgeist) și în a-l exprima cu elocvență. De data aceasta, *Zeitgeist*-ul coincidea perfect cu propria lui personalitate: „briandismul" reprezenta alăturarea unui temperament, a unui moment și a unei politici. Liga Națiunilor de la Geneva era forumul ideal pentru lirismul fermecător al lui Briand, oratia sa reușind să impresioneze până la lacrimi chiar și pe diplomații cei mai cinici. Punctul culminant al briandismului a fost Pactul Briand-Kellogg din 1928, când cincisprezece țări, inclusiv Franța și Germania, au fost de acord că nu vor recurge niciodată la război pentru a-și soluționa neînțelegerile.

De la reconcilierea franco-germană Briand a trecut la ideea unei federații europene, despre care a înaintat Ligii o propunere detaliată în mai 1930. De ideea europeană a lui Briand nu s-a ales nimic, iar eșecul său a fost începutul sfârșitului influenței sale. De fapt, nici armonia din vremea Tratatului de la Locarno nu ar trebui supraestimată: în spatele zâmbetelor de la petrecerile de ceai de la Geneva se

ascundea în permanență suspiciunea. Când Briand a vorbit despre pace, el s-a referit la securitatea franceză, iar „Europa” era un mijloc de îmblânzire a Germaniei. El a fost întotdeauna un pragmatic: „Urmăresc politica impusă de rata natalității noastre”. Retorica optimistă a briandismului a deghizat doar vag pesimismul unei țări epuizate de război, care încerca să împiedice cu toate puterile sale repetarea unui astfel de sacrificiu în viitor. Până în 1928, serviciul militar a fost redus la un an, de la trei ani, cât dura la începutul deceniului. În acelaşi an au început construcțiile sistemelor de apărare pe linia defensivă Maginot.

Briandismul a devenit cadrul ideologic de referință pentru o întreagă generație, cu excepția unor voci cârcotaşe ale dreptei naționaliste. Interesele sociale şi economice au stat la baza retoricii idealiste[7]. În a doua jumătate a anilor 1920, Germania a luat locul Marii Britanii în calitate de partener comercial principal al Franței[8]. Franța sperase inițial că Tratatul de la Versailles va permite industriei sale siderurgice să devină la fel de competitivă cu cea a Germaniei. Tratatul includea o clauză care deschidea piața germană producătorilor francezi de oțel până în 1925. Însă Franța nu a fost în măsură să înlocuiască industria siderurgică germană până la acea dată, iar acum producătorii francezi de oțel erau dornici să ajungă la acorduri cu omologii lor germani. Acest lucru a dus la formarea cartelului franco-german al oțelului, în septembrie 1926. Briandismul era, de asemenea, susținut de către oamenii de afaceri inovatori ai *Redressement français*, care aveau o viziune internațională şi erau devotați reconcilierii franco-germane.

A existat, de asemenea, o agendă antiamericană în spatele motivului progerman. Pe lângă teama de influența culturală, francezii detestau intransigența americană în privința datoriilor de război. La Thoiry, Briand a sugerat că reconcilierea franco-germană ar fi o „condiție prealabilă pentru posibilitatea evitării supremației monetare americane”[9]. Când Poincaré l-a întâlnit pe Stresemann în august 1928, a avut un discurs elocvent despre amenințarea culturală a Americii şi necesitatea cooperării franco-germane pentru combaterea acesteia[10].

Un domeniu în care cooperarea economică franco-germană s-a suprapus cu apărarea culturală „europeană” a fost industria cinematografică, în care coproducțiile internaționale franco-germane au ajuns să domine producția cinematografică franceză. Compania germană Tobis a deschis studiouri la Paris, iar primul film finanțat a fost unul tipic francez, *Sous les toits de Paris* (1930). Această cooperare a continuat pe parcursul anilor 1930. La mijlocul deceniului, compania germană UFA a început să realizeze filme franceze la Berlin. Cele mai multe staruri de film franceze ale epocii au lucrat în mod regulat la Berlin, unde a existat un fel de colonie de film franceză. „Colaborarea cinematografică” a ocupației a avut, de asemenea, un pedigree[11].

Diferite organizații care promovau înțelegerea franco-germană au fost înființate după 1925. Cea mai faimoasă dintre acestea a fost Comitetul de informare şi documentare franco-german, fondat în 1926 de către unul dintre promotorii cartelului siderurgic, industriaşul luxemburghez Émile Mayrisch. Acest comitet a explorat o tradiție, fondată la începutul anilor 1920 de către admirația culturală a francezilor pentru Germania. Tânărul Charles de Gaulle era asemenea generației de dinainte de 1914, fiind mai apropiat de cultura germană decât de cea britanică (nu a învățat niciodată să vorbească engleză, în timp ce germana sa era foarte bună); Jaurès îşi scrisese teza despre Kant şi Hegel. Înainte de război, Romain Rolland a scris o lungă serie de romane intitulată *Jean Christophe*, al căror erou eponim reprezintă Germania lui Beethoven, şi nu pe cea a militarismului prusian[12]. Au existat mulți francezi cărora le plăcea să creadă că adevărata Germanie era țara poeților şi visătorilor, cum fusese ilustrată de Madame de Staël.

Din punct de vedere politic, briandismul s-a bucurat de o largă audiență, în special în rândul creştin-democraților, socialiştilor şi radicalilor, cu precădere al tinerilor radicali. Luchaire, purtătorul de cuvânt al Radicalilor Tineri, a creat o legătură directă între „caillautism” şi „briandism”, deoarece Caillaux a fost unul dintre protectorii săi politici. Émile Roche, un colaborator apropiat al lui Caillaux, l-a ajutat să fondeze gazeta *Notre temps*. Luchaire a fost promotorul

cercului Sohlberg, care încuraja schimburile culturale dintre tinerii din Franța şi Germania. Omologul său era un tânăr profesor de artă germană, Otto Abetz. Cei doi bărbați s-au apropiat foarte mult, Abetz căsătorindu-se cu secretara de origine franceză a lui Luchaire în 1932[13].

În anii 1930, relațiile franco-germane au intrat într-o fază mai puțin armonioasă. Stresemann a murit în 1929 şi Briand în 1932, cartelul siderurgic s-a prăbuşit în 1929, odată cu debutul recesiunii, naziştii au fost victorioşi în alegerile din 1930, iar guvernul german din 1931 a neliniştit Franța, inițiind o uniune vamală cu Austria. Dar dacă, după 1930, condițiile economice, politice şi diplomatice care stăteau la baza briandismului au început să se fractureze, spiritul mişcării a fost ținut mai mult în viață de pacifismul care se conturase în societatea franceză în anii 1920.

Consensul pacifist

Pacifismul poate însemna multe lucruri. Există o diferență între pacifiştii fundamentali, pentru care războiul nu era niciodată justificabil, şi persoanele care au oroare viscerală față de război, excluzându-l din toate opțiunile politice. Cu toate acestea, până la mijlocul anilor 1930, cele două poziționări au fost identice în privința intențiilor şi a scopurilor lor. Pentru majoritatea oamenilor, pacifismul nu reprezenta o ideologie, ci instinctul că nimic nu ar putea fi mai îngrozitor decât ceea ce au experimentat ei înşişi sau ceea ce au auzit despre războiul din 1914-1918[14].

Umbra acelui război era pretutindeni – în sutele de mii de oameni rămaşi invalizi în război, în văduvele de război, în oraşele ruinate din nordul Franței, în memorialele de război aflate în fiecare oraş şi sat din Franța. Aceste memoriale încă au puterea de a ne emoționa şi astăzi, dar acest lucru era cu siguranță cu atât mai puternic la vremea aceea când, aşa cum îşi rememorează istoricul Raoul copilăria, monumentele dedicate celor pieriți erau încă noi: „În mod straniu, puteam simți prezența celor dispăruți dintre noi”[15].

S-au scris multe despre iconografia memorialelor de război, însă putem doar încerca să tragem nişte concluzii, dat fiind

că alegerea memorialelor, în fiecare comunitate în parte, a fost supusă multor influențe, nu în ultimul rând financiare. Disputele asupra memorialelor erau adesea inspirate mai mult de conflictele de lungă durată dintre Biserică şi stat – unde ar trebui să fie situat memorialul, dacă ar trebui să conțină simbolismul religios ostentativ – decât de mesajele care trebuiau transmise. Cel mai comun memorial era o placă simplă, însă au existat adesea reprezentări alegorice (un cocoş, o Victorie înaripată) sau statui ale *poilus*, uneori reprezentate în mod patriotic (rotind o cunună, mânuind o baionetă). Reprezentările doliului – un soldat pe moarte, o femeie îndurerată – erau mai puțin frecvente, în vreme ce memorialele pacifiste erau aproape inexistente. Dar, din moment ce memorialele au fost construite în cea mai mare parte până în 1922, în măsura în care acestea pot fi „citite" ca fiind reflectarea unei stări de spirit, atunci ar fi vorba de atmosfera regăsită imediat după război[16].

Deşi războiul a fost întotdeauna prezent în gândurile oamenilor, exista o anumită reticență în a discuta despre acest subiect. În prefața romanului său *Les Éparges* din 1923, Maurice Genevoix a remarcat că publicul se săturase de romanele de război[17]. La sfârşitul deceniului, acest lucru a început să se schimbe. Memoria războiului a reapărut în cărți şi filme, ca şi cum ar fi fost nevoie să treacă o perioadă de timp pentru a putea confrunta oroarea (în 1929, autorul franco-american Jean Norton Cru a publicat *Témoins*). Deşi locuia în America, Cru s-a întors în Franța pentru a lupta în 1914, iar cartea sa a fost o încercare de a analiza şi evalua autenticitatea tuturor relatărilor despre război scrise de cei care participaseră activ la el. Din cele 302 de cărți discutate de Cru, 188 au apărut în timpul războiului iar restul de 114, după război. Dintre aceste cărți postbelice, „două treimi au apărut între 1919 şi 1921, iar apoi producția s-a stins, cu doar două cărți publicate în 1928"[18], Periodizarea este interesantă şi confirmă observația lui Genevoix despre interesul în declin pentru literatura de război. Apariția cărții lui Cru a fost un semnal că porțile memoriei se deschideau. În primele luni ale anului 1930 au apărut nouă cărți despre război. Un critic din *NRF* a remarcat noua modă pentru

cărțile de război care ilustrează experiența soldaților în termenii cei mai disperați[19].

Neputința de a uita era o temă recurentă a scriiturii antirăzboi a lui Jean Giono. Fiind deja un romancier admirat pentru scrierile sale despre Provence (care se încadrau în stilul regionalist postbelic), Giono a abordat prima dată tema războiului în romanul său din 1931 *Le Grand Troupeau*. Cartea nu exorciza memoria. În 1934, a scris:

> Nu pot uita războiul. Aș dori să pot. Poate că uneori trec două sau trei zile fără să mă gândesc la asta și apoi dintr-odată îl văd din nou, îl simt din nou, îl trăiesc din nou. Și mă înspăimântă... În timpul războiului, îmi era frică, încă îmi este, tremur, fac pe mine de frică... Prefer să mă gândesc la propria fericire. Nu-mi doresc să mă sacrific.

Giono, care a fost gazat și aproape și-a pierdut vederea la Muntele Kemmel în 1918, a respins războiul cu toate puterile: „Nu există nicio glorie în a fi francez. Există doar o singură glorie: în a fi viu". În 1937 a publicat o colecție de articole, *Refus d'obéissance*, care încuraja dezertarea în cazul unui război. Susținând că războiul a fost consecința civilizației industriale, Giono a combinat pacifismul său cu un cult al țărănimii, pe care el o considera ca fiind principala victimă a Marelui Război.[20]

Giono a răsturnat noțiunea de soldat-țăran, transformând țărănimea în clasa salvatoare a păcii. Chiar dacă țărănimea nu s-a conformat imaginii idealizate ilustrate de Giono, pacifismul s-a răspândit în mediul rural. Organizațiile și presa rurale au fost printre cei mai vehemenți susținători ai Acordului de la München, considerând că sătenii au avut mai mult de suferit în timpul războiului decât muncitorii, care au fost protejați, găsindu-și un loc confortabil în fabricile de arme[21]. Pacifismul a fost de asemenea puternic în rândul sindicatelor din sectorul public, în special printre cei 100.000 membri ai uniunii SNI, a profesorilor de școală primară[22]. Printre cei care scriau la gazeta SNI a fost Emery Léon, probabil prima persoană, dar nu și ultima, care a rostit celebra frază: „Mai degrabă servitute decât război".

Emery era prieten cu filosoful Émile Chartier, mai bine cunoscut sub pseudonimul Alain, a cărui lucrare *Mars ou la*

guerre jugée (1921) a fost o clasică declarație antimilitaristă. Scrisul lui Alain s-a axat pe apărarea individualismului şi pe suspiciunea față de putere. Armatele reprezentau manifestarea cea mai extremă a puterii arbitrare: în uniformă, nu puteau exista oameni liberi. Alain nu-l putea suferi pe Poincaré. Influența sa nu se bazează doar pe calitatea de jurnalist, ci şi pe poziția sa de profesor de filosofie la clasa *khâgne* (de pregătire pentru *École normale supérieure*) la unul dintre prestigioasele *lycées* pariziene (la ultima sa clasă din 1933 a participat chiar Ministrul Educației în persoană). Acest aspect l-a făcut pe Alain să fie o influență formatoare pentru multe generații interbelice de elevi de la *École normale*[23].

Studiul lui Jean-François Sirinelli despre *normaliens* din anii 1920 – ceea ce el numeşte „generația de la 1905" – arată că pacifismul a fost ideologia lor dominantă[24]. Aceştia erau oameni prea tineri pentru a fi luptat în război, însă erau chiar mai pacifişti decât cei care o făcuseră. Mulți dintre veterani, oricât de visceralăar fi fost ura lor față de război, simțeau o mândrie macabră pentru experiența teribilă prin care trecuseră. Avea şi oroarea noblețea ei. Generația următoare a asimilat oroarea, dar a batjocorit onoarea. Într-adevăr, moralismul veteranilor a stârnit adesea iritare – aşa cum reiese din cuvintele contemporanului lui Sartre, filosoful Henri Lefebvre: „Ura noastră pentru veteranii de război nu cunoştea limite".[25]

Regândirea pacifismului: impactul lui Hitler

Este greu de spus când anume pacifismul şi-a dobândit cea mai mare influență. Sosirea lui Hitler la putere a distrus cu siguranță multe iluzii briandiste, dar ce se poate spune cu certitudine este că întrevederea posibilității unui alt război a crescut sentimentul pacifist. Regimul nazist a exploatat cu pricepere idealismul care atrăsese atâția intelectuali francezi spre reconcilierea franco-germană. Imaginea „germanului bun" a rămas neperturbată, în ciuda lui Hitler. Abetz, care nu fusese nazist înainte, şi-a pus contactele în slujba noului regim. El a fost recrutat de către Dienstelle Ribbentrop,

biroul personal al lui Ribbentrop, care arăta un interes deosebit în ceea ce priveşte relaţiile cu Franţa. În 1934, Abetz a organizat o întâlnire între Hitler şi doi lideri veterani de război francezi, Jean Goy şi Henri Pichot, iar în 1935 a avut un rol esenţial în înfiinţarea unui Comitet Franco-German (CFA), care a publicat o revistă, *Cahiers franco-allemands*, şi a organizat schimburi culturale şi de tineret. Şeful CFA de partea franceză a fost jurnalistul Fernand de Brinon, autorul cărţii *France–Allemagne* 1918-1934, şi primul jurnalist francez care a reuşit să realizeze un interviu cu Hitler, în noiembrie 1933. Gazeta lui Luchaire, *Notre Temps*, şi-a continuat propaganda pentru reconciliere şi a devenit efectiv promotorul CFA.[26]

În anii 1930 însă, pacifiştii de stânga au început să-şi revizuiască poziţia în faţa lui Hitler. Frontul Popular a avut ghinionul să vină la putere la vremea când internaţionalismul programului său începuse să pară desuet. Cu două luni înainte ca Blum să îşi ocupe poziţia, Hitler a ocupat din nou Renania. Cea mai presantă problemă cu care se confrunta Frontul Popular era să vină cu o reacţie la acţiunile lui Hitler. După ce a considerat războiul şi fascismul ca fiind la fel de dăunătoare şi a văzut ca axiomatic faptul că fascismul era generator de conflict, Frontul Popular s-a confruntat cu paradoxul că rezistenţa în faţa fascismului ar putea atrage după sine un război. Pentru comunişti, în noua lor întruchipare ultrapatriotică, nu a existat nicio dilemă: dacă doar războiul l-ar fi putut împiedica pe Hitler, atunci trebuia să fie război. Dar nici pentru ultrapacifişti nu a existat nicio dilemă: fie şi împotriva lui Hitler, războiul rămânea o opţiune inacceptabilă. Însă pentru majoritatea socialiştilor, radicalilor şi sindicaliştilor, răspunsurile nu erau la fel de simple. Aceasta a fost o perioadă marcată de reevaluări agonizante.

Pentru nimeni însă nu au fost atât de chinuitoare cum a fost pentru Blum, care era cu totul dedicat păcii, dezarmării şi securităţii colective. Odată ajuns la putere, Blum nu a renunţat la perspectiva reconcilierii cu Germania, dar în septembrie 1936 guvernul său a iniţiat de asemenea un program major de modernizare a armamentului, deşi,

înainte, socialiştii refuzaseră să voteze bugetele militare. În 1937, Paul Faure, care era al doilea la comandă în cadrul partidului în anii interbelici, a înfiinţat un ziar, *Le Socialiste*, pentru a discuta problema pacifistă. Ar fi prematură numirea acestui lucru ca fiind apariţia unei facţiuni fauriste în cadrul partidului, deoarece poziţia lui Blum a rămas suficient de ambiguă pentru ca Faure să nu pară că se îndepărtează de aceasta, însă exista deja o diferenţă de trăsături între cei doi bărbaţi.

O repetiţie generală a viitoarelor conflicte pentru cei din partea stângii a avut loc în timpul războiului civil spaniol. Se ridica întrebarea dacă Franţa ar trebui să intervină pentru a ajuta republica spaniolă, aflată sub asediu. Linia dintre cei care erau în favoarea unei intervenţii şi cei care se opuneau nu separa dreapta de stânga, ci trecea prin stânga în sine, chiar printre comunişti, unii socialişti şi câţiva radicali care favorizau intervenţia, printre mulţi socialişti (inclusiv Faure) şi prin majoritatea radicalilor, care s-au opus oricărei acţiuni care ar fi putut duce la războiul european. Blum a fost prins la mijloc – inima lui îşi dorea intervenţia, dar capul i se opunea. În acest caz, raţiunea sa a fost victorioasă[27].

Din 1938, alegerea între război şi pace, antifascism şi pacifism, ameninţa că avea să explodeze într-un conflict deschis de stânga. Devenise clar că Hitler avea să ia în curând măsuri împotriva aliatului Franţei, Cehoslovacia. Blum considera acum că ameninţarea nazistă este atât de gravă, încât Frontul Popular nu mai poate face faţă situaţiei, iar atunci când guvernul lui Chautemps a căzut, în martie 1938, el a propus un guvern al unităţii naţionale, întinzându-se, începând de la comunişti, spre dreapta spectrului politic. Această idee nu a avut nicio şansă de izbândă, în parte pentru că acum dreapta era la fel de divizată cum era şi stânga faţă de politica externă.

De la anticomunism la neopacifism conservator

Diviziunile dreptei au reprezentat un simptom al gradului în care ideologia se suprapunea acum cu grupările tradiţionale

de politică externă, creând noi configurări care anticipau evenimentele de la 1940. Deşi consensul briandist a estompat distincțiile dintre stânga şi dreapta în privința politicii externe, dreapta a rămas mai circumspectă față de Germania. Când Doumergue a venit la putere în 1934, ministrul său de externe, Louis Barthou, a încheiat discuțiile privind dezarmarea şi a început să exploreze apropierea de Uniunea Sovietică. Aceasta era o politică tradițională conservatoare, de a recruta aliați indiferent de ideologie, aşa cum o făcuse Franța republicană în alianța sa de dinainte de 1914 cu Rusia țaristă. Barthou a fost asasinat de către teroriştii croați în octombrie 1934, iar succesorul său, Laval, a moştenit pregătirile pentru un pact franco-sovietic. Laval probabil că nu ar fi inițiat o astfel de politică, însă a semnat pactul în mai 1935. Cu toate acestea, atunci când a venit momentul pentru ratificarea sa parlamentară, în ianuarie 1936, 164 de deputați conservatori au votat împotriva lui, teama lor față de Germania fiind contrabalansată de suspiciunea privind Uniunea Sovietică şi de nelinişstea cu privire la comunismul din interiorul Franței.

Teama de comunism a fost exacerbată de grevele din 1936 şi de campania de intervenție comunistă din Spania. Conservatorii susțineau că partizanii comunişti plănuiau să atragă Franța într-o cruciadă antigermană, în beneficiul Uniunii Sovietice. Evoluția atitudinilor conservatoare a fost demonstrată de situația lui Flandin, un reprezentant al dreptei moderate (*Aliance démocratique*), care a apărat pactul franco-sovietic în 1936. În următorii doi ani, Flandin a apărut ca fiind cel mai aprig susținător al opiniei că Germaniei ar trebui să i se dea mână liberă în Est. Într-o dezbatere parlamentară majoră privind politica externă, în februarie 1938, cu puțin timp înainte de Anschluss, Flandin a argumentat că Franța nu mai putea fi „unicul jandarm" al Europei, că germanii aveau nevoie de o piață de desfacere pentru „supraindustrializarea şi suprapopularea" lor, iar Franța trebuia să traseze împreună cu ei „noi condiții" pentru relațiile europene internaționale şi să nu-şi permită să devină, aşa cum şi-ar fi dorit comunştii, „soldații unei cauze mistice"[28].

Flandin a jucat un rol important în sabotarea încercării lui Blum de a forma un guvern al unității naționale. Au existat unii conservatori, precum Paul Reynaud şi Georges Mandel, a căror frică de Germania a depăşit ostilitatea lor față de stânga, dar aceştia erau din ce în ce mai izolați. Blum s-a resemnat, în cele din urmă, cu formarea unui nou guvern al Frontului Popular, fiind conştient că nu avea să fie unul de durată. Acest guvern a avut viață scurtă şi a fost ultimul care a arătat semne serioase că ar fi pregătit să apere Cehoslovacia, față de care presa extremei de dreapta – *Je suis partout, Candide, Gringoire* – a dezlănțuit acum o campanie violentă. Tabăra anticehă a dobândit un nou aliat puternic în aprilie 1938, prin publicarea unui articol senzațional al lui Joseph Barthélemy în *Le Temps*. Pe lângă faptul că a argumentat că ar fi mai prudent din partea Franței să nu se implice – nicio cauză nu merita „sinuciderea" Franței –, el a prezentat argumente juridice care demonstrau în aparență că Franța nu avea nicio obligație față de Praga.

După căderea celui de-al doilea guvern al lui Blum, sarcina găsirii unei soluții la problema cehă i-a revenit noului guvern, condus de Édouard Daladier. Politica externă i-a fost încredințată lui Georges Bonnet, despre care istoricii nu aveau nimic bun de spus. El este descris de obicei ca fiind şiret, ambițios şi cinic. Memoriile sale, disecate fără milă de Lewis Namier după război, erau o capodoperă a mitomaniei. A.J.P. Taylor a susținut că Bonnet era incapabil până şi de a lua o hotărâre în cazul unei capitulări. De fapt, într-un guvern paralizat de nehotărârea în privința Cehoslovaciei, Bonnet a ştiut exact ce îşi doreşte: să desprindă Franța de angajamentele sale față de Praga şi să evite războiul cu orice preț. Pentru că aceasta nu a fost politica oficială a guvernului, a fost nevoie ca metodele lui Bonnet să fie tăinuite (deşi acest lucru i-a venit în mod natural). Acesta a falsificat telegrame, a distorsionat conversații şi, în general, a folosit orice mijloc pentru a-şi atinge scopurile.

Ceea ce este interesant despre Bonnet este că el a întruchipat în persoana sa toate cele trei direcții ale opiniei față de problema germană care au fost identificate în acest

capitol. În calitate de membru al aripii caillauiste a Partidului Radical din anii 1920, era adeptul pragmatismului briandist. Ca veteran care scrisese o carte despre psihologia soldatului[29], simțea o ură viscerală față de război. În calitate de radical conservator, care nu şi-a dorit niciodată Frontul Popular, a fost puternic anticomunist şi şi-a exprimat îngrijorarea că dezarmarea va submina stabilitatea financiară şi va deschide calea către o revoluție.

La 29 septembrie 1938, Daladier a zburat la München şi, împreună cu Neville Chamberlain, a semnat un acord prin care îi oferea lui Hitler aproape toate condițiile pe care acesta şi le dorea în Cehoslovacia[30]. Daladier şi-a făcut mai puține iluzii decât Chamberlain că ar fi adus „pacea epocii noastre", dar, având în vedere slaba calitate a tehnicii militare franceze, a simțit că nu are de ales. În timp ce avionul său, întorcându-se din München, se apropia de aeroportul din Le Bourget, Daladier a văzut o mulțime care îl aştepta. Era convins ca veniseră să îl huiduie. Când a văzut că erau acolo pentru a-l aplauda, i-a spus unuia dintre ajutoarele sale: „Ce nătărăi!". În parlament, acordul de la München a fost susținut de o majoritate masivă: 537 pentru şi 75 împotrivă (73 comunişti, conservatorul Henri de Kérillis şi un socialist).

În ciuda aparentei unanimități, mulți dintre cei care au votat în favoarea Acordului de la München au avut rezerve cu privire la acesta. Opinia franceză s-a împărțit în patru tabere. Într-o minoritate distinctă se afla dreapta naționalistă, reprezentată în presă de Émile Buré de la *L'Ordre*, de Henri de Kérillis în *L'Époque*, de Pertinax (André Géraud) în *L'Europe nouvelle*. În parlament, deşi de Kérillis a fost singurul conservator care a votat împotriva acordului, au existat şi alții, precum Paul Reynaud şi Georges Mandel, care au împărtăşit opinii similare. După cum de Kérillis şi-a exprimat poziția: „Regimul Uniunii Sovietice este la fel de respingător pentru mine cum este pentru voi toți. Însă nu îi permit burghezului din mine să fie mai vocal decât patriotul"[31].

În al doilea rând, stânga antifascistă, reprezentată în primul rând de Partidul Comunist, s-a opus de asemenea Acordului de la München. Deşi comunişti erau izolați printre cei de

stânga care au votat împotriva acordului, opiniile lor au fost împărtăşite de unii membri ai Partidului Socialist (Jean Zyromski), de unii radicali (Jean Zay, Cot) şi de unii sindicalişti necomunişti (Léon Jouhaux).

În al treilea rând, cel mai mare grup a fost format din neopacifişti conservatori, întinzându-se de la extrema dreaptă la o mare parte a Partidului Radical. Poziția lor s-a bazat pe realism şi ideologie. Realismul a însemnat că Franța era prea împuținată – rata natalității prea scăzută, economia era prea slăbită, armamentele erau prea limitate – pentru a merge la război. „Franța nu îşi putea permite luxul unei bătălii o dată la douăzeci de ani" – a afirmat Louis Marin în *Fédération républicaine*. În ceea ce priveşte ideologia, pacea a fost văzută ca o victorie asupra comuniştilor care încercaseră să atragă Franța într-un război ideologic pentru Uniunea Sovietică. Acordul de la München a fost prețul pe care era nevoie să-l plătească pentru evitarea unei alte Comune din Paris. Cei cărora anticomunismul nu le înăbuşise în întregime tradiționala germanofobie, cum era cazul lui Maurras, nu au pretins că Acordul de la München a fost o victorie, ci l-au văzut ca pe o „înfrângere necesară" şi un triumf asupra „Israelului". Alții erau atât de obsedați de conflictele domestice, încât nu au considerat că este o înfrângere de vreun fel.

În cele din urmă, acordul a fost susținut de stânga pacifistă, reprezentată de aripa Partidului Socialist condusă de Paul Faure, de susținătorii lui Belin din CGT, adunați în jurul ziarului *Syndicats*, de anumite sindicate care reprezentau sectorul public, inclusiv ale lucrătorilor poştali şi ale profesorilor de şcoală primară, precum şi de disidenții de stânga, precum Gaston Bergery şi Marcel Déat. Un rol proeminent a fost jucat şi de intelectuali pacifişti precum Alain, Giono şi Victor Margueritte, care erau atât de înverşunați împotriva lui Poincaré, încât nu au reuşit să vadă că Hitler era chiar mai rău; „mai degrabă Daladier decât Poincaré" ar fi putut fi sloganul lor. Aceştia s-au numărat printre semnatarii unei telegrame destinate lui Daladier la 11 septembrie, cerând pacea şi neutralizarea Cehoslovaciei. André Delmas, liderul sindicatului învățătorilor, a organizat o

petiție în data de 25 septembrie, proclamând: „Nu vrem război”. În trei zile, acesta se pare că ar fi reuşit să strângă 150.000 de semnături.

Majoritatea acestor pacifişti de stânga fuseseră susținători înfocați ai Frontului Popular, în perioada în care priviseră fascismul ca fiind cel mai mare pericol cu care se confrunta Franța. Însă acum erau mai îngrijorați de amenințarea războiului şi de ceea ce considerau ei a fi propagandă de război comunistă. Aceasta a fost cea mai semnificativă regrupare provocată de Acordul de la München. În vreme ce anticomunismul multor conservatori i-a condus pe aceştia spre pacifism, pacifismul multor membri de stânga ai Frontului Popular i-a condus spre o viziune anticomunistă[32].

După Acordul de la München: o nouă Suedie?

Jurnalistul britanic Alexander Werth, un observator perspicace al Franței, a menționat că atunci când presa franceză a arătat o încântare aproape indecentă în portretizarea Acordului de la München într-o victorie, în Marea Britanie s-a constatat un sentiment de vinovăție mai mare[33]. Comentariul lui Werth a fost corect, dar atmosfera din Franța era mai agitată decât a sugerat-o el. În spatele euforiei şi alinării că războiul fusese evitat se întrezăreau dileme cu privire la viitorul statut al Franței în calitate de mare putere. Regularitatea cu care termenul „München” încă funcționează ca un simbol pentru abdicare şi capitulare în Franța contemporană sugerează profunzimea traumei pe care a reprezentat-o acest acord.

Odată ce Acordul de la München a fost aprobat, a început dezbaterea cu privire la semnificația sa. Era acesta sfârşitul drumului sau un nou început? Era o retragere finală, încuviințată în silă, înainte ca Franța să-şi reia rolul continental, sau începutul unei noi ere de reconciliere franco-germană? Granițele dintre cele patru şcoli de gândire sunt foarte fluide. Mulți dintre socialişti manifestau reticență în a face parte din tabăra pro-München – „alinare mişelească”, aşa cum a descris-o Blum –, iar acelaşi lucru a fost valabil şi

pentru mulți dintre conservatori. Reynaud şi Mandel fuseseră cât pe ce să-şi dea demisia din cadrul guvernului. Un sondaj de opinie a arătat că ponderea celor care favorizau acordul era mai mică decât s-ar fi aşteptat – 57% pentru, 37% împotrivă – şi, de asemenea, o majoritate frapantă (70%) care era în favoarea opunerii față de alte solicitări germane[34]. La congresul socialist de la Montrouge, din decembrie 1938, delegaților le-au fost prezentate două propuneri complet contradictorii privind politica externă. Blum a propus o moțiune prin care se accepta necesitatea războiului în anumite circumstanțe, Faure a propus una pacifistă. Această ruptură dintre Faure şi Blum a spulberat în cele din urmă axa care a ținut partidul unit din 1920. Congresul CGT din noiembrie 1938 a scos la iveală dezacorduri la fel de puternice, cu pacifiştii din jurul lui Belin şi Delmas învrăjbiți împotriva comunişților şi a unor necomunişti precum Jouhaux.

Întrei cei de dreapta a existat o clasificare similară a pozițiilor – între cei care anticipaseră de multă vreme abandonarea cehilor şi cei care acceptaseră acest rezultat doar cu reticență. Cele două grupuri au fost descrise ca fiind „naționalişti dezinteresați", respectiv „naționalişti condiționați" (condiționați de capacitatea Franței de a acționa). Reynaud a demisionat din funcția sa de la *Alliance démocratique* după ce Flandin a trimis o telegramă prin care îi felicita pe toți semnatarii Acordului de la München, inclusiv pe Hitler. Congresul *Fédération républicaine* din noiembrie 1938 a respins orice implicare în Europa de Est, iar PSF-ul lui La Rocque, de asemenea. Pentru „naționalişti condiționați", München a reprezentat o înfrângere – sau o retragere tactică –, şi nu preludiul unei retrageri strategice[35]. Poziția lui Fabre-Luce a fost una destul de diferită, susținând că, în condițiile în care Franța ar câştiga din nou un alt război împotriva Germaniei, „vom continua să alunecăm tot mai la vale pe această pantă. O victorie militară care nu este susținută de un efort permanent, de o creştere extraordinară a ratei natalității, este doar o întâmplare"[36].

Mulți conservatori pro-München au susținut că, dacă Franța nu ar mai putea aspira la un rol continental major,

aceasta trebuie să-şi consolideze influenţa în Marea Mediterană şi să dezvolte legături mai strânse cu Italia. Această idee a fost adesea însoţită de o alta care a devenit foarte populară după München: „Revenirea Imperiului (*repli impérial*)". S-a susţinut că Franţa, liberă de angajamentele est-europene, ar trebui să se concentreze asupra rolului său imperial. Flandin a lansat ideea în vara anului 1938. Doriot a vizitat Africa de Nord în luna mai, iar La Rocque în iunie. După München, această temă imperială a devenit chiar mai populară. *Le Matin* a declarat în octombrie 1938 că securitatea franceză nu se afla pe Dunăre sau pe Vistula, ci în munţii Vosges, Alpi, Pirinei şi Atlas: „Franţa are două capitale: Parisul şi Algerul". Aceasta a devenit o temă importantă în PPF-ul lui Doriot, însă nu s-a limitat la a avea adepţi doar din extrema dreaptă. A fost de asemenea susţinută de *Alliance démocratique* şi de unele grupări ale Partidului Radical. După cum a remarcat un orator de la Congresul Partidului din 1938:

> „Suntem acuzaţi că ne-am resemnat în privinţa abdicării Franţei?... Nu, în calitate de naţiune occidentală, maritimă, africană şi colonială, dezvoltarea măreţului nostru imperiu are o importanţă mult mai mare pentru destinul francez decât rolul lipsit de farmec al unui jandarm sau bancher (al Europei), pe care ne-am simţit responsabili să-l jucăm în urma victoriei".[37]

Popularitatea subită a Imperiului în 1938 a fost în mod clar o compensare emoţională a pierderii dramatice a influenţei franceze în Europa, fapt pe care Acordul de la München părea că îl anticipase. Puţini oameni au reuşit să adopte realismul rece al industriaşului Auguste Detœuf, care, în aprilie 1937, a scris că a sărbătorit „mediocritatea fericită" a Franţei şi că a văzut Belgia şi Suedia ca fiind modele mai demne de urmat decât Germania şi America.[38] Astfel, dezbaterea despre München nu a fost doar despre relaţia dintre Franţa şi Germania, ci şi despre genul de societate la care Franţa ar trebui să aspire. În cazul lui Detœuf, care fusese un lider a mişcării *Redressement français*, viziunea unui rol internaţional diminuat al Franţei a fost implicit întemeiată pe ideea că prosperitatea şi modernizarea erau

mai uşor de atins, prin renunţarea la ambiţiile diplomatice nerealiste. Această viziune, care i-a inspirat pe industriaşii briandişti, avea să fie împărtăşită şi de mulţi dintre tehnocraţii de la Vichy: Pentru ei, „colaborarea" a fost calea către modernizare.

Naţionaliştii resemnaţi, care nu au avut timp să viseze la cooperări internaţionale, vedeau lucrurile altfel. Renunţarea lor la ambiţiile franceze s-a bazat pe un pesimism în legătură cu realităţile puterii franceze. Răspunsul lor a fost să privească spre interior şi să se întoarcă la calităţile superioare ale civilizaţiei franceze. Reprezentările ruraliste şi antimoderniste ale identităţii franceze au fost însoţite de o diminuare a ambiţiilor franceze. Aceasta a fost imaginea Franţei prezentată la târgurile comerciale internaţionale de la New York şi San Francisco din 1939. Cea mai populară atracţie a fost expoziţia General Motors „Futurama" şi clădirea AT&T, în care oamenii puteau efectua apeluri telefonice pe distanţe lungi. Pavilionul francez, care s-a concentrat pe „calitatea" franceză, a prezentat o Franţă ataşată de tradiţiile rurale şi provinciale.[39] În secţiunea franceză a catalogului, Raoul Dautry a scris: „În Franţa, ţăranul este cel care deţine secretul. În construcţia armonioasă care este Franţa, terenul şi cultivarea sa asigură baza fundamentală a economiei şi a sistemului social şi cultural".[40] Romancierul Jean Giraudoux a avut o abordare similară, în 1939: „Franţa poate fi superioară sau inferioară în ceea ce priveşte puterea economică, bogăţia, răspândirea limbii sale, dimensiunea Imperiului. Dar ceea ce o deosebeşte este, dacă mi-e permis să o spun, natura morală a stilului ei de viaţă".[41]

Această viziune tradiţionalistă completează remarcabil imaginea Franţei descrise în 1929 de jurnalistul german Friedrich Sieburg în eseul său despre Franţa *Gott în Frankreich? Ein Versuch*. A apărut în limba franceză în 1930, stârnind multe discuţii. Sieburg a ilustrat Franţa ca pe o civilizaţie a moderaţiei şi cumpătării, a calităţii, şi nu a cantităţii, a individualismului şi a cultivării plăcerilor particulare, precum şi a literaturii şi bucuriilor intelectuale. A descris-o, de asemenea, ca fiind teribil de ineficientă şi

înapoiată: telefoane defecte, toalete neigienice, pauze de prânz de două ore, o reticență în asumarea riscurilor. Sieburg a fost frustrat de faptul că Franței îi lipsea spiritul european, de suspiciunea iremediabilă a populației față de străini, asupra cărora aruncau aceleași priviri răutăcioase precum o făceau și portarii din cabinele lor.

Eseistica germană care portretiza cultura franceză era un gen destul de bine stabilit, și nu a existat nimic deosebit de original cu privire la contrastul lui Sieburg între conservatorismul francez și dinamismul german, însă cartea sa a fost, de asemenea, scrisă în întregime în spiritul epocii de la sfârșitul anilor 1920. Este un apel pentru francezi de a „colabora" la construirea Europei. El își exprimă frustrarea față de modul în care francezii sunt izolați de lume, „ca și cum s-ar afla într-un balon de sticlă", dar elogiază de asemenea Franța tocmai pentru aceste calități: „Cu dezordinea ei fermecătoare și apetitul pentru tihnă și distracții... Franța este în prezent ultimul bastion al Europei împotriva a ceea ce este convenabil să numim americanism, cu alte cuvinte, mecanizarea vieții". În cele din urmă, Sieburg recunoaște că „slăbiciunea mea este că prefer să trăiesc într-un paradis neglijat decât într-un univers model, strălucitor, dar disperat". Cu alte cuvinte, deși Franța ar trebui să fie pregătită să îmbrățișeze Germania, ar trebui să rămână în același timp „Franța".[42] Această viziune a relației franco-germane s-a adaptat naționalismului resemnat al Acordului de la München și nu este surprinzător faptul că Sieburg avea să fie întâlnit apoi în Parisul ocupat în calitate de membru al unui grup de francofili autoproclamați de la Ambasada Germaniei, cu rolul de a ispiti francezii să își accepte locul în Noua Ordine pe care cotropitorii lor le-o pregătiseră.

CAPITOLUL 5

Momentul Daladier: Preludiul Regimului de la Vichy sau renaşterea republicană?

La o lună după München, Julien Benda scria în *NRF*: „Va deveni oare burghezia franceză într-atât de obedientă în faţa Reich-ului încât să adopte un regim fascist, caracterizat în primul rând de suprimarea libertăţii de expresie, de distrugerea sistemului de reprezentare, de rasism?" Câteva săptămâni mai târziu, Emmanuel Berl a răspuns acestei întrebări în lucrarea sa *Pavés de Paris*: „Dacă M. Benda crede că ne paşte un fascism latent este pentru că un guvern al Frontului Popular i-a pavat calea fascismului, prin reducerea la zero a acelor libertăţi de care mica burghezie şi clasele de mijloc au fost şi au rămas atât de ataşate".[1]

Acest dialog între Benda şi Berl despre Acordul de la München arată cât de profundă este fractura creată de Acord în rândul intelectualităţii franceze. În acest caz, dezacordul a fost unul cu atât mai acut, având în vedere că ambii protagonişti, deşi făceau parte din generaţii diferite, aveau origini similare, fiind membri ai burgheziei evreieşti franceze. Amândoi erau polemişti remarcabili, aparţinând de Editura Gallimard. Benda (n. 1867) este renumit pentru cartea sa *Trădarea cărturarilor* (1927), adesea considerată a fi un atac asupra intelectualilor, pentru a-i îndemna pe aceştia să se implice în politică. De fapt, Benda nu a criticat intelectualii care au apărat valorile „universale" – de pildă, pe Zola în timpul Afacerii Dreyfus –, ci doar pe cei care au devenit purtători de cuvânt ai unei cauze „particulare" precum naţionalismul – de exemplu, pe Barrès, Kipling, Maurras.

De fapt, în timpul războiului, Benda a scris numeroase articole patriotice, însă cartea sa nu a fost o *mea culpa*. Dimpotrivă, l-a criticat pe scriitorul Romain Rolland pentru pacifismul său din timpul războiului şi pentru poziţia sa „neimplicată". Pentru Benda, faptul că Rolland a criticat

Franța în numele pacifismului era la fel de greşit precum faptul că Maurras a apărat-o în numele naționalismului. Singura poziție corectă era să fi apărat Franța în război, pentru că aceasta era întruchiparea raționalismului şi a valorilor universale. Pentru Benda, Primul Război Mondial fusese o reluare a Afacerii Dreyfus, de data aceasta Franța având rolul victimizat al lui Dreyfus.

Nimic din ceea ce s-a întâmplat în timpul războiului nu a zguduit convingerea lui Benda cu privire la congruența perfectă dintre Franța şi universalism, dintre Republică şi rațiune.[2] Acest aspect face din *Trădarea cărturarilor* o carte care ar fi putut la fel de uşor să fie scrisă şi înainte de 1914, şi după. Pentru Emmanuel Berl (n. 1892) însă, născut la douăzeci şi cinci de ani după Benda, războiul a fost experiența centrală a vieții sale. Acesta mărturisea în 1976: „Eu rămân un om de la 1914, pentru care războiul este ceva respingător, care constă în a trăi în tranşee, în timp ce şobolanii se urcă pe tine".[3] Chiar înainte de 1914, Berl l-a admirat pe Caillaux, însă a cedat temporar în fața febrei războiului şi a mers pe front în septembrie 1914. Această experiență l-a transformat într-un pacifist, cum a şi rămas întreaga lui viață, detestând memoria lui Poincaré. Berl a devenit cunoscut prin publicarea cărții *Mort de la pensée bourgeoise* (1930), în care a susținut că literatura contemporană era redundantă, deoarece nu avea nimic de spus despre lume aşa cum fusese aceasta schimbată de război. Deşi era în aparență despre literatură, cartea exprimă de fapt furia lui Berl cu privire la revenirea la putere a lui Poincaré în 1926. Spre deosebire de *Trădarea cărturarilor*, care este un efort pentru posteritate, cartea lui Berl a reprezentat *cri de cœur* al unei generații. Între 1932 şi 1937, Berl a condus revista politico-literară *Marianne*, al cărei *raison d'être* politic a fost apărarea patrimoniului briandist.

În această etapă, atât Berl cât şi Benda ar fi putut fi descrişi ca personalități ale stângii, însă amenințarea războiului i-a împins în direcții radical opuse, Benda denunțând concilierea în cadrul *NRF*, iar Berl rămânând devotat pacifismului. În cele din urmă, Benda avea să devină un tovarăş de călătorie comunist, în timp ce Berl a ajutat la scrierea unor discursuri

timpurii ale lui Pétain, în 1940. Traiectoria sa demonstrează măsura în care un anumit stil al patriotismului republican dinainte de 1914 a fost corodat de pacifism, deşi şi-a dat repede seama că în Revoluția Națională a Regimului de la Vichy nu era loc pentru oameni ca el. La finalul ocupației, atât el cât şi Benda erau refugiați la țară.

După Acordul de la München: anticomunism şi imperialism

În 1938, atât Benda, cât şi Berl consideraseră Acordul de la München a fi un moment crucial nu numai pentru politica externă, ci şi pentru politica internă a Franței. Acesta a reprezentat nu doar evitarea războiului, ci şi o victorie internă asupra „provocatorilor în favoarea războiului", în special asupra Partidului Comunist. Doriot a întrevăzut ocazia de a elimina „armata străină" a comunişti lor aflată pe teritoriul francez, iar *Action française* dorea să îi elimine pe Blum, Reynaud şi Mandel.

München a reprezentat sfârşitul Frontului Popular. Când Daladier a ajuns la putere, în aprilie 1938, Frontul Popular se zbătea să moară şi guvernul lui a fost primul care, încă din 1936, a inclus membri ai dreptei. Dar comunişti i nu i s-au opus, atâta vreme cât mai exista posibilitatea ca el să repudieze concilierea. Acest lucru însemna că, deşi guvernul nu era unul al Frontului Popular, nu era nici împotriva Frontului. După Acordul de la München nu au mai existat ambiguități. Votând împotriva acordului, comunişti i-au eliberat pe radicali de orice ataşament pe care l-ar mai fi avut față de alianța Frontului Popular. Congresul Partidului Radical din octombrie 1938 a îngropat Frontul Popular, iar cei care au încercat să-l apere au fost huiduiți cu lozinci precum „La Moscova!".

Noua configurație politică i-a permis lui Daladier să preia puternica mişcare sindicalistă, care rămăsese cea mai semnificativă moştenire a anului 1936. El a realizat acest lucru prin anunțarea necesității de a pune capăt săptămânii de patruzeci de ore, pe motiv că aceasta împiedică programele de modernizare a armamentului. Exista şi un

adevăr în acest lucru, însă obiectivul principal al lui Daladier a fost de a porni o luptă cu sindicatele şi de a o câştiga. CGT a căzut în capcană, anunțând greva generală din 30 noiembrie 1938. Această mişcare a fost un eşec: greviştii au fost concediați, iar fabricile ocupate de muncitori au fost evacuate cu forța. Mişcarea sindicalistă a fost întreruptă: CGT avea 4 milioane de membri în 1937, iar la începutul anului 1939 mai avea aproximativ 2,5 milioane, numărul acestora scăzând rapid.

Cel care a insistat cel mai mult asupra renunțării la săptămâna de patruzeci de ore a fost noul ministru conservator al Finanțelor, Paul Reynaud, figura dominantă a guvernului, după Daladier. Fracturarea mişcării sindicaliste a restabilit încrederea financiară în guvern şi a condus la o inversare a scurgerilor de capital, care afectaseră Franța încă din 1936, permițându-i lui Reynaud să finanțeze reînarmarea fără prea mare dificultate. A existat chiar şi o redresare a activității economice. Reynaud s-a înconjurat cu o echipă dinamică de tineri consilieri, printre care se numără şi demograful şi statisticianul Alfred Sauvy, fost membru al *X-Crise*, şi Michel Debré, *conseiller d'État*. Acest lucru a făcut parte dintr-o tendință generală a guvernului Daladier de a recruta presupuşi experți apolitici sau tehnocrați pentru a remedia eşecurile politicienilor de carieră. Printre aceştia se numărau inginerul Jean Berthelot, adus la Ministerul Lucrărilor Publice, şi mai ales Raoul Dautry, tehnocrat prin excelență, numit în noul post de ministru al armamentelor. Dautry însuşi a numit în funcții personalități precum Jean Jardin, membru al *Ordre nouveau*, Jean Bichelonne, un absolvent strălucit al *École polytechnique*, şi François Lehideux, manager la compania Renault. Ceea ce este interesant la aceste nume este că mulți dintre ei aveau să joace un rol remarcabil în Regimul de la Vichy.[4]

În aprilie 1940, Dautry a fost responsabil pentru aşa-zisele Acorduri Majestic – numite după clădirea în care funcționa ministerul său –, prin care unii lideri sindicali şi patroni au semnat o declarație generală de bune intenții. Acest document nu crea niciun fel de obligație, însă era prezentat de Dautry ca fiind un moment important al reconcilierii

claselor, arătând că există industriaşi pregătiți să ia în considerare o politică a colaborării între clase acum, că mişcarea sindicalistă fusese slăbită. În urma grevei generale, aripa anticomunistă a CGT, condusă de Belin, a început, de asemenea, să-şi regândească viziunea asupra rolului sindicalismului. Belin a început să pledeze pentru un „sindicalism constructiv", care să înlocuiască conflictul de clasă cu cooperarea de clasă.

Belin a început să se implice în revista *Nouveaux cahiers,* înființată de un grup al industriaşilor inovatori, mulți dintre ei membri în *X-Crise*. Liderii săi au fost Auguste Detœuf şi bancherul Jacques Barnaud. Ei susțineau premisa conform căreia capitalismul liberal eşuase, iar viitorul trebuia să întrevadă o planificare, o reconciliere de clasă, o varietate a corporatismului sau chiar modelul social-democrat suedez[5]. Fie că erau industriaşi sau sindicalişti, aceştia considerau că democrația parlamentară fusese redundantă. Belin scria în aprilie 1938: „Ceea ce nu poate fi apărat este regimul în sine. Bunii cetățenii se întreabă... dacă merită cu adevărat să lupte pentru regimul parlamentar, care adesea este confundat cu democrația"[6]. Cu toate că sindicaliştii francezi nu au avut în mod tradițional nicio predilecție pentru democrația parlamentară, astfel de cuvinte, venite din partea unui fost participant la Frontul Popular, dezvăluiau schimbarea de ideologie care a avut loc în unele secțiuni ale stângii sub impactul anticomunismului.

În teorie, anticomunismul a implicat şi o reapropiere de Germania. Bonnet a semnat o declarație de prietenie franco-germană la 6 decembrie 1938, însă acest acord a evitat chestiuni dure cu privire la viitoarele concesii pe care Franța ar fi dispusă să le facă în vederea obținerii bunăvoinței germane. Multe personalități diplomatice şi militare erau acum pregătite pentru ca Franța să-şi dilueze alianța polonează, ultimul angajament pe care îl mai avea în Europa de Est[7]. În ceea ce priveşte pactul sovietic, acesta fusese în declin încă din 1937, şi nu a existat nicio dorință de a-l revigora[8]. Bonnet însuşi şi-a propus să aibă o atitudine cu totul pasivă față de Europa de Est, inclusiv o distanțare de sovietici.

Declarația franco-germană nu a produs rezultate concrete, în ciuda unor negocieri sporadice privind cooperarea economică. Speranțele unei relații de prietenie cu Germania au fost spulberate atunci când Hitler a încălcat Acordul de la München, ocupând Praga, la 15 martie 1939. Deşi Bonnet a rămas ministru de externe, pacificatorii din guvernul francez erau acum marginalizați. La 31 martie, francezii şi britanicii au oferit Poloniei o garanție de securitate.

Pierderea influenței pacificatorilor a afectat, de asemenea, politica față de Italia. După München, Franța a încercat să îl curteze pe Mussolini, dar această politică a fost spulberată la 30 noiembrie, când deputații din parlamentul italian s-au ridicat în picioare strigând: „Tunisia, Corsica, Nisa!". Acesta a fost semnalul pentru demararea unei campanii orchestrate împotriva Franței. Deşi este puțin probabil ca Mussolini să fi avut planuri mari în Nisa sau Corsica, este adevărat că râvnea la teritorii ale Imperiului francez din Africa. Acest lucru a picat prost pentru cei din Franța, precum Flandin şi Bonnet, care erau susținătorii unui *repli impérial* şi, în acelaşi timp, ai unei politici proitaliene. Daladier nu era hotărât în privința politicii italiene. El se afla sub presiunea britanicilor, încercând să fie împăciuitor, în speranța de a-l desprinde pe Mussolini de Hitler. Dar, până la venirea primăverii, Daladier devenise ferm împotriva concesiilor pentru Mussolini, iar britanicii nu aveau decât să consimtă. Această uşurință în a se împotrivi Marii Britanii a fost un semn al unei noi încrederi franceze: Lordul Halifax era îngrijorat de faptul că Daladier devenea un nou Poincaré[9].

Fermitatea guvernului față de puterile fasciste a fost reflectată de o schimbare a opiniei publice franceze. În urma unui sondaj de opinie desfăşurat în iulie 1939, în care poporul francez era întrebat dacă o operațiune germană împotriva Danzigului ar trebui să fie întâmpinată cu violență, dacă acest lucru va deveni necesar, 76% au răspuns pozitiv, 17% negativ, iar 45% credeau că războiul va debuta înainte de sfârşitul anului. Până în iunie 1939, chiar şi *Action française* a scris: „Dacă în discuțiile despre alternativele Moscova-Berlin pierdem din vedere faptul că Berlinul este mai amenințător, atunci trebuie să afirmăm că toată lumea

este pierdută". Astfel de sentimente au venit ca răspuns la ocuparea capitalei Cehoslovaciei, Praga, de către Hitler, dar şi la înfrângerea Frontului Popular. În aceste condiţii, Partidul Comunist părea mai puţin înfricoşător[10]. Între stângişti, pacifismul a fost trecut în defensivă. La un congres socialist din decembrie 1938, linia lui Blum a învins cu puţin peste cea a lui Faure. Un simptom al noii atmosfere a fost că, atunci când, în mai 1939, Déat a scris un articol intitulat „Aţi muri pentru Danzig?" (aşteptând o negaţie ca răspuns), el a reprezentat o voce izolată.

Destul de ironic, dat fiind că susţinătorii *repli impérial* au considerat politica lor a fi un accesoriu al politicii de apropiere de Germania, principala cauză a noii agresivităţi faţă de Germania a fost indignarea cauzată de ameninţările războinice ale lui Mussolini cu privire la Imperiu. Înregistrările video ale unei vizite a lui Daladier în Africa de Nord în ianuarie 1939 au fost proiectate intens în cinematografele din Franţa. Imperiul devenise dintr-odată o problemă arzătoare de prestigiu naţional. Menţionări cu privire la sintagma „La Grande France" erau răspândite în toată presa. *Paris-Soir* a publicat o serie de reportaje despre „Epopeea constructorilor Imperiului francez". Chiar şi liderul comunist Thorez a vizitat Algeria. Evoluţia opiniei publice a fost vizibilă şi în sondajele de opinie. Când în sondajul post-München s-a adus în discuţie încredinţarea coloniilor franceze Germaniei, 59% au răspuns afirmativ, iar două luni mai târziu (decembrie 1938), 70% au răspuns negativ la aceeaşi întrebare (deşi probabil se gândeau la Italia)[11].

Au început să se producă o mulţime de filme despre Imperiu, multe dintre ele avându-l ca interpret principal pe Charles Vanel. În *Les Pirates du Rail*, protagonistul a construit căi ferate în Indochina, iar în *SOS Sahara* şi *Légions d'honneur* a instituit ordinea în triburile sahariene. Cel mai popular dintre toate a fost *Trois de Saint-Cyr* (1939), a cărui premieră de gală s-a desfăşurat în prezenţa lui Daladier. Filmul a sărbătorit un grup de ofiţeri care apărau un avanpost colonial de atacul arabilor, până când cavaleria ajunge să-i elibereze pe toţi – mai puţin pe liderul lor eroic, care moare înfăşurat în tricolor. Acesta a fost momentul în

care piesa lui Edith Piaf „Mon légionnaire” a devenit un şlagăr. Astfel de filme şi cântece au reabilitat valorile militare în urma popularității filmelor pacifiste, precum *La Grande Illusion* (1937). Aceste filme despre Imperiu au reprezentat o lume a patriotismului simplu şi a masculinității oneste. După cum spune Vanel în *Légions d'honneur*, „sălbăticia uneşte, femeile dezbină”[12].

Daladier: Republica autoritară

Cel care a avut cel mai mult de câştigat din această nouă stare de spirit a fost Daladier. Fiind un om reținut, el îşi proiectase de mult timp o imagine a puterii tăcute, care era mascată de caracterul său congenital nehotărât. Acum, pentru prima oară, Daladier începuse să creadă în propria sa imagine, iar din personalitatea sa a început să iasă la iveală o trăsătură autoritaristă. Încrederea sa a crescut ca urmare a popularității extraordinare de care s-a bucurat în urma Acordului de la München. Reputația sa s-a cristalizat în jurul a două imagini: salvatorul păcii, în septembrie 1938, şi apărătorul Imperiului, în noiembrie. El a devenit popular tocmai pentru că reflecta ambivalența populației: nu a fost nici un pacifist convins, ca Bonnet, nici un antipacifist dedicat, precum Reynaud. Daladier a fost, de asemenea, un maestru în a se adresa audienței radio, fără a-şi însuşi vreo formă de superioritate, cum era şi Baldwin în Marea Britanie. Toate aceste atribute l-au transformat în cel mai popular politician de la Clemenceau încoace şi, asemenea lui Clemenceau în timpul războiului, el a guvernat din ce în ce mai mult ca un dictator.

Daladier a fost ajutat de sentimentul larg răspândit că Republica avea nevoie de o doză de autoritate. Pentru conservatorii pro-München, aceasta a însemnat atacarea comuniştilor, dar teme similare au fost preluate chiar de către conservatorii anti-München, precum Pertinax, care a cerut o „Republică autoritară”, sau de către de Kérillis, care a vrut un guvern al siguranței naționale, prezidat de un general[13]. Profitând de astfel de sentimente, Daladier a ocolit parlamentul. De cele mai multe ori, a guvernat prin decret.

Acesta a devenit aproape un sistem permanent de guvernare, pe care Daladier l-a folosit ignorând convenţiile legale. La 27 iulie 1939, el a emis un decret prin care proroga parlamentul şi suspenda alegerile până în iunie 1942, o măsură fără precedent pe timp de pace.

A existat o opoziţie extrem de mică faţă de autoritarismul guvernului Daladier, care a fost în contradicţie cu tradiţiile Republicii. Partidul Radical a fost în mare măsură pasiv. Comitetul executiv al acestuia, care trebuia să se întrunească în fiecare lună, s-a reunit o singură dată între ianuarie şi septembrie 1939. Socialiştii au fost lăsaţi fără putere, deoarece facţiunile Faure şi Blum erau prinse într-un conflict intern vizavi de atitudinea lor faţă de posibilitatea războiului. Daladier nu s-a confruntat cu mari ameninţări nici din partea extremei drepte. Rezultatele alegerilor de după München au sugerat că PSF, care părea atât de ameninţător în 1937, nu se îndrepta către succesul electoral care părea cândva posibil. În ceea ce priveşte PPF, acesta a intrat într-o criză majoră după München. Unii membri erau nemulţumiţi de sprijinul lui Doriot pentru Acordul de la München, alţii au considerat că partidul îşi pierduse *raison d'être* după înfrângerea stângii, iar ceilalţi şi-au pierdut încrederea în capacitatea lui Doriot de a deveni führerul francez. Printre personalităţile marcante care au părăsit PPF în acest moment s-au numărat Pierre Pucheu, care reprezentase o sursă majoră de finanţare, şi intelectuali precum Drieu la Rochelle şi Fabre-Luce.

O cauză a slăbirii dreptei a fost dârzenia guvernului Daladier. O alta a fost că Partidul Radical s-a mutat brusc la dreapta, luptând pentru acelaşi teren ideologic ca şi PSF. Aceasta nu a fost prima dată când un parlament de stânga s-a orientat spre dreapta, însă în trecut această tranziţie nu mai fusese niciodată realizată de radicali, ci mai degrabă de conservatori. De data aceasta, radicalii erau lideri, şi nu prizonieri ai unui guvern conservator. Radicalii din 1939 erau atât de diferiţi de ceea ce fuseseră cu trei ani mai devreme, încât istoricii marchează acest moment ca reprezentând apariţia neoradicalismului. În 1939, unii radicali din parlament au semnat o propunere de revizuire a

legilor seculare a căror existență fusese cândva *raison d'être* a partidului. Chiar şi radicalii erau acum pregătiți să considere Biserica drept bastionul ordinii sociale[14].

Daladier şi-a proiectat guvernul luând în considerare regenerarea națională şi morală. În martie 1939, Cardinalul Verdier din Paris l-a asigurat public pe Daladier de sprijinul Bisericii pentru „lucrarea de reînnoire națională". Biserica a fost, de asemenea, încurajată de politica guvernului în ceea ce priveşte familia. Îngrijorarea cu privire la *dénatalité* s-a intensificat în timpul aşa-numiților „ani sterpi" din 1930, când numărul de recruți eligibili s-a redus din cauza decalajului naşterilor din timpul războiului. Chiar şi comuniştii, care se opuseseră odată legilor anticontracepției şi antiavort, au abandonat această poziție în 1936. Thorez a solicitat „protejarea familiei şi a copilăriei"[15]. În februarie 1939, guvernul a înființat un Comitet al Populației (*Haut Comité de la Population*), pentru a examina problema demografică. Printre membrii săi se număra şi Boverat, a cărui propagandă pronatalistă neobosită a continuat şi după perioada interbelică. În 1939, acesta a publicat cartea *Le Massacre des innocents*, un atac împotriva avortului. Un alt membru al Comitetului Populației a fost Georges Pernot, senator catolic şi preşedinte al Federației Asociațiilor de familii mari. În februarie 1938, Pernot a intervenit în parlament pentru a modifica un proiect de lege care punea capăt incapacității civile a femeilor. După multe dezbateri, proiectul de lege a fost adoptat, dar Pernot a reuşit să obțină votarea a două amendamente, unul specificând că soțul rămânea în continuare capul familiei, iar celălalt permițându-i soțului să se opună exercitării unei profesii de către soția sa.

În iulie 1939, recomandările Comitetului Populației au fost implementate printr-o serie de decrete cunoscute colectiv sub numele de Codul familiei. Printre aceste măsuri s-au numărat stimulentele financiare pentru familiile mari – alocațiile familiale au fost introduse în 1932, însă acum erau suficient de generoase pentru a dubla venitul unei familii cu şase copii –, o înăsprire a campaniei împotriva avortului, împrumuturi pentru cuplurile tinere din mediul rural,

predarea de demografie în şcoli şi înăbuşirea pornografiei. Niciun guvern de până atunci nu se mai apropiase vreodată de implementarea programului complet al lobby-ului natalist.

Străini şi evrei

Guvernul Daladier este deschis interpretărilor contradictorii. Pe de-o parte, părea să prevadă reafirmarea încrederii naționale în sine şi o reabilitare a instituțiilor politice, conform cărora Republica părea să fie din nou funcțională. În alte privințe, cum ar fi cultul personalității al lui Daladier, autoritarismul politic, influența tehnocraților, anticomunismul şi zdrobirea muncii, celebrarea Imperiului, politica familială, retorica reînnoirii naționale, concilierea dintre Biserică şi stat, toate păreau să prefigureze Regimul de la Vichy. Cu toate acestea, nimic nu a anticipat acest regim mai izbitor decât intensitatea xenofobiei şi a antisemitismului francez manifestate în perioada 1938-1939.

Această xenofobie îşi avea rădăcinile în anii 1920, când o combinație dintre deficitul demografic şi creşterea economică a generat în Franța una dintre cele mai mari rate de imigrație din lume. Până în 1931, populația de imigranți din Franța era de 3 milioane – 7% din populația totală, spre deosebire de 2,8% în 1911. În ansamblu, acest aflux a provocat puține controverse, în ciuda izbucnirilor sporadice ale xenofobiei. Procedurile de naturalizare au fost relaxate în 1927 şi mulți imigranți au devenit cetățeni francezi: 112.337 între 1923 şi 1926, 269.872 între 1927 şi 1930[16].

Recesiunea a transformat peste noapte această atmosferă tolerantă – străinii au fost acuzați că au ocupat locurile de muncă ale francezilor – chiar în momentul în care Franța primea, de asemenea, refugiații evrei din Germania nazistă. Până la sfârşitul anului 1933 au sosit 25.000 de refugiați germani, 85% dintre aceştia fiind evrei. Tensiunile împotriva străinilor au debutat în august 1932 cu o lege, adoptată de un parlament de stânga, care limita numărul de străini care aveau voie să activeze în anumite profesii. Din iulie 1934, cetățenii francezi naturalizați recent au fost nevoiți să aştepte zece ani înainte de a avea dreptul de a profesa în cadrul

baroului sau de a deține o funcție publică. Aceasta a fost prima dată în istoria Republicii Franceze când a fost impus un sistem dualist de cetățenie pentru a se putea obține statutul profesional. Restricții similare au fost aplicate şi în domeniul medical în 1935, după o grevă a studenților la medicină care au protestat față de concurența din partea străinilor[17].

Această legislație discriminatorie a fost înăsprită în mod semnificativ de către guvernul Daladier. În aprilie 1938, ministrul de interne Albert Sarraut a ordonat „acțiune sistematică, eficientă şi promptă pentru a scăpa țara noastră de numeroasele elemente indezirabile". Un decret din noiembrie a înlesnit denaturalizarea cetățenilor naturalizați despre care se considera că s-au dovedit a fi nevrednici de a deține naționalitatea franceză şi a făcut posibilă refuzarea naționalității copiilor născuți în Franța din părinți străini, dacă părinții respectivi aveau probleme cu legea. Aceasta a fost o altă lovitură la principiul egalității cetățenilor[18]. Un alt decret, din 12 noiembrie 1938, a autorizat internarea în centre a „nedoriților", atunci când securitatea publică considera acest lucru necesar. Un astfel de centru a fost înființat la Rieucros, în Lozère, în februarie 1939. A fost primul dintre multe altele care au fost înființate ulterior. Această atmosferă împotriva imigranților s-a intensificat la începutul anului 1939, atunci când sfârşitul războiului civil spaniol a declanşat un nou aflux de refugiați. În perioada februarie-mai 1939, aproximativ o jumătate de milion de refugiați spanioli, reprezentați în presa conservatoare drept criminali şi roşii, au traversat Pirineii. Ca măsură de urgență, guvernul a deschis mai multe centre pentru refugiați în sud-vestul țării, la Argelès, Saint-Cyprien, Gurs şi Le Vernet. Vichy urma să-şi găsească lagărele de concentrare deja stabilite. Pe parcursul anilor 1930, poliția şi-a dedicat cea mai mare parte a timpului supravegherii străinilor. Prefectura Poliției din Paris a înființat în 1933 o ramură specială dedicată acestei misiuni. André Tulard, creierul din spatele registrului detaliat al evreilor – francezi şi străini – din timpul Regimului Vichy, îşi perfecționase metodele prin care îi categorisea şi monitoriza pe străini pentru prefectura

din perioada interbelică. Germanii nu erau cu nimic superiori în acest sens[19].

Xenofobia din anii 1930 a reaprins o tradiție a antisemitismului, care fusese semilatentă în anii 1920[20]. Faptul că mulți evrei au murit apărându-şi țara în Primul Război Mondial a făcut mai puțin plauzibilă acuzarea evreilor de o lipsă a patriotismului după 1918. Celebrul ziar antisemit *La Libre Parole* s-a prăbuşit în 1924, după ce reuşise să vândă 300.000 de exemplare. Maurras nu şi-a schimbat niciodată opiniile cu privire la evrei, dar, ca urmare a războiului, un alt fost naționalist antidreyfusard, Maurice Barrès, a inclus evreii în sărbătorirea „familiilor spirituale" din Franța.

Această toleranță a dispărut în anii 1930. Faptul că Frontul Popular era condus de un evreu l-a făcut o țintă uşoară pentru antisemiții de dreapta. „Un lucru care a pierit – scria Maurras în martie 1936 – este spiritul semitoleranței acordate statului evreiesc de la război încoace. ... Un formidabil «Jos evreii» mocneşte în fiecare piept şi se va revărsa din fiecare inimă"[21]. Acuzațiile conform cărora guvernul ar fi fost plin de evrei – de fapt, în afară de Blum, mai existau doar doi – au condus la o împroşcare cu venin antisemit a lui Blum însuşi. Când acesta a apărut în fața parlamentului pentru prima dată după alegerile câştigate în 1936, deputatul conservator Xavier Vallat a provocat un scandal, deplângând faptul că „această veche țară galo-romană va fi guvernată de un evreu". Un alt incident parlamentar a avut loc în 1938, când, răspunzând şicanărilor împotriva lui Blum, ministrul socialist Marx Dormoy a afirmat că un evreu putea fi la fel de francez ca un breton. Din moment ce bretonii erau considerați de mulți parlamentari ca fiind un simbol al țărănimii franceze înrădăcinate, această remarcă a dus la indignare din partea dreptei. A existat o erupție de caricaturi care îl ilustrau pe Blum în costum tradițional breton. *Action française* a comentat: „În Franța, un breton se găseşte în propria sa țară. Evreul este doar o lipitoare de la Marea Moartă"[22].

În 1934, Paul Morand şi-a publicat cartea *France la Doulce*, o tiradă împotriva presupusei dominații evreieşti în industria

cinematografică franceză. *Je suis partout* a produs două numere speciale dedicate evreilor, în aprilie 1938 şi februarie 1939. În mai multe rânduri, Maurras a cerut asasinarea lui Blum – „pe la spate", aşa cum a spus în 1935 –, însă el era departe de a fi cel mai violent propagandist antisemit. Acest titlu îi era rezervat lui Céline, care a publicat două pamflete antisemite: *Bagatelles pour un massacre* (1937) şi *École des cadavres* (1938). Atmosfera creată poate fi transmisă doar prin citare directă:

> „Rasism mai presus de toate! De zece ori rasism! De o sută de ori rasism! Rasism suprem! Dezinfectare! Curăţare! Doar o singură rasă în Franţa: cea ariană... Evreii, hibrizii afroasiatici nu au niciun loc în această ţară. Ar trebui să plece de aici.
>
> Mă simt foarte prietenos cu Hitler şi cu toţi germanii, îi simt ca pe fraţii mei... Adevăraţii noştri duşmani sunt evreii şi masonii.
>
> Jidanii sunt ca ploşniţele. Dacă se întâmplă să găseşti vreuna în plapumă, înseamnă că podeaua e înţesată de mii şi mii de ploşniţe. Drojdia societăţii... vă aud cum prindeţi rădăcini în pubelele voastre de gunoi[23].

Aceste pamflete erau atât de delirante, încât mulţi dintre critici nu ştiau cum să răspundă. Gide a sugerat că *Bagatelles* a fost un fel de satiră swiftiană care nu era cazul să fie citită literalmente, şi cu siguranţă lista de „evrei" a lui Céline era atât de excentrică – Stendhal, Racine, Picasso, Roosevelt, Papa, Neville Chamberlain – încât etichetarea aceasta părea să fi devenit un termen liber-plutitor, ataşat de tot ceea ce ura Céline. Un critic s-a întrebat dacă nu cumva evreii l-au plătit pe Céline pentru a discredita antisemitismul.

Violenţa lui Céline îl poziţionează într-o categorie aparte, însă putem găsi scrierile maurrasianistului Pierre Gaxotte în revista *Candide* din 1938:

> Cum ne urăşte Blum! El le poartă pică ţăranilor noştri pentru că merg în saboţi prin ţărâna franceză şi pentru că nu au avut strămoşi care să fi călărit cămile în deşertul sirian... Trebuie făcută o alegere între Franţa şi acest om

blestemat. El întruchipează tot ceea ce revoltă sângele şi carnea noastră. El este diabolic, el este moartea[24].

Mai este, de asemenea, situaţia romancierului Marcel Jouhandeau, care şi-a anunţat convertirea la antisemitism în octombrie 1936, iar în anul următor a publicat o carte intitulată *Primejdia evreiască*. El scria:

> Deşi nu simt nicio simpatie personală pentru M. Hitler, M. Blum mă umple de un altfel de dispreţ, mai profund... Führerul se află în propria sa ţară şi este stăpânul propriei sale ţări... M. Blum este stăpânul ţării mele şi niciun european nu poate şti vreodată ce anume gândeşte un asiatic[25].

Acestea nu erau punctele de vedere ale unor excentrici marginali. Jouhandeau a fost un autor respectat, publicat de *NRF*, iar *Candide* se vindea în 650.000 de exemplare săptămânal. Chiar mai popular de atât a fost jurnalistul Raymond Millet, care a scris în 1938 o serie de articole despre imigraţie pentru respectabila gazetă *Le Temps*. Deşi pretinde că se opune antisemitismului, el şi-a exprimat îngrijorarea cu privire la „invazia" evreiască de la Paris şi a încheiat spunând că „trebuie luate măsuri împotriva acestei dezordini"[26].

Până în 1937, antisemitismul se împletise şi cu pacifismul, determinat fiind de teama că evreii, precum comuniştii, urmau să conducă Franţa într-o cruciadă antinazistă pentru a-şi apăra interesele de grup. Acest lucru a însemnat că, printre politicienii de dreapta, lista duşmanilor evrei fusese extinsă, pentru a include conservatorii „belicişti" precum Mandel, care fusese imun în faţa propagandei antisemite. În septembrie 1938 au avut loc demonstraţii împotriva evreilor din Paris şi din alte oraşe. Această asociere a evreilor cu războiul a însemnat că antisemitismul depăşea graniţele ideologice tradiţionale, pentru a îmbrăţişa elementele stângii. Nu a existat nimic antisemit în afirmaţia lui Paul Faure din aprilie 1938, care susţinea că lupta pentru Cehoslovacia nu merita pierderea vieţii unui singur viticultor din Mâcon, însă o altă linie a fost depăşită atunci când socialistul Ludovic Zoretti a scris că Franţa nu a vrut să „ucidă milioane de

oameni şi să distrugă o întreagă civilizaţie pentru a face viaţa un pic mai uşoară pentru 100.000 de evrei sudeţi”[27]. Deputatul socialist Armand Chouffet a fost chiar mai explicit de atât, în 1938: „Mi-a ajuns dictatura evreiască asupra partidului... Nu voi defila pentru un război evreiesc”[28]. Astfel de sentimente puteau fi întâlnire şi în Partidul Radical. Paul Elbel i-a criticat pe evreii „indezirabili” în *L'Œuvre*, iar ziarul *L'Ère nouvelle*, care îi apărase pe refugiaţi la începutul anilor 1930 şi care până în 1938 reflecta la un posibil *numerus clausus* pentru evrei, sugera ca refugiaţii evrei să fie trimişi în tabere speciale de formare pentru a deveni fermieri[29].

Rasa şi tradiţia republicană

Faptul că astfel de sentimente puteau fi exprimate din partea stângii ne face să reflectăm la relaţia dintre xenofobia virulentă din anii 1930 şi tradiţiile universale ale republicanismului francez. Până la urmă, Revoluţia a fost cea care a dus la emanciparea evreilor, în 1791. În aparenţă, rasa nu făcea parte dintre noţiunile franceze privind naţionalitatea. La mijlocul secolului al XIX-lea, republicanul Jules Michelet a declarat că geniul Franţei consta în „receptivitatea universală” şi „fuziunea intimă a raselor”. Formularea clasică franceză a naţionalităţii a fost oferită în cadrul prelegerii din 1882 a lui Ernest Renan, *Ce reprezintă o naţiune*. Renan a respins orice definiţie rasială a naţiunii, văzând-o ca un construct artificial, determinat istoric. Era voluntaristă şi subiectivă, nu etnică şi obiectivă. El a definit o naţiune ca fiind „un suflet... apogeul unui trecut îndelungat”, care era un „plebiscit zilnic”. Scopul imediat al tezei lui Renan era de a justifica revendicările Franţei asupra teritoriilor din Alsacia şi Lorena, pierdute recent în favoarea Germaniei, prin sondarea unui naţionalism francez distinctiv împotriva unuia german, rasial[30].

Legislaţia franceză referitoare la naţionalitate a fost stabilită în Codul naţionalităţii, din 1889[31]. Această legislaţie era un amestec de *ius sangvinis* şi *ius soli*. Copiii din părinţi francezi erau francezi, la fel erau şi copiii născuţi dintr-un părinte nefrancez care s-a născut în Franţa, copiii născuţi în Franţa

din părinți străini deveneau de asemenea francezi la vârsta de 18 ani, dacă locuiseră în Franța în ultimii cinci ani. Această legislație din 1889 a fost mai puțin restrictivă decât legislația germană (din 1913), care a bazat cetățenia pe rasă, dar mai restrictivă decât legislația americană, care a conferit automat cetățenie tuturor celor născuți în Statele Unite. Legea franceză necesita o expunere la cultura franceză, solicitând viitorilor cetățeni să devină francezi mai întâi din punct de vedere cultural, înainte de a deveni francezi din punct de vedere juridic. Recensămintele din America luau în considerare originea etnică, dar în Franța acest lucru era de neconceput şi nu exista un echivalent al noțiunii americane de a doua generație de italieni-americani sau irlandezi-americani. În tradiția republicană franceză, credințele şi obiceiurile erau private şi nu vizau statul. Când evreii s-au emancipat, această idee a fost rezumată în fraza: „Trebuie să le refuzi totul evreilor ca națiune şi să le acorzi totul evreilor ca indivizi... ei trebuie să fie cetățeni ca indivizi".

Legea din 1889 era mai puțin liberală decât părea, totuşi. Aceasta a fost parțial inspirată de preocuparea față de prezența generațiilor de străini, fără nicio mizã în apărarea țării, şi, parțial, de nevoia – dată fiind rata lentă a natalității din Franța – de a creşte numărul de persoane eligibile pentru recrutare în forțele armate. Scopul legii a fost mai puțin acela de a le permite imigranților de a doua generație să devină cetățeni, cât de a le retrage dreptul de a nu fi. O astfel de ideologie se afla şi în spatele relaxării procedurilor de naturalizare din 1927[32]. Asimilarea nu a fost niciodată atât de nedureroasă cum s-ar fi sugerat. De la italienii care fuseseră victimele revoltelor de rasă din anii 1890 la polonezii din anii 1920, fiecare val de imigranți a stârnit tensiuni sociale.

În timp ce disprețuia rasismul german şi se felicita pentru spiritul său universalist, Franța avea proprii săi teoreticieni în materie de rasă. Cel mai faimos a fost Georges Vacher de Lapouge (1854-1936). Deşi era admirat de Kaiser Wilhelm şi se bucura de un număr mare de adepți în America, Lapouge a fost ostracizat de comunitatea ştiințifică franceză, dar în anii 1930 obsesia în ceea ce privea imigrația a pus un public nou la dispoziția acestor teoreticieni. Cel mai influent dintre

ei a fost René Martial (1873-1955), autorul cărții *La Race française,* din 1934. După ce a început ca administrator în domeniul sănătății publice, Martial a dobândit o reputație de expert în imigrare, despre care a susținut cursuri la Facultatea de Medicină din Paris. Deşi considera că toate rasele sunt amestecate, Martial a susținut că rolul politicii publice era acela de a găsi „grefa" rasială adecvată prin imigrație selectivă. Baza acestei selecții o constituiau grupele de sânge. Principiul lui a fost că persoanele care aveau grupa de sânge B – evreii – ar trebui ținute departe[33].

Până la sosirea germanilor, în 1940, această tradiție rasială franceză a rămas marginală. Dar, la sfârşitul secolului al XIX-lea, a existat o altă provocare pentru tradiția universalistă predominantă, prin apariția a ceea ce a fost descris ca fiind un naționalism „închis", în contrast cu tradiția republicană „deschisă". Această tradiție închisă era obsedată de decadența franceză. Sloganul său, reînviat de ligile din anii 1930, a fost „Franța le aparține francezilor"[34]. Aceasta a fost tradiția asociată cu *Action française* şi, într-o altă versiune, cu Maurice Barrès. Aparent repudiind definițiile rasiale ale naționalității franceze – Maurras a definit evreii ca pe un popor, şi nu ca pe o rasă, în timp ce Barrès scria în 1921 că „noi nu suntem o rasă, ci o națiune" –, ei au redefinit naționalitatea franceză în termenii tradiției catolice sau, în cazul lui Barrès, în termenii cultului „pământului şi al strămoşilor". Astfel, pentru Barrès, care susținea că nu este rasist, fizionomia lui Dreyfus era suficientă pentru a explica de ce a fost trădător, iar numele lui Zola arăta că va acționa în mod obligatoriu ca un „venețian rătăcit". Războiul a dat o nouă forță ideii lui Barrès în ceea ce priveşte pământul şi strămoşii. El a sugerat ca mamele sau văduvele soldaților căzuți ar trebui să voteze în numele lor, unind astfel viii şi morții, trăind astfel într-o comuniune spirituală. Prin definiție, unii erau excluşi din această comunitate. Charles Trochu, de la Asociația Națională a Ofițerilor Veterani, a adus în discuție „lepădăturile din Orient recent tăbărâte pe pământurile noastre, îmbibate cu sângele celor care au obținut această victorie morală măreață, care este patria"[35].

Tradiția închisă nu a fost atât de departe cât s-ar părea de cea deschisă[36]. Plebiscitul zilnic al lui Renan a fost echilibrat de greutatea şi de moştenirea istoriei. Când a scris că „națiunea... este apogeul unui trecut îndelungat marcat de efort, de sacrificiu, de devotament... cultul strămoşilor este absolut legitim, având în vedere că strămoşii noştri ne-au făcut ceea ce suntem", el nu a fost atât de departe de cultul lui Barrès al pământului şi strămoşilor. Barrès a pretins a fi un discipol al lui Renan şi s-ar putea spune că el a subliniat doar partea obiectivă a ecuației, lăsând-o pe cea subiectivă deoparte, şi a identificat identitatea franceză ca fiind un fel de alchimie culturală, după secole de prelungă asimilare. În tradiția republicană, de asemenea, cheia naționalității este asimilarea culturală, toate „particularitățile" limitându-se la sfera privată. Dar stabilirea unui standard în ceea ce constituie asimilare la un nivel suficient a făcut posibil ca universalismul republican să devină mai puțin exclusivist decât tradiția închisă a lui Barrès şi Maurras sau chiar decât rasismul lui Martial.

Pe scurt, noțiunile franceze de naționalitate şi rasă erau confuze. Cuvântul „rasă" era utilizat frecvent, dar mai mult în sensul statisticilor demografice decât al grupurilor etnice. Puțini oameni au aderat deschis la ideea că naționalitatea era legată de rasă, însă granițele dintre aceste concepte erau neclare. Chiar şi apărătorii Legii naționalității din 1927, care a înlesnit naturalizarea, dezvăluiau presupuneri rasiale de-abia mascate. Această lege a fost adoptată doar datorită includerii unei clauze care să permită eliminarea cetățeniei celor naturalizați care se dovedeau a fi nevrednici de a se numi francezi[37]. În dezbaterea parlamentară în privința legii, un vorbitor a dorit să afirme că menirea legii este să „gestioneze un grup de străini care locuiesc în Franța" şi că nu ar fi de dorit „să încercăm să asimilăm persoane care adesea nu reuşesc să ne aducă atributele morale şi fizice de care avem nevoie". Un alt vorbitor a oferit o ierarhie a asimilării, în care pe pragul cel mai de jos se aflau orientalii şi levantinii, „a căror mentalitate nu va fi niciodată a noastră"[38]. Acestea au fost opiniile exprimate, într-un moment

de toleranță excepțională față de străini, de către susținătorii unei politici liberale.

Zece ani mai târziu, astfel de sentimente erau mai răspândite, mai violent exprimate şi mai aproape de a se transforma în politici. Nimic nu ilustrează mai bine măsura în care ipotezele rasiale au infiltrat opinia generală decât cazul lui Jean Giraudoux, omul pe care Daladier l-a numit la conducerea propagandei guvernamentale franceze în iulie 1939. Franța nu mai avusese o organizație a propagandei de stat, iar Comisariatul de Informații al lui Giraudoux a reprezentat o operațiune mică în comparație cu cea a lui Goebbels din Germania, însă a fost o recunoaştere a faptului că exista o luptă de propagandă care trebuia câştigată. Giraudoux a fost un renumit romancier şi dramaturg, remarcat pentru delicatețea sentimentelor sale, rafinamentul atmosferei şi stilul său elegant. Asemenea lui Morand, acesta şi-a împletit cariera literară cu una diplomatică. În anii 1920, el a fost unul dintre acei scriitori ostili față de naționalismul lui Poincaré, iar piesa sa *Războiul Troiei nu va avea loc* (1935) este simbolul pacifismului din anii 1930. Niciunul dintre aceste aspecte nu însemna că Giraudoux era în vreun fel o personalitate politică. El este adesea văzut ca sărbătorind Franța clasică a rafinamentului, calității şi proporțiilor, însă a fost, de asemenea, interesat de urbanism, planificare şi modernizare.

În anul numirii sale la Comisariat, Giraudoux a publicat *Pleins pouvoirs*, accentuând diagnosticul său privind boala de care susținea că suferă Franța. Pentru Giraudoux, una dintre principalele probleme cu care se confrunta Franța era sănătatea fizică a populației sale. El a deplâns absența oricărei politici de stat în domeniul sportului, a oricărei acțiuni coordonate împotriva tuberculozei, a oricărei politici de planificare urbană, însă cea mai gravă problemă dintre toate considera că era imigrația. Franța devenise „o țară invadată", care se confrunta cu o „infiltrare continuă a barbarilor". Era necesar ca imigrația să fie însoțită de o politică de „alegere metodică" şi de „supraveghere necruțătoare", pentru a „trimite înapoi acele elemente care ar putea corupe o rasă care îşi datorează valoarea unui proces

de selecţie şi de rafinare vechi de douăzeci de secole". Franţa avea prea mulţi străini: „Îi întâlnim mişunând în artele noastre şi în industriile noastre vechi şi noi, într-un fel de generaţie spontană care îţi aminteşte de puricii din blana unui căţeluş nou-născut". Giraudoux a ilustrat o imagine apocaliptică: „Arabii se înmulţesc la Grenelle sau Pantin... o infiltrare... a sute de mii de aşkenazi, scăpaţi din ghetourile poloneze sau româneşti... care ne îndepărtează compatrioţii... de la tradiţiile... şi de la meseriile lor artizanale... O hoardă... care ne împovărează spitalele".

Răspunsul lui Giraudoux a fost crearea unui minister al rasei. El a susţinut că aceasta nu reprezenta o repudiere a tradiţiilor Franţei, având în vedere că obiectivul era acela de a căuta o „tipologie morală şi culturală", şi nu una fizică, aşa cum se întâmpla în Germania. Orice ar fi însemnat acest lucru, nu l-a împiedicat pe Giraudoux să observe că imigranţii „rareori înfrumuseţează prin aspectul lor" şi nici să afirme că „suntem întru totul de acord cu Hitler în a proclama că o politică atinge cel mai înalt plan doar odată ce devine rasială"[39]. Acestea, trebuie să amintim, erau cuvintele scriitorului rafinat şi delicat a cărui sarcină era de a apăra valorile Franţei liberale şi republicane împotriva Germaniei naziste, atunci când a fost declarată starea de război, la 3 septembrie 1939.

CAPITOLUL 6

Dezastrul

Cauze şi consecinţe

La sfârşitul anului 1940, recunoscutul istoric Sir Arthur Bryant a publicat *English Saga*, în care descria Anglia ca fiind „o insulă fortăreaţă... purtând un război al izbăvirii, nu numai pentru Europa, ci şi pentru propriul ei suflet". Aceasta a fost prima dintr-un lung şir de opere cu caracter patriotic în care Bryant a sărbătorit epopeea istoriei engleze, care şi-a

atins apogeul odată cu glorioasa conducere a lui Winston Churchill. Ceea ce a făcut ca aceste efuziuni să fie cu adevărat remarcabile a fost faptul că, până la sfârşitul anilor 1930, Bryant a fost un pacifist înfocat, antisemit şi admirator al Germaniei naziste (a ales *Mein Kampf* drept cartea lunii, în ianuarie 1939). Dacă istoria britanică ar fi luat o altă turnură în 1940, nu e deloc dificil să ne imaginăm că Bryant ar fi jucat acelaşi rol hagiografic faţă de cel care ar fi devenit un Pétain al Marii Britanii, aşa cum a făcut-o faţă de Churchill. În circumstanţe diferite, el ar fi devenit probabil echivalentul britanic al lui René Benjamin, scriitorul cunoscut pentru lucrările sale de elogiere a lui Pétain după 1940[1].

Situaţia lui Bryant este un memento salutar al importanţei evenimentelor neprevăzute în istorie. După cum remarcă Pierre Vidal-Naquet, „istoria nu înseamnă tragedie. Pentru a înţelege realitatea istorică, uneori este necesar să nu cunoaştem deznodământul”[2]. Trebuie să rezistăm tentaţiei de a citi istoria Franţei interbelice doar ca pe o preistorie a Regimului Vichy. Poate că într-adevăr, guvernul lui Daladier a reprezentat o schimbare marcantă spre dreapta a radicalilor, dar în cadrul partidului exista încă o minoritate vocală, condusă de Édouard Herriot, care încă apăra valorile tradiţionale ale partidului. În ciuda obsesiei cu privire la natalitate, drepturile femeilor au evoluat în anii interbelici. Anul 1939 a fost marcat de Codul familiei, însă în anul precedent fusese adoptată o lege care le-a acordat femeilor egalitatea civilă[3]. Franţa avea o tradiţie antisemită, dar a fost ţara în care Dreyfus a fost în cele din urmă răzbunat. Un astfel de caz nu s-ar fi putut niciodată ivi în Germania, deoarece, în acel moment, niciun evreu nu ar fi avut posibilitatea să atingă un rang comparabil în armată. În ciuda xenofobiei de la sfârşitul anilor 1930, Franţa a preluat în deceniul respectiv un număr mai mare de refugiaţi decât oricare altă ţară din lume[4]. Guvernul Daladier poate că a plasat străinii în centre, dar în aprilie 1939 a promulgat Decretul Marchandeau, care interzicea atacurile de presă asupra persoanelor din anumite grupuri rasiale sau religioase. Decretele lui Daladier asupra străinilor au fost diferite de legile Regimului de la Vichy care discriminau evreii

francezi. Pentru a concluziona, dacă au existat continuități între Vichy şi Republică, a existat şi o discontinuitate majoră.

Restabilirea continuității este posibilă dacă argumentăm că forțele care s-au manifestat după înfrângere s-au numărat printre cauzele sale – cu alte cuvinte, înfrângerea a fost o consecință a ceea ce se petrecuse înainte în aceeaşi măsură în care a fost şi o cauză pentru ceea ce s-a întâmplat ulterior. Aceasta este opinia conform căreia înfrângerea a fost parțial imputabilă alienării conservatorilor dintr-o republică ce ei considerau că nu le mai protejează interesele sociale. Acest argument ar trebui tratat cu scepticism. Bătălia împotriva Frontului Popular a fost câştigată până în 1938, iar conservatorii nu au avut nevoie de Hitler pentru că îl aveau deja pe Daladier. A existat o reafirmare a încrederii naționale în epoca lui Daladier, iar perioada dintre Acordul de la München şi Armistițiu nu a reprezentat o alunecare continuă de la demisie la înfrângere.

Deşi este adevărat că, după înfrângere, cei mai mulți dintre membrii inițiali ai Rezistenței au fost oameni care s-au opus Acordului de la München şi că cei mai mulți dintre susținătorii Regimului Vichy au sprijinit acel acord[5], atunci acest exemplu de continuitate nu dovedeşte cauza şi efectul. Dacă Marea Britanie ar fi fost învinsă, ar ajunge la noi mai multe informații despre defetiştii din cabinetul de război al lui Churchill sau despre lobby-ul pacifist remarcabil din parlament. „Moțiunea" poporului britanic şi mitul lui Churchill au fost de asemenea consecințe, dar au fost şi cauze ale victoriei. Sau, pentru a face o altă comparație, fără „miracolul de la Marne" din 1914, s-ar auzi mai multe despre slăbiciunile Republicii franceze înainte de 1914. Dacă, în acest caz, istoria Regimului Vichy trebuie înțeleasă în lumina tendințelor pe termen lung din politica şi societatea franceză, nimic din această istorie nu a fost predeterminat şi nu ar fi putut avea loc dacă Franța nu ar fi suferit trauma înfrângerii catastrofale din 1940.

Drôle de guerre şi anticomunism

Guvernul francez a declarat război Germaniei pe 3 septembrie 1939, la ora 17:00 – cu şase ore mai târziu decât Marea Britanie. Bonnet a făcut toate manevrele posibile pentru a evita războiul, până în ultimul moment. El fusese acum îndepărtat de la Biroul de Externe. Până la 10 mai 1940, Franța a trăit curiosul Război Ciudat (*drôle de guerre*), în care aliații, planificând un război îndelungat, au evitat confruntarea directă cu Germania şi au încercat să-şi consolideze puterea economică şi militară. *Drôle de guerre* nu a fost doar o paranteză între pace şi război. A exacerbat tensiunile politice şi sociale şi a dezvăluit fragilitatea consensului care fusese atins sub Daladier. Folosind altfel de termeni decât cei cronologici, am putea spune că a fost puntea dintre cea de-A Treia Republică şi Regimul de la Vichy.

Aparent, mişcarea antirăzboi se prăbuşise. Douăzeci şi opt de *députés* antirăzboi, inclusiv Déat şi Bergery, au încercat fără succes să întrunească parlamentul într-o sesiune secretă, astfel încât să-şi poată susține cauza împotriva războiului[6]. Un manifest care cerea „pacea imediată” a fost publicat de anarhistul Louis Lecoin la zece zile după declararea războiului. Deşi semnată de treizeci şi unu de pacifişti remarcabili – inclusiv Alain, Déat şi Zoretti –, petiția nu a avut niciun impact. Giono a fost închis pentru scurt timp pentru vandalizarea posterelor de mobilizare, dar, la fel ca în 1914, doar un număr foarte mic de soldați au refuzat chemarea la arme[7].

Această unanimitate aparentă era înşelătoare. Până la intervenția cenzurii, presa de extremă dreapta s-a opus războiului. Titlul din *Je suis partout* de pe 1 septembrie a fost: „Jos războiul”. Nici pacifiştii de stânga nu îşi schimbaseră punctul de vedere. Paul Faure a încetat să mai publice în *Le Populaire*, iar susținătorii săi au intrat într-un fel de exil intern în cadrul partidului. Zoretti a condus un ziar semiclandestin, represiv, care a articulat pacifismul nereformat al multora dintre socialişti[8]. În parlament, starea de spirit era indecisă. Coridoarele erau înțesate de intrigi împotriva guvernului. Pacifiştii încă sperau că Italia va putea negocia pacea.

Daladier a apărut în faţa Comisiei parlamentare pentru afaceri externe la începutul lunii octombrie 1939. Momentul lui a fost suficient de robust pentru a-i reduce la tăcere pe criticii săi[9]. El a reuşit să realizeze acest lucru parţial prin orientarea opoziţiei spre Partidul Comunist. Anticomunismul s-a intensificat dramatic în timpul Războiului Ciudat, formând o legătură între ultimele luni ale Republicii şi Regimul de la Vichy[10].

Pretextul manifestării anticomuniste a fost semnarea Pactului de neagresiune de către Moscova şi Berlin în 23 august. De fapt, nimeni nu fusese mai surprins de acest eveniment decât liderii comunişti francezi. În lipsa unei consilieri din partea Moscovei, prima lor reacţie a fost aceea de a susţine că acest lucru nu le-a periclitat angajamentul faţă de apărarea naţională. Titlul din *L'Humanité* din 26 august a fost următorul: „Unirea naţiunii franceze împotriva agresiunii hitleriste". Acest lucru nu a oprit confiscarea ziarului de către guvern şi interzicerea publicaţiilor care luau apărarea pactului. Presa comunistă a fost nevoită să funcţioneze clandestin.

A existat un al doilea val de represiune anticomunistă la sfârşitul lui septembrie. La 26 septembrie 1939, un decret a dizolvat PCF şi a împuternicit guvernul să suspende municipalităţile comuniste. Nicio declaraţie publică din partea partidului nu fost făcută pentru a justifica această acţiune, din motive de securitate naţională. Comunişti votaseră în unanimitate creditele de război la 2 septembrie, iar în 19 septembrie şi-au declarat „voinţa nezdruncinată" de a apăra Franţa. De fapt, la Moscova a apărut o nouă politică a Cominternului. La 27 septembrie, acest lucru a fost comunicat oficial către partid: războiul era acum condamnat ca fiind un conflict imperialist, în care comuniştii francezi nu trebuiau să-şi aleagă o tabără. La 1 octombrie, comuniştii au cerut guvernului să adopte o poziţie favorabilă faţă de viitoarele propuneri de pace ale lui Hitler. Pe 4 octombrie, Thorez a dezertat din armată, fugind la Moscova prin Belgia. În următoarele câteva zile, treizeci şi cinci de *députés* comunişti au fost arestaţi.

Această succesiune a evenimentelor arată că noile măsuri anticomuniste ale guvernului au precedat adoptarea de către partid a unei politici antirăzboi. Dacă prioritatea lui Daladier ar fi fost să îi păstreze pe comunişti în cadrul comunităţii naţionale, ar fi putut aştepta până când ei ar fi adoptat oficial o atitudine antirăzboi. Acest lucru i-ar fi permis să profite de neliniştea pe care mulţi dintre comunişti au simţit-o în legătură cu această tactică. Comunistul Renaud Jean i-a scris lui Daladier din închisoare că, dacă nu ar fi fost închis, s-ar fi opus politicii partidului, însă guvernul a făcut imposibilă dezicerea lui de partid în condiţiile represiunii nejustificate a autorităţilor împotriva organizaţiei[11]. Aproximativ treizeci de *députés* comunişti (din şaptezeci şi trei) au renunţat într-adevăr la partid, însă obiectivul principal al guvernului a fost de a-i atrage pe cei de dreapta, şi nu de a-i regrupa pe comuniştii care ar fi putut fi „salvaţi". Neopacifiştii conservatori de-abia reuşeau să susţină o atitudine pozitivă faţă de propunerile de pace ale Germaniei, de vreme ce comuniştii erau persecutaţi pentru acelaşi lucru.

În schimbul acceptării unui război pe care nu şi l-a dorit, dreapta a fost recompensată cu o campanie împotriva „trădătorilor" comunişti. Această diversiune a avut succes, pentru o vreme. Presa s-a dedat unei orgii de isterie anticomunistă, denunţând „hitlero-staliniştii" şi raportând că Thorez fusese recrutat ca agent al Înaltului Comandament german. Despre Hitler nu se scria aproape nimic. Când de Kérillis a convocat guvernul să acţioneze cu aceeaşi forţă împotriva simpatizanţilor germani, el a fost denunţat ca fiind agent sovietic[12].

Campania anticomunistă s-a intensificat pe tot parcursul Războiului Ciudat. Din noiembrie, cetăţenii începuseră să fi expediaţi fie şi doar în baza unor suspiciuni, în februarie 1940 Thorez a fost deposedat de cetăţenie, iar în martie, patruzeci şi patru de *députés* comunişti au fost judecaţi, majoritatea primind sentinţe de peste cinci ani. Până în martie 1940, aproximativ 300 de municipalităţi comuniste au fost suspendate şi 3.400 de activişti comunişti au fost arestaţi. Refugiaţii antifascişti, mulţi dintre ei comunişti, au fost trimişi în tabere locuite iniţial de refugiaţi spanioli.

Printre aceştia se afla şi Arthur Koestler, a cărui carte *Scum of the Earth* oferă o relatare înfiorătoare a condițiilor din tabăra Le Vernet, care era plină de antifascişti din toată Europa. Potrivit lui Koestler, veteranii considerau condițiile din tabăra franceză ca fiind mai rele decât cele din Dachau, chiar dacă motivul principal era mai degrabă neglijarea decât sadismul activ: „În Vernet bătăile erau evenimente cotidiene, în Dachau erau prelungite până când se soldau cu moartea... În Vernet, jumătate dintre prizonieri au fost nevoiți să doarmă fără pături la temperaturi de –20 de grade, în Dachau erau puşi în fiare şi expuşi la îngheț”[13].

Anticomunismul intern a afectat, de asemenea, planificarea militară franceză şi relațiile cu Marea Britanie[14]. La 30 noiembrie, Uniunea Sovietică a invadat Finlanda. A existat un val de simpatie publică pentru finlandezi, iar cei care fuseseră cândva atât de reticenți în a se sacrifica pentru Danzig (sau Praga) erau brusc pregătiți să îşi dea viața pentru Helsinki. Flandin a argumentat că o înfrângere a Rusiei în Scandinavia ar fi o lovitură împotriva Germaniei. Émile Mireaux, directorul gazetei *Le Temps*, a susținut că împingerea Rusiei în brațele Germaniei ar servi intereselor Franței, punând pe capul germanilor un aliat slab. Cele mai improbabile propuneri au fost cele care sugerau o dublă învăluire a Uniunii Sovietice, alăturând o forță din Scandinavia cu o alta care să vină prin Caucaz din Orientul Apropiat.

Guvernul britanic, care nu a fost supus aceloraşi presiuni anticomuniste, nu a dorit să provoace Uniunea Sovietică în mod inutil. Prin urmare, ideea de a ajuta Finlanda nu ar fi avansat, dacă nu ar fi oferit perspectiva de a submina economia de război a Germaniei, prin dobândirea controlului asupra zăcămintelor de minereu de fier din Suedia, care asigurau o mare parte din resursele de fier ale Germaniei. Din acest motiv, la sfârşitul lunii februarie 1940, britanicii au convenit cu reticență să trimită o armată în Scandinavia, sub pretextul de a ajuta Finlanda. Au avut loc întârzieri şi a devenit clar că rezistența finlandeză va lua sfârşit în curând. Daladier, convins că britanicii intenționau să anuleze acordul, a devenit din ce în ce mai încordat. Relațiile anglo-

franceze au atins punctul cel mai de jos de la începutul războiului. Anglofobia Regimului Vichy își avea rădăcinile în neînțelegerile din timpul Războiului Ciudat[15].

Furia lui Daladier a fost cauzată în mare măsură de faptul că avea nevoie de un succes militar pentru a-și consolida poziția politică tot mai asediată. Pe măsură ce Războiul Ciudat înainta, a existat o scădere a moralului, agravată de faptul că iarna dintre anii 1939 și 1940 a fost cea mai geroasă din 1893 până atunci. Țăranii s-au plâns de faptul că tinerii muncitori erau trimiși de pe front în fabrici. Din nou, se părea că țăranii aveau să devină carne de tun. O sumedenie de scrisori denunțau persoanele care obțineau transferuri frauduloase de pe front – un precursor al freneziei denunțătoare care a explodat după înfrângere[16]. În armată, rapoartele inițiale despre moralul „măreț" au făcut loc poveștilor despre „demoralizare". Moralul a fost corodat prin organizarea proastă – soldații nu aveau șosete și pături – și de moleșeala cauzată de luni de inactivitate forțată. Starea de spirit este ilustrată în jurnalul lui Jean-Paul Sartre. În noiembrie, el notează: „Toți oamenii care au plecat odată cu mine erau nerăbdători să o ia de la capăt", dar acum „ei mor de plictiseală". În decembrie, „soldații care se întorc din permisie de la Paris se plâng de tinerii care se sustrag angajându-se în fabrici"[17].

Guvernul nu a oferit explicații clare despre motivele războiului. Aceasta a fost parțial vina Comisariatului de propagandă. Operațiunea lui Giraudoux a fost subfinanțată și propriile sale emisiuni radio erau prea pretențioase și pe teme literare, însă principalul său handicap a fost lipsa de orientare cu privire la obiectivele de război. Șovinismul antigerman în stilul celui din 1914 era inadecvat pentru o populație crescută cu amintirile despre poveștile atrocităților apocrife. Alternativa prezentării războiului ca fiind o cruciadă antifascistă a fost exclusă din dorința de a nu provoca Italia și de a nu înstrăina dreapta franceză. Cenzorii au eliminat referirile la Mussolini. Golul a fost umplut de anticomunism, dar acest lucru nu reușea să motiveze un război împotriva Germaniei[18].

Eşecurile propagandei se află în impactul emisiunilor de la Radio Stuttgart ale jurnalistului francez Paul Ferdonnet. Până atunci o figură nesemnificativă aflată la periferia extremei drepte, Ferdonnet a dobândit notorietate atunci când guvernul francez a dezvăluit existența sa, în octombrie. Tema lui Ferdonnet a fost că Marea Britanie ar fi în stare să lupte până la ultimul francez: „Marea Britanie pune la dispoziție maşinăriile, Franța oferă trupurile". Puțini sunt cei care au auzit emisiunile, însă ştirile despre ele s-au răspândit prin zvonuri, iar Ferdonnet a dobândit o reputație teribilă. El difuza informații despre Franța, iar când acestea se dovedeau a fi corecte, oamenii credeau că îşi obține informațiile de la o rețea de spioni, deşi el nu afla nimic care să nu fi fost deja publicat în ziare. Influența zvonurilor a fost o altă punte între Războiul Ciudat şi societatea franceză sub Regimul Vichy.[19]

Toate acestea l-au făcut pe Daladier din ce în ce mai vulnerabil. Opoziția din parlament a venit atât din partea facțiunii pacifiste, cât şi din partea celor care au simțit că Daladier nu purta războiul în mod eficient. Convergența acestor două grupuri a semnalat decăderea lui Daladier. *Coup de grâce* a fost capitularea Finlandei. La 19 martie, 300 de *députés* s-au abținut de la votul de încredere, iar Daladier a demisionat. Succesorul lui Daladier, Paul Reynaud, se considera de mult timp destinat salvării Franței. În anii 1930, el a fost unul dintre puținii conservatori care s-au opus concilierii şi au favorizat o alianță cu sovieticii. Acest lucru l-a îndepărtat de dreapta, iar una dintre problemele sale din 1940 a fost lipsa unei baze politice, în condițiile în care guvernul său a avut o majoritate parlamentară de numai un om. Principalul sprijin al lui Reynaud a venit din partea stângii antifasciste, însă nu a putut valorifica pe deplin acest lucru de teama alienării dreptei. El nu a îndrăznit să îl aducă pe Blum în guvern. Incapabil să formeze cabinetul compact de război pe care îl visase, Reynaud a trebuit să ofere posturi multor oameni al căror angajament față de război era lipsit de entuziasm. Reynaud a făcut cu siguranță unele numiri foarte nesăbuite, printre care bancherul Paul Baudouin, care în cele din urmă avea să se

folosească de poziția sa în guvern pentru a se implica în viitoarele tratative pentru pace.

Faptul că nici măcar Reynaud nu era imun a reprezentat o ilustrare izbitoare a prevalenței anticomunismului. El a promovat un plan de privare a Germaniei de importurile de petrol, prin bombardarea câmpurilor petroliere ruseşti din Caucaz. Britanicii au respins aceasta ca fiind o provocare periculoasă față de Uniunea Sovietică[20]. Au acceptat totuşi planul de a mina apele teritoriale ale Norvegiei pentru a opri transportul naval al minereului de fier suedez destinat Germaniei, dar această operațiune a fost dejucată de o invazie germană a Norvegiei la 9 aprilie. În următoarele trei săptămâni, aliații s-au luptat fără succes pentru a-şi recupera poziția în Norvegia. Relațiile anglo-franceze s-au deteriorat şi mai mult, în ciuda reputației anglofile a lui Reynaud. S-au răcit, de asemenea, relațiile dintre Reynaud şi comandantul suprem al forțelor armate franceze, generalul Maurice Gamelin, pe care Reynaud l-a acuzat că este responsabil de dezastrul norvegian. Pe 9 mai, Reynaud l-a demis pe generalul Gamelin, dar a trebuit să-şi revoce imediat decizia, pentru că în dimineața următoare germanii au lansat mult aşteptata lor ofensivă.

Înfrângere şi exod

Ceea ce a urmat putea fi evitat. Deşi politica franceză era înțesată de defetişti, nu este clar cum ar fi fost aceasta cauza unei înfrângeri militare. În ceea ce priveşte moralul, rapoartele cenzorilor au arătat că acesta s-a redresat în primăvară. Nu datorită lui Reynaud, ci mai degrabă datorită unei îmbunătățiri a vremii. Moralul soldaților francezi la începutul luptelor a fost mai scăzut decât în 1914. Ei ar fi putut să lupte la fel de curajos precum cei din 1914, dacă ar fi fost conduşi şi echipați în mod corespunzător. Eşecul din 1940 a fost mai presus de toate eşecul planificării militare[21].

Estimând că principala direcție de ofensivă germană se va desfăşura dinspre Belgia, înaltul comandament a decis să-şi organizeze apărarea exact în această regiune, dislocând cele mai bune trupe franceze. În realitate, atacul principal

german a venit mai la sud, prin Ardennes. Francezii, crezând că acest sector al frontierei era protejat de barierele naturale ale râului Meuse şi ale pădurii Ardennes, îl păziseră doar cu rezervişti neechipați, nepregătiți pentru asaltul masiv al Panzerelor germane. În termen de trei zile, linia franceză a fost străpunsă, iar la 15 mai, Rommel avansa atât de rapid încât îi ajungea din urmă pe francezii care se aflau în retragere. În 16 mai nu mai exista nicio forță care să se interpună între trupele germane şi Paris. Oficialii din Quai d'Orsay au început să-şi ardă arhivele, pregătind evacuarea capitalei[22].

Probabil că bătălia Franței era deja pierdută, dar deznodământul a durat încă trei săptămâni. Reynaud l-a demis pe Gamelin şi l-a înlocuit cu generalul Weygand. Privind retrospectiv, aceasta a fost o greşeală teribilă. Weygand era un conservator extrem, fără dragoste pentru Republică. Trebuie menționat că Gamelin, indiferent de greşelile sale, a fost un bun republican. Weygand ar fi putut inițial să fie cel mai în măsură să aducă o victorie, dar în cazul în care bătălia ar fi fost pierdută, Gamelin ar fi fost mai eficient să servească scopului lui Reynaud atunci când era vorba de a face față unor astfel de consecințe politice. Pe 18 mai, Reynaud a luat, de asemenea, decizia fatidică de a-şi remania cabinetul şi de a-l chema pe bătrânul erou, mareşalul Pétain.

Planul lui Weygand a fost ca trupele britanice şi franceze din Belgia, care acum riscau să fie încercuite de germani, să atace spre sud, în vreme ce trupele franceze din sudul îndepărtat să dezvolte o ofensivă către nord. Dacă ar fi avut succes, această operațiune ar fi spart coridorul ofensiv german şi ar fi restabilit un front continuu. Însă coordonarea slabă între comandanții britanici şi francezi a determinat ca atunci când britanicii au atacat în sud, la 21 mai, atacul francez din nord să nu se materializeze. Generalul Gort, comandantul britanic al armatei, temându-se că va pierde posibilitatea de a se reîntoarce spre Canalul Mânecii, s-a retras pe coastă către Dunkirk. Între 27 mai şi 4 iunie, aproximativ 320.000 de bărbați au fost evacuați din Dunkirk. Deoarece au fost salvate de două ori mai multe trupe

britanice decât trupe franceze, operațiunea Dunkirk a exacerbat anglofobia lui Weygand, care îi învinuia deja pe britanici de sabotarea planului său.

După Dunkirk, Weygand a format o nouă linie defensivă pe râurile Aisne şi Somme. Dar acesta nu a fost decât un ultim efort de a salva onoarea armatei. Desfăşurarea evenimentelor militare ulterioare este simplă: Frontul Somme a fost spart la 7 iunie şi cel din Aisne, la 9 iunie. În 10 iunie, Mussolini a declarat război Franței şi, în aceeaşi zi, guvernul a părăsit Parisul şi l-a declarat oraş deschis, iar germanii au intrat în Paris pe 14 iunie. Faptul că lupta a fost pierdută nu i-a oprit pe Reynaud şi Weygand din „a urla" – în cuvintele unui diplomat britanic – pentru a cere mai multe avioane de luptă. Întrucât sosirea acestor forțe nu s-a realizat, Weygand a devenit isteric.

Britanicii nu erau pregătiți să angajeze avioane esențiale pentru apărarea insulelor britanice în ceea ce era, evident, o cauză pierdută. Opinia franceză susținea că, odată ce Franța ar fi fost înfrântă, Marea Britanie va fi nevoită să se predea şi, prin urmare, britanicii nu aveau nimic de pierdut prin mobilizarea tuturor resurselor în sprijinul Franței. Apelurile francezilor pentru ajutorul britanic au început procesul de transmutare a culpei pentru înfrângere şi, din punct de vedere psihologic, au pavat calea Franței spre abandonarea alianței cu britanicii având conştiința curată. Practic, la capătul acestui drum se afla Armistițiul[23].

În timp ce rezistența militară franceză se dezintegra, refugiații cuprinşi de panică fugeau de trupele germane care avansau[24]. Începând cu Belgia, la 10 mai, această panică s-a răspândit în nord-estul Franței: la 16 mai, oamenii fugeau din Reims, iar la 6 iunie au început să părăsească Parisul. Deoarece guvernul nu a avut în vedere posibilitatea unui colaps militar atât de rapid, planificarea sa pentru situații neprevăzute, cum era cazul evacuărilor civile, a fost total inadecvată sau inexistentă. În cele mai multe localități, populația a început să plece în timp ce autoritățile încă anunțau că panica nu îşi avea rostul, ordonându-le oamenilor să rămână pe loc. Până în momentul în care generalul Huntziger a emis ordinul de evacuare a districtului

Marne, la 2 iunie, mai rămăseseră doar animalele[25]. În unele localități, în special în nord, autoritățile municipale au fost primele care au fugit[26]. Forțați să se retragă cu propriile lor resurse, oamenii s-au simțit trădați de liderii lor politici. Acest lucru urma să aibă consecințe importante în viitor.

Drumurile au fost blocate de coloane interminabile de maşini care avansau lent, furgonete, camioane, dricuri şi căruțe trase de cai îngrămădite cu mobilă, saltele, unelte agricole, animale de companie, colivii. Cei fără mijloace de transport împingeau roabe sau cărucioare în care încărcaseră câteva bunuri. Din când în când, avioanele germane atacau refugiații, contribuind la atmosfera de panică. Drumurile erau presărate cu cadavrele cailor sau cu maşini abandonate din lipsă de benzină. Pe măsură ce refugiații avansau spre sud, localitățile care se aşteptau să fie paradisuri ale siguranței s-au dovedit a fi fost deja părăsite de cetățenii lor, în unele cazuri atât de precipitat, încât mâncarea pe jumătate mâncată rămăsese pe mesele din sufragerie. Oamenii se îndreptau spre Loire, iar teroarea lor a crescut atunci când au descoperit că francezii, în speranța de a împiedica avansarea germanilor, distruseseră majoritatea podurilor. Chiar şi după ce râul Loire a fost trecut, s-a dovedit că germanii îl puteau traversa cu uşurință în bărci gonflabile. Refugiații au pătruns din ce în ce mai adânc în Franța rurală[27].

Amploarea acestei mişcări extraordinare a populației, botezată Exodul, a uimit observatorii contemporani. Unul a descris-o ca semănând cu un cataclism geologic. Scriitorul-pilot Antoine de Saint-Exupéry a scris că din aer arăta ca şi când un uriaş ar fi lovit un muşuroi imens de furnici. S-a estimat că între 6 şi 10 milioane de persoane şi-au părăsit locuințele. Populația din Chartres a scăzut de la 23.000 la 800, cea din Lille de la 200.000 la 20.000. Din satul Bosselange din Côte d'Or au plecat toți locuitorii, cu excepția unei familii care s-a sinucis. Oraşele din sud au fost nevoite să facă față unui aflux masiv de populație. Populația din Pau a ajuns de la 38.000 la 150.000, cea din Brive de la 30.000 la 100.000, cea din Bordeaux de la 300.000 la 600.000.

Să asişti la exod a fost să experimentezi o dezintegrare totală a structurilor sociale. Mii de copii au fost separaţi de familiile lor, iar luni după aceea, ziarele locale conţineau anunţuri tulburătoare trimise de părinţi care încercau să-şi contacteze copiii. Un refugiat îşi aminteşte: „Ne-am pierdut toate punctele de referinţă, toate obiceiurile şi toate regulile vieţii au fost distruse”[28]. Atunci când mareşalul Pétain, la 17 iunie, şi-a exprimat „compasiunea şi preocuparea” pentru „refugiaţii nefericiţi”, cuvintele sale au impresionat milioane de oameni care se se aflau în lipsă de speranţă şi disperare. În acest context, este lesne de înţeles de ce mulţi oameni aveau să răsufle uşuraţi la anunţarea Armistiţiului.

Armistiţiu sau capitulare?

Posibilitatea unui armistiţiu a fost menţionată încă din 25 mai, însă dezbaterea din cadrul guvernului a devenit serioasă abia după părăsirea Parisului[29]. S-a desfăşurat pe fundalul unei confuzii de nedescris, miniştrii luând calea exodului şi împrăştiindu-se prin castelele din regiunea Loire. Prima şedinţă a cabinetului de la plecarea din Paris a avut loc pe 12 iunie, la Château de Cangé, unde pentru prima dată Weygand a cerut oficial armistiţiul. S-a produs un haos, întrucât unii miniştri nu au fost prezenţi pentru că au mers din greşeală la Château de Candé. A avut loc o a doua întâlnire la Cangé în 13 iunie. A doua zi, guvernul s-a mutat la Bordeaux, unde a avut loc o şedinţă a cabinetului în 15 iunie. Actul final s-a desfăşurat în două reuniuni la Bordeaux, în decursul zilei de 16 iunie. Reynaud s-a opus unui armistiţiu, însă de la întâlnire la întâlnire rezistenţa sa a fost slăbită, în timp ce facţiunea pacifistă a căpătat amploare.

Reynaud îşi remaniase guvernul pentru ultima dată în 5 iunie, aducându-l pe generalul de Gaulle subsecretar de stat pentru război, însă nu i-a eliminat pe defetiştii precum Paul Baudouin. Odată ce guvernul a ajuns în Bordeaux, defetiştii au fost asistaţi de primarul oraşului, Adrien Marquet, fost neosocialist şi pacifist. Marquet le-a pus la dispoziţie toate facilităţile, făcând lucrurile cât mai dificile posibil pentru cei

care doreau o continuare a războiului. Bordeaux a fost înțesat de intrigi şi, deşi a fost imposibil pentru parlament să se întâlnească, *députés* defetişti au operat de pe margine, cu ajutorul lui Marquet.

În dezbaterea din cadrul guvernului erau în joc trei chestiuni[30]. Prima a fost de ordin militar: ar fi fost posibilă o continuare a luptei? Oponenții armistițiului au susținut că rezistența ar putea continua din Africa de Nord. Problema a fost că Franța nu avea baze economice sau logistice acolo. În perioada interbelică, Africa de Nord a fost văzută doar ca o sursă de forță de muncă. În iulie 1939, 400.000 de soldați erau staționați acolo, dar până în iunie 1940 mai rămăseseră doar patru unități complete. Toate celelalte fuseseră relocate pe continent.

Pe 3 iunie, când ultimele unități au sosit în Franța, Reynaud a cerut pentru prima dată armatei să studieze posibilitatea de a transporta trupele înapoi în Africa de Nord. De Gaulle a fost desemnat să stabilească legături cu britanicii, însă timpul era foarte scurt. Reynaud a avut în vedere trimiterea a 454.000 de militari, dar a fost informat că putea trimite cel mult 60.000 pe lună. Pe 15 iunie, Reynaud i-a mărturisit amiralului Darlan că mai aveau doar zece zile. Amiralul i-a răspuns că operațiunea va necesita 200 de nave, dintre care majoritatea erau dispersate. El a susținut că avea zece nave la Bordeaux, pregătite să transporte fiecare câte 3.000 de oameni, însă nimeni nu ştia unde se aflau aceşti militari care urmau să fie transportați. Trupele nu erau încă selectate pentru transport, astfel încât să nu demoralizeze armatele angajate în luptă pe front[31].

Aceste fapte merită amintite deoarece rămâne o chestiune controversată dacă rezistența militară din Africa de Nord ar fi fost fezabilă. Dovezile sugerează că nu, dar nu pentru că nu fuseseră făcute pregătirile necesare, ci pentru că guvernul nu a luat în considerare niciuna dintre dificultățile tehnice, care puteau fi întâmpinate.

A doua dezbatere a fost una politică: ar trebui guvernul să meargă în Africa de Nord sau să rămână în Franța şi să semneze un armistițiu? Acest raționament, care se referă la arogarea responsabilității înfrângerii, a declanşat o criză

gravă a relațiilor dintre civili şi militari. Un armistițiu reprezenta un act politic prin care guvernul punea capăt ostilităților din toate teritoriile franceze. Alternativ, părăsind Franța, guvernul ar fi semnalat convingerea că războiul nu era încheiat. În acest caz, ar fi fost nevoie să fie salvați cât mai mulți soldați, lăsând o parte însemnată a armatei să capituleze pe câmpul de luptă şi să ceară un armistițiu. O astfel de soluție a fost aplicată în Olanda, unde guvernul a fugit la Londra după capitularea armatei. Generalul Weygand a refuzat această opțiune pentru Franța, susținând că acest lucru va dezonora armata. El a jurat că va rămâne în Franța, chiar dacă acest lucru ar fi însemnat să fie capturat. La fel ca Ludendorff în 1918, el a dorit să transfere asupra politicienilor vina pentru înfrângere. Reynaud a insistat că armata trebuie să respecte ordinele guvernului, dar nu avea certitudinea că va reuşi să-şi impună voința politică prin demiterea lui Weygand.

Când Reynaud a citat exemplul olandez, Weygand a răspuns că un monarh care a plecat în străinătate nu poate fi comparat cu „unul dintre aceste guverne efemere, de care cea de-A Treia Republică a avut deja parte în număr de peste o sută, în 70 de ani de existență”. Ipotezele politice evidente ale acestei declarații au semnalat o a treia problemă aflată în joc în cadrul dezbaterii: viitorul politic al Franței. La 13 iunie, Weygand a susținut că revoluția a izbucnit la Paris, comuniştii instalându-se în Élysée. Un apel telefonic de la Mandel către prefectul poliției a demonstrat că acest zvon este fals, însă incidentul a dezvăluit teama lui Weygand că înfrângerea va fi urmată de anarhie. În acele vremuri, precedentul Comunei se afla în gândurile multora. Astfel, unul dintre motivele lui Weygand în propunerea unui armistițiu a fost de a proteja reputația armatei, astfel încât să poată păstra ordinea în Franța.

Pornind de la argumentul că armata era utilă pentru a preveni escaladarea de la înfrângere la anarhie, s-a realizat o trecere scurtă la argumentul – care a devenit curând *raison d'être* a Regimului Vichy – că înfrângerea ar putea fi rampa de lansare a regenerării naționale. Acest pas a fost făcut de

Pétain la cea de-a doua întâlnire de la Cangé, în seara de 13 iunie, când a citit o declarație de susținere pentru Weygand:

„Datoria guvernului este de a rămâne în țară, indiferent de situație, în caz contrar își pierde dreptul de a fi recunoscut drept guvern. A ține Franța departe de apărătorii ei naturali într-o perioadă de dezordine generală înseamnă a o livra inamicului. Reînnoirea Franței va veni mai degrabă din rămânerea în Franța decât din așteptarea cuceririi teritoriului nostru de către forțele aliate pe baza unor condiții și într-o perioadă de timp imposibil de prezis. Prin urmare, sunt de părere că nu voi abandona pământul francez și voi accepta suferința pe care o vor avea de îndurat patria și fiii săi. Renașterea franceză va fi rodul acestei suferințe... Declar că, în ceea ce mă privește, chiar și din afara guvernului, dacă este necesar, voi refuza să părăsesc pământul metropolitan și voi rămâne în sânul poporului francez pentru a-i împărtăși suferința și durerea. Armistițiul este, în ochii mei, o condiție necesară pentru durabilitatea eternei Franțe."[32]

Intervenția lui Pétain

Intervenția lui Pétain a înclinat decisiv balanța în favoarea taberei armistițiului. De asemenea, aceasta a implicat o amenințare abia disimulată: că acesta va rămâne în Franța, indiferent de decizia guvernului. Izbucnirile lui Weygand subminaseră deja poziția lui Reynaud, dar impactul lor a fost slăbit de reputația sa de catolic și monarhist. Pétain, pe de altă parte, era venerat de toată lumea și nu fusese niciodată asociat cu lipsa de loialitate față de guvernele republicane. Comparația nefericită a lui Weygand între un guvern „efemer" al celei de-A Treia Republici și o monarhie implica o presupunere inacceptabilă pentru orice politician republican, însă chiar și cel mai înfocat politician republican și-ar fi dat seama că nu ar fi cântărit suficient de greu în balanță împotriva lui Pétain.

Reputația lui Pétain a fost construită pe fundația a două realizări: apărarea de la Verdun în 1916 și încheierea revoltelor militarilor în 1917. Soluția sa pentru a rezolva

revolta a fost executarea unor căpetenii ale răsculaților, îmbunătățirea condițiilor de trai ale soldatului obișnuit și continuarea amânării ofensivelor până când aliații aveau să obțină superioritatea, odată cu sosirea soldaților americani. Preocuparea reală a lui Pétain pentru viața soldaților săi l-a deosebit de alți comandanți ai Primului Război Mondial. Uneori însă, prudența lui s-a apropiat de defetism. În 1918, când ofensiva germană finală a amenințat să dezbine armatele britanice și franceze, Pétain a fost acuzat de comandantul britanic Haig că ar fi intenționat să îi abandoneze pe britanici. Pesimismul lui Pétain l-a alarmat pe Clemenceau însuși, motiv pentru care Foch, și nu Pétain, a fost numit comandant suprem al armatelor aliate.

În anii 1920, Pétain a fost responsabil de politica de apărare, până când a fost înlocuit de Weygand în 1931, iar în 1934 a fost ministru de război în guvernul Doumergue. Treptat, el a devenit o legendă vie. După moartea lui Foch, în 1929, și a lui Joffre, în 1931, Pétain devenise „Mareșalul". Ceilalți doi mareșali supraviețuitori, Lyautey, care a murit în 1934, și Franchet, care a murit în 1942, nu fuseseră concurenți serioși pentru acest titlu. În 1929, Pétain a fost ales în unanimitate pe scaunul lui Foch din *Académie française*, iar elogiul tradițional de bun venit, rostit de Paul Valéry, a conturat cu eleganță mitul lui Pétain. Aspectul fizic al lui Pétain era potrivit pentru rolul pe care trebuia să îl joace – după cum a scris Blum după război: „Am fost surprins și pot spune că și sedus, la fel cum erau cei mai mulți dintre oamenii care l-au întâlnit, de noblețea ținutei lui, de privirea simplă și onestă a ochilor săi albaștri, de aerul grav și nobil exprimat de chipul său frumos"[33]. Ochii săi albaștri făceau parte din mitul ce îl învăluia pe Pétain.

Venerația pentru Pétain nu s-a limitat la adepții politicii de dreapta. El a fost în mod universal considerat ca fiind cel mai uman comandant pe timp de război – „cel mai uman dintre comandanții noștri militari", pentru a-l cita din nou pe Blum. Spre deosebire de Foch, Castelnau, Lyautey sau Franchet, el nu a fost catolic sau monarhist în manieră ostentativă. Într-o astfel de companie, nu i-a fost greu să dobândească reputația de bun republican. Pétain a fost, de asemenea, atent să

păstreze distanța de politică. În calitate de ministru de război în guvernul Doumergue, nu s-a abătut de la politica militară. Atunci când, în timpul Frontului Popular, ajutorul său Loustaunau-Lacau a creat *Corvignolles*, o rețea secretă anticomunistă a armatei, Pétain a fost informat de acest lucru, însă nu s-a implicat. Era la fel de prudent în politică precum era şi în război.

Prudența lui Pétain nu a putut opri elementele dreptei din a-l prezenta în anii 1930 ca fiind salvatorul națiunii. El s-a aflat în fruntea unui sondaj realizat de revista conservatoare *Le Petit* în 1935, cu scopul de a afla cine ar putea deveni cel mai popular dictator al Franței. Jurnalistul Gustave Hervé a publicat un pamflet intitulat *C'est Pétain qu'il nous faut* (1935), argumentând că Pétain era liderul providențial care ar putea salva Franța din ghearele haosului. Poate că Pétain nu a făcut nimic pentru a încuraja astfel de remarci, însă nici nu s-a dezis de acestea. El şi-a cultivat atent mitul, asigurându-se că nu cade în uitare. Discursurile sale publice erau cu atât mai eficiente cu cât erau relativ rare. Într-un discurs din 1934, el a învinuit profesorii că au dus la „năruirea statului şi a societății", învățând copiii să disprețuiască patriotismul. Aceasta a devenit o obsesie a lui Pétain, care şi-ar fi dorit să fie ministru al educației în guvernul Doumergue. În 1935, în timpul inaugurării unui memorial de război în Pirinei, el a rostit un elogiu al virtuților țăranului. Între cele două tururi ale alegerilor din 1936, el a declarat că această criză prin care trecea Franța nu era una de ordin material şi că era necesară o nouă *mistique*.

Aceste sentimente erau destul de răspândite, astfel că reputația lui Pétain în rândul stângii nu a fost întinată. Deşi a participat la unele întâlniri ale cercului de intelectuali maurrasieni, *Cercle Fustel de Coulanges*, Pétain nu era preocupat de ideologie sau de ideile politice abstracte: el privea politica din perspectiva unui militar. Tragedia lui Pétain era că devenise o persoană lipsită de importanță, dar care ajunsese să creadă în propriul mit. De fapt, exista o prăpastie considerabilă între individ şi virtuțile pe care le-a propovăduit. Deşi glorifica țărănimea şi propriile sale rădăcini rurale, Pétain lăsase de mult în urmă această lume.

El adora să fie o celebritate în lumea politico-jurnalistică a Parisului, bucurându-se de linguşirea celor titraţi şi faimoşi. Deşi a predicat virtuţile familiei, Pétain însuşi era un afemeiat fără copii, care s-a căsătorit în cele din urmă cu o femeie divorţată, în 1920, când avea 64 de ani. Căsătoria nu l-a împiedicat să umble din floare în floare: aspectul său, care seducea mulţimile, dădea roade şi în privinţa femeilor.

A fost greşit să credem că mitul a fost omul, dar a fost de asemenea greşit să credem că nu a existat nimic în spatele mitului. Aceasta a fost greşeala făcută de Laval. În discuţia sa din timpul Războiului Ciudat cu un jurnalist care susţinea că Pétain era prea bătrân pentru a mai juca un rol important, Laval a răspuns: „Acest lucru nu are importanţă. Ce-am putea să-i cerem? Să fie decorativ, o statuie pe un soclu. Numele lui, nimic mai mult!”[34] Totuşi, la vârsta de 83 de ani, Pétain era încă în formă fizică şi mentală excelentă, în afară de o uşoară problemă cu auzul. Părea cu douăzeci de ani mai tânăr decât era, iar vârsta reuşise doar să îi sporească aura nobilă, conferindu-i un aspect de bunăvoinţă părintească. De fapt, Pétain era orice altceva, numai binevoitor nu. Weygand a remarcat: „Este foarte rezervat. Nu-i place să-şi dezvăluie gândurile sau să le discute... Inima lui este foarte deschisă la afecţiunea colectivă, în special faţă de cei supuşi şi cei care au suferit – iubeşte cu adevărat ţăranii şi soldaţii... –, dar este mai inaccesibil pentru oameni în general, indiferent de natura relaţiilor pe care le-ar avea cu ei”[35]. Nu era uşor să ştii ce gândea Pétain, dar era prea facil să presupui că nu avea niciun gând. În spatele ochilor albaştri se aflau suspiciunea, grija de sine şi viclenia.

În martie 1939, Pétain a fost de acord să devină primul ambasador al Franţei în noul regim spaniol al generalului Franco. Stânga a protestat că Franco nu merita o astfel de onoare. În momentul izbucnirii războiului, Daladier i-a oferit lui Pétain un loc în guvernul său, însă Pétain a refuzat, sperând probabil să fie păstrat pe banca de rezervă, în cazul în care lucrurile ar fi mers prost. Deşi se afla în Spania, el a fost la curent cu evenimentele din Paris. Au existat zvonuri stăruitoare despre un viitor guvern Pétain. Dar, la fel ca în ajunul Primului Război Mondial, cariera militară a lui Pétain

dădea semne de final, aşa că în 1940 părea să îşi piardă speranţa că va ajunge să joace rolul politic care păruse cândva posibil. Într-o scrisoare din ianuarie 1940, el şi-a exprimat dorinţa de a „evita" politica: „Forţa mea fizică nu mi-ar mai permite să port povara unei funcţii, aşa că abandonez această idee"[36].

La fel ca în 1916, o catastrofă iminentă i-a sărit în ajutor.

La 18 mai, Pétain s-a alăturat guvernului Reynaud. El şi-a păstrat calmul, în timp ce catastrofa a început să se desfăşoare. Comandantul britanic Spears, care îl cunoscuse pe Pétain în timpul războiului anterior, l-a găsit amărât în legătură cu eşecurile politicienilor şi ale profesorilor. În loc să discute cu Spears despre conflict, Pétain i-a citit un discurs interminabil pe care îl ţinuse cândva despre Ioana d'Arc. Spears a reuşit să-l oprească pe Pétain din a mai citi un alt discurs despre ţărănime, în schimb Pétain i-a arătat macheta unei statui a Mareşalului călare[37].

În dezbaterea despre armistiţiu, Pétain i-a permis iniţial lui Weygand să facă jocurile. Nu exista nicio afinitate între cei doi bărbaţi – Weygand era un protejat al mareşalului Foch, care era rivalul lui Pétain. Ei au fost uniţi de convingerea că politicienii se făceau vinovaţi de conducerea Franţei într-un război pentru care nu era pregătită, că Marea Britanie a dezamăgit Franţa şi că a părăsi-o într-un astfel de moment ar însemna o dezertare şi ar condamna ţara la anarhie.

Armistiţiul

Odată ce Pétain s-a exprimat ferm în favoarea unui armistiţiu, lucrurile erau deja stabilite pentru Reynaud. Cum ar putea politicienii să aibă mai mare dreptate decât aceste două personalităţi militare marcante ale Franţei? La 16 iunie, Reynaud a demisionat, iar Pétain a fost rugat să formeze următorul guvern. Avea o listă de miniştri deja pregătită. Aceasta conţinea majoritatea miniştrilor din guvernul Reynaud care favorizaseră armistiţiul.

Demisia lui Reynaud a fost un act cu o semnificaţie fatală, deoarece a stabilit legalitatea oficială a guvernului lui Pétain. Dacă Reynaud şi-ar fi păstrat funcţia şi ar fi părăsit teritoriul

francez pentru a pleca în Algeria sau la Londra, orice guvern format de Pétain ar fi fost ilegal din punct de vedere tehnic. Acestea fiind spuse, chiar dacă Reynaud ar fi transferat guvernul (sau pe acei miniştri care ar fi vrut să-l urmeze) în străinătate, pe termen scurt, rezultatul nu ar fi fost atât de diferit. Inițial, Reynaud din Londra ar fi contat mai puțin decât Pétain în Franța. Dar acest lucru a fost valabil şi pentru de Gaulle, care totuşi a reuşit să-şi consolideze autoritatea, în ciuda faptului că nu se bucura de legalitatea oficială a unui guvern aflat în exil. Astfel, după ce a eşuat să acționeze precum Clemenceau în luna mai, Reynaud a ratat şi şansa de a fi asemenea lui de Gaulle în luna iunie.

Reynaud a argumentat mai târziu că demisia sa nu era în sine echivalentă cu acceptarea unui armistițiu. El a susținut că se aşteptase ca termenii armistițiului german să se dovedească inacceptabili, permițându-i astfel să reapară în scenă, în calitatea de lider al guvernului de rezistență. Poate că Reynaud s-a amăgit că acest lucru ar fi fost posibil, însă odată ce mecanismul pentru armistițiu a fost pus în mişcare, nu mai exista niciun motiv de a-l opri.

La 17 iunie, Pétain a transmis prima sa înregistrare către poporul francez: „Cu durere în suflet, vă comunic astăzi că trebuie să încetăm ostilitățile". Această frază nefericită a făcut ca mulți oameni să creadă mai degrabă că o încetare a focului fusese deja convenită decât că guvernul căuta încă soluții pentru obținerea unui armistițiu. Difuzarea a fost reluată cu următoarea modificare: „Trebuie să încercăm să punem capăt ostilităților". Dar răul deja fusese făcut, iar dintre cei 1,5 milioane de prizonieri de război capturați în bătălia din Franța, cei mai mulți au fost capturați în săptămâna dintre discursul lui Pétain şi semnarea armistițiului. Această prăbuşire finală a rezistenței militare franceze a slăbit probabilitatea ca guvernul să respingă vreun termen al armistițiului care ar fi fost propus de germani.

O ocazie pentru tabăra politicienilor care luptau împotriva armistițiului se afla într-o propunere de împărțire a guvernului Pétain în două părți: una care să rămână în Franța, iar cealaltă care să plece în Africa de Nord, împreună cu câțiva membri importanți ai parlamentului. Acest lucru ar

fi permis guvernului, teoretic, să discute despre eventualele condiții de armistițiu, eliberați de sub amenințarea trupelor germane. Pétain a acceptat tactica, deşi el însuşi nu era pregătit să plece. Însă aceia care, precum Marquet, au interpretat acest plan ca pe o manevră finală a grupării care se situa împotriva armistițiului au făcut lobby intens pentru a-l întârzia sau pentru a-l inversa. Sub această presiune, Pétain a început să se răzgândească. Un rol decisiv l-a jucat ministrul adjunct Raphaël Alibert, care a anunțat la 20 iunie că nu mai era atât de urgent pentru guvern să părăsească Franța, deoarece germanii nu traversaseră încă râul Loire. Sub influența acestor informații, despre care Alibert ştia că sunt false, miniştrii guvernului au fost instruiți să nu părăsească Bordeaux. Douăzeci şi şapte de parlamentari au plecat din Bordeaux la bordul navei *Massilia*, pe 21 iunie, iar printre ei nu exista niciun ministru.

Guvernul s-a bucurat de absența celor care plecaseră pe nava *Massilia*, având în vedere că parlamentarii respectivi erau cei mai înverşunați împotriva armistițiului. *Massilia* s-a dovedit a fi o capcană. După ce au plecat, fiind convinşi că astfel ajută la prevenirea semnării unui armistițiu, cei de la bord au descoperit, la sosirea în Casablanca, la 24 iunie, că armistițiul fusese deja semnat şi că ei fuseseră portretizați în presa franceză ca fiind dezertori.

La 21 iunie, termenii armistițiului german au fost înmânați reprezentantului francez, generalul Huntziger, în transportul feroviar de la Rethondes, în apropiere de Compiègne, exact în acelaşi loc unde, cu douăzeci şi doi de ani în urmă, Foch le-a prezentat germanilor învinşi termenii armistițiului de atunci. „Bietul meu prieten” – a fost răspunsul lui Weygand, atunci când Huntziger i-a telefonat pentru a-i spune unde se află.

Solicitările Germaniei erau puține: Franța va fi împărțită într-o zonă ocupată, în nord, şi o zonă neocupată, în sud, armata va fi demobilizată, mai puțin 100.000 de ofițeri care erau necesari pentru a asigura ordinea internă, flota va fi dezarmată şi navele vor fi ancorate în porturile lor de origine, cu promisiunea germanilor de a nu se atinge de ele, costul menținerii trupelor germane pe teritoriul francez va fi plătit

de către guvernul francez şi prizonierii francezi de război vor rămâne în captivitate până la sfârşitul războiului[38].

Aceşti termeni erau duri, dar nu suficient de iraționali pentru a-i alimenta pe cei care încă sperau că o majoritate a guvernului ar putea fi convinsă să îi respingă. Nu era inclusă niciuna dintre cele trei condiții pe care Pétain i le comunicase lui Huntziger ca fiind inacceptabile: ocuparea întregii Franțe, ocuparea oricărei părți a Imperiului, predarea oricărei părți a flotei. Moderația relativă a lui Hitler a fost o strategie calculată. La 18 iunie, el i-a spus lui Mussolini, care sperase la prăzi bogate, că era de preferat să nu provoace un eventual refuz al francezilor. Era în interesul Axei ca flota franceză să nu cadă în mâinile britanicilor, „în afară de responsabilitatea administrativă cu totul neplăcută pe care ar trebui să şi-o asume puterile ocupante" dacă francezii ar respinge armistițiul[39].

Armistițiul a fost semnat pe 22 iunie. Înainte de a intra în vigoare, a fost necesar să fie semnat un armistițiu şi cu Italia. Mussolini a trebuit să-l asculte pe Hitler şi să abandoneze temporar orice proiect ar fi avut în privința Imperiului francez. În consecință, termenii italieni erau mult mai îngăduitori decât se temeau francezii (sau decât sperau – dacă erau adversari ai armistițiului). Italienii au primit o mică zonă de ocupație, care se întindea de la Menton la graniță. Acest acord a fost semnat pe 24 iunie, iar cele două armistiții au intrat în vigoare a doua zi. După semnarea armistițiului, guvernul a fost nevoit să se mute de la Bordeaux în zona de ocupație germană. Pe 1 iulie şi-a înființat sediul la Vichy.

Ultimul obstacol posibil în calea implementării armistițiului ar fi putut veni din partea Imperiului. Telegrame care îndemnau guvernul să permită Imperiului să lupte au sosit la Bordeaux din partea administratorilor coloniali din Levant, de la generalul Boisson, din Africa de Vest Franceză, şi de la generalul Noguès, din Africa de Nord. Importanța strategică a Africii de Nord a făcut din Noguès o figură-cheie. Pe 24 iunie, generalul Mittelhauser din Levant l-a îndemnat să formeze un guvern imperial în Africa de Nord şi să continue lupta în alianță cu britanicii. Însă proconsulii imperiali, instruiți să fie

obedienți, nu s-au putut mobiliza în cele din urmă să se revolte, şi au sprijinit guvernul, cu oarecare reticență. De asemenea, aceştia au primit asigurări că armistițiul nu implica nicio amenințare pentru Imperiu[40]. Atunci când doi reprezentanți britanici, Lord Gort şi Duff Cooper, au sosit la Rabat, pe 26 iunie, pentru a încerca să intre în legătură cu pasagerii *Massiliei*, aceştia au fost împiedicați de către Noguès să o facă şi au fost trimişi înapoi în ziua următoare. Această intervenție britanică a contribuit probabil la consolidarea loialității lui Noguès față de guvern.

Acțiunile ulterioare ale Marii Britanii doar au consolidat această loialitate. În ciuda faptului că nu a existat nicio pretenție germană față de flotă, armistițiul nu a exclus în întregime temerile britanicilor că navele ar putea cădea în mâinile Germaniei. Dintre cele cinci porturi de origine către care trebuia să fie trimisă flota, toate, cu excepția unuia (Toulon), se aflau în zona ocupată. La 3 iulie, guvernul britanic a trimis o forță navală la Mers el Kébir, pe coasta algeriană, unde a fost ancorată o parte a flotei franceze. Comandantului francez i-a fost prezentat un ultimatum care solicita flotei franceze să abandoneze, să se alăture britanicilor sau să se îndrepte spre porturile coloniale franceze îndepărtate. A treia dintre aceste condiții, care a fost cel mai puțin acceptabilă din punctul de vedere al francezilor, pare să nu fi fost transmisă la timp către Vichy. Dar chiar dacă ar fi fost, nu ne putem imagina cum ar fi acceptat-o guvernul francez, având în vedere că ar fi reprezentat o încălcare a armistițiului care tocmai fusese semnat[41]. Amiralul francez Gensoul a respins ultimatumul, iar britanicii au deschis focul, omorând aproape 1.300 de marinari francezi. În Franța a avut loc o reacție furioasă împotriva britanicilor. Noguès a afirmat că „Boches nu ar fi avut cum să acționeze mai perfid de atât”, iar acest lucru i-a înlăturat îndoielile persistente pe care le avea cu privire la armistițiu[42].

Discuțiile despre armistițiu au devenit din ce în ce mai furibunde. Oponenții armistițiului au susținut că ar fi fost posibilă menținerea rezistenței militare din partea Imperiului. Deşi, după cum am observat, este puțin probabil ca francezii

să fi rezistat efectiv din Africa de Nord, germanilor nu le-ar fi fost uşor să transporte o armată pe continent pentru a contracara operațiunile combinate ale flotelor britanice şi franceze. Dorința lui Hitler de a evita o astfel de posibilitate, prin oferirea unor termeni ai armistițiului relativ îngăduitori, vine în sprijinul opiniei conform căreia acesta lua în serios perspectiva unei rezistențe din partea Franței. După război, susținătorii armistițiului au argumentat că, prin menținerea germanilor în afara Africii de Nord, armistițiul le-a permis aliaților să aterizeze acolo în noiembrie 1942 pentru a pregăti cucerirea Europei de Sud. Şi-au însuşit remarca pe care Churchill i-a făcut-o generalului Georges în ianuarie 1944, care nota că, în cele din urmă, armistițiul a servit interesului aliaților prin menținerea trupelor germane în afara Africii de Nord Franceze[43]. Deşi comentariul lui Churchill este corect, nu are nicio influență asupra motivelor pentru care Franța a semnat armistițiul în 1940. La momentul acela, intenția nu era cu siguranță cea de a păstra Africa de Nord liberă pentru ca francezii să poată intra din nou în războiul împotriva Germaniei. Dimpotrivă, se considera că războiul se încheiase, iar armistițiul era privit ca un prim pas spre o pace deplină.

Intervenţia lui Laval: sfârşitul Republicii

Anunțând termenii armistițiului către poporul francez, la 25 iunie, Pétain le-a comunicat că înfrângerea s-a produs deoarece „spiritul bucuriei" avusese de câştigat în fața „spiritului sacrificiului". Franța avea nevoie de „o nouă ordine..., de o reînnoire intelectuală şi morală"[44]. Legătura dintre suferință şi izbăvire, dintre căință şi renaştere, care era deja vizibilă în dezbaterea armistițiului, devenise de-acum explicită.

Înainte ca Pétain să se angajeze în crearea acestei noi ordini, el a trebuit mai întâi să-şi consolideze puterea. Încă existau, teoretic, un parlament şi un preşedinte, iar Pétain era, din punct de vedere tehnic, doar prim-ministru al unui guvern al celei de-A Treia Republici. Deşi Weygand probabil că nu s-ar fi preocupat de neregularitățile constituționale, Pétain, care a preferat întotdeauna să acționeze cu prudență,

nu era un om capabil să organizeze o lovitură de stat. Pierre Laval a văzut o portiță în oferirea unei alte soluții la problema care se ridica, a ceea ce aveau să facă în continuare. A fost o ironie ciudată faptul că Laval, omul care avea să realizeze distrugerea celei de-A Treia Republici în numele lui Pétain, a fost el însuşi un produs al acelei Republici şi întruchiparea a ceea ce criticii considerau a fi cele mai periculoase vicii[45].

Pentru Laval, prezența guvernului la Vichy a fost extrem de convenabilă, deoarece deținea o proprietate aproape de satul Châteldon, unde se născuse. Tatăl lui Laval fusese hangiul satului şi deținuse, de asemenea, o măcelărie. Familia fusese înstărită, dar cu un statut social modest – aflat undeva între țărănime şi mica burghezie. Era un tipar clasic al istoriei sociale franceze ca occitanii ambițioşi să plece la Paris pentru a face avere, de obicei în calitate de comercianți sau proprietari de cafenele. În cazul lui Laval, succesul a venit în cadrul baroului. După ce a studiat dreptul, şi-a început cariera apărând sindicalişti în tribunale. Astfel, era absolut firesc ca Laval să-şi înceapă cariera politică în calitate de stângist. El a fost ales în parlament ca socialist în 1914 şi a ținut primul său discurs parlamentar în 1917, în apărarea socialiştilor francezi care doreau să meargă la Stockholm pentru a discuta despre condițiile de pace cu socialiştii din alte puteri beligerante.

La alegerile din 1919, Laval şi-a pierdut scaunul. Trei ani mai târziu a fost ales primar al suburbiei pariziene de la Aubervilliers, iar în 1924 s-a întors în parlament reprezentând aceeaşi circumscripție. Aubervilliers a devenit fieful său electoral. Aparent, Laval era încă de stânga, iar primele sale posturi în cabinet au fost în guverne scurte de centru-stânga, în 1925-1926, însă treptat s-a mutat spre dreapta. Prima sa funcție importantă a fost cea de ministru al muncii în guvernul Tardieu, în 1930, iar când a devenit premier pentru prima dată, în 1931, a fost în calitate de lider al unui guvern de dreapta.

Într-o anumită măsură, trecerea lui Laval de la stânga la dreapta reflectă prosperitatea sa în creştere şi succesul său social. În timpul anilor ’20, cariera sa în avocatură l-a transformat într-un om extrem de bogat. În 1923 a cumpărat

o proprietate în Normandia, urmată de un ziar şi un post de radio. Laval şi-a pecetluit poziţia socială în 1931, când a cumpărat un castel în satul său natal. În 1935, fiica sa s-a căsătorit cu contele de Chambrun. Ascensiunea socială a lui Laval nu a fost singurul motiv, nici măcar motivul principal al tranziţiei sale spre dreapta. O astfel de traiectorie nu era fără precedent în cea de-A Treia Republică. Aristide Briand, care devenise un fel de model pentru Laval, şi-a început de asemenea cariera politică de partea extremei stângi, înainte de a deveni un pilon al politicii centriste. Socialismul lui Laval nu fusese niciodată doctrinar. Era mai mult o simpatie instinctivă faţă de cei din mediile modeste. Întotdeauna a plasat experienţele personale deasupra ideologiilor.

În calitate de primar al Aubervilliers, Laval a învăţat artele patronatului şi clientelismului, pe care le-a practicat pentru restul carierei sale. Nu a guvernat conform unor idei fixe, ci folosindu-se de improvizaţie şi persuasiune. Asemenea lui Briand, nu şi-a notat nimic şi nu a petrecut prea mult timp studiind documentele oficiale. Prefera conversaţiile care îi permiteau să-şi învăluie interlocutorii într-o ceaţă plină de farmec şi fum de ţigară (la fel ca Briand, şi el a fost un fumător înrăit). Laval era capabil să inspire şi să ofere o loialitate personală profundă. Pierre Cathala, pe care l-a întâlnit pentru prima dată când erau adolescenţi, în timp ce se pregăteau de examenul de bacalaureat în acelaşi *lycée*, a fost unul dintre numeroşii adepţi care l-au însoţit pe Laval pe parcursul carierei sale politice, sfârşind ca ministru al finanţelor în 1942. Relaţii trainice de acest fel i-au permis lui Laval să considere că, în esenţă, el nu şi-a trădat originile sau credinţele.

Având puţine idei politice configurate, Laval nu înţelegea politicienii care nu puteau fi convinşi sau flataţi, intimidaţi sau cumpăraţi. Duşmanii săi au susţinut că acesta practica politica la fel ca un vânzător de cai. Laval nu a văzut această afirmaţie ca pe o insultă. Era mândru de originea sa rurală. Nimic nu-i făcea mai multă plăcere decât să inspecteze animalele de pe proprietatea sa.

Nu era adevărat că Laval nu credea în nimic. La un moment dat, acesta a menţionat că era greşit să fie descris ca fiind

cinic, din moment ce întreaga sa carieră fusese dedicată cauzei păcii. Aceasta nu înseamnă că el a fost un pacifist, în sens ideologic, dar nu putea vedea niciun sens în război, lipsindu-i imaginația care să-i permită să conceapă o anumită cauză care ar putea justifica războiul. Acest detaliu explică afinitatea lui Laval pentru Briand, care l-a inițiat în afacerile internaționale, deşi Laval nu a împărtăşit niciodată idealismul acestuia referitor la Liga Națiunilor. Când Laval s-a întors la guvernare, după februarie 1934, a fost convins că putea salva pacea, construind relații bune cu Italia lui Mussolini.

Dorința lui Laval de a crea relații bune cu Italia nu a fost inspirată de niciun fel de simpatie ideologică pentru regimul lui Mussolini. Însă opoziția pe care această politică a stârnit-o asupra stângii a început să îl împingă mai departe pe Laval spre dreapta. El a fost furios atunci când, în numele ideologiei, stânga a pus în pericol politica sa proitaliană, insistând asupra sancțiunilor împotriva lui Mussolini după ce Italia a invadat Abisinia, în 1935. Revolta lui Laval împotriva stângii s-a accentuat după ce Frontul Popular l-a înlăturat de la putere, în 1936. Politica sa de linguşire şi camaraderie a fost mai puțin eficientă în climatul ideologic de la sfârşitul anilor 1930. În 1940, Laval a comentat: „Camera s-a lepădat de mine (în 1936), acum o să mă lepăd eu de ea”. Laval a trecut de la a fi un cinic genial la a fi un cinic afectat.

În 1939, Laval a fost frustrat că Franța era târâtă într-un război din care a crezut că el o poate salva cu adevărat. Deşi îi lipsea vanitatea personală, Laval, ca mulți oameni realizați, îşi dezvoltase un puternic simț al propriilor capacități şi îl agita faptul că oamenii mai puțin capabili creau dezordine. Când Pétain i-a comunicat, în iulie 1940, că germanii nu aveau încredere în el, Laval i-a răspuns că acest lucru se datorează faptului că erau îngrijorați că ar putea să-i păcălească[46]. În timpul Războiului Ciudat, Laval a fost unul dintre cei mai activi complotişti parlamentari ai lobby-ului pentru pace. Deja la mijlocul lunii septembrie existau zvonuri despre un guvern Laval-Pétain[47]. Între cei doi bărbați nu exista o prea mare afinitate temperamentală, însă aceştia onorau ceea ce aveau să-şi ofere unul altuia: Pétain avea

nevoie de abilitățile politice ale lui Laval, iar Laval avea nevoie de prestigiul lui Pétain. O legătură personală a fost asigurată de ginerele lui Laval, contele de Chambrun, care făcuse parte din echipa lui Pétain în 1917.

Când şi-a format guvernul, Pétain intenționa să îl facă pe Laval ministru de externe. Această mişcare a fost blocată de Weygand, pentru care Laval a reprezentat tot ceea ce acesta detesta mai mult la Republică, şi de cei care au vrut să evite trimiterea unor semnale excesiv progermane atunci când relațiile cu Anglia încă nu fuseseră zdruncinate. Laval a intrat în cele din urmă în guvern în calitate de vicepremier la 23 iunie, după semnarea armistițiului. El şi-a consolidat în scurt timp influența prin trasarea unei soluții la problema viitorului politic al Franței. Ideea sa era că parlamentul trebuia convins să se autodizolve, prin acordarea puterii depline lui Pétain pentru a revizui Constituția.

Cabinetul a aprobat tactica lui Laval pe 4 iulie, dar alte planuri erau încă în aşteptare, iar Pétain nu părea să fi respins niciunul dintre ele. Una dintre idei, propusă de Flandin, a fost aceea că preşedintele Lebrun ar trebui să demisioneze, iar parlamentul să îl aleagă pe Pétain în locul său. Pétain ar combina astfel funcțiile de preşedinte şi de premier în cadrul actualei constituții. Planul lui Flandin a eşuat atunci când Lebrun a precizat că va refuza să demisioneze. Acesta era singurul act notabil în opt ani ca preşedinte. O altă idee, propusă de un grup de senatori, a fost aceea că ar trebui suspendată Constituția până la sfârşitul războiului, iar lui Pétain să îi fie acordate puteri legislative depline între timp. În cele din urmă, Laval a respins cu succes aceste contrapropuneri, care erau mai puțin radicale decât ale sale. A admis două puncte: noua constituție avea să fie supusă ratificării poporului, iar Petain nu va avea puterea de a declara război fără aprobarea parlamentului.

Următorul pas al lui Laval a fost obținerea aprobării parlamentare. Pe măsură ce deputații soseau la Vichy, Laval i-a supus unui amestec de farmec şi de hărțuire. El i-a asigurat că puteau să aibă încredere că Pétain nu va face abuz de putere, avertizându-i de asemenea că, dacă nu

aveau să acționeze ei primii, Weygand sau germanii o vor face cu siguranță. La 9 iulie, în Cazinoul Vichy, parlamentul s-a reunit pentru a examina propunerea de revizuire a Constituției. Laval, care a clarificat faptul că vorbea cu autoritatea deplină a lui Pétain, a subliniat argumentul pentru revizuirea constituțională: „Un mare dezastru cum este acesta nu poate lăsa intacte instituțiile care l-au atras". Proiectul de lege a fost aprobat aproape în unanimitate, cu 624 de voturi pentru şi 4 voturi împotrivă.

După ce a obținut aprobarea pentru principiul revizuirii, succesul real al lui Laval a avut loc a doua zi, când propunerea de a-i acorda lui Pétain autoritate de revizuire a Constituției a fost adoptată cu 569 de voturi pentru, 80 de voturi împotrivă şi 17 abțineri. Această majoritate masivă a fost explicată parțial de absența acelor *députés* care ar fi votat împotrivă, comunişții erau neeligibili, iar parlamentarii de la bordul *Massiliei* erau încă blocați în Africa de Nord. Léon Blum, care a votat împotrivă, a susținut că oamenii au votat de teama lui Weygand sau a germanilor. Frica a fost un factor, dar nu unul decisiv. În esență, votul s-a născut din disperarea ideii de înfrângere. A dezvăluit o erodare a credinței în instituțiile Republicii şi în întregul spectru politic. La 10 iulie, doar cinci *députés* de dreapta (doi dintre ei, membri în PDP creştin-democrat) au votat împotrivă, însă chiar dacă majoritatea din cei 80 care au votat „nu" erau de stânga, aceştia se aflau în minoritate în cadrul propriilor partide (cu excepția celor cinci membri ai grupului *Jeune République*, catolic de stânga, cu toții votând „nu"): 57% dintre *députés* socialişti şi 58% dintre radicali au votat ca lui Pétain să îi fie acordate puteri depline[48].

Astfel de oameni nu au votat pentru ceea ce am ajuns să cunoaştem ca fiind „Regimul de la Vichy". Dimensiunea majorității a fost în esență un vot de încredere pentru Pétain şi este în întregime explicabilă fără a invoca magia neagră a lui Laval. Dimpotrivă, implicarea lui Laval chiar a sporit reticența. Laval a reuşit nu doar să îngroape Republica, ci mai ales să-l convingă pe Pétain de indispensabilitatea sa pentru această cauză. Recompensa sa era faptul că a jucat un rol-cheie în noul regim[49]. Laval a fost, de asemenea,

important pentru Pétain deoarece se bucura de relaţii bune cu Germania. Dar Laval a supraestimat probabil măsura în care Pétain i se considera îndatorat. Când Laval l-a informat pe Pétain că votul se desfăşurase fără probleme şi a sugerat că mareşalul ar trebui să iasă în balcon pentru a primi aplauzele mulţimii, Pétain a refuzat, spunându-i unuia dintre ajutoarele sale: „El (Laval) vrea să primească aplauzele în spatele meu, dar nu-i voi juca jocul”[50].

A fost Regimul de la Vichy „legal”?

La 11 iulie, Pétain a emis primele acte constituţionale în conformitate cu noile sale puteri. Prima lege a pus capăt efectiv Republicii prin abrogarea celebrei modificări a lui Wallon din 1875, care a creat funcţia de Preşedinte al Republicii (şi, prin urmare, Republica). Astfel, Pétain a fost declarat şef al statului francez. Al doilea act i-a conferit lui Pétain puteri depline de a numi şi a demite miniştri şi de a adopta legi prin Consiliul de Miniştri. Al treilea act suspenda parlamentul până la o nouă notificare. Cea de-a patra lege îi permitea lui Pétain să-şi desemneze succesorul, iar el l-a ales pe Laval pentru această poziţie. După cel de-al şaptelea act, din ianuarie 1941, care l-a autorizat pe Pétain să investigheze şi să sancţioneze toţi funcţionarii publici ale căror atribuţii erau considerate nesatisfăcătoare, Pétain acumulase aproape toate puterile legislative, executive şi judiciare. Unul dintre consilierii săi a comentat că Pétain avea acum mai multă putere decât orice lider francez de la Louis al XIV-lea până atunci, iar Laval era moştenitorul tronului său.

Mulţi dintre cei care au votat pentru Pétain la 10 iulie nu se aşteptau la acest lucru. S-au consumat litri de cerneală dezbătându-se dacă aceste măsuri au reprezentat un fel de lovitură de stat. Francezii liberi ai lui de Gaulle au făcut eforturi să demonstreze că Regimul de la Vichy era ilegal. În decembrie 1940, juristul René Cassin, care i s-a alăturat lui de Gaulle la Londra, a publicat dovada sa cu privire la ilegalitatea Vichy-ului. El a argumentat că, în afară de circumstanţele neregulamentare din jurul votului din 10 iulie

– climatul de intimidare şi absența multor deputați –, parlamentul nu avea capacitatea de a-şi delega dreptul său de a modifica Constituția. Mai mult, prin neprezentarea actelor sale constituționale pentru ratificarea populară, aşa cum fusese stipulat în votul din 10 iulie, Pétain a încălcat autoritatea pe care a primit-o[51].

Valabilitatea juridică a argumentelor lui Cassin este discutabilă. Chiar dacă sunt acceptate, ilegalitatea guvernului Pétain ar fi datată de la 10 iulie sau ulterior. Cu toate acestea, în alte ocazii, francezii liberi au oferit diferite argumente pentru ilegalitatea guvernului lui Pétain. La 27 octombrie 1940, de Gaulle a emis un manifest prin care declară guvernul de la Vichy ca fiind neconstituțional şi a anunțat înființarea unui consiliu responsabil pentru acele teritorii ale Imperiului care nu se aflau sub control inamic, pe baza legislației franceze dinainte de 23 iunie 1940. Alegerea datei de 23 iunie a presupus că ilegalitatea guvernului datează din momentul semnării armistițiului, deoarece suveranitatea franceză fusese confiscată de către Germania. O ordonanță mai târzie a lui de Gaulle, din 9 august 1944, care a devenit baza legală a regimului posteliberare, a susținut că orice lege adoptată după 16 iunie 1940 este nulă şi neavenită. Prin alegerea acestei date a fost confirmat că ilegalitatea regimului Pétain a precedat armistițiul.

Această ezitare în privința datei – 16 iunie sau 23 iunie sau 10 iulie – subliniază slăbiciunea argumentelor care încercau să dovedească ilegalitatea guvernului Pétain. De aceea, de Gaulle a invocat şi noțiunea mai puțin precisă a legitimității. Pentru de Gaulle, guvernul unei țări parțial ocupate nu putea fi legitim. Dar legitimitatea este un concept alunecos. Dacă este conferită atunci când populația unei țări sprijină regimul, popularitatea copleşitoare a lui Pétain de până în 1942 i-a conferit cu siguranță legitimitate. În cazul în care este conferită de recunoaşterea internațională, Vichy a trecut, de asemenea, testul. Deşi relațiile diplomatice franceze cu Marea Britanie au încetat în iulie, Regimul de la Vichy a avut în perioada 1940-1941 relații diplomatice cu patruzeci de țări, inclusiv cu Statele Unite, Canada, China şi Japonia[52].

Prin urmare, se pare că nu există nicio îndoială că, la început, liderii de la Vichy erau atât legali, cât şi legitimi. Aceasta nu este doar o chestiune de interes academic, ci însemna că de Gaulle era, din punct de vedere tehnic, un disident şi un rebel, iar poziția sa era mai şubredă decât cea a guvernelor constituite oficial în exil. Legalitatea Vichy-ului a afectat, de asemenea, reacțiile administrației franceze. Cel puțin în primele zile, nerespectarea regimului a provocat o criză mai mare de conştiință decât supunerea în fața acestuia. În afară de reputația glorioasă a lui Pétain, regimul avea legea de partea sa.

Acest aspect a făcut ca Regimul de la Vichy să fie aproape unic în Europa de Vest aflată sub ocupație germană. În Belgia, regele Leopold al II-lea a semnat capitularea armatelor la 28 mai şi s-a considerat prizonier al germanilor. Guvernul a fugit la Londra şi a fost recunoscut de aliați drept guvern oficial. Leopold însă nu îl mai recunoaştea. El l-a întâlnit pe Hitler în noiembrie 1940 şi ar fi dorit să înființeze un guvern concurent în Belgia, însă germanii nu au dorit acest lucru. În schimb, Belgia a fost condusă direct de către armata germană, prin persoana generalului von Falkenhausen, care a condus prin intermediul secretarilor generali belgieni, care erau principalii funcționari publici din fiecare minister. Înainte de război, guvernul îi autorizase pe secretarii generali să rămână în funcții, în cazul unei înfrângeri, şi să se asigure că țara continuă să fie administrată. Aceştia au fost forțați de împrejurări să decidă singuri posibilitatea acceptării tuturor cerințelor germanilor. În anumite ocazii, erau ajutați de instanțele judecătoreşti care rămăseseră în funcțiune şi care interveneau uneori pentru a contesta lipsa de constituționalitate a actelor pe care secretarii generali trebuiau să le execute. În decembrie, această stare de fapt s-a transformat într-un conflict deschis, iar instanțele au intrat în grevă. Acestea au capitulat câteva zile mai târziu, iar din acel moment secretarii generali au fost nevoiți să revină la propria lor judecată şi la propriul simț al datoriei.

În Olanda, Regina Wilhelmina a fugit la Londra împreună cu guvernul. Nu a existat, la fel ca în Belgia, un conflict de

legitimitate între rege şi guvernul său. Germanii au instalat un administrator civil, pe Arthur Seyss-Inquart. Administrația a fost, la fel ca în Belgia, în mâinile secretarului general. În Norvegia, regele Haakon al VII-lea şi guvernul său au plecat la Londra după instalarea ocupației germane. Reprezentantul german din Norvegia, Josef Terboven, a încercat să-i convingă pe parlamentarii norvegieni rămaşi în țară să formeze un guvern şi să declare detronarea regelui. Acest lucru nu a avut succes, iar germanii s-au rezumat să înființeze un consiliu compus din câțiva fascişti norvegieni, care nu reprezentau pe nimeni, decât pe ei înşişi. Politicienii norvegieni nu doreau să se asocieze cu germanii. Deoarece nu au fost furnizate instrucțiuni pentru funcționarii publici ai țării, aceştia au fost nevoiți să îşi vadă singuri de treabă. Unii au demisionat, iar alții au încercat să-şi îndeplinească sarcinile administrative de zi cu zi.

Singurul caz comparabil cu al Franței a fost Danemarca, ocupată de Germania la 9 aprilie 1940. Monarhul şi guvernul danez au decis să nu plece şi li s-a permis să rămână la putere. Acest aranjament a rezistat până în august 1943, când germanii, nevoiți să facă față creşterii activității de rezistență, au încercat să convingă guvernul să declare legea marțială. Această cerere le-a fost refuzată, iar germanii au preluat controlul deplin. Până la acest punct însă, germanii interveniseră prea puțin în afacerile interne ale Danemarcei. Instituțiile democratice au fost păstrate intacte, în asemenea măsură încât alegerile libere au avut loc în 1943. În Franța însă, deşi guvernul a păstrat un grad similar de independență, acesta a decis să întreprindă o transformare fundamentală a societății franceze, pe care a botezat-o „Revoluția Națională". Atunci când administratorilor francezi li s-a impus să adopte măsuri antidemocratice sau antisemite, de cele mai multe ori li s-a cerut să aplice legile franceze, şi nu pe cele germane.

Partea a II-a

Regimul: Revoluţia Naţională şi Colaborarea

Introducere la partea a II-a

Armistițiul din 23 iunie 1940 şi votul pentru acordarea de puteri depline lui Pétain din 10 iulie 1940 au definit cadrul oficial al relațiilor franco-germane şi al politicii interne franceze pentru următorii patru ani. Însă multe întrebări au rămas fără răspuns. În domeniul afacerilor externe, noul regim s-ar fi putut limita la armistițiu şi ar fi aşteptat desfăşurarea evenimentelor, iar pe plan intern, s-ar fi putut limita la sarcinile de bază ale administrației până când viitorul ar fi fost mai clar. Nu a făcut nici una, nici alta. Pentru Vichy, armistițiul a fost preludiul unei redefiniri durabile a relațiilor franco-germane, ceea ce s-a numit „colaborare", iar puterile depline ale lui Pétain, preludiul unei transformări fundamentale a politicii şi societății, ceea ce a ajuns să fie numită „Revoluția Națională". Armistițiul şi votul pentru puteri depline au reprezentat condiția necesară a acestor politici, însă nu le-au făcut inevitabile. Acestea au fost o alegere intenționată.

De asemenea, niciuna dintre aceste politici nu a atras-o după sine pe cealaltă, în mod necesar. În Danemarca, guvernul lui Eric Scavenius şi-a orientat politica externă asupra Germaniei – chiar alăturându-se Pactului anti-Comintern în 1941, lucru pe care Vichy nu l-a făcut niciodată –, dar acest lucru nu i-a afectat în mod esențial agenda politicii interne. În ciuda exemplului danez, nu ar fi fost nerezonabil ca liderii de la Vichy să presupună că Germania va vedea într-o lumină mai favorabilă un regim care adoptase un sistem politic mai autoritar, iar acesta a fost unul dintre argumentele lui Laval pentru schimbarea de regim. Însă era puțin probabil ca politica democratică să fi rămas complet neschimbată, de vreme ce o jumătate a Franței era aflată sub ocupație. De fapt, interesul germanilor față de aranjamentele politice interne ale Franței a fost scăzut în primii doi ani, atâta vreme cât ordinea publică era menținută. Într-adevăr, atâta vreme cât Revoluția Națională

încuraja valorile tradiționale ale patriotismului francez, germanii erau suspicioşi. Astfel că stâlpi ai Revoluției Naționale precum Legiunea Veteranilor şi mişcările de tineret au fost interzise în zona ocupată.

Nu numai că Revoluția Națională şi colaborarea erau distincte, dar, în cadrul regimului, nu toată lumea a sprijinit ambele poziții cu acelaşi entuziasm. Weygand s-a opus colaborării, sprijinind cu ardoare Revoluția Națională. El a sperat că reformele interne ale Franței îi vor permite într-o zi să îşi răzbune înfrângerea, aşa cum făcuse Prusia, după bătălia de la Jena. Această analogie era adesea invocată. Laval, pe de altă parte, era cinic în legătură cu Revoluția Națională, dar devotat colaborării. Weygand şi Laval se aflau la cele două extreme, ceea îi făcea să se urască reciproc. În general, atitudinile diferite față de colaborare şi față de Revoluția Națională erau chestiuni ce țineau de priorități şi de importanța oferită – separându-le pe cele cu o perspectivă preponderent francocentrică de cele cu o perspectivă europeană. Pétain aparținea primei categorii. Principala sa aşteptare de la colaborare a fost aceea de a-i determina pe germani să reducă condițiile impuse Franței, facilitând astfel reformele guvernului său. Laval făcea parte din cea de-a doua categorie. Singura sa cerință de la politica internă era să păstreze ordinea publică, pentru a nu-i supăra pe germani. Pentru Pétain, colaborarea a fost instrumentul Revoluției Naționale, iar pentru Laval, Revoluția Națională reprezenta instrumentul colaborării.

Fără victoria Germaniei însă, cei care şi-au dorit să realizeze o revoluție națională nu ar fi obținut puterea. Ceea ce însemna că această distincție între colaborare şi Revoluția Națională fusese confuză de la început chiar şi pentru cei care le-au conceput ca fiind separate. Cele două erau conectate într-o manieră perfidă şi subtilă. A fost un demers logic şi uşor care ne permite să trecem de la a spune, în 1940, că înfrângerea Franței, deşi regretabilă, a făcut reformele inevitabile, la a susține că înfrângerea Franței a fost mai puțin regretabilă, deoarece a făcut posibile reformele. Aceasta a fost forța comentariului Arhiepiscopului de Lyon, Cardinalul Gerlier: „Dacă eram victorioşi, am fi

rămas probabil prizonierii greşelilor noastre”[1]. La 28 mai 1941, economistul Charles Rist a expus o versiune mai extremă a acestui sentiment: „Doamna Aubouin îmi spune că după armistițiu a primit o scrisoare de la un prieten reacționar al ei care conținea aceste cuvinte: «În sfârşit am biruit!». Ea îmi spune că nu a reuşit să înțeleagă imediat.”[2]

Această legătură dintre Revoluția Națională şi înfrângerea franceză nu a fost pentru nimeni mai paradoxală decât pentru germanofobul Charles Maurras. Acesta a devenit celebru pentru remarca sa că 1940 a fost o „surpriză divină”. Maurras nu se referea la faptul că ar fi salutat înfrângerea, ci că țara a obținut beneficii neaşteptate din momentul venirii lui Pétain la putere. Surpriza divină era Pétain, nu Germania. Chiar şi aşa, Maurras a considerat jenantă chestiunea colaborării. Sintagma „surpriză divină” a apărut în cartea sa *La Seule France*, publicată în aprilie 1941. El şi-a rezumat poziția astfel: „Doar Franța (*France Seule*) sau, dacă preferați, Franța singură (*La Seule France*).” Pentru Maurras, aceasta însemna loialitate necondiționată față de Pétain, fără să fie nevoie să adopte o poziție privind colaborarea. El îşi dorea să uite că Germania era prezentă.

Un grup care nu a avut dificultăți în reconcilierea reformei interne a Franței cu cea a colaborării a fost cel care a ajuns să fie descris drept „colaboraționiştii”. Pentru ei, colaborarea a fost condiția de renaştere internă, iar renaşterea internă însemna garantarea angajamentului față de colaborare. Idealul celor mai extremişti dintre colaboraționişti, care se aflau în principal la Paris, era o Franță național-socialistă. Au atacat Vichy pentru că nu mergea suficient de departe şi au luat în derâdere parada agnosticismului lui Maurras asupra Germaniei: „Cineva ar putea, de asemenea – a afirmat unul dintre ei –, să susțină o politică a «la Provence Seule»”[3].

Primele trei capitole din partea a II-a vor trata succesiv cele trei poziții care au fost subliniate mai sus – Revoluția Națională, colaborarea şi colaboraționismul –, începând din 1940 până în 1942. Capitolul 10, care prezintă istoria regimului din 1942 până în 1944, nu va mai separa cele trei componente, deoarece granițele dintre Revoluția Națională, colaborare şi colaboraționism, care nu fuseseră cu totul

distincte, au devenit în practică cu totul neclare. Din 1942, germanii au început să se amestece din ce în ce mai mult în afacerile interne franceze. Ei au început să implementeze o economie de război cu drepturi depline, care a solicitat Franței să le ofere tot mai mult. În același timp, au început să pună în aplicare politica de exterminare a evreilor și au insistat ca guvernul francez să îi ajute să îi reunească. În acest context, ideea de a urma o politică autonomă de reformă internă franceză a devenit din ce în ce mai nerealistă. Politica internă franceză nu mai putea fi separată de colaborarea cu Germania. Cei care au rămas loiali Regimului Vichy au fost nevoiți să se confrunte cu faptul că supraviețuirea lor depindea de o victorie germană în Europa, și din acest motiv colaboraționiștii au devenit mai influenți decât era Vichy în sine.

CAPITOLUL 7

Revoluția Națională

Vichy, un oraș balnear leneș, era la fel de neverosimil să devină o capitală pentru Franța cum ar fi fost și Harrogate sau Cheltenham în Anglia[1]. După ce a părăsit Bordeaux, guvernul s-a mutat inițial la Clermont-Ferrand, în inima regiunii Auvergne. A rămas acolo o singură zi, deoarece orașul nu avea suficiente locuri de cazare. Lyon, al doilea oraș din Franța, ar fi fost o alegere evidentă pentru a deveni capitală, însă avea o populație mare de muncitori, iar primarul său radical, Édouard Herriot, se identifica îndeaproape cu A Treia Republică. Reputația de prost gust a Marsiliei ca fiind un „Chicago francez" a făcut din aceasta un spațiu nepotrivit pentru a lansa o renaștere morală a Franței. Toulouse era prea departe din punct de vedere geografic și avea o tradiție de stânga. Vichy nu a avut niciunul dintre aceste dezavantaje: era localizat în centrul Franței, cochet și fără o populație de muncitori care ar fi putut crea probleme. Cel mai important, hotelurile sale mari, destinate turiștilor balneari, erau ideale pentru a găzdui ministerele itinerante.

După cum s-a dovedit, acest cadru ruritanian era singurul loc adecvat pentru proiectul himeric de regenerare a Franței, în vreme ce jumătate de țară era ocupată de germani, iar războiul devasta Europa. De la Vichy, lumea reală părea undeva departe.

Pétain s-a instalat la etajul al treilea al Hôtel du Parc, iar Laval, la etajul de mai jos. Ministerul de interne a preluat Cazinoul, iar Ministerul colonial, stârnind un oarecare amuzament, a preluat Hôtel de l'Angleterre. Ministerele mai mici îşi deschiseseră birouri în hoteluri mai mici. Condițiile erau incredibil de inadecvate din cauza lipsei de spațiu. Dormitoarele funcționau ca birouri în timpul zilei, iar căzile de baie au trebuit să fie utilizate ca dulapuri pentru documente. Disconfortul din Vichy a sporit în prima iarnă, deoarece oraşul era echipat doar pentru comerțul turistic de vară şi nu fusese construită nicio infrastructură pentru încălzire. Unui ministru prevăzător, care a cerut cărbuni, i s-a răspuns că guvernul avea să părăsească Vichy până la venirea Crăciunului[2]. Intenția era de a reveni la Paris, aşa cum specificase armistițiul. Însă germanii nu au mai agreat această idee, iar negocierea unui transfer a fost tărăgănată până la venirea verii. Se vorbea şi despre o mutare la Versailles. În cele din urmă însă, nu a avut loc nicio mutare. Capitala provizorie a devenit permanentă[3].

Dimensiunea mică a oraşului a contribuit la atmosfera febrilă creată de bârfe şi intrigi. Vichy era un loc plicticos, cu puține distracții, nu erau prea multe de făcut, în afară de a complota şi a răspândi ură. Coridoarele hotelurilor din Vichy nu mai fuseseră niciodată cadrul acestei încrengături de conspirații, speculații şi fantezie, cum au fost în primele săptămâni. Cărturarii, profeții şi politicienii au venit în oraş, oferindu-şi serviciile şi oferind soluții la problemele Franței. Totul era în joc, în timp ce orientarea politică a regimului rămânea incertă. Spre deosebire de Italia în 1922 sau de Germania în 1933, regimul nu s-a născut dintr-o criză internă, ci dintr-o înfrângere externă. A existat o criză politică internă în anii 1930 în Franța, însă Daladier a furnizat o soluționare provizorie a acesteia, în 1938. Căderea Franței a redeschis această criză fără a precondiționa rezultatul. Acest

lucru a însemnat că situația din 1940 era una cu un final relativ deschis. Exista un vid şi prea mulți dispuşi să-l umple.

Lobby-ul a început chiar înainte ca parlamentul să voteze puteri depline pentru Pétain. La 28 iunie, Weygand l-a prezentat pe Pétain printr-un memorandum de apel la politici inspirate de „Dumnezeu, *patrie*, familie, muncă”[4]. Diferită de conservatorismul tradiționalist al lui Weygand a fost declarația publicată la 7 iulie de fostul radical Gaston Bergery, a cărui deziluzie față de democrația parlamentară l-a împins din ce în ce mai mult către fascism. În declarația sa, acesta a solicitat colaborarea cu Germania şi organizarea unei noi ordini autoritare în Franța. Nouăzeci şi şapte de *députés* au sprijinit această declarație, douăzeci şi nouă dintre ei fiind socialişti[5]. Între semnatari era inclus şi Marcel Déat, care se îndrepta şi el spre fascism. La 8 iulie, a scris în ziarul *L'Œuvre:* „Avem nevoie, la fel ca alte popoare care şi-au desfăşurat propria revoluție, fie că este vorba de Italia, Germania sau Rusia, de un partid, de un singur partid, care stabileşte şi orientează aspirațiile comune ale poporului”[6].

Guvernul pe care Pétain l-a format la 12 iulie, alcătuit în mare parte din reprezentanți ai dreptei tradiționale, a reprezentat o dezamăgire pentru Bergery, Déat şi alți susținători ai politicilor fasciste. Déat l-a descris ca fiind un „consorțiu al bătrânilor... O echipă de reacționari care oferea perspectiva unui guvern sub-Doumergue”[7]. Însă Déat nu şi-a pierdut încrederea. În timp ce făcea lobby pe lângă Pétain şi Laval pentru înființarea unui singur partid, Déat a fondat o comisie pentru a lucra la detalii[8]. Raportul comisiei, finalizat în 27 iulie, a susținut că un singur partid, acționând ca unic mediator între stat şi societate, ar crea o veritabilă comunitate națională.

Deşi Déat îşi dorea ca toate partidele şi grupurile de interese existente să fie absorbite în această nouă organizație, membrii comisiei sale nici măcar nu se puteau pune de acord între ei. Bergery a dorit să meargă să studieze partidele unice din Italia, Germania şi Portugalia. Doriot, care a trimis un reprezentant în Comisie, urmărea să asigure un rol predominant pentru PPF. La Rocque a afirmat că Doriot

primea fonduri din partea germanilor şi şi-a retras sprijinul din comisie la 11 august. Chiar dacă organizatorii ar fi fost de acord între ei, schema nu le-ar fi reuşit niciodată, deoarece Pétain nu era ahtiat după niciun fel de partid. Weygand şi Maurras au intervenit de asemenea pentru a se opune acestei soluţii „totalitariste". Cât despre Laval, era reticent în faţa oricărui lucru pe care nu-l putea controla.

Pétain a sugerat ca susţinătorii partidului unic să plece într-o misiune de explorare în jurul Franţei pentru a pregăti terenul. Déat fiind credul, fără să-şi dea seama că aceasta era o manevră pentru a-i înlătura, a fost plăcut surprins. Discuţiile comisiei au continuat în luna august, într-o atmosferă din ce în ce mai nerealistă – într-o sesiune chiar au fost discutate uniformele partidului –, dar chiar şi Déat şi-a dat seama că jocul a fost pierdut atunci când, pe 29 august, s-a anunţat că Vichy unea toate asociaţiile veteranilor de război într-o singură Legiune a Veteranilor. Aceasta nu era un partid unic, ci alternativa lui Vichy la planurile lui Déat.

Dezgustat de atmosfera de la Vichy, jurându-şi să nu mai calce vreodată în locul acela, Déat pleacă pe 12 septembrie la Paris, care avea să devină refugiul multor simpatizanţi fascişti dezamăgiţi.[9] Printre aceştia se afla Lucien Rebatet, unul dintre cei mai violenţi jurnalişti de la *Je suis partout*, care fusese şi la Vichy în timpul verii. El împreună cu diverşi asociaţi au încercat să obţină posturi-cheie în serviciile de propagandă ale regimului, dar au fost trimişi la plimbare de către consilierii mai tradiţionalişti ai lui Pétain[10] – după cum a afirmat Rebatet mai târziu: „După marile revolte, oamenii şi-au reluat poziţiile... Toţi cei care aveau convingeri fasciste sau antisemite au plecat la Paris"[11].

Guvernele Vichy

Plecarea „fasciştilor" nu a pus capăt luptelor de putere de la Vichy. Deşi pretindeau că aduc eficienţă şi stabilitate, guvernele Regimului Vichy nu au fost mai stabile decât guvernele din timpul celei de-A Treia Republici. În cei patru ani de regim, au existat cinci miniştri ai educaţiei[12] şi cinci

miniştri de interne[13]. Responsabilitatea ministerială tradițională nu exista la Vichy. Fiecare ministru îi răspundea direct lui Pétain şi putea fi demis oricând. Consiliul de Miniştri se reunea o dată pe săptămână. Era un cadru prea incomod pentru luarea deciziilor, iar lui Pétain nu-i plăceau întâlnirile cu mulți participanți din cauza surzeniei sale. Prefera să aibă de-a face cu grupuri mici sau cu indivizi. Deciziile reale erau luate de un *conseil restreint* format din câțiva miniştri-cheie care se întâlneau zilnic în biroul lui Pétain. Influență aveau şi câțiva consilieri ai lui Pétain, concentrați în cabinetele sale civile şi militare, şi Secretariatul său personal.

Vichy a funcționat ca un tribunal, deşi a fost unul lăsat în paragină şi sărăcit. În centrul Curții se afla Pétain. Era un semn al onoarei să fii admis în mod regulat să cinezi la masa lui. Laval a fost rareori invitat. Regimul a fost exercitat într-o mare măsură prin chestiuni protocolare care l-ar fi încântat pe Saint-Simon. Era permis, de exemplu, ca secretarul general al *Présidence du Conseil* să îl însoțească pe Pétain în maşină sau să mănânce la masa lui[14]. Deşi Pétain se afla într-o condiție fizică remarcabilă pentru o persoană de vârsta lui, memoria sa pe termen scurt era nestatornică şi obosea uşor. Vizitatorii notau impresii diferite în funcție de momentul zilei în care îl vedeau. Politica era un domeniu nou pentru Pétain, şi de multe ori nu era sigur ce politici să urmeze. Adesea lua o decizie pentru ca apoi, uneori câteva ore mai târziu, să fie convins de cei din anturaj să o schimbe cu una contradictorie, cum a fost şi cazul navei Massilia. Pétain avea tendința să asculte sfaturile ultimei persoane cu care vorbea.

Medicul lui Pétain, Bernard Ménétrel, al cărui tată fusese un prieten apropiat al lui Pétain, a exercitat o influență considerabilă asupra lui. Ménétrel era ca un fiu pentru Pétain – erau zvonuri că era chiar fiul său natural – iar lui Pétain îi făcea plăcere să se joace cu copiii acestuia. Având în vedere sănătatea robustă a lui Pétain, Ménétrel a avut mult timp pe care l-a dedicat politicii şi a condus secretariatul personal al lui Pétain. Biroul său se afla lângă cel al lui Pétain, reuşind astfel să îi observe vizitatorii. „Am prezis totul

– a remarcat Laval în 1944 –, cu excepția faptului că Franța va fi guvernată de un medic."[15] O altă figură influentă din anturajul lui Pétain a fost inspectorul de finanțe Henri du Moulin de Labarthète, directorul cabinetului civil al lui Pétain şi autor postbelic al unei relatări cinice a vieții din Vichy.

Laval a fost figura dominantă a guvernului în primele cinci luni ale regimului. Pétain a fost şef de stat şi prim-ministru (*président du Conseil*), iar Laval a fost vicepremier (*vice-président du Conseil*). O remaniere ministerială din 5 septembrie 1940 a eliminat cei cinci parlamentari aflați încă în guvern, lăsându-l pe Laval ca unic membru. Însă relația dintre Laval şi Pétain s-a deteriorat rapid. Laval călătorea adesea la Paris pentru a purta negocieri cu germanii şi a neglijat necesitatea de a-l informa pe Pétain. Pétain nu l-a simpatizat niciodată pe Laval, în ciuda a tot ceea ce îi datora. Neglijența lui Laval îi jignea simțul ordinii şi se plângea că acesta i-a suflat fum de țigară în față. Aceste resentimente au fost alimentate de anturajul lui Pétain şi de numeroşii miniştri geloşi pe contactele germane ale lui Laval sau care îl disprețuiau ca fiind ultimul supraviețuitor al celei de-A Treia Republici. Reputația lui Laval la Vichy nu avea deloc de câştigat din faptul că fusese lăudat în presa din Paris, în special de către Déat.

Din toamna anului 1940, consilierii lui Pétain au început să pună la cale îndepărtarea lui Laval. Au răspândit vestea că Flandin va fi un posibil succesor al acestuia. Evenimentele s-au precipitat atunci când Laval s-a întors la Vichy de la Paris, în dimineața de 13 decembrie, cu veşti despre un gest teatral al germanilor prin care îşi arătau bunăvoința față de Franța. Hitler oferea returnarea în Franța a cenuşii fiului lui Napoleon, Ducele de Reichstadt, care murise în Austria. Pétain a fost invitat la Paris pentru ceremonia de primire, iar Laval a încercat să-l convingă să profite de călătorie pentru a organiza apoi un tur triumfal al zonei aflate sub ocupație. Această idee a gâdilat vanitatea abundentă a lui Pétain şi acesta a cerut hărți pentru a planifica traseul.[16]

Conspiratorii anti-Laval au fost consternați de faptul că eforturile lor erau pe cale să eşueze. În timpul acelei după-amiezi, ei au încercat să-l influențeze pe Pétain, insinuând că

intenția lui Laval era de a-l răpi pe Pétain şi de a prelua guvernul. Revenind la viziunea sa originală anti-Laval, Pétain a convocat o şedință specială a cabinetului în seara aceea, la care i-a chemat pe miniştrii săi pentru a scrie scrisori de demitere. Procedura fusese deja folosită pentru remanieri, iar Laval bănuia că victima avea să fie ministrul muncii, René Belin. În schimb, odată ce scrisorile au fost semnate, Laval a fost cel care a fost uimit să se găsească pe sine demis şi pus sub arest la domiciliu. A doua zi, Déat a fost arestat de reprezentantul Vichy la Paris, generalul de Laurencie. Criza din 13 decembrie, o ilustrare vie a orgoliului, sugestibilității şi duplicității lui Pétain, a fost gestionată în stilul unei intrigi polițiste, caracteristic Regimului de la Vichy. De Laurencie fusese informat în prealabil că parola pentru arestarea lui Déat urma să fie „Soția mareşalului va trece linia de demarcare la ora 5". Însă când a primit mesajul, a uitat că era vorba de un cod şi s-a plâns că nu avea mai mult timp la dispoziție pentru a face aranjamentele necesare pentru a o întâmpina.[17]

Laval a fost urmat de un triumvirat al cărui lider a fost Flandin. Acest guvern a durat doar două luni, deoarece germanii, supărați de demiterea lui Laval, au refuzat să poarte negocieri cu acesta. Blocajul a fost rezolvat în 10 februarie, când amiralul Darlan a fost numit vicepremier şi nominalizat ca succesor. Darlan a fost forța propulsoare din spatele extinderii flotei franceze în anii 1930 şi amiral al flotei în timpul războiului. Un individ obtuz şi morocănos, fără timp pentru veteranii parlamentari precum Laval şi Flandin, acesta prefera compania tehnicienilor şi a experților. Pentru a evita greşeala lui Laval de a le permite duşmanilor săi să devină prea puternici, Darlan a preluat mai multe portofolii: Forțele Navale Militare, Ministerul de Interne şi Ministerul Afacerilor Externe. Acest lucru nu a dus la creşterea eficienței, ci din contră. Darlan a deținut atât de multe birouri încât, dintr-o anumită postură, el îşi trimitea uneori scrisori sieşi (prin subordonați), refuzând o solicitare pe care şi-o făcuse lui însuşi.[18]

Darlan a rămas la putere din februarie 1941 până la revenirea lui Laval la putere, la 18 aprilie 1942. Dar chiar şi

aceste paisprezece luni de stabilitate relativă au fost punctate de complot şi incertitudine. În martie 1941, doi dintre consilierii lui Pétain chiar au avertizat-o pe soția acestuia să aibă grijă ca nu cumva cafeaua să fie otrăvită.[19] Darlan întocmea în mod regulat liste ale inamicilor despre care el credea că uneltesc pentru a-l elimina. În iulie 1941, s-a gândit la următoarele conspirații: germanii cooperând cu Laval; Déat şi colaboraționiştii de la Paris; anturajul lui Pétain; generalul Weygand; britanicii şi americanii; diferiți parlamentari.[20] Nelinişt ile lui Darlan cu privire la propria sa situație au făcut parte dintr-o stare generală din vara anului 1941 conform căreia regimul se afla în criză pentru că nu reuşise să aducă populația franceză din teritoriile ocupate. Pentru a îmbunătăți eficiența guvernului, Darlan a renunțat la Ministerul de Interne în iulie şi l-a însărcinat pe industriaşul Pierre Pucheu să preia conducerea. Pe 13 august, Pétain a transmis națiunii că un „vânt rău" al nemulțumirii bătea prin țară şi a anunțat măsuri dure de represiune. Acest lucru nu a pus capăt problemelor lui Darlan. Pucheu a devenit rapid al doilea cel mai puternic om din guvern, iar ambiția sa nedisimulată a început să-l preocupe pe Darlan.[21]

În ciuda instabilității politice a Regimului Vichy, a existat o continuitate între guvernele sale. Membrii forțelor armate erau omniprezenți, deşi regimul s-a născut dintr-un dezastru militar. Guvernul format de Pétain la 12 iulie conținea mai mulți militari decât oricare altul, de la administrația condusă de mareşalul Soult, în 1832. În vidul de putere care s-a creat în societatea franceză în vara anului 1940, armata a fost una dintre puținele instituții (împreună cu Biserica) rămase intacte. În afară de Pétain şi Weygand, printre figurile militare de la Vichy se mai aflau generalul Colson, ministrul de război (înlocuit de generalul Huntziger la 6 septembrie), generalul Pujo, ministrul aviației (înlocuit de generalul Bergeret la 6 septembrie), şi amiralul Platon, ministrul colonial. Darlan a oferit atât de multe funcţii amiralilor, încât cardinalul Linéart din Lille a afirmat că probabil în curând urma să fie înlocuit de un amiral. Militarii nu ocupau doar funcții de miniştri. Guvernările celor mai importante cinci

posesiuni de peste mări ale Franței au fost conduse de membri ai forțelor armate. Amiralul Bard a fost prefectul poliției din Paris din mai 1941 până în mai 1942, iar alți opt ofițeri au fost numiți prefecți în alte părți.[22]

Regimul instituit a fost, într-un fel, răzbunarea forțelor armate asupra Republicii; a fost, de asemenea – așa cum a remarcat Yves Bouthillier –, „triumful administrației asupra politicii". Sub Vichy, linia dintre guvern și administrație a fost neclară. La conducerea fiecărui minister, regimul a creat un nou post administrativ de secretar general, pe modelul secretarilor permanenți britanici. De multe ori, aceștia erau la fel de puternici precum miniștrii lor. Uneori, când un ministru era demis, era înlocuit de secretarul său general. Acest lucru s-a întâmplat atunci când Jacques Chevalier a devenit ministru al educației, în decembrie 1940, iar Marcel Peyrouton, ministru de interne, în septembrie 1940.[23] Membrii corpului administrativ care își exercitaseră adesea puterea din culise au apărut acum în lumina reflectoarelor. Inspectorii de finanțe Yves Bouthillier și Paul Baudouin au devenit ministru al finanțelor (din iulie 1940 până în aprilie 1942), respectiv ministru al afacerilor externe (din iulie 1940 până în octombrie 1940). Experții care au servit în Regimul Vichy nu făceau parte doar din administrație. Inginerul Jean Berthelot a fost ministrul comunicațiilor din septembrie 1940 până în aprilie 1942, iar economistul Pierre Caziot, ministrul agriculturii din iulie 1940 până în aprilie 1942.

Sub Darlan, numărul experților a crescut și mai mult. Distinsul clasicist Jerôme Carcopino a devenit ministrul educației, iar juristul Joseph Barthélemy, ministru al justiției. Însă un nou tip de experți, ceea ce astăzi s-ar numi tehnocrați, au ieșit de asemenea în evidență în timpul lui Darlan. Cei mai mulți dintre ei aveau în jur de patruzeci de ani și s-au remarcat prin tinerețea lor în acest regim gerontocratic. Scopul lor principal nu era doar eficiența, cum era adevărat în cazul unor administratori precum Bouthillier, ci și modernizarea economică într-o Europă dominată de germani – o Europă înfloritoare a *autobahnen* și *autoroutes*. Acești tehnocrați aveau experiență în sectorul bancar sau în industrie și participau adesea la acele grupuri reformatoare,

precum *X-Crise* sau *Nouveaux cahiers*, care erau răspândite în anii 1930. Printre aceştia se numără şi Pierre Pucheu, fost director de vânzări internaţionale în industria siderurgică franceză, care a devenit primul ministru al producţiei industriale (februarie–iulie 1941) şi apoi ministru de interne (iulie 1941 – aprilie 1942), Jacques Barnaud, responsabil de relaţiile economice cu germanii din februarie 1941 până în noiembrie 1942, şi François Lehideux, ministrul producţiei industriale din iulie 1941 până în aprilie 1942. Barnaud a lucrat anterior pentru Worms Bank, iar Lehideux fusese manager la Renault.

Aceşti tineri progresişti au stârnit multă suspiciune, iar pentru oamenii predispuşi spre teorii ale conspiraţiei era uşor de presupus că influenţa pe care aceştia au obţinut-o sub Darlan avea o explicaţie sinistră. Se zvonea că erau membri ai unei organizaţii secrete cunoscute sub numele de *La Synarchie*, despre care se presupune că era legată de Worms Bank. *La Synarchie* nu avea niciun fundament, dar Jacques Benoist-Méchin, care era un apropiat al acestui grup, notează în memoriile sale că tinerii progresişti se considerau a fi o echipă care împărtăşea o perspectivă similară şi luau frecvent masa împreună.[24]

Revoluţia Naţională: doctrină

Zvonul despre *La Synarchie* a fost inventat parţial de conservatorii din jurul lui Pétain, care au simţit că echipa lui Darlan nu le împărtăşea viziunea asupra Revoluţiei Naţionale. Adevărul era că aveau nevoie să dea vina pe cineva atunci când au constatat că Revoluţia Naţională nu dă roade. Un aspect de luat în considerare a fost că oamenii aveau idei foarte diferite despre acest lucru. În măsura în care a existat o versiune oficială a Revoluţiei Naţionale, aceasta era cea inclusă în discursurile lui Pétain – deşi Pétain nu agrea termenul de „revoluţie” şi l-a rostit doar de patru ori, preferând să vorbească despre *redresement* sau *rénovation*.

Revoluţia Naţională s-a definit în primul rând ca fiind în opoziţie cu individualismul liberal care a dezrădăcinat oamenii din comunităţile lor „naturale” precum famila, locul

de muncă şi regiunea. Se presupunea că astfel de comunități ar fi oferit libertăți „reale”, spre deosebire de drepturile abstracte şi lipsite de substanță ale liberalilor. Odată societatea reorganizată ierarhic în comunități organice, lupta de clasă ar deveni redundantă, obsesia liberală a drepturilor urmând a fi înlocuită de stresul asupra îndatoririlor. Aceste îndatoriri au fost conturate în 1941 în cincisprezece „principii ale Comunității”, care au fost oferite ca răspuns al Regimului Vichy la Declarația Drepturilor Omului din 1789.[25]

Cea mai importantă comunitate era familia, pe care Pétain a declarat-o în septembrie 1940 ca fiind „celula esențială” a ordinii sociale: „Drepturile familiei le precedă de cele ale statului şi ale individului”. O lege din 11 octombrie 1940 a interzis angajarea femeilor căsătorite în sectorul public, iar în aprilie 1941, o nouă lege a făcut ca divorțul să devină mult mai dificil de obținut. Regimul nu rata nicio ocazie pentru a preamări virtuțile maternității. Consolidarea familiei a fost, de asemenea, văzută ca un prim pas spre regenerarea tineretului francez. Un secretariat pentru tineret (SGJ), condus de inginerul catolic Georges Lamirand, a fost înființat pentru a coordona politicile pentru tineret. Toți cei care aveau vârsta de 22 de ani au fost nevoiți să efectueze o formare civică cu o durată de şase luni, în *Chantiers de la jeunesse* (locuri de muncă pentru tineri). Parțial funcționând ca un substitut pentru serviciul militar, acestea au fost destinate să insufle valorile morale în rândul tinerilor. A existat, de asemenea, o nouă mişcare de tineret numită *Compagnons de France*. Aceasta era o organizație de voluntari, însă regimul îi încuraja cu tărie pe oameni să se alăture.

Când Pétain a celebrat comunitatea creată în jurul locului de muncă, el i-a avut în vedere mai ales pe artizanii cărora li s-a adresat printr-un mesaj, în mai 1941: „Nu există riscul unei lupte de clasă în atelierul artizanului”. El se gândea, de asemenea, la țăranii care erau portretizați ca simboluri ale muncii grele, disciplinei şi tradiției. Una dintre cele mai faimoase fraze ale lui Pétain era „pământul nu minte” – născocită pentru el de către evreul urban Emmanuel Berl. Propaganda l-a descris pe Pétain ca fiind Mareşalul-țăran. În

aprilie 1941, el a declarat: „Franța va deveni din nou ceea ce nu ar fi trebuit să înceteze vreodată a fi: o națiune în esență agricolă". Au fost introduse subvențiile pentru a încuraja întoarcerea la agricultură (mai 1941). În martie 1941 a fost adoptată o lege care facilita regruparea parcelelor de teren în unități unice. *Instituteurs* au fost forțați să predea abilitățile agricole de bază. Cea mai importantă măsură referitoare la mediul rural a fost Carta Țăranului, din 2 decembrie 1940, care a instituit un cadru corporatist în agricultură. Fiecare localitate urma să organizeze un singur sindicat al țăranilor. Crescând de la sat la regiune, aceste sindicate urmau să formeze o corporație țărănească națională, care administra agricultura în interesul sătenilor, fără intervenția guvernului.[26]

Celebrarea țărănimii a mers mână în mână cu promovarea culturii regionale şi a folclorului. În septembrie 1940, Pétain le-a transmis un mesaj de încurajare organizatorilor celei de-a 110-a aniversări a naşterii lui Frédéric Mistral, fondator al Mişcării regionale Provençal. Costumele populare ale diferitelor regiuni au apărut pe timbre, iar arhitecții au fost îndemnați să proiecteze clădiri în stilurile regionale. Din decembrie 1941, profesorii au avut dreptul să predea cursuri opționale în dialectele regionale. Legiunea Veteranilor din Landes şi-a sărbătorit mareşalul (Lou Manescou) în dialect. Henri Pourrat, care a câştigat Premiul Goncourt 1941 pentru *Vent de Mars*, ultima dintre operele sale regaliste despre Auvergne, aproape că a dobândit statutul de autor oficial. Marc Bloch a scris despre Vichy că transforma Franța într-un „vast muzeu anticariat"[27].

Unii nu îşi găseau locul în Franța înrădăcinării şi a regiunilor, promovată de Vichy. Pourrat a scris în 1940: „Evreul, întruchiparea intelectualității, este prin rasa sa fundamental opus țăranului, cu tot ceea ce reprezintă".[28] În vârful comunităților familiei, locului de muncă şi regiunii se afla comunitatea națiunii, din care trebuia să fie eliminate elementele nedorite: străinii, evreii, francmasonii şi comuniştii – după cum a spus Pétain în septembrie 1940: „Nu există posibilitatea unei poziții neutre între bine şi rău, între ordine şi tulburare, între Franța şi anti-Franța".

Legile de excludere s-au numărat printre primele măsuri adoptate de regim. De la 12 iulie, doar un copil născut dintr-un tată francez putea deveni membru al unui cabinet ministerial. Cinci zile mai târziu, această excludere a fost aplicată şi în rândul funcţionarilor publici (inclusiv al profesorilor), apoi regula a devenit valabilă şi pentru medici, stomatologi şi farmacişti (16 august) şi, în cele din urmă, pentru avocaţi (10 septembrie). În fapt, aceste măsuri au creat o a doua categorie de cetăţeni francezi, ale căror familii erau considerate a fi devenit franceze de prea puţin timp. În plus, la 22 iulie a fost instituită o comisie pentru revizuirea naturalizărilor care au avut loc începând cu anul 1927. Între 1940 şi 1944, acest organism a eliminat cetăţenia franceză pentru un număr de 15.000 de persoane (dintre care 6.000 erau evrei)[29]. Refugiaţii străini care locuiau în Franţa au fost obligaţi să intre în „unităţi de muncă străine" (GTE). Spiritul care stătea la baza acestor măsuri a fost dezvăluit de abrogarea, la 27 august 1940, a Decretului Marchandeau din 1939, prin care se interzicea publicarea de materiale care incitau la ură rasială. Cu toate acestea, precedentele pentru primele măsuri ale Regimului Vichy împotriva străinilor datează din anii 1930. Vichy a fost doar extinderea legislaţiei iniţiate în vremea Republicii, iar acest lucru a facilitat tranziţia spre legi îndreptate în mod specific împotriva evreilor, chiar dacă aceştia erau francezi. Prima dintre aceste legi a fost „Statutul evreiesc", din 3 octombrie, care a interzis angajarea evreilor francezi în serviciul public şi în „profesiile care influenţează poporul" (învăţătură, cinema, presă). Un al doilea statut, din iulie 1941, a extins lista excluderilor şi a fost urmat de statistici privind gradul de ocupare de către evrei a unei serii întregi de profesii. Aceste două statute i-au afectat pe evreii ale căror familii puteau foarte bine să fi fost franceze de generaţii întregi. În ceea ce îi priveşte pe evreii străini, de la 4 octombrie 1940, prefecţii au primit puterea de a-i interna în tabere.

De asemenea, noul regim a acţionat împotriva „indezirabililor" politici. Începând cu 17 iulie 1940, funcţionarii publici puteau fi demişi fără formalităţi. A Cincea Lege a Actului Constituţional a înfiinţat o Curte Supremă

pentru a-i judeca pe cei „responsabili pentru înfrângere”: Blum, Reynaud şi alţii au fost închişi, în aşteptarea procesului. La 13 august, „societăţile secrete” – ceea ce însemna francmasonii – erau interzise, iar funcţionarii publici trebuia să jure că nu aparţinuseră vreodată unei societăţi secrete şi că nu ar face niciodată acest lucru. La 3 septembrie, prefecţii au fost autorizaţi să închidă orice persoană ar fi considerat ei că reprezintă un pericol pentru securitatea naţională. Acest lucru a fost gândit în primul rând pentru comunişti, care au început să fie capturaţi în toamna anului 1940. Până în iunie 1941 – înainte de invadarea Uniunii Sovietice de către Germania şi intrarea comuniştilor în rezistenţă armată –, între 4.000 şi 5.000 de comunişti fuseseră arestaţi. La sfârşitul anului 1940, populaţia din taberele de internare era de aproximativ 55.000-60.000, formată în mare parte din refugiaţi evrei străini, foşti membri ai Brigăzilor internaţionale şi comunişti francezi. Aceştia au fost internaţi în aproximativ treizeci de tabere, răspândite în principal în sudul ţării şi în Algeria. Acestea erau tabere franceze, care nu aveau nimic de-a face cu germanii, multe dintre ele datând de la sfârşitul anilor 1930.[30]

Încă de la început, Vichy a fost un regim al persecuţiei şi represiunii. A fost, de asemenea, autoritar şi antidemocratic. Regimul credea în ierarhie şi în elite. Democraţia locală a fost eliminată atunci când consiliile alese din districtele regionale (*conseils généraux*) au fost înlocuite de *comissions administratives* desemnate (12 octombrie 1940). În localităţile cu o populaţie de peste 2.000 de locuitori, primarii aleşi au fost înlocuiţi (16 noiembrie) cu primari numiţi, iar consilierii municipali au fost numiţi pe baza unor liste furnizate de primari. În localităţile cu o populaţie aflată sub 2.000 de locuitori, consiliile municipale puteau fi dizolvate la discreţia prefectului.

Revoluţia Naţională: surse

Care a fost inspiraţia din spatele Revoluţiei Naţionale? Principalul model contemporan a fost *Estado novo* al lui

Salazar; acest volum de discursuri se afla pe biroul lui Pétain. Cele patru părți în care a fost împărțit acest volum – „Revoluția națională”, „Principiile unei noi ordini”, „Statul Nou”, „Economia cooperatistă” – au coincis perfect cu proiectul Regimului Vichy. Ediția franceză din 1942 a discursurilor menționa asemănările în mod explicit:

> „Precum Salazar, duşmanul declarat al comunismului distrugător, (Pétain) se distanțează de nazism şi comunism, crezând pe bună dreptate că un sistem totalitar nu corespunde cu temperamentul francez. ... La fel ca Salazar, mareşalul Pétain nu îşi doreşte un partid unic – care, sub pretextul susținerii statului, îl domină, de fapt.[31]

Salazar însuşi a fost influențat de teoreticianul francez al contrarevoluției, Charles Maurras, iar Revoluția Națională era în mare parte datoare evoluției gândirii antirevoluționare din Franța, de la Maistre la Maurras, via Le Play şi La Tour du Pin.[32] Dar, deşi *Action française* l-a sprijinit pe Pétain până la final, influența sa directă asupra regimului nu ar trebui supraestimată. Maurras se ocupa de editarea ziarului din Lyon, se afla rar la Vichy şi a avut puține întâlniri cu Pétain.[33] Cel mai important simpatizant al *Action française* din cadrul guvernului a fost Raphaël Alibert, ministru al justiției până în ianuarie 1941. În primele zile ale regimului, Alibert a fost o figură-cheie, contribuind la elaborarea primelor acte constituționale şi a primelor măsuri antisemite. Unele istorii ale Regimului Vichy îl descriu pe Alibert ca fiind geniul malefic din primele luni ale regimului, fanatic până în punctul unei eventuale instabilități psihice. Acesta este descris, după demiterea sa, ca bântuind în jurul Hôtel du Parc din Vichy, fluturându-şi pumnul în aer. Însă ar trebui să rezistăm tentației de a-l transforma într-un țap ispăşitor pentru politicile timpurii ale represiunii. Nu a existat nicio opoziție semnificativă față de măsurile propuse de el. Alibert a devenit influent în mare parte pentru că, în calitate de jurist, era calificat în elaborarea legilor.[34]

Alte persoane care ar putea fi descrise în linii mari ca fiind „maurrasiene” au fost Weygand, consulul Regimului Vichy în Africa de Nord începând din septembrie 1940, şi Xavier Vallat, comisar pentru afaceri evreieşti din martie 1941 până

în martie 1942. Maurrasienii nu erau atât de numeroşi în cadrul guvernului, ci se regăseau mai mult în anturajul lui Pétain. Lista include ajutoare precum generalii Émile Laure şi Charles Brécard, secretarul general al Preşedinţiei Consiliului, amiralul Fernet, şi de asemenea figuri precum du Moulin de Labarthète, Ménétrel, René Gillouin şi Henri Massis. Dar, deşi mulţi dintre aceşti oameni au stabilit tonul Revoluţiei Naţionale – Massis, Gillouin şi du Moulin au ajutat la scrierea mai multor discursuri ale lui Pétain –, adevărata lor putere nu ar trebui exagerată.

Un alt cadru distinctiv la Vichy a fost grupul responsabil de politica pentru tineret, care avea legături strânse cu catolicismul social-conservator şi cu mişcarea catolică a cercetaşilor. Georges Lamirand, liderul SGJ, fusese vicepreşedinte al *Équipes sociales* conduse de Robert Garric; Henri Dhavernas, fondator al *Compagnons*, şi generalul de la Porte de Theil, fondatorul companiei *Chantiers de la jeunesse*, au fost amândoi implicaţi în mişcarea de cercetaşi, iar Marcel-Denys Forestier, unul dintre liderii mişcării *Catholic Rover Scouts*, a fost numit capelan general al *Chantiers*. Mulţi dintre membrii acestui grup s-au inspirat din Lyautey: cartea lui Lamirand *Le Rôle social de l'ingénieur* (1937) (cu o prefaţă semnată de Lyautey) a încercat să aplice în fabrici ideile lui Lyautey despre conducere.[35] Influenţa pe care a dobândit-o acest grup la Vichy începând din vara anului 1940 s-a datorat mult patronatului lui Paul Baudouin, care împărtăşea multe dintre opiniile lor şi care a publicat în 1939 un articol în revista *Revue des jeunes,* îndemnându-i pe tinerii catolici să creeze o nouă formă de cavalerie pentru a apăra valorile civilizaţiei europene.

Tradiţionalişţii din *Action française* i-au conferit regimului tonul lor, iar catolicii sociali dominau o zonă specifică a politicii. Însă niciunul dintre ei nu a avut o influenţă la fel de mare la Vichy precum aveau conservatorii liberali. În afară de cazurile deja menţionate ale lui Flandin şi Joseph Barthélemy, mai existau de asemenea Lucien Romier, care devenise ministru de stat în august 1941, şi Henri Moysset, un academician care consiliase mulţi politicieni în perioada interbelică, inclusiv pe Tardieu. Moysset a devenit secretar

general al preşedintelui Consiliului în februarie 1941 şi a intrat în guvern în calitate de ministru de stat, din august 1941 până în aprilie 1942. Astfel de oameni nu erau duşmani înverşunaţi ai Republicii sau excluşi de la putere în timpul acesteia, însă fuseseră influenţaţi de critica maurrasiană a democraţiei, iar prezenţa lor la Vichy este mărturia efectului *Action française*, distrugător pe termen lung al liberalismului francez. Ei nu erau de acord cu toate aspectele programului contrarevoluţionar al lui Maurras, idealul lor era noţiunea de guvernare orleanistă de către *compétences*. Prezenţa în guvern a unor figuri precum Carcopino, Barthélemy, Bouthillier sau Berthelot părea să întruchipeze perfect acest ideal.

O instituţie Vichy creată în spiritul liberalismului orleanist a fost *Conseil National*. Fondat în februarie 1941 de către Flandin, *Conseil* a fost o adunare consultativă nonelectivă a persoanelor de seamă, menită să confere regimului o *façade* mai liberală prin construirea unor punţi spre opinia conservatoare moderată. Şaptezeci şi opt dintre cei 188 de membri ai săi erau foşti parlamentari. Printre aceştia se numără şi celebrităţi apolitice, precum pianistul Alfred Cortot, fizicianul Louis de Broglie, doi membri ai *Académie française* şi unii clerici. Flandin însuşi a părăsit puterea odată ce *Conseil* a fost format, şi pentru că Pétain era iritat de prezenţa unui număr atât de mare de parlamentari. Era interzis ca aceştia să se reunească în sesiune completă, fiindu-le permisă doar convocarea comisiilor specializate.[36]

Una dintre comisiile *Conseil* a fost instruită să elaboreze noua constituţie. Aceasta a fost prezidată de Barthélemy, care a avut cu siguranţă cea mai importantă influenţă asupra noii constituţii. O versiune a acesteia era deja pregătită la sfârşitul anului 1941, însă nu a fost promulgată niciodată. Se afla undeva la mijloc între autoritarismul celui de-Al Doilea Imperiu şi idealul orleanist al unei republici a notabililor. În primul articol scria: „Statul francez este naţional şi autoritar”. Articolul 8 notează: „Autoritatea Statului este întruchipată de conducătorul său. Acesta singur ia deciziile, după ce i-a ascultat pe consilierii săi şi a aflat dorinţele naţiunii”. Urma să existe un Consiliu

numeros, de 220 de membri, care să reprezinte elitele şi care avea să fie numit de către şeful statului, precum şi un Consiliu Naţional, format din 300 de membri selectaţi din rândul adunărilor provinciale, al grupurilor profesionale, al veteranilor de război şi al capilor de familii.[37]

Prezenţa conservatorilor liberali la Vichy este un memento că ar fi greşit să limităm inspiraţia şi farmecul Revoluţiei Naţionale la dreapta tradiţionalistă. Temele familiei, autorităţii, regionalismului, naturii comunitare şi antisemitismului aveau adepţi dintr-o sferă mult mai largă. Nu toţi cei care au crezut în consolidarea familiei ar fi acceptat teoria socială organicistă conservatoare care susţinea viziunile lui Maurras despre familie şi nu toţi cei care au dorit un executiv mai puternic au salutat abandonarea democraţiei. Dar au existat suficiente suprapuneri pentru a crea un consens provizoriu şi pentru a sprijini o anumită ambiguitate. Spre mâhnirea lui Maurras, Regimul de la Vichy nu a renunţat niciodată la republică în mod oficial, iar 14 iulie a rămas, teoretic, o sărbătoare naţională. Portretul lui Pétain a apărut pe mai multe serii de timbre ale *État français*, fiind prima dată când acest lucru se întâmpla cu un conducător aflat în viaţă, de la Napoleon al III-lea până atunci. Însă au continuat să apară şi timbrele *République française* din perioada dinaintea războiului.[38] Busturile lui Pétain urmau să înlocuiască statuile Marianne din primării, dar steagul tricolor a fost păstrat, la fel şi Marseilleza. Rareori s-a cântat Marseilleza atât de des ca în vremea aceea, când regimul se străduia din răsputeri să se agaţe de simbolurile patriotismului francez. Pétain a spus că preferă versul care începe cu „dragostea sacră faţă de Patrie”, dar în turneele sale regionale a fost adesea întâmpinat cu refrenul republican „Aux armes citoyens” (La arme, cetăţeni).[39]

Din acest scurt studiu reiese clar că toate componentele conservatorismului francez au fost prezente la Vichy, însă existau şi reprezentanţi ai stângii, deşi nu au constituit niciodată mai mult decât o mică minoritate. Singurul stângist din guvern a fost sindicalistul René Belin, ministru al muncii din iulie 1940 până în aprilie 1942.[40] Mulţi dintre foştii

membri ai grupului *Syndicats* din CGT i s-au alăturat lui Belin în sprijinul Regimului Vichy. Având în vedere viziunile pacifiste şi anticomuniste ale lui Belin, prezența sa la Vichy nu este atât de surprinzătoare. Însă Belin nu a fost niciodată în largul lui în cadrul guvernului şi au existat zvonuri constante că acesta urma să fie demis.[41]

Conflicte I: Educaţia

Maurassianişti, social-catolici, liberali conservatori, sindicalişti... Aceasta nu este o listă exhaustivă a înclinațiilor politice reprezentate la Vichy, dar este suficient pentru a demonstra diversitatea remarcabilă a regimului. Potrivit lui Charles Rist, dacă Vichy a avut o ideologie, aceasta nu era atât de mult „naționalism integral" cât „confuzionism integral".[42] Hoffmann descrie regimul ca pe o „dictatură pluralistă". Oricare ar fi fost conflictele dintre ei, cei care au participat la regim au fost adunați împreună de convingerea că Germania câştigase războiul. Cu toții aveau de reglat conturi fie cu comuniştii (ca în cazul lui Belin), fie cu Frontul Popular (cazul lui Laval), fie cu A Treia Tepublică în ansamblul ei (cazul lui Alibert). Toți erau de acord că noul regim va fi autoritar, antiindividualist şi antisemit. Dar acest lucru a lăsat multe întrebări fără răspuns. Cât de multă influență ar trebui acordată Bisericii când venea vorba de educație? Care era cea mai dezirabilă relație dintre stat şi societate? Cum ar trebui reglementate relațiile de muncă? În aceste chestiuni, au existat diferențe de perspectivă între corporatişti şi sindicalişti, între clerici şi anticlerici, între centrişti şi regionalişti, între fascişti şi conservatori.

Aceste conflicte au fost complexe şi nu pot fi reduse la un model simplu. Polaritatea extremă a avut loc între cei care favorizau o societate organicistă, catolică şi un stat descentralizat, minimalist, şi cei care favorizau un stat intervenționist, care mobiliza sprijinul popular activist şi lucra în sprijinul raționalizării şi eficienței economice. În linii mari, acest lucru ar putea fi descris ca fiind o distincție între „tradiționalişti" şi „modernizatori". Desigur, unii nu se înscriu pe de-a-ntregul în niciuna dintre aceste categorii. Alibert,

care se presupune că era maurassianist (prin urmare un tradiționalist), a fost de asemenea membru al *Redressement français* (deci un modernizator). Darlan poate că a fost un modernizator când venea vorba de economie, dar a fost şi un tradiționalist, când era în discuție familia. Mulți social-catolici au fost tradiționaliști în privința moralității şi politicii sociale, dar şi modernizatori în ceea ce priveşte economia. Mulți conservatori liberali erau uşor anticlericali şi anticorporatiști, ceea ce îi separa de tradiționaliști, însă erau şi *laissez-faire* în privința politicii economice, ceea ce îi deosebea de modernizatorii intervenționiști. Anumite conflicte, de pildă cele dintre corporatiști şi sindicaliști, nu se potrivesc dihotomiei dintre tradiționaliști şi modernizatori. Cu toate acestea, cu condiția ca aceste două etichete să fie utilizate în sens larg, ele oferă un ghid neoficial al luptelor de putere şi conflictelor dintre facțiunile de la Vichy. Erau contestate în mod special trei aspecte: educația, relația dintre stat şi societate şi politica economică şi socială.

În ceea ce priveşte educația, conflictul s-a învârtit în jurul gradului de influență care urma să îi fie acordat Bisericii. Toți conservatorii au fost de acord că Franța fusese subminată de *instituteurs* pacifiști şi fără niciun Dumnezeu şi a existat un consens general atunci când, în septembrie 1940, Vichy a abolit colegiile speciale (*Écoles normales*) în care erau instruiți aceşti profesori. Însă apare întrebarea dacă Revoluția Națională a implicat de asemenea şi o inversare a legilor seculare care reprezentau piatra de temelie a educației republicane. O serie de măsuri promulgate în toamna anului 1940 păreau să sugereze acest lucru. Ordinele religioase au primit din nou dreptul de a preda în şcoli (septembrie 1940), *Caisse d'écoles*, un fond caritabil dedicat părinților nevoiaşi, a fost pentru prima dată pus la dispoziția elevilor catolici (octombrie 1940), „îndatoririle față de Dumnezeu" au fost reintroduse în programa şcolară primară (noiembrie 1940), iar autoritățile locale au fost mandatate să subvenționeze şcolile catolice (ianuarie 1940). Cea mai mare controversă a creat-o faptul că instruirea religioasă a fost introdusă ca materie opțională în şcolile de stat (ianuarie 1941). Înainte de acest moment, părinții care îşi doreau ca fiii lor să aibă parte

de educație religioasă erau nevoiți să aranjeze personal acest lucru. Acum aceştia aveau posibilitatea să participe la astfel de cursuri chiar în timpul programului şcolar şi în cadrul şcolii. Preoții aveau voie să intre în şcolile de stat pentru prima dată după 1880.

Ultimele două măsuri au fost opera filosofului Jacques Chevalier, care a devenit ministru al educației în decembrie 1940. Chevalier era un catolic devotat, care fusese invitat de Franco să pregătească un plan pentru a reforma învățământul spaniol. Cele şaptezeci şi două de zile ale sale ca ministru au reprezentat apogeul influenței catolice asupra educației, însă măsurile sale au stârnit o mare nelinişte. Acesta a fost mutat ulterior într-un alt minister din guvernul lui Darlan – cel care s-a descris în ianuarie 1941 ca fiind „cu totul anticlerical" şi nu a avut nicio intenție de a lua în considerare lobby-ul Bisericii.[43] Ministrul educației, savantul Jerôme Carcopino, a inversat aproape toate măsurile descrise mai sus, cu excepția abolirii *Écoles normales* şi a decretului care le permitea ordinelor religioase să predea.

Acest lucru nu însemna că Biserica nu avea nimic de câştigat. Apărarea neutralității religioase a şcolilor de stat a lui Carcopino era mai puțin rigidă decât cea a Republicii. Educația religioasă avea acum un loc în curriculă şi putea fi predată în timpul şcolii (însă nu în incinta şcolii), pentru cei care doreau acest lucru. În urma unei intervenții personale a lui Pétain, în noiembrie 1941, Carcopino a oferit subvenții de stat şcolilor catolice aflate în dificultate. Deşi a prezentat acest lucru ca fiind o măsură provizorie de urgență, aceasta era o încălcare semnificativă a practicii republicane. În general, relația dintre educația statului şi religie a rămas una fragilă. Când la urechile lui Darlan a ajuns vestea că multe şcoli au profitat de noul climat pentru a batjocori legile seculare din anii 1880, amplasând cruci în şcoli, el le-a ordonat prefecților să interzică această practică. Două luni mai târziu, el a fost obligat să se retragă şi să accepte acest lucru, în cazul în care era conform tradiției locale.[44]

Inversarea de către Carcopino a reformelor lui Chevalier a reprezentat o înfrângere a poziției tradiționaliste catolice extreme. Totuşi, Carcopino însuşi reprezenta o versiune

diferită a tradiționalismului inspirat de *Cercle Fustel de Coulanges*, o organizație educațională de lobby apropiată de *Action française*, opusă democratizării educației care era promovată de *Cartel des Gauches* în 1924 şi de către Frontul Popular în 1936. Léon Bérard, un membru însemnat al *Cercle*, a fost unul dintre principalii patroni academici ai lui Carcopino. Carcopino a fost, de asemenea, inspirat de exemplul *École des roches*, fondată de Édmond Demolins, un discipol al gânditorului conservator le Play, modelată după şcoala britanică de stat. În perioada interbelică, aceasta devenise şcoala preferată de burghezia franceză. Tatăl lui Carcopino era medicul şcolii, iar ginerele său era directorul. Jean Borotra, care era responsabil de programul sportiv al Regimului Vichy, îşi trimitea copiii acolo. A existat un mic dar influent lobby pentru *École des roches* la Vichy.[45]

O caracteristică majoră a principalelor reforme ale educației desfăşurate de Carcopino, promulgate în august 1941, a fost reimpunerea taxei pentru clasele superioare ale sistemului de învățământ secundar, care fusese treptat abolită de către stânga în anii interbelici. Carcopino a îmbunătățit, de asemenea, statutul şcolilor tehnice şi al şcolilor primare superioare, acordându-le gradul de şcoli gimnaziale. Accesul la învățământul secundar se realiza prin obținerea unei noi diplome de studii primare pregătitoare, pentru care elevii de 11 ani erau nevoiți să treacă un examen. Deşi scopul a fost acela de a-i descuraja pe elevi să încerce să intre în învățământul secundar, efectul a fost contrar. În ceea ce priveşte chestiunea controversată a rolului clasicilor în educație, Carcopino, în ciuda faptului că el însuşi era un clasicist, nu a acceptat cerințele complete ale lobby-ului conservator latin. Latina a devenit obligatorie pentru toți elevii de *lycee*, însă alte şcoli secundare au fost autorizate să predea un curriculum lingvistic modern. Reformele lui Carcopino au fost, prin urmare, mai complexe decât o simplă punere în aplicare a agendei educaționale de orientare extrem-conservatoare.[46]

Conflicte II: Statul şi societatea, tentaţia fascistă

Nicio temă nu era mai îndrăgită de tradiționaliști cum era regionalismul. Pentru maurrasieni, celebrarea regiunilor era inspirată de o viziune idealizată a provinciilor din *ancien régime*. În iulie 1940, Pétain a anunțat că „guvernatorii vor fi plasați în fruntea marilor provincii franceze", iar *Conseil National* a fost instruit să elaboreze o constituție regională. Până în august 1941, a fost produsă o diviziune a Franței în douăzeci de regiuni (termenul părea mai puțin *ancien régime* decât provinciile), fiecare având o adunare regională și un guvernator. Această hartă regională nu ținea seamă de diviziunile efective în care ocupația împărțise țara, un aspect specific gândirii optimiste. Acest lucru nu a contat, pentru că nu era nimic de câștigat din aceste scheme. Numele guvernanților au fost păstrate de către Pétain în dosarul galben. Între timp, în aprilie 1941, Darlan a creat un nou post de prefect regional, pentru a consolida puterile guvernului în sarcina sa dificilă de a împărți puținele provizii de hrană. Astfel, Vichy și-a luat în primire regiunile, dar într-un spirit opus în întregime intenției inițiale, drept o consolidare a controlului statului, și nu ca o revenire la „comunitățile naturale".[47]

Crearea prefecturilor regionale a fost preludiul politicilor de reprimare din ce în ce mai dure ale regimului, din timpul verii anului 1941. Acestea au fost anunțate în discursul lui Pétain despre „vântul rău". Însemna o recunoaștere a faptului că Revoluția Națională nu se dovedise a fi populară, ci a reprezentat, de asemenea, probabil o referire indirectă la primele manifestări ale Rezistenței. Dar, aproape imediat după acest discurs, Rezistența a intrat într-o nouă etapă, în care Partidul Comunist s-a angajat într-o politică a terorismului. Primul atac terorist a avut loc în 21 august, odată cu împușcarea unui cadet al marinei germane într-o stație de metrou din Paris. Guvernul a reacționat anunțând că suspecții comuniști vor fi judecați de unele „secțiuni speciale" ale curților marțiale, pregătite să acționeze rapid, viguros și retroactiv.

Aceasta a fost doar cea mai radicală dintr-o serie de măsuri menite să contracareze „vântul rău". Partidele politice au fost suspendate (o măsură simbolică, din moment ce parlamentul

nu se mai reunise din iulie 1940), a fost adoptată o nouă lege antimasonică (20 august) şi au fost publicate liste cu numele francmasonilor. La Paris, Prefectura Poliției a resuscitat „Brigăzile Speciale" (BS), care fuseseră create în timpul Războiului Ciudat pentru a-i descuraja pe comunişti. În cele din urmă, la 7 septembrie 1941 a fost înființat un Tribunal de stat pentru a judeca „teroriştii" şi a pronunța pedepsele cu moartea fără posibilitatea de a face apel.

Pierre Pucheu nu numai că intenționa să înăbuşe opoziția, ci îşi propusese, de asemenea, să mobilizeze sprijinul popular într-o manieră mai susținută. În acest sens, a fost susținut de membrii guvernului Darlan care erau interesați să experimenteze metodele de propagandă şi organizarea politică în stilul fascist. Acest lucru a fost valabil mai ales pentru Jacques Benoist-Méchin şi Paul Marion, care au exercitat o influență remarcabilă, în ciuda faptului că ocupau doar funcții de adjuncți. Marion a fost de fapt ministru al propagandei, iar Benoist-Méchin era responsabil de relațiile cu Germania. Prezența lor în guvern a redeschis problema legăturii pe care Regimul Vichy o avea cu fascismul.[48]

Jacques Benoist-Méchin profesase ca jurnalist în anii 1930 şi fusese membru al *Comité France-Allemagne*. Pasiunea vieții sale era urmărirea reconcilierii franco-germane – acesta a scris o istorie a armatei germane şi a tradus o carte despre Franța a cunoscutului scriitor german Curtius – ceea ce l-a condus spre fascism. În memoriile sale, a notat că Franța ar fi trebuit să se alăture războiului împotriva Marii Britanii şi că „ar fi trebuit să îşi alinieze instituțiile la cele ale puterii totalitare"[49]. Paul Marion a fost un reprezentant esențial al acelei generații ale cărei ancore politice au fost distruse de Marele Război. A fost comunist până în 1929, studiind la Şcoala Leninistă de la Moscova. Mai apoi, el a trecut printr-o serie de etape – *Notre Temps* al lui Luchaire, socialiştii, neosocialiştii – înainte de a ajunge la PPF, pe care l-a părăsit după Acordul de la München. Singura constantă din cariera lui Marion a fost respingerea liberalismului şi o căutare neobosită a unei politici mai energice. Era fascinat de metodele totalitare de propagandă, despre care a scris o carte intitulată *Leur combat: Lénine, Mussolini, Hitler, Franco*

(1939). Drieu la Rochelle a spus despre Marion: „El a fost un fascist adevărat. ... Avea acel amestec de dragoste şi ură ireductibilă, specific adevăraților revoluționari”.[50] La fel ca Marion, şi Pucheu a făcut parte din PPF. Acest lucru a fost valabil şi pentru mulți dintre consilierii care au condus cabinetele tehnocraților: Robert Loustau şi Yves Paringaux din cabinetul lui Pucheu, Claude Popelin în cabinetul lui Lehideux şi Maurice Touzé, un asistent al lui Marion. Dacă exista într-adevăr o mafie la Vichy în 1941, aceasta nu era *La Synarchie* imaginară, ci rețeaua fascistă a foştilor membri ai PPF. Drieu, un alt fost membru al PPF, a fost prieten atât cu Benoist-Méchin cât şi cu Marion, şi se întâlnea cu aceştia în mod regulat în perioada respectivă[51].

După ce a respins partidul unic, în august 1940, regimul a fost nevoit totuşi să conceapă un mijloc de articulare a relației dintre stat şi societate. Teoretic, acest rol a fost atribuit Legiunii Veteranilor, care a fost convocată să fie „ochii şi urechile” mareşalului. Până în februarie 1941, Legiunea avea 590.000 de membri, precum şi un ziar şi o emisiune zilnică de radio. Însă în ceea ce priveşte Legiunea, au existat două probleme. În primul rând, fiind limitată la o singură categorie a populației – îmbătrânită –, era prea exclusivistă. În al doilea rând, liderii săi se considerau loiali lui Pétain, dar nu neapărat şi guvernului său în ansamblu. Relația lor cu administrația era dificil de definit şi aveau loc frecvent conflicte între liderii locali ai Legiunii şi prefecți. În aprilie 1941, Darlan a emis un set de instrucțiuni pentru clarificarea situației. În timp ce Legiunea avea dreptul şi chiar obligația de a informa autoritățile cu privire la încălcările Revoluției Naționale, li se reamintea faptul că ar trebui să îi asiste pe prefecți, şi nu să le ia locul. Din păcate, această instrucțiune era prea ambiguă pentru a rezolva situația[52].

Având în vedere neajunsurile Legiunii, Vichy a căutat alte modalități de a construi legături între stat şi societate. *Conseil National* a fost o astfel de încercare, însă nu a avut nicio putere. O altă inițiativă a fost *Amicale de France*, fondată în noiembrie 1940 de către Ménétrel şi alte ajutoare ale lui Pétain, ca un pion în lupta lor cu Laval. *Amicale* avea

o rețea de *Équipes du Maréchal*, care trebuia să propovăduiască evanghelia Revoluției Naționale. În ianuarie 1941, du Moulin de Labarthète, un alt ajutor al lui Pétain, a susținut o nouă idee: *Comité du rensemblement pour la Révolution Nationale*. Intrigile din Vichy erau atât de complicate, încât era imposibil să fii sigur care erau motivele lui du Moulin, în momentul acela. Poate că își dorea să creeze un eventual obstacol în calea *Conseil National* al lui Flandin. *Comité* era format din membri ai Legiunii, PPF și PSF, însă nu a avut nicio inițiativă, pentru că aceste grupuri nu se puteau pune de acord între ele. Până la venirea primăverii, *Comité*-ul lui du Moulin își încheiase existența.[53]

Acesta a fost momentul în care Marion a preluat propaganda, în ianuarie 1941. A pus la cale imediat organizarea unei rețele de delegați responsabili cu propaganda, în fiecare *département*, și a creat o școală de formare pentru aceștia la Mayet de la Montagne. Marion a intenționat ca acești activiști ai propagandei să formeze baza unui viitor partid unic. Făcând un pas în această direcție, a preluat *Amicale de France*, care fusese independentă până atunci. În termeni care amintesc de Goebbels, Marion a declarat că își dorea să creeze o nouă tipologie de francez, precum un sculptor care își modela lutul[54]. În vara anului 1941 și-a găsit un aliat în persoana lui Pucheu, care ajungea să creadă că regimul avea nevoie de un partid unic sau de o organizație similară.[55] Pucheu spera să obțină cooperarea lui La Rocque, ai cărui activiști din PSF reprezentau încă o forță remarcabilă. Însă La Rocque nu a dorit să coopereze, astfel încât Pucheu și Marion și-au îndreptat atenția către Legiune, sporind controlul guvernamental asupra acesteia, pentru a o transforma într-o organizație care să semene cu un partid unic. Începând din noiembrie 1941, Legiunea și-a deschis porțile pentru neveterani, iar numele său a fost schimbat în „Legiunea franceză a combatanților și voluntarilor pentru Revoluția Națională". Dar niciuna dintre aceste inițiative nu a contat prea mult. Liderul Legiunii, François Valentin, ținea cu dinții de independența sa și, pe măsură ce Legiunea primea un rol mai însemnat, numărul membrilor începea să scadă.[56]

„Fasciştii” au avut, de asemenea, proiecte privind politica pentru tineret. În vara anului 1940, în aceeaşi perioadă în care respingea partidul unic, Vichy a respins de asemenea ideea unei singure mişcări pentru tineret, după modelul regimurilor fasciste. Lamirand, liderul SGJ, a dorit să promulge o cartă a tineretului prin care fiecărui tânăr i se cerea să se alăture unei mişcări de tineret, însă această idee a fost abandonată, în faţa ostilităţilor Bisericii. Însă Lamirand nu a intenţionat niciodată să creeze o singură mişcare de tineret. Această idee a fost exclusă vehement de Pétain la 13 august 1940: „Toate mişcările existente vor fi menţinute, iar particularităţile fiecăreia dintre acestea vor fi recunoscute”. Mişcările de tineret au fost obligate să solicite acreditarea oficială (*agrément*), care era acordată cu generozitate. În iunie 1941, acreditarea a fost acordată tuturor celor şase mişcări ale cercetaşilor – inclusiv cercetaşilor evrei (ÉIF). Politica de tineret a regimului s-a conformat astfel definiţiei oferite de Biserică în iulie 1941: „Un tineret unit? Da... Un singur tineret? Nu”. Singura obligaţie impusă tinerilor a fost *Chantiers de la jeunesse*.[57]

Marion a considerat că SGJ este prea tolerant şi nu suficient de dirijat. În mai 1941 a încercat să asigure controlul asupra *Compagnons de France* şi să îl impună ca lider pe protejatul său, Armand Petitjean. Acest lucru nu a avut succes, iar în schimb Marion a încercat să construiască o nouă mişcare de tineret, Tineretul din Franţa şi de peste mări (JFOM), care era mai făţiş politic decât *Compagnons*. În ciuda incursiunilor lui Marion pe teritoriul său, Lamirand a reuşit să menţină politica de tineret sub controlul SGJ. Dar SGJ în sine nu era omogen. Subordonatul imediat al lui Lamirand, Louis Garrone, un catolic nobil care învăţase la *École des roches*, împărtăşea aceeaşi perspectivă a lui Lamirand, în timp ce liderul propagandei SGJ din zona ocupată, Georges Pelorson, avea afinităţi mai mari cu Marion.

În martie 1942, politica pentru tineret a fost dezbătută de către o comisie a *Conseil National*. Pétain a iniţiat procedurile reafirmându-şi opoziţia faţă de o singură mişcare pentru tineret. Reprezentanţii Bisericilor, şi catolică, şi protestantă,

au sărit în apărarea pluralismului. Pe de altă parte, Pucheu a atacat spiritul „cercetaş” şi „bisericos” (*calotin*) al politicilor SGJ şi a susținut că Bisericile erau prea marcate de trecut pentru a putea instrui activiştii de care avea nevoie noua Franță. Pelorson a susținut acelaşi lucru şi la fel şi Gaston Bergery, care a menționat că o singură mişcare de tineret ar putea crea societatea fără clase despre care credea că există în Germania. Purtătorii de cuvânt ai cabinetului lui Pétain – Massis şi du Moulin – au fost de acord că SGJ era prea tolerant, dar au respins aplecările spre „totalitarism”. În cele din urmă, s-a convenit să se creeze o nouă mişcare neconfesională care să absoarbă *Compagnons* şi JFOM. Acest lucru părea a fi o concesie pentru Pucheu, dar înainte ca decizia să intre în vigoare Laval a revenit la putere, iar Pucheu a părăsit guvernul.[58]

Conflicte III: Economia

Politica socială şi economică a fost domeniul în care retorica Revoluției Naționale a fost cel mai dificil de pus în aplicare. Teoretic, principiul director a fost corporatismul, despre care Pétain a ținut două discursuri în 1941. Problema a fost că termenul era deschis unor interpretări diferite. Era vorba despre depăşirea conflictelor de clasă şi instituționalizarea concilierii dintre capital şi forța de muncă? Era vorba despre forțarea industriilor de a crea organizații coercitive ale căror decizii aveau un caracter obligatoriu pentru membrii lor? Prima dintre aceste viziuni a fost inspirată de idealul tradiționalist al societății organice, care considera organizarea industrială ca fiind cheia modernizării. Cele două împărtăşeau doar o respingere comună a liberalismului.[59]

După mai multe luni de altercații, aspirațiile corporatiste ale Regimului Vichy au fost consacrate în Carta Muncii, publicată în octombrie 1941.[60] Întârzierea a fost cauzată de divergențele dintre corporatiştii tradiționalişti din cabinetul lui Pétain, care doreau ca lucrătorii şi angajatorii din fiecare industrie să fie reprezentați în organisme unice, pe de-o parte, iar pe de altă parte sindicaliştii din jurul lui Belin, de la Ministerul Muncii, care doreau să păstreze reprezentarea

separată a sindicatelor, deşi acestea ar fi „organizate” într-o structură corporatistă generală. Negocierile au fost atât de dure încât, chiar şi după aprobarea unei versiuni finale, Belin a trebuit să ocupe literalmente clădirea în care se aflau tiparniţele guvernului, pentru ca facţiunea adversă, condusă de membrii cabinetului militar al lui Pétain, să nu încerce să modifice textul în ultimul moment. Rezultatul a fost un document încurcat, mai apropiat de ceea ce îşi doreau corporatiştii decât de viziunea sindicaliştilor. Acesta prevedea sindicate exclusive şi obligatorii pentru cinci categorii profesionale – angajatori, cadre, maiştri, funcţionari, muncitori –, grupate în douăzeci şi nouă de „familii profesionale”. Grevele au fost scoase în afara legii. În fiecare fabrică urmau să fie înfiinţate comitete sociale, menite să rezolve problemele bunăstării de la locul de muncă. Întrucât comitetele au fost organizate în mod tripartit, reprezentând angajatorii, lucrătorii şi cadrele (ingineri, manageri de departament), era posibil ca lucrătorii să fi fost depăşiţi. Punerea în aplicare a acestui sistem a fost lentă şi greoaie şi a fost întâmpinată cu indiferenţă de către lucrători şi angajatori.

Indiferenţa era un răspuns adecvat, din moment ce deciziile-cheie privind conducerea economiei fuseseră deja luate. Acestea au fost determinate mai mult de problemele practice imediate decât de punctele mai rafinate ale teoriei corporatiste. În vara anului 1940 au apărut trei pericole economice grave: perspectiva ca industria franceză să fie tâlhărită în mod sistematic de către Germania, inevitabilitatea penuriei de materii prime, care era o consecinţă a blocadei maritime britanice, şi spectrul şomajului, odată ce producţia de armament a încetat. Pentru a face faţă acestei situaţii, guvernul a improvizat rapid un set de măsuri de control. A fost format un nou minister al aprovizionării, un minister al producţiei industriale, complet remodelat, care a angajat 16.000 de funcţionari publici până în 1944, şi un Comisariat responsabil pentru implementarea proiectelor de infrastructură (DGEN). Piatra de temelie a sistemului a fost legea elaborată în grabă la 16 august 1940,

prin care fiecare ramură industrială a fost autorizată să creeze „comitete de organizare” (CO).[61]

Ideea din spatele comitetelor era una defensivă: forțarea germanilor să negocieze cu industriile, pe sectoare, în loc de comunicarea directă cu companiile.[62] Fiecare CO a fost condus de un preşedinte şi un comitet administrativ restrâns. Aceştia au fost împuterniciți să efectueze un recensământ al stocurilor disponibile în sectorul lor, să aloce resurse limitate, să stabilească prețurile şi să recomande închiderea uzinelor. În realitate, puterea CO a fost limitată de controlul guvernului asupra materiilor prime prin Biroul Central pentru distribuția de materiale industriale (OCPRI). Acest organism a fost înființat în septembrie 1940 la cererea expresă a germanilor, care au monopolizat accesul la majoritatea materiilor prime şi care intenționau ca industria franceză să lucreze pentru ei. OCPRI a alocat materii prime, pe care CO le-au redistribuit între industriile din sectorul lor. Acest lucru i-a conferit o putere enormă Secretarului General al Ministerului Producției Industriale, Jean Bichelonne, care era responsabil de OCPRI.

Bichelonne a condensat castele de tehnocrați care s-au evidențiat la Vichy. Absolvent al *École polytechnique* cu cele mai bune note din istoria şcolii, era un copil-minune chiar şi prin prisma standardelor exigente ale sistemului de învățământ francez. El pretindea că nu are nevoie de o agendă, pentru că putea memora peste 2.500 de numere de telefon. În anii 1930, Bichelonne a fost implicat în *X-Crise* şi a lucrat pentru căile ferate. În 1939, a fost convocat de Dautry pentru a organiza programele militare de modernizare a armamentelor. Închinându-se zeilor eficienței, raționalizării şi modernizării, Bichelonne era complet naiv când venea vorba de politică. Du Moulin de Labarthète l-a descris ca fiind un copil strălucit. Vichy a reprezentat ocazia sa de a reorganiza lumea fără a fi nevoit să se preocupe de oamenii care o locuiau.[63]

Bichelonne spera că acele controale economice implementate de Vichy aveau să pună bazele modernizării pe termen lung a economiei franceze. În ianuarie 1942, el a anunțat că OC şi OCPRI vor constitui baza unei „economii

controlate": „Unui stat modern nu ar trebui să i se permită să funcționeze în conformitate cu normele oarbe şi simpliste ale economiei liberale".[64] Bichelonne a creat un Consiliu economic comercial şi industrial (CSEIC), prezidat de Gérard Bardet, fost membru al *X-Crise*, şi alcătuit din directori ai CO, funcționari publici şi experți. Acesta a elaborat un raport favorabil ideii de planificare economică. În manieră asemănătoare, DGEN, aflat sub conducerea lui François Lehideux, a elaborat două versiuni de planuri economice: unul pe zece ani, în 1942, şi altul în 1944, pentru a pregăti tranziția către economia postbelică. Aceste inițiative pot fi considerate până la un punct drept precursoare ale planificării postbelice franceze.[65]

Cum s-au încadrat acestea în ansamblul Revoluției Naționale? Cel de-al doilea plan DGEN a adoptat un ton mai modernizator decât primul, dar ambele au subliniat necesitatea unor investiții substanțiale în bunuri de capital, blamându-i pe antreprenorii de dinainte de război pentru „malthusianismul" lor. Planul din 1942 descrie politica de „întoarcere la agricultură" ca fiind „probabil utopică", iar cel din 1944 a condamnat-o ca fiind susceptibilă să reducă Franța la statutul de putere de rangul al doilea. Ambele au acceptat însă ideea că stabilitatea socială necesita păstrarea unui amplu sector agricol. Planul din 1942 a acceptat nevoia de a „consolida valorile țărăneşti", iar „ceea ce ne-a modelat rasa a fost disciplina dură şi nobilă a vieții rurale". Termenul de „modernizare" nu a fost folosit prea des, însă cuvintele-cheie au fost „echilibru" şi „stabilitate". Acesta este un alt caz în care ar fi greşit să exagerăm dihotomia dintre modernizatori şi tradiționalişti.[66]

Niciunul dintre aceste planuri nu a fost pus în aplicare şi nici nu a avut vreo mare influență asupra politicii.[67] În practică, ceea ce s-a întâmplat cu economia sub conducerea Regimului de la Vichy nu a fost atât de mult o planificare, cât o înmulțire a controalelor birocratice, conferind o putere uriaşă unei administrații lipsite de un control democratic. Sistemul a reuşit totuşi să prefigureze viitorul prin crearea unei strânse comunități de interese între stat şi liderii CO,

anticipând întrepătrunderea elitelor administrative şi de afaceri, atât de specifică Franței de după război.

Comitetele de conducere şi preşedinții CO erau numiți de guvern. Cei nominalizați erau de obicei reprezentanți ai marilor afaceri, uneori chiar şefii înşişi, alteori tineri profesionişti sau administratori de afaceri. În cazul în care o puternică asociație de afaceri existase şi înainte de război, se întâmpla adesea ca aceasta să domine şi comitetul potrivit. În teorie, statul a avut un rol de reglementare, deoarece fiecare CO a fost supravegheat de un comisar numit de către guvern. În practică, aceşti comisari erau de acord cu deciziile luate de CO-uri. Deşi rolul lui Bichelonne ca lider al OCPRI i-a dat puterea supremă asupra CO-urilor, acesta şi-a exercitat-o în cooperare cu principalii lideri de afaceri. OCPRI era împărțită în treisprezece subsecțiuni, care au fost conduse de către membrii principali ai CO în domeniul relevant. Astfel, cei care au beneficiat de alocarea de materii prime au jucat un rol-cheie în determinarea acestei chestiuni. Astfel, a fost creată un fel de simbioză între oficialii de stat şi oamenii de afaceri, mai ales în cazul preşedinților CO care au devenit miniştri ulterior. Astfel au fost Lehideux, care conducea Comitetul Automobilelor şi făcea de asemenea parte din două comisii OCPRI, înainte de a deveni ministru al producției industriale, Pucheu, care fusese liderul Comitetului Industriei Mecanice şi făcea parte din două comisii OCPRI. Pe scurt, erau aproximativ 150-200 de bărbați care conduceau economia franceză aflată sub conducerea Regimului de la Vichy.

Reprezentanții întreprinderilor mici s-au plâns că acest sistem îi discriminează. Zvonul despre Sinarhie a fost un simptom al acestei nemulțumiri. Chiar şi Pétain a ținut un discurs în 1941, denunțând puterea „trusturilor” asupra economiei. În februarie 1944, un mic lider de afaceri, Léon Gingembre, a fost angajat în cabinetul ministrului producției industriale, dar acest lucru a reprezentat doar praf în ochi pentru interesele afacerilor mici. Decalajul dintre fapte şi vorbe în politica economică a Regimului Vichy este demonstrat de soarta artizanilor. Se presupune că regimul era devotat intereselor artizanilor. În noiembrie 1940 a fost

înființat un Birou al artizanilor, pentru a proteja producția artizanală. Însă odată cu înființarea sistemului CO, artizanii s-au găsit repartizați în funcție de sectorul din care făceau parte – instalatorii în industria de construcții, croitorii în industria textilă –, unde s-au regăsit alături de alți angajatori mai mari. Astfel, le-a fost imposibil să-şi protejeze interesele specifice. Atunci când Biroul artizanilor le-a scris preşedinților de CO pentru a-şi declara nemulțumirea în legătură cu faptul că artizanii nu îşi primeau partea din comisioanele de stat, CO din domeniul textilelor a răspuns că acest lucru se datorează „capacității lor de producție slabe".

Biroul artizanilor a elaborat măsuri de sprijin pentru artizani până la final, dar acestea au avut puține consecințe practice. Artizanii au devenit din ce în ce mai critici la adresa regimului. Unul dintre purtătorii lor de cuvânt s-a plâns în august 1942 că aceste comitete erau organizate în „avantajul trusturilor şi afacerilor mari şi... duceau la o sufocare progresivă a producției artizanale şi a producției mijlocii".[68] În august 1943, artizanilor le-a fost creată propria lor organizație corporatistă, numită Statutul artizanilor. Detaliile statutului au fost complicate, dar principalul său efect a fost integrarea multor grupuri profesionale independente, care anterior reprezentaseră artizanii, în birocrația de stat. Acest lucru nu a fost surprinzător, de vreme ce Bichelonne fusese sursa de inspirație din spatele acestuia. Pe scurt, în pofida retoricii, artizanii au fost protejați mult mai puțin eficient în timpul Vichy decât fuseseră în vremea Republicii, când aveau parte de un important lobby în parlament.

Dacă este adevărat că „modernizatorii" i-au uzurpat pe „tradiționalişti" în controlul politicii economice a Regimului Vichy, acest lucru s-a datorat în mare parte împrejurărilor. Situația economică dezastruoasă a necesitat intervenționism, iar acest lucru le-a oferit modernizatorilor oportunitatea aşteptată, pentru că ei se considerau realişti. Dar decalajul dintre retorică şi realitate a fost la fel de mare pentru modernizatori cum a fost şi pentru tradiționalişti. Era cu totul iluzorie credința că ar fi posibil să se organizeze o revigorare masivă a economiei franceze, în condițiile în care era dificil să se îndeplinească sarcinile cele mai de bază –

hrănirea populației și asigurarea materiei prime pentru funcționarea industriei.

Bichelonne spera ca aceste comitete să faciliteze modernizarea economiei prin închiderea fabricilor învechite, însă atunci când, în decembrie 1941, Lehideux a adoptat o lege în această direcție, acest lucru s-a întâmplat din cauza faptului că iarna geroasă și lipsa combustibilului au făcut imposibile menținerea în funcțiune a tuturor fabricilor. Bichelonne a recunoscut că închiderea nu avea nimic de-a face cu modernizarea economiei.[69]

Liderii unor CO-uri împărtășeau perspectivele de modernizare ale tehnocraților. Industria automobilelor a inițiat cercetarea construcției unei mașini din aluminiu – însă nu exista bauxită –, iar comitetele industriilor electricității și oțelului au elaborat planuri ambițioase de producție și investiții pentru perioada postbelică.[70] Toate acestea erau plănuite pentru viitor. Pe termen scurt, ambițiile modernizatorilor erau doar o fantezie, precum era și Revoluția Națională a tradiționaliștilor. Dar în timp ce tradiționaliștii, inspirați de o viziune izolaționistă à la „France Seule", acționau aproape ca și cum nu ar fi existat germani în Franța, iar tehnocrații considerau că tranziția de la penuria pe termen scurt la modernizarea pe termen lung nu ar presupune ignorarea germanilor, ci mai degrabă negocierea cu aceștia. Din acest punct de vedere, se considerau realiști. Pentru a observa cât de mult se înșelau, este necesar să ne întoarcem la realitățile colaborării.

CAPITOLUL 8

Colaborarea

Jean Moulin: colaborator

La 25 iunie 1940, Jean Moulin, prefect al Eure-et-Loir, a avut prima sa întâlnire oficială cu autoritățile ocupației. Moulin nu era un prefect obișnuit. Spre deosebire de alții

care s-au alăturat exodului, lăsând populația să se descurce singură, Moulin era la postul său atunci când germanii au ajuns la Chartres, pe 17 iunie. A doua zi, un ofițer german l-a instruit să semneze o declarație prin care condamna presupusele masacre ale civililor de către trupele franceze formate din militari senegalezi. Moulin a refuzat să se conformeze, deoarece știa că moartea acestora fusese cauzată de bombardamentul german. Germanii, surprinși de asemenea scrupule atunci când venea vorba de protejarea reputației soldaților negri, l-au bătut pe Moulin și l-au încarcerat o noapte. Simțind că nu ar fi putut face față prea multă vreme acestui tratament fără să cedeze presiunilor germane, Moulin și-a tăiat gâtul cu o bucată de sticlă găsită în celula sa improvizată. Când germanii au sosit a doua zi de dimineață, acesta încă sângera și, pentru că era în viață, l-au dus la un medic german care i-a salvat viața. Situația a fost jenantă pentru germanii care doreau să prezinte o imagine binevoitoare a trupelor de ocupație – din această dorință venea și încercarea de a arunca responsabilitatea asupra senegalezilor pentru moartea civililor francezi – și l-au lăsat pe Moulin să plece.[1]

După ce Moulin și-a revenit și și-a reluat atribuțiile, conform obligațiilor fiecărui prefect din zona ocupată, îi revenea sarcina de a acționa ca mediator între populația franceză și germani. El a fost copleșit de apelurile din partea celor 426 de primari din *département*. Primarul orașului Gué-de-Longroi a raportat sosirea a 400 de germani care rechiziționau locuințe fără a avea permisiune – aveau aceștia dreptul să facă acest lucru? Primarul din Farvil i-a scris că germanii rechiziționează produsele locale – cum ar trebui să răspundă? Primarul din Jouy l-a întrebat cum să reacționeze la cerința germanilor ca el să plătească 52 de mărci (1.040 de franci) pentru două fotografii ale lui Hitler și Goering.

Moulin a răspuns cât de bine a putut, transmițându-le germanilor să rezolve aceste situații pe cale amiabilă. La 12 septembrie 1940, el i-a instruit pe subprefecții și primarii din *département* cum să se comporte față de germani: „În relațiile cu autoritățile ocupației, veți afișa o colaborare amabilă și loială, care nu trebuie să excludă demnitatea și fermitatea

atunci când circumstanţele o cer”[2]. Pe parcursul următoarelor cinci luni, până când a fost demis de Vichy, Moulin a încercat să arate prin puterea exemplului cum ar trebui interpretate instrucţiunile sale. Deşi lua în serios „demnitatea şi fermitatea”, germanii nu aveau obiecţii şi îi apreciau eficienţa. Când Feldkommandant-ul, colonelul von Gutlingen, a fost înlocuit, la sfârşitul lunii septembrie 1940, el i-a scris o scrisoare de rămas bun lui Moulin în speranţa că şi „colaborarea ta cu succesorul meu va urma aceleaşi căi pe care le-am urmat noi doi”. Succesorul său l-a descris pe Moulin ca fiind un administrator remarcabil: „Colaborarea cu el a fost satisfăcătoare”.[3]

Colaborare involuntară/colaborare voluntară

Cazul lui Moulin arată că termenul de „colaborare” trebuia utilizat cu grijă. Fără să luăm în considerare cariera sa ulterioară în cadrul Rezistenţei, comportamentul lui Moulin din 18 iunie îl arată ca pe un individ cu un curaj excepţional. Însă poziţia sa oficială i-a cerut să „colaboreze” cu autorităţile germane. Aceasta a fost un fel de colaborare, aşa cum este specificată în articolul 3 din Armistiţiu, care impunea autorităţilor franceze din zona ocupată „să se conformeze reglementărilor autorităţilor germane şi să colaboreze (*zusammenarbeiten*) cu acestea în mod corect”.

Colaborarea în acest spirit a fost destul de diferită de colaborarea urmărită de Regimul Vichy. Stanley Hoffmann a făcut distincţie între colaborarea „involuntară” şi colaborarea „voluntară” a statului, cea dintâi implicând o concordanţă meticuloasă cu punctele din scrisoarea armistiţiului, dar nu mai mult, iar cea din urmă reprezentând o încercare de a trece dincolo de cerinţele armistiţiului şi de a oferi mai mult decât este necesar.[4] După război, apărătorii lui Pétain au susţinut că acesta a favorizat o politică minimalistă a colaborării involuntare, în timp ce Laval a urmărit colaborarea voluntară. Ei au susţinut demiterea lui Laval, la 13 decembrie 1940, ca pe o repudiere a colaborării, unul dintre ei susţinând chiar că acesta era un eveniment la fel de

grav pentru Hitler precum pierderea unei bătălii.[5] Una dintre numeroasele realizări ale lui Robert Paxton este aceea de a fi stabilit că acest lucru era complet neadevărat: regimul era de acord cu necesitatea unui anumit grad de colaborare voluntară. Dar se pot face două amendamente. În primul rând, având în vedere că Paxton s-a folosit din abundență de surse germane, viziunea sa poate fi uşor denaturată. Ceea ce francezii au simțit că trebuie să le spună germanilor nu era întotdeauna acelaşi lucru cu ceea ce credeau. De fapt, deschiderea ulterioară a arhivelor franceze a răzbunat interpretarea lui Paxton în cele mai multe privințe, dar – şi acesta este al doilea amendament – el a subestimat probabil existența unor elemente în cadrul regimului care erau nemulțumite de colaborare. După cum vom vedea, unii dintre primii membri ai Rezistenței franceze au părăsit orbita regimului. Deşi contradicția dintre o dispoziție subiectivă şi rezistență în cadrul unui regim care a colaborat obiectiv (sau a încercat să o facă) nu a putut fi susținută pe termen nelimitat, a existat o perioadă de incertitudine cu privire la orientarea finală a regimului.

La 15 iulie 1940, când germanii au solicitat utilizarea bazelor franceze din Africa de Nord, au apărut diferite reacții față de Germania. Aceasta reprezenta o încălcare clară a armistițiului. François Charles-Roux, secretar general la Quai d'Orsay, a elaborat un răspuns prin care a refuzat solicitarea politicos, însă ferm, dar guvernul a optat pentru un refuz prin care să permită eventualele opțiuni pe care le vor putea adopta în viitor: „Doar o nouă negociere poate rezolva aceste probleme".[6] În cele din urmă, Hitler nu a insistat. Cel mai vocal adversar al oricăror deschideri spre Germania a fost Weygand. În vara anului 1940, şedințele cabinetului au degenerat frecvent în conflicte aprinse între Weygand şi Laval. Deşi Weygand a fost detaşat pe 6 septembrie ca delegat general în Africa de Nord, acesta fiind un centru important al puterii, el a continuat să-şi facă opiniile cunoscute. În noiembrie 1940, i-a amintit lui Pétain că „Germania şi Italia rămân duşmanii" Franței.

Granița dintre colaborarea voluntară şi cea involuntară a statului nu a fost trasată între Pétain şi Laval, aceştia

considerând că Germania câştigase războiul, iar Marea Britanie avea să capituleze în curând. Acest lucru nu însemna că cei doi, precum şi alți susținători ai colaborării voluntare, împărtăşeau opinii identice cu privire la scopul acesteia. Au existat cel puțin trei motive diferite în spatele colaborării voluntare. În primul rând, putem vorbi de ceea ce s-ar putea numi motivul politico-administrativ, care viza protejarea suveranității franceze. Deşi, în teorie, era suveran peste toate teritoriile franceze, controlul Regimului Vichy asupra zonei ocupate se afla la mila intervenției germane. Legile franceze trebuia agreate mai întâi de către germani, înainte de a putea fi publicate, iar aceştia puteau respinge numirile administrative. În iunie 1941, prefecții au fost instruiți să raporteze acele acțiuni ale germanilor pe care le considerau „inacceptabile pentru menținerea suveranității franceze". În cazul în care astfel de acțiuni nu puteau fi prevenite, guvernul francez prefera să îşi asume efectuarea lor. Pucheu le-a comunicat prefecților, în ianuarie 1942: „Rolul vostru este menținerea ordinii publice... aceasta trebuie asigurată de mâinile francezilor, de armele francezilor şi de creierele francezilor."[7] Deşi această colaborare administrativă a debutat ca fiind defensivă şi profilactică, a devenit o spirală din ce în ce mai periculoasă a complicității: un sindrom River Kwai, aşa cum l-a descris un scriitor.[8]

Al doilea motiv din spatele colaborării ar putea fi descris ca fiind politico-diplomatic: pregătirea unui rezultat favorabil pentru Franța în tratatul de pace, care era considerat ca fiind iminent. La 7 iulie, generalul Huntziger, reprezentantul francez din Comisia de armistițiu, a propus ca aceste dezbateri ale Comisiei să fie completate cu contacte suplimentare, având în vedere faptul că Franța era „aproape de război" cu fostul său aliat. Două zile mai târziu, ministrul de externe, Paul Baudouin, încerca să intre în contact cu Ribbentrop, spunându-i că Franța îşi dorea să devină o „putere asociată".[9] Astfel de sentimente erau parțial explicabile în urma atacului de la Mers el Kebir. Dar această orientare a francezilor spre colaborare nu reprezenta doar o supărare trecătoare pe britanici. Aceasta marca începutul

unei politici care avea să fie urmărită în diferite forme pe parcursul următorilor patru ani.

Primele indicii ale planurilor germane în privința unui viitor tratat de pace erau îngrijorătoare. La 15 iulie, germanii au instituit controale vamale la cele 1.871 de puncte de frontieră dintre Alsacia-Lorena şi Germania. Doi gauleiteri au fost numiți pentru administrarea regiunii, sugerând că Germania intenționează să o anexeze după război. Deşi reprezenta din punct de vedere tehnic o încălcare a armistițiului, această evoluție nu a fost în întregime revoltătoare pentru francezi. Mai degrabă erau alarmați de celelalte diviziuni pe care germanii le creaseră în zona ocupată. Cele două districte, Nord şi Pas-de-Calais, au devenit ataşate comandamentului militar german de la Bruxelles. Se presupune că acest lucru s-a întâmplat pentru a pregăti invazia Marii Britanii, dar chiar şi după ce invazia a fost amânată în septembrie, măsura nu a fost retrasă. Nu exista niciun pretext militar pentru delimitarea, în zona ocupată, a aşa-numitei zone rezervate sau interzise. Refugiații care părăsiseră această zonă în timpul exodului nu mai aveau voie să se întoarcă. Mai sinistru decât atât a fost faptul că proprietățile lor fuseseră predate companiei Ostland, care începuse să instaleze colonişti germani în zonele respective. Nu a fost trecut cu vederea faptul că limitele zonei rezervate coincideau într-o măsură mai mică sau mai mare cu frontierele Reich-ului german după moartea lui Charlemagne. Dacă acesta reprezenta un indiciu al planurilor pe termen lung ale Germaniei pentru Franța, era vital ca bunăvoința germană să fie câştigată înainte de a fi prea târziu[10].

Perturbările cauzate de crearea acestor zone suplimentare explică al treilea motiv al colaborării: necesitatea de a atenua impactul armistițiului asupra vieții cotidiene din Franța. Inițial, se presupunea că armistițiul nu va fi decât un aranjament provizoriu înainte de încheierea rapidă a războiului. Pe măsură ce războiul continua, armistițiul s-a dovedit a fi din ce în ce mai tensionat. O prioritate a francezilor era obținerea eliberării celor 1,5 milioane de prizonieri care urmau să rămână în captivitate până la finalul războiului. Încercarea de a relaxa termenii

Armistițiului devenise cu atât mai urgentă cu cât Germania începuse să îi aplice cât mai riguros posibil, tratând linia de demarcație ca pe o frontieră închisă, practic imposibil de traversat, şi impunând poveri financiare uriaşe asupra francezilor.

Una dintre condițiile Armistițiului făcuse ca Franța să fie responsabilă de plata întreținerii armatei germane. În august 1940, germanii au estimat aceste costuri la 20 de milioane de Reichsmark pe zi, apoi au fixat cursul de schimb la 20 de franci pentru o marcă, ceea ce a reprezentat o supraevaluare de 50-60 % a monedei germane. Francezii s-au trezit nevoiți să plătească 400 de milioane de franci pe zi, o sumă suficientă pentru a întreține o armată de 18 milioane de oameni. Ca urmare, germanii au avut o putere imensă de cumpărare în Franța. Un oficial german menționa: „Cu banii aceştia, germanii vor putea să cumpere întreaga Franță". Pe nimic, ar fi putut adăuga.[11] Ca un ultim afront asupra economiei franceze, germanii au forțat guvernul francez să semneze un tratat de compensare. Acest lucru însemna că fiecare țară îşi va plăti propriii exportatori, iar apoi va şterge datoriile comerciale la nivel național. Importatorii francezi aveau să plătească franci într-un cont de compensare, iar importatorii germani aveau să plătească mărci. Din acest cont, guvernul respectiv îşi va plăti exportatorii. Dar, din moment ce Franța avea să exporte mult mai mult decât să importe, contul avea să fie dezechilibrat. Pentru a-i plăti pe exportatorii francezi, era nevoie de împrumuturi de la Banca Franței. Astfel, guvernul francez finanța efectiv importurile Germaniei din Franța.[12]

„Policraţia" germană: „Cât de multe autorităţi"

Chestiunea principală a regimului în stabilirea contactului cu ocupanții a fost de a identifica cine erau cei de care asculta Hitler. Germanii au transferat în Franța o multitudine de agenții concurente, care i-a făcut pe istorici să numească regimul nazist o „policrație". Exponenții-cheie ai puterii – Goebbels, Goering, Himmler, Ribbentrop – aveau cu

toții reprezentanți în Franța. Când i s-a spus că Germania era un stat autoritar, Laval a remarcat că observase acest lucru, „dar cât de multe autorități!”[13]

Autoritatea supremă în zona ocupată a fost Administrația militară germană (MBF), cu sediul la Hôtel Majestic din Paris, condusă de către generalul Otto von Stülpnagel. MBF era împărțită în ramuri militare şi civile. Acestea din urmă erau la rândul lor subdivizate într-o aripă administrativă, gestionată de juristul Werner Best, şi una economică, gestionată de Elmar Michel. Best era un nazist devotat, care era membru al partidului din 1930. Acesta a devenit mai târziu *Reichskommissar* în Danemarca. Michel era un funcționar public tehnocrat, care aderase la partid abia în 1939. Ambii erau administratori formidabili. Problemele inițiate de armistițiu erau discutate la Comisia de armistițiu din Wiesbaden, prezidată de generalul Karl von Stülpnagel (vărul lui Otto). Comisia avea propria sa misiune economică, prezidată de diplomatul Richard Hemmen. Poliția era responsabilitatea MBF, dar Himmler a reuşit să asigure prezența câtorva reprezentanți ai serviciilor sale de securitate (SD), sub comanda ofițerului SS Helmut Knochen. Cenzura, propaganda şi politicile culturale au fost în responsabilitatea instituției *Propaganda-Abteilung* (cu patru sucursale în provincie şi una la Paris). Deşi fusese integrată în administrația MBF, *Propaganda-Abteilung* răspundea față de Ministerul Propagandei din Berlin, condus de Goebbels. A existat, de asemenea, o ambasadă germană la Rue de Lille din Paris. Ambasadorul era protejatul lui Ribbentrop, Otto Abetz.[14]

Aceste autorități au avut priorități diferite. Ofițerii de carieră de la MBF erau în esență pragmatici, pregătiți oricând şi să motiveze, şi să pedepsească. „Dacă vrei ca vaca să dea lapte, trebuie să o hrăneşti” – a spus Otto von Stülpnagel în septembrie 1940.[15] Aceştia erau iritați de excesul de zel al principalilor teoreticieni naziști, precum Knochen. Când SS, în cooperare cu fasciştii francezi, a bombardat mai multe sinagogi din Paris, în octombrie 1941, Stülpnagel a fost furios şi a încercat să-l elimine pe Knochen. El însuşi a disprețuit faptul că poliția era controlată de armată. Însă

linia care îi separa pe profesionişti de ideologi nu îi separa neapărat pe cei pregătiți să fie mai blânzi cu francezii de cei care nu se temeau să fie mai duri. Partidul nazist nu avea încredere în Hemmen, însă acesta era un negociator foarte eficient, pregătit să le refuze francezilor orice favoruri.

Majoritatea autorităților germane din Franța erau suspicioase în privința ambasadei, care avea reputația de a fi prea francofilă. Abetz era familiarizat cu Franța încă din vremea cercului Sohlberg, de la sfârşitul anilor 1920. El era francofil în sensul în care admira cultura franceză, bucătăria, vinurile (şi avea o soție franceză), însă considera, de asemenea, că francezii trebuie să îşi cunoască locul. Planul pe care Abetz i l-a prezentat lui Hitler în iulie 1940, înainte de numirea sa la ambasadă, a fost acela de a reduce Franța la statutul de „stat satelit", forțat să îşi accepte „slăbiciunea permanentă". El a propus să se folosească de rivalitățile franceze şi să alimenteze speranțele francezilor în vederea unei posibile înțelegeri cu Germania: „O atitudine omogenă de respingere ar provoca un front unic şi indivizibil al tuturor francezilor". Instrucțiunile pe care le-a primit de la Hitler au ratificat această strategie: „Trebuie făcut totul pentru a încuraja diviziunile interne şi, astfel, slăbiciunea Franței".[16] Subordonații lui Abetz erau, la fel ca el, tineri şi cunoscători ai Franței. Printre aceştia s-au numărat Friedrich Sieburg, a cărui „francofilie" era de aceeaşi natură ca a lui Abetz, şi Karl Epting, care a organizat în anii 1930 schimburi studențeşti franco-germane. Epting a condus Institutul German, care era extensia culturală a Ambasadei. *Propaganda-Abteilung*, a cărei miză era aceea de a distruge influența culturală franceză, nu a aprobat politica de seducție culturală a lui Abetz. Organizația era condusă de maiorul Heinz Schmidtke, tiparul de ofițer prusac rigid, pe care nu îl ispiteau în niciun fel atracțiile Franței.

Puterea relativă a acestor autorități era oscilatorie. În ciocnirea privind controlul politicii culturale, în vara anului 1942, *Propaganda-Abteilung* a pierdut teren în favoarea Ambasadei, însă, mai târziu în anul acela, Abetz a căzut în dizgrație. Între decembrie 1942 şi decembrie 1943, acesta a fost înlocuit de adjunctul său Rudolf Schleier. Controlul

asupra politicii economice a fost transferat de la Wiesbaden la Paris, când Hemmen s-a mutat acolo, în primăvara anului 1941. Armata şi-a pierdut controlul asupra poliției şi securității din cadrul SS, începând cu anul 1942. Însă luptele interne nu au încetat niciodată şi au existat şi alți actori care să complice jocul chiar mai mult: Serviciul de informații al armatei, Abwehr, şi Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, care a fost responsabil de jefuirea operelor de artă şi a acționat conform propriilor legi.

Inițierea colaborării: Montoire

Autoritățile germane au transmis semnale diferite, iar diferiți politicieni francezi au încercat în vara anului 1940 să ia legătura cu acestea. În 16 iulie, Flandin s-a întâlnit cu Friederich Grimm, reprezentant al personalului ambasadei, şi i-a comunicat că Franța trebuie să colaboreze cu Germania; Bonnet s-a întâlnit cu Schleier la 31 iulie, Adrien Marquet a contactat reprezentanții SD şi s-au discutat probleme privind mandatul lui Laval; Pétain însuşi a încercat în toamnă să ia contact cu germanii prin René Fonck, un maestru al aviației din Primul Război Mondial, prieten cu Goering.[17] Însă cel care a reuşit să stabilească o relație cu germanii a fost Laval, spre deosebire de alții care doar au încercat.

Contactul german al lui Laval a fost Abetz, pe care l-a întâlnit pentru prima dată la 19 iulie. Ei au descoperit o afinitate bazată pe origini comune de stânga şi un angajament față de reconcilierea franco-germană. Odată ce Abetz a fost numit ambasador, pe 3 august, acest contact a devenit unul important. Pe măsură ce a trecut timpul, Laval şi Abetz au ajuns să aibă nevoie unul de celălalt: Laval, pentru a dovedi că putea avea ca interlocutor un german, iar Abetz, pentru a-i dovedi lui Hitler că a găsit un francez cu care putea să facă afaceri.[18] Laval, care a obținut chiar şi un *Ausweis* semipermanent, care îi permitea să călătorească liber între cele două zone, a început să viziteze frecvent Parisul. Dar era nevoie de doi pentru o colaborare, iar Hitler, după încercarea sa de a obține un punct de sprijin în Africa

de Nord, nu a arătat niciun interes în acest sens. Abia la sfârşitul lunii septembrie atenţia sa s-a îndreptat din nou asupra Franţei.

Atitudinea lui Hitler s-a schimbat ca urmare a evenimentelor din Imperiul African al Franţei. Deşi majoritatea coloniilor franceze au rămas loiale Regimului Vichy, Africa Ecuatorială Franceză (Ciad şi Camerun) s-a aliat cu de Gaulle în august. Îngrijorat de faptul că această rebeliune s-ar putea răspândi în Africa de Vest, Vichy a căutat urgent permisiunea germană de a consolida forţele franceze din regiune. În septembrie, o armată comună anglo-gaullistă a pornit spre Dakar, portul principal al Africii de Vest Franceze. Însă apărătorii regimului au rămas loiali, iar gaullişti au fost respinşi. Drept represalii, francezii au bombardat Gibraltarul. Pentru Hitler, această dovadă a hotărârii regimului de a-şi apăra Imperiul a făcut loc posibilităţii unei strategii mediteraneene şi coloniale împotriva Marii Britanii acum, că invazia fusese amânată. Pe 24 septembrie, Vichy a fost autorizat să reînarmeze forţele aeriene din Africa de Nord. Încurajat de această decizie, Pétain a anunţat la 10 octombrie că Franţa doreşte să se elibereze de „prieteniile tradiţionale" şi să creeze „o nouă pace a colaborării".

Hitler era acum pregătit să lanseze „noua politică". Problema unei strategii mediteraneene era reconcilierea intereselor concurente ale Italiei, Spaniei şi Franţei în Africa de Nord. O idee – care nu le-a fost de fapt niciodată prezentată francezilor – era ca Franţa să primească Nigeria pentru a compensa cedarea Marocului către Spania şi a Tunisiei şi Corsicăi, lui Mussolini.[19] Pe 23 octombrie, Hitler s-a întâlnit cu Franco la Hendaye, la graniţa dintre Franţa şi Spania, pentru a-l convinge să intre în război. El s-a oprit pe drum la Montoire, în apropiere de Tours, unde l-a convocat pe Laval la o întâlnire, pe 22 octombrie. O întâlnire similară i-a fost propusă şi lui Pétain două zile mai târziu, în călătoria de întoarcere. Consilierii lui Pétain erau suspicioşi, dar acesta a fost de acord să participe la întâlnire, amintindu-şi de precedentul din Tilsit, în 1807, când învinsul Alexandru I al Rusiei l-a întâlnit pe Napoleon.

Discuţiile de la Montoire au fost unele generale. Francezii nu au avut timp să-şi pregătească poziția, iar Hitler nu a făcut nicio solicitare concretă, parțial pentru că nu reuşise să-l câştige pe Franco de partea lui. Nu s-au discutat detalii şi nu s-a semnat nimic. La Montoire, Pétain a fost mai prudent decât Laval. El a numit declarația de război „o gafă", în timp ce Laval afirmase că este o crimă. Laval a propus colaborarea, dar Pétain a acceptat-o în principiu, însă a spus că nu poate discuta detalii înainte de a se consulta cu guvernul său. Cu toate acestea, impactul simbolic al întâlnirilor de la Montoire nu poate fi subestimat. Pétain a fost fotografiat strângându-i mâna lui Hitler şi, într-un discurs din 30 octombrie, a anunțat că Franța „intra pe făgaşul colaborării". El a promis că în „viitorul apropiat" va exista o îmbunătățire a situației prizonierilor de război, o reducere a costurilor implicate de ocupație şi o relaxare a liniei de demarcație.[20] Importanța întâlnirilor de la Montoire a fost, de asemenea, demonstrată de faptul că a condus la demisiile lui Charles-Roux şi Baudouin şi la avansarea lui Laval, care a devenit ministru de externe.

După Montoire, la Paris au început discuțiile dintre reprezentanții militari germani şi reprezentanții Vichy (Laval, Darlan, Huntziger). Negocierile au vizat o expediție franceză pentru recucerirea Africii Ecuatoriale Franceze chiar şi cu riscul de a deschide ostilitățile cu britanicii. La prima reuniune, în 31 octombrie, generalul Huntziger, ministrul francez al apărării, le-a declarat germanilor: „Britanicii trebuie alungați". Însă la cea de-a doua întâlnire, din 29 noiembrie, i-a dezamăgit pe germani, afirmând că nicio operațiune împotriva britanicilor nu va fi posibilă până la sfârşitul anului 1941. La următoarea şedință, din 10 decembrie, el îşi revizuise din nou poziția şi sugera că o operațiune ar fi posibilă până în februarie 1941.

Aceste fluctuații ale strategiilor politice franceze sunt perfect justificate. Cel puțin, Vichy trebuia să pară serios în intențiile sale de apărare a Imperiului împotriva Marii Britanii, astfel încât germanii să nu fie tentați să intervină; pe de altă parte, Vichy nu dorea să îi provoace pe britanici şi pe francezii liberi să lanseze noi atacuri asupra Imperiului. În plus, negociatorii

francezi au sperat să folosească perspectiva operațiunilor militare împotriva Marii Britanii ca modalitate de a asigura acordul german privind o creştere a dimensiunii forței navale şi militare franceze în interiorul Imperiului. Nu este clar cât de serioase erau intențiile francezilor cu privire la acțiunea militară împotriva Marii Britanii în Africa. Laval pare să fi fost cel mai entuziasmat – l-a informat pe Abetz că era dezamăgit de poziția lui Huntziger pe 29 noiembrie –, în vreme ce Darlan şi Huntziger păreau mai prudenți. Pe de altă parte, pe 12 decembrie, Pétain i-a comunicat diplomatului american Robert Murphy că Franța punea la cale o expediție pentru recucerirea Ciadului. Politica franceză nu fusese stabilită la sfârşitul anului 1941, dar ar fi greşit să presupunem că ideea de acțiune militară în Africa i-a aparținut doar lui Laval.[21]

13 decembrie: căderea lui Laval

În ciuda acestor negocieri, întâlnirile de la Montoire nu au atras beneficii concrete pentru populația franceză, în afară de un acord, la 16 noiembrie, de a elibera prizonierii de război care aveau acasă mai mult de patru copii.[22] Reprezentanții germani ai Comisiei de Armistițiu au rămas la fel de necooperanți cum fuseseră întotdeauna: Hemmen le-a spus francezilor că Montoire era un „eveniment politic care nu are nimic de-a face cu ceea ce se întâmplă aici”[23]. Într-adevăr, lucrurile s-au înrăutățit şi mai mult pentru francezi. La sfârşitul lunii octombrie, germanii au expulzat aproximativ 7.700 de evrei din Palatinat şi Baden-Württemberg şi i-au aruncat în Franța. Începând cu 11 noiembrie, germanii au început să-i expulzeze pe cetățenii din Lorena care erau considerați neasimilabili în Germania. În Franța soseau zilnic trenuri pline cu refugiați. Când operațiunea s-a încheiat, la jumătatea lunii decembrie, aproximativ 100.000 de loreni (şi 4.000 de alsaci) fuseseră azvârliți fără menajamente în Franța. Aceasta a fost o lovitură majoră pentru imaginea germanilor în Franța, acțiunea deranjându-l chiar şi pe Abetz, care reuşise să-i determine pe francezi să fie de acord

cu unele concesii, pentru că pe frontul economic solicitările germanilor se înmulțeau de la o zi la alta.

Eşecul întâlnirilor de la Montoire de a produce rezultate a otrăvit relațiile dintre Pétain şi Laval. A scos în evidență o diferență semnificativă dintre ei – care nu avea nimic de-a face cu dorința de a colabora, ci doar cu natura colaborării.[24] Pentru Pétain, colaborarea reprezenta o modalitate de a asigura îmbunătățiri ale condițiilor traiului cotidian din Franța. Prefecții au raportat că Montoire a şocat opinia publică, iar Pétain s-a simțit frustrat că şi-a pus la bătaie prestigiul într-o politică ce nu a dat rezultate. Pentru Laval, cu sau fără Revoluția Națională, colaborarea era o strategie pe termen lung. Deşi dezamăgit de faptul că întâlnirea de la Montoire nu fusese mai fructuoasă, obiectivul său era o reconciliere franco-germană durabilă. Pentru atingerea acestui scop, era pregătit să facă sacrificii. La 26 noiembrie a acceptat solicitarea germanilor ca francezii să-şi predea posesiunile de capital ale minelor de cupru de la Bor, din Iugoslavia. Trei zile mai târziu, el a predat, fără despăgubiri, acțiunile exploatărilor de aur care îi fuseseră încredințate Franței de către Banca Belgiei. În ambele cazuri, argumentând că Franța trebuie să dea „mărturie a bunei noastre credințe", Laval a ignorat protestele ministrului de finanțe, Bouthillier.[25] Cu toată reputația lui de cinic, Laval a fost extraordinar de naiv. Greşeala lui a fost aceea de a supraestima importanța lui Abetz, a cărui influență asupra politicii germane era mai mică decât credea (şi decât spera Abetz).

Laval a devenit, de asemenea, prea încrezător în propriul său caracter indispensabil. Prin urmare, a fost cu totul luat prin surprindere atunci când Pétain l-a concediat, pe 13 decembrie. Nu este adevărat că a fost demis din cauza apropierii sale de germani, aşa cum s-a susținut ulterior, ci, de fapt, doar speranța că relațiile sale cu germanii vor deveni productive a făcut ca acesta să nu fie concediat mai curând. Astfel, Laval nu a fost înlăturat pentru că şi-a dorit colaborarea, ci pentru că nu a obținut nimic din aceasta.[26] Pe de altă parte, mulți dintre duşmanii lui Laval din interiorul guvernului erau de părere că acesta pusese în aplicare

politicile regimului cu imprudență – şi, în acest sens, este totuşi adevărat că şi colaborarea a jucat un rol în decăderea lui Laval.

Laval a fost înlocuit de un triumvirat alcătuit din Flandin, Darlan şi Huntziger. Pétain l-a asigurat pe Hitler într-o scrisoare că politica franceză nu s-a schimbat, însă Abetz era furios. Acesta a pornit imediat spre Vichy, pe 16 decembrie, însoțit de câțiva bărbați înarmați ai SS, l-a eliberat pe Laval şi s-a întors la Paris împreună cu el. Deşi Darlan l-a întâlnit pe Hitler pe 25 decembrie (a ascultat o tiradă tipică) pentru a-l asigura că Franța rămânea dedicată colaborării, germanii nu erau împăcați. Aceştia au pedepsit regimul, prin închiderea liniei de demarcație chiar şi pentru funcționarii publici. Până în ianuarie, în disperare de cauză, guvernul a început să ia în considerare opțiunea aducerii lui Laval înapoi, însă Laval a refuzat orice propunere care i-ar fi adus mai puțin decât puterea deplină. În cele din urmă însă, revenirea lui Laval la guvernare nu a eşuat din cauza intransigenței sale, ci a unei schimbări de atitudine a lui Ribbentrop, care a decis să-l păstreze în rezervă, în cazul în care Vichy ar fi comis din nou astfel de acte în viitor.[27] Pentru moment, germanii au decis că puteau avea încredere în Darlan, până la urmă. Ei au stârnit această criză doar pentru a stoarce unele concesii suplimentare de la Vichy. Pe 9 februarie, Flandin a demisionat şi Darlan a preluat controlul. Germanii au fost satisfăcuți de demiterea unora dintre conspiratorii de la 13 decembrie (inclusiv Alibert şi Peyrouton) şi intrarea în guvern a unor susținători fervenți ai colaborării (Marion, Benoist-Méchin).[28]

Pe parcursul crizei, francezii au făcut tot ce le-a stat în putere pentru a asigura Germania că demiterea lui Laval nu reprezenta o repudiere a colaborării. Dar ei ar fi făcut acest lucru chiar dacă n-ar fi fost adevărat, însă nu există niciun motiv să presupunem că nu a fost. După război, Flandin a susținut că el s-a desprins de colaborare. Într-adevăr, nu a avut aproape niciun contact cu germanii în scurta sa perioadă la putere, însă aceasta nu fusese alegerea lui.[29] Flandin, omul care i-a trimis lui Hitler o telegramă de felicitare după semnarea Acordului de la München, nu avea o

reputație de anticolaboraționist. Ținuse un discurs favorabil colaborării la 18 noiembrie şi a fost numit parțial şi pentru a înlătura suspiciunile unor motive antigermane în înlăturarea lui Laval.[30] Schema a eşuat, dar fără ca aceasta să fi fost vina lui Flandin.

Legătura britanică

În afară de demiterea lui Laval, cei care susțineau că Pétain era ambivalent în privința colaborării îşi îndreaptă atenția către existența unor relații secrete între Franța din perioada Vichy şi britanici. Acestea sunt considerate semne ale „jocului duplicitar" al lui Pétain. Contactele cu Marea Britanie cu siguranță au existat, însă importanța lor a fost exagerată după război, iar concedierea lui Laval nu a avut legătură cu acestea.[31]

Relațiile au început în septembrie 1940, prin intermediul ambasadelor de la Madrid ale celor două țări. Francezii au sperat să atenueze efectele blocadei britanice, care era cauza imposibilității ca bunurile coloniale franceze să ajungă în regiunile metropolitane franceze. Prin această blocadă englezii îşi doreau să zădărnicească un eventual atac asupra coloniilor lor sau asupra coloniilor gaulliste. Atunci când francezii au refuzat să garanteze acest lucru, relațiile au fost întrerupte. Un alt contact a fost făcut de Louis Rougier, profesor la Besançon, care a obținut acordul lui Pétain de a vizita Londra, unde s-a întâlnit cu Churchill la 25 octombrie. După război, Rougier a pretins, folosindu-se de nişte documente falsificate, că a semnat un protocol secret cu Churchill. Nu exista niciun astfel de document, însă prezența lui Rougier la Londra, în momentul întâlnirilor de la Montoire, cel puțin i-a asigurat pe britanici că Franța nu le întorsese spatele în întregime. Aceste evoluții i-au încurajat să reia contactele prin Madrid. Când Laval a devenit ministru de externe, el i-a informat imediat pe germani despre acest lucru, întrerupând din nou contactele cu britanicii. El îşi dorea „loialitate" față de Germania, „fără nicio relație diplomatică îndoielnică".[32]

În mod evident, a existat o diferență în această privință între Pétain şi Laval, dar evenimentele de după căderea lui Laval au arătat că diferența a fost minimă. Un al treilea set de contacte franco-britanice au avut loc prin diplomatul canadian Pierre Dupuy, care l-a contactat pe Jacques Chevalier chiar înainte de demiterea lui Laval. Semnificația acestei legături a fost că Chevalier îl cunoscuse cândva pe ministrul britanic de externe, Lord Halifax. Dupuy a transmis un mesaj de la Halifax care promitea că, dacă Franța se angaja să ferească Imperiul de intervențiile germanilor şi să se țină departe de coloniile gaulliste, britanicii ar lua în considerare relaxarea blocadei. Pe 6 decembrie, Dupuy s-a întâlnit cu Pétain, Darlan şi Huntziger. El a fost asigurat că nu va fi luată în considerare nicio acțiune împotriva teritoriilor gaulliste, cel puțin până în primăvara următoare, şi că nu li se va permite accesul germanilor în Imperiu. Pétain a făcut, de asemenea, un comentariu profetic: „Ştii cine are parte de simpatia mea". Dupuy a dus această veste la Londra. Aceasta a fost ceea ce Chevalier a numit după război „acordul Chevalier-Halifax". De fapt, nimic nu fusese semnat. Nu este nici măcar clar dacă Halifax îl autorizase pe Dupuy să transmită vreun mesaj, iar dacă totuşi acesta ar fi fost autorizat, nu reprezenta decât punctul de vedere personal al lui Halifax, care era mai binevoitor față de Vichy decât Churchill.

Cu toate acestea, bazându-se pe afirmațiile mai extravagante ale lui Dupuy cu privire la atitudinea reală a Regimului Vichy şi încurajat de demiterea lui Laval, Churchill i-a trimis lui Pétain un mesaj secret la sfârşitul lunii decembrie, sugerând o eventuală asistență militară britanică în Africa de Nord, în cazul în care francezii ar lua în considerare o eventuală intrare în război. Pétain nu i-a răspuns. O altă consecință a speranțelor stimulate de Dupuy a fost reluarea discuțiilor de la Madrid (pentru a treia oară), însă britanicii au devenit suspicioşi în ianuarie, atunci când Flandin i-a informat pe germani cu privire la aceste relații. La Madrid, francezii le-au prezentat britanicilor cereri nerealiste privind importul unor cantități masive de provizii. Negocierile s-au stins în februarie 1941, iar contactele franco-britanice

s-au încheiat. Dupuy a continuat să-şi ofere serviciile, dar nicio acţiune de acest fel nu a mai fost notată.

Nu a existat niciun joc dublu francez, nici înainte şi nici după demiterea lui Laval. Francezii au sperat într-o ameliorare a blocadei, însă nu au oferit în schimb niciun fel de concesii. Nimic din ce i-a fost comunicat lui Dupuy la 6 decembrie nu era ieşit din sfera politicii franceze deja existente. Dacă francezii au sabotat ulterior negocierile de la Madrid, acest aspect se datorează faptului că şi-au dat seama că britanicii nu aveau resursele necesare pentru a pune în aplicare o blocadă. În primele trei luni ale anului 1941 au fost interceptate doar opt din cele 108 nave franceze care au trecut prin Strâmtoarea Gibraltar.[33]

Povara Franţei a fost uşurată, de asemenea, după ce guvernul american a început să trimită provizii în Africa de Nord Franceză, sub rezerva respectării anumitor condiţii. Acesta a fost rezultatul unui acord negociat în februarie între generalul Weygand şi reprezentantul preşedintelui Roosevelt în Africa de Nord, James Murphy. Acordul Murphy-Weygand a fost motivat de convingerea lui Roosevelt că, dacă aliaţii ar fi arătat bunăvoinţă faţă de Vichy, exista posibilitatea reintrării Franţei în război de partea Aliaţilor. Ambasadorul lui Roosevelt la Vichy, amiralul William Leahy, era în relaţii excelente cu Pétain. Dar americanii au avut speranţe şi mai mari de la Weygand, văzându-l, în cuvintele secretarului de stat Cordell Hull, ca fiind „o piatră de temelie pe care să se construiască o politică de rezistenţă în faţa Germaniei". Britanicii nu erau convinşi de această strategie, însă nu au putut să o oprească.[34]

După sfârşitul anului 1940 nu s-a mai discutat despre repreluarea Ciadului, însă acest lucru nu se datora faptului că Laval plecase. Politica nu îi aparţinuse doar lui Laval. Atunci când Darlan şi Pétain s-au întâlnit cu Dupuy, pe 6 decembrie, au refuzat să excludă o expediţie în Ciad. Proiectul a fost abandonat, în principal din cauza faptului că Hitler îşi pierduse interesul faţă de regiunea mediteraneano-africană şi plănuia deja invazia Rusiei. Acest lucru însemna că ar fi fost puţin probabil să le permită francezilor să dispună de forţele necesare.[35] Era de asemenea clar că

britanicii, speriați de eşecul expediției din Dakar, nu aveau de gând să sponsorizeze astfel de operațiuni în viitor. Astfel, a avut sens ca Vichy să accepte în mod tacit mai degrabă *statu-quo*ul colonial, decât să rişte să îi provoace inutil pe britanici.

Relansarea colaborării: Protocoalele de la Paris

În concluzie, nimic nu contrazice mai bine opinia potrivit căreia demiterea lui Laval a fost o repudiere a colaborării ca faptul că apogeul acestei politici a avut loc sub conducerea amiralului Darlan, succesorul acestuia. Darlan a fost o figură vicleană şi este dificil de găsit vreo consecvență în cariera sa. În perioada celei de-A Treia Republici, el nu a afişat niciodată sentimente antirepublicane, iar simpatiile sale au fost considerate a fi de stânga, însă în 1941 a pretins că problemele Franței au fost cauzate de slăbiciunile Republicii, de învățătorii acesteia şi de „obiceiurile politice iudeo-masonice". Spre deosebire de Weygand, Darlan nu fusese un susținător timpuriu al armistițiului, însă şi-a schimbat viziunea pe ultima sută de metri. De asemenea, nu a fost implicat în complotul împotriva lui Laval, însă a devenit principalul său beneficiar. Cu excepția unei tradiții anglofobe menținute cu tenacitate în marina militară – în mai 1942 avea să remarce: „Am lucrat cu britanicii timp de 15 ani şi m-au mințit întotdeauna, am lucrat cu germanii vreme de trei luni şi nu m-au păcălit niciodată"[36] –, singurul principiu al lui Darlan a fost oportunismul. Se bucura de asemenea de distincțiile funcției şi avea o slăbiciune pentru viața din înalta societate, care contrasta cu atmosfera austeră din Vichy. În afară de cele două reşedințe ale sale din Vichy, mai avea o vilă oficială somptuoasă în Toulon. Era excesiv în tipurile sale de distracție şi îi plăcea să fie însoțit peste tot de o fanfară militară.[37]

Opiniile lui Darlan în 1941 pot fi reconstruite cu uşurință, deoarece avea o predilecție pentru compunerea unor lungi memorandumuri care îi împodobeau oportunismul cu speculații geopolitice grandioase. El considera că dacă războiul ar fi dus la un impas sau la o victorie germană,

lumea ar fi fost apoi împărțită în două blocuri: unul european, dominat de Germania, și unul anglo-saxon, dominat de America, și care ar fi însemnat sfârșitul Imperiului britanic. Deși într-o zi Franța ar avea posibilitatea să devină o punte de legătură între aceste două blocuri, destinul ei imediat era să facă parte din Europa germanizată.[38] Nu doar că Darlan considera că o Europă germanizată ar fi fost cel mai plauzibil rezultat, dar el mai considera, de asemenea, că este și unul de dorit. O victorie britanică ar face ca Franța să fie tratată ca o putere de mâna a treia, iar o pace negociată între Germania și Marea Britanie le-ar permite acestor două țări să orânduiască Imperiul francez în avantajul lor. O victorie germană i-ar oferi Franței un fel de rol continental și reprezenta cea mai mică amenințare pentru Imperiul francez.[39] Unele dintre predicțiile lui Darlan au fost confirmate de istorie, dar unui oportunist e inutil să i se confirme cincizeci de ani mai târziu că a avut dreptate.

După indolența și secretomania lui Laval, Pétain a apreciat rapoartele ordonate ale lui Darlan. Opinia sa cu privire la colaborare nu era foarte diferită de cea a lui Darlan, deși a notat, pe marginea unuia dintre memorandumurile lui Darlan, că această colaborare nu trebuie să fie militară sau să implice cedarea bazelor militare.[40] Poate că Pétain nu a fost la fel de sigur precum Darlan de victoria Germaniei, dar era convins de faptul că nu avea să piardă: „Dacă Germania câștigă războiul, trebuie să ne reglăm conturile cu ea cât timp mai are nevoie de noi”.[41] Diferența principală între Darlan și Pétain era vizibilă în privința politicii interne. Prioritatea lui Darlan, precum și cea a tehnocraților din guvernul său, a fost de a-i permite Franței să-și mențină propria sa economie în noua Europă. Prin urmare, pentru Darlan, congruența dintre politica internă și cea externă a fost cea mai mare: Laval tratase cu cinism reforma internă și era în primul rând interesat de colaborare, iar Pétain era în primul rând interesat în colaborare pentru a facilita reforma internă; însă pentru Darlan, cele două erau inseparabile.[42]

Pentru a relansa colaborarea, era necesar să atragă din nou interesul lui Hitler spre Franța. Acest lucru a devenit posibil

după februarie 1941, când Hitler l-a trimis pe Rommel în Africa de Nord, pentru a-i sprijini pe italieni. Franța a primit ocazia de a profita de acest lucru în aprilie, când Hitler a decis să sprijine o lovitură de stat antibritanică izbucnită în Irak. Abetz a solicitat Franței permisiunea de utilizare a bazelor aeriene din Siria franceză. La 5 mai, Darlan şi-a dat acordul, iar primele avioane germane au sosit patru zile mai târziu. Înțelegerea lui Darlan a fost că, în schimb, francezii vor câştiga o parte dintre concesiile pe care şi le doreau cu atâta disperare: o reducere a costurilor legate de ocupație şi eliberarea mai multor prizonieri de război. Dar Abetz promisese mai mult decât putea livra, şi nu se întrevedeau niciun fel de concesii.

Pe 11 mai, Darlan l-a întâlnit pe Hitler la Berchtesgaden. Hitler i-a spus că, deşi Germania va câştiga oricum războiul, Franța i-ar putea accelera victoria. Pentru fiecare mare concesie pe care Franța i-ar face-o Germaniei, germanii aveau să facă în schimb una şi mai mare, iar pentru fiecare concesie mică, germanii aveau să răspundă în acelaşi fel. Întors în Franța, Darlan a raportat:

„Aceasta este ultima noastră şansă de a stabili relații bune cu Germania... dacă vom colabora cu Germania..., adică dacă producem pentru ea în fabricile noastre, dacă îi oferim anumite facilități, putem salva națiunea franceză, putem reduce la minimum pierderile noastre teritoriale în colonii şi pe continent, putem juca un rol onorabil, dacă nu chiar important, în viitoarea Europă. Alegerea mea este făcută: este colaborarea... Interesul Franței este de a continua să existe şi de a rămâne o mare putere... În starea actuală a lumii şi ținând cont de înfrângerea noastră teribilă, nu văd nicio altă soluție pentru a ne proteja interesele."[43]

Cabinetul a fost de acord cu aceste concluzii. Negocierile care au urmat cu Germania au dus la semnarea, la 27 mai 1941, a Protocoalelor de la Paris. Acestea conțineau trei concesii franceze majore: utilizarea germană a aerodromurilor siriene (confirmarea oficială a acordului din 5 mai), utilizarea germană a portului tunisian de la Bizerta, pentru a-l aproviziona pe Rommel în Africa de Nord, facilități de andocare a submarinelor germane la Dakar. De asemenea,

a fost anexat un al patrulea protocol, care menționa o nouă concesie politică: de a oferi guvernului francez „mijloacele de a justifica opiniei publice eventualitatea unui conflict armat cu Marea Britanie sau cu Statele Unite”. Primele trei protocoale au fost semnate de către Darlan, Abetz şi negociatorii militari germani, iar al patrulea a fost semnat doar de Abetz şi Darlan. În timp ce Franța a rămas neutră din punct de vedere administrativ, în practică, neutralitatea era din ce în ce mai asimetrică.

Când protocoalele au fost aprobate, la 3 iunie, Weygand, care s-a grăbit să se întoarcă din Africa de Nord, a amenințat că va demisiona. Darlan a agreat că, înainte de a continua, guvernul va prezenta în detaliu concesiile politice necesare. O listă a acestora a fost transmisă Germaniei la 6 iunie. Reacția germană a fost reținută, ducând la stagnarea negocierilor. Weygand s-a întors la Vichy pe 11 iulie, iar pe 14 iulie guvernul a prezentat Germaniei o altă notă. Din nou, răspunsul german a fost negativ, iar aplicarea protocoalelor a fost suspendată. Fără îndoială, acest lucru a avut consecințe grave pentru Franța. Revolta irakiană a fost înăbuşită până la sfârşitul lunii mai, ceea ce i-a permis lui Darlan să obțină retragerea avioanelor germane din Siria. Dar acest lucru s-a întâmplat prea târziu pentru a reuşi să prevină lansarea unui atac al anglo-gaulliştilor asupra Siriei, la 8 iunie. După o lună de lupte, armatele Regimului Vichy au capitulat. Vichy a pierdut o altă regiune a Imperiului, armatele sale luptaseră împotriva anglo-gaulliştilor, dar din partea Germaniei nu fusese obținută nicio concesie.

Aceste evenimente au fost interpretate în diferite moduri. Weygand considera că intervenția sa a fost decisivă în forțarea lui Darlan de a abandona colaborarea militară pe care o avea în vedere. Istoricul diplomației franceze Jean-Baptiste Duroselle admite această afirmație. Conform acestei interpretări, notele franceze din 6 iunie şi 14 iulie au fost elaborate pentru a determina un refuz din partea germanilor şi pentru a sabota protocoalele.[44] Jäckel şi Paxton, pe de altă parte, având acces la surse germane, minimalizează rolul lui Weygand. Menționând că Darlan a continuat să negocieze cu germanii şi după intervenția lui Weygand, ei percep nota din

14 iulie ca pe o încercare de a redefini relațiile franco-germane într-o formă care nu se limitează la armistițiu şi de a lua de bune spusele lui Hitler de la Berchtesgaden. Benoist-Méchin, care a ajutat la elaborarea notei, susține cu siguranță în memoriile sale că acesta fusese scopul.[45] Potrivit lui Paxton, dacă Germania nu a muşcat momeala este din pricina faptului că invazia Uniunii Sovietice a redirecționat din nou prioritățile lui Hitler departe de Marea Mediterană. Abetz a informat francezii la 13 august că Germania nu a putut lua în considerare propunerile lor, pentru că era prinsă cu problemele din est.

Marc Ferro, biograful lui Pétain, oferă o interpretare diferită. El consideră că Darlan a devenit reticent în legătură cu bunăvoința Germaniei de a oferi concesiuni. Prin urmare, Weygand l-a împins pe Darlan într-o direcție în care acesta îşi dorea să se îndrepte, oferind astfel un alibi pentru retragere.[46] Weygand i-a scris lui Noguès la 15 iulie: „Trebuie să recunosc că am fost nevoit să mă lupt mai puțin decât mă aşteptam”[47]. Biografii lui Darlan, în încercarea lor eroică de a salva reputația amiralului, au împins această analiză şi mai departe. Ei susțin că Darlan, care a simțit că germanii îl păcăliseră pe 5 mai, chiar şi în momentul în care au fost semnate protocoalele, era deja precaut cu privire la intențiile lor, el introducând al patrulea protocol pentru a-şi asigura o cale de scăpare.[48]

Singura certitudine este că Darlan a dus Franța la un pas de colaborarea militară şi că s-a retras din cauză că nu-şi dorea concesiile politice germane. Opinia potrivit căreia protocoalele au eşuat deoarece Germania îşi pierduse interesul nu coincide întru totul cu iritarea acesteia față de noua poziție a Franței. Chiar dacă opinia este corectă, nu este incompatibilă cu ideea că nota din 14 iulie a avut ca scop obținerea unui răspuns negativ. Probabil că fiecare dintre protagonişti avea aşteptări diferite de la această notă, Benoist-Méchin sperând că va relansa colaborarea ca pe un parteneriat autentic, Weygand considerând că îndeplinea cerința de a „avea pretenții politice foarte înalte”[49], iar Darlan probabil aşteptând un refuz german, fără să fie sigur dacă totuşi îşi dorea unul.

După protocoale: colaborarea continuă

În cele din urmă, protocoalele au reprezentat doar o parte a unui proces mai lung de cooperare franco-germană în Africa de Nord, care începuse înainte de afacerea siriană şi a continuat şi după aceasta. Africa de Nord Franceză a devenit importantă ca bază de aprovizionare pentru armatele lui Rommel. La 25 aprilie 1941, germanii au cerut să achiziționeze vehicule militare franceze. Vichy a fost de acord, iar în luna mai a fost semnat un contract pentru furnizarea a 1.100 de camioane şi 300 de vehicule de teren.[50] Negocierile pe această temă au fost redeschise în septembrie. În general, comportamentul lui Darlan în a doua jumătate a anului 1941 sugerează, chiar şi conform biografilor săi apologetici, că „a rămas hotărât în credința sa că Franța ar putea obține din partea Germaniei condiții mai favorabile şi chiar o modificare a statutului său politic”[51]. El a făcut tot posibilul pentru a câştiga aprobarea Germaniei, începând cu luna iulie, prin eliminarea generalului Doyen de la Comisia de Armistițiu, argumentând că era prea antigerman.

Adoptarea de către Vichy a unor politici interne mai represive în luna august a reprezentat în mare măsură o reacție față de deteriorarea situației interne, dar a fost, de asemenea, legată de colaborare. Poliția s-a aflat la intersecția politico-administrativă şi politico-diplomatică a colaborării. Aceasta era o manieră de a păstra suveranitatea prin împiedicarea germanilor de a interveni în securitatea internă franceză, precum şi un mod de a câştiga aprobarea Germaniei pentru proiectul mai larg de relansare a colaborării politice. A fost, de asemenea, un mijloc de a preveni măsuri germane mai necruțătoare, ce ar fi putut transforma atât regimul, cât şi colaborarea în elemente nepopulare. Germanii au răspuns la primele atacuri teroriste comuniste din luna august prin executarea a cinci ostatici francezi, iar Hitler a ordonat ca viitoarele atacuri să fie pedepsite prin executarea unui număr de 50-100 de ostatici pentru fiecare victimă. Pentru a păstra un anumit control asupra situației, francezii au executat la rândul lor trei comunişti la 28 august, după un proces desfăşurat într-o

„secțiune specială”, şi încă trei la 24 septembrie, după un proces al Tribunalului Special. Aceste şase victime, vinovate doar de a fi fost comuniste, nu au fost implicate în atacurile teroriste.

Dacă aceste măsuri s-ar fi dovedit insuficiente pentru a opri politica germană de executare a ostaticilor, Vichy îşi propusese cel puțin să limiteze lipsa de popularitate a acestei politici. La 23 octombrie, guvernul a propus cooperarea dintre poliția franceză şi poliția germană, pentru a evita ca germanii să execute oamenii nevinovați. „Este de dorit în viitor ca ostaticii comunişti să fie selectați de către autoritățile germane, însă după consultarea autorităților franceze competente”.[52] Prefecții au fost instruiți să le predea germanilor listele cu cei care fuseseră arestați ca fiind comunişti. Nu mai lipsea mult, guvernul francez în sine aproape că ajunsese să selecteze cetățenii francezi care să fie executați de către germani. Anticomunismul a diluat capacitatea Regimului Vichy de a recunoaşte teritoriul ofensator în care se rătăcise.

Atacurile Rezistenței au persistat, iar germanii au continuat să se răzbune. După ce un soldat german a fost împuşcat la Bordeaux, la 20 octombrie, iar altul la Nantes, a doua zi, au fost executați nouăzeci şi opt de ostatici francezi. Aceste execuții au devenit deosebit de controversate, deoarece Pucheu, reuşind să reducă numărul victimelor, a fost acuzat ulterior că ar fi selectat numele comuniştilor dintre ostatici. Se pare că acesta le ceruse germanilor să cruțe anumiți ostatici care se evidențiaseră ca eroi în timpul războiului, iar apoi, după ce germanii i-au arătat o listă nouă, care conținea în principal numele unor comunişti, el nu a avut nicio reacție. Execuțiile au provocat un val de indignare națională, iar Pétain a decis să se prezinte ca ostatic la linia de demarcație. Până la urmă, a fost convins să se răzgândească, dar vestea s-a răspândit suficient de mult ca el să obțină aprecierea oamenilor fără să fi fost nevoit să şi pună în practică acest impuls. De fapt, represaliile germane nu s-au domolit. Încă nouăzeci şi cinci de ostatici au fost împuşcați după un nou atac al Rezistenței, în 28 noiembrie. În total,

471 ostatici au fost executați de către germani între septembrie 1941 şi mai 1942.

Pentru a câştiga aprobarea Germaniei, Darlan a fost, de asemenea, gata să-l concedieze pe Weygand, care în septembrie a făcut tot posibilul pentru a încetini livrările pentru Rommel.[53] La 8 noiembrie 1941, Darlan i-a dat un ultimatum lui Pétain: „Franța, după ce a fost înfrântă de Germania, nu poate spera să supraviețuiască dacă nu se apropie de cuceritorul ei, care doreşte acest lucru nu dintr-un sentiment, ci din propriul interes... Am ales calea integrării Franței în blocul european". Dacă Pétain nu avea să îl demită pe Weygand, Darlan ar urma să demisioneze.[54] Weygand a fost în cele din urmă demis la 18 noiembrie şi înlocuit cu generalul Juin, care a primit comanda militară asupra Africii de Nord, dar nu şi puterile politice pe care Weygand le exercitase până atunci. Demiterea lui Weygand a reuşit mai mult să îi înstrăineze pe americani decât să câştige concesiuni din partea Germaniei.

Pe măsură ce poziția lui Rommel în Africa de Nord a continuat să se deterioreze, la sfârşitul anului 1941, Vichy a fost supus mai multor presiuni de a-i veni în ajutor. Juin a fost trimis să negocieze la Berlin. Întrebat dacă Franța va apăra Tunisia chiar dacă acest lucru ar presupune ca trupele franceze să mărşăluiască alături de Rommel, acesta a oferit un răspuns evaziv, spunând că era necesar să se creeze „climatul necesar pentru ca trupele franceze să accepte ideea de a lupta alături de germani". Ca de obicei, Germania nu avea să ofere concesiunile pe care le implica această declarație. Cu toate acestea, la sfârşitul lunii decembrie, Darlan a fost forțat să furnizeze mai multe provizii şi să promită că francezii vor rezista oricărei incursiuni britanice în Tunisia, dacă Rommel ar fi forțat să se retragă acolo. De fapt, în acel moment, germanii şi-au asigurat al doilea protocol fără a oferi nimic în schimb. Din fericire pentru neutralitatea franceză, nu a fost niciodată necesar să i se ofere un refugiu lui Rommel, pentru că ofensiva britanică a devenit nesigură. Însă Franța a livrat bunurile către Rommel, până când americanii au amenințat că îşi vor opri livrările, în baza Acordurilor Murphy. Între iunie 1941 şi mai 1942,

Franța i-a furnizat lui Rommel aproximativ 1.700 de vehicule, o cantitate mică de arme şi aproximativ 3.600 de tone de combustibil.[55]

Niciunul dintre aceste lucruri nu a pavat calea către o înțelegere politică. În schimbul demiterii lui Weygand, lui Pétain i-a fost acordată o audiență la Goering, pe 1 decembrie, la Saint-Florentin. Dar când acesta i-a prezentat cererile obişnuite ale Franței şi s-a plâns de lipsa de cooperare a Germaniei, Goering i-a răspuns: „Cine a câştigat acest război, voi sau noi?”[56]. Aceasta era direcția în care se îndrepta „colaborarea”. O oarecare speranță că germanii ar putea lua în considerare o înțelegere a venit din partea lui Abetz, după întrevederea pe care a avut-o cu Hitler pe 5 ianuarie. El i-a comunicat lui Benoist-Méchin că Hitler părea într-adevăr interesat în a propune un tratat de pace „care îi va ului pe francezi”, în condițiile în care aceştia le vor declara război Aliaților. Benoist-Méchin i-a raportat cu entuziasm această informație lui Darlan. Informațiile au fost discutate de un mic grup de miniştri, în prezența lui Pétain, la 10 ianuarie. În ciuda reticenței lui Pétain, ei au decis să nu respingă hotărât această opțiune, ci să exploreze ceea ce li se oferea. Benoist-Méchin i-a dat un răspuns pozitiv lui Abetz, care l-a informat imediat pe Ribbentrop de faptul că francezii erau pregătiți să declare război.

În cele din urmă, nu s-a ales nimic de aceste discuții. Dacă Hitler a tatonat ideea de a-i răspunde Franței la unele dintre solicitări, acest lucru a fost valabil pentru o perioadă scurtă. La 22 ianuarie, Hitler i-a spus lui Goebbels că „Franța ne oferă anumite facilități în Africa, dar acestea nu au o importanță suficient de mare pentru a le oferi concesii”.

De partea franceză, acest incident curios este greu de interpretat. Ceea ce pare să se fi întâmplat este că, în fiecare etapă, Abetz şi Benoist-Méchin exageraseră ceea ce li se spusese. Abetz a exagerat atunci când i-a transmis lui Benoist-Méchin câteva planuri ale lui Hitler, iar Benoist-Méchin a exagerat atunci când i-a transmis lui Darlan ceea ce îi spusese Abetz, apoi a exagerat în felul în care i-a comunicat lui Abetz răspunsul lui Darlan, iar în cele din urmă, Abetz a exagerat când i-a transmis lui Ribbentrop ceea

ce îi spusese Benoist-Méchin. Acest lucru face dificilă reconstrucția exactă a modului în care guvernul francez a reacționat, dar se pare că răspunsul era acela de a menține canalele de comunicare deschise. Darlan s-a grăbit să ajungă la Paris în speranța de a-l întâlni pe Ribbentrop. Însă s-a întors de acolo „cu mâna goală". Întreaga afacere a fost o condensare tragicomică a întregii istorii a colaborării.[57]

Darlan încă spera la un pact, dar nu este clar cât de departe mai era dispus să meargă pentru a-l obține. În februarie 1942, a trimis note către Abetz şi Stülpnagel, exprimându-şi interesul reînnoit pentru o apropiere, „indispensabilă pentru instituirea unei noi ordini stabile în Europa", dar a adăugat că „relațiile bune nu implică participarea la război, cel puțin atâta timp cât țara nu este pregătită nici material, nici moral pentru acest lucru". Cu toate acestea, în particular, Darlan începuse să-şi piardă speranța. I-a scris contraamiralului Duplat, care purta negocieri cu italienii:

> „Timp de un an de zile am orientat în mod deliberat politica franceză către o conciliere, însă am întâmpinat doar neîncredere, atât din partea germanilor, cât şi a italienilor. Acest fapt este dovedit de refuzul constant de a ne oferi mijloacele militare pentru a răspunde unor eventuale represalii anglo-saxone, pe care le riscăm cu transporturile noastre pentru Axă. ... Aşadar, nu ar trebui să fie surprinzător că afişez prudență în fața acestei neîncrederi".[58]

Intrarea Americii în război în decembrie 1941 a fost o nouă lovitură pentru politica de neutralitate asimetrică de la Vichy. Îngrijorat de faptul că germanii ar putea folosi bazele franceze din Caraibe, Washingtonul a insistat în februarie 1942 ca Darlan să îi refuze Germaniei orice facilități privind posesiunile Franței din Caraibe. Germanii au insistat ca acesta să reziste presiunii americane. Libertatea de manevră a lui Darlan era în scădere rapidă.[59]

Până la sfârşitul anului 1941, politica lui Darlan era la fel de discreditată cum fusese cea a lui Laval, cu un an mai devreme, şi începuse să piardă bunăvoința lui Pétain. Pétain era nemulțumit de eşecul lui Darlan de a obține rezultate şi a fost profund dezamăgit de întâlnirea sa cu Goering.

Frustrarea lui Pétain a fost prima dată exprimată în mesajul său de Anul Nou, în care a vorbit despre „exil parțial” şi „semilibertate”. Darlan a încercat să îl oprească pe Pétain din a ține acest discurs, iar germanii nu i-au permis să îl repete în nord. Poziția lui Darlan nu a fost ajutată nici de începerea, la 19 februarie 1942, la Riom, a procesului îndelung amânat al celor considerați a fi responsabili pentru înfrângere. Cei mai remarcabili inculpați, Daladier şi Blum, nu au avut probleme în a dovedi superficialitatea acuzațiilor care le erau aduse şi au transformat această ocazie într-un dezastru pentru imaginea regimului. Germanii, pe de altă parte, erau furioşi că acuzații erau judecați nu pentru că ar fi cauzat războiul, ci pentru că l-au pierdut. Sub presiunea germană, în aprilie procesul a fost suspendat. Darlan nu mai avea mulți prieteni.

Săptămânile de complot dinaintea demiterii lui Darlan au avut un puternic iz bizantin, chiar şi pentru standardele Regimului de la Vichy. La 26 martie 1942, Pétain a avut o întâlnire secretă cu Laval. De fapt, el a rămas la fel de ostil față de Laval cum fusese şi înainte, însă Darlan s-a speriat şi i-a arătat consulului german de la Vichy o notă din partea ambasadorului american, Leahy, prin care acesta îl informa pe Pétain despre dezacordul Americii față de revenirea lui Laval. Aceasta a fost o eroare tactică din partea lui Darlan. În afară de Abetz, a cărui popularitate era în scădere, germanii nu insistaseră pentru întoarcerea lui Laval, dar odată ce Darlan şi-a transformat propria supraviețuire într-o probă de rezistență între Germania şi America, el a forțat Berlinul să îl susțină pe Laval. Pe 17 aprilie, Darlan a demisionat, iar Laval a revenit la putere.[60] Colaborarea urma acum să intre într-o nouă etapă.

Colaborarea economică

Lăsând la o parte orice obiecție morală față de politică, aşa cum a fost aceasta pusă în aplicare până în aprilie 1942, colaborarea a pornit de la premisa rațională că Germania a câştigat războiul, la fel cum rezistența lui de Gaulle a urmat aceeaşi logică, pornind de la premisa opusă. Deşi premisa

Vichy-ului s-a dovedit a fi greşită, nu a fost una absurdă între anii 1940 şi 1942. Din acest punct de vedere, după cum a observat Henri Michel, politica lui Darlan şi Laval a avut mai mult sens decât poziția lui Weygand, cea plină de o nobilă obstinație, care a tras concluzia opusă din aceeaşi premisă.[61]

Chiar şi pornind de la o premisă greşită, colaborarea s-a dovedit a fi o himeră, deoarece Vichy a supraestimat foarte mult gradul în care Franța conta pentru Hitler. Vichy *Realpolitik* a reprezentat o gândire optimistă, bazată pe o interpretare complet greşită a intențiilor Germaniei. Deşi Hitler nu avea un plan bine definit în legătură cu soarta pe termen lung a Franței, cel puțin la nivel conversațional reflecta la anexarea Burgundiei şi Flandrei la Reich şi la întoarcerea Franței la granițele sale din anul 1500. Desigur, liderii de la Vichy nu au fost informați de aceste gânduri ale sale, dar indicatorii disponibili ai intențiilor germane față de Franța nu erau tocmai promițători. Ministerul Propagandei Germane a anunțat pe 9 iulie 1940 că pentru viitorul Franței se întrevedea ca aceasta să devină „o Elveție mai mare, o țară a turismului... şi a modei".[62]

În ceea ce privea viitorul tratat de pace, Hitler avea datorii de plătit Italiei, iar acestea urmau probabil să fie puse pe seama Franței. Laval a comis greşeala de a interpreta greşit intențiile lui Abetz şi de a-i supraestima influența. După cum observă Philippe Burrin, colaborarea s-a bazat pe o dublă manipulare: cea a francezilor de către Abetz, care chiar îşi dorea Franța „ca satelit, nu ca partener", şi manipularea lui Abetz de către Hitler, care i-a permis acestuia să creadă că îşi dorea Franța ca satelit, în timp ce, în realitate, el intenționa să o distrugă.[63]

Cum a putut Vichy să fie atât de credul față de Germania? Putem contura o explicație parțială dacă trecem de la politica înaltă de colaborare, care era un dialog între surzi, la colaborarea ca proces zilnic de negociere. Colaborarea de stat a reprezentat povestea unui guvern francez care a căutat cu disperare un răspuns de la un guvern german care, de cele mai multe ori, nu a fost interesat să îl ofere. Însă nu putem afirma că germanii nu îşi doreau nimic de la francezi.

Dimpotrivă, aceştia s-au angajat într-o drenare sistematică a economiei franceze. După ce au abandonat politica revendicărilor directe, în toamna anului 1940, germanii i-au angajat pe francezi în negocieri economice complexe. Acestea i-au obişnuit pe oficialii francezi de rang înalt cu ideea că făceau afaceri cu germanii. Colaborarea administrativă, economică şi politică a urmat ritmuri diferite. Întâlnirile de la Montoire nu i-au ajutat pe negociatorii francezi din Comisia de Armistiţiu, însă reacţia ostilă a lui Abetz la demiterea lui Laval nu a perturbat negocierile franco-germane care au avut loc la Paris pentru a afla cât de multă influenţă ar trebui să-i fie permisă Germaniei în privinţa numirilor în funcţii ale funcţionarilor publici din zona ocupată.[64]

Regimul Vichy a încercat să monitorizeze şi să controleze negocierile economice dintre industriaşii francezi şi germani. Din acest motiv, a înfiinţat în februarie 1941 Delegaţia Generală pentru afaceri economice franco-germane (DGREFA), sub conducerea lui Jacques Barnaud, pentru a coordona toate negocierile economice dintre francezi şi germani. Francezii au urmărit să lege negocierile economice, în care germanii îşi prezentau cererile, de negocierile politice, unde francezii îşi doreau să obţină răspunsuri pozitive la cererile lor. Situaţia extrem de sensibilă a industriei aviatice a arătat totuşi că germanii au refuzat să conecteze politica şi economia în acest fel. Aici, iniţiativa colaborării a venit de la germanii care îşi doreau ca fabricile franceze (din ambele zone) să producă avioane pentru ei. În septembrie 1940, Vichy a fost de acord să le permită fabricilor franceze să producă aeronave militare pentru Germania, cu excepţia avioanelor de luptă, care ar fi putut fi utilizate în mod ofensiv împotriva Marii Britanii. Germanii le-au cerut francezilor să producă şi modele germane. În schimb, Vichy a solicitat concesii privind linia de demarcaţie şi eliberarea prizonierilor, însă fără succes. Flandin a fost cel care a abandonat, în ianuarie 1941, această poziţie de negociere şi, cu toate acestea, a permis negocierilor să continue. Un acord a fost semnat în cele din urmă în iulie 1941. În schimbul producţiei de avioane pentru Germania, francezii aveau de asemenea voie să producă aeronave pentru ei înşişi (ceea ce fusese

interzis înainte, prin Armistițiu). La două avioane construite pentru germani, francezii produceau unul pentru Franța. Francezii urmau să producă 2.275 de avioane pentru Germania (inclusiv 1.480 de modele germane) şi 1.101 pentru Franța.

Până în noiembrie 1942, când germanii ocupau deja întreaga țară, ei primiseră de-abia jumătate din numărul avioanelor promise. Deficitul, care a afectat şi numărul avioanelor pentru Franța, nu s-a datorat vreunei rezistențe a francezilor, ci penuriei de materii prime şi dificultății de adaptare tehnologică la modelele germane. Cu toate acestea, contribuția totală a industriei franceze de aviație pentru Germania nu a fost una nesemnificativă: 27% dintre avioanele de transport ale Germaniei în 1942, 42% în 1943 şi 49% în 1944 au provenit din Franța. Avioanele produse în Franța au fost livrate armatei africane a lui Rommel în 1942 şi trupelor germane de la Stalingrad în 1943.

Dacă Vichy nu ar fi colaborat în această chestiune, germanii ar fi demontat probabil fabricile de aviație franceze şi le-ar fi reasamblat în Germania. Dar au existat mai multe motive pozitive pentru cooperare. Ordinele germane au făcut ca industria franceză a aviației să funcționeze în continuare, au permis Franței să preconizeze reconstruirea unei noi forțe aeriene şi au oferit locuri de muncă lucrătorilor din industrie care fuseseră concediați după armistițiu. Numărul lor a scăzut de la 250.000 în mai 1940 la 40.000 în iunie, dar până în 1942 crescuse din nou la 80.000, iar până în 1944, la 100.000.[65] Industria aviatică a reprezentat un paradox aplicat industriei franceze în ansamblul ei: germanii au reprezentat o amenințare la adresa economiei franceze, dar au oferit şi singura perspectivă de redresare a acesteia. Prin urmare, negocierile au fost inevitabile. Chiar dacă nu se punea problema de concesii politice, francezii erau interesați şi de altfel de concesii – de exemplu, de aprovizionarea cu materii prime de care Franța avea nevoie sau de garanții că anumite producții erau rezervate pentru piața franceză. Dacă germanii îşi doreau ca francezii să îi aprovizioneze cu bunuri, ei trebuiau la rândul lor să le permită accesul la materiile prime.

În timpul tuturor negocierilor economice, Vichy a rămas vigilent în privința unei posibile pătrunderi de capital german în Franța. La Ministerul Finanțelor, Maurice Couve de Murville a fost însărcinat cu monitorizarea acestei chestiuni. De fapt, acesta a fost un domeniu în care germanii s-au dovedit a fi mai puțin lacomi decât era de aşteptat. Singura excepție a fost industria vopselelor, în care uriaşa companie germană I.G. Farben, susținută de autoritățile germane, intenționa să-şi restabilească poziția dominantă pe piața franceză, poziție pe care o pierduse în urma Primului Război Mondial. Un acord semnat în martie 1941 a forțat producătorii francezi să se alăture unei noi companii mixte franco-germane, Francolor, din care I.G. Farben deținea 51% din capital. Guvernul francez, în schimb, a obținut unele concesii: preşedintele companiei avea să fie francez, iar acordul nu avea să fie luat în considerare drept prototip pentru alte industrii, aşa cum îşi propuseseră inițial germanii.[66] Au urmat şi alte exemple de pătrundere financiară, însă nu ca parte a unei strategii generale, ci treptat, din motive evidente. În cazul editurilor Denoël şi Sorlot şi al agenției de presă Havas, motivul a fost controlul ideologic. În cazul complexului comercial Galeries Lafayette şi al Editurii Calmann-Lévy, germanii au profitat de ocazia oferită de „arianizare". În cazul producătorului de şampanie Mumm, germanii şi-au recuperat controlul asupra unei firme care fusese deținută de Germania înainte de 1914 şi care a fost preluată de Franța în momentul izbucnirii războiului.

Absența unui plan de acțiune concertată a germanilor în privința pătrunderii financiare în economia Franței a indicat cât de neimportantă era economia franceză în Noua Ordine postbelică. Pe termen scurt, ei puteau obține orice îşi doreau din Franța datorită puterii lor masive de cumpărare şi mecanismelor de control economic pe care i-au forțat pe francezi să le implementeze. Cel mai important dintre acestea a fost OCPRI, despre care un raport privind MBF, în septembrie 1940, a comentat: „A fost construită o fundație pe care producția industrială şi distribuția franceză pot fi direcționate într-un mod unitar, sub control german, pe întregul teritoriu al Franței".[67]

O serie întreagă de contracte au fost semnate cu industria franceză: Acordul Kehrl din februarie 1941 pentru achiziționarea de textile franceze, diverse contracte pentru achiziționarea de bauxită sau Planul Grünberg pentru livrarea de pantofi.[68] Termenii le erau nefavorabili francezilor, fără excepție, însă nu aveau de ales. După cum a declarat Bouthillier în fața guvernului, atunci când a recomandat acceptarea Acordului de la Kehrl: „Dacă această operațiune nu este acceptată într-un acord, atunci ne va fi impusă”[69]. În cazul unor cauze pierdute, Vichy nu şi-a exercitat autoritatea pentru a proteja interesele industriilor franceze. Acest lucru a fost valabil în cazul industriei siderurgice, unde riscul de a pierde permanent Alsacia şi Lorena nu părea să se justifice, în condițiile în care în sectorul respectiv superioritatea germană părea asigurată.[70] Până la sfârşitul anului 1941, germanilor le reveneau 40% din producția franceză de bauxită, 55% din cea de aluminiu, 90% din cea de ciment, 50% din cea de lână, 60% din cea de şampanie şi 45% din cea de pantofi şi produse din piele.[71]

Chiar dacă negocierile economice au fost adesea dezamăgitoare pentru francezi, oficialii cu care purtau negocierile au fost mai flexibili decât autoritățile politice superioare. Cel puțin, acestea se puteau numi negocieri. Deşi nemulțumiți de termenii acordului privind textilele, negociatorii francezi au observat că omologul lor german, Hans Kehrl, le încurajează opiniile cu privire la viitorul industriei textile din Franța, în contextul noii Europe. Se spune că el a arătat „un sentiment de înțelegere... şi o dorință reală de a colabora”[72].

Sintetizând colaborarea economică la sfârşitul anului 1941, un oficial de rang înalt a remarcat că, oricât de rigidă ar fi fost Germania, a fost mai puțin „lacomă decât ar fi fost puterile anglo-saxone într-o situație similară, pentru a obține câştiguri comerciale”.[73]

În general, aceste relații au contribuit la alimentarea aşteptărilor tehnocraților din administrația Darlan, care susțineau că, în cele din urmă, colaborarea s-ar putea desfăşura într-o manieră rațională, iar logica economică va triumfa asupra prejudecăților politice. Aceştia au considerat

colaborarea economică drept un pas către construirea unei noi Europe, în care Franța avea să joace un rol major. Lehideux a conturat ideea unor trei mari sisteme rutiere, care să lege Bordeaux de Berlin, Cherbourg de Basel şi Marsilia de Hamburg. Chiar în Franța, şaisprezece şosele ar converge la Paris prin şaisprezece monumentale „porți ale mareşalului”.[74] Ironia a fost că această viziune a Franței ca națiune industrială modernă corespundea mai puțin planurilor germane pentru Franța, ca economie agricolă slabă, decât viziunii tradiționaliştilor mai antigermani din jurul lui Pétain. Cel puțin în acest sens, tradiționaliştii au fost mai pragmatici decât tehnocrații. Dar când vine vorba de politica fantezistă, niciunii dintre ei n-ar putea să-i întreacă pe colaboratorii de la Paris.

CAPITOLUL 9

Colaboraţionism

Fanatici, criminali şi aventurieri

Colaboraționismul parizian i-a fascinat pe cineaşti şi romancieri deopotrivă. Această lume a fost descrisă ca una a marginalității rău famate şi a decadenței: fraternizarea cu germanii la o şampanie în *Maxims* sau *Tour d'Argent*, fermecătoarele premiere la *Opéra* şi galele de la Ambasada Germaniei, locuri de muncă pentru informatori, sadici şi bişnițari, oportunități pentru fanatici de a-şi satisface ura față de evrei, comunişti, francmasoni sau britanici, şansa unor ratați pentru reglarea conturilor cu rivalii sau, în cele din urmă, pentru aceia plictisiți de viață, entuziasmul de a încălca codurile morale convenționale. În această lumină, colaboraționismul devine o serie de poveşti individuale despre fanatism, naivitate, oportunism şi aventură.

Naivitatea şi aventura au fost cu siguranță valabile în cazul lui Marc Augier, un fost pacifist care a ajuns să lupte pentru Germania pe frontul de est. În anii 1930, Augier fusese un

lider al mişcării noncatolice a căminelor pentru tineret, având legături cu Frontul Popular, însă, ca mulți alți pacifişti, a devenit din ce în ce mai anticomunist. Apărând „Europa” înrolat în divizia franceză (Charlemagne) a Waffen-SS, el a redescoperit viața în aer liber şi camaraderia tinerească pe care o celebrase în timp ce susținea Frontul Popular, care a fost „colaboraționismul” căminelor de tineret şi al frățiilor studențeşti.[1]

Fanatismul a fost prezent în cazul istoricului Bernard Fäy, profesor la *Collège de France*, care a fost numit director al *Bibliothèque nationale*, în locul lui Julien Cain, care fusese concediat pentru că era evreu. Fäy, care a condus o publicație aparent academică numită *Documents Maçonniques*, era obsedat de francmasonerie, acesta suspectând prezența francmasonilor chiar şi în rândul episcopilor.[2] Printre cei care aveau conturi de reglat se afla jurnalistul Alain Laubreaux, conducătorul revistei *Je suis partout*. În timpul ocupației, a devenit cel mai influent critic de teatru parizian, iar la un moment dat a lăudat cu generozitate un spectacol pe care el însuşi îl scrisese sub un pseudonim. Dar cum poți să caracterizezi ciudata călătorie a lui Maurice Sachs? Înainte de război, acesta fusese o figură literară minoră, în relații cordiale cu Gide, Cocteau şi alții. După înfrângere, el a trăit o vreme cu un ofițer german. A început să joace pe piața neagră şi îşi petrecea o parte a timpului într-un bordel pentru homosexuali. În toamna anului 1942 a plecat în Germania, ajungând la Hamburg, unde a lucrat ca operator de macara, înainte de a deveni informator al Gestapoului[3].

Ocupația a oferit prăzi bogate pentru escroci. Costurile exorbitante legate de ocupație arătau că existau cumpărători germani care aveau la dispoziție sume prea mari de bani pentru a le putea cheltui legal. De asemenea, existau o sumedenie de comercianți francezi care să vândă marfă peste prețul fix oficial. Toate acestea reprezentau condiții perfecte pentru apariția unei piețe negre. Majoritatea autorităților germane din Franța au înființat servicii de achiziționare care operau pe piața neagră, cumpărând în Franța şi revânzând în Germania. Cel mai important dintre acestea a fost „Biroul

Otto", inițiat de Abwehr. Până în primăvara anului 1941, acesta avea 400 de angajați şi preluase şantierele feroviare din nordul Parisului, de unde îşi expedia marfa în Germania.

Acest sistem a necesitat un furnicar de intermediari francezi. Cei mai strălucitori şi de succes erau doi imigranți evrei, Joseph Joinovici şi Mandel Szkolnikoff. Joinovici, de origine română, sosise în Franța în 1925 şi făcuse o avere din deşeuri de metal înainte de război. Szkolnikoff, de origine rusă, sosise în 1933 şi lucrase în comerțul cu articole de îmbrăcăminte. În ajunul războiului, era amenințat cu expulzarea pentru emiterea unor cecuri false. După sosirea germanilor, ascensiunea lui Szkolnikoff a fost meteorică. El colabora cu Kriegsmarine, cu SS şi cu biroul Otto, adunând o avere care i-a permis să acumuleze cantități uriaşe de bunuri. Succesul lui Joinovici a fost mai puțin măreț, însă acesta şi-a dezvoltat un cerc larg de relații, printre care şi cu sinistra bandă Bonny-Lafont.

Lafont, al cărui nume real era Henri Chamberlin, a avut un lung cazier judiciar pentru tâlhării. În 1940, el şi-a oferit serviciile Abwehr-ului. Specialitatea lui era identificarea spațiilor eliberate de evreii care fugiseră în sud. Bunurile din casele părăsite ajungeau la Biroul Otto. Lafont a mai fost convocat să îndeplinească misiuni polițieneşti pentru germani şi îşi recruta complicii din rândul cunoştințelor pe care şi le făcuse în puşcărie. A devenit căpitan SS în 1941, iar în anul următor a făcut echipă cu Pierre Bonny, un fost inspector de poliție demis pentru corupție în 1934. Succesul activităților lor i-a permis lui Lafont să cumpere un *hôtel particulier* în rue Lauriston. Aici, găzduiau recepții opulente, în cadrul cărora ofițerii germani se puteau întâlni cu baronii de presă colaboraționişti, iar actrițele franceze îşi găseau sponsori germani. În 1943, germanii au înăbuşit piața neagră, deoarece aceasta ducea la o penurie de materiale necesare efortului german de război. Chiar dacă ajunseseră să existe mai puține ocazii pentru astfel de profituri, au început să se înmulțească ocaziile pentru tortură, deoarece gaşca Bonny-Lafont îi ajuta pe germani să găsească membri ai Rezistenței. Camerele de tortură din rue Lauriston au devenit abominabile.[4]

Frères-Ennemis: Doriot şi Déat

Colaboraţionismul nu a reprezentat doar o acumulare de poveşti individuale. A fost, de asemenea, o lume politică ce s-a împotrivit Regimului Vichy şi care a oferit o viziune mai radicală asupra viitorului Franţei. Nu trebuie însă să exagerăm dihotomia dintre Vichy şi Paris. Vichy a practicat adesea discret ceea ce colaborationiştii au predicat în gura mare. Miniştri ai Regimului Vichy, precum Marion şi Benoist-Méchin, s-au angajat în totalitate într-o poziţie colaboraţionistă. Diverse grupuri colaboraţioniste au primit subvenţii din partea guvernului Vichy. Cu toate acestea, limbajul folosit de colaborationiştii de la Paris a fost diferit de cel de la Vichy.[5] Ei puneau accentul mai mult pe Europa decât pe Franţa, considerându-l pe Hitler ca fiind un nou Charlemagne într-o misiune de a reuni Europa sau, după iunie 1941, un sfânt cruciat împotriva bolşevismului. Acolo unde Vichy punea problema reconcilierii naţionale, colaboraţioniştii preferau limbajul denunţării. A existat un ziar, *Au pilori*, al cărui singur scop era acela de a denunţa duşmanii Franţei – comuniştii, francmasonii şi, mai presus de toate, evreii.

Lumea colaboraţionistă nu era una omogenă – era alcătuită din pacifişti şi fascişti, socialişti şi catolici –, iar alegerea colaboraţionismului nu era predeterminată. Unii foşti membri ai organizaţiei clandestine de dreapta *Cagoule* au devenit colaboraţionişti, unii au ajuns la Vichy, iar alţii la Londra.[6] Politica colaboraţionistă a fost un cuib de vipere al duşmăniilor, cu atât mai intens cu cât puterea era mai îndepărtată. A existat o constelaţie de organizaţii mici care aspirau fiecare să devină partidul fascist unic al Franţei. Erau mai mulţi candidaţi pentru acest rol în Parisul aflat sub ocupaţie decât partide, în vremea celei de-A Treia Republici. Unele grupuri colaboraţioniste, precum *Francistes* al lui Marcel Bucard, existaseră şi înainte de război, iar altele, precum *Jeune Front* al lui Robert Hersant, erau noi. Multe dintre grupuri existau doar în teorie. De pildă, singura dovadă de activitate a *Jeune Front* era spargerea ferestrelor magazinelor evreieşti de pe Champs-Élysées.

Organizațiile mici îşi dădeau nume grandioase, cum ar fi *Ligue française d'épuration*, *d'entr'aide sociale et de collaboration européenne*, fondată de Pierre Costantini şi de patru prieteni ai săi în septembrie 1940. Costantini era un înverşunat antibritanic – a lipit afişe care anunțau că el însuşi declara război Marii Britanii – şi antisemit. Ziarul său *L'appel* a publicat o serie de articole în 1941 cu tema: „Ar trebui ca evreii să fie exterminați?". Şi-a sfârşit viața într-un azil de nebuni.[7] O organizație mai semnificativă a fost Mişcarea Socială Revoluționară a lui Eugène Deloncle (MSR), care se pare că ar fi avut, în 1941, nu mai puțin de 20.000 de membri. Printre aceştia se număra Eugène Schueller, fondatorul companiei de cosmetice L'Oréal. Deloncle fusese un membru important al *Cagoule* şi nu se putea lepăda de obiceiurile sale teroriste şi conspirative. A fost responsabil pentru bombardarea mai multor sinagogi din Paris, în noaptea de 2 octombrie 1941, şi a fost, de asemenea, unul dintre principalii suspecți de asasinarea, în iulie 1941, a lui Marx Dormoy, socialistul care a ajutat la desființarea *Cagoule* în timpul guvernului Frontului Popular. Aceste activități au înstrăinat o parte dintre adepții lui Deloncle şi au condus la o lovitură internă împotriva sa, în cadrul MSR, în mai 1942. În iulie, acesta deja complota cu Abwehr şi posibil şi cu aliații împotriva lui Hitler, iar în ianuarie 1944 a fost împuşcat de Gestapo.[8]

Din această multitudine de grupuri, două se evidențiază cel mai mult: *Rassemblement national populaire* (RNP), al lui Marcel Déat, şi PPF, al lui Jacques Doriot. În septembrie 1940, Déat a preluat ziarul radical de dinainte de război, *L'Œuvre*, folosindu-l pentru a ataca atitudinea şovăielnică a Regimului Vichy față de colaborare. În ianuarie 1941 şi-a fondat propriul partid, RNP, care a reprezentat o alianță între foştii neosocialişti şi MSR-ul lui Deloncle. Această coabitare curioasă dintre intelectualul sobru, fost socialist, şi îndârjitul conspirator de dreapta a fost încercarea lui Déat de a construi o mişcare care transcende stânga şi dreapta, embrionul unui singur partid fascist. Obiectivul imediat al RNP era de a-l aduce pe Laval înapoi la putere, iar odată cu

el şi pe Déat. Deloncle îşi propusese să realizeze acest lucru printr-un marş la Vichy (*à la* Mussolini).

RNP a fost fondată cu aprobarea lui Abetz, dar, din momentul în care Germania nu a mai insistat asupra revenirii lui Laval la putere, şi-a pierdut *raison d'être* şi a fost redusă la a-i defăima inofensiv pe „reacționarii" din Vichy. RNP a fost de asemenea slăbită de incompatibilitatea dintre cei doi lideri ai săi. În timp ce Déat aspira să construiască un partid al maselor, Deloncle era mai interesat să dezvolte o forță de elită, formată din trupe de şoc. Susținătorii lui Déat purtau costume, pe când cei ai lui Deloncle purtau uniforme. Când Déat a fost victima unei tentative de asasinat, în august 1941, el a presupus că Deloncle o pusese la cale. Indiferent dacă acest lucru a fost sau nu adevărat, faptul că Déat a bănuit acest lucru evidențiază starea în care ajunsese relația lor. Ruperea de Deloncle a avut loc în septembrie 1941 şi, deşi acest lucru a atras în RNP unii neosocialişti, care fuseseră reticenți față de Deloncle, a dus la pierderea celor mai mulți membri MSR şi a pus capăt visului lui Déat de a crea o mişcare care să transcendă diviziunile anterioare. Până la sfârşitul anului, cel care se afla în ascensiune era Doriot.[9]

În timp ce Déat prelua frâiele, Doriot nu avea alte posibilități decât să reacționeze. De când Déat a atacat Regimul Vichy, Doriot a încercat să-i intre în grații, publicând o colecție de discursuri sub titlul „Omul mareşalului". Dacă Déat nu avea rezerve atunci când venea vorba de colaborare, Doriot era prudent (probabil din cauza Pactului nazisto-sovietic). Déat se bucura de sprijinul lui Abetz, în timp ce Doriot avea o imagine favorabilă în fața SS-ului şi a Abwehr-ului. Treptat, retorica sa a devenit mai violentă. „Este intolerabil – a declarat el în mai 1941 – că sângele lui Mandel nu a reuşit să servească pentru a marca o linie roşie între A Treia Republică şi Revoluția Națională."[10]

Invadarea Uniunii Sovietice de către Hitler a constituit momentul care a descătuşat energiile lui Doriot şi i-a oferit acestuia o motivație. El a pledat imediat pentru crearea unei armate de voluntari care să se alăture luptei germane împotriva bolşevismului. Déat, Deloncle şi liderii

colaboraționiști nu au avut de ales decât să fie de acord, ducând astfel la formarea unei Legiuni antibolșevice (LVF)[11].

Vichy a descurajat recrutarea voluntarilor LVF în sud, deși în noiembrie 1941 Pétain a trimis un mesaj de sprijin pentru bărbații care apărau „o parte din onoarea noastră militară". Ambiguitatea aceasta era caracteristică poziției neclare a Vichy-ului în ceea ce privea colaboraționismul. Principala problemă pentru LVF a fost că germanii nu au simțit că au nevoie de ajutor împotriva Uniunii Sovietice și nici nu au dorit să încurajeze activismul francez, nici chiar pentru o cauză bună. Din acest motiv, au impus un număr maxim de 10.000 de bărbați care să poată face parte din LVF. A fost nevoie de doi ani pentru a strânge acest număr de voluntari, iar jumătate dintre aceștia au fost declarați inapți de către germani. Primele trei batalioane LVF au ajuns pe frontul de est în octombrie 1941. Printre ei se afla și Doriot, pornind la luptă împotriva bolșevismului, la aproape douăzeci de ani după ce fusese la Moscova întruchipând un tânăr comunist idealist, dezgustat de război. Trupele LVF nu erau echipate pentru iarna din Rusia și nu erau bucuroase că erau nevoite să lupte în uniformă germană (cu doar o insignă tricoloră prinsă pe mânecă pentru a-și dovedi afilierea franceză). Eficiența lor a fost subminată și mai mult de certurile dintre adepții lui Doriot și cei ai lui Deloncle. Două săptămâni mai târziu, după înregistrarea a 250 de victime în rândul lor, ele au fost eliminate din prima linie și utilizate ulterior doar pentru îndatoririle polițienești și pentru misiunile împotriva partizanilor[12].

În ciuda caracterului lipsit de eroism al trupelor LVF, Doriot a dobândit prestigiul de a fi singurul lider colaboraționist care să lupte pe frontul de est – cu excepția lui Deloncle, care după o serie nesfârșită de „cine de rămas bun" a călătorit și el în est, dar numai în scopuri de propagandă.[13] LVF l-a ținut pe Doriot departe de Franța, cu unele excepții, dar întâlnirile care au avut loc la întoarcerea sa au fost triumfătoare și au sporit influența PPF-ului.

Membrii de rând

Apartenența la mișcările colaboraționiste este dificil de estimat. La apogeul său din 1942, PPF avea aproximativ 40.000-50.000 de membri (inclusiv în Africa de Nord), iar RNP, între 20.000 și 30.000 de membri.[14] Colaboraționismul nu a fost niciodată o mișcare de masă. Dacă se adună numărul membrilor tuturor mișcărilor dintre anii 1940 și 1944 (inclusiv ale unora precum Colaborarea și Miliția, ce vor fi abordate mai târziu), totalul lor nu ar depăși 220.000, apogeul fiind atins la sfârșitul anului 1942, atunci când succesul german părea maxim. Dar această cifră cumulativă exagerează numărul total, deoarece unii oameni au aderat la mai multe mișcări sau au trecut de la una la alta.[15]

Cifrele disponibile pentru cele treizeci și opt de districte teritoriale nu arată nicio diferență semnificativă între bazele sociale ale mișcărilor. Membrii lor făceau parte în general din populația urbană și din partea inferioară a clasei de mijloc, cu o subreprezentare a muncitorilor și țăranilor și o suprareprezentare a funcționarilor, micilor oameni de afaceri, artizanilor și negustorilor. Membrii PPF erau puțin mai tineri decât membrii PRNP, care avea mai mulți funcționari și mai multe femei. Deși ambele erau mai bine închegate în regiunea Parisului, PPF a avut și sedii în provincie – în special în sud-est și în Africa de Nord –, pe care le datora existenței sale de dinainte de război. În Marsilia, într-una dintre fortărețele sale regionale de dinainte de 1940, PPF a avut aproximativ 1.500 de membri în 1942, în timp ce RNP nu a avut niciodată mai mult de 60.[16]

Ce anume i-a convins pe oameni să se alăture acestor mișcări? Uneori, motivul se poate să fi fost oportunismul – un mod de a intra pe sub pielea Germaniei. În filmul *Lacombe Lucien*, regizat de Louis Malle, tânărul sătean care se alătură poliției germane dobândește un sentiment de putere pe care nu-l mai cunoscuse până atunci. Însă aderarea la poliția germană a fost un pas extrem, pe care puțini l-au făcut, iar majoritatea membrilor mișcărilor colaboraționiste franceze nu prea aveau parte de validare socială. Activiștii colaboraționiști nu erau populari, iar în comunitățile mici erau întâmpinați cu suspiciune. Cazul micului oraș din Eure, unde cei cincizeci de membri RNP și-

au tăinuit calitatea de membru, probabil că nu a fost unul atipic.[17] Încă de la început, ferestrele birourilor colaboraționiste erau sparte în mod regulat, iar până în 1943, din cauza Rezistenței, colaboraționiştii erau expuşi riscului de a-şi pierde viața. Oamenii care erau pregătiți să-şi asume astfel de riscuri aveau, în mod evident, un angajament politic înalt. Aproximativ o treime dintre cei care s-au alăturat mişcărilor colaboraționiste înainte de sfârşitul anului 1942 aveau un trecut politic. Dintre aceştia, aproximativ două treimi proveneau din extrema dreaptă, aproximativ un sfert din stânga şi mai puțin de 10% din dreapta moderată. Membrii grupurilor colaboraționiste îşi petreceau mult timp încăierându-se unii cu alții. În restul timpului, distribuiau broşuri şi gazete, vandalizau busturile lui Marianne, deteriorau numele străzilor republicane, îi denunțau pe oameni autorităților sau distrugeau magazinele evreieşti. Cu alte cuvinte, au rămas profani, chiar şi după 1940.[18]

Colaboraţionismul de stânga

Chiar dacă nu este deloc surprinzător faptul că membrii de rând ai colaboraționismului îşi aveau în mare parte originea în extrema dreaptă, este de asemenea important să observăm câțiva foşti stângişti printre cadrele colaboraționiste. Aceştia nu erau renegați ai stângii de la mijlocul anilor 1930, precum Doriot sau Déat, ci făceau parte dintre aceia care participaseră la Frontul Popular – de exemplu, sindicalistul Ludovic Zoretti, care organizase proiecte educaționale pentru muncitori în timpul Frontului Popular, sau socialistul Charles Spinasse, care făcuse parte din guvernul Blum[19].

Cel mai adesea, atât pacifismul cât şi anticomunismul figurau în parcursul evoluției acestora spre colaboraționism. În ceea ce îi priveşte pe sindicalişti, călătoria le era uşurată de lipsa angajării lor față de liberalismul parlamentar. Unii colaboraționişti de stânga erau foşti *planistes* – de Man a urmat acelaşi traseu în Belgia – care trecuseră de la socialismul nonmarxist la socialismul antimarxist. Unii au fost seduşi de „socialismul” Național-Socialiştilor. O delegație

de sindicaliști care a vizitat Germania în martie 1941 s-a întors impresionată de condițiile din fabricile germane.[20] Unii au căutat să recupereze o tradiție socialistă nonmarxistă și franceză, inspirată de Proudhon, Saint-Simon și Fourier. Spinasse nega faptul că devotamentul său față de o Europă germană contrazicea această întoarcere la rădăcinile franceze: „Nu accept că aliindu-ne (cu Germania) va trebui să acceptăm o gândire... și inițiative unitare terifiante... Ceea ce ne oferă este original și unic și face ca Franța să fie utilă pentru comunitatea europeană”[21].

În cele din urmă, convingerea conform căreia colaboraționismul era compatibil cu orice politică semnificativă de stânga s-a bazat pe o interpretare complet greșită a nazismului. Cei care nu au renunțat la politica colaboraționistă au ajuns să se desprindă de originile lor de stânga. Acest lucru a fost descoperit de Spinasse, care a fondat în noiembrie 1941 un ziar săptămânal, *Le Rouge et le bleu*, care apăra colaborarea, rămânând în același timp suficient de loial valorilor Frontului Popular pentru a critica procesul de la Riom și a ataca promovarea partidului unic de către Déat. Gazeta a fost interzisă în august 1942, dovedind că spațiul destinat colaboraționismului nonfascist era din ce în ce mai îngust[22].

Nicio traiectorie nu a fost mai chinuită decât cea a socialistului Georges Soulès, care în anii 1930 era un membru de stânga al partidului. În calitate de fost *polytechnicien*, Soulès era atras de planificarea economică și lucrase drept consilier al lui Jules Moch, unul dintre ajutoarele lui Blum în timpul Frontului Popular. Faptul că Soulès a sprijinit colaboraționismul după 1940 își găsește parțial explicația în pacifism. Mai surprinzător este faptul că s-a alăturat MSR. El pare să fi crezut că, spre deosebire de Déat, care mai mult spunea decât făcea, Deloncle era un veritabil om de acțiune, în căutarea unei ideologii. Acest lucru i-a oferit ocazia, unui intelectual ca Soulès, de a se face remarcat. Cu toate acestea, la sfârșitul anului 1941, Soulès a început să-și piardă încrederea în Deloncle și, împreună cu fostul comunist André Mahé, a format o facțiune disidentă în interiorul MSR. Împreună, au pus la cale o lovitură internă

prin care l-au eliminat pe Deloncle din mişcare, iar până la sfârşitul anului 1942 preluaseră deja controlul asupra acesteia. Au publicat o carte prin care îndemnau la o rejuvenare a Franței, întreprinsă de o nouă elită, inspirată de o mistică rasistă. Amestecul ameţitor de idei tip Sorel, Rosenberg şi Nietzsche pe care îl propunea cartea a avut puțină relevanță practică, având în vedere că în MSR nu mai rămăseseră prea mulți membri. La sfârşitul anului 1943, Soulès a fondat o nouă mişcare, intitulată *Mouvement révolutionnaire français*. Deşi disprețuia intelectualismul lui Déat, Soulès suferea de acelaşi defect. Îi unea, de asemenea, capacitatea infinită de a se autoamăgi şi o predilecție semnificativă pentru complot. Temperamentul lui Soulès era unul mistic, în căutarea certitudinilor, iar din 1944 s-a orientat spre ezoterism şi Cabbala.[23]

Spre deosebire de Soulès, majoritatea colaboraționiştilor de stânga au gravitat spre RNP, în special după ce Déat şi Deloncle au urmat drumuri separate. Cinci dintre cei treisprezece membri ai comitetului de conducere al RNP erau foşti activişti socialişti. RNP arăta un interes crescut pentru problemele sociale, în special pentru educația muncitorilor, de care se ocupa Zoretti. Printre cei care orbitau în jurul RNP se aflau şi sindicaliştii colaboraționişti care au fondat ziarul *L'atelier*, un Centru Sindicalist pentru Propagandă (CSP) şi un Front al Muncii Sociale (FST), al cărui nume a fost inspirat de gruparea nazistă *Arbeitsfront*. Printre sindicaliştii care conduceau aceste organizații se numărau importanți foşti lideri ai CGT, precum Georges Dumoulin, fost şef al Federației Nord, şi Marcel Roy, care condusese Federația Metalurgică. Deşi astfel de oameni fuseseră figuri centrale ale sindicalismului de dinainte de război, popularitatea acestui curent de stânga al colaborării a fost minuscul. Dumoulin a comentat în iunie 1941: „Fundamentul este ostil, indiferent sau refractar"[24]. *L'atelier* a vândut aproximativ 2.000 de exemplare. Aşa-numitul Congres al FST a reuşit să atragă 600 de persoane datorită unei indemnizații de 150 de franci pe zi plătite de către germani fiecărui delegat. În douăsprezece districte, pentru care sunt disponibile cifre detaliate, din 32.400 de socialişti, cât fuseseră înainte de

război, doar treizeci pot fi găsiți printre membrii grupurilor colaboraționiste[25]. Colaboraționismul de stânga a avut cadre, însă nu şi adepți.

Cu toate acestea, prezența în RNP a foştilor lideri de stânga i-a conferit o sensibilitate specifică în cadrul politicii colaboraționismului. RNP a reprezentat aripa de stânga, iar PPF aripa de dreapta, deşi distincția s-a estompat în timp[26]. Déat însuşi a fost reticent să se descotorosească de toate valorile republicane. El a criticat eliminarea busturilor lui Marianne din şcoli şi a denunțat clericalismul Vichy-ului. În toamna anului 1942 a mărturisit că, datorită formării sale filozofice franceze, îi era greu să înghită gândirea rasistă germană[27]. Déat îi considera pe nazişti ca fiind întruchipări în secolul XX ale soldaților veterani care au pornit revoluția în Europa cu baionetele lor. Pe de altă parte, Doriot era nestrunit când venea vorba de a denunța trădătorii, masonii (sugerând că Déat era unul dintre ei) şi evreii. Diferențele dintre Doriot şi Déat au fost parțial de natură oportunistă: amândoi îşi doreau puterea şi încercau să se întreacă reciproc în câştigarea bunăvoinței germanilor. Existau, de asemenea, antipatii temperamentale, ca urmare a carierelor lor din trecut. Doriot îşi păstra cruzimea de fost bolşevic, iar Déat, seriozitatea de fost socialist. Dacă ar fi să îi etichetăm după caracterul lor, am putea spune că au fost Danton şi Robespierre ai Revoluției Naționale – Doriot, rebelul din clasa muncitoare, Déat, bursierul din pătura inferioară a clasei de mijloc; Doriot, luptătorul pragmatic de stradă, Déat, intelectualul ascetic (nu fuma, nici nu bea); Doriot era condus de pasiune, iar Déat de logică. Sursa pasiunii lui Doriot era ura sa față de comunism. Déat era închistat în caracterul dialectic ineluctabil al argumentelor sale. Se spune că ar fi scris cele şase editoriale zilnice pentru *L'Œuvre* la începutul fiecărei săptămâni. În fiecare săptămână, dovedea incontestabil, aşa cum o făcuse în ultimii zece ani, că momentul său politic era pe punctul de a se ivi[28].

În ciuda diferențelor dintre ei, Doriot şi Déat împărtăşeau aceeaşi dilemă. Ei depindeau în întregime de patronajul german, însă germanii nu aveau nicio intenție de a-i aduce la

putere. Fasciştii francezi nu aveau cum să câştige. Atâta vreme cât nu se bucurau de popularitate, valoarea lor era îndoielnică pentru Hitler. În măsura în care puteau dobândi popularitate, atunci reprezentau o potențială amenințare pentru liderul german, pentru că socialismul național nu era destinat exportului. Dacă Abetz l-a încurajat pe Déat în defavoarea lui Doriot, acest lucru s-a întâmplat pentru că Doriot părea mai predispus să câştige.[29] Abetz nu a vrut să promoveze o mişcare fascistă franceză care ar putea să ajungă la putere la un moment dat, ci să continue să fragmenteze politica franceză. Colaboraționiştii aveau să fie o sabie a lui Damocles suspendată deasupra guvernului Vichy – reprezentând o amenințare suficientă pentru a-l menține în acord, dar niciodată una suficient de puternică pentru a-l dizolva (decât dacă germanii şi-ar fi dorit acest lucru)[30].

Cercuri de influen**ţă**

Numărul adepților ideilor colaboraționiste a fost mai mare decât apartenența la partidele colaboraționiste. Activismul politic era cea mai intensă formă de angajament, dar nu şi singura. Mai erau şi cei care participau la întâlnirile colaboraționiste, cei care îşi citeau ziarele şi cei care vizitau expozițiile organizate de germani pentru a promova colaborarea.

Prima dintre aceste expoziții, la Palais Petit, în octombrie 1940, avea ca temă francmasoneria. Vizitatorii au putut observa obiectele confiscate din lojele masonice şi citi informații despre legăturile francmasoneriei cu britanicii şi evreii. În cinci săptămâni, peste 900.000 de persoane au vizitat această expoziție gratuită, iar ulterior încă 113.930 de persoane, în turneul din provincie. O altă expoziție, cu tema „Franța Europeană”, la Grand Palais, în perioada iunie-octombrie 1941, a atras 635.000 de vizitatori. A fost urmată, în perioada septembrie 1941 – ianuarie 1942, de o expoziție cu tema „Evreul şi Franța”, la Palais Berlitz. Aceasta a atras 255.600 de vizitatori în Paris şi încă 95.000 în provincie. În cele din urmă, în martie 1942, o expoziție pe tema „Bolşevismul împotriva Europei”, la Salle Wagram, a atras

370.000 de vizitatori, iar alți 300.000 în provincie.[31] Aceste cifre nu sunt nesemnificative, însă sunt greu de interpretat. Probabil că mulți vizitatori au participat din simplă curiozitate, iar numărul celor care au vizitat expoziția despre „Evreul şi Franța" a fost umflat de vizitele şcolare. Expozițiile masonice şi evreieşti au atras persoane care simpatizau obiectivele organizatorilor, fără a fi neapărat progermani. Deşi germanii au fost cei care au subvenționat aceste expoziții, ele au fost aparent organizate de către lideri formali francezi.[32]

Germanii au depus eforturi considerabile în propaganda desfăşurată de ambasadă şi de *Propaganda-Abteilung*, ambele încercând să câştige influență.[33] *Propaganda-Abteilung* avea peste 1.200 de angajați şi şase secțiuni, care se ocupau de presă, radio, literatură, propagandă, cinema şi cultură (inclusiv teatru, artă şi muzică). Obiectivul său a fost de a promova influența germană şi a anihila dominația culturală franceză în Europa. Însă Abetz, care dirija o formă mai subtilă de relație, dorea ca *Propaganda-Abteilung* să se limiteze la cenzura presei, ca să coordoneze el însuşi acțiunile culturale. În iulie 1942, el a câştigat această bătălie. Institutul German a devenit un centru de colaborare culturală, care organiza expoziții, prelegeri, cursuri de limba germană şi concerte. A resuscitat astfel *Cahiers franco-allemands* care existase înainte de război.

Au fost de asemenea înființate institute germane în principalele oraşe din provincie. Până în 1944 fuseseră fondate cincisprezece. În primii doi ani de ocupație, cursurile de limbă aveau atât de mare succes, încât au ajuns să nu existe suficiente locuri pentru toți doritorii. Peste 12.000 de persoane s-au înscris în toamna anului 1941, însă în anul următor cifrele au început să scadă.[34] S-au depus de asemenea eforturi şi pentru promovarea literaturii germane. Aceasta a fost una dintre misiunile deputatului din Epting Karl-Heinz Bremer, care fusese lector la *École normale* înainte de război. În ianuarie 1941, Bremer a întocmit o listă cu 500 de lucrări care urmau să fie traduse în franceză. La sfârşitul anului, 331 dintre acestea au fost publicate, însă majoritatea erau mai degrabă semnate de autori clasici – douăzeci şi unu

de opere ale lui Goethe, unsprezece ale fraților Grimm, şapte de Schiller – decât scrieri naziste specifice.[35]

Nimeni nu devenea colaborator citindu-l pe Goethe şi nici studiind limba germană – chiar dacă exista ceva adevăr în comentariul lui Fabre-Luce: „Burghezii francezi se opun violent colaborării, însă învață germana; asta înseamnă că ei o consideră durabilă".[36] Însă germanii au întâlnit şi francezi care îşi doreau să lucreze pentru ei în ariile mai deschise ale propagandei ideologice. Aceştia erau adesea antisemiți şi antimasoni convinşi, care aveau acum acces pentru prima dată la fonduri. Henri Coston, unul dintre cei mai înverşunați polemişti antimasoni din anii 1930, a înființat un Centru de acțiune şi documentare antimasonic (CAD) în incinta Marii Loje. Fostul ofițer al marinei militare Paul Chack a creat un Centru de studii antibolşevice şi un Comitet de acțiune antibolşevică, iar Paul Sézille, un ofițer de armată în rezervă, a creat Institutul pentru Studiul Chestiunilor Evreieşti (IEQJ).[37]

Aceste organisme pseudoştiințifice au avut un public deosebit de restrâns. Mai importantă a fost presa colaboraționistă. Chiar şi un ziar prost şi vicios precum *Au pilori* vindea aproximativ 50.000 de exemplare, iar Déat a fost citit de mai multe persoane ca editorialist al ziarului *L'Œuvre* (cu vânzări de aproximativ 130.000 de exemplare) decât a fost ascultat ca lider al RNP. După sosirea germanilor, cea mai mare parte a presei pariziene de dinainte de război s-a mutat în zona liberă. Dintre cele patruzeci de cotidiane şi săptămânale publicate în Parisul ocupat, doar şase erau dintre cele care existaseră înainte de 1940, dar printre acestea se numărau şi trei titluri celebre: *Le Matin*, care şi-a reluat apariția la 17 iunie, la trei zile de la sosirea germanilor, *L'illustration*, care a fost reluată la 10 august, şi *Le Petit Parisien*, care a reapărut la 8 octombrie.

Prezența acestor titluri familiare a fost importantă pentru germani, pentru că a alimentat iluzia că viața continua la fel ca înainte. Pentru a umple golul lăsat de absența celui mai respectat ziar din Franța, *Le Temps*, Abetz a sponsorizat un înlocuitor pentru acesta, *Les nouveaux Temps*, care a apărut în noiembrie 1940. Editorul era vechiul prieten al lui Abetz

Jean Luchaire, un briandist de cursă lungă. Ca jurnalist în anii 1930, Luchaire primise fonduri de la *Quai d'Orsay*, iar după 1940 el a fost la fel de mulțumit să le obțină de la germani. Un observator a comentat că acesta ar fi acceptat bani şi de la mongoli, dacă ar fi fost cazul. Luchaire nu era singurul. Presa colaboraționistă era puternic subvenționată şi puternic controlată de germani. Tot mai mult, ei căutau în ea o miză financiară. Cu sprijinul Ambasadei Germaniei, omul de afaceri german Gerhard Hibbelen a construit un imperiu de presă în Franța. Până în 1944, ajunsese să controleze aproape jumătate din presa pariziană.[38]

Numărul total de cititori ai presei cotidiene pariziene era unul considerabil – aproximativ 3 milioane în octombrie 1940, aproximativ 1,7 milioane până în 1944 –, dar nu se poate spune că aceste numere reflectă publicul real al colaborașionismului. Există multe motive practice pentru care oamenii citesc zilnic ziare. În cazul săptămânalelor politice, lucrurile stau însă diferit, acestea implicând un anumit nivel de interes sau sprijin pentru principiile pe care le reprezintă. Circulația totală a săptămânalelor politice în zona ocupată a fost de aproximativ 300.000. Dacă această cifră este completată de circulația săptămânalelor cu viziuni similare din zona neocupată, se ajunge la un număr total de aproximativ un milion. Acest lucru implică un public considerabil sau cel puțin o mare curiozitate despre ideile colaboraționiste.[39]

Primul săptămânal colaboraționist înființat în zona ocupată a fost *La Gerbe*, al lui Alphonse de Chateaubriant, fondat în iulie 1940. De Chateaubriant era un romancier minor, care câştigase *Prix Goncourt* în 1911. Era un conservator catolic a cărui epifanie a reprezentat-o întâlnirea cu Hitler, în 1936. La întoarcere, el a scris că, în timp ce mâna lui Hitler era întinsă pentru a gesticula salutul nazist, cealaltă strângea invizibil mâna lui Dumnezeu.[40] La vremea aceea, până şi fasciştii francezi ridiculizau astfel de declarații, dar Chateaubriant se considera din ce în ce mai mult un înțelept şi un profet. *La Gerbe* a devenit vehiculul convingerii sale conform căreia nazismul era singura forță spirituală capabilă să îi reziste comunismului. Ziarul îşi plătea contribuitorii cu generozitate,

atrăgând nume importante precum Henri de Montherlant, Colette şi Jean Giono. Chateaubriant era prea distras pentru a interveni prea mult în ceea ce scriau aceştia. *La Gerbe* a vândut 100.000 de exemplare, iar cititorii săi îşi puteau face o imagine a realităților din Germania. Un articol din 1943 i-a fost dedicat lui Goering, vânătorul şi iubitorul de păduri.[41]

Cealaltă „aventură" a lui Chateaubriant a fost grupul *Collaboration*, fondat la sfârşitul anului 1940. Comitetul său de conducere includea persoane de seamă, precum rectorul Institutului Catolic din Paris, directorul de la *Opéra-Comique* şi curatorul de la *Musée Rodin*. Mişcarea promova colaborarea prin prelegeri, evenimente culturale şi prin articolele din paginile revistei sale, *Collaboration*. Deşi grupul susținea că avea 100.000 membri, numărul real era mai aproape de 40.000. Cu toate acestea, evenimentele pe care le organizau atrăgeau un public considerabil. Un turneu de lectură al profesorului Friedrich Grimm în zona neocupată a fost întâmpinat de săli pline pe tot parcursul. Ambasada a estimat în septembrie 1943 că aproximativ 200.000 de persoane au participat la evenimentele organizate de *Collaboration*. Mişcarea a fost autorizată în zona Vichy, dovedind din nou fluiditatea frontierei dintre Vichy şi Paris. Aceasta era fața respectabilă a colaboraționismului, iar elita societății locale, în care se afla de obicei şi un reprezentant al prefectului, participa la evenimentele sale. Aceasta era colaborarea ca formă de autoîmbunătățire provincială, o lume îndepărtată de bătăuşii de stradă din PPF.[42]

Colaborarea ca ură şi ca frăție: *Je suis partout*

Mai strident era tonul săptămânalului *Je suis partout*, care şi-a reluat publicarea în februarie 1941 şi a devenit cel mai de succes săptămânal politico-literar colaboraționist, vânzând până la 250.000 de exemplare în 1942 şi ajungând până la 300.000 de copii vândute în 1944.[43] Precum *La Gerbe*, a atras unii scriitori distinşi care nu erau angajați politic (Marcel Aymé, Jean Anouilh), însă contribuitorii săi

obişnuiți erau susținători necondiționați ai colaborării. Editorul, Robert Brasillach (1909-1945), a fost unul dintre acei tineri maurrasieni care erau din ce în ce mai atraşi de fascism în timpul anilor 1930. Împărtăşind dezgustul generației sale față de politica parlamentară, interesele inițiale ale lui Brasillach fuseseră mai mult literare decât politice. A devenit editor literar al *Action française* la vârsta de 22 de ani, iar până în 1937 publicase patru romane. Abia după 6 februarie 1934 s-a lăsat influențat de politică. Scriind pentru *Je suis partout* la sfârşitul anilor 1930, el a dezvoltat un puternic sentiment de camaraderie față de ceilalți tineri contribuitori. Încă din perioada studenției sale de la *École normale supérieure*, Brasillach a idealizat ceea ce el a descris, folosind un cuvânt englezesc, viața de „gang" – un grup de tovarăşi petrecăreți, uniți de o viziune comună asupra lumii. Nu a depăşit niciodată cu adevărat viața studențească şi nici nu s-a mai dezvoltat emoțional după aceea. O temă care traversează romanele sale este că viața nu merită trăită după vârsta de 30 de ani. Acest cult al camaraderiei şi tinereții i-a insuflat şi viziunea asupra fascismului.[44]

Fascinația lui Brasillach față de fascism a fost determinată de o întâlnire cu liderul fascist belgian Léon Degrelle în 1936. Brasillach, fiind scund, îndesat şi purtând ochelari, a fost sedus de aspectul tineresc al lui Degrelle, descriindu-l ca fiind „poet al acțiunii". Opiniile lui Brasillach au fost consolidate de o vizită la Nürnberg în 1937, unde a fost captivat de această politică a „poeziei", „tineretului" şi „bucuriei" (toate acestea erau definitorii pentru Brasillach). Fascismul oferea o politică estetică prin care lumea putea fi salvată de la decadență. Însă maurrasianismul rezidual al lui Brasillach l-a împiedicat să cedeze total în fața nazismului în această etapă. Nu fusese impresionat de Hitler – „un funcționar vegetarian trist". Brasillach se simțea mai atras de Falange şi a scris un pamflet omagial cadeților din Alcazar de Toledo (un alt grup de tineri) care li se opuneau republicanilor. Cultul său pentru tinerețe şi viața în aer liber l-a condus, de asemenea, să îi admire pe tinerii autostopişti ai Frontului Popular. Există un homoerotism incontestabil în scrierile lui Brasillach.

După 1940, reticența lui Brasillach față de nazism a dispărut. Victoria a dovedit că fascismul era poezia secolului, „cea mai înaltă creație artistică” a vremii.[45] Împreună cu alți şase scriitori francezi, Brasillach a participat la un Congres „European” al Scriitorilor organizat la Weimar în octombrie 1941. Acolo a descoperit „spiritul etern al creativității tinereşti” al Germaniei, atât de diferit de cel al Republicii Franceze, pe care o numea „îmbătrânită şi decrepită”, „o târfă sifilitică, mirosind a parfum ieftin şi secreție vaginală”.[46] El s-a împrietenit cu Karl-Heinz Bremer, acest „băiețandru blond”, un „tânăr Siegfried” – aşa cum l-a numit. Moartea lui Bremer pe frontul de est în 1942 l-a afectat foarte mult pe Brasillach.[47]

Cei care apreciază fascismul liric, aproape nevinovat al lui Brasillach trec cu vederea scrierile sale jurnalistice din timpul războiului: incitările la crimă, necruțătoarele apeluri la violență şi antisemitismul frenetic. La un moment dat, a scris: „Ce mai aşteptăm ca să-i asasinăm pe liderii comunişti care sunt deja închişi... ? Împotriva celor care doresc pieirea țării, ORICE măsură se justifică”. În vremea ocupației, astfel de articole nu reprezentau genul de provocare adolescentină, cum ar fi putut fi considerate mai demult. Acelaşi lucru este valabil şi pentru celebrul comentariu al lui Brasillach despre evrei din septembrie 1942: „Trebuie să-i eliminăm pe evrei cu totul, inclusiv pe cei tineri”. În 1943, când a devenit clar că războiul fusese pierdut, Brasillach a simțit că *Je suis partout* ar trebui să îşi reducă din conținutul politic şi să se concentreze mai mult pe literatură. Acest număr al revistei a dezbinat echipa editorială, iar Brasillach a încetat să mai contribuie începând din august. Însă nu s-a dezis niciodată de colaborare şi a continuat să scrie pentru alte gazete colaboraționiste.[48]

În această dispută editorială, Lucien Rebatet (1903-1972) se afla la polul opus. Rebatet şi-a început cariera în 1929, scriind critică de muzică şi de film pentru *Action française*. El făcea parte dintr-un grup de contribuitori mai tineri (precum Brasillach) care se alăturaseră gazetei în acele timpuri şi îi insuflaseră o atmosferă de modernism artistic. Deşi acest lucru nu a avut niciun efect asupra lui Maurras, ale cărui

gusturi culturale au rămas neschimbate după 1890, faptul că persoane ca Rebatet se simțeau totuşi în largul lor în *Action française* este o dovadă în plus a puterii imense de atracție a lui Maurras în perioada interbelică. În vremea ocupației, Rebatet a scris pentru *Je suis partout* materiale care se concentrau atât pe subiecte politice, cât şi artistice – era criticul de film desemnat –, dar ceea ce l-a făcut celebru a fost publicarea, în iulie 1942, a cărții sale *Les Décombres*.

În ciuda dimensiunii sale, *Les Décombres*, o biografie presărată cu reflecții ample privind starea de atunci a Franței, a devenit senzația editorială a Ocupației: 65.000 de exemplare au fost vândute în prima lună, iar Denoël, editorul cărții, a susținut că numai lipsa de hârtie l-a împiedicat să vândă alte 200.000 de copii. În *Les Décombres*, Rebatet şi-a proclamat angajamentul total față de Germania: „Îmi doresc victoria Germaniei, deoarece războiul ei este războiul meu". Una dintre țintele principale ale lui Rebatet era fostul său mentor, Maurras. Tonul cărții este cel mai bine redat prin citare directă. Unul dintre fragmente nutreşte fantezii criminale: „Ah, mitraliera mea dragă, mângâiată atât de des în visele mele, înfruntând bandele disprețuite ale Frontului Popular... Ghetourile aurite ale Sodomei... O sută de mitraliori bine antrenați... Împrăştii gloanțe ca un zeu, cu lăcomie, cu pasiune, în mici rafale constante". Despre François Mauriac scrie în felul următor: „Un burghez înstărit, cu înfățişarea şireată a unui El Greco falsificat... oscilând în proza sa între împărtăşanie şi bordelul pederaştilor... Este unul dintre cei mai obsceni ticăloşi care au încolțit din mormanul de bălegar creştin al vremurilor noastre".

Cartea este împânzită de un antisemitism aproape delirant. Una dintre criticile lui Rebatet la adresa lui Maurras era faptul că îi lipsea judecata rasistă. Comentariul lui Rebatet despre filmul *Jew Süss* a fost că era plăcut să urmăreşti, fie şi doar ficționalizată, spânzurarea unui evreu. El şi-a exprimat bucuria de a vedea evreii forțați să poarte o stea galbenă, şi-a vărsat veninul pe arta evreiască, pe scriitorii evrei, pe „virusul" evreiesc, pe „microbul" evreiesc. Rebatet a recunoscut că unii evrei aveau într-adevăr talent, însă această îngăduință i-a permis doar să dovedească puritatea

necondiționată a antisemitismului său. Acesta s-a declarat pregătit să facă bucățele înregistrările „splendide” ale lui Menuhin şi Horowitz şi să incinereze picturile lui Pisarro, „singurul mare pictor al Israelului”.[49]

Singurul scriitor la fel de înverşunat ca Rebatet era Céline. Dar Céline nu făcea parte din *Je suis partout*, pe care l-a descris ca fiind un „grup febril de mici pederaşti ambiţioşi”.[50] În realitate, Céline era prea anarhist pentru a aparține de vreun club. Din acest motiv, apărătorii acestuia îl absolvă de orice acuzație de colaborare. La o cină organizată la Ambasada Germaniei, în februarie 1944, el a reflectat ursuz, în tăcere, înainte de a se lansa într-o tiradă plină de zel a cărei temă era aceea că germanii pierduseră războiul şi că Hitler murise şi fusese înlocuit în secret de un evreu. Şi-a continuat fanfaronada până când Abetz l-a trimis acasă, condus de şoferul ambasadei.[51] Însă, deşi germanii îl considerau pe Céline dificil, cu siguranță îl vedeau ca pe un aliat, iar imaginea acestuia, văzut drept un mizantrop irascibil şi excentric, fără legături cu politica, este prea facilă.

În 1941, Céline a publicat un al treilea pamflet antisemit, *Les Beaux Draps*, şi le-a reeditat de asemenea pe primele două. În noua sa prefață la *École des cadavres,* el a afirmat cu mândrie că aceasta era singura operă a acelei vremi care putea să fie deopotrivă antisemită, rasistă şi colaboraționistă. După ce a vizitat expoziția antisemită, Céline a scris pentru a deplânge absența cărților sale şi a fost prezent la deschiderea IEQJ. În martie 1942, a participat la o cină organizată de Asociația Jurnaliştilor Antievrei, la care era prezentă crema presei colaboraționiste, precum şi adjunctul lui Abetz, Schleier. Era, de asemenea, în relații cordiale cu mai multe persoane care făceau parte din SS.

Deşi este adevărat că Céline nu a contribuit cu niciun articol la presa colaboraționistă, el a trimis numeroase scrisori către aceste gazete (cinci către *Au pilori*, şase către *Je suis partout*), de obicei pentru a denunța inadecvarea măsurilor antisemite şi extinderea filosemitismului. Extremismul unora dintre afirmațiile lui Céline i-a făcut pe oameni să se întrebe uneori dacă acesta îşi dorea să fie luat în serios – ofițerul german Ernst Jünger raportează că Céline

i-a spus în decembrie 1941 că era „uimit că nu împuşcăm, spânzurăm, exterminăm evreii... Uimit că aceia dintre noi care avem la dispoziție baionete nu le folosim”[52] –, însă scrisorile sale adresate presei colaboraționiste au denotat, de fapt, o implicare politică mai mare decât arătase Céline vreodată înainte de război.[53]

NRF-ul lui Drieu: colaboraţionism literar

Delirurile lui Céline sau furia lui Rebatet nu valorau la fel de mult pentru germani cât cântărea sprijinul scriitorilor ale căror sentimente progermane nu fuseseră exprimate anterior. Din acest motiv, ei au acordat o mare importanță editării *Nouvelle Revue française* (*NRF*) de către scriitorul fascist Drieu la Rochelle, în speranța că prestigiul revistei îi va încuraja pe scriitorii notabili să contribuie cu materiale. Abetz ar fi remarcat: „În Franța există trei mari puteri: comunismul, marile bănci şi *NRF*”.[54] Inițial, Drieu îşi propusese să discute cu Abetz despre înființarea unui partid unic, însă existau deja suficiente, şi în schimb a fost însărcinat cu preluarea *NRF*. El a obținut acordul editorului său, Gaston Gallimard, care spera că acest lucru îi va proteja editura. Din acelaşi motiv, fostul editor al *NRF* Jean Paulhan şi-a oferit şi el binecuvântarea în acest sens, însă a refuzat orice altă asociere a sa cu *NRF*.[55]

Cei care scriau pentru *NRF*-ul lui Drieu nu deveneau automat colaboratori, cu atât mai puțin colaboraționişti. Însă, cu siguranță, acest lucru nu a fost valabil şi în cazul lui Paul Valéry (în ciuda susținerii sale înfocate pentru Pétain)[56], care a contribuit cu un poem în cel de-al doilea număr al revistei, apărut în ianuarie 1941, şi nici al lui André Gide, care a contribuit cu materiale în primul şi cel de-al treilea număr. Însă mulți dintre cei care au acceptat să scrie, mai ales dacă aceştia au continuat şi după primele câteva numere, erau conştienți de implicațiile deciziei lor, iar lista de contribuitori oferă o pletoră de scriitori celebri dispuşi ca numele lor să fie asociat, într-o anumită măsură, cu colaborarea. Dintre cei aproximativ şaizeci de scriitori care au

fost de acord să contribuie la revistă, puțin peste jumătate dintre ei deja semnaseră în *NRF* şi înainte de război.

Un scriitor a cărui contribuție la primul număr din decembrie 1940 a provocat un şoc semnificativ a fost Jacques Chardonne. Născut într-o familie bogată din regiunea Cognac, situată în sud-vestul Franței, Chardonne era patronul Editurii Stock. Devenise cunoscut pentru romanul său *Le Bonheur de Barbezieux* (1938), care glorifica *douceur de vie* a comunității Barbezieux din Charente şi o prezenta ca pe un simbol al şarmului Franței provinciale. După înfrângere, Chardonne s-a grăbit să ajungă la Paris, pentru a vedea dacă editura se afla în siguranță, unde a fost plăcut surprins de primirea germanilor. Această surpriză a dat naştere articolului *L'Été à la Maurie*, în care Chardonne a descris o întâlnire între un sătean francez viticultor şi colonelul german detaşat în regiunea sa, ambii veterani ai bătăliei de la Verdun. Atitudinea neamțului denotă „politețe" şi „noblețe", mărturisindu-i gazdei sale franceze: „Trebuie să fie dureros pentru voi să ne vedeți aici". Săteanul îi răspunde: „Aş fi preferat să vă fi invitat. Dar nu pot face nimic pentru a schimba lucrurile. Bucurați-vă de Cognac. Vi-l ofer cu drag". În 1941, Chardonne a republicat acest fragment în cartea *Chronique privée de l'an 1940*, care a abordat tema reconcilierii.[57] Următoarea sa carte, *Voir la Figure* (octombrie 1941), a mers chiar mai departe, argumentând că Germania, atât de generoasă după victoria sa, i-a oferit Franței singura ei perspectivă de supraviețuire într-o Europă reorganizată – după cum i-a scris Chardonne lui Paulhan în noiembrie 1940: „Franța era moartă, Hitler este providența noastră"[58]. În această a doua carte, Chardonne şi-a exprimat teama față de comunism, şi poate că cea mai bună explicație a convertirii unui scriitor care nu fusese cunoscut anterior pentru declarații politice a fost convingerea sa că Germania reprezenta singura protecție de care lumea tihnită din Barbizieux se bucura împotriva acestei amenințări.[59]

Un alt scriitor cunoscut pentru descrierile societății provinciale a fost Marcel Jouhandeau, care a creat în opera sa comunitatea fictivă din Chaminadour, în sud-vestul țării.

Convertirea sa publică la antisemitism în 1936 a mers mână în mână cu o politică ce se arăta a fi din ce în ce mai conservatoare. În acest context, cele opt contribuții la *NRF*-ul lui Drieu nu sunt surprinzătoare. De asemenea, Jouhandeau a participat la Congresul scriitorilor europeni de la Weimar, în 1941. În jurnalul său de călătorie, a notat că prezența sa a fost menită să demonstreze că „Franța nu este neapărat germanofobă, chiar şi în circumstanțele actuale", şi că este dispus „a face din trupul meu o punte frățească între Franța şi Germania". Având în vedere că în timpul călătoriei a avut o idilă cu un ofițer german, această afirmație a reprezentat, după cum remarcă Burrin, mai mult decât o simplă metaforă[60].

Henry de Montherlant nu a rămas nici el indiferent față de şarmul fizic al soldaților germani, deşi nu există dovezi că ar fi întreținut vreun fel de relații cu aceştia. Montherlant a sosit la Paris în mai 1941, după ce urmărirea sa compulsivă a băieților tineri a dus la două încăierări ale sale cu poliția din zona neocupată. Sprijinul său pentru colaborare era neaşteptat, având în vedere că reacția sa cu privire la Acordul de la München fusese una violentă. El a declarat că francezii deveniseră un popor capabil doar să-l asculte pe interpretul corsican Tino Rossi şi să joace *belote*. Acelaşi dispreț față de slăbiciune, care îl inspirase pe Montherlant să condamne Acordul de la München, îl împingea acum să admire forța care spulberase Franța. Pentru Montherlant, căruia îi plăcea să vorbească în metafore, Franța fusese înfrântă pe drept, şi trebuia ca acum să arate demnitate în înfrângere. Nu era locul „celor cu mintea îngustă... al intelectualilor cu început de calviție" să critice vitalitatea acestor trupe germane tinere, „cu trupurile asudate". În noiembrie 1941, Montherlant a scris în *Je suis partout*: „Europa va fi salvată doar de o aristocrație viguroasă, de o elită curajoasă, care trebuie întotdeauna să acționeze împotriva moralității creştine".

Montherlant şi-a publicat reflecțiile asupra înfrângerii în *Solstice de juin* (1941), o colecție de articole care apăruseră anterior în *La Gerbe* şi *NRF*. El a văzut înfrângerea Franței ca pe o victorie a păgânismului zdravăn asupra plăpândului

creştinism. Svastica era roata destinului, iar 1940 a fost doar un moment în eternul ciclu al înfrângerii şi victoriei. Pasajul care a provocat cel mai mare şoc a fost descrierea unui moment din vara anului 1940 realizat de Montherlant, când a privit o omidă zvârcolindu-se în timp ce el urina pe ea. După ce şi-a dovedit puterea asupra creaturii, a cruțat-o. Analogia a fost destul de clară – francezul în rolul omidei –, şi la fel a fost şi morala: cei învinşi trebuie să rămână la mila cuceritorilor.

Cu toată glorificarea virilității sale, Montherlant era un personaj prudent şi realist. De fapt, el a fost un individ extrem de timid, întotdeauna îngrijorat de faptul că escapadele sale sexuale vor ajunge în atenția poliției. Plimbându-se într-o zi în jurul Parisului cu scriitorul Jean Grenier, el a insistat ca ei să vorbească pe un ton mai scăzut atunci când treceau prin fața unei clădiri ocupate de germani, pentru a nu fi auziți.[61]

Argumentația lui Montherlant cu privire la colaborare ca reprezentând un moment important în creşterea şi decăderea civilizațiilor a fost, de asemenea, utilizată de Alfred Fabre-Luce, care a comparat înfrângerea Franței cu cea a Greciei, de către Roma. Asemenea romanilor – a argumentat Fabre-Luce –, germanii erau „cuceritori aproape timizi, respectuoşi", ale căror asperități vor fi rodate în timp, iar inteligența franceză va triumfa asupra forței germane. Un adept fervent al reconcilierii franco-germane în timpul ocupației, Fabre-Luce a fost unul dintre cei mai seducători şi sofisticați susținători ai colaborării. Antologia sa de scriitori francezi care ar fi prefigurat „Noua Europă" i-a oferit lui Hitler un pedigree care i-a inclus pe Renan, Paul Valéry, Péguy, Maurras, Pascal şi Gide. Nazismul aproape a devenit o parte a patrimoniului francez.

Fabre-Luce a fost unul dintre acei *grands bourgeois* – fiul fondatorului băncii *Crédit Lyonnais* – al căror europenism a derivat dintr-un sentiment de apartenență la o civilizație cosmopolită, condusă de bun gust, rafinament, bani şi maniere, colaborarea fiind văzută dintr-un apartament de lux de pe Avenue Foch. În timpul ocupației a publicat trei volume succesive din opera sa *Journal de la France*. Acestea oferă o

ilustrare bine documentată a perioadei şi, de asemenea, funcționează ca o apologetică subtilă. Primul volum conține un pasaj care arată că au existat şi compensații în dezavantajele ocupației: poate că automobilele nu mai erau disponibile, dar puteai să traversezi strada în siguranță, poate că se publicau mai puține cărți, însă aveai posibilitatea să te întorci la clasici. (Această glorificare a virtuților austere era moneda de schimb a scriitorilor colaboraționişti, mai ales a celor care puteau fi întâlniți periodic la petrecerile elegante de la ambasadă.) Însă nu trebuie privit prea mult dincolo de fațada poleită a lui Fabre-Luce pentru a observa temele standard ale perioadei: decadența vechiului regim şi „problema" evreiască.[62]

Departe de rafinamentul parizian al lui Fabre-Luce se afla Jean Giono, care şi-a petrecut cea mai mare parte a ocupației în Provence, visând la ziua în care sătenii vor mărşălui spre Paris, pentru a spulbera cultura putredă a oraşului. Atunci când se lăsa în voia acestor fantezii, Giono, care era în aparență un pacifist, îşi imagina încântat „râuri de sânge". În acest context, nu este surprinzător că în august 1940 i-a mărturisit unui coleg scriitor că înfrângerea Franței părea lipsită de importanță, dacă te gândeai la faptul că o lume bazată pe maşinării îşi întrezărea sfârşitul. Având în vedere că civilizația germană se baza pe maşinării, aceasta era condamnată, iar dacă înfrângerea ruinase industria din nord-estul Franței, acest aspect era de salutat. În aceste condiții, cele cinci contribuții ale lui Giono la *NRF*, precum şi cele din *La Gerbe* nu sunt surprinzătoare, şi nu este surprinzător nici faptul că Giono a făcut subiectul unui articol măgulitor în revista germană *Signal,* în martie 1942.[63]

Printre alți contribuitori ai *NRF* s-au numărat filosoful Alain, al cărui pacifism nezdruncinat l-a făcut o țintă uşoară pentru invitația lui Drieu, chiar dacă întreaga sa operă filozofică şi politică sprijinea apărarea libertății individului, criticul Ramon Fernandez, incapabil să supraviețuiască fără a-şi vedea numele publicat, şi Paul Morand, al cărui antisemitism şi conservatorism au devenit mai pronunțate în anii 1930. Cartea sa, *Chroniques de l'homme maigre* (1941), sărbătorea un Paris eliberat de americani şi evrei polonezi.[64]

Toate aceste traiectorii îşi au propriul raționament: pacifismul în cazul lui Alain, un fel de mesianism rural în cazul lui Giono, un cult al forței în cazul lui Montherlant, solipsismul conservator în cazul lui Chardonne şi europenismul în cazul lui Fabre-Luce. Gradul lor de angajament, în schimb, era variabil. Pentru câte gazete colaboraționiste au scris? Cât timp au continuat să facă acest lucru? Cât de politice au fost contribuțiile lor scrise? Au călătorit la Weimar în vreuna dintre ocaziile prilejuite de germani în octombrie 1941 şi octombrie 1942? Răspunsurile la aceste întrebări au definit gradul de angajament al fiecăruia dintre aceşti indivizi.

Chardonne a fost unul dintre cei trei scriitori francezi care au călătorit la Weimar, în ambele ocazii, dar după 1942 s-a abținut de la alte declarații publice şi a decis să nu mai publice un al treilea volum colaboraționist deja pregătit de tipar, în urma căruia reputația sa, deja pătată, nu şi-ar mai fi revenit. Jouhandeau a fost în prima vizită la Weimar, dar a evitat declarațiile publice. Giono, care avea o imagine bună în fața germanilor, nu a participat la niciuna dintre aceste două vizite. El a refuzat invitația la cea de-a doua adunare de la Weimar, pe motiv că mama sa era bolnavă şi – aşa cum a notat în scrisoarea către consulatul german din Marsilia –, în ciuda faptului că „am fost nerăbdător să particip", deoarece „m-ar fi motivat să continui cu şi mai multă încredere munca de reconciliere franco-germană, pe care o desfăşor încă din 1931".[65] Montherlant nu a mers în niciuna dintre aceste călătorii şi, treptat, s-a distanțat de colaborare. Nu a mai contribuit la niciuna dintre publicațiile colaboraționiste după februarie 1943.

Nu trebuie să supraestimăm numărul sau importanța scriitorilor de pe această listă. Colaborarea intelectuală a fost valabilă în cazul câtorva nume dispersate şi nu a reprezentat abdicarea unei întregi elite. Raymond Aron din Londra a concluzionat că „niciunul dintre marile nume" ale literaturii franceze nu erau angajate în colaborare, cele mai importante fiind, în opinia sa, Chardonne, Montherlant şi Fabre-Luce.[66] După ce îşi petrecuse un an la conducerea *NRF*, Drieu a menționat că a reuşit să atragă doar nume „de mâna a

doua": „În afară de câteva pagini semnate de Montherlant, nu am publicat nimic valoros". În ianuarie 1943 a recunoscut că „aproape tot ceea ce este inteligent şi liric în Franța ni se împotriveşte"[67]. În iunie 1943 a abandonat revista, conştient fiind de faptul că dăduse greş, iar Germania avea să piardă.

Drieu: colaboraţionismul, ca ură de sine

Această formă de decepție atât de obositoare a reprezentat un laitmotiv al întregii cariere a lui Drieu. Acest aspect îl diferenția de Brasillach, care s-a bucurat cu adevărat de prezența germanilor şi a ajuns să se simtă nostalgic, dar niciodată trist, pe măsură ce războiul ajungea la final. În februarie 1944, el a scris celebra sa frază: „Toți francezii inteligenți s-au băgat, mai mult sau mai puțin, în aşternut cu Germania, în aceşti ultimi ani, nu fără ciondăneli, dar amintirea va rămâne una dulce"[68]. Drieu, cu toate acestea, a trecut de la o dezamăgire la alta, cedând tot mai mult în fața ranchiunei şi a milei de sine.

Drieu a fost cel mai talentat dintre intelectualii care s-au aruncat într-o asemenea măsură în mrejele colaboraționismului. În 1939 era un scriitor consacrat, având publicate opt romane şi numeroase povestiri. Scriitorul comunist Louis Aragon era unul dintre prietenii săi cei mai apropiați, iar Malraux, care făcea şi el parte din cercul său de prieteni, avea să scrie despre el în 1959 că a fost „una dintre cele mai nobile ființe pe care le-am întâlnit vreodată" şi un „scriitor remarcabil, un stilist de primă clasă".[69] Oricine a gustat din veninul jurnalelor de război ale lui Drieu trebuie să meargă pe încredere atunci când vine vorba de noblețea sa, însă eclectismul prieteniilor lui Drieu îi dovedeşte reputația semnificativă în rândul contemporanilor săi.

Drieu a fost unul dintre acei intelectuali ale căror ancorări au fost definitiv năruite de Primul Război Mondial. Din război, care a fost experiența definitorie a vieții sale, a tras concluzii contradictorii. În cartea sa *Comédie de Charleroi* (1934), Drieu a descris războiul ca fiind o experiență revelatoare, care dovedea faptul că un individ poate deveni Om. În altă parte a scris contrariul, afirmând că tehnologia

modernă a văduvit războiul de eroismul său şi, din cauza ei, devenise impersonal şi industrial. Astfel de contradicţii îi sunt caracteristice lui Drieu şi nu a existat nicio coerenţă în căutarea sa frenetică a pivoţilor politici. A cochetat cu dadaismul şi suprarealismul la începutul anilor 1920, a făcut parte pentru scurt timp din *Redressement français*, pentru ca apoi să se alăture mişcării *Front commun* a lui Bergery, în 1933, şi-a anunţat convertirea la fascism, în cartea *Socialisme fasciste* în 1934, a aderat la PPF-ul lui Doriot în 1936, de unde a demisionat în octombrie 1938, s-a opus Acordului de la München şi a luat în considerare să se mute în Marea Britanie după căderea Franţei, dar în schimb a rămas şi a sprijinit colaborarea.[70]

Singura consecvenţă a politicii lui Drieu avea ca temă decadenţa Franţei. În *Mesure de France* (1922), el a concluzionat că victoria din Primul Război Mondial i-a pecetluit Franţei decadenţa. Franţa câştigase doar datorită aliaţilor săi, iar soldatul francez nu dovedise calităţile de luptă ale britanicilor sau germanilor. Drieu s-a simţit din ce în ce mai dezgustat faţă de compatrioţii săi: „Este oribil să ieşi la o plimbare şi să întâlneşti atât de multă decadenţă şi urâţenie... spinări cocoşate, umeri căzuţi, stomacuri umflate, coapse înguste, chipuri flacide”.[71] Îi dispreţuia în mod particular pe „francezii mărunţi şi bruni, din sudul şi centrul ţării”. Francezii, a spus el, erau interesaţi doar de pescuit, de aperitive şi de jocul de *belote*.

În timpul perioadei sale în PPF, Drieu a scris o biografie hagiografică a lui Doriot. Spre deosebire de politicianul de rând „intelectual şi pântecos”, Doriot, aşa cum a fost el descris de către Drieu, era un bărbat adevărat, „un atlet care îmbrăţişează corpul vlăguit al Franţei şi îi inspiră acesteia propria sa vitalitate”.[72] Însă decadenţa Franţei era atât de ordin moral, cât şi fizic. Gilles, protagonistul romanului autobiografic al lui Drieu, se întoarce de pe front pentru a regăsi Parisul desfigurat de droguri, sodomie, artă modernă şi dans. Simbolul acestei modernităţi putrede era evreul: „Nu pot să-i suport pe evrei, pentru că reprezintă prin excelenţă lumea modernă” – spune unul dintre personajele sale.[73] „Îi urăsc pe evrei. Am urât întotdeauna evreii” – a scris el în

1942.[74] De fapt, nici măcar în această privință nu a fost consecvent. În anii 1920, a pretins că nu este rasist. Prima sa soție, Colette Jeramec, cu care s-a căsătorit în 1917 şi de care a divorțat trei ani mai târziu, era evreică. Dacă ar fi să luăm de bună descrierea căsătoriei din *Gilles*, Drieu nu a putut să o ierte pentru faptul că el însuşi s-a căsătorit cu ea pentru avere.

Împotriva lumii moderne, Drieu a idealizat epoca de aur a Europei medievale ca fiind o epocă ascetică a războinicilor şi a maeştrilor constructori. În cartea sa *Geneva sau Moscova* (1928), a argumentat că singurul remediu pentru decadența franceză ar fi o federație europeană. După 6 februarie 1934, Drieu a hotărât că doar fascismul ar putea regenera Franța. Eroul diletant din *Gilles* se izbăveşte, luptând de partea lui Franco. Până la izbucnirea războiului, dezamăgit de Doriot, Drieu se detaşase deja de politică. Devenise în schimb obsedat de ideea că nu era apreciat suficient de către instituția literară *NRF*, iar după înfrângerea Franței şi-a găsit consolarea în şansa de a se răzbuna pe „gaşca de evrei, pederaşti şi suprarealişti timizi" care conducea *NRF*.[75] Altfel, Drieu nu a salutat înfrângerea. Înainte de 1940, nu era germanofil în mod deosebit, în ciuda faptului că fusese captivat de o vizită la Nürnberg, în 1935. A părăsit PPF din cauza sprijinului lui Doriot pentru Acordul de la München. După înfrângerea Franței, însă Drieu a ajuns să-l vadă pe Hitler ca fiind întruchiparea forței fascismului şi cel care avea să înfăptuiască unirea Europei. Continuitatea dintre colaboraționismul lui Drieu şi convingerile sale anterioare se află în convingerea că Franța îşi va găsi salvarea într-o Europă unificată, ceea ce denotă că fascismul lui Drieu era cu adevărat european.

Argumentând faptul că francezii ar trebui să se abandoneze îmbrățişării viguroase a cuceritorilor lor, Drieu a expus într-o formă aproape patologică prăbuşirea în fața puterii – chiar şi anihilarea de sine –, atât de specifică multor intelectuali colaboraționişti: „Am iubit forța... Încă din copilărie am ştiut ce înseamnă forța, însă francezilor nu le mai place."[76] Cazul lui Drieu l-a inspirat pe Jean-Paul Sartre în scrierea celebrului său eseu din 1945 „Ce este un colaborator?", care

a depistat în colaboraționism un „amestec de masochism şi homosexualitate”. Sartre a remarcat în scrierile colaboraționiste recurența metaforelor „prezentând relația Franței ca o uniune sexuală, în care Franța joacă rolul femeii”.[77] Sartre nu a fost singurul care a observat că un număr surprinzător de mare de intelectuali homosexuali sprijineau colaboraționismul. În afară de Jouhandeau, Montherlant, Bernard Fäy şi, posibil, Brasillach (deşi orientarea lui sexuală lui rămâne incertă), de asemenea ar putea fi menționat Roger Peyrefitte, care i-a scris prietenului său Montherlant că „idealul germanic este mai apropiat de cel al Antichității şi, astfel, de al nostru” decât „cultura vânzătoarelor” din Franța.[78] Deşi nu a fost un colaborator, fascinația homoerotică față de ocupantul german reprezintă o temă a cărții *Ritualuri funerare* a lui Jean Genet[79]. Chiar dacă nu era homosexual, ideea conform căreia francezii deveniseră „devirilizați” este o temă-cheie în scrierile lui Rebatet.

Drieu nu era homosexual – deşi obsesia lui pentru „pederaşti” (a doua insultă preferată în *Journal*, după „evreu”) şi amestecul său de misoginism profund cu o goană după femei demnă de Don Juan sugerează o homosexualitate reprimată –, dar se potriveşte bine în analiza lui Sartre. Ruşinat de trecutul său mic-burghez şi de accesele sale periodice de indolență, dorindu-şi să fie un războinic, dar simțind că este doar un diletant narcisic, bântuit de teama impotenței, în ciuda faptului că era unul dintre maratoniştii sexuali ai epocii sale, Drieu, în propriile sale cuvinte, a susținut că „i-am transferat Franței slăbiciunea propriei mele ființe (*la défaillance de l’être en moi*)”.[80] Mai târziu, presimțirea înfrângerii germane i-a purtat gândurile spre sinucidere: „Sunt întotdeauna masochist când vine vorba de Franța, la fel sunt şi față de mine.”[81]

Chiar şi în iunie 1940, când spera că nazismul ar putea fi „socialismul aristocratic şi războinic”, „forța viguroasă” de care avea nevoie Europa, Drieu se întreba dacă nu cumva Germania va fi infectată de decadența Franței precum „un soldat de o fată sifilitică”. Până în 1942, a ajuns la concluzia conform căreia colaborarea nu funcționase şi s-a întors la pesimismul morbid cu care se simțea în largul său. Definiția

sa finală a colaborării a fost: „Germanii care nu credeau suficient de mult în Hitler îi îndoctrinau, chipurile, pe francezii care credeau prea mult în el”[82]. Odată ce şi-a dat seama că Germania pierduse, consolarea lui Drieu era că Stalin avea să reuşească acolo unde Hitler eşuase: în a distruge putreda burghezie franceză. Cu o „bucurie sălbatică”, îşi imagina o Europă controlată de Stalin, ai cărei oameni erau „aristocraţi dintre aceia care nu mai existau de secole”. Ei vor reprezenta triumful „omului totalitar”, al puterii asupra slăbiciunii[83]. Însă Drieu ştia că nu există loc pentru el în acea lume nouă. În timp ce contempla nimicirea Europei burgheze, cugeta la hinduism şi la pacea nefiinţei. A refuzat toate oportunităţile de a pleca, iar după două tentative eşuate de suicid, în vara anului 1944, a reuşit în cele din urmă să se otrăvească, la 15 martie 1945, într-un apartament care îi aparţinea primei sale soţii.

CAPITOLUL 10

W

Republica autoritară

Când Laval a revenit la putere, în aprilie 1942, extremiştii parizieni au considerat că acela era momentul lor. Însă Laval nu avea nicio intenţie de a-şi forma guvernul din personalităţi atât de ambiţioase precum Doriot sau Déat. După ce şi-a recâştigat puterea, s-a hotărât să o exercite singur. A luat în primire noua sa funcţie de „şef al guvernului”, lăsându-l pe Pétain doar cu titlul onorific de şef al statului. Pétain conta din ce în ce mai puţin. Du Moulin de Labarthète a demisionat după revenirea lui Laval la putere, iar Pétain era acum din ce în ce mai izolat. Avea din ce în ce mai multe gânduri, însă nu-şi făcea niciun fel de iluzii. Într-un discurs din 17 iunie, el a recunoscut că Revoluţia Naţională a fost o înşiruire de „obstacole, incertitudini şi dezamăgiri”.[1]

Laval a preluat portofoliile esențiale – afacerile externe, afacerile interne şi informațiile –, încredințându-i Ministerul Finanțelor prietenului său apropiat, Pierre Cathala. Doar cinci membri mai rămăseseră din guvernul anterior. Printre cei care au plecat s-au numărat Bouthillier şi Caziot, pe care Laval nu i-a iertat pentru implicarea lor în complotul din 13 decembrie, şi Pierre Pucheu, care era prea ambițios pentru a fi demn de încredere. Barthélemy şi Lucien Romier au rămas pe lângă Pétain, însă aveau mai puțină influență. În ciuda absenței lui Doriot şi Déat, guvernul Laval a fost în mod semnificativ mai colaboraționist decât cele dinainte. Benoist-Méchin şi Marion au rămas, habotnicul progerman Fernand de Brinon, delegatul Vichy-ului în zona ocupată, a intrat în guvern ca secretar de stat fără portofoliu, iar ministrul educației, Abel Bonnard, era un colaborator înflăcărat a cărui numire în funcție fusese respinsă mai demult de Pétain. Bonnard era un *littérateur* şi un membru al *Academie française*, care a devenit fascinat de Germania nazistă în anii 1930. După 1940, a scris pentru *La Gerbe* şi *Je suis partout* şi s-a alăturat comitetului grupului de colaborare al lui Chateaubriant. Laval l-a descris cândva pe Bonnard ca fiind mai german decât germanii înşişi. În calitate de ministru al educației, el a adunat în jurul său ultracolaboraționişti: primul său *chef de cabinet*, Jacques Bousquet, i-a şocat pe oficialii ministerului, executând salutul lui Hitler.[2]

În ciuda acestei prezențe colaboraționiste, întoarcerea lui Laval nu a împins Vichy-ul într-o direcție mai „fascistă". Laval s-a folosit de colaboraționişti pentru că îl ajutau să îşi îmbunătățească poziția în fața Germaniei. El era la fel de indiferent față de politica fascistă în 1942 cum fusese şi cu privire la Revoluția Națională în 1940. Au continuat să apară noi gazete şi reviste dedicate Revoluției Naționale: *Idées* în noiembrie 1941, *France, revue de l'État nouveau* în mai 1942. Deşi contribuitorii la aceste reviste aveau legături cu regimul – redactorii de la *Idées* erau apropiați ai lui Marion –, adevărul este că activitatea lor a fost redusă la a scrie doar despre ideile lor, deoarece aceştia aveau speranțe tot mai mici în a le vedea vreodată puse în aplicare.[3] Oficial, Marion a rămas în continuare responsabil cu propaganda, însă şi-a

pierdut influența în favoarea fostului politician radical Paul Creyssel, care îi era credincios lui Laval încă din 1930. În mai 1943, Creyssel i-a anunțat pe delegații propagandei: „Soluția partidului unic a fost abandonată, din diverse motive.... Societatea franceză, iar acest lucru este tot mai valabil, poate fi ghidată doar de liderii săi naturali, doar prin intermediul personalităților sale politice”.[4] Acest lucru a semnalat o revenire la practicile clientelare ale celei de-A Treia Republici, cu care Laval se simțea în largul său.

Commissions administratives, înființate în 1940, au fost înlocuite cu *conseils départementaux*, care erau mai apropiate ca stil de *conseils généraux* din A Treia Republică. Membrii lor erau aleşi de către prefecți, dar Laval a precizat că sunt de preferat persoanele care au o reputație la nivel local, mai ales dacă acestea au deținut funcții şi în cadrul Republicii. Persecuția francmasonilor a fost relaxată. Laval a efectuat de asemenea o remaniere a prefecților (au fost schimbați douăzeci de prefecți şi nouă prefecți regionali), repunându-i în funcție pe unii care fuseseră concediați în 1940. Laval nu era foarte convins de acei prefecți reacționari care arătaseră un entuziasm prea mare în privința Revoluției Naționale din 1940. Chiar şi lui Jean Moulin, care fusese demis de Vichy în 1940, i s-a oferit reînvestirea, deşi ceea ce autoritățile nu cunoşteau era faptul că acesta era acum principalul emisar al lui de Gaulle în Franța.[5]

Acest lucru nu a însemnat că Laval a planificat o revenire la democrație. Idealul său era o republică autoritară, care aminteşte de stilul de guvernare al lui Daladier în 1939. Deşi Laval pretindea loialitate, el a respectat, de asemenea, eficiența şi competențele tehnice. Din acest motiv, l-a promovat pe Bichelonne în funcția de ministru al producției industriale. O putere semnificativă le-a fost acordată şi celor doi prefecți, Georges Hilaire şi René Bousquet, care au devenit secretari generali în cadrul Ministerului de Interne. Guvernul Laval era astfel format atât din administratori, cât şi din acoliți.[6] Tot ceea ce pretindea Laval de la politica internă era ca nimic să nu interfereze cu colaborarea. Fiind în continuare convins că Germania câştigase războiul, el intenționa să reia politica despre care credea că ar fi

funcționat în 1940, dacă nu ar fi avut loc demiterea sa. În vara anului 1942, Germania părea că atinge apogeul succesului, atunci când Rommel a lansat o ofensivă germană în Africa de Nord, iar trupele din Caucaz înaintau fără a întâmpina o rezistență semnificativă. Laval a declarat în cadrul unei reuniuni a președinților de *Comités d'Organisation* din 30 mai:

> „Salvarea Franței, într-un moment în care Germania pregătește ofensiva finală împotriva Rusiei, se găsește în supunerea deplină, fără rezerve. Franța poate profita, jucând un rol economic în victorie, de această șansă istorică de a-și schimba destinul. De la a fi o țară înfrântă, poate deveni o națiune integrată în noul ansamblu european"[7].

Argumentele pragmatice ale colaborării erau acum consolidate de unele ideologice. Într-un discurs ținut la 22 iunie 1942, Laval a făcut o observație pentru care nu avea să fie iertat niciodată: „Îi doresc Germaniei victoria, pentru că fără ea bolșevismul s-ar instala imediat pretutindeni".

Creșterea presiunii: Oberg, Sauckel, Dannecker, Röthke

Condițiile nu mai erau aceleași ca în vremea în care Laval se aflase pentru prima dată la putere. În 1940, politica sa de colaborare nu a avut prea multe șanse de succes, deoarece germanii nu își doreau nimic din ceea ce avea Franța de oferit, iar în 1942 nu a avut nicio șansă de succes, pentru că germanii își doreau atât de mult, încât nimic din ceea ce le-ar fi oferit francezii nu ar fi fost suficient. După cum a afirmat Goering în luna august: „Dacă francezii oferă până când nu mai au nimic de oferit și dacă fac acest lucru din propria lor voință, atunci putem discuta despre colaborare"[8].

Au existat trei maniere în care politica germană față de Franța era pe cale să devină mai dură. În primul rând, la începutul anului 1942, Germania a abandonat Blitzkriegul și a trecut la o economie de război la scară mare. Acest lucru însemna că toate teritoriile ocupate trebuiau să furnizeze

muncitori pentru fabricile germane. În martie 1942, gauleiter Fritz Sauckel a fost numit Comisar General al Muncii, pentru a supraveghea implementarea acestei politici. Sauckel era un fanfaron şi un bătăuş, pentru ca mai târziu să devină o năpastă în calea eforturilor lui Albert Speer de a introduce raționalizarea în economia germană de război. În al doilea rând, în ianuarie 1942, germanii hotărâseră exterminarea tuturor evreilor din Europa. Responsabilitatea pentru organizarea deportării evreilor din Franța i-a revenit inițial tânărului şi energicului ofițer SS Theodor Dannecker, care îl reprezentase pe Eichmann la Paris, începând din anul 1940, în funcția de şef al *Judenamt* (Oficiul Evreiesc). După iulie 1942, când Dannecker a fost transferat în Bulgaria, a fost înlocuit de Heinz Röthke, care nu ducea nici el lipsă de zel. În al treilea rând, intensificarea acțiunilor Rezistenței i-a făcut pe germani să fie din ce în ce mai preocupați de securitate. În luna mai, controlul poliției germane din Franța a fost scos din cadrul armatei şi predat ofițerului SS Carl Oberg, care anterior servise în calitate de oficial al poliției naziste în Polonia. Cei doi asistenți principali ai lui Oberg, Herbert Hagen şi Helmut Knochen, erau, la fel ca el, naziști fanatici devotați în întregime lui Heydrich, adjunctul lui Himmler. Pentru a dovedi importanța numirii lui Oberg, Heydrich l-a însoțit personal la Paris atunci când şi-a preluat postul.

Întrucât toate noile politici germane au necesitat cooperarea poliției franceze, un rol important pentru francezi a fost jucat de René Bousquet, secretarul general al poliției. Astăzi, Bousquet este în mare măsură amintit pentru rolul său în deportarea evreilor din Franța. Totuşi, în cea de-A Treia Republică, el fusese vedeta în ascensiune din cadrul prefecturilor, precum şi protejatul politicianului radical Albert Sarraut. A devenit celebru la nivel național în 1930, când, la vârsta de 21 de ani, a salvat un număr mare de oameni de la înec în timpul inundațiilor din districtul Tarn, prefectură unde lucra atunci. Un cercetător al Regimului de la Vichy a notat următoarele comentarii în privința lui Bousquet: „A avut ghinionul să devină un erou la vârsta de 20 de ani, şi din această cauză a apucat-o pe căi greşite”.[9] În 1931, Bousquet a servit în cabinetul lui Pierre Cathala, în

primul guvern Laval. Deşi Vichy îl numise pe Bousquet cel mai tânăr prefect din Franța, în septembrie 1940, acesta nu a arătat nicio intenție de a-şi repudia afinitățile anterioare. A păstrat în biroul său un bust Marianne şi a încercat să îi protejeze pe francmasoni de persecuție. Dorința lui Bousquet de a servi noul regim a fost motivată de angajamentul său față de ordine şi anticomunism, dar altfel, nu împărtăşea ideologia. Pentru că îşi săvârşea crimele ca un administrator zelos, şi nu ca un fanatic, era instrumentul perfect al Republicii autoritare a lui Laval.[10]

Poliția se afla acum în centrul colaborării. Orice intervenție a Germaniei în afacerile interne ale poliției franceze avea să erodeze şi mai mult suveranitatea pe care Vichy era atât de hotărât să o păstreze. Acest lucru putea fi evitat doar prin asigurarea Germaniei că francezii vor întreprinde măsurile necesare. Bousquet a avut prima sa întâlnire cu Oberg pe 6 mai. Negocierile au durat trei luni, până când, la data de 8 august, Oberg şi Bousquet au semnat un acord de recunoaştere a independenței poliției franceze. Acesta prevedea că germanii nu vor mai emite ordine directe poliției franceze, vor abandona execuțiile colective de ostatici, iar tribunalele franceze vor judeca toate crimele, cu excepția celor comise în mod specific împotriva germanilor. În schimb, francezii erau de acord să lupte împotriva „terorismului, anarhiei şi comunismului". Tranzacția a fost simplă: Vichy promitea să păstreze ordinea în numele germanilor, iar germanii promiteau să respecte suveranitatea Vichy-ului asupra poliției.

Bousquet a considerat acest acord ca fiind o victorie, dar Oberg era la fel de încântat. Represiunea împotriva Rezistenței s-a intensificat. Între luna mai a anului 1942 şi luna mai a anului 1943, aproximativ 16.000 de comunişti sau gaullişti au fost arestați de către poliția franceză, care colabora îndeaproape cu germanii. Şeful Brigăzilor Speciale din Paris (BS) se întâlnea cu şeful Gestapoului din Paris în fiecare miercuri, iar poliția franceză folosea tortura în mod sistematic. În cazurile în care implicarea germanilor era una directă, suspecții erau înmânați Gestapoului. În ciuda acordului Bousquet–Oberg, germanii nu au abandonat

imediat executarea ostaticilor. La 11 august 1942, 88 de francezi au fost executați pentru a răzbuna moartea a doi germani, după ce o bombă fusese aruncată pe un stadion din Paris, iar pe 17 septembrie încă 116 francezi au fost executați, după un atac dintr-un cinematograf patronat de germani. Dar după luna septembrie, această politică a fost în mare măsură abandonată, iar între mai 1942 şi decembrie 1943 au fost împuşcați „numai" 254 de ostatici (spre deosebire de 471, între septembrie 1941 şi mai 1942).[11] După război, Knochen a clarificat avantajele acordului cu Bousquet: „Dacă am reuşit să avem forțe polițieneşti mai mici detaşate în Franța (decât în Belgia sau Olanda), acest lucru a fost posibil pentru că au existat un guvern în funcțiune şi o poliție oficială".[12]

Vel d'Hiv: 16 iulie 1942

Cooperarea poliției franceze s-a dovedit de asemenea indispensabilă pentru germani şi în procesul de deportare a evreilor. În anul 1941, germanii au organizat în trei rânduri, cu cooperarea poliției franceze, razii de capturare a evreilor, pentru a se răzbuna împotriva atacurilor Rezistenței din Paris. Aceşti evrei au fost trimişi în lagăre de concentrare, iar 1.000 de evrei francezi au făcut parte din primele convoaie de deportare care au plecat spre Auschwitz la 27 martie, 5 iunie şi respectiv 22 iunie 1942. Dar această politică fragmentară urma să fie înlocuită din acel moment cu „Soluția Finală".

La întâlnirea sa cu Oberg, din 6 mai, Bousquet a fost informat de Heydrich că germanii intenționau să deporteze evrei străini din zona ocupată în taberele din est. Bousquet a întrebat dacă ar putea fi incluşi evreii străini din zona neocupată, care se aflau în lagăre. Cu această ocazie nu au fost luate decizii, deoarece germanii nu se hotărâseră asupra strategiei. La mijlocul lunii iunie, Dannecker a cerut deportarea inițială a 40.000 de evrei cu vârste cuprinse între 16 şi 40 de ani, 10.000 urmând să provină din zona din zona ocupată, iar 40% dintre ei aveau să fie francezi. Negocierile pe această temă au avut loc pe parcursul acelei luni, Eichmann însuşi efectuând o scurtă vizită la Paris pe 1 iulie.

Întâlnirea decisivă a avut loc pe 2 iulie, între Bousquet şi Oberg. Bousquet nu a ridicat nicio obiecție cu privire la arestări. Pentru el, singura chestiune „jenantă” (*gênante*) a fost că acestea urmau să fie efectuate de către poliția franceză. Pentru germani, aceasta fusese o condiție prealabilă a succesului operațiunii. S-a ajuns la un compromis: poliția franceză avea să îi captureze pe evrei, însă operațiunea avea să se limiteze la evreii străini din ambele zone. Guvernul a ratificat acordul în ziua următoare. Germanii intenționaseră doar să îi aresteze pe evreii cu vârste cuprinse între 16 şi 40 de ani, pentru a păstra aparența că aceştia aveau să fie deportați în lagăre de muncă. Însă Laval a propus ca deportările să includă şi copiii sub 16 ani. După o oarecare ezitare, Eichmann a încuviințat. Laval a pretins că era mânat de o dorință „umanitară” de a păstra familiile împreună. El se temea într-adevăr de efectul asupra opiniei publice al scenelor care ar fi înfățişat copiii plângând după părinții lor de care ar fi fost separați cu forța, însă principalul său motiv a fost unul practic: Vichy nu a dorit să fie împovărat cu organizarea şi asigurarea îngrijirii copiilor, odată ce părinții lor nu mai erau acolo.[13]

Operațiunea a fost inițiată în Paris, în 16 şi 17 iulie. Aceasta a fost planificată cu o precizie militară şi a mobilizat 9.000 de polițişti francezi. În două zile, 12.884 evrei au fost arestați, 7.000 de victime (dintre care 4.000 de copii) au fost ținute timp de cinci zile pe stadionul Vel d’Hiver, unde s-au chinuit într-o mizerie de nedescris, cu hrană şi apă insuficiente. Au fost duşi apoi în tabere speciale înainte de a fi deportați la Auschwitz. *Rafle du Vel d’Hiver* (Razia de la Vel d’Hiver) a fost cea mai mare operațiune de acest fel, însă i-au urmat şi alte arestări în zona ocupată. Ulterior, în perioada 26 iulie – 8 august, au fost organizate mai multe razii în zona neocupată, în care au fost capturați alți peste 6.500 de evrei.

Guvernul şi-a modificat poziția în septembrie, în urma revoltei publice şi a protestelor Bisericii. La întâlnirea cu Oberg de pe 2 septembrie, Laval l-a rugat să nu-i mai solicite să captureze şi mai mulți evrei. Predarea evreilor nu era – a menționat el (este neclar dacă a arătat sau nu vreun regret) – precum achiziționarea de articole dintr-un magazin cu

reduceri. Deşi deportările au continuat şi în luna septembrie, au fost sistate până la sfârşitul anului, cu excepția a patru convoaie în noiembrie. Röthke, care era ideolog, sperase să păstreze ritmul unui convoi pe zi până la sfârşitul lunii octombrie, însă Knochen şi Oberg erau dispuşi să țină cont de dificultățile întâmpinate de Laval şi au preferat să nu compromită cooperarea franco-germană a poliției.[14]

În total, 36.802 evrei (dintre care 6.053 de copii sub 16 ani) au fost deportați din Franța între iulie şi sfârşitul anului (41.951 pe parcursul întregului an, incluzând convoaiele anterioare). Aproape toți erau străini. Apărătorii lui Laval de după război au argumentat că salvarea evreilor francezi a depins de cooperarea poliției franceze. Dincolo de ideea dubioasă din punct de vedere moral care considera că unii evrei erau mai prețioşi decât alții sau de faptul că nu au existat proteste din partea guvernului în legătură cu deportările din martie şi iunie, care includeau şi evrei francezi, ideea că evreii străini au fost sacrificați pentru a-i salva pe evreii francezi este demontată de faptul că, în lipsa cooperării franceze, germanii nu ar fi avut forța umană necesară sau informațiile corecte pentru a strânge un număr important de evrei străini sau francezi. Dannecker nici măcar nu a reuşit să găsească suficiente trupe germane disponibile pentru a escorta primul convoi, în 27 martie, până când nu i-a sărit în ajutor poliția franceză.[15] Pe durata negocierilor, evreii au fost considerați carne de tun în schema mai largă a colaborării, iar prioritatea lui Bousquet a fost de a recâştiga controlul asupra poliției franceze. Singurul fapt care intră în conflict cu această interpretare a fost obiecția inițială a lui Bousquet, de pe 2 iulie, privind implicarea poliției franceze, dar din moment ce a renunțat la demers aproape imediat, se pare că scopul său a fost acela de a le dovedi germanilor nevoia lor de cooperare cu poliția franceză.[16]

Adevărul este că Vichy nu a suferit pentru soarta evreilor străini din Franța, care erau considerați o pacoste – „scursuri" (*déchets*), în cuvintele lui Laval.[17] Acesta i-a mărturisit unui diplomat american că era „fericit" să aibă şansa de a scăpa de ei.[18] Până la urmă, Bousquet a fost cel care a sugerat inițial includerea evreilor străini din zona

neocupată, spre surprinderea germanilor. Când au început arestările, el i-a instruit pe prefecți „să renunțe la orice formă de rezistență” şi „să elibereze zona de toți evreii străini”. El le-a cerut numele oficialilor care le-ar fi putut împiedica misiunea.[19]

Ar fi acționat diferit Vichy dacă ar fi ştiut care avea să fie soarta evreilor? Laval a declarat în fața cabinetului că evreii erau aparent trimişi într-un stat evreiesc din Europa de Est, însă nici el nici Bousquet nu a întrebat dacă acest lucru era adevărat. La 2 septembrie, Laval l-a informat pe Oberg că le spunea diplomaților străini că evreii erau trimişi în Polonia. El a întrebat dacă acesta este răspunsul real, justificându-şi preocuparea de a evita discrepanțele dintre ceea ce declarau germanii şi ceea ce declarau francezii, însă nu a arătat niciun interes cu privire la ceea ce se petrecea cu adevărat. Când pastorul protestant Boegner l-a întâlnit pe Laval, pe 9 septembrie, acesta a primit declarația oficială conform căreia evreii construiau o colonie agricolă în est. Boegner a remarcat după război: „Eu îi vorbeam despre crimă, iar el îmi povestea despre grădinărit”.[20]

Cruzimea regimului a reapărut în felul în care acesta trata copiii evrei. În octombrie, guvernul american s-a oferit să preia 1.000 de copii evrei ai căror părinți fuseseră deportați. Laval şi Bousquet au insistat ca doar orfanii certificați să primească vize. Din moment ce nu se cunoştea nimic despre soarta părinților deportați, o astfel de dovadă era imposibil de obținut, iar copiilor nu li s-a permis niciodată să plece. Motivul acestei obstrucții a fost un avertisment al germanilor, care nu îşi doreau ca plecarea copiilor în Statele Unite să devină o ocazie pentru propaganda antigermană. Pentru Vichy, viețile a 1.000 de copii evrei au reprezentat un preț rezonabil pentru menținerea bunăvoinței germane.[21]

Colaboraţionişştii atacă

Laval a negociat mai mult atunci când a venit vorba să trimită muncitori francezi în Germania. În mai 1942, Sauckel a solicitat recrutarea a 350.000 de lucrători francezi. Era aproape imposibil de purtat un dialog politicos cu Sauckel,

care rămânea insensibil în fața declarațiilor de credință ale Franței în noua Europă. Însă Laval a obținut în cele din urmă două concesii: numărul a fost redus la 250.000 (dintre care 150.000 de muncitori calificați), iar pentru fiecare trei muncitori calificați care plecau trebuia eliberat un prizonier de război. Această strategie de *relève* (schimb) a fost anunțată printr-o amplă campanie de publicitate în luna iunie. Deşi Laval în persoană a întâmpinat primul tren de prizonieri care s-au întors pe 11 august, rezultatele *relève* au fost dezamăgitoare. Până la jumătatea lunii august, doar 40.000 de muncitori s-au oferit să plece. Sauckel a amenințat că, dacă va fi necesar, îi va rechiziționa el însuşi pe lucrători. Pentru a preveni acest lucru, Laval a promulgat o lege, în 4 septembrie, prin care îi obliga pe toți francezii între 18 şi 50 de ani şi pe toate franțuzoaicele necăsătorite, cu vârste între 21 şi 35 de ani, să efectueze orice tip de muncă ar fi considerat guvernul că este necesară. Angajatorilor li s-a solicitat să întocmească liste cu cei care intrau sub incidența acestei legi. Până la sfârşitul anului, cifrele propuse de Sauckel fuseseră atinse.[22]

Încercarea lui Laval de a negocia cu germanii, mai degrabă decât de a accepta cererile lor necondiționat, l-a vulnerabilizat în fața atacului colaboraționiştilor parizieni. Aceştia s-au întors împotriva lui odată ce au constatat că revenirea sa la putere nu le adusese niciun fel de beneficii. În timpul verii, Doriot şi-a intensificat atacurile asupra Vichy-ului. Anunțând că PPF se pregătea să preia puterea, Doriot a început să compare rolul lui Laval cu rolul pe care îl avea Kerenski pentru Lenin. Pentru a nu rămâne mai prejos, Déat şi-a radicalizat, de asemenea, retorica. El a vorbit despre „sânge şi țărână" şi a început să apară îmbrăcat în uniformă. În septembrie, cu aprobarea lui Abetz, Déat a organizat Frontul Revoluționar Național (FRN), pentru a aduce laolaltă toate partidele colaboraționiste. RNP, MSR (acum în mâinile lui Soulès) şi Franciştii au fost de acord să se alăture, însă refuzul lui Doriot a condamnat această inițiativă la eşec. Între timp, Doriot era încurajat de SS şi SD să creadă că el era candidatul Germaniei pentru a fi înlocuitorul Laval. Dar speranțele sale au fost spulberate în septembrie, când

Ribbentrop l-a asigurat pe Abetz că Hitler încă îl susținea pe Laval. Doriot urma să reprezinte „sabia lui Damocles” pentru Laval, așa cum fusese Laval pentru Darlan, însă Laval avea să rămână la putere atâta vreme cât se dovedea util.[23]

Colaboraționiștii au devenit din ce în ce mai interesați de Africa de Nord, ca spațiu în care francezii ar putea fi mai utili pentru germani decât pe frontul de est. În timp ce Germania apăra Europa de bolșevismul din est, Franța avea să o apere de aliații anglo-saxoni ai bolșevicilor, din sud. Doriot a înființat o mișcare a tineretului imperialist în mai 1942 și nu exista să treacă o zi fără să apară și un articol al lui Déat despre Imperiu.[24] Laval a încercat să neutralizeze colaboraționiștii, oferindu-i lui Benoist-Méchin autoritatea de a transforma LVF într-o nouă organizație, numită *Légion tricolore*. Dacă LVF fusese până atunci o organizație independentă, care se bucura de binecuvântarea neoficială a Vichy-ului, voluntarii săi erau acum tratați ca membri cu drepturi depline ai armatei, care puteau lupta pe frontul de est și în colonii. Laval a sperat că această mișcare politică nu doar că va îmblânzi LVF-ul, dar va și câștiga aprobarea colaboraționistă. Cu toate acestea, Benoist-Méchin a observat că acesta era doar începutul colaborării militare la scară largă dintre Franța și Germania. Dar Laval a devenit în scurt timp îngrijorat de faptul că Benoist-Méchin ar putea folosi *Légion tricolore* ca bază de putere independentă și a hotărât să îl demită, în septembrie 1942. LVF a revenit la numele său anterior.[25]

Deși Laval a rămas convins că Germania câștigase războiul, și-a pierdut orice dorință cu privire la colaborarea militară. Spre deosebire de colaboraționiști, el își dorea să mențină neutralitatea franceză, dar acest lucru devenea din ce în ce mai dificil, având în vedere că războiul bătea la poarta Franței, atât în Europa, cât și în afara ei. În Caraibe, americanii, încă preocupați de faptul că bunurile franceze ar putea ajunge pe mâinile germanilor, i-au cerut lui Laval să fie de acord ca toate navele franceze din zonă să fie complet imobilizate. Germanii, temându-se că America ar dori să preia controlul asupra posesiunilor Franței din Caraibe, au încercat să îl convingă pe Laval să rămână pe poziții.[26]

Războiul a devenit chiar mai iminent în august 1942, atunci când aliații au lansat un raid în Dieppe, pentru a testa defensiva germană de coastă. Germanii au nimicit fără greutăți forța aliaților, iar propaganda Vichy a felicitat populația locală pentru refuzul de a-i ajuta pe agresori. Pétain i-a scris lui Hitler pe 21 august, propunând acțiuni militare comune pentru a respinge alte atacuri, dar nu a primit niciun răspuns. Este posibil ca motivul lui Pétain să fi fost acela de a consolida armata franceză în zona ocupată şi de a obține de la germani acordul unei întăriri a Armatei Armistițiului. Însă cu siguranță a considerat atacul britanic o agresiune care trebuia întâmpinată cu rezistență, chiar şi cu riscul de a pune în pericol neutralitatea.[27]

Exista o temere din ce în ce mai mare că aliații aveau intenția de a lansa următorul atac în Africa. Din acest motiv, la 27 august, Vichy a fost autorizat să organizeze o unitate armată în Africa de Vest, pentru a crea o linie de apărare împotriva unei posibile invazii a aliaților, cu condiția de a le permite germanilor să utilizeze navele neutre ancorate în porturile franceze din 1940.[28] Pentru Vichy, perspectiva unui atac al aliaților era o oportunitate de a obține concesii din partea Germaniei, dar dacă atacul urma într-adevăr să aibă loc, acesta risca să pună în pericol neutralitatea franceză. Astfel, când americanii au aterizat în cele din urmă în Africa de Nord, la 8 noiembrie 1942, condițiile care îi permiseseră lui Laval să păstreze echilibrul fragil între a-i face pe plac Germaniei şi a menține în acelaşi timp neutralitatea franceză au fost în cele din urmă spulberate.

Situaţia politică tulbure din Africa de Nord

Americanii îşi pregăteau terenul în Africa de Nord de câteva luni.[29] În conformitate cu politica lui Roosevelt de a încerca să câştige pétainiştii de partea aliaților, reprezentantul lui Roosevelt în Africa de Nord, Robert Murphy, s-a apropiat de figurile locale influente. Astfel, a apărut aşa-numitul „Grup al celor cinci”, care a pregătit un plan de neutralizare a capacităților francezilor care puteau zădărnici debarcările aliaților. Îi mai rămânea să găsească un lider care să

direcționeze sprijinul pentru aliați. Acesta trebuia să fie o persoană capabilă de a câştiga armata de partea sa. Weygand, care era alegerea evidentă, a refuzat. Până la urmă, s-a hotărât asupra generalului Henri Giraud, devenit celebru la nivel național după ce scăpase dintr-un lagăr german destinat prizonierilor de război, în aprilie 1942. Sosirea lui Giraud la Vichy nu l-a ajutat pe Laval în misiunea sa de a câştiga bunăvoința germană, iar generalul a refuzat să se predea în fața germanilor. A fost de acord doar să semneze un angajament de loialitate față de Pétain. În calitatea sa de pétainist antigerman, era emblema perfectă care să reprezinte strategia Americii din Africa de Nord. Abordat de conspiratori, Giraud a fost de acord să ajute. Însă când au început debarcările el se afla încă în Gibraltar, purtând negocieri cu Eisenhower. Din cauza întârzierilor suplimentare cauzate de dificultăți în transportul lui către Africa de Nord, Giraud nu a ajuns în Alger nici în următoarele douăzeci şi patru de ore. Absența lui Giraud nu a fost totuşi principalul obstacol în desfăşurarea planului. Mai grav a fost faptul că americanii erau atât de dornici de a deține elementul-surpriză, încât şi-au anunțat foarte târziu contactele din Africa de Nord cu privire la debarcări. Prin urmare, „Grupul celor cinci” nu a putut să îi sprijine prin capturarea punctelor strategice, iar americanii au fost întâmpinați de rezistență armată.

Vestea invaziei a ajuns la Vichy pe 8 noiembrie, la 3:00 dimineața. Trezit la 7:00 dimineața, Pétain a semnat un mesaj, elaborat de Laval, prin care se solicita rezistența armată. Laval s-a eschivat în fața cererilor Germaniei de a declara război Statelor Unite, însă a fost nevoit să accepte un ultimatum prin care se solicita ca bazele aeriene din Tunisia să fie puse la dispoziția germanilor, pentru ca aceştia să poată transporta oameni şi materiale în Africa de Nord. A doua zi la prânz, avioanele germane începuseră deja să sosească.

Problema lui Laval era că, dacă Franța nu era capabilă să le facă față singură atacatorilor, germanii urmau să intervină, amenințând astfel suveranitatea Franței asupra Imperiului. Prin urmare, Laval a fost nevoit să-l liniştească pe Hitler,

convingându-l că putea avea încredere în faptul că Franța poate apăra Africa de Nord sau să se asigure că asistența germană acordată Franței în această regiune era însoțită de garanții cu privire la viitorul Imperiului. Aceasta era ultima şansă de a obține concesii din partea germanilor, atâta vreme cât Vichy încă avea ceva de oferit. Este posibil ca Laval să fi fost încurajat de un mesaj al germanilor, din 8 noiembrie, prin care Franței i se solicita să declare război Americii, iar Germania făgăduia să îi rămână alături „la bine şi la rău". De fapt, aceste cuvinte finale au fost adăugate personal de Abetz şi nu au însemnat nimic. Abetz a reuşit din nou să tulbure apele, creându-i speranțe lui Laval. În decembrie 1942, a fost chemat înapoi la Berlin, unde a rămas într-o stare de semidizgrație, vreme de un an.

Convocat la o întâlnire cu Hitler, Laval a pornit la drum cu maşina spre München, în dimineața de 9 noiembrie, însă vremea rea i-a întârziat sosirea până la primele ore ale dimineții următoare. Hitler l-a făcut să mai aştepte câteva ore şi, în cele din urmă, l-a primit în după-amiaza de 10 noiembrie. Speranțele lui Laval de a câştiga încrederea lui Hitler fuseseră compromise de incapacitatea Vichy-ului de a ține sub control evenimentele din Africa de Nord. Din întâmplare, Darlan se afla la Alger, vizitându-şi fiul bolnav, atunci când a avut loc invazia. În seara de 8 noiembrie, atunci când a devenit evident că organizarea unui dispozitiv de apărare suplimentară în Alger era imposibilă, Darlan l-a autorizat pe generalul Juin să semneze un acord de încetare a ostilităților pentru Alger, deşi lupta continua în multe alte regiuni ale țării. Astfel, Darlan s-a evidențiat în mod neaşteptat ca având un rol-cheie şi mai multă influență decât Giraud, care a ajuns într-un final, în după-amiaza de 9 noiembrie. În acea zi, americanii au pus presiuni asupra lui Darlan pentru a semna un armistițiu total în Algeria. El a şovăit, susținând că nu avea cum să acționeze fără ordine de la Vichy. În dimineața de 10 noiembrie însă, a cedat, deoarece rezistența militară nu mai putea fi menținută pentru prea mult timp.

Ştirea a ajuns la urechile lui Laval cu puțin timp înainte de întâlnirea sa cu Hitler. Acesta a telefonat imediat la Vichy,

transmiţând că, pentru ca negocierile sale să aibă vreo şansă de izbândă, acţiunile militare pentru oprirea debarcării americanilor trebuia să continue. Darlan a fost instruit să anuleze ordinul său de încetare a ostilităţilor. El s-a supus, declarându-se neputincios în a lua vreo măsură, şi, din punct de vedere tehnic, a devenit prizonier al americanilor. Acest lucru s-a întâmplat prea târziu pentru a-l mai ajuta pe Laval. Hitler era foarte glacial, nu oferea nimic şi era interesat doar de asigurarea accesului la bazele tunisiene. Laval de-abia plecase de la întâlnire şi apucase să îşi aprindă o ţigară, când Hitler a ordonat ocuparea zonei libere, fără ca măcar să-l înştiinţeze. Călătoria obositoare a lui Laval prin ceaţă şi zăpadă, doar pentru a fi încă o dată umilit de Hitler, s-a dovedit a fi inutilă. Chiar înainte de a-l întâlni pe Laval, Hitler i-a comunicat lui Ciano că intenţionează să ocupe zona liberă. Problema lui Laval era că Franţa nu avea de oferit nimic din ceea ce Hitler nu ar fi putut obţine şi singur, la fel de uşor. Chiar dacă Hitler ar fi crezut în buna-credinţă a lui Laval, nu îi era greu să observe că Vichy-ul pierduse controlul în Africa de Nord. La ora 7:00 dimineaţa, la data emblematică de 11 noiembrie, trupele germane au trecut linia de demarcaţie. Toată Franţa era acum ocupată. Guvernul de la Vichy a instruit forţele armate să rămână în cazărmile lor şi să evite să îi provoace pe germani. Două săptămâni mai târziu, Hitler a ordonat dizolvarea Armatei franceze a Armistiţiului. Din nou, nu a întâmpinat nicio opoziţie[30].

Sub pretextul că, în urma ocupării sudului, Pétain nu mai era un politician liber, Darlan ar fi putut acum să se alieze cu americanii. Dar a mai aşteptat două zile pentru a o face. Pentru un oportunist, era incredibil de lent în a profita de ocaziile care i se ofereau. Acest lucru a fost cu atât mai surprinzător cu cât, în 1942, Darlan, pierzându-şi încrederea în victoria germană, începuse să-şi întindă antenele către americani. Fiul său, Alain, l-a contactat pe Murphy în martie 1942. Cu toate acestea, punctul de vedere al lui Darlan a rămas neschimbat faţă de august 1941, când i-a comunicat lui Leahy că doar dacă americanii ar fi pregătiţi să sosească în forţă pe coasta de sud a Franţei – cu 6.000 de avioane şi

jumătate de milion de soldați –, atunci i-ar întâmpina cu bucurie.[31] Pentru că nu se aşteptase la acest lucru înainte de 1943, evenimentele din noiembrie 1942 l-au luat prin surprindere şi le-a considerat premature. Ezitarea lui a fost, de data aceasta, mai mult rezultatul unei confuzii decât un semn al duplicității sale.

Atunci când Darlan s-a declarat prizonier al americanilor, Pétain l-a numit pe generalul Noguès în funcția de comandant militar în Maroc şi reprezentant al Vichy. Darlan, agățându-se de obediența fictivă în fața mareşalului, a refuzat să se supună americanilor înainte de a-l consulta pe Noguès. În Maroc, Noguès a refuzat negocierile la nivel local cu americanii până când nu l-a întâlnit pe Darlan la Alger, abia pe 12 noiembrie. Ezitarea acestor comandanți francezi i-a iritat pe americani. Armatele lor fuseseră victorioase atât în Maroc, cât şi în Algeria, iar ceea ce pretindeau acum era ca forțele franceze din Tunisia să fie instruite să lupte împotriva germanilor.

Situația din Tunisia era confuză. Vichy le-a ordonat comandanților locali din Tunisia să faciliteze sosirea forțelor germane. La 11 noiembrie, generalul Juin i-a instruit să acționeze în manieră contrară, doar pentru a-şi retrage ordinele câteva ore mai târziu, când ştia deja deciziile lui Noguès. Noguès şi Juin erau înspăimântați de ideea de a-i fi neloiali lui Pétain, după cum a declarat şi Juin pe 12 iunie: „Din moment ce americanii sunt aici, trebuie să luăm o decizie. Înclin spre lupta împotriva Germaniei, dar voi ține seamă de ordinele primite”.[32]

Disperați să îi împiedice pe germani să se instaleze în Tunisia, americanii erau pregătiți să negocieze cu orice comandant francez care i-ar fi putut ajuta. Problema cu *protégé*-ul lor inițial, Giraud, era că, în ciuda recomandărilor sale antigermane impecabile, implicarea sa timpurie în conspirație i-a înstrăinat pe pétainiştii loiali şi i-a făcut reticenți în a se supune ordinelor sale. În ceea ce-l priveşte pe Darlan, termenii ecuației erau inversați: recomandările sale antigermane erau suspecte, însă erau şanse mai mari ca loialiştii lui Pétain să asculte de el. Luând în considerare aceste aspecte, Darlan le era mai util americanilor, aşa cum

a spus chiar el la 11 noiembrie: „Americanii trebuie să înțeleagă că fie îl pot avea pe Giraud fără armată, fie pot avea armata, dar fără Giraud”.[33]

Darlan a vrut să-l scoată pe Giraud din ecuație, pentru că îl considera un trădător al lui Pétain şi era prea dornic de a reintra în război. Obiectivul lui Darlan nu a fost acela de a reintra în război, de partea Americii, ci de a păstra suveranitatea franceză asupra Africii de Nord şi de a menține neutralitatea. Poziția sa în fața americanilor, în noiembrie 1942, era aceeaşi care fusese adoptată de Laval în fața germanilor: o luptă disperată de a menține ceea ce mai rămăsese din neutralitatea şi suveranitatea Franței. Odată ce Darlan a constatat că Noguès era pregătit să-l urmeze, pe motiv că Pétain nu mai era un politician liber – nu mai exista un guvern independent Vichy căruia să îi fii loial –, a fost încheiat un acord cu comandantul american, generalul Mark Clark. La 12 noiembrie, Acordul Darlan-Clark l-a recunoscut pe Darlan ca lider al guvernului francez din Africa de Nord. Giraud, pe care Noguès şi Darlan îl renegaseră, a fost autorizat să adune o armată de voluntari care să lupte împotriva germanilor. Dar atunci când conspiratorii inițiali – „Grupul celor cinci” – au văzut că Giraud fusese exclus, l-au trimis să discute acest lucru cu americanii. Ca urmare, statutul lui Giraud a fost îmbunătățit, acesta devenind comandant al armatei, supus autorității lui Darlan. Acordul a fost semnat în cele din urmă la 13 noiembrie, la şase zile după invazia americană. Aceste evenimente s-au soldat, pentru americani, cu 479 de morți şi 720 de răniți, iar pentru francezi, cu 1.346 de morți şi 997 de răniți.[34]

Chiar şi după semnarea Acordului Darlan-Clark, ghinionişti comandanți din Tunisia, care primiseră ordine atât de contradictorii, nu au primit instrucțiuni clare de a opune rezistență în fața germanilor. Nici Darlan probabil că nu se mai aştepta să fie capabil să mențină neutralitatea franceză, iar întârzierile au continuat să apară, pentru că germanii au sosit într-o asemenea forță încât rezistența franceză s-ar fi dovedit inutilă până în momentul în care americanii vor fi fost pregătiți să avanseze către est pentru a-i sprijini. Poate că Darlan a simțit nevoia să acționeze cu

prudență, deoarece guvernatorul general al Tunisiei, amiralul Estéva, şi comandantul bazei navale de la Bizerta, amiralul Derrien, erau în continuare fideli guvernului de la Vichy. Dacă aceştia ar fi găsit sprijin în rândul soldaților, exista riscul unei divizări periculoase a armatei franceze. Cu toate acestea, comandantul armatei, generalul Georges Barré, a decis să i se alăture lui Darlan, iar primii militari francezi au tras primele focuri împotriva germanilor, în Tunisia, la 19 noiembrie. Însă la vremea aceea germanii deja se instalaseră şi avea să treacă o perioadă de şase luni până ca aceştia să fie îndepărtați.

Tranziția lui Darlan nu a reuşit nici măcar să atragă flota franceză de partea sa. După ce germanii au ocupat sudul, Darlan i-a ordonat amiralului de Laborde, comandant al flotei din Toulon, să îşi transfere navele mai degrabă în Africa de Vest Franceză decât să rişte ca acestea să cadă în mâinile germanilor. Laborde a refuzat, atâta vreme cât ordinul nu venea direct de la Pétain. Atunci când, la 27 noiembrie, trupele germane au ajuns în Toulon, pentru a prelua controlul flotei, era prea târziu pentru aceasta să navigheze şi au fost declanşate acțiuni de sabordaj. Cel mai util serviciu adus de Darlan americanilor a fost asigurarea aderării la cauza aliată a Africii Ecuatoriale, al cărei guvernator, generalul Pierre Boisson, luptase cu gaullişti şi britanicii în septembrie 1940. Ținând cont de baza sa strategică din Dakar şi de armata formată din 75.000 de soldați, Africa Ecuatorială reprezenta un câştig major.

Proclamația lui Darlan prin care anunța acordul său cu Clark s-a încheiat cu cuvintele „Trăiască mareşalul”, însă acest lucru nu l-a oprit pe Pétain a doua zi de la a condamna încălcarea de către Darlan a ordinelor sale. Ulterior, apărătorii lui Pétain au susținut că acesta trimitea telegrame secrete, prin care aproba acțiunile lui Darlan. Cea mai importantă telegramă, din 13 noiembrie, ar fi transmis aprobarea intimă al lui Pétain cu privire la Acordul Darlan-Clark. Existența acestei telegrame a fost îndelung contestată, însă ea a fost descoperită, în cele din urmă, de către cei mai recenți biografi ai lui Darlan. Telegrama, cu toate acestea, nu reprezintă ceea ce susțineau apărătorii lui Pétain la vremea

când era doar un zvon, ci era un răspuns la o telegramă primită de la Noguès, care explica modul în care acordul cu americanii îl eliminase cu succes pe Giraud, care îşi dorea „să alunge Germania din Tunisia”. Cu alte cuvinte, Pétain îşi oferea „acordul său intim” pentru o menținere a neutralității, nicidecum pentru sprijinirea aliaților.[35]

Deşi Pétain protestase față de ocuparea sudului, nu i-a ordonat flotei să părăsească Franța şi nici Armatei Armistițiului să opună rezistență în fața germanilor. În ciuda îndemnului mai multor consilieri, el a refuzat de asemenea să părăsească Franța pentru a călători în Algeria. În cea mai mare parte a crizei, Pétain a jucat un rol cu totul pasiv. Pentru prima dată din 1940, vârsta sa a devenit un factor important într-o situație care se schimba de la un minut la altul şi impunea reacții rapide. Consilierii săi l-au trezit abia după patru ore de la momentul în care vestea debarcării americane din Africa de Nord a sosit la Vichy şi nu l-au trezit nici atunci când mesajul lui Hitler care anunța ocuparea Sudului a fost primit la Vichy, la 5:30 dimineața. La sfârşitul acelei săptămâni pline de evenimente, Pétain se simțea copleşit de o epuizare mentală. Dar decizia sa de a rămâne în Franța a fost în conformitate cu convingerea lui din 1940 că era capabil să servească cel mai bine interesele franceze rămânând pe pământul patriei. Până în noiembrie 1942, acest argument era cel puțin discutabil, iar dacă Pétain ar fi plecat din Franța, poate că ar fi putut supraviețui războiului cu reputația intactă, posibil chiar în calitate de erou. Dacă a existat un moment în care Pétain s-a sacrificat cu adevărat pentru țara sa – mai mult din lipsă de chibzuință –, nu a fost în iunie 1940, atunci când „sacrificiul” său a fost compensat din belşug cu urale, ca şi cum era probabil de partea învingătorilor, ci în noiembrie 1942, când a rămas în țară, unde nu îl aşteptau decât calomnia şi eşecul, iar tot ceea ce Vichy reuşise să salveze în catastrofa din 1940 era acum pierdut iremediabil: flota, Armata Armistițiului, zona liberă şi Imperiul.

Vichy 1943: Limitarea puterii

Zilele Vichy-ului erau numărate. Existența unei administrații franceze alternative în Africa de Nord le-a oferit o cale de scăpare celor care nu credeau că Vichy mai avea o *raison d'être*, însă nu erau dispuși să i se alăture lui de Gaulle sau erau prea compromiși pentru a mai putea lua în considerare acest lucru. Printre cei care au fugit în Algeria în luna mai s-au aflat și figuri de rang înalt precum Pierre Pucheu și funcționarul public Maurice Couve de Murville. Până la sosirea toamnei, mai rămăseseră doar șaisprezece țări care continuau să întrețină relații diplomatice cu Vichy.[36] Orașul în sine nu mai era mușuroiul activ care fusese cu doi ani în urmă. Acum era sumbru și pe jumătate pustiu – miniștrii cu greu își mai puteau găsi șoferi –, deși acum era împânzit de germani.[37]

O mare conferință cu tema Revoluției Naționale a fost organizată la Mont-Dore, nu departe de Vichy, în aprilie 1943. Mai mulți consilieri ai lui Pétain au fost implicați în aceste patru zile pline de fantezie.[38] Însă André Lavagne, directorul adjunct al cabinetului civil al lui Pétain, nu-și făcea iluzii. Într-o notă redactată în martie 1943, el a recunoscut că Revoluția Națională nu era pentru această lume:

> „Franța încă se clătina după lovitura pe care a suferit-o în 1940, dar a încercat imediat să renască. Avea încă suficientă putere, suficientă libertate pentru a iniția această recuperare. Astfel, au trecut doi ani. Franța a crezut în învierea ei, dar învierea nu este posibilă decât după ce ai trecut deja prin chinurile Golgotei. Contrar credințelor sale, în 1940, Franța de-abia își începea drumul crucii... Acum, sfârșitul se întrezărește. Totul a fost consumat. Ultimele arme, ultimele resurse, ultimii oameni capabili, ultimele colonii, ultimele posibilități de libertate, toate acestea au dispărut. Toate i-au căzut din mâini. Abandonată și țeapănă, Franța nu mai participă astăzi la viața popoarelor. Împărăția ei nu mai face parte din această lume. Complet singur, fără să se teamă de neînțelegerea și insultele mulțimilor care îi urmăresc fiecare pas, un bătrân soldat, acoperit de glorii și victorii, însoțește Franța pas cu pas pentru a-i sprijini crucea"[39].

După criza din noiembrie 1942, Pétain a devenit doar o marionetă. Punctul al doisprezecelea din Constituție îi acorda lui Laval autoritatea deplină de a promulga legile sub propria semnătură. Pétain, ale cărui puteri fuseseră comparate cu cele ale lui Louis al XIV-lea cu doar doi ani în urmă, părea acum că este mai mult un fel de preşedinte al celei de-A Treia Republici. În martie 1943, Laval şi-a reorganizat cabinetul, concediindu-l pe Joseph Barthélemy, care era cam ultimul loialist al lui Pétain rămas în guvern. Celălalt loialist, Lucien Romier, a rămas şi el, însă era prea bolnav ca să îl poată sprijini pe Pétain.

Care era miza pentru care îşi exercita acum Laval puterea pe care o deținea? În public, el proclama în continuare că Germania era singurul bastion împotriva bolşevismului. La sfârşitul lunii decembrie 1943, a anunțat: „Victoria Germaniei va împiedica prăbuşirea civilizației noastre într-o direcție comunistă. Victoria americanilor ar reprezenta triumful evreului şi al comunismului". Însă, în privat, nu mai era chiar atât de sigur. În noiembrie 1943, a comentat: „Vor câştiga germanii războiul? Habar nu am, nu sunt clarvăzător! Cu cât trece mai mult timp, cu atât mi se pare mai improbabil... Dacă germanii sunt înfrânți, generalul de Gaulle se va întoarce. El este sprijinit – şi nu îmi fac iluzii în această privință – de 80% sau 90% din poporul francez. Iar eu voi fi executat... Există doi oameni care mai pot salva Franța acum, şi dacă nu eram Laval, mi-aş fi dorit să fiu de Gaulle"[40].

Laval şi-a găsit o alinare sumbră în lipsa popularității sale, ca şi cum i-ar fi conferit o noblețe a sacrificiului. Acest lucru nu a făcut decât să îi confirme tendința de autocompătimire şi convingerea că a fost întotdeauna un neînțeles.

Deşi Laval nu mai credea în victoria germană, continua să se agațe de speranța unei păci de compromis. El a încercat mai departe să ajungă la un acord cu Germania, reuşind să obțină două întâlniri cu Hitler – la 19 decembrie 1942 şi la 29 aprilie 1943 –, dar acestea s-au dovedit la fel de inutile precum cele anterioare. La 19 decembrie, după ce călătorise vreme de două zile către sediul central al lui Hitler din Prusia de Est, lui Laval de-abia i s-a permis să spună câteva

cuvinte. În cea de-a doua ocazie, la ultima sa întâlnire cu Hitler, Laval a încercat să-i spună că războiul trebuie să dea naştere Statelor Unite ale Europei. La aceste două întâlniri, Laval a obținut câteva concesii. În locul defunctei Armate a Armistițiului, francezilor li s-a permis să adune o armată formată din voluntari – *Phalange africaine* –, cu scopul de a apăra ceea ce mai rămăsese din Imperiu. Linia de demarcație a devenit o formalitate după martie 1943, dar pentru că întreaga țară era acum ocupată, acest lucru conta mai puțin decât ar fi făcut-o cu doi ani în urmă.[41]

Aceste mici concesii nu se puteau compara cu noile sarcini care îi fuseseră încredințate Franței. Costurile legate de ocupație fuseseră ridicate la 25 de milioane de Reichsmark. Sauckel făcea presiuni permanente pentru ca tot mai mulți muncitori francezi să fie trimişi în Germania. În ianuarie 1943, când tocmai fusese îndeplinită prima cotă, a mai solicitat o tranşă de 250.000 până în martie. Pentru a răspunde acestor solicitări, Laval a fost forțat, pe 16 februarie, să introducă Serviciul de muncă obligatorie (STO), prin care să-i recruteze pe toți tinerii născuți între 1920 şi 1922 pentru a fi trimişi la muncă în Germania (cu excepția unor categorii care erau scutite, precum minerii, țăranii şi polițiştii).

Datorită STO, noua cotă solicitată de Sauckel a fost atinsă până la sfârşitul lunii martie. Acesta a cerut apoi încă 220.000 de muncitori până la sfârşitul lunii iunie, iar Laval a fost nevoit să accepte, extinzând categoriile celor recrutabili pentru STO. Însă la 6 august, când Sauckel a cerut încă 500.000 de oameni (pentru prima dată, inclusiv femei) înainte de sfârşitul anului, Laval a protestat. Întâlnirea lor a durat şase ore, iar Sauckel a fost atât de agresiv încât Laval a leşinat, însă nu a cedat. Sauckel a raportat la Berlin că acum îşi pierduse toată încrederea în Laval. Laval s-a menținut pe poziție, fiind conştient de faptul că metodele lui Sauckel erau tot mai criticate în Germania. Deşi sporise inițial numărul de recruți în câmpul muncii, STO s-a dovedit curând a fi contraproductivă. Mii de persoane susceptibile de a fi trimise în Germania au fugit la țară, umflând adesea rândurile Rezistenței. În primele trei luni ale anului 1943, 251.000 de

muncitori plecaseră în Germania, iar în următoarele două luni au mai plecat doar 37.000. Ministrul german al armamentelor, Albert Speer, era pregătit să regândească politica brutală a lui Sauckel.

Între 16 şi 18 septembrie 1943, Speer a avut o serie de întrevederi la Berlin cu Jean Bichelonne, ministrul francez al producției industriale. Aceştia au fost de acord că fabricile care lucrează în Franța pentru producția germană de război (*Sperrbetriebe*) vor beneficia de o protecție specială, fiind scutite de codul muncii. În loc să fie forțați să lucreze în Germania, muncitorii francezi aveau acum posibilitatea să lucreze pentru Germania din interiorul Franței. Lui Laval, această decizie i-a oferit un răgaz important, însă pentru Bichelonne a reprezentat fundamentul unei politici concepute rațional, de colaborare economică franco-germană. După cum notează Speer în memoriile sale, el şi Bichelonne s-au înțeles imediat. Mințile acestor doi tineri strălucitori, tehnocrați, complet nepricepuți la politică, s-au ridicat deasupra împrejurărilor războiului, pentru a prevedea o viitoare Europă planificată corect şi armonioasă, construită din oțel şi beton.[42]

Bichelonne nu a permis ca nimic să mânjească puritatea viziunii sale asupra colaborării. Evoluția lui René Bousquet, celălalt tehnician genial şi apolitic, era una diferită. În aprilie 1943, Bousquet a reuşit să obțină extinderea acordului său polițienesc cu Oberg şi în sud (unde germanii erau acum prezenți). Prezentându-le acordul prefecților regionali, el a insistat asupra faptului că Germania şi Franța împărtăşeau aceiaşi duşmani: „terorişti, comunişti, evreii, gaullişti şi agenții străini”. Dar adevărul este că poliția franceză nu mai era foarte solidă, iar germanii interveneau din ce în ce mai mult în chestiunile polițieneşti. În august 1943, autoritățile SS i-au chemat pe prefecții regionali şi le-au emis ordine directe de suprimare a tulburărilor publice. Din acel moment, Bousquet a început să se distanțeze de colaborare. În octombrie, el a refuzat să le ofere germanilor listele cu evreii din sudul Franței, iar în noiembrie i-a spus lui Knochen că a fi evreu nu era în sine o prezumție de vinovăție – o descoperire tardivă. Poate că era mai dificil să ții realitatea la

distanță atunci când coordonai treburile poliției decât atunci când visai la reconstrucția economică a Europei. Oricare ar fi fost motivul, Bichelonne avea să urmeze colaborarea până la capăt, iar Bousquet avea să se elibereze tocmai la momentul potrivit.[43]

Şi Laval a devenit mai puțin binevoitor față de germani, începând cu jumătatea anului 1943. Faptul că l-a înfruntat pe Sauckel, în august, este un exemplu. În aceeaşi lună, atitudinea lui față de evrei s-a schimbat. Deşi în septembrie 1942, Laval şi-a manifestat reticența de a fi implicat în noi deportări, acest lucru nu a semnalat sfârşitul implicării franceze în această politică. În februarie 1943, când germanii au indicat că deportările trebuie reluate, poliția franceză a ajutat din nou la arestarea evreilor străini. Raziile care au avut loc în sudul țării în februarie 1943 au fost cele mai extinse din august 1942 şi până atunci. Indiferența constantă a guvernului Vichy față de soarta evreilor a fost clară, observând reacția acestuia la evenimentele din zona italiană, în care autoritățile interveneau frecvent pentru a proteja evreii de poliția franceză. Iritat de această încălcare a suveranității Franței, Laval a protestat în fața germanilor. Însă presiunea germană asupra Italiei nu a avut niciun efect, iar zona italiană a devenit un refugiu pentru evreii care încercau să scape din mâinile germanilor şi ale francezilor.[44]

Pe măsură ce evreii străini deveneau mai dificil de găsit, germanii au cerut denaturalizarea tuturor evreilor deveniți cetățeni francezi în 1927. Bousquet şi Laval au militat inițial pentru a stabili o dată ulterioară, 1932-1933, însă în august, Laval a refuzat cererea în întregime. În cuvintele lui Marrus şi Paxton: „Pentru prima dată în istoria Soluției finale a problemei evreieşti din Franța, Laval a spus «Nu»”[45]. În iulie, Röthke a trebuit să abandoneze o nouă razie majoră la Paris, deoarece guvernul refuzase cooperarea poliției, de care avea nevoie.[46] În august, acesta a raportat: „Nu mai este posibil să ne bazăm pe asistența poliției franceze la scară largă pentru arestarea evreilor”.[47]

Toate acestea l-au vulnerabilizat pe Laval în fața colaboraționiştilor parizieni, care erau dornici să demonstreze că ar putea servi interesele Germaniei.

Debarcarea americanilor în Africa de Nord a avut loc în plin congres al PPF. Au fost cereri pentru declarații de război împotriva Marii Britanii şi Americii şi s-a strigat: „La eşafod cu Laval!”.[48] Doriot era pregătit să mărşăluiască spre Vichy. Din nou, îşi supraestimase atuurile. În decembrie 1942, Hitler i-a scris lui Rudolf Schleier, succesorul lui Abetz, reiterându-şi sprijinul pentru Laval. Doriot, dezamăgit, a plecat din nou pe frontul de est, unde şi-a petrecut cea mai mare parte a anului care a urmat.

Deşi activiştii PPF au avut un rol în sprijinirea germanilor împotriva aliaților din Tunisia, numărul de membri PPF era în scădere.[49] Laval a sperat să profite de oportunitatea de a se elibera odată pentru totdeauna de inamicii săi. La întâlnirea sa cu Hitler din 19 decembrie, el a încercat să obțină acordul german pentru dizolvarea tuturor mişcărilor colaboraționiste şi fuzionarea acestora într-o singură mişcare loială guvernului Vichy. Hitler a refuzat această cerere, însă l-a autorizat pe Laval să înființeze o grupare proprie. Aceasta a fost baza fondării infamei *Milice française* (Miliția Franceză), în ianuarie 1943. Preşedintele său nominal era Laval, însă forța conducătoare a fost secretarul general Joseph Darnand.

Calea spre teroare: Miliția

Darnand a fost unul dintre acei veterani de război care nu au reuşit niciodată să se readapteze în totalitate la viața civilă, după 1919. Fusese un erou de război renumit şi era supărat că armata nu-l păstrase în continuare ca ofițer. Ranchiuna sa l-a întors împotriva Republicii. În perioada interbelică, a condus un garaj de reparații auto în Nisa, iar în acelaşi timp participa la întruniri politice de extremă dreapta. În acest context, a redescoperit amestecul de aventură şi fraternitate care îi lipsea din vremea războiului. În 1940 a luptat din nou eroic, iar după înfrângere a devenit liderul Legiunii Veteranilor din Nisa.

Lui Darnand nu i-a luat prea mult timp să constate că Legiunea era prea cumpătată pentru a-i potoli setea de acțiune şi a creat în interiorul acesteia o elită activistă numită *Service d’ordre légionnaire* (SOL), care s-a răspândit

şi în afara regiunii. SOL a primit recunoaşterea oficială a guvernului în ianuarie 1942, iar Darnand a plecat spre Vichy pentru a conduce serviciul de acolo. SOL avea propria sa uniformă – cămaşă kaki, pantaloni albaştri, cravată neagră, beretă neagră – şi a ajuns să se considere independentă de Legiunea în interiorul căreia luase naştere. Darnand era acum o figură esențială a extremei drepte, iar în ianuarie 1943, SOL a devenit Miliția.[50]

Laval, mereu încrezător în capacitatea sa de a-i manipula pe ceilalți, l-a văzut pe Darnand ca fiind un soldat onest şi simplu, fără ambițiile politice ale lui Doriot sau Déat. Voia ca Miliția să fie atât un soi de gardă pretoriană, cât şi o forță de contracarare a colaboraționiştilor de la Paris. Darnand însă prevedea un rol mai amplu decât acesta, sperând să transforme Miliția într-o mişcare politică după modelul unui partid fascist. Cu acest scop în minte, el a împărțit Miliția în mai multe secțiuni. Cei mai mulți membri continuau să aibă o viață profesională normală, dedicând câteva ore pe săptămână activităților Miliției, însă au existat şi secțiunea *Avant-Garde*, pentru băieți şi fete, şi *Franc-Garde*, o secțiune complet militarizată, care era mobilizată permanent şi locuia în cazărmi. În plus, au mai existat un serviciu de propagandă şi un ziar săptămânal, *Combats*. Milițienii cultivau imaginea unei elite cavalereşti, asemănătoare mişcării fasciste româneşti, Legiunea Arhanghelului Mihail. Ei îşi asumau rolul de apărare a civilizației creştine, depunând un jurământul cu douăzeci şi unu de puncte, care condamna democrația, capitalismul internațional, bolşevismul, francmasoneria şi „lepra evreiască”.

Numărul membrilor Miliției, între 25.000 şi 30.000, a fost cu mult sub aşteptările lui Darnand. Printre recruți s-au numărat anticomunişti virulenți, fanatici catolici, foşti legionari care considerau în continuare că îi sunt credincioşi mareşalului şi tineri fără o opinie politică fixă, care au văzut în aceasta ocazia de a scăpa de STO. Poate că Miliția nu a devenit niciodată mişcarea de masă la care sperase Darnand, însă a devenit din ce în ce mai importantă ulterior, în 1943, pe măsură ce Rezistența câştiga noi adepți, iar guvernul

Vichy se baza tot mai puțin pe serviciile poliției. Miliția a acoperit acest gol.

La început, eficacitatea Miliției a fost limitată de suspiciunea Germaniei cu privire la orice organizație paramilitară franceză. La fel ca Legiunea, a fost interzisă în zona de nord. Ducea lipsă de arme, iar unii *miliciens* își îndesau hârtie în tocurile de pistol goale. Darnand a devenit atât de frustrat, încât în iunie a încercat chiar să îi contacteze pe francezii liberi. În august, însă, el și-a tăiat toate legăturile, depunând un jurământ personal de loialitate față de Hitler și devenind Sturmbannführer în Waffen-SS. Această decizie spectaculoasă – pe care nu o mai luase niciun alt lider colaboraționist – a fost cu atât mai remarcabilă cu cât venea din partea unui erou decorat care luptase în două războaie antigermane. Astfel, Darnand a primit aprobarea SS-ului, care a început să furnizeze Miliției bani și arme.

În momentul în care Darnand a jurat loialitate față de Germania, Laval a încercat să își semnaleze distanțarea. Relațiile dintre cei doi s-au deteriorat, iar Darnand a decis să se alieze cu colaboraționiștii parizieni. La 17 septembrie 1943, acesta a semnat un manifest comun cu Déat, Luchaire și alții. Aceștia le-au pretins tuturor grupurilor colaboraționiste să fuzioneze într-un singur partid dedicat colaborării totale cu Germania și impunerii unui regim național socialist cu drepturi depline, în Franța. Deși cei cinci semnatari au susținut că își doreau ca Laval să fie șeful noului guvern, Darnand intenționa ca germanii să îl instaleze pe el.

Sfârșitul jocului

Acest atac asupra lui Laval din partea colaboraționiștilor a coincis cu o conspirație a loialiștilor lui Pétain împotriva aceluiași Laval, la Vichy. În aprilie 1943, Pétain a cerut opinia consilierilor săi cei mai apropiați cu privire la formarea unui guvern fără Laval.[51] Orice astfel de tentație a fost înăbușită printr-o scrisoare venită din partea lui Hitler, care i-a atras atenția lui Pétain cu privire la repetarea

evenimentelor din 13 decembrie. Însă ideea s-a reînfiripat în toamnă, când unii lideri de la Vichy au început să-şi dea seama că, dacă s-ar detaşa de Germania la timp, ar putea fi totuşi posibilă o înțelegere cu aliații. Ei au fost încurajați de exemplul Italiei, unde, în iulie, regele îl demisese pe Mussolini, iar la 8 septembrie americanii semnaseră un armistițiu cu succesorul său, mareşalul Badoglio.

Pentru ca o astfel de manevră să poată funcționa în Franța, era necesară formarea unui guvern cu care aliații să fie de acord să negocieze. Atât Laval, cât şi unele ajutoare ale lui Pétain au început să exploreze această posibilitate. Laval a încercat să contacteze parlamentarii şi membrii stângii, în speranța lărgirii bazei guvernului său. Însă nimeni nu era dispus să i se alăture în această etapă târzie[52]. Între timp, un grup de loialişti ai lui Pétain şi-au propus să încerce să îi confere regimului o orientare democratică. Bouthillier, Moysset şi Romier au început să pregătească un nou proiect de constituție. Până în septembrie, au reuşit să creeze o variantă mult mai puțin autoritară față de versiunea din 1941, o constituție cu principii oarecum asemănătoare celor care dictau funcționarea celei de-A Treia Republici, în 1875 – aceasta era ultima suflare a orleanismului în Franța. Pétain, în ciuda faptului că a considerat documentul prea democratic, a fost de acord să îşi joace rolul.[53]

Următoarea etapă a complotului era de a scăpa de Laval. Pe 12 noiembrie, Pétain i-a spus lui Laval că intenționează să se adreseze națiunii a doua zi. El avea să anunțe că o nouă constituție este pregătită şi că, dacă se va întâmpla ca el să moară înainte ca aceasta să fie ratificată, puterile sale constitutive urmau să fie preluate de Adunarea Națională. Germanii au refuzat să permită difuzarea. În locul acesteia, ascultătorii au auzit muzica unei operete uşoare. Pétain s-a răzbunat intrând în grevă, refuzând să-şi îndeplinească îndatoririle. Lipsa sa de participare a continuat pentru restul lunii noiembrie, până când germanii au decis să mărească miza. Abetz, care îşi reabilitase imaginea, a sosit la Vichy la 4 decembrie cu o scrisoare prin care von Ribbentrop îi ordona lui Pétain să formeze un guvern pe deplin angajat să servească interesele Germaniei. Hitler era acum pregătit să

scape de Pétain, în cazul în care acesta ar fi refuzat, însă după ce a reflectat o zi la ordinele primite, Pétain a decis să capituleze. Germanii au trimis un agent diplomatic, pe Cecil von Renthe-Fink, pentru a-l supraveghea pe Pétain îndeaproape. Bătrânul era de-acum prizonier cu acte în regulă. În ceea ce-l priveşte pe Laval, preţul pe care trebuia să-l plătească pentru a fi salvat din nou de către germani era includerea în guvernul său a acelor colaboraţionişti de care încercase să se distanţeze. Bousquet a fost înlocuit ca şef al poliţiei de către Darnand, care a devenit secretar general pentru menţinerea ordinii, iar un alt ultracolaboraţionist, Philippe Henriot, a devenit responsabil de propagandă. Miliţia era acum autorizată să opereze în nord. Astfel, rezultatul paradoxal al intrigilor separate ale lui Laval şi Pétain de a conferi din nou o orientare republicană regimului a fost acela de a-l aduce mai aproape de fascism decât fusese vreodată.[54] Colaboraţionişţii erau acum la putere, însă într-un stat care de-abia mai exista.

Colaborare: bilanţul

Ce anume a reuşit colaborarea să realizeze? Este dificil să contestăm viziunea conform căreia colaborarea a reprezentat un eşec, după orice standard am judeca lucrurile. Cu siguranţă nu a reuşit să le câştige francezilor un loc privilegiat în Europa germană. Germanii nici măcar nu au sugerat vreodată posibilitatea unui parteneriat. Laval nu a obţinut niciodată garanţii cu privire la un viitor tratat de pace, şi nici chiar în noiembrie 1942, când nu l-ar fi costat nimic pe Hitler să le facă francezilor orice fel de promisiune cu privire la viitorul Imperiului pe care erau pe cale să-l piardă, el a refuzat să facă acest lucru. Puţinele situaţii în care germanii nu au reuşit să obţină ceea ce şi-au propus – solicitarea bazelor din Africa de Nord în 15 iulie 1940 şi din nou în iulie 1941 – au fost posibile doar pentru că germanii au decis să nu mai insiste în acele chestiuni. Vichy considera că are atuuri – flota, Imperiul, zona liberă –, dar, paradoxal, însăşi existenţa acestora a prevenit o politică mai robustă. Tocmai pentru că avea ceva de pierdut, guvernul de la Vichy

a acționat întotdeauna cu prudență, de teama de a nu-i provoca pe germani.

Vichy a reuşit să câştige doar compromisuri neînsemnate: o reducere a costurilor ocupației între mai 1941 şi noiembrie 1942, suprimarea liniei de demarcație în martie 1943 (dar până să se ajungă la această etapă, întreaga țară fusese ocupată) şi dreptul de a dota forțele armate ale Franței mai mult decât fusese prevăzut în Acordul de armistițiu (însă era în interesul Germaniei ca Franța să poată apăra Imperiul). Vichy s-a bucurat totuşi de un oarecare succes atunci când i-a convins pe germani să elibereze prizonierii francezi de război, însă acest lucru nu i-a costat nimic pe germani, dar le-a menținut francezilor speranța că un comportament docil ar putea atrage chiar mai multe eliberări. În orice caz, prizonierii le erau mai utili germanilor lucrând pentru Germania din Franța decât să fie ținuți captivi, în tabere. Unii prizonieri au fost eliberați imediat după Montoire, încă 6.800 după semnarea Protocoalelor de la Paris, în iunie 1941, 1.075 după demiterea lui Weygand şi 90.747 în condițiile *relève*. În total, 600.000 de prizonieri au revenit în Franța în timpul războiului şi aproximativ 220.800 datorită eforturilor guvernului Vichy (ceilalți au scăpat sau au fost eliberați pe caz de boală).

După război, apărătorii Vichy-ului au ales să uite aşteptările mai ambițioase pe care le nutriseră în privința colaborării şi au fabricat teoria conform căreia Pétain acționase ca un „scut", protejând Franța de o soartă identică cu cea a Poloniei. Cum se susține această afirmație? Este adevărat că Franța nu a suferit niciodată aşa cum a făcut-o Polonia, însă Germania nu a avut niciodată această intenție în privința Franței. Naziştii nu îi incluseseră pe francezi în aceeaşi categorie etnică în care se aflau slavii. Franța urma să fie exploatată, însă nu distrusă. Singura comparație validă ar fi aceea cu restul Europei de Vest, şi nu sugerează deloc că Franța ar fi primit un tratament favorabil. Comparațiile cu alte țări şi regiuni sunt dificile, deoarece variabilele au fost de asemenea semnificative. Dar, dacă totuşi comparăm cifrele, situația din Franța pare să fi fost cea mai ingrată, dacă luăm în considerare Europa de Vest.[55] Germania a afectat atât de

mult economia franceză, încât ar fi devenit contraproductiv să fi profitat şi mai mult. În 1943, Germania a luat 50% din minereul de fier francez, 99% din cimentul francez, 92% dintre camioanele franceze şi 76% dintre locomotive. Departamentul economic al MBF a estimat că, până la sfârşitul anului 1943, 50% din întreaga producţie neagricolă franceză era destinată utilizării exclusive de către Germania, în diferite scopuri. Cantităţi masive de produse agricole au fost trimise, de asemenea, în Germania. Predicţia lui Hemen din 1940, care susţinea că germanii vor fi capabili să acapareze economia franceză, a fost în mare măsură îndeplinită.[56] Scutul a fost mai degrabă o sită.

În cele din urmă, apărarea oferită de acest „scut" a gravitat în jurul a două afirmaţii: prima dintre acestea susţinea că, datorită eforturilor de la Vichy, Franţa a trimis un număr mai mic de muncitori în Germania decât Olanda şi Belgia, iar a doua, că mai mulţi evrei au reuşit să supravieţuiască în Franţa decât în alte ţări ocupate. Prima dintre aceste afirmaţii era pur şi simplu neadevărată. Până la sfârşitul anului 1943, în Germania existau 646.421 de muncitori francezi, aşadar 10,8% din numărul total al muncitorilor străini, făcând din francezi al treilea contingent de muncitori străini ca mărime, după sovietici (36,4%) şi polonezi (18,5%). Marea diferenţă a fost că femeile reprezentau doar 6,6% din proporţia de muncitori francezi, spre deosebire de 51% în cazul sovieticilor şi 34% în cazul polonezilor.

În total, Paxton estimează că numărul total de francezi care lucrau în Germania se ridica la 3,3% din populaţia Franţei, spre deosebire de 3,4% în cazul Belgiei şi 3% în cazul Olandei. Astfel, deşi Laval a pretins că, datorită *relève*, regula recrutării forţei de muncă a ajuns mai târziu în Franţa decât în Belgia şi Olanda, acest lucru nu a reuşit în cele din urmă să încline balanţa. Era adevărat că numărul de persoane care au fost recrutate să lucreze în Germania a scăzut mult sub cerinţele lui Sauckel, dar acest lucru s-a datorat parţial Acordului Bichelonne-Speer şi parţial faptului că erau tot mai mulţi francezi care refuzau să se supună legii. În 1942, Vichy a pus la cale o uriaşă campanie de propagandă, prin care francezii erau încurajaţi să lucreze în Germania, iar în

1943, poliția şi-a dedicat cea mai mare parte a timpului forțându-i pe francezi în această direcție. Dacă germanii nu au obținut toți muncitorii pe care şi i-ar fi dorit, acest lucru s-a întâmplat mai degrabă în ciuda eforturilor de la Vichy.[57]

Aceeaşi observație se poate face şi în privința aserțiunii Vichy-ului de a fi protejat evreii. Este adevărat că mai mulți evrei francezi au supraviețuit Holocaustului decât în aproape orice altă țară europeană, dar problema care se pune este dacă, în lipsa cooperării Vichy-ului, numărul supraviețuitorilor nu ar fi fost totuşi mai mare. Comparația nu ar trebui să se facă cu Olanda şi Belgia, care nu au avut guverne în aparență independente, ci cu acele țări care au avut, precum Danemarca şi (până în septembrie 1943) Italia. În cazul în care se face această comparație, Vichy apare într-o lumină foarte nefavorabilă. Deportările masive din vara anului 1942 s-au datorat guvernului Vichy şi poliției sale. În măsura în care regimul a prezentat, după septembrie 1942, o reticență în a coopera în continuare – deşi poliția franceză din Bordeaux încă aresta evreii în ianuarie 1944 –, acest lucru s-a datorat faptului că Laval devenise conştient de reacțiile negative ale populației cu privire la raziile din timpul verii.

Pe scurt, dacă în Franța a existat un „scut" între 1940 şi 1944, acesta era mai puțin scutul creat de Vichy împotriva Germaniei şi mai mult un scut creat de reacțiile societății civile franceze pentru protejarea poporului francez de un regim care ar fi trebuit să-l protejeze împotriva germanilor. Acum este necesar să ne întoarcem privirea către societate.

Partea a III-a

Vichy, germanii şi poporul francez

Introducere la partea a III-a

După cum am observat în partea a II-a, numărul celor care s-au implicat activ în colaborarea politică a fost mic şi, după

cum vom putea observa în partea a IV-a, doar puțini s-au implicat activ în rezistența organizată. Dar ce se întâmpla cu marea majoritate, care nu era implicată activ în niciuna dintre aceste mişcări şi adesea era descrisă ca fiind *attentiste*? Am putea să argumentăm, de pildă, urmând exemplul istoricului Richard Cobb, că pentru cei mai mulți dintre oameni, ritmul zilnic al vieții private era mai important decât sfera publică. În prefața cărții sale evocatoare pe tema ocupației, Cobb propune, pentru propria sa autobiografie, o cronologie marcată de un calendar privat al durerilor cumplite. Romancierul Jacques Laurent este în asentiment cu acesta:

> „Trebuie să ne amintim că ocupația nu a acaparat în întregime gândurile contemporanilor mei, fie că vorbim despre părinții mei, a căror singură preocupare era de a rezolva consecințele indirecte ale ocupației, în special lipsa de cărbune, care i-a forțat să se refugieze în camera cea mai mică a apartamentului, baia, fie că este vorba despre portăreasa părinților mei, a cărei preocupare era că bronşita soțului ei avea să devină cronică, în ciuda lipsei tutunului, şi care a fost afectată de moartea pisicii ei."[1]

Dar ar fi fost oare posibil să trăim în afara politicii în condițiile ciudate ale vieții din timpul ocupației, când „normalitatea" avea implicații pe care nu le-ar fi avut în alte circumstanțe? Unul dintre obiectivele propagandei germane era încurajarea revenirii la „firesc". Faptul că unii oameni încercau să-şi ducă mai departe traiul obişnuit nu era oare o formă de complicitate? Nu este indiferența o formă de complicitate? După cum a scris Pascal Ory: „În perioada cea mai opresivă, toți cei care au rămas pe teritoriul ocupat de armata germană sau care se afla sub controlul acesteia au colaborat într-o oarecare măsură". La acest aspect se referă Robert Paxton atunci când îi descrie pe cei care „nu au făcut nimic" ca fiind „colaboratori funcționali". Dar totul depinde de context. Un alt istoric, John Sweets, a sugerat că mulți dintre cei care făceau parte din majoritatea pasivă ar putea fi la fel de bine descrişi ca „membri funcționali ai Rezistenței". Dacă un portar care a rămas pasiv în timp ce asista la o scenă în care poliția escorta un evreu afară din clădirea sa

era un colaborator funcțional, oare atunci când un portar care nu a făcut nimic pentru a împiedica distribuirea broşurilor Rezistenței în cutiile poştale din clădirea în care lucra nu era şi el un membru funcțional al Rezistenței?[2]

Cu alte cuvinte, pasivitatea din timpul ocupației avea semnificații multiple. Un scriitor care nu a participat activ la Rezistență, deşi a refuzat să publice în timp ce germanii se aflau în Franța, poate că nu a „făcut" nimic, însă această tăcere a sa putea avea greutatea unei acuzații. După cum a remarcat Jacques Debû-Bridel: „Numai tăcerea poate avea grandoare, restul este slăbiciune... Îmi e sincer milă de cei care confundă această tăcere necesară cu resemnarea şi refuză să înțeleagă magnitudinea forței elocvenței sale"[3]. Sau, în cuvintele scriitorului şi redactorului Max-Pol Fouchet: „Tăcerea, departe de a fi o absență, este o prezență în aşteptare."[4] Pe de altă parte, un alt observator, avocatul evreu Lucien Vidal-Naquet, a comentat în jurnalul său din septembrie 1942, stigmatizând ceea ce el numea „tăcerea josniciei"[5]. Cu toate acestea, cel mai cunoscut roman al Rezistenței, *Le Silence de la mer* (Liniştea mării), publicat clandestin în 1942, celebrează tăcerea: rezistența tăcută a unei fete şi a unchiului ei, care refuză să îi adreseze vreun cuvânt ofițerului german pe care erau nevoiți să-l cazeze.

Deşi trebuie să încercăm să aprofundăm diferitele sensuri ale tăcerii, ar fi greşit să cădem în cealaltă extremă şi să încadrăm orice fel de conduită în spectrul rezistenței sau în cel al colaborării. Aceste categorii de-abia existau la începutul ocupației. Până la sfârşitul anului 1942, cel puțin, Rezistența era mult prea restrânsă pentru a putea reprezenta o prezență în experiența, până şi în conştiința majorității oamenilor, atunci când nu păreau să existe prea multe opțiuni, în 1940. S-ar putea spune că evitarea alegerii este în sine o formă de alegere, dacă ne raportăm la maniera în care Alain a susținut cândva că o persoană care neagă existența stângii şi a dreptei are, automat, o orientare de dreapta. Cetățenii se confruntau cu alegeri morale de fiecare dată când intrau în contact cu germanii şi erau nevoiți să improvizeze coduri individuale de conduită compatibile cu demnitatea, respectul de sine, conştiința şi supraviețuirea.

Astfel de dileme reprezintă consecința inevitabilă a oricărei forme de ocupație străină. Ele sunt prezente în poveștile lui Maupassant despre ocupația din perioada 1870-1871. Scriitorul Léon Werth, care a ținut un jurnal în timpul ocupației, amintea cazul mătușii sale care regretase vreme de treizeci de ani că în anul 1870 a strâns mâna unui ofițer german, pentru că acesta îi îngăduise să-și viziteze soțul, care era prizonier de război.[6] Ocupația a produs nenumărate astfel de dileme. Era etic să accepți un loc în metrou, pe care ți-l cedează un soldat german? Era în regulă să îndrumi un soldat german, pe stradă?

Cum evaluăm cazul lui Edmond Dumérial, profesor de germană, care a ținut un jurnal în timpul ocupației, publicat ulterior sub titlul *Journal d'un honnête homme pendant l'Occupation* (Jurnalul unui om onest în timpul ocupației)? După debutul ocupației, Dumérial și-a oferit serviciile lingvistice prefectului din Loire-Inférieur. I-a fost încredințată o responsabilitate semnificativă în intermedierea relațiilor oficiale dintre autoritățile germane și cele franceze. Un om cu sentimente patriotice, conservator, însă nu antirepublican, Dumérial a deplâns legislația antirepublicană și antisemită a guvernului Vichy, precum și politica de colaborare. După momentul Montoire, a depus flori pe mormintele soldaților englezi din cimitirul local. Dar Dumérial a considerat că face parte din atribuțiile sale să aplaneze eventualele conflicte dintre germani și francezi. Opinia sa era că „singura politică este de a accepta situația și de a se adapta diplomatic în cel mai bun fel cu putință". Își consolidase o relație bună cu comandantul german local, care a fost asasinat în octombrie 1941, și a considerat atacurile Rezistenței asupra germanilor ca fiind „regretabile pentru armonia relațiilor franco-germane".[7] Vocabularul maniheist al „rezistenței" și „colaborării" nu îi era la îndemână lui Dumérial. Dacă și-a folosit abilitățile lingvistice pentru a acționa ca mediator între populația franceză și germani, acest lucru s-a născut din dorința sa de a-și proteja compatrioții de efectele cele mai grave ale ocupației.

Cum am putea evalua cazul lui Frédéric Joliot, unul dintre cei mai distinși oameni de știință din Franța? Laureat al

Premiului Nobel pentru Chimie în 1935, Joliot a fost şeful catedrei de chimie nucleară de la *Collège de France*. După ce a obţinut finanţarea necesară pentru construirea unui accelerator de particule (ciclotron) – singurul din Europa –, el a condus cercetarea în studiul reacţiilor nucleare în lanţ şi în potenţiala dezvoltare a energiei nucleare. Imediat după înfrângerea Franţei, Joliot şi-a luat ca măsură de precauţie trimiterea peste hotare a stocului de apă grea din Franţa – folosită ca moderator în reactoarele nucleare –, dar el s-a decis să nu părăsească ţara, în ciuda invitaţiilor de a merge în Marea Britanie sau America. Întorcându-se la Paris după exod, Joliot şi-a găsit laboratorul în mâinile germanilor şi a demarat imediat negocierile cu aceştia, pentru a-şi recăpăta posesiunile. Fără îndoială, era în avantajul Germaniei ca Joliot să se întoarcă la cercetările sale în laborator, dar înainte de a face acest lucru, el a vrut să primească asigurări că germanii care aveau să mai lucreze acolo nu vor efectua cercetări care ar putea fi în detrimentul intereselor militare ale Franţei. I-a scris unui coleg că aceste negocieri au fost cu siguranţă chinuitoare, însă alternativa ar fi putut fi „să ne excludă din locul nostru de muncă şi să ne confişte materialele". Până la un punct, îl liniştea faptul că printre negociatorii germani se afla şi savantul Wolfgang Gentner, care lucrase în laboratorul lui Joliot în anii 1930 şi era cunoscut ca fost antinazist. Joliot i-a scris soţiei sale că, în cadrul negocierilor, germanii s-au arătat „corecţi, chiar respectuoşi". La final, Joliot nu a obţinut niciodată toate garanţiile pe care şi le-ar fi dorit, dar s-a ajuns la un *modus vivendi*. Joliot a continuat să îşi desfăşoare activitatea în laborator, iar oamenilor de ştiinţă germani le-au fost oferite două camere ale lor. Francezii şi germanii lucrau totuşi împreună la subsol, unde era amplasat ciclotronul, dar în afară de această ocazie, ei se mai întâlneau doar în lift.

În ciuda acestei înţelegeri semiamiabile, Joliot nu era bine văzut de către autorităţile ocupaţiei, nu în ultimul rând pentru că în anii 1930 fusese implicat activ în Frontul Popular şi în stânga antifascistă. La începutul lunii noiembrie 1940, a fost implicat într-una dintre primele manifestări publice ale opoziţiei faţă de ocupanţi, în urma

arestării de către germani a distinsului fizician Jean Langevin, pe care îl suspectau de a fi fost implicat în demersurile timpurii ale mişcării de rezistență. Această arestare a indignat societatea academicienilor din Paris. Cu ocazia a ceea ce ar fi trebuit să fie prima prelegere a lui Langevin, Joliot a urcat pe podium şi a protestat în fața publicului. Pe 11 noiembrie, a fost implicat într-o demonstrație la Memorialul Războiului din Sorbona. În două ocazii, în 1941, Joliot a fost arestat, dar în ambele cazuri a fost eliberat aproape imediat, datorită intervenției lui Gentner. În 1942 s-a alăturat Partidului Comunist, dar a funcționat clandestin, şi a făcut parte din comitetul executiv al organizației rezistenței comuniste, Frontul Național.

Cum am putea atunci să caracterizăm comportamentul lui Joliot? Faptul că îşi desfăşura activitatea într-un laborator care practic se afla sub protecția armatei germane era în mod clar, într-un anumit sens, o formă de colaborare. Justificându-şi decizia de a rămâne în Franța, Joliot i-a scris unui coleg că „este de o importanță absolută să menținem intactă activitatea ştiințifică în Franța". A rămas să-şi protejeze laboratorul şi viitorul ştiințific al Franței. Ar putea fi decizia lui descrisă ca fiind o „colaborare profilactică" sau chiar o „colaborare patriotică"? Dar nu cumva Joliot se juca, într-un sens destul de literal, cu focul, având în vedere că dezvoltarea armelor nucleare în America avea să fie inițiată doar doi ani mai târziu? Chiar dacă, aşa cum se pare să fie cazul, Joliot nu şi-a dat seama că această evoluție era o chestiune ce ținea de viitorul foarte apropiat – ciclotronul din Chicago, care a produs primele cantități de plutoniu în 1942, era mult mai puternic decât cel francez –, nu era oare prea încrezător în capacitatea sa de a jongla cu atât de multe mingi în acelaşi timp? Oare prezența lui Gentner avea capacitatea să îl liniştească într-atât? Sau poate că activitățile sale din Rezistență cântăreau mai mult decât această colaborare pragmatică, pe care o considera necesară? Cum se pot efectua astfel de comparații şi măsurători?[8]

Imposibilitatea practică de a răspunde unor astfel de întrebări în mod satisfăcător sugerează că ar putea fi mai util să ne debarasăm de aceste categorii ale rezistenței şi

colaborării la scară largă şi să le menţinem doar atunci când ne raportăm la minorităţile activiste. Poate că pentru populaţia generală ar fi de preferat să utilizăm termenul de „adaptare", propus de Philippe Burrin, care are o încărcătură morală mai mică. El a făcut distincţie între adaptarea „structurală" sau „cea impusă", rezultată din necesitatea de a menţine serviciile în funcţiune, „adaptarea voluntară", în cadrul căreia francezii au iniţiat acţiuni proprii, din mai multe motive – de la apărarea intereselor profesionale sau corporatiste la apărarea propriilor interese –, şi „adaptarea politică", indusă de un anumit grad de simpatie ideologică faţă de ocupant.[9]

Conceptualizarea lui Burrin, care se trage din categorisirea realizată de Hoffmann, între diferite tipuri de colaborare, este extrem de utilă, însă există probleme în ceea ce priveşte abandonarea totală a conceptului de colaborare sau cel puţin aplicarea sa la doar o mică proporţie din populaţie. Având în vedere că tendinţa istoriografiei recente este de a extinde rezistenţa de la minoritatea activistă şi de a o plasa într-un context social amplu, ar fi cu siguranţă lipsit de logică să restrângem, în acelaşi timp, ideea de colaborare. Mai mult decât atât, în cele din urmă, ideea de colaborare a ajuns să structureze modul în care oamenii percep propriul comportament, dar şi pe al altora. În acest sens, colaborarea „a existat". A existat, totuşi, ca o categorie incidentală, din punct de vedere istoric. În timpul Marelui Război, în partea de nord-est a Franţei ocupate, francezii au trăit în proximitatea germanilor, aşa cum au făcut-o şi între 1940 şi 1944. Dar, după 1918, doar 123 persoane au fost trase la răspundere pentru „oferirea de informaţii inamicului", iar aceştia erau oameni care efectuaseră acte flagrante de sprijinire a germanilor (precum denunţarea persoanelor ce ascundeau cetăţeni francezi care erau urmăriţi de germani).[10] După 1945, noţiunea de comportament condamnabil a devenit mult mai extinsă.

Chiar dacă există colaborare, definirea acesteia rămâne foarte dificilă. O definiţie contemporană faimoasă a fost oferită de Sartre în eseul său *Ce este un colaborator?*. Sartre defineşte colaboratorul ca având o tipologie psihologică

„feminină”, cu anumite predispoziții latente, care se ivesc în anumite circumstanțe. Pentru Sartre, colaborarea era o vocație care trebuia explicată prin anumite „legi psihologice şi sociale”[11]. De fapt, Sartre se referea mai mult la cazurile extreme şi asumate, precum cel al lui Drieu la Rochelle, care probabil constituia modelul său. O altă soluție ar fi adoptarea definițiilor utilizate de instanțele judecătoreşti şi de comisiile de epurare din perioada de după eliberare. Dar chiar şi aici a existat multă ambiguitate. De exemplu, a existat o incertitudine cu privire la modul de abordare a „colaborării sexuale” între femeile franceze şi bărbații germani. Unele instanțe au considerat această formă de colaborare ca fiind „oferire de informații inamicului”, alții au văzut-o doar ca pe o infracțiune pasibilă de pierderea drepturilor civice.[12] Reprezentările sociale ale colaborării se schimbau constant, în consecință istoria sa este, într-o anumită măsură, istoria construcției acestui concept. Prin urmare, termenul trebuie folosit într-un mod fluid şi trebuie să fim conştienți de importanța a ceea ce istoricii italieni, în frunte cu Primo Levi, numesc „zona gri”. Comportamentul care ar putea fi descris ca fiind colaborare ar putea include o sumedenie de motive, de la autoprotecție sau protecția altora, până la patriotism.

Aceste probleme au fost complicate de existența Regimului Vichy. Cum îi judecăm pe aceia care au aplicat Statutul Evreiesc al Regimului Vichy, excluzând evreii din diferite categorii de muncă? Termenul „colaborator” este nepotrivit din punct de vedere tehnic, din moment ce legea în cauză era o lege franceză, şi nu una germană. Situația este diferită de cea a polițiştilor francezi care i-au arestat pe evrei în iulie 1942, aceasta fiind o politică germană, şi nu una franceză, şi astfel termenul de „colaborator” ar putea fi adecvat (deşi ordinele au fost primite de la guvernul francez). Vichy a complicat şi mai mult lucrurile, având în vedere că unii dintre cei care s-au opus cu ardoare Germaniei erau pregătiți să servească regimul, fie din loialitate personală față de Pétain, având impresia că acesta juca la dublu, fie din credința lor în Revoluția Națională. Trebuie să ne amintim că Vichy a debutat cu un proiect radical de schimbare a Franței.

Precum aşa-numitele regimuri totalitare, Vichy a aspirat, până la un punct, să creeze un nou bărbat (şi o nouă femeie). Prin urmare, examinarea experienței vieții în cadrul regimului necesită, de asemenea, examinarea modului în care oamenii au reacționat la acest proiect. Cât de multă „rezistență" era implicată?

Cu cât cunoaştem mai multe despre istoria socială a societăților „totalitare", cu atât mai clar este eşecul acestora de a transforma societatea civilă, chiar şi atunci când oamenii nu au opus rezistență într-o formă organizată sau politică. Termenul german care semnifică rezistența politică este *Widerstand*, dar Martin Broszat a sugerat că termenul *Resistenz*, termenul medical care descrie rezistența organismului la infecție, ar putea fi, de asemenea, încărcat de un sens social, pentru a descrie manierele multiple în care organismul social rezistă încercărilor de a-l transforma. Societatea îşi dezvoltă proprii săi anticorpi – sătenii ruşi pe care Stalin i-a colectivizat puteau fi strămutați, dar nu puteau fi schimbați cu uşurință, iar valorile lor reacționau asupra statului, care încerca să îi transforme.[13] La un anumit nivel, este greu să rezişti în fața regimurilor totalitare, deoarece controlul lor asupra societății este unul atotcuprinzător. Totuşi, prin încercarea de a influența un comportament pe care statele mai liberale îl ignoră sau îl alocă domeniului vieții private, reuşesc să politizeze ceea ce anterior fusese apolitic şi privat şi, prin urmare, lărgesc suprafața unei eventuale opoziții. Dacă, de pildă, se interzice ascultarea muzicii jazz, o activitate care fusese până atunci inofensivă devine o formă de rezistență, sau cel puțin împinge societatea civilă într-o opoziție care reprezintă o precondiție a rezistenței organizate. Acest aspect face necesară extinderea noțiunii de rezistență dincolo de sfera politică. Măsura în care indivizii îşi păstrează autonomia defineşte limitele succesului unui regim totalitar în transformarea societății civile.

Până la un punct, acest model se aplică Regimului Vichy, dar numai până la un punct. În ciuda proiectelor sale ambițioase de reformă, regimul a evitat în mod explicit „totalitarismul" şi a permis un grad considerabil de

pluralism. Acest lucru a creat şi mai multe ambiguităţi. După ce a respins partidul unic, Vichy a fost forţat să se bazeze pe cooperarea organizaţiilor şi instituţiilor preexistente pentru a-şi îndeplini transformarea societăţii. Deoarece se presupune că regimul le-ar fi înapoiat puterea comunităţilor „reale", acest lucru era în deplină concordanţă cu prejudecăţile sale ideologice, aşadar nu trebuia să existe *Gleichschaltung*. Vichy nu a inventat atât de multe instituţii noi, cât a încurajat iniţiative care au fost considerate a fi în spiritul potrivit. Acest lucru a creat între regim şi societatea civilă ceea ce Henry Rousso a numit „spaţii de libertate".[14] Ca rezultat, între politicile regimului şi punerea lor în aplicare au existat contradicţii şi interpretări greşite, care au rezultat din marja mare de manevră pe care Vichy le-a permis-o multor executanţi ai acestor politici.

Acest lucru a însemnat că iniţial Vichy a avut ceva de oferit nu doar pentru conservatorii tradiţionalişti şi antirepublicanii înfocaţi. Unii dintre cei care au sprijinit Frontul Popular – nu dintr-un republicanism înflăcărat, ci pentru că au crezut că reprezenta o oportunitate pentru a remedia unele dintre defectele statului liberal – au fost, de asemenea, pregătiţi să-i acorde Regimului Vichy prezumţia de nevinovăţie sau, cel puţin, să observe ce proporţie a planului său era compatibilă cu al lor. Acest lucru nu poate fi numit oportunism sau trădare, ci un semn că, pentru mulţi, diviziunile dintre republicani şi antirepublicani nu mai erau cele care înainte fuseseră critice.

Acestea sunt chestiunile care vor fi discutate în următoarele capitole.

Capitolul 11 examinează propaganda, poliţia şi administraţia, precum şi modalităţile în care Regimul Vichy a încercat să mobilizeze sprijinul.

Capitolul 12 analizează reacţiile populaţiei atât faţă de Vichy, cât şi faţă de ocupanţii germani. Vom trece în primul rând în revistă perioada care se întinde până la sfârşitul anului 1942, dar nu şi cea care i-a urmat. Acest lucru se datorează faptului că, odată ce rezistenţa organizată a dobândit o prezenţă mai importantă, în 1943, populaţia a început să reacţioneze nu doar faţă de germani şi de Vichy, ci

şi faţă de mişcarea de rezistenţă. Prin urmare, vom reveni la acest aspect atunci când vom discuta despre rezistenţa organizată, în partea a IV-a.

Capitolul 13 discută răspunsurile artiştilor şi intelectualilor, nu pe ale celor despre care am discutat deja şi care s-au angajat politic să colaboreze, nici pe ale celor care, ulterior, s-au angajat politic de partea Rezistenţei, ci mai degrabă reacţiile celor mai mulţi, care voiau să observe ce s-ar putea înfăptui în contextul noilor constrângeri şi să testeze limitele unui compromis acceptabil.

Capitolul 14 examinează politica regimului faţă de femei şi tineri. Intenţia nu este doar de a evalua impactul acestor politici, ci şi de a analiza o zonă în care „spaţiile de voie" şi ambiguităţile erau deosebit de importante.

În cele din urmă, Capitolul 15 analizează experienţa evreilor, examinând modul în care soarta lor a fost legată de interacţiunea dintre politicile germanilor, politicile Regimului Vichy şi răspunsurile societăţii civile franceze.

CAPITOLUL 11

Propagandă, poliţie şi administraţie

Balcanizare

Evaluarea impactului ocupaţiei asupra populaţiei franceze este dificilă, deoarece nu mai exista o Franţă unificată: existau cel puţin şase Franţe. În primul rând, zona neocupată, care acoperea 45% din teritoriul francez şi aproximativ o treime din populaţie. În al doilea rând, mica Zonă Italiană (extinsă după noiembrie 1942). În al treilea rând, Alsacia-Lorena, regiune care a fost efectiv anexată la Germania şi care era condusă de doi gauleiteri – cele două districte din Alsacia au fost ataşate la Gau Baden, iar Moselle din Lorraine a fost ataşată la Gau Saarpfalz. În al patrulea rând, districtele Nord şi Pas-de-Calais (*zone rattachée*), care

au fost ataşate la comanda militară germană de la Bruxelles. În al cincilea rând, a existat Zona Interzisă (*Zone interdite*) sau Zona Rezervată (*Zone réservée*), care cuprinde un număr de şase districte şi o parte din alte patru, care se întind de la Somme, din nord, până la frontiera elveţiană din Jura. Această zonă a fost separată de restul regiunii aflate sub ocupaţie de o altă linie de demarcaţie, iar refugiaţilor care au plecat din această regiune în timpul exodului nu li s-a mai permis să se întoarcă. În cele din urmă, a existat restul Zonei Ocupate.[1]

Acestor şase Franţe li se puteau adăuga încă trei. Începând cu aprilie 1941, o altă „zonă interzisă", situată la aproximativ 20 de kilometri în adâncime, de-a lungul coastei care ducea de la Dunkirk la Hendaye. Apoi a fost Algeria, care nu a fost invadată de trupe germane în timpul ocupaţiei. În cele din urmă, a existat diaspora a celor 1,5 milioane de prizonieri de război din Germania, curtată asiduu de Regimul Vichy.

Diviziunile dintre aceste zone nu respectau nicio graniţă administrativă din trecut. Linia de demarcaţie dintre zonele neocupate şi cele ocupate trecea prin mijlocul a treisprezece districte, în zona ocupată erau doar douăsprezece districte care nu erau traversate de nicio linie. Districtul Jura era împărţit în trei zone diferite. Aceste linii erau veritabile frontiere interne. Obţinerea unei treceri (*Ausweis*) putea fi dificilă. Chiar şi comunicarea peste linia de demarcaţie era problematică. Oamenii le puteau trimite scrisori doar membrilor familiei şi aveau posibilitatea să facă acest lucru folosind o carte poştală cu treisprezece linii lungi, în cadrul căreia puteau bifa cuvintele potrivite, precum: „sănătos", „obosit", „uşor/grav bolnav", „rănit", „prizonier", „mort", „nicio veste despre" etc.

Condiţiile din cele două zone principale erau foarte diferite. Nordul funcţiona după fusul orar german, care era cu o oră înaintea sudului. Acest lucru însemna că, în timpul iernii, în nord nu răsărea soarele înainte de 9:00 dimineaţa. În nord era instituită interdicţia de a ieşi din casă între orele 22:00 şi 5:00, în schimb în sud nu exista această măsură. În nord, filmele americane erau interzise, în sud au fost disponibile până în noiembrie 1942. În cea mai mare porţiune din nord,

era mai dificil să auzi Radio Vichy şi mai uşor să auzi Radio Paris sau BBC. În sud erau arborate steagurile franceze, în nord, svasticile. În sud se cânta Marseilleza, în nord, aceasta fusese interzisă. Având în vedere că germanii se temeau de o eventuală renaştere a militarismului francez, mai multe mişcări specifice Regimului Vichy, precum *Chantiers de la jeunesse* şi Legiunea Veteranilor, fuseseră interzise în nord.

Diviziunea dintre Zona liberă şi Zona ocupată nu a fost singura care a contat. Populația din nord, mai precis cea din Pas-de-Calais, s-a simțit în întregime izolată de restul Franței. Prezența germană a fost opresivă încă de la început, muncitorii începând să fie mutați în Germania, din vara anului 1940. Istoria Nordului/Pas-de-Calais, din vremea ocupației, aparține la fel de mult şi istoriei Belgiei, precum şi istoriei Franței. Vizitând regiunea în mai 1941, un reprezentant al Vichy a raportat: „Există o diferență la fel de mare între această zonă şi zona ocupată ca între zona ocupată şi zona liberă”.[2]

Alsacia-Lorena a fost supusă unui proces de germanizare totală. La şcoală, predarea se desfăşura în limba germană, cetățenii care nu erau considerați asimilabili erau deportați în Franța, au apărut organizații naziste, precum Tineretul lui Hitler, statuile loanei d'Arc au fost dărâmate şi beretele au fost interzise. Celor 410.000 de refugiați care plecaseră în sud li s-a ordonat să se întoarcă şi aproximativ două treimi dintre aceştia au ascultat de acest ordin. Din august 1942, bărbații care aveau vârsta încorporării au trebuit să se alăture Wehrmacht-ului. Dacă încercau să scape, erau avertizați că familiile lor vor suporta consecințele. Au existat aproximativ 130.000 de *malgré nous* (împotriva voinței noastre), aşa cum au fost aceştia numiți. Risipiți în diferite unități militare, cei mai mulți dintre ei au fost trimişi pe frontul de est, de unde 40.000 nu s-au mai întors niciodată.[3]

Perturbările cauzate de fragmentarea geografică a Franței erau provocate de schimbări constante ale regulilor. După mai 1941, toate zonele trecuseră la ora germană. Sistemul de corespondență de-a lungul liniei s-a relaxat în timp. Din iunie 1941, a existat o carte poştală albă, cu şapte linii, din septembrie 1941 puteau fi trimise cărți poştale obişnuite, iar

din martie 1943, toate restricțiile au fost ridicate. Trupele germane care controlau *Nordostlinie* au fost retrase în decembrie 1941. Separarea Nord/Pas-de-Calais a rămas în vigoare, dar, din primăvara anului 1941, reprezentanții Vichy au fost autorizați să treacă linia de demarcație, iar oamenilor li s-a permis să afişeze fotografii ale lui Pétain.

Având în vedere predilecția naziştilor pentru teoretizarea etnică, este probabil surprinzător faptul că acestor „şase Franțe" nu li s-au adăugat altele: una flamandă şi una bretonă. În nord-est, unde doar aproximativ 170.000 de francezi vorbeau flamanda şi, spre deosebire de Belgia, nu existau tensiuni în cadrul comunității, germanii i-au permis liderului separatist Abbé Gantois să organizeze evenimente culturale regionaliste, însă i-a fost interzis să promoveze separatismul. În Bretania existau un milion de vorbitori de bretonă, iar un mic Partid Național Breton (PNB) exista încă din 1931. După înfrângere, liderii săi, care au evadat în Germania la izbucnirea războiului, au crezut că momentul lor sosise. În iulie 1940, ei au proclamat Consiliul Național Breton şi au înființat o gazetă, *L'Heure bretonne*, care avea aproximativ 8.000 de cititori. Însă după o scurtă ezitare, germanii au decis că avantajele susținerii unei mişcări care se bucura de o astfel de susținere neînsemnată erau depăşite de avantajele desprinderii de Vichy. PNB a fost preluat de un lider moderat, care a aprobat politicile regaliste ale guvernului Vichy. La sfârşitul anului 1943 însă, aripa mai radicală s-a retras, iar în mai 1944 a fondat un PNB progerman şi o *milice* bretonă (grupul Perrot), ai cărei membri (50) au ajuns să lupte pentru independența Bretaniei, purtând uniforma germană pe care prindeau o insignă bretonă.[4]

Alte h**ărţ**i

Harta ocupației Franței trebuie, de asemenea, să fie fixată pe o hartă mai veche, a amintirilor şi tradițiilor franceze. Aceste două hărți nu se potriveau neapărat. O mare parte a zonei neocupate includea inima republicană tradițională a țării, din sud, de la care s-ar fi aşteptat să întâmpine mesajul

Vichy-ului cu mai multă rezistență decât vestul tradițional conservator, care se afla în zona ocupată. În unele regiuni protestante din sud, „rezistența” avea o istorie care data din secolul al XVII-lea. În timpul ocupației, nordul catolic al departamentului Lozère s-a dovedit mai puțin favorabil Rezistenței decât sudul protestant[5].

O memorie regională intensă a supraviețuit în acele districte regionale nord-estice care fuseseră ocupate în timpul Primului Război Mondial. Aceasta a fost singura parte a Franței unde oamenii aveau o imagine clară a ceea ce însemna ocupația.[6] Suspiciunea înrădăcinată față de cei din sud a contribuit la credința oamenilor că armistițiul fusese semnat deoarece locuitorii timorați din sud voiau să țină războiul departe de teritoriul lor. Regiunea fusese mereu anglofilă – Roubaix a fost al doilea oraş din Franța care a înființat un club de fotbal –, iar germanii au rămas „Boches” pe tot parcursul perioadei briandiste. În Lille există cinci monumente ce comemorează suferința oraşului dintre anii 1914 şi 1918 şi mai multe străzi care glorifică eroi ai rezistenței locale din Primul Război Mondial. Jean Lebas, primarul socialist al oraşului Roubaix, a fost deportat în Germania în timpul Primului Război Mondial şi a îndurat aceeaşi soartă şi în al doilea – însă, de data aceasta, nu s-a mai întors. Multe dintre restricțiile impuse în cea de-a doua ocupație semănau cu cele din timpul primei ocupații: ora de interzicere a deplasării, obligația de a elibera drumul atunci când treceau soldații germani, luarea de ostatici şi confiscarea porumbeilor călători, într-o zonă în care creşterea lor reprezenta o distracție populară. Lille a ridicat o statuie în memoria celor şaisprezece „columbofili care au pierit pentru Franța” în Primul Război Mondial. Deşi aceste amintiri au contribuit la crearea unei identități regionale unificate, nu trebuie subestimate efectele antagonice ale Frontului Popular, care a exacerbat tensiunile de clasă din această regiune puternic industrializată, prin intermediul burgheziei sale profund conservatoare şi catolică.

La aceste hărți – harta conjuncturală impusă de ocupație şi harta structurală mai profundă a memoriei – ar trebui adăugată o a treia, cea a penuriei de alimente. Până în

septembrie 1940, cele mai multe bunuri esențiale fuseseră raționalizate. Lupta pentru supraviețuire reprezintă fundalul fiecărei istorii a acelei perioade. Cei care au consemnat acele vremuri într-o formă mai literară şi-au petrecut timpul alcătuind, în mod obsesiv, liste de prețuri şi notându-şi timpul petrecut aşteptând la cozi. Astfel, jurnalistul Galtier-Boissière a notat la 12 ianuarie 1941: „O atmosferă care aminteşte de asediul Parisului, cozile interminabile". Sau, aşa cum a consemnat scriitorul Jean Guéhenno la 3 ianuarie 1941: „Avem cupoane, dar nu putem cumpăra nimic cu ele, magazinele sunt goale". Sau jurnalistul Jacques Biélinky, la 29 decembrie 1940: „Pe Rue Mouffetard nu există hrană. La cozile de la magazine, subiectul este intens dezbătut". La 10 februarie 1941, Biélinky a menționat că a aşteptat la coadă o oră şi jumătate pentru un ou.[7]

Nivelul rațiilor pentru cea mai mare parte a populației era de 1.327 de calorii pe zi, spre deosebire de media de 3.000 de calorii pe zi, cât fusese înainte de război.[8] Această rație, care de-abia ajungea, a fost redusă în mod constant, dar chiar şi atunci era dificil de găsit. Au existat multe motive care au dus la penurie: blocada navală britanică, rechiziționarea de către germani a produselor franceze şi scăderea producției agricole, cauzată de lipsa forței de muncă, a animalelor şi a îngrăşămintelor. Pentru a înrăutăți şi mai mult situația, ocupația a despărțit Franța producătorilor de cereale de Franța viticultorilor. Înainte de război, zona ocupată producea tot zahărul Franței, trei sferturi dintre grâne şi 87% din producția de unt.

Piața a devenit atât de fragmentată, încât este imposibil să se traseze o hartă comprehensivă a penuriei. Cei din sud au crezut că problemele alimentare nu există şi în nord. De fapt, diviziunea cea mai importantă a fost trasată între zonele urbane şi mediul rural. În treizeci şi nouă de districte, în principal rurale, ratele mortalității în perioada 1941-1943 au fost mai mici decât între anii 1936-1938, iar în oraşe, acestea au fost mai mari.[9] Locuitorii oraşelor care aveau rude sau proprietăți în sate au fost privilegiați. Alții porneau în expediții în mediul rural, pentru a aduna hrană. În Dijon, sute de persoane călătoreau în mod constant la țară, pe

biciclete cu remorci ataşate, pentru a-şi face provizii.[10] Comuna rurală Arnecke din Nord era frecvent invadată de orăşeni. Uneori, din trenul de Lille coborau şi câte 200 de persoane în acelaşi timp, pentru a face rost de provizii pentru familiile lor sau pentru a achiziționa alimente pe care le revindeau pe piața neagră. Populația locală era nelinişştită de aceste expediții.[11]

Unele zone rurale, unde se practica un singur tip de cultură, precum Var şi Hérault, regiuni producătoare de vin, au suferit la fel de mult ca oraşele. Regiunile cu producție mixtă, precum Seine-et-Marne sau Loiret, au avut cel mai puțin de suferit.[12] Zonele afectate cel mai profund au fost oraşe ca Marsilia şi Montpellier, care erau înconjurate de regiuni care aveau un singur tip de cultură. În 1944, Montpellier a fost declarat a fi oraşul cu cea mai puțină cantitate de carne, cele mai reduse cantități de pâine, ouă, lapte şi cu cea mai mare producție de vin din Franța. În Hérault, în noiembrie 1942 au fost oprite toate livrările de legume care ajungeau acolo din afara regiunii, iar oamenii au ajuns să trăiască doar cu castane şi cartofi.[13] Peste tot, carnea devenise un lux, iar napii şi anghinarea şi-au făcut apariția în iarna anului 1940. Cincizeci de ani mai târziu, amintindu-şi de perioada ocupației, Jean-Pierre Lévy, liderul Rezistenței, a rememorat foamea ca fiind mai presus de orice altceva.[14]

Atunci când prefecții ascultau opinia publică, ceea ce auzeau cel mai puternic nu erau lozincile politice, ci chiorăiala mațelor. Acest aspect a avut profunde consecințe politice. A slăbit afirmația lui Pétain care susținea că, prin semnarea armistițiului, a salvat Franța de la lipsurile războiului şi a răsturnat retorica guvernului de la Vichy privind unitatea morală. Lupta pentru supraviețuire a creat o atmosferă generală de *sauve-qui-peut*, care era complet diferită de imaginea propagandistică a națiunii adunându-se în jurul părintelui ocrotitor. Mamele familiilor mari erau glorificate de regim, dar în realitate oamenii le reproşau că se bucură de privilegiul de a sări peste rând la cozile pentru mâncare.[15] În ciuda propagandei care preamărea virtuțile țărănimii, orăşenii condamnau lăcomia sătenilor, cauza

penuriei pe care ei erau nevoiți să o îndure, şi aveau impresia că în mediul rural se găseau mai multe produse care rămâneau nevândute. Ranchiuna urbană a atins asemenea proporții încât în unele zone, autoritățile şi-au exprimat îngrijorarea că orăşenii vor invada mediul rural şi vor recurge la violență pentru a-şi procura hrana de care aveau nevoie – ocazional, acest lucru chiar s-a întâmplat.[16]

Încercarea de a controla prețurile a forțat regimul să apeleze la o şi mai mare intervenție birocratică, ceea ce a dus la înstrăinarea sătenilor, pe care îi curtase atât de asiduu. Aceasta, pentru că statul intervenea prea mult în viața lor. Fermierii şi-au păstrat sau şi-au ascuns produsele, iar prețurile de pe piața neagră au crescut. În Haute-Savoie, acestea erau uneori de zece ori mai mari decât prețurile oficiale.[17] În martie 1942, regimul şi-a recunoscut incapacitatea de a eradica piața neagră, acceptând că aceia care au încălcat reglementările nu vor fi condamnați, atâta vreme cât acțiunile lor vizau satisfacerea necesităților familiei.[18] Toleranța tacită a pieței negre a creat totuşi zone gri, care au provocat neînțelegeri între populație şi autorități. Timp de două zile, în aprilie 1942, poliția a percheziționat fiecare pasager care a coborât din tren, în gara din Lille. În cursul acestei operațiuni, au confiscat 9.550 kilograme de cartofi, 170 kilograme de fasole, 120 kilograme de mazăre, 430 kilograme de grâu, 70 kilograme de carne, 230 de ouă şi 16 găini. Însă cei mai mulți pasageri transportau doar cantități mici de bunuri (între 10 şi 30 de kilograme), pentru uz propriu. Ei au considerat că au dreptul să-şi păstreze marfa, iar atmosfera din gară a devenit agitată. Astfel de situații s-au soldat adesea cu incidente grave.[19]

Penuria nu a afectat numai alimentele. Procurarea combustibilului a fost, de asemenea, o problemă majoră. Iarna anului 1940 a fost extrem de rece – la Paris, au fost şaptezeci de zile geroase –, iar cantitățile de cărbune erau foarte reduse. Lipsa benzinei a dus la apariția maşinilor alimentate cu gaz sau a celor care foloseau arderea lemnului (*gazogènes*). În Paris oamenii au apelat la bicicletele-ricşe (*vélo-taxis*). Din moment ce germanii au eliberat permise pentru doar 7.000 de autoturisme personale în tot Parisul,

străzile oraşului erau pustii. Aceasta a fost cea mai înfloritoare perioadă pentru biciclete. Dar nici acestea nu erau atât de uşor de achiziționat, pentru că erau supuse rechiziționării germane, iar penuria de cauciuc îngreuna înlocuirea pneurilor. Prețul bicicletelor a explodat şi a generat o piață neagră unde se vindeau cele furate.[20] În general, ocupația a reprezentat momentul unei economii *ersatz* (surogat): tălpi de lemn în loc de piele, ghinde la grătar în loc de cafea, frunze de floarea-soarelui în loc de tutun.

Popularizarea Revoluţiei Naţionale: propaganda

În această atmosferă de penurie şi fragmentare, Vichy a hotărât să îşi pună în aplicare Revoluția Națională. Împărțirea Franței în mai multe zone a complicat cele mai elementare sarcini ale guvernului. Miniştrii se aflau în Vichy, dar cei mai mulți dintre funcționarii lor publici erau în Paris. Menținerea contactului dintre ei depindea de cooperarea germană. Când germanii erau nemulțumiți de francezi, refuzau să le emită permise *Ausweis*. Yves Bouthillier şi René Belin, miniştrii finanțelor şi muncii, nu au avut voie să meargă la Paris între decembrie 1940 şi aprilie 1941. Astfel de restricții au devenit mai puțin severe în cursul anului 1941, însă Berthelot, ministrul transporturilor, care a călătorit la Bordeaux în octombrie 1941 fără permisiune, a fost somat să părăsească regiunea. Primul ministru autorizat să viziteze *Zone rattachée* a fost Pucheu, în septembrie 1941. Permisiunea de a transporta dosare peste linia de demarcație le era acordată doar anumitor funcționari publici. Germanii aveau de asemenea posibilitatea de a suspenda autorizarea şi de a asculta apelurile telefonice interregionale. Acest aspect a făcut ca funcționarii publici să aleagă să consemneze cel mai adesea pe hârtie, determinând producerea unei cantități enorme de documente. La fel ca toate celelalte, şi hârtia devenise un bun greu de găsit, iar oficialii erau instruiți să scrie pe ambele părți ale colilor. De asemenea, erau instruiți să îşi curețe de praf veiozele în mod regulat, pentru a economisi energie electrică.[21]

Să guvernezi în astfel de condiții reprezenta o realizare în sine, însă regimul a pretins că inaugurează o nouă epocă a eficienței administrative. Pétain a anunțat la 11 iulie 1940: „Neputința statului nu mai trebuie să paralizeze națiunea... Funcționarii publici nu se vor mai împiedica de reglementări stricte şi de controale excesive... Ei vor acționa mai rapid. Vom crea o Franță organizată”[22]. Realitatea a fost destul de diferită, aşa cum a rămas menționat într-un raport intern din 1941: „Vicepreşedintele Consiliului nu este informat cu privire la situația internă a țării... Miniştrii nu îşi controlează administrațiile, care cel mai adesea îi trădează. Rezultatul este că țara nu este nici administrată, nici guvernată”.

Una dintre principalele preocupări ale guvernului a fost câştigarea poporului de partea mareşalului, însă nici măcar nu avea posibilitatea de a le oferi oamenilor suficiente portrete. Ministerul de interne a ordonat ca portretul lui Pétain să fie afişat în toate clădirile publice, însă în februarie 1941 prefectul din Belfort s-a plâns că, dintre cele 392 portrete pe care le comandase cu patru luni în urmă, au sosit numai douăzeci![23]

Cu toate acestea, propaganda regimului căpătase o amploare fără precedent în Franța.[24] În ianuarie 1942 s-a raportat că pe zidurile oraşului existau atât de multe afişe, încât nimeni nu le mai citea.[25] Fusese atinsă o saturație. Efectul propagandei a fost, de asemenea, slăbit de conflictele interne ale facțiunilor. Până la 13 decembrie 1940, Laval a încercat să păstreze controlul asupra propagandei şi şi-a numit acoliții în poziții-cheie. Pentru a contracara influența lui Laval, Ménétrel a înființat *Amicale de France*. Odată ce Marion a preluat conducerea propagandei, a impus măsuri pentru atingerea unui anumit grad de consolidare, însă deşi preluase *Amicale*, echipele sale de propagandişti – *Amis du Maréchal* – au continuat să concureze cu delegații propagandei lui Marion. La întoarcerea lui Laval, Marion a fost marginalizat, deşi a fost păstrat în funcție, iar Laval şi-a reinstaurat echipa. Laval nu l-a suspectat pe Marion că ar fi fost lipsit de entuziasm în privința colaborării, însă întotdeauna a preferat să aibă control personal asupra tuturor aspectelor şi era mai împăcat cu folosirea metodelor

tradiționale de propagandă decât experimentând cu noi tehnici. Laval credea cel mai mult în puterea ziarelor.

În afara problemelor cauzate de aceste conflicte dezastruoase, propaganda Vichy concura, de asemenea, cu cea a germanilor. În doar doi ani, Ambasada Germaniei, mai puțin activă în acest domeniu decât *Propaganda-Abteilung*, a distribuit 17 milioane de broşuri, 10 milioane de circulare şi 400.000 de copii a 23 de postere.[26] Germanii au creat o agenție de presă, iar *Propaganda-Abteilung* a oferit instrucțiuni detaliate celor 350 de gazete sau reviste din zona ocupată. Pentru a contracara acest lucru, în noiembrie 1940, Vichy a preluat principala organizație independentă de presă din Franța, agenția Havas, care a fost redenumită Oficiul Francez de Informații (OFI). Cenzura Vichy a fost completată de un flux de instrucțiuni şi „note explicative" (*note d'orientation*) trimise de OFI.[27] Acestea au variat de la chestiuni de politică înaltă – instrucțiuni pentru a exagera descrierea unei întâlniri dintre Laval şi Goering şi altele pentru a minimaliza sărbătorirea armistițiului (11 noiembrie 1940) – până la detalii operaționale, care erau instrucțiuni de interzicere a comentariilor privind meniurile oferite mareşalului cu prilejul vizitelor sale în provincie (probabil din respect pentru lipsa de alimente a populației) sau menționarea, în 1941, a zilei sale de naştere (probabil pentru a nu le reaminti oamenilor vârsta sa).[28]

În decembrie 1940, cenzorii au instruit gazetele să transmită constant aceleaşi mesaje: „Doar prin repetarea continuă va da roade propaganda pentru Noua Ordine"[29]. De fapt, această repetare nu a făcut decât să ducă la plictisirea cititorilor. Până la începutul anului 1941, presa din sud şi-a pierdut dintre cititori, în special în favoarea ziarelor elvețiene. Dacă oamenii mai citeau totuşi presa, o făceau pentru a afla informații prețioase despre raționalizare. Când Marion a preluat controlul, a încercat să opereze un sistem mai flexibil, încurajând ziarele să prezinte ştirile în maniera cea mai potrivită pentru cititorii lor. După discursul lui Pétain în care vorbea despre „vântul rău", unele gazete au fost încurajate să sublinieze aspectele autoritariste ale discursului, pe când altele, să evidențieze conținutul său

social (atacul asupra trusturilor)[30]. Însă încercarea lui Marion de a permite o mai mare libertate de mişcare a eşuat, întrucât nu a putut opri miniştrii care interveneau pe cont propriu în vederea cenzurării unor materiale. În realitate, cenzura şi-a creat propriul avânt.[31]

Cum a reacționat presa din Zona Liberă la aceste condiții? Au existat 330 de titluri, inclusiv nouă cotidiene şi treizeci de săptămânale, precum şi o vastă presă regională, care au dispărut din Paris. Unele publicații, precum *Gringoire* sau *Action française*, se identificau în totalitate cu filosofia de bază a Regimului Vichy, şi dacă se întâmpla ca acestea să critice regimul, era din cauză că acesta nu avansa suficient de mult.[32] Cu toate acestea, Maurras a fost nevoit să se dea peste cap pentru a împăca sprijinul său pentru regim cu antipatia sa pentru Germania. El evita să noteze orice lucru pozitiv despre germani şi era evaziv de asemenea în privința colaborării, după cum reiese din următorul dialog din cartea sa *La France Seule*:

— Eşti partizan a ceea ce mareşalul numeşte „colaborare”?

— Nu e musai să fiu partizan.

— I te opui?

— Nici nu mă opun.

— Atunci, eşti neutru?

— Nu sunt nici neutru.

— Atunci, o accepți?

— Nu e musai nici să o accept, nici să mă opun.

Morala era că lumea trebuia să aibă deplină încredere în Pétain.[33]

Pentru acele gazete apărute din simpatie față de regim, precum *La Croix*, care era catolică, sau *Le Figaro*, care era liberal-conservatoare, sau pentru ziarele regionale de stânga, precum *Depêche de Toulouse* sau *Le Progrès de Lyon*, compromisurile editoriale erau inevitabile. Opoziția nu putea

fi exprimată altfel decât subtil. *Le Figaro* a publicat statutul evreiesc fără comentarii, iar aceasta era forma cea mai apropiată de un dezacord pe care şi-o putea permite o gazetă. *La Croix* a indicat editorialele care îi erau impuse, semnându-le „NC" („comunicat preluat"). Dar ziarele au riscat întotdeauna o eventuală suspendare a activității. Acest lucru s-a întâmplat cu *Le Figaro*, între 6 ianuarie şi 14 ianuarie 1942, pentru că s-a arătat prea favorabil în comentariul său despre Armata Roşie, şi cu *Le Progrès de Lyon*, în iunie 1942, deoarece a refuzat ca la raportul despre un raid britanic de bombardament asupra Boulogne-Billancourt să pună titlul „Englezii şi comuniştii se pun de acord să asasineze Franța".

După ce sudul a fost ocupat de către germani, în noiembrie 1942, câteva ziare şi-au suspendat activitatea: *Le Figaro* şi *Le Progrès de Lyon* la 12 noiembrie, iar *Le Temps,* la 29 noiembrie (prea târziu pentru a preveni interzicerea sa, după eliberare)[34]. Însă Pierre Limagne de la ziarul *La Croix* a justificat continuarea apariției acestei publicații, argumentând că „presa a trebuit să se cocoşeze atât de mult sub Pétain, încât Hitler nu poate fi cu mult mai rău". În aceste condiții, era mai bine să „apere fortăreața".[35] *Paris-Soir,* care a încercat să îşi suspende activitatea la 11 noiembrie, a fost forțat să-şi continue apariția, riscând altfel ca tot personalul său să fie deportat la muncă în Germania. A reacționat din nou, afişând pe prima pagină articole despre evenimente neînsemnate, păstrând ştirile progermane pentru paginile din interiorul publicației. În cele din urmă, şi-a întrerupt activitatea în mai 1943. Politica mai flexibilă pe care Marion o favorizase a fost implementată în ianuarie 1943, când publicațiile rămase au semnat un acord cu Vichy, care le permitea să prezinte ştirile aşa cum îşi doreau, cu condiția de a respecta direcția generală impusă de guvern. Acest sistem de autocenzură nu i-a ajutat să mențină loialitatea cititorilor.[36]

Propaganda prezentată în cinematografele din cele două regiuni principale era atât de diferită, încât s-ar fi putut crede că descrie două țări separate.[37] În zona ocupată, cinematografele erau obligate să prezinte ştiri germane. La început, acestea erau foarte grosolane, vorbitorul care

denunța *Mers el Kébir* având un accent german. Prin urmare, germanii au înființat o agenție care să producă versiuni franceze ale ştirilor lor, sub numele de *Actualités mondiales*. În zona neocupată, Vichy a forțat cele trei companii de ştiri existente să fuzioneze într-o singură organizație, *France-Actualités*. Organizația germană *Actualités mondiales* îşi dedica cea mai mare parte a timpului propagandei antibritanice şi ştirilor despre război. În ştirile de la Vichy însă, lumea exterioară era în mare parte absentă. Singurele țări care păreau să existe erau Spania şi Elveția. Dacă urmărim astăzi acele ştiri, s-ar putea să nici nu ne dăm seama că la acea vreme se derula un război european. Ei au reprezentat o Franță paşnică şi rurală, oferind o acoperire extinsă vizitelor lui Pétain în provincie şi rapoartelor cu privire la tradițiile franceze şi meşteşugarii francezi. Au existat, de asemenea, multe ştiri despre Imperiu. Buletinele de ştiri din cele două zone aveau în comun doar faptul că ignorau prezența germanilor, cu excepția materialelor oferite de *Actualités mondiales* despre soldații germani care ajută femeile şi copiii francezi.

Guvernul Vichy nu era mulțumit de faptul că buletinele sale de ştiri erau urmărite doar de o jumătate din populația țării. După negocieri prelungite, în august 1942 a fost înființată o companie unică, cu drepturi exclusive de editare şi distribuire a tuturor buletinelor de ştiri din Franța. Consiliul de administrație al companiei era format din doi germani şi trei francezi, cu un buget 60% francez, însă, din moment ce preşedintele său francez, Henri Clerc, era dedicat colaborării, ştirile s-au aliniat mai mult viziunii Germaniei decât viziunii Vichy-ului.

O astfel de fuziune nu s-a întâmplat şi în propaganda radiofonică. Germanii şi-au înființat propriul post de radio la Paris, cu personal şi conducere franceze. Emițătoarele sale permiteau ca frecvența postului să fie prinsă în aproape toată țara. Vichy nu a avut niciun control asupra conținutului, deşi germanii au permis două emisiuni zilnice care să transmită buletinele de ştiri ale Vichy. Radioul Național Vichy, cu emițătoare în unele oraşe din sud, avea o rază de acțiune mai puțin extinsă. Stilul celor două posturi de radio

nu ar fi putut fi mai diferit. Radio Paris, condus de o echipă mai tânără, difuza cântăreți şi muzicieni francezi şi dezvolta stiluri inovatoare de radiodifuziune. Una dintre inovațiile sale a fost cartea poştală Busolă, pe care ascultătorii erau invitați să îşi scrie opiniile, care erau apoi citite în direct. Acest program s-a dovedit a fi atât de popular, încât era difuzat de două ori pe săptămână, la ora de vârf. Prin comparație, Radio Vichy era pedant şi lipsit de imaginație, iar ascultătorii îl considerau plictisitor.[38]

Înclinația politică a celor două posturi era, de asemenea, diferită. Radio Paris difuza o propagandă subtilă pentru noua Europă, antisemitism virulent, ridiculizare batjocoritoare a conservatorismului de la Vichy şi, după 1941 iunie, antibolşevism. În ziua în care germanii au invadat Rusia, Radio Paris a aplaudat acest conflict „eliberator", pentru a scăpa Europa de „coşmarul bolşevic care a bântuit-o vreme de douăzeci de ani". Radio Vichy a anunțat doar un eveniment „de mare importanță", al cărui rezultat era „imprevizibil". Vichy a raportat desfăşurarea războiului pe frontul de est într-o manieră detaşată, ca şi cum ar fi descris un eveniment petrecut în trecutul îndepărtat. În afară de această eschivare specifică de la realitate, Radio Vichy nu îşi însuşise o direcție clară de propagandă. Mai multor organizații ale Regimului Vichy le-a fost acordat propriul timp de emisie – Legiunea avea cinci minute pe zi, iar Comisariatul pentru Tineret, cu un program numit *Radio jeunesse*, *Secretariatul familiei, avea un interval dedicat –,* iar acest lucru l-a făcut pe Darlan să se plângă în martie 1942 că această suprapunere de sunete discordante din titlu îi îndepărta pe ascultători.[39]

Intermediari

În ciuda acestor contradicții interne, Vichy a creat un stil politic distinctiv. Atunci când Jean Guéhenno a sosit de la Paris pentru prima sa vizită în zona neocupată, în iunie 1942, a găsit „o țară ciudată, un soi de principat, în care toată lumea pare să fie uniformă, de la copii de şase ani înregimentați în «grupuri de tineri», până la veterani de război

care poartă *francisques* sau însemnele Legiunii. Unde este spiritul francez în toate acestea?”[40] Obsesia Vichy-ului pentru festivalurile publice regizate, ritualuri şi fast era o încercare de a dezvolta o nouă cultură politică. Predarea istoriei în şcoli a fost reformată pentru a minimaliza sensul Revoluției.[41] Deşi 14 iulie a rămas o sărbătoare publică oficială, semnificația sa a fost reinterpretată. Nu mai era o zi de sărbătoare, care comemora căderea Bastiliei, ci era, aşa cum a spus Pétain în 1941, o zi de „meditare” asupra necazurilor Franței – a celor pieriți în război, a prizonierilor din Germania, a oraşelor ruinate – şi a speranțelor ei de recuperare. Nu avea să mai existe „agitație pe stradă”. Până şi acest lucru era considerat a fi exagerat de către Maurras sau de către fasciştii de la *Je suis partout,* care ar fi vrut ca data de 14 iulie să fie ştearsă din calendarul oficial.

După ce a minimalizat importanța zilei de 14 iulie, Vichy şi-a dezvoltat propriul calendar al comemorărilor. Cele mai importante trei evenimente aveau loc în luna mai. Din moment ce acesta era, de asemenea, în mod tradițional, sezonul ritualurilor rurale ale renaşterii şi fertilității, s-a potrivit cu retorica folclorică şi regionalistă a regimului. 1 Mai, care înainte de 1940 fusese o sărbătoare a clasei muncitoare, a devenit acum Festivalul muncii – nu mai era, în cuvintele lui Pétain, un „simbol al diviziunii şi al urii”, ci unul al „unirii şi prieteniei”. Festivalul Ioanei d’Arc, care avea loc în prima duminică de după 8 mai, era sărbătorit încă de la canonizarea lui Ioanei d’Arc în 1920, însă importanța sa a fost sporită de Vichy. Aceasta reprezenta o ocazie de a rememora faptul că inamicul ereditar al Franței nu se schimbase de peste şase sute de ani. În cele din urmă, Ziua mamei, în ultima duminică din mai, a devenit ocazia unei campanii masive de propagandă. Aceste *fêtes* au celebrat principiile directoare ale regimului: Muncă, Familie, *Patrie*.[42]

Un rol central în ceremonialul public al regimului a fost jucat de Legiune. Legionarii, dichisiți cu beretele lor, sunt printre cele mai cunoscute reprezentări în fotografiile din vremea aceea. Festivitățile de aniversare a fondării Legiunii, pe 28-31 august, când legionarii şi-au reînnoit solemn jurământul, au punctat o altă dată-cheie în calendarul Vichy.

Legionarii erau instruiți să promoveze mesajul Revoluției Naționale, însă zelul lor propovăduitor era contraproductiv. Liderii Legiunii locale au provocat iritare, acționând ca niște justițiari de rând. Aceştia le reproşau prefecților că portretele mareşalului nu erau afişate în mod vizibil sau îi denunțau pe învățătorii care nu erau entuziasmați în legătură cu Revoluția Națională. Unii prefecți depuneau liste la Legiune cu nominalizările pentru posturi locale, evitând astfel problemele ulterioare.[43] Caracterul oficios al Legiunii era deosebit de opresiv în comunitățile mici. În satul lui Jean Guéhenno, preşedinte al Legiunii era farmacistul, care „şi-a petrecut ultimii doi ani compensând faptul că, în toată viața sa de până atunci, nu exercitase nicio influență". Vicepreşedinte era frizerul local, care mințea că este ocupat ori de câte ori Guéhenno se prezenta pentru o tunsoare: „În cele din urmă, am înțeles. El vrea să-mi taie capul, dar nu şi părul. El se bazează pe reputația pe care i-o va conferi acest lucru, atunci când va ajunge la urechile notabililor regiunii".[44]

Oricare ar fi fost neajunsurile sale, Legiunea a fost destul de eficientă în sabotarea altor organizații create pentru a propovădui „evanghelia" Revoluției Naționale. *Comité du rassemblement national* a fost născut mort, deoarece Legiunea nu dorea să coopereze cu acesta.[45] *Amicale de France* a avut mai mult succes, cel puțin pe hârtie. *Amis du Maréchal* pretindea că are sedii în patruzeci şi cinci de oraşe din zona liberă şi 600.000 de abonați la publicația sa, *Bulletin*. Spre deosebire de Legiune, era autorizat să funcționeze în zona ocupată. În două districte din Normandia, Eure şi Seine-Inférieure, ar fi avut între 11.000 şi 15.000 de membri la sfârşitul anului 1942. Aceste afirmații par însă optimiste, iar insuficiența referirilor la *Amicale* în studiile locale sugerează că impactul a fost neglijabil.[46] Cea mai importantă încercare de a crea o organizație de propagandă eficientă a fost rețeaua lui Marion de delegați ai propagandei regionale. Numai în districtul Bouches du Rhône (cu excepția Marsiliei), nouăzeci de persoane au lucrat pentru serviciile de propagandă ale lui Marion. În vara anului 1941, au circulat 60.000 de circulare şi 7.000 de postere care reproduceau discursul lui Pétain din 12 august, iar între

iunie 1941 şi februarie 1942, aceste servicii au organizat 350 discursuri sau prelegeri.[47] Însă această activitate intensă a întâmpinat ostilitate locală din partea Legiunii, iar cea mai mare parte a acesteia a trecut neobservată.[48]

Conştient de faptul că mesajul său nu ajungea la oameni, în toamna anului 1941, regimul a creat *commissaires du pouvoir*. Aceştia reprezentau un corp de funcționari, care urmau să fie recrutați din afara administrației şi să călătorească prin țară, inspectând abuzurile puterii de stat şi oferind despăgubiri în situațiile în care era necesar. Totuşi, în cele din urmă, toți *commissaires* proveneau din administrație, cu excepția unui sindicalist, a cărui numire în funcție a şocat Legiunea, pentru că acesta fusese francmason. *Commissaires* s-au dovedit a fi atât de ineficienți, încât nici măcar nu meritau efortul de a fi desființați.[49] Aceste inițiative nesfârşite ale propagandei însemnau că, în multe oraşe, regimul era uneori reprezentat de numeroşi purtători de cuvânt diferiți: liderul Legiunii locale, un delegat al propagandei, un delegat al Secretariatului Tineretului, şi aşa mai departe.[50] Acest lucru nu a înlesnit nicidecum coerența comunicării.

Una dintre organizațiile de care regimul s-ar fi putut folosi pentru a mobiliza sprijinul a fost PSF a lui La Rocque, singurul partid care i-a supraviețuit dezintegrării din 1940, păstrându-şi structura mai mult sau mai puțin intactă. În august 1940, La Rocque a schimbat numele partidului în *Progrès social français* (PSF), ceea ce înseamnă că acum se limita la activități filantropice şi sociale. Având în vedere că retorica Regimului Vichy era similară cu cea a PSF din anii 1930 – mottoul „Muncă, Familie, *Patrie*” îi aparținea lui La Rocque –, ar fi fost firesc să încerce să se folosească de cadrele lui La Rocque. Acesta a încercat în diferite ocazii să îşi ofere serviciile, însă nici măcar nu a fost în măsură să obțină o audiență la Pétain, care nu dorea să îşi împărtăşească gloria cu nimeni altcineva. A existat o mare suspiciune în privința lui La Rocque, care a ținut mereu cu dinții de independența sa. El a privit Legiunea ca fiind parțial îndreptată împotriva lui, însă nu i-a oprit pe membrii PSF de

a se alătura acesteia. Şase lideri de district ai Legiunii făceau parte din PSF.

La Rocque a primit în cele din urmă o audienţă la Pétain în septembrie 1941, în momentul în care Pucheu prospecta ideea de a înfiinţa un partid unic. El a vrut să îl convingă pe La Rocque să accepte fuziunea PSF cu Legiunea. Deşi La Rocque avea să consimtă, el a fost de acord să coopereze cu Legiunea, probabil drept modalitate de a evita dizolvarea PSF. De asemenea, a primit o funcţie de consilier în cabinetul lui Pétain. Însă apropierea tactică a lui La Rocque de Vichy s-a încheiat curând, deoarece devenise clar că nu avea intenţia de a permite ca PSF să fie absorbit de regim.[51]

Pe lângă Legiune, Vichy s-a bazat şi pe o serie de organizaţii parapolitice pentru a-şi promova mesajul. Cea mai importantă dintre acestea a fost *Secours National*, o organizaţie caritabilă fondată în 1914 pentru ajutorarea victimelor războiului, condusă de Robert Garric pe tot parcursul ocupaţiei. Parţial finanţată de stat, *Secours National* a strâns de asemenea bani din vânzarea portretelor lui Pétain. Această iniţiativă s-a numit *Entre-Aide d'Hiver du Maréchal* (Ajutorarea mareşalului pe timp de iarnă). A fost încercarea Vichy-ului de a exploata starea de spirit caritabilă şi solidară care se născuse din situaţia refugiaţilor, în 1940. Aceeaşi funcţie a fost îndeplinită şi de omniprezentele Comitete de ajutorare a prizonierilor de război, care existau în fiecare district regional.

Această propagandă a fost îndreptată în special către copii, care erau îndemnaţi să „adopte" un prizonier de război. Ei au fost, de asemenea, îndemnaţi să atenueze criza alimentară, prin renunţarea la ghinde şi castane, sau să participe la eradicarea gândacilor de Colorado (*doryphores*), care sosiseră recent din America. (Acest lucru s-a întors împotriva instigatorilor săi atunci când termenul *doryphore* a intrat în argou ca sinonim pentru german.) În toamna anului 1940, profesorii au fost instruiţi să îşi organizeze elevii pentru a culege fructe sălbatice. Acest lucru s-a întâmplat, însă fructele au fost lăsate să putrezească, în loc să fie distribuite. În anul următor, entuziasmul pentru această campanie se diminuase. Ca în multe alte cazuri, Vichy şi-a risipit capitalul

inițial de bunăvoință, în acest caz, printr-o ineficiență birocratică.[52]

Represiune şi administraţie

Propaganda a fost însoțită de represiune. În vremea Regimului de la Vichy, Franța era o societate polițienească – una dintre moştenirile sale pentru Franța contemporană a fost introducerea cărților de identitate. În medie, în fiecare săptămână erau deschise aproximativ 350.000 de scrisori. Numai în decembrie 1943 au fost interceptate aproximativ 2,5 milioane de scrisori, 1,8 milioane de telegrame şi 21.000 de conversații telefonice.[53] Din acest motiv deținem atât de multe informații cu privire la opinia publică din vremea ocupației.

Înainte de vizita de două zile a lui Pétain la Marsilia, în decembrie 1940, poliția a efectuat 20.000 de arestări preventive ale unor posibili scandalagii, care au fost ținuți în închisori sau pe vapoare, în cazărmi şi cinematografe care fuseseră ocupate în acest scop. Înainte ca Pétain să sosească la Toulouse, în iunie 1942, prostituatele au fost arestate şi trimise în tabăra din Récébedou. Aceasta este o latură a vizitelor lui Pétain care nu a fost dezvăluită în jurnalele de ştiri aplaudate în cinematografe.[54] În ianuarie 1943, Marsilia a fost locul unei alte operațiuni majore a poliției, atunci când germanii au insistat asupra curățării şi apoi distrugerii vechiului port. Aproximativ 9.000 de polițişti au fost aduşi pentru a suplimenta forțele locale, au fost verificate într-o săptămână 400.000 de identități, iar aproape 6.000 de persoane au fost reținute. Aceasta a fost cea mai mare operațiune de poliție din istoria Franței.[55]

În perioada aprilie-iulie 1941, au fost promulgate unsprezece legi majore sau decrete în scopul reorganizării forțelor de ordine. Rezultatul a fost crearea unei forțe de poliție naționale, pentru prima oară în Franța. În oraşele cu o populație de peste 10.000 de locuitori, poliția a fost luată de sub controlul municipal şi trecută în subordinea statului (a prefecților).[56] O altă lege a creat GMR (*Groupes mobile de réserve*), o nouă armată, specializată în controlul mulțimii

(strămoşul CRS-ului de astăzi). *Brigades spéciales* (BS), care au fost reactivate în august 1941 pentru a urmări comuniştii, au fost suplimentate în 1942 prin crearea unei a doua divizii (BS2), care era specializată în vânarea membrilor imigranți ai Rezistenței.[57]

În plus față de această consolidare a poliției tradiționale, au fost înființate o serie de forțe de ordine paralele. Primele dintre acestea au fost *Groupes de protection*, conduse de colonelul Georges Groussard, concepute ca un fel de gardă pretoriană a lui Pétain. Însă la sfârşitul anului 1940 au fost desființate, conform instrucțiunilor germanilor, din cauza implicării lor în complotul împotriva lui Laval. După transformarea regimului într-unul represiv, în vara anului 1941, Pucheu a creat trei noi servicii de poliție, în octombrie: Poliția anticomunistă (SPAC), Poliția Evreiască (PQJ) şi Poliția societăților secrete (SSS) – de exemplu, francmasonii. Aceste servicii aveau angajați antisemiți profesionişti sau activişti colaboraționişti, al căror zel compensa ceea ce le lipsea din punct de vedere profesional – un alt indiciu al incertitudinii delimitării dintre Regimul de la Vichy şi colaboraționism.

Atunci când Bousquet a preluat poliția, în 1942, a încercat să slăbească aceste noi forțe polițieneşti. În iulie 1942, PQJ a fost redenumită Divizia de investigații şi inspecție (SEC) şi şi-a redus competențele. SPAC era mai greu de fisurat, din moment ce directorul PPF, Charles Detmar, era foarte apreciat de SD-ul german. Dar în luna august, a fost absorbit de vechea poliție şi a devenit Serviciul de represiune a activității antinaționale (SRMAN). Motivul lui Bousquet în trecerea acestor organizații sub controlul statului a fost dintr-o rațiune administrativă, şi nu vreo obiecție ideologică sau sentimentală față de activitățile lor. El a fost iritat că PQJ a efectuat arestări ale evreilor pe care nu era autorizată să le facă. Metoda sa de neutralizare a acestor rivali a fost de a le arăta că poliția oficială putea efectua aceste misiuni cu mai multă pricepere. Astfel, dușmanii desemnați ai Regimului Vichy – evreii sau comuniştii – nu au fost doar victimele zelului competitiv dintre francezi şi germani, ci şi ale rivalităților instituționale din cadrul Regimului Vichy.[58]

Reafirmarea de către Bousquet a autorității administrației tradiționale, după încercarea lui Pucheu de a politiza aparatul de stat, arată cât de greşită ar fi o caracterizare a Regimului Vichy ca fiind apropiat ideologiei fasciste, în 1942. Regimul a devenit cu siguranță mai represiv în 1942, însă fascismul presupune mai mult decât represiune. Spiritul politicilor lui Pucheu şi Marion în 1941 fusese mai fascist decât cel al politicilor lui Laval şi Bousquet, din 1942. Chiar şi sub Pucheu, coloana vertebrală a regimului a rămas birocrația statului francez. În ciuda promisiunilor unei administrații mai suple, numărul angajaților de stat s-a ridicat de la 650.000 în 1939, la 900.000 în 1944.[59]

Cel puțin până la sfârşitul anului 1942, poliția i-a fost loială regimului.[60] Anticomunismul Regimului Vichy şi ostilitatea acestuia față de străini au atins o coardă sensibilă a poliției. Ei arestaseră deja comunişții în ultimele etape ale celei de-A Treia Republici, iar din acest punct de vedere noul regim nu reprezenta o schimbare majoră, la început. Dacă poliția a fost totuşi nemulțumită de Vichy, acest lucru s-a întâmplat din motive mai degrabă practice decât politice. Chiar înainte de impunerea STO şi de expansiunea rezistenței, în 1943, volumul de lucru crescuse semnificativ. Menținerea pieței negre în frâu era în sine o ocupație cu normă întreagă. Citirea sacilor întregi de scrisori cu denunțuri nu era doar demoralizatoare, dar consuma şi foarte mult timp. Aceste scrisori trebuiau investigate, iar acuzațiile se dovedeau a fi, de cele mai multe ori, lipsite de temei. Această muncă nu era pe placul polițiştilor, mai ales că scrisorile îi denunțau adesea chiar pe ei ca fiind francmasoni sau comunişti.

Poliția nu a beneficiat de nicio creştere a resurselor pentru a face față noilor poveri. Un şef al poliției din Clermont s-a plâns că oamenii săi nu aveau fluiere, bastoane, cătuşe, uniforme noi şi nici pantofi potriviți. Poliția ducea, de asemenea, lipsă de personal. Mulți polițişti se aflau în taberele de prizonieri de război şi era dificil să fie înlocuiți. O campanie de recrutare cu sloganul „*Police nationale, Révolution nationale*” a reprezentat un asemenea eşec, încât în noiembrie 1941 Darlan a ordonat ca sintagma „Revoluția Națională” să fie eliminată de pe afişe... Ideea că poliției i s-a

oferit un rol mai politic decât avea în timpul Republicii i-a descurajat cu siguranță pe eventualii recruți.

Poliția nu a apreciat nici crearea noilor forțe de ordine suplimentare. Erau nemulțumiți de RMN pentru că erau mai bine plătiți și au considerat că poliția antisemită este o pacoste. Pentru că poliția care acționa împotriva evreilor fusese autorizată doar să culeagă informații despre infracțiuni și să recomande poliției ce acțiuni să întreprindă, aceștia îi trimiteau în mod constant pe piste greșite. În 1942, poliția a început să devină demoralizată și nostalgică după Republică, perioadă în care condițiile lor de muncă fuseseră mai bune. La o demonstrație a Rezistenței organizată la Marsilia, la 14 iulie 1942, toleranța poliției față de manifestanți a fost suficient de flagrantă cât să stârnească furia colaboraționiștilor și să fie lăudați la BBC. Acesta era un avertisment pentru regim că nu se putea baza pe poliție pe termen nelimitat. Cu toate acestea, înainte de 1943, gradul de nemulțumire a poliției nu trebuie exagerat.

Vichy putea conta, de asemenea, pe loialitatea judecătorilor și a magistraților. Acest lucru nu trebuia în mod necesar să fie luat de-a gata, având în vedere cât de puțin interes exista pentru politețurile legale, mai ales odată ce Pucheu a devenit ministru de interne. În august 1942, un observator german a remarcat aprobator că, în misiunea sa de urmărire a comuniștilor, Vichy părea pregătit să „abandoneze concepțiile sacrosancte ale legii franceze tradiționale”.[61] Cel mai izbitor exemplu în acest sens a fost Legea Secțiunilor Speciale, promulgată la 23 august, pentru a permite acționarea promptă împotriva „comuniștilor și anarhiștilor”. Această lege a fost antedatată la 14 august, astfel încât să poată fi aplicată retroactiv. Două săptămâni mai târziu, a fost înființată o instanță specială – Tribunalul de stat – pentru a judeca acte care pun în pericol „unitatea și securitatea” statului. Această instanță putea dispune aplicarea imediată a pedepsei cu moartea, fără posibilitatea de a face apel. Barthélemy, ministrul justiției, care s-a arătat rezervat în privința acestor măsuri, și-a exprimat îngrijorarea că ar fi imposibil să se găsească judecători care să servească în aceste tribunale. Îngrijorarea lui era nejustificată.

Pentru a asigura supunerea în fața regimului, Vichy nu a avut nevoie să efectueze o epurare semnificativă a personalului judecătoresc.[62] Nu s-a întâmplat ca unii judecători să-şi piardă slujbele, ci mai degrabă unele cariere au fost accelerate, fiind promovați aceia care erau cunoscuți – în cuvintele lui Barthélemy – pentru „fermitatea caracterului şi devotamentul lor față de stat". Niciun judecător sau magistrat nu a protestat public cu privire la noile îndatoriri pe care trebuia să le îndeplinească. Unul singur, Paul Didier, a refuzat să depună jurământul de loialitate pentru Pétain şi a fost imediat demis; altul, care a încercat să restricționeze jurământul doar la persoana mareşalului, a fost suspendat.[63] Cu toate acestea, nu au fost aplicate sancțiuni împotriva judecătorului care a refuzat să prezideze Secțiunea Specială de la Paris din august 1941, iar ulterior acesta a primit promovarea care i se cuvenea. Prin urmare, deşi exista posibilitatea de a se distanța de regim, puțini judecători au ales să facă acest lucru, mai ales înainte de 1943. Obediența avea rădăcini adânci, iar majoritatea judecătorilor împărtăşeau prejudecățile anticomuniste generale. Până la urmă, măsurile excepționale împotriva comuniştilor debutaseră în timpul celei de-A Treia Republici. Judecătorii erau, de asemenea, susceptibili în fața credinței că țineau justiția franceză departe de intervenția Germaniei.

Este greu să discutăm la nivel general, dincolo de acest punct. Responsabilitatea Secțiunilor Speciale varia considerabil. Secțiunea specială din Douai a judecat 550 de cazuri şi a pronunțat cinci condamnări la moarte, în timp ce cea din Bourges a examinat douăzeci şi opt de cazuri şi nu a pronunțat pedepse cu moartea. În total, au fost pronunțate treizeci şi trei de condamnări capitale, dintre care doar una a fost executată, iar 129 de persoane au fost condamnate la muncă silnică pe viață şi 1.130 de persoane, la muncă silnică pentru perioade determinate. Totuşi, ar fi greşit să credem că activitatea acestor instanțe se referă în cea mai mare parte la reprimarea comunismului. Din cele optzeci şi două de cazuri judecate de Secția Specială Caen, doar şapte se refereau la infracțiuni comise de comunişti, iar trei sferturi se refereau la

furtul animalelor sau la furtul conținutului coletelor trimise prizonierilor de război.

Loialitatea afișată de poliție și de sistemul juridic a fost reprezentativă pentru administrație în ansamblul ei. Birocrația a funcționat fără probleme și a pavat drumul. Pentru prima dată de la cel de-Al Doilea Imperiu, funcționarii publici de rang înalt trebuiau să depună un jurământ de loialitate față de șeful statului. Cea mai importantă ceremonie a avut loc la 19 februarie 1942, când toți prefecții s-au adunat la Vichy pentru a depune acest jurământ. Regimul i-a descurajat pe prefecții zeloși de la a-și convinge subalternii să depună acest jurământ. Temerea era că acest lucru ar putea să devalorizeze jurământul sau că numărul refuzurilor va crește într-o manieră stânjenitoare.[64]

Este dificil pentru administratorii oricărui sistem să se desprindă de obiceiul obedienței – după cum a declarat Peyrouton, un administrator devenit ministru, în procesul său de după încheierea războiului: „Nu mi-am pus întrebări. Repet: nu sunt republican, nu sunt antirepublican, sunt un agent, un funcționar. Dacă ar fi trebuit să-mi pun astfel de întrebări în treizeci și cinci de ani de serviciu, ar fi trebuit să fi făcut acest lucru de treizeci și cinci de ori."[65] Înalții funcționari publici au fost atrași de presupusul angajament al regimului față de eficiența administrativă. Multe dintre reformele guvernului Vichy, inclusiv crearea unei forțe naționale de poliție, au fost măsuri pe care politicienii au încercat să le adopte vreme îndelungată.[66] Unele ramuri ale administrației au fost mai expuse situațiilor neplăcute din punct de vedere moral decât altele. Era mai ușor pentru un tânăr funcționar din Ministerul Finanțelor, precum Maurice Couve de Murville, să-și păstreze conștiința curată decât pentru un tânăr funcționar din administrația prefectului, precum Maurice Papon. Însă oficialitățile nu au avut de ales doar între obediență și refuz. Înalții funcționari publici de la Ministerul Educației au descoperit că nu le este dificil să-i saboteze ideile lui Bonnard – mai ales ținând cont de faptul că Bonnard nu era preocupat de detaliile administrației și uneori, atunci când lucra cu documente, obișnuia să agite un pendul deasupra lor. Cel mai sigur mod de a-l convinge să

aprobe o politică era de a-i spune că fusese concepută după modelul german.[67]

Bonnard nu era greu de păcălit. În alte situații, oficialii au intrat într-un fel de exil intern. Aceasta a fost tactica adoptată de François Bloch-Lainé, un oficial al Ministerului Finanțelor, căruia Bichelonne i-a cerut să pregătească un inventar statistic al industriei franceze. Entuziasmat de această şansă de a remedia neajunsurile evidente ale Franței în privința informațiilor statistice, Bloch-Lainé a întrebat cum vor putea fi păstrate aceste statistici ascunse de germani. Răspunzându-i-se că informațiile urmau să le fie furnizate atât francezilor, cât şi germanilor, el însuşi şi-a asumat o misiune mai puțin interesantă, dar, în acelaşi timp, mai puțin expusă.[68] Doar ocazional oficialii au refuzat fără ocolişuri să execute ordinele primite. În ianuarie 1943, Joseph Rivalland, prefectul regional al Marsiliei, a refuzat să le ofere germanilor o listă cu ostatici. În schimb, şi-a oferit doar propriul nume. El a fost demis fără întârziere şi detaşat la Cour des Comptes.[69]

Prefecții: „Propagandiști ai Adevărului”

Cazul lui Rivalland este renumit datorită rarității sale. În general, administratorii francezi îşi executau ordinele cu eficiență. Iar prefecții făceau parte cu adevărat din această categorie de oficiali ai statului care au personificat autoritatea în cadrul districtelor regionale, încă de la înființarea acestora de către Napoleon. Prefecții erau infinit mai importanți pentru Vichy decât oricare dintre inovațiile regimului. În această privință, acesta semăna mai mult cu cel de-Al Doilea Imperiu decât cu Germania nazistă. O circulară din octombrie 1940 i-a informat pe prefecți că urmau să fie „propagandişti ai adevărului, ai speranței şi ai acțiunii eliberatoare, apărătorii unei Franțe măcinate de douăzeci de ani de erori şi absurdități”.

În vara şi toamna anului 1940, treizeci şi cinci de prefecți au fost demişi (printre ei aflându-se şi Jean Moulin). Prefecții care au rămas în funcție au fost mutați în alte districte, în cazul că ar fi devenit prea dependenți de influențele locale.

Până la finalul lunii august 1940, numai douăzeci şi şapte de prefecţi (din optzeci şi şapte) mai rămăseseră în districtul în care fuseseră numiţi în vremea Republicii, iar până în iulie 1941 numărul acestora scăzuse la cinci. A existat o încercare timidă de a atrage „sânge proaspăt", 18% dintre noii prefecţi fiind recrutaţi din afara corpului prefecturii, dintre care şapte chiar din cadrul forţelor armate. Pucheu a dorit, de asemenea, ca prefecţii să fie supuşi unei reeducări politice pentru a „scăpa de toate aspectele formării lor intelectuale care i-ar putea împiedica să susţină mişcarea de renovare naţională".[70]

Puterile prefecţilor au fost extinse şi li s-a oferit o nouă uniformă, cu o panglică aurie (un alt detaliu imperial), pentru a le spori prestigiul. Cu toate acestea, rolul lor în cadrul Regimului Vichy nu era de invidiat. Pe lângă evitarea intervenţiilor din partea Legiunii sau a delegaţilor de propagandă, aceştia au fost, de asemenea, subminaţi de crearea prefecturilor regionale, în aprilie 1941. Rolul prefecţilor regionali era de a remedia problemele de aprovizionare prin reducerea autonomiei districtuale. Însă între ei şi prefecţii obişnuiţi existau probleme nerezolvate în ceea ce privea jurisdicţia. Prefecţii s-au trezit din ce în ce mai covârşiţi de birocraţie. Mărunţişurile administraţiei de zi cu zi nu le lăsau prea mult timp la dispoziţie pentru a fi „propagandişti ai adevărului". Era cu atât mai dificil pentru ei să lucreze eficient, având în vedere faptul că erau mutaţi în permanenţă. Deşi cele mai multe transferuri şi demiteri au avut loc în 1940, acestea s-au produs pe scară largă şi în şase alte ocazii. Un district obişnuit avea trei sau patru prefecţi într-o perioadă de doar patru ani.

Influenţa prefecţilor din zona ocupată a fost de asemenea slăbită de ocupanţii germani. Fiecare prefect s-a confruntat în microcosmosul său cu problema regimului în ansamblul lui. Dilema care apărea de fiecare dată era dacă era mai potrivit să coopereze cu germanii, pentru păstrarea suveranităţii franceze, sau să-i obstrucţioneze, cu riscul de a provoca intervenţii din partea germanilor.[71] În privinţa anticomunismului însă, mulţi prefecţi împărtăşeau sentimentele germanilor. Primele arestări ale comunişţilor,

din toamna anului 1940, nu au avut loc sub presiunea Germaniei. Uneori, într-adevăr, autoritățile franceze au simțit că nu s-au bucurat din plin de sprijinul german, din cauza Pactului Ribbentrop-Molotov. Până în iunie 1941, represiunea anticomunistă a fost cea mai dură în sud, acolo unde Vichy deținea mai mult controlul, şi cea mai puțin severă în *Zone rattachée*, unde Vichy exercita cea mai mică influență. Autoritățile germane din Nord au refuzat să îi permită prefectului să înființeze un lagăr special pentru comunişti.[72] Odată ce anticomunismul a devenit şi o prioritate germană, poliția franceză şi cea germană au cooperat la nivel local în cadrul represiunii anticomuniste, chiar înainte de formalizarea acordurilor dintre Bousquet şi Oberg, în august 1942. Prefectului din Nord i-a fost aprobată tabăra de internare, în septembrie 1941. Taberele au fost înființate în Loiret, în aprilie 1941, şi în Saône-et-Loire, în martie 1942.[73]

Relève şi STO au forțat autoritățile franceze să colaboreze mai strâns la nivel administrativ, pe plan local. Într-o reprezentare perfectă a sindromului „River Kwai", prefectul din Loiret a raportat în toamna anului 1942 că „am încercat să protejăm muncitorii împotriva despotismului şi să le arătăm autorităților locale ale ocupației o demonstrație a eficienței administrației franceze". *Feldkommandant*-ul local a notat într-un raport atitudinea „exemplară". Germanii au jonglat cu obsesia franceză față de suveranitate, prin oferirea unor recompense pentru comportament adecvat. În mai 1943, reprezentantul lui Sauckel l-a asigurat pe acest prefect de faptul că germanii vor lăsa implementarea STO în seama francezilor, ademenindu-i astfel cu o momeală, pentru a-i încuraja să coopereze: „Succesul operațiunii ar putea (cauza)... o atenuare accentuată a intervenției administrației armatei germane în problemele interne ale Franței... Rezultatul acestei operațiuni va reprezenta o piatră de hotar în capacitatea administrației franceze de a-şi îndeplini sarcinile în mod independent".[74]

Vreme de cel puțin doi ani, germanii au avut puține plângeri cu privire la prefecți. S-a raportat chiar la sfârşitul anului 1942 că „spiritul colaborării" înalților oficiali francezi evolua

într-o manieră favorabilă. În cursul turneului de prelegeri din sud, în anul 1942, profesorul Grimm a fost impresionat de amabilitatea şi atitudinea prietenoasă a prefecților care l-au întâmpinat.[75]

Doar despre un număr mic de prefecți, care erau ghidați de o ostilitate ideologică față de comunişti, evrei şi masoni, se poate spune că ar fi colaborat cu entuziasm (Chiappe în Gard). Mai mulți au fost entuziasmați de Revoluția Națională (Morane în Loiret, Carles în Nord), dar lipsiți de compasiune față de germani. În orice caz, cei mai mulți şi-au îndeplinit îndatoririle mai degrabă în spiritul profesionalismului, decât al zelului politic. Ceea ce a îngreunat sarcina prefecților a fost că distrugerea democrației locale i-a lăsat să opereze într-un vid administrativ. În Republică, administrația locală funcționase printr-un echilibru delicat al puterii între prefectul, care reprezenta statul, şi reprezentanții aleşi la nivel local (primari, *conseillers généraux*) care acționau ca intermediari între prefecți şi populație. Distrugerea *conseils généraux* a fost judecată de du Moulin de Labarthète ca fiind cea mai mare greşeală a regimului Vichy, deoarece a creat un vid pe care *commissions administratives,* care le-au înlocuit, nu reuşeau să îl acopere.[76]

Prefecții s-au trezit ducând povara lipsei de popularitate a regimului. Vichy a luat în considerare crearea unui nou grad administrativ al „agenților cantonali", pentru a explica politica şi pentru a construi relații cu populația locală. Dar Laval a pus capăt acestui experiment, după ce l-a testat în câteva localități.[77] Înlocuirea lui Laval a *commissions administratives* cu *conseils départementaux* în august 1942 a reprezentat o recunoaştere a faptului că fusese greşit să desființeze acele organisme care reprezentaseră cu adevărat opinia publică locală. Dar acest pas înspre Republică a fost unul prea timid – în continuare, nu existau alegeri – şi prea tardiv pentru a recâştiga sprijinul pentru Vichy.

Pentru a compensa distrugerea democrației locale, prefecții au fost nevoiți să încerce să câştige de partea lor personalități cu influență locală, chiar şi dintre cei cu puternice afilieri republicane. Cu siguranță, astfel de oameni nu sprijineau noul regim. Din cei 311 foşti *conseillers généraux* care au fost

selectați pentru a ocupa funcții în noile *commissions administratives*, doar 10% erau de stânga, în principal de stânga moderată. Din cei 355 de *conseillers généraux* înainte de armistițiu – 11% din total – doar doi au fost păstrați în *commissions administratives*.[78] Însă maniera în care a fost aplicată noua lege a municipalităților sugerează că amploarea epurării locale nu ar trebui exagerată. În orașele cu o populație de peste 10.000 de locuitori, peste o treime din primari au rămas în funcție. Patruzeci și șapte de primari socialiști ai orașelor cu o populație de peste 2.000 de locuitori au fost demiși, iar douăzeci și trei au fost păstrați.[79] În zonele miniere din nord, subprefectul dorea să evite crearea „unei prăpăstii prea mari între primarul numit și populație, prin desemnarea unor personalități prea importante de dreapta". În Pas-de-Calais, care era de stânga, au fost menținuți 73% din primari. În Lille, primarul socialist, Saint-Venant, a fost înlocuit cu un alt socialist, Paul Dehove, iar în Lens, socialistul Alfred Maes, o personalitate locală de seamă, a fost menținut, în ciuda opoziției sale față de „mareșalul Putain" (termenul francez pentru „femeie ușoară"), așa cum obișnuia el să îl numească pe mareșal.[80]

Districtul Nord/Pas de Calais a fost, probabil, ieșit din comun, deoarece lipsa de influență a regimului în acea zonă a însemnat că implementarea Revoluției Naționale nu era o prioritate, însă obiectivul de a păstra contactul cu populația locală era cel mai important. Dar chiar și într-un district ca Loiret, prefectul a evitat o abordare partizană, în ciuda faptului că avea un angajament personal față de principiile regimului. Dintre cele douăzeci și șase de consilii din Loiret afectate de legea municipalităților (cele cu o populație mai mare de 2.000 de locuitori), douăsprezece și-au menținut primarii, dintre care jumătate erau radicali, iar unul era chiar mason. Aceasta a fost recunoașterea importanței locale a Partidului Radical. În ceea ce îi privește pe cei nou-desemnați, aceștia au fost aleși ținând cont de opinia locală. Noul primar din Orleans, Dr. Simonin, un membru al centrei moderate a PDP-ului, a înlocuit un radical. Aceasta a reprezentat o mutare de la stânga la dreapta, dar în limitele

politicii moderate a celei de-A Treia Republici.[81] În regiunea Saint-Étienne, prefectul, Georges Potut, care era chiar el însuşi un politician de centru-dreapta, a menținut relații cu politicienii locali de stânga.[82]

Vichy a aprobat astfel de relații. În primul puseu de entuziasm din 1940, Vichy încurajase o epurare a indezirabililor politici, îndemnând prefecții să nu se mulțumească cu „dovezi ale loialității" şi să întreprindă „cele mai detaliate anchete" cu privire la convingerile personalităților locale aflate în poziții influente.[83] Până în ianuarie 1941, însă, acest zel era de domeniul trecutului. Prefecților li s-a comunicat că nu era de datoria lor să încerce să stabilească o „nouă ordine morală" sau „să se răzbune pentru evenimentele din 1936". Scopul era acum stabilizarea.[84] În vara anului 1940, *instituteurs* erau priviți cu suspiciune de către regim. La începutul anului 1942, aceştia erau curtați pentru sprijinul local pe care aveau capacitatea să îl mobilizeze.[85] Regimul era acum reticent să se mai opună opiniei publice, având în vedere că penuria de alimente cauza deja destule probleme. Busturile Marianne din primării urmau să fie înlocuite de bustul Pétain, realizat de sculptorul François Congé, însă acest lucru nu era obligatoriu. De exemplu, la Hôtel de Ville din Paris, cele două busturi erau expuse împreună.[86] În mod similar, prefecții au cerut ca numele nepotrivite ale unor străzi – Jaurès, Barbusse, Guesde, Proudhon – să fie înlocuite, însă nu au insistat, iar adesea, vechile plăcuțe au rămas cum erau.[87]

Biserica: „Loialitate f**ără** înrobire"

Una dintre instituțiile pe care prefecții puteau conta pentru sprijin a fost Biserica, rămasă un stâlp al regimului până la final.[88] În schimb, Pétain nu a fost niciodată un credincios. El s-a căsătorit cu o femeie divorțată în cadrul unei ceremonii civile în 1920, fapt care le-a provocat catolicilor o anumită jenă, până când căsătoria a fost celebrată de Biserică într-o ceremonie secretă, în anul 1941. Pétain a fost fericit să îmbrățişeze Biserica drept un bastion al ordinii sociale, ale cărui obiective se potriveau cu Revoluția Națională. Inițial,

liderii Bisericii s-au limitat la a sprijini noul regim după principiul respectului pentru autoritatea oficială. Însă, în toamna anului 1940, când orientarea politică a guvernului a devenit mai clară, Biserica a cedat în totalitate în fața cultului liderului providențial. Tonul a fost stabilit de Cardinalul Gerlier, Arhiepiscopul de Lyons, care l-a întâmpinat pe Pétain în oraşul său, în noiembrie 1940, cu cuvintele: „Pétain este Franța, iar Franța, astăzi, este Pétain."

Prelații erau prezenți la majoritatea evenimentelor oficiale, iar episcopii erau oaspeți frecvenți la masa lui Pétain. Cardinalul Suhard din Paris a fost numit membru al Consiliului național. Clericii aveau să fie incluşi în zece comisii districtuale ale Legiunii, iar alți 200 se aflau în poziții de conducere la nivelul comunei şi cantonului (patruzeci şi cinci dintre acestea, în Lozère, unde predomina catolicismul).[89] În iulie 1941, Adunarea Cardinalilor şi Arhiereilor (ACA) din Zona Liberă (urmată de o nouă adunare în Nord, în septembrie), a declarat oficial că „îl venerăm pe şeful statului" şi a pretins „loialitate totală şi sinceră, fără întrobire, față de ordinea stabilită". În practică, însă, amendamentul „fără înrobire" nu a împiedicat efuziunile delirante ale devotamentului față de Pétain ale unor preoți. Mulți au depăşit formula „ordine stabilită" şi au descris guvernul ca fiind „legitim".[90]

Motivele entuziasmului Bisericii sunt evidente. Laitmotivele regimului, căința, sacrificiul şi suferința au rezonat cu catolicii. „Munca, familia, patria, aceste cuvinte ne aparțin", a declarat Gerlier. Biserica nu mai văzuse o asemenea oportunitate de a-şi promova interesele, încă din anii 1870. Puțini clerici ar fi putut merge atât de departe cum a făcut-o Episcopul de Dax, care a declarat că „anul blestemat pentru noi nu a fost 1940, cel a înfrângerii noastre externe, ci 1936, cel al înfrângerii noastre interne"[91], dar cei mai mulți erau pregătiți să îl accepte pe Pétain ca salvator. În ciuda condamnării *Action française* în 1926 şi a faptului că 70% dintre episcopii francezi au fost numiți la acea dată, a devenit evident că acceptarea republicanismului de către Biserică a fost, în cele multe cazuri, doar o chestiune de suprafață. Mons. Araquy, arhidiaconul din Cahors, a declarat în

catedrală, la 14 iulie 1941, că „puțini dintre francezii inteligenți au sărbătorit ziua de 14 iulie cu entuziasm”.[92]

Unii lideri ai Bisericii au dat dovadă de mai multă prudență și, în general, adorația lor a devenit mai puțin exuberantă după 1941. Printre cei mai rezervați prelați se numără arhiepiscopul Gerlier din Lyons (în ciuda remarcii sale celebre despre Pétain ca fiind Franța) și Saliège din Toulouse. Opiniile lui Saliège au fost atât de cunoscute, încât de Gaulle i-a adresat un mesaj personal în mai 1942. Dintre liderii mai loialiști, se distinge Cardinalul Suhard din Paris, care i-a scris lui Pétain în iunie 1943: „Mai mult decât oricând, Franța are nevoie de tine... de o voce de conducător.”[93] În ciuda acestor nuanțe, ierarhia în ansamblul ei a rămas loială până la final, deși uneori, mai apăreau tensiuni pe probleme specifice. Biserica a fost vigilentă cu privire la apărarea independenței mișcărilor sale de tineret. A existat un conflict în vara anului 1942, atunci când cinci prelați, inclusiv Gerlier și Salaliège, au criticat public deportarea evreilor. Însă ei s-au împăcat cu Regimul de la Vichy, până la începutul anului 1943.

Sprijinul pentru Vichy nu implica faptul că Biserica sprijinea și colaborarea, cu excepția unor exemple frapante. Episcopul de Arras, Dutoit, a sprijinit public Montoire. Războiul german împotriva Uniunii Sovietice a fost susținut cu entuziasm de cardinalul Baudrillart, rectorul Institutului Catolic din Paris, care se afla în comitetul de conducere al grupului colaboraționist al lui Chateaubriant. Fiind probabil senil (a murit în 1942, la vârsta de 83 de ani), Baudrillart a devenit iritat de anticomunism. El a descris LVF ca fiind „cruciați ai secolului XX. Fie ca mâinile lor să fie binecuvântate! Mormântul lui Hristos să fie primit”. Niciun alt cleric colaboraționist nu a fost mai excentric decât Monseniorul Mayol de Lupé – un alt colaborator pe care îl bucura vederea tinerilor blonzi în uniforme –, care el însuși se numise în funcția de capelan în cadrul LVF. Curajul său în domeniu i-a câștigat Crucea de Fier, la vârsta de 69 de ani. El își încheia slujbele de duminică cu strigătul „Heil Hitler!”.[94]

Acestea au fost cazuri extreme şi neobişnuite. Pe de altă parte, nu se putea spune nici că Biserica a oferit o direcție antigermană. Cardinalul Suhard îi era supus lui Abetz, care îl considera de încredere. În august 1942, a participat la o recepție la Institutul German, în onoarea lui Goering[95], şi le-a oferit voluntarilor LVF care pieriseră pe câmpul în luptă o slujbă pentru iertarea păcatelor. Cu siguranță, pentru ostaticii comunişti împuşcați de germani nu putea fi vorba de un asemenea tratament. În general, reticența Bisericii de a se desprinde de Vichy a împiedicat-o să se distanțeze ferm de ocupant.

Biserica, desigur, nu era formată doar din episcopi, însă înainte de 1943 majoritatea preoților nu păreau să fi fost nemulțumiți de direcția oficială. Organizația de Acțiune Catolică (ACJF) a adoptat cea mai dură poziție cu privire la protejarea independenței mişcărilor de tineret. Sindicaliştii catolici (CFTC) erau nemulțumiți de Carta Muncii, a cărei desființare a pluralismului sindical îi includea, iar dilema care se contura era dacă ar trebui să participe sau nu la instituțiile înființate de Cartă.[96] Însă cele mai multe atitudini de opoziție a catolicilor față de Vichy au venit dinspre intelectualii din ordinele religioase, precum părintele dominican Jean Maydieu şi iezuiții Gaston Fessard, părintele Pierre Chaillet şi Stanislas Fumet. Din aceste cercuri avea să se dezvolte Rezistența catolică.

În ce măsură sprijinul Bisericii față de regim a reflectat opinia catolicilor de rând? Ocupația s-a petrecut într-un moment în care Biserica devenise profund îngrijorată de decreştinarea societății franceze, dar de fapt, pe termen scurt, influența ei era în expansiune. Peste tot, numărul elevilor din învățământul primar şi secundar catolic a crescut, în unele districte chiar cu peste 10%.[97] Poate că acest lucru a avut şi cauze practice, nu doar religioase, dar există şi alte semne ale unei creşteri în popularitate a religiei în timpul ocupației. Mulți catolici s-au retras din dificultățile existenței cotidiene într-o viață spirituală mai profundă. Un studiu recent al practicii religioase în vremea Parisului aflat sub ocupație dezvăluie o lume a cetățeniei catolice active, în care calendarul zilelor de sărbătoare, pelerinajele, zilele de

participare la slujbă şi munca la parohie este mai vizibil decât cronologia evenimentelor naţionale. Autorul studiului susţine că cei mai mulţi catolici de rând „au reuşit să se protejeze pe ei înşişi şi familiile lor de atacul ideologic violent al propagandei naziste şi colaboraţioniste, rămânând fideli structurilor vieţii parohiale”[98]. Însă chiar dacă acest lucru este adevărat, trebuie să ne întrebăm cum au reacţionat catolicii la politicile Regimului de la Vichy. A reuşit această retorică cvasireligioasă a pocăinţei şi învierii să câştige sprijinul politic al catolicilor obişnuiţi?

Un moment de fervoare religioasă deosebit de intens, pe care regimul a încercat să-l exploateze în scopuri politice, a fost pelerinajul organizat de Cercetaşii Catolici Rover la bazilica Le Puy-en-Velay, cunoscută pentru Fecioara Neagră. Mii de membri catolici ai grupurilor de tineret ai Acţiunii Catolice au călătorit spre Le Puy venind din toată Franţa, la 15 august 1942, cu ocazia Zilei Adormirii Maicii Domnului. Douăzeci şi cinci de statui ale Fecioarei, din diferite biserici franceze, au fost transportate ceremonios la Puy. Printre acestea se afla mult venerata Fecioară din Catedrala Boulogne, care a fost trecută pe furiş peste linia de demarcaţie, într-un camion de legume. Cardinalul Gerlier şi nunţiul papal (reprezentantul diplomatic permanent al Sfântului Scaun în Franţa) au prezidat ceremoniile din Puy, în prezenţa a nouă episcopi. Pétain a transmis un mesaj, iar la eveniment au participat reprezentanţi ai Legiunii, prefectul local şi Georges Lamirand, şeful Secretariatului Tineretului din guvernul Vichy. Acest moment a reprezentat apoteoza relaţiei dintre Vichy şi Biserica Catolică.[99]

În urma festivităţilor de la Puy a apărut mişcarea cunoscută sub numele de *Grand Retour* (Marea Întoarcere), un val de fervoare catolică a cărei semnificaţie este mai greu de înţeles. După pelerinajul de la Puy, statuia Notre-Dame de Boulogne a fost transportată la Lourdes, unde a ajuns în septembrie, după ce a atras mulţimi uriaşe pe drum. Acest succes a dus la ideea de a le permite mai multor oameni să vadă statuia, înainte de revenirea sa la Boulogne. Au fost construite trei copii ale statuii, iar toate patru au pornit apoi în peregrinări în întreaga ţară, fiecare parcurgând un traseu diferit.

Întoarcerea statuilor la Boulogne avea, de asemenea, să reprezinte o întoarcere a poporului Franței către Dumnezeu.

Inițial, cele patru statui erau destinate să ajungă la Boulogne până la sfârşitul anului 1944, dar eliberarea le-a încetinit progresul. *Grand Retour* nu s-a finalizat până în august 1948. Statuile au trecut prin aproximativ 16.000 de parohii, ducând la scene emoționante, care au uimit mulți preoți ce fuseseră adesea sceptici cu privire la acest proiect. Cea mai mare adunare a avut loc la Stadionul Colombes din Paris, în octombrie 1945, unde aproximativ 100.000 de persoane au mers pentru a vedea statuia. Acesta a fost unul dintre punctele culminante ale catolicismului popular, în Franța secolului XX. Această manifestare l-a determinat pe episcopul de Arras – înainte de eliberare – să vadă în asta un nou semn al puterilor miraculoase ale lui Pétain. După eliberare, unele municipalități comuniste au încercat să blocheze progresul *Grand Retour* în localitățile lor. Dar acest fenomen, care a traversat întreaga perioadă de la ocupație până la eliberare, sfidează simplele clasificări politice. Rugăciunile pe care oamenii le-au depus lângă statui reflectau preocupările momentului. La început, ei s-au rugat ca rudele lor care erau prizonieri de război să se întoarcă acasă în siguranță, mai târziu s-au rugat pentru ca satele lor să fie ferite de distrugere în timpul eliberării. Într-o localitate, 122 de luptători ai Rezistenței au rugat-o pe Fecioară să le protejeze regiunea. *Grand Retour* era prea vast pentru a fi cuprins de mobilizarea religiei în scopuri politice care se petrecuse la Puy în 1942. Biserica Catolică a sprijinit Regimul Vichy până la final, însă nu acelaşi lucru a fost valabil pentru majoritatea catolicilor[100].

CAPITOLUL 12

Opinia publică, Vichy şi germanii

În primele săptămâni de după înfrângere, oamenii s-au arătat uşurați, surprinşi şi curioşi în fața germanilor. Uşurarea venea din faptul că lupta se terminase şi îi

surprindea comportamentul reținut al germanilor. Oamenii erau curioşi să vadă aceste creaturi dumnezeieşti care triumfaseră cu atâta hotărâre. În urma trupelor germane au sosit bucătării de campanie pentru a oferi ajutoare alimentare populației. Afişele care le însoțeau transmiteau mesajul: „Populații abandonate, puneți-vă încrederea în soldatul german”.[1] Cuvântul folosit în acel moment pentru a descrie comportamentul germanilor a fost „corect”[2]. În primele săptămâni petrecute la Paris, nu purtau doar arme, ci şi aparate de fotografiat. Cu toții păreau tineri, bronzați şi frumoşi. Un observator se întreba dacă nu cumva făceau parte dintr-un „cor al frumuseții, rezervat intrărilor triumfătoare”.[3]

Teroarea pe care germanii o treziseră în cei care le aşteptau sosirea a făcut ca primele întâlniri cu aceştia să fie destul de liniştitoare. Femeile refugiate prinse în exod, care se mânjiseră cu muştar pentru a le crea arsuri soldaților germani care ar putea încerca să le violeze, au fost plăcut surprinse să întâlnească soldați germani disciplinați şi mai de nădejde decât soldații francezi cu fețele supte, pe care îi întâlniseră în timp ce fugeau spre sud. Priviți de aproape, germanii s-au dovedit a fi umani. O martoră îşi amintea cum se amuza, fiind doar o copilă la vremea aceea, văzând aceste creaturi ciudate încercând să mănânce pentru prima dată fructe de mare. Astfel de incidente i-au făcut pe germani să pară aproape vulnerabili.[4] Léon Werth a remarcat în memoriile sale despre exod: „Acela a fost momentul în care au fost «corecți», căruia i-a urmat momentul în care ne-au oferit lecții despre conduită civică”.[5] Această perioadă a corectitudinii a constituit doar un moment al istoriei ocupației, care a lăsat însă urme chiar şi după ce „lecțiile de conduită” au început.

Făcea parte din strategia planificată a germanilor să şteargă amintirile atrocităților germane din 1914, care persistau în memoria colectivă. În 1940, Simone de Beauvoir a întâlnit persoane din vestul țării care povesteau despre copii cărora le fuseseră tăiate mâinile. În 1940, germanii au confiscat toate documentele militare ale Aliaților care făceau referire la

atrocitățile din 1914 şi au distrus monumentele care le comemorau.[6]

Cu toate acestea, încă de la început, „corectitudinea" germană a fost ambiguă. Aşa cum a scris Werth: „Suntem «păstrați». Soldații germani distribuie conserve de carne de vită şi sardine... ciocolată şi dulciuri. Dar toate acestea sunt produse în Franța. Totul vine de la Rouen sau Orléans, totul a fost jefuit".[7] Jurnalul despre invazie al germanului Ernst Jünger poate fi uneori citit ca al unui tur gastronomic, clătit cu şampanie de calitate şi vin de Burgundia, dar aceste delicatese nu erau picate din cer. La Sedan, în mai 1940, Jünger a urmărit cum soldații germani coborau sticlele de vin de Burgundia de la ferestrele superioare ale caselor: „Am înhățat una din aer, ca un peşte care se arunca asupra momelii, un Châteauneuf-du-Pape din 1937" (foarte grăitor, acest pasaj a fost eliminat din jurnal atunci când a fost publicat, în 1942, şi a apărut tipărit pentru prima dată după încheierea războiului)[8]. Însă, din moment ce majoritatea populației franceze din nord-estul țării fugise înainte de sosirea germanilor, nu a putut fi prezentă pentru a asista la aceste tâlhării. Chiar Werth a menționat că germanii din zona sa jefuiau doar proprietăți abandonate[9], şi oricum ar fi fost reprezentată superficialitatea corectitudinii germane, comportamentul invadatorilor în Franța a fost totuşi foarte diferit de ceea ce s-a întâmplat în Polonia sau avea să se întâmple, mai târziu, în Uniunea Sovietică. În termeni comparativi, cel puțin, corectitudinea nu era în întregime un mit. Totuşi, în regiunea de nord-est, acest lucru nu a încălzit pe nimeni, nu doar din cauza amintirilor din 1914-1918, ci şi din cauza atrocităților comise de germani în timpul invaziei din 1940: 98 de civili au fost masacrați la Aubigny-en-Artois (22 mai), 124 la Oignies şi Courrières (28 mai).[10]

În alte părți, în vara anului 1940, majoritatea oamenilor erau prea traumatizați pentru a vedea dincolo de problema lor imediată de a se întoarce acasă, de a-şi căuta rudele dispărute în timpul exodului, de a se îngrijora pentru fiii sau soții care căzuseră în mâinile germanilor. Societatea se afla într-o stare de fragmentare totală, oamenii confruntându-se, după cum susținea un prefect, cu o „anestezie intelectuală şi morală".[11] Ceea ce conta era faptul că luptele se încheiaseră. Oamenii ştiau ce luase sfârşit odată cu semnarea armistițiului, însă nu erau conştienți încă de ce avea să înceapă. În zonele evacuate de germani, pentru că acestea se aflau în afara zonei ocupate, armistițiul părea aproape ca o victorie. Când germanii au părăsit Saint-Étienne, la 6 iulie, tricolorul a fost arborat şi oamenii s-au adunat pentru a cânta Marseilleza.[12]

Chiar şi François Mauriac, un scriitor mai târziu asociat fără echivoc cu Rezistența, a fost inițial nesigur de cum să

reacţioneze. La 3 iulie 1940, a scris un articol entuziast în *Le Figaro* despre comunicatul la radio al lui Pétain din 25 iunie, iar la 15 iulie, un alt articol prin care îşi vărsa furia resimţită în urma evenimentelor de la Mers el Kébir. Însă doar câteva zile mai târziu, i-a scris unui prieten: „Suntem atât de chinuiţi, încât sentimentele noastre se schimbă de la o zi la alta. Fără îndoială, cel mai înţelept ar fi să rămânem tăcuţi până când destinul nostru va căpăta o formă clară". În septembrie, Guéhenno l-a găsit „disperat", repetând: „Ce să facem, ce să facem?". Unui alt corespondent i-a scris: „Cred că, în pofida tuturor lucrurilor, este necesar să-l susţinem pe Pétain, în ciuda a ceea ce este obligat să facă".[13]

În *Journal*, în 1940, Gide dezvăluie fluctuaţii similare ale dispoziţiei:

> (14 iunie) Discursul lui Pétain (despre „esprit de jouissance") este pur şi simplu admirabil;
>
> (24 iunie) Ieri am ascultat cu stupoare noul discurs al lui Pétain... Chiar a fost Pétain cel care l-a rostit? De voie?... Cum se poate vorbi despre Franţa ca fiind „intactă", după ce jumătate din ţară i-a fost predată inamicului...? Cum să nu susţii din tot sufletul discursul generalului de Gaulle?
>
> (5 septembrie) Să-ţi ţii aproape vechiul inamic nu este laşitate, ci înţelepciune; o formă de acceptare a inevitabilului... Ce rost are să te frământi să evadezi din cuşcă? Pentru a suferi cât mai puţin din cauza îngustimii închisorii, trebuie să rămâi în centrul ei. Simt că dispun de posibilităţi nelimitate de acceptare.

Până la începutul anului 1941, Gide devenise atât de confuz, încât a simţit că „fluctuaţiile gândurilor mele" puteau fi exprimate în mod adecvat doar printr-un dialog care prezenta două seturi de opinii opuse.[14] În ceea ce îl priveşte pe prietenul lui Gide, Roger Martin du Gard, în iulie 1940, el se simţea ca un dop de plută în apele cele mai mizerabile.[15]

Opinia publică: de la trezirea la realitate la opoziţie

După şocul iniţial al înfrângerii şi în ciuda propagandei din jurul atacului de la Mers el Kébir, până în toamnă, opinia publică devenise antigermană şi probritanică. A rămas astfel pe toată durata ocupaţiei. Acest lucru este confirmat de fiecare sursă care a monitorizat opinia publică, fie în Lot (sud-vest), în Var (sud-est), în Clermont-Ferrand (Auvergne) sau în nord-est.[16] Sentimentul antigerman a fost iniţial mai intens în Zona interzisă, însă restul zonei ocupate a preluat în scurt timp această mentalitate. În zona neaflată sub ocupaţie, expulzarea locuitorilor Lorenei, în luna noiembrie, a provocat un şoc pentru opinia publică, ceea ce l-a determinat pe prefectul din Hérault să comenteze: „Principiul colaborării a pierdut o mare parte a opiniei publice. Sentimentul de revoltă împotriva agresorilor continuă să crească". „Aproape unanim favorabil Marii Britanii" a fost modul în care prefectul pro-Vichy din Ariège şi-a descris situaţia din districtul său, în februarie 1941.[17]

O dovadă a acestui lucru a fost popularitatea postului de radio BBC. În octombrie 1940, guvernul le-a interzis oamenilor să asculte posturi de radio britanice în locuri publice. Infractorii erau pasibili de o amendă de 100 de franci sau de şase zile de închisoare. Un an mai târziu, interdicţia a fost extinsă pentru a cuprinde şi ascultarea în locuinţele private, pedeapsa fiind majorată la o amendă de 10.000 de franci sau doi ani de închisoare. Generalul Stülpnagel, considerat în ansamblu a fi moderat, a dorit ca pedeapsa maximă pentru această infracţiune să fie moartea, însă Darlan s-a opus, pe motiv că acest lucru ar atrage şi mai mult aversiunea populaţiei. El a preferat să depună mai mult efort în bruierea emisiunilor BBC. Germanii şi-au atins scopul la sfârşitul anului 1942, dar penalităţile nu făceau decât să dovedească doar amploarea problemei.[18]

Deşi populaţia se afla într-un consens în privinţa atitudinii faţă de germani, iniţial, oamenii cu opinii contrare aveau posibilitatea să menţină relaţii cordiale. În mai 1941, Drieu i-a trimis ultima sa carte lui Guéhenno, a cărui opoziţie faţă de colaborare fusese clară încă de la început. Dedicaţia era următoarea: „O mărturie a opiniilor noastre complet diferite", iar lui Guéhenno acest lucru i s-a părut „destul de

înduioşător (*plutôt gentil*)". În mod similar, Mauriac i-a scris lui Drieu, în decembrie 1940, că, deşi nu îi împărtăşea opiniile, considera că punctele sale de vedere sunt „justificabile". Până la sfârşitul anului 1941, contactul dintre aceştia a fost întrerupt. În noiembrie 1941 însă, scriitorul Jean Grenier l-a consultat pe Mauriac cu privire la caracterul adecvat al unei contribuții la *NRF*, iar răspunsul lui Mauriac a fost: „Nu mai este nevoie să vă spun că nu sunt deloc în asentiment cu Drieu, însă atitudinea sa nu mă revoltă. Aceasta este mentalitatea de astăzi a Franței, nimeni nu are dreptul să arunce cu piatra în nimeni". Până în 1942, această toleranță era de domeniul trecutului. Se spune că ocupația dezbina familii, aşa cum o făcuse Afacerea Dreyfus. Până la sfârşitul anului 1942, Mauriac şi fratele său au fost „separați de o asemenea prăpastie, încât îndrăzneau să îşi vorbească doar luându-şi toate măsurile de precauție". Acestea nu mai erau diferențe de opinie, ci chestiuni ce țineau de domeniul trădării.[19]

Această intensitate acută a sentimentelor era o reacție la violența în creştere a ocupației. Cu mult înainte ca ostaticii să înceapă să fie executați, chestiune care a debutat în 1941, imaginea corectitudinii era deja terfelită. Prima victimă a germanilor în Paris a fost Jacques Bonsergent, un inginer în vârstă de 28 de ani, care se afla într-un grup ce a bruscat câțiva soldați germani. În cearta care a urmat, Bonsergent şi-a ridicat pumnul spre un german. A fost arestat şi împuşcat la 23 decembrie 1940. Afişele germane care anunțau acest eveniment au fost lipite în tot oraşul, devenind mici altare în dreptul cărora oamenii depuneau flori.[20]

Din vara anului 1941, astfel de postere sinistre au devenit o privelişte familiară, care se aşternea peste imaginea germanilor care protejau civilii. Un prefect a raportat că execuțiile ostaticilor au creat „o prăpastie între francezi şi germani, care nu va fi uşor de depăşit". Până în 1942, cuvinte precum „ură" şi „furie" apar frecvent în relatările prefecților cu privire la atitudinea față de ocupație.[21] Jean Paulhan a descris momentul în care a văzut în cafeneaua sa locală un bătrân legător de cărți, care era de obicei calm, iar acum tremura de bucurie la vestea unei tentative de asasinat asupra lui Laval.[22] Astfel de atitudini nu au fost deloc afectate de raidurile aeriene ale aliaților în Franța, care au început în 1942. În martie, când Boulogne-Billancourt, aflat în

suburbiile Parisului, a fost bombardat, fiind omorâte 623 de persoane, opinia publică a fost de partea britanicilor, în ciuda propagandei oficiale.

Lipsa de popularitate a germanilor nu s-a tradus însă direct într-o nemulțumire față de Regimul Vichy. Cu excepția zonei interzise, în 1940, majoritatea oamenilor considerau că regimul făcea tot posibilul pentru a i se opune Germaniei şi pentru a-i proteja pe francezi. Evenimentele din Montoire, care erau lipsite de popularitate la scară largă, au zdruncinat această convingere, însă demiterea lui Laval a ajutat la restabilirea acesteia. Îngăduința aceasta timpurie față de regim nu însemna că oamenii favorizau Revoluția Națională. Raportul periodic cu privire la convorbirile telefonice a concluzionat în martie 1941 că Revoluția Națională a întâmpinat o „indiferență aproape totală”.[23] Probabil că ar fi mai corect să spunem că atitudinile au variat în funcție de credința politică şi de tradiția locală. În Haute Savoie, care era o regiune rurală conservatoare şi catolică, până la 42% din populația masculină făcea parte din Legiune, mai mult decât în orice alt district din Franța.[24]

În timpul iernii dintre anii 1940 şi 1941, lipsa de hrană a subminat popularitatea regimului. În Hérault, prefectul se temea încă din decembrie 1940 că penuria ar putea duce la o „ruinare a ordinii publice”. Gospodinele au demonstrat împotriva penuriei din Carcassonne, Béziers şi Marsilia.[25] În iarna dintre anii 1940 şi 1941, patruzeci şi şase de astfel de demonstrații au avut loc în zona ocupată – în special în regiunea Paris – şi în Nord/Pas-de-Calais.[26] În Var, primele demonstrații iscate de penuria alimentară au avut loc în august 1941.[27] Atunci când regimul a sărbătorit Franța prerevoluționară, nu avea în vedere revoltele produse de lipsa pâinii. Acest context a îngreunat promovarea Revoluției Naționale. Discursul lui Pétain despre „vântul rău” a reprezentat o recunoaştere a faptului că mesajul regimului nu ajungea la populație. Până în iunie 1941, într-un district din Normandia – o zonă necunoscută pentru radicalismul său politic şi mai puțin afectată de lipsa alimentelor, față de alte regiuni – regimul avea doar o mână de susținători. În vara anului 1942, în Var, care avea o tradiție de stânga, a

fost raportat: „Convingerile populației nu s-au schimbat şi favorizează un nou regim democratic şi republican, epurat de relele celui de dinainte”.[28]

În 1942, ruptura dintre populație şi regim s-a adâncit. În iarna dintre anii 1941 şi 1942 au avut loc mai multe demonstrații ce aveau ca temă penuria alimentară, în douăzeci şi şase de districte. În ianuarie şi februarie au avut loc nouăsprezece în Bouches du Rhône, iar din ianuarie până în mai au fost patruzeci şi două în Var.[29] În total, au existat 149 astfel de demonstrații între noiembrie 1940 şi aprilie 1942. În general, aceste demonstrații au fost mici, desfăşurându-se în ziua de cumpărături, adesea însoțite de tâlhării. Acestea s-au soldat, de cele mai multe ori, cu o distribuire urgentă a alimentelor – ceea ce a provocat uneori contrademonstrații în satele unde se protesta față de tratamentul preferențial acordat oraşelor.[30] Câteva demonstrații au fost destul de ample – de exemplu, una la Sète, la 20 ianuarie 1942, unde au fost implicate 2.000 de persoane. În general, manifestațiile nu erau în mod explicit politice, însă la Montpellier, la 15 ianuarie, şi la Sète, la 20 ianuarie 1942, s-au strigat lozinci precum „Jos cu Pétain!”, „Pétain ne înfometează” şi chiar s-a cântat Internaționala.

Deşi situația alimentară s-a îmbunătățit până la sosirea primăverii, întoarcerea lui Laval a fost întâmpinată de nemulțumirea populației. Discursul său din 22 iunie 1942 a provocat un şoc teribil în întreaga țară. Cuvântul „colaborare” a încetat să mai fie unul abstract, după ce Laval a spus clar că îşi doreşte o victorie germană.[31] Razia din vară, care urmărea arestarea evreilor, a provocat de asemenea indignare. De la jumătatea anului 1942, primarii au început să demisioneze, iar înlocuirea lor a devenit din ce în ce mai dificilă. Popularitatea în scădere a Regimului Vichy se reflecta în greutățile Legiunii. Un miting pentru comemorarea primei aniversări a Legiunii, în august 1941, a atras 10.000 de persoane în Toulon. Doar un an mai târziu, acelaşi eveniment a atras numai 1.800 de persoane.[32] Chiar şi în Haute-Savoie, unde Legiunea se bucura de un succes considerabil, popularitatea sa a început să scadă din primăvara anului 1942.[33]

Legiunea era tot mai discreditată de tacticile agresive ale SOL. Un exemplu celebru a avut loc în aprilie 1942, când, pentru a se răzbuna împotriva tăierii unui copac plantat pentru a comemora vizita lui Pétain la Annecy, unii activişti SOL l-au atacat pe François de Menthon, o personalitate locală respectată, a cărui ostilitate faţă de Vichy era făţişă, şi l-au aruncat într-o fântână. Deşi liderii locali ai Legiunii au condamnat această acţiune, Legiunea a avut de suferit în urma acestui eveniment.[34] Chiar dacă mulţi oameni au fost vreme îndelungată iritaţi de caracterul oficios al Legiunii, cel puţin aceasta părea să reprezinte ordinea. Acum însă, părea că se îndreaptă spre scandal. În mai 1942, SOL a organizat o demonstraţie antibritanică la Toulon, pe timpul căreia au existat încăierări cu poliţia, iar douăzeci şi două de persoane au fost arestate.[35] Până la finalul anului 1942, Legiunea a intrat într-o criză cronică. Acesta a fost un barometru util de măsurare a popularităţii din ce în ce mai scăzute a regimului.

Cultul lui Pétain

Populaţia franceză, tot mai ostilă faţă de Germania şi din ce în ce mai deziluzionată de Vichy, şi-a pierdut destul de greu încrederea în mareşalul Pétain. Rapoartele din 1941 despre opoziţia tot mai mare faţă de regim făceau adesea referire la popularitatea în creştere a lui Pétain. Cenzorii au notat în octombrie 1941: „Doar popularitatea şefului statului mai menţine această armonie artificială”.[36] Pentru o lungă perioadă, oamenii l-au separat pe Pétain de guvernul său. În mediul rural, se exclama adesea: „Ah, dacă ar şti mareşalul!”.[37] Chiar şi atunci când acţiunile lui Pétain au fost întâmpinate dezaprobator, el a reuşit să recupereze sprijinul populaţiei. Demiterea lui Laval din decembrie 1940 a potolit nemulţumirea provocată de Montoire. Un an mai târziu, jurnalele de ştiri despre întâlnirea dintre Pétain şi Goering de la Saint-Florentin au provocat o asemenea agitaţie în cinematografele din zona neocupată, încât autorităţile au luat în considerare măsura de a face apel la calmul spectatorilor[38]. Însă discursul lui Pétain din ziua de Anul Nou

1942, în care îşi deplângea situaţia caracterizată de acordarea doar a unei „libertăţi parţiale”, l-a ajutat să îşi câştige înapoi susţinătorii.

Pétain a fost subiectul unui extraordinar cult al personalităţii.[39] Vichy a înfiinţat un departament special pentru a crea o *Art Maréchal*. Imaginile lui Pétain erau produse la scară industrială. Se puteau achiziţiona postere, cărţi poştale, calendare, farfurii, ceşti, scaune, batiste, timbre, cărţi de colorat, chibrituri, tapiserii, prespapieruri, medalii, vaze, table pentru jocuri de societate, scrumiere, bricege, barometre, toate înfăţişându-l pe Pétain. Portretul putea fi achiziţionat în tapiserii de Aubusson, sticlă de Baccarat, porţelanuri Sèvres sau plastic.[40] Pétain era omniprezent. La fel era şi piesa „Maréchal, nous voilà”, cu refrenul: „Dinaintea ta, salvatorul Franţei, noi, băieţii tăi, jurăm să-ţi călcăm pe urme” şi versul final: „Pentru că Pétain este Franţa, iar Franţa este Pétain”. Piesa, care a obţinut statutul de imn semioficial, a fost scrisă în 1941 de André Montagnard, cunoscut anterior pentru versurile scrise cu sprijinul financiar privat al producătorului de lichior Paul Ricard.[41] Cultul lui Pétain a fost propagat asiduu în şcoli. Pentru revelionul din 1941, profesorii i-au îndemnat pe elevi să îi scrie mareşalului, şi astfel au fost trimise un milion şi jumătate de scrisori şi mii de cadouri.

Cultul conducătorului a fost întreţinut de vizitele în provincie ale lui Pétain, în zona liberă, începând cu cea efectuată în Toulouse pe 5 noiembrie şi urmată de cele din Clermont, Lyon, Marsilia şi Toulon. Pétain a vizitat aproape cincizeci de oraşe între 1940 şi 1942. Cei care nu puteau să asiste personal la întâlnirile cu el îl puteau urmări în jurnalele de ştiri. Vizitele erau organizate meticulos. De exemplu, pentru vizita lui Pétain la Marsilia au fost alocate două zile. În prima zi, pe 3 decembrie 1940, a vizat prefectura, catedrala, memorialul de război şi spitalul – toate, simboluri ale autorităţii, pocăinţei, respectului şi suferinţei –, după care a participat la o întâlnire cu membrii de seamă ai Legiunii, care l-au primit cu braţele deschise, apoi şi-au depus jurămintele de loialitate. A doua zi a mers la Toulon pentru a vedea flota, simbol al puterii imperiale a Franţei.[42]

Pentru toate aceste vizite, jurnaliştilor li s-au oferit îndrumări stricte cu privire la modul în care trebuia descris mareşalul:

„Atunci când faceți referire la şeful statului, expresia *bătrân domn* trebuie evitată, chiar şi atunci când aceasta este precedată de un adjectiv pozitiv, precum *ilustru* sau *curajos*. Termenii care evocă trecutul său militar ar trebui folosiți cât mai puțin posibil, deşi în anumite circumstanțe este permisă utilizarea termenului *învingător la Verdun*. Pe de altă parte, trebuie menționată frecvent vigoarea morală şi fizică a Mareşalului, dispoziția sa generoasă, luciditatea şi interesul pe care îl acordă fiecărei probleme. Astfel de calități nu trebuie descrise în mod direct, ci trebuie arătate prin acțiuni, ca şi cum ar fi întâmplător. De exemplu: *Mareşalul s-a remarcat ca fiind rapid şi decisiv* sau *El a dovedit un real interes față de explicațiile care i se oferă*."[43]

Cultul lui Pétain a fost amplificat şi de efuziunile hagiografice ale unor autori precum Pourrat, Thibon, Romier, Henry Bordeaux.[44] Însă niciunul nu l-a depăşit pe René Benjamin, ale cărui trei cărți despre Pétain sfidează parodia.[45] Iată descrierea rapsodică a lui Benjamin despre aşezarea sa peste haina lui Pétain, un act literar caracteristic prozei sale:

„După mai multe întâlniri emoționante şi fericite (cu Pétain), am avut una care cred că a fost mai extraordinară decât toate celelalte. M-am trezit într-o zi singur cu pardesiul lui. Da, pardesiul său, care zăcea exact aşa pe fotoliul din biroul lui. A fost un moment magnific. M-am simțit copleşit. Apoi, dintr-odată, am devenit la fel de nemişcat precum era haina, când am observat cele şapte stele ce străluceau la fel cum o făceau cele şapte stele ale înțelepciunii despre care ne povestesc strămoşii."

Cele şapte stele purtate de mareşalii Franței erau o temă preferată a hagiografilor. La fel erau şi ochii albaştri ai lui Pétain şi mustața lui „dalbă, precum albul impecabil al virtuții". Benjamin a povestit o conversație între un preot şi enoriaşul acestuia: „Prietene, ştii că Dumnezeu l-a creat pe om după chipul Său şi ştii ce înseamnă asta?"... „Înțeleg... l-am văzut pe Mareşal".[46]

Un alt imn îl numeşte pe mareşal „un trimis al lui Dumnezeu/ Pentru a salva iubita Franță/ O, tu, a cărui înțelepciune căpătată odată cu vârsta/ Se împleteşte nobil/ Cu tinerețea Ioanei d'Arc", însă acesta nu a fost apreciat de autorități din cauza trimiterii la vârsta mareşalului.[47] În schimb, acestea nu s-au arătat deloc îngrijorate de blasfemie, atunci când un ziar a publicat un „Credo de la France" care parafraza rugăciunea Tatăl Nostru, încheindu-se cu cuvintele „Izbăveşte-ne de rău, o, Mareşale!". Pierre Taittinger şi-a dedicat cartea *Les Leçons d'une défaite* „Mareşalului Pétain, acest nou Hristos, care s-a sacrificat pe sine pentru a permite regenerarea Franței înfrânte". Pétain însuşi anunțase pe 17 iunie: „Îi fac Franței cadou sinele meu". Această retorică a sacrificiului şi răscumpărării a fost esențială pentru Vichy, iar cultul lui Pétain a intrat în starea religiozității populare.

Este tentant să batjocorim excesele cultului şi ar fi greşit să-l vedem construit în întregime doar de sus, prin acțiuni de propagandă. Dimpotrivă, pétainismul – sau „maréchalismul", aşa cum a fost numit pentru a-l distinge de sprijinul acordat regimului – a reprezentat o cultură populară autentică, născută în timpul exodului care a avut loc în acele şase săptămâni dintre invazia germană şi semnarea Armistițiului.[48] În exod, fiecare francez a experimentat pe viu dezintegrarea statului francez, iar în multe cazuri, autoritățile au fost printre primele care au fugit. În fața acestui gol, oamenii s-au retras din viața politică, bazându-se doar pe propria persoană. Limbajul apolitic, bunul-simț şi discursul onest ale lui Pétain („Urăsc minciunile care ți-au făcut atât de mult rău") le-au mers tuturor la inimă. Încă din primul său discurs, şi-a exprimat „compasiunea şi grija" față de „nefericiții refugiați". În al patrulea său discurs le-a oferit francezilor următorul sfat: „Să nu aveți speranțe prea mari de la stat, care nu poate da înapoi mai mult decât primeşte. Contați deocamdată pe voi înşivă şi pe cei pe care i-ați crescut în sentimentul datoriei". Pentru prima dată de la declarația de război, perioadă în care diferența dintre propaganda oficială şi realitate creştea în fiecare zi tot mai mult, francezii auzeau cuvinte care le reflectau cu adevărat propriile experiențe. Pétain a dobândit astfel un nivel de

recunoştinţă care a depăşit popularitatea regimului său. După cum a observat Fabre-Luce, „teribilul exod a creat bazele morale ale armistiţiului”.[49]

Dacă oamenii păreau că uită din ce îi salvase Pétain, el se grăbea să le reamintească cu fiecare ocazie. În iunie 1941, acesta i-a ridiculizat pe disidenţi: „Aveţi memoria foarte scurtă. Amintiţi-vă coloanele de refugiaţi”. Discursul lui Pétain îşi extrăgea seva din experienţa dezintegrării, a dislocării şi din durerea refugiaţilor: casă şi vatră, familie şi securitate. Această naţiune suferindă l-a perceput pe Pétain nu numai ca un salvator ce aducea mântuirea, ci şi ca un tată ocrotitor, uneori sever („astăzi, de voi înşivă vreau să vă protejez” – 12 august 1941), alteori liniştitor („copiii mei... adunaţi în această seară în jurul meu” – 25 decembrie 1940), dar întotdeauna ferm ca stejarul din pădurea Tronçonnais, care a fost botezat oficial cu numele său în noiembrie 1940.[50] În propaganda Regimului Vichy, viaţa lui Pétain a fost redată cu simplitatea unui basm. Pétain s-a oferit să fie ca un tată al naţiunii, iar francezii erau pregătiţi să fie copiii lui.

Însă din primăvara anului 1942, această situaţie a început să se schimbe. Au apărut tot mai multe inscripţii anti-Pétain în zone publice, iar apariţiile lui Pétain în ziare nu au mai fost întâmpinate cu aplauze.[51] Dar, chiar dacă veneraţia faţă de Pétain în calitate de lider politic s-a diminuat, mulţi oameni au mai păstrat o urmă de respect. Un prefect a observat în septembrie 1942: „Majoritatea populaţiei continuă să-l venereze pe mareşal, dar îl urmează mai puţin în calitatea sa de lider şi mai degrabă ca pe o personalitate de legendă, un bătrân magnific cu virtuţi uimitoare”.[52]

Vieţile private

Dezamăgirea populaţiei faţă de politica dusă de către guvernul Vichy nu a condus nici la o opoziţie activă şi nici la o susţinere a Rezistenţei, fenomen care abia căpăta amploare. Oamenii au preferat să abordeze o atitudine precaută, dominată de fatalism. Ei erau din ce în ce mai suspicioşi cu privire la propaganda oficială şi nu mai ştiau ce să creadă. Au început să dea crezare zvonurilor, miturilor şi

profeţiilor. O astfel de profeţie care a circulat pe scară largă a fost cea făcută de Sfânta Odile, patroană a Alsaciei, în anul 890. Ea a prezis că Germania va declanşa acţiuni de o violenţă teribilă asupra lumii, precum şi că acest cotropitor va ajunge în culmea succesului său în a şasea lună a celui de-al doilea an de război, după care va începe să piardă.[53] Surprinzător sau nu, pe măsură ce timpul trecea, această profeţie părea mult mai reală decât prezicerile lui Darlan din 1941.

Populaţia asculta BBC, pentru că avea mai multă încredere în acest post de radio decât în propaganda oficială a Regimului Vichy. Acest lucru a dus în cele din urmă la crearea unui fel de comunitate clandestină. Iniţial însă, ocupaţia a generat mai degrabă o sumedenie de nemulţumiri individuale decât o mişcare colectivă de disidenţă. Un semn al acestui fapt a fost faimoasa epidemie a denunţurilor.[54] *Gringoire* era o publicaţie care avea o rubrică specială numită „Répétez-le", în care erau încurajate denunţurile anonime. Deja în decembrie 1940, prefecţii au raportat un „adevărat potop de scrisori anonime".[55] Elevii îi denunţau pe *instituteurs*, doctorii îşi raportau pacienţii, pacienţii depuneau plângeri împotriva medicilor, femeile denunţau imoralitatea soţiilor prizonierilor de război, comercianţii îşi denunţau concurenţii pentru tranzacţiile efectuate pe piaţa neagră, nonevreii denunţau evreii, francezii denunţau străinii, soţii îşi denunţau soţiile.[56] Aceasta a devenit o problemă majoră pentru autorităţi, iar prefecţilor li s-a spus în februarie 1942 să descurajeze denunţurile şi să îi urmărească pe cei care furnizează informaţii false.[57]

Preocuparea zilnică în vederea supravieţuirii a încurajat o mentalitate *sauve-qui-peut*. Prefecţii au comentat frecvent pasivitatea şi apatia oamenilor. La începutul anului şcolar, în octombrie 1940, Guéhenno a observat atitudinea amorfă a elevilor săi, preocupaţi doar de propriile probleme şi examene. Un raport efectuat de autorităţile poştale a menţionat în octombrie 1941: „Una dintre caracteristicile actuale ale populaţiei franceze este că indivizii se îndreaptă către ei înşişi. De câteva luni, francezii s-au înstrăinat de guvernul lor, însă fără să sporească semnificativ rândurile

adversarilor. Aceştia se retrag în cochiliile lor”.[58] Cincisprezece luni mai târziu, o sinteză a rapoartelor prefecților surprindea un fenomen similar: „Un fel de indiferență ... față de problemele colective. Fiecare persoană se limitează la viața sa individuală şi la urmărirea egoistă a propriilor interese materiale imediate”.[59]

Într-una dintre poveştile lui Maupassant despre ocupația din 1871, doi prieteni încearcă să recreeze o aparentă normalitate mergând într-o expediție de pescuit care se termină prost, deoarece germanii îi iau drept spioni. În ocupația din 1940-1944, pescuitul le-a permis din nou bărbaților să se retragă din sfera publică, oferindu-le o ocupație recreativă. Vânătoarea a fost interzisă în zona ocupată, iar confiscarea porumbeilor călători a pus capăt unei distracții tradiționale populare din nord-est. Cu toate acestea, pescuitul era încă posibil. Niciodată înainte, Bazar de l’Hôtel de Ville, unul dintre cele mai mari magazine din Paris, nu vânduse mai multe articole de pescuit. Jean Guéhenno povestea că, într-o dimineață din august 1941, a luat primul metrou, la 5:30 dimineața, pentru a-şi asigura un loc bun la coadă pentru un *Ausweis* (nu a reuşit, deoarece erau deja 300 de persoane la rând atunci când a sosit) şi a urmărit cum bulevardul se umplea cu trăsurile pline de pescarii care coborau la stația Châtelet pentru a-şi ocupa locurile pe malurile Senei.[60]

Undițele au primit uneori şi o conotație politică, deoarece purtarea a două astfel de ustensile („deux gaules”) putea fi o referință codificată la de Gaulle. Astfel de gesturi nu puteau fi caracterizate ca fiind o atitudine de rezistență, însă făceau parte dintr-o cultură în curs de dezvoltare a opoziției şi nesupunerii.

A existat un număr foarte mare de glume pe seama ocupației. Trei glume din perioada de început sunt printre cele mai cunoscute:

* Definiția colaborării: „Dă-mi ceasul tău şi îți voi spune cât e ora”.[61]

* Hitler, disperat să traverseze Canalul, îi promite marelui rabin al Berlinului că va abandona măsurile antisemite

dacă i se va spune cum a reuşit Moise să traverseze Marea Roşie. Replica dată este că bagheta magică a lui Moise ar putea fi găsită în... *British Museum*.[62]

* La aducerea acasă a rămăşiţelor lui Napoleon al II-lea, în decembrie 1940, parizienii spuneau că ar fi preferat cărbuni în loc de cenuşă.[63]

O altă glumă din 1941:

Hitler îi telefonează lui Mussolini, după eşecul atacului Italiei asupra Greciei:

— Benito, nu eşti încă la Atena?

— Nu te aud, Adolf.

— Am spus, încă nu eşti la Atena?

— Nu te aud. Probabil suni de departe – presupun că eşti la Londra.

O altă glumă dintr-o perioadă ulterioară:

— Ştiai că a murit mareşalul?

— Nu. Când?

— Acum trei luni, însă anturajul său i-a ascuns informaţia.[64]

Multe glume despre ocupaţie au fost adunate în 1945, într-o carte cu titlul „Rezistenţă prin umor”.[65] Deşi termenul „rezistenţă” pare exagerat, glumele au fost cu siguranţă privite de către autorităţi ca fiind subversive. În acest sens pot fi oferite mai multe exemple. Doi ţărani dintr-un sat de lângă Draguignan au fost urmăriţi penal pentru că şi-au numit calul „Darlan”.[66] Înainte de vizita lui Pétain la Marsilia, în decembrie 1940, poliţia a arestat un librar în a cărui vitrină erau expuse portretele lui Pétain şi Darlan, înconjurate de mormane de romane „Mizerabilii” de Hugo.[67] Expunerea portretelor lui Darlan şi Laval cu cuvântul „vendu” („vândut”) dedesubt era o formă obişnuită de umor nu atât de inocent. Se poate urmări evoluţia glumelor în gazetele perioadei, o dovadă din ce în ce mai evidentă a

disidenței, creând acuzația de complicitate acolo unde anterior existau doar suspiciuni.

Răspunzând germanilor

Oricare ar fi fost opinia lor despre germani, locuitorii din Zona Ocupată au fost nevoiți să-şi construiască coduri de conduită față de ei. La prima sa vizită la Institutul German din Paris, Chardonne l-a zărit pe Giraudoux pe holurile institutului şi a descris întâlnirea astfel: „Fiecare dintre noi şi-a ferit privirea, ca doi bărbați care se întâlnesc într-un bordel”[68]. Însă familiaritatea a atenuat stânjeneala. După cum a descris Fabre-Luce astfel de întâlniri din cadrul Institutului, „când francezii şi germanii se întâlnesc pe picior de egalitate, încep prin abordarea unei atitudini reci şi sfârşesc într-una cordială”[69].

Cel puțin, aceste întâlniri erau întâmplătoare, însă fiul lui François Mauriac, Claude, a descris dificultățile întâmpinate atunci când găzduia un ofițer german în casa familiei sale:

> „Ieri, căpitanul a intrat în salon pentru a se prezenta părinților mei. Tânăr, simpatic, distins şi dominat de o dorință puternică de a fi corect. Dar el nu vorbeşte limba noastră şi noi nu vorbim limba lui. Există un abis teribil între noi... Catherine (care este alsaciană) este pe post de interpret. Conversația este chinuitoare. Toată lumea face un efort şi încearcă să rostească cele câteva cuvinte pe care le ştie. Cu siguranță este la fel de jenat ca şi noi, pocnind întruna din carâmbii cizmelor în semn de salut şi înclinându-se la orice... Nu îndrăzneşte să plece. Iar noi nu îndrăznim să-i sugerăm să o facă. Minutele trec... Ne întâlnim din nou după cină. Nu-i putem cere să plece. Unul dintre noi trebuie să-l invite să ia loc. Iar el apreciază gestul. Oare s-a simțit obligat să rămână sau a preferat acest *tête-à-tête* jenant singurătății din camera sa friguroasă? Se aşază şi rămâne... Pentru a încerca să par mai relaxat, pornesc aparatul de radio şi constat că posturile englezeşti nu au părut niciodată mai arogante. Cu zâmbete tensionate de ambele părți, terminăm prin a găsi un post neutru şi nu-l mai schimbăm.”[70]

Această atmosferă tensionată a fost caracteristică primelor zile ale ocupației. Oamenii care nu au fost forțați de împrejurări să intre în contact cu germanii au preferat să-i ignore. Militarii germani, la rândul lor, încercau pe cât posibil să se separe de francezi. Anumite restaurante, bordeluri şi cinematografe (*Soldatenkino*) au fost rezervate pentru folosirea lor exclusiv de către germani. Dar germanii au impus, de asemenea, o serie de reglementări ofensatoare, pe care le-au implementat cu eficiență, ca să nu spunem că le-au dat un caracter oficial: oamenii erau amendați pentru că nu traversau strada prin locurile marcate, bicicliştilor le era interzis de a călători în grupuri de câte trei, pietonii erau obligați să coboare de pe trotuar pentru a-i lăsa pe germani să treacă. Germanii erau nemulțumiți cu privire la igiena franceză şi au încercat să-şi impună propriile standarde acolo unde soldații lor erau afectați[71]. În oraşele mai mari, erau deranjați de franțuzoaicele care li se păreau machiate excesiv şi erau de-a dreptul şocați, la vederea persoanelor de culoare.[72]

Aşa cum prezența germanilor provoca nelinişte şi iritare în rândul populației, tot astfel apărea şi o manifestare de obişnuire, aşa cum a observat Sartre despre Paris:

> „În mod evident, majoritatea populației s-a abținut de la orice contact cu armata germană. Însă nu trebuie să uităm că ocupația făcea parte din viața de zi cu zi... Ne-am înghesuit cu germanii în metrou, ne-am lovit de ei pe alei întunecate... Într-o perioadă îndelungată s-a dezvoltat o solidaritate ruşinoasă şi imposibil de definit între parizieni şi aceşti soldați care erau atât de asemănători, în cele din urmă, cu soldații francezi. O solidaritate care nu a fost însoțită de simpatie... La început, vederea germanilor ne ofensa, pentru ca mai apoi, încetul cu încetul, să învățăm să nu-i mai observăm, dându-le un aspect instituțional. Ceea ce a finalizat procesul de a-i percepe ca fiind inofensivi a fost ignoranța lor asupra limbii noastre... Păreau mai mult obiecte de mobilier decât bărbați".

La un moment dat, Sartre a văzut o maşină doborând un colonel german şi zece trecători francezi care au alergat să îl ajute:

„Îi urau pe cotropitori, sunt sigur de acest lucru, iar printre aceştia există, fără îndoială, viitori luptători ai Rezistenței, care vor trage asupra germanilor, chiar pe aceeaşi stradă, doi ani mai târziu... Dar era omul care zăcea sub maşină un cotropitor? Care ar fi trebuit să fie reacția? Conceptul de inamic este clar şi de neclintit numai dacă inamicul este separat de noi prin bariera focurilor de armă".[73]

În comunitățile mai mici, inevitabil germanii au devenit parte a ritmurilor vieții locale. După cum observă Richard Cobb, în caietele romancierului breton Louis Guilloux, care descriu viața din Saint-Brieuc, germanii devin „atât de familiari încât par să fie acceptați, fără să li se mai atribuie expresii de furie, indignare sau surpriză". Astfel, polițistul francez îşi scotea pălăria în semn de salut către polițistul german care stătea de pază pe trepte, un prieten pe care Guilloux îl vizita şi care oferea unui tânăr ofițer german lecții de franceză şi-a întrerupt activitatea doar pentru o discuție amicală despre rezultatul final al războiului, o plajă în iulie este atât de aglomerată încât este imposibil să se distingă înotătorii francezi de cei germani, iar copiii francezi ştiu care dintre germani ar putea fi o sursă uşoară de dulciuri.[74] În astfel de comunități, „germanii" au devenit inevitabil indivizi. Oamenii au învățat repede să distingă diferențele dintre ofițerii armatei, *Feldgendarmeria* (porecliți „buldogi" datorită lanțurilor purtate la gât) şi femeile din corpul auxiliar (poreclite „şoareci gri" datorită culorii uniformelor lor).

Această familiarizare putea să fie un remediu pentru rana ocupației, însă germanii erau conştienți că nu erau populari. În august 1940, un raport al armatei germane cu privire la opinia publică cuprindea treisprezece capitole şi a dovedit că „acest comportament exemplar, amabil şi serviabil al soldaților germani față de populație a stârnit puțină simpatie". Tonul acestor rapoarte ale armatei a rămas constant pesimist. La începutul lunii iunie 1941, s-a observat că „nici chiar actele ostile ale Marii Britanii împotriva Franței nu schimbă atitudinea populației", iar o lună mai târziu, că invazia germană în Uniunea Sovietică nu îi făcuse pe francezi mai prietenoşi față de Germania. Chiar şi profesorul Grimm,

al cărui turneu de prelegeri procolaborare a fost considerat un succes, a observat în iunie 1941: „Prietenii mei îmi spun că atmosfera nu a fost niciodată atât de neprielnică... Francezii se bucură de faptul că avioanele britanice le atacă oraşele... Francezii care ne simpatizează se arată deznădăjduiți de atitudinea compatrioților lor”[76].

Cum şi-au manifestat oamenii ostilitatea față de germani? Charles Rist a observat despre Paris, în noiembrie 1940, următoarele: „Oamenii trec pe lângă germani fără să-i observe. Sunt înconjurați de linişte. Linişte în trenuri, în metrou, pe stradă. Fiecare îşi păstrează gândurile pentru sine. Şi totuşi se simte ostilitatea. Parisul a fost botezat de către germani «Stadt ohne Blick»”[77]. Oamenii au încercat să-şi exprime dezaprobarea, păstrându-şi însă demnitatea şi evitând în acelaşi timp provocările ostentative. Metroul din Paris reprezenta un loc al apropierii forțate, unde oamenii îşi improvizau răspunsurile. Jacques Biélinky, care avea în cele din urmă să moară la Sobibor, a observat într-o zi că un soldat german i-a cedat politicos locul în metrou: „Am acceptat cu mulțumiri”. Două săptămâni mai târziu, a văzut un tânăr german care zâmbea din toată inima către un copil aşezat vizavi, pe genunchii mamei sale. Femeia i-a evitat privirea, uitându-se morocănos în altă direcție. Galtier-Boissière povestea la rândul său: „În metrou, un german foarte tânăr, cu față blândă, se ridică pentru a-şi oferi locul Charlottei. Ea refuză. Soldatul, tulburat, mi-l oferă mie. Eu refuz. Bietul om nu ştie cum să iasă din această situație ridicolă şi rămâne şi el în picioare, jenat, lângă acest scaun gol pe care nimeni nu-l doreşte”. Guéhenno a rezumat situația în februarie 1943: „Când intri în metrou, ne strângem mai aproape unul de celălalt, pentru a-ți face ție loc. Eşti de neatins. Îmi plec capul, ca să nu-mi vezi ochii, ca să-ți refuz bucuria unei priviri schimbate. Eşti în mijlocul nostru, ca un obiect, într-un cerc de linişte şi gheață”. Scriitorul german Felix Hartlaub, fiind el însuşi ținta acestei tăceri, a remarcat climatul „arctic” în iunie 1941.[78]

Cu toate acestea, de la începutul ocupației, germanii s-au confruntat cu o opoziție chiar mai activă decât aceasta. În primele luni de ocupație din Bordeaux – de altfel, un oraş

fără o reputație eroică –, au fost martori la numeroase incidente antigermane:

9 august 1940: un jandarm francez a fost arestat pentru că a afirmat că este dureros să fie nevoit să îi salute pe „aceşti porci germani". El a fost denunțat autorităților de un elvețian care a auzit remarca;

14 august: la primele ore ale dimineții, un marinar german a fost împuşcat în Royan. Vinovatul nu a fost niciodată identificat, iar localitatea Royan a trebuit să plătească o amendă de 3 milioane de franci;

23 august: în cinematograful Olympia, jurnalele germane despre Hitler au provocat amuzament în rândul publicului. Germanii au ordonat difuzarea următoarelor ştiri cu luminile aprinse;

27 august: un evreu polonez, Israel Leizer Karp, a fost executat pentru că a adresat jigniri la adresa unei coloane germane care se afla în trecere;

28 august: la primele ore, s-au tras focuri de armă asupra unei patrule germane. Cei vinovați nu au fost găsiți, dar poliția locală a fost avertizată că, pe viitor, astfel de incidente ar atrage represalii severe;

28 august: un marinar de 18 ani a fost găsit vandalizând afişe germane în Place des Quinconces. A fost condamnat la trei luni de închisoare pentru sabotaj;

2 septembrie: cablul telefonic german care lega La Rochelle de Royan a fost întrerupt. Vinovatul, Pierre Roche, în vârstă de 19 ani, a fost împuşcat de către germani pe 7 septembrie.[79]

Incidente similare s-au produs în toată Zona Ocupată în primele luni după Armistițiu.[80] Acestea s-au stins la sfârşitul anului, în lipsa unei coordonări din partea Rezistenței franceze, care să le fi oferit un scop. Deveniseră inutile, periculoase şi fără finalitate. În mod paradoxal, huiduitul ştirilor germane provoca cea mai mare iritare în rândul ocupanților. Aprinderea luminilor a determinat ca oamenii să ajungă la cinematograf numai după terminarea ştirilor. În primele luni ale ocupației au existat, de asemenea, o mulțime de graffitiuri antigermane. Într-o săptămână din ianuarie 1941, poliția din Paris a numărat 400 de mesaje antigermane scrise de mână pe ziduri.[81]

Au existat câteva cazuri timpurii de opoziție colectivă față de germani. Înmormântările piloților aliați doborâți le-au oferit oamenilor posibilitatea de a-şi manifesta sentimentele. În departamentul Bretania, în oraşul Lanester, aproximativ 2.000 de oameni s-au adunat aparent spontan, în decembrie 1941, iar în Rennes, 5.000 de oameni s-au adunat în aprilie 1941 pentru înmormântarea a trei piloți britanici. Douăzeci şi una de demonstrații de acest fel au fost înregistrate în perioada august 1940 – noiembrie 1942.[82] De obicei, acestea s-au petrecut fără incidente, spre deosebire de celebra demonstrație care a avut loc la Paris la 11 noiembrie 1940. În acea zi, câteva mii de studenți s-au adunat la Place de l'Étoile din Paris, cântând Marseilleza şi strigând „Trăiască de Gaulle!". Ştirile despre acest eveniment s-au răspândit în toată Franța, dar severitatea reacției germane a surprins participanții şi a descurajat orice încercare de a repeta o astfel de acțiune. La 14 iulie 1941, 488 de persoane din suburbiile Parisului au fost reținute de poliție pentru că s-au adunat ilegal sau au purtat culorile steagului național.[83] La 11 noiembrie 1941, întreaga țară era liniştită.

Nu toate atitudinile antigermane au fost spontane şi necoordonate. Când de Gaulle, aflat în Londra, a cerut populației franceze să arate ostilitate față de germani, rămânând în casă între orele 14:00 şi 15:00 (15:00 şi 16:00 în zona ocupată) la 1 ianuarie 1941, apelul a fost destul de bine pus în practică în nord, dar mai puțin în sud.[84] Un observator a scris: „De o săptămână, toată lumea pe care o întâlnesc vorbeşte doar despre această oră de protest față de invadator".[85] În Quimper, la 14:55 strada era aglomerată, iar cinci minute mai târziu părea părăsită.[86] De ziua Ioanei d'Arc, la 11 mai 1941, de Gaulle le-a cerut din nou oamenilor să fie prezenți în tăcere pe străzi între orele 15:00 şi 16:00, de această dată cu ceva mai mult succes.[87] În martie 1941, BBC le-a cerut oamenilor să deseneze V-uri pe ziduri, simbolizând victoria. Această idee a avut succes şi Prefectura Parisului a numărat 1.000 de V-uri la 7 aprilie 1941. La Montpellier, prefectul s-a plâns că amploarea unei astfel de defăimări a devenit „dezagreabilă la vedere". Pentru a submina această campanie, germanii au început să-şi lipească propriile

postere cu semnul V la Paris. Această „bătălie a lui V” a fost suficient de semnificativă pentru a fi remarcată de mai mulți jurnaliști ai perioadei.[88]

Nu trebuie exagerată importanța acestor gesturi izolate. Abia după ce Rezistența s-a impus ca o alternativă realistă față de Regimul de la Vichy, oamenii au început să creadă că pot schimba situația în care se află. Înainte de aceasta, au urmărit evenimentele din exteriorul Franței și își doreau o victorie britanică, însă fără să întrevadă cum ar putea contribui la aceasta. Un observator a scris: „Franța este ca un turist nu prea înstărit, care vizitează un cazinou și urmărește jocul de ruletă, fără să parieze. Urmărește când jocul englezesc, când pe cel rusesc”.[89]

În primele optsprezece luni de ocupație, germanii erau mai preocupați de menținerea disciplinei propriilor trupe decât să răspundă la opoziția populației franceze. Un raport german din octombrie 1940 a observat că sabotajul nu era „nici la cote deosebit de ridicate, nici deosebit de solicitant pentru trupe”[90]. În primele zile ale ocupației, principala îngrijorare a lui Goebbels era aceea că publicul german ar putea avea o atitudine prea favorabilă față de Franța. El a ordonat ca „ziarele să nu ilustreze Parisul într-un mod prea atractiv”[91]. Detașarea în Franța rămânea un post privilegiat pentru majoritatea soldaților germani din trupele de ocupație – după cum a scris unul dintre ei: „Farmecul Parisului este greu de egalat. Îi vrăjește chiar și pe cei mai puțin sensibili”.[91] Chiar și autoritățile militare, deși erau conștiente de lipsa de popularitate a germanilor în Franța, au fost de acord că acest lucru le-a cauzat puține probleme. Un raport al armatei germane din august 1941 menționa: „Francezii se adaptează la cerințele puterilor ocupante și se comportă corect”[92].

Sociologia opiniei: *notables* și țăranii

Au existat diferențe semnificative în atitudinile diferitelor grupuri sociale față de politica Regimului Vichy și a germanilor? Rapoartele prefecților de la acea dată oferă doar cele mai generale răspunsuri la această întrebare. La începutul anului 1941, prefectul provinciei Lot a menționat

că burghezia susținea colaborarea, că țăranii nu au manifestat nicio ostilitate deschisă, iar muncitorii erau vizibil împotrivă. În luna decembrie a aceluiaşi an, prefectul regiunii Limoges a raportat: „O ostilitate izbitoare față de guvern din partea celor mai mulți lucrători, a micilor fermieri, micilor comercianți şi meşteri; avem sprijin fără rezerve din partea marilor afacerişti şi a marilor comercianți, magistrați şi *notables*”[93].

Termenul francez *notable*, care nu are precizie sociologică, descrie figuri de influență locală, cum ar fi proprietarii de terenuri, medicii, veterinarii, avocații şi farmaciştii. Unii au reprezentat figuri de importanță socială, care au considerat că democrația republicană i-a îndepărtat de pozițiile de conducere de drept. Dar în alte cazuri, acest statut social a fost conferit de alegeri: în Nord, cu puternica sa tradiție a mândriei municipale, mulți primari socialişti s-au aflat atât de mult timp în funcție, încât au devenit figuri marcante ale regiunii.

Timp de cel puțin doi ani, Vichy s-a bucurat de un sprijin considerabil din partea acestei clase sociale. Multe dintre funcțiile din instituții erau ocupate de reprezentații ei, aşa cum le ocupau şi pe vremea Republicii, acționând în calitate de primari, făcând parte din *comissions administratives*, asigurând conducerile locale ale cooperativelor țărăneşti sau ale *Secours national*. Nu toți erau de dreapta. De exemplu, în Loiret regăsim printre *notables* care slujeau Regimului Vichy un aristocrat regalist, care profita de oportunitate pentru a elimina influența profesorilor anticlericali; un *instituteur* socialist, care în 1941 a acceptat să devină primarul unuia dintre cele mai mari patru oraşe din *départament*, precum şi un medic conservator moderat, care a fost primarul oraşului Orleans din 1940 până în 1944.[94] În Nord, aşa cum am văzut, majoritatea primarilor socialişti au rămas în funcție, deşi trebuia să aducă unii conservatori în consiliile lor municipale. În unele departamente, cadrele Legiunii proveneau din rândul Partidul Radical. Acest lucru a îmbunătățit imaginea locală a unei organizații care a fost frecvent privită ca fiind sectantă şi radical de dreapta.[95]

Însă de ce aceşti foşti adepți ai Republicii au acceptat să servească Regimul Vichy? Adesea, aceştia au acționat din datorie socială, încercând să protejeze populația de consecințele ocupației. Acest lucru a fost valabil mai ales în Nord, în Pas-de-Calais, unde prezența germană a fost extrem de opresivă. Primarul de dinainte de război din Roubaix, Jean Lebas, care a fost implicat în Rezistență încă de la început, nu a avut nicio ezitare în a-l încuraja pe colegul său socialist, Victor Provo, să accepte postul de primar în 1942, pe motiv că alte alternative ar putea genera situații foarte grave. Invocând aceleaşi motive, el a reuşit să-l convingă pe prefectul Vichy Fernand Carles să nu demisioneze, în 1941.[96]

Unii dintre cei care au simțit că este datoria lor să îşi protejeze concetățenii au conceput modalități de a se distanța de regim. În oraşul Eure, majoritatea primarilor socialişti au evitat să afişeze fotografii cu Pétain, primarul socialist din Moulins a refuzat să înlăture bustul Mariannei, iar primarul din Argenton a expus fotografia lui Pétain lângă una a lui Jaurès.[97] Însă mulți primari, fie ei şi socialişti, nu au simțit inițial nevoia de a-şi cere scuze pentru disponibilitatea lor în a servi Regimul de la Vichy. După eliberare, cei care refuzaseră să facă acest lucru erau priviți ca patrioți. Dar patriotismul a fost privit diferit în 1940, când primarii care şi-au abandonat posturile în timpul exodului au fost demişi – stigmatul „dezertării" a precedat stigmatul colaborării. În contextul anului 1940 – al prăbuşirii sociale şi al dezintegrării naționale –, retorica de unitate a Regimului Vichy avea sens, iar proiectul ideologic din spatele acesteia nu era ostentativ. Reputația Republicii a fost pătată, iar moralismul aparent apolitic al discursurilor lui Pétain a fost foarte atrăgător. Nu era atât de îndepărtat de genul de valori republicane austere deținute de mulți *instituteurs*. În Var, zonă tradițional de stânga, mai mulți primari socialişti şi-au exprimat loialitatea față de Pétain. Primarul socialist din Bandol s-a alăturat Legiunii, la fel ca mulți *instituteurs*, care fuseseră priviți mai demult ca bastioane ale republicanismului. Astfel de conversii pot fi motivate de oportunism sau prudență, dar şi, în multe cazuri, de convingere.[98]

Niciun grup social nu a fost curtat mai asiduu de către regim decât țărănimea. Cât de mult succes a avut acest demers? Lumea exterioară părea îndepărtată în mediul rural, iar ritmurile vieții rurale erau neschimbate. Multe sate nu au văzut niciodată picior de soldat german în patru ani de ocupație. Léon Werth, care în timpul războiului trăia într-un sat din Jura, a fost surprins de prima sa vizită la Lyon, în decembrie 1940:

> „În mediul rural, imaginea Mareşalului nu este atât de ubicuă. Îi vedem fotografia doar în ziare. Vânzătorii de cărți poştale nu au ajuns la fermierii izolați. Dar în Lyon, Mareşalul este peste tot. Portretele sale, mesajele sale, discursurile sale sunt blocate în vitrinele magazinelor.[99]

Werth pune țărănimea locală într-o lumină interesantă. El le-a observat resemnarea că „orice s-ar întâmpla, cel puțin nu le va fi foame niciodată". În general, țăranii erau „absolut indiferenți la tot ceea ce spune şi face guvernul... Toate actele şi proiectele Vichy trec în mare parte neobservate". Într-o zi din august 1941, după o masă copioasă alcătuită din doi iepuri şi doi pui, asezonați cu tescovină, conversația s-a îndreptat către lumea exterioară:

> Ei sunt suspicioşi cu privire la orice lucru, la Germania şi la Anglia, la comunism şi guvern. Însă împărtăşesc aceeaşi ură, ura muncitorilor: „Ne invidiază pe noi, însă nu ne invidiază munca. Dacă ar avea loc o revoluție, ar veni şi s-ar răzbuna pe noi... ne-ar târlhări".

Țăranii au simțit satisfacție atunci când muncitorii, invidiați la rândul lor pentru zilele scurte de muncă şi salariile ridicate, erau nevoiți să sufere: „Există cei care susțin că cinci ani precum aceştia nu le-ar dăuna muncitorilor". Acest lucru a oferit, de asemenea, un motiv pentru a susține Regimul Vichy – dacă ar fi venit o revoluție, muncitorii ar fi fost tentați să se răzbune pe țărani![100]

În teorie, principalul impact al Revoluției Naționale asupra mediului rural a fost Corporația Țărănească. Fiecare sat trebuia să creeze un singur sindicat corporativ. Acestea urmau să se asocieze, pentru a forma o ierarhie a sindicatelor regionale, la vârful cărora se afla un Consiliu

corporativ național. Anterior existaseră două sindicate agricole în Franța: Uniunea Națională Conservatoare a Sindicatelor Agricole (UNSA) şi o alta subordonată Partidului Radical. Corporația a reprezentat o victorie pentru ideile UNSA, iar membrii săi au încorporat sindicatele regionale.[101] Corporatismul trebuia să ofere țărănimii o identitate colectivă şi să îi permită să-şi organizeze treburile independent. Dar, întrucât guvernul s-a confruntat cu organizarea unei economii a penuriei şi îndeplinirea cerințelor germane pentru livrarea de alimente, a utilizat corporația ca instrument de reglementare economică. Teoreticienii corporatişti au devenit dezamăgiți, iar țăranii, departe de a privi corporația ca pe o instituție care le apăra interesele, au ajuns să o vadă ca pe o formă de intruziune în libertatea lor.[102]

Țăranii au fost, după cum a remarcat Werth, experți în ceea ce priveşte evaziunea. Aceştia veneau la primărie pentru a-şi declara produsele oficialilor „care nu ştiau dacă o vacă dă doi sau douăzeci de litri de lapte pe zi". Într-o duminică, autoritățile au impus plafoane pentru prețurile practicate în piața locală, iar în următoarele zile de piață nu mai era nimic de vânzare.[103] Însă țăranii au devenit din ce în ce mai nemulțumiți de faptul că erau nevoiți să ducă un război constant de gherilă împotriva unui regim care pretindea că îi protejează. Werth a auzit oameni în cafeneaua satului spunând, în februarie 1942, că „preferăm să îi vedem pe sovietici decât ceea ce vedem în acest moment".[104] Prefecții erau frustrați de creativitatea cu care țăranii evitau controalele economice.[105] Unul dintre ei a observat că are nevoie de „un jandarm la fiecare fermă". Cei care serveau unui regim care îşi adula țărănimea se refereau tot mai mult la „egoismul" țărănesc, chiar la „rezistența" țărănească.[106] În Hérault, în februarie 1942 s-a raportat că „țăranii simt pentru mareşal ura pe care o simt pentru guvernul său", iar un an mai târziu, că „țărănimea şi-a pierdut orice încredere în guvern şi, în unele cazuri, oamenii au mers atât de departe încât l-au acuzat pe mareşal că ar fi păcălit populația agricolă". Până în 1943, dezamăgirea țărănească era aproape universală, chiar şi în departamentele conservatoare precum Haute-Savoie.[107]

Sociologia opiniei: afacerile

După eliberare, se considera că afacerile au supraviețuit cu greu sub ocupație. De Gaulle i-ar fi spus unei delegații formate din oameni de afaceri, în 1944: „Nu v-am văzut pe mulți dintre voi la Londra”. Fără îndoială, Regimul Vichy le-a permis angajatorilor să își ia revanșa după cele întâmplate în 1936. Așa cum sugerează și Richard Vinen, chiar dacă ei se răzbunaseră deja până în anul 1938[108], amintirea evenimentelor petrecute în 1936 era încă vie – într-un război de clasă există întotdeauna noi lupte de câștigat.

Angajatorii nu reprezentau o singură categorie. A fost realizată o separare între elita care domina Consiliile Directoare și masa micilor angajatori, care au simțit că Vichy nu le servește interesele. Pierre Nicolle, unul dintre liderii micilor angajatori, și-a arătat resentimentele în jurnalul său din acea perioadă. Cu toate acestea, Nicolle era un om al Regimului Vichy – jurnalul său reprezintă o sursă prețioasă de bârfe despre acesta – și nu ar fi trebuit să exagereze nemulțumirile micilor angajatori. Chiar dacă nu au obținut tot ceea ce își doreau de la Vichy, aceștia au simpatizat totuși cu valorile sociale promovate de regim.

Cum rămâne însă cu atitudinile față de Germania? Până la sfârșitul anului 1941, 7.000 de companii produceau direct pentru comenzi germane, iar această cifră s-a dublat până în 1944.[109] Acest lucru subestimează nivelul real al colaborării economice, deoarece multe firme nu exportau direct în Germania, însă asigurau materiile prime pentru cele care o făceau. Între 70% și 90% dintre produsele metalurgice realizate în Nord au ajuns în Germania, deși doar aproximativ 50% dintre acestea apăreau în cifrele oficiale.[110] Presiunea germană asupra afacerilor franceze nu s-a limitat la industria grea, germanii fiind la fel de interesați de îmbrăcăminte și de șampanie precum erau și de aluminiu și camioane. Unii industriași francezi erau mai bine poziționați decât alții pentru a răspunde la nevoile germanilor. Producătorii de fier din Lorena anexată, aflați sub control direct german, erau mai dezavantajați decât producătorii de bauxită, care se aflau cu toții în zona neocupată. Marius

Berliet, producător de camioane cu sediul în Lyon, avea mai multă libertate decât alți producători de vehicule, care se aflau cu toții în zona ocupată. Însă nici el nu a fost scutit de presiunea germană, deoarece o fabrică din afara Parisului producea piese pentru camioanele sale şi doar germanii puteau autoriza ca acestea să fie trimise spre sud.[111]

Industriaşii erau supuşi reglementărilor impuse de către Comitetul de Organizare (CO). În ciuda faptului că se afla în zona neocupată, Berliet a fost instruit de CO-ul producătorilor de automobile să vândă un procent din producția sa către germani, deoarece ar fi fost nedrept pentru competitorii săi, a căror dependență față de comenzile germane i-ar fi permis să-i înlocuiască pe piața franceză.[112] Berliet nu avea nevoie de prea multe îndemnuri pentru a vinde Germaniei. Acelaşi lucru era valabil şi pentru majoritatea celorlalți industriaşi. Reprezentanții germani ai Comisiei de Armistițiu, care călătoreau în zona de sud în toamna anului 1940, au raportat că industriaşii erau dornici să obțină comenzi pentru piața germană. În memoriile sale, Pucheu a reamintit că eforturile lui ca ministru al industriei de a monitoriza semnarea contractelor cu germanii au fost „dejucate chiar de industriaşi, ceea ce m-a plasat într-o poziție imposibilă în ceea ce priveşte atitudinea mea față de ocupație".[113] Pucheu ştia prea bine despre ce vorbea. Înainte de a deveni ministru, se plânsese, în calitate de industriaş, că oamenii de afaceri care doreau să stabilească contacte cu germanii erau împiedicați de guvern.[114]

În iulie 1940, atunci când generalul Huntziger, reprezentantul francez în Comisia de Armistițiu, i-a spus negociatorului german Hemmen că industriaşii francezi vor avea probabil „dificultăți morale şi aproape sentimentale" cu privire la ideea că fabricile lor ar putea ajunge să fie folosite în lupta împotriva Marii Britanii, a întâmpinat din partea acestuia un răspuns sceptic. Cinismul lui Hemmen a fost justificat, în primele săptămâni după ocupație industriaşii manifestând o grabă aproape indecentă de a stabili contactul cu germanii. Directorii companiei chimice Kuhlmann au încercat să ia legătura cu reprezentanții industriei germane de coloranți încă din 26 iulie, în ciuda faptului că au primit

de la Vichy sfatul de a manifesta prudență în demersurile lor. Însă reprezentantul german al IG Farben la Paris a răspuns cu întârziere, preferând, aşa cum a afirmat el mai târziu, să „îi lase pe francezi să fiarbă în suc propriu". Un alt reprezentant Farben a raportat că Kuhlmann a căutat o „colaborare intimă", care să permită „integrarea industriei franceze într-o nouă Europă, sub conducerea Germaniei"[115]. Dacă Regimul de la Vichy a încercat să împiedice acest entuziasm, a fost pentru a impune un anumit control asupra negocierilor şi a obține în schimb concesii importante din partea germanilor. Dar la sfârşitul verii acelui an şi apoi al toamnei, reprezentanții unei serii întregi de industrii – bauxită, aluminiu, produse chimice, construcții – au semnat contracte cu germanii, fără să mai acorde atenție politicilor economice de la Vichy. Barnaud, care se presupune că ar fi monitorizat procesul negocierilor, s-a plâns în mai 1941 că le-a pierdut urma.[116]

În februarie 1941, germanii au organizat un târg industrial la Petit Palais, expunând obiectele ce le erau necesare. Operațiunea a înregistrat un real succes, aproximativ 10.000 de companii franceze depunându-şi ofertele. Industriaşii francezi au vizitat frecvent fabricile germane, pentru a le observa tehnicile industriale. În luna noiembrie 1941, şase astfel de delegații au vizitat Germania.[117] În septembrie 1941 a avut loc un congres al camerelor de comerț franceze şi germane. Acest eveniment s-a bucurat de un asemenea succes, încât a fost urmat de altele.[118] Întâlnirile sociale între oamenii de afaceri de vârf şi germani erau frecvente. Într-o astfel de ocazie, cu prilejul unei recepții la Ambasada Germaniei organizate în cinstea vizitei unui ministru german al comerțului, bancherul Henri Ardant, şeful „Société Générale", a vorbit despre speranțele sale conform cărora germanii vor înființa o singură zonă vamală în Europa şi vor crea o singură monedă europeană.[119] Cel mai înalt şi cel mai vizibil nivel de contacte economice şi comerciale franco-germane au fost aşa-numitele mese rotunde, organizate la Ritz între februarie şi octombrie 1942, unde oamenii de afaceri francezi de vârf se întâlneau cu omologii lor germani.

Exemple notorii despre angajamentul politic în vederea colaborării, precum sprijinul acordat de Eugène Schueller pentru *Mouvement Sociale Révolutionnaire*, au fost cazuri excepționale. Un caz extrem a fost cel al excentricului Georges Claude, inventatorul aerului lichid şi fondatorul companiei „Air liquide". Obsedat de bolşevism, Claude a devenit un susținător pasionat al reconcilierii franco-germane şi un membru de frunte al grupului de colaborare. După aterizarea Aliaților în Africa de Nord, el a dovedit un devotament spectaculos față de Hitler, anunțând, la sfârşitul unei prelegeri susținute la Bordeaux, că va înghiți o doză fatală de stricnină, în speranța că sacrificiul său îl va impresiona pe Hitler şi îl va convinge să îi ofere Franței un loc privilegiat în noua Europă. Dar nu stricnina l-a ucis pe Claude, acesta fiind arestat în august 1944.[120]

Au existat industriaşi care doar au încercat să profite într-o manieră oportunistă de pe urma ocupației şi alții care au îmbrățişat cu entuziasm ideea unei reorganizări economice durabile a Europei în jurul cooperării franco-germane. În prima categorie se afla compania „Photomaton", care a sugerat în mai 1941 că, din moment ce evreii din taberele de concentrare aveau nevoie să fie fotografiați în scopuri administrative, germanii ar putea dori să investească în aparatul de fotografiat de înaltă calitate al companiei.[121] Cooperarea pe termen lung cu Germania a fost atractivă pentru industria automobilelor, unde principalul concurent înainte de război fusese America. În martie 1941, industriaşii auto francezi împreună cu germanii au înființat o comisie, pentru a pregăti „colaborarea industriei auto europene". Un oficial al Vichy a remarcat impresia proastă creată de vederea germanilor care circulau în Paris în maşinile Renault, Citroën şi Peugeot şi s-a întrebat dacă germanii nu ar putea fi convinşi să facă acest lucru mai discret, de preferință dimineața devreme.[122] Dar acolo unde principalul concurent de dinainte de război fusese Germania, aşa cum fusese cazul pentru industria cărbunelui şi a oțelului – deşi în timpul ocupației industria cărbunelui s-a dedicat producției pentru Germania –, atracțiile colaborării pe termen lung erau mai puțin vizibile. După eliberare, proprietarii minelor de cărbune

s-au apărat, susținând că doar 4% din producția lor a fost exportată în Germania, dar acest lucru a neglijat să ia în considerare faptul că majoritatea cărbunelui a fost distribuit către industrii precum cea a oțelului, care producea direct pentru Germania. Cererea era atât de mare, încât proprietarii de cărbune au profitat de ocazie pentru a exploata mine de cărbune de calitate inferioară, păstrând cărbunele mai bun pentru perioada de după război.[123]

Service du travail obligatoire (STO) a reprezentat o cauză majoră a tensiunii dintre industriaşi şi germani. În minele de cărbune, angajatorii şi-au protejat angajații de a fi recrutați pentru a munci în Germania şi ulterior au pretins lauri pentru această „rezistență". Dar la fel cum motivele cooperării cu germanii erau de obicei mai mult comerciale decât politice, acelaşi lucru se aplică şi în cazul opus. Angajatorii care au protejat muncitorii de la STO au făcut acest lucru pentru că duceau lipsă de mână de lucru. Întrucât muncitorii erau probabil mai productivi în Franța decât în Germania, s-ar putea spune că salvarea lor de la a fi trimişi la muncă în străinătate a ajutat în mod obiectiv economia de război germană.[124] Aceiaşi proprietari de cărbune care şi-au protejat muncitorii în 1943 nu ezitaseră să folosească ajutorul german pentru a înăbuşi grevele muncitorilor, în mai 1941. Acelaşi lucru a fost valabil şi în industria aviației.[125]

Din aceste motive, termenii „colaborare" şi „rezistență" nu îşi găsesc o aplicare corespunzătoare în lumea afacerilor. Lucrurile nu erau neapărat ceea ce păreau a fi. Directorii companiei de aluminiu AFC – viitoarea Pechiney – erau nemulțumiți de contractele cu Germania care fuseseră negociate de guvernul francez, iar după război şi-au formulat obiecțiile, oferind un exemplu pentru mişcarea de rezistență. Însă argumentele lor împotriva contractelor fuseseră de ordin comercial, şi nu din sentiment patriotic. Temându-se că germanii le vor fura piețele de export, doreau să primească asigurări că aluminiul lor va fi utilizat doar pentru industria germană de război şi că nu va fi exportat mai departe către foştii clienți francezi. Aceiaşi industriaşi şi-au petrecut luni întregi discutând o propunere germană de a construi

împreună o nouă fabrică de aluminiu în Franța.[126] Ei erau îngrijorați că dacă nu o vor face, germanii vor pune în aplicare planul de a-şi construi propria fabrică în Iugoslavia şi de a slăbi cota de piață a Franței după instaurarea păcii. Deşi discuțiile s-au stins în mai 1942, retorica Rezistenței cu care au fost creditați după război nu are nicio legătură cu maniera în care erau percepuți la acea vreme. Presupunerea era că germanii câştigaseră războiul, iar problema era observată doar prin prisma viitoarei strategii comerciale. Acelaşi lucru a fost valabil şi pentru Michelin, un alt industriaş cunoscut pentru activitatea sa de rezistență. Aprovizionarea Michelin cu cauciuc din Indochina fusese întreruptă, dar el a refuzat să cedeze participarea germană la firma sa franceză sau controlul sucursalelor sale olandeze şi belgiene în schimbul unei oferte germane de a-i furniza cauciuc sintetic. În ciuda presiunilor guvernului francez, Michelin a afirmat: „Eu am ales, sacrific prezentul cu gândul la viitor".[127] Calculele sale au dat roade.

În cele din urmă, afirmația lui Berliet, pe timpul procesului său, conform căreia el „lua în considerare această chestiune doar din punctul de vedere al unui lider al industriei", a fost valabilă pentru majoritatea industriaşilor. Atunci când patriotismul nu a coincis cu interesul comercial, acesta din urmă a fost rar sacrificat în favoarea primului. În mod clar, a existat o diferență între Berliet, care şi-a trimis doi fii în Germania ca voluntari, pentru a da un bun exemplu, şi familia Peugeot, care i-a sprijinit pe cei care se sustrăgeau recrutărilor STO şi a dezvoltat contacte cu Rezistența. Însă nici Peugeot şi nici Berliet nu ar fi putut supraviețui fără comenzile germanilor.[128] Chiar şi în industria aviației, strâns integrată în colaborarea economică, existau eroi ai Rezistenței, precum Jacques Kellner şi Marcel Robert Bloch, în timp ce alții, precum Félix Amiot şi Louis Renault, erau fericiți să le ofere germanilor tot ce pretindeau. Majoritatea producătorilor de aeronave nu s-au încadrat în niciuna dintre categorii şi au încercat doar să-şi mențină fabricile în funcțiune, limitându-şi implicarea la un nivel minim. De exemplu, Louis Verdier, şeful companiei Gnôme-et-Rhône, a întâmpinat o echipă anglo-americană de inspecție în august

1944 cu şampanie, aşa cum procedase şi cu germanii în 1941.[129]

Sociologia opiniei: muncitorii

La Eliberare, s-a constatat că în inima Rezistenței fuseseră clasele muncitoare. Mauriac a scris: „Doar clasa muncitoare este fidelă unei patrii profanate". Până în 1944, muncitorii fuseseră cu siguranță suprareprezentați în rezistența activă[130], însă acest lucru nu a fost valabil în perioada 1940-1942, în măsura în care Rezistența a existat în acelaşi stadiu de dezvoltare. În primii doi ani de ocupație, muncitorii au fost adesea descrişi ca fiind cel mai apatic şi pasiv segment al populației. „Vom lucra pentru Boches. Şi ce dacă, trebuie să trăim mai departe" – a fost un comentariu auzit de un observator în 1940.[131] Toate rapoartele sugerează că muncitorii nu aveau nicio simpatie pentru Vichy, însă au rămas pasivi. În februarie 1942, s-a observat că „muncitorii suferă cel mai mult şi protestează cel mai puțin".[132]

Acest fatalism este lesne de înțeles. Demobilizarea politică a clasei muncitoare îşi avea originea în înfrângerea mişcării sindicale din 1938. Imediat după Armistițiu, principala preocupare a fost şomajul. Odată ce şomajul a scăzut, în 1941, a apărut problema supraviețuirii. Pe măsură ce prețurile creşteau şi salariile erau blocate, veniturile reale au scăzut. În Paris, la sfârşitul anului 1943, acestea fuseseră înjumătățite în comparație cu situația din 1939.[133] În afară de nivelul salariilor, era dificil să găseşti alimente de achiziționat, şi mulți muncitori au început să îşi producă singuri proviziile. Suprafața grădinilor de legume ale muncitorilor din Loire a crescut de zece ori în această perioadă.[134] Dacă muncitorii s-au ferit de politică, acest lucru s-a datorat faptului că erau ocupați cu cultivarea propriilor grădini.[135]

Clasa muncitoare nu a primit nicio îndrumare clară de la foştii săi lideri. După înfrângere, tensiunea dinainte de război dintre fracțiunile Belin şi Jouhaux din *Confédération generale du travail* (CGT) a devenit un conflict deschis. Susținătorii lui Belin s-au organizat într-o nouă Comisie de coordonare

sindicală (CSC) şi au fondat un ziar, *Au travail*, care a apărat politicile lui Belin.[136] Au existat şi sindicalişti care s-au opus noului regim. La 15 noiembrie 1940, doisprezece lideri sindicali, inclusiv nouă membri ai CGT (printre care Jouhaux) şi trei sindicalişti catolici, au semnat un manifest prin care îşi reafirmau angajamentul faţă de sindicatele libere şi denunţau legislaţia rasistă (ceea ce puţini alţii au făcut în această etapă). Ei s-au constituit în Comisia de studii sociale şi economice (CEES). Manifestul acestora a fost un indicator pentru viitor şi, în cea mai mare parte, semnatarii săi au devenit membri ai Rezistenţei.

Deşi confederaţiile sindicale naţionale fuseseră scoase în afara legii în noiembrie 1940, sindicatelor li s-a permis să îşi continue existenţa regională şi departamentală. Mulţi sindicalişti au făcut parte din organizaţii subordonate regimului, precum Comisia de ajutor de urgenţă al muncitorilor (COSI), care a fost înfiinţată pentru a asista victimele bombardamentelor aliate (cu fonduri preluate de la evrei), *Secours national*, Comitetul pentru reintegrarea militarilor răniţi, şi diverse consilii care administrau *relève*. Dintre cei treizeci şi cinci de foşti *confédérés* aleşi în Comitetul executiv al CGT în 1938, se ştie că paisprezece au jucat un rol important în instituţiile regimului, lucru valabil pentru cel puţin alţi şaisprezece lideri ai celor treizeci şi una de federaţii sindicale. Motivele lor erau variate. Liderii sindicali din fosta aripă pacifistă şi anticomunistă a CGT ar fi putut să sprijine cu adevărat regimul, al cărui ministru al muncii până în aprilie 1942 fusese, la urma urmei, lider adjunct al CGT în anii 1930. Sindicalştii nu consideraseră niciodată organizarea politică a statului a fi importantă, pentru că datoria lor era aceea de a proteja muncitorii în cadrul structurilor politice existente. Unii ar fi putut chiar să vadă Carta drept un pas în direcţia unei societăţi a producătorilor depolitizaţi la care visaseră. Nici măcar CEES, care se opusese Cartei Muncii, nu a propus un boicot complet al instituţiilor sale.[137]

Detaliile implementării Cartei au fost atât de complexe încât, până în 1944, crearea sindicatelor unice a adus doar progrese limitate. În ceea ce priveşte comisiile sociale din

fabrici, prescrise de Cartă, 372 dintre acestea fuseseră deja formate până în ianuarie 1942, alte 4.644 un an mai târziu şi încă 7.807, în ianuarie 1944. Aceste comisii erau utile în organizarea aprovizionării cu alimente, crearea grădinilor muncitorilor şi organizarea activităților de agrement, însă majoritatea muncitorilor nu au manifestat niciun interes pentru acestea. Chiar şi acolo unde comisiile fuseseră alese, ceea ce în general nu era cazul, puțini dintre muncitori au participat. Acei lideri ai sindicatelor care se aliau activ în susținerea regimului au avut parte de reacții minore din partea membrilor lor. Chiar şi *L'Atelier* a remarcat în 1942 „scepticismul, indiferența sau ostilitatea" majorității muncitorilor față de Cartă.[138]

Cum rămâne cu clasa muncitoare şi germanii? Până în 1944, în Germania se aflau aproximativ 660.000 de muncitori francezi. Cei mai mulți dintre aceştia nu se aflau acolo în mod voluntar, ci ca rezultat al recrutărilor STO. Înainte de introducerea STO, aproximativ 150.000 de muncitori s-au oferit ca voluntari pentru a lucra în Germania (mulți dintre ei având contracte pe durată scurtă, astfel încât numărul muncitorilor din Germania să nu depăşească niciodată 75.000). Alți 35.000 se oferiseră voluntari, conform sistemului *relève*. Acest fapt a determinat acumularea unui număr total de aproximativ 185.000 de voluntari (mai puțini, ca proporție a forței de muncă, decât numărul de voluntari din Belgia, Olanda sau Danemarca).[139] Aceşti voluntari erau motivați mai puțin de politică şi mai mult de perspectiva unor salarii mai mari şi a unor condiții de muncă mai bune. Nu politica a fost cea care i-a împiedicat pe alții să meargă. Muncitorii nu erau atât de sceptici să lucreze pentru Germania, atâta vreme cât acest lucru implica să călătorească peste hotare. În departamentul breton din Morbihan existau 370 de voluntari care lucrau în Germania, însă alți 3.000 lucrau pentru Compania Todt din Franța (la construirea zidului Atlanticului).[140] Todt, care plătea salarii de până la trei ori mai mari decât firmele franceze, nu a întâmpinat nicio problemă în recrutarea forței de muncă.

Având în vedere că cea mai mare parte a industriei franceze producea pentru Germania, era imposibil ca muncitorii să nu

se regăsească producând pentru economia germană de război. Uneori, muncitorii au încercat să încetinească producția şi au existat chiar şi cazuri de sabotaj. În primăvara anului 1942, productivitatea companiei Renault a fost cu 40% mai mică decât în septembrie 1939. Acelaşi lucru era valabil şi în minele de cărbune. Întrucât ambele industrii produceau mult pentru germani, aceasta ar fi putut însemna un fel de rezistență, dar şi rezultatul subnutriției şi al oboselii.[141] În mine, inspectorii de fabrică au raportat că lucrătorii păreau obosiți – cazurile de leşin erau mai numeroase decât înainte de război.[142] Gradul de absenteism a fost de asemenea mai ridicat, deoarece muncitorii îşi petreceau timpul în grădinile lor.

Atunci când acțiunile reactive din domeniul industrial au avut loc în primii doi ani ai ocupației, nu au avut neapărat o motivație patriotică. Cea mai importantă grevă a ocupației, care a implicat până la 80% din forța de muncă, a avut loc în minele din Nord/Pas-de-Calais între 27 mai şi 9 iunie 1941. Comunişții au sărbătorit ulterior această grevă ca fiind unul dintre cele mai curajoase exemple de rezistență ale clasei muncitoare. Nu există nicio îndoială că această regiune a fost una extrem de antigermană. La 11 noiembrie 1940, aproximativ o treime dintre minerii din Pas-de-Calais şi-au demonstrat patriotismul prin faptul că nu s-au prezentat la muncă şi au fost penalizați cu o amendă de către germani. Dar, în afara acestui incident, tensiunea socială care creştea în minele de cărbune încă din toamna anului 1940 nu prea avea legătură cu germanii. Minerii erau iritați de scăderea salariilor reale şi de faptul că proprietarii minelor, care îşi exercitau răzbunarea finală față de Frontul Popular, au reimpus detestatul sistem Bedaux, care fusese abolit în 1936.

Militantismul clasei muncitoare a fost îndreptat împotriva angajatorilor, nu împotriva germanilor, care au încercat să se ferească de conflict. Comunişții, al căror rol în promovarea grevelor era notabil, nu urmăreau încă o linie antigermană. Într-adevăr, reprezentanții muncitorilor au încercat să facă apel la germani pentru a interveni în numele lor. Germanii s-au bucurat de ocazia de a-i monta pe angajatori împotriva

muncitorilor. Într-o singură ocazie, comandantul german local a ordonat creşterea numărului de delegaţi ai muncitorilor în mine, deşi prefectul îl avertizase că acest lucru le va permite accesul „extremiştilor” eliminaţi în 1938. Însă toleranţa germană faţă de activismul muncitoresc a început să slăbească, deoarece acesta perturba producţia. În timpul grevei în sine, germanii au lucrat îndeaproape cu angajatorii şi autorităţile franceze locale. Aproximativ 325 de mineri au fost arestaţi, iar cafenelele şi cinematografele au fost închise. În acest fel, germanii au contribuit la transformarea unui conflict care începuse ca unul social, într-unul patriotic.[143]

În cele din urmă, majorităţii angajatorilor sau muncitorilor le-a fost imposibil să evite un anumit grad de implicare în economia de război germană, cu excepţia cazului în care doreau să intre în faliment sau să se trezească fără un loc de muncă. Cu toate acestea, este necesar acum să ne întoarcem atenţia către o categorie profesională care s-a bucurat de o mai mare libertate de manevră: artiştii, interpreţii şi intelectualii. Nimeni nu i-a forţat pe scriitori să publice sau pe intelectuali să ocupe funcţii publice, iar atunci când aceştia au făcut-o, impactul a fost cu atât mai mare.

CAPITOLUL 13

Intelectuali, artişti şi interpreţi

„Atunci când M. Montherlant a participat la recepţii la Institutul German, şi-a dat consimţământul pentru a fi trimis la Auschwitz” – nota scriitorul comunist Claude Morgan în 1945.[1] Deşi această remarcă era o aserţiune extremă a responsabilităţii intelectualilor, prestigiul acordat acestora în Franţa a făcut ca acţiunile lor să capete o semnificaţie imensă. Procesele intelectualilor după Eliberare au atras la fel de multă publicitate precum cele ale lui Pétain şi Laval. Aceştia au fost pedepsiţi mai mult pentru cine erau decât pentru ceea ce făcuseră.

Cea mai sigură modalitate de a evita compromisurile era refugierea în străinătate. Aceasta era o posibilitate reală pentru artişti şi intelectuali, care în general se bucurau de contacte străine. Instituţiile americane, precum Fundaţia Rockefeller, au oferit subvenţii şi s-au ocupat de obţinerea vizelor. De la New York, biologul Louis Rapkine a organizat exilul oamenilor de ştiinţă francezi care îşi doreau să plece. Cea mai importantă iniţiativă de acest gen a fost Comisia pentru situaţii de urgenţă (ERC), o organizaţie americană cu finanţare privată, înfiinţată imediat după înfrângerea Franţei, condusă de la Marsilia de către un tânăr clasicist de la Harvard numit Varian Fry.

În ciuda fondurilor limitate şi a hărţuirii din partea autorităţilor franceze, ERC a ajutat aproximativ 1.500 de persoane să scape, inclusiv pe Hannah Arendt, André Masson, André Breton, Max Ernst şi Heinrich Mann. Unii au plecat cu vapoarele din Marsilia, după ce au fost obţinute vizele, fie pe cale legală, fie falsificate, alţii au fost trecuţi ilegal peste graniţa cu Spania. Unii trebuiau convinşi să plece. Lui Marc Chagall i-a luat mult timp să accepte că cetăţenia franceză nu l-ar fi protejat de antisemitism. A plecat în martie 1941, după ce a primit asigurări de la Fry asupra faptului că există vaci în Statele Unite. Fry a fost în cele din urmă expulzat din Franţa în august 1941, însă asistentul său, Daniel Benédite, a continuat lucrările de salvare timp de alte câteva luni. Ultimul „client" al ERC a fost Marcel Duchamp, care a plecat cu vaporul din Marsilia în mai 1942.[2]

Un număr notabil de artişti şi intelectuali francezi au ales calea exilului. Printre aceştia s-au aflat regizorii Jean Renoir, René Clair, Julien Duvivier şi Max Ophuls; actorii şi actriţele Michèle Morgan, Jean Gabin, Louis Jouvet, Françoise Rosay şi Jean-Pierre Aumont; artiştii Marc Chagall, Tanguy, Man Ray, Amédée Ozenfant, Jacques Lipchitz şi Fernand Léger; scriitorii André Breton, Saint-John Perse, Georges Bernanos, Julien Green, Jules Romains, André Maurois, Antoine de Saint-Exupéry şi Jacques Maritain; jurnalişti Geneviève Tabouis, André Géraud (Pertinax) şi Emile Buré; academicieni precum biologul Louis Rapkine, fizicianul

Francis Perrin, fiziologul Henri Laugier, istoricul Gustave Cohen, antropologul Claude Lévi-Strauss şi filosoful Raymond Aron. Majoritatea au ajuns în America, iar Greenwich Village a devenit un fel de Manhattan Montparnasse.[3] Însă au existat motive pe deplin respectabile pentru a nu pleca în străinătate. Nu era oare aceasta o „dezertare" a Franţei în ceasul ei cel mai greu? *L'Univérsité libre*, o lucrare clandestină a Rezistenţei, condusă de academicieni comunişti din Paris, a pledat împotriva părăsirii câmpului cultural în favoarea germanilor.[4] Decizia lui André Breton de a pleca în America de Sud în martie 1941 a fost condamnată de alţi suprarealişti care au ales să rămână în Franţa. După război, Tristan Tzara a susţinut că suprarealiştii care au abandonat Franţa au discreditat pentru totdeauna mişcarea.[5]

Reputaţiile

Reputaţia postbelică a celor care au rămas în Franţa s-a bazat adesea mai mult pe zvonuri şi insinuări decât pe o evaluare echilibrată a comportamentului lor din timpul ocupaţiei. Anumite reputaţii nu şi-au revenit niciodată pe deplin după cele câteva frânturi de adevăr reciclate la nesfârşit. Îl putem lua ca exemplu pe poetul şi dramaturgul catolic Paul Claudel, a cărui activitate în perioada ocupaţiei este redusă cel mai adesea la două „fapte": scrierea unei „Ode" lui Pétain, în 1940, şi a unei alte ode lui de Gaulle, în 1944. Jurnalul lui Claudel, totuşi, dezvăluie o istorie mai complexă. Cu siguranţă a fost unul dintre acei conservatori fără nostalgie pentru defuncta Republică. El a jubilat în iulie 1940 spunând că „Franţa este eliberată după şaizeci de ani de jugul partidului radical şi anticatolic (profesori, avocaţi, evrei şi francmasoni)". Dar aceeaşi notă din jurnal nu a arătat nicio îngăduinţă faţă de armistiţiu: „Am pierdut toate condiţiile care constituiau independenţa... am înstrăinat Anglia, care reprezintă singura noastră posibilă speranţă". În noiembrie 1940, el a fost şocat de articolul „monstruos" al cardinalului Baudrillart care făcea apel la colaborare. Claudel i-a judecat pe catolicii care au adoptat această poziţie ca fiind

„dezgustători în prostia şi laşitatea lor”. În decembrie, a scris un lung poem intitulat *Paroles au Maréchal* (nu o odă), care a fost un apel patriotic la resuscitarea Franței sub îndrumarea lui Pétain.

Pe baza acestor dovezi, Claudel era un pétainist care se opunea colaborării. Însă nu era un pétainist ca oricare altul. La 24 decembrie 1941, el a scris o scrisoare către Marele Rabin, care a devenit în scurt timp publică, exprimând „dezgustul, groaza şi indignarea pe care toți francezii decenți şi în special catolicii le simt cu privire la nelegiuirile față de... şi la maltratarea compatrioților noştri israeliți”. Niciun alt scriitor nu a condamnat atât de viguros persecuția antisemită – de fapt, cei mai mulți nu au făcut-o niciodată. În 1941, Claudel a devenit din ce în ce mai ostil față de Pétain, iar jurnalul său conținea referințe batjocoritoare la „veneratul nostru lider”. El a observat că Péguy a fost „lamentabil denaturat şi deformat” de Revoluția Națională. Este adevărat că, în noiembrie 1943, Claudel a permis ca piesa sa de teatru *Le Soulier de satin* să fie pusă în scenă la Paris, însă piesele lui Camus şi Sartre s-au jucat şi în Parisul aflat sub ocupație. În august 1942, Claudel a refuzat să permită punerea în scenă a piesei sale *Protée* fără muzica evreului Darius Milhaud. Auzind despre aterizarea trupelor americane în Africa de Nord, el a scris: „Dumnezeule, îți mulțumesc că mi-ai permis să o văd şi pe asta”[6].

În timp ce Claudel, în timpul ocupației, a fost adesea redus la „Oda” sa, Picasso a fost redus la presupusa lui ripostă în fața lui Abetz, atunci când a fost întrebat de acesta dacă el era creatorul operei *Guernica*, răspunzându-i: „Nu, tu ai fost”. Povestea a devenit apocrifă, dar Picasso însuşi a afirmat mai târziu: „Distribuiam reproduceri ale tabloului *Guernica* pentru germanii aflați în vizită şi le spuneam: «Ia-o, suvenir, suvenir»”. O altă anecdotă susține că Picasso a refuzat o ofertă germană de combustibil pentru încălzire cu cuvintele: „Unui spaniol nu îi este niciodată frig”. Pe un fundament atât de fragil, după Eliberare, Picasso a dobândit reputația unui erou minor al Rezistenței. A fost acest lucru îndreptățit?

După ce a fugit în sud-vest în timpul exodului, Picasso a ales să se întoarcă la Paris, deşi ar fi putut pleca în America. Şi-a mutat studioul pe malul stâng al Senei, a lucrat cu frenezie şi a socializat intens cu un grup mic de prieteni, dintre care mulți erau implicați în activitățile Rezistenței. Niciun „mesaj" nu poate fi citit în mod convingător în opera sa în acest moment, deşi lipsurile perioadei se reflectă în materialele utilizate pentru unele dintre sculpturile sale: carton, cutii de țigări, cutii de chibrituri, o bucată de pâine. Vorbind mai târziu despre decizia sa de a rămâne în Franța, Picasso i-a spus amantei sale, Françoise Gilot, că „a rămâne nu este o manifestare a curajului, este doar o formă de inerție". Dar simpatiile sale prorepublicane din timpul războiului civil spaniol şi faptul că Hitler l-a numit personal „un artist degenerat" au însemnat că această „inerție" a fost în sine destul de curajoasă – după cum i-a mărturisit şi lui Gilot: „Într-o manieră pasivă, nu mă interesează să mă supun nici forței, nici terorii". Nu i s-a permis să expună şi uneori a fost vizitat de poliția germană în căutarea unor dovezi incriminatoare. Într-una dintre ocazii, unele pânze ale sale au fost tăiate. Însă Picasso a primit cu ospitalitate şi vizitatori germani care doreau să-i viziteze studioul. Printre aceştia se numărau Gerhard Heller, care lucra pentru rubrica literară de la *Propaganda-Abteilung*, şi scriitorul Ernst Jünger, care era detaşat la Paris. Nu li s-au oferit cărți poştale cu Guernica, iar Jünger a notat în jurnalul său că Picasso i-a spus: „Noi doi, stând aici împreună, am putea elabora un tratat de pace chiar în această după-amiază".

Fotograful Brassaï, care poate că ştia sau nu despre astfel de vizite, nu a fost singurul care a privit însăşi prezența lui Picasso la Paris ca pe un act de curaj, o „alinare şi un tonic". După Eliberare, Picasso a fost sever cu privire la pictorii care şi-au compromis reputația, afirmând în fața unui intervievator că speră că Derain va fi împuşcat. Dar, deşi îi împiedica pe alții să se pronunțe asupra lui, Picasso era modest. El i-a mărturisit unui prieten: „Nu era altceva de făcut decât să lucrez şi să mă lupt pentru mâncare, să-mi întâlnesc discret prietenii şi să aştept cu nerăbdare ziua

libertății". A-l numi pe Picasso membru al Rezistenței nu e mai folositor ca a-l descrie pe Claudel drept colaborator[7].

Privind înapoi la perioada ocupației, scriitorii şi-au permis adesea denaturări minore ale adevărului pentru a-şi plasa comportamentul într-o lumină favorabilă. Simone de Beauvoir a afirmat mai târziu că prima regulă a intelectualilor Rezistenței a fost „să nu scrie pentru ziarele zonei aflate sub ocupație"[8]. Cu toate acestea, Sartre a publicat un articol în revista *Comoedia* din Paris. Romanciera Edith Thomas a susținut că a refuzat să publice în timpul ocupației, dar această „alegere" a fost întărită de respingerea de către Gallimard a manuscrisului ei în 1942.[9] Este necesar, de asemenea, să distingem între receptarea unei opere şi intenția autorului. Piesa lui Claude Vermorel despre Ioana d'Arc, *Jeanne avec nous*, pusă în scenă în august 1942, a fost privită după război ca fiind o piesă a Rezistenței. De fapt, piesa fusese scrisă în 1938 şi, cu puțin timp înainte de punerea în scenă, Vermorel încercase să obțină aprobarea germană pentru un proiect de teatru pentru tineret care să stabilească legături între teatrul german şi cel francez. În 1941, a scris în *Le Gerbe* că teatrul ar trebui să-şi întoarcă spatele „gustului pentru putrefacție". Piesa lui Vermorel a fost aprobată de criticii colaboraționişti, iar Rebatet a văzut-o pe Ioana d'Arc ca pe o posibilă „patroană a fascismului francez"[10].

De asemenea, la fel ca în cazul lui Claudel, este necesar să se facă distincția între atitudinile față de Regimul de la Vichy şi cele față de germani. Atunci când Abel Bonnard le-a propus colegilor săi din Academia Franceză să îi trimită lui Pétain o scrisoare de susținere după întâlnirea cu Hitler la Montoire, ideea a fost blocată de Georges Duhamel şi Paul Valéry. Ceea ce a făcut ideea lui Bonnard atât de inoportună a fost că momentul ales implica aprobarea colaborării. Doar patru academicieni erau fățiş progermani, dar majoritatea celorlalți erau pétainişti înfocați, cu excepția unei minorități restrânse, conduse de Duhamel.[11] Pentru aceşti intelectuali conservatori, Vichy a reprezentat şansa de a se răzbuna pe avangarda literară reprezentată de *Nouvelle revue française*. *Le Figaro* a lansat în august 1940 o dezbatere privind

răspunderile literaturii pentru înfrângere. O țintă a fost Gide, presupusul corupător al purității, care a fost atacat de academicianul Henry Bordeaux într-o carte la sfârşitul anului 1940.[12] În mai 1941, membrii Legiunii din Nisa l-au împiedicat pe „imoralul" Gide să țină o prelegere despre poetul Henri Michaux. Caricaturistul Sennep a satirizat astfel de atitudini într-o ilustrație reprezentând doi țărani năuciți cărora li s-a spus: „Cum poți fi surprins (de înfrângere, *n.a.*), te-ai îndopat cu Proust, Gide şi Cocteau"[13]. Mulți dintre scriitorii intervievați de *Le Figaro* au refuzat să participe la această vânătoare de vrăjitoare. O asemenea reticență nu a fost însă afişată şi de presa colaboraționistă din Paris. Ținta preferată de aceasta a fost Mauriac, care a fost denigrat într-un limbaj de o violență extraordinară. O gazetă scria: „ Mauriac nu este evreu, dar ar merita să fie... Totul la el este mizerabil, fals, satanic, degenerat, puturos... scrofulos, cu aspectul unei oale de noapte care dă pe-afară."[14]

Scriitorilor care au fost victimele unor astfel de abuzuri le-a fost mai uşor să-şi aleagă tabăra. Mauriac a scris despre propriul său caz:

> „Gloriosul nume al Mareşalului Pétain a rezonat în mine ca în toți francezii... Dar în acelaşi timp, am reacționat instinctiv, fără să-mi planific acest lucru, în direcția Rezistenței, sau mai bine spus m-am trezit de partea aceea, fără a fi nevoit să o aleg efectiv. Inamicii mei, mult mai numeroşi şi mai virulenți decât îmi imaginasem, mi-au desemnat locul de drept prin calomniile lor, încă de la început".[15]

Gide a fost, de asemenea, salvat de la a se compromite prin atacurile la care a fost supus. În cazul lui Gide fusese o situație acută şi multă vreme a fost nevoit să se lupte împotriva a ceea ce el numea „demonul curiozității". Când Gallimard l-a asediat, încercând să-l forțeze să scrie pentru *NRF*-ul lui Drieu, atitudinea lui Gide s-a schimbat aproape de la o zi la alta. Deşi a contribuit la primul şi la al treilea număr, în aprilie 1940, a atacat celebrul articol al lui Chardonne „Été à Maurie" şi a anunțat că se va opri din a mai scrie pentru *NRF*.[16]

Cultura sub Vichy

Dilemele cu care se confruntau intelectualii au fost diferite în fiecare regiune. În februarie 1941, un grup de intelectuali comunişti din Paris a fondat un ziar clandestin intitulat *La Pensée libre*. În primul număr se putea citi: „Astăzi, în Franța, literatura legală are sensul de literatură a trădării". Dacă acest lucru era valabil în privința Parisului, se aplica oare şi în sud? Răspunsul era negativ în opinia altui comunist, Louis Aragon, care locuia în apropiere de Carcassonne. În septembrie 1940, Aragon a publicat un poem, „Les Lilas et les roses", în *Le Figaro*. Acesta a fost retipărit în volumul *Le Crève-Cœur*, publicat de Gallimard, în aprilie 1941. Aceste asocieri ar putea părea suspecte, însă Aragon a conceput acest poem, precum şi altele care au urmat, ca pe o formă codificată de rezistență. El a dezvoltat noțiunea de literatură „de contrabandă" pe care a formulat-o în timpul Războiului Ciudat ca răspuns la represiunea anticomunistă. În poezia sa „Art poétique", publicată în august 1942, versurile „Pour nos amis morts en mai/ Et pour eux seulement désormais/ Que mes rimes aient le charme/ Qu'ont les larmes sur les armes" au trecut cenzură, pentru că „amis morts en mai" („prietenii care au murit în mai") ar putea fi considerat că se referă la cei care au murit în bătălia pentru Franța. Însă ceea ce inspirase cu adevărat poemul lui Aragon fusese execuția unui grup de intelectuali comunişti, în mai 1942. În eseul „La Leçon de Riberac" (iunie 1941), Aragon, comentând despre experimentele sale cu stilurile poeziei medievale, a invocat *clus trouver* (arta închisă) a trubadurilor, care le permitea „să le cânte doamnelor în prezența lorzilor lor". El a susținut că poezia contemporană ar putea exploata tehnici similare. Poeziile lui Aragon au avut un impact major, iar *Le Crève-Cœur* a fost retipărit la Londra în 1942.[17]

Aragon nu a fost singurul poet care a exploatat posibilitățile de a transmite mesaje codificate prin publicare legală. Mai multe reviste literare de avangardă publicate în sud acceptau astfel de opere. Printre acestea se numărau gazeta *Les Cahiers du Sud* din Marsilia; Revista *Fontaine* a lui Max-Pol

Fouchet, fondată în Alger în 1939; *Confluences* a lui René Tavernier, publicată la Lyon din iulie 1941; *Les Cahiers du Rhône* a lui Albert Béguin, publicată la Neuchâtel în Elveția, dar citită în Franța; *Poésie* a lui Pierre Seghers, fondată în 1939, sub numele *Poètes casquées 39* (Poeți la arme 1939), care publica poeți recrutați în armată (primul număr i-a fost dedicat lui Péguy), apoi a continuat ca *Poésie 40*, *Poésie 41* şi aşa mai departe. Poezia a devenit importantă în rezistența literară, deoarece s-a dedicat ambiguității. Poate, de asemenea, odată ce publicarea deschisă a devenit prea riscantă, trecerea în clandestin a fost mai uşoară pentru poeții obişnuiți cu cercurile restrânse de cititori decât pentru romancierii familiarizați cu publicul larg şi cu aprecierea acestuia.[18]

Revistele avangardiste nu s-au opus fără echivoc Regimului Vichy. Fiecare avea propria sa voce. Numărul din iulie 1940 al revistei *Fontaine* declara sfidător: „Nu suntem învinşi", în timp ce *Confluences* fusese inițial susținătoare a Regimului Vichy. În decembrie 1941, editorul său, Tavernier, a revizuit cu entuziasm o ediție a discursurilor lui Pétain. Însă, indiferent de poziția lor față de Vichy, aceste publicații au creat împreună un forum tolerant atât pentru poeții consacrați cât şi pentru cei emergenți – Aragon a fost publicat în *Les Cahiers du Rhône*, *Confluences*, *Poésie*, *Fontaine* – şi navigau din ce în ce mai aproape de tendințele dezaprobatoare față de Vichy. *Confluences* a fost interzisă timp de două luni, în august 1941, după publicarea unei poezii a lui Aragon, al cărei mesaj era prea inteligibil.[19] Ultimul poem publicat de Aragon sub numele său real a fost „La Rose et le Reseda", în martie 1943. Opera sa ulterioară a apărut în publicații clandestine.

Cu toate acestea, timp de doi ani, zona liberă a oferit o oarecare libertate de manevră. În ciuda somnolenței culturale a oraşului Vichy în sine, a existat o viață culturală surprinzător de bogată în multe oraşe din sud. Ocupația a fost martora unei descentralizări culturale fără precedent, deoarece mulți intelectuali parizieni care aderaseră la exod au decis să rămână în sudul țării, după armistițiu. Un magnet al intelectualilor a fost oraşul Lyon, unde multe ziare

pariziene – *Le Temps*, *Le Figaro*, *Action française* – îşi mutaseră redacţiile. Lyon avea, de asemenea, reputaţia unui centru al gândirii catolice, şi din acest motiv mai mulţi intelectuali catolici (Mounier, Gabriel Marcel) s-au refugiat acolo. Marsilia a fost, de asemenea, vibrantă cultural, datorită prezenţei unui număr mare de intelectuali francezi şi europeni, care aşteptau să părăsească Franţa. Viaţa culturală din Clermont-Ferrand a fost stimulată de Universitatea din Strasbourg, care şi-a mutat sediul acolo după armistiţiu. Nisa a beneficiat de prezenţa lui Gide, Malraux şi, uneori, a lui Aragon.[20]

Deşi un anumit grad de diversitate culturală era posibil în umbra Vichy, tonul oficial al regimului era moralizator, *bien-pensant* şi sufocant din punct de vedere cultural. Spre deosebire de Germania nazistă sau de Italia fascistă, totuşi, Vichy nu avea o agendă culturală având cutume. A existat un proiect de creare a unui Ordin al Artiştilor, acordând statut profesional şi reglementând standardele artistice. Louis Hautcœur, secretar general al Ministerului Artelor Plastice, considera că decadenţa artei occidentale a rezultat din prăbuşirea sistemului de studiouri, în care artiştii erau instruiţi ca ucenici. Ordinul artiştilor, prin dezvoltarea unei structuri corporatiste pentru artişti, a fost conceput ca un prim pas înspre restabilirea unui astfel de sistem. Însă nu a avansat niciodată dincolo de stadiul de planificare.[21]

Vichy nu avea în cele din urmă mijloacele, coerenţa sau timpul pentru a dezvolta o politică artistică. Unii colaboraţionişti din Paris au solicitat „arta în slujba Revoluţiei Naţionale”[22], iar Rebatet a denunţat decadenţa şi evreitatea artei franceze moderne (îi plăceau Corot, Renoir, Degas, Rousseau, Utrillo), însă cel mai apropiat punct în care Regimul Vichy a ajuns la ideea unui „proiect cultural” a fost promovarea folclorului.[23] Singurul interes al lui Pétain pentru artă era acela de a se asigura că portretele îi subliniau suficient albastrul ochilor, iar cel al lui Laval era de a folosi operele de artă râvnite de germani ca eventuale monede de schimb în negocierea cu aceştia.

Nu a existat o „artă specifică Regimului Vichy” decât în simpla diseminare a reprezentărilor lui Pétain. A existat un

departament (*Imagerie du Maréchal*) care se ocupa de producerea şi răspândirea imaginilor despre mareşal şi un altul, *Service artistique du Maréchal*, care se ocupa cu crearea unei „arte Maréchal”. Serviciul artistic era condus de ceramistul Robert Lallemant, a cărui operă era influențată de cubism. El îşi recruta artiştii într-o manieră eclectică, iar propriile sale contribuții – un prespapier de plastic şi o vază Sèvres –au fost de inspirație modernistă. Dacă într-adevăr a existat un stil Vichy, acesta a fost întruchipat în albumul lui Gérard Ambroselli despre viața lui Pétain, produs pentru *Imagerie du Maréchal*. Utilizând stilul folcloric al xilogravurilor *Image d'Épinal*, Ambroselli a transformat viața lui Pétain în naivitatea unei poveşti cu zâne, iar conținutul şi stilul s-au contopit de minune.[24]

Ambiguit**ăţ**i germane

Cum era viața intelectualilor din Zona Ocupată? În două privințe, atitudinea germanilor față de producția culturală franceză a fost represivă fără vreun fel de compromisuri: orice fel de manifestare a sentimentului antigerman era interzisă şi orice spirit evreiesc era eliminat. Piesele de teatru scrise sau chiar traduse de evrei au fost interzise de a fi puse în scenă. Din septembrie 1940, editorii au trebuit să respecte aşa-numita listă Otto, care conținea 1.060 de lucrări ale unor autori evrei şi presupus antigermani, inclusiv ale lui Thomas Mann, Sigmund Freud, Julien Benda, Claudel, de Gaulle şi Malraux. Toate cărțile de pe această listă trebuiau distruse. Au urmat liste mai extinse în martie 1942 şi mai 1943. În schimbul respectării acestor liste (care erau aplicabile doar în zona ocupată), editorii erau teoretic liberi să publice orice lucrări noi doreau, cu condiția ca acestea să nu fie jignitoare la adresa germanilor. Cazurile îndoielnice trebuiau trimise cenzorilor germani. De fapt, germanii au plasat responsabilitatea cenzurii chiar asupra francezilor, deşi libertatea editorilor era în continuare îngrădită încă de la începutul anului 1942, când germanii au început să folosească distribuirea hârtiei, care era puternic raționalizată, ca formă de control.

Editorii francezi au acceptat această distribuire fără să protesteze. În majoritatea cazurilor, au făcut acest lucru fără prea mult entuziasm, cu excepția unora care s-au raliat în întregime Noii Ordini, cum a fost cazul lui Robert Denoël, care l-a publicat pe Céline şi, de asemenea, o colecție de discursuri ale lui Hitler. Un alt entuziast a fost Bernard Grasset, care s-a întors imediat la Paris, după exod. A inițiat o colecție numită „În căutarea Franței", în care a publicat vizionari colaboraționişti precum Abel Bonnard, Chardonne, Drieu şi Déat. În noiembrie 1940, Grasset a declarat public că ocupația va fi „o oportunitate de a redescoperi adevărata natură franceză a ființei noastre".[25]

În ceea ce priveşte artele vizuale, germanii le-au interzis evreilor să îşi expună lucrările. Galeriile evreieşti au fost „arianizate", iar colecțiile evreieşti au fost confiscate. Multe dintre aceste lucrări au fost depozitate la Muzeul Jeu de Paume. Cantități mari de opere confiscate au fost duse în Germania, însă eficacitatea devalizării a fost îngreunată de rivalități între diferite departamente germane. Nimeni nu era mai lacom decât Goering, care a jefuit la scară napoleoniană. În cursul celor douăzeci de vizite la Jeu de Paume, a confiscat zece lucrări semnate de Renoir, zece de Monet şi chiar lucrări ale unor artişti care au încălcat canoanele naziste ale corectitudinii, precum evreul Pisarro. Lucrările rămase, după ce baronii nazişti şi le-au ales pe cele dorite, au inundat piața de artă pariziană, care era mai activă în timpul ocupației decât fusese cu mult timp în urmă. Cu toate acestea, s-a considerat că unele lucrări depăşeau orice limită, iar la 27 mai 1943, germanii au organizat un autodafé secret la Jeu de Paume, arzând picturi de Picasso, Miró şi Ernst.[26]

În alte privințe însă, politica culturală germană în Parisul ocupat a fost relativ relaxată. Germanii au urmărit principiul pâinii şi al circului, conform căruia distracțiile culturale ar menține populația fericită. În spatele acestui pragmatism, atitudinea lor reală față de cultura franceză era un amestec schizofrenic de gelozie şi dispreț: gelozia predominanței culturale a Franței şi disprețul față de decadența artistică franceză. Hitler, care a vizitat Parisul o singură dată, la 23

iunie 1940, era atât de înspăimântat de oraş, în special de *Opéra*, încât uneori medita la ideea de a-l face una cu pământul. În cele din urmă, a decis că noul Berlin va înfrânge Parisul prin măreţia sa, aşadar Parisul putea fi cruţat, pentru că Germania va fi superioară. Obiectivul pe termen lung al *Propaganda-Abteilung* era de a distruge hegemonia culturală franceză, însă aceasta nu însemna impunerea unor norme culturale naziste în Franţa sau dezvăluirea „secretelor renaşterii culturale a Germaniei" în Franţa. Valorile naziste nu erau destinate exportului.[28] În ochii naziştilor, nu exista nicio contradicţie între a-i permite Franţei o anumită libertate culturală şi a dori să dărâme hegemonia culturală franceză. „Ce contează pentru noi sănătatea spirituală a francezilor?" – i-a spus Hitler lui Speer; „Lasă-i să degenereze!"

A le permite francezilor să se sufoce cu propria lor cultură s-a potrivit cu dorinţa acelor germani din Paris care admirau cultura franceză şi erau dornici de a avea ocazia să se sufoce ei înşişi cu ea. Aceşti francofili culturali erau angajaţi în cea mai mare parte la ambasadă, dar au existat şi unii, precum Heller, care lucrau pentru *Propaganda-Abteilung*. În 1981, Heller a publicat un memoriu care descria experienţele sale din timpul războiului, la Paris: deziluzia faţă de nazism, ajutorarea scriitorilor francezi care aveau probleme cu autorităţile şi vizitele sale la studioul lui Picasso. După mulţi ani, prezentându-şi cartea la televiziunea franceză, Heller a sedus publicul la fel de eficient cum o făceau scriitorii francezi în vremea războiului, însă relatarea sa artistică selectivă trebuia privită cu o oarecare suspiciune. Majoritatea germanilor care au manifestat o afinitate pronunţată pentru francezi erau de obicei remarcaţi şi sufereau din acest motiv, fiind trimişi pe frontul de est (aşa cum i s-a întâmplat lui Bremer în 1942), sau, în cel mai bun caz, puteau fi revocaţi la Berlin (aşa cum s-a întâmplat cu Epting din iunie 1942 până în ianuarie 1943). Iscusinţa cu care Heller a rezistat întregul război la Paris sugerează că nu şi-a asumat atât de multe riscuri. Cu siguranţă, a fost zelos în aplicarea instrucţiunilor antisemite în domeniul literar.[29]

Germani precum Heller sau scriitorul Ernst Jünger se considerau cu siguranță pe ei înșiși francofili, însă așa cum am observat deja în cazurile Abetz și Siegburg, „francofilia" germană avea adesea două tăișuri. Putea coexista cu o atitudine de superioritate aflată la granița cu disprețul. Tocmai acele aspecte ale Franței care au făcut-o atât de atractivă – rafinamentul și *douceur de vie* – au și condamnat-o la a face parte dintr-o categorie inferioară.[30] Însă mulți intelectuali francezi se simțeau atât de relaxați de urbanitatea și admirația afișate de cuceritorii lor (sau de unii dintre ei), încât nu au reușit să detecteze intențiile lor ascunse. Francofilia germană a împăcat conștiințele neliniștite ale francezilor și i-a calmat pe cei creduli. Pe Joliot îl liniștea prezența colegului său Gentner. Jean Cocteau avea o conștiință mai împăcată, pentru că putea scrie în jurnalul său că germanii pe care îi întâlnise erau oameni cu o „profundă cultură franceză"[31]. Chiar și Claude Mauriac, care simțea doar antipatie față de germani și le evita compania, a fost la un moment dat martorul feeriei create în jurul său de Heller. În februarie 1943, s-a trezit pe neașteptate într-o adunare socială, la care printre invitați se numărau doi germani: Heller și un dramaturg german. Deși „eram stupefiat să îi strâng mâna unuia dintre acei ofițeri al căror contact mi se pare atât de respingător în metrou", el nu a putut nega „farmecul irezistibil" al lui Heller, „râzând și zâmbind, înțelept și prietenos". Heller i-a spus că astfel de întâlniri dovedeau că acest „război oribil nu a înăbușit orice urmă de civilizație și umanitate". În dimineața următoare, Mauriac s-a simțit rușinat: „Șampania și atmosfera de înțelegere și tinerețe au făcut totul să pară prea ușor. Nu ar fi trebuit să mă aflu acolo". El s-a liniștit cu gândul că, din moment ce germanii aveau în mod evident să piardă războiul, prezența lui nu ar putea fi interpretată drept servilitate față de ei, în vreme ce cu doar un an înainte ar fi părăsit o astfel de adunare de îndată ce ar fi văzut cine era prezent. Cu toate acestea, în ciuda vinovăției sale, Mauriac a simțit în continuare că cei prezenți au reprezentat o „insulă mică de oameni cinstiți".[32]

Parisul strălucitor: ispite şi sofisticări

Din astfel de motive, ocupaţia a reprezentat o perioadă strălucitoare a vieţii culturale pariziene. Colaboraţionişştii au apreciat receptivitatea culturală a Parisului în comparaţie cu pedanteria puritană a Vichy-ului. Autorităţile de la Vichy considerau că toleranţa germană a pornografiei în zona ocupată periclita sarcina de remoralizare a Franţei.[33] Atât de toleranţi puteau fi germanii încât, în aprilie 1941, *Propaganda-Abteilung* a intervenit, în numele „libertăţii artistice", pentru a permite interpretarea la Paris a piesei lui Cocteau *Machine à écrire*, pe care guvernul Vichy dorise să o interzică, dată fiind moralitatea suspectă a autorului său.[34] Una sau două galerii curajoase din Paris au expus chiar lucrări ale lui Kandinski, Léger, Ernst, Klee, Miró, dintre care niciunul nu putea fi expus în Germania.[35]

Peste patru sute de piese au fost interpretate la Paris în timpul ocupaţiei. Printre acestea s-au numărat primele piese ale lui Sartre, Camus şi Montherlant şi primele puneri în scenă ale pieselor lui Anouilh, Cocteau, Guitry, Claudel şi Giraudoux. Nu mai puţin frapant era numărul tot mai mare de spectatori. Rareori teatrul fusese mai strălucitor sau mai popular. Acelaşi lucru a fost valabil şi pentru alte arte. Numărul de vizitatori ai galeriilor a fost mai mare decât fusese din 1937 până atunci. În 1942 a fost deschis Muzeul de Artă Modernă de la Palais de Tokyo. Cultura poate oferi un refugiu împotriva dificultăţilor vieţii de zi cu zi, iar cinematografele şi teatrele erau, de asemenea, un mod de a te încălzi atunci când combustibilul era o raritate. Cu toate acestea, după introducerea recrutărilor STO, acestea puteau fi periculoase, odată ce poliţia începea să efectueze razii pentru depistarea *réfractaires*.

Dacă atmosfera Parisului ocupat era una surprinzător de liberală, acest lucru făcea ca oraşul să fie periculos pentru cei creduli. În această perioadă, duşmanii se puteau dovedi a fi mai utili decât prietenii, aşa cum au descoperit Mauriac şi Gide. Pentru cei care nu fuseseră ţinta atacurilor colaboraţioniste, tentaţiile erau câtă frunză, câtă iarbă. În primul rând, exista tentaţia socială: recepţiile de la Institutul

German, vernisajele de la Galerie, unde se amestecau cu germanii, nopțile de deschidere de la Opéra. Saloanele pariziene ale lui Florence Gould (unde Claude Mauriac l-a cunoscut pe Heller) şi ale lui Marie-Louise Bousquet au continuat să funcționeze în timpul războiului, aşa cum au făcut-o şi după terminarea acestuia. Salonul lui Bousquet a fost frecventat de Evelyn Waugh şi Nancy Mitford în 1946, aşa cum fusese vizitat şi de Ernst Jünger în 1943.[36] Majordomul angajat la reşedința baronului Robert de Rothschild, care era acum ocupată de generalul german Hanesse, i-a spus lui Cocteau: „Nu sunt nefericit că lucrez pentru baron, pentru general vreau să spun, deoarece primeşte aceiaşi oameni care îl vizitau înainte şi pe baron”.[37] Jurnalul social al *Charge de presse* german Schwendemann, din perioada 1942-1944, conținea şaizeci şi patru de nume franceze, zece dintre ele având adnotări.[38]

Jurnalul parizian al lui Jünger oferă un catalog al culturii *tout Paris* din timpul războiului. Aflăm că l-a întâlnit pe decoratorul Christian Bérard şi pe actrița Arletty, precum şi pe Gaston Gallimard, Cocteau, Giraudoux, Morand, Jean Marais, Mme Boudot-Lamotte, Florence Gould, marchiza de Polignac şi, desigur, Drieu la Rochelle, Jouhandeau, Fabre-Luce şi Bonnard. El consuma cele mai bune vinuri de Burgundia şi şampanii la Pruniers, Tour d'Argent, Maxims, La Pérouse şi Ritz. Vizita atelierele lui Picasso şi Braque. Un eveniment destul de tipic pentru el a avut loc la 8 octombrie 1941, când a fost invitat la prânz de către de Brinon. Gazda sa, a cărei soție era evreică, a făcut comentarii despre „Yids” („argou vulgar” în limba ebraică). Atunci când dramaturgul şi actorul Sacha Guitry a făcut o glumă proastă cu privire la colaborare, Arletty a râs zgomotos pe tot parcursul acesteia.[39]

Sacha Guitry, un fel de Noël Coward francez (heterosexual), era o vedetă frecvent întâlnită în asemenea împrejurări. El nu a făcut nicio declarație politică în timpul ocupației şi, ulterior, s-a simțit neîndreptățit pentru că a fost pus la zid, având în vedere că făcea ceea ce făcuse dintotdeauna: căuta să fie centrul atenției în orice situație. Acelaşi lucru a fost valabil şi pentru Jean Cocteau. Jurnalul său din timpul războiului afişează o naivitate politică uluitoare, aliată unei

constrângeri irezistibile de a fascina, indiferent de context. Naivitatea lui a fost deosebit de evidentă în remarcile sale despre Hitler. În iulie 1942, el a notat că şansa oferită de întâlnirea de la Montoire fusese ratată, deoarece lui Pétain îi lipsea sentimentul imaginației pentru a fi demn de Hitler: „La finalul unei piese de teatru măreţe nu poţi reacţiona la fel cum o face o plasatoare". La auzirea întâmplării care a avut loc după München, când Hitler a propus ca soldaţii francezi şi cei germani să îşi arunce armele în Rin, pentru a repudia războiul, el a regretat că acest gest poetic a fost nesocotit de politicienii îngroziţi, precum Daladier. Cocteau a fost impresionat de remarca făcută de sculptorul german Arno Breker despre profunda sensibilitate artistică a lui Hitler. Idealizând artistul ca fiind un spirit liber, Cocteau a reuşit în mod convenabil să se adapteze circumstanţelor, simţind o deplină afirmare a integrităţii artistice: „Nu trebuie să permitem ca atenţia noastră să fie abătută de la chestiuni serioase de frivolitatea dramatică a războiului"[40]. Auzindu-se denunţat ca fiind colaborator la BBC, Cocteau a fost profund mâhnit de nedreptatea din lume.

Cocteau nu poate fi clasificat drept colaborator în maniera unui Brasillach, a unui Chardonne sau chiar a unui Montherlant. Evenimentul care ar fi putut determina arderea aripilor artistice ale lui Cocteau, fără a mai exista vreo cale de reconciliere, a fost implicarea sa într-unul dintre momentele-cheie ale colaborării culturale: vernisajul de la Orangerie al lucrărilor lui Breker, care era sculptorul preferat al lui Hitler. Nudurile masculine monumentale ale lui Breker se conformau perfect idealului arian nazist. Comentariul lui Sacha Guitry transmis lui Cocteau menţiona că dacă statuile s-ar fi aflat în stare erectă, atunci vizitatorilor le-ar fi fost imposibil să circule prin cameră.[41] Ceea ce i-a conferit expoziţiei o semnificaţie de amploare a fost caracterul oficial al acesteia: Laval l-a invitat pe Breker la prânz, Bonnard a ţinut un discurs în deschidere, iar cel mai faimos sculptor francez în viaţă, Aristide Maillol, a venit special la Paris pentru acest eveniment, declarându-şi admiraţia pentru arta lui Breker. Contribuţia lui Cocteau s-a materializat într-un articol din mai 1942, intitulat „Omagiu lui Breker". Breker a

fost alegerea inteligentă care să simbolizeze colaborarea culturală franco-germană. După ce a lucrat la Paris în anii 1920, şi-a menținut relațiile cu mulți prieteni francezi, cărora era pregătit să le acorde asistența sa. Maillol i-a fost recunoscător pentru intervenția sa în salvarea modelului Dina Vierny, care era evreică. După cum a remarcat Laurence Bertrand Dorléac, omagiul pe care Franța l-a adus studiilor lui Breker despre virilitate şi admirația lui Breker pentru formele feminine voluptoase ale sculpturilor lui Maillol ar putea fi privite drept o metaforă a colaborării în ansamblu, o replică artistică sau o anticipare a rolurilor celor două țări în cadrul Noii Europe.[42]

Pornind de la ideea Germaniei „virtuoase" a lui Beethoven, germanii s-au folosit mai sistematic de muzică decât de artă, ca instrument al seducției culturale. Elita muzicienilor germani – von Karajan, Jochum, Kempff, Schwarzkopf – a susținut concerte în Franța. Staatsopera din Berlin a pus în scenă *Tristan und Isolde* în mai 1941 (cu o cântăreață franceză în rolul Isoldei). Institutul German a organizat şaptezeci şi unu de concerte în perioada mai 1942 – iulie 1943.[43] Au existat şi vizite ale companiilor de teatru germane – începând cu teatrul Schiller din Berlin, în 1941 –, însă bariera lingvistică a fost în acest caz o piedică în calea unui succes la fel de răsunător.

Schimburile culturale au funcționat în ambele direcții. Invitațiile de a vizita Germania au reprezentat o tentație pe care mulți au considerat-o irezistibilă. Dacă scriitorii francezi care au participat la cele două conferințe literare de la Weimar, în 1941 şi 1942, erau deja atât de renumiți pentru opiniile lor progermane, participarea lor a avut o valoare propagandistică limitată pentru germani. Însă nu acelaşi lucru s-a întâmplat cu cele opt staruri de film care au acceptat o invitație în Germania în martie 1942. Acestea s-au întâlnit cu Goebbels, au vizitat Sans Souci şi au participat la spectacole la Opera din Viena. Pentru propaganda germană, acest fapt valora cât o mie de editoriale ale lui Déat. Călătoria a fost atât de reuşită, încât o alta a fost planificată pentru următoarea vară. Au fost chemați douăzeci şi unu de regizori şi actori şi aproape toți, mai puțin patru (Jean-Louis

Barrault, Madeleine Renaud, Yvonne Printemps, Pierre Fresnay), au acceptat invitația. Călătoria nu a avut loc niciodată, deoarece germanii au fost furioşi să descopere că actorul francez Harry Baur, care turnase un film în Germania şi îl cunoscuse pe Hitler, era de origine evreiască.[44]

Au mai fost şi alți vizitatori faimoşi în Germania. Pianistul Alfred Cortot – un pétainist înflăcărat şi membru al *Conseil National* – a susținut concerte acolo. Muzicienii francezi – inclusiv Jacques Rouché, directorul de la Opéra, şi compozitorul Arthur Honegger – au participat la o ediție a festivalului Mozart la Viena, în decembrie 1941. Dansatorul Serge Lifar a efectuat vizite frecvente la Berlin.[45] Însă cel mai cunoscut turneu cultural în Germania a avut loc în octombrie 1941, când au participat treisprezece sculptori şi artişti francezi de renume, printre care Derain, Maurice de Vlaminck, Cornelis van Dongen şi André Dunoyer de Segonzac. Motivațiile lor au fost amestecate: promisiunea eliberării unor prizonieri de război, dorința de a menține faima artei franceze, chiar şi simpla curiozitate. Cei mai mulți dintre ei sperau că vizita respectivă va fi o chestiune discretă, însă germanii s-au asigurat că nu va fi aşa. Pornind de la Gare de l'Est, pictorii au fost întâmpinați de o barieră de camere de filmat. Unii au fost pedepsiți pentru această inițiativă, iar cei mai creduli dintre aceştia, cum era cazul lui Dunoyer, s-au declarat impresionați de interesul pentru artă dovedit de naziști. Pentru Vlaminck, vizita avea un spectru politic mai conştient. Iar pe penitentul Fauve vizita l-a determinat să semneze un articol, în 1942, în care îl ataca pe Picasso numindu-l un pictor al „neputinței şi morții".[46]

Câțiva cântăreți francezi populari – Maurice Chevalier, Edith Piaf, Charles Trenet – au călătorit în Germania nu la invitația germanilor, ci pentru a cânta pentru prizonierii de război francezi sau voluntarii din Germania. Ulterior, Piaf a mărturisit că a făcut contrabandă cu cărți de identitate false, iar Chevalier a afirmat că a cântat cu condiția ca vizita sa să nu fie făcută publică şi pentru eliberarea a zece prizonieri. Chiar dacă astfel de afirmații erau adevărate – ceea ce deseori era cazul –, germanii nu puteau fi împiedicați să exploateze astfel de călătorii în scopuri propagandistice.

Drept urmare, Chevalier a fost listat în revista *Life* în august 1942 ca fiind colaborator. Deşi făcuse observaţii propétaniste pline de ardoare, Chevalier a fost pe bună dreptate supărat că ceea ce el percepea cu adevărat ca fiind o vizită umanitară în Germania îi punea această etichetă. Morala era că singura modalitate de a evita compromisurile era să te abţii de la orice fel de gest public.[47]

Pentru scriitori, acest lucru însemna refuzul de a publica. Printre scriitori care au urmat această politică s-au numărat Guéhenno, Tristan Tzara, Malraux, Roger Martin du Gard, André Chamson şi poetul René Char. Tăcerea lor a fost o alegere pozitivă. Char, care a luptat în Rezistenţa armată, a refuzat să publice până la eliberare. Mai târziu, el a scris că în timpul ocupaţiei, poetul ar putea „îndeplini sensul mesajului său doar prin a se respinge pe sine însuşi". În mod similar, când Seghers l-a invitat pe poetul René Lacôte să contribuie la *Poésie*, răspunsul său a fost: „Ţi-am citit scrisoarea şi, sincer, nu aş putea fi mai puţin neînţelegător. Atitudinea mea literară în circumstanţele actuale nu poate fi exprimată decât prin tăcere"[48]. Scriitorul breton Louis Guilloux s-a arătat a fi mai cinic: „Chestiunea importantă este să aflăm ce serveşte cel mai puţin intereselor ocupantului: să ne exprimăm sau să rămânem tăcuţi".[49] În realitate, ocupantului chiar nu-i păsa.

Tăcerea poate că era calea mai simplă pentru un poet obscur precum Lacôte decât era pentru scriitorii foarte solicitaţi. După cum a remarcat Guéhenno: „Omul de litere nu este una dintre cele mai impresionante specii de pe pământ... El şi-ar vinde sufletul pentru a putea apărea". În opinia sa, „vina cea mai gravă a lui Montherlant este, fără îndoială, să nu poată tăcea niciodată"[50]. Opinia lui Montherlant era aceea că „am preferat să risc să scriu lucruri stupide, decât să risc să mă abţin de la scris, lucru care ar fi putut fi interpretat drept indiferenţă". Riscul era mai uşor de asumat atunci când Montherlant pretindea 2.000 de franci pentru un articol în ziar şi peste 3.000 de franci pentru o emisiune la radio. Câştigurile sale editoriale în vremea ocupaţiei au fost de peste 140.000 de franci[51]. Pe de altă parte, lui Guéhenno i-a fost mai uşor să adopte o poziţie

morală, întrucât, fiind profesor, nu era nevoit să scrie pentru a-şi câştiga existența.

Nici chiar Mauriac, care în octombrie 1942 îi convocase pe scriitori să accepte „procesul tăcerii”, nu a respectat întotdeauna el însuşi această regulă. Mauriac a fost singurul membru al Academiei care a participat la rezistența literară, însă nu s-a grăbit în a-şi găsi calea. Singurul articol cu care a contribuit la presa din Zona Ocupată – scris pentru un ziar local, în decembrie 1940 – a fost banal. Mai compromițătoare a fost însă vizita pe care Mauriac i-a făcut-o lui Epting în februarie 1941, pentru a obține avizul german pentru publicarea romanului său *La Pharisienne*. El i-a spus soției sale: „Mi-au ținut un discurs despre Europa de mâine, pe care l-am ascultat aproape în tăcere. Am înțeles că nu-mi vor face probleme”. El a privit vizita ca pe „un simplu *démarche* care nu mă obligă la nimic, deşi are în mod clar o semnificație”. Chiar şi după ce Mauriac a obținut autorizația germană, inamicii săi colaboraționişti au redus tirajul la 5.000 de exemplare. Prin urmare, Mauriac l-a vizitat pe Heller la 13 mai 1941, iar această restricție a fost ridicată. În patru luni, au fost vândute 35.000 de exemplare ale romanului. Mauriac le-a trimis lui Heller şi lui Epting exemplare cu dedicație, în semn de recunoştință. După război, inamicii lui Mauriac au resuscitat periodic această chestiune pentru a-l discredita. Mauriac a recunoscut că a comis o eroare de judecată, deşi a refuzat pretenția lui Heller de a-şi declara sprijinul pentru colaborare. Nu a mai pus piciorul în institut. În iunie 1941, el a refuzat o invitație la cină din partea lui Morand, deoarece „domnii de la Institut vor fi prezenți”.[52]

Problema publicării era faptul că astfel de compromisuri erau aproape inevitabile. Pentru a asigura publicarea *Mitului lui Sisif* în 1943, Albert Camus, personalitate literară aflată în plină ascensiune, a fost nevoit să elimine referințele la Kafka, a cărui obârşie evreiască îl catalogase drept o autoritate pe care era inacceptabil s-o citezi. Înainte de a publica romanul lui Aragon *Les Voyageurs de l’impériale*, Gallimard a insistat asupra editărilor care să satisfacă cenzura. Aragon a acceptat acest lucru, însă atunci când romanul a apărut, în decembrie

1942, acesta fusese atât de mutilat, încât a existat chiar un pasaj care a făcut să-l arate pe Dreyfus ca fiind vinovat. De fapt, Aragon nu văzuse corecțiile făcute de însuşi Gallimard. Cartea a fost retrasă din circulație la scurt timp, dar afacerea a demonstrat necesitatea vigilenței.[53]

Unii scriitori din Paris au susținut, la fel ca aceia din sud, că opera lor conține mesaje codificate ale Rezistenței. Mai târziu, lui Montherlant i-a prins bine că replica „En prison se trouve la fine fleur du royaume" din piesa sa *La Reine morte*, interpretată la Comédie-Française în 1942, a fost considerată drept o critică la adresa germanilor. Luând în calcul declarațiile politice ale lui Montherlant de la vremea aceea, interpretarea era în mod evident absurdă. Dar ce să mai spunem de piesa *Les Mouches* a lui Sartre, versiunea sa a legendei lui Oreste/Agamemnon, care a fost pusă în scenă pentru prima dată în 1943? Piesa ar putea merita interpretarea din perspectiva unei rezistențe pe care Sartre şi-a asumat-o ulterior pentru aceasta – „de ce să scrii despre greci", a spus el, „doar dacă poți să-ți deghizezi gândurile față de regimul fascist?" –, însă dacă cineva nu era obişnuit cu limbajul său filosofic, mesajul ar fi părut mascat, fără vreo şansă de a fi înțeles. Astfel, mesajul nu a fost preluat de criticii colaboraționişti din Paris, care se aflau mereu în căutarea disidenței politice. Aceştia au oferit chiar o lectură în cheie nazistă a piesei, interpretându-l pe Oreste drept un fel de superman nietzschean care îl înfrunta pe Jupiter ca pe un rabin tiranic. Ce valoare avea atunci un mesaj de rezistență atât de oblic încât să fie invizibil pentru toți, cu excepția câtorva inițiați? Nu mai conta că teatrul în care s-a jucat piesa, inițial Théâtre Sarah Bernhardt, a fost redenumit „Théâtre de la Cité", din motive antisemite, sau că Charles Dullin, regizorul, avea o imagine favorabilă în fața *Propagandei-Abteilung*? Poate fi mesajul atât de uşor separat de acest context?[54]

Contextul socio-politic din acea vreme putea transforma sensurile şi implicațiile chiar şi ale celor mai paşnice eforturi literare. Joliot a acordat un interviu pentru gazeta colaboraționistă *Notre temps*, despre necesitatea reformării manierei de predare a ştiinței franceze. Acest fapt poate că a

fost inocent sau naiv, însă a fost cu siguranță lipsit de înțelepciune. A fost vreodată inocent să scrii texte pur literare şi apolitice, dacă acestea apăreau în reviste colaboraționiste precum *La Gerbe*? Cocteau a semnat în *La Gerbe*, Anouilh în ambele, *La Gerbe* şi *Je suis partout*. Atunci când Drieu a devenit deziluzionat cu privire la conducerea *NRF*, s-a consolat cu faptul că el cel puțin i-a determinat pe unii scriitori să se compromită.[55] Riscul de vinovăție prin asociere a fost deosebit de insidios în cazul revistei culturale *Comoedia*, lansată în 1941. *Comoedia* ajunsese în scurt timp să atragă elitele Parisului literar cu mult mai mult succes decât avea parte *NRF*. Printre contribuitori s-au numărat Cocteau, Colette, Paul Valéry, Claudel şi Jean-Louis Barrault. Tot aici a publicat Cocteau omagiul adus lui Breker.

Comoedia nu avea conținut politic în mod fățiş, însă fiecare număr includea o pagină despre cultura „europeană". Aceasta nu era o Europă nevinovată, ci însemna în primul rând Germania (Bayreuth, Mozart, „poezie germană contemporană"), dar şi Italia, Ungaria, România, Slovacia şi Croația. Pagina europeană se afla sub controlul Institutului German (deşi nu a fost întotdeauna privită favorabil de către *Propaganda-Abteilung*)[56]. Mauriac, care a fost invitat să contribuie, i-a scris lui Duhamel în iunie 1941: „Este destul de tentant şi toate numele sunt acceptabile... Ar fi poate de bun augur să nu ne putem exprima uneori pe frontul literar. Ce părere ai?" În cele din urmă, a hotărât să nu publice.[57] Însă nu au fost toți atât de precauți. Primul număr îi includea pe Jean-Louis Barrault, Arthur Honegger, Jean-Paul Sartre (despre *Moby Dick*) şi, de asemenea, pe Henry de Montherlant. A fost oare apropierea lui Montherlant suficientă pentru a-i compromite pe ceilalți care au ales să contribuie? Nu era oare orientarea culturală europeană a revistei o formă „blândă" de colaborare? Dacă era sau nu acceptabil să publici materiale în *Comoedia* a continuat să preocupe mulți scriitori care nu aveau niciun dubiu cu privire la faptul că nu era acceptabil să scrie pentru *NRF*.[58] Răspunsul nu era evident. Până la urmă, a fost de ajuns ca jurnalistul evreu Joseph Biélinky să consemneze în jurnalul

său, în decembrie 1941: „Citim în mod regulat *Comoedia*, singura gazetă din Paris care nu îi insultă pe evrei”.[59]

Cât de departe poate fi dusă ideea contaminării prin conjunctură? A fost greşit ca Aragon să publice la un loc cu Gallimard, care publicase şi în *NRF*, sau ca soția sa Elsa să publice un roman la Denoël, care îi mai publicase şi pe Céline, şi Rebatet? Un scriitor care respingea ideea compromiterii prin asociere şi care trebuie luat în serios a fost Jean Paulhan, deoarece în cazul său nu puteau exista suspiciuni că ar fi pledat pentru colaboraționism. Redactor al *NRF* înainte de 1940, a fost implicat, începând din august 1940, în primul grup de rezistență care a apărut la Paris. Grupul a fost destrămat de către germani, iar Paulhan a fost arestat în martie 1941. Într-o clipă, el a reuşit să arunce în Sena matrița pe care grupul o folosea pentru a-şi tipări ziarul. A petrecut o săptămână în închisoare, însă a fost eliberat, grație intervenției lui Drieu. Paulhan a continuat să joace un rol esențial în organizarea rezistenței în rândul scriitorilor, însă nici chiar acest lucru nu l-a oprit din a-i încuraja pe scriitori să contribuie la *NRF* sau să contribuie chiar el însuşi la *Comoedia* în 1943. Procesele gândirii lui Paulhan au fost extrem de subtile, însă părerea lui pare să fi fost că toată lumea era „teribil de responsabilă” pentru ceea ce scria – el îl considera pe Chardonne ca fiind „abject” –, însă nu era responsabilă pentru ceea ce scriau alții contemporani cu ei.[60] Din acest motiv, după război, a denunțat excesele de epurare a intelectualilor.

Continuitatea Franţei

Cei care doreau să continue să publice se angajau frecvent în apărarea faptului că orice afirmație a vitalității culturii franceze este un fel de rezistență. Acesta a fost sensul comentariului lui Matisse din septembrie 1940: „Dacă toată lumea, indiferent de valoare, părăseşte Franța, ce mai rămâne din Franța?”[61] O declarație elocventă a acestui caz a apărut în filmul *Donne-moi tes yeux* (1943) al lui Sacha Guitry. Filmul debutează cu doi prieteni care vizitează o galerie de artă. Unul dintre ei arată spre câteva lucrări

pictate în 1871 (Monet, Renoir) şi apoi spre câteva picturi franceze contemporane (Utrillo, Derain). Apoi el a comentat:

> „Şi astfel se continuă în 1943. Franța continuă... Asta ar putea face geniile într-un moment în care Franța tocmai a pierdut războiul... Dinaintea acestor minuni, se poate observa că ceea ce s-a pierdut într-o direcție a fost redobândit în alta... Putem considera aceste lucrări drept un înlocuitor al victoriei".

Această poziție a fost oarecum minimizată de relativa deschidere culturală a germanilor din Paris. În mai 1941, a avut loc un vernisaj al tinerilor pictori emergenți – „Tinerii pictori în tradiția franceză" –, prezentat de organizatorul acestuia, Jean Bazaine, drept o afirmare a spiritului francez în fața adversității. El a proclamat necesitatea afişării unui „anumit gust pentru risc", deoarece „înfrângerea noastră militară nu ar trebui, prin extensie, să fie privită drept o rătăcire generală a ceea ce e mai valoros în civilizația noastră". Însă autoritățile germane, după ce au vizitat expoziția, nu au găsit niciun motiv de a se impune, iar singura satisfacție a venit din atacurile presei colaboraționiste.[62]

Dacă într-adevăr compromisul era legitim ca mijloc de a păstra o voce „franceză", a fost greutatea discuției dintre istoricii Marc Bloch şi Lucien Febvre asupra viitorului gazetei *Annales*, fondată în 1929. Din toamna anului 1940, Febvre s-a aflat la Paris. Bloch, unul dintre puținii evrei scutiți de legea Regimului Vichy care interzicea evreii din învățământ, preda la Montpellier. Febvre şi-a dorit să continue să publice *Annales* din Paris, însă acest lucru însemna că numele lui Bloch trebuia să dispară. Întrucât aceştia erau coproprietari, aprobarea lui Bloch era necesară. Bloch a preferat să suspende publicarea sau să mute *Annales* în zona neocupată. Astfel, el i-a scris lui Febvre: „Dacă publicația noastră a avut vreun sens, acela era reprezentat de independența sa, de refuzul de a accepta presiunea a ceea ce Péguy... a numit «temporal»... Înlăturarea numelui meu ar fi o formă de abdicare".

În fața argumentelor principiale ale lui Bloch, Febvre a adus contra argumente de utilitate: dispariția revistei *Annales* ar fi

fost o altă victorie pentru cei care doreau să zdrobească spiritul Franței, „o altă moarte pentru țara mea [sic]". A publica în sud ar însemna ca majoritatea cititorilor să nu mai aibă acces la aceasta. Pentru a publica în nord, era nevoie de unele compromisuri: „[Trebuie] să ne suflecăm mânecile, să prindem curaj şi să strigăm: «Să salvăm ceea ce poate fi salvat». Un singur nume pe copertă? Şi ce dacă? Inițiativa este cea care contează... Să o întreținem. Să înotăm până când apa ne inundă gura. Şi să luptăm". După două luni, Bloch a acceptat în cele din urmă compromisul.

Poziția lui Febvre a fost recent criticată de către Philippe Burrin. Cu siguranță, Febvre a manifestat o insensibilitate lipsită de tact în prezentarea argumentelor sale, părând mai degrabă iritat de problemele pe care i le-a cauzat obârşia evreiască a lui Bloch, decât indignat de legislația care a făcut din aceasta o problemă. Însă, aşa cum subliniază Peter Schöttler, se poate să fi fost prea exigent cu potențialele neglijențe: critica lui Burrin față de referința lui Febvre la țara „mea" este eronată, deoarece Febvre a folosit aceeaşi formulare atunci când se referea la proprii săi copii. Acesta nu a reprezentat atât un conflict între un Febvre oportunist şi un Bloch nobil, cât un dialog dureros între doi intelectuali care împărtăşeau valori similare, dar aveau opinii împărțite cu privire la modul cum pot rămâne fideli acestora. Bloch a continuat să contribuie la gazetă, sub un pseudonim, până când activitățile de rezistență au sfârşit prin a-i consuma tot timpul. În martie 1944, a fost arestat, torturat şi împuşcat. Participarea sa constantă la *Annales* sugerează că nu a simțit că Febvre ar fi depăşit o graniță morală inacceptabilă. Iar argumentul lui Febvre conform căruia continuarea publicării *Annales* era un mod de „a continua Franța" nu a fost doar o raționalizare a propriului său interes. Filosoful Georges Friedmann – care, fiind evreu, marxist şi membru al Rezistenței, nu avea niciun motiv să manifeste îngăduință – i-a scris lui Febvre în 1942 pentru a-l felicita pentru numărul recent al revistei *Annales*: „Se poate vedea deja că, în condițiile curente, ai rezolvat o problemă dificilă. În ceea ce mă priveşte, nu sunt de acord cu publicarea anumitor reviste ai căror redactori au plătit un preț prea mare... Însă *Annales*

serveşte doar cele mai bune cauze, iar continuitatea sa curajoasă mă alină". A fost – a scris el cu altă ocazie – „un fir care mă leagă de ceea ce am numit şi continuăm să numim ştiinţă şi cultură... continuitatea a tot ceea ce este mai bun în Franţa". Istoricul contemporan nu are cu siguranţă dreptul la o exigenţă mai mare decât cea a lui Friedmann.[63]

Cinematografia: ambiguităţi şi paradoxuri

La momentul eliberării Franţei, niciun domeniu nu a manifestat mai bine acest ideal – „Continuitatea a tot ceea ce este mai bun în Franţa" – decât a făcut-o cinematografia.[64] După cum a remarcat cineastul Abel Gance, cinematografia a purtat „mesajul Franţei peste hotare, mesajul unui spirit care nu poate fi înfrânt".[65] Inevitabil, adevărul era mai complicat decât atât.

Publicul din cinematografe nu fusese niciodată mai mare: 220 de milioane de spectatori în 1938, 225 de milioane în 1941 şi peste 300 de milioane în 1943. Industria cinematografică, la fel ca toate celelalte, a fost obligată să îşi înfiinţeze propriul comitet de organizare, COIC. Format în noiembrie 1940, *Comité d'organisation du cinéma* (COIC) a impus o raţionalizare întârziată asupra unei industrii ce se afla în prag de colaps. Multe dintre reformele sale, precum interzicerea titlurilor dublate, au fost menţinute la eliberare şi continuă să reglementeze industria cinematografică franceză şi astăzi.[66] De asemenea, a impus eliminarea tuturor evreilor din industrie. Orice evreu care lucra în acest domeniu era nevoit să lucreze în taină, cum a fost cazul compozitorului Joseph Kosma şi al designerului Alexandre Trauner, care au colaborat la filmul lui Marcel Carné *Les Enfants du Paradis*. Cu toate acestea, în cele mai multe privinţe, filmele au oferit publicului un sentiment liniştitor de continuitate şi familiaritate. Dintre cei optzeci şi unu de regizori din vremea ocupaţiei, doar nouăsprezece se aflau la debut şi mulţi dintre actori erau cunoscuţi publicului încă din anii 1930, în pofida unor goluri lăsate de cei care aleseseră calea exilului, printre care se numărau şi cele mai mari vedete ale vremii, Jean Gabin şi Michèle Morgan.

Aproximativ 220 de lungmetraje au fost realizate în vremea ocupației, inclusiv unele dintre cele mai cunoscute filme franceze din toate timpurile. Această producție a reprezentat o scădere față de perioada de dinainte de război – 120 de filme erau produse anual în anii 1930 –, însă profiturile se aflau în creştere. Industria a fost ajutată de eliminarea concurenței americane. Această lacună a fost parțial acoperită de filmele germane, însă, după agitația inițială stârnită de curiozitate, acestea nu au reuşit niciodată să cucerească publicul francez. Filmele germane au reprezentat 5% din totalul celor distribuite în Franța în anii 1930, 56% în 1941 şi 22% în 1943. Succesul comercial al industriei cinematografice franceze a fost cu atât mai izbitor cu cât producătorii de filme au trebuit să lupte cu lipsuri de tot felul. În timp ce turna scena banchetului din *Les Visiteurs du soir* (1942), Marcel Carné a injectat fructele cu fenol, pentru a preveni furtul acestora de către echipele de filmare înfometate.[67]

La început, germanii nu le-au permis filmelor franceze să treacă linia de demarcație. Însă după februarie 1941 această restricție a fost ridicată, sub rezerva aprobării germane. Acest aranjament nu a fost reciproc, deoarece toate filmele aprobate de cenzorii germani puteau fi prezentate în sud. Din acest motiv, filmările au ajuns să aibă loc mai mult în nord. Deşi Vichy avea speranțe să creeze studiouri mari în sud, chiar transformând Nisa într-un Hollywood francez, în cele din urmă, majoritatea filmelor au fost realizate în Zona Ocupată – treizeci şi cinci au fost turnate în sud – unde facilitățile de producție erau mai bune, iar climatul cultural, mai respirabil. Ce fel de filme au fost realizate? S-a observat adesea că filmele din vremea ocupației par să existe într-o capsulă a timpului. Cu una sau două excepții – o filmare pasageră a străzilor fără maşini din Parisul ocupat (*Falbalas*, 1944), un soldat german într-o galerie de artă (*Donne-moi tes yeux*, 1943) –, majoritatea acestor filme ar putea fi vizionate fără ca spectatorii să observe că au fost realizate în timp ce Franța era ocupată. Pe de altă parte, temele Revoluției Naționale erau omniprezente în filme. Cel mai mare succes comercial al perioadei a fost înregistrat de *La Voile bleue*

(1942), o melodramă emoționantă ce spune povestea unei tinere care își pierde soțul și singurul copil în Primul Război Mondial. Refuzând să se recăsătorească, își petrece tot restul vieții dedicându-se muncii de guvernantă, crescând copiii altor persoane, trecând de la o familie la alta, atunci când aceștia ajungeau mari. La sfârșit, când este bătrână, toți foștii ei „copii" se reunesc pentru a o vizita de Crăciun. Rezonanța de tipul propagandei Regimului Vichy a acestei sărbători a maternității – în acest caz, a maternității-surogat – este evidentă. O idee similară se reflectă în *Monsieur de Lourdines* (1943), al cărui principal protagonist este un tânăr plictisit de viața la țară, care pleacă la Paris, abandonându-și părinții moșieri. În frivolitatea Parisului, el le risipește averea, forțându-l pe tatăl său să-și vândă proprietatea. De supărare, mama lui se îmbolnăvește și numai când fiul ei se întoarce la căpătâiul ei, pe patul de moarte, el înțelege nebunia drumului pe care și l-a ales. El rămâne la țară, pentru a reconstrui averea familiei, pregătit să respecte judecata tatălui său: „Rolul tău este să mă înlocuiești aici, printre țăranii noștri". Filmul a avut la bază un roman al lui Alphonse de Chateaubriant.

Când un roman nu transmitea mesajul corect, acesta putea fi modificat în acest scop. În drama *Les Inconnus dans la maison* (1941), bazată pe un roman al lui Simenon, există o scenă cu un avocat care apără un tânăr care nu este vinovat de crima pentru care este judecat. Una dintre părțile introduse în ecranizare este discursul avocatului, care nu se regăsește în roman, atacând societatea care nu a reușit să le ofere tinerilor distracții sănătoase:

> „Membri ai juriului, puteți să-mi arătați drumul spre stadion sau piscină?... Nu, nu există stadion sau piscină. Există 132 de cafenele și bistrouri, le-am numărat; și patru bordeluri – nu le-am numărat, deoarece toți concetățenii mei le cunosc foarte bine".

Există numeroase alte exemple de filme care reflectă valorile Regimului Vichy. Însă problema cu această argumentație este că astfel de teme au fost predominante și în cinematografia anilor 1930. În mod paradoxal, multe dintre temele care erau așteptate după 1940 aproape că au dispărut

de pe ecran. Înainte de 1940, multe filme franceze ilustrau portrete critice ale personajelor britanice, dar după 1940, britanicii lipsesc cu desăvârşire. Înainte de 1940, filmele îi înfăţişau frecvent pe germani într-o manieră înţelegătoare; după 1940, în ciuda colaborării, aceştia aproape că dispar de pe ecran. În anii 1930, antagonizarea străinilor fusese o temă frecventă, însă după 1940 a fost mai puţin prezentă. În cinematografia Regimului Vichy există puţine descrieri ale familiilor fericite şi multe ale familiilor dezbinate. Este dificil să ne imaginăm o reprezentare a ţăranilor mai cinică, mai egoistă şi mai vicioasă decât în *Goupi mains rouges* (1942).[68]

Cel mai surprinzător aspect dintre toate este că, în timp ce descrierile ostile ale evreilor au proliferat în anii 1930, acestea sunt aproape absente după 1940. Astfel, adaptarea din 1943 a romanului *Vautrin* al lui Balzac, realizată de Pierre Billon, a minimalizat spiritul evreiesc al ticălosului baron de Nucingen, deşi acelaşi realizator de film subliniase obârşia evreiască a sinistrului bancher Gudermann în ecranizarea sa din 1936 a cărţii lui Zola *L'Argent*.[69] Singurul film din vremea ocupaţiei în care antisemitismul a fost detectat de mulţi critici a fost *Les Inconnus dans la maison*, în care se descoperă că personajul criminalului este un evreu pe nume Luska. Însă, în film, faptul că acesta este evreu este mult mai puţin evident, dacă nu chiar deloc, decât în roman, unde ni se spune că prenumele său este Efraim. Urmărind filmul astăzi, cu greu am putea observa curentul antisemit, iar în acea vreme, cu siguranţă, presa colaboraţionistă nu l-a observat. Chiar dacă filmul îşi merită reputaţia, acest aspect l-ar clasa totuşi ca fiind o excepţie în cinematografia din timpul ocupaţiei.[70]

Poate că filmul şi-a dobândit această reputaţie pentru că a fost distribuit împreună cu un alt scurtmetraj de propagandă antisemită, *Les Corrupteurs*. Această alăturare nu a fost nevinovată, iar scurtele documentare care însoţeau lungmetrajele principale nu ar trebui trecute cu vederea atunci când se discută despre cinematografia din vremea ocupaţiei. Interzicerea filmelor dublate a determinat o creştere considerabilă a producţiei de scurtmetraje documentare. Au fost realizate aproximativ 400 de astfel de

filme, dar având în vedere că majoritatea nu mai există astăzi, acestea rămân ca o față ascunsă a cinematografiei din timpul ocupației. Dovezile disponibile sugerează că erau destul de domestice, însă cu siguranță nu erau lipsite de o semnificație ideologică. Au existat numeroase celebrări ale muncilor artizanale şi evocări ale Parisului medieval. Au existat, de asemenea, producții de propagandă evidente, de la celebrarea Imperiului la critici precum *Les Corrupteurs* sau *Les Forces occultes,* care era în mod evident antimasonic. Ultimele două au fost produse de Nova Films, o companie de producție sprijinită financiar de către germani. Astfel de filme au fost distribuite pe scară largă, însă este dificil să ştim cum au fost ele primite de public. Este consemnat faptul că jurnalele de propagandă germane erau nepopulare, iar istoricul de film Jacques Siclier, ale cărui amintiri din perioada respectivă sunt intense, afirmă că scurtmetrajele erau privite ca o pastilă care trebuia înghițită înainte de a putea urmări filmul.[71]

În ceea ce priveşte lungmetrajele, ceea ce este diferit în acestea față de filmele anilor 1930 este dorința disperată a Regimului Vichy de a considera că lumea exterioară nu exista. Au fost realizate multe drame (şase adaptări după Balzac) şi reconstrucții istorice. Uneori, aceste filme istorice s-au pretat interpretărilor contemporane. Filmul *Pontcarral, colonel d'Empire* (1942) – ce transmite povestea unui ofițer al armatei napoleoniene care a refuzat să accepte Restaurarea – a fost văzut ca purtând un mesaj al Rezistenței: se încheie perioada în care eroul pleacă să cucerească Algeria şi să răscumpere gloria franceză. Filmul a fost adesea lăudat, iar pe ziduri se puteau citi inscripțiile „Pontcarral este Giraud"[72]. Însă patriotismul filmului şi celebrarea Imperiului erau, de asemenea, în spiritul Vichy-ului, şi acest lucru le displăcea germanilor, care au impus editări.

A existat, de asemenea, o modă a filmelor fantastice în vremea ocupației, cu tematici magice sau legendare. Exemple celebre ale acestui gen au fost *Les Visiteurs du soir* al lui Marcel Carné, care povestea vizita diavolului la o curte medievală, sau *L'Éternel retour* (1943), care reinterpreta legenda lui Tristan şi a Isoldei, de Jean Cocteau, cu Jean

Marais în rolul lui Tristan. Aceste filme erau caracterizate printr-o formalitate extremă a compoziției, un clasicism glacial, care era apreciat de mulți critici ca reprezentând apariția unei noi estetici. Dacă bine-cunoscutul chip al lui Jean Gabin, într-un decor urban, era marca cinematografiei din anii 1930, echivalentul din anii 1940 ar putea fi trăsăturile pure ale lui Jean Marais – „genul Breker", aşa cum a recunoscut Cocteau însuşi –, într-un cadru mitologic atemporal.[73]

Criticul de film André Bazin a numit acest lucru „cinematografia evaziunii", însă alți critici au încercat să ofere lecturi alegorice. În *Les Visiteurs du soir,* maşinațiile diavolului sunt zădărnicite atunci când unul dintre trimişii săi se îndrăgosteşte de victima sa. Diavolul îi transformă pe cei doi îndrăgostiți în piatră, dar inimile lor continuă să bată. Era aceasta inima Franței care bătea în ciuda ocupației?[74] Astfel de interpretări trebuie tratate cu mult scepticism. Jacques Prévert, care a scris scenariul pentru *Les Visiteurs du soir,* a respins ulterior orice intenții alegorice. Jean Delannoy, regizorul filmului *L'Éternel retour,* a scris: „Trăsătura esențială a acestei perioade a fost aceea că am încercat în interes public să-i fac pe oameni să uite de ceea ce era îngrozitor şi degradant în prezent... De ce am realizat *L'Éternel retour*? De ce s-a făcut *Les Visiteurs du soir*? Mereu din acelaşi motiv: să încerc şi să ajut oamenii să evadeze din viața de zi cu zi".[75]

Chiar dacă declarația lui Delannoy este acceptată ca atare, aceasta nu înseamnă neapărat că cinematografia evaziunii este în întregime apolitică. Estetica unor astfel de filme a fost promovată puternic de critici colaboratori precum Rebatet, care au aplaudat întoarcerea la un stil francez pur a cinematografiei, fără influențe străine. Rebatet a descris *Les Visiteurs du soir* ca pe o „bijuterie atent şlefuită", deşi vedea filmele din anii 1930 ale lui Carné drept simbolul cinematografiei „iudaizate". Atunci când Marcel L'Herbier a declarat că filmul său fantastic *La Nuit fantastique* (1941) (admirat şi de Rebatet) a fost inspirat de Meliès şi de originile cinematografiei franceze, comentariul lui trebuie situat în contextul observației sale conform căreia în filmele din

vremea ocupației realizatorii francezi au fost eliberați din „climatul sclaviei cinematografice” din anii 1930 (adică Hollywood şi evrei). Sau cum a afirmat un alt regizor, Claude Autant-Lara: „Eliberați de o anumită categorie de paraziți... cineaştii francezi au avut posibilitatea să lucreze pentru poporul francez”. În lumina unor astfel de comentarii, noua estetică a reprezentat un fel de *retour à l'ordre* stilistic, care nu era nici pe departe inocent din punct de vedere politic.[76]

Ulterior s-a susținut că producția constantă de filme franceze de înaltă calitate a fost în sine o afirmare a vitalității culturii franceze. Dar s-a opus acest lucru neapărat obiectivelor germane? Ca de obicei, germanii nu se exprimau printr-o singură voce. O prioritate a lor era de a menține docilitatea publicului francez. În mai 1942, Goebbels scria în jurnalul său că francezilor ar trebui să li se permită să facă doar filme „uşoare şi sentimentale”, care nu „le vor cultiva naționalismul”, iar astfel de „gunoaie ieftine” ar permite dominanța cinematografiei germane. Dar aceste observații nu reprezentau politica oficială. *Propaganda-Abteilung* a hrănit, de asemenea, ideea de a folosi cinematografia franceză pentru a crea o industrie cinematografică continentală, care le-ar putea crea dificultăți americanilor. Conştient de popularitatea sporită a filmelor franceze în fața celor germane, în 1941, Ministerul Propagandei a autorizat exportul de filme franceze către alte țări controlate de Axă. Astfel, Franța avea să joace rolul de animator într-o Europă în care puterea le revenea germanilor.[77]

Instrumentul acestei strategii a fost compania de film Continental. Înființată în octombrie 1940, Continental a fost o companie germană care producea filme franceze. Directorul său, Alfred Greven, răspundea direct în fața lui Goebbels, iar misiunea sa era de a realiza filme de succes comercial, nu de propagandă.[78] Greven se bucura de resurse mai mari decât orice altă companie franceză, iar acest lucru i-a permis să angajeze actori şi regizori francezi de top: Barrault, Pierre Fresnay, Danielle Darrieux, Tino Rossi, Fernandel. Mulți dintre cei care au fost de acord să lucreze pentru Continental ar putea să fi privit acest lucru drept o continuare a „colaborării” lor anterioare cu UFA, din anii 1930. În 1939,

Fernandel turna un film francofon, finanțat de către germani, la Berlin, iar în 1941 făcea acelaşi lucru pentru Continental, de data aceasta în Franța.[79] Nici conținutul filmelor nu se schimbase prea mult. Cele treizeci de filme realizate de Continental au acoperit majoritatea genurilor – comedii în stil american, filme istorice franceze, drame polițiste (inclusiv *Les Inconnus de la maison*), comedii franceze (trei cu Fernandel) –, iar cei mai mulți spectatori nici nu aveau idee că această companie era una germană.

O altă atracție de a lucra pentru Greven era faptul că administrația germană a companiei sale oferea o libertate mai mare în fața cenzurii decât era oferită companiilor franceze. Singurul film al perioadei care conținea nuditate feminină a fost *Le Dernier des six,* produs de Continental. În clasamentul Bisericii Catolice al filmelor din vremea ocupației, cele două pelicule care au obținut prima notă dezaprobatoare („vătămătoare în esență") au fost filme produse de Continental, iar dintre cele şapte care au obținut următorul rating negativ („să fie interzis cu desăvârşire"), trei au fost realizate de Continental.[80] Acesta nu a fost un complot german machiavelic pentru a reduce standardele morale ale francezilor, ci mai degrabă o consecință a faptului că realizatorii de filme au exploatat libertatea artistică pe care le-o permitea Continental. Această libertate oferea mai mult decât posibilitatea de a aborda subiecte „imorale". Cel puțin trei filme ale companiei Continental aveau tentă patriotică, chiar şi mesaje ascunse ale Rezistenței. Acest lucru a fost cel mai explicit în *La Symphonie fantastique* (1942), un film despre viața lui Berlioz (interpretat de Jean-Louis Barrault), în care naționalismul romantismului francez este pe deplin evidențiat. Goebbels a fost cel mai nemulțumit de acest film, pe care l-a descris drept o „fanfară națională".[81]

Dacă, în această situație, filmele cu cel mai profund spirit francez au fost realizate de o companie de producție germană, cine s-a folosit de cine? A lucra pentru Continental însemna în mod clar a „colabora" într-un anumit sens. Dar dacă rezultatul era menținerea cinematografiei franceze în viață şi chiar permiterea unei voci patriotice? Pe de altă parte, dacă scopul germanilor era de a permite realizarea de

filme de înaltă calitate în Franța ca parte a unei strategii europene, oare nu cumva producția de filme franceze „bune” era mai puțin o subversiune a obiectivelor germane decât o îndeplinire a acestora?

Nicăieri nu sunt mai evidente ambiguitățile cinematografiei din timpul ocupației decât în recepția critică a două filme ale perioadei: *Le Ciel est à vous* (1944), de Jean Grémillon, şi *Le Corbeau* (1943), de Henri-Georges Clouzot. *Le Ciel est à vous* este povestea unui modest cuplu de provincie, Thérèse şi Pierre Gauthier (Madeleine Renaud şi Charles Vanel), care sacrifică totul pentru ca Thérèse să bată un record de zbor cu avionul. Nu este întotdeauna clar modul în care spectatorul ar trebui să le judece obsesia. În unele scene, cuplul manifestă un egoism extraordinar față de cei doi copii ai lor. Când pleacă pentru a participa la concursul de zbor, copiii rămân singuri, fără nimeni care să aibă grijă de ei. Nu trebuie să fii pétainist pentru a te întreba dacă responsabilitatea familiei nu este neglijată în mod nejustificat. Cu toate acestea, atunci când cei doi Gauthier solicită fonduri de la un consiliu al somităților burgheze de vârstă mijlocie – *notables* clasici de la Vichy – şi sunt refuzați, parțial pe motiv că locul femeii este acasă, este clar că ni se cere să îi simpatizăm în lupta lor împotriva mediocrității.

Contradicția dintre familie şi ambiție este rezolvată atunci când Thérèse ajunge în deşert la sfârşitul zborului. Primele ei gânduri sunt către familia ei şi ea urmează această direcție văitându-se, ca o bună gospodină, că soldații care o întâmpină nu sunt în stare să pregătească o ceaşcă de ceai cum trebuie. Şi astfel se împacă spiritul de aventură cu cel domestic. Însă periplul nu a fost fără pericole, iar filmul se încheie, aşa cum debutase, cu copiii din orfelinatul local, conduşi pe străzi de către un preot. Reprezintă ei oare un memento acuzator al riscului la care Thérèse şi-a supus copiii, sau o imagine a sufocantei vieți provinciale împotriva căreia a reacționat cu vitejie?

Grémillon era o persoană care afişa simpatii de stânga, membru al unei organizații clandestine de rezistență a cineaştilor, al cărui film anterior, *Lumière d’été* (1942), oferă o viziune eroică a clasei muncitoare, care nu ar fi părut

deplasat în 1936, însă a fost aproape interzis de Vichy. Titlul *Le Ciel est à vous* a avut rezonanțe surprinzătoare pentru un film din vremea ocupației. Filmul pe care Renoir îl făcuse pentru campania electorală comunistă din 1936 se numea *La Vie est à nous,* iar promovarea aviației ca sport popular fusese una dintre ambițiile Frontului Popular. Dar *Le Ciel est à vous* a fost primit cu euforie atât de presa Regimului de la Vichy, cât şi de cea colaboraționistă. Atunci a avut loc o proiecție specială doar pentru Pétain. A fost descris ca fiind cel mai bun film de la Armistițiu până atunci, emanând „sănătate morală", un film despre ceea ce ar putea realiza francezii obişnuiți, o „creație exaltantă şi emoționantă... care arată rolul soției în casă şi frumusețea familiei". Cu toate acestea, filmul nu a fost mai puțin aplaudat de către presa clandestină a Rezistenței. La interpretarea filmului de către Rezistență a contribuit scena finală, care o arată pe Thérèse sosind acasă, întâmpinată fiind de o mulțime care flutura steaguri franceze. În *Confluences,* criticul comunist Georges Sadoul l-a descris pe Gauthier drept un d'Artagnan modern. În general, termenii în care Rezistența a descris filmul au fost cât se poate de similari cu cei ai presei de la Vichy: „A salvat onoarea cinematografului francez"; personajele sale erau pline de „seva franceză" şi sănătate morală; Thérèse era o „tânără mamă franceză, modestă şi îndârjită, care îşi îndeplineşte fără emfază toate îndatoririle şi a cărei inimă este, de asemenea, suficient de ambițioasă pentru a îndeplini un vis eroic".[82]

Singura similitudine dintre *Le Ciel est à vous* şi *Le Corbeau* a fost unanimitatea reacției obținute – în cazul lui *Le Corbeau,* o respingere unanimă. Produs de Continental, *Le Corbeau* spune povestea unui mic oraş de provincie afectat de o mulțime de scrisori anonime de denunț semnate „Corbul". O scrisoare îl acuză pe medic (Pierre Fresnay) că ar practica avorturi; o alta îi transmite unui pacient din spital că este pe moarte din cauza cancerului, iar acesta, disperat, îşi taie gâtul cu un aparat de ras. Alte personaje sunt o asistentă care fură morfină pentru fostul ei logodnic şi sora ei frustrată sexual, care încearcă să dea vina scrierii scrisorilor pe o femeie nevinovată care este geloasă. Acestea cu

sigurnață nu sunt imaginile care ilustrează femeia ideală în accepțiunea Vichy. Chiar şi copiii din film par răuvoitori. Dacă există un erou, acesta este medicul care practică avorturile; dacă există o eroină, aceasta este o şchioapă desfrânată care este văzută pentru prima dată în pat, fumând şi făcându-şi pedichiura. Ea singură refuză să facă parte din mulțimea agitată (din care face parte inclusiv preotul) care alungă o femeie nevinovată din oraş, considerând-o a fi Corbul.

Filmul s-a bazat pe un incident care a avut loc la Tulle în 1922, însă atmosfera apăsătoare a acestei comunități mici şi putrede ar putea reprezenta o metaforă a Franței ocupate, unde tema turnătoriei n-ar fi putut fi mai contemporană de-atât. Aceasta nu a fost o imagine a vieții provinciale sănătoase aşa cum fusese ea concepută de Vichy şi nu este surprinzător faptul că filmul a fost criticat de presa regimului pentru defăimarea tuturor valorilor Revoluției Naționale. Filmul nu a fost lansat niciodată în Germania şi a fost considerat morbid, iar autoritățile nu au putut aproba un film care critica turnătoria. Chiar şi criticile din presa Rezistenței nu au fost mai puțin acide, acestea denigrând filmul, pentru că portretiza o imagine atât de degradată a Franței. După Eliberare, oricine fusese implicat în film era suspectat. Presa Rezistenței a subliniat în mod explicit contrastul dintre *Le Corbeau* şi *Le Ciel est à vous*, ale cărui personaje înfiorătoare din punct de vedere moral erau atât de îndepărtate de „târfa cu picioare strâmbe" şi de „medicul ipocrit şi criminal".[83]

În timp ce *Le Ciel est à vous* a arătat că Rezistența şi Vichy concurează până la un punct pentru un teren comun, *Le Corbeau,* dezaprobat simultan de Rezistență, Vichy şi germani, era deranjant, deoarece nu oferea răspunsuri simple. Acesta din urmă conține o scenă care ar putea servi drept comentariu la întreaga experiență a Franței ocupate. Un psihiatru aparent respectabil, care în cele din urmă se dovedeşte a fi Corbul, îi oferă medicului o lecție despre moralitate:

Psihiatrul: Tu crezi că toți oamenii sunt buni sau răi [apucă o lampă suspendată care aruncă lumină în camera

altfel întunecată]. Dar unde este întunericul [împinge lampa şi aceasta începe să se balanseze], unde este lumina? Unde este graniţa răului? [Lampa luminează diferite părţi ale camerei în timp ce se leagănă]. Ştii de ce parte te afli? Gândeşte-te la asta şi examinează-ţi conştiinţa. Poate că vei fi surprins.

Doctorul: Mă cunosc.

Psihiatrul: De vreme ce acest oraş a fost prins într-un vârtej de ură şi denunţuri, toate valorile morale sunt mai mult sau mai puţin corupte. Ai fost şi tu afectat la fel ca ceilalţi. Nu poţi alege dintre lucruri care nu-ţi sunt familiare.[84]

CAPITOLUL 14

Restaurarea umanităţii

„Sexele trebuie din nou definite cu claritate. Fiecare individ trebuie să fie bărbat sau femeie şi să nu manifeste niciodată tendinţele sexuale, caracteristicile mentale şi ambiţiile specifice sexului opus.” Astfel a scris Alexis Carrel în bestsellerul său internaţional *Man the Unknown* (1935)[1]. Carrel a fost un om de ştiinţă laureat al Premiului Nobel, însă în această carte şi-a asumat rolul de înţelept şi profet. Argumentând că ştiinţa a perturbat relaţia naturală dintre om şi mediul său înconjurător, Carrel a propus să remedieze acest lucru printr-o sinteză a ştiinţelor şi a ştiinţelor sociale. Astfel de construcţii intelectuale sincretice grandioase erau în spiritul grupurilor reformatoare tehnocratice din anii 1930, iar Carrel păstra într-o oarecare măsură legătura cu celălalt înţelept aspirant, Jean Coutrot.

În noiembrie 1941, Carrel a fost numit la conducerea Fundaţiei pentru studiul problemelor umane (*Fondation pour l’étude des problèmes humains*)[2]. Fundaţia a fost înfiinţată pentru a „studia cele mai adecvate măsuri de protejare, îmbunătăţire şi dezvoltare a populaţiei franceze”. Personalul acesteia era format în majoritate din specialişti medicali,

precum Carrel însuşi, dar şi din ingineri şi economişti. Au fost organizate grupuri de cercetare privind sănătatea publică, urbanismul, nutriția, imigrația, criminalitatea şi dezvoltarea aspectelor care țin de copilărie. Carrel a scris că Fundația vizează „alcătuirea sistematică a omului civilizat în totalitatea activităților sale corporale, sociale şi rasiale". Era necesar să „restaurăm umanitatea în conformitate cu legile naturale"[3]. Importanța Fundației Carrel în istoria generală a Vichy nu ar trebui exagerată, însă obiectivul său de „restaurare a umanității" a fost esențial pentru proiectul de reînnoire națională al Regimului Vichy.

Igiena morală/igiena socială

„Restaurarea umanității" a început cu femeile şi tinerii. În limbajul Vichy, din categoria „tinerilor" făceau parte băieții şi tinerii bărbați, iar termenul de „femei" însemna mame. Băieții urmau să fie crescuți pentru a deveni elita viguroasă a noii Franțe, iar femeile, pentru a deveni mamele, soțiile şi partenerele lor săritoare – aşa cum a notat un scriitor: „Nu trebuie să încetăm niciodată din a reitera acest lucru: femeia, soția şi mama sunt făcute pentru bărbat, pentru casă, pentru copil. Atâta timp cât tinerele soții din Franța nu înțeleg acest lucru, nu trăiesc acest adevăr al naturii, nu se poate realiza nimic"[4]. Remedierea decadenței Franței a necesitat restabilirea ordinii sexuale „naturale".

Înfrângerea din 1940 a fost adesea descrisă prin reprezentări de gen: Franța a fost „devirilizată", iar înfrângerea ei a fost un „viol"[5]. Mulți observatori au comparat aspectul nesănătos şi neomenesc al trupelor franceze cu tinerețea şi vigoarea germanilor cotropitori – „tineri zei ai războiului", „îngeri ai morții"[6]. Unul dintre asistenții lui Marion a descris Revoluția Națională ca fiind „o reacție viguroasă şi umană la o Republică feminizată, o Republică a femeilor şi a degeneraților"[7]. Colaboraționistul Costantini a scris: „Ceea ce îi lipseşte Franței, o națiune feminină, este un bărbat... Epurarea îi va permite să fie sudată de Germania". Cu toate acestea, pentru conservatorii de la Vichy, faptul că Franța era o națiune feminină nu era o problemă atât de

serioasă, pe cât de gravă era atitudinea de respingere a virtuților „feminine” de loialitate şi sacrificiu, care îi aduseseră victoria în 1918, în favoarea viciilor „feminine” ale frivolității şi slăbiciunii, care îi atrăseseră înfrângerea în 1940. „Moralitatea unei vânzătoare” fusese verdictul lui Montherlant asupra Acordului de la München. Propagandiştii Revoluției Naționale au criticat femeile „moderne”, care citesc reviste pentru femei şi adoptă stilul vedetelor de la Hollywood. Aşa cum a scris Thibon, femeile ar trebui să fie „înrădăcinate în natură, fără alte orizonturi dincolo de vatra lor şi fără nicio aspirație în afara bucuriilor maternității”[8].

Decadența femeii franceze a fost privită ca fiind un simptom al eşecului general al moralității. În cuvintele lui Pétain, „spiritul plăcerii a înfrânt spiritul sacrificiului”. Gide a fost frecvent acuzat pentru forța sa de a-i corupe pe cei tineri, însă chiar şi în jurnalul său din 28 iulie 1940, în care deplângea „regretata domnie a desfrâului”, a notat un gând asemănător: „Moliciune, abandon, relaxare în grație şi uşurătate, atâtea calități fermecătoare care aveau să ne conducă, fără să avem habar, spre o înfrângere”. Un documentar Vichy a diagnosticat problema Franței ca fiind „weekend-ul englezesc, barurile americane, corurile ruseşti şi tango-urile argentiniene”[9]. Pierre Dunoyer de Segonzac, un ofițer al armatei care a fondat ulterior o şcoală pentru formarea elitei Franței, a avut propria sa perspectivă asupra prăbuşirii Franței atunci când, în timpul Războiului Ciudat, şi-a observat soldații ascultându-l pe cel mai popular cântăreț din Franța, Tino Rossi:

> „Acest cântăreț internațional corsican... a cărui voce zbuciumată transformă consoanele în vocale căpătase amploarea unui mit – un eunuc care a împins femeile franceze în visare şi în care soții lor îşi venerau propria mediocritate. Tino Rossi în tranşee: acest scandal cerea o răscumpărare – un cântec viguros al bărbaților care servesc pe câmpul de luptă”.[10]

În discursul regimului, lipsa de rânduială morală a Franței era legată de declinul fizic al acesteia – „sinuciderea colectivă a națiunii”, reprezentată de *dénatalité.* Un sondaj organizat de regim în 1941 le-a cerut oamenilor să aleagă dintre

următoarele cauze ale *dénatalité*: cupluri tinere care preferau să meargă la filme sau să dețină automobile decât să crească copii; respingerea religiei; costurile unei familii; grijile femeilor cu privire la silueta lor; disponibilitatea de a divorța; exodul rural; dificultăți în găsirea unei locuințe; şomaj. Respingerea religiei a fost cel mai important factor, însă răspunsurile, care nu au valabilitate statistică, sunt mai puțin interesante decât ipotezele dezvăluite de această întrebare[11]. Obsesia interbelică pentru *dénatalité* a atins punctul culminant într-o lege din februarie 1942 (cunoscută în mod obişnuit sub numele de Legea Trei Sute, pentru că era legea cu numărul 300 adoptată de către regim) care transforma avortul dintr-o crimă împotriva individului într-o crimă împotriva societății, a statului şi „a rasei". Infractorii aveau să fie judecați de către Tribunalul special de stat, înființat în 1941 cu scopul de a-i judeca pe comunişti. Avortul era acum pedepsit cu moartea.

Dezbaterea din rândul populației lua în considerare atât calitatea, cât şi cantitatea: igiena morală era inseparabilă de igiena socială. În august 1940 au fost luate măsuri împotriva alcoolismului (inclusiv interzicerea pastisului), în 1941 au fost adoptate decretele antivenerice şi în 1942 a fost adoptată o lege privind examinarea premaritală, care impunea ca ambii parteneri să fie supuşi unui examen medical înainte de căsătorie. Societatea Franceză de Eugenică susținea de mult o astfel de măsură, însă în anii interbelici fusese considerată prea controversată. Legea din 1942 nu interzicea căsătoria partenerilor, chiar dacă rezultatele examinării dezvăluiau defecte congenitale, însă intenția a fost de a-i forța pe oameni să îşi înfrunte propriile responsabilități[12].

Aceasta a fost singura măsură eugenistă promulgată de către Vichy. Cu toate acestea, eugenia din vremea Vichy-ului a atras atenția recent, deoarece *Fondation Carrel* a creat un grup de cercetare care a studiat-o mai îndeaproape. Ultimul capitol din *Omul, Ființă Necunoscută* a fost dedicat eugeniei – sau „recreării omului", aşa cum o numea Carrel. Fundația a fost dedicată noțiunii de regenerare biologică şi a studiat modalitățile de determinare a celor mai potriviți imigranți din punct de vedere biologic. Dar, în afară de faptul că susținerea

eugeniei nu însemna o apartenență la ideologia fascistă – inspirația intelectuală pentru eugenia lui Carrel era America, în care își petrecuse cea mai mare parte a carierei –, eugenia nu era esențială pentru activitatea fundației, a cărei agendă era una mai amplă din punct de vedere igienist. Sensul real al *Fundation Carrel* a fost de a oferi o legitimare cvasiștiințifică agendei tradiționaliste a Revoluției Naționale.[13] Carrel a susținut că femeile „își atingeau dezvoltarea deplină după una sau două sarcini" și că era „absurd ca atenția femeilor să se abată de la maternitate". Viceregentul Fundației, Félix-André Missenard, a propus ca femeile să nu aibă acces la educație înaltă sau la profesii nepotrivite precum avocatura[14].

Valorile familiei

În centrul politicii Regimului Vichy față de femei se afla familia. Politica familială a fost responsabilitatea secretarului de stat pentru familie și sănătate și, după septembrie 1941, a noului Comisariat pentru familie, care răspundea direct în fața șefului guvernului. Grupurile de lobby ale organizațiilor nataliste se bucurau de o influență mai mare decât oricând: Pernot era înscăunat în *Conseil National*; operele neobositului Boverat au devenit texte recomandate pentru instruirea demografică (Boverat, de asemenea, era implicat în Fundația Carrel); Paul Haury, fost vicepreședinte al ANAPF, conducea cabinetul secretarului de stat pentru familie[15].

Deși cultul pentru familie și natalitatea convergeau acum în totalitate, chiar și la Vichy imperativele repopulării aveau capacitatea de a le anula pe cele ale moralității familiale. O lege din septembrie 1941 le permitea copiilor născuți în afara căsătoriei să devină legitimi, cu condiția ca părinții lor să se căsătorească ulterior. Cunoscut sub numele de *Loi du Jardinier*, deoarece Pétain ar fi insistat să reglementeze situația grădinarului său, legea este uneori prezentată ca fiind un capriciu al lui Pétain. Legea i-a șocat pe mulți familiști Vichy, inclusiv pe André Lavagne, din cabinetul civil al lui Pétain, însă este justificabilă în termenii agendei nataliste[16]. A existat o atitudine surprinzător de tolerantă față

de nelegitimitate în cinematografia ocupației, așa cum fusese observată și în filmele antebelice ale lui Pagnol[17].

În alte privințe, Vichy a acceptat pe deplin agenda familistă. Articolele 53-59 din proiectul de constituție din 1941 proclamă familia ca fiind „grupul social de bază care asigură continuitatea efectivă a națiunii". A continuat: „Familia are un cap; soțul este capul gospodăriei, tatăl este capul familiei". Legea Gounot din decembrie 1942 prevedea fondarea, în fiecare localitate, a unei asociații familiale. Aceste asociații, cărora le fusese atribuit un rol semioficial de consiliere a guvernului și a autorităților locale cu privire la afacerile familiei, urmau să facă parte dintr-o federație națională. Asociațiile familiale existente au fost libere să își continue activitățile în mod privat – Vichy s-a ferit întotdeauna de „totalitarism" –, însă au fost încurajate să se alăture noii federații. Legea Gounot a fost prezentată ca un fel de Cartă a Familiei pentru a însoți Carta Țărănească și Carta Muncii, construind o relație structurală între familie și stat ca un prim pas către integrarea familiei în viitoarea constituție corporatistă[18].

Vichy a organizat o propagandă masivă, pentru a sărbători maternitatea și familia. Ziua Mamei a devenit o dată esențială în calendar. S-au organizat festivități în școli și comunități locale, s-au acordat medalii mamelor merituoase, iar de ziua Mamei, în 1941, Pétain transmitea mesaje către mamele din Franța.[19] Din moment ce regimul o sărbătorea și pe Ioana d'Arc, manualele școlare au fost rescrise pentru a dovedi că, în afară de virtuțile ei marțiale, ea mai practica și artele domestice ale gătitului și cusutului (și că provenea dintr-o *famille nombreuse*!)[20]. Din martie 1942, fetelor li se cerea să studieze știința domestică (*enseignement ménager*) la școală, cel puțin o oră pe săptămână.[21] Propaganda pozitivă în ceea ce privea maternitatea a fost însoțită de măsuri mai coercitive. Legile divorțului, neschimbate din 1884, au fost modificate prin legea din 2 aprilie 1941, care interzicea divorțul în termen de trei ani de la căsătorie. Mai apoi, abuzurile severe au fost considerate motive pentru divorț, însă procesul putea dura până la șapte ani. Ministrul

justiției, Barthélemy, a instruit instanțele să aplice retroactiv legea divorțului în cazurile deja în curs.[22]

O lege din 11 octombrie 1940 a interzis recrutarea femeilor căsătorite în serviciul public, cu excepția cazului în care soții lor nu le puteau întreține. Femeilor necăsătorite care lucrau în serviciul public li s-au oferit stimulente pentru a-şi abandona munca şi a se căsători. În ceea ce priveşte femeile căsătorite angajate în serviciul public, în cazul în care mijloacele soților lor erau suficiente pentru a le întreține, acestea puteau fi trecute în concediu fără plată. Această legislație a fost prezentată ca o măsură provizorie pentru combaterea şomajului, însă a fost anunțat faptul că va urma o legislație similară pentru sectorul privat. Cu toate acestea, în primăvara anului 1941, şomajul se afla în scădere, iar ministrul muncii, Belin, a luat în considerare modificarea legislației care restricționa angajarea femeilor. La aceasta s-a opus Secretariatul familiei şi, de asemenea, Darlan, care a susținut că este esențial să „se asigure întoarcerea mamei în gospodărie”.[23]

Femeile, Vichy şi germanii

De fapt, legile privind ocuparea forței de muncă au devenit din ce în ce mai aberante, pe măsură ce lipsa forței de muncă a devenit mai acută. Ajunsese imposibilă ocuparea unor posturi din sectorul public, iar în septembrie 1942, legea privind angajarea femeilor a fost suspendată. Până în 1943, prefecții erau îndemnați să angajeze femei în locul bărbaților din administrație şi să le încurajeze munca în industrie, prin creşterea salariilor.[24] În industria aeronautică, unde în 1941 8% dintre muncitori erau femei, proporția a crescut la 25% în 1944.[25] În februarie 1944, femeile căsătorite au devenit apte de a fi trimise la muncă în Germania, o politică denunțată de Biserică drept cuiul final bătut în sicriul politicii familiale.

Acest triumf al realității economice asupra politicii sociale a fost doar un exemplu, dintre multe altele, al prăpăstiilor dintre imagine şi realitate în politica Regimului Vichy față de femei. Legea care recomanda ştiința domestică a fost rareori aplicată, deoarece existau prea puțini profesori instruiți

disponibili pentru a o preda.[26] Legea Gounot a rămas una simbolică, iar până la Eliberare au fost înființate doar trei asociații departamentale. Aparent, regimul s-a bucurat de mai mult succes în eforturile sale de combatere a *dénatalité*. În 1942, rata natalității a început să crească, iar până la sfârşitul războiului era mai mare decât fusese în ultimul secol. Cauzele tendințelor demografice sunt întotdeauna greu de stabilit. Creşterea natalității ar fi putut fi încurajată de sistemul alocațiilor familiale generoase, stabilit în anii 1930. Este posibil că a reprezentat una dintre acele schimbări intangibile ale dispoziției naționale care sfidează analiza şi este foarte probabil că nu avea mare legătură cu politica Regimului Vichy.

Cu siguranță, Regimul de la Vichy a eşuat în efortul său de a eradica avortul, în ciuda promulgării uneia dintre cele mai represive legi privind avortul din toată Europa. Patruzeci şi două de cazuri de avort au fost luate în considerare de Tribunalul de Stat în condițiile Legii Trei Sute; paisprezece persoane au fost condamnate la închisoare pe viață şi alte douăzeci şi şase, la închisoare de până la douăzeci de ani. Au fost executate două condamnări la moarte: Marie-Louise Girard, o spălătoreasă care făcuse douăzeci şi şase de avorturi, a fost ghilotinată la 30 iulie 1942 (ultima femeie care a fost ghilotinată în Franța); Désiré P. (singurul bărbat condamnat conform acestei legi) a fost ghilotinat la 22 octombrie 1943. Girard a fost selectată pentru stilul ei de viață flagrant „imoral” şi pentru nesocotirea opiniei publice. Ea a închiriat camere prostituatelor şi a continuat să aibă aventuri în văzul lumii, până când a fost denunțată autorităților, de către soțul ei. În ceea ce-l priveşte pe Desiré P., el nu îşi luase niciun fel de precauții pentru a-şi ascunde activitățile şi chiar a efectuat un avort în public.[27]

Cele mai multe cazuri de avort au continuat să fie judecate în tribunale. În 1943, în departamentul Seine au fost efectuate 1.300 de anchete ale poliției, cu privire la cazuri de avort. În 1942, în fața instanțelor ajunseseră de trei ori mai multe cazuri decât în 1940. În circumstanțele ocupației – prezența străinilor în comunitățile locale (fie ei germani sau refugiați), absența soților şi povara reprezentată de bebeluşii

nedoriți, într-o perioadă marcată de penurie –, nu este deloc surprinzător că numărul avorturilor a crescut. Cifrele reale pot fi doar ghicite, însă dovezile cazurilor postavort care au fost înregistrate în spitale sugerează o creştere bruscă în perioada 1941-1942, posibil între 400.000 şi un milion pe an. De obicei, era vorba despre femei căsătorite, cu mijloace modeste, adesea cu o familie de dimensiuni mici. În cea mai mare parte, avorturile au fost efectuate de către prieteni de familie, şi nu de medici de profesie.[28]

Fie că a încercat să țină femeile departe de muncă, fie că a înăbuşit avortul, Regimul Vichy a constatat că nu este atât de simplu să „reprelucreze" femeile. Dar oare femeile priveau regimul altfel decât bărbații? Exodul a fost în primul rând o experiență a femeilor şi a copiilor şi, probabil, a făcut ca femeile să fie receptive inițial la retorica lui Pétain, care vorbea despre vatră şi casă.[29] Dar au fost şi printre primele care au observat cât de puțin corespundea aceasta realităților vieții sub ocupație. Femeile erau cel mai direct afectate de lipsa de alimente, deoarece de obicei le revenea sarcina aprovizionării. Cozile la alimente au adus femeile laolaltă în număr mare şi acestea au asistat frecvent la critici violente la adresa autorităților.[30] Demonstrațiile provocate de lipsa alimentelor, care au implicat în principal femei, au fost prima provocare majoră pentru ordinea publică cu care s-a confruntat Vichy.

În timp ce regimul le îndemna pe femei să se întoarcă la rolurile lor tradiționale, multe dintre acestea erau obligate, prin absența soților lor, aflați în lagărele de prizonieri de război, să îşi asume noi responsabilități pentru a-şi păstra familiile în viață. Cele mai generoase beneficii sociale fuseseră alocate familiilor numeroase, în care mamele nu munceau şi erau întreținute de soți care lucrează, însă aceasta reprezenta o batjocură față de situația cu care se confruntau multe alte femei. De fapt, Vichy a admis o modificare a legislației existente, pentru a ține seamă de realitate. Din martie 1941, *allocation de la mère au foyer* din vremea Republicii (beneficiul pentru mamele casnice), care le oferea femeilor o indemnizație pentru a compensa pierderile de venituri în cazul în care acestea rămâneau acasă cu copiii,

a fost înlocuită cu *allocation de salaire unique* (adaos unic la salariu), disponibilă oricărei gospodării cu un singur venit, indiferent dacă acel venit era câştigat de bărbat sau de femeie. Acest lucru a oferit un stimulent pentru ca femeile să îşi caute un loc de muncă.[31]

Nicio femeie nu s-a confruntat mai brutal cu contradicţiile regimului aşa cum au făcut-o soţiile prizonierilor de război. Propaganda Regimului Vichy le sărbătorea la nesfârşit soţii absenţi, a căror suferinţă era descrisă ca o ispăşire a păcatului naţiunii.[32] Soţiile prizonierilor de război au primit, de asemenea, un statut iconic în propagandă, însă în viaţa de zi cu zi erau privite cu suspiciune şi gelozie. Dacă erau văzute bucurându-se, erau considerate a fi inadecvate, iar relaţiile de prietenie cu orice bărbat le făceau victime ale bârfelor şi scrisorilor de denunţ.[33] Ideea că multe dintre ele au recurs la prostituţie era atât de răspândită, încât guvernul a adoptat o lege împotriva adulterului, în decembrie 1942, cu pedepse speciale pentru soţiile deţinuţilor.[34] Pentru a-şi depăşi izolarea şi a-şi oferi reciproc asistenţă practică, soţiile prizonierilor de război s-au organizat în grupuri. Acestea s-au reunit în cele din urmă într-o federaţie naţională, care avea 12.000 de membre în martie 1942 şi ajunsese la 40.000 în mai 1943. Au înfiinţat centre de fabricare a coletelor, au organizat tabere de vacanţă pentru copii şi au publicat un buletin informativ. Ceea ce este interesant la aceste grupuri este că au fost create chiar de femei. Deşi Regimul Vichy s-a adresat mult femeilor, nu se aştepta ca acestea să răspundă sau să demonstreze că au o voce separată. Interesele femeilor şi ale familiei au fost văzute ca fiind identice. Dar existenţa acestui activism feminin nu implică neapărat înstrăinarea faţă de regim. Publicaţiile asociaţiilor soţiilor prizonierilor de război au susţinut că sunt apolitice. Acestea ofereau sfaturi despre cum să fii o soţie şi o mamă bună şi îşi îndemnau cititoarele să îşi consulte soţii absenţi cu privire la deciziile familiale. Pe scurt, limbajul şi valorile lor reflectau valorile oficiale ale lui Vichy[35].

Este posibil chiar ca vulnerabilitatea soţiilor prizonierilor de război să le fi făcut mai predispuse în a sprijini colaborarea, faţă de alte categorii ale populaţiei. Un raport al cenzorilor

poştali din toamna anului 1941 a menționat că, în zona ocupată, colaborarea era susținută doar de către soțiile prizonierilor de război, iar un an mai târziu, un alt raport a menționat că acestor cercuri le era specifică „o tendință generalizată spre anglofobie”.[36] Unele femei s-au alăturat *Rassemblement national populaire* (RNP), în convingerea că acest lucru îi va elibera pe soții lor.[37] În general însă, puține femei s-au alăturat mişcărilor colaboraționiste. Când se discută despre colaborare în conexiune cu femeile, sunt de obicei evidențiate două aspecte: denunțări şi relații sexuale cu germanii. Din cele 901 de femei judecate în departamentul Seine pentru colaborare după război, 687 (76%) au fost acuzate pe baza denunțurilor; dintre cele 225 de cazuri de denunț care au ieşit la iveală în departamentul normand Eure la Eliberare, 65% au fost realizate de femei.[38] Nu există niciun studiu cantitativ al turnătoriei care să ne spună dacă femeile erau mai predispuse la aceasta decât bărbații, însă aceasta era credința generală. Turnătoarele de sex feminin apar în romanele despre acea perioadă, precum *Au bon beurre* al lui Dutourd, şi nu este o coincidență faptul că singura femeie care a fost intervievată în *Sorrow and the Pity* a fost o pétainistă nepocăită, implicată într-un caz sordid de turnătorie.[39]

Relațiile dintre franțuzoaice şi bărbații germani reprezintă aspectul „colaborării” feminine care a surescitat cel mai mult imaginația poporului după Eliberare. Între 10.000 şi 20.000 de femei acuzate de aşa-numita „colaborare la orizontală” au fost tunse zero şi li s-au mâzgălit svastici pe cranii; iar uneori erau dezbrăcate. Prostituatelor le-a fost rezervat un dispreț aparte. În timpul ocupației, multe bordeluri au fost rezervate oficial personalului militar german, iar cele care lucrau în locurile respective nu au avut de ales decât să se conformeze. Cel mai cunoscut bordel din Paris a fost *One Two Two* (numit după adresa sa din Rue de Provence nr.122). Administratoarea sa, Fabienne Jamet, a reuşit să convingă autoritățile germane să permită ca acesta să fie patronat atât de germani, cât şi de francezi – „Am câştigat *One Two Two* înapoi pentru Franța” – şi a fost frecventat de speculanți bogați la bursa neagră, precum Joinovici, membri ai bandei

Bonny-Lafont, vedete precum Sacha Guitry şi Tino Rossi. Amintindu-şi anii de război, Jamet priveşte în urmă cu nostalgie la frumoşii ofițeri SS care îi frecventau stabilimentul: „În viața mea nu m-am mai simțit atât de bine”.[40]

În regiunea Parisului, în 1941, existau treizeci şi două de bordeluri destinate germanilor, iar în noiembrie 1942 erau şapte la Toulouse, cu şaizeci şi trei de prostituate, care deserveau germanii în schimburi. Au existat, de asemenea, multe prostituate neînregistrate – germanii au estimat între 80.000 şi 100.000 în regiunea Parisului, în 1941 –, majoritatea fiind împinse la a se prostitua din necesitate financiară şi de existența unei noi piețe, de mare anvergură. Henri Michel remarcă faptul că o prostituată „onorabilă” precum cea din *Boule de suif* a lui Maupassant nu se găsea în prea multe exemplare în anii 1940. Personajul „Boule de Suif” era tipul de prostituată destul de prosperă, situând-o astfel în poziția de a-şi permite să refuze unii clienți, situație în care, în realitate, nu se găseau celelalte femei aflate în circumstanțe similare în anii ’40. Există, de asemenea, exemple de membri ai Rezistenței care au fost ascunşi în bordeluri sau au fost alimentați cu informații de către cele care lucrau acolo.[41]

Nu doar prostituatele au fost pedepsite după Eliberare. Orice femeie care fusese văzută în compania unui german a riscat să fie acuzată de „colaborare la orizontală”. Tipurile de locuri de muncă deschise femeilor – secretariat sau servicii domestice – erau mai susceptibile de a le aduce în contact cu germanii decât erau pentru bărbații francezi, iar acest lucru nu implica nicio preferință din partea lor. Dar este adevărat că s-au creat multe legături. Până la mijlocul anului 1943, 80.000 de franțuzoaice din zona ocupată au revendicat beneficii de la germani pentru descendenții lor.[42] Printre cele care au întreținut relații cu germani s-au numărat vedete precum actrița Arletty şi creatoarea de modă Coco Chanel. La Eliberare, Arletty a respins ideea conform căreia alegerile sale sexuale îi şţirbeau patriotismul: „Fundul meu este internațional, inima mea e franceză”. Atât ea, cât şi Chanel au avut cu siguranță simpatii de dreapta. Actrița Corinne

Luchaire, fiica lui Jean Luchaire, a notat amintiri nu prea inteligente despre petrecerile cu germanii în Parisul ocupat, în timp ce protesta că nu este în niciun fel luptătoare.[43] Luchaire şi-a găsit locul într-un *beau monde* parizian minuscul, autonom şi privilegiat. Însă acolo unde avem informaţii despre femeile obişnuite care s-au implicat în relaţii amoroase cu germanii, acestea par să provină din cele mai vulnerabile secţiuni ale societăţii. Erau tinere, singure sau divorţate, adesea cu unul sau ambii părinţi decedaţi şi lipsite de prea multă educaţie formală. De cele mai multe ori, primul lor contact cu germanii se întâmplase la locul de muncă.[44]

Cum erau privite aceste legături, în general? Simone de Beauvoir a susţinut că în primele zile ale ocupaţiei, observându-le pe franţuzoaice cu germanii, a auzit adesea oamenii comentând, mai degrabă cu amuzament decât cu dezaprobare, că „în curând vor apărea o mulţime de mici germani".[45] Totuşi, în multe jurnale ale perioadei, prima observare a germanilor cu femeile franceze este înregistrată cu indignare, ca un moment care dezvăluie umilinţa ocupării. Primul incident tratat de comisarul de poliţie din Paris Georges Ballyot, după sosirea germanilor, a implicat un soldat german care a susţinut că a fost insultat de un veteran de război francez pe stradă. Veteranul a fost eliberat după ce i-a explicat poliţistului că jignirile sale se îndreptau către franţuzoaica aflată în compania neamţului.[46] Femeile care au lucrat pentru secţiunea extrem de periculoasă *Travail allemand* din Rezistenţă, care implica prietenia cu germanii pentru a obţine informaţii sau a-i încuraja să dezerteze, au descoperit că cel mai dificil aspect al muncii a fost să înfrunte privirile ostile ale francezilor care le vedeau sau le urmăreau comportamentul.[47]

Contactele sexuale dintre franţuzoaice şi soldaţii germani au fost numeroase, dar obsesia postbelică pentru acestea dezvăluie în mare parte anxietăţile şi gelozia sexuală masculină. În afară de întâlnirile homosexuale dintre soldaţii germani şi francezi, pe care istoria nu le-a înregistrat[48], s-a vorbit, la puţină vreme după război, despre numeroasele legături dintre nemţoaice şi prizonierii francezi de război sau

muncitorii francezi din Germania. Câți dintre cei care au ras capul femeilor își asumau propria vinovăție pentru că făcuseră atât de puține pentru a rezista în fața germanilor? Câți dintre *maquisards* care au pedepsit femeile și-au exprimat propriile frustrări sexuale după luni de zile de abstinență forțată?

În loc să privim relațiile dintre franțuzoaice și germani ca fiind o formă deosebit de flagrantă de colaborare, acestea ar trebui privite ca una dintre numeroasele dileme morale cu care se confruntă oamenii care trăiesc sub ocupație străină. Se puteau justifica relațiile cu germanii antinazişti sau un soldat german era totuși un soldat german, indiferent de credințele sale? Nu existau reguli clare de conduită. O femeie din Normandia, care a avut un copil cu un german, a declarat unei curți posteliberare că nu a considerat legătura sa a fi condamnabilă: „Nici el, nici rudele sale nu împărtășeau ideile regimului nazist. Unchiul său și-a petrecut zece ani într-un lagăr de concentrare din cauza opiniilor sale antinaziste”[49].

Jurnalul lui Micheline Bood, o elevă pariziană, care avea vârsta de 14 ani în 1940, ilustrează o persoană care face față tentațiilor ocupației și încearcă să își reconcilieze curiozitatea și conștiința. Familia lui Bood era gaullistă, iar fratele ei se afla în Anglia în timpul războiului, ca pilot în Royal Air Force. Jurnalul ei este plin de sentimente probritanice și progaulliste. Pétain este descris de la început ca fiind senil și ea se confruntă permanent cu probleme cauzate de simpatiile sale progaulliste – scriind „Vive de Gaulle” pe tablă sau desenând V-uri pe pereți. Însă jurnalul ei se referă și la dificultățile de a trăi conform acestor principii, în fața contactelor zilnice cu germani prietenoși.

Majoritatea întâlnirilor ei au avut loc la piscină. În aprilie 1941, ea a schimbat amabilități (în engleză) cu un german blond, de 25 de ani, numit Walter, care i-a spus că Parisul este cel mai frumos oraș din lume. El a însoțit-o la metrou și ea s-a simțit „ruşinată de felul în care oamenii se uitau la mine”. Din „bunăcuviință”, ea îi spune că nu pot merge împreună, considerând că are conștiința curată pentru că „i-am spus toate opiniile mele”. Două zile mai târziu, se

întâlnesc din nou la piscină şi din nou ea refuză să meargă alături de el, pentru că „francezii nu agreează". Mama ei îi reproşează că a vorbit cu el, iar ea este de acord: „Nu ar fi trebuit niciodată să vorbesc cu un soldat german". Ea merge la spovedanie, dar preotul nu îi este de niciun ajutor, acesta fiind interesat doar să afle dacă au făcut sex. În iunie, ea adoptă o nouă poziție: „Detest şi voi detesta întotdeauna soldații... dar germanii luați individual sunt foarte drăguți, de obicei, bine educați şi corecți. Nu mai simt că este greşit să vorbesc cu un german"[50].

În iulie, la piscină, ea întâlneşte un alt german, Peter, în vârstă de 19 ani, şi cei doi au mai multe întâlniri pe care ea le ascunde mamei ei. Dar în august, decide din nou că nu poate iubi niciodată un soldat german: „Va exista mereu ceva în mine, probabil educația mea şi dragostea mea pentru Anglia, care mă va salva". Câteva zile mai târziu, ea îşi notează ura față de colaborare: „scufundându-se în mocirlă". În decembrie, şocată de prietena ei Monique, care s-a îndrăgostit iremediabil de un german şi s-a lăsat sărutată de el în mai multe rânduri, ea decide să nu se lase sărutată de un Boche: „S-ar putea să iubeşti un Boche, dar el rămâne un Boche". Cu toate acestea, la sosirea verii, în anul următor, flirturile de la piscină cu germanii s-au reluat.[51]

Experiențele lui Micheline Bood ilustrează utilitatea limitată a vocabularului specific rezistenței şi colaborării. În orice fel ar fi văzute întâlnirile ei amoroase, farsele ei progaulliste ar fi putut să îi pricinuiască necazuri reale. Fără îndoială, viața ei o reflecta pe cea a altor mii de fete care aveau vârsta şi se aflau în situația ei.

Reinventarea tinerilor: aspiraţii şi realitate

Vichy a dorit să promoveze colaborarea dintre Franța şi Germania, însă cu siguranță nu ar fi aprobat flirturile lui Bood cu germanii şi nici cu băieții francezi. Vichy dorea ca băieții şi fetele să fie ținuți separat, iar educația mixtă nu era privită cu ochi buni. Politicile educaționale ale regimului față de sexe s-au suprapus într-un singur aspect: nocivitatea unei învățături aprofundate. Cărțile umpleau mintea fetelor

cu gânduri nepotrivite unor viitoare mame, iar băieții aveau mai mare nevoie de caracter decât de minte. Bonnard scrisese odată o carte „preaslăvind ignoranța”.[52] Un reprezentant al Ministerului Tineretului a scris în 1940: „Mai puțină literatură şi mai multă natură... mai multe băi, mai multe plimbări, mai mult soare”.[53]

Niciun guvern anterior din Franța, nici cel al Frontului Popular, nu luase mai multe măsuri pentru a promova sportul decât guvernul Vichy. În iulie 1940, a fost creat un Comisariat pentru Educație Generală şi Sportivă, condus de vedeta tenisului Jean Borotra, dublu campion la simplu la Wimbledon. Borotra privea sportul ca pe o modalitate de îmbunătățire a stării fizice, a construirii caracterului şi a insuflării valorilor morale. El a vrut să elimine profesionalismul şi să îi permită sportului să devină „cavaleresc şi dezinteresat”. Înainte de concursuri, participanții erau nevoiți să depună jurământul sportivului: „Promit pe onoarea mea să practic sportul dezinteresat, cu disciplină şi fermitate, astfel încât să devin o persoană mai bună şi să-mi servesc mai bine țara”. Pentru a-i motiva pe tineri să practice sport, Borotra a creat un Certificat Sportiv Național. Nouă ore de „educație generală” (în primul rând sport, dar şi activități artistice) au fost introduse în programa şcolară[54].

Obiectivele lui Borotra au fost perfect corelate cu cele ale Secretariatului Tineretului (SGJ). Georges Lamirand, şeful său, a susținut crearea celor două noi mişcări de tineret ale regimului Vichy: *Chantiers de la jeunesse* şi *Compagnons de France*. *Chantiers*, condus de generalul de la Porte du Theil, erau obligatorii pentru toți tinerii de 20 de ani, care erau trimişi în tabere, vreme de opt luni, pentru a îndura un regim de activitate fizică intensă în aer liber, departe de influența coruptă a oraşului. Au fost organizate vizite în comunitățile locale, astfel încât recruții să poată afla despre realitățile vieții rurale. Fiecare lider de tabără (*chef*) trebuia să încurajeze tovărăşia, să organizeze jocuri şi să cânte seara în jurul focului. *Chantiers* urmau să fie întruchiparea idealului comunitar[55].

Compagnons de France a fost o organizație voluntară pentru adolescenți, fondată în iulie 1940 de către fostul funcționar public Henri Dhavernas. După mai 1941, a fost condusă de un ofițer de carieră, Guillaume de Tournemire. Scopul a fost de a insufla spiritul comunității şi patriotismul. Recruții au fost admişi ca „ucenici" şi au absolvit în calitate de „calfe" (companioni). Aceştia purtau uniforme în stilul cercetaşilor. Membrii cu normă întreagă trăiau în tabere conform unei rutine stricte. Realizau activități utile, precum silvicultura, dar şi activități culturale, precum cântările corale şi actoria. Nu au existat niciodată mai mult de aproximativ 29.000 de *Compagnons* (dintre care aproximativ 3.500 erau cu normă întreagă), dar nicio altă organizație voluntară de tineret nu a fost mai generos subvenționată[56].

Lamirand, de la Porte du Theil, Dhavernas, Tournemire şi mulți alții asociați cu SGJ au provenit, aşa cum am văzut, din mediul social-catolic conservator şi al cercetaşilor catolici. Scopul lor era de a regenera Franța, prin crearea unei comunități spirituale naționale. Ei credeau în onoare, datorie, disciplină, credință şi reconciliere de clasă şi s-au opus materialismului şi individualismului liberal. Cu toate acestea, nu le lipsea concurența în controlul politicii de tineret a Regimului Vichy. A mai existat secretariatul informațional al lui Marion, ale cărui viziuni *fascisantes* erau reprezentate în cadrul SGJ de Pelorson însuşi. Au existat de asemenea consilierii personali ai lui Pétain în domeniul politicii de tineret, precum maurrasianul Henri Massis, care împărtăşea conservatorismul politic al SGJ, dar nu şi ideile sale sociale naive. A mai existat Ministerul Educației, care a văzut construirea caracterului ca fiind o distragere a atenției de la valorile intelectuale care în mod tradițional reprezentau prioritatea educației franceze. Lamirand, care nu era nici administrator şi nici politician, în adevăratul sens al cuvântului, a fost nevoit să navigheze permanent între aceste curente conflictuale.

Cu toate acestea, adevărata problemă a lui Lamirand era faptul că ambițiile sale se opuneau realităților vieții din Franța ocupată. Şcolile trebuiau să înlăture manualele necorespunzătoare, însă lipsa hârtiei a făcut acest lucru

impracticabil, iar cărțile vechi au continuat să fie utilizate.[57] Cele nouă ore de educație generală ale lui Borotra s-au redus în scurt timp la trei, deoarece subnutriția a făcut ca activitatea fizică excesivă să fie indezirabilă, iar celor mai mulți copii le lipseau hainele şi încălțămintea adecvată. Părinții erau suspicioşi cu privire la educația generală din curriculum. Acest lucru explică popularitatea crescândă a şcolilor catolice, despre care se considera că oferă o educație serioasă, nu una care îi încurajează pe copii să „cânte, să danseze şi să țopăie". Biserica privea cu suspiciune orice cult al trupului.[58]

Aproape pe tot teritoriul Franței lipsea infrastructura sportivă. Deşi Borotra a încurajat satele să solicite subvenții guvernamentale pentru a construi săli, majoritatea nu erau dispuse să sacrifice terenuri agricole în acest scop. Când acest lucru s-a întâmplat, rezultatul a fost dezlănțuirea conflictelor dintre catolici şi anticlericali, care îşi doreau fie ca facilitățile să fie amplasate lângă şcoală, fie lângă biserică. În loc să promoveze reconcilierea națională, sportul a redeschis vechile gâlcevi. Participarea la activitățile sportive a crescut în timpul ocupației. În 1943, existau 6.100 de cluburi de fotbal, de trei ori mai multe decât în 1939, iar federația de atletism şi-a mărit numărul de membri de la 90.365 la 208.425 între anii 1940 şi 1941. Dar acest lucru nu a avut prea mult de-a face cu Comisariatul lui Borotra. Un sondaj din 1942 efectuat la Paris a arătat că puțini oameni auziseră despre acest lucru [59].Entuziasmul pentru sport a fost o manifestare a îndepărtării de la politică, pe care atâția prefecți au observat-o. În Nord, la Pas-de-Calais, populația a fost descrisă ca fiind incapabilă de entuziasm pentru orice altceva în afară de succesul echipelor locale de fotbal.[60]

Nu există niciun semn, în măsura în care acest lucru poate fi măsurat, că tinerii erau câştigați de partea valorilor pe care Vichy dorea să le încurajeze. Puritanismul regimului a reuşit să creeze contraculturi de opoziție, cea mai celebrată fiind *Zazous*, la Paris. Din aceasta făceau parte tineri rebeli din clasa de mijloc, care afişau un stil decadent – păr lung, pantaloni mulați –, ascultau jazz şi swing şi îşi foloseau

propriu argou (*baie vachement*, *drôlement chouette*). Nu a existat nimic politic în legătură cu *Zazous* – cu excepția faptului că şi-au însuşit expresii englezeşti în argoul lor –, dar acest lucru nu i-a împiedicat să fie urmăriți de golanii *Parti Populaire Français* (PPF), care se tundeau zero.[61] *Zazous* a reprezentat o minoritate a cărei notorietate s-a datorat atacurilor presei colaboraționiste. Însă există şi alte exemple de nemulțumire în rândul tinerilor. Deşi dansurile publice au fost interzise, pentru că erau considerate indecente, în timp ce prizonierii de război se chinuiau în Germania, până în 1942, această interdicție era încălcată din ce în ce mai des, iar *bals clandestins* au devenit o obişnuință. Într-o perioadă în care inventivitatea era esențială pentru supraviețuire şi mulți tați erau absenți, fiind în lagărele de prizonieri, infracțiunile minore şi delincvența au crescut. Numărul minorilor condamnați pentru delincvență aproape s-a triplat – de la 13.000 în 1938, la 35.000 în 1942.[62]

Chantiers, care se aflau în centrul demersului regimului de a reeduca tinerii, erau deosebit de detestate. În prima iarnă, taberelor le lipseau cele mai elementare facilități. Condițiile s-au îmbunătățit apoi, dar ideea de a împărți ziua între muncă fizică şi dezvoltare intelectuală sau pregătire tehnică nu s-a concretizat niciodată. Multe tabere au fost caracterizate de o disciplină militară brutală, căreia tinerii deja înstrăinați de plictiseală şi foamete i se opuneau. Scrisorile lor trimise acasă ilustrau apatie şi cinism şi au existat teancuri de scrisori ale părinților care protestau față de felul în care erau tratați copiii lor. În ceea ce priveşte opiniile politice ale recruților, prefectul din Lozère a raportat că tinerii din tabăra sa locală erau „încă îndoctrinați cu ideile Frontului Popular". O anchetă realizată în mijlocul a 263 de recruți într-o tabără din Allier a constatat că 150 dintre aceştia considerau că Republica era regimul ideal (probabil dacă atât de mulți au afirmat acest lucru, numărul celor care credeau asta era mai mare)[63]. Cei care conduceau *Chantiers*, însă, au rămas loiali regimului, aproape până la sfârşit.

Situația din *Compagnons* era opusă față de cea a *Chantiers*. Aceştia au stârnit un entuziasm autentic din partea membrilor lor, însă liderii erau mai puțin conformişti decât

cei din Chantiers. O anchetă guvernamentală din martie 1941 a arătat că membrii *Compagnons* „au căpătat apucături independente ... ducând la apariția unui mic stat în stat”.[64] Aceasta a fost originea crizei din mai 1941, când Dhavernas a fost forțat să plece. Succesorul său, Tournemire, era un ofițer de armată pétainist de încredere, iar prezența lui Pétain la prima aniversare a *Compagnons*, în iulie 1941, a indicat că îi reintrase în grații. Cu toate acestea, gazeta săptămânală *Compagnons* a scris puțin despre Revoluția Națională, iar în noiembrie 1941 a criticat atacurile asupra sinagogilor evreieşti din Paris. În departamentele catolice Lozère şi Aveyron*, Compagnons* au fost priviți cu ostilitate, ca o adunătură de comunişti şi anarhişti, iar episcopul de Montepellier a amintit congregației sale că micuții catolici ar trebui să li se alăture formațiunilor catolice.[65]

Uriage: o abatere pétainistă?

Compagnons au arătat cât de puțin control avea Regimul Vichy chiar şi asupra unei mişcări pe care o subvenționase. Acest lucru a fost şi mai adevărat în privința uneia dintre cele mai faimoase inițiative susținute de Vichy: Şcoala de la Uriage, înființată în vara anului 1940 de către Pierre Dunoyer de Segonzac.[66] Fiind un admirator al lui Lyautey, Dunoyer credea că Franța fusese dezamăgită de elitele sale. El a decis să creeze o şcoală pentru a instrui viitorii lideri ai națiunii. Odată cu sprijinul Secretariatului Tineretului, şcolii sale i s-a încredințat sarcina oficială de a oferi cursuri pentru liderii tinerilor regimului. A dobândit un mare prestigiu şi a fost vizitată de Pétain în octombrie 1940, iar de Darlan, în iunie 1941. După vizita lui Darlan, programa Uriage a fost lărgită, pentru a include cursuri de formare pentru funcționari publici superiori. Publicând un jurnal şi o serie de broşuri, aspira să devină un laborator de reflecție pentru Revoluția Națională.

Situată la Château d’Uriage, în aerul tare al Alpilor de deasupra oraşului Grenoble, şcoala se considera a fi un soi de ordin cavaleresc. Cursul standard a durat trei săptămâni şi a constat în prelegeri, grupuri de studiu şi vizite la ferme

sau fabrici locale. Atmosfera era undeva între cea a unei comunități religioase şi cea a unei tabere de cercetaşi. Cursanții purtau o uniformă simplă – halat, cămaşă albastră şi beretă – şi în fiecare zi se impunea o oră şi jumătate de exercițiu colectiv obligatoriu. Mesele erau precedate de un cântec şi urmate de o lectură. Principiile directoare erau spiritul de echipă, serviciul în folosul comunității şi loialitatea față de Dunoyer, *Vieux Chef*, aşa cum era acesta cunoscut.

În ciuda accentului pus pe viața comunității, atmosfera din Uriage era una tolerantă, iar Dunoyer a atras câteva personalități intelectuale serioase care să facă parte din personalul său. Mulți dintre aceştia erau catolici care fuseseră asociați cu publicația *Esprit*, din care făceau parte teologul iezuit Henri de Lubac, care era interesat de Proudhon şi Marx, dominicanul René de Naurois, fost membru al „Forței a treia a lui Izard", filosoful Jean Lacroix. Emmanuel Mounier nu făcea efectiv parte din echipă, însă a ținut prelegeri la Uriage, unde „personalismul" a dobândit ceva din statutul unei ideologii neoficiale. Mai erau şi persoane din alte medii: Joffre Dumazadier, un tânăr ateu cu tendințe socialiste, care fusese implicat în mişcarea tineretului din timpul Frontului Popular, Pierre Ollier de Marichard, protestant şi socialist apropiat de gruparea de la publicația *Esprit,* care îl sfătuise pe Léo Lagrange în timpul Frontului Popular, profesorul din Grenoble Jean-Jacques Chevalier, fost membru al *Parti démocrate populaire*. Până când a plecat să lucreze pentru Comisariatul Sportiv al lui Borotra, Chevalier a combinat dubla preocupare a Şcolii Uriage cu sănătatea spirituală şi fizică, plimbându-se cu bicicleta în mod regulat pe o distanță de 15 mile pe munte, pentru a susține necesitatea creării unui *ordre viril.*

Figura intelectuală dominantă de la Uriage a fost Hubert Beuve-Méry, care, din iunie 1941, a condus departamentul de cercetare. Înainte de război, Beuve-Méry predase la Praga, de unde a acționat şi în calitate de corespondent pentru *Le Temps.* El a renunțat la acest post cu dezgust, atunci când ziarul a refuzat să îi publice criticile față de Acordul de la München. După înfrângere, s-a alăturat consiliului de

administrație al publicației *Esprit.* Beuve-Méry a fost un intelectual catolic puternic influențat de teologia dominicană. Experiența sa cu presa franceză coruptă din anii 1930 a atras după sine o suspiciune înnăscută față de putere şi de cei care o dețineau. În ceea ce priveşte personalitatea sa, era auster până la asceză, indiferent față de bani şi un antimaterialist.[67]

Nicio persoană din cadrul Uriage nu avea vreo nostalgie pentru A Treia Republică sau pentru democrația parlamentară în general. Doctrina şcolii a fost descrisă în mod diferit de istorici – ca fiind ideologia Regimului Vichy, pétainism de stânga sau chiar semifascism.[68] Însă şcoala are parte şi de apărători feroce. Criticii Uriage se concentrează pe două probleme: atitudinea sa față de Germania şi atitudinea față de Revoluția Națională. Dunoyer era un patriot convins. În martie 1941, el afirmă public în fața elevilor că îşi doreşte o victorie britanică şi că Germania nazistă este inamicul numărul unu.[69] Uriage nu avea nicio simpatie ideologică pentru nazism. Naurois petrecuse un timp în Germania, iar prelegerile sale erau grăitoare în privința nenorocirilor nazismului. Unii scriitori susțin că în 1941, atât Beuve-Méry cât şi Mounier erau gata să accepte o Europă ocupată de germani. Acest lucru este în mod evident adevărat în măsura în care, la fel ca oricine îşi dorea să activeze în cadrul armistițiului, considerau că victoria Germaniei era clară, cel puțin temporar. Rezistența era considerată a fi eroică, însă nerealistă. Beuve-Méry a refuzat o propunere de a se alătura unei mişcări de rezistență, iar Mounier a respins tentația de a pleca în străinătate, spunând că „nu este momentul să dezertezi”. Dar Uriage nu a susținut colaborarea, ci a vrut mai degrabă să testeze ceea ce se putea îndeplini în Franța, în defavoarea Germaniei.[70]

Acest aspect conduce la următoarea întrebare: care a fost atitudinea Uriage față de Revoluția Națională? Un portret uriaş al lui Pétain atârna în holul de la intrare. Dunoyer şi-a manifestat loialitatea necondiționată față de Pétain până în noiembrie 1942, însă Beuve-Méry era mai rezervat. În ciuda adulației sale față de Pétain, Dunoyer a păstrat cu grijă independența Uriage. Şcoala avea multe în comun cu regimul

– critica liberalismului, materialismului şi individualismului, dispreţul faţă de A Treia Republică –, însă era indecisă în ceea ce priveşte politicile pozitive. Dezbaterile sale au fost în mare parte despre valori şi, după cum a scris Mounier, despre căutarea unui „umanism francez al individului şi al comunităţii". Uriage în sine întruchipa tipul de comunitate morală pe care îl idealiza. Influenţa majoră a avut-o Péguy, care începea fiecare curs nou cu o lectură a unui pasaj despre „munca bine făcută". Uriage a căutat o a treia cale, între fascismul mistic şi liberalismul materialist.

În scurt timp, Uriage a început să devină suspectă în mod oficial, deoarece era prea îndepărtată de preocupările de zi cu zi ale Revoluţiei Naţionale. În decembrie 1940, liderii *Chantiers* au criticat neutralitatea religioasă a şcolii. O prelegere a lui Massis a fost prost primită.[71] În iulie 1941, *Action française* a atacat influenţa lui Mounier la Uriage, în timp ce o publicaţie colaboraţionistă l-a acuzat că ar fi probritanic şi proevreu. În vara anului 1941, lui Mounier şi Naurois li s-a interzis să mai predea în cadrul şcolii. Un spion guvernamental din şcoală a raportat în septembrie 1941 că „au refuzat să recunoască înfrângerea noastră şi îi îndeamnă pe oameni la întoarcerea utopică a armelor". Două luni mai târziu, membrii cabinetului Pétain i-au criticat pe profesori, pentru că acţionează în calitate de „campioni ai unei cauze spirituale ... mai degrabă decât ca instructori aflaţi în serviciul ordinii politice".[72] La reuniunea Consiliului Naţional din martie 1942 pentru discutarea politicii de tineret, Uriage a fost atacată pentru că nu avea suficient „conţinut ideologic" şi că era infectată de mounierism. Lui Dunoyer i s-a permis să îşi continue activitatea, dar chinuit. Pe scurt, deşi nu a condamnat niciodată Revoluţia Naţională, Uriage a fost cel puţin o abatere pétainistă – sau, pentru a-l cita pe Roderick Kedward, „un model Vichy care ar fi putut să existe"[73].

„Buzunarele s**ănătăţ**ii" (Mounier)

Uriage a încercat găsirea unei căi de mijloc între sprijinul necondiţionat pentru regim şi opoziţia faţă de acesta. Nimeni

nu a exemplificat mai bine această ambiguitate decât a făcut-o Mounier. Nu simțea nicio nostalgie față de regimul căzut: „Ceea ce a murit rămâne mort; istoria care ne aşteaptă are o față nouă, o față autoritară; nu putem scăpa de oscilațiile masive ale istoriei şi nici nu putem lucra împotriva premiselor sale fundamentale". Dar aceasta nu a însemnat supunerea totală în fața valorilor Regimului Vichy. Mounier a dorit „să profite de asemănările verbale dintre valorile noastre şi valorile proclamate public pentru a introduce conținutul pe care ni-l dorim". Situația era „foarte deschisă", o oportunitate care trebuia exploatată. Alternativa era retragerea într-o „singurătate neroditoare" şi „abandonarea Regimului Vichy în brațele determinismului său interior"[74].

Din aceste motive, Mounier a decis să reia publicarea *Esprit,* în ciuda opoziției mai multor contribuitori. *Esprit* a reapărut din noiembrie 1940, oferind o critică ce afişa o simpatie prudentă a primelor zile ale Revoluției Naționale – pe parcurs, criticismul a depăşit simpatia. Mounier a intrat sub presiunea propriului său cerc de a nu mai publica, dar a continuat să creadă, aşa cum scria în februarie 1941, că nu era necesar „să alegi între da sau nu". Acest lucru putea deveni „un alibi pentru o lipsă totală de acțiune ... refugiindu-ne în absolut şi permițând ca istoria să se întâmple în lipsa noastră".[75]

În timp ce punea pe hârtie aceste lucruri, Mounier făcea în particular critici mai viguroase la adresa antisemitismului de la Vichy decât puteau fi întâlnite în rândul membrilor timpurii ai Rezistenței.[76] El le-a spus criticilor săi că *Esprit* era citit de mulți drept un jurnal al rezistenței şi independenței. În numărul din februarie 1941, el s-a folosit de Péguy pentru a critica antisemitismul, iar în numărul din iunie au existat critici puternice cu privire la filmul *Jud Süss* şi un articol care sublinia că Péguy „a rămas loial republicanismului său şi chiar credinței sale revoluționare". Mounier a scris în iunie 1941: „În fiecare lună, întind puțin mai tare frânghia, şi într-o zi se va rupe". În sfârşit, acest lucru s-a întâmplat în august 1941, când Vichy a interzis *Esprit.* Mounier le-a scris părinților săi: „Ce bucurie să nu fii de partea laşității şi să fii făcut, printr-un decret oficial,

fratele tuturor inocenților care suferă pentru credința lor în lagărele de concentrare”.[77] Criticii lui Mounier au dreptate când afirmă că acesta nu a fost un apărător al liberalismului sau al democrației în 1940, dar nu a fost nici un pétainist ortodox.

În ciuda uşurării resimțite față de interzicerea *Esprit,* judecata lui Mounier cu privire la echilibristica sa a fost una pozitivă: „Pentru că nu ne-am retras în colțurile noastre, am cunoscut adevărate rezervoare de sănătate, ungherele Franței cu adevărat libere”.[78] Printre aceste rezervoare de sănătate el a inclus Uriage şi, de asemenea, un alt experiment cu care a fost asociat: organizația *Jeune France*.[79] Fondată în noiembrie 1940 de către Pierre Schaeffer, un tânăr inginer de radio, *Jeune France* a debutat ca un mijloc de asistare a tinerilor artişti şomeri. Subvenționat de Secretariatul General al Tineretului (SGJ), a dezvoltat într-un timp scurt un proiect mai ambițios de revigorare a artelor şi de apropiere a culturii față de marea masă de oameni. Unul dintre obiectivele sale a fost înființarea de centre culturale locale, *Maisons Jeune France.* Deşi doar cinci dintre acestea au văzut lumina zilei, niciun alt guvern anterior nu mai subvenționase o întreprindere atât de ambițioasă de descentralizare culturală.

În anii 1930, Schaeffer fusese asociat cu *Esprit,* iar Mounier a fost de acord să susțină *Jeune France*. Alți participanți au fost Jean de Fabrègues, editor al *Combat* în anii 1930, Claude Roy, care scrisese pentru *Combat,* şi Albert Ollivier, care făcuse parte din *Ordre Nouveau*. Aceste persoane făceau parte din generația nonconformiştilor anilor 1930, dar reprezentau diferite ramuri ale acesteia. Drept urmare, la fel ca alte instituții ale politicii de tineret ale Vichy, *Jeune France* a devenit în scurt timp sfâşiată de conflicte. Fabrègues dorea ca aceasta să apere obiectivele politice ale Revoluției Naționale şi să respingă „liberalismul intelectual şi nonconformismul politic” ale lui Mounier. Guvernul a fost informat că Fabrègues era „un catolic convins, un dur” care dorea să combată „pericolul «bolşevismului creştin» al lui Mounier”[80]. Schaeffer i-a sacrificat în cele din urmă pe mounierişti în toamna anului 1941, dar Fabrègues a găsit în

continuare *Jeune France* ca fiind prea heterodoxă şi, în cele din urmă, a părăsit-o pentru a lucra cu prizonierii de război[81].

Jeune France se bucura într-adevăr de o deschidere culturală. Organizând o întâlnire cu muzicieni şi poeţi la Château de Loumarin în septembrie 1941, a invitat contribuitori ai unor reviste precum *Poésie, Confluences* şi *Fontaine.* Aragon însuşi a fost invitat, însă nu a onorat invitaţia. La sfârşitul zilei, unii dintre participanţi au alergat pe străzi, strigând: „Vive de Gaulle!". Efortul principal al *Jeune France* s-a îndreptat către susţinerea companiilor de teatru, adesea experimental: *La Roulotte*, *Les Quatre Saisons* şi *Comédiens routiers*. Inspiraţia din spatele multora dintre aceste grupuri a fost Jacques Copeau, a cărui întreagă carieră a fost dedicată zdruncinării pedanteriei teatrului burghez de bulevard. În 1913, acesta înfiinţase la Paris Teatrul Vieux Colombier, iar între 1924 şi 1929 a format o comunitate de actori în Burgundia. Discipolul său, Léon Chancerel, înfiinţase *Comédiens routiers*, mişcarea teatrală a cercetaşilor catolici, iar un alt discipol, Olivier Hussenot, a înfiinţat la Uriage un grup de teatru. Influenţaţi de Stanislavsky, teatrul clasic grecesc şi *Commedia dell'Arte*, şi-au propus să revigoreze teatrul şi să-l redea oamenilor. Multe dintre aceste grupuri au fost inspirate de ambiţia social-catolică de spiritualizare a societăţii. Dar şi-au avut originea şi în experimentele Frontului Popular, în vederea democratizării culturale. Au fost precursorii renaşterii vieţii teatrale a Franţei în A Patra Republică. Jean Vilar, o figură importantă a acelei renaşteri, a fost implicat în *Jeune France*, în Zona Ocupată.

Reputaţia *Jeune France* a suferit din cauza asocierii sale cu Vichy, iar Schaeffer omite orice menţiune din amplul său material *Cine este cine?.* Dar mai degrabă decât să permită originilor sale vichyste să discrediteze *Jeune France*, aceasta ar fi putut să fie folosită pentru a regândi regimul. A fost un exemplu al posibilităţilor pe care Vichy părea să le ofere oamenilor care nu îi acceptau neapărat agenda conservatoare, aşa cum a făcut Frontul Popular, pentru cei care nu îi acceptau neapărat agenda republicană. Valorile oficiale ale Vichy erau susceptibile la diverse interpretări.

Acest lucru era valabil, de exemplu, în ceea ce priveşte folclorul. Pentru Vichy, folclorul reprezenta decorul unei căutări nostalgice a Franței *vieille.* Tinerii inovatori ai *Jeune France* priveau folclorul ca pe un mod de a revigora o viață culturală locală atrofiată, punând capăt prăpastiei dintre experimentarea culturală şi cultura populară. În cele din urmă, Frontul Popular a creat primul muzeu al folclorului din Franța, *Musée des Arts et Traditions Populaires* (ATP), în 1937.

Primul director al ATP a fost Georges-Henri Rivière, care şi-a păstrat funcția pe toată perioada Regimului de la Vichy şi a continuat să îl conducă până în 1967. În anii 1920, Rivière, care inițial îşi dorea să fie muzician, a fost membru al strălucitorului grup de pe malul drept al Senei – cântând jazz la *Bœuf sur le Toit* şi scriind cântece pentru Josephine Baker –, dar s-a amestecat şi cu avangarda culturală. Suprarealişti precum Michel Leiris, Robert Desnos şi Georges Bataille l-au introdus în arta primitivă. El a organizat o expoziție de artă precolumbiană, care a intrat în atenția etnologului Paul Rivet, directorul principalului muzeu etnografic din Franța. Fiind un academician socialist angajat şi unul dintre intelectualii cei mai loiali ai Frontului Popular, Rivet nu ar fi putut să fie mai diferit față de diletantul filfizon care era Rivière, însă a apreciat flerul şi îndrăzneala acestuia. Patronatul lui Rivet i-a conferit lui Rivière directoratul ATP. Rivière nu avea o identitate politică puternică, însă prioritățile sale culturale erau corelate cu cele ale Frontului Popular: democratizarea culturală şi redescoperirea culturilor populare autentice[82].

Rivière, care îşi datora cariera patronatului stângii, a prosperat la fel ca înainte şi sub Vichy. Când regimul a lansat ideea *Chantiers intellectuels* („laboratoare intelectuale") pentru a angaja intelectuali rămaşi fără locuri de muncă, Rivière a propus trei proiecte: un studiu al arhitecturii rurale, un studiu asupra mobilierului rural şi un studiu al artelor şi tradițiilor țărănimii. Acest lucru era în întregime în spiritul Vichy, iar Rivière a primit subvenții generoase pentru a angaja echipe de muncitori spre a cataloga varietățile stilurilor regionale. Aceasta a fost printre cele mai importante

cercetări de acest gen realizate vreodată în Franța. În realizarea acesteia, Rivière a cooperat cu *Peasant Corporation* şi a publicat un studiu despre folclorul țărănesc în gazeta sa, *Études agricoles.* După eliberare, pentru scurtă vreme a fost lăsat în umbră, însă acuzațiile de colaborare nu au fost confirmate.

Rivière a fost un supraviețuitor, neîmpovărat de bagaje politice, pregătit să profite de orice ocazie pentru a-şi atinge obiectivele. Acest lucru face dificilă, în relația sa cu Vichy, trasarea unei granițe între adaptarea tactică pentru supraviețuire şi angajamentul autentic. În 1942, a scris: „Noul stat francez – şi, împreună cu acesta, întreaga Europă – simte importanța valorilor ereditare amenințate şi doreşte să încorporeze cea mai prețioasă substanță a acestora în noua ordine aflată în curs de dezvoltare”[83]. Colegii lui Rivet au fost şocați de faptul că lucrările semnate de autori evrei au dispărut efectiv de pe rafturile ATP.[84] Însă Rivière nu era în asentiment cu romantismul arhaic al regimului. El a criticat obsesia pentru tradiție, care a ținut țăranul în sărăcie, vorbind despre necesitatea de adaptare la modern şi de a permite „unei noi frumuseți să apară din revoluția industrială”[85].

Utopia secolului XX: un arhitect la Vichy

Ambiguitățile lui Rivière erau într-o oarecare măsură cele ale regimului în sine. Borotra, deşi îl venera pe Pétain, era destul de pregătit să admită ceea ce politica sa sportivă îi datora Frontului Popular. În octombrie 1941 a organizat o întâlnire grandioasă pentru a aduce un omagiu memoriei şi muncii lui Léo Lagrange, ministrul Frontului Popular responsabil cu petrecerea timpului liber, care fusese ucis în bătălia Franței.[86] Însă cea mai izbitoare dovadă a ambiguităților Vichy poate fi considerată scurta carieră vichystă a arhitectului Le Corbusier, care îşi oferise de asemenea serviciile Frontului Popular. În aparență, nimic nu pare mai improbabil decât cochetăria părintelui modernismului arhitectural cu Franța folclorului. Dar, la fel ca şi celălalt inginer social, Alexis Carrel, Le Corbusier a

susținut pe deplin ambiția Vichy de a „reconstrui omenirea”. În cazul lui Le Corbusier, acest rol trebuia îndeplinit nu de către știință, ci de arhitectură. Acesta era un mesaj pe care îl predica de douăzeci de ani. În momentul acela, distrugerea efectivă care avusese loc în timpul bătăliei Franței i-a oferit ocazia de a-și implementa mesajul.

După 1919, statul a asigurat fondurile pentru reconstrucție, însă nu a intervenit în modul în care acestea au fost cheltuite. În orice caz, Vichy intenționa să monitorizeze îndeaproape procesul. S-a considerat că mizeria din orașe a reprezentat unul dintre principalele eșecuri ale Republicii, iar nevoia unei politici de urbanism iluminat a fost o temă majoră a *Pleins pouvoirs* ale lui Giraudoux. Vichy a înființat un Comisariat pentru reconstrucția clădirilor (CRI), care să supravegheze reconstrucția. Personalul acestuia a crescut de la 894 de angajați în 1941 la 2.855 la momentul eliberării. Mulți dintre experții angajați au condus politica urbană franceză până în anii 1960. Inevitabil, exista un aer suprarealist în legătură cu planurile CRI. Bombardamentele aliaților, care au început în 1941, au distrus speranța că Franța avea să scape de o nouă devastare fizică, iar reconstruirea era posibilă doar în măsura în care germanii, care controlau accesul la materiile prime ale Franței, erau dispuși să permită acest lucru[87].

CRI nu a primit mână liberă pe deplin. Deciziile sale trebuia transmise unui alt organism înființat în aceeași perioadă, Comitetul Național pentru Reconstrucție. În iunie 1943, Vichy a promulgat un cod de urbanism și a trecut toate organele responsabile cu planificarea urbană în subordonarea unui Comitet Național de Urbanism (CNU). Această soluție era una specifică Regimului Vichy pentru majoritatea problemelor: înființarea de nenumărate noi comisariate, comitete, comisii și secretariate, ale căror eforturi se anulau reciproc. Un plan de reconstrucție a orașului Châteauneuf, care era gata în aprilie 1941, nu a fost aprobat oficial până în 1944. CNU simpatiza modernismul arhitectural, însă acest lucru nu era valabil și pentru Comitetul de arhitectură al CRI. Acesta organiza concursuri pentru a-i îndruma pe arhitecți spre arta tradițională

„nedegenerată” franceză şi atrăgea atenţia asupra arhitecturii „dezrădăcinate”.

În ianuarie 1941, Le Corbusier s-a împiedicat tocmai în acest labirint. Timp de douăzeci de ani, el nu discriminase în mod nejustificat posibilii patroni care l-ar fi ajutat să îşi pună în aplicare planurile grandioase. În anii 1920, el a fost un profet al taylorismului, considerând că oamenii de afaceri, şi nu guvernele, reprezentau cheia reformei. A fost membru al grupului de studiu urban al *Redressement français* şi credea că lumea va fi reconstruită printr-o alianţă a unui arhitect şi a unui inginer. Din 1930, Le Corbusier s-a implicat în reviste neosindicaliste şi tehnocratice, precum *Plans, Prélude* şi *L'Homme réel.* A devenit din ce în ce mai interesat de planificarea urbană şi a elaborat planuri pentru Rio, Buenos Aires, Paris şi Alger. În 1928-1930, a vizitat Moscova de trei ori şi a fost invitat să-şi expună punctele de vedere cu privire la reamenajarea Moscovei. El privea atunci Uniunea Sovietică drept „tărâmul făgăduinţei pentru un inginer”, până când trecerea la stalinism a anihilat orice speranţă de adoptare a ideilor sale. În 1934-1935, a început să dezvolte relaţii cu Italia fascistă. El i-a trimis lui Mussolini o copie a uneia dintre lucrările sale, cu dedicaţie, şi a prezentat un plan urbanistic pentru noua cucerire a Italiei, Addis Abeba. Din nou, acest lucru nu a dus la nimic. În 1936, Le Corbusier avea speranţe în Frontul Popular. Însă, deşi îi fusese permis să îşi expună ideile în *Pavillon des Temps Nouveaux*, la Expoziţia din 1937, încercarea sa de a vinde noului guvern propunerea de proiect pentru o fermă model – „la ferme radieuse” –, pe care o concepuse pentru prima dată în 1932, nu a avut niciun deznodământ[88].

După înfrângere, Le Corbusier a scris o scurtă carte, *Destin de Paris,* în care susţinea că o locuinţă mai prielnică ar putea duce la o regenerare a familiei. De asemenea, a scris o lucrare dedicată *Compagnons de France*. După ce a demonstrat în acest fel că era în ton cu retorica predominantă, Le Corbusier a ajuns la Vichy în ianuarie 1941. El a scris: „Intru în rânduri după şase luni în care nu am făcut nimic şi douăzeci de ani de speranţe”.[89] El a fost pus la conducerea unei Comisii de studiu DGEN, pentru

chestiuni legate de locuințe şi clădiri. Entuziasmat de crearea unui ordin al arhitecților de către Vichy, Le Corbusier l-a comparat cu maeştrii constructori ai Europei medievale. A avut în vedere ordinul de desfăşurare a unui program masiv de reconstrucție, sub îndrumarea unui oficial (el însuşi, probabil) care să fie numit „regulatorul (*l'ordonnateur*)".

În aşteptarea ducerii la bun sfârşit a acestui plan, Le Corbusier a făcut lobby pentru planul de reconstrucție din Alger, pe care îl elaborase în anii 1930. Acest lucru s-a dovedit a fi inutil. Planul Alger a înfuriat populația europeană a oraşului, iar primarul l-a denunțat ca fiind comunist. Între timp, Comisia de studiu s-a confruntat cu opoziția şefului DGEN, Lehideux. Le Corbusier s-a întors din Alger pentru a descoperi că fusese retrogradat, înainte de a fi fost scos pe tuşă definitiv în ianuarie 1942. Le Corbusier a fost ținut în afara CNU, sub pretextul că nu era de suficient de mult timp cetățean francez, dar adevăratul motiv a fost că avea prea mulți duşmani. Din frustrare, Le Corbusier a făcut lobby pentru a fi primit în audiență la Pétain. El i-a scris unui prieten: „Am căzut în genunchi, fac orice pentru a obține rezultate". Tot ce a obținut a fost o scrisoare de la Ménétrel prin care se confirma primirea cărții lui Corbusier *Sur les quatre routes* şi i se transmitea opinia mareşalului, conform căreia aceasta conținea „multe sugestii pentru regenerarea vieții urbane, adesea fericite". După ce a fiert de mânie cu gândul la „mediocritatea, ostilitatea şi găştile" din Vichy, Le Corbusier a părăsit oraşul în aprilie 1942: „Adio, dragule Vichy infect! Îmi scot ultima ta pietricică din pantofi".[90]

Cele optsprezece luni petrecute de Le Corbusier la Vichy reprezintă doar o notă de subsol în istoria regimului, acesta nereuşind vreodată să se apropie de cercurile sale importante. Faptul că a avut un licăr de speranță de la Vichy demonstrează naivitatea sa oportunistă, dar arată şi diversitatea aşteptărilor trezite de regim în perioada sa de debut. Iar faptul că Vichy şi-ar fi pus vreodată problema implicării sale este o altă ilustrare a numeroaselor curente care au coexistat în cadrul regimului. Faptul că a fost în cele din urmă împiedicat în a-şi implementa ideile nu a fost neapărat un exemplu de victorie a „tradiționaliştilor" asupra

„modernizatorilor” – dimpotrivă, unul dintre duşmanii săi principali era Lehideux, în timp ce unul dintre susţinătorii săi era Dumoulin –, cât mai degrabă o ilustrare a funcţionării bizantine a regimului, în care intrigile de coridor se încheiau adesea în puncte moarte.

Comunităţi utopice: un economist la Vichy

Până la sfârşitul anului 1942, la Vichy mai rămăseseră puţine ambiguităţi: utopicii din Vichy îşi îngropaseră iluziile. *Esprit* fusese redus la tăcere în vara anului 1941, iar *Jeune France* a fost închisă în martie 1942. Credinţa lui Dunoyer în Pétain nu a supravieţuit evenimentelor din noiembrie 1942, iar Uriage a fost închisă în luna următoare (a devenit în timp o şcoală a miliţiei). Cea mai mare parte a echipei Dunoyer s-a ascuns sau s-a alăturat Rezistenţei. Politica de tineret de la Vichy, mult timp disputată între tradiţionalişti şi fascişti, a suferit o radicalizare accentuată după ce Bonnard a devenit ministru al educaţiei, în aprilie 1942. Georges Pelorson a devenit adjunctul lui Lamirand şi a proclamat că intenţionează să ofere „formaţia politică şi revoluţionară necesară Noului Stat Francez”. Acesta a fost rolul pe care îl prevăzuse pentru *Équipes nationales*, grupuri de voluntari create iniţial în Zona Ocupată pentru eliminarea daunelor provocate de bombardamente. În august 1942, Pelorson i-a convocat pe liderii mişcărilor de tineret, pentru a-i informa că *Équipes* urma să devină nucleul unei singure mişcări de tineret, care promitea loialitate totală faţă de mareşal. Această ambiţie nu a dus la nimic, deoarece liderii celorlalte mişcări de tineret s-au opus oricărei încălcări a independenţei lor, iar superiorii săi nu i-au permis lui Pelorson să abandoneze în totalitate politica pluralistă de tineret, care reprezenta în continuare politica oficială a regimului. Cu toate acestea, el a acordat acreditare oficială mişcărilor colaboraţioniste de tineret, precum JFOM şi *Jeunesse franciste*, care anterior fuseseră ţinute la distanţă de către SGJ (*Secrétariat général à la jeunesse*).[91]

Lamirand a demisionat din SGJ în martie 1943. Mişcările de tineret erau acum obligate să renegocieze acreditarea pe care

Lamirand le-o acordase în 1941. Organizația de cercetaşi evreiască (FEI) a fost interzisă. Borotra, care nu încercase niciodată să îşi ascundă convingerile antigermane, a fost dat afară din Comisariatul pentru sport în aprilie 1942 şi ulterior arestat în timp ce încerca să traverseze Pirineii. Acesta condusese Comisariatul în spirit ecumenic. Colaboratorii au dezaprobat disponibilitatea sa de a sărbători victoriile campionului francez la înot Alfred Nakache, care se întâmpla să fie evreu. În 1941, Nakache l-a însoțit pe Borotra într-un turneu în Africa de Nord şi a fost rugat în diferite ocazii să înalțe steagul. În 1943, după plecarea lui Borotra, Nakache a fost arestat şi deportat împreună cu familia sa în Germania.[92]

De la jumătatea anului 1942, în Vichy exista din ce în ce mai puțin spațiu pentru persoane ca Mounier, Beuve-Méry, Dunoyer de Segonzac, Schaeffer, Le Corbusier sau Borotra. Dar faptul că regimul sau organizațiile care s-au dezvoltat cu binecuvântarea sa s-au bucurat, până la un punct, de sprijinul lor este o mărturie a crizei valorilor tradiționale republicane din Franța, de la sfârşitul anilor 1930. Toți aceşti oameni împărtăşiseră un anumit număr de preocupări: sentimentul de a trece printr-o profundă criză a civilizației, care necesita refacerea omenirii, o credință că individualismul liberal era incapabil să îmbrățişeze umanitatea în toată plenitudinea sa şi convingerea că vidul care se deschisese în Franța în 1940 oferea posibilități imense. În măsura în care împărtăşeau o doctrină pozitivă opusă liberalismului, aceasta era concentrată pe ideea de „comunitate".

Nimeni nu a susținut această temă mai înflăcărat decât un alt tânăr reformator atras de Vichy: economistul François Perroux (1903-87). Fiind unul dintre primii interpreți ai economiei schumpeteriene a Franței înainte de 1939, Perroux a fost un pionier în aplicarea economiei keynesiene în Franța după 1945. În 1944 a fondat Institutul de Ştiințe Economice Aplicate, în 1947 a realizat primul studiu francez al conturilor naționale şi ulterior a devenit un contribuitor fundamental la economia lumii a treia. Acestea, precum şi multe alte contribuții originale în domeniul economiei, sunt menționate în lucrările de omagiu aduse lui Perroux. În orice

caz, puține dintre aceste lucrări notează activitățile sale din timpul ocupației, cu excepția momentelor în care se menționează cartea sa de dinainte de război, *Les Mythes hitlériens,* în care se presupune că îşi avertiza compatrioții cu privire la pericolele nazismului, ceea ce îl ilustrează ca pe un fel de membru al Rezistenței *avant la lettre.*[93]

De fapt, Perroux a fost implicat activ în Regimul Vichy pe mai multe planuri. A fost membru al *Conseil National*, făcând parte din Comisia pentru reformă constituțională, a acționat în calitate de consilier tehnic la Ministerul Finanțelor[94] şi a fost secretar general al Fundației Carrel din septembrie 1942, din care a demisionat în decembrie 1943, după un conflict cu Carrel. Conflictul nu se referea la activitatea pe care o desfăşura Fundația, ci la modul în care aceasta era condusă. Perroux a susținut că este ineficientă şi că se risipesc fonduri[95]. În septembrie 1941, Perroux a fost, de asemenea, membru fondator, alături de filosoful personal al lui Pétain, Gustave Thibon, al grupului *Économie et humanisme*, al cărui lider principal a fost dominicanul Louis Joseph Lebret. *Économie et humanisme* îşi propunea să creeze un forum de dialog între catolici şi ştiințele sociale şi umane. După război, s-a implicat în dezvoltarea Lumii a Treia şi a fost pregătit să se angajeze într-un dialog cu marxismul. Însă în timpul ocupației a afişat o simpatie prudentă față de Revoluția Națională. *Économie et humanisme* a participat la „Journées communautaires de Mont Dore", organizat în aprilie 1943 de către cabinetul lui Pétain pentru a reflecta (deşi destul de ipotetic) la viitorul Revoluției Naționale. A primit o subvenție de la Vichy în 1943 şi, indiferent de îndoielile lui Lebret cu privire la Vichy, în august 1944, principala sa preocupare era că eliberarea va reprezenta un pretext pentru „răzbunarea iudeo-marxistă".[96]

În iulie 1942, Perroux a înființat şi un grup numit *Renaître*, al cărui obiectiv era de a oferi reflecție doctrinară asupra Revoluției Naționale şi de a ajuta la „găsirea elitei care o va înfăptui". *Renaître*, de fapt, era format doar din Perroux însuşi şi din africanistul Yves Urvoy, director până în aprilie 1942 al unui institut care le oferea legionarilor o educație politică[97]. *Renaître* a produs şase broşuri dense care

prezentau propuneri de reformă. Pe lângă toate aceste activități, Perroux a editat de asemenea o serie intitulată *La Bibliothèque du peuple,* împreună cu catolicul Jacques Madaule, ținând cursuri în octombrie 1941 la *École nationale de cadres civiques*, care era şcoala de pregătire pentru delegații propagandei lui Marion.[98] Deşi Perroux nu a ținut niciodată prelegeri la Uriage, Beuve-Méry, căruia i-a rămas apropiat toată viața, şi-a răspândit acolo unele dintre ideile sale. Dar Perroux simțea că Beuve-Méry nu se desprinsese în mod corespunzător de ideologia din 1789[99].

Ce a vrut să spună Perroux prin asta şi ce anume a susținut el la Regimul Vichy ? De-a lungul anilor 1930, Perroux a fost avocatul neobosit al unei forme de corporatism pe care a numit-o „Comunitatea Muncitorească”[100]. El a plecat de la ideea că statul liberal nu avea niciun răspuns la criza omului modern. Statele totalitare (Germania şi Uniunea Sovietică) nu avuseseră nici ele mai mult succes, dar cel puțin încercaseră să integreze proletariatul în comunitatea națională. Revoluția din 1848, Comuna şi Frontul Popular încercaseră să obțină acest lucru, însă toate eşuaseră. Având în vedere separarea muncitorului de mijloacele de producție, în capitalismul modern, a fost necesară reorganizarea industriei în jurul comunităților corporatiste de muncă, prin oferirea unor drepturi egale angajatorilor şi muncitorilor. Aceste comunități aveau să reprezinte etapa inițială a unei restructurări a societății pe linii comunitare. Odată ce „dizolvarea şi mutilarea individualismului” au fost depăşite, devenea posibilă o „reconstruire a omenirii”, care să devină o societate a „umanismului comunitar”[101].

Această societate comunitară ar trece dincolo de parlamentarism – „ficțiunea reprezentării” – şi ar redescoperi ideea de elită: „Grupul devine conştient de sine însuşi numai în jurul liderului şi prin intermediul liderului”. Elitele s-au născut din „comunități concrete, centrate pe activități clare”, care se înălțau, precum o piramidă, din sânul celor mai restrânse comunități locale, până la vârful comunității naționale. Țara nu avea să mai fie guvernată de politicieni profesionişti „separați de viața profundă a țării”.

Antiindividualismul lui Perroux se baza pe puternicele sale convingeri catolice, iar suspiciunea sa față de politica democratică fusese împărtășită de mulți tineri intelectuali din anii 1930. El a scris în 1938 că *Ordre nouveau*, *Esprit, Homme réel* şi *Nouveaux cahiers* „au pus în circulație în câțiva ani mai multe idei originale şi realiste decât orice alt partid politic francez din ultima jumătate de secol”[102]. După 1945, interesul lui Perroux de a elabora o economie a dezvoltării Lumii a Treia care să respecte culturile locale s-a aflat în concordanță cu suspiciunea sa față de forța de dezintegrare a capitalismului nestăpânit. Acelaşi lucru este valabil şi atunci când vine vorba de interesul său, la sfârşitul anilor 1960, pentru ideile lui Herbert Marcuse[103].

Nimeni altcineva probabil că nu reflectase mai atent asupra doctrinei comunitarismului aşa cum o făcuse Perroux. Nu toată lumea ar fi subscris la interpretarea sa, însă conceptul era suficient de versatil şi ambiguu pentru a găzdui reacționari precum Maurras, conservatori catolici ca Thibon, catolici autoritari ca de Fabrègues, catolici de stânga cum era Mounier, catolici socialişti ca Lebret şi sindicalişti ca Hubert Lagardelle. Comunitarismul a fost punctul cel mai apropiat la care a ajuns Regimul Vichy în dezvoltarea unei singure ideologii generale.

Comunitățile sunt desigur definite de cei pe care îi exclud, în aceeaşi măsură în care sunt definite şi de cei pe care îi includ. Perroux însuşi nu a abordat această chestiune în niciun fel. Într-una dintre broşurile *Renaître,* acesta a scris:

> „Într-o națiune articulată în numeroase grupuri care se suprapun şi se întrepătrund, un individ devine cu atât mai mult cetățean, pe măsură ce face parte dintr-un număr cât mai mare de comunități. Există grade infinite, toate nuanțele posibile ale cetățeniei. Este posibil să concepem diferite tipuri de statut care ar putea implica, pentru unii, aderarea în comunități obişnuite, iar pentru alții, aderarea la comunități specializate rezervate persoanelor cu origini specifice. Acest lucru nu ar mai presupune ca oamenii să fie eliminați din unica comunitate obişnuită națională, ci ar reflecta realități concrete, astfel încât, aşa cum anumite grupuri reprezintă comunități mai mult sau mai puțin pur

naționale, oamenii ar fi cetățeni mai mult sau mai puțin «puri». Acesta ar fi cel mai flexibil mod de a recunoaşte diversitățile reale, sprijinind totodată unitatea. Acesta ar fi, de asemenea, cel mai bun mod de a rezolva «problema evreiască»”[104].

Deşi vag în detalii, acest aspect a fost cel puțin încadrat în termeni relativ incluzivi. Cu toate acestea, au existat şi alții pentru care în comunitatea națională franceză nu ar exista loc pentru evrei.

CAPITOLUL 15

Vichy şi evreii

La procesul său în care era judecat pentru colaboraționism, în 1947, comisarul Vichy pentru probleme evreieşti, Xavier Vallat, s-a apărat susținând că fusese întotdeauna un antisemit. Ca argument al apărării, acest lucru nu este atât de paradoxal pe cât pare. Ceea ce susținea Vallat era că nu putea fi acuzat de a fi lucrat pentru Germania, deoarece antisemitismul său era autentic francez, „inspirat de concepția mea personală asupra problemei evreieşti”. Faptul că Vallat a putut să ia în considerare până şi acest argument pentru apărare este o dovadă izbitoare a faptului că, deşi soarta evreilor nu a fost ignorată în totalitate la eliberare[1], antisemitismul în sine a fost considerat secundar infracțiunii de colaborare.

Astăzi, situația este inversată. Experiența evreilor este centrală în percepțiile contemporane cu privire la ocupație. Acest lucru poate crea noi distorsiuni: ar fi la fel de greşit să citim întreaga istorie a ocupației prin prisma antisemitismului, la fel cum ar fi greşit să nu îl luăm în considerare deloc. Doar o mică parte a propagandei regimului i-a vizat pe evrei. Nu au fost comandate postere antisemite, nu exista antisemitism în niciunul dintre documentarele oficiale produse de regim[2] şi niciun discurs al lui Pétain nu a menționat în mod direct evreii. Când Vichy a emis primul său statut evreiesc, în octombrie 1940, a făcut-o aproape

apologetic. Comunicatul însoțitor anunța că guvernul „respectă evreii şi proprietățile lor.... Nu se pune problema unei vendete facile, ci a indispensabilei securități". Statutul avea să fie aplicat conform unui „principiu al umanității"[3].

Tonul era diferit în Zona Ocupată, unde presa colaboraționistă era violent antisemită. *Au pilori* a declarat în martie 1941: „Evreii nu sunt oameni. Sunt bestii împuțite. Trebuie să scăpăm de purici. Trebuie să luptăm împotriva epidemiilor"[4]. Principalul centru al propagandei antisemite din Paris a fost *Institut d'études des questions juives* (IEQJ), condus efectiv de către un ofițer francez, Paul Sézille, dar finanțat în întregime de Germania. Cea mai ambițioasă întreprindere a fost faimoasa expoziție despre evrei şi Franța la Palais Berlitz. Ca întotdeauna însă, ar fi greşit să exagerăm contrastul dintre cele două zone. În anturajul lui Pétain se regăseau antisemiți înverşunați, precum Ménétrel şi Alibert. În ceea ce priveşte propaganda, o mare parte a presei din sud era atât de antisemită, încât regimul nu avea nevoie să-şi organizeze propriile campanii. Antisemitismul reprezenta o temă dominantă a emisiunilor radiofonice zilnice ale Legiunii. Chiar dacă antisemitismul Regimului Vichy era mai puțin radical decât cel al Germaniei, era o politică autonomă, cu propriile rădăcini indigene. În Franța au existat două proiecte antisemite separate, între 1940 şi 1944, iar evreii erau prinşi la mijloc între acestea.

Interes imitativ: antisemitism Vichy / antisemitism nazist

„Problema" evreiască a fost una dintre primele preocupări ale Regimului Vichy. Alibert începuse imediat să pregătească legislația împotriva evreilor. În septembrie 1940, Peyrouton explora posibilitatea de a trimite 2.000 de evrei în Madagascar, însă Ministerul Finanțelor era îngrijorat de costul acestei operațiuni[5]. Prima lege care vizează în mod special evreii (spre deosebire de măsurile împotriva străinilor, care îi afectează şi pe unii evrei) a fost Statutul evreiesc, din 3 octombrie 1940. Statutul a fost elaborat de Alibert, dar se

pare că Pétain a fost „cu atât mai crud” atunci când guvernul a dezbătut proiectul[6].

În ciuda celor susținute mai târziu de apologeții Regimului Vichy[7], Statutul nu a fost impus de germani. Cu toate acestea, unii lideri de la Vichy au considerat antisemitismul ca un mijloc de a câştiga bunăvoința germană. Flandin i-a spus unui interlocutor german, la 16 iulie 1940, că pentru colaborarea Franței ar fi necesar ca aceasta „să scape complet” de influența evreiască[8]. La 24 septembrie, generalul de Laurencie a raportat că germanii se întrebau dacă Vichy a planificat măsuri împotriva evreilor, adăugând că nu există nicio presiune din partea acestora pentru astfel de măsuri[9]. Trei zile mai târziu, germanii au emis o ordonanță prin care li se cerea evreilor din zona ocupată să se înregistreze la autorități, dar un memorandum german arăta că această măsură a fost adoptată, ştiind că francezii urmau să acționeze ei înşişi: „A fost considerat necesar ca această măsură să fie impusă înainte de implementarea legii franceze, astfel încât reglementarea chestiunii evreieşti să pară o inițiativă a autorităților germane”[10].

Statutul evreiesc a fost doar începutul unei urzeli de reglementări îndreptate împotriva evreilor. În următoarele douăsprezece luni, Vichy a emis douăzeci şi şase de legi şi douăzeci şi patru de decrete cu privire la situația evreilor. În iunie 1941, un al doilea statut evreiesc a extins definiția evreimii şi a introdus mai multe ocupații interzise evreilor. A fost urmat de decrete care impun cote avocaților, medicilor, studenților, arhitecților şi farmaciştilor evrei. În iulie 1941, Vichy a ordonat recensământul întregii populații evreieşti din zona neocupată. Aceasta a fost o încălcare a tradiției republicane care limitează chestiunile religiei şi etniei la sfera privată şi a avut consecințe grave, atunci când evreii au început să fie arestați în 1942.[11]

Tratamentul regimului împotriva evreilor străini a fost unul şi mai dur. Începând cu 4 octombrie 1940, aceştia puteau fi trimişi în lagăre la discreția prefecților. Şapte lagăre principale au fost folosite în acest scop, iar la începutul anului 1941, acestea găzduiau aproximativ 40.000 de evrei. Condițiile erau atroce: în total, aproximativ 3.000 de evrei au

pierit în lagărele franceze din cauza subnutriției şi a frigului, înainte de debutul Soluției Finale (termenul eufemistic folosit de autoritățile naziste germane pentru a face referire la planul de exterminare a evreilor europeni). Numărul evreilor din lagăre a scăzut în 1941, dar acest lucru s-a datorat eforturilor organizațiilor de ajutorare, nu guvernului. Într-adevăr, Darlan a ordonat în iunie 1941 ca evreii care nu locuiseră în Franța înainte de mai 1940 să nu fie eliberați, în eventualitatea în care ar încerca să se integreze în societatea franceză[12].

Lăsată pe cont propriu, politica Vichy a fost atunci de a transforma evreii francezi în cetățeni de mâna a doua şi de a trata evreii străini ca pe o povară față de soarta căreia era indiferentă. Dar Vichy nu a fost lăsat să-şi ia singur deciziile prea mult timp. Până la sfârşitul anului 1940, Dannecker îşi promova propria agendă antisemită, din Paris. Cu siguranță, a fost încurajat de exemplul Vichy. La o întâlnire de la Ambasada Germaniei, în februarie 1941, el a declarat: „Faptul că peste 40.000 de evrei se află în lagăre în Zona Liberă este un argument pe care îl putem avansa pentru a încuraja armata să acorde SD puteri imediate şi depline pentru arestarea tuturor evreilor”[13].

Odată ce Dannecker a început să pună presiuni pentru o radicalizare a antisemitismului, Vichy a avut de făcut o alegere simplă: să lase germanii să ia măsuri în zona ocupată, cu prețul permiterii încălcărilor suveranității şi periclitării unității Franței, sau să păstreze suveranitatea nominală, cu prețul de a face treburile murdare ale germanilor în locul lor. De cele mai multe ori, decizia a fost cea din urmă. La 18 octombrie 1940, când germanii au adoptat o a doua ordonanță, cerând ca toate întreprinderile evreieşti din zona ocupată să fie plasate sub tutelă, ca măsură preliminară la „arianizare”, Vichy, temându-se că acesta era un plan german de penetrare a economiei franceze, a instituit o agenție de „administratori temporari” (*Service du contrôle des administrateurs provisoires* – SCAP), pentru a se asigura că aceştia erau francezi. Până în vara anului 1941, jumătate dintre evreii din Paris fuseseră privați de orice mijloc de existență. În iulie 1941, pentru a păstra

unitatea administrativă, Vichy a impus de asemenea arianizarea zonei neocupate.

Germanii au făcut de asemenea presiuni pentru înființarea unui birou evreiesc pentru coordonarea politicii antisemite. Darlan nu era entuziast, însă din moment ce tocmai preluase puterea, era dornic de a obține aprobarea germană. De asemenea, el a preferat existența unei organizații franceze responsabile pentru toată Franța decât a uneia germane, care să funcționeze doar în nord. Rezultatul a fost crearea, în martie 1941, a Comisariatului General pentru Afaceri Evreieşti (CGQJ), condus de Vallat. Deşi era mai puțin fanatic decât unii dintre candidații propuşi de germani pentru acest post – printre care şi Céline –, Vallat se considera un „antisemit serios". El i-a spus odată lui Dannecker: „Am fost antisemit de mult mai mult timp decât tine". Diferența teoretică dintre antisemitismul de stat al lui Vallat, care îi privea pe evrei ca fiind neasimilabili tradiției catolice franceze, şi antisemitismul rasial german era că le permitea scutiri evreilor care serviseră Franța onorabil. Antisemitismul german nu a îmbrățişat conceptul de evreu cumsecade. Dar Vallat a acordat scutiri cu atâta zgârcenie, încât consecințele practice au fost neglijabile pentru evreii francezi.

După ce a reuşit să înființeze CGQJ, următorul obiectiv al lui Dannecker a fost de a-i forța pe toți evreii din Franța să adere la o singură organizație, oarecum asemănătoare cu *Judenräte* din Europa de Est – acele consilii evreieşti obligate să-şi administreze propria suferință. Acest lucru contravenea logicii politicii de la Vichy, care păstra o distincție între evreii francezi şi cei străini. Prin urmare, Vallat a amânat această măsură, până când a devenit clar că Germania era pregătită să acționeze unilateral. În loc să permită acest lucru, în noiembrie 1941, Vichy a înființat propria Uniune Generală a Israeliților din Franța (UGIF). Această organizație, care includea organizațiile evreieşti existente sub autoritatea sa, acoperea ambele zone şi răspundea în fața guvernului francez[14].

Dorința regimului de a ține mereu pasul cu germanii a însemnat că antisemitismul a continuat să se îndrepte într-o

direcție mai radicală. Acest lucru este clar vizibil în procesul de arianizare. De fapt, germanii nu aveau planuri majore cu privire la economia franceză, dar erau mulțumiți să fie percepuți astfel, pentru ca francezii să acționeze profilactic. Scopul, aşa cum a declarat Elmar Michel în noiembrie 1940, a fost de „a obține participarea autorităților franceze în eliminarea evreilor. În acest fel, îi vom face pe francezi să împartă responsabilitatea arianizării şi vom avea la dispoziție aparatul administrativ francez”[15].

Această strategie machiavelică a fost extrem de reuşită. Deşi inițiativa arianizării a pornit din Germania, multe interese franceze şi-au găsit locul aici, profitând de ocazie pentru a-şi urmări propriile planuri: Vallat dorea să reducă influența evreiască, Ministerul Producției Industriale a văzut şansa de a impune o „raționalizare” economică ulterioară, CO-urile îşi administrau arianizarea în propriile industrii şi sperau să elimine concurența evreiască. Aceste interese diferite s-au ciocnit adesea, însă le-a unit faptul că nu au afişat prea mare sentimentalism cu privire la beneficiile pe care le-au prezentat circumstanțele. Până în mai 1944, peste 40.000 de întreprinderi evreieşti au fost plasate sub tutelă, iar trei sferturi dintre acestea au fost vândute „arienilor”[16].

Încercarea lui Vallat de a păstra controlul francez asupra politicii antisemite i-a determinat în cele din urmă pe germani să-şi piardă răbdarea cu el. Antipatia lui patriotică față de ocupant era una prea evidentă. În aprilie 1942, Laval l-a înlocuit cu Louis Darquier de Pellepoix, un jurnalist corupt şi antisemit înverşunat, care fusese adesea arestat în anii 1930 pentru că se încăierase cu evrei. Abordarea lui Darquier a fost evidentă într-un memoriu pe care l-a emis personalului său, prin care îşi instruia angajații asupra modului de adresare în relațiile cu evreii, care nu mai trebuia numiți M. Levy sau M. Dreyfus, ci „Evreul Levy” sau „Evreul Dreyfus”[17].

Sub Darquier, CGQJ şi-a intensificat propaganda antisemită. Din septembrie 1942, avea trei emisiuni radio săptămânale la postul de radio național francez. Sudul avea acum parte de acelaşi tip de propagandă antisemită ca şi Nordul. Darquier a sponsorizat o serie de organisme

pseudoştiinţifice dedicate studiului rasei, precum Institutul de Antroposociologie, sub conducerea lui Claude Vacher de Lapouge (fiul celebrului Georges). O catedră de Istorie a Iudaismului a fost creată la Sorbona, iar primul său titular, Henri Labroue, autorul unui pamflet intitulat *Voltaire antijuif,* a ţinut prima sa prelegere în decembrie 1942.[18] IEQJ a devenit Institutul pentru Studiul Chestiunilor Evreieşti şi Etnorasiale (IEQJER) sub conducerea lui Georges Montandon (cu René Martial în consiliul său administrativ).

Montandon deţinea încă din 1935 catedra de Etnologie la conservatoarea *École d'anthropologie*. În anii 1930, ideile sale deveniseră din ce în ce mai rasiste şi antisemite. În 1938, a propus un statut evreiesc şi a sugerat castrarea bărbaţilor evrei care nu ţineau seamă de acesta. Acuzat de un ziar de stânga, în timpul Războiului Ciudat, că ar fi preluat ideile lui Hitler, el a susţinut că, dimpotrivă, Hitler îi copiase ideile. În 1941, a fondat o nouă gazetă de antropologie, numită *L'Ethnie française*, şi a fost, de asemenea, autorul cărţii *Comment reconnaitre un juif?* (Cum să recunoşti un evreu). Mai puţin inofensiv decât aceste speculaţii pseudoştiinţifice a fost rolul lui Montandon ca expert etnologic al CGQJ, care decidea dacă un individ era sau nu evreu. A petrecut mult timp examinând penisurile, nasurile şi lobii urechilor. Oamenii care sperau că le va putea procura un certificat de nonevreu erau nevoiţi să plătească pentru serviciile sale, fără nicio garanţie că el va decide în favoarea lor[19].

Darquier a fost un administrator incompetent, iar germanii nu aveau o părere prea bună despre eficienţa acestor organisme. IEQJER a fost lichidat în toamna anului 1943. O altă problemă, din punctul de vedere al germanilor, a fost că aceste instituţii credeau cu adevărat în teoria rasială, însă naziştii nu erau mulţumiţi de francezii care se autoproclamau ca fiind arieni[20]. Darquier era dispreţuit la Vichy, unde a pus rar piciorul. El a vrut să excludă copiii evrei din şcoli şi să-i forţeze pe toţi evreii să poarte o stea galbenă, însă Vichy a respins aceste idei. Germanii făceau, de asemenea, presiuni pentru impunerea stelei galbene, iar în iunie 1942 au acţionat unilateral şi au impus steaua în Zona Ocupată. De data aceasta, Vichy a refuzat să

implementeze această măsură, mai mult de teama reacţiei publice decât din îngrijorare faţă de evrei.[21]

Steaua galbenă a fost o măsură care a restrâns şi mai mult drepturile evreilor din Zona Ocupată. Din august 1941, evreilor li s-a interzis să deţină aparate de radio şi biciclete, din februarie 1942 au fost supuşi unei interdicţii speciale de a ieşi din casă, din iunie 1942 li s-a permis să circule doar în ultimul vagon al metroului şi să iasă la cumpărături doar între orele 15:00 şi 16:00 şi le-a fost interzis accesul în toate spaţiile publice (cinematografe, restaurante, biblioteci, parcuri, terenuri de sport). Când au început deportările, în iulie 1942, evreii din Paris fuseseră excluşi deja de la participarea la viaţa cotidiană normală.

Acestea erau politici germane, nu franceze. Dar Vichy a continuat să îşi pună în aplicare propria politică de persecuţie. Chiar şi după ce germanii au început să deporteze evrei din Franţa, autorităţile de la Vichy au expulzat, din motive proprii, evrei din anumite *departamente.* În aprilie 1943, cei 332 de evrei (francezi şi străini) din La Bourboule, de lângă Vichy, au fost transferaţi cu forţa într-o altă localitate, deoarece Pétain se muta în localitate[22]. Mai periculos, în decembrie 1942, Vichy le ceruse tuturor evreilor, francezi şi străini, să aibă pe cărţile de identitate şi cartelele de raţie ştampila cu „juif". Acest lucru i-a făcut pe evrei şi mai vulnerabili la politica germană de arestare[23].

Modul în care politicile franceze şi germane au interacţionat în detrimentul evreilor reiese în mod clar din modificările progresive aduse definiţiei evreimii. Prima definiţie a fost furnizată de germani în ordonanţa din 27 septembrie 1940: nu includea cuvântul „rasă" şi definea drept evreu orice persoană de confesiune mozaică sau care are cel puţin trei bunici evrei. O săptămână mai târziu, Statutul evreiesc al Vichy a căpătat şi mai multă amploare: a folosit criteriul „rasei" şi a definit ca evreu orice persoană cu cel puţin trei bunici evrei sau doi, în cazul în care partenerul era evreu. Într-o ordonanţă din 26 aprilie 1941, germanii au adoptat definiţia Vichy, dar au extins-o mult: cei care erau pe jumătate evrei (persoane cu doi bunici evrei) şi erau căsătoriţi cu evrei erau acum consideraţi evrei, cu excepţia cazului în

care divorțaseră înainte de publicarea ordonanței. Al doilea Statut evreiesc al Vichy, din iunie 1941, a împins şi mai mult granița, antedatând momentul în care divorțul îi scutea pe cei care erau jumătate evrei de la obținerea calității de evrei până la 2 iunie 1940. Odată ce raziile germane au început, în vara anului 1942, Dannecker a ordonat să fie utilizată mai degrabă definiția franceză extinsă a evreimii, decât cea germană, care era mai restrictivă[24].

Când apologeții Vichy au susținut mai târziu că antisemitismul regimului nu a fost, precum cel german, condus de scopul final de exterminare a evreilor, ei au avut dreptate. Dar acest lucru nu a împiedicat Regimul Vichy să îşi continue în acelaşi timp propria politică de a-i priva pe evreii francezi de mijloacele lor de trai, de a-i segrega, de a-i aresta pentru infracțiuni minore ale legii, de a le ştampila documentele – ignorând că, în contextul respectiv, convoaiele germane înaintau spre est. Din 1942, Vichy s-a comportat față de evrei ca o familie care aprinde un foc de tabără în curtea din spatele casei, cu toate că ştia că un incendiu forestier se dezlănțuie chiar dincolo de gard.

Holocaustul din Franța

Chiar înainte de conferința de la Wannsee din ianuarie 1942 avuseseră loc arestări ale evreilor în Zona Ocupată. Prima s-a petrecut la 14 mai 1941, când au fost arestați 3.710 evrei străini. În august 1941 a avut loc un raid în arondismentul 11 din Paris, având ca rezultat arestarea a 4.230 evrei, atât francezi, cât şi străini. În cele din urmă, în decembrie 1941, 734 de evrei francezi notabili (şi 250 de evrei imigranți) au fost arestați, sub pretextul unor represalii pentru un aşa-zis atac asupra soldaților germani. Victimele au fost trimise în patru lagăre: Pithiviers şi Rolande-la-Beaune, în Loiret (la aproximativ 100 km de Paris), Compiègne în nord-estul Parisului şi Drancy – un bloc neterminat de locuințe municipale chiar în afara Parisului. În afară de Compiègne, toate aceste lagăre erau conduse de francezi. Din lagărul de la Drancy lipseau atât de multe facilități de bază, încât în octombrie 1941 germanii au ordonat eliberarea a 900 de

deținuți bolnavi şi muribunzi.[25] Un observator a remarcat în noiembrie: „Am întâlnit mai multe schelete vii care de-abia pot sta în picioare. Sunt evreii eliberați de la Drancy”[26].

Arestările din 1941 au pregătit terenul pentru deportările din 1942. Complicitatea lui Laval şi Bousquet în această politică a fost discutată mai devreme, deoarece a fost dictată mai mult de logica politicii de colaborare a Regimului de la Vichy decât de antisemitismul acesteia. A fost cel mai abominabil exemplu al consecințelor care puteau decurge din colaborare. Cei mai mulți dintre arestații din vara anului 1942 au fost trimişi la Drancy. Condițiile din lagăr s-au îmbunătățit, dar nimeni nu a rămas acolo suficient de mult pentru a beneficia de acest aspect. Drancy a devenit punctul de plecare pentru aproape toate trenurile cu destinația Auschwitz. După razia Vel d’Hiver din iulie 1942, mulți evrei au fugit în sud, presupunând că vor fi în siguranță acolo. De fapt, în sud, între 6 august şi 15 septembrie, autoritățile franceze au depăşit uşor cota celor 10.000 de evrei pe care promiseseră să îi aresteze. Aproximativ 4.700 dintre aceştia erau veniți din lagăre. În total, 41.951 evrei au fost deportați din Franța în 1942.

În 1943 au fost deportați 17.069 evrei. Atitudinea mai puțin cooperantă a Regimului Vichy ar fi putut explica parțial această cifră mai mică, dar dimensiunea lipsei de cooperare nu ar trebui exagerată. La începutul anului 1943, când Knochen şi Röthke au solicitat arestarea evreilor francezi, Bousquet a refuzat, dar a propus din nou arestarea evreilor străini. La 10 februarie a avut loc un val de arestări la Paris, când au fost reținute 1.549 de persoane, dintre care 500 cu vârsta de peste 70 de ani.[27] Alți 2.000 de evrei au fost capturați în sud, tot de poliția franceză. În ianuarie 1943, germanii au distrus Vechiul Port din Marsilia şi acest lucru le-a permis, cu cooperarea franceză, să adune 800 de evrei, dintre care 211 erau francezi. Poliția franceză din zona neocupată nu mai participase niciodată la arestarea evreilor francezi.[28] Dar, în general, începând din primăvara anului 1943, germanii au efectuat singuri arestările.

În iunie 1943, administrația lui Drancy a fost preluată de germani. Tabăra era condusă acum de Aloïs Brunner, un

sadic violent care organizase eliminarea comunității evreieşti din Salonic. Când germanii au început să efectueze cele mai multe arestări, distincția dintre evreii francezi şi cei străini nu a mai fost importantă. Arestările deveniseră aleatorii şi mai brutale, însă mai puțin eficiente. Cea mai mare operațiune a avut loc în toamnă, la Nisa, de unde fugiseră 30.000 de evrei, în timp ce oraşul era ocupat de italieni. Când italienii au semnat un armistițiu, Brunner s-a mutat acolo. În următoarele patru luni, cu ajutorul activiştilor PPF şi al „fizionomiştilor" albi ruşi, germanii au vânat toți evreii pe care i-au putut găsi. Lipsa lor de documentare a făcut ca operațiunea să se desfăşoare mai degrabă la întâmplare. Un supraviețuitor a rememorat:

> „Automobile Citroën negre traversau străzile din Nisa, iar pasagerii examinau cu atenție trecătorii. În orice moment, un pieton putea fi rugat să urce într-o maşină. Fără întrebări inutile sau verificări ale identității. Maşina se îndrepta către o sinagogă. Acolo, victima era dezbrăcată. Dacă bărbatul era circumcis, primea automat un loc în următorul convoi spre Drancy[29].

În total, 1.800 de evrei au fost arestați – mult mai puțini decât cei 25.000 la care sperau germanii. Printre victime se număra şi tatăl viitorului istoric al Holocaustului din Franța, Serge Klarsfeld[30].

Furia antisemită a naziştilor a atins apogeul în primele luni ale anului 1944. Darquier fusese înlăturat pentru lipsa de eficiență. Înlocuitorul său, Paty de Clam, nu a fost mai eficient, în ciuda numelui său promițător. Activitățile erau conduse cu adevărat de adjunctul său, Joseph Antignac, care a preluat conducerea operațiunii în primăvară. În cele opt luni ale anului 1944 înainte de eliberare, 14.833 evrei au fost deportați. Aceasta reprezenta o cifră lunară uşor mai mare decât în anul precedent. Poliția franceză a mai participat la unele operațiuni care implicau evrei străini, însă efortul cel mai mare era al germanilor, cu ajutorul Miliției. Arestările au fost efectuate într-un mod frenetic şi nediscriminatoriu. Niciun evreu nu era în siguranță, indiferent dacă era francez sau străin, tânăr sau bătrân, bolnav sau sănătos. Chiar şi spitalele şi orfelinatele erau scotocite pentru a găsi evrei. Un

episod celebru a avut loc în iulie, când şeful Gestapo din Lyon, Klaus Barbie, a capturat patruzeci şi patru de copii mici dintr-un refugiu pentru copii din Izieu, de lângă Lyon. Cu toţii au ajuns la Auschwitz. Ultimul convoi a părăsit Drancy la 17 august 1944, cu opt zile înainte de eliberarea Parisului.

Un număr total de 75.721 au fost deportaţi din Franţa, dacă îi includem şi pe cei din Nord/Pas-de-Calais, regiune care era ataşată Belgiei, şi pe cei deportaţi individual, ca membri ai Rezistenţei. Aproximativ alţi 4.000 de evrei au murit în lagărele franceze sau au fost executaţi în Franţa. Astfel, rezultă că 80.000 de evrei au fost victime ale Holocaustului în Franţa – dintre care aproximativ 3,5% (2.500) s-au întors în viaţă. Aproximativ 24.000 (32%) dintre cei deportaţi erau evrei francezi iar 56.500 (68%), străini. Acest număr a reprezentat aproximativ 12% din totalul evreilor francezi şi 41% din totalul evreilor străini din Franţa[31]. Prin urmare, două treimi dintre evreii deportaţi erau străini, deşi aceştia reprezentau doar aproximativ jumătate dintre evreii din Franţa.

După cum am menţionat deja, ar fi greşit să deducem din aceste cifre faptul că Laval a sacrificat aproape jumătate dintre evreii străini pentru a-i salva pe cei francezi. Fără cooperarea poliţiei franceze, ar fi fost dificil pentru germani să aresteze evreii străini. Aproximativ trei sferturi dintre toţi evreii au fost arestaţi de către poliţia franceză. La jumătatea anului 1942, în Franţa erau doar aproximativ 2.500-3.000 de poliţişti germani. După noiembrie 1942, poliţia germană a fost mai puţin răspândită decât oricând: la Saint-Étienne, Gestapo a sosit în februarie 1943 şi număra doar patru agenţi şi un comandant, pentru o populaţie de 200.000 de locuitori. Când Röthke a solicitat de la Berlin în plus 250 de agenţi Gestapo, vorbitori de limbă franceză, pentru a ajuta la razii, în iunie 1943, i s-a transmis să se descurce cu cei pe care îi avea[32].

Dacă e să comparăm rolul Vichy în „soluţia finală” cu cel al altor guverne semiindependente din Europa nazistă, nu sunt multe cele care au oferit la fel de mult ajutor precum Vichy. Vichy a fost cel care, spre surprinderea germanilor, s-a oferit

inițial să deporteze evrei străini din zona liberă, asupra căreia germanii nu aveau jurisdicție. Vichy-ul lui Pétain nu a fost la fel de cooperant precum Slovacia, care a deportat evrei autohtoni şi străini chiar din proprie inițiativă, dar a fost mai de ajutor decât Ungaria lui Horthy, care, în ciuda faptului că a avut legislație antisemită indigenă încă din 1920, nu a predat niciun evreu până la ocupația germană, din martie 1944. Însă există un paradox: Franța a fost, de asemenea, una dintre țările cu cea mai mare populație evreiască supraviețuitoare. În afară de Danemarca, unde doar 7% dintre evrei au pierit şi cea mai mare parte a micii populații evreieşti a fost transportată spre Suedia şi Italia, unde necooperarea autorităților a însemnat că doar 16% au fost deportați, nicăieri situația nu fost mai favorabilă decât Franța, de unde „doar" 24% dintre evrei au fost deportați, spre deosebire de 78% din Olanda, 45% din Belgia şi 50% din Ungaria. Acest paradox poate fi explicat doar examinând atât răspunsurile evreilor – care nu erau doar victime pasive ale soartei lor –, cât şi ale populației franceze neevreieşti.

Reacţiile evreilor: francezi şi imigranţi

În 1939, în Franța erau aproximativ 300.000 de evrei, dintre care 190.000 erau cetățeni francezi, iar restul străini. Majoritatea evreilor străini sosiseră ca imigranți din Europa de Est în anii 1920 sau ca refugiați din calea nazismului, în anii 1930. Evreii francezi asimilați, mulți dintre ei notabili burghezi, nu îi priveau adesea cu ochi buni pe cei recent sosiți din Europa de Est, care erau în principal meşteşugari şi mici burghezi. La Paris, acolo unde locuia majoritatea evreilor, cei din urmă populau cartierele mai sărace din est şi centru (Marais şi Belleville), pe când ceilalți locuiau în vestul oraşului.[33] Numărul străinilor a crescut cu aproximativ 20.000 în 1940, odată cu adăugarea de refugiați evrei olandezi şi belgieni, în timpul exodului, şi 6.500 de evrei expulzați în Franța din Palatinat şi Baden-Württemberg.

Indiferent dacă erau francezi sau străini, reacția majorității evreilor din 1940 a fost să se supună legii şi să spere la vremuri mai bune. Aproximativ 90% dintre evreii din zona

ocupată s-au înregistrat în baza ordonanței germane din 27 septembrie 1940. Chiar şi nouă luni mai târziu, când Vichy a introdus un recensământ şi au existat dovezi ale pericolului care urma, aproximativ 108.000 de evrei s-au înregistrat în decurs de două luni. În total, în cele două zone s-au înregistrat 287.962 evrei. Acesta a fost un pas fatal, deoarece listele de recensământ le-au furnizat autorităților numele şi adresele, care ulterior au fost utilizate la efectuarea arestărilor. În mod uimitor, mulți evrei francezi care au fugit din Paris în timpul exodului s-au întors după aceea, fie pentru că au subestimat intențiile naziste, fie pentru că au refuzat să se lase intimidați.

Distinsul pediatru Robert Debré, tatăl viitorului prim-ministru gaullist Michel Debré, a simțit că este datoria lui „să mă comport ca strămoşii noştri alsacieni, să trăiesc sub jug şi să fac tot ce-mi stă în putere pentru a scăpa de ei”[34]. Funcționarul public Philip Erlanger a luat în considerare să i se alăture lui de Gaulle, dar a decis să rămână şi „să fie martor”, iar prietenul său René Blum, directorul baletului din Monte Carlo şi fratele lui Léon, a simțit acelaşi lucru. Astfel de oameni au refuzat să îşi nege originile şi au continuat să aibă încredere în Franța[35]. Raymond-Raoul Lambert, care provenea dintr-o veche familie evreiască franceză, a plâns când a fost anunțat primul Statut evreiesc al Vichy. El a notat în jurnalul său: „Nu ne putem judeca mama atunci când este nedreaptă. Suferim şi aşteptăm. Astfel, noi, evreii din Franța, trebuie să ne plecăm capul şi să suferim”[36].

Răspunsul organizațiilor evreieşti a fost îngreunat de diviziunile dintre evreii francezi şi cei străini. Pentru ca evreii francezi să se identifice cu evreii străini, era nevoie de o renunțare la o tradiție de asimilare şi patriotism francez. Un evreu francez, capturat în lagărul Compiègne, a scris: „Dacă voi pieri în această aventură, voi fi murit pentru Franța, nu doresc să fiu considerat o victimă a iudaismului”[37]. Vichy a oferit promisiuni deşarte tradiției patriotismului evreiesc francez, oferind clemență evreilor francezi despre care s-a socotit că au prestat servicii Franței. Evreilor francezi li s-a permis inițial să se alăture Legiunii. Mişcarea cercetaşilor

evrei (FEI) a fost una dintre mişcările de tineret acreditate oficial de regim şi a primit subvenţii guvernamentale până în 1941. Într-adevăr, unele organizaţii evreieşti franceze simpatizau pe deplin cu politicile Regimului de la Vichy. În septembrie 1940, Consiliul rabinilor francezi a elaborat o declaraţie de loialitate faţă de Pétain şi şi-a afirmat sprijinul pentru valorile Revoluţiei Naţionale. FEI, care încerca să înfiinţeze comunităţi rurale pentru evrei, a subscris pe deplin la retorica ruralistă a Vichy[38].

Unii evrei francezi au dorit să creadă remarca lui Darlan: „Evreii apatrizi, care în ultimii cincisprezece ani au invadat ţara noastră, nu mă interesează. Dar ceilalţi, bătrânii evrei francezi, au dreptul la toată protecţia pe care le-o putem oferi”[39]. Jacques Helbronner, preşedintele Consistoriului Central (principalul organism administrativ al evreilor francezi), îl cunoştea pe Pétain din 1917 şi îl vizita frecvent în timpul ocupaţiei. În comunitatea evreiască imigrantă era cunoscut sub numele de „evreul mareşalului”[40]. Pétain l-a lăsat pe Helbronner să creadă că Statutul a fost opera extremiştilor din guvernul său şi că dorea abrogarea acestuia[41]. În aprilie 1941, Consistoriul i-a sugerat lui Vallat că evreii imigranţi ar putea fi plasaţi în lagăre de muncă. Helbronner însuşi i-a propus lui Pétain un statut evreiesc revizuit, care să elimine din viaţa publică „elemente care nu pot fi asimilate spiritului naţional”[42].

Ceea ce evreii francezi au avut de obiectat faţă de *Union générale des Israélites de France* (UGIF) a fost faptul că i-a pus pe evrei laolaltă, ignorând distincţia dintre evreii francezi şi cei nonfrancezi. Majoritatea liderilor Consistoriului, care se considerau reprezentanţi ai iudaismului francez, au refuzat să joace vreun rol în UGIF, dar Vallat s-a asigurat de cooperarea altor lideri evrei francezi, ameninţând că altfel va numi străini pe care îi va alege singur. Aceşti lideri evrei francezi au oferit puţine îndrumări şi au rămas consecvenţi argumentului legalităţii. UGIF a fost informat din timp de germani cu privire la operaţiunea Vel d’Hiver, astfel încât să poată pregăti mâncare pentru cei care vor fi arestaţi. A tăinuit informaţiile aproape până în ultimul moment, pentru a nu provoca panică în rândul populaţiei evreieşti[43]. În

august, chiar i-a scris lui Pétain, mulțumindu-i pentru protecția oferită evreilor francezi.

Liderii evrei francezi s-au agățat cu disperare de ideea că Vichy nu i-ar trăda pe evreii francezi. Nu a fost surprinzător faptul că Helbronner se simțea relativ împăcat atunci când compara întâlnirile sale cordiale cu Vallat cu cele cu Dannecker, care, în mod ostentativ, cerea un vas cu apă pentru a se spăla pe mâini după ce mergea la Consistoriu. Cu toate acestea, departe de a proteja evreii francezi, Vichy i-a ademenit cu un fals sentiment de siguranță. Unul dintre liderii UGIF a fost Raymond-Raoul Lambert, care se bucurase cândva de încrederea multor lideri francezi. Jurnalele sale din timpul războiului mărturisesc buna-credință, decența şi naivitatea sa tragică. „Trebuie să mizezi pe sinceritatea lui Vallat" – a scris el. El l-a considerat pe Vallat „corect", „cordial", „deschis şi sincer". În iunie 1941, era preocupat dacă să-şi trimită copiii la New York: „Voi rămâne francez până la moarte, dar dacă națiunea franceză mă respinge din punct de vedere legal din sânul ei, am eu dreptul să decid ca propriii mei copii să fie proscrişi?". El şi-a numit fiica, născută în ianuarie 1942, Marie-France, ca un act de „afirmare şi speranță"[44]. În decembrie 1943, Lambert a fost deportat la Auschwitz împreună cu soția şi cu toți cei patru copii şi niciunul dintre ei nu s-a mai întors.

UGIF nu s-a rupt niciodată pe deplin de legalitate, iar unii istorici l-au acuzat de complicitate culpabilă în „soluția finală"[45]. Deşi nu poate fi comparat cu cel al *Judenräte* din Europa de Est – nu a organizat convoaie –, cu siguranță nu a reuşit să le ofere evreilor din Franța o conducere însuflețită. Unii dintre liderii săi considerau că activitățile în calitate de organizație de ajutorare justificau compromisuri neplăcute. Mulțumirea UGIF a apărut în felul în care îi trata pe copiii orfani aflați în grija sa. Dornic să respecte legalitatea, îi găzduia în reşedințe care erau înregistrate la poliție. Acest lucru i-a expus riscului arestării arbitrare. Chiar şi în 1944, când pericolul devenise perfect clar, conducerea UGIF din Paris a respins planul unui grup de rezistență format din evrei de a organiza evadarea copiilor rămaşi în reşedințele UGIF din zona Parisului. Între 20 şi 24 iulie 1944, reşedințele

au fost percheziționate de Gestapo şi 233 de copii au fost arestați şi duşi la Drancy. Peste 200 dintre ei au fost deportați la Auschwitz la 31 iulie[46].

Evreii imigranți, care adesea aveau experiență anterioară în ceea ce priveşte persecuția, erau mai bine echipați psihologic pentru a răspunde la această manifestare decât evreii francezi. La Paris, numeroasele lor organizații de ajutorare au decis să îşi coordoneze acțiunea în aşa-numitul Comitet Amelot (după strada unde s-a înființat). Comuniştii au avut o organizație specifică a imigranților – Mişcarea Muncitorilor Imigranți (MOI) –, grupată în secțiuni lingvistice. Grupul idiş a fost cel mai însemnat, cu aproximativ 250 de membri, deşi evreii erau împrăştiați şi printre alte grupuri lingvistice (polonezi, maghiari şi români). MOI a publicat o lucrare idiş clandestină, *Unzer Wort,* şi a fost, de asemenea, legată de o organizație comunistă de ajutorare numită *Solidarité*[47].

La început, liderii evrei comunişti erau la fel de nesiguri în privința manierei de a acționa, cum era toată lumea. Când germanii le-au ordonat evreilor să se înregistreze, în septembrie 1940, nici *Solidarité* şi nici MOI nu a solicitat nerespectarea normelor. Liderii lor s-au supus recensământului, aşa cum au făcut-o majoritatea evreilor. În mod similar, prima razie a evreilor, din mai 1941, i-a găsit complet nepregătiți. Privind în urmă la atitudinea lor de la vremea aceea, unul dintre liderii MOI, Louis Gronowski, a scris:

> „Având în vedere Holocaustul, m-am întrebat dacă atitudinea noastră de la acea vreme era corectă şi dacă nu ar fi trebuit, încă de la început, să îndemnăm populația evreiască să nu se supună ordonanțelor Vichy. Dar era inimaginabil, în acel moment, să îți închipui că mii de oameni pot trece în ilegalitate peste noapte. În plus, mintea noastră încă nu pricepea ororile cauzate de nazişti în lume”.[48]

Cine ştia oare ce înseamnă una dintre cele mai controversate chestiuni despre Holocaust? Dovezile despre exterminarea evreilor au fost filtrate până la mijlocul anului 1942. Dar ce înseamnă „cunoaşterea”? Imaginile de la Auschwitz, care ne bântuie imaginația, nu existau atunci.

Raymond Aron, care şi-a petrecut războiul la Londra, unde multe informații erau disponibile, a scris mai târziu: „Ce ştiam despre genocid?... Trebuie să mărturisesc că nu mi-l imaginam şi, pentru că nu mi-l puteam imagina, nu ştiam”[49]. În mod similar, Georges Wellers, un medic evreu care s-a aflat la Drancy timp de doi ani şi jumătate, până când a fost deportat, în 1944, a scris că nu a ştiut nici măcar atunci când a ajuns la porțile Auschwitz-ului: „Trebuia să fii nebun ca să crezi”. Copiii din Drancy au inventat numele Pitchipoi pentru destinația pe care o cunoşteau atât de puțin, dar pe care o ştiau sub numele de Auschwitz.[50]

MOI şi *Solidarité* au fost primele organizații care au început să-i avertizeze pe evrei. *Solidarité* a publicat în mai 1941 o broşură în care denunța arestările recente. A organizat comitete clandestine în lagărele Pithiviers şi Beaune-la-Rolande şi demonstrații ale soțiilor deținuților în afara porților lagărului[51]. Când, în august, Radio Moscova a transmis un apel către evreii din întreaga lume al unui poet sovietic idiş, David Bergelson, avertizând că evreii polonezi se confruntă cu exterminarea, *Solidarité* a reprodus textul în idiş şi franceză. În acest stadiu nu existau prea multe dovezi pentru a susține astfel de acuzații, însă când primul convoi de deportare a părăsit Compiègne, în martie 1942, acestea păreau mai puțin exagerate. MOI a îndemnat activiştii din lagăre să informeze soțiile deținuților că soții lor erau trimişi la moarte. Cu toate acestea, unii activişti au fost reticenți în a acționa, temându-se că acest lucru nu va reuşi decât să răspândească panică[52].

În ciuda acestor îndoieli în rândul liderilor evrei imigranți cu privire la reacția lor, primele razii din mai şi august 1941 i-au determinat deja pe mulți evrei – francezi şi străini – să îşi ia destinul în propriile mâini. Philippe Erlanger a scăpat de razia din decembrie 1941 fugind spre sud, dar prietenul său René Blum a rămas, considerând acest lucru ca fiind o dezertare. Blum a fost arestat în decembrie 1941 şi mai târziu a murit la Auschwitz[53]. Pentru majoritatea evreilor, totuşi, momentul adevărului a fost razia Vel d’Hiver din iulie 1942. Acea zi a fost descrisă foarte bine de către istorica Annie Kriegel, care la acea vreme avea 15 ani. În dimineața

de 16 iulie, atunci când a intrat pe strada Rue de Turenne din cartierul evreiesc în care locuia, ea a observat următoarea scenă:

„Am văzut un poliţist în uniformă care purta câte o valiză în fiecare mână şi plângea. Îmi amintesc clar acele lacrimi care curgeau pe o faţă severă, destul de roşiatică, pentru că aţi fi de acord că este rar să vedeţi un poliţist plângând în public. A mers pe stradă, urmat de un grup mic de copii şi bătrâni care cărau nişte pachetele... Avea loc razia... Mi-am continuat drumul când, la răscruce de drumuri,... am auzit ţipete ridicându-se spre ceruri, nu plânsete şi proteste, aşa cum auzi în mulţimi zgomotoase şi emoţionate, ci genul de ţipete pe care le auzi în sălile de naştere de la spital".

Neştiind ce să facă, s-a aşezat pe o bancă din parc şi a aşteptat: „Pe banca aceea mi-am lăsat în urmă copilăria"[54].

În acelaşi timp, evreii din Franţa şi-au pierdut colectiv inocenţa. Mii de evrei s-au ascuns, iar alţii s-au îndreptat spre Rezistenţă.

Rezistenţa evreiască

Se pot distinge trei categorii de rezistenţă evreiască: în primul rând, evreii francezi aflaţi pe cont propriu în grupurile organizate din Rezistenţă; în al doilea rând, organizaţiile evreieşti integrate în Rezistenţă; şi, în al treilea rând, organizaţiile de rezistenţă (care nu cuprindeau în mod necesar doar evrei) cu obiective specific evreieşti.[55]

Mulţi evrei francezi au jucat un rol semnificativ în mişcările de rezistenţă. Una dintre cele mai importante mişcări, *Franc-Tireur*, a fost condusă de un evreu, Jean-Pierre Lévy, iar printre ceilalţi membri ai săi se distingea Marc Bloch. Un alt rezident evreu proeminent, Daniel Mayer, a fondat clandestin Partidul Socialist. Au existat, de asemenea, mulţi evrei în Franţa liberă a lui de Gaulle. Dar niciunul dintre aceşti indivizi nu acţiona în mod specific în calitate de evreu. Mayer a pretins că este mai întâi de toate socialist, pe urmă francez şi abia în al treilea rând evreu. Un alt membru al Rezistenţei, evreu francez, Léo Hamon, a spus că pentru el aderarea la Rezistenţă a fost „alegerea deliberată a Franţei"[56].

A doua categorie – mai precis, organizațiile de rezistență evreiască – a inclus mica armată evreiască (*Armée juive*), creată de doi sioniști de origine rusă, David Knout și Abraham Polonski. Având sediul la Toulouse, au început în 1940 să organizeze tineri sioniști în grupuri de comando pentru eventuale acțiuni militare îndreptate împotriva germanilor. Recruții s-au antrenat sub un steag evreiesc și au fost supuși unei ceremonii de inițiere, depunând un jurământ ebraic. Unitățile armate au fost, de asemenea, organizate de *Éclaireurs israélites de France* (EIF) după ce aceasta a fost interzisă, în 1943. În 1944, aceste două organizații s-au unit pentru a crea Organizația de Luptă a Evreilor (OJC). Au atras aproximativ 400 de membri, iar la eliberare au luptat alături de forțele generale de rezistență, deși și-au păstrat banderolele albastre și albe.[57]

Niciun evreu nu a fost mai activ în rezistența armată decât comuniștii din *Main d'oeuvre immigrée* (MOI). După ce Partidul Comunist s-a orientat către acțiunea armată, în vara anului 1941, a înființat o ramură specializată militar-teroristă, *Franc-Tireurs et partisans* (FTP), care avea o secțiune specială pentru imigranți (FTP-MOI). Cei cincizeci până la șaizeci de membri ai secțiunii evreiești a FTP-MOI au desfășurat majoritatea operațiunilor de gherilă ale comuniștilor în Paris. Cu toate acestea, au existat multe dezbateri între istorici dacă aceasta ar trebui caracterizată ca fiind rezistență evreiască[58]. Membrii MOI au făcut parte din Rezistență în calitate de evrei sau de comuniști? Cu siguranță nu au vizat în mod specific obiective evreiești. Cea mai spectaculoasă operațiune a fost asasinarea lui Julius Ritter, în 1943, care, în calitate de reprezentant al lui Sauckel în Franța, era responsabil cu implementarea STO – o politică ce nu îi viza pe evrei. În decembrie 1943, unul dintre organizatorii comuniști evrei, Adam Rayski, a refuzat să permită orice „ierarhizare a atrocităților comise de naziști" atunci când a venit momentul să decidă dacă „să acorde prioritate problemei evreiești sau problemei deportării francezilor [STO]"[59]. Acest lucru i-a determinat pe unii istorici evrei să susțină că activitățile MOI au avut puțină relevanță pentru circumstanțele specifice evreilor. De exemplu, nu a

fost luată nicio măsură pentru a ataca trenurile cu deportați evrei.

Un argument interesant pentru a arăta modul în care MOI a servit interesele evreilor este oferit de Annie Kriegel, care s-a alăturat ea însăşi MOI, odată ce familia ei a scăpat din sud, după razia Vel d'Hiver. Mulți dintre luptătorii evrei din MOI erau extrem de tineri – adesea adolescenți – şi îşi pierduseră întreaga familie. Kriegel susține că rezistența evreiască comunistă le-a redat un sentiment de identitate acestor tineri evrei ale căror vieți fuseseră spulberate de evenimentele din 1942 şi a contribuit la propria lor supraviețuire psihologică. Ea notează:

> „Pentru a-i înțelege (pe aceşti tineri membri ai Rezistenței, comunişti şi evrei) este necesar să plecăm de la un fapt de bază: prăbuşirea brutală pentru ei a tuturor acelor sisteme de protecție, deşi uneori opresive, pe care un individ le dobândeşte din apartenența lui la o societate reglementată. Patria, numele, familia, casa, şcoala, cartierul, munca, tot ceea ce oferă o stabilitate şi o definiție a sinelui, fuseseră spulberate în neant. Se spune că revolta adolescenților îşi propune să elimine constrângerile impuse de generația bătrânilor lor. Dimpotrivă, a restabilit aceste constrângeri, adesea în numele tatălui lor plecat, determinând mulți adolescenți să ceară insistent arme... Astfel, Rezistența a oferit apartenența la un grup, un grup restrâns, dar care era bine structurat şi ierarhizat, reconstituirea unei rețele de relații interumane în care supraviețuirea fiecăruia depindea de solidaritatea tuturor celorlalți. Ciclul de sarcini lent, repetitiv, dar consecvent... intensitatea şi varietatea incredibilă a efortului material şi intelectual pe care le presupunea până şi cea mai mică operațiune au populat din nou zilele cu chipuri umane şi le-au redat o aromă şi o valoare, o existență încărcată şi de frică, şi de speranță".[60]

Chiar dacă era adevărat că rezistența evreiască comunistă plasează interesele comuniştilor înaintea soartei evreilor, era de asemenea adevărat că niciun alt grup nu a făcut mai mult pentru a disemina informații despre soarta evreilor. Cu câteva zile înainte de arestările din Vel d'Hiver, *Solidarité* a distribuit o broşură prin care îi avertiza pe evrei să se

ascundă. Doi lideri evrei comunişti au pătruns în Vel d'Hiver şi au realizat o broşură clandestină care descrie condiţiile de pe stadion. Acesta a fost unul dintre puţinele documente produse de întreaga Rezistenţă în vremea raziei din Vel d'Hiver.[61] Propaganda comunistă evreiască nu era limitată la comunitatea evreiască imigrantă sau la limba idiş. În toamna anului 1942, a fost înfiinţată Mişcarea Naţională împotriva Rasismului (MNCR), pentru a dezvolta solidaritatea între evrei şi neevrei. Aceasta a fost efectiv o organizaţie de front comunist, dar în octombrie 1942, ziarul său în limba franceză, *J'Accuse,* a publicat ştirea că evreii erau gazaţi[62].

Informarea evreilor cu privire la pericolul cu care se confruntau a reprezentat un pas pentru salvarea lor. Următorul pas a fost organizarea unui ajutor care să depăşească legalitatea UGIF. Acest lucru ne aduce la a treia categorie de rezistenţă evreiască: salvarea evreilor de la deportare. Deşi acest lucru nu presupunea lupta împotriva germanilor, termenul „rezistenţă" pare adecvat, deoarece scopul a fost acela de a contracara un obiectiv fundamental nazist. Salvarea evreilor, deşi o activitate clandestină, a fost întreprinsă în primul rând de către organizaţii care se bucuraseră iniţial de o existenţă legală şi s-au trezit în ilegalitate. La Paris, Comitetul Amelot a continuat să ofere ajutor şi îngrijiri medicale, dar a început, de asemenea, să producă hârtii false şi să trimită pe furiş copii de-a lungul liniei de demarcaţie. Până în toamna anului 1943, liderii săi au fost arestaţi, iar existenţa sa legală a încetat în totalitate. MNCR comunist a organizat, de asemenea, reţele pentru salvarea copiilor evrei şi, spre deosebire de Comitetul Amelot, a fost pregătit să lucreze în afara comunităţilor de imigranţi. Dar salvarea nu a fost niciodată un obiectiv primordial al rezistenţei evreieşti comuniste.[63]

În sud, un rol major l-a avut Organizaţia de Ajutorare a Copiilor (OSE), fondată în 1912, după pogromurile ruseşti. În 1940 şi 1941, a depus eforturi pentru îmbunătăţirea condiţiilor copiilor din lagărele de concentrare. Până la sfârşitul anului 1942, s-a angajat în activităţi clandestine pentru a salva copii evrei: strecurându-i peste graniţe, falsificând hârtii sau amenajând ascunzători. O reţea de

evadare condusă din Lyon de un inginer evreu, Georges Garel, şi care funcţiona sub acoperirea legală a OSE, a reuşit să ascundă aproximativ 1.600 de copii. O altă reţea, condusă din Nisa de un evreu sirian, Moussa Abadi, a împrăştiat aproximativ 500 de copii în orfelinate, mânăstiri şi şcoli. OSE avea, de asemenea, propriile sale centre legale pentru copii, dar, pe măsură ce arestările germane au devenit mai arbitrare, a început să le închidă şi să disperseze copiii. În mod tragic, la centrul OSE de la Izieu, germanii au sosit chiar înainte ca micuţii să fie mutaţi. Cu toate acestea, în general, OSE a salvat între 7.500 şi 9.000 de copii.[64]

Eforturile de salvare nu ar fi reuşit fără complicitatea neevreilor: mulţi copii erau îngrijiţi de familii neevreieşti sau ascunşi în instituţii religioase. Aşa cum a spus Garel: „În fiecare departament sau dioceză exista o instituţie de caritate sau instituţie religioasă sau laică, publică sau privată, care se implica în protejarea copiilor noştri". Pe scurt, soarta evreilor din Franţa nu poate fi înţeleasă fără a examina reacţia populaţiei în general.

Societatea franceză şi evreii între 1940 şi 1942: indiferenţă şi ostilitate

În primii doi ani de ocupaţie, sentimentul predominant faţă de evrei a variat de la indiferenţă la ostilitate. Primul Statut evreiesc nu a trezit interes. Oamenii aveau preocupări mai presante în minte. Doar paisprezece dintre cei patruzeci şi doi de prefecţi din zona neocupată au raportat vreun fel de reacţie, nefavorabilă doar în patru cazuri.[65] O excepţie de la această indiferenţă generală a fost un lider protestant pastorul Marc Boegner, care i-a scris o scrisoare mult mediatizată Marelui Rabin, la 26 martie 1941, protestând la adresa Statutului. Dar a acceptat că există o „problemă" în ceea ce priveşte imigranţii evrei recenţi, la care liderii catolici nu au comentat nimic[66].

Indiferenţa faţă de soarta evreilor nu a fost acelaşi lucru cu lipsa de implicare în această chestiune. Aplicarea ambelor Statute a atras oamenii în complicitate cu antisemitismul.

Organizațiile profesionale ale medicilor, stomatologilor, avocaților şi arhitecților au fost cele care au impus condiții antisemite în profesiile lor, universitățile au fost cele care au exclus profesorii evrei, comitetele de organizare au fost cele care au ajutat la administrarea arianizării, iar cei care au organizat recensămintele au fost prefecții. Faptul că Statutele s-au bazat pe cooperarea unor persoane care nu erau neapărat antisemite în mod virulent face ca participarea lor să fie cu atât mai însemnată – la fel ca în cadrul guvernului, antisemitul dar ineficientul Bonnard le-a făcut probabil un rău mai puțin activ evreilor decât respectatul său predecesor Carcopino, care a aplicat Statutul la sistemul de învățământ şi chiar a propus ideea (niciodată pusă în aplicare) a unui număr limitat de studenți evrei[67].

Statutele evreieşti au fost aplicate cu puține scrupule vizibile. Până în martie 1942, aproximativ 3.400 de funcționari publici au fost concediați în Franța metropolitană şi alți 2.500 în Algeria. Exista puțină opoziție în universități, deşi doisprezece dintre rectorii universităților fuseseră puşi în funcție în timpul Frontului Popular. Maşinăria administrativă a funcționat cu o eficiență implacabilă: doi jurişti care predau în Brazilia şi Indochina au primit notificarea demiterii lor la 19 decembrie 1940, exact în aceeaşi zi cu colegii lor din Franța. Singurul academician care a refuzat, în noiembrie 1940, să aplice legea a fost Gustave Monod, un academician de rang înalt de la Universitatea din Paris şi membru al unei distinse dinastii protestante. Monod a fost concediat şi s-a întors să predea într-un *lycee*[68]. Uneori, „ultimul curs" reprezenta prilejul unor scene dramatice. Dar nu au existat proteste organizate de studenți, precum cele care au avut loc în Olanda sau Belgia. Diferența era că, în Franța, măsurile de excludere fuseseră impuse de guvernul francez, nu de germani. Potrivit unui sondaj efectuat în zona de sud de către Comisariatul evreiesc în 1943, studenții se numărau printre categoriile sociale cele mai ostile evreilor[69].

Au existat puține probleme în aplicarea normelor şi a condițiilor de angajare în diferite profesii, deşi este dificil de generalizat. La Marsilia, Ordinul medicilor a dovedit mult zel

în implementarea acestora. Până în mai 1943, nouăzeci şi cinci de medici evrei din *departement* îşi pierduseră dreptul de a practica medicina. Dar acest lucru nu a împiedicat Ordinul să reclame Comisariatului în iulie 1942 că evreii din şcolile de medicină se bucurau de un avantaj nedrept, deoarece nu îşi pierdeau timpul de studiu în *Chantiers*.[70] În profesia medicală, teama față de concurența străină fusese intensă în anii 1930, dar normele de la Vichy îi priveau şi pe evreii francezi. La Paris, totuşi, Ordinul medicilor a sfidat legea, permițând unui număr de 203 medici evrei să îşi practice meseria, în loc de 108, cât se stabilise.[71] La Marsilia, doar arhitecții au întârziat aplicarea normelor la profesia lor, nu este clar din ce motiv.[72]

Avocații, care au aplicat normele cu la fel de mare uşurință ca şi alte profesii, au fost atraşi într-o complicitate şi mai mare cu legislația antisemită.[73] Noțiunea de „rasă" cuprinsă în Statutele evreieşti era fără precedent în jurisprudența franceză, iar definițiile evreității erau deschise interpretării. Avocații au avut ceva nou de studiat, astfel dezvoltându-se o ramură complet nouă a dreptului. O problemă care se ridica a fost dacă statului îi revenea responsabilitatea de a demonstra evreitatea sau individului de a demonstra contrariul. Avocaților care apărau clienții evrei nu li se putea reproşa că au intrat în aceste dezbateri, dar cum rămâne cu juriştii care au scris comentarii erudite în privința Statutelor? În 1941, Maurice Duverger, care mai târziu a devenit un politolog celebru şi simpatizant de stânga, a fost un tânăr jurist care şi-a făcut un nume atunci când a publicat un comentariu cu privire la implicațiile juridice ale Statutelor evreieşti. Frazeologia sa pare să fi adoptat ipotezele autorilor legii – „Dacă adoptă cineva criteriul religios, trebuie să ne temem că cei mai mulți evrei vor susține că s-au convertit" –, dar, chiar dacă ar fi să acceptăm apărarea ulterioară a lui Duverger, comentariile tehnice nu implicau aprobarea. O astfel de neutralitate profesională a ajutat la „normalizarea" a ceva ce nu avea precedent în Franța. Detaşarea aceasta a fost mai perfidă decât un antisemitism fățiş[74].

Cazul lui Duverger a devenit celebru atunci când articolul său a fost scos la lumină în scopuri polemice, în anii 1960 –

ducând la două dosare de calomnie, pe care le-a câştigat –, dar articolul său în sine nu era nimic extraordinar. Niciun comentariu asupra Statutelor evreieşti din presa juridică specializată nu a exprimat vreo rezervă. Cu toate acestea, disidența nu era imposibilă în Franța Regimului Vichy. Jacques Charpentier, şeful Consiliului Baroului din Paris, l-a criticat pe Pétain în momentul desfăşurării procesului Riom pentru că a abuzat de puterea sa prin pronunțarea verdictului în avans. Cu toate acestea, despre legislația evreiască Charpentier nu a spus nimic, probabil pentru că a crezut că, aşa cum s-a exprimat fără prea mare jenă în memoriile sale postbelice, „a existat întotdeauna o problemă evreiască" la Baroul din Paris[75]. Consiliul de stat, ultima curte de apel din Franța în litigiile dintre stat şi persoane, s-a adaptat de asemenea remarcabil de uşor legislației atât de contrare tradiției republicane. Când a venit momentul pentru a decide clemențele de la Statute, Consiliul (după ce s-a lepădat de propriii membri evrei) a tins spre severitate.[76] Indiferent dacă atitudinea profesiei de avocat a fost un exemplu al capcanelor unui pozitivism juridic strict sau dacă ipotezele predominante antisemite au făcut comunitatea juridică prea receptivă la noile legi, este limpede că în profesiile juridice din Franța legile au fost aplicate fără scrupule.

A fost acest amestec de indiferență față de soarta evreilor şi complicitate la persecuția lor suficient pentru a caracteriza atitudinea populației franceze ca fiind una activ antisemită? Nu, în opinia CGQJ, care a monitorizat opinia publică şi a deplâns frecvent lipsa antisemitismului, deşi standardele sale în materie erau unele exigente.[77] Conferințele lui Labroue la Sorbona au fost un dezastru: la prima, descriind caracteristicile rasiale evreieşti, a fost huiduit, iar la următoarele nu a participat aproape nimeni[78]. Expoziția despre evrei şi Franța a fost vizitată de peste 350.000 de oameni. A fost mult sau puțin? Cu siguranță a fost un public mai puțin numeros decât la alte expoziții organizate de germani, dar poate că acest lucru s-a întâmplat pentru că a avut loc mai târziu decât celelalte.[79] Filmul antisemit german *Jud Süss* a avut un succes uriaş în rândul publicului. A

provocat demonstrații la Lyon şi Bourg-en-Bresse în 1941, dar (pentru a arăta cât de greu este de generalizat) a fost aplaudat la Marsilia un an mai târziu[80].

Reacțiile populației față de evrei au fost mai puțin prietenoase în Zona Liberă, unde legislația antisemită avea aprobarea Regimului de la Vichy, decât în Zona Ocupată. În sud, exodul a crescut numărul evreilor din unele localități (în special pe Coasta de Azur) sau i-a adus pe evrei în localități unde aproape niciunul nu locuise înainte (în special unele comunități rurale din sud-vest). La Nisa, unde SOL şi PPF erau puternice, incidentele antisemite erau frecvente. În Zona Ocupată, care însemna în esență Parisul, unde erau concentrați toți, cu excepția a aproximativ 20.000 de evrei, populația evreiască era chiar mai mică decât înainte, iar măsurile antisemite erau direct asociate cu germanii. Jurnalistul evreu Jacques Biélinky, care a ținut un jurnal atent al reacțiilor oamenilor, a întâlnit puține semne de antisemitism. El a observat că atunci când magazinele deținute de evrei au fost obligate să afişeze un simbol special, multe dintre acestea au raportat o creştere a clienților neevrei care îşi arătau solidaritatea. El a menționat că vânzătorii ziarului *Au pilori* au avut parte de abuzuri frecvente din partea trecătorilor.[81] Un observator evreu a comentat în acel moment despre Zona Liberă: „Aici încă ne mai putem deplasa în voie şi nu ne temem de a fi arestați în orice moment. Dar, în ceea ce priveşte atitudinea francezilor, în Franța ocupată sentimentul de confort este mai mare”[82].

Nici Rezistența şi nici francezii liberi nu au manifestat la început prea multă îngrijorare pentru evrei. Niciun discurs al lui de Gaulle nu a menționat în mod specific evreii, deşi el a trimis mesaje Congresului Evreiesc Mondial (noiembrie 1940) şi Congresului Evreiesc American (august 1941) prin care condamna măsurile antisemite. Unul dintre adepții lui de Gaulle, René Cassin, a condamnat legislația antisemită la BBC, la 12 aprilie 1941, dar el s-a adresat în mod special evreilor francezi. Un alt membru francez liber, Pierre Tissier, scria în 1942, într-o carte publicată la Londra: „Problema evreiască există în Franța... [evreul] în loc să se ataşeze de teritoriul în care trăieşte, îşi menține legăturile

internaționale”.[83] Când Jean Moulin a ajuns la Londra, în octombrie 1941, raportul său despre Franța nu menționa nimic despre persecuția antisemită, deşi nota alte aspecte ale represiunii de la Vichy. Cu câteva excepții, această indiferență a reflectat atitudinea Rezistenței din Franța până cel puțin în a doua jumătate a anului 1941.

Discreția Rezistenței cu privire la antisemitism trebuie interpretată cu atenție. Uneori a însemnat indiferență față de evrei, chiar simpatie față de politica de la Vichy, dar trebuie amintit că au existat mulți evrei care făceau parte din Rezistență. În cazul lor, tăcerea a avut alte cauze. Pentru ca evreii francezi să-şi conecteze opoziția față de Vichy cu evreitatea lor, ar fi trebuit să rişte să recunoască argumentul Vichy că nu erau cetățeni francezi ca oricare alții. Aflând despre Statutul evreiesc, Roger Stéphane s-a simțit „umilit” în fața ideii că „de astăzi voi fi suspectat că mă opun Regimului Vichy doar pentru că sunt evreu”. Când, în 1944, Pierre Mendès France, care administra finanțele francezilor liberi, a fost rugat să furnizeze fonduri pentru câțiva copii evrei care fuseseră salvați din Franța, el a acceptat. Dar, fiind el însuşi evreu francez, a precizat de asemenea: „Sunt copii francezi care trebuie salvați şi nu cunosc să existe vreo categorie specială numită evrei francezi”[84].

Rezistența a devenit mai critică în ceea ce priveşte antisemitismul Vichy în a doua jumătate a anului 1941, dar acest lucru nu a fost valabil şi în rândul opiniei publice. Dimpotrivă, în unele zone, resentimentele față de evrei au sporit în prima jumătate a anului 1942. Pe măsură ce penuria de alimente s-a agravat, evreii au fost acuzați de a fi speculanți la bursa neagră. Aceste sentimente au fost mai puternice pe Coasta de Azur şi în mediul rural din sud-vestul țării – Dordogne, Limousin –, unde refugiații evrei atrăgeau oprobriul destinat tuturor nepoftiților, în vremuri de cumpănă[85].

Societatea franceză şi evreii în 1942-1944: solidaritate şi salvare

Evenimentele din vara anului 1942 au transformat reacţiile franceze faţă de situaţia evreilor. Deja în iunie 1942, autorităţile au remarcat reacţia adversă a populaţiei pariziene la impunerea stelei galbene. Majoritatea persoanelor se prefăceau că nu observă steaua, o reacţie apreciată de evrei, care se temeau să fie obiectul unei curiozităţi ostentative. Poate că ceea ce unii evrei, dornici de a primi garanţii, au interpretat drept simpatie a fost cu adevărat indiferenţă, dar au existat şi manifestări deschise ale solidarităţii. Unii oameni chiar au afişat stele din simpatie şi au fost pedepsiţi, fiind trimişi la Drancy.[86] Biélinky a fost martor la mai multe exemple de simpatie activă decât de ostilitate. De două ori a observat cum negustorii îi selectau pe evrei la cozile pentru alimente, pentru a-i servi mai întâi. La 8 iunie 1942 a scris:

> „Prima zi în care port steaua... Pe stradă nimeni nu acordă atenţie accesoriului meu, nici la tutungerie sau la chioşcul de ziare. Un vecin pe care îl întâlnesc... mă salută cu toată amabilitatea, la fel ca întotdeauna... La coadă la lapte, toţi cunoscuţii mei mă salută amabil şi discutăm ca de obicei. Nicio privire ostilă... O soţie a unui prieten al meu a mers la magazinul de brânzeturi unde se distribuia brânză albă pentru fiecare persoană. Pentru a-şi arăta simpatia, negustorul i-a oferit două brânzeturi. Fiica lui Lobermann era foarte speriată că ar putea să-şi piardă prietenii catolici. De fapt, toţi au venit la ea acasă pentru a-şi arăta simpatia şi apoi au vrut să iasă cu ea, purtând cu toţii steaua".

Guéhenno, care nu avea nicio îngăduinţă pentru comportamentul compatrioţilor săi, a remarcat, de asemenea, că steaua i-a determinat pe oameni să îşi arate simpatia faţă de evrei.[87] Trebuie menţionat, totuşi, că reacţii asemănătoare au fost înregistrate de scriitorul evreu Victor Klemperer la impunerea stelei la Berlin, în septembrie 1941.[88]

Adevăratul punct de cotitură în opinia publică franceză a venit odată cu arestările din vara anului 1942.[89] La Paris, în iulie, şi apoi în sud, în august, oamenii au fost şocaţi de scenele înfiorătoare ale copiilor care urlau, fiind arestaţi împreună cu părinţii lor sau separaţi de ei cu forţa.

Rapoartele tuturor prefecților din vara anului 1942 menționau reacțiile cele mai frecvente la arestările evreilor. Aproape în toate cazurile se raporta indignarea. O femeie din micul oraş Saint-Girons din Ariège i-a scris mareşalului: „Franța a renunțat la propria onoare aplicându-le un tratament atât de crud celor care credeau că vor găsi azil în țara noastră. Ne este ruşine să fim francezi, să fim creştini... iar veneraţia care vă înconjoară persoana a fost zdruncinată, dacă nu într-adevăr distrusă”[90]. Cu siguranță, nu toată lumea a manifestat o simpatie deschisă față de evrei – în timpul raziilor, au existau portari care întindeau o mână sau erau indiferenți, polițişti empatici sau brutali –, dar pentru prima dată problema a atras atenția tuturor.

Duminică, 23 august 1942, arhiepiscopul de Toulouse, cardinalul Saliège, a rupt în sfârşit tăcerea Bisericii Catolice. În catedrală, a citit o scrisoare pastorală care condamna fără echivoc arestările şi le-a reamintit ascultătorilor că evreii erau „frații noştri”. Acest mesaj a fost citit în fiecare biserică din diocеză, în ciuda faptului că a fost interzisă de către prefect. Exemplul lui Saliège a fost urmat de alți patru prelați: episcopul Théas de Montauban, arhiepiscopul Gerlier de Lyon, episcopii Delay de Marsilia şi Moussaron de Albi. Ultimii trei au fost mai reținuți în condamnarea arestărilor – Gerlier a recunoscut că există o „problemă de rezolvat” –, dar acest lucru a contat mai puțin decât impactul cumulativ al mesajelor. Cinci episcopi şi arhiepiscopi din treizeci şi cinci (în zona de sud) nu a fost un număr mare, dar mesajele lor s-au bucurat de o largă mediatizare. Presa Rezistenței, care până atunci fusese atât de discretă în chestiunea evreiască, s-a alăturat corului acuzării.[91]

Până la sfârşitul anului, totuşi, indignarea se stinsese. După ce Gerlier şi Pétain s-au întâlnit, în octombrie, Biserica şi Vichy păreau să se fi împăcat. De asemenea, publicul părea să-şi piardă interesul față de evrei, poate pentru că, deşi deportările au continuat pe tot parcursul anului 1943, nu au existat mai multe razii masive de amploarea celor din 1942. Introducerea STO a îndepărtat atenția şi de la evrei, iar în 1943, termenul de *déporté* descria recruți pentru muncă, şi nu evrei. Pentru unii oameni, într-adevăr, evreii păreau

acum privilegiați, deoarece nu erau eligibili pentru a fi trimiși la muncă.[92] Dar ceva s-a schimbat irevocabil în vara anului 1942. Protestele deschise poate că nu au durat, dar au făcut loc unei solidarități active și dezvoltării unei infrastructuri pentru a ajuta evreii.

Primele eforturi de salvare au fost spontane și improvizate. În timpul raziei din regiunea Lyon din august 1942, copiii evrei au fost staționați într-o baracă dezafectată la Vénisseux, în afara Lyonului. Profitând de confuzia creată de incertitudinea dacă aceștia vor fi deportați sau nu, reprezentanții OSE au reușit să scoată aproximativ 100 dintre ei. *Amitié chrétienne*, o organizație condusă de doi preoți catolici, Pierre Chaillet și abatele Alexandre Glasberg, a ajutat la plasarea copiilor în siguranță, dispersându-i în case religioase și printre familiile catolice. Când prefectul a aflat ce s-a întâmplat, a solicitat înapoierea copiilor. Chaillet a refuzat și a fost susținut de superiorul său, arhiepiscopul Gerlier.

Acesta a fost începutul unor legături ușor formale între organizațiile evreiești de salvare și catolicii solidari. *Amitié chrétienne*, care fusese fondată pentru a ajuta refugiații străini, a înființat o operațiune clandestină pentru a ajuta evreii. Activitățile sale s-au încheiat în primăvara anului 1943, când Gestapo a atacat birourile acesteia, iar Chaillet s-a ascuns. Rețeaua de salvare evreiască înființată de Georges Garel, el însuși implicat în operațiunea de salvare de la Vénisseux, a debutat după ce acesta l-a vizitat pe arhiepiscopul Saliège de Toulouse. Saliège l-a pus pe în legătură cu instituțiile religioase din dioceza sa, unde copiii evrei puteau fi ascunși. Rețeaua lui Moussa Abadi din Nisa a fost asistată de episcopul Paul Rémond, care i-a oferit lui Abadi o acoperire, numindu-l „inspector al educației independente”, și i-a oferit o cameră în episcopie de unde să opereze. Călugărițele din ordinul Notre-Dame-de-Sion din Paris au adăpostit copii și au plasat aproximativ 450 dintre ei în familii neevreiești din regiune. La Lyon, călugărițele aceluiași ordin s-au specializat în falsificarea actelor de identitate. Părintele Pierre Marie-Benoît, un călugăr capucin stabilit în Marsilia, a intervenit în fața autorităților italiene

pentru a transfera aproximativ 30.000 de evrei în zona de ocupație italiană, după noiembrie 1942. El a fost, de asemenea, responsabil pentru ajutorarea a 4.000 de evrei care au fugit în Elveția.[93]

Chiar mai important a fost ajutorul oferit de protestanți. Acesta a fost inițiat de *Comité inter-mouvement auprès des évacués* (CIMADE), o organizație protestantă fondată în 1939 cu scopul de a ajuta refugiații. Continuându-şi activitatea în rândul deținuților din lagăre, după 1940, a contactat pastori solidari dispuşi să le ofere refugiu copiilor în comunitățile lor. Multe dintre acestea se aflau în Cévennes, o zonă montană din Languedoc, cu o populație protestantă numeroasă. Protestanții din această zonă i-au privit pe evreii persecutați în lumina propriei lor istorii de rezistență la persecuție din partea statului catolic francez de-a lungul secolelor. În numeroase mici comunități Cévennes s-au refugiat sute de evrei, bazându-se pe sprijinul şi complicitatea a aproape întregii populații. În satul Saint-Germain-de-Calberte, de exemplu, opt familii evreieşti – inclusiv greci, ruşi, maghiari şi polonezi – erau ascunse în hotel, alți cinci evrei au fost ascunşi de profesorul local, iar când o familie neevreiască din hotel a scris o scrisoare de denunț, aceasta a fost interceptată la oficiul poştal al satului[94]. Nicio altă comunitate nu a contribuit la salvarea atâtor evrei aşa cum a făcut-o izolatul sat protestant Le Chambon-sur-Lignon (Haute-Loire). Sub conducerea pastorului lor, André Trocmé, cei 3.000 de săteni au ascuns în jur de 5.000 de evrei în timpul ocupației, unii pentru câteva zile, alții pentru câteva luni sau chiar ani. La sosirea poliției, copiii au fost împrăştiați în pădurile locale din zonă. Trocmé a fost arestat în februarie 1943 şi eliberat o lună mai târziu. Apoi s-a ascuns, iar soția sa, Magda, şi-a continuat misiunea de salvare.[95]

Totuşi, un număr mare de evrei au fost salvați nu de rețelele organizate în acest scop, ci de acțiunile spontane ale unor indivizi din toate categoriile sociale: Auguste Boyer, gardianul din lagărele Les Milles de lângă Marsilia, care a ajutat mai mulți deținuți să scape, în 1942, înainte de a fi el însuşi arestat şi torturat, Jean Chaigneau, prefectul Alpes-Maritimes, care a distrus listele cu evrei de la prefectură,

Camille Matthieu, un paznic de la Drancy, care a ajutat la evadarea lui Simon Fuks,un croitor din Paris, şi apoi i-a ascuns întreaga familie, pentru tot restul ocupației, în casa mamei sale dintr-un sat din Aude.[96]

Mulți copii evrei şi-au datorat viața eforturilor acestor oameni. Pavel-Saul Friedländer, astăzi istoric la Tel Aviv, avea 9 ani în 1940, când familia sa, care fugise în anul precedent de la Praga la Paris, s-a stabilit în micul oraş Neris-les-Bains din Allier. S-a împrietenit cu un bibliotecar local care l-a plasat, cu acordul părinților săi, într-un internat catolic din Montluçon. Părinții lui Friedländer au fost deportați la Auschwitz la 4 noiembrie 1942 şi nu aveau să se mai întoarcă niciodată.[97]

Pierre Vidal-Naquet, astăzi istoric al clasicismului la Paris, avea 10 ani când familia sa a ajuns la Marsilia, în 1940. Vidal-Naquet era o distinsă familie evreiască franceză, republicană şi acerb patriotică. Tatăl său era un avocat împiedicat să-şi practice meseria, conform legislației evreieşti a Regimului Vichy. La 15 mai 1944, Gestapo a sosit să îi aresteze pe el şi pe soția sa. Pierre nu se afla acasă, iar unul dintre profesorii săi de şcoală a organizat un grup de colegi pentru a-l găsi pe băiat şi a-l împiedica să se întoarcă acolo. Datorită acestei intervenții, Pierre a fost salvat, împreună cu cei doi frați şi sora lui. Părinții lui au pierit la Auschwitz. Pentru restul perioadei ocupației, copiii au fost crescuți de o bătrână doamnă protestantă în satul Sainte-Agrève (Ardèche), la aproximativ 18 kilometri de Chambon, iar mai târziu în satul Dieulefit (Drôme). Acestea erau două sate Cévennes cu mari comunități protestante.[98]

Stanley Hoffmann, astăzi politolog la Harvard, avea 12 ani în 1940. Născut la Viena şi practic cetățean austriac, fusese crescut în Franța. Deşi a fost botezat protestant, el era evreu, conform legilor Vichy. El şi mama lui şi-au petrecut perioada ocupației la Nisa, dar unchiul său, care rămăsese la Paris, a fost deportat în Germania în 1943. La Nisa, Hoffmann a avut parte de oarecare atitudini antisemite din partea colegilor săi de şcoală, dar şi de bunăvoință, din partea unora dintre profesorii săi. Când germanii au ajuns la Nisa, în septembrie 1943, el şi mama sa se antrenau pentru a scăpa de pe

balconul apartamentului lor pe acoperiş, în cazul în care aceştia ar fi bătut la uşa lor. După trei luni, tensiunea a devenit prea greu de suportat. Profesorul de istorie al băiatului le-a procurat acte false de identitate, iar ei au petrecut restul ocupației în micul centru balnear din Lamalou-les-Bains, în Languedoc. În cele din urmă, amintirile lui Hoffmann despre propria experiență au fost pozitive: „Nu ar trebui să ne aşteptăm ca o națiune să fie formată doar din eroi, dar am putea pretinde măcar decență, iar decența a învins”.[99] Când filmul *The Sorrow and the Pity* a apărut, în 1971, Hoffmann s-a simțit incapabil de a-şi accepta pe deplin viziunea sumbră a Franței aflate sub ocupație. În articolul său despre film, el a scris:

> „Îmi amintesc că profesorul... care m-a învățat istoria franceză mi-a dat speranță în cele mai grele zile, mi-a şters lacrimile atunci când cel mai bun prieten al meu a fost deportat împreună cu mama sa şi ne-a oferit documente false mamei şi mie, ca să putem evada dintr-un oraş infestat de Gestapo, în care complicitatea prietenilor şi a vecinilor nu mai era o garanție a siguranței. Acest om şterge toate momentele rele, umilințele şi terorile. El şi soția sa nu erau eroi ai Rezistenței, dar dacă există un tipar al francezului obişnuit, atunci tocmai acest bărbat este acel model”.[100]

În cele din urmă, nu există un singur motiv pentru care în Franța au supraviețuit războiului un număr mai mare de evrei decât în mare parte din restul Europei occidentale.[101] În toată Europa nazistă, soarta evreilor depindea de o varietate de factori: prezența unui guvern independent capabil să se interpună între evrei şi germani, disponibilitatea unui astfel de guvern de a face acest lucru, numărul trupelor germane de ocupație, calendarul politicilor germane antievreieşti, reacțiile opiniei publice şi ale organizațiilor care au exprimat-o, eficiența rețelelor de salvare, geografia şi topografia țării, mărimea şi răspândirea populației evreieşti.

Niciunul dintre aceşti factori nu a fost decisiv în sine şi ceea ce contează a fost modul în care s-au întrepătruns. Olanda şi Belgia sunt țări mici şi foarte urbanizate, însă doar un sfert dintre evrei au supraviețuit în Olanda, spre deosebire de

aproape două treimi, în Belgia. Olanda a asistat la proteste publice semnificative împotriva antisemitismului în toamna anului 1940 şi din nou în februarie 1941, dar reţelele de salvare olandeze au fost mai puţin eficiente decât cele din Belgia. S-ar putea să fi fost însemnat, de asemenea, faptul că partidul nazist a avut mai multă influenţă în Olanda, condusă de un Reichskommissar, decât în Belgia, unde la conducere se afla armata.[102] Când a fost clar ce soartă îi aştepta pe evreii olandezi, cei mai mulţi dintre ei fuseseră concentraţi în trei cartiere-ghetou din Amsterdam. Geografia – apropierea de Suedia – poate că i-a salvat pe evreii din Danemarca, dar nu a fost suficientă pentru a-i ajuta pe cei din Norvegia, dintre care majoritatea au pierit. Salvarea cu succes a evreilor danezi s-a datorat unei îmbinări de factori: obstrucţia guvernului, solidaritatea societăţii civile, eficacitatea reţelelor de salvare şi faptul că germanii, reticenţi în a antagoniza guvernul danez, nu au luat măsuri împotriva evreilor până în vara anului 1943.

Câţi dintre aceşti factori au funcţionat în Franţa? În primul rând, existenţa Regimului de la Vichy a fost în vreun fel benefică evreilor? Annie Kriegel, în ciuda implicării sale din timpul războiului în Rezistenţa Comunistă Evreiască, a ajuns ulterior să creadă că fără existenţa unui guvern francez independent ar fi pierit şi mai mulţi evrei, la fel ca în Olanda şi Belgia, unde nu existau guverne independente. Chiar dacă s-ar accepta acest argument – şi este adevărat că, în foarte puţine ocazii, Vichy a spus „nu" germanilor, refuzând să impună steaua în zona neocupată, în iunie 1942, sau să denaturalizeze mai mulţi evrei, în august 1943 –, întrebarea nu ar trebui să fie câţi evrei au fost salvaţi de existenţa Regimului Vichy, ci câţi ar fi putut salva regimul dacă ar fi existat voinţă. Însă, de fapt, argumentul lui Kriegel nu este unul convingător. Cel mai sigur loc pentru evreii din Franţa nu era aşa-numita zonă liberă, ci a fost zona de ocupaţie italiană (atâta vreme cât a durat). Adevărul este că, fără cooperarea Vichy, ar fi fost imposibil ca germanii să aresteze atât de mulţi evrei. Acest lucru este clar dacă se compară rezultatele operaţiunii Vel d'Hiver din iulie 1942 cu cele ale operaţiunii Brunner de la Nisa, un an mai târziu.

Eşecul germanilor de a captura la Nisa atât de mulți evrei cât îşi propuseseră poate fi atribuit şi datei târzii a operațiunii. În 1942, operațiunea Vel d'Hiver fusese o lovitură neaşteptată, în schimb, în 1943, evreii ştiau la ce să se aştepte şi au fost create rețelele de salvare. Michael Marrus şi Robert Paxton, însă, nu sunt convinşi de importanța acestor factori. Ei susțin că, în ultima analiză, rata de supraviețuire a evreilor depindea de „gradul în care naziştii erau dispuşi şi capabili să se conformeze sarcinii lor".[103] Dar în niciunul dintre cazuri această disponibilitate şi abilitatea nu au fost variabile independente. Acestea erau în funcție de alți factori, precum reacțiile societății civile şi atitudinile guvernelor cu care au avut de-a face. Pe de altă parte, este adevărat că, odată ce naziştii din Franța şi-au îndeplinit sarcina ucigaşă fără niciun fel de reținere, aşa cum a fost cazul în 1944, a existat o creştere a numărului arestărilor, în ciuda faptului că poliția franceză aproape că a încetat să mai coopereze şi că au existat rețele de salvare.

În orice caz, rețelele de salvare au avut un rol crucial în explicarea supraviețuirii multor mii de evrei, în special a copiilor. Cum de aceste eforturi s-au bucurat de atât de mult succes? Fără îndoială, geografia a fost importantă: Franța era o țară mare şi muntoasă, împărțind granițe cu două țări nonbeligerante, Spania şi Elveția Este posibil ca aproximativ 44.000 de evrei să fi scăpat traversând aceste două frontiere, 24.000 în mod legitim şi 20.000 în mod ilegal.[104] Cronologia a fost de asemenea importantă: existența refugiului italian până în septembrie 1943 le-a câştigat evreilor timp prețios. Dar, în cele din urmă, eficacitatea organizațiilor de salvare a necesitat solidaritatea populației franceze, pasivă sau activă, formală sau informală. Vreme de 150 de ani, evreii din Franța aşteptaseră protecție din partea statului, atunci când era necesar, de izbucnirile antisemite ale societății civile, însă în timpul ocupației societatea civilă a fost cea care a contribuit la protejarea evreilor de stat.

Experiența evreilor sub guvernul Vichy oferă lecții cuprinzătoare pentru istoria Franței Ocupate. Aceasta dezvăluie măsura în care Vichy, ca oricare alt stat autoritar, s-a bazat pe consimțământul şi aprobarea populației sale

pentru a deveni eficient. Antisemitismul Vichy din 1940-1941 a fost aspectul Revoluției Naționale care pare să fi stârnit cea mai mică opoziție, iar complicitatea societății civile a facilitat considerabil implementarea politicii respective. Odată ce consensul antisemit a fost spulberat, în 1942, eficacitatea antisemitismului de stat a fost subminată de „rezistența" societății civile. Salvarea vieților evreilor poate fi categorisită cu siguranță ca o formă de „rezistență", deşi a fost diferită de formele cele mai cunoscute ale rezistenței, precum sabotajul, plantarea de bombe sau producerea de materiale de propagandă. A fost o rezistență care s-a bazat pe complicitatea populației în ansamblu. Oricât de mult a încercat Vichy să excludă evreii din Franța, eficacitatea rezistenței evreieşti a fost intim legată de reacțiile societății civile. Acelaşi lucru, aşa cum vom observa, avea să fie valabil şi pentru Rezistență în ansamblul ei.

Partea a IV-a

Rezistența

Introducere la partea a IV-a

Când Jean Moulin a sosit la Londra, în octombrie 1941, cu raportul său despre situația din Franța, el a folosit diferiți termeni pentru a caracteriza mişcările de opoziție împotriva ocupației: „patrioți francezi", oameni „care împărtăşeau anglofilia", „mişcări anglofile", un „val de revoltă şi indignare populară", „gaullişti". Odată s-a referit şi la „mişcările rezistenței franceze", dar niciodată la „membri rezistenței" şi nici la „Rezistență".[1] Incertitudinea lui Moulin cu privire la terminologie demonstrează noutatea a ceea ce avea să fie numită „Rezistența". Cuvântul în sine nu avea o rezonanță istorică specială. Crearea „Rezistenței" presupunea crearea ideii de rezistență. În secolul al XIX-lea, „partidul rezistenței" îi descria pe orléanişti conservatori care s-au opus Monarhiei din Iulie.[2] Au existat „opozanți" la ocupația germană din

nordul Franței şi Belgiei în Primul Război Mondial, dar nu a existat „rezistență". Un grup de rezistență timpurie din 1940 a abordat cuvântul „Rezistență" pentru asocierile sale cu lupta hughenoților împotriva monarhiei franceze.[3]

Cu siguranță, cuvântul „rezistență" a fost utilizat încă de la începutul ocupației, dar semnificațiile ataşate acestuia nu erau precise. În primul său discurs de la Londra din 18 iunie 1940, de Gaulle a declarat: „Flacăra rezistenței franceze nu trebuie stinsă şi nu se va stinge". El folosea termenul în sensul militar al rezistenței armate: „Fiecare francez care este încă înarmat are datoria absolută de a continua rezistența". Cuvântul „rezistență" a fost folosit în manieră diferită de un alt general, ofițerul forțelor aeriene Gabriel Cochet, care, spre deosebire de de Gaulle, a ales să rămână în Franța. În septembrie 1940, Cochet a diseminat o broşură care îi îndemna pe oameni să „reziste şi să se unească". El a conceput rezistența în primul rând ca o stare de spirit: „Forța morală în absența unei forțe materiale, voința de a rezista dată fiind absența mijloacelor de a rezista". De asemenea, la fel de diferită a fost şi utilizarea termenului „rezistență" de către un grup cu sediul în muzeul antropologic din Paris, *Musée de l'homme*. În decembrie 1940, aceştia începuseră să producă un ziar numit *Résistance.* Pentru ei, rezistența însemna organizarea unor grupuri în Franța pentru a îndeplini sarcini practice: obținerea informațiilor despre inamic, ajutarea aviatorilor aliați să scape.

Chiar şi atunci când cuvântul „rezistență" a căpătat un sens mai definit, istoria Rezistenței a reprezentat mai multe istorii. Trebuie făcute mai multe distincții. Cea mai importantă este între Londra şi Franța, între francezii liberi ai lui de Gaulle şi rezistența metropolitană. Primul discurs al lui de Gaulle nu fusese adresat poporului francez, ci francezilor din străinătate sau francezilor care dispuneau de posibilitatea de a pleca în străinătate. Se gândea la rezistență în afara Franței, nu în interiorul ei. Argumentul său a fost că britanicii nu pierduseră şi că aceştia aveau la dispoziție resursele economiei americane. Pe scurt, conflictul urma să devină un război mondial, iar francezii trebuia să participe din nou. De la sfârşitul anului 1941, istoria francezilor liberi

ai lui de Gaulle începe să se apropie de istoria rezistenței din Franța, dar cele două au rămas întotdeauna distincte. Mulți membri ai rezistenței metropolitane au fost nemulțumiți de faptul că începutul Rezistenței a ajuns să fie asociat cu de Gaulle. Unul dintre ei, Henry Frenay, şi-a amintit: „Nu la chemarea generalului am răspuns”[4]. Cei mai mulți dintre membrii timpurii ai Rezistenței nici măcar nu auziseră discursul lui de Gaulle din 18 iunie.

Mulți membri ai Rezistenței au considerat, de asemenea, că de Gaulle nu a apreciat suficient riscurile pe care şi le-au asumat sau semnificația a ceea ce făceau. O scenă care revine în termeni similari în memoriile multor lideri ai Rezistenței este prima întâlnire cu de Gaulle, la Londra, când vizitatorul este copleşit mai întâi de răceala impunătoare a generalului. Christian Pineau, care a sosit printre primii, a descris că se află în prezența unui „prelat autoritar” care l-a poftit să se aşeze şi a ordonat, fără nicio introducere prealabilă: „Acum spune-mi despre Franța”. După ce a ascultat impasibil, de Gaulle s-a lansat apoi într-un monolog despre perfidia britanicilor. El nu a adresat întrebări personale, nu a arătat curiozitate cu privire la viața celor aflați în rândul membrilor Rezistenței.[5]

Având în vedere modul în care de Gaulle descrie Rezistența în memoriile sale, se poate înțelege de ce membrii săi au rămas mâhniți de viziunea acestuia asupra lor:

> „Oferindu-i Rezistenței inspirația şi conducerea care au salvat-o de la anarhie, am considerat-o, la momentul potrivit, ca fiind un instrument util în lupta împotriva inamicului şi, în ceea ce priveşte Aliații, un sprijin util pentru politica mea de independență şi unitate”.[6]

Neînțelegerea dintre Londra şi Franța a fost reciprocă. Membrii Rezistenței din Franța au criticat ceea ce uneori numeau *émigrés* din Londra, dar cei din Londra au considerat că nu au ce învăța în materie de eroism de la cei care au ales să rămână în Franța. Ajuns la Londra în iulie 1940, un viitor membru al francezilor liberi, Jacques Bingen, a scris:

„Iată-mă, evadat din teritoriul nazist şi pregătit să lupt cu Hitler până la sfârşit... Am pierdut tot ce aveam, banii mei, munca mea, familia mea care a rămas în Franța, şi poate că nu-mi voi mai vedea niciodată țara şi Parisul iubit... Însă rămân un om liber într-o țară liberă, şi asta contează mai mult decât orice”.[7]

Caracterul subit al detaşării totale a lui Bingen de trecut nu a fost împărtăşit de majoritatea membrilor Rezistenței din Franța, a căror mutare în clandestinitate a fost în general treptată. În acest sens, decizia sa de a merge la Londra a fost un act la fel de radical şi curajos ca al oricărui alt membru al Rezistenței din Franța în 1940. Scopul comparației nu este de a acorda note de eroism, ci de a sublinia diviziunea psihologică dintre cei care au părăsit Franța şi cei care au rămas. Niciunul dintre ei nu a putut aprecia pe deplin virtuțile celuilalt.

Pe lângă această distincție dintre Franța şi Londra, trebuie făcută şi una între minoritatea membrilor Rezistenței angajați activ în Franța şi aceia care au fost angajați în forme mai simple de rezistență. Există două capcane posibile de evitat atunci când se analizează acest subiect. Prima este tentația de a aborda o interpretare extrem de limitată şi militărească a Rezistenței. Aceasta a fost abordarea serviciilor de informații şi a strategilor armatei britanice, care erau sceptici cu privire la însemnătatea a ceea ce trecea drept rezistență în Franța. Din punctul de vedere al aliaților, acest lucru ar fi putut fi justificabil, dar istoricul Franței nu este obligat să limiteze Rezistența la acele aspecte ale acesteia despre care se poate dovedi cu adevărat că au grăbit eliberarea. În istoria Franței, Rezistența este mai importantă ca fenomen social şi politic decât ca fenomen militar.

De asemenea, este necesar să evităm cealaltă extremă a adoptării unei interpretări excesiv de largi a Rezistenței, extinzând termenul pentru a include orice manifestare de opoziție față de prezența germană. Aceasta a fost atitudinea satirizată de Anouilh în piesa sa *L'Orchestre,* unde un personaj care a cântat într-o orchestră în timpul ocupației se apără spunând că era o orchestră formată din membri ai Rezistenței: „Când erau ofițeri germani în public, cântam

note greşite. A fost nevoie de un anumit curaj! Am riscat să fim denunțați în orice moment, aveau cu toții o ureche muzicală foarte bună”[8]. Câțiva observatori din vremea războiului au pretins chiar că eleganța femeilor pariziene este o formă de rezistență împotriva încercărilor germane de a anihila spiritul Franței.[9]

Rezistența a fost susținută din ce în ce mai mult de ostilitatea majorității populației față de ocupație, dar nu toate actele de ostilitate individuală pot fi caracterizate drept rezistență, deşi reprezintă condiția necesară a acesteia. Trebuie făcută o distincție între disidență şi rezistență. Muncitorii care s-au sustras recrutărilor STO, evreii care au scăpat de razie sau țăranii care nu le-au înmânat germanilor produsele lor încălcau legea, iar în acțiunile lor erau subversivi în fața legii. Dar ei nu erau membri ai Rezistenței în acelaşi mod precum cei care au organizat evadarea evreilor şi a celor *réfractaires*. Contestarea sau nerespectarea unei legi în mod individual nu este acelaşi lucru cu contestarea autorității care creează aceste legi.[10]

Prin urmare, rezistența necesită o oarecare congruență între intenții şi acțiuni. Aşa cum nu este suficient să ne gândim că ideile antigermane sunt o formă de rezistență dacă nu rezultă nimic din aceste gânduri, tot aşa, faptele care ar fi putut avea consecințe nepremeditate benefice rezistenței nu pot fi catalogate drept rezistență. Pe de altă parte, odată ce rezistența organizată a crescut în forță şi a devenit o prezență în societate, au existat tot mai multe oportunități pentru indivizi de a contribui la aceasta în moduri informale. Ceea ce ar fi putut cândva reprezenta acte individuale subversive a devenit parte a rezistenței. Pe scurt, rezistența trebuie considerată întotdeauna dinamică în raport cu populația în general.

În cele din urmă, rezistența trebuie studiată şi în raport cu Regimul de la Vichy. Rezistența nu i-a cuprins doar pe aceia care s-au opus întotdeauna Regimului Vichy, ci, de asemenea, pe cei care l-au sprijinit inițial sau cel puțin au fost dispuşi să lucreze în cadrul legal al regimului. Indivizi precum Mounier sau Segonzac, reviste precum *Confluences* sau *Poésie,* organizații precum *Jeune France* sau *Uriage* au

încercat să exploreze libertatea de acțiune pe care Vichy le-a oferit-o pentru a-şi exprima opiniile nonconformiste. Întrucât situația s-a dovedit a fi mai puțin deschisă decât avuseseră impresia, s-au trezit atraşi în disidență şi, uneori, în rezistență. Rezistența nu a apărut subit complet formată pentru a contesta Regimul Vichy, ci contururile sale au fost modelate de Vichy.

Acestea sunt temele care vor fi examinate în partea a IV-a a acestei cărți. Capitolul 16 examinează originile şi apariția francezilor liberi ai lui de Gaulle la Londra, iar Capitolul 17, originile şi apariția Rezistenței în Franța. Capitolele 18 şi 19 examinează modul în care aceste două întreprinderi inițial paralele şi separate convergeau şi se legau. Capitolul 20 examinează relația dintre Rezistență şi masa populației franceze. În cele din urmă, capitolul 21 vizează dezvoltarea ideologiei Rezistenței, privind-o nu numai din perspectiva opoziției față de valorile regimului Vichy, ci din cea a dialogului cu aceste valori.

CAPITOLUL 16

Francezii liberi – 1940-1942

Începuturile

Atunci când generalul de Gaulle, în vârstă de 49 de ani, a rostit discursul său radiofonic, în 18 iunie 1940, de la Londra, el era un nume aproape necunoscut. Alexander Cadogan, subsecretarul permanent de la Biroul de Externe, ştia doar că de Gaulle avea „un cap ca un ananas şi şoldurile ca ale unei femei”, iar majoritatea francezilor, incapabili să-l vadă, ştiau chiar mai puțin.[1] Puțină lume i-a auzit discursul, şi mai puțini au luat vreo măsură în urma acestuia. BBC nici nu s-a obosit să îl înregistreze. În cercurile politice şi militare, de Gaulle era faimos în anii 1930 pentru pledoaria sa pentru mecanizarea armatei şi amplasarea ofensivă a tancurilor. Tăria cu care a susținut acest caz i-a atras lui de

Gaulle mulți duşmani. Singurul politician care l-a susținut a fost Paul Reynaud. Drept urmare, cariera militară a lui de Gaulle fusese respectabilă, dar nu spectaculoasă. El a fost avansat la gradul de general de brigadă la 1 iunie 1940, devenind cel mai tânăr general din armată.

La 5 iunie 1940, Reynaud l-a luat pe de Gaulle în guvernul său ca subsecretar de stat pentru război, funcție pe care a ocupat-o timp de douăsprezece zile, până la demisia lui Reynaud. În guvernul lui Reynaud, de Gaulle a fost unul dintre cei mai viguroşi oponenți ai unui armistițiu. Până când a ajuns la Londra, în dimineața de 17 iunie, a doua zi după demisia lui Reynaud, de Gaulle îl mai întâlnise pe Churchill în doar patru ocazii. Churchill i-a permis lui de Gaulle să transmită la BBC în ciuda scepticismului altor miniştri britanici, care doreau să evite antagonizarea noului guvern Pétain, într-un moment atât de delicat. Din acest motiv, de Gaulle nu a fost autorizat să transmită din nou până la 22 iunie.[2] Odată ce semnarea armistițiului a redus nevoia de a-l trata pe Pétain cu delicatețe, Churchill a fost gata să-i acorde recunoaşterea formală lui de Gaulle, în ciuda rezervelor secretarului de externe, Lord Halifax.

Inițial, Churchill spera că de Gaulle ar putea atrage personalități franceze mai importante. Acest lucru nu s-a întâmplat. Nu numai că puțini oameni au venit din Franța pentru a i se alătura lui de Gaulle, dar majoritatea personalităților franceze importante aflate deja la Londra au decis să se întoarcă în Franța. Mulți dintre cei care doreau totuşi să continue lupta nu aveau încredere într-o cruciadă condusă de un general obscur, ci preferau să plece în America de Nord. Acest lucru a fost valabil de pildă pentru Jean Monnet, care a coordonat cooperarea economică anglo-franceză până la înfrângere, pentru Alexis Léger, fost şef al Quai d'Orsay, şi pentru Geneviève Tabouis şi Henri de Kérillis, care erau celebri jurnalişti anti-München.

De Gaulle spera să înființeze un comitet național francez la Londra, dar nu era nicio personalitate notabilă care să facă parte din acesta. Prin urmare, Churchill i-a spus: „Eşti singur, te voi recunoaşte doar pe tine".[3] La 28 iunie, guvernul britanic l-a recunoscut pe de Gaulle oficial ca fiind „lider al

tuturor Francezilor Liberi, oriunde s-ar afla aceştia, care i se alătură în sprijinul cauzei aliate". La 7 august, de Gaulle şi Churchill au semnat un acord formal care stipula că britanicii le vor furniza resurse Francezilor Liberi şi, în schimb, de Gaulle va accepta directivele generale ale Înaltului Comandament britanic, deşi îşi putea exercita „comanda supremă" asupra forţelor sale.

Printre cei care i s-au alăturat lui de Gaulle în 1940 nu au existat prefecţi sau ambasadori, nici academicieni sau profesori, nici funcţionari publici sau politicieni de vârf. Numele primilor săi adepţi erau necunoscute pentru majoritatea francezilor. Ceea ce este interesant la aceste nume este diversitatea vârstei, a originilor sociale şi credinţelor politice pe care le reprezentau. Printre aceştia se numărau Georges Boris, un jurnalist şi economist de stânga care fusese consilier al lui Blum, René Cassin, un jurist în vârstă de 55 de ani, căpitanul André Dewavrin, lector în vârstă de 22 de ani la Colegiul Militar Saint-Cyr, Maurice Schumann, un jurnalist catolic de stânga, René Pleven, un om de afaceri care lucrase cu Monnet la Londra în timpul Războiului Ciudat, şi Émile Muselier, un amiral pensionat. Aceşti oameni au primit sarcini mai mult sau mai puţin adecvate expertizei lor. Astfel, Cassin a devenit expertul juridic al Francezilor Liberi, Schumann a devenit crainic radio, Muselier a devenit şeful Forţelor Navale Franceze Libere. Cu toate acestea, lui Dewavrin i s-a atribuit o sarcină pentru care nu avea calificări sau experienţă, şi anume organizarea unui serviciu de informaţii al Francezilor Liberi.

Personalitatea principală care i s-a alăturat lui de Gaulle a fost generalul Georges Catroux, guvernator general al Indochinei până când a fost demis de Vichy. Catroux a ajuns în Anglia în septembrie, în timp ce de Gaulle era plecat în Africa. Pentru că era o personalitate mai notabilă decât de Gaulle, Churchill spera că acesta va putea prelua conducerea Francezilor Liberi. Însă Catroux s-a dovedit pregătit să lucreze sub conducerea lui de Gaulle. Caracterul urban şi farmecul său s-au dovedit a fi plăcut complementare intransigenţei şi asperităţii lui de Gaulle. Pe măsură ce britanicii au descoperit mai multe despre personalitatea lui

de Gaulle, Catroux a reprezentat tot ceea ce aceştia şi-ar fi dorit să fie de Gaulle.[4]

Planurile lui De Gaulle de a recruta noi membri din personalul militar al unităților armatei terestre şi forțelor navale care ajunseseră în Marea Britanie, după evacuările din Norvegia şi Dunkirk, nu au fost ajutate de atacul britanic de la Mers el Kébir. Dar lovitura principală care a spulberat speranțele inițiale ale lui de Gaulle a fost că cea mai mare parte a trupelor şi administrației Imperiului Franței au rămas loiale Regimului Vichy. Singurele excepții semnificative au fost trupele şi administrația din Africa Ecuatorială Franceză (Ciad, Congo francez, Ubangi-Shari, Gabon) şi Camerun, care s-au reunit sub comanda lui de Gaulle în august 1940. Gabon, ultima enclavă din Africa Ecuatorială, a fost câştigată în octombrie. Aceasta a oferit lui de Gaulle un punct de sprijin în afara Angliei şi o bază de la care, în cele din urmă, trupele franceze libere ar putea desfăşura operațiuni militare în Africa de Nord. Acest succes a fost umbrit în scurt timp de eşecul catastrofal al expediției de a câştiga Africa de Vest Franceză. Informațiile britanice şi franceze au raportat o considerabilă ostilitate locală față de Vichy, iar când o forță anglo-franceză, avându-l în frunte pe de Gaulle, a debarcat în apropierea Dakarului, la 23 septembrie, forțele defensive ale Vichy, aflate sub comanda guvernatorului general Pierre Boisson, au deschis focul asupra lor. Operațiunea lui de Gaulle a fost suspendată după două zile.

Acest fiasco a reprezentat o lovitură teribilă pentru prestigiul lui de Gaulle. Bătălia de la Dakar a avut, de asemenea, repercusiuni pe termen lung asupra relațiilor sale cu aliații. Se credea că operațiunea a eşuat din cauza indiscreților unor membri ai grupării Francezilor Liberi din Londra. Britanicii au decis că Francezilor Liberi nu li se pot împărtăşi informații secrete. Drept urmare, pentru restul războiului, de Gaulle nu a mai fost ținut la curent în legătură cu operațiunile care implicau Franța. Dakar a întărit, de asemenea, intenția celor din guvernul britanic care doreau mai mult să construiască punți către Vichy decât să sprijine un general disident – „de Gaulle e un imbecil", aşa cum a consemnat Cadogan –, care părea să aibă prea puțin sprijin

în rândul francezilor. „Ar trebui să tratăm Vichy cu mănuşi” – a scris Halifax la sfârşitul lunii noiembrie 1940.[5] Bătălia de la Dakar ajută, de asemenea, în explicarea ostilității continue pe care Roosevelt avea să o manifeste mai târziu vizavi de de Gaulle.

De Gaulle şi-a reclădit încrederea partenerilor în el după ce şi-a petrecut şase săptămâni pentru a vizita Africa Ecuatorială Franceză. Primirea tumultuoasă pe care a avut-o în Doula, capitala Camerunului, a ajutat la estomparea umilinței din Dakar. Având o bază militară franceză, de Gaulle a folosit-o pentru a prelua inițiativa. La 27 octombrie 1940, la Brazzaville, în Congo, el a anunțat crearea unui comitet de apărare imperială care să dirijeze efortul francezilor în război. Acesta a fost un substitut pentru comitetul național pe care nu a reuşit să îl înființeze în iunie. De Gaulle a proclamat că îşi exercită puterea în numele Franței şi şi-a luat angajamentul solemn de a supune acțiunile sale judecății francezilor, de îndată ce aveau să fie din nou liberi.[6]

Înființarea Comitetului Apărării Imperiale a fost primul pas în demersul lui de Gaulle de a dobândi statutul de şef al unui guvern provizoriu. Pe termen scurt, aceasta a fost o reacție la întâlnirea lui Pétain cu Hitler la Montoire din 24 octombrie şi, de asemenea, un mod de sabotare a oricărei posibile apropieri britanice de Vichy. Toate acestea au confirmat suspiciunile Biroului de Externe al lui de Gaulle. Un oficial a comentat: „În ultima vreme, a scăpat de sub control”.[7] Britanicii credeau că de Gaulle ar trebui să se limiteze la construirea unei forțe militare. Chiar şi unii dintre adepții lui de Gaulle au împărtăşit o viziune similară. Gaston Palewski, fost asistent al lui Paul Reynaud, care i se alăturase lui de Gaulle în vara anului 1940, a declarat unui oficial al Ministerului de Externe că de Gaulle ar trebui „mai presus de toate să fie militar ... să se îndepărteze de ideea unui regat de negri şi să-şi reconsolideze prestigiul militar avariat – de exemplu, printr-o acțiune de succes împotriva italienilor.”[8]

Conflict: De Gaulle şi aliații săi

Afirmaţiile de independenţă ale lui de Gaulle nu i-au umbrit iniţial relaţia cu Churchill. Romanticul din Churchill admira aventura epică a lui de Gaulle şi împărtăşeau dragostea pentru dramă şi un profund simţ al istoriei. În cele din urmă, totuşi, o ciocnire a fost inevitabilă, deoarece de Gaulle şi-a conceput rolul diferit faţă de cum o făceau britanicii. Neavând resurse militare, a fost forţat să joace un rol politic. Atunci când Cassin a chestionat statutul juridic al Francezilor Liberi, de Gaulle a răspuns: „Suntem Franţa". Refuzând să accepte legitimitatea guvernului de la Vichy, de Gaulle s-a considerat singurul deţinător al suveranităţii franceze. Era pregătit să apere acea suveranitate de orice opoziţie, inclusiv de cea britanică. Acest lucru a apărut deja în negocierile privind Acordul franco-britanic din 7 august. Churchill s-a angajat să sprijine „restaurarea integrală a independenţei şi măreţiei Franţei". Într-o scrisoare secretă adresată lui de Gaulle, el a explicat că această frază nu implica niciun angajament pentru păstrarea frontierelor Franţei aşa cum acestea existau înainte de război. De Gaulle nu-şi putea exprima decât speranţa că „evenimentele îi vor permite într-o bună zi guvernului britanic să analizeze problema cu mai puţine rezerve".

Suspiciunea care stătea în spatele acestui schimb dur de declaraţii s-a transformat brusc într-o ostilitate deschisă un an mai târziu, în Orientul Mijlociu, o regiune marcată de vechi tensiuni anglo-franceze. De Gaulle nutrea de mult ideea unei operaţiuni de recuperare a Siriei de la Vichy. Iniţial, britanicii au pretins că nu au suficiente forţe disponibile, până când izbucnirea revoltei antibritanice din Irak a conturat perspectiva ca germanii să dobândească un punct de sprijin în Levant. La 8 iunie 1941, o forţă anglo-franceză, având în compunere în majoritate trupe franceze libere, a atacat Siria. Forţele Vichy au răspuns atacului şi pentru prima dată soldaţii francezi s-au trezit luptând unii împotriva celorlalţi. La Dakar, operaţiunea fusese suspendată înainte ca acest lucru să se întâmple.

După patru săptămâni, comandantul Vichy, generalul Dentz, s-a predat şi a semnat un armistiţiu cu generalul britanic Maitland Wilson. Acest document nu conţinea nicio

referire la Francezii Liberi şi oferea trupelor Vichy înfrânte o alegere între repatrierea în Franța şi aderarea la forțele aliate. Văzând acest lucru ca fiind „pur şi simplu o cedare a Siriei şi Libanului britanicilor", de Gaulle a reacționat cu furie. El a amenințat că îşi va retrage trupele din Orientul Mijlociu de sub comanda britanică. Ceea ce de Gaulle a considerat a fi un complot a fost în mare parte rezultatul incompetenței reprezentanților britanici locali, dar resentimentele sale erau justificabile, având în vedere că Armistițiul nu i-a oferit nicio ocazie de a recruta militari din rândul trupelor lui Dentz.[9]

De Gaulle a reuşit să aducă amendamente la armistițiu, dar autoritățile britanice locale nu le-au luat în considerare. În acelaşi timp, comandantul britanic s-a mutat în reşedința franceză, înlocuind tricolorul francez cu steagul britanic. De Gaulle a trimis o unitate militară pentru a o revendica, chiar cu riscul de a face uz de forță împotriva britanicilor. Frustrarea sa față de această situație s-a revărsat într-un interviu extraordinar pe care l-a acordat de la Brazzaville pentru *Chicago Daily News* pe 27 iulie. Pentru prima dată, el şi-a exprimat în mod public conflictele cu britanicii, susținând chiar că Marea Britanie realizează un „acord de război cu Hitler". Churchill s-a întrebat dacă de Gaulle „şi-a pierdut mințile". Anthony Eden, unul dintre cei mai acerbi apărători ai lui Gaulle din guvern, i-a reamintit lui Churchill importanța generalului francez ca „nod de alianțe împotriva Vichy", dar chiar şi el a speculat că de Gaulle ar putea fi nebun[10]. Probabil acelaşi gând l-au nutrit mai mulți membri ai Francezilor Liberi din Londra. Churchill a dat ordin ca, la întoarcerea sa la Londra, de Gaulle să fie ostracizat. După o întâlnire furtunoasă între cei doi bărbați, în 12 septembrie, a fost restabilită o armonie superficială, dar relația nu a mai fost niciodată aceeaşi[11].

Furia lui de Gaulle nu fusese una simulată. Acest lucru nu însemna că era nebun, dar vehemența reacției sale avea parțial cauze psihologice. Pentru cineva cu temperamentul lui de Gaulle, dependența sa totală de britanici era greu de suportat. Înfrângerea din 1940 fusese o umilință pe care a resimțit-o la o intensitate teribilă. Un observator a comentat: „Cred că în perioada aceea se simțea ca un om jupuit de

viu”[12]. Toată acea durere a izbucnit în vara anului 1941. Dar de Gaulle, de asemenea, testa cât de departe îşi putea împinge aliații. Concluzia sa după afacerea siriană a fost că „atunci când ai de-a face cu englezii trebuie să loveşti cu pumnul în masă, şi apoi se vor supune”[13]. De Gaulle a fost de asemenea foarte conştient că, dacă nu ar fi fost văzut ca un apărător al intereselor franceze în Imperiu, ar fi devenit vulnerabil la acuzațiile Vichy de a fi lacheu britanic. Spunându-i lui Churchill: „Sunt prea sărac pentru a mă putea pleca”, de Gaulle a muşcat mâna care l-a hrănit, pentru că era singurul său mod de a arăta că Franța încă are dinți.

Pe măsură ce problemele lui de Gaulle cu Churchill au luat amploare, în 1941, el a încercat să curteze America.[14] În iunie, a sugerat că, dacă Roosevelt intră în război, el ar prefera Africa Ecuatorială Franceză în locul Marii Britanii, ca bază de operațiuni. Dar nu a reuşit să întoarcă America împotriva Marii Britanii. Dimpotrivă, intrarea Americii în război, în decembrie 1941, a agravat problemele lui de Gaulle cu Aliații. Roosevelt avea îndoieli cu privire la avantajele pe care le aducea de Gaulle pentru ei. Dakar şi Siria au demonstrat că implicarea gaullistă în operațiunile împotriva zonelor controlate de Vichy ar putea fi contraproductivă. Acest lucru a confirmat opțiunea lui Roosevelt de a păstra contactul cu Vichy şi de a încerca să îl atragă pe Pétain într-o poziție antigermană.

Relațiile dintre de Gaulle şi Roosevelt au fost afectate negativ de decizia lui de Gaulle, din decembrie 1941, de a trimite o armată pentru recuperarea celor două mici insule franceze de la Saint-Pierre-et-Miquelon, din largul coastei Newfoundland. Roosevelt s-a opus oricărei inițiative care ar fi putut îndepărta Vichy, iar secretarul său de stat, Cordell Hull, a condamnat această „acțiune arbitrară” a „aşa-numiților Francezi Liberi”. Comentariul lui Hull a revoltat opinia publică americană şi i-a oferit lui de Gaulle o perspectivă asupra posibilităților de utilizare a opiniei publice aliate împotriva guvernelor aliate. Roosevelt a insistat ca Francezii Liberi să evacueze insulele. S-a ajuns la un

compromis care a scos ambele părți din încurcătură, dar a lăsat în urmă nemulțumiri mocnite.

În 1942, relațiile lui Gaulle cu Aliații s-au deteriorat şi mai mult. Un observator francez din Londra a comentat: „Generalului trebuie să i se reamintească în mod constant că inamicul nostru numărul unu este Germania. Dacă şi-ar urma înclinația naturală, pentru el ar fi mai degrabă britanicii”[15]. Un nou conflict a izbucnit atunci când britanicii au lansat o expediție, la 5 mai, în colonia franceză Madagascar, fără a include (sau consulta) Francezii Liberi. Această criză a durat şase săptămâni. De Gaulle era atât de supărat, încât la începutul lunii iunie 1942 l-a întrebat pe ambasadorul rus la Londra dacă Uniunea Sovietică îi va oferi un refugiu în cazul în care se va decide să se desprindă de Marea Britanie.[16]

Până la mijlocul lunii iunie 1942, de Gaulle s-a convins că britanicii nu aveau planuri nefaste în Madagascar. Starea lui de spirit s-a îmbunătățit atunci când Francezii Liberi au obținut primul lor succes militar la bătălia de la Bir Hakeim din Libia. Între 2 şi 11 iunie, generalul Francezilor Liberi Koenig, cu aproximativ 4.000 de soldați sub comanda sa, a respins atacul armatei lui Rommel, care era superioară ca număr. Aceasta a fost o bătălie cu o importanță strategică reală, câştigând un răgaz pentru forțele britanice care se retrăgeau spre est. Într-o lună în care celelalte ştiri militare pentru aliați au fost negative, Bir Hakeim s-a bucurat de publicitate la nivel mondial. În luna iulie, americanii chiar au acreditat un reprezentant oficial al Francezilor Liberi.

Însă „luna de miere” nu a durat. În vară, de Gaulle s-a aflat din nou în Levant, unde a avut întâlniri violente cu trimisul lui Churchill în zonă, generalul Spears. Odată întors la Londra, de Gaulle a avut o altă confruntare epică cu Churchill, la 30 septembrie. Eden a comentat că nu a mai asistat la o asemenea grosolănie încă de la Ribbentrop. Conflictul s-a învârtit în jurul următoarei conversații:

Churchill: Spui că eşti Franța! Nu eşti Franța! Nu te recunosc ca fiind Franța.

De Gaulle: De ce discutați aceste chestiuni cu mine dacă nu sunt Franța?... Acționez în numele Franței. Lupt alături de Anglia, nu lupt pentru Anglia...

Churchill: Problema este de a decide ce este Franța... Există alte facțiuni şi alte elemente ale Franței care ar putea într-o zi să joace un rol mai mare.[17]

Comitetul Naţional

Churchill era prea ataşat de de Gaulle pentru a fi dispus, totuşi, să exploreze aceste „alte elemente". Dar, din 1941, a căutat modalități de a-l ține pe de Gaulle în frâu. O manieră de a face acest lucru a fost exploatarea neîncrederii existente față de el printre francezii din Londra. La fel ca majoritatea comunităților de *émigré*, francezii din Londra au fost dezbinați de lupte facționale. Unul dintre intriganții stăruitori a fost amiralul Muselier, care detesta să îi fie subordonat lui de Gaulle. Muselier a fost încurajat de un alt scandalagiu, André Labarthe, care fusese asistent al ministrului aerului al Frontului Popular, Pierre Cot. În noiembrie 1940, Labarthe a fondat o revistă intitulată *La France libre*, care, în ciuda titlului său, nu avea nicio legătură cu mişcarea Francezilor Liberi şi a adoptat o poziție uşor critică față de aceasta. Datorită contribuției tânărului filosof Raymond Aron, revista a avut o greutate intelectuală reală şi s-a bucurat de o influență considerabilă în Londra[18].

Churchill era conştient de aceste curente de disidență. În septembrie 1941, el a sugerat ca de Gaulle să înființeze un comitet consultativ pentru ca Francezii Liberi să nu mai pară că sunt o scenă pentru un singur actor. În acest fel, el spera să îl înfrâneze pe generalul problematic. Planul a fost dat peste cap. Luând ideea lui Churchill ca pe un indiciu pentru a încerca o revoluție de palat, Muselier l-a convocat pe de Gaulle să formeze un consiliu format din el însuşi, Labarthe şi alții. De Gaulle a contraatacat, declarând că va înființa un comitet la alegerea sa. După aceea, Muselier a amenințat că se va separa de Francezii Liberi, luând flota cu el. După medierea britanică, disputa a fost câştigată de de Gaulle. La 25 septembrie, Muselier a fost nevoit să accepte crearea unui

comitet național cu de Gaulle ca președinte. Churchill i-a spus lui Eden: „Este foarte neplăcut. Intenția noastră a fost să-l obligăm pe Gaulle să accepte un consiliu adecvat. Tot ce am reușit a fost să-i obligăm pe Muselier și pe ceilalți să i se supună lui de Gaulle”[19]. Muselier, care nu avea parte de încrederea deplină a britanicilor, își setase ambițiile prea sus. Britanicii doriseră să reducă puterea lui de Gaulle, nu să-l mutileze.

Comitetul Național, format din opt membri, a început să le confere Francezilor Liberi aspectul unui guvern provizoriu. A pretins a fi „singurul reprezentant al Franței și al imperiului”, deși britanicii nu l-au recunoscut ca atare[20]. Cu toate că autoritatea lui de Gaulle era acum mai mare decât fusese vreodată, criticile la adresa lui au continuat. *La France libre* a lui Labarthe și-a păstrat distanța, și în toate articolele scrise de Raymond Aron, care însumează 1.000 de pagini, numele lui de Gaulle apare doar de unsprezece ori. Critica față de de Gaulle a fost exprimată și în ziarul *France,* editat de Pierre Comert, fost ofițer de presă la Quai d’Orsay, care a fost demis pentru opiniile sale anti-München. Comert a fost asistat de doi socialiști, Louis Lévy și Georges Gombault. Lévy a organizat socialiștii francezi la Londra în „Grupul Jean Jaurès”, care a devenit un alt centru al sentimentului antigaullist. După înființarea Comitetului Național, Grupul Jaurès a refuzat să îl recunoască[21]. Aceste atacuri împotriva lui de Gaulle au continuat pe tot parcursul anului următor. Au influențat percepțiile despre de Gaulle în rândul stângii britanice și le-a oferit muniție americanilor care susțineau că nu se poate avea încredere în de Gaulle.

Ideologia lui de Gaulle

Aceste critici la adresa lui de Gaulle au fost alimentate de suspiciunea față de ambițiile sale politice. A existat o neîncredere republicană durabilă față de generalii care s-au implicat în politică, pe care stilul rezervat și autoritar al lui de Gaulle nu a reușit să o domolească. Gombault a remarcat, după prima sa întâlnire cu de Gaulle, în iulie 1940: „Nu mă așteptam să mă întâlnesc cu generalul Boulanger”[22]. A existat

un zvon persistent, cultivat cu sârg de Labarthe, că Dewavrin era un fost *cagoulard* şi că a infiltrat extremişti de dreapta în serviciile de informaţii ale Francezilor Liberi. Au circulat zvonuri despre „camere de tortură” în strada Duke, unde se aflau aceste servicii de informaţii. Deşi Dewavrin nu era cu siguranţă un simpatizant de stânga, singura substanţă a acestor afirmaţii era că unul dintre primii săi agenţi fusese un *cagoulard*. Dar mizeria nu a putut fi curăţată[23].

Era adevărat însă că mulţi dintre primii adepţi ai lui de Gaulle erau ofiţeri din forţele terestre, fără să fie pasionaţi de democraţie. Când Pierre Cot s-a prezentat în faţa lui de Gaulle, în iunie 1940, susţinând că este pregătit să slujească în orice formă, chiar şi măturând scările, oferta sa a fost respinsă pe motiv că reputaţia acestuia îi va speria pe ofiţerii forţelor aeriene. Dar de la început au existat figuri ale stângii în mişcarea lui de Gaulle, printre care Boris, Schumann, Cassin şi sindicalistul Henry Hauck. Au fost dispuşi să îi ofere lui de Gaulle prezumţia de nevinovăţie sau cel puţin să suspende chestiunile politice până la sfârşitul războiului[24].

De fapt, nimeni nu ştia prea multe despre ideile politice ale lui de Gaulle. Cu siguranţă nu îi curgea republicanismul prin vene. Părinţii lui erau catolici şi monarhişti, deşi tatăl său, în mod neobişnuit, îl considerase pe Dreyfus a fi nevinovat. Dar cu mult înainte de 1940, de Gaulle a lăsat în urmă prejudecăţile familiei sale. Acest lucru reiese din cartea sa *France and her Army* (1938), o istorie a Franţei povestită prin istoria armatei sale. Interpretarea aceasta a istoriei franceze este în întregime lipsită de ideologie. Numeroasele regimuri ale Franţei sunt judecate numai în funcţie de contribuţia lor la măreţia militară a ţării – o astfel de carte nu ar fi putut fi scrisă de Maurras. De Gaulle era optimist în legătură cu *ancien regime,* dar şi cu armatele revoluţionare. A fost critic al perioadei 1815-1870, privind-o ca pe un interludiu mediocru între dezastre, şi a admirat cea de-A Treia Republică până în 1918 pentru restaurarea forţei militare franceze. Astfel de puncte de vedere nu erau evidente pentru cineva care avea originile lui de Gaulle – elogiul său la adresa revoluţionarului general Hoche i-a atras o mustrare mâhnită din partea tatălui său[25].

În 1940, de Gaulle a fost fericit să primească adepți din toate mediile politice. Nu a avut probleme în a accepta că aceştia ar putea fi socialişti, evrei sau patrioți francezi. De Gaulle a fost intransigent în apărarea a ceea ce el considera a fi interesele naționale ale Franței, dar pragmatic cu privire la orice altceva. În *The Edge of the Sword,* o carte pe care a publicat-o în 1932 despre natura conducerii, o temă principală este aceea că liderii trebuie să se poată adapta la circumstanțe. Când a făcut lobby pentru campania sa de modernizare a armatei, în anii 1930, de Gaulle s-a adresat cu uşurință politicienilor de toate categoriile.

Nimic din toate acestea nu îl face pe de Gaulle republican, dar nici antirepublican. Este adevărat că în primele luni ale Francezilor Liberi a fost izbitoare absența referințelor la Republică. Difuzările radiofonice erau introduse de mottoul „Onoare şi patrie", nu de mottoul republican „Libertate, egalitate, fraternitate". În noiembrie 1941, de Gaulle a declarat că maniera în care el condamna „tirania teribilă" de la Vichy nu aducea cu sine nicio îngăduință pentru „abuzurile anarhice" ale decadentei A Treia Republici: ambele ar trebui să fie eliminate[26]. Dar ideea că au existat multe nedreptăți în ultimii ani ai celei de-A Treia Republici a fost larg împărtăşită în 1940. Motivele lui de Gaulle pentru evitarea oricărei asocieri cu republicanismul erau, de asemenea, tactice. El a vrut să evite etichetările politice specifice, astfel încât să atragă un sprijin mai larg. Când Cassin a încercat, în iulie 1941, să obțină un angajament mai clar față de democrație, i s-a spus că francezii identifică în prezent democrația cu Republica decăzută, care fusese „condamnată şi de acțiunile sale, şi de opinia publică"[27]. Pe de altă parte, la Brazzaville, în octombrie 1940, de Gaulle a promis că poporul francez ar alege forma lor de guvernare după eliberare.

Pe scurt, radicalizarea politică a lui de Gaulle în următorii doi ani nu a fost o rupere completă de credințele sale anterioare. În ianuarie 1941, el a invocat „toate tradițiile libertăților franceze", iar în martie, „pactul de două mii de ani dintre măreția Franței şi libertatea lumii". Adevăratul punct de cotitură a apărut în noiembrie 1941, când de Gaulle a

îmbrățișat sloganul „Libertate, fraternitate, egalitate” pentru a „rămâne fidel principiilor democratice ... care sunt în joc în acest război al vieții şi al morții”. În aprilie 1942, el a proclamat că Franța traversează cea mai mare revoluție din istoria ei. El a preferat să „câştige un război împreună cu mareşalul Hoche decât să-l piardă cu «generalul *ancien regime*» mareşalul Soubise”[28]. Unuia dintre reprezentanții lui de Gaulle la Washington, Adrien Tixier, i s-a spus în decembrie 1941 să explice peste Ocean că de Gaulle era un „partizan ferm al principiilor democratice” ale Revoluției franceze. Cuvântul „revoluție” apare de şapte ori numai în discursurile şi scrierile sale din aprilie 1942.[29] În aceeaşi lună, s-a referit pentru prima dată la Republică.

Radicalizarea lui de Gaulle a reflectat parțial resentimentul său față de ceea ce el a considerat a fi trădarea Franței de către elitele ei. Odată a observat că primii săi adepți fuseseră cu toții evrei şi socialişti. Vizitând New York-ul în 1944, el a remarcat: „Susținătorii mei sunt negrii şi portoricanii, schilozii şi încornorații, imigranții şi evreii”[30]. Radicalizarea lui de Gaulle a fost, de asemenea, o reacție strategică la circumstanțe. S-a grăbit să înțeleagă natura ideologică a războiului, mai ales după intrarea Uniunii Sovietice în conflagrație. În plus, era din ce în ce mai dificil să separi opoziția față de politica de colaborare a Regimului Vichy de opoziția față de agenda sa internă. Dacă în 1940-1941 de Gaulle a simțit că asocierea Francezilor Liberi cu republicanismul putea înstrăina opinia franceză, existau motive să se creadă în 1942 că această situație era în schimbare. Nici chiar în toate certurile sale cu aliații săi, de Gaulle nu a pierdut niciodată din vedere Franța.

De Gaulle şi francezii

Primul discurs al lui de Gaulle fusese adresat mai puțin oamenilor din Franța, cât cetățenilor francezi din afara Franței sau care erau pregătiți să o părăsească. Cu toate acestea, el a fost conştient de la început de importanța propagandei în interiorul Franței. Radioul a fost cea mai puternică armă pe care o avea la dispoziție. Francezii Liberi

dispuneau de cinci minute la BBC în fiecare seară. De Gaulle a vorbit cu ocazia evenimentelor majore – în total, de şaizeci şi şapte de ori –, dar cel mai frecvent crainic a fost Maurice Schumann, care a vorbit de peste o mie de ori. Britanicii aveau dreptul de a aproba discursurile şi, atunci când doreau să îl pedepsească pe de Gaulle, îl opreau din a transmite pe post. De Gaulle a avut posibilitatea să transmită şi din Brazzaville, unde britanicii nu l-au controlat, dar, până în iunie 1943, nu a existat un emiţător suficient de puternic pentru a putea fi ascultat în Franţa[31].

În plus faţă de spaţiul de emisie dedicat Francezilor Liberi, au existat şi emisiunile franceze ale BBC, care au crescut de la două ore şi jumătate zilnic în 1940 la cinci ore în 1942. Unul dintre cele mai reuşite programe a fost emisiunea „Les Français parlent aux Français", de Jacques Duchesne, un regizor de teatru care a rămas în Anglia după Dunkirk. Echipa lui Duchesne nu se afla sub controlul lui de Gaulle şi acesta nu a apreciat întotdeauna emisiunile lor. Deşi „Les Français parlent aux Français" nu avea la dispoziţie vedetele de la Radio Paris, a cultivat un stil ireverenţios, care era plin de viaţă. O invenţie specifică a fost cântecelul următor (intonat în ritmul *La Cucaracha*):

Radio Paris ment
Radio Paris ment
Radio Paris est allemand[32].

(Radio Paris minte, Radio Paris minte, Radio Paris este german).

De la început, de Gaulle a dorit să testeze opinia publică din Franţa. În al zecelea discurs al său, la 23 iulie 1940, el a făcut un apel către oricine lucra pentru germani de a „opune o rezistenţă pasivă prin toate mijloacele de care dispunea". De asemenea, le-a cerut oamenilor să se ţină departe de stradă timp de o oră la 1 ianuarie 1941 şi să iasă în stradă la 11 mai.

În decembrie 1940, de Gaulle a creat un departament responsabil cu „luarea de măsuri în teritoriile ocupate". Acest portofoliu a fost acordat iniţial lui Gaston Palewski, apoi, în martie 1941, lui Maurice Dejean, fost asistent al lui Daladier. Palewski a conceput ideea înfiinţării unei reţele de comisii ale

Francezilor Liberi în Franța. Însă îi lipseau resursele pentru a pune în aplicare acest plan şi această inițiativă nu a dus la niciun rezultat. Dejean a decis că, decât să încerce să creeze comisii din nimic, mai degrabă îşi va crea relații în cercurile sindicale franceze, atrăgându-le de partea Francezilor Liberi. Această misiune i-a fost încredințată lui Léon Morandat, un sindicalist care rămăsese la Londra după semnarea Armistițiului. Morandat fusese şeful CFTC-ului catolic în Savoie şi avea relații bune printre sindicalişti. Însă în toamna anului 1941, la câteva luni după decizia de a-l trimite în Franța, Morandat se afla încă la Londra, căci era mai uşor să creionezi planuri decât să le execuți[33].

Singurele contacte care se stabiliseră cu Franța au fost opera serviciului de informații al lui Dewavrin. Ceea ce ştia Dewavrin la început despre activitatea de spionaj ştia din romanele de aventuri cu spioni. El şi primii săi asociați au început prin a-şi selecta pseudonimele de pe harta metroului din Paris. Dewavrin a devenit „Passy". Totul trebuia creat de la zero. Agenții săi nu erau profesionişti, a primit pe oricine se oferea voluntar. Primul, Jacques Mansion, a fost debarcat în Bretania în iulie de către doi pescari. S-a întors cu o hartă a instalațiilor germane din Bretania. Un alt agent a fost Gilbert Renault, un producător de film în vârstă de 35 de ani, care a fost trimis să organizeze o cale de evacuare prin Pirinei[34].

Pentru a-şi transporta agenții în Franța şi a le oferi echipamente şi contacte radio, Passy avea nevoie de cooperarea serviciului britanic de informații, MI6. De asemenea, el a fost nevoit să se ocupe de noul Birou Executiv pentru Operațiuni Speciale (SOE), care avea un departament special (RF) pentru a intermedia operațiunile Francezilor Liberi, dar şi propriul departament francez (secțiunea F), care desfăşura operațiuni independente în Franța. Relațiile lui Passy cu aceste servicii britanice erau tensionate. Colonelul Buckmaster, şeful Secției F, a fost în mod special *bête noire*. Dar Passy nu ar fi putut funcționa fără ajutorul britanicilor şi avea nevoie de orice informații secrete pe care aceştia i le puteau oferi.

Până la sfârşitul anului 1941, Passy trimisese douăzeci şi nouă de agenţi în Franţa. Cel mai de succes a fost Renault, mai recunoscut de posteritate sub pseudonimul său, Colonel Rémy, care a înfiinţat o reţea de informaţii, *Confrérie Notre Dame* (CND), care a împânzit toată Franţa. Ambiţia finală a lui Passy a fost să efectueze acţiuni militare, în special sabotaj, precum şi să adune informaţii. De Gaulle era sceptic cu privire la această iniţiativă, însă nu a interzis-o, iar în iulie 1941, Passy a înfiinţat o secţiune de acţiune militară pentru a lucra cu SOE. Operaţiunea generală a lui Passy se numea acum Biroul Central de Informaţii, Informare şi Acţiune Militară (BCRAM). „M" pentru „Militar" a fost adăugat deoarece, deşi de Gaulle s-a bucurat să-l lase pe Passy să organizeze operaţiuni militare, el credea că acestea trebuie separate de acţiunea politică şi de propagandă (care era responsabilitatea lui Dejean).

În toamna anului 1941, de Gaulle a încercat să pună o presiune mai mare pe cei responsabili cu acţiunea politică, pentru că până în momentul acela nu fusese trimis niciun reprezentant în Franţa. Când a fost înfiinţat Comitetul Naţional, responsabilitatea pentru acţiunea politică în Franţa a fost înmânată unui Comisariat de Interne, sub conducerea lui André Diethelm, funcţionar public care se alăturase lui de Gaulle în 1941. La 7 noiembrie, Morandat a fost în cele din urmă paraşutat în Franţa pentru a iniţia mult întârziata sa misiune politică. Passy a crezut că distincţia dintre acţiunea politică şi operaţiunile militare/de informaţii este artificială şi, odată ce Comisariatul de Interne a început să trimită emisari în Franţa, au existat rivalităţi şi suprapuneri între agenţii săi şi cei ai lui Passy. Acest aspect a afectat întreaga istorie a Francezilor Liberi.

Diethelm a elaborat un plan pentru a organiza o reţea de propagandă în Franţa şi pentru a recruta personalităţi politice în această reţea. El l-a contactat pe un cunoscut al său, Philippe Roques, fost consilier al lui Mandel, care îl vizita pe acesta la închisoare în mod regulat. Roques a primit sarcina de a-i tatona pe foştii parlamentari cu privire la atitudinea lor faţă de de Gaulle[35]. Problema acestei idei, ca şi în cazul planurilor anterioare ale lui Palewski sau Dejean, a

fost că nu a reuşit să se bazeze pe activităţile organizaţiilor de rezistenţă care începeau să apară în Franţa, pentru simplul motiv că nu se ştia aproape nimic despre aceste organizaţii. În august 1941, unul dintre agenţii lui Passy, Pierre Forman, a dat peste o mişcare de rezistenţă numită *Liberté*. El a fost trimis înapoi în octombrie, pentru a dezvolta relaţiile. Dar relaţiile lui Forman cu *Liberté* s-au deteriorat atunci când acesta a fost acuzat de grupare că este responsabil pentru indiscreţii care au dus la arestarea membrilor săi. Forman a devenit mai puţin entuziasmat de *Liberté*, iar în raportul său final din decembrie 1941 i-a acuzat pe membri că sunt doar „intelectuali idealişti”[36].

De Gaulle şi-a exprimat propria atitudine faţă de puţinele informaţii pe care le avea despre Rezistenţă într-o conferinţă de presă din 2 octombrie 1941. El a anunţat: „O vastă rezistenţă se formează treptat... Sarcina pe care Comitetul Naţional Francez şi-a asumat-o este de a organiza şi direcţiona această rezistenţă, nu numai în teritoriile deja eliberate, ci şi peste tot în Franţa şi în Imperiu”. Având în vedere că nu ştia nimic despre această „vastă rezistenţă”, pretenţia lui de Gaulle de a o direcţiona denota o extraordinară îngâmfare. El a fost şi mai explicit într-un discurs din 23 octombrie, ca reacţie la împuşcarea ostaticilor care a avut loc în urma primelor atacuri teroriste comuniste. De Gaulle a criticat astfel de atacuri ca fiind premature şi susceptibile de a duce la represalii demoralizante: „Războiul poporului francez trebuie condus de către cei care deţin această responsabilitate, adică de mine şi de Comitetul Naţional. ... În prezent, ordinul pe care îl dau pentru teritoriul ocupat este ca germanii să nu fie ucişi”[37].

De Gaulle nu avea niciun mijloc de a aplica acest „ordin”. Adevărata lui problemă de la sfârşitul anului 1941 nu era faptul că nu cunoştea nimic despre Rezistenţă – de fapt, rapoartele lui Forman, atacurile teroriste, apariţia unor ziare ale Rezistenţei permiteau formarea unei imagini vagi –, ci faptul că Rezistenţa nu era integrată în nicio strategie pe care Londra ar fi avut-o cu privire la Franţa. În acest moment oportun, Jean Moulin a sosit la Londra cu raportul său competent despre Rezistenţă, cuprinzând date despre

realizările până în momentul respectiv ale acestei mişcări şi ce întrebuinţări ar putea avea.

CAPITOLUL 17

Rezistenţa – 1940-1942

Unde începe istoria Rezistenței? Încă din primele săptămâni de ocupație, au existat incidente sporadice antigermane: gloanțe rătăcite țintite către patrulele germane, afişe germane vandalizate, cabluri tăiate. În mod clar, aceste acte curajoase, dar inutile, erau gesturi ale „rezistenței”, dar mai degrabă decât să anticipeze ceea ce a devenit „Rezistența”, acestea au reprezentat incidente disperate, ca ultimă soluție în bătălia Franței.[1] Erau un final, şi nu un început, iar făptaşii lor erau de obicei tineri sau băieți acționând singuri şi plătind adesea cu viața. Viitoarea Rezistență a început, de asemenea, cu acțiunile unor indivizi izolați, dar indivizi care doreau să stabilească relații şi să dezvolte mai degrabă noi reacții, decât să ducă mai departe o bătălie deja pierdută.

Personalităţi

În iulie 1940, socialistul Jean Texcier, care a asistat la primele contacte dintre populația pariziană şi soldații germani zâmbitori care se fotografiau în fața monumentelor pariziene, a scris *Conseils a l'Occupé* (Sfaturi pentru o populație ocupată), care cuprindea treizeci şi trei de „reguli de conduită pentru populația unei țări ocupate”. *Conseils* a circulat inițial ca o scrisoare în lanț, iar două luni mai târziu, mai multe fragmente au fost citate la BBC[2]. În septembrie 1940, în Zona Liberă, generalul Cochet a început să producă o serie de broşuri numite *Tour d'horizon,* invitându-i pe francezi „să vegheze, să reziste şi să se unească”. Cititorii săi au format grupuri pentru a ajuta la răspândirea broşurilor[3].

În timp ce Cochet încerca să stimuleze opinia publică, alți ofițeri ai armatei încercau să acționeze mai discret împotriva germanilor. Mulți dintre aceştia puteau fi întâlniți în cadrul

serviciilor de informații ale armatei, *2ème Bureau*. De exemplu, colonelul Alfred Heurtaux, de asemenea vicepreşedinte al Legiunii Veteranilor, şi căpitanul Paul Paillole, şeful departamentului de contraspionaj. De asemenea, în apropierea Regimului de la Vichy opera şi colonelul Georges Groussard, care a fondat Grupurile de Protecție, o poliție suplimentară destinată să acționeze ca un fel de gardă pretoriană pentru Pétain, dar şi să devină nucleul unei viitoare forțe militare antigermane. Faptul că mulți viitori membri ai Rezistenței au început să lucreze pentru Regimul de la Vichy este surprinzător doar în lumina istoriei ulterioare a Rezistenței, care şi-a dezvoltat identitatea în opoziție cu Vichy. Dar acest lucru nu ar fi putut fi prezis la început. În 1940-1941, când încă nu exista o rezistență, dar exista un număr mic de persoane pregătite să acționeze pentru a-i scoate pe germani din Franța, mulți dintre ei puteau fi găsiți la Vichy.[4]

Aceşti soldați patrioți şi conservatori cu greu ar fi putut fi mai diferiți de grupul de intelectuali care s-a format în vara anului 1940 la *Musee de l'homme*. Majoritatea erau de stânga, iar unii nu erau de origine franceză. Ambele atribute erau valabile pentru cel mai activ membru al grupului, Boris Vildé, un lingvist cu înclinații anarhiste, de origine estonă, care a început să construiască o rețea de contacte atât la Paris, cât şi în afara lui. Activitățile grupului includeau colectarea de informații despre instalațiile germane, acordarea de ajutor aviatorilor britanici sau prizonierilor de război evadați pentru a ajunge în Marea Britanie, precum şi producerea şi distribuirea de broşuri. La apogeu, probabil că au existat până la 300 de persoane implicate. În decembrie, au lansat un ziar numit *Résistance*[5].

Deşi nu ştiau acest lucru, nu au fost primii care au lansat o astfel de inițiativă. Cele mai timpurii ziare despre care există informații au fost *Pantagruel* şi *Libre France* (mai târziu redenumit *Arc*), care au apărut la Paris în octombrie 1940.[6] Un alt centru precoce al activității a fost Roubaix, unde primarul socialist al oraşului, Jean Lebas, a fost implicat în producerea unui ziar numit *L'Homme libre* din octombrie 1940. În Zona neocupată, cel mai vechi ziar clandestin a fost

Liberté, al cărui prim număr a apărut la 25 noiembrie 1940 cu un citat al mareşalului Foch: „Un popor este cucerit doar atunci când îşi acceptă înfrângerea”.

Cine au fost aceşti pionieri ai Rezistenței? Claude Bourdet, un lider al Mişcării pentru luptă, a sugerat că erau oameni care deja „renunțaseră la mediul lor social şi profesional”.[7] Un alt membru al Rezistenței, Jean Cassou, a spus despre el că a fost întotdeauna o persoană „fără posesiuni, fără moştenire sau titlu, fără o casă stabilă, fără statut social, fără o profesie reală”. Emmanuel d'Astier de La Vigerie, fondatorul mişcării de rezistență din sud, *Libération-Sud*, a afirmat că „cineva poate fi membru al Rezistenței doar dacă este neadaptat”[8]. Acest lucru s-ar putea să fi fost adevărat pentru flamboaiantul d'Astier, oaia neagră a unei familii aristocratice, care înainte de 1940 fusese un jurnalist fără opinii fixe. Era un mare consumator de opiu şi s-a simțit obligat să treacă printr-un proces de detoxifiere înainte de a se înhăma la mişcarea de rezistență. Cei care îl cunoşteau pe d'Astier înainte de război ca fiind un diletant fără ambiții au fost uimiți de hotărârea şi spiritul unic pe care avea să le manifeste în timpul ocupației, iar acesta nu a reuşit niciodată să scape în întregime de reputația de *condotier* şi aventurier.

Cazurile lui Bourdet, Cassou şi d'Astier nu ar trebui generalizate. Cei mai mulți dintre membrii Rezistenței timpurii erau departe de a fi nişte amatori. Fondatorul *Liberté* a fost François de Menthon, profesor de drept care a obținut un post la Universitatea din Lyon după Armistițiu. În toamna anului 1940, de Menthon a început să tatoneze opiniile altor colegi academicieni: Pierre-Henri Teitgen şi René Courtin de la Universitatea din Montpellier, Alfred Coste-Floret, de la Clermont-Ferrand. La fel ca de Menthon, cu toții fuseseră creştin-democrați înainte de război. Deliberările lor au dus la decizia de a realiza ziarul *Liberté,* al cărui prim număr a fost redactat de către de Menthon la castelul familiei sale de lângă Annecy[9].

Nu mai puțin respectabil decât François de Menthon a fost căpitanul Henri Frenay, ofițer de carieră dintr-o familie tradițională din Lyon. Ceea ce l-a făcut pe Frenay să se

distingă de mediul său conservator catolic a fost relația sa cu Bertie Albrecht, care era căsătorită cu un englez. Lucrând în domeniul asistenței sociale în fabrici, Albrecht l-a introdus pe Frenay în cercurile de stânga înainte de război şi, ulterior, a susținut că ea a fost responsabilă de educația sa politică. După armistițiu, Frenay a fost trimis în garnizoana de la Marsilia, unde a început să îşi abordeze colegii în scopul formării unei organizații militare secrete pe care a decis să o numească *Mouvement de libération nationale*. Frenay şi-a continuat tatonările, după ce a fost transferat la Vichy, în decembrie 1940, pentru a lucra pentru *2ème Bureau*[10].

Aflat la polul opus față de Frenay, dar nu mai puțin înrădăcinat într-un mediu profesional, a fost oficialul sindicalist Christian Pineau. După Armistițiu, Pineau a obținut un loc de muncă la Ministerul Aprovizionărilor, ceea ce i-a permis să se deplaseze între zone fără a provoca suspiciuni. Împreună cu un alt sindicalist, Robert Lacoste, el a elaborat manifestul *Comité d'études économiques et sociales* (CEES) al sindicaliştilor din domeniul comerțului care se opuneau Regimului Vichy. Pe lângă această activitate publică, a fondat un ziar clandestin numit *Libération,* al cărui prim număr a apărut la Paris în decembrie 1940[11].

Philippe Viannay era un tânăr de 23 de ani, student la Sorbona, dintr-o familie din clasa de mijloc. La fel ca mulți alții din generația sa, el a disprețuit politica aşa cum este aceasta exemplificată în cea de-A Treia Republică. Dar imediat după înfrângere, Viannay a simțit nevoia să „facă" ceva. Un prieten industriaş, Marcel Lebon, i-a sugerat să fondeze un ziar şi s-a oferit să îl finanțeze în acest demers. Primul număr al ziarului, *Défense de la France,* a apărut în cele din urmă în august 1941[12].

Jean-Pierre Lévy a lucrat pentru o mică afacere din Strasbourg, care s-a mutat la Lyon după înfrângere. Acolo a întâlnit un grup numit *France-Liberté*, care se dezvoltase din întâlnirile prietenilor şi cunoscuților. Mulți dintre ei erau oameni de afaceri şi profesionişti, cu credințe politice diferite, dar cu toții se opuneau autoritarismului de la Vichy. Lévy, care avea relații în rândul comunității de refugiați alsacieni

din Lyon, a adus numeroşi recruţi la începuturile grupului şi a devenit în curând personalitatea sa dominantă[13].

Raymond Burgard a fost profesor la liceul Buffon din Paris. A fost un membru activ al mişcării democrat-creştine *Jeune République*. Împreună cu alţi patru activişti de la *Jeune République* din al cincilea arondisment din Paris, el a format un grup în septembrie 1940. Au început prin a lipi autocolante antigermane în metrou şi pe ziduri. Mottoul lor era: „Un singur inamic, invadatorul". În ianuarie 1941, au iniţiat un ziar numit *Valmy,* iar acesta a devenit numele grupului lor[14].

Menthon, Frenay şi Lévy în zona neocupată, Viannay, Pineau şi Burgard în zona ocupată – un academician, un ofiţer, un om de afaceri, un student, un sindicalist, un profesor. Aceştia nu erau nişte disidenţi neadaptaţi, deşi în mod clar erau indivizi excepţional de hotărâţi, pregătiţi să se înstrăineze de familie şi prieteni. Când mama lui Frenay, o pétainistă înflăcărată, a aflat despre activităţile sale, în 1941, ea a ameninţat că îl va denunţa autorităţilor. Acesta nu a mai văzut-o până după încheierea războiului[15]. Deşi primii membri ai Rezistenţei au fost uneori nevoiţi să se răzvrătească împotriva mediului din care proveneau, s-a întâmplat adesea ca ei să îşi stabilească primele relaţii chiar în cadrul mediului lor, chiar şi al propriilor familii: Frenay printre ofiţerii armatei, Viannay printre studenţi, Menthon printre academicienii creştin-democraţi. Printre primii recruţi ai lui d'Astier se numărau nepotul şi nepoata sa.

Sclipiri în noapte

În memoriile Rezistenţei, tema nopţii apare frecvent. Texcier şi-a adunat scrierile despre Rezistenţă sub titlul *Écrits dans la nuit*, iar Frenay şi-a intitulat memoriile *La Nuit finira.* Editura care a produs lucrări clandestine ale Rezistenţei s-a numit *Éditions de Minuit* (Midnight Press).[16] Noaptea este o imagine convenţională a opresiunii, dar în acest caz transmite şi ideea de izolare – literalmente „trăind în întuneric". După cum i-a scris Marc Bloch lui Lucien Febvre, ocupaţia însemna „imposibilitatea de a şti ce crede cel mai

apropiat vecin al nostru. Trăim înconjurați de monade”[17]. Prioritatea a fost de a găsi alte sclipiri în noapte, de a dezvolta relații. Acestea au fost stabilite, de obicei, cu prieteni vechi sau foşti colegi[18], nu numai din motive de siguranță, ci şi pentru a construi punți către lumea de dinainte de înfrângere, pentru că exista un anumit confort în ideea de continuitate[19]. Un oponent creştin-democrat a spus despre participarea sa la Rezistență că nu a fost o „etapă trecătoare în viața mea, a fost o continuitate, am purtat-o cu mine prin tot trecutul meu”[20].

Pe măsură ce contactele s-au extins, au avut loc noi întâlniri: catolicii s-au trezit alături de anticlericali, socialiştii alături de conservatori. Grupul căruia i se alăturau era de cele mai multe ori întâmplător. Frenay l-a întâlnit într-un tren pe Claude Bourdet, care a devenit unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai săi. Dacă nu s-ar fi întâmplat acest lucru, Bourdet spune că ar fi putut ajunge la Londra. Doi fondatori ai *Libération-Sud*, Lucie Samuel (Aubrac) şi Jean Cavaillès, au făcut echipă cu d’Astier după ce acesta le-a auzit conversația într-o cafenea din Clermont. Jacques Copeau, care s-a alăturat *Libération-Sud* mai târziu şi a devenit adjunctul lui d’Astier, a remarcat: „Aş fi putut la fel de uşor să mă împiedic de Combat [mişcarea lui Frenay]”[21].

Ce a însemnat „rezistență” pentru aceşti oameni? Trebuie să respingem imaginile romantice ale grupurilor care descifrează febril mesaje codate transmise de la Londra, despachetează paraşute sau sabotează trenuri. În 1940-1941 nu au existat contacte cu Londra şi nici paraşute, iar cei mai mulți membri ai Rezistenței timpurii nu aveau idee cum să saboteze un tren sau nu aveau mijloacele pentru a o face. În egală măsură, fraza „el sau ea s-a alăturat Rezistenței” este complet neadecvată pentru 1940-1941. Înainte de a putea fi unită, Rezistența trebuia inventată. Acelaşi lucru este valabil şi pentru conceptul de rezistență. Era adevărat că fondarea *Défense de la France* fusese determinată de amintirea *La Libre Belgique,* un ziar belgian clandestin din timpul Primului Război Mondial, sau de faptul că în Lille oamenii depuneau flori la statuia eroinei Primului Război Mondial Louise de

Bettignies[22], dar cei mai mulți, în cuvintele lui Frenay, „nu au avut un precedent care să le ghideze gândurile şi acțiunile”[23].

Rezistența a fost un teritoriu fără hărți şi, uneori, s-a dezvoltat diferit față de cum se aşteptaseră primii pionieri. D'Astier, care şi-a botezat grupul *La Dernière Colonne*, a dorit să organizeze atacuri asupra colaboraționiştilor. Acest lucru s-a dovedit a fi dincolo de capacitatea micului său grup de recruți şi au încercat în schimb propaganda. În noaptea de 27 februarie 1941, în mai multe oraşe din zona de sud, au lipit autocolante denunțând ziarul *Gringoire.* Acest lucru s-a încheiat dezastruos. Cinci dintre ei, printre care şi nepoata lui d'Astier, Bertrande, au fost arestați. Grupul era pe cale de dispariție. După alte începuturi dezamăgitoare, d'Astier a decis să creeze un ziar, numit *Libération.* Primul număr a apărut în iulie 1941 şi s-a dezvoltat rapid. Un ziar presupunea fonduri, facilități de tipărire, hârtie şi cerneală, apoi trebuia colectat şi distribuit. Pe măsură ce circulația s-a extins, acestea au devenit sarcini cu normă întreagă şi a trebuit să fie create acte de identitate false pentru cei care le îndeplineau. În acest fel, ziarul *Libération* a schimbat prioritățile grupului care l-a creat. Într-un sens, ziarul a creat mişcarea: *La Dernière Colonne* a devenit *Libération*.[24]

Mişcarea de Eliberare Națională a lui Frenay s-a dezvoltat diferit, dar tot un ziar a devenit centrul acțiunii, într-un mod pe care nu şi-l închipuia. Frenay intenționa inițial să creeze unități paramilitare, organizate în grupuri de şase sau treizeci, care să formeze embrionul unei armate a eliberării. Împreună cu Bertie Albrecht, el a început, de asemenea, să producă un buletin informativ care putea fi strecurat în reviste. Acest buletin a devenit un ziar numit pe rând *Les Petites Ailes* apoi *Vérités.* În noiembrie 1941, grupul lui Frenay a fuzionat cu grupul *Liberté* şi au format un singur ziar, numit *Combat.* Frenay nu şi-a abandonat planurile militare, dar importanța ziarului a fost dovedită de faptul că noua mişcare, deşi a luat numele de *Mouvement de libération française*, a devenit în general cunoscută sub numele de *Combat*[25].

În 1941, rezistența a însemnat mai ales propagandă, în special în sud, iar ziarele au reprezentat principalul său

vehicul. Când Jean-Pierre Lévy, într-o vizită la Marsilia, a văzut o gazetă clandestină „adecvată", şi-a dat seama că mişcarea sa, care producea doar broşuri, trebuia să dezvolte de asemenea un ziar. Această decizie a dus, în decembrie 1941, la lansarea primului număr al *Franc-Tireur,* numele cu care avea să fie cunoscută mişcarea mai departe[26]. Oricât de modest ar fi fost aspectul său, un ziar proiecta un viitor: numerotarea unei publicaţii cu cifra „1" sugera că aveau să urmeze şi altele. Unii membri ai Rezistenţei erau îngrijoraţi de faptul că poate erau prea optimişti. Grupul lui Lévy a decis să nu numeroteze primul tiraj din *Franc-Tireur,* în cazul în care nu ar fi putut să îl producă pe al doilea. Abia odată cu apariţia celui de-al optulea număr, în iunie 1942, s-au simţit suficient de încrezători pentru a începe numerotarea ziarului[27]. Ziarele erau, de asemenea, o dovadă tangibilă a existenţei, un mod de a deveni cunoscuţi şi un mijloc de recrutare. Distribuirea unei gazete le-a permis oamenilor obişnuiţi să se implice. Crearea solidarităţii între cei ce produceau un ziar a fost iniţial la fel de importantă ca transmiterea oricărui mesaj către cei în mâinile cărora avea să ajungă ziarul.

Termenul „ziar" este prea grandios pentru primele eforturi artizanale. Primul „număr" din *Liberté* a avut trei pagini şi au existat doar şapte exemplare ale primului număr din *Libération-Nord,* produs la o maşină de scris. Primul număr din *Valmy* a fost produs la tiparniţa unui copil. Aceste „ziare" au fost lăsate în trenuri şi în oficii poştale sau au fost strecurate în cutii poştale, având o formă primitivă de distribuţie care se baza pe comercianţi sau portari care se făceau că nu văd. În aceste vremuri de început, cel mai mult timp se petrecea căutând fonduri şi călătorind în ţară pentru a extinde reţeaua de relaţii. Frenay a scris mai târziu: „Nu aveam niciun ban... Am mâncat în restaurante cu 15 franci, am călătorit la clasa a treia, făceam economie la plicuri. Aceasta a fost epoca eroică în care s-au construit legături solide de prietenie şi încredere"[28]. Regulile clandestinităţii trebuia învăţate prin experienţă. Într-o călătorie cu trenul, Frenay a observat brusc că iniţialele de pe panglica pălăriei nu corespundeau cu cele ale pseudonimului său şi s-a

repezit la toaletă pentru a le scoate[29]. Amintirea acestor prime aventuri explică de ce liderii Rezistenței au fost mai târziu atât de ranchiunoşi față de încercările unor străini de a le încălca independența.

Dat fiind că resursele lor erau atât de sărăcăcioase, primii membri ai Rezistenței au fost nevoiți să mistifice adevărul despre organizații pentru a câştiga noi recruți. Primul număr al *Libération-Sud a* fost subtitrat cu grandilocvență „Organ al Directoratului Forțelor Eliberării Franceze"[30]. Ziarul lui Vildé, *Résistance,* susținea că era „Buletinul oficial al Comitetului Național de Siguranță Publică". Pineau a scris de unul singur primul număr din *Libération-Nord,* atribuindu-şi o serie de pseudonime pentru a transmite iluzia unei echipe de redacție: rubrica militară era semnată de căpitanul Brécourt, cea de economie, de François Berteval[31]. Frenay şi-a impresionat potențialii recruți cu diagrame complicate ale structurii organizației sale, dar această structură exista în mare măsură în capul său[32].

Consolidare I: mişcări şi reţele

Structurile au apărut treptat şi au dat naştere la două tipuri distincte de organizații de rezistență: rețele (*réseaux*) şi mişcări. Rețelele au fost stabilite cu obiective specifice militare – colectarea de informații, sabotaj, organizarea de trasee de evacuare – şi au fost legate de rețelele de informații ale aliaților (SOE, MI6, OSS) sau ale Francezilor Liberi (BCRAM). Unele rețele s-au dezvoltat din inițiative locale spontane, precum eforturile de a ajuta soldații britanici blocați în Franța după Armistițiu. Altele au fost înființate de la zero de către agenții de informații trimişi din Londra. În ambele cazuri, legătura cu lumea exterioară era rațiunea lor de a exista – nu avea rost să colecteze informații fără să le trimită undeva – şi condiția eficienței lor: aveau nevoie de coduri, facilități pentru transmisiunile radio şi fonduri. Din motive de securitate, rețelele trebuia să fie compartimentate rigid şi organizate ierarhic. Nu dispuneau de ziare, deoarece prioritatea primordială era discreția. În schimb, ziarele erau esențiale pentru existența celor mai multe mişcări. Deşi

acestea colectau de asemenea informaţii şi căutau legături în afara Franţei, prioritatea lor era de a se adresa populaţiei franceze, cu scopul de a o scoate din letargie şi, în cele din urmă, de a o organiza pentru acţiune[33].

Diferenţierea dintre mişcări şi reţele s-a cristalizat treptat. Primii membri ai Rezistenţei au făcut tot ce li se părea posibil. Grupul *Musée de l'homme* a debutat ajutând prizonierii scăpaţi să traverseze în Zona Liberă, apoi a trecut la colectarea informaţiilor, iar în cele din urmă, a fondat un ziar. În teorie, trecuse de la a fi o reţea la a fi o mişcare, dar astfel de distincţii nu existau încă. Odată ce reţelele s-au profesionalizat şi au început să primească ajutoare de la Londra, regula a fost aceea că membrii lor nu puteau face parte şi dintr-o mişcare. Dar acest lucru a fost dificil de aplicat. Când Christian Pineau a fost de acord să creeze o reţea de informaţii pentru Francezii Liberi, în 1942, el a recrutat membri din mişcarea sa *Libération-Nord*. Pineau însuşi a încetat să mai lucreze pentru mişcare, dar la bază unii agenţi au rămas implicaţi atât în mişcare, cât şi în reţea[34].

Cu toate acestea, distincţia dintre mişcări şi reţele a fost una fundamentală. Reţelele erau specializate, secrete şi de obicei mici, pentru ca eficacitatea şi securitatea să nu fie periclitate de dimensiunea lor. Mişcările, pe de altă parte, au căutat să-şi mărească numărul de membri. Reţelele aveau nume codate misterioase – Ali-France, Jade-Fitzroy, Caviar, Brutus, Comète –, în timp ce numele mişcărilor vorbeau de la sine: *Libération*, *Défense de la France*, *Résistance*. După război, recunoaşterea oficială a fost conferită unui număr de 266 de reţele, reprezentând un total de 150.000 de agenţi. Au existat diferenţe uriaşe: reţeaua Ossau era limitată la regiunea bască şi avea şaptesprezece agenţi cu normă întreagă şi nouăzeci şi patru cu normă parţială, iar Zéro-France avea 1.000 de agenţi, dintre care 150 erau cu normă întreagă. Compoziţia socială a reţelelor a variat, de asemenea. Unii s-au specializat în infiltrarea în anumite instituţii, precum reţeaua Ajax, care a recrutat din rândul poliţiştilor. Altele, precum Jade-Fitzroy, au recrutat eclectic, iar membrii săi includeau muncitori feroviari, lucrători

poştali, proprietari de garaje, un prefect de poliție, coafori, restauratori, jandarmi, medici, profesori, avocați, preoți, studenți, ingineri[35].

Rețelele au întruchipat aspectele de „capă şi spadă” ale Rezistenței, atât de familiare în imaginația populară[36]. Contribuția lor militară la război poate să fi fost mai semnificativă decât cea a mişcărilor, dar aparțin mai mult istoriei informațiilor militare şi efortului de război aliat decât istoriei sociale şi politice a Franței. Cu toate acestea, mişcările au fost strâns legate de acea istorie. În rândul mişcărilor, 1941 a fost un an de consolidare. Unele grupuri au dispărut, iar altele s-au extins. Recruții noi şi-au tatonat propriile cercuri de contacte. Un organizator local al *Défense de la France* s-a apropiat de prietenii cu care jucase în aceeaşi echipă de fotbal, un altul a contactat farmaciştii pe care îi cunoştea din vremea în care lucra ca observator medical, înainte de război, şi majoritatea membrilor mişcării din *Brest* fuseseră colegi de şcoală[37]. Odată ce contactele existente au fost epuizate, a fost necesară o prospecție mai amplă. Unele grupuri mici au fost absorbite sau au fost ataşate altora mai mari. Primul grup din departamentul Ille-et-Vilaine a fost fondat în Marea Britanie, de gardianul Château de Fougères, împreună cu soția şi fiica sa. A crescut ca mărime, apoi s-a ataşat în august 1941 unei mişcări mai mari numite *Ceux de la Libération*. *Défense de la France* a absorbit, de asemenea, o serie de grupuri din Marea Britanie, astfel că până la sfârşitul ocupației, dintre cei 800 de membri ai săi din regiune, 40% îşi începuseră activitatea într-un grup separat[39].

Frenay a fost mult ajutat de fuziunea cu grupul *Liberté*, în noiembrie 1941. Drumul spre succes al lui d’Astier a fost pavat prin crearea legăturilor cu socialiştii şi sindicatele. În primăvara anului 1941 a obținut sprijinul lui Daniel Mayer, care reconstruia un partid socialist clandestin, iar în toamnă, sprijinul venerabilului lider sindical Léon Jouhaux. Faptul că d’Astier, aristocratul francez sus-pus, a fost capabil să-l atragă de partea sa pe Jouhaux, sindicalistul taciturn şi precaut, a fost o mărturie a elocvenței remarcabile a lui d’Astier. Jouhaux a publicat un anonim „apel la lucrători” în

al patrulea număr al *Libération*, în decembrie. Reprezentanții socialiști și sindicali s-au alăturat Comitetului Executiv al *Libération*. Mișcarea a fost susținută puternic, având o rețea de socialiști și sindicaliști la dispoziția sa.[40] În cazul *Libération-Nord*, care fusese fondată de sindicaliști și socialiști, astfel de legături deja existau.

Consolidare II: Nord și Sud

Un alt model care s-a dezvoltat în cadrul Rezistenței a fost o diferențiere între cele două zone principale. Inițial au existat contacte între grupările de rezistență din ambele zone. Frenay l-a trimis în 1941 pe Robert Guédon, un coleg de aceeași vârstă de la școala militară Saint-Cyr, să organizeze grupuri în nord, iar Philippe Viannay i-a cerut unei rude din Lyon să contacteze grupurile din sud. În ceea ce privește cele două mișcări *Libération*, d'Astier în sud și Pineau în nord, inițial nu aveau nicio legătură una cu cealaltă. Această legătură a fost stabilită când filosoful Jean Cavaillès, unul dintre primii recruți ai lui d'Astier, a fost transferat la Sorbona. În ianuarie 1942, cele două ziare *Libération* au anunțat că mișcările se uneau, iar în august, a fost anunțată înființarea unui singur comitet de coordonare între zone[41]. Niciunul dintre aceste eforturi nu a dat roade. *Defence de la France* a avut în cele din urmă câțiva membri în sud, dar a rămas o mișcare în esență bazată pe nord. Nu s-a mai auzit nimic despre fuziunea dintre cele două mișcări *Libération*. Majoritatea liderilor formațiunilor luptătoare din nord au fost arestați la începutul anului 1942. Unul dintre supraviețuitori, Jacques Lecompte-Boinet, a reușit să reconstruiască o organizație de rezistență în 1943, dar a numit-o *Ceux de la Résistance* și a evitat legăturile cu sudul.

În afară de obstacolele practice impuse de linia de demarcație, condițiile diferite din cele două zone au complicat eforturile pentru a crea orice organizație comună. Nordul era mai periculos, pentru că prezența germană a făcut ca supraviețuirea oricărui grup să fie primejdioasă. Grupul *Musée de l'homme* a fost decimat de arestări la sfârșitul anului 1940 și până în martie 1941 fusese distrus și ziarul.

Aproape niciunul dintre primele ziare fondate în nord nu a supraviețuit. *Arc* a dispărut după douăzeci de numere, în ianuarie 1941, *Pantagruel,* după şaisprezece numere, când fondatorul său, Raymond Deiss, a fost arestat, în octombrie 1941, *L'Homme libre* în iunie 1941, după arestarea lui Lebas, şi *Valmy* în aprilie 1942, după arestarea lui Raymond Burgard. Uneori, existența trecătoare a unui ziar ne este cunoscută numai după ce un grup a fost desființat. Niciun exemplar nu a supraviețuit, din cele şase numere (până la 5.000 de exemplare/număr) din *La Bretagne enchaînée*, care a circulat din noiembrie 1941 până în februarie 1942[42].

În sudul neocupat de germani, condițiile erau mai relaxate. Un vizitator al lui Edmond Michelet, membru al *Liberté*, a avut impresia că activitățile lui Michelet erau atât de cunoscute încât ar fi fost posibil ca pe străzile din Brive trecătorii să se întrebe unde se afla „şeful Rezistenței". Atât de faimoase erau simpatiile jurnaliştilor Yves Farge şi Georges Altman, care lucrau la ziarul *Progrès de Lyon*, precum şi la clandestinul *Franc-Tireur,* încât vizitatorii *Progres de Lyon* întrebau uneori la recepția redacției unde se aflau birourile Rezistenței[43]. Siguranța sudului nu ar trebui exagerată – Michelet a fost arestat în februarie 1943, iar membri ai Rezistenței precum Frenay şi d'Astier începuseră să trăiască vieți cu totul clandestine. Un anumit indiciu al diferenței dintre cele două zone este dat de faptul că fondatorii „istorici" ai celor trei mişcări principale din sud (d'Astier, Lévy şi Frenay), precum şi a doua generație de lideri, care i-au înlocuit după ce au plecat la Londra sau Alger (respectiv Copeau, Claudius Petit şi Bourdet), au supraviețuit cu toții războiului în posturile lor (în afară de Bourdet, care a fost în cele din urmă arestat în martie 1944), în timp ce cei trei lideri succesivi ai mişcării nordice *Ceux de la libération* au fost cu toții arestați – Maurice Ripoche în octombrie 1942, Roger Coquoin (Lenormand) în decembrie 1943 şi Gilbert Védy (Médéric) în martie 1944. Dintre primii lideri ai mişcării, doar unul, André Mutter, a supraviețuit războiului[44].

Până în 1942, existau mişcări separate în ambele zone principale. În sud, au predominat trei organizații: *Libération-*

Sud, *Franc-Tireur* şi *Combat*. Deşi Frenay a pus cel mai mare accent pe construirea unei organizații militare, în timp ce d'Astier a acordat o mai mare importanță legăturilor sale cu sindicatele, în practică, toate cele trei mişcări au dezvoltat un tip similar de organizare. După introducerea *relève, Combat* a creat o secțiune specială de acțiune a lucrătorilor (AO). Aproape în acelaşi timp, a creat de asemenea o secțiune pentru a se infiltra în administrație (NAP). *Libération-Sud* a continuat cu organizarea unei secțiuni similare specializate în infiltrarea în cele mai înalte zone ale administrației de stat. Fiecare mişcare avea o secțiune de fabricare a documentelor false (*Libération-Sud* avea doisprezece oameni cu normă întreagă până la sfârşitul anului 1942), o secțiune de servicii sociale, pentru a ajuta familiile membrilor Rezistenței care fuseseră arestați, o secțiune responsabilă cu strângerea de informații şi unități paramilitare aflate în stadiu incipient[45]. Această specializare a operațiunilor a arătat că mişcările deveneau din ce în ce mai complexe şi sofisticate. Dar propaganda, formată în esență din publicații, a rămas de departe cea mai importantă activitate. În 1942, *Libération-Sud* a cheltuit aproximativ 300.000 de franci pe lună – trei sferturi din bugetul său – pentru producerea şi distribuirea ziarului[46].

În nord, consolidarea Rezistenței a fost mai puțin avansată decât în sud. Aceasta nu înseamnă că rezistența nordică a fost mai puțin importantă decât cea sudică. Dimpotrivă, Frenay, vizitând nordul în aprilie 1941, a ajuns la concluzia că o depăşea pe cea din sud. Fragmentarea mai mare a rezistenței nordice a fost determinată de doi factori: existența unui pericol sporit – siguranța se bazează pe discreție – şi diviziunea geografică dintre diferitele zone (Alsacia-Lorena, Zona rezervată, Nord/Pas-de-Calais). Au existat ziare ale Rezistenței cu un specific regional, precum *La Voix du Nord,* fondat la Lille în aprilie 1941, autoproclamându-se „organul de rezistență al Flandrei Franceze", sau *Lorena,* fondat la Nancy în august 1942.

Dacă în sud toate cele trei mişcări principale aveau ziare şi dezvoltau structuri similare, în nord exista mai multă diversitate. Erau ziare neataşate unor mişcări, existau

grupări care produceau ziare şi, de asemenea, mişcări care nu tipăreau nicio publicaţie. Din prima categorie făceau parte mai multe ziare care au apărut după dispariţia din 1942 a titlurilor fondate la începutul ocupaţiei. Printre aceste ziare noi se numărau *La IVe République,* creat în decembrie 1941 de unii socialişti pentru a înlocui defunctul *L'Homme libre*, *La France continue,* care a avut o viaţă scurtă, dintre care treisprezece numere au apărut la Paris între iunie 1941 şi ianuarie 1942, şi *Résistance,* creat în octombrie 1942 la Paris de Marcel Renet (Destrée), pentru a-l înlocui pe *Valmy.* Când Renet a ales titlul *Résistance,* nu ştia că există deja un ziar cu acelaşi nume – un memento salutar pentru a demonstra cât de izolate au fost aceste eforturi timpurii[47].

În cele din urmă, *Résistance* a dezvoltat o mişcare în jurul ziarului, ceea ce l-a adus mai aproape de a doua categorie de organizaţii din nord, acele mişcări cu ziare ataşate. Cele mai importante dintre acestea au fost *Défense de la France* şi *Libération-Nord*. *Defence de la France* a devenit în cele din urmă cel mai răspândit dintre toate ziarele Rezistenţei. Deşi mişcarea a dezvoltat alte ramuri – în special falsificarea cărţilor de identitate –, producerea ziarului a rămas cea mai importantă activitate a sa. Ziarul *Libération-Nord* nu a luat niciodată un asemenea avânt şi, pe măsură ce mişcarea a crescut, ziarul a devenit mai puţin important pentru aceasta. Caracterul distinctiv al *Libération-Nord* rezidă din legăturile sale strânse cu mişcarea socialistă şi sindicală. Acesta ar fi putut constitui unul dintre motivele care a determinat o organizare a conducerii pe mai multe linii de comandă, spre deosebire de majoritatea celorlalte mişcări, care erau dominate de unul sau doi lideri carismatici.

A treia categorie cuprinde mişcările fără ziare ataşate. Cea mai mare dintre acestea a fost Organizaţia Civilă şi Militară (OCM), care a apărut în decembrie 1940 din fuziunea a două grupuri: unul condus de industriaşul Jacques Arthuys şi doi ofiţeri profesionişti, colonelul Alfred Heurtaux şi colonelul Alfred Touny, iar celălalt, condus de Maxime Blocq-Mascart, consultant economic şi lobbyist. După arestarea lui Arthuys şi Heurtaux, la sfârşitul anului 1941, OCM a fost condusă de Blocq-Mascart şi Touny. Recrutându-şi cadrele din rândul

industriaşilor, al funcţionarilor publici de rang înalt şi al profesioniştilor, a acordat prioritate acţiunii militare – colectarea informaţiilor, construirea unităţilor de luptă –, dar a organizat şi grupuri pentru a reflecta asupra problemelor economice şi politice postbelice. Roadele acestor discuţii au fost publicate într-o serie de *Cahiers*, care au dat mişcării reputaţia de a fi tehnocrată şi elitistă. Până la un punct, acest lucru era adevărat, dar OCM includea şi intelectuali de stânga, inclusiv foşti membri ai cabinetului Jean Zay sub Frontul Popular[48].

Celelalte două mişcări importante din nord fără ziare ataşate au fost *Ceux de la Résistance* (CDLR) şi *Ceux de la Libération* (CDLL), ambele limitându-se la obiectivele militare: colectarea informaţiilor, ajutarea aviatorilor aliaţi să scape, organizarea de sabotaje şi aşa mai departe. Într-adevăr, semănau mai mult cu reţelele decât cu mişcările din sud. CDLL s-a dezvoltat din eforturile inginerului Maurice Ripoche de a organiza rezistenţa în serviciul de informaţii al forţelor aeriene ale Vichy. Iniţial, a recrutat personal din cadrul forţelor aeriene şi dintre foştii membri ai PSF-ului lui La Rocque. CDLR a fost fondată în 1943 de Lecompte-Boinet, ginerele celebrului general Mangin din Primul Război Mondial, recuperând rămăşiţele organizaţiei lui Frenay din Zona Ocupată după arestările din 1942[49].

Calea către ideologie

Dacă unele mişcări importante din nord nu aveau ziare, asta se întâmpla deoarece propaganda părea mai puţin urgentă decât în sud. După cum a spus un membru al Rezistenţei din nord, „germanii au avut grijă de asta”[50]. În sud, unde nu existau germani înainte de noiembrie 1942, prioritatea era să se distrugă falsa stare de linişte a populaţiei, reamintindu-le oamenilor că jumătate din ţară era ocupată. Spre deosebire de mişcările din nord, cele din sud au fost nevoite să se situeze în raport cu Regimul de la Vichy. Care a fost atitudinea reală a Vichy-ului faţă de germani? Rezistenţa faţă de Germania însemna rezistenţă faţă de Vichy? În cele din urmă, acest lucru a dus la o altă diferenţă

între cele două zone, pentru că în sud Rezistența a devenit din ce în ce mai ideologizată.

Rezistența a descoperit politica doar treptat. Situația de după înfrângere a fost fără precedent, făcând redundante alinierile politice anterioare. Socialiştii şi cagoularzii, monarhiştii şi francmasonii, catolicii şi anticlericalii aveau să fie întâlniți de toate părțile baricadei. Mulți membri ai Rezistenței au acționat mai mult din instinct decât din ideologie. Yves Farge, jurnalistul din Lyon, şi-a descris sentimentele în iunie 1940, după cum urmează:

> Troleibuzul de la Tassin s-a oprit pentru a lăsa să treacă o coloană motorizată germană, iar un personaj din maşină a îndrăznit să spună cu voce tare: „Francezii vor afla în sfârşit ce înseamnă ordinea cu adevărat". Aproape că l-am lovit. Apoi, în fața Grand Hotel, erau femei care aşteptau să apară ofițerii germani. I-am spus uneia dintre ele: „Prea bătrână pentru prostituție". Astfel a început tot ce a urmat.[51]

O repulsie instinctivă asemănătoare l-a determinat pe Texcier să scrie *Conseils à l'Occupé*. Dar, chiar dacă factorul declanşator a fost emoțional, reacțiile ulterioare au fost modelate de convingerile politice. Grupul care s-a format în jurul lui Menthon a fost influențat de valorile creştin-democratice comune: membrii s-au opus nazismului, şi nu Germaniei, iar *Liberté* nu a fost ales din întâmplare ca titlu al ziarului lor[52]. Mulți dintre studenții implicați în *Défense de France* erau membri ai secțiunii studențeşti din *Acțiunea Catolică* (JEC), ce fusese anti-München şi antinazistă înainte de 1940.

Astfel de principii generale nu au oferit totuşi îndrumări clare despre cum să se reacționeze în fața Regimului Vichy, în special în timp ce atitudinea lui Pétain față de colaborare era deschisă interpretării. Vichy a închis inițial ochii la multe dintre activitățile antigermane care se desfăşurau în umbra sa. Generalul Cochet, ale cărui tratate de rezistență au fost semnate în nume propriu, a fost lăsat în pace de regim până în primăvara anului 1941. Cum ar fi putut membrii Rezistenței să nu fie încurajați de atitudinea Vichy față de *passeurs* care treceau persoane peste linia de demarcație?

Pentru germani, aceasta era o activitate ilegală pedepsită cu moartea, însă pentru Vichy, care susținea că Armistițiul nu justifica transformarea liniei într-o frontieră internă, era complet legitimă. Când Paul Kepfler, un *passeur* din Poligny aflat în Jura, care a fost capturat de germani şi condamnat la moarte, a scăpat la Lyon, Ménétrel i-a trimis un cec însoțit de o notă care exprima admirația lui Pétain pentru „conduita sa admirabilă”[53]. Astfel de gesturi i-au încurajat pe cei care doreau să creadă că Vichy joacă dublu.

În acest context, nu este atât de surprinzător să găsim citate din Pétain şi din Foch în primul număr din *Liberté*. Ziarul era pregătit inițial să crediteze bunăvoința Vichy-ului, făcând distincția între Pétain şi consilierii săi[54]. Frenay era şi mai pregătit să-i ofere Regimului Vichy avantajul îndoielii. În 1941, el a atacat energic Armistițiul, dar nu a luat nicio poziție față de Vichy şi a evitat atacurile asupra lui Pétain. Lucrând la Vichy la sfârşitul anului 1940, cunoştea sentimentele antigermane ale unor oameni precum Paillolle sau Groussard. Chiar şi după ce Frenay şi-a dat demisia din armată, *2ème Bureau* a continuat să îi ofere informații pe care le-a exploatat pentru activitățile sale de rezistență[55]. Când, la sfârşitul anului 1941, unii membri ai *Combat* au fost arestați, informatorul care îi turnase la Gestapo a fost reținut datorită lui Paillole[56]. În astfel de circumstanțe, era de înțeles că Frenay putea avea o deschidere față de Vichy. Cea mai controversată implicare a sa în politica regimului a avut loc la începutul anului 1942, după alte arestări ale membrilor *Combat*. Frenay a fost informat că aceştia ar putea fi eliberați dacă el va fi de acord să se întâlnească cu Pucheu, ministrul de interne. Au avut loc două întâlniri (la 28 ianuarie şi la 6 februarie 1942), când Pucheu a încercat, fără succes, să-l determine să-şi tempereze activitățile[57].

Indulgența lui Frenay față de Vichy a fost întărită de simpatizarea obiectivelor politice ale regimului. Manifestul pe care l-a redactat în toamna anului 1940 a fost favorabil spiritului Revoluției Naționale[58]. În august 1941, ziarul său *Vérités* a continuat să aprobe politicile interne ale Regimului Vichy: „Suntem de partea lui Pétain când atacă puterea banilor, a francmasoneriei şi a birocrației”[59]. Această poziție

nu a fost neobişnuită. Era împărtăşită de generalul Cochet, care a declarat că reformele Vichy sunt „absolut conforme cu ceea ce mi-am dorit din tot sufletul”. El a pretins loialitate faţă de Pétain chiar şi după Montoire: „Să ne păstrăm intactă încrederea în Mareşalul pe care niciun alt francez nu l-ar putea înlocui în sarcina sa de restaurare internă”[60]. Când Cochet şi-a republicat broşurile după război, a omis astfel de pasaje şi a şters ambiguităţile de la începuturile Rezistenţei.

Am remarcat deja că Rezistenţa a întârziat să condamne antisemitismul. De fapt, unii membri ai Rezistenţei chiar nutreau simpatie pentru politica Vichy faţă de evrei. În ianuarie 1942, Viannay, în *Défense de la France*, a condamnat „invazia Israelului sau oricare altă invazie” şi a proclamat că „există o manieră franceză de a face faţă acestor probleme, care nu este cea germană”. Vichy nu ar fi fost de acord cu acest lucru. În iunie 1942, OCM a produs un *cahier* asupra reformei postbelice, prin care îşi exprima îndoieli cu privire la integrarea evreilor în Franţa. Desigur, au existat şi alte voci. *Pantagruel a* condamnat antisemitismul în octombrie 1941. Acelaşi lucru a fost valabil şi pentru toate cele treisprezece numere din *La France* apărute între iunie şi decembrie 1941. *Franc-Tireur* a publicat un articol care condamna rasismul, în decembrie 1941[61].

În primele zile, membrii Rezistenţei nu petreceau mult timp discutând reforme politice, deoarece cu toţii erau de acord că nu este posibilă nicio schimbare semnificativă până la înfrângerea Germaniei, însă esenţialul este că nu au contestat tipul de reforme pe care Vichy îşi propunea să le efectueze. Grupul *Liberté* era în strâns contact cu Emmanuel Mounier, iar când *Esprit* a fost interzis, Mounier nu a trebuit să caute grupările de rezistenţă, el făcea deja parte din ele[62]. Ceea ce îl separase înainte de acestea nu fuseseră valorile în care credeau, ci incertitudinea şansei ca aceste valori să fie instituite în timp ce Franţa se afla sub ocupaţie. Nu au fost mulţi membri ai Rezistenţei care să condamne fără echivoc Vichy de la început. Excepţiile includeau *Libération-Sud*, al cărui prim număr, din iulie 1941, îl critica direct pe Pétain. Al doilea număr, din august, a atacat măsurile antirepublicane ale Vichy, a criticat Statutul evreiesc şi şi-a

proclamat crezul „Libertate, Egalitate, Fraternitate”. Primul număr din *Franc-Tireur*, apărut în decembrie 1941, a fost de asemenea ostil față de Pétain, pe care l-a numit „trădător conştient”[63]. Acest lucru nu a fost surprinzător, având în vedere simpatiile republicane ale liderilor mişcării, dar a fost explicat şi de data târzie a apariției. La sfârşitul anului 1941, chiar şi cei care mai credeau în bunăvoința regimului începuseră să îşi vadă iluziile spulberate.

Liberté a oferit prima sa critică personală la adresa lui Pétain în octombrie, citând remarca lui Clemenceau care spunea că prefera nebunia lui Foch decât luciditatea lui Pétain în 1918[64]. *Combat a* fost ultima mişcare din sud care s-a detaşat de Pétain, ceea ce s-a întâmplat după revenirea lui Laval la putere, în aprilie 1942. În luna următoare *Combat* a scris: „Acum totul este clar. Mitul lui Pétain s-a încheiat... Toată Franța este acum împotriva ta”. În octombrie 1942, Pétain devenise „bătrânul sinistru de la Vichy”. Condamnarea Vichy de către *Combat* se extinsese dincolo de colaborare, spre politicile interne ale regimului: „Suprimarea libertăților noastre... odioasa legislație antisemită... omnipotența trusturilor de monopol”. La sfârşitul anului, *Combat* a invocat „Libertate, Egalitate, Fraternitate”.[65]

Această radicalizare ideologică a Rezistenței nu a avut loc în Zona Ocupată. Rezistenții nordici au fost condescendenți față de sud, unde au văzut prea puțin pericol şi prea multă politică. După o vizită în sud, Pineau a susținut că membrii Rezistenței din sud „ar fi putut la fel de bine să aibă cărți de vizită tipărite cu numele lor clandestine”, şi apoi a concluzionat că aveau nevoie de nişte germani pe stradă[66]. Acesta a fost motivul pentru care Lecompte-Boinet a decis, după prăbuşirea *Combat* în Zona Ocupată, că îşi dorea să creeze o nouă mişcare, CDLR, mai degrabă decât să i se alăture lui Frenay în Sud. Când un trimis din Londra a încercat să descopere opiniile CDLR asupra unui regim posteliberare, i s-a spus că singurul scop al Rezistenței era „să facă război”[67]. Unii membri ai Rezistenței din nord şi-au exprimat într-adevăr opiniile politice, dar de cele mai diverse tipuri. În octombrie 1940, Maurice Ripoche a proclamat că

sarcina de a elibera Franța de germani trebuie urmată de aceea de a o elibera de „politicieni guralivi şi incompetenți ... [şi] de evrei fără patrie" pentru a crea o „nouă ordine" autoritară, iar *Pantagruel* a reamintit că Frontul Popular aparține unei perioade de „memorii lugubre". Pe de altă parte, *L'Homme libre,* încă din primul număr, din octombrie 1940, îşi dorea o „Republică democratică, în care cuvintele Libertate-Egalitate-Fraternitate să nu fie deşarte". *Libération-Nord,* ostil de la început regimului Vichy, a fost printre primele ziare care l-au atacat pe Pétain direct, iar primul număr al ziarului *La France continue* (iunie 1941) a anunțat că Vichy era „anti-Franța"[68].

Prin urmare, este greşit să vedem toate mişcările din nord ca fiind mai conservatoare decât cele din sud. Adevărata diferență a fost că, fiind confruntate direct cu Vichy, mişcările sudice au evoluat ca răspuns la regim, în timp ce mişcările din nord au stagnat. În nord, cei care au început prin a fi ostili față de Vichy au rămas pe aceleaşi poziții, pe când alții au întârziat să-şi regândească poziția. *Defence de la France* a rămas indulgentă față de Vichy până în noiembrie 1942, cu mult timp după ce regimul fusese deja discreditat în rândul fiecărei mişcări din sud. Viannay a recunoscut mai târziu că a continuat să creadă într-un „chip ascuns al regimului"[69]. În nord, la vremea aceea, nu a apărut nicio ideologie comună a Rezistenței. A existat o diferență enormă între elitismul tehnocratic al *Cahiers* din OCM, republicanismul socialist din *Libération-Nord* şi catolicismul democratic din *La France continue.* Diferența dintre mişcările nordice şi cele sudice era că primele reacționau încă la trecutul republican, în vreme ce acestea din urmă reacționau la prezentul Vichy.

În sud, totuşi, ideologia a devenit centrală pentru autodefinirea Rezistenței. După cum scrie Kedward: „Înțelegerea faptului că războiul clandestin împotriva Germaniei a implicat o formă de război civil împotriva Regimului Vichy este dezvoltarea centrală în istoria Rezistenței din 1941"[70]. Rezistența a început să dezvolte o retorică comună, bazându-se pe tradițiile republicanismului francez. În 1942, unii membri ai *Franc-Tireur* din Lyon au

resuscitat ziarul revoluționar *Le Père Duchêne*, care fusese fondat în 1793 şi retipărit în 1848 şi 1871. Deşi au apărut doar patru numere, scopul principal a fost stabilirea unei descendențe a Rezistenței. Aceasta a fost, de asemenea, ambiția unui ziar fondat la Saint-Étienne în mai 1942, care s-a proclamat „Ziarul moştenitorilor Revoluției franceze". A luat numele *93*, cu referire la A Doua Republică, din 1793. Chiar şi *Combat* vorbea atunci despre „a patra republică" şi menționa frecvent Revoluția.[71]

Alte voci I: catolici şi socialişti

Politizarea rezistenței sudice nu s-a realizat fără un precedent. În 1940, majoritatea organizațiilor politice fuseseră reduse la tăcere, liderii lor fiind prea discreditați pentru a-şi ridica din nou capul. Dar spre sfârşitul anului 1941, vocile lor – catolice, socialiste, comuniste – au început să fie din nou auzite.

Catolicii, în special cei care proveneau din medii creştin-democratice, s-au remarcat în mişcarea de rezistență încă de la început: în *Voix du Nord,* în *Valmy,* în *Résistance,* în *Liberté* şi în *Défense de la France.* Au existat, de asemenea, catolici precum Mounier, care a populat o zonă de incertitudine între sprijinul pentru Regimul Vichy şi critica la adresa acestuia. O poziție similară a avut-o şi Stanislas Fumet, care reprezentase o importantă prezență creştin-democrată înainte de 1940 prin periodicul său *Temps présent.* Rețeaua sa de abonați, *Amis du temps présent*, făcea parte din infrastructura democrației creştine franceze. În decembrie 1940, Fumet şi-a resuscitat periodicul cu noul titlu *Temps nouveau.* A împins criticile aduse Regimului Vichy şi nazismului cât de departe era posibil în mod legal, până când, în august 1941, a fost interzis de guvern împreună cu Esprit. Mounier şi Fumet au contribuit la crearea unui spațiu prin care era posibil să alunece aproape imperceptibil de la pétainism la rezistență, şi nu numai metaforic, căci mulți viitori membri ai Rezistenței s-au întâlnit în apartamentul lor din Lyon.

Contribuția acestor voci catolice individuale la Rezistență în ansamblul ei a fost întărită de apariția unei entități specific creştine în Rezistență, sub forma ziarului *Cahiers du témoignage chrétien.* Fondatorul său a fost iezuitul Pierre Chaillet, al cărui rol în salvarea evreilor prin organizația *Amitié chrétienne* l-am amintit deja. Chaillet îl cunoscuse pe Frenay la Lyon şi a început să contribuie la ziarul său, *Les Petites Ailes*. Primul număr al *Témoignage chrétien* a apărut în noiembrie 1941, cu un articol al iezuitului Gaston Fessard intitulat: „Franța, fii atentă să nu-ți pierzi sufletul". Aceasta a fost o critică strâns argumentată a valorilor nazismului, care a concluzionat fără echivoc: „Colaborare în guvernul Mareşalului = Colaborare în Noua Ordine = Colaborare în triumful principiilor naziste". Primul număr al *Témoignage chrétien a* fost tipărit la tiparnița *Combat* şi distribuit prin rețeaua de contacte a *Combat*. Au fost produse 5.000 de exemplare. În curând, jurnalul şi-a creat propriile prese şi rețele de distribuție datorită eforturilor lui Louis Cruvillier, care a lucrat pentru *Temps nouveau* până la interzicerea sa din 1941. Cruvillier a fost în cele din urmă forțat să scape de poliție refugiindu-se în Elveția în mai 1942, dar până atunci *Témoignage chrétien* se stabilise în cadrul Rezistenței franceze. Nicio altă publicație a Rezistenței nu a făcut mai multe pentru a condamna rasismul şi antisemitismul[72].

Pe lângă catolici, au existat mulți socialişti în rândul primilor membri ai Rezistenței, însă Partidul Socialist în sine a fost discreditat de diviziunile sale de dinainte de război. Blum fusese închis de Regimul de la Vichy, în timp ce Faure îl susținea discret. În sud, reconstruirea partidului a debutat cu o întâlnire la Nîmes în martie 1941. Cei nouă socialişti prezenți s-au intitulat Comitetul de acțiune socialistă (CAS). Pentru a se rupe de trecut, au decis să îi excludă pe socialiştii care votaseră pentru Pétain. Forța motrice din spatele CAS a fost Daniel Mayer, care fusese jurnalist la ziarul partidului, *Le Populaire*, şi îi era devotat lui Blum. În nord, a fost înființat un CAS separat, sub conducerea lui Henri Ribière, dar progresul a fost mai lent, atât din cauza necesității păstrării discreției, cât şi din cauză că *Libération-Nord* şi-a asumat caracterul unei mişcări neoficiale de

rezistență socialistă. Ambiția lui Mayer în sud nu era de a înființa o mișcare de rezistență, ci de a se asigura că socialiştii vor fi pregătiți să joace un rol politic la eliberare. Între timp, el le-a permis socialiştilor să se alăture oricărei mişcări doreau.

Punctul de cotitură în reputația socialiştilor a fost procesul Riom, care s-a deschis la 20 februarie 1942. Blum, cel mai proeminent inculpat, a făcut uz de toată abilitatea sa dialectică şi de pasiunea morală şi a reuşit să răstoarne situația prezentată de acuzatorii săi. Procesul a devenit un dezastru de relații publice pentru Vichy şi a fost încheiat la 11 aprilie. Planul Regimului Vichy de a pune sub acuzare Frontul Popular a fost transformat de Blum într-o răsunătoare apărare a socialismului şi a Republicii. Din acest moment, socialiştii s-au simțit mai puțin obligați să-şi ceară scuze pentru trecutul lor. Un semn al acestei încrederi a fost reapariția (clandestină) în mai 1942 a publicației *Le Populaire.* Ziarul a anunțat că nu reprezintă „partidul de ieri" şi i-a repudiat pe acei „socialişti trădători". Dar s-a autoproclamat „Organul central al Partidului Socialist" (SFIO) şi a fost numerotat „Noua serie, nr.1, anul 26, nr.6329". Aceasta a fost o afirmare a continuității, iar socialiştii dispuneau acum de o voce care nu putea fi ignorată. Până la sfârşitul anului 1942, forțele combinate ale CAS din cele două zone erau probabil în număr de aproximativ 28.000 (aproximativ un sfert dintre membrii dinainte de război). În sud, partidul se bucura de infuență la Marsilia, unde avea organizatori abili în persoanele lui Félix Gouin şi Gaston Defferre[73].

Alte voci II: comunişti

De asemenea, comunişti au fost nevoiți să treacă peste un trecut compromis, dar există încă multe controverse cu privire la cât de compromis a fost de fapt acel trecut. Istoricii necomunişti susțin că partidul a fost aproape de colaborare în vara anului 1940, prin negocierea cu germanii pentru legalizarea publicației *L'Humanité*[74]. Până în anii 1960, istoricii comunişti au negat existența negocierilor, iar atunci

când această poziție nu a mai putut fi susținută, au aruncat vina pe oficialii situați pe poziții de conducere inferioare. Linia oficială era că Partidul Socialist fusese pionierul Rezistenței. Apelul partidului din 10 iulie a fost prezentat ca primul apel la rezistență din Franța, realizat în paralel cu apelul lui de Gaulle din Londra. Istoricii necomuniști au contestat presupusa dată a apelului și au pus la îndoială legitimitatea existenței Rezistenței. Este cu siguranță un document curios, care atacă guvernul lui Pétain și solicită „o Franță liberă și independentă", dar fără a-i menționa pe germani.

Arhivele sovietice au clarificat aceste mistere, odată cu recenta lor deschidere[75]. Din acestea reiese că victoria germană a luat prin surprindere Cominternul de la Moscova. Inițial, nu era decis cum să răspundă, iar directivele sale au ajuns lent la Paris. Situația a fost și mai mult complicată de dispersarea liderilor comuniști francezi. Maurice Thorez, șeful acestora, se afla la Moscova, adjuncții săi, Jacques Duclos și Maurice Tréand, se aflau la Bruxelles, iar restul liderilor rămași la Paris s-au îndreptat spre sud în timpul exodului. Sosiți înapoi la Paris la 15 iunie, Duclos și Tréand au privit vidul de putere din Franța ca fiind o oportunitate de a testa dacă prezența germană le-ar putea permite comuniștilor să-și recupereze influența după represiunea pe care o suferiseră în timpul Războiului Ciudat. Având în vedere Pactul Ribbentrop-Molotov de neagresiune, era chibzuit să presupună că o astfel de politică va fi aprobată de către Moscova. Dar totul avea să depindă de atitudinea germanilor.

Când unii primari comuniști din regiunea pariziană au încercat să intre din nou în primăriile din care fuseseră destituiți în timpul Războiului Ciudat, germanii nu i-au sprijinit[76]. Comuniștii au primit mai multă încurajare în negocierile privind posibila legalizare a *L'Humanité.* Echipa de negociatori a părții franceze i-a inclus pe Tréand și Jean Catelas, care au fost, după Duclos, cei mai marcanți comuniști din Paris, iar negociatorii părții germane au fost Abetz și reprezentanți ai autorităților militare germane. Când doi dintre negociatorii francezi au fost arestați de către

autoritățile franceze, germanii i-au eliberat, pe 25 iunie. În timpul negocierilor, Tréand şi Catelas au promis că, dacă *L'Humanité* ar fi lăsată să reapară, va „urmări o politică de pacificare europeană" şi „va denunța activitățile agenților imperialismului britanic". *L'Humanité* (care a apărut clandestin din septembrie 1939) a tipărit trei articole care lăudau fraternizarea dintre muncitorii francezi şi cei germani, ultimul în 27 iulie.

La 3 iulie, Duclos a primit de la Moscova o telegramă prin care erau îndrumați să organizeze „rezistența maselor împotriva agresorului". Această directivă a apărut probabil în ultimele etape ale bătăliei din Franța şi a reprezentat reacția Cominternului la avansul neaşteptat de rapid al Germaniei. Dar până când directiva a trecut procedurile birocratice şi a ajuns la Duclos, Armistițiul fusese deja semnat[77]. Cu toate acestea, Duclos s-a simțit obligat să țină cont de aceasta, neabandonând totuşi negocierile cu germanii. Acest lucru a dus la apelul din 10 iulie (probabil redactat spre sfârşitul lunii iunie), ale cărui contradicții par mai puțin deconcertante odată ce contextul socio-politic este înțeles. Duclos a încercat să respecte instrucțiunile redundante ale Cominternului, încercând, de asemenea, să formuleze o politică adecvată contextului actual. Cât de puțină importanță a acordat Duclos apelului rezultă din raportul trimis la Moscova câteva zile mai târziu. El i-a dedicat o singură frază şi a petrecut mai mult timp discutând despre negocierile cu germanii, chiar comentând favorabil tratamentul uman acordat de soldații germani prizonierilor francezi.

Când rapoartele lui Duclos cu privire la negocieri au sosit la Moscova, la mijlocul lunii iulie, acestea au fost o mare surpriză. Răspunsul Cominternului a fost confuz. Deşi nu a condamnat în totalitate încercarea de a legaliza *L'Humanité,* s-a pronunțat împotriva întâlnirilor cu Abetz. Lui Duclos i s-a spus să se abțină de la a-i ataca pe britanici, dar şi să evite să-i provoace pe germani. Totuşi, Thorez a fost alarmat de ceea ce a auzit de la Paris, iar Cominternul, aflat parțial sub influența acestuia, şi-a întărit poziția. Duclos a primit un alt mesaj prin care i s-a transmis să pună capăt negocierilor şi

care avertiza împotriva „oricărei manifestări de solidaritate” cu germanii. Ca răspuns, Duclos s-a apărat de orice suspiciune că ar fi putut deveni o „jucărie a ocupantului”. Comuniştii au întrerupt negocierile în a treia săptămână a lunii august. Robert Foissin, unul dintre negociatori, a fost scos țap ispăşitor şi exclus din partid. Aproape simultan, Abetz a decis interzicerea legalizării oricărui ziar comunist. Cât de mult tindea Abetz să permită acest lucru nu este clar, însă autoritățile militare germane nu au fost niciodată inclinate să accepte. Cochetăria dintre Partidul Comunist şi germani s-a încheiat exact în momentul în care germanii plănuiau oricum să-i pună capăt. Din fericire pentru viitoarea reputație a partidului, germanii nu au permis niciodată acestei relații să depăşească stadiul de flirt.

Din septembrie 1940, poziția PCF față de germani reflectă fluctuațiile relației dintre Hitler şi Stalin. Un raport al Gestapo din ianuarie 1941 a menționat că, din septembrie 1940, Partidul Comunist s-a angajat în propaganda antigermană[78]. Dimensiunea acestui fapt nu trebuie exagerată, căci nu a fost altceva decât o schimbare de ton. *L'Humanité a* început să se refere la „autoritățile ocupante”, mai degrabă decât la „autorități”. La Moscova, Thorez, care nu aprobase apropierea lui Duclos de germani, făcea presiuni pentru a accentua această orientare antigermană[79]. Un document pregătit de liderii PCF de la Moscova în aprilie şi aprobat de Kremlin sublinia că „sarcina principală nu este răsturnarea capitalismului ... ci apărarea intereselor naționale ... eliberarea națională din jugul străinului”[80]. Partidul nu a împiedicat activitățile unui grup de intelectuali din Paris, care a fondat periodicul clandestin *L'Université libre* în noiembrie 1940, iar apoi nici pe succesorul său *La Pensée libre*, în februarie 1941. *La Pensée libre* a fost vădit cea mai substanțială publicație clandestină care a apărut până în prezent în Franța şi nu ar fi putut apărea fără ajutorul rețelelor de publicare clandestine ale partidului. Primul său număr a denunțat „imperialismul german şi vasalul său, mareşalul Pétain”. Alegerea cuvântului „imperialism” în locul „nazismului” arată, totuşi, că o

orientare de clasă prevala încă asupra uneia patriotice sau antifasciste[81].

În mai 1941, orientarea patriotică a devenit mai pronunțată odată cu apelul la un „Front național de luptă pentru independența şi libertatea Franței” şi o condamnare a „metodelor barbare ale nazismului”. Acest lucru a permis ulterior PCF să afirme că nu a devenit brusc antigerman după invazia lui Hitler în Uniunea Sovietică, la 21 iunie 1941, dar nu poate disimula faptul că, înainte de această dată, axa centrală a politicii comuniste a fost una de neutralitate. Războiul a fost denunțat ca fiind un conflict imperialist, iar sloganul partidului era: „Nici stăpânire britanică, nici protectorat german”. Abia după 21 iunie conflictul a devenit un „război pentru eliberarea națională”. Înainte de această dată, dacă nu se poate vorbi despre colaborarea comuniştilor, nu se poate spune nici că aceştia au contribuit la Rezistență. Deşi studenții comunişti au fost implicați în demonstrația din 11 noiembrie de la Paris, presa comunistă a ignorat evenimentul.

Orice frustrare resimțită de activiştii comunişti cu privire la politica partidului a fost canalizată către denunțarea fără compromisuri a Regimului Vichy. Uneori, acest lucru a permis un atac simultan asupra germanilor, prin fraze precum „colaborarea semnifică domesticirea Franței”, chiar dacă identitatea domesticitorului nu a fost explicată. În general însă, atacul asupra „trădătorilor” de la Vichy s-a concentrat pe problemele interne, privind Vichy ca un regim de opresiune capitalistă şi reacție politică. Patriotismul de clasă nu a fost cadrul de referință al partidului în această etapă. Comuniştii au încercat să organizeze comitete publice (*comités populaires*) pentru a exploata nemulțumirea cauzată de penuria de alimente şi au protestat pentru salarii mai mari în fabrici. Această propagandă a avut un impact redus, dar violența opoziției comuniştilor față de Vichy i-a deosebit de orice alt grup din Franța. Numai comuniştii ar fi putut spune despre Pétain în acest moment: „Franța te urăşte pentru nenorocirile sale”[82].

Atacurile PCF asupra Regimului Vichy au fost o reacție rațională la represiunea pe care regimul a declanşat-o

împotriva sa. În toamna anului 1940, poliția franceză a lansat operațiuni anticomuniste în toată țara. Partidul a fost vulnerabil pentru că activiştii săi au ieşit din ascunzătoare, în primele săptămâni ale ocupației. În general, germanii au aprobat anticomunismul Regimului Vichy, dar unii prefecți din zona ocupată s-au plâns de lipsa cooperării germane. După iunie 1941, nu au mai existat plângeri. Această dată apare retrospectiv ca reprezentând un moment de cotitură în istoria comunişti lor sub ocupație, dar nu aşa le-a părut la acea vreme activiştilor comunişti din sud, care încă se îndepărtau de efectele represiunii. În Var, partidul fusese aproape eradicat şi nu a arătat niciun semn de viață între martie şi septembrie 1941[83]. Represiunea a fost experiența principală a comunişti lor în Franța Regimului Vichy, atât înainte, cât şi după iunie 1941.

În iulie 1941, Cominternul a instruit PCF să lanseze lupta armată. Ordinele erau de a perturba producția industrială în fabricile care produceau pentru germani, de a efectua acte de sabotaj şi de a organiza grupuri armate[84]. Primul obiectivul presupunea doar acordarea unei înclinații patriotice protestelor anterioare pentru creşterea salariilor, iar întreruperea producției a fost prezentată ca subminând eforturile germane de război[85]. Primul act de sabotaj a fost deraierea unui tren la Épinay-sur-Seine pe 18 iulie. Primul caz de acțiune armată a fost asasinarea unui soldat german de către comunistul Pierre Georges (colonelul Fabien), în plină zi, la stația de metrou Barbès-Rochechouart, pe 21 august. Două zile mai târziu, doi ofițeri germani au fost ucişi la Lille. Cea mai amplă parte a activității de rezistență comunistă a avut loc inițial în regiunea Paris şi în Nord/Pas-de-Calais. Germanii au înregistrat şaizeci şi opt de acțiuni în regiunea Parisului între august 1941 şi ianuarie 1942[86]. Din toamnă, rezistența comunistă s-a răspândit în alte părți ale zonei ocupate. Trei incidente au avut loc în trei zile consecutive din octombrie 1942: în 19 octombrie, deraierea unui tren între Paris şi Rouen, în 20 octombrie, asasinarea unui înalt ofițer german la Nantes, şi în 21 octombrie, un alt asasinat la Bordeaux.

În ciuda acestor operaţiuni spectaculoase, comunişţii nu posedau o maşinărie militară rafinată, pregătită să intre în acţiune cu prima ocazie. Cu excepţia acelora care luptaseră în Spania, precum Fabien, puţini comunişti aveau experienţă în acţiuni armate sau nervii adecvaţi pentru acest lucru. „Rezistenţa militară" comunistă însemna o mână de indivizi hotărâţi şi disperaţi, înarmaţi cu câteva revolvere. Primele acţiuni au fost efectuate de trei grupuri minuscule, limitate în principal la regiunea Parisului: *Organisations speciales* (OS), echipe care fuseseră create în toamna anului 1940 pentru a-i proteja pe comunişti în timpul distribuirii broşurilor, tinerii comunişti organizaţi în aşa-numitele *Bataillons de la jeunesse* şi imigranţii din MOI. În total, aceştia reprezentau probabil nu mai mult de o sută de oameni – o minoritate a unui partid care fusese în sine decimat de represiunea pe care o suferise. În toamna anului 1941, Charles Tillon a fost însărcinat să coordoneze aceste grupuri prin înfiinţarea unui comitet militar naţional (CMN). Anterior, Tillon fusese un organizator comunist în sud-vest. El a fost unul dintre puţinii lideri ai partidului care au cerut în mod deschis organizarea rezistenţei faţă de germani încă din vara anului 1940. În mod normal, comunişţii nu au tolerat abateri de la linia partidului, chiar dacă aceste poziţii anticipate au fost adoptate ulterior de partid. Dar, în 1941, comunişţii aveau nevoie de toţi liderii pe care îi puteau găsi, în special de aceia la fel de energici şi capabili ca Tillon, care urma să devină organizatorul întregului efort militar al comunişţilor. La început însă, CMN-ul lui Tillon avea doar o existenţă obscură. Nici măcar nu este clar dacă cele trei operaţiuni de la jumătatea lunii octombrie au fost coordonate[87]. Acestea au fost vremuri misterioase şi obscure în istoria Partidului Comunist.

În februarie 1942, Moscova le-a ordonat comunişţilor să îşi intensifice acţiunile armate. După eşecul german de a ocupa Moscova în 1941, conducerea sovietică simţea că Armata Roşie va fi în curând pregătită să întreprindă o ofensivă decisivă. Stalin a dorit ca aliaţii să organizeze un al doilea front, pentru a ridica presiunea de pe armatele sale. Comunişţii au fost încurajaţi să se aştepte la o victorie în

1942. Acest optimism părea mai puțin întemeiat după succesul ofensivelor germane în Caucaz şi respingerea de către aliați a propunerii deschiderii celui de-al doilea front în Europa, în cursul anului 1942. Dar astfel de răsturnări de situație nu au făcut decât să amplifice solicitările transmise comuniştilor: trebuia să înlăture presiunea Armatei Roşii prin angajarea trupelor germane în vest. În iulie, PCF a fost aproape de a solicita o răscoală națională. Grupurile sale armate erau acum desemnate *Franc-Tireurs et partisans* (FTP), care erau organizate în grupuri mici, de trei sau patru luptători, care ar fi trebuit să-şi păstreze slujbele normale, să se întâlnească atunci când aveau o misiune de îndeplinit şi apoi să se disperseze. Exista şi o unitate armată cu normă întreagă care opera din pădurea Moret-sur-Long, nu departe de Paris. Acest grup, o anticipare a *Maquis*-ului rural din 1943, îşi desfăşura acțiunile în oraş – l-a împuşcat pe secretarul lui Doriot în august 1942 –, după care se retrăgea înapoi în zonele rurale[88].

Pe măsură ce numărul acțiunilor comuniste a crescut, intensitatea represiunii a crescut şi ea. Poliția germană şi cea franceză cooperau atunci întru totul. La Paris, *Bataillons de la jeunesse* dispăruseră complet până în primăvara anului 1942. În august, o nouă unitate, numită grupul *Valmy* (fără legătură cu ziarul *Valmy*), a efectuat două atacuri spectaculoase la Paris, la cinematograful Rex şi la Stadionul Jean-Bouin. Mai mulți germani au fost ucişi, dar întregul grup *Valmy* a fost arestat. Doar MOI a rămas operațional la Paris. Liderul comunist Charles Debarge, care gândise atacuri îndrăzneț asupra germanilor în nord, a fost arestat în septembrie, după ce scăpase ca prin urechile acului de mai multe ori, şi o imensă operațiune a poliției aproape a eliminat întreaga organizație a partidului din *departement*[89]. Grupul Moret-sur-Long a fost distrus, de asemenea. În primăvara anului 1942, partidul a ajuns aproape de dezastru când a fost arestat cel de-al patrulea personaj important din ierarhie, Raymond Dallidet. Dacă ar fi vorbit sub tortură, ar fi pus în pericol întreaga conducere a partidului[90].

Vara anului 1942 a reprezentat limita inferioară a destinului comuniştilor. A fost şi perioada în care, în Zona

Ocupată, Partidul Comunist a construit scheletul unei organizații subterane care i-a permis să supraviețuiască şi, în cele din urmă, să dezvolte o operațiune de rezistență extrem de eficientă. Pe termen lung, partidul a profitat de adversități. Cu toate acestea, la acea vreme comuniştii erau pe cale de dispariție şi erau aproape complet izolați. După iunie 1941, partidul a cerut unitatea națională. A încercat să folosească ideea „Frontului Național", lansată cu o lună înainte, pentru a strânge întreaga Rezistență sub steagul său. Dar celelalte mişcări de rezistență erau neîncrezătoare. Ziarul lui Frenay *Vérités* a atacat Frontul național în septembrie 1941, iar *Franc-Tireur* a subliniat în februarie 1942 că nu poate fi uitat pur şi simplu comportamentul comuniştilor dinainte de iunie 1941.[91] În afară de această problemă, majoritatea celorlalte mişcări de rezistență dezaprobau terorismul. Confruntați cu această lipsă de reacție, comuniştii au abandonat perspectiva alianței cu alte grupuri şi au minimalizat tema națională a Frontului. *L'Humanité* nu a menționat-o în primele cinci luni ale anului 1942[92]. Comuniştii păreau cu totul singuri.

Spre unitate

În lunile mai şi iunie 1942, a apărut o altă schimbare în politica comunistă. Ideea națională a Frontului a fost readusă la viață, iar *L'Humanité* a pretins unitatea din partea tuturor „patrioților", fie ei socialişti, radicali, conservatori, catolici, evrei sau atei. Comuniştii au început să folosească retorica republicană – limbajul din 1793 –, care le servise atât de bine în timpul Frontului Popular. Au lansat o campanie uriaşă de propagandă pentru celebrarea bătăliei de la Valmy, în septembrie 1942. Acest tip de limbaj a servit drept o posibilă punte către celelalte mişcări care, în special în sud, au dezvoltat teme similare. În ciuda prudenței celorlalte mişcări față de comunişti, se producea o convergență obiectivă între acei membri ai Rezistenței, precum Frenay, a căror simpatie originală pentru obiectivele politice ale Vichy fusese erodată pe măsură ce îşi pierdeau încrederea în politica externă a regimului, şi

comunişti, care au contestat întotdeauna obiectivele politice, dar au ignorat politica externă până în iunie 1941[93].

Având în vedere reputaţia Republicii până la sfârşitul anilor '30, această reafirmare a valorilor republicane nu era evidentă. A fost o situaţie pe care chiar Regimul Vichy o crease, devenind un regim de dreapta atât de uşor identificabil şi legându-şi soarta atât de iremediabil cu cea a Germaniei. Cei ca Mounier, care sperau să renunţe la politică şi să apere valorile spirituale – în cuvintele lui Peguy, „mistică, nu politică" –, au descoperit că politica nu poate fi eludată până la urmă. Problema a fost decisă pentru ei atunci când Vichy a trasat o linie dincolo de care critica nu mai putea fi exprimată. Practic, Regimul Vichy s-a asigurat că Rezistenţa va fi republicană. Republica ar fi putut avea din nou o mistică şi ar putea oferi Rezistenţei, în special în sud, o identitate care transcende diferenţele dintre mişcări.

De fapt, aceste diferenţe nu au avut niciodată o prea mare însemnătate pentru membrii obişnuiţi ai mişcărilor de rezistenţă. Mişcările au recrutat de oriunde au putut. La Marsilia, *Combat* avea mulţi socialişti în rândurile sale. Când mişcările sudice s-au unit în cele din urmă, în 1943, s-a descoperit că aceeaşi persoană distribuia adesea ziarele mai multor mişcări. Acelaşi lucru a fost valabil şi în nord. În Pas-de-Calais, OCM, o organizaţie de dreapta prin reputaţia sa, a recrutat mulţi socialişti (inclusiv pe viitorul lider socialist Guy Mollet). După război, unii membri ai *Défense de la France* s-au dovedit că nu cunosc nici măcar numele mişcării de care aparţinuseră, iar 11% dintre ei lucraseră şi pentru alte organizaţii[95].

Acesta era un argument convingător pentru ca mişcările să îşi unească eforturile. Principalul obstacol a fost reprezentat de susceptibilităţile liderilor. Cu greu ar fi putut exista doi oameni cu caractere mai diferite decât d'Astier şi Frenay, care s-au întâlnit pentru prima dată în vara anului 1941. Frenay şi-a dat seama că relaţiile politice şi sindicale ale lui d'Astier erau superioare, dar se întreba cât de mult putea să aibă încredere în el. D'Astier, care a încercat să îl uimească pe Frenay cu elocvenţa sa, şi-a dat seama că gruparea *Combat* era mai bine organizată decât *Libération*. Acest lucru

l-a făcut să fie neîncrezător atunci când Frenay a început să facă presiuni în vederea unei fuziuni, aceasta pentru că nu şi-a dorit să fie asimilat de cealaltă grupare. În vara anului 1941, au existat discuţii despre o alianţă între trei mişcări sudice: *Libération*, *Liberté* şi *Libération nationale*. Dar când *Liberté* şi *Libération nationale* au fuzionat, în decembrie 1941 (pentru a forma *Combat*), d'Astier a rămas deoparte. Contactele lui Frenay cu Vichy au îngrijorat mulţi membri ai Rezistenţei, inclusiv pe membrii propriei sale mişcări, iar dezvăluirea relaţiilor sale cu Pucheu a provocat un real şoc. D'Astier s-a folosit de acest lucru ca pretext pentru a întrerupe discuţiile şi a exploatat disconfortul lui Frenay, făcând această problemă publică, în *Libération*[96]. În acest moment, chiar când părea că progresul spre unitate stagnase, a fost întărit de sosirea trimisului lui de Gaulle, Jean Moulin. Acesta avea instrucţiuni pentru a reuni mişcările şi dispunea de fonduri pe care să le pună la dispoziţia lor, dacă erau pregătite să se conformeze.

CAPITOLUL 18

De Gaulle şi Rezistenţa 1942

Planul lui Moulin

Rezistenţa lui Jean Moulin a început la 17 iunie 1940, când ar fi preferat să se sinucidă decât să semneze un document care să dezonoreze trupele coloniale franceze. Aceasta a fost una dintre acţiunile care dezvăluie resursele interioare de curaj ale unui individ ale cărui convingeri politice, care l-au inspirat, erau de multă vreme evidente. Moulin provenea dintr-o familie în care republicanismul era văzut ca o religie. În 1939, în calitate de prefect de Chartres, i-a revenit sarcina să asiste la banchetul anual în memoria unui erou al Primei Republici, generalul Marceau. Discursul lui Moulin a dovedit clar că pentru el, în calitate de „nepot al unui soldat al Republicii, nepot al unui om care cunoştea închisorile celui

de-Al Doilea Imperiu pentru că a îndrăznit să-şi declare ataşamentul faţă de Republică", ocazia aceasta nu reprezenta o simplă formalitate[1].

Tatăl lui Moulin, profesor la Perpignan, avea legături printre radicalişti şi masoni care l-au ajutat pe Moulin în primele etape ale carierei sale. În 1925 era deja cel mai tânăr subprefect din Franţa. În această perioadă, Moulin l-a întâlnit pe radicalistul de stânga Pierre Cot, care era un apărător înfocat al unei alianţe franco-sovietice. Cot i-a devenit prieten apropiat şi susţinător, iar în 1936, când a devenit ministru al aerului în guvernul Frontului Popular, i-a oferit lui Moulin funcţia de *chef de cabinet.* Experienţa lui Moulin privind activitatea clandestină nu datează din 1940, ci din această perioadă de lucru în serviciul lui Cot, când a ajutat la organizarea transporturilor secrete de arme către republicanii spanioli. Mai târziu, unul dintre asociaţii lui Moulin a numit-o perioada sa de „arheorezistenţă". Aceste transporturi au avut loc cu aprobarea secretă a lui Blum şi au implicat alţi membri ai anturajului lui Cot – Pierre Meunier, Robert Chambeiron şi Henri Manhès – şi l-au adus pe Moulin în contact cu mai mulţi agenţi ai Cominternului: Maurice Panier, André Labarthe şi Louis Dolivet. În ciuda insinuărilor ulterioare conform cărora Moulin era un criptocomunist, ba chiar un agent sovietic, nu exista nimic ieşit din comun în legătură cu aceste contacte, în contextul mişcării internaţionale de solidaritate cu Spania. Moulin era puternic prosovietic în acel moment – Cot a spus mai târziu că Moulin era „cel mai de stânga" dintre cei din jur –, dar acest lucru nu l-a făcut agent sovietic[2].

După ce a fost demis din guvernul Vichy, în noiembrie 1940, Moulin a plecat la Paris şi şi-a căutat asociaţii din echipa lui Cot. Cot însuşi plecase în America, unde Dolivet, care părăsise Cominternul după Pactul ruso-german, i s-a alăturat în decembrie 1940. Meunier, care lucra la Ministerul Finanţelor, şi-a făcut câteva contacte printre primii membri ai Rezistenţei, printre care Raymond Deiss, care a produs ziarul *Pantagruel*, şi Maurice Ripoche, care avea să fondeze CDLL. Manhès şi-a organizat propria reţea, numită Frédéric, care i-a inclus pe Meunier şi pe Chambeiron printre membrii

săi[3]. Scopul lui Moulin în această etapă pare să fi fost de a colecta informații despre activitățile antigermane. De asemenea, a învățat multe de la prietena sa apropiată, Antoinette Sachs, care avea o rețea extinsă de relații. Ea l-a informat despre sentimentele antigermane ale foştilor cagoularzi din jurul colonelului Groussard, a cărui amantă era sora ei.[4].

După ce a prospectat în nord, Moulin s-a întors în zona neocupată în decembrie 1940. Se pare că spera să se îndrepte spre America, de unde Cot şi Dolivet aveau planuri să creeze o rețea de rezistență în Franța. Datorită dificultăților în obținerea unei vize portugheze, plecarea lui Moulin a fost amânată cu nouă luni. Această întârziere a fost importantă deoarece, la un moment dat, Moulin a decis să meargă la Londra în loc de America. I-a permis, de asemenea, să își creeze relații în sud care au fost cruciale în stabilirea credibilității sale în fața lui de Gaulle. Cea mai importantă întâlnire a sa a fost cu Henri Frenay, în vara anului 1941. Frenay a furnizat informații despre Rezistență şi i-a spus lui Moulin că îi lipsesc cu disperare banii şi armele[5].

Moulin a părăsit în cele din urmă Franța pe 9 septembrie şi timp de şase săptămâni a rămas blocat în Lisabona. De acolo i-a scris lui Cot, care se pare că încă se aştepta ca Moulin să i se alăture, informându-l că a hotărât că ar fi mai util dacă „ar urma o altă cale şi a fi mai aproape de prietenii noştri englezi”. Absența oricărei referiri la de Gaulle din această scrisoare ar fi fost de a-l linişti pe Cot, care împărtăşea opinia larg răspândită că generalul ar fi un fascist. S-ar putea să fi reflectat, de asemenea, adevărata dilemă din mintea lui Moulin, care nu era decis dacă să îşi pună la dispoziție serviciile în slujba britanicilor sau a Francezilor Liberi. Raportul elaborat de Moulin la Lisabona a fost calibrat astfel încât să fie atât pe placul lui de Gaulle, cât şi al britanicilor[6]. Nu a menționat nimic despre contactele lui Moulin cu foştii membri ai anturajului lui Cot, probabil pentru că era puțin probabil ca o astfel de companie să-i atragă simpatia gaullişti lor sau britanicilor. Când britanicii au întrebat de ce Dolivet este atât de dornic ca Moulin să vină în America, Moulin a mințit direct, susținând că nu mai erau în contact

de doi ani.[7] Când a ajuns la Londra, Moulin nu-şi dezvăluise toate intenţiile.

Cele mai importante informaţii ale lui Moulin se refereau la Rezistenţa din sud, deşi informaţiile sale nu erau cu totul exacte. El a raportat existenţa a trei mişcări – *Liberté*, mişcarea *Libération nationale* a lui Frenay (aceasta se întâmpla chiar înainte de fuzionarea lor) şi *Libération* –, dar nu auzise de *Franc-Tireur* şi nici nu avea idee că d'Astier, despre a cărui existenţă ştia, era liderul grupării *Libération*. Moulin ştia mult mai puţine despre Rezistenţă decât lăsa impresia, dar important era faptul că nimeni altcineva din Londra nu avea mai multe informaţii.

Moulin s-a întâlnit pentru prima oară cu de Gaulle la 25 octombrie 1941. Orice rezerve ar fi avut Moulin, acestea s-au evaporat rapid. Mai târziu, i-a mărturisit lui François de Menthon: „De Gaulle este un om măreţ ... Ce crede el, în inima sa, despre Republică? Nu ţi-aş putea spune. Îi cunosc poziţiile oficiale, dar ... este într-adevăr un democrat? Nu ştiu."[8] El i-a scris lui Cot în America: „Pentru moment trebuie să îl sprijinim pe de Gaulle. Mai târziu, vom vedea"[9]. Gândurile private ale lui de Gaulle nu sunt cunoscute, dar el a fost cu siguranţă încântat de sosirea cuiva de talia lui Moulin – primul prefect care a venit la Londra – şi impresionat de personalitatea acestuia. Unul dintre anchetatorii britanici ai lui Moulin a remarcat că avea „genul de autoritate naturală şi experienţă pe care i-o oferă istoria sa trecută"[10]. Moulin a reuşit, de asemenea, să-şi etaleze denaturat cunoştinţele despre Rezistenţă şi relaţia sa cu aceasta. El a pretins nu numai că i-a întâlnit pe liderii tuturor mişcărilor principale – de fapt, nu îl întâlnise pe d'Astier –, ci şi că a primit instrucţiuni de la ei. Această idee că Moulin avea un fel de mandat din partea Rezistenţei i-ar fi surprins cu siguranţă pe membrii Rezistenţei pe care îi întâlnise[11].

Moulin nu numai că a furnizat informaţii despre Rezistenţă, ci a propus şi o strategie de exploatare a acesteia, argumentând că ar putea aduce o contribuţie militară la război. Forţele sale ar putea ajuta aliaţii la eliberare şi pentru a menţine ordinea în tranziţia de la Regimul Vichy la

următorul (aici vorbea fostul prefect). Moulin a avertizat, de asemenea, că dacă frâiele Rezistenței nu sunt preluate de Francezii Liberi, ar putea cădea sub influență comunistă. Aceste argumente l-au impresionat pe de Gaulle, care l-a trimis pe Moulin înapoi în Franța ca „delegat oficial al Comitetului Național Francez în zona neocupată". Misiunea sa a fost de a convinge mişcările din sud să îl recunoască pe de Gaulle şi să îşi coordoneze forțele militare slabe, care vor fi plasate sub autoritatea Francezilor Liberi. În schimb, Rezistența va primi ajutorul material de care avea nevoie disperată[12]. La 1 ianuarie 1942, Moulin a fost paraşutat înapoi în Franța, unde a rămas până la 15 februarie 1943.

Rezistenţa şi Londra: primele contacte

Moulin îşi încheiase raportul spunând că mişcările aşteptau „mai presus de toate" ajutor din partea Francezilor Liberi. Poate că acesta ar fi fost ceea ce presupunea că de Gaulle ar fi vrut să audă, dar probabil că nu era ceea ce îi spusese Frenay. Nu există nicio dovadă a unei întâlniri între Frenay şi Moulin în 1941, dar există dovada unei întâlniri aproximativ în aceeaşi perioadă între Frenay şi Howard Brooks, un pastor unitarian american. Brooks vizita Franța aparent în scopuri umanitare, însă, în realitate, pentru a culege informații despre Rezistență. Frenay i-a spus lui Brooks că este „foarte neîncrezător față de gaullişti" şi „nu îşi dorea să lucreze cu ei". În afară de „boacănele" precum Dakar, de Gaulle „nu simpatiza democrația, nu avea un plan social şi avea un handicap sever cauzat de incapacitatea sa politică"[13].

Liderii Rezistenței erau cu siguranță interesați să obțină ajutor din partea lui de Gaulle, dar erau interesați de orice sursă de fonduri. SOE a primit un raport de la d'Astier în decembrie 1941, care informa că mişcările căutau mai presus de toate un acord direct cu guvernul britanic.[14] Din iulie 1941, Frenay primea fonduri de la generalul de Laurencie, care fusese în 1940 reprezentantul lui Pétain în zona neocupată, înainte de a se rupe de Vichy. Banii lui de Laurencie proveneau de la americani, care sperau să-l transforme într-o contragreutate pentru de Gaulle. În

decembrie 1941, a avut loc o întâlnire între de Laurencie, Frenay şi d'Astier. Obstacolul de care s-a împiedicat demersul de a obține un acord s-a dovedit a fi atitudinea lui de Laurencie față de de Gaulle. La fel ca mulți din armată, de Laurencie nu i-a putut ierta lui de Gaulle sfidarea față de Pétain în 1940. „Îl voi amnistia" – a spus el unui membru al Rezistenței, iar unei alte persoane i s-a spus că de Gaulle că ar putea deveni guvernator militar al Strasbourgului[15]. D'Astier şi Frenay au insistat ca de Laurencie să ajungă la un acord cu de Gaulle. Refuzul său de a face acest lucru a pus capăt legăturii lor cu el[16]. Afacerea de Laurencie a demonstrat faptul că, oricare ar fi rezervele nutrite de liderii Rezistenței față de de Gaulle, aceştia au început totuşi să îl includă în viziunea lor asupra lumii. Termenul „gaullist" devenise un sinonim pentru adversarii germanilor sau ai Regimului de la Vichy, iar numele său în sine a funcționat ca un garant eficient în procesul de recrutare de adepți pentru organizațiile de rezistență. Acest lucru a simplificat sarcina lui Moulin, dar cel mai puternic mijloc al său de persuasiune îl reprezentau banii. Reluând contactul cu Frenay şi întâlnindu-se la scurt timp după aceea cu d'Astier şi Lévy, el le-a furnizat fonduri din cei 1,5 milioane de franci aduşi de la Londra. Moulin s-a bucurat, de asemenea, de prestigiul de a fi fost primul reprezentant acreditat oficial al lui de Gaulle pe care l-au întâlnit vreodată liderii Rezistenței. Cutia de chibrituri în care transporta microfilmul cu instrucțiunile sale de la de Gaulle avea o calitate aproape talismanică în viziunea acestor membri ai Rezistenței lipsiți de contactul cu lumea exterioară[17].

Cu toate acestea, poziția lui Moulin ca unic intermediar între de Gaulle şi Rezistență a fost una de scurtă durată. Chiar în timp ce Moulin se afla încă la Londra, la 7 noiembrie 1941, Yvon Morandat plecase în Franța în misiunea sa mult întârziată. După ce a contactat cercurile sindicale, aşa cum i se ceruse, Morandat a întâlnit *Libération-Sud*. S-a înțeles atât de bine cu d'Astier, încât a fost invitat să se alăture comitetului executiv al mişcării. Între timp, în 1942, liderii Rezistenței au început să viziteze Londra. Primul, în martie, a fost Christian Pineau de la *Libération-Nord*. După mai multe

întâlniri cu de Gaulle, Pineau s-a întors în Franța cu ordinele BCRAM de a înființa o nouă rețea. Vizita lui Pineau la Londra a avut consecințe politice importante. Înainte de a părăsi Franța, el a consultat un număr de lideri ai Rezistenței, inclusiv pe d'Astier şi Frenay. Aceştia l-au mandatat pentru a-i solicita lui Gaulle o declarație a poziției sale față de democrație. Fără tragere de inimă, de Gaulle a fost de acord să facă acest lucru şi a elaborat o „Declarație către Mişcările de Rezistență", pe care Pineau a dus-o în Franța. Declarația conținea un angajament fără echivoc față de democrație, dar şi o condamnare a celei de-A Treia Republici. A promis că după eliberare francezilor li se va permite să aleagă o Adunare națională care să le decidă viitorul. În cele din urmă, a afirmat sprijinul lui de Gaulle pentru principiile libertății, egalității şi fraternității, anunțând că, în timp ce „poporul francez se uneşte pentru victorie... el se pregăteşte pentru o revoluție". Declarația pur şi simplu a exprimat într-un mod mai solemn toate mesajele pe care de Gaulle le transmitea de câteva luni, iar tocmai această solemnitate a făcut-o să fie atât de importantă[18].

Următorul vizitator la Londra, între aprilie şi iulie 1942, a fost d'Astier de La Vigerie. S-a înțeles remarcabil de bine cu de Gaulle, însă nu la fel cu Passy[19]. În luna mai a sosit Philippe Roques, care fusese instruit în anul precedent să realizeze sondaje în rândul politicienilor francezi. El a adus numele a cincizeci şi şase de politicieni care aveau o atitudine favorabilă față de Rezistență şi a raportat că Mandel şi alți politicieni aveau în vedere ideea unui fel de parlament clandestin care să-l accepte pe de Gaulle ca lider simbolic al Franței. Nu se ştie ce părere a avut de Gaulle despre acest lucru, însă Roques a fost trimis înapoi pentru a-şi dezvolta relațiile[20].

Cea mai importantă vizită din Franța a fost a lui Pierre Brossolette. Înainte de 1940, Brossolette fusese un star în ascensiune al Partidului Socialist şi un jurnalist strălucit care s-a opus Acordului de la München. După înfrângere, a fost implicat în diferite grupuri de rezistență pariziene, inclusiv în grupul *Musée de l'homme* şi OCM. Ca acoperire, a condus o librărie care a devenit punct de întâlnire pentru

membrii Rezistenței. După ce a fost contactat de rețeaua CND a lui Rémy, el a început să producă rapoarte despre opinia franceză, care au fost foarte apreciate la Londra[21]. Brossolette a sosit la Londra în aprilie 1942, cu informații prețioase despre rezistența din zona ocupată. El l-a impresionat profund pe Passy, care i-a devenit un admirator devotat. Brossolette a adus argumente solide împotriva separării responsabilității pentru operațiunile politice şi militare între Comisariatul de Interne şi BCRAM. Passy exprima aceleaşi opinii de multă vreme, dar din moment ce Brossolette vorbea având autoritatea unuia sosit direct din Franța, părerile sale aveau o mai mare greutate. Drept urmare, BCRAM a fost redenumit BCRA în iulie 1942. Eliminarea M-ului final (*Militaire*) a indicat faptul că BCRA era acum autorizată să îndeplinească misiuni politice, deşi strategia politică generală rămânea încă în sarcina Comisariatului[22]. De fapt, distincția era tulbure şi rivalitatea dintre cele două instituții a continuat.

Pe lângă faptul că a inspirat aceste reforme organizaționale, Brossolette a oferit o viziune strategică a Rezistenței comparabilă în amploarea sa cu cea a lui Moulin. El a susținut că discreditarea vechilor partide politice a deschis calea creării unei mişcări unitare „gaulliste", care să unească noile forțe apărute în cadrul Rezistenței cu ceea ce putea fi recuperat de la partide, extinzându-se de la socialiştii de stânga la PSF-ul de dreapta al lui La Rocque. Brossolette îi era la fel de devotat lui de Gaulle precum Moulin, dar unde Moulin, prefectul, gândea în termeni administrativi, Brossolette punea problema în termeni politici. Moulin l-a văzut pe de Gaulle ca fiind întruchiparea provizorie a Republicii, pe când Brossolette l-a văzut ca pe un simbol al reînnoirii politice. Moulin dorea ca Rezistența să servească statul, însă Brossolette dorea ca aceasta să regenereze națiunea[23]. Ca un pas înainte către atingerea acestui țel, Brossolette s-a întors în Franța în iunie pentru a readuce două personalități de frunte reprezentând poziții diametral opuse: André Philip, un socialist implicat în *Libération-Sud*, şi Charles Vallin, un lider al PSF.

Philip, care a sosit la Londra în iulie 1942, a fost cel mai important om politic care s-a alăturat lui de Gaulle până în momentul acela. A fost numit imediat la conducerea Comisariatului de Interne. În septembrie, Brossolette s-a întors din Franța cu Vallin. Au ținut o conferință de presă comună, iar Brossolette a scris un articol în ziarul Francezilor Liberi *La Marseillaise,* susținând că asocierea dintre un socialist ca el şi un membru al extremei drepte ca Vallin a demonstrat că fostele conflicte politice erau muribunde – pe scurt, o persoană putea ori să susțină Regimul Vichy, ori să i se opună, să fie „gaullistă" sau „antigaullistă". Articolul a stârnit critici din partea socialiştilor din Londra şi a ziarelor liberale britanice precum *Observer,* care l-au descris pe Brossolette drept protofascist. Acest lucru a născut ideea de a-l aduce pe Vallin în Comitetul Național şi, pentru moment, Brossolette şi-a păstrat pentru sine cealaltă inițiativă de a crea o mişcare gaullistă. În schimb, el a început să pregătească o altă misiune în Franța: organizarea unei rezistențe în nord, aşa cum făcea Moulin în sud[24].

Moulin şi rezistența

Până la un punct, această proliferare a relațiilor dintre Londra şi Franța a complicat sarcina lui Moulin. A crescut probabilitatea apariției unor confuzii, mai ales având în vedere rivalitatea dintre Comisariatul de Interne şi BCRA. Moulin, care nu ştia nici măcar despre misiunile lui Morandat şi Roques, care erau în responsabilitatea Comisariatului de Interne, era gelos pe orice potențial rival al autorității sale.[25] El şi Morandat au reuşit să lucreze împreună, dar relația lor a fost una agitată. Moulin, susținând că trimişii Francezilor Liberi ar trebui să rămână independenți de mişcările de rezistență, l-a criticat pe Morandat pentru că s-a implicat prea mult în *Libération*. Morandat avea impresia că Moulin voia să dețină controlul şi complota ca acesta să fie rechemat la Londra.[26] Au existat divergențe şi între Moulin şi Pineau, care se întorseseră în Franța cu o misiune de la BCRA. Moulin a susținut că

Pineau se amestecă în chestiuni care nu îl priveau, iar Pineau a ripostat către Londra că o persoană nu se putea aştepta să aibă „control exclusiv asupra tuturor contactelor posibile”[27].

Sosirea liderilor Rezistenței la Londra a amenințat şi poziția lui Moulin. După ce aceştia stabiliseră contacte independente cu Londra, se puteau simți tentați să-i submineze autoritatea, acționând fără ştirea lui. Acest lucru s-a întâmplat în cele din urmă, dar a fost nevoie de timp pentru ca membrii Rezistenței să descopere complexitatea rivalităților existente la Londra. La început, relațiile înfloritoare dintre Franța şi Londra mai mult l-au ajutat pe Moulin decât l-au împiedicat, iar liderii Rezistenței s-au simțit mai liniştiți în relația lor cu de Gaulle, pe măsură ce au aflat mai multe despre el. Relațiile lui Morandat cu *Libération-Sud* au făcut din aceasta prima mişcare din sud care i s-a alăturat oficial lui de Gaulle. În 1941, ziarul *Libération* nu-l menționase în rândurile sale, în primele patru luni ale anului 1942 a devenit un „simbol al recuperării”, iar din mai, angajamentul față de de Gaulle a devenit necondiționat. *Combat* nu a rămas mai în urmă şi, după jumătatea anului 1942, apărea adesea cu expresia: „Un seul chef de Gaulle”[28]. Declarația lui de Gaulle din iunie 1942 a fost publicată de *Combat*, *Libération-Sud* şi *Franc-Tireur*. La 22 iunie, Maurice Schumann a citit extrase din Declarația de la BBC, susținând că mişcările de rezistență s-au alăturat „fără rezerve”. De fapt, acest lucru a anticipat evenimentele. *Franc-Tireur* era încă îngrijorat de atitudinea lui de Gaulle față de A Treia Republică – a tipărit Declarația lui de Gaulle cu avertismentul că „nu vom fi mai toleranți cu privire la dictatura unui general decât la cea a unui mareşal” – la fel ca mulți alți politicieni. Transmisia lui Schumann a stârnit un oarecare antagonism, în aparență considerând Rezistența a fi un bun garantat[29]. Cu toate acestea, la 13 iulie, britanicii au fost de acord ca Francezii Liberi să poată fi numiți în continuare *France Combattante* (Franța luptătoare), pentru a ilustra că îi reprezenta pe toți cetățenii francezi care se opuneau armistițiului, atât în interiorul Franței, cât şi în afara acesteia[30].

Deşi până la jumătatea anului 1942 mişcările din sud şi-au oferit sprijinul lui de Gaulle, Moulin nu a avut niciodată fonduri suficiente pentru a le satisface nevoile şi una dintre problemele sale a fost de a le împiedica să caute în altă parte beneficii mai generoase. Britanicii aveau bani disponibili pentru mişcări sau reţele pregătite să lucreze direct cu ei. Cea mai importantă dintre acestea a fost reţeaua *Carte* de lângă Nisa, fondată în septembrie 1941 de pictorul André Girard. El a pretins că are la dispoziţie aproximativ 300.000 de oameni. De fapt, a reieşit că era pur şi simplu un fantezist, iar SOE a rupt legătura cu el la sfârşitul anului 1942. Dar pentru o vreme fondurile de care dispunea au reprezentat o tentaţie pentru membrii altor mişcări. Unii membri ai *Franc-Tireur* au renunţat la *Carte*, iar alţii au format un grup separat cu propriul lor ziar, *Le Coq enchaîné*, finanţat de britanici. Dar aceste dezertări nu s-au răspândit prea mult, aşa cum Lévy, liderul mişcării, a refuzat cerinţa lui Girard de a rupe legătura cu de Gaulle[31].

Misiunea lui Moulin de a convinge mişcările să i se alăture lui de Gaulle s-a dovedit mai simplă decât cea de a reuşi să le facă să colaboreze între ele. Când a plecat la Londra, o uniune între *Libération-Sud*, *Liberté* şi *Libération nationale* părea iminentă. La întoarcere, el a descoperit că numai *Liberté* şi *Libération nationale* fuzionaseră şi că mai exista o altă mişcare, *Franc-Tireur*, despre care nu avea habar. Prima întâlnire comună între Moulin şi cei trei lideri din sud a avut loc la Lyon în luna mai. Moulin l-a găsit pe Lévy mai puţin gelos pe independenţa sa decât ceilalţi doi şi a ajuns să-l folosească drept mediator între ei. Lévy simţea că d'Astier şi Frenay îl priveau amândoi cu o uşoară condescendenţă în calitatea sa de lider al unei mişcări mai mici, dar acest lucru îi determina să nu-l vadă ca pe o ameninţare[32]. Memoria întâlnirilor lui Frenay cu Pucheu încă îi otrăvea relaţiile cu d'Astier. În timpul celor patru luni ale vizitei lui d'Astier la Londra nu au fost posibile negocieri cu privire la fuziune. Circumstanţele acestui fapt au provocat mai multă răceală în relaţiile dintre ei. D'Astier obţinuse transportul la Londra înşelând un agent SOE, pe care l-a făcut să creadă că este reprezentantul oficial al tuturor mişcărilor. Frenay a respins

această încercare a lui d'Astier de a dobândi un avantaj asupra lui în stabilirea unor relații directe cu de Gaulle[33].

În absența negocierilor la nivel înalt între liderii Rezistenței, Moulin a creat două agenții centralizate ale acesteia, formate din membri ai tuturor celor trei mişcări. Prima dintre acestea a fost Biroul de presă şi informare (BIP), un fel de serviciu de presă al Rezistenței, înființat în aprilie 1942, pentru a face publice temele propagandei Francezilor Liberi şi pentru a transmite sugestii de propagandă la Londra. A doua a fost Comitetul de studiu general (CGE), înființat în iulie, care era un fel de „depozit de gânditori", pentru a discuta despre reformele posteliberare. Moulin a organizat, de asemenea, servicii pentru a facilita contactul dintre Londra şi Franța: unul pentru organizarea contactului radio (WT) şi altul pentru organizarea paraşutărilor şi transportului între Marea Britanie şi Franța (SOAM)[34]. SOAM a fost puntea de legătură a relației dintre Londra şi Franța. Bombardierele Lysanders sau Hudson care soseau din Marea Britanie cu bani, provizii şi vizitatori se întorceau de obicei cu membri ai Rezistenței sau francezi notabili pregătiți să i se alăture lui de Gaulle. Fiecare dintre aceste debarcări trebuia pregătită meticulos.

CGE şi BIP au avut sediul în Lyon, care a fost centrul activităților de rezistență ale lui Moulin. Aici a dus o existență sub acoperire, folosind o serie de pseudonime. Moulin s-a adaptat vieții clandestine cu o uşurință remarcabilă. Deşi era o persoană capabilă să întrețină prietenii strânse atât cu bărbați, cât şi cu femei, era, de asemenea, extrem de secretos şi obişnuit să-şi compartimenteze viața. În perioada aceea, a reuşit să întrețină relații separate cu trei femei. Şi-a împărțit timpul, sub numele său real, între proprietatea familiei sale de la Saint-Andiol din Provence, unde s-a mutat după ce a fost demis din postul său de prefect, Montpellier, unde locuia mama sa, şi Nisa, unde deschisese o galerie de artă. Galeria i-a oferit un pretext pentru călătorii, dar a reflectat şi o pasiune autentică a sa: Moulin a fost un artist amator care a publicat multe desene înainte de război[35].

Moulin a încercat să obişnuiască mişcările să lucreze împreună. El şi Morandat le-au încurajat să coopereze la

pregătirea demonstrațiilor de 1 mai şi 14 iulie 1942. Prima dintre acestea a fost organizată de lideri ai sindicatelor, promovată la radio în Londra şi susținută de mişcările de rezistență. A fost cea mai semnificativă expresie publică de rezistență din 1940, iar succesul său a încurajat cooperarea mai strânsă între grupări pentru organizarea şi desfăşurarea celei din 14 iulie. Pentru această ocazie, cele trei mişcări au semnat pentru prima dată un manifest comun. După cum a raportat Moulin la Londra, aceste demonstrații au reprezentat o oportunitate pentru membrii Rezistenței de a experimenta beneficiile „sincronizării dintre Londra şi liderii lor locali”[36]. Aceasta a contribuit, de asemenea, la crearea unei dinamici de unitate de bază. Un lider al Rezistenței din Saint-Étienne i-a scris lui Jean-Pierre Lévy că pregătirea demonstrației din iulie a dezvăluit necesitatea coordonării: „Este regretabil că *Franc-Tireur*, *Combat*, şi *Libération* îşi împrăştie activitățile şi dau impresia că încearcă să concureze unele cu altele”. Morandat, Pineau şi Moulin au raportat la Londra că liderii mişcărilor se aflau sub presiunea activiştilor lor de a lucra împreună[37].

Întoarcerea lui d’Astier de la Londra la sfârşitul lunii iulie a permis reluarea negocierilor de unificare. Frenay a rămas cel mai entuziasmat de o fuziune, deoarece credea că gruparea *Combat* va fi suficient de puternică pentru a absorbi celelalte mişcări. Întrucât *Combat* avea cele mai mari forțe militare, Frenay a presupus, de asemenea, că dacă mişcările îşi combină forțele, el va fi efectiv responsabil de acestea. Din acest motiv, d’Astier şi Lévy ar fi fost de acord cu o „armată unică” numai dacă aceasta nu ar fi fost comandată de Frenay. Etapa finală a negocierilor a avut loc la Londra între Frenay şi d’Astier (Moulin şi Lévy neavând posibilitatea de a părăsi Franța), în prezența lui de Gaulle. Un acord a fost semnat la 2 octombrie 1942. Acesta prevedea ca mişcările să îşi reunească forțele paramilitare într-o singură organizație, cunoscută sub numele de Armata Secretă (AS), care avea să acționeze sub ordinele Londrei. Şeful AS trebuia să fie generalul pensionat Charles Delestraint, în vârstă de 65 de ani. Deoarece Delestraint nu avea experiență în acțiunile Rezistenței, niciun lider al mişcărilor nu s-a putut plânge că

un rival ar fi favorizat. Frenay spera probabil că acesta va fi pur şi simplu o marionetă. În afară de AS, mişcările urmau să-şi păstreze autonomia, dar au fost de asemenea de acord să înfiinţeze un comitet de coordonare compus din cei trei lideri ai lor şi prezidat de Moulin[38].

Acest acord a reprezentat un compromis între Frenay (care dorise o fuziune completă) şi d'Astier (care fusese împotrivă). Însă la prima şedinţă a Comitetului de coordonare din Franţa, din 27 noiembrie, Frenay, susţinut de Moulin, a reluat pledoaria pentru unitate. D'Astier, fără prea multă tragere de inimă, la sfârşitul anului, a început negocierile de fuziune cu două mişcări nordice – *Libération-Nord* şi *La Voix du Nord* –, în speranţa că îşi va spori puterea. Aceste eforturi nu au avut niciun rezultat, iar d'Astier s-a înclinat în faţa inevitabilului. La 27 ianuarie 1943, cele trei mişcări au fost de acord să formeze o singură organizaţie – Mişcările Unite ale Rezistenţei (MUR) –, deşi şi-au păstrat publicaţiile separate[39].

Rezistenţa: geografie şi sociologie

În nord, lipsa de coordonare între organizaţiile de rezistenţă persista, dar se poate spune că până la sfârşitul anului 1942 a existat o mişcare de rezistenţă în toată Franţa. Cât de influentă era în această etapă? La această întrebare este greu de răspuns, deoarece mişcările de rezistenţă nu erau ca partidele politice. Este chiar problematic să definim apartenenţa la o mişcare. Au existat activişti cu normă întreagă şi simpatizanţi ocazionali, persoane care lucrau pentru o organizaţie şi altele care se implicau în mai multe. În 1943, *Libération-Nord* a declarat: „Toţi cititorii ziarului care se simt în acord cu spiritul său trebuie, chiar dacă nu au fost «contactaţi» de unul dintre agenţii noştri, ... să se considere încorporaţi în mişcarea *Libération*"[40]. Acest concept al calităţii de membru era prea larg pentru a putea fi cuantificabil.

Importanţa relativă atribuită mişcărilor din sud s-a reflectat în felul în care Moulin distribuia fondurile între acestea. În septembrie 1942, *Combat* a primit 1,2 milioane de franci, *Libération-Sud* 438.000 şi *Franc-Tireur* 120.000[41]. Câţi oameni

au reprezentat aceste mişcări? După decizia de înfiinţare a Armatei Secrete, s-a încercat o evaluare a numărului potenţial de participanţi pentru aceasta. Passy a estimat totalul la 30.000, din care trei sferturi aparţineau de *Combat*. Dar Frenay însuşi a pretins că 30.000 sunt doar membri din *Combat*, iar d'Astier, în noiembrie 1942, a pretins că există 19.000 din *Libération*. Mişcările şi-au exagerat propriile cifre, dar Londra a trebuit să se bazeze pe acestea. Până în ianuarie 1943, Passy a estimat forţele disponibile la 65.000: 16.000 din *Franc-Tireur*, 23.000 din *Libération* şi 26.000 din *Combat*. Dar această cifră generală pare una supraapreciată şi, dacă este corectă, proporţia atribuită mişcării *Combat* pare scăzută[42]. Deoarece aceste „forţe paramilitare" nu aveau aproape nicio armă, cifrele nu pot fi luate prea în serios. Acestea au reprezentat cea mai optimistă evaluare a mişcărilor cu privire la efectivele aflate la dispoziţia lor atunci când armele aveau să devină disponibile. Iar distincţia dintre forţele militare şi cele nemilitare, crucială în ochii Londrei, a fost oarecum artificială. Majoritatea membrilor Rezistenţei îndeplineau mai multe sarcini, orbeşte. Un reprezentant al BCRA, trimis să-i ajute pe *Libération-Sud* să-şi organizeze forţele militare, a constatat că numele pe care le primise apăreau frecvent în desfăşurarea activităţilor nonmilitare: distribuirea ziarelor, recrutarea şi propaganda[43].

Cine erau aceşti activişti de rând? În acest stadiu, Rezistenţa recruta în principal din rândul claselor de mijloc şi de jos, iar printre ei erau puţini lucrători manuali. Cei şapte fondatori ai *Libération-Sud* erau doi jurnalişti, doi profesori, doi oameni de afaceri şi un inginer. Nucleul iniţial al *Franc-Tireur* a fost format din profesori, oameni cu afaceri mici şi ingineri. *Defence de la France* a avut cea mai mare proporţie de studenţi (25%), iar *Libération-Nord* a fost bine reprezentată în rândul profesorilor (45%)[44]. Rezistenţa a fost, de asemenea, copleşitor de urbană. Se spune adesea că Lyon a fost capitala sa, dar viziunea din nord era diferită. Pineau a comentat despre d'Astier: „Singurul său defect a fost să creadă că inima Rezistenţei era la Lyon şi că activităţile noastre, aflate sub sceptrul ocupantului, reprezentau doar un interes secundar"[45]. Lecompte-Boinet era la fel de caustic

față de membrii Rezistenței din sud, care se luau atât de mult în serios şi îşi exagerau riscurile: „Pentru nimic în lume nu ar trece de partea noastră a liniei şi m-au tratat ca pe o persoană fără importanță. ... Opinia lor a fost că nu s-ar putea niciodată institui ceva serios în zona ocupată. ... Şi restaurantele sunt atât de bune în Lyon!”[46] De fapt, au existat mai multe mişcări cu sediul în Paris decât în altă parte. Chiar şi în sud, Lyon nu a fost singurul centru semnificativ al Rezistenței. La început, Marsilia era mai importantă datorită prezenței multor refugiați. Acolo şi-a găsit Frenay primul sprijin[47]. La Toulouse, Rezistența a fost încurajată de prezența refugiaților politici atraşi de tradiția de stânga a oraşului. Librăria condusă de Silvio Trentin, un refugiat antifascist italian, a devenit un punct de întâlnire pentru membri, dintre care unii au fost implicați în producerea, din iulie 1942, a ziarului de stânga al Rezistenței, *Libérer et fédérer*.[48].

Pentru a explica de ce Lyonul a devenit în cele din urmă cel mai important leagăn al Rezistenței din sud trebuie luați în calcul mai mulți factori. Reputația sa de centru al teologiei catolice, centrat pe abația de la Fourvière, a făcut din acesta un creuzet al rezistenței catolice. Fiind capitala presei din zona neocupată, avea o mare concentrație de jurnalişti, imprimeri şi tipografi, precum şi facilități pentru producerea ziarelor. Poate că a ajutat şi faptul că blocurile de locuințe din Lyon nu aveau portari, deci nu era nimeni care să urmărească cum broşurile sau mesajele erau plasate în cutiile poştale. Poate că şi faimoasa rețea de pasaje acoperite a Lyonului, *traboules*, s-a dovedit a fi utilă Rezistenței. Toate acestea abia dacă figurează în memoriile membrilor, dar este relevant să ştim despre existența lor[49]. Mai presus de toate, Lyon îşi datorează reputația de capitală a Rezistenței în urma deciziei lui Moulin de a-şi centraliza operațiunile acolo. În acest sens, Lyon a fost cu adevărat o capitală. În nord, o fragmentare mai mare a însemnat o descentralizare mai mare. Poate că Parisul a avut mai mulți activişti decât Lyon, dar nu a avut nicio influență asupra Rezistenței din Roubaix.[50]

Rezistenţa şi populaţia: cum să opui rezistenţă?

Dacă este dificil de estimat proporţiile Rezistenţei la sfârşitul anului 1942, este şi mai greu de estimat impactul acesteia asupra populaţiei. O măsură de vizibilitate este oferită de distribuţia presei clandestine. La sfârşitul anului 1941, producţia combinată a tipăriturilor Rezistenţei din sud nu a fost probabil mai mare de 30.000 de exemplare. Un an mai târziu, cifrele erau mult mai mari[51]:

SUD

Libération-Sud

iulie 1941 – octombrie 1942: 20.000 exemplare/număr

decembrie 1942: 60.000

Franc-Tireur

decembrie 1941: 6.000

noiembrie 1942: 30.000

Combat

1941: circa de 100 exemplare/număr

1942: circa 10.000 exemplare/număr

Cahiers du témoignage chrétien

1941: 5.000-10.000

1942: 20.000-30.000

NORD

Defence de la France

1941: în medie 5.000 exemplare/număr

1942: a crescut de la 10.000 la 30.000 exemplare/număr

Libération-Nord

Sfârşitul anului 1941: 100

Sfârşitul anului 1942: 1.000.

Este imposibil să ştim câţi oameni citeau aceste ziare. Înainte de sfârşitul anului 1942, puţini oameni au văzut vreodată vreunul sau au auzit de organizaţiile pe care le reprezentau. Aceasta era cu siguranţă situaţia istoricului Henri Drouot, care şi-a propus ca în jurnalul său să realizeze o cronică în detaliu a fiecărui aspect al vieţii sub ocupaţie în oraşul său natal, Dijon. El a adunat broşuri şi suvenire, a notat graffitiurile de pe pereţi, a fost atent la conversaţii şi a examinat comportamentul concetăţenilor. De la începutul

ocupației, el a observat diferite exemple de rezistență – V-urile şi crucile din Lorena mâzgălite pe ziduri, ciudata broşură comunistă –, dar din partea „Rezistenței” nu a existat niciun semn până în vara anului 1942. Prima sa menționare izolată, despre un ziar al „Rezistenței”, apare în iulie 1942, când întâlneşte un exemplar al primului număr din *Cahiers du témoignage chrétien*[52].

De-abia în a doua jumătate a anului 1942 se întâlnesc primele semne care arată că Rezistența avea un anumit impact asupra populației. A existat o reacție impresionantă la apelul comun din partea mişcărilor din sud pentru ca oamenii să iasă în stradă pe 14 iulie purtând culorile naționale. Au avut loc şaizeci şi şase de demonstrații, două treimi dintre ele în Zona de Sud. În Lyon şi Marsilia, mulțimile numărau 15.000 de persoane[53]. Pentru prima dată, dezamăgirea crescândă față de Vichy se tradusese în acțiune colectivă. În multe locuri, aceste demonstrații au explorat tradițiile politice locale şi au exploatat simbolurile locale ale republicanismului. La Crest, în Drôme, a avut loc o demonstrație în fața monumentului care comemorează rebelii antibonapartişti din 1851, iar în Grenoble a avut loc o procesiune condusă de o femeie costumată în Republica[54]. La Béziers, demonstrația a avut loc la fața locului unde fusese cândva statuia eroului republican din secolul al XIX-lea Armand Barbès. Acesta a fost un spațiu contestat simbolic, pentru că statuia fusese vandalizată de facțiunile de dreapta în ianuarie 1936. La 11 noiembrie 1940, un grup de rezistenți organizase o mică demonstrație în jurul său, iar în martie 1942, Vichy a ordonat ca statuia să fie topită pentru valorificarea bronzului, determinându-i pe activiştii locali să scrie pe soclul pe care se odihnise statuia: „Vedeți unde conduce colaborarea – Barbès, vei fi răzbunat”[55].

Pentru liderii Rezistenței, dovezile că au dobândit un public au creat o situație inedită. Primii membri ai Rezistenței s-au considerat în mod justificabil o mică elită, o francmasonerie a virtuții, precum grupările *Carbonari* din secolul al XIX-lea. Când Henri Michel şi un grup de socialişti au cerut populației din Toulon să se reunească la Memorialul de Război la 11 noiembrie 1940, se aşteptaseră la cel puțin

cincizeci de oameni, dar au apărut doar şase[56]. Primele ziare ale Rezistenței erau ca o sticlă cu mesaj aruncată în mare: era aproape imposibil să ştii unde puteau mesajele acestora să ajungă. Când textul lui Mauriac care trata subiecte referitoare la rezistență, *Cahier noir,* a condamnat „spectacolul dezgustător" oferit de poporul francez, sau când Frenay a criticat „fatalismul indiferent" şi „laşitatea abjectă", aceştia îşi exprimau o viziune comună în rândul membrilor mişcărilor de rezistență[57].

Odată ce acest fatalism a început să ia avânt, liderii Rezistenței au fost prinşi cu garda jos. Aşa cum a spus Philippe Viannay:

> „Căutam oameni care aveau convingeri similare cu ale noastre, mai mult decât încercam să convingem masele. Eram nomazi într-o lume sedentară. Nu ne-a păsat prea mult de ceea ce se întâmpla în jurul nostru. Am ignorat cu o trufie imensă mulțimea laşă şi numeroşii profitori... Puteam trece cu vederea aceste specimene triste ale poporului francez, pentru că ele nu contau pentru noi".[58]

Acum, că Rezistența avea un public, liderii săi trebuia să se hotărască ce aşteptări aveau de la acest public. Prima lor propagandă a avertizat oamenii să nu-şi asume riscuri excesive. În octombrie 1940, o broşură din Nord a recomandat:

> „Atunci când intrați în contact cu germanii, fiți mândri, arătați-le minimum de politețe... Ignorați-i... Acționați cu întârziere atunci când vi se cere să le îndepliniți ordinele. Mai presus de toate, evitați acțiunile violente izolate, încă nu a sosit momentul. Nu distrugeți cablurile electrice... Nu sabotați materialele militare".[59]

Prima broşură a lui Cochet i-a avertizat pe oameni să nu facă nimic prematur şi au fost îndemnați să practice doar o „rezistență spirituală". Unii au considerat că acest lucru este inadecvat. Guillain de Bénouville, devenit în cele din urmă membru al *Combat*, s-a implicat inițial într-o rețea, nu într-o mişcare, pentru că a considerat că este mai puțin important „să predic adevărul pe care îl ştiam deja decât să încep să lupt pentru acesta"[60].

Un curs practic de acțiune a fost oferit de Jacques Renouvin, fost membru al *Action française*. Renouvin a dobândit notorietate în 1938, atacându-l public pe Flandin pentru telegrama sa prin care îl felicita pe Hitler după Acordul de la München. În 1941, el a venit cu ideea de *corps francs*, grupuri de acțiune care să desfăşoare acțiuni de propagandă precum mâzgălirea statuilor, bombardarea chioşcurilor de ziare care vindeau publicații colaboraționiste, dispersarea gazului ilariant în timpul prelegerilor susținute de colaboratori. Aceste operațiuni nu erau altceva decât farse, dar scopul lor era de a combate fatalismul. Renouvin însuşi era un personaj complex, extrem de înalt şi subiect al legendelor care au devenit parte a mitologiei Rezistenței. La un moment dat, când transporta o bombă cu ceas, s-a deghizat în preot şi a fost văzut mergând pe stradă cu sutana ajungându-i doar până la genunchi. Renouvin avea sediul la Montpellier, iar *Corps francs* erau inițial legate de *Liberté*, dar până în 1942 toate mişcările din sud aflaseră de aceste aventuri. În iulie 1942 au lansat atacuri simultane asupra a zece birouri de recrutare pentru *relève*[61].

Corps francs reprezentau doar o minoritate în cadrul Rezistenței şi activitățile lor nu erau potrivite pentru toată lumea. Ce îndrumări a oferit Rezistența marii mase a populației? În noiembrie 1941, *Libération-Nord* şi-a îndemnat cititorii să „poarte singuri lupta pentru a elibera patria de un invadator care o devalizează”, dar nu a explicat cum. În mai 1941, *Liberté* le-a cerut oamenilor să distribuie ziarul, să pregătească demonstrații şi să boicoteze presa colaboraționistă. În august, *Libération* a oferit o listă mult mai extinsă a acțiunilor de boicot, inclusiv sabotarea oricărei industrii care produce pentru germani[62]. În acest stadiu însă, majoritatea mişcărilor de rezistență se opuneau violenței. Rezistența a fost definită ca o atitudine morală individuală. *Defence de la France* a îndemnat fiecare persoană să „devină în sine un centru al rezistenței, ... un stâlp capabil să facă față izolării”[63].

Acest aspect a fost similar noțiunii de rezistență oferite de cea mai celebrată lucrare de ficțiune a Rezistenței, *Le Silence de la mer*, publicată de „Midnight Press” în august 1942. În

timpul ocupației, adevărata identitate a autorului său, „Vercors”, era un secret, chiar şi în cercurile literare („secretul cel mai bine păstrat al războiului”, a spus Aragon). De fapt, Vercors era Jean Bruller, un ilustrator şi gravor satiric, care nu mai scrisese niciodată o carte. În afară de mesajul pe care îl conținea, publicarea *Le Silence de la mer* a fost în sine un act de rezistență. Aceasta a fost prima carte care a apărut în Franța ocupată fără ştampila cenzorului german. Deşi prima ediție a avut doar 300-400 de exemplare, organizarea tipăririi, legării, stocării şi distribuției unei cărți elegant produse a fost o realizare majoră în sine. Până în toamna anului 1942, un exemplar ajunsese la Londra (preluat înapoi de Morandat), unde a fost retipărit şi promovat în toată lumea[64].

În *Le Silence de la mer*, Bruller, scriind pentru o generație briandistă, crescută cu amintirile folclorice ale propagandei negre din Primul Război Mondial, a ales să nu înfățişeze un nazist. Protagonistul german este un muzician, un om cult, mai reprezentativ pentru Germania lui Goethe decât pentru cea a lui Hitler. Conținând puține referințe la condițiile contemporane din Franța, cartea are calitatea atemporală a unei parabole. Apără noțiunea de rezistență ca o afirmare a demnității morale. Dar până când a apărut cartea, în august 1942, această viziune începuse să pară depăşită, căci atemporalitatea nu mai era adecvată. Vercors a fost criticat de la Londra de Arthur Koestler, care a susținut că romanul era „nesincer din punct de vedere psihologic” şi că ideea sa de rezistență era inadecvată unei situații în care oamenii erau masacrați. Vercors a fost criticat din acelaşi motiv de comunişti. Dar el îşi concepuse cartea într-o vreme în care germanii încă încercau să pară ocupanți binevoitori, iar scriitori precum Chardonne au fost bucuroşi să-i creadă pe cuvânt. Dacă cineva citeşte însemnarea din 5 iunie 1940 din jurnalul lui Ernst Jünger (unii credeau că Jünger este un model pentru germanul onorabil al lui Bruller) – „Vorbesc mult timp în fiecare zi cu gazda mea” –, sensul noțiunii de rezistență a lui Vercors se percepe ca o formă de igienă morală[65].

Vercors şi-a amintit mai târziu o conversaţie cu scriitorul Jean Cassou din 1940, când amândoi au fost de acord că ocupaţia ar putea dura o sută de ani. În astfel de circumstanţe, rolul intelectualilor era „similar cu cel al călugărilor care în lunga noapte a Evului Mediu şi-au trecut în secret şi cu obstinaţie flacăra lumii antice, menţinând-o aprinsă aproape 1.000 de ani, până la Renaşţere". Odată ce a fost clar că nu avea să fie cazul şi s-au prezentat alte forme de protest, Vercors însuşi a acceptat că vremea tăcerii trecuse[66].

Rezistenţa tăcută a lui Vercors nu ar fi putut fi mai diferită de strategia teroristă adoptată de FTP-ul comunist în 1941. Această politică a fost condamnată de către de Gaulle şi criticată de Rezistenţă, dar le-a creat probleme chiar şi comuniştilor. Actele teroriste izolate erau străine de gândirea comunistă şi fuseseră condamnate de Lenin. În septembrie 1941, liderii comunişti francezi de la Moscova credeau că acţiunea armată era prematură. Primele atacuri teroriste din Franţa erau probabil iniţiativa unor indivizi. Presa comunistă nu a menţionat iniţial atacurile, iar mai târziu a susţinut că acestea sunt o provocare a germanilor[67]. Partidul a început să îşi asume responsabilitatea pentru atacuri abia în februarie 1942. Chiar şi atunci au existat disidenţi, inclusiv veteranul Marcel Cachin, care au făcut o declaraţie împotriva atacurilor asupra unor indivizi germani. Partidul s-a asigurat că acesta nu se va mai exprima niciodată[69].

Odată ce terorismul a fost adoptat de comunişti, trebuia să i se ofere o justificare teoretică. O posibilă apărare a fost că terorismul ar declanşa represalii germane, disipând orice gânduri despre o corectitudine germană şi transformând comuniştii în martiri. De fapt, acest argument nu a fost cel preferat de partid. În teorie, comuniştii nu au separat niciodată acţiunea armată de propaganda lor pentru acţiunea în masă, iar lupta armată a fost prezentată ca fiind avangarda unei mişcări a maselor care va culmina într-o răscoală naţională. Pentru a mobiliza sprijinul populaţiei, comuniştii au încercat să-şi consolideze mişcarea Frontului Naţional şi să-şi reînvie organizaţiile sindicale. În fabrici, temele sociale ale propagandei comuniste au fost înlocuite în

1942 prin apeluri la sabotaj: „Este mai bine să arunci în aer fabricile decât să le laşi să lucreze pentru germani”. Cu astfel de lozinci, nu este surprinzător că muncitorii nu îi simpatizau prea mult pe comunişti în 1942[70]. Totuşi, în exploatarea penuriei de alimente au avut mai mult succes. Multe dintre protestele pentru lipsa alimentelor din zona ocupată au fost organizate de ei. Două astfel de demonstraţii la Paris, în piaţa Rue de Buci la 31 mai 1942 şi în piaţa Rue Daguerre la 1 august, au dus la violenţă şi intervenţia poliţiei. Aceste demonstraţii fuseseră teoretic sub protecţia FTP. La asta se refereau comuniştii când asociau avangarda activistă cu protestele sociale de masă.

Majoritatea demonstraţiilor pentru alimente au avut loc însă în mod spontan. Cele patruzeci de demonstraţii din Var, în prima jumătate a anului 1942, nu au avut nicio legătură cu comuniştii. Când comuniştii din departament au exploatat problema încercând să organizeze un marş al femeilor la Vichy, pe 11 noiembrie, aceştia nu au avut parte de succes[71]. Nu au avut parte de un rezultat prea bun nici la apelul lor din 1942 pentru organizarea demonstraţiilor cu ocazia aniversării bătăliei de la Valmy. Au existat doar trei demonstraţii suficient de importante pentru a fi înregistrate istoric[72]. În 1942, prin urmare, FTP nu era cu siguranţă vârful activist al unui aisberg comunist masiv. La fel ca alte mişcări ale Rezistenţei, a reprezentat doar o mică elită izolată de populaţie. Dar comuniştii erau singurii care aveau o teorie despre relaţia dintre rezistenţa politică şi mobilizarea socială, dintre elită şi masă, iar acest lucru avea să le servească în viitor.

Cu toate acestea, comuniştii au fost şi ei surprinşi atunci când a izbucnit un val de proteste în regiunea Lyon, în octombrie 1942. Acest val a fost declanşat de legea din 4 septembrie care autoriza guvernul să recruteze lucrători pentru serviciul muncii. Angajatorii au trebuit să pregătească liste cu cei care vor fi trimişi în Germania, iar când primele nume au fost afişate în şantierele feroviare Oullins, la Lyon, la 13 octombrie, a izbucnit o grevă. În următoarele câteva zile, grevele s-au răspândit în toată zona, afectând aproximativ 12.000 de lucrători. Mişcările de rezistenţă nu

erau hotărâte cum să reacţioneze. Liderii *Libération-Sud* s-au împărţit între cei care considerau că aceste greve erau periculos de premature şi cei, precum Pascal Copeau şi Raymond Aubrac, care doreau să le exploateze şi încurajeze[73]. Grevele au fost în scurt timp înăbuşite de poliţie, dar au fost urmate de proteste mai extinse în februarie 1943, după introducerea recrutărilor STO. Din acest moment, Rezistenţa a început să fie considerată o forţă în societatea franceză.

Concurenţii

În mod paradoxal, chiar succesul Rezistenţei a început să le provoace probleme liderilor mişcărilor, la sfârşitul anului 1942. Întrucât rezistenţa devenise un fenomen social mai amplu, a fost mai dificil pentru aceştia să o controleze. S-au confruntat cu o competiţie în ambiţia lor de a mobiliza populaţia franceză, reprezentată în primul rând de socialişti şi comunişti. Neavând nicio mişcare de rezistenţă proprie, socialiştii s-au alăturat diferitelor mişcări, în special *Libération*, pe o bază pur individuală. Pe măsură ce încrederea socialiştilor a fost reactivată, după Riom, aceştia au devenit din ce în ce mai frustraţi de absenţa oricărei recunoaşteri a contribuţiei lor specifice aduse Rezistenţei. Când au sugerat posibilitatea reprezentării separate a CAS în comitetul de coordonare înfiinţat în octombrie 1942, liderii Rezistenţei nici nu au vrut să audă. Ei au considerat că toate partidele politice sunt afectate de trecutul lor şi, în ciuda contribuţiei socialiştilor la nivel individual, nu ar accepta CAS în aceiaşi termeni cu ai mişcărilor de rezistenţă. Léon Blum, care îi îndemnase pe tovarăşii săi din Londra să i se alăture lui de Gaulle, i-a scris generalului din închisoare în noiembrie 1942, avertizând împotriva unei astfel de ostracizări: „Nu poate exista un stat democratic fără partide. Acestea trebuie regândite din punct de vedere moral, reînnoite, dar nu eliminate”[74]. Ceea ce a transformat această nemulţumire socialistă într-o revoltă a fost impresia că rivalii lor tradiţionali, comuniştii, primeau un tratament diferit.

Caracterul distinctiv al comuniştilor era că, pe lângă faptul că erau un partid politic, aveau şi propriile organizaţii de

rezistență: FTP şi Frontul Național (FN). Ei au prezentat FN ca fiind o organizație independentă, oferind un cadru unitar pentru Rezistență în ansamblul ei. Comuniştii au obținut un succes în grevele de la Lyon în octombrie, când au apărut broşuri de apărare a greviştilor, în numele celor trei mişcări sudice, al PCF şi FN. Pentru comunişti, aceasta a fost o dublă victorie: a plasat partidul într-un raport egal cu mişcările de rezistență şi a recunoscut FN, implicit, ca o mişcare independentă. Nu este clar cine s-a aflat în spatele acestor broşuri care au fost probabil rezultatul unei inițiative locale. Dar implicația lor politică a fost imediat evidentă pentru liderii mişcărilor, pentru Londra şi pentru socialişti[75]. Asta nu a fost totul. La 11 ianuarie 1943, Fernand Grenier, membru al Comitetului Central al PCF, a sosit la Londra pentru a-i oferi lui de Gaulle sprijinul oficial al partidului. Acesta a fost un impuls major pentru prestigiul lui de Gaulle, iar el a răspuns Comitetului Central în termeni prietenoşi o lună mai târziu. Socialiştii se temeau din ce în ce mai mult că Partidul Comunist dobândeşte un avantaj asupra lor. Blum l-a avertizat pe de Gaulle: „Ar fi o greşeală teribilă să le întindem o mână comuniştilor în fața socialiştilor”[76].

Socialiştii au început să-şi dezvolte strategii de contracarare. Încă din iunie 1942, mai mulți socialişti au lansat ideea unui fel de comitet-umbrelă al Rezistenței care să includă reprezentanți ai partidelor şi ai mişcărilor de rezistență. Din noiembrie, această idee a fost preluată oficial de Daniel Mayer şi de alți lideri socialişti ca o modalitate de a le oferi socialiştilor o voce independentă în Rezistență. Ei au amenințat că socialiştii care s-au alăturat mişcărilor de rezistență se vor retrage[77]. Defferre s-a plâns lui Moulin că liderii Rezistenței au vorbit despre partidele politice în termeni care amintesc ciudat de mult de Vichy[78].

Această provocare adresată liderilor Rezistenței din Franța a apărut chiar când aceştia începeau să reacționeze la provocarea din afara Franței, pe care o reprezenta de Gaulle. Îşi cedaseră prea mult din independența lor în fața lui? Moulin nu îşi făcuse niciodată iluzii că mişcările ar renunța cu uşurință la independența lor. Înainte de a pleca în Franța, el a remarcat că „banii ar fi o puternică pârghie de comandă

în raport cu organizațiile Rezistenței" şi avea să se folosească de ei „pentru a-i ține în linie [*tenir la dragée haute*]"[79]. Frenay îşi aminteşte în memoriile sale că plăcerea întâlnirii cu un reprezentant acreditat al lui de Gaulle a fost tulburată de conştientizarea faptului că Moulin sosise înarmat cu instrucțiuni: „Ne-a arătat mai multe role de microfilm care conțineau instrucțiuni precise care acopereau până şi cele mai mici detalii ale operațiunilor. De fapt, erau ordine"[80].

Chiar dacă Frenay punea resentimentele sale pe seama acestei prime întâlniri, nu a durat mult până când liderii Rezistenței şi-au dat seama că de Gaulle intenționa să fie mai mult decât un simbol: banii lui Moulin atrăgeau obligații... În teorie, decizia de a înființa AS a reprezentat o pierdere considerabilă a independenței mişcărilor. În schimb, de Gaulle fusese de acord să recunoască cele trei mişcări din cadrul Comitetului de coordonare ca reprezentând Rezistența din sud. Tuturor oamenilor care doreau să facă parte din Rezistență trebuia să li se spună să se alăture uneia dintre aceste mişcări. Această clauză din acord a fost un succes de negociere pentru Frenay şi d'Astier, dar aproape imediat a început să pară din ce în ce mai îndepărtată de realitate, deoarece alte forțe politice din Franța şi-au revendicat dreptul de a fi ascultate. Putea de Gaulle să le ignore? Şi dacă s-ar fi decis să le asculte, cum avea să reacționeze Rezistența?

Pe măsură ce mai mulți lideri ai Rezistenței au vizitat Londra, au ajuns să vadă că autoritatea lui de Gaulle era mai contestată decât credeau. Acest lucru i-a încurajat să îi arate mai puțin respect. Şeful serviciului de contraspionaj BCRA, Roger Wybot, a comentat despre o conversație avută cu Frenay în noiembrie 1942: „Pare mai puțin ferm în sprijinul său pentru de Gaulle decât în scrierile sale. ... Pierzându-şi calmul pentru a doua oară, chiar a strigat: «Nu voi putea fi niciodată convins să depun un jurământ de credință față de de Gaulle!»"[81]. Înainte de a părăsi Londra în noiembrie 1942, Frenay a purtat o discuție revelatoare cu de Gaulle. „Ce s-ar întâmpla – a întrebat Frenay – dacă ar apărea un conflict între Moulin şi Rezistență?" „Vei veni la Londra şi vei încerca să găseşti o soluție." „Şi dacă nu putem găsi una?" – a

continuat Frenay. „În acest caz – a răspuns de Gaulle –, Franța va trebui să aleagă între voi şi mine”[82].

În 1943, întrebarea care se punea era ce va decide „Franța”.

CAPITOLUL 19

Lupte de putere 1943

Relația lui de Gaulle cu Rezistența în 1943 a fost intim legată de conflictele sale cu britanicii şi americanii. Acestea s-au înrăutățit considerabil după debarcările aliaților în Africa de Nord, în noiembrie 1942. De Gaulle a primit o notificare cu trei ore înainte de debarcări, deoarece Roosevelt încă păstra credința că Vichy i-ar putea fi mai util decât Francezii Liberi. Lipsa de reacție a lui Darlan în a se ralia împotriva aliaților nu a făcut nimic pentru a zdruncina această convingere. Roosevelt i-a spus lui André Philip: „Darlan mi-a dat Algerul, să trăiască Darlan! Dacă Laval îmi dă Parisul, să trăiască Laval! Nu sunt ca Wilson, sunt un realist”[1]. Un astfel de „realism” a şocat atât de mult opinia publică aliată, încât la 17 noiembrie Roosevelt a încercat să dezamorseze criticile, anunțând că Darlan era doar un „sprijin temporar”. Acest lucru nu l-a împiedicat pe Darlan să se instaleze în fruntea unui comitet al proconsulilor imperiali – din care făceau parte şi Boisson şi Noguès – care fuseseră loiali Regimului Vichy. Legislația pétainistă a rămas intactă şi Africa de Nord a devenit un fel de Vichy de peste mări, aflat sub patronajul Americii. Existau atunci trei pretendenți la suveranitatea franceză: Regimul de la Vichy din Franța, Darlan din Africa de Nord şi de Gaulle din Londra.

Churchill, preocupat să nu se opună lui Roosevelt, i-a interzis lui de Gaulle să-l critice public pe Darlan. Cu toate acestea, opinia publică i-a rămas ostilă lui Darlan şi acest lucru a ajutat la evoluția lui de Gaulle către un simbol al democrației, chiar şi pentru britanicii de orientare de stânga, care fuseseră suspicioşi față de el înainte. Alegerea lui Darlan a alarmat şi Ministerul de Externe, pe motiv că de Gaulle dobândise acum legitimitatea şi că nu ar fi fost în interesul

pe termen lung al Marii Britanii să-l abandoneze. În 1940, Churchill îl susținuse pe de Gaulle în ciuda reticenței Ministerului de Externe, iar oficialii ministerului l-au protejat frecvent pe Gaulle de creşterea ostilității lui Churchill împotriva lui[2].

La 24 decembrie 1942, Darlan a fost împuşcat de un regalist de 22 de ani, Fernand Bonnier de la Chapelle. Pentru că aceasta era genul de crimă pentru care toată lumea putea să aibă un motiv – chiar şi americanii, care erau din ce în ce mai jenați de acordul lor cu Darlan –, speculațiile cu privire la cel care a ordonat asasinarea i-au păstrat pe adepții conspirațiilor ocupați vreme de cincizeci de ani. Adesea au fost acuzați gaulliştii, dar de fapt dispariția lui Darlan nu a fost o binecuvântare fără preget pentru de Gaulle. Roosevelt l-a înlocuit cu generalul Giraud, alegerea inițială a Americii pentru operațiunea nord-africană. Giraud, care nu era mânjit de colaboraționism, nu a trezit acelaşi oprobriu precum Darlan. Acest lucru însemna că, dacă ar fi refuzat un acord cu de Gaulle, s-ar fi dovedit mai greu de urnit decât Darlan. De Gaulle spera că, în schimbul oferirii postului de comandant-şef al armatei, Giraud îi va recunoaşte autoritatea politică. Dar Giraud, un om cu concepții reacționare şi fără simț politic, îl privea pe de Gaulle doar ca pe un general disident, mult inferior lui. El a respins abordările lui de Gaulle şi, departe de a relaxa legislația vichystă din Africa de Nord, i-a oferit un post lui Marcel Peyrouton, care fusese ministru de interne al lui Pétain în 1940.

Întâlnirea dintre de Gaulle şi Giraud la Casablanca în ianuarie 1943, în prezența lui Roosevelt şi Churchill, nu a rezolvat nimic. Şi-au dat mâna în fața camerelor, însă de Gaulle s-a întors la Londra cu mâna goală. Relațiile sale cu Churchill se deterioraseră şi mai mult, şi în 3 martie i-a fost refuzată permisiunea de a părăsi Anglia. Ca răzbunare, s-a retras la Hampstead, declarându-se prizonier. Churchill a dat instrucțiuni clare ca „monstrul din Hampstead” să nu fie lăsat să scape[3]. Giraud şi-a menținut sprijinul lui Roosevelt, care a susținut că până nu vor avea loc alegeri în Franța eliberată, de Gaulle nu avea nicio autoritate exclusivă de a

vorbi în numele francezilor. Posibilitatea de a-i dovedi că se înşală depindea de viitorul lui de Gaulle.

Rezistența fusese şocată de afacerea Darlan. La 17 noiembrie, Moulin a trimis o telegramă la Londra, din partea mişcărilor sudice, solicitând instalarea lui de Gaulle, „liderul incontestabil", în Africa de Nord. Mesajul a fost semnat şi de reprezentanții partidelor politice, inclusiv de radicali, PDP şi Federația Republicană. În plus, Blum i-a scris lui Roosevelt şi Churchill în sprijinul lui de Gaulle[4]. Toate acestea au fost un semn pentru de Gaulle că, pe lângă recunoaşterea pe care o primea deja de la Rezistență, ar putea să profite şi de sprijinul forțelor politice tradiționale din Franța. În acelaşi timp, socialiştii cereau recunoaşterea deplină a rolului lor în Rezistență prin crearea unui consiliu al Rezistenței. Dacă de Gaulle dorea sprijinul socialiştilor, era necesar să li se facă unele concesii.

Trimişii lui de Gaulle în Franța începeau să vadă şi avantajele unui consiliu al Rezistenței. Când această idee a fost discutată pentru prima dată, în iunie 1942, Morandat s-a exprimat favorabil, dar a fost redus la tăcere de Moulin şi Pineau. Dar până la sfârşitul anului, atât Pineau, cât şi Moulin, alarmați de nemulțumirea crescândă a socialiştilor, s-au răzgândit[5]. La 14 decembrie 1942, Moulin a scris că „mişcările nu reprezintă întreaga Rezistență ... există forțe morale, comerț, forțele sindicale şi forțele politice". Noul Comitet de coordonare nu putea pretinde că deține controlul întregii mişcări de rezistență. Într-un mod similar, Pineau a criticat tendința mişcărilor de a „exclude sistematic" toți potențialii concurenți[6]. Acest sfat a fost bine primit de către de Gaulle, care trebuia să demonstreze că el, şi nu Giraud, reprezenta opinia politică franceză. La 10 februarie, de Gaulle i-a scris lui Blum, susținând ideea unui consiliu al Rezistenței. El a afirmat că o astfel de organizație ar submina „încercările de diviziune şi confuzie complotate de unii dintre aliați [adică America] cu ajutorul protejaților lor francezi [adică Giraud]"[7]. Cinci zile mai târziu, Moulin s-a întors la Londra, după ce îşi petrecuse paisprezece luni în Franța. La 21 februarie, el a elaborat un set de „noi instrucțiuni" care specificau rolul şi forma consiliului Rezistenței propus. Avea

să fie un singur corp, care să cuprindă ambele zone şi reprezentanţi ai mişcărilor de rezistenţă şi ai partidelor politice. Rolul consiliului era de a enunţa principii generale, a căror execuţie ar reveni unui comitet permanent de dimensiuni mici, format exclusiv din reprezentanţi ai mişcărilor de rezistenţă[8].

Moulin, Brossolette şi mişcările de rezistenţă

Moulin a pornit din nou spre Franţa la 19 martie. Noua sa misiune a fost de a înfiinţa consiliul Rezistenţei şi de a-l convinge să îşi declare sprijinul pentru de Gaulle. El era acum „singurul reprezentant al lui de Gaulle şi al Comitetului Naţional" pentru toată Franţa, unde anterior nu deţinuse responsabilitatea decât pentru sud. De fapt, el a făcut o vizită la Paris în iulie 1942, iar foştii săi asociaţi, Manhès şi Meunier, au fost în contact cu mişcările din nord în numele său, însă acolo coordonarea dintre ele lipsea. În numele BCRA, Rémy a luat legătura cu OCM în aprilie 1942 iar în mai cu FTP, dar această legătură a fost întreruptă aproape imediat, când reţeaua sa a fost zdruncinată de un val de arestări. Rémy s-a întors în Franţa în octombrie 1942 cu instrucţiuni de investigare a posibilităţilor de coordonare a forţelor militare ale Rezistenţei din nord. După ce a ajuns la concluzia că OCM era singura organizaţie care conta din punct de vedere militar, el a propus să îl însărcineze pe unul dintre liderii acesteia, colonelul Touny, să o conducă. Londra a respins această soluţie pe motiv că niciunei mişcări nu ar trebui să i se acorde un rol preponderent. OCM a avut mulţi inamici, pentru că tonul elitist al publicaţiilor sale a stârnit multe situaţii dificile, iar mişcări precum *Libération-Nord* erau suspicioase cu privire la „imperialismul OCM"[9].

Nu doar că mişcările din nord au avut un contact redus unele cu altele, dar nu au avut niciun singur răspuns unic faţă de de Gaulle. Deşi Pineau a fost primul membru al Rezistenţei care a vizitat Londra, când s-a întors în Franţa, entuziasmat de întâlnirea sa cu generalul, colegii săi l-au întâmpinat cu răceală. Tradiţiile lor sindicale i-au făcut să fie

prudenți în privința oricărei loialități politice. Abia în decembrie 1942, *Libération-Nord* şi-a declarat sprijinul pentru Londra, printr-o serie de articole despre „Liderul nostru de Gaulle”. *Defence de la France*, care fusese pétainistă până în noiembrie 1942, a rămas ambivalentă în privința lui Gaulle până în martie 1943[10]. Prin urmare, rămâneau multe de pus la punct în nord.

Sarcina lui Moulin a fost complicată de faptul că la 26 ianuarie, cu şase săptămâni înainte de a porni în a doua misiune în Franța, Brossolette fusese deja trimis în nord ca reprezentant al lui de Gaulle. Cu siguranță nu a fost o coincidență faptul că în acest moment Moulin, care era aşteptat în orice moment la Londra, a ales să-l trimită pe asistentul său, Manhès. Passy a comentat: „Niciodată până atunci Moulin nu-şi mai semnalase existența. ... Am fost uimiți să descoperim că Moulin îi încredințase încă din 1942 organizarea acțiunilor din Nord. Dacă Moulin însuşi nu l-ar fi trimis, l-am fi văzut ca pe un impostor sau agent *provocateur*”[11]. Dacă Passy şi-a exagerat oarecum uimirea retrospectiv – Moulin nu a ascuns niciodată faptul că a avut contacte în nord, chiar dacă nu discuta multe despre acest aspect[12] – a fost pentru că, în calitate de aliat al lui Brossolette, el bănuia că sosirea lui Manhès era încercarea lui Moulin de a-şi pretinde dreptul său față de nord. În egală măsură, dorința lui Brossolette de a pleca în Franța înainte de întoarcerea lui Moulin la Londra sugerează că acesta dorea să înceapă să lucreze fără ca Moulin să poată interveni. Dacă Brossolette dorea să îşi îndeplinească ambiția de a juca acelaşi rol în nord precum o făcea Moulin în sud, trebuia să acționeze rapid[13].

La 26 februarie, Passy însuşi i s-a alăturat lui Brossolette şi pe parcursul lunii care a urmat s-au bucurat de o libertate decizională. Manhès a dorit să li se alăture, dar a fost arestat aproape imediat. Scopul misiunii lor, cu numele de cod „Brumaire-Arquebuse”, a fost de a coordona mişcările din nord şi de a înființa o organizație militară unificată precum era AS în sud. Având în vedere lipsa anterioară de coordonare între mişcările din nord, au obținut rezultate remarcabile în şase săptămâni. Până la începutul lunii

aprilie, Passy a centralizat colectarea informațiilor secrete din nord şi a înființat un comitet de coordonare militară pentru a începe procesul de creare a unei armate secrete. Mişcările din nord, inclusiv FTP, au fost de acord să contribuie cu forțe la această armată[14].

Între timp, Brossolette a început să creeze un comitet de coordonare a mişcărilor similar cu cel existent în sud încă din octombrie 1942. Acest obiectiv era în concordanță cu instrucțiunile sale inițiale, dar nu cu „noile instrucțiuni" ale lui Moulin, pe care Passy le adusese în februarie. Deşi Moulin a avut în vedere doar un singur organism pentru ambele zone, Brossolette nu i-a luat în considerare ideea, apreciind că înțelegea nordul mai bine decât Moulin. Părerea sa a fost că ideea unui singur consiliu al Rezistenței era prematură până când se realiza o coordonare preliminară în nord şi a luat în calcul temerile liderilor Rezistenței din nord, care erau reținuți în fața ideii că organizațiile lor ar putea fi anexate celor mai dezvoltate, din sud. Brossolette a ignorat, de asemenea, ceea ce spuneau „noile instrucțiuni" despre partidele politice. El i-a găsit pe liderii Rezistenței din nord ostili oricărei „reabilitări" a partidelor. Deoarece acest lucru a coincis cu propriile sale viziuni, Brossolette a sugerat că, în loc să includă partide, consiliul propus al Rezistenței ar trebui să conțină doar reprezentanți ai „familiilor spirituale" ale Franței. Când Londra l-a mustrat că „depăşeşte limitele" misiunii sale, Brossolette nu s-a căit. În 12 martie, el şi-a comunicat dezacordul cu privire la „noile instrucțiuni": „Da, Republicii ... dar nu şi celei de ieri. ... Faptul că sunteți resemnați în a admite partidele politice în conducerea Rezistenței contravine cu totul aceastei regiuni"[15].

De îndată ce Moulin s-a întors din Londra la Lyon, i-a trimis lui Brossolette un mesaj prin care îşi anunța sosirea iminentă la Paris şi îl îndruma să amâne până atunci orice decizie definitivă. Acest lucru nu a reuşit decât să îl determine pe Brossolette să se mişte mai repede. La 26 martie, cu patru zile înainte de sosirea lui Moulin, el a ținut prima şedință a Comitetului de coordonare a zonei ocupate. Au fost reprezentate cinci mişcări: OCM, CDLR, CDLL, FN şi *Libération-Nord*. Comitetul s-a declarat pregătit să accepte un

consiliu al Rezistenței care ar putea include reprezentanți ai „curentelor de opinie”, dar nu şi reprezentanți ai partidelor politice. De asemenea, a respins ideea unui comitet permanent cu puteri executive, iar consiliul de rezistență era acceptat numai dacă rămânea simbolic[16].

Înainte de a-şi putea îndrepta atenția către nord, Moulin, la întoarcerea în Franța, a trebuit să se confrunte cu o contestare a autorității sale în sud, unde mişcările de rezistență nu erau mai puțin potrivnice față de partidele politice decât erau tovarăşii lor din nord. Claude Bourdet a fost scandalizat că Moulin dorea să ofere un „certificat de rezistență” acestor „fantome despre care nimeni nu mai vorbise din 1940”, apoi Frenay l-a acuzat pe Moulin că este „groparul Rezistenței”[17]. Liderii mişcărilor, în special Frenay, regretau de asemenea că cedaseră controlul asupra formațiunilor militare insuficiente către AS. Odată ce a fost clar că Delestraint intenționa să fie mai mult decât o marionetă, Frenay a început să-l atace violent în cadrul şedințelor Comitetului de coordonare din sud[18].

Conflictul cu Delestraint nu a fost legat doar de comanda AS, ci şi de strategia pe care trebuia să o urmeze. Londra a dorit ca operațiunile militare şi politice ale Rezistenței să fie separate, şi AS a fost obligat să aştepte în rezervă eliberarea şi apoi să-şi joace rolul destinat în planurile strategice aliate, sub autoritatea lui de Gaulle. Liderii Rezistenței au considerat artificială această distincție între activitatea politică şi cea militară. Au refuzat să accepte că forțele lor paramilitare ar putea fi tratate ca soldați obişnuiți sau că AS urma să nu aibă niciun rol până la eliberare, deşi ar putea exista circumstanțe în care să fie posibilă acțiunea ei imediată. Acest dezacord ar fi putut rămâne pur teoretic, deoarece, în afară de comunişti, Rezistența nu întreprinsese nicio operațiune militară, decât dacă am considera în această accepțiune cascadoriile *Corps francs*. Însă introducerea STO în februarie 1943 a deschis brusc noi posibilități, întrucât mii de tineri, unii dintre ei dornici să lupte, au fugit de recrutarea în formațiunile de muncă în Germania. În curând, primele aşa-numite grupuri de *maquis* au început să se formeze la poalele Alpilor. Pentru a exploata acest potențial,

fondurile şi armele erau necesare de îndată, iar liderii Rezistenței au inundat Londra cu cereri de sprijin. D'Astier a transmis pe 5 martie: „Situație gravă. Țara s-a golit rapid de oameni. Singura salvare, rezistența totală... Țara pregătită, repet, pregătită pentru rezistență violentă dacă este susținută cu instrucțiuni clare”[19].

În acel moment, Moulin se afla încă la Londra, încercând să-i convingă pe şefii serviciilor britanice că, dacă ar înarma AS, ar putea aduce o contribuție militară însemnată la război. Argumentele sale au făcut o impresie favorabilă, dar opinia britanică a fost că o acțiune militară prematură ar fi una suicidală. Prin urmare, nerăbdarea liderilor Rezistenței a pus în pericol încercarea lui Moulin de a demonstra seriozitatea AS. Moulin a încercat să-i calmeze pe liderii Rezistenței, dar aceştia s-au simțit trădați. Chiar dacă ar fi dorit să le satisfacă cererile, capacitatea lui Moulin de a face acest lucru a fost compromisă de relația deteriorată dintre de Gaulle şi Churchill. Temându-se că finanțarea britanică ar putea fi restrânsă în orice moment, Moulin a considerat necesar să reducă fondurile pe care le-a transferat Rezistenței în martie[20].

Toate aceste probleme l-au aşteptat pe Moulin la întoarcerea sa la Lyon, unde a găsit liderii Rezistenței din sud într-o stare de „considerabilă exaltare”. Deşi Moulin a reuşit să câştige acceptarea cu resentimente a ideii unui consiliu de rezistență, susținând că de Gaulle avea nevoie de sprijin politic în bătălia sa împotriva lui Giraud, celelalte probleme au rămas nerezolvate când acesta a plecat la Paris, la 30 martie[21]. La sosirea sa la Paris, Moulin a avut două altercații furioase cu Brossolette. „Ura glacială” pe care i-a arătat-o lui Brossolette, după spusele lui Passy, a fost alimentată de Meunier, care a susținut că Brossolette critica „ambiția devoratoare” a lui Moulin[22]. Moulin a fost, de asemenea, supărat de arestarea lui Manhès şi de faptul că acest eveniment nu i-a nemulțumit, în mod nejustificat, pe Brossolette şi Passy.

Cu toate acestea, Moulin a fost nevoit să accepte – ca fapt împlinit – Comitetul de coordonare al lui Brossolette, dar alegerea celor cinci mişcări reprezentate de acesta i-a cauzat

probleme. Acestea erau mişcările pe care Brossolette şi Passy le consideraseră ca având cel mai bun potenţial militar, şi nu acelea, precum *Défense de la France*, *Voix du Nord*, *Lorraine* şi *Résistance*, a căror activitate principală era producerea unor publicaţii. Excluderea *Défense de la France* a fost deosebit de anormală, deoarece ziarul său avea cel mai mare tiraj al oricărei publicaţii de rezistenţă din Franţa. Moulin a informat Londra că şi-a petrecut mult timp potolind furia acestor mişcări excluse[23]. Probabil că Moulin a stăruit concentrându-se pe aceste dificultăţi pentru a-l discredita pe Brossolette, care se întorsese la Londra în 15 aprilie şi lansase o ofensivă împotriva sa.

Întorcându-se în zona neocupată, Moulin a constatat că şi Frenay desfăşura o campanie împotriva lui şi a lui Delestraint. Frenay l-a acuzat pe Moulin de „birocratizarea Rezistenţei". El s-a plâns că Moulin încerca să controleze totul, chiar şi „consiliul de experţi" al Rezistenţei, CGE. Lui Delestraint i-a fost reproşat că ar fi selectat prea mulţi ofiţeri profesionişti, fără experienţă în Rezistenţă pentru a conduce AS. „Eliberarea şi revoluţia sunt inseparabile" – i-a scris Frenay lui Moulin: „O armată revoluţionară îşi numeşte liderii... ei nu i se impun. ... Nu este o armată pe care am născocit-o ... [ci] o bandă de membri ai Rezistenţei care vor să lupte pentru libertăţile lor în Franţa, chiar mai mult decât vor să lupte împotriva invadatorului". În spatele acestor argumente era agonia lui Frenay de a renunţa la controlul asupra propriilor sale forţe:

> „De-a lungul anului 1942, mişcările s-au dezvoltat complet independent... Doar dacă vorbim despre *Combat*... Am dezvoltat o adevărată influenţă asupra camarazilor şi subordonaţilor mei. ... Eu sunt persoana în care şi-au pus încrederea... Nu putem uita că suntem responsabili pentru oamenii pe care i-am pus în mâinile voastre, pe care i-am recrutat şi instruit. ... Aţi recoltat rodul unei munci de doi ani şi puteţi înţelege că nu ne putem arăta dezinteresaţi atât de uşor de soarta lor".[24]

Frenay a găsit o modalitate de a riposta atunci când primele grupuri de *maquis* au apărut, în primăvară. El a observat rapid potenţialul lor militar şi, instigate de el, mişcările de

rezistență din sud au înființat o nouă secțiune – Serviciul Național Maquis (SNM) – pentru a organiza grupurile şi a le oferi sprijin logistic. Moulin a înțeles implicațiile acestui lucru: „Liderii mişcărilor, observând că AS scapă de sub controlul lor într-o anumită măsură, au încercat să reconstituie un alt AS cu *Maquis*”[25].

În timp ce Frenay îl ataca pe Moulin din Franța, la 15 aprilie d'Astier a plecat la Londra, unde a elaborat un raport feroce, cerând demiterea lui Moulin. Criticând reabilitarea partidelor politice înfăptuită de Moulin şi alegerile lui Delestraint în ceea ce priveşte comandanții AS, d'Astier l-a descris pe Moulin ca fiind un „funcționar civil ... al cărui singur scop a fost să distrugă conducerea mişcărilor şi să le încorporeze în sistemul său cu scopul de a dobândi putere”. Chiar şi Lévy, care era mai împăciuitor, pregătit de obicei să medieze între tovarăşii săi şi Moulin, a semnat o scrisoare împreună cu d'Astier, învinuindu-l pe Moulin pentru „birocratizarea şi sterilizarea” Rezistenței[26]. Moulin şi-a dat seama cât de izolat devenise. Când şi-a redactat raportul criticându-l pe Brossolette, l-a trimis direct lui de Gaulle, ocolind BCRA, pentru a se asigura că relatarea desfăşurării evenimentelor în versiunea sa urma să ajungă la destinație[27].

Atacurile asupra lui Moulin au avut un oarecare efect. La 10 mai, André Philip, din cadrul Comisariatului de Interne, l-a avertizat să nu implementeze prea rapid centralizarea Rezistenței. De Gaulle a cedat chiar teren Rezistenței, în favoarea AS. Într-o instrucțiune din 21 mai, el a acceptat principiul „acțiunii imediate”, lăsând executarea acesteia la inițiativa mişcărilor[28]. Nu este clar dacă aceasta a fost parțial o respingere a lui Moulin, dar chiar dacă a fost, semnificația sa nu ar trebui exagerată[29]. Instrucțiunea lui de Gaulle a reafirmat, de asemenea, că, după Ziua Z, autoritatea lui Delestraint asupra AS trebuie să fie necontestată. În egală măsură, decalajul dintre Moulin şi Rezistență în ceea ce priveşte acțiunea imediată nu a fost atât de mare pe cât a părut. Întrucât AS era o forță existentă în principal pe hârtie – era ca o armată de rezervă, care nu avea arme şi nu văzuse niciodată câmpul de luptă –, atunci când liderii Rezistenței au vorbit despre acțiuni imediate, nu au avut în vedere

niciodată operațiuni majore. Aşa cum a spus Bourdet, scopul acțiunii imediate a fost în primul rând psihologic: prevenirea entuziasmului membrilor Rezistenței care „rugineau” în pasivitate forțată[30].

Victoria lui Moulin: CNR

În ciuda campaniilor împotriva lui Moulin, la jumătatea lunii mai, acesta a reuşit să atingă obiectivul principal al misiunii sale: convingerea mişcărilor de rezistență să accepte un consiliu al Rezistenței. Cu toate acestea, a renunțat la ideea de a-i ataşa acestui organism un comitet permanent. Mişcările ar fi fost mai puțin ostile față de ideea unui consiliu dacă ar fi considerat – în cuvintele lui Passy – că ar fi fost doar un „organism-marionetă”[31].

Moulin a triumfat pentru că a fost capabil să exploateze rivalitățile dintre mişcări. Făcuse deja acest lucru în 1942 – în timpul negocierilor de fuziune, îl susținuse pe Frenay împotriva lui d’Astier, iar în timpul negocierilor pentru alegerea unui comandant pentru AS, îi susținuse pe d’Astier şi Lévy împotriva lui Frenay – dar, în mod paradoxal, rivalitățile au crescut după ce mişcările au decis în ianuarie 1943 să se unească în MUR. În această nouă organizație unitară, fiecare regiune urma să fie condusă de un lider ales din rândul celor trei mişcări. Negocierea asupra alocării acestor posturi a dus la luni întregi de neînțelegeri. Guillain de Bénouville, conducând negocierile pentru *Combat*, s-a plâns în iunie 1943 de „perfidele manifestări de ostilitate” afişate de celelalte mişcări[32]. Pascal Copeau, care a acționat pentru *Libération* în timpul absenței lui d’Astier, plecat la Londra, a fost la fel de acerb în ceea ce priveşte *Combat*. El a raportat că, deşi nu existau diferențe majore între trupele mişcărilor, cadrele *Combat* erau „fascişti latenți ... sau burghezi reacționari care ... nu pronunță niciodată cuvântul Republică decât printre dinți”, iar Frenay a condus mişcarea ca un Führer. Potrivit lui Copeau, unii lideri ai *Libération* au considerat că înlăturarea lui Frenay este „cel mai mare serviciu pe care cineva îl poate face Rezistenței în acest moment”. După război, Copeau a recunoscut că l-a

considerat pe Frenay „imposibil”, susținând că a „complotat cu Moulin ... să elimine liderii «istorici» pentru a le face loc liderilor celui de-al doilea val, care nu aduceau cu ei tot bagajul amintirilor vremurilor trecute”[33].

Moulin a avut ocazia să intre în ofensivă când s-a dezvăluit că, în speranța creşterii finanțării sale, Frenay a luat legătura cu reprezentanții serviciilor secrete americane (OSS) din Elveția. Obținuse o plată inițială de 1 milion de franci. În schimbul unor plăți suplimentare, americanii au dorit să obțină informații secrete de la francezi. Aflând despre aceste negocieri la sfârşitul lunii aprilie, Moulin l-a acuzat pe Frenay că l-a atacat pe de Gaulle pe la spate şi le-a ordonat mişcărilor din sud să convoace comitetele lor executive pentru a discuta această problemă. Chiar şi cei care nu au contestat principiul acțiunii lui Frenay au fost alarmați că acesta a acționat unilateral. Nu a ajutat faptul că reprezentanții lui Frenay în Elveția, generalul Jules Davet şi Guillain de Bénouville, erau foarte de dreapta. Copeau s-a temut că dacă frâiele negocierilor elveține picau în mâini atât de „periculoase” puteau căpăta aspectul unui „complot fascist”[34]. Au existat rezerve cu privire la Frenay chiar şi în interiorul *Combat*. Apelând la grupări să îşi convoace comitetele executive, Moulin spera să exploateze tensiunile din interiorul mişcărilor, dar şi pe cele dintre ele. Ştia că liderii fostei mişcări *Liberté*, care se alăturaseră lui Frenay în decembrie 1941, au simțit că au o influență prea mică în cadrul *Combat*. Unii dintre ei se implicaseră în CGE căutând un fel de refugiu împotriva *Combat*, iar Frenay nu se înşelase când detectase o axă emergentă între CGE şi Moulin[35].

Pe scurt, adevărul era că mişcările erau şi mai suspicioase unele față de altele decât erau față de Londra. La 4 iunie, Copeau i-a scris lui d’Astier:

> „Este stabilit din punct de vedere istoric că Gervais [Frenay] a pierdut competiția cu Max [Moulin]. Nu trebuie să ne distanțăm de el. La urma urmei, Max inspiră o încredere mai mare decât Gervais... Cu siguranță, Max a preluat lucruri pe care ar fi trebuit să le lase în mâinile Rezistenței. Dar vom continua să i ne opunem în chestiuni organizatorice?”[36]

Victoria lui Moulin a fost desăvârşită atunci când mult aşteptatul consiliu al Rezistenței, care a ajuns să fie numit Consiliul Național al Rezistenței (CNR), a desfăşurat reuniunea inaugurală, pe 27 mai. Ca ultim gest de protest, Frenay a refuzat să participe, la fel şi Blocq-Mascart de la OCM. Aceştia au fost reprezentați de Claude Bourdet, respectiv de Jacques-Henri Simon. Consiliul avea şaisprezece membri: opt pentru Rezistență (reprezentând cele cinci mişcări din Comitetul de coordonare al Nordului şi cele trei mişcări din MUR), cinci pentru partidele politice (socialişti, comunişti, radicalişti, *Fédération républicaine*, PDP, *Alliance démocratique*) şi doi pentru sindicate (CGT, CFTC). În cazul partidelor conservatoare, precum *Fédération républicaine* şi *Alliance démocratique*, care dispăruseră fără urmă în 1940, alegerile unor reprezentanți erau oarecum arbitrare. Într-adevăr, a existat o întârziere de ultim moment, timp în care a fost găsit un reprezentant pentru *Alliance démocratique*.

Prima întâlnire a CNR a avut loc în apartamentul parizian al unui fost asociat al lui Pierre Cot. Nu a fost o ocazie deosebit de cordială, deoarece reprezentanții Rezistenței au fost foarte atenți la politicieni. Moulin, după ce i-a asigurat pe participanți că prezența politicienilor nu înseamnă un angajament față de existența aceloraşi partide după eliberare, a citit un mesaj de la de Gaulle. Apoi, Consiliul a votat o moțiune prin care se solicita recunoaşterea lui de Gaulle drept lider unic al unui guvern francez interimar[37].

De Gaulle şi Giraud

Telegrama lui de Gaulle care anunța formarea iminentă a CNR a sosit la Londra la 14 mai. A doua zi, Francezii Liberi au publicat ştirea, dând impresia că CNR există deja şi şi-a exprimat loialitatea față de de Gaulle. Acest anunț prematur – CNR nu avea să se întrunească decât abia peste zece zile – l-a enervat pe Moulin, care era îngrijorat de posibilitatea ofensării sensibilității liderilor mişcărilor de rezistență[38]. Londra dorea să grăbească totul deoarece negocierile dintre de Gaulle şi Giraud ajunseseră într-un punct critic, iar de Gaulle avea nevoie de tot sprijinul pe care îl putea obține.

După întâlnirea neconcludentă de la Casablanca din ianuarie, de Gaulle s-a întors la Londra iar Giraud la Alger, însă negocierile dintre reprezentanții lor au continuat pentru următoarele cinci luni[39]. În spatele luptei pentru putere se aflau diferențele de principiu. Singura grijă a lui Giraud era asigurarea armelor americane, pentru ca armata franceză din Africa de Nord să poată intra din nou în război. Indiferența sa față de chestiunile politice era pe placul lui Roosevelt, a cărui politică era de a negocia cu autoritățile franceze locale ad-hoc, fără a oferi nicio garanție politică pentru viitor. Pentru Roosevelt, nimeni nu avea autoritatea să vorbească în numele Franței: „Franța", a spus el, nu mai exista. Pentru de Gaulle, în schimb, chestiunile politice erau centrale. El şi-a expus poziția de negociere la 23 februarie 1943, într-un memorandum care solicita o singură autoritate politică reprezentantă a intereselor franceze în negocierile cu guvernele aliate. Fără o astfel de autoritate, francezii s-ar fi aflat la mila eventualilor lor eliberatori aliați, iar „Franța" nu s-ar afla printre națiunile victorioase. De Gaulle a insistat, de asemenea, asupra abrogării legislației Regimului Vichy care încă prevala în Africa de Nord, şi a revocării acelor foşti pétainişti – Boisson, Noguès, Peyrouton – care încă dețineau puterea în zonă.

La 14 martie, Giraud a făcut un pas în direcția lui de Gaulle, declarând nulă legislația Vichy şi devotându-se republicanismului. Acest discurs, pe care Giraud l-a numit mai târziu primul discurs democratic din viața sa, a fost opera lui Jean Monnet, pe care Roosevelt îl trimisese să acționeze în calitate de consilier politic al lui Giraud. A uşurat calea către un acord cu de Gaulle, iar Catroux a plecat în Alger pentru a negocia cu Giraud în numele lui de Gaulle. Harold Macmillan, reprezentantul lui Churchill în Africa de Nord, a încercat să acționeze în calitate de mediator. Până la începutul lunii aprilie, de Gaulle s-a declarat pregătit să plece la Alger pentru a discuta detaliile finale ale unui acord. Dar, la 4 aprilie, Eisenhower l-a informat pe de Gaulle că prezența sa nu va fi oportună în timpul etapelor finale ale campaniei tunisiene. De Gaulle a sesizat implicarea britanicilor în spatele acestei încercări de

a-l exclude din Algeria. De fapt, adevăratul vinovat a fost Catroux, care a simțit că prezența lui de Gaulle va face mai mult rău decât bine. De Gaulle nu ştia nimic despre acest lucru, dar era suspicios în privința „înclinației către compromis" a lui Catroux[40]. Catroux însuşi a fost înnebunit de intransigența lui de Gaulle şi adesea a fost foarte aproape de a-şi da demisia. Frustrarea sa era atât de evidentă, încât americanii, în permanentă căutare a unei alternative acceptabile care să îl înlocuiască pe de Gaulle, sperau să îl îndepărteze pe Catroux de acesta. A fost probabil o gândire prea optimistă, căci, în ciuda iritării resimțite de Catroux față de de Gaulle, nu există dovezi că s-ar fi gândit să joace un rol independent de de Gaulle[41].

Până la 27 aprilie, Catroux a obținut un acord de compromis pentru crearea unui singur organism nord-african, condus împreună de de Gaulle şi Giraud. Următoarea problemă a fost unde avea să aibă loc prima întâlnire dintre cei doi generali. Giraud şi-a dorit-o în lumina reflectoarelor, la Biskra, iar de Gaulle a insistat asupra Algerului. El l-a întrebat pe un asistent: „Vi-i puteți imagina pe Clovis sau pe Ioana d'Arc mergând la Biskra?"[42] La 5 mai, de Gaulle a ținut un discurs vehement la Londra, denunțând administrația franceză din Africa de Nord pentru ipocrizia „declarațiilor sale republicane în dreptul portretului Mareşalului". Monnet a spus că îi aminteşte de tactica de negociere a lui Hitler, iar Catroux a transmis că discursul a distrus „rețeaua pe care am construit-o cu multă răbdare"[43]. Într-un mesaj din 7 mai, de Gaulle a adoptat un ton mai conciliant. Ultimele obstacole au fost depăşite de Macmillan şi Monnet, care l-au forțat pe Giraud să cedeze mai mult teren. Acesta a fost de acord cu înființarea unui comitet condus de el împreună cu de Gaulle, alcătuit din şapte membri – doi numiți de de Gaulle şi doi de el însuşi, iar ceilalți trei urmând a fi decişi ulterior. La 17 mai, Giraud i-a înmânat lui Catroux o scrisoare prin care confirma că este pregătit să îi permită lui de Gaulle să vină în Alger. De Gaulle a acceptat condițiile şi a plecat spre Alger pe 30 mai.

Deoarece retragerea finală a lui Giraud a avut loc imediat după anunțul (prematur) al înființării CNR, este tentant să

presupunem, aşa cum afirmă mitologia gaullistă, că acesta a fost factorul concludent[44]. De fapt, ceea ce l-a convins cu adevărat pe Giraud a fost diplomaţia lui Catroux, Macmillan şi Monnet. Scrisoarea pe care Giraud i-a înmânat-o lui Catroux fusese elaborată de Macmillan timp de câteva zile, înainte de anunţul CNR. Macmillan abia menţionează CNR în relatarea sa despre negocieri, sugerând doar că ameninţa că va complica lucrurile în ultimul moment[45]. Având în vedere părerea proastă a lui Giraud despre Rezistenţă, pare puţin probabil ca CNR să-l fi impresionat în mod nejustificat, mai ales că există incertitudinea cu privire la autenticitatea mesajului care îl anunţa[46]. Această incertitudine a fost suficient de pronunţată pentru ca însuşi de Gaulle să-i trimită lui Catroux „cuvântul de onoare", care îl asigura că telegrama care anunţa CNR este autentică[47].

Dacă Giraud şi-a permis să fie influenţat de Macmillan şi Monnet, acest lucru s-a întâmplat pentru că nici el nu era atât de obtuz încât să nu poată recunoaşte că poziţia lui de Gaulle se îmbunătăţea în permanenţă. Au existat dezertori în rândul armatei nord-africane care s-au alăturat Francezilor Liberi. Din ce în ce mai multe personalităţi din Franţa îl susţineau pe de Gaulle. În martie 1943, importantul politician radical Henri Queuille a sosit la Londra, iar în aprilie a fost urmat de socialistul Pierre Viénot. Acest lucru nu înseamnă, totuşi, că CNR a fost complet irelevant pentru succesul lui de Gaulle. Cunoaşterea faptului că era în formare îl încurajase pe de Gaulle să fie chiar mai intransigent decât de obicei în negocierile sale cu Giraud. El i-a spus unui trimis al lui Catroux în mai: „Se întâmplă lucruri importante în Franţa despre care vă voi informa atunci când va veni momentul. Va trebui să i le explicaţi generalului Catroux; va înţelege, sper, motivele pentru care am fost atât de ferm"[48].

Sosirea lui de Gaulle în Alger a fost departe de a reprezenta sfârşitul lui Giraud. Teoretic, el şi de Gaulle erau acum lideri comuni ai Comitetului naţional unic de eliberare franceză (CFLN). În Africa de Nord, Giraud a rămas mai popular decât de Gaulle şi s-a bucurat de sprijinul americanilor. De Gaulle, pe de altă parte, era aproape de a pierde sprijinul britanicilor.

În timp ce se pregătea să plece la Alger, de Gaulle nu ştia că Churchill, aflat la Washington, cedase în cele din urmă în faţa presiunii antigaulliste a lui Roosevelt. La 21 mai, Churchill a trimis o telegramă lui Eden, sugerând că era timpul să rupă relaţiile cu de Gaulle. Deşi cabinetul britanic a respins această idee două zile mai târziu, Roosevelt nu a renunţat. La 17 iunie, în timp ce de Gaulle era angajat în următoarea rundă a competiţiei sale cu Giraud, Roosevelt l-a informat pe Eisenhower, în Africa de Nord, că o desprindere de de Gaulle avea probabil să aibă loc în zilele următoare.[49]

Fractura nu s-a petrecut niciodată şi, în şase luni, de Gaulle devenise unicul lider al CFLN. Acest lucru s-a întâmplat parţial pentru că, deşi animozitatea lui Roosevelt împotriva lui de Gaulle a rămas la fel de puternică, comandanţii militari americani aflaţi în mijlocul evenimentelor şi-au dat seama rapid că Giraud era inadecvat situaţiei de la acel moment. Din punct de vedere politic, Giraud nu îi făcea faţă lui de Gaulle, şi a făcut greşeala fatală de a-şi petrece cea mai mare parte a lunii iulie în America, pentru a discuta despre înarmarea trupelor franceze. În cadrul CFLN, mai mulţi dintre cei nominalizaţi în funcţie de către Giraud i-au devenit loiali lui de Gaulle. Unul dintre cei mai importanţi dezertori a fost Jean Monnet, pe care americanii l-au acuzat ulterior că l-a trădat pe de Gaulle. Însă Monnet, care a considerat stilul personal al lui de Gaulle a fi antipatic, cedase doar în faţa realităţii. Problema a fost că, încercând să îl facă pe Giraud mai acceptabil din punct de vedere politic, Monnet şi-a subminat sprijinul în rândul loialiştilor pétainişti, fără a-i câştiga sprijinul corespunzător din partea stângii. Odată ce a devenit republican, oricât de neconvingător, Giraud nu a mai avut nicio *raison d'être*.

CFLN a preluat din ce în ce mai mult aspectul unui guvern provizoriu. La 26 august, britanicii au recunoscut că „administrează acele teritorii franceze de peste mări care îi recunosc autoritatea". Americanii au folosit o formulă mai restrictivă. În septembrie 1943, de Gaulle a decis să înfiinţeze o adunare consultativă, formată din foşti politicieni şi remarcabili membri ai Rezistenţei. Acest organism, care s-a întrunit pentru prima dată la 3 noiembrie 1943, a sporit şi

mai mult legitimitatea democratică a lui de Gaulle. La 9 noiembrie, CFLN a fost remaniat iar Giraud şi-a pierdut poziția. Acum era condus doar de către de Gaulle. Giraud a păstrat comanda armatei, până când şi aceasta i-a fost luată, în aprilie 1944. Harold Macmillan a comentat la sfârşitul anului 1943: „Aş presupune că niciodată, în întreaga istorie a politicii, nu a mai reuşit nimeni să irosească un capital atât de mare într-un timp atât de scurt”[50].

După Caluire: Rezistența contraatacă

O consecință a faptului că de Gaulle s-a lăsat absorbit în treburile algeriene a fost faptul că el a avut mai puțin timp pentru a se dedica Rezistenței şi a avut mai puțină nevoie de aceasta. Liderii Rezistenței au profitat de ocazie pentru a-şi recupera întrucâtva independența. Frenay nu îşi pierduse speranța de a-l înlocui pe Moulin. Era nerăbdător să meargă la Londra pentru a-şi apăra relațiile cu OSS din Berna. Când ştirea dezvăluirii acestora de către Moulin a ajuns la Londra, Passy a intervenit pe lângă americani pentru a se asigura că transmiterea fondurilor viitoare pentru Rezistență va fi intermediată de un reprezentant al lui de Gaulle, şi nu de emisarii lui Frenay. Aflând această veste, Frenay le-a scris reprezentanților săi de la Berna, la 24 mai, că, dacă nu va putea revoca această decizie, „îmi voi recupera în totalitate libertatea, ceea ce nu va afecta, desigur, sprijinul meu necondiționat pentru de Gaulle ca simbol”. Între timp, el le-a cerut să afle dacă americanii ar fi pregătiți să continue să pună la dispoziție fonduri în cazul unei separări de de Gaulle[51].

Există încă păreri împărțite astăzi cu privire la cât de serios era Frenay în legătură cu posibilitatea de a se separa de de Gaulle[52]. Fără a fi fost conştient de gradul de ostilitate al Washingtonului față de de Gaulle, Frenay ar fi putut crede că încercarea sa de a asigura finanțarea americană suplimentară pentru Rezistență nu presupunea neapărat o lipsă de loialitate față de de Gaulle. Impulsiv şi bătăios în cele mai bune cazuri, Frenay a fost profund rănit de ceea ce a văzut ca fiind încercarea lui de Gaulle de a prelua Rezistența.

Acest lucru l-a determinat să aibă schimbări violente de dispoziție, iar convingerile sale politice au rămas la fel de nestatornice. Deşi evoluase politic din 1940 până atunci, era capabil încă de a-i spune unui membru al Rezistenței din nord, la sfârşitul anului 1942, că nu avea încredere în influențele „britanice, evreieşti şi masonice" din jurul lui Gaulle[53]. Pe de altă parte, în martie le-a comunicat ferm americanilor că încercarea lor de consolida poziția lui Giraud ca alternativă pentru de Gaulle era inacceptabilă, deoarece doar de Gaulle reprezenta aspirațiile politice ale Rezistenței[54]. Cu toate acestea, odată ce aceşti doi generali au ajuns la un acord, Frenay a văzut o oportunitate pentru el însuşi. Nu era posibil ca de Gaulle, forțat să conviețuiască cu Giraud în cadrul CFLN, să fie nevoit să cedeze teren Rezistenței? Frenay i-a sugerat lui Claude Bourdet că sloganul mişcării *Combat* ar trebui schimbat din „Un singur lider, de Gaulle" în „O singură autoritate, CFLN". El spera să-l înlocuiască pe Moulin ca intermediar între Rezistență şi noua autoritate franceză din Africa de Nord[55].

Frenay a sosit la Londra la 18 iunie, pentru a-şi continua campania împotriva lui Moulin. Nu a fost ajutat de antipatia pe care personalitatea sa grosolană o trezea în rândul altor membri ai Rezistenței. Copeau i-a raportat din Franța lui d'Astier că toată lumea a fost uşurată de „absența acestui biet căpitan care a tras pe toată lumea în jos". În timp ce Frenay se afla la Londra planificând eliminarea lui Moulin, Copeau complota împreună cu Moulin eliminarea lui Frenay. Claudius-Petit de la *Franc-Tireur* i-a cerut lui Moulin să facă tot ce îi stătea în putință pentru a-l împiedica pe Frenay să se întoarcă vreodată în Franța[56]. De fapt, la câteva zile după sosirea lui Frenay la Londra, misiunea sa a devenit redundantă, atunci când au sosit ştirile despre faptul că mai întâi Delestraint apoi Moulin însuşi fuseseră arestați de germani.

Moulin a fost arestat la 21 iunie 1943, la o întâlnire a membrilor Rezistenței la Caluire, în suburbiile Lyonului. În termen de trei săptămâni, acesta a murit, după ce a fost supus unor chinuri teribile. Arestarea lui Moulin este unul dintre misterele nerezolvate ale Rezistenței, dar cu siguranță

condițiile care i-au făcut posibilă trădarea nu au avut legătură cu rivalitățile interne din cadrul Rezistenței. Un element important care a dus la arestarea lui Moulin s-a petrecut în luna martie, când germanii au obținut documente ale Rezistenței despre AS. Aceste documente, care au fost considerate suficient de importante pentru ca un rezumat al lor să îi fie trimis lui Hitler în persoană, amplificau foarte mult rolul forțelor AS. La 28 aprilie, Gestapo a arestat un membru al *Combat*, pe nume Multon, care a acceptat apoi să lucreze pentru ei. Trădarea lui Multon a dus la arestarea a 120 de membri ai Rezistenței, printre care Bertie Albrecht la 28 mai şi Delestraint la 6 iunie. Arestarea liderului AS a fost o lovitură cumplită, iar Moulin a cerut o întâlnire la Caluire tocmai pentru a discuta consecințele acesteia.

Printre cei prezenți la Caluire s-a numărat René Hardy, membru al *Combat*. Hardy a fost arestat de şeful Gestapo din Lyon, Klaus Barbie, la 7 iunie, din cauza informațiilor furnizate de Multon. A fost eliberat rapid după interogatoriu şi, aflat apoi în Caluire, a reuşit să scape de o nouă arestare. Acest noroc nu părea verosimil şi mai mulți membri ai Rezistenței erau convinşi că Hardy îl trădase pe Moulin. Unii chiar au încercat să-l asasineze pe Hardy, trimițându-i un borcan de gem otrăvit, pe care acesta nu l-a deschis. După război, Hardy a fost judecat de două ori (ianuarie 1947 şi mai 1950) şi în ambele dăți a fost achitat. Prezumția de vinovăție, totuşi, rămâne puternică. Două rapoarte germane din vara anului 1943 denotă faptul că lucra pentru Gestapo, deşi e posibil să fi făcut un joc dublu care s-a întors împotriva lui. Întrebarea interesantă este însă de ce Hardy a fost prezent la Caluire, în primul rând. Crezând că scopul întâlnirii era desemnarea unui înlocuitor pentru Delestraint, liderii *Combat* au dorit să fie pe deplin reprezentați în discuții. Din acest motiv, Hardy a fost trimis (fără ştirea lui Moulin) pentru a-l spriini pe celălalt reprezentant al *Combat*, Henri Aubry. Prezența cuiva care se aflase în mâinile germanilor a fost o încălcare a securității elementare, dar rivalitățile dintre mişcări şi Moulin au făcut ca aceste măsuri de precauție să fie ignorate.[57]

Când veştile despre aceste evenimente au ajuns la Londra, Frenay a sperat că ar putea fi numit pentru a-l înlocui pe Delestraint. Acest lucru nu a reprezentat niciodată o posibilitate. „Scandalurile pe care le-ar putea provoca în Franța depăşesc orice imaginație" – a comentat Georges Boris de la Comisariatul de Interne[58]. Lui Frenay i-au fost de asemenea refuzate pregătirile pentru a pleca în Alger, pentru a-l împiedica să provoace necazuri care să dăuneze relației dintre de Gaulle şi Giraud[59]. Când a ajuns în cele din urmă la Alger, în august, de Gaulle îşi consolidase poziția. Frenay nu mai avea de ales decât să accepte un loc în CFLN patru luni mai târziu, la fel cum a făcut şi d'Astier, în acelaşi timp[60].

Plecarea lui d'Astier şi Frenay din Franța a atenuat tensiunea dintre Rezistență şi de Gaulle. Înlocuitorii lor, Copeau şi Bourdet, au fost mai puțin sensibili decât părinții fondatori. În acelaşi timp, aveau mai puține motive să se plângă de inferențele din exterior, deoarece moartea lui Moulin schimbase echilibrul puterii dintre Rezistență, Londra şi Alger. Moulin s-a dovedit a fi aproape de neînlocuit. La 7 mai, el avertizase Londra că are nevoie de mai mult ajutor: „Dacă ar fi să mor, nu voi avea timp să-mi pregătesc succesorii". Această remarcă a fost cu totul profetică. Rolul lui Moulin a fost ocupat provizoriu de Claude Bouchinet-Serulles, care fusese trimis de la Londra pentru a-l ajuta şi a sosit chiar înainte de arestarea sa. Timp de două luni, Serreulles a făcut tot posibilul să mențină continuitatea comenzii. În august, Jacques Bingen din BCRA i s-a alăturat, Serreulles devenind delegat interimar pentru nord, iar Bingen pentru sud. Au fost trimişi şi alții să-i ajute şi, în locul operațiunii conduse doar de Moulin, se contura o echipă. Moulin fusese singurul delegat al lui de Gaulle, iar acum exista o „delegație". În cele din urmă, aceasta a fost o sursă de putere, însă nu imediat. Bingen şi Serruelles s-au bucurat doar de un statut provizoriu şi nu au putut atinge nivelul de a avea cunoştințele detaliate ale lui Moulin despre Rezistență.

Cel mai evident candidat pentru a-i lua locul lui Moulin a fost Brossolette, şi s-a discutat la Londra dacă acesta ar trebui să fie numit pentru a-l înlocui. Candidatura lui

Brossolette a fost susținută de Passy, însă Boris şi Philip de la Comisariatul de Interne s-au împotrivit, susținând că acest lucru va crea disensiuni inutile în cadrul Rezistenței. Deşi Brossolette pozase drept campion al Rezistenței împotriva lui Moulin în problema partidelor politice, mulți membri de frunte ai Rezistenței aveau rezerve cu privire la el. El avea o personalitate alarmant de energică şi, după cum a remarcat de Menthon, „mişcările au nevoie de o perioadă de acalmie”[61]. Conflictul pentru înlocuirea lui Moulin a persistat pe tot parcursul verii, până când în septembrie a fost luată decizia de a-l numi pe fostul prefect Émile Bollaert[62]. Statutul de prefect a fost tot ceea ce Bollaert avea în comun cu Moulin. Fusese ales în mare măsură ca un compromis şi cunoştea puține lucruri despre Rezistență. Având în vedere că îşi petrecuse războiul în Franța, nu îl cunoscuse niciodată pe de Gaulle. Brossolette, deşi pierduse bătălia pentru a-l înlocui pe Moulin, a fost instruit să se întoarcă în Franța şi să-l ajute pe Bollaert să se acomodeze în noua sa funcție.

Brossolette spera acum să devină puterea din spatele tronului, şi acest lucru l-a poziționat imediat în conflict cu Serreulles şi Bingen, care se îngrijiseră de conducerea Rezistenței. A avut ocazia de a le submina rangul la doar trei zile de la întoarcerea sa în Franța, când birourile lui Serreulles din Paris au fost atacate de Gestapo. Dând vina pe gradul scăzut de securitate, Brossolette l-a convins pe Passy să îşi instruiască agenții să întrerupă contactul cu Serreulles şi Bingen. Rivalitatea dintre Comisariatul de Interne şi BCRA a fost transpusă chiar în teritoriul francez. În rapoartele lor către Londra, Bingen şi Serreulles l-au descris pe Brossolette ca fiind „rău, laş şi discreditat”, iar influența sa ca fiind „nesănătoasă, dacă nu chiar nefastă”. Brossolette, la rândul lui, a contracarat, descriindu-l pe Serreulles ca fiind o „nulitate neînsemnată”[63]. Situația a devenit atât de tensionată, încât atât lui Serreulles, cât şi lui Brossolette li s-a ordonat să se întoarcă la Londra la sfârşitul anului.

Nu trebuie să uităm niciodată că, în spatele acestor lupte pentru putere, aceşti oameni trăiau într-o perpetuă tensiune, cu perspectiva arestării pândindu-i la fiecare colț. Pineau a scris despre a doua sa vizită la Londra, în ianuarie 1943:

„Viața clandestină era epuizantă pentru nervii oricui... Puteai deveni obsedat de ideea de a te bucura pentru câteva săptămâni de o adevărată senzație de libertate”[64]. Pineau însuşi a fost arestat în mai 1943, apoi Brossolette în februarie 1944, înainte de a se putea întoarce la Londra, şi a reuşit să se arunce de pe un balcon pentru a evita riscul de a ceda în fața torturii. Bingen a fost arestat în mai 1944 şi s-a sinucis înghițind cianură. Bollaert a fost de asemenea arestat, în februarie 1944, înainte de a avea timp să-şi consolideze autoritatea. Conflictele dintre trimişii lui de Gaulle nu i-au înlesnit sarcina, dar punctul de vedere al majorității liderilor Rezistenței era că îi lipsea experiența de a-l înlocui pe Moulin, „un funcționar pentru vremuri normale”, aşa cum a fost descris[65]. După arestarea lui Bollaert, Bingen a preluat din nou conducerea, în calitate de delegat interimar, până când un alt înlocuitor permanent, Alexandre Parodi, a fost numit la sfârşitul lunii martie 1944. Cu toate acestea, timp de aproape nouă luni nu a existat nicio autoritate clară[66].

Serreulles, Bingen şi Bollaert au suferit un handicap suplimentar, având în vedere că au petrecut câteva luni fără a primi vreo îndrumare din Alger sau Londra. Nenumărate telegrame care cereau instrucțiuni au rămas fără răspuns. Se simțeau izolați, ignorați şi uitați[67]. Comunicarea a fost lentă, deoarece corespondența cu Algerul trebuia să treacă prin Londra. Dar nu numai că deciziile nu ajungeau în Franța; acestea chiar nu erau implementate deloc. Luarea deciziilor a fost complicată de împărțirea dintre Alger şi Londra. Deşi centrul operațiunilor lui de Gaulle era atunci Algerul, exista încă o operațiune a Francezilor Liberi la Londra. Comisariatul de Interne era condus în Alger de André Philip (şi apoi de d’Astier) şi la Londra de Georges Boris, BCRA era condus în Alger de Passy iar la Londra de adjunctul său, André Manuel. Acest lucru a provocat multă confuzie şi a facilitat sabotarea deciziilor neagreate. D’Astier a descoperit că douăzeci de telegrame trimise de Bingen şi Serreulles la Londra nu i-au fost transmise niciodată[68].

Dacă de Gaulle ar fi intervenit decisiv, el ar fi putut, fără îndoială, să-şi impună voința, dar în momentul acela avea

alte priorități în afară de Rezistență. CNR a oferit legitimitate democratică într-un moment delicat, dar atunci această funcție era îndeplinită de Adunarea Consultativă din Alger. El i-a spus lui d'Astier: „CNR-ul tău [sic] devine puțin mai mare decât el însuşi"[69]. De Gaulle a fost absorbit şi de lupta cu Giraud din Alger. Brossolette, văzându-l în august, a observat că era „95% preocupat de problemele guvernamentale ... gândindu-se la acțiunea din Franța doar printre picături"[70]. În manieră similară, Passy, deşi făcea tot posibilul pentru a promova interesele lui Brossolette, era mai mult preocupat de lupta sa de putere cu fostele servicii de informații ale Regimului Vichy din Alger, a căror loialitate principală era față de Giraud. Abia la sfârşitul lunii noiembrie acest conflict a fost rezolvat, când cele două servicii au fuzionat pentru a deveni un singur serviciu de informații (DGSS).

În acel moment, din mai multe motive, autoritatea lui de Gaulle asupra Rezistenței a fost slăbită, după moartea lui Moulin. Unul dintre trimişii lui de Gaulle a vorbit despre un periculos „vid de putere", iar Bingen despre o „stagnare totală"[71]. Liderii Rezistenței s-au grăbit să profite de ocazie. În nord, controlul AS a fost preluat de către un comitet militar al mişcărilor, condus de colonelul Touny, iar în sud, mişcările l-au numit pe generalul Pierre Dejussieu (Pontcarral), ofițer de carieră din *Combat*, la conducerea statului major al AS. Între timp, CNR a decis să aleagă un nou preşedinte care să-l înlocuiască pe Moulin. La sfârşitul lunii august, alegerea i-a revenit lui Georges Bidault, care înainte de 1940 fusese jurnalist pentru ziarul creştin-democrat *L'Aube*. Bidault era membru atât al *Combat* cât şi al FN, dar fusese şi apropiat de Moulin, fiind numit de acesta la conducerea BIP. Aceste numeroase contacte l-au făcut un candidat evident la conducerea CNR, acceptabil atât pentru Rezistență cât şi pentru Delegație[72]. A fost periculos pentru CNR să se întrunească în mod regulat, iar după şedința sa inaugurală s-a întâlnit doar de două ori în sesiune plenară înainte de eliberare. Decizii precum alegerea lui Bidault au fost luate după un proces îndelungat de consultare individuală a membrilor. Pentru a ocoli această problemă, în

septembrie s-a decis înființarea unui birou permanent al CNR împuternicit să ia măsuri executive între şedințe. Biroul avea cinci membri, reprezentând MUR (Copeau), Comitetul de coordonare al nordului (Blocq-Mascart), sindicatele (Louis Saillant), FN-PCF (Pierre Villon) şi celelalte partide politice (Bidault).

Nici crearea Biroului şi nici alegerea lui Bidault nu au fost în sine provocări pentru autoritatea lui de Gaulle. La urma urmei, Biroul semăna oarecum cu comitetul permanent pe care Moulin îl dorise pentru CNR de la început, iar Serreulles susținea alegerea lui Bidault, deoarece el credea, lipsind instrucțiuni ferme, că Bidault ar putea fi în cele din urmă candidatul lui de Gaulle pentru a-l înlocui pe Moulin ca delegat[73]. Cu toate acestea, a existat o provocare directă pentru autoritatea delegației, la numai patru zile după moartea lui Moulin, când liderii Rezistenței s-au întâlnit pentru a forma un Comitet central al mişcărilor (CCDM). Acest organism era compus din cinci reprezentanți ai Comitetului de coordonare din nord şi trei din MUR. Cu alte cuvinte, era format din CNR mai puțin reprezentanții partidelor şi cei ai sindicatelor. Deşi recunoştea autoritatea lui de Gaulle, CCDM s-a autoproclamat autoritatea executivă a Rezistenței, înființând subcomitete care să conducă serviciile din ce în ce mai specializate ale Rezistenței. Serreulles nici măcar nu fusese informat despre înființarea CCDM. Deşi ulterior a obținut dreptul de a conduce şedințele sale, nu exista nicio îndoială că CCDM era un potențial rival al CNR, care fusese creația lui Moulin.

În cele din urmă însă, această amenințare nu s-a concretizat niciodată. Nerecunoscând mişcări precum *Defense de la France*, care nu fuseseră incluse în CNR şi erau dornice de a obține recunoaşterea „oficială", CCDM a ratat ocazia de a deveni mai reprezentativ pentru Rezistență în mod autentic decât era cazul CNR[74]. O altă slăbiciune a CCDM a fost subreprezentarea Partidului Comunist. În cadrul CCDM, comuniştii au avut un singur loc (la fel şi în FN-FTP) din opt, în CNR au avut două (la fel şi în PCF şi ca FTP-FN) din şaisprezece, iar în Biroul CNR au avut unul din cinci. Din acest motiv, Villon, care a reprezentat FN atât la

CNR, cât şi la CCDM, a încetat să mai participe la acesta din urmă. Biroul CNR a devenit adevăratul centru al puterii şi, în februarie 1944, CCDM a încetat să mai existe, iar subcomitetele sale au fost ataşate CNR[75]. Toate acestea l-au mâhnit pe Brossolette, care a considerat biroul CNR similar cu comitetul permanent al CNR, pe care el reuşise să îl împiedice de la a lua ființă[76].

Politica comunistă

Eclipsarea CCDM în favoarea CNR a fost o ilustrare a celei mai izbitoare evoluții a Rezistenței din a doua jumătate a anului 1943, şi anume influența în creştere a comuniştilor. Acest lucru era important, deoarece comuniştii au avut propria lor strategie, care îi deosebea atât de de Gaulle, cât şi de restul Rezistenței. Au existat trei trăsături distinctive ale acestei strategii comuniste: ambivalența lor față de de Gaulle, ambițiile lor hegemonice asupra centrelor de putere ale Rezistenței şi denunțarea *attentisme*-ului.

Deşi PCF şi-a oferit susținerea pentru de Gaulle la sfârşitul anului 1942, nu i-a oferit sprijin necondiționat împotriva lui Giraud. Partidul i-a tratat pe cei doi generali în mod egal: după ce l-a trimis pe Fernand Grenier ca reprezentant al lor în fața lui de Gaulle, a trimis un reprezentant şi la Giraud. La şedința inaugurală a CNR, comuniştii au propus fără succes o moțiune prin care li se solicita celor doi generali să ajungă la un acord, mai degrabă, decât ca Giraud să i se supună lui de Gaulle. Este posibil ca aceştia să fi considerat că Giraud va fi mai uşor de manipulat decât de Gaulle, dar poziția lor a fost determinată în primul rând de politica sovietică. În dorința sa de a obține un al doilea front în Europa, Stalin l-ar fi sacrificat cu bucurie pe de Gaulle pentru a câştiga bunăvoința Aliaților[77].

Instrumentul comuniştilor pentru obținerea hegemoniei asupra Rezistenței a fost Frontul Național. În toată Franța, au urmărit să creeze comitete FN deschise pentru membri ai Rezistenței indiferent de ideologia lor. Ideea a fost de a absorbi în FN membrii celorlalte mişcări de la nivelul inferior şi de a permite în cele din urmă FN să pretindă a fi singura

organizație reprezentativă a Rezistenței. Amploarea ambițiilor comuniste pentru FN a apărut în timpul misiunii lui Rémy la Paris, în octombrie 1942. Fiind instruit să își extindă relațiile cu FTP, Rémy, spre surprinderea sa, s-a trezit negociind direct cu un reprezentant al Comitetului Central Comunist. La 28 noiembrie, el a semnat un document comun care a înregistrat un număr semnificativ de opinii comune împărtășite de comuniști și Francezii Liberi. Rémy, care era naiv din punct de vedere politic, s-a felicitat pentru că i-a convins pe comuniști să îl susțină pe de Gaulle. El nu a observat că documentul pe care îl semnase poziționa FN la același nivel cu Francezii Liberi. Cu alte cuvinte, de Gaulle a fost prezentat ca apărător al intereselor franceze în afara Franței, iar comuniștii, reprezentați de un FN presupus independent, se prezentau ca egal al acestuia în Franța[78].

La început, în Londra se cunoșteau puține lucruri despre FN, dar BCRA și-a dat seama curând că nu era o organizație cu adevărat independentă[79]. În Franța, Moulin refuzase să negocieze cu FN ca organizație separată a Rezistenței. Cu toate acestea, comuniștii au reușit ca FN să fie inclus de Brossolette în Comitetul de coordonare din nord. Această decizie, care ulterior le-a permis comuniștilor să obțină o dublă reprezentare în CNR, atât ca mișcare de rezistență, cât și ca partid politic, a fost o altă plângere a lui Moulin împotriva lui Brossolette. Dar Brossolette se plecase doar în fața faptului că în nord comuniștii aveau o prezență semnificativă în rândurile Rezistenței, fie prin FTP, fie prin FN, fapt ce nu putea fi ignorat. El a considerat că era mai sigur să ai FN în comitet, decât în afara acestuia. Ironia a fost că Brossolette, facilitând dubla reprezentare a comuniștilor în cadrul CNR, a consolidat fără să vrea o instituție căreia i se opunea[80].

Potențialul oferit de comitetele FN a fost dezvăluit în Corsica în vara anului 1943. În iulie, aliații au aterizat în Sicilia. În mod clar, a fost doar o chestiune de timp înainte ca Italia să părăsească războiul, și acest lucru însemna că insula Corsica, ocupată atunci de Italia, putea fi eliberată în curând. Liderii FN de pe insulă s-au pregătit pentru o revoltă. La 9 septembrie, a doua zi după capitularea italiană, au avut

loc demonstrații pe toată insula. Grupurile FN au adunat populația în piețele satelor pentru a „alege” anumiți „patrioți” în consiliile municipale prin ovaționare publică. Trupele Francezilor Liberi au sosit câteva zile mai târziu, dar FN controla deja 200 de consilii municipale, inclusiv Ajaccio[81].

În Franța continentală, totuşi, comitetele FN nu s-au făcut remarcate, mai ales în sud, unde mişcările de rezistență erau foarte dezvoltate, aveau un avans în fața comuniştilor şi ştiau că FN era doar o emanație a PCF. Prin urmare, în luna mai, partidul comunist a schimbat abordarea. Deoarece celelalte mişcări de rezistență nu aveau intenția de a fi absorbite în FN, FN s-a declarat pregătit să coopereze cu acestea. În loc să invite indivizi să se alăture comitetelor FN, comuniştii invitau atunci alte mişcări să formeze comitete locale împreună cu FN. Cu alte cuvinte, acestea aveau să fie comitete pluraliste, nu unitare. Comuniştii au propus să le numească „comitetele Franței luptătoare”, pentru a-i atrage pe cei creduli să fie convinşi că se bucură de un statut oficial[82].

Până în toamnă, comuniştii au susținut că aceste comitete ale „Franței luptătoare” existau în unsprezece departamente. Cu toate acestea, cel mai adesea, membrii lor reprezentau doar organizații fictive de front comunist. Comitetul Franței luptătoare din Languedoc a anunțat că are în componența sa reprezentanți ai FN, FTP, MUR şi ai altor numeroase grupuri reprezentând femei, viticultori, veterani de război şi sindicate. Aceste aşa-zise grupuri independente erau în mare parte emanații ale Partidului Comunist. Manevra a fost prea ostentativă, iar MUR a ordonat reprezentantului său să demisioneze[83]. Partidul Comunist i-a mustrat pe organizatorii săi locali pentru că au pus în aplicare politica partidului într-un mod atât de grosolan. Unul dintre comuniştii mai subtili a scris că partidul ar trebui să evite înființarea „comitetelor-marionete” formate doar din comuniști deghizați în diferite forme: „Mai bine să creăm un comitet real, care nu este neapărat uşor de «gestionat», care s-ar putea chiar răzvrăti, dar care contribuie cu adevărat la amplificarea mişcării”.[84]

După ce au acceptat ideea comitetelor pluraliste la bază, comuniştii erau pregătiți să facă parte din acestea la orice

nivel. Astfel, fiind iniţial sceptici cu privire la ideea CNR, pe motiv că Frontul Naţional era singurul reprezentant valabil al Rezistenţei în Franţa, comuniştii au fost de acord să se alăture acestuia. La prima sa şedinţă, aceştia au propus să îl recunoască drept „organism provizoriu al suveranităţii naţionale". Acest lucru i-ar fi dat CNR statutul de guvern provizoriu până la sosirea lui de Gaulle. Moulin a respins moţiunea, dar în iulie, după moartea sa, CNR a adoptat un Apel către naţiune care a fost redactat în termeni similari. Comuniştii au decis să dezvolte CNR ca o posibilă contrapondere a lui Gaulle[85].

A treia trăsătură distinctivă a comuniştilor a fost denunţarea a ceea ce ei numeau *attentisme*. Nefiind de acord cu ideea că Rezistenţa ar trebui să amâne acţiunea militară până la o debarcare aliată, ei au contrabalansat strategia activistă a FTP cu strategia de aşteptare a AS. Aceasta a fost o simplificare excesivă, deoarece mulţi membri ai Rezistenţei necomunişti erau la fel de nerăbdători precum comuniştii cu privire la aşteptarea Zilei Z, iar Instrucţiunea lui de Gaulle din 21 mai a permis Rezistenţei necomuniste să întreprindă acţiuni imediate. Cu toate acestea, obiectivul principal al AS a fost să se pregătească pentru eliberare, iar pentru comunişti nu a fost în totalitate neadevărat să afirme că nicio altă organizaţie nu era la fel de pregătită să acţioneze imediat cum era FTP[86].

Reacţii la acţiunile comuniştilor

În a doua jumătate a anului 1943, rivalitatea dintre mişcările comuniste şi cele necomuniste a transformat dinamica conflictului dintre de Gaulle şi Rezistenţă. Unii au fost mai rapizi în a observa provocarea pe care o reprezentau comuniştii. Nimeni nu fusese mai iute decât Moulin. Unul dintre argumentele raportului său din octombrie 1941 a fost că Rezistenţa riscă să fie aruncată în braţele comuniştilor dacă de Gaulle nu acţionează primul[87]. La prima şedinţă a Comitetului de coordonare militară din nord, din aprilie 1943, Moulin s-a aflat în dezacord cu reprezentantul FTP cu privire la problema acţiunii imediate. Imediat după aceea, a

redus finanțarea către FTP. El le-a spus reprezentanților FTP că ar trebui să pocnească din călcâie (*claquer les talons*) și să se supună[88].

De Gaulle i-a tratat pe comuniști cu un respect prudent. Sosirea lui Grenier la Londra i-a sporit semnificativ prestigiul, dar evenimentele din Corsica l-au alertat cu privire la amenințarea pe care comuniștii ar putea să o reprezinte după eliberare. El își dorea sprijinul comuniștilor, dar în condițiile impuse de el. La 25 august, i-a invitat să se alăture CFLN, dar partidul și-a întârziat răspunsul. Relațiile lui de Gaulle cu comuniștii nu au fost ajutate de sosirea de la Moscova în Alger a lui André Marty, pentru a participa la Adunarea Consultativă. Marty, cu reputația lipsei sale de scrupule dobândită în timpul războiului civil spaniol, a fost extraordinar de grosolan. În octombrie, comuniștii au acceptat în cele din urmă oferta lui de Gaulle de a ocupa un loc în cadrul CFLN, dar numai dacă ar putea decide ei înșiși cine va fi selectat pentru a-l ocupa. De Gaulle a refuzat să accepte orice fel de restricții, ajungând astfel într-un impas. După ce l-a eliminat pe Giraud, de Gaulle avea mai puțină nevoie de sprijinul comuniștilor[89]. De asemenea, devenise mai suspicios față de Partidul Comunist, în lumina rapoartelor reprezentanților săi din Franța. La început, aceștia se înțeleseseră bine cu comuniștii. Când a venit momentul să se afirme supremația CNR asupra CCDM, politica lor convergea cu cea a comuniștilor, chiar dacă acest lucru se întâmpla din motive diferite[90]. Însă din toamnă, acțiunile comuniștilor au început să dea motive de îngrijorare. Bingen i-a descris în noiembrie ca fiind o „forță dinamică și misterioasă". Un alt reprezentant al lui de Gaulle, Francis-Louis Closon, a crezut că aceștia intenționau să preia puterea: „Comuniștii sunt puternici, bine organizați, în posesia unei doctrine generale. ... Avem ceva constructiv ca să ne opunem lor?"[91]

Liderii MUR au fost ultimii care și-au conturat o părere în privința comuniștilor. Structura foarte dezvoltată a Rezistenței din sud i-a făcut să creadă că aceștia nu reprezentau o amenințare serioasă. Dar Comitetul Franței Luptătoare din Languedoc prevestea îngrijorător metodele comuniste. Un organizator MUR din regiunea Toulouse, în

noiembrie, a observat corect că Partidul Comunist folosea aceste comitete pentru a „dobândi pe cheltuiala noastră ... trupele de care are nevoie, fără a fi nevoit să recurgă la recrutare directă în numele partidului”[92]. FN încerca, de asemenea, să obțină un loc în Comitetul Executiv al MUR, plasându-se pe picior de egalitate cu celelalte trei mişcări componente. Acest lucru i-a fost refuzat, pe motiv că FN era preponderent o organizație din regiunea de nord care se bucura deja de reprezentare în organismele centrale ale Rezistenței. În schimb, liderii MUR au oferit FN perspectiva unei fuziuni, lucru pe care comuniştii l-au refuzat pentru că ştiau că MUR era mai puternic decât ei în sud[93].

În cadrul MUR, rivalitatea dintre *Combat* şi *Libération* a reapărut în jurul atitudinii lor față de comuniști. Liderii *Combat* erau profund suspicioşi față de comuniști, iar liderii *Libération* erau mai îngăduitori. Toate realinierile tactice care au avut loc în Rezistență în acel moment au fost dominate de această problemă de reacție la acțiunile comuniştilor. Din toamna anului 1943, au fost lansate propuneri de extindere a unității Rezistenței prin formarea unei organizații-umbrelă unice: Uniunea Națională a Rezistenței (UNR). Dar FN a fost ostil, suspectând o strategie care să-l absoarbă într-o formațiune controlată de celelalte mişcări[94]. Din acest motiv, UNR s-a dovedit a fi zadarnică şi, în schimb, în februarie 1944, MUR şi unele mişcări din nord, care au fost inițial excluse din CNR şi CCDM – printre care *Défense de la France*, *Résistance*, *Lorraine* –, s-au grupat în Mişcarea de Eliberare Națională (MLN).

Participanții la MLN au avut fiecare agenda lor. *Défense de la France* dorea o recunoaştere „oficială”, de care încă nu avusese parte. Pentru MUR, obiectivul era de a pune bazele unei forțe politice care să poarte idealul Rezistenței în lumea postbelică şi să înlocuiască partidele discreditate. Dar liderii MUR au susținut opinii diferite despre identitatea politică a acestei noi mişcări. Cei din *Combat*, precum Bourdet, au vrut ca aceasta să fie necomunistă, ba chiar anticomunistă. Bourdet spera să implice alte mişcări nordice, precum OCM, CDLR şi CDLL, pentru a contrabalansa influența simpatizanților comuniști din cadrul MUR. Liderii *Libération*,

precum Copeau, doreau ca MLN să fie un grup al Rezistenței progresiste necomuniste la care FN să-şi dorească să adere. Scopul era de a-i îmblânzi pe comunişti, nu de a li se opune, iar o fuziune între MLN şi FN i-ar ancora pe comunişti în spiritul Rezistenței şi ar ancora Rezistența într-o ideologie de stânga[95].

Niciuna dintre facțiunile MUR nu a obținut exact ceea ce şi-a dorit de la MLN. Copeau nu a reuşit să-i ademenească pe comunişti, iar ca urmare a blocat încercarea lui Bourdet de a atrage alte mişcări din nord. El i-a scris lui d'Astier: „Am reuşit să păstrez OCM, CDLR şi CLL pentru a nu crea un bloc care să fie predominant burghez, unde nu aş putea preveni comploturile anticomuniste specifice lui Bourdet"[96]. A mai existat o încercare de unitate deplină în martie 1944, când toate mişcările necomuniste – CDLR, CDLL, *Libération-Nord*, OCM, MLN – au semnat o Cartă menită să reprezinte fundamentul unei viitoare uniuni a întregii Rezistențe. Dar când, în aprilie, FN a confirmat că nu este interesat să se alăture, întreaga idee a fost înăbuşită[97].

Aceste încercări de a crea o singură mişcare de rezistență – cu sau fără comunişti – au fost complicate de alte conflicte care au traversat diviziunea dintre comunişti şi necomunişti. A existat conflictul dintre „mişcările oficiale" – cele admise la CNR sau CCDM – şi cele care încă făceau lobby pentru recunoaştere[98]. Negocierile de fuziune dintre *Libération-Nord* şi mai restrânsa *La Voix du Nord* au fost inițiate pentru că aceasta din urmă a refuzat să renunțe la independența sa. Serreulles a fost de acord să continue să finanțeze *La Voix du Nord* ca organizație separată: „Trebuie să facem tot posibilul – scria el în iulie 1943 – pentru a evita apariția unei distincții între mişcări recunoscute şi cele nerecunoscute"[99].

Un alt conflict important a fost cel între zona de sud şi cea de nord, în care mişcări precum OCM şi CDLR au rămas reticente cu privire la „politică" şi se temeau că în MLN îşi vor pierde independența față de mişcările din sud[100]. Au existat şi conflicte de generație. Maurice Chevance-Bertin, unul dintre primii recruți ai lui Frenay, îşi amintea cu nostalgie de „improvizata rezistență eroică a începuturilor" şi a simțit că „liderii istorici", aşa cum era şi el, au agasat a doua generație

de lideri, precum Copeau[101]. Avea dreptate în legătură cu Copeau, care ulterior a batjocorit „mentalitatea de veteran de război" a primului val de lideri: „Poveştile lor din primele zile când, pentru prima dată singuri, cu doar 3,25 franci în buzunar, au produs prima broşură la şapirograf ... toate astea ni se păreau destul de desuete"[102]. Rezistența se schimba atât de repede, încât atunci când Jean-Pierre Lévy s-a întors în Franța, după ce s-a aflat la Londra între aprilie şi iulie 1943, s-a simțit aproape străin de propria sa mişcare[103].

Cel mai important conflict a fost între mişcările de rezistență şi partidele politice. Membrii Rezistenței nu şi-au putut depăşi disprețul față de partide. „Partide" însemna de fapt socialiştii, din moment ce ceilalți nu contau, în ciuda prezenței lor simbolice în cadrul CNR. Tot disprețul acestora pentru politicieni este cuprins în amintirea lui Bourdet despre întâlnirea cu un grup de socialişti: „Aveau aerul unor burghezi solizi din Midi, pardesie negre, pălării la fel. Dacă nu m-aş îngrijora că imaginația mi se suprapune cu memoria, aş spune că probabil aveau şi au un pic de burtă"[104]. Neavând nicio mişcare de rezistență, socialiştii au avut tendința să-şi petreacă timpul planificând politica postbelică sau concentrându-se prea mult pe ce se întâmpla în propria ogradă. *Le Populaire* din februarie 1944 şi-a dedicat prima pagină aniversării procesului de la Riom, mai degrabă, decât luptelor din ce în ce mai sângeroase care aveau loc în Franța[105]. Membrii Rezistenței au considerat acest lucru ca fiind tipic mentalității politicienilor.

Socialiştii din Marsilia şi sud-vest şi-au format propriile unități militare de rezistență, numite *Groupes Veni* (pseudonimul liderului lor, colonelul Lefevre), imitând FTP. Când Daniel Mayer a avertizat că aceste grupuri, însumând 20.000 de bărbați, s-ar putea separa de MUR dacă socialiştii nu aveau să fie tratați corespunzător, liderii Rezistenței l-au acuzat că era un trădător. Socialiştii nu aveau cum să câştige, şi dacă amenințau să-şi formeze propria organizație de rezistență erau acuzați că pun în pericol unitatea Rezistenței. Dacă se limitau la a fi doar un partid, erau acuzați că erau politicieni care nu puteau înțelege Rezistența.

De fapt, amenințarea de a se retrage nu însemna nimic, deoarece grupurile *Veni* probabil că nu aveau mai mult de 6.000-10.000 de membri. Un acord a fost semnat în noiembrie 1943, integrându-le pe deplin în MUR[106].

Liderii Rezistenței nu şi-au depăşit niciodată rezervele cu privire la socialişti – Mayer nu a reuşit să le obțină socialiştilor un loc separat în biroul CNR –, dar ostilitatea lor s-a domolit pe măsură ce au devenit mai temători față de comunişti. Rezistența a fost împărțită între disprețul față de socialişti şi respectul față de comunişti. Chiar şi Frenay, care disprețuia politicienii, îşi dorea ca socialiştilor să li se ofere un loc în Biroul CNR, iar principala sa preocupare era de a slăbi forțele comuniştilor – care, în opinia sa, intenționau să-l transforme pe de Gaulle într-un Kerenski francez[107]. În ceea ce priveşte socialiştii, aceştia au rămas prudenți față de Rezistență. Au fost atraşi de MLN ca reprezentând o armă împotriva comuniştilor, dar erau suspicioşi în privința acesteia pentru că putea reprezenta o armă împotriva partidelor – o reacție perfect logică, deoarece MLN fusese conceput pentru a îndeplini ambele obiective. Urmând modelul conducerii socialiste, *Libération-Nord* a refuzat să adere la MLN[108]. Socialiştii îşi schimbau mereu poziția şi încă deliberau dacă să adere sau nu la MLN după eliberare. În cele din urmă, MLN nu a fost niciodată mai mult decât era MUR, doar că avea câteva mişcări din nord în plus.

Infiltrarea comunistă?

Acei membri ai Rezistenței care doreau ca MLN să acționeze ca o barieră împotriva comuniştilor au început curând să se teamă că MLN în sine a căzut sub influența comunistă. Aceasta era cea mai recentă versiune a unui zvon persistent conform căruia cârtițele comuniste profitau de naivitatea membrilor necomunişti ai Rezistenței şi o colonizau[109]. Era, de pildă, exemplul lui Marcel Degliame, un activist sindicalist, care se alăturase *Combat* după ce evadase dintr-un lagăr pentru prizonierii de război şi a ajuns să conducă Divizia de acțiune a lucrătorilor (AO). Cazul lui Degliame a fost unul ieşit din comun, deoarece majoritatea presupuselor cârtițe

făceau parte din *Libération*, nu din *Combat*. *Libération* a dobândit reputația de a fi calul troian cu ajutorul căruia comuniștii sperau să domine MLN. Suspiciunea s-a concentrat asupra mai multor posibili vinovați: Lucie și Raymond Aubrac, membri fondatori ai *Libération*, care fuseseră studenți activiști comuniști înainte de război, Pierre Hervé, un alt fost student activist comunist, care s-a alăturat în iulie 1942, Maurice Kriegel, un sindicalist comunist, care s-a alăturat în vara anului 1942 și a devenit adjunctul lui Aubrac în calitate de comandant al forțelor paramilitare ale mișcării, și Alfred Malleret, un alt sindicalist, care s-a alăturat în toamna anului 1942 și a condus regiunea Lyon până în 1944.

Prezența acestor comuniști era considerată ca fiind o conspirație de penetrare a organizațiilor și mișcărilor Rezistenței. O problemă era că unii dintre ei se aflau doar în *Libération*, în primul rând pentru că pierduseră contactul cu partidul lor în 1940-1941. Dar s-a folosit ulterior Partidul Comunist de aceștia în calitate de cârtițe, odată ce s-a reorganizat în sud? Cu siguranță și-au păstrat secrete afilierile comuniste. Până în mai 1944, Morandat a luat în derâdere acuzațiile conform cărora Degliame, Kriegel și Hervé erau comuniști[110]. Hervé a negat mai târziu zvonurile care afirmau că acei comuniști din *Libération* s-au grupat în secret într-o secțiune separată[111], dar rapoartele lui către partid au dovedit cu siguranță că ei considerau că lucrează în interes comunist. La 9 mai, acesta a scris: „Acum, că avem doi lideri de regiune și un lider adjunct care sunt comuniști – și dacă ne veți oferi oameni, vom avea încă unul sau doi –, putem influența linia politică adoptată de Rezistență”[112]. Însă nu trebuie să exagerăm eficiența controlului partidului. Degliame s-a plâns în ianuarie 1944 că „trebuie să acționăm fără recomandarea partidului, deoarece nu putem aștepta atunci când sunt decizii de luat”[113]. În aprilie, Kriegel a scris partidului, în numele lui Degliame, Hervé, Malleret și al său, pentru a afirma că dacă relațiile lor cu partidul ar fi fost mai „normale” ar fi putut să evite „ezitările” din partea lor. Acest lucru însemna, probabil, că așteptaseră instrucțiuni, dar că mecanismele de comunicare nu funcționau prea bine[114].

O altă presupusă strategie comunistă a fost manipularea simpatizanților care nu erau membri cu drepturi depline. După război, s-a susținut că acest lucru le-a permis comuniştilor să controleze Biroul CNR. Dar dintre cei cinci membri ai Biroului, doar Pierre Villon era comunist. Blocq-Mascart era anticomunist. Dintre ceilalți trei, Bidault – deşi era membru al FN şi din acest motiv văzut de unii ca un instrument al comuniştilor – a avut şi alte afiliații şi a fost considerat de către Delegație a fi un aliat. La fel a fost şi situația lui Saillant, un sindicalist necomunist față de care comuniştii erau în acel moment suspicioşi (deşi după război s-a alăturat partidului)[115]. În cele din urmă, era Copeau, pe care cei mai mulți l-au văzut ca fiind doar un simpatizant. Deşi acest lucru este posibil să fi fost adevărat după război, poziția lui Copeau în acel moment era una mai complexă. În decembrie 1943, el chiar i s-a plâns lui d'Astier că Bidault era prea slugarnic față de FN. Ambiția lui Copeau pentru MLN, aşa cum a exprimat-o în februarie 1944, a fost „să contracareze politica Partidului Comunist şi a Frontului Național ... demonstrând ... că suntem la fel de capabili ca ei în a face față evenimentelor şi a acționa"[116]. Acestea nu prea pot fi considerate a fi cuvintele unui simpatizant politicos. Prin promovarea MLN, Copeau nu făcea cu siguranță ceea ce îşi doreau comuniştii.

Numai dacă Bidault şi Copeau ar fi fost trimişi amândoi într-un lagăr comunist, ceea ce ar fi fost greşit, comuniştii s-ar fi putut bucura de o majoritate în Biroul CNR. Comuniştii obțineau frecvent ceea ce îşi doreau în cadrul Biroului, pentru că Villon era un operator politic extrem de eficient, iar Blocq-Mascart unul total nepotrivit şi, de asemenea, pentru că temele propagandei lor erau atractive pentru mulți oameni care nu erau nici comunişti, nici măcar simpatizanți. Copeau era departe de a fi fost singurul care devenea din ce în ce mai fascinat de comunişti în acea perioadă. Aceştia erau admirați pentru rolul eroic al Armatei Roşii, pentru martirii lor din FTP, pentru exprimarea activă lipsită de compromisuri.

Prin urmare, influența crescândă a comuniştilor în cadrul Rezistenței în 1943 se explică mai puțin prin infiltrarea lor în conducerea Rezistenței, cât prin capacitatea lor de a exprima

aspirațiile multor membri de rând ai Rezistenței. Pentru a înțelege succesul comuniştilor, este necesar să ne mutăm atenția de la lideri şi să ne întoarcem la fundamente.

CAPITOLUL 20

Rezistența în societate

Capitolul 19 a descris istoria Rezistenței din 1943 din perspectiva luptelor pentru putere: între Londra şi Franța, BCRA şi Comisariatul de Interne, comunişti şi necomunişti, nord şi sud, politicieni şi membri ai Rezistenței, prima şi a doua generație de membri. Aceste conflicte au fost însă însoțite de un proces paralel de consolidare. Prin crearea unor organizații precum AS, CNR, MUR şi MLN, Rezistența se îndrepta spre o mai mare integrare şi unificare, iar controlul acestui proces era ceea ce se afla în fundalul luptelor pentru putere. Consolidarea a fost însoțită de centralizare. Din primăvara anului 1943, chiar şi principalele organizații de rezistență din sud – BIP, CGE şi MUR – şi-au mutat sediul la Paris. Lyonul devenise prea periculos şi prea mic. Fosta „capitală a Rezistenței" era acum şi capitala regională a Gestapo. Serreulles a raportat în august că liderii Rezistenței au fost forțați din ce în ce mai mult să „se limiteze la periferia Lyonului, în spații care cu fiecare zi erau tot mai greu de găsit şi pe care nu le puteau părăsi odată ce se refugiaseră în ele"[1]. Parisul a oferit un anonimat mai mare. Mutarea la Paris a semnalat, de asemenea, că Rezistența aştepta ziua în care va fi chemată să guverneze.

Diversificare şi radicalizare

Consolidarea şi centralizarea nu au însemnat uniformitate. Rezistența nu a reprezentat doar o serie de acronime. Centralizarea la vârf a fost însoțită de diversificare la bază. Această diversificare a fost parțial un rezultat al dimensiunii. Rezistența nu a devenit niciodată o mişcare de masă, dar 1943 a fost anul celei mai rapide expansiuni. *Défense de la*

France nu a avut niciodată mai mult de aproximativ 2.500 de membri, dar trei sferturi dintre ei s-au alăturat între februarie şi decembrie 1943, iar puțin peste jumătate dintre membrii *Libération-Nord* s-au alăturat în 1943. Dintre cei 3.658 de membri ai organizațiilor de rezistență din Alpes-Maritimes, 52% s-au alăturat în 1943 (19% în 1944)[2]. Estimările dimensiunii AS au fluctuat enorm. *Libération-Nord* a pretins că are la dispoziție 4.900 de oameni în aprilie 1943 şi 31.000 în septembrie. BCRA a estimat în martie că AS ar putea conta pe 126.000 de oameni (51.000 în nord şi 75.000 în sud), iar două luni mai târziu, cifra era de 208.000. În octombrie, un alt raport pretindea prezența a 128.250 de persoane numai în nord[3]. Chiar dacă astfel de cifre pot fi corecte, doar o mică parte dintre aceste potențiale forțe erau înarmate – cel mult 10.000 – şi chiar mai puțini ştiau să folosească armele pe care le dețineau.

Profesionalizarea şi militarizarea tot mai mare a Rezistenței, simbolizată de importanța amplificată a AS, ar fi putut milita împotriva creşterii rapide a efectivelor. În 1942, Pineau distinge două tipuri de rezistență: „Rezistența militară poate fi efectuată doar de o armată secretă reală (...) compusă din oameni pregătiți, în afara sarcinilor lor zilnice, şi să întreprindă o misiune specifică. (...) Rezistența politică, pe de altă parte, este realizată de fiecare francez în cadrul activităților sale de bază". Primul tip impunea „o ierarhie, o disciplină, o discreție incompatibilă cu ideea unei mişcări de masă", iar cel de-al doilea „ține foarte mult de inițiativa individuală"[4]. De fapt, ambele tipuri de rezistență s-au dezvoltat în 1943. Rezistența a început să întreprindă o varietate tot mai mare de operațiuni, care au creat oportunități pentru tot mai mulți oameni. Acest lucru i-a permis să cuprindă starea de spirit anti-Vichy, care exista de cel puțin un an. Indignarea amorfă a populației a fost canalizată în acțiune. În 1940-1941, câțiva membri s-au străduit să creeze o „Rezistență", iar în 1943, Rezistența a început să atragă membri şi le-a oferit sarcini oamenilor care doreau să acționeze[5].

Mulți dintre aceşti oameni desfăşuraseră deja acte individuale de protest, precum vandalizarea afişelor sau

mâzgălirea unor graffiti-uri. Aceştia se aflau deja, într-o oarecare formă, într-o stare de rezistenţă latentă. Un sfert dintre cei care s-au alăturat în cele din urmă la *Défense de la France* au efectuat unele activităţi de rezistenţă înainte de ianuarie 1943, dar în această etapă, doar 12% dintre ei erau deja membri ai mişcării. În doar 55% din cazuri decizia de aderare la mişcare a reprezentat „intrarea lor în Rezistenţă”[6]. Această frază ar trebui, totuşi, folosită cu prudenţă. Cu siguranţă au fost oameni a căror participare la Rezistenţă a fost un moment brusc de ruptură. Un membru şi-a amintit în felul următor decizia de a se angaja în mişcare:

> „După dezastru, am trecut printr-o perioadă de apatie. Apoi, într-o zi de primăvară, după ce m-am gândit mult timp la asta şi am ezitat apoi vreme de câteva săptămâni, mi s-a părut absolut clar şi inevitabil. Era destinul. Nu a mai existat nicio ezitare... Din acel moment am început să caut un grup, şi nu a fost foarte uşor să găsesc unul.”[7]

În acest caz, decizia a fost una bruscă, deşi a existat o întârziere înainte de a putea fi pusă în practică. Dar pentru mulţi oameni, „aderarea” la Rezistenţă a fost un lanţ de acţiuni mici care capătă cumulativ forma unui angajament, determinând cantitativul să devină calitativ[8].

După război, recunoaşterea oficială a participării la Rezistenţă a fost conferită prin deţinerea unui card care atesta că destinatarul său fusese un Luptător Voluntar al Rezistenţei (CVR). Până în 1994, au fost emise 260.919 astfel de carduri. Acestea oferă multe informaţii despre mediul social al „soldaţilor pedeştri” ai Rezistenţei, dar trebuie tratate în mod critic. Regulile care au guvernat atribuirea cardurilor CVR erau destul de restrictive. Cardurile dezvăluie mai multe date despre asociaţiile foştilor membri de după război decât despre Rezistenţă în sine[9]. Mulţi oameni nu s-au obosit să achiziţioneze un card, altora, cu legitimitate incontestabilă a activării în Rezistenţă, li s-a refuzat unul din motive tehnice. În cele două departamente din Normandia, Calvados şi Manche, au fost distribuite 1.336 de carduri, dar cercetările ulterioare sugerează că ar fi putut fi adăugate cel puţin încă 1.350 de persoane[10].

Încercarea de a cuantifica Rezistența nu reușește să cuprindă adevăratul său caracter din 1943. Pe măsură ce mai mulți oameni au intrat în sfera Rezistenței, aceasta și-a pierdut calitatea unei francmasonerii de care să aparții, pătrunzând în societate în moduri tot mai complexe. Murmurul complicității s-a extins în comunități anterior neatinse. Chiar și persoanele care jucau doar un rol intermitent puteau aduce contribuții semnificative. Luați exemplul unui luptător FTP rănit de jandarmi în satul Barjols din Var, refugiat la un sătean care lucra și el pentru FTP. După ce degetul rănit a devenit cangrenos, luptătorul în Rezistență a fost îngrijit de doi medici, care amândoi au păstrat întâmplarea secretă. Întreaga operațiune a fost organizată de soția unui agent local al rețelei *Azur-F2*. În total, zece persoane au participat la salvarea acestui membru al Rezistenței[11]. Fără un astfel de ajutor, invizibil la nivel macro și doar subiect al poveștilor locale, activitățile liderilor mai vizibili ai Rezistenței ar fi fost imposibile.

Expansiunea Rezistenței a avut loc într-un moment în care părea tot mai probabil că Germania va pierde războiul. Aceasta nu înseamnă că aceia care s-au implicat mai târziu ar trebui văzuți ca oportuniști. Pe măsură ce germanii au devenit mai slabi, au devenit chiar mai periculoși: dezvoltarea Rezistenței a fost mai mult în funcție de oportunități decât de oportunism. Deși mulți membri ai Rezistenței considerau contrariul, nu exista o ierarhie a virtuții care să fie atașată momentului aderării la Rezistență. Succesiunea generațiilor Rezistenței nu dezvăluie grade diferite de curaj sau patriotism, ci mai degrabă reflectă modul în care alăturarea dintre context, convingere și experiență i-a făcut pe oameni să reacționeze în moduri diferite și în momente diferite. Fiecare grup a avut propriul său moment al adevărului. Chiar și evreii au devenit doar treptat conștienți de amenințarea cu care se confruntă. Luptătorii evrei ai Rezistenței din MOI au fost descriși sugestiv drept „generația raziei Vel d'Hiver".

Extinderea dimensiunii Rezistenței a determinat, de asemenea, lărgirea bazei sociologice și geografice. Organizația s-a răspândit de la orașe la sate, de la câmpii la munți. I-a

primit cu braţele deschise pe muncitori şi ţărani, catolici şi protestanţi, bărbaţi şi femei, francezi şi străini. Compoziţia socială a Rezistenţei s-a schimbat pe măsură ce apăreau noi sarcini. Sau, după cum spune un istoric, „sociologia Rezistenţei a fost în primul rând o reflectare a sociologiei nevoilor de rezistenţă”[12]. În 1941-1942, organizaţia le-a cerut oamenilor să scrie pentru ziare şi să le producă, pentru că avea nevoie de oameni ale căror locuri de muncă le permiteau să se deplaseze. În cadrul clasei muncitoare, au existat oportunităţi timpurii pentru lucrătorii feroviari şi poştali de a perturba comunicaţiile şi transportul. Pentru ţărănime, oportunităţile au apărut abia în 1943.

Pe măsură ce oamenii au descoperit în Rezistenţă un spaţiu potrivit dorinţei lor de a acţiona, i-au oferit şi noi forme de acţiune. Nevoile Rezistenţei s-au dezvoltat şi în raport cu sociologia Rezistenţei. Rezistenţa a fost un proces constant de autocreare. Sabotajul şi atacurile teroriste asupra germanilor şi colaboratorilor au devenit din ce în ce mai frecvente. Abetz a numărat 3.800 de operaţiuni de sabotaj între ianuarie şi septembrie 1943[13]. În Marsilia, au avut loc patru acţiuni „teroriste” în ianuarie 1943, opt în februarie, douăzeci şi una în aprilie, nouăsprezece în noiembrie. Acestea includeau mai multe asasinate: un comisar de poliţie la 22 martie 1943, un soldat german la 29 martie, şeful Miliţiei unui departament la 24 aprilie, doi *miliciens* la 29 mai. În Bretania, sabotajul şi atacurile teroriste au crescut de şase ori între iulie şi decembrie. În Haute-Saône, au existat zece astfel de acţiuni în august 1943, douăzeci şi două în septembrie, şaizeci şi patru în octombrie (inclusiv cinci asasinate) şi şaptezeci şi patru în noiembrie (dintre care patru asasinate)[14]. Astfel de acţiuni nu au mai fost efectuate doar de FTP comunist, ci şi de *Corps francs* ale mişcărilor necomuniste care depăşiseră nivelul cascadoriilor de imagine.

Această radicalizare a Rezistenţei a afectat chiar şi o mişcare precum *Defence de la France*, care promovase iniţial ideea de rezistenţă spirituală. Convingerile catolice ale liderilor săi i-au făcut să fie reticenţi în privinţa violenţei. Dar, în noiembrie 1942, ziarul mişcării declara că datoria

tuturor era de a purta arme, iar un an mai târziu a aprobat asasinarea unor persoane de către FTP. În martie 1944, Viannay a scris un articol intitulat „Datoria de a ucide” (care a provocat o anumită disidență în cadrul mişcării):

> „Omorâți-l pe german pentru a ne purifica teritoriul, omorâți-l pentru că el ne ucide poporul. (...) Omorâți-i pe cei care toarnă, pe cei care au sărit în ajutorul inamicului. (...) Omorâți-l pe polițistul care a contribuit în vreun fel la arestarea patrioților. (...) Omorâți-i pe *miliciens*, exterminați-i (...) doborâți-i ca pe nişte câini turbați (...) distrugeți-i aşa cum ați face-o cu nişte paraziți.”[15]

Pe măsură ce acțiunile violente au devenit mai importante în Rezistență, importanța cuvintelor s-a diminuat. Oamenii nu mai aveau nevoie să fie convinşi. În Var, propaganda a preluat trei sferturi din activitatea de rezistență înainte de noiembrie 1942 şi 38% după aceasta[16]. De la mijlocul anului 1943, *Libération-Nord*, al cărui ziar a apărut în mod regulat din decembrie 1940, a pus tot mai mult accent pe acțiunea militară. Ziarul, care ajutase la recrutarea membrilor în 1941-1942, a devenit mai mult o fişă informativă pentru persoanele care erau deja membre[17]. Tirajul *Défense de la France* a continuat să crească, dar a existat o schimbare în relația dintre ziar şi cititorii săi. În 1941-1942, producția ziarului a implicat găsirea oamenilor care să-l distribuie, însă în 1943 tirajul nu a mai reuşit să țină pasul cu cererile persoanelor dornice să îl distribuie[18].

Poate că importanța relativă a propagandei se diminuase, dar, în termeni absoluți, presa clandestină a continuat să se extindă şi a dobândit o prezență reală în societatea franceză. Jurnalul lui Henri Drouot, care de-abia înregistra existența presei de rezistență în 1942, este plin de referințe despre aceasta în 1943. În august a remarcat că ziarele Rezistenței circulau uşor şi în număr mare. El menționează şapte titluri[19]. Catalogul *Bibliothèque nationale* al publicațiilor Rezistenței, care nu este exhaustiv, enumeră 1.015 titluri pentru perioada ocupației în ansamblu (nu toate existente în acelaşi timp). Tirajele unor publicații deveniseră enorme:

Libération-Sud

Decembrie 1942 – iulie 1943: 60.000-100.000

Iulie 1943 – martie 1944: 120.000-150.000
Martie 1943 – august 1944: 120.000-200.000

Franc-Tireur:
Ianuarie 1943: 50.000
Septembrie 1943: 100.000
August 1944: 150.000

Combat:
1942: 10.000
Noiembrie 1943: 50.000
1944: 100.000-200.000

Défense de la France:
1943: 100.000-250.000
Ianuarie 1944: 450.000

Cahiers du témoignage chrétien:
Iulie 1943: 75.000
Septembrie 1943: 80.000
Decembrie 1943: 100.000[20].

Dezintegrarea Vichy

Dezvoltarea organizațională a Rezistenței a fost accelerată de introducerea recrutărilor STO în februarie 1943. STO nu numai că a ajutat Rezistența să câştige noi recruți, ci a discreditat Vichy chiar şi printre susținătorii săi de bază. Regimul nu mai putea pretinde în mod convingător că protejează populația şi garantează ordinea şi justiția. În mod tradițional, cetățenii care respectau legea erau acum pregătiți să îi ajute pe tinerii care evitau recrutările pentru munca forțată (*réfractaires*), care păreau să aibă dreptatea de partea lor. Medicii au falsificat certificate medicale, primarii au demisionat sau au urmat o tactică de necooperare. STO devenise, în cuvintele lui Kedward, un „dizolvant al autorității Vichy”[21].

Legea a fost încălcată atât de flagrant, încât Vichy a ajuns să pară ridicol. În oraşul Mende, în mai 1943, optzeci şi trei de persoane trebuia să se prezinte la recrutările pentru muncă, dar doar şaptesprezece au făcut acest lucru. Autobuzul care îi transporta s-a defectat, permițând dispariția tuturor, mai puțin a doi pasageri, iar la sosirea la

destinație, ultimii doi au scăpat şi ei[22]. După acordul lui Bichelonne cu Speer, în septembrie, Laval a anunțat că nu vor mai exista plecări în Germania în acel an. El le-a oferit grațierea acelor *réfractaires* care erau pregătiți să îşi clarifice poziția politică. Dar STO îi transformase deja pe cetățenii care respectau legea în răufăcători şi era prea târziu pentru a le mai recâştiga loialitatea. Franța anului 1943 devenise o „societate aflată în rezistență", ceea ce nu este chiar acelaşi lucru cu a spune că a fost o „societate a membrilor Rezistenței".

Statul Vichy s-a prăbuşit şi de la vârf, şi de la bază. Funcționarii publici au fost atraşi în NAP, organizația care s-a infiltrat în administrație. Avea şase secțiuni: telecomunicații, poliție, administrația prefecturilor (vitală pentru falsificarea hârtiilor), ministerul aprovizionării (vital pentru obținerea cardurilor pentru rații), electricitate, căile ferate (atât de importantă încât a devenit în cele din urmă o organizație complet autonomă: *Résistance-Fer*). Exista de asemenea *Super-NAP*, care a recrutat din rândul elitei administrative. În vara anului 1943, NAP a fost extinsă spre nord, deşi multe dintre mişcările din acea zonă aveau deja propriile servicii de infiltrare (OCM în administrația superioară, *Libération-Nord* şi FN în poliție)[23]. Efectivele NAP nu au fost uriaşe, poate au cuprins în total aproximativ 1.500 de persoane, dar din motive de securitate, Rezistența nu a dorit ca numărul membrilor să fie prea mare. Calitatea recruților, care includea un membru al cabinetului lui Pétain şi al lui Laval, era mai importantă decât cantitatea. Cei implicați formal în NAP au reprezentat doar vârful aisbergului angajaților publici considerați favorabili Rezistenței[24]. În Var, în prima jumătate a anului 1943, NAP a calificat şase „membri ai Rezistenței" şi zece „prieteni lipsiți de entuziasm [*amis mous*]" printre cei douăzeci şi patru de magistrați din Draguignan şi Toulon, şi optzeci şi unu de „prieteni" şi treizeci şi cinci de „duşmani" în poliția din Toulon. În prefectura Creuse, în decembrie 1943, douăzeci şi nouă de angajați au fost descrişi ca fiind „buni", treizeci „neutri" şi trei ca „suspecți"[25].

Volumul tot mai mare al propagandei de rezistență îndreptat către poliție a găsit, de asemenea, un public receptiv. Urmărirea *refractaires* care erau protejați de complicitatea comunităților din jurul lor a fost o sarcină ingrată. În multe cazuri, polițiștii au fost ei înşişi îngăduitori cu *refractaires*[26]. Extinderea Acordului Bousquet-Oberg către sud în aprilie 1943 a cauzat probleme de conştiință pentru ofițerii de poliție care, spre deosebire de colegii lor din nord, nu aveau experiență anterioară de lucru cu germanii. În martie 1943, un comunist, Jacques Cardonne, a fost arestat la Marsilia pentru încercarea de a sabota un tren. Germanii au cerut să le fie predat, dar autoritățile franceze au zăbovit, susținând că acesta viza căile ferate franceze, nu soldații germani. În cele din urmă, francezii au fost nevoiți să cedeze presiunilor, dar şeful poliției a raportat că acest lucru a provocat consternare în rândul unora dintre angajații săi. Un comisar de poliție a demisionat. În iunie 1943, în cadrul poliției a fost fondată o rețea specializată de rezistență, *Ajax*. A transmis informații, a furnizat acte de identitate false şi a avertizat țintele cu privire la potențiale raiduri. Până în septembrie 1943, prefectul din Marsilia a estimat că 90% din poliția oraşului îi era loială Partidului Socialist, aflat în clandestinitate. La sfârşitul anului, Bousquet a simțit că nici măcar GMR, pe care Vichy în sine îl crease, nu mai putea fi de nădejde[27].

Vichy nu a suferit doar din cauza dezertărilor funcționarilor săi publici, ci şi din cauza dezertărilor celor care erau angajați în instituțiile strâns asociate cu Revoluția Națională, precum *Uriage*, *Compagnons* şi *Chantiers de la jeunesse*. Loialitatea *Chantiers* a fost aspru testată prin introducerea recrutărilor STO. Germanii au insistat asupra faptului că, atunci când membrii *Chantiers* ajungeau la finalul perioadei de angajare, aceştia trebuia să fie trimişi imediat la muncă în Germania. De la Porte du Theil, liderul *Chantiers*, s-a simțit obligat să accepte, cu mare reticență, temându-se că altfel *Chantiers* va fi închis. Primul transport cu foşti membri ai *Chantiers* a plecat spre Germania în mai 1943. Consecințele erau previzibile. Mulți tineri au decis atunci să scape de *Chantiers*, adesea cu complicitatea personalului. Toate

acestea au sporit atmosfera de dezamăgire, demoralizare şi indisciplină, care fusese evidentă de mult în taberele *Chantiers*. De la Porte du Theil a comentat: „Statul francez se apropie de prăbuşirea totală. Dacă nu conştientizăm cursul descendent, vom fi pierduți”. El însuşi a fost arestat şi deportat în Germania în ianuarie 1944. Aceasta a prevestit moartea oricărei reminiscențe de loialitate pe care personalul *Chantiers* o mai avea față de Vichy[28].

Chiar şi Academia Franceză, un bastion al conservatorismului, a început să se distanțeze de regim. Un semn a fost alegerea în 1942 a lui Georges Duhamel pentru a fi pe viață secretarul acesteia; un alt semn a fost acordarea premiului literar anual al acesteia scriitorului Jean Schlumberger, fondator al *NRF*, care refuzase să aibă legătură cu Academia sub conducerea lui Drieu. Pentru membrii prudenți ai Academiei, acest lucru era cu siguranță echivalentul unui act de rezistență[29]. Dintre toate instituțiile care sprijineau Vichy, Bisericii i-a fost cel mai greu să rupă legăturile cu regimul. În martie 1943, cardinalul Liénart de Lille (care păstrase tăcerea referitor la soarta evreilor) a declarat că nu este de datoria unui creştin să se supună recrutărilor STO. Această poziție a fost adoptată oficial de Assemblée des Cardinales et Archevêques (ACA) în aprilie. Dar Biserica nu a mers atât de departe încât să propovăduiască nesupunerea şi, în octombrie 1943, a condamnat „teologii fără mandat” ai *Témoignage chrétien*, care făceau acest lucru. În februarie 1944, Biserica a condamnat extinderea recrutărilor STO la femeile căsătorite, din cauza efectului pe care aceasta l-ar avea asupra familiilor, dar aceeaşi declarație a atacat şi „terorismul”, care a fost cuvântul folosit de Vichy pentru a descrie Rezistența[30]. Pe măsură ce liderii Bisericii s-au îndreptat spre o atitudine mai ostilă, oprindu-se mereu din formularea de acuzații, au devenit din ce în ce mai puțin reprezentativi pentru clerul inferior şi catolicismul laic. În catolicul Haute-Savoie, clerul parohial i-a ajutat activ pe *refractaires*[31]. Cea mai puternică rezistență pe care a întâmpinat-o STO a venit din partea organizațiilor de tineret ale *Acțiunii Catolice* (ACJF), ai căror membri au fost cel mai direct afectați de aceasta. La o

întâlnire la Avignon în martie 1943, ACJF a protestat față de STO. Episcopul de Avignon, care a participat şi a vorbit în favoarea regimului, a fost întâmpinat cu o linişte glacială. În noiembrie, ACJF s-a mutat de la disidență la rezistență, creând *Équipes chrétiennes* pentru a-i reuni pe membrii săi care acționaseră în mod individual în diferite mişcări de rezistență[32].

Vichy a fost neputincios în încercarea sa de a împiedica pierderea sprijinului susținătorilor săi. Publicul îl vedea din ce în ce mai rar pe Pétain, care ajunsese să pară aproape irelevant: în 1941 făcuse patruzeci de declarații publice, în 1942 treizeci şi şapte, iar în 1943 doar unsprezece. Oamenii nu mai vorbeau despre Pétain în scrisorile lor – din 90.000 de scrisori citite în Var de cenzori în decembrie 1943 şi ianuarie 1944, doar 151 îl menționau, iar un sfert, doar în termeni critici[33]. Vârsta lui Pétain a fost adesea comentată. Dacă a inspirat vreun sentiment, a fost mai degrabă unul de milă decât de ură. O vizită planificată în Auvergne în august 1943 a fost anulată, în ciuda fanfarei pregătite de defilare, deoarece s-a simțit că lui Pétain nu i s-ar fi acordat o primire suficient de entuziastă[35].

Întâlnirile Legiunii Veteranilor erau puțin frecventate şi începuseră să se limiteze în mare măsură la acțiuni caritabile. Încercarea lui Laval de a câştiga sprijinul printr-o republicanizare cosmetică a instituțiilor Vichy nu a avut niciun impact: noile *conseils departementaux* de-abia erau observate[36]. În Hérault, rapoartele din vara anului 1943 privind opinia publică erau „practic un catalog al problemelor care îndepărtau publicul din ce în ce mai mult de regim”[37]. Un delegat al propagandei a menționat în septembrie 1943: „Populația este atentă la fiecare cuvânt transmis la radio, crede fiecare zvon fals şi aşteaptă cu nerăbdare debarcarea anglo-americanilor. În ceea ce-i priveşte pe tineri, ei preferă să facă orice, numai să nu meargă la muncă în Germania. Această opinie este bine întemeiată şi toate eforturile de modificare a acesteia sunt absolut neroditoare”[38].

Maquis

În acest context, a fost uşor pentru *refractaires* să găsească sprijin. Primul lor obiectiv a fost de a asigura o ascunzătoare. Unii s-au refugiat în mediul rural, ascunzându-se la rude sau în ferme părăsite şi tabere forestiere în munți. În munți s-au format primele tabere *maquis*, cuvântul *maquis* provenind din regionalismul care desemna regiunea păduroasă din Corsica. Până în aprilie, termenul de *maquisard* devenise de uz general. La început, mulți dintre cei care s-au refugiat pe dealuri au fost curând nevoiți să se retragă, din lipsă de hrană sau îmbrăcăminte de protecție. Odată ce MUR a înființat SNM, în aprilie, pentru a oferi sprijin logistic, *maquis* a devenit un teren mai puțin minat. Chiar şi aşa, cei mai mulți dintre *réfractaires* nu s-au alăturat niciunui grup *Maquis*. În schimb, au ales forme individuale de evadare, folosind relațiile personale. Dintre cei 2.000 de *réfractaires* din Isère, doar aproximativ 300-400 făceau parte din grupuri *maquis*, în Tarn 19%, iar în Doubs doar 5%. În cele trei departamente britanice, Ille-et-Vilaine, Côtes-du-Nord şi Morbihan, aproape 10.000 de *réfractaires* s-au refugiat în vara anului 1943 în mii de ferme răzlețe. *Maquis* era aproape inexistent în acea etapă[39].

Numărul de *réfractaires* a crescut enorm în vara anului 1943. În Ariège, *réfractaires* au reprezentat doar 13% dintre cei responsabili pentru STO în martie, iar procentul a ajuns la 81% până în iulie; în Lot, 11% în martie şi 95% în iulie. Discursurile lui Churchill i-au încurajat pe *réfractaires* să spere că o debarcare aliată era iminentă. Dar odată cu începutul iernii – cel mai mare duşman al *Maquis* –, la care se adăuga lipsa vreunui semn din partea aliaților, mulți au profitat de grațiere. Aproape două treimi din cei 2.844 de *réfractaires* din Alpes-Maritimes reveniseră până în aprilie 1944 în societate şi la normalitate[40]. A existat un proces constant de venire şi plecare, dar numărul total a scăzut cu siguranță din toamnă.

În octombrie 1943, SNM a estimat numărul de *maquisards* în zona de sud la aproximativ 15.000. Dar, la fel cum nu toți *réfractaires* erau *maquisards*, tot aşa nu toți *maquisards* erau membri ai Rezistenței. Ascunderea nu era acelaşi lucru cu lupta. Primele tabere *Maquis* nu erau în mare parte gândite

ca baze pentru operaţiuni militare, ci existau atât *maquis-refuges,* cât şi *maquis-combats*.[41] Mitul luptătorului *Maquis* a fost popularizat pentru prima dată de emisiunea BBC a lui Schumann în martie 1943, acesta susţinând că exista o „răscoală în Haute-Savoie”[42]. O astfel de răscoală încă nu exista, dar în imaginaţia populară ideea acesteia l-a transformat pe *maquisard* din fugar pasiv în erou activist. Imaginea eroică a fost elaborată în continuare într-o serie de directive emise de SMN în vară. Cei supuşi „disciplinei dure a *Maquis*” au fost consemnaţi să renunţe la legăturile cu prietenii şi familia până la sfârşitul războiului. Au fost descrişi ca fiind luptătorii aspri ai ţării, puri şi necorupţi de oraş: „Oamenii *Maquis* sunt elita ţării”[43].

Ce sprijin militar ar putea oferi *Maquis* Rezistenţei? Răspunsul la această întrebare a fost prins în dezbaterea dintre susţinătorii acţiunii imediate şi susţinătorii unei strategii de aşteptare. Moulin se temuse că *Maquis* ar putea deranja planificarea atentă a AS. Rezoluţia sa cu privire la această dilemă a fost de a accepta aşa-numitul Plan Montagnards, care prevedea crearea unui fel de fortăreaţă a Rezistenţei pe platoul Vercors, în Alpi. Obiectivul era de a concentra acolo un număr mare de bărbaţi capabili să atace germanii la momentul oportun. Acest lucru a oferit *Maquis* un rol militar, care a intrat în strategia pe termen lung a AS. SNM, pe de altă parte, a favorizat operaţiunile imediate ale *Maquis*. Dar din toamnă, când probabilitatea unei debarcări iminente a aliaţilor a scăzut, a devenit mai precaută şi şi-a pierdut treptat autonomia faţă de AS[44]. În ceea ce priveşte comuniştii, opoziţia lor faţă de *attentisme* i-a făcut iniţial suspicioşi faţă de *Maquis*, temându-se că vor goli oraşele de potenţialii luptători, imobilizându-i în mediul rural. Aceştia au ridiculizat „taberele *Maquis*”[45]. Când FTP şi-a format primele grupuri *Maquis*, le-a desemnat „grupuri de luptă”, nefăcând astfel nicio distincţie, în afară de spaţiul de desfăşurare, între acestea şi grupurile sale din oraş. Ambele erau formate din luptători membri ai Rezistenţei angajaţi în acţiuni imediate[46].

Uneori au existat conflicte între FTP şi AS *Maquis*. În Haute-Savoie, un membru al AS a raportat poliţiei un FTP *Maquis*;

în Tulle, în martie 1944, când FTP *Maquis* a eliberat membrii Rezistenței din închisoarea orașului, doi dintre prizonieri s-au predat, pentru că salvatorii lor erau comuniști[47]. Astfel de incidente au fost excepționale, iar atunci când existau rivalități, nu aveau prea mult de-a face cu ideologia. Apropierea sau șansa au determinat de obicei alegerea grupului de către individ. Unele grupuri erau conduse de către lideri carismatici care își făceau singuri legea și inspirau o loialitate personală acerbă. În Lot, liderul *Maquis* era un sindicalist numit Jean-Jacques Chapou, care era admirat din toate părțile. Dintr-odată, în februarie 1944, a anunțat că loialitatea lui se mută de la AS la FTP, dar grupurile sale i-au rămas loiale. Al său *Maquis* a rămas același, cu excepția numelui[48]. *Maquis Limousin* al comunistului Georges Guingouin era cunoscut în mod obișnuit ca „*Maquis*-ul lui Guingouin”[49]. Unii lideri *Maquis* erau figuri flamboiante și romantice, precum liderul din Drôme, care purta o pelerină neagră brodată cu o stemă și pseudonimul său conspirativ, L'Hermine[50]. Pe măsură ce autoritatea Vichy s-a dezintegrat, exista riscul ca regiuni ale țării să se sfărâme în fiefuri beligerante.

Dezbaterile teoretice asupra strategiei au avut puțină relevanță pentru problemele cu care se confruntau majoritatea *maquisards*. Acțiunile militare imediate nu erau fezabile, deoarece le lipseau armele, dar și inactivitatea totală nu avea niciun sens. În afară de necesitatea de a evita plictiseala, grupurile de *Maquis* au fost forțate să exploateze peisajul rural local pentru a se hrăni și a se îmbrăca. A fost doar un mic pas de la acest tip de activitate la mici acte de sabotaj sau acte punitive împotriva colaboratorilor. Liderii *Maquis* au dezvoltat tactici de gherilă pentru a-și maximiza resursele limitate și a exploata terenul local. Nimeni nu a făcut acest lucru mai eficient decât fostul ofițer al armatei Henri Romans-Petit, liderul AS *Maquis* din Ain. Organizând o rețea de tabere pe dealurile dens împădurite, el și-a învățat luptătorii să fie foarte mobili, pentru a transmite impresia de forță. Raidurile efectuate pe neașteptate, la scară mică, erau urmate de o retragere rapidă[51].

În ciuda inventivității unor lideri precum Romans-Petit, contribuția militară a *Maquis* a fost nesemnificativă în 1943. Acțiunile militare ale *Maquis* au fost mai puțin importante decât cele desfăşurate de *Groupes francs* ale MUR, de *Résistance-Fer* şi de forțele FTP urbane. În Côtes du Nord, unde numărul atacurilor Rezistenței a crescut de la 70 în prima jumătate a anului la 182 în a doua jumătate, nu exista încă niciun *Maquis*. Operațiunile erau efectuate de grupuri FTP, ai căror membri s-au dispersat apoi şi s-au întors la familiile şi locurile lor de muncă. Abia mai târziu, când poliția le-a descoperit identitatea, s-au grupat într-un *Maquis*[52]. Majoritatea acțiunilor *Maquis* au fost legate de supraviețuire: raiduri asupra *Chantiers de jeunesse* pentru confiscarea proviziilor, furturi de carduri de rație de la primării. Nici Vichy, nici germanii nu au privit *Maquis* a fi o amenințare militară în acest stadiu. Când generalul Jodl i-a furnizat lui Himmler un rezumat al situației militare cu care se confruntau germanii în noiembrie 1943, singurele grupări de gherilă pe care a considerat că este potrivit să le menționeze au fost partizanii iugoslavi[53]. Cu toate acestea, după ce şi-au pierdut încrederea în poliția de la Vichy, germanii au început să lanseze atacuri directe asupra taberelor *Maquis*, începând din toamnă: în Corrèze (septembrie 1943), pe Mont Ventoux (octombrie) şi în Cantal (ianuarie 1944).

Deşi *Maquis* a avut o semnificație militară redusă, a contribuit la subminarea autorității Vichy în mediul rural. *Maquisards* şi-au asumat aura romantică a eroilor bandiți, scoşi în afara legii şi persecutați de o societate nedreaptă, coborând periodic în oraşe pentru a împărți o „justiție a poporului”. O astfel de ocazie a fost „ocuparea” micului oraş Oyonnax din Jura de către *Maquis Ain*, la 11 noiembrie 1943. Trei sute de *maquisards*, îmbrăcați în uniforme, au ajuns în oraş la prânz. Urmăriți de o mulțime entuziastă, au defilat spre monumentul eroilor din război, au depus o coroană de flori şi apoi s-au dispersat înapoi în mediul rural. Operațiunea, care fusese planificată minuțios de Romans-Petit, a fost mediatizată de presa clandestină din toată Franța şi de către de Gaulle la radio[54].

Nu existau germani în Oyonnax, dar acest lucru nu conta. Obiectivul operațiunii a fost să demonstreze simbolic puterea şi disciplina *Maquis*, exprimând revendicarea de a înlocui legitimitatea Regimului Vichy în mediul rural. Când *maquisards* jefuiau magazinele, uneori furnizau chitanțe pentru a arăta că acestea nu erau furturi, ci rechiziții, chiar impozite, efectuate în numele viitoarei Republici[55]. În Lot, furtul cardurilor de rație a devenit aproape o rutină: secretarii de la primării le aşteptau la sfârşitul fiecărei luni. *Maquis* şi-a impus autoritatea asupra mediului rural local, stabilind prețurile pentru piața neagră. Guingouin a afişat liste de prețuri aprobate pe care le-a semnat „Prefectul *Maquis*". Uneori, indivizii erau „amendați" pentru că obțineau profituri excesive pe piața neagră. În Cévennes, o „poliție" a *Maquis* a pedepsit tâlhăriile şi a avertizat populația să se ferească de „falşii" *maquisards*[56].

Țărănimea şi rezistența

Coborârea în Oyonnax a fost o reprezentare simbolică a măsurii în care Rezistența s-a mutat din oraş în mediul rural. În Var, rezistența s-a răspândit inițial pe linia de coastă şi de-a lungul căilor ferate, iar în 1943, s-a mutat în zonele rurale din interiorul țării. Acest lucru nu înseamnă că mulți țărani s-au alăturat *Maquis*. Tăranii *réfractaires* puteau, de obicei, să apeleze la propriile resurse pentru a găsi refugiu în mediul rural. *Maquis* era alcătuit în mare parte din muncitori urbani. În Aude, țărănimea reprezenta jumătate din *réfractaires* şi doar 6% din *maquisards*[57]. Dar *Maquis* a adus Rezistența în contact cu o populație rurală care până atunci îi ignorase în mare măsură existența. Acest lucru nu mai era posibil. Aşa cum a spus primarul unui sat: „Se aflau acolo la țară, față în față cu noi. ... Nu am putut rămâne neutri"[58].

Dezamăgirea crescândă a țărănimii față de Regimul de la Vichy s-a transformat în complicitate activă cu Rezistența[59]. Până în 1943, membrii Rezistenței, majoritatea din mediul urban, acordaseră puțină atenție țărănimii. În Franche-Comté, niciuna dintre broşurile Rezistenței produse în 1941

nu se adresa țărănimii. Doar 4% dintre cele produse în 1942 se adresau mediului rural[60]. Membrii Rezistenței erau suspicioşi față de un grup curtat de regim atât de asiduu. Un *cahier* al OCM a denunțat egoismul țăranilor „duri şi vicleni”[61]. „Ruralizarea” Rezistenței a transformat astfel de atitudini – ca dovadă, în 1943, 43% dintre broşurile Rezistenței în Franche-Comté s-au adresat țărănimii. Această propagandă nu a rămas neauzită. În vreme ce demonstrațiile din 14 iulie 1942 – prima exprimare importantă a opoziției colective față de Vichy – au avut loc în principal în oraşe, în iulie 1943 au avut loc demonstrații şi în sate[62].

Țărănimea însă nu a jucat niciodată un rol important în rezistența organizată. În cele două departamente din Normandia, Manche şi Calvados, țărănimea alcătuia 35% din populație, dar aceştia au primit doar 10% din cardurile CVR după eliberare[63]. Imaginea era aceeaşi în toată Franța. În primăvara anului 1944, existau membri ai mişcărilor de rezistență organizate în doar o treime din satele din Var[64]. Dacă se adoptă o definiție mai puțin restrictivă a Rezistenței, totuşi, contribuția țărănimii pare incomensurabilă. Țăranii puneau la dispoziție infrastructura de care depindea *Maquis*: furnizau alimente şi îmbrăcăminte, indicau ascunzători, transmiteau informații locale şi avertizau împotriva denunțurilor. Țăranii vorbeau deseori despre *nos maquis* cu mândrie[65]. Léon Werth, ale cărui preconcepții despre țărănimea din Jura din 1941-1942 au fost citate mai sus, îşi schimbase punctul de vedere până în 1943:

> „Viziunea țăranilor despre *Maquis* este prea puternică pentru a putea fi afectată de propaganda germană sau hitlero-vichystă. S-ar putea spune fără exagerare că pentru ei *Maquis* reprezintă Franța, reprezintă libertatea lor (în sensul cel mai vital al cuvântului). Orice ar fi *Maquis*, este al lor. Dacă discută despre asta, o fac cu afecțiune”.[66]

Ar fi totuşi la fel de greşit să reprezentăm țărănimea unită în favoarea Rezistenței în 1943-1944 cum ar fi să o reprezentăm la fel de unită în favoarea Regimului Vichy în 1941-1942. Relația dintre țărănime şi Rezistență a fost din ce în ce mai ambivalentă, odată cu trecerea timpului. A devenit mai greu să simpatizezi cu tinerii care fugeau de STO, odată

ce aceştia începeau să fure recolte sau să atragă represalii germane. Țărănimea din Limousin trebuie să fi avut sentimente amestecate atunci când *Maquis*-ul lui Guingouin a distrus maşinile de împachetat baloți pentru a-i împiedica pe germani să rechiziționeze fânul[67]. La nivel local, *Maquis* putea degenera într-o „ocupație" la fel de supărătoare precum cea germană. Relațiile dintre populația locală şi Rezistență au devenit şi mai tensionate în timpul iernii, când *maquisards* care se refugiaseră în cabane montane au fost nevoiți să se apropie de zonele de locuit şi să le tâlhărească pentru a supraviețui.

Propaganda guvernamentală a exploatat astfel de tensiuni, descriindu-i pe *maquisards* drept criminali. Într-o vale a Haute-Savoie, simpatia pentru *Maquis* a fost raportată ca fiind „în declin grav" încă din iulie 1943. Țărănimea a făcut distincția între *réfractaires* locali şi „terorişti din exterior"[68]. *Instituteurs*, care erau activi în multe grupuri de *Maquis* (Guingouin era unul), îşi foloseau poziția de autorități locale pentru a acționa ca intermediari între *Maquis* şi țărănime. Uneori, acest rol era jucat de preoți. Acolo unde intermediarii nu existau, era vital ca liderii *Maquis* să elimine cazurile de criminalitate care le puteau periclita simpatia poporului. În Morbihan, Rezistența a executat aproximativ douăzeci de oameni pentru pretinse acte de tâlhărie[69].

Importanța sprijinului local poate fi demonstrată de soarta unui mic *Maquis* din Haute-Saône, în octombrie 1943. Alcătuit din cincisprezece bărbați tineri (vârsta medie a fost de 20 de ani), grupul a terorizat populația locală prin comportamentul său necontrolat. Acesta a inclus uciderea unui vânzător de brânzeturi care a refuzat să le predea produsele şi uciderea unei tinere care a avut un copil cu un soldat german. Drept urmare, populația locală a fost dornică să ajute autoritățile, iar vinovații au fost arestați în scurt timp. Grupul a avut o durată de viață de aproximativ patruzeci de zile. Prefectul a raportat:

> „Când a început valul terorist, a găsit simpatie printre oamenii induşi în eroare de propaganda străină. (...) Dar tâlhărirea fermelor, care nu ar fi putut avea motive politice, a discreditat terorismul în mediul rural. (...) Astfel, poliția a

putut obține informațiile necesare pentru a-şi face datoria, astfel încât la sfârşitul lunii septembrie, după încheierea incidentelor, s-a instaurat un climat de linişte”.[70]

Relația dintre *Maquis* şi populația rurală a reflectat, de asemenea, tradițiile politice locale. În Aveyronul conservator şi catolic – „Bretania Midi” –, unde țărănimea izolată îi privea pe străini cu suspiciune, rezistența a întârziat să apară. Aici, participarea formală a țăranilor la Rezistență a fost excepțional de scăzută – dețineau 7,5% din cardurile CVR, deşi alcătuiau 56% din populație –, iar ştirile despre debarcările Aliaților din 1944 au stârnit mai mult alarmă decât speranță. Situația din Var, cu tradițiile sale de ospitalitate şi republicanismul său înrădăcinat, era destul de diferită. În micul oraş Salernes, întreaga comunitate s-a adunat în septembrie 1943 la înmormântarea unui *maquisard* local. Cafenelele s-au închis şi informatorul local al germanilor a descris evenimentul ca fiind comparabil cu o înmormântare oficială de stat[71]. În Lozère a existat o diferență accentuată între atitudinea nordului catolic al departamentului, unde clerul local era obsedat de comunism, şi protestantul Cévennes, care manifesta aceeaşi solidaritate față de *maquisards* pe care o arăta şi față de evrei. Prefectul a menționat că urmărirea membrilor Rezistenței era imposibilă: „Niciun locuitor al regiunii, nici măcar autoritățile locale, nu vor oferi cele mai mici informații”[72].

Poate că Cévennes a fost un exemplu extrem, dar există puține exemple de grupuri *Maquis* care au fost denunțate la poliție. În general, atitudinea țărănimii față de *Maquis* era una de solidaritate temperată prin prudență şi una de respect temperat prin frică. Indiferent dacă se subliniază prudența sau solidaritatea, nu există nicio îndoială că *Maquis* nu ar fi putut supraviețui fără țărănime. În acest sens, numărul mic de țărani „înregistrați” oficial în Rezistență subestimează contribuția lor la aceasta.

Femeile în Rezistenţă

Participarea femeilor în Rezistență este de asemenea subevaluată în cifrele oficiale. Din cele 1.036 de persoane

decorate cu Ordinul Eliberării – o decorație a Francezilor Liberi –, doar şase erau femei. Nu există o detaliere a distribuției totale a cardurilor CVR între bărbați şi femei, dar cifrele din departamentele în care s-a făcut un astfel de calcul sugerează că în medie aproximativ 11% din numărul cardurilor erau deținute de femei. Participarea formală a femeilor la diferite mişcări şi rețele dovedeşte o serie de variații:

Liberation-Sud------12%
Franc-Tireur------10%
Témoignage chrétien----24%
Défense de la France----17%
Jade-Fitzroy------14%
Zero-France------14%

Participarea mai mare a femeilor în *Défense de la France* şi *Témoignage chrétien* reflectă probabil natura lor catolică, iar cea inferioară în *Franc-Tireur*, faptul că aceştia recrutau mai mult din rândul radicalilor şi francmasonilor[73].

La fel cum femeile sunt subreprezentate în statisticile oficiale ale Rezistenței, de asemenea ele nu au reprezentat o țintă a primei propagande a Rezistenței. Pentru mulți membri ai Rezistenței timpurii, decizia de a acționa a fost cristalizată tocmai de expunerea franțuzoaicelor cu bărbații germani[74]. Când Jean Texcier şi-a întocmit *Conseils à l'Occupé* (nu *occupée*), în august 1940, el s-a adresat bărbaților. El le-a denunțat pe femeile care se întovărăşeau cu germanii şi i-a îndemnat pe bărbații care asistă la un astfel de comportament să le administreze o bătaie sănătoasă: „Priveşte-o în sus şi în jos, localizează locul sensibil şi savurează-ți plăcerea în avans"[75]. Texcier nu s-a gândit să le sfătuiască pe femei să evite contactul cu germanii. În multe lucrări de ficțiune ale Rezistenței, femeile sunt adesea descrise ca fiind perfide sau frivole. Chiar şi atunci când sunt prezentate favorabil, contribuția lor la Rezistență este concepută în termeni pasivi. În *Le Silence de la mer*, nepoata naratorului este o figură a nobilimii, dar rezistența ei constă în a coase într-un colț şi a păstra o atitudine de linişte demnă. În poemul de rezistență al lui Aragon, *La Rose et le réséda*, Franța este descrisă ca o frumoasă prizonieră care va

fi salvată de un bărbat viteaz. Morala în ambele cazuri este aceeaşi: arată demnitate şi fii gata pentru când va fi nevoie de tine[76].

De fapt, încă de la început femeile s-au remarcat atât în opoziția la Regimul Vichy – în special în demonstrațiile împotriva lipsei de alimente –, cât şi în rezistența formală. Femeile s-au numărat printre membrii fondatori ai *Franc-Tireur*, ai grupului *Musée de l'homme* (Germaine Tillion), *Défense de la France* (Helène Viannay), *Libération-Sud* (Lucie Aubrac) şi *Combat* (Bertie Albrecht). Madeleine Fourcade, care conducea rețeaua *Noah's Ark*, avea 3.000 de agenți sub comanda ei. Cu toate acestea, femeile nu se ridicau de obicei la aceste grade înalte. Dintre cei nouăzeci şi doi de membri de frunte ai *Libération-Sud*, douăzeci erau femei (19%) – o proporție mai mare decât în alte mişcări pentru care sunt disponibile astfel de cifre – şi doar două dintre acestea deținеau poziții de conducere[77].

Femeile au trebuit să depăşească rezervele masculine cu privire la aptitudinea lor pentru munca pe care o presupunea activitatea de rezistență. Un membru al *Défense de la France* a fost „aproape scandalizat găsind atât de multe femei; războiul nu este pentru femei"[78]. Chiar şi Helène Mordkovitch, una dintre fondatoarele *Défense de la France* împreună cu Philippe Viannay (cu care s-a căsătorit în 1942), a manifestat reținere când a trebuit să de impună. Spre deosebire de Viannay, ea nu şi-a făcut niciodată iluzii cu privire la Pétain, dar niciodată nu i-a trecut prin minte, şi nici lui, că opiniile sale despre politică ar trebui luate în considerare în ziar, care a rămas un teren destinat exclusiv bărbaților. Soțului ei i-au trebuit doi ani să ajungă la punctele de vedere pe care ea le susținuse de la început[79]. Atitudinea reticentă cu care s-au prezentat după eliberare explică probabil de ce femeile au deținut atât de puține carduri CVR.

Unele femei au depăşit prejudecățile masculine, aproape transformându-se în bărbați de onoare. Fourcade a ascuns serviciilor secrete britanice faptul că era femeie. O femeie a scris despre intrarea ei în Rezistență: „Ne-am început viața de bărbați"[80]. Juliette Plissonnier, un lider regional al Rezistenței comuniste, întâlnea uneori bărbați care erau

surprinşi să găsească o femeie într-o astfel de poziție. La un moment dat, un bărbat, membru al Rezistenței, care şi-a exprimat surpriza rostind cuvintele: „Ce! O femeie aici?”, a provocat răspunsul unui alt bărbat prezent: „Nu e o femeie, ea este şefa”[81]. Lucie Aubrac, totuşi, scrie despre experiența ei în Rezistență ca fiind inseparabilă de feminitatea ei. Ea îşi povesteşte viața ca „membră în Rezistență, soție şi mamă”. În timpul celei de-a doua sarcini a ei, în 1943, ea a gândit o operațiune de salvare a soțului ei din închisoare (lucru pe care îl mai făcuse deja de două ori înainte). Pregătirea pentru aceasta a implicat ca ea să joace rolul de logodnică inocentă la o vizită la şeful Gestapo Klaus Barbie[82]. Pentru Aubrac nu a fost neobişnuit să fie atât mamă, cât şi membră în Rezistență. Marie-Madeleine Fourcade era mamă a doi copii; Margueritte Gonnet, şefă departamentală a *Libération-Sud*, era mama a opt copii şi era însărcinată cu un al nouălea bebeluş, pe care l-a pierdut în închisoare[83]. Informațiile disponibile de pe cardurile CVR sunt că, în timp ce grupul de vârstă 15-25 de ani a furnizat cea mai mare proporție de membri în Rezistență masculini, la femei nu a existat o diferențiere semnificativă a vârstei (în afară de un declin după vârsta de 50 de ani).

Funcțiile îndeplinite de puținele femei din conducerea Rezistenței nu au fost diferite de cele îndeplinite de bărbați. Dar, mai jos în ierarhie, unele sarcini au ajuns să fie considerate specialitatea femeilor. Femeile conduceau secțiunile de servicii sociale ale Rezistenței, care inițial fuseseră ideea lui Bertie Albrecht din *Combat*. Segolène Manceron, în vârstă de 21 de ani, care a lucrat pentru Serviciul Social al *Libération-Sud* în 1942, a insistat să fie mutată într-o altă secțiune, ca măsură de protest împotriva aserțiunii că femeile nu erau bune pentru nimic altceva[84]. În toate mişcările de Rezistență, femeile au acționat ca agenți de legătură – purtând instrucțiuni şi aranjând întâlniri – şi pe post de curieri de arme şi provizii. Femeile se puteau mişca fără a atrage aceeaşi suspiciune ca bărbații, flirtau la verificările de securitate şi ascundeau materiale compromițătoare în pungile de cumpărături, în burți false, cărucioare, chiar şi scutece. Adesea identitățile agentelor de

legătură sunt cunoscute astăzi doar prin numele lor mici sau prin numele lor de cod – dar ele au reprezentat esența vieții Rezistenței[85].

Activitățile multor femei membre în Rezistență nu au fost mai puțin periculoase decât cele ale bărbaților, chiar dacă mai puțin spectaculoase. Istoria ne aminteşte că, până la sfârşitul războiului, Albert Camus era redactor la *Combat*. Mai puțin aclamată este povestea lui Jacqueline Bernard, care a acționat efectiv ca secretară de redacție la *Combat* de la începuturile sale până la arestarea ei, în primăvara anului 1944. Ea a fost, în expresia lui Frenay, „muşchiul" mişcării[86]. Istoria şi-a amintit faptele vitejeşti de rezistență ale lui André Malraux, care şi-a petrecut cea mai mare parte a ocupației scriind pe Coasta de Azur, s-a alăturat *Maquis* în martie 1944 şi a încheiat războiul în calitatea flamboiantului „colonel Berger" din fruntea brigăzii Alsacia-Lorena. Mai puțin cunoscută este povestea soției înstrăinate a lui Malraux, Clara, care, deşi era evreică şi mamă a unei fiice, a fost implicată în cea mai periculoasă varietate de misiuni ale Rezistenței de la bun început. Făcând uz de germana ei perfectă, ea a lucrat pentru o rețea care îi tatona pe soldații germani predispuşi la a dezerta, apoi aranja hârtii false pentru ca aceştia să o poată face. Acest lucru a continuat până când finanțarea rețelei a fost oprită, deoarece activitățile sale au fost considerate prea periculoase[87].

De asemenea, femeile au contribuit la Rezistență şi în moduri mai simple – după cum şi-a amintit o femeie despre copilăria ei din regiunea Toulouse:

> „Tatăl meu era luptător în Rezistență şi comunist (...) aşa că a primit mulți bărbați şi femei în casă. Oamenii ar putea spune că mama mea nu a fost membră în Rezistență. Dar cine se trezea dimineața ca să aibă grijă de luptătorul care trebuia să plece înainte de răsăritul soarelui? Cine repara şosetele şi spăla hainele membrului în Rezistență în timp ce acesta dormea? Cine pregătea mâncarea pe care o lua cu el? Cine a primit poliția când a existat o alertă? Prin urmare, cred că mama mea a rezistat la fel de mult ca şi tatăl meu."[88]

S-ar putea argumenta, desigur, că aceasta nu a reprezentat o alegere de a fi părtaşă la luptă, ci doar o continuare a vieţii normale, pe care contextul a transformat-o în act de rezistenţă. Dar nu există niciun motiv să presupunem că acest context mai larg nu a fost conştientizat şi bine primit de către femeile implicate. Christian Pineau, care se refugia în mod regulat la o familie în Lyon, şi-a amintit că stăpâna gospodăriei avea grijă de toate nevoile sale. Într-o noapte, a găsit-o călcându-i hainele la două dimineaţa. Când a mustrat-o că se epuiza de dragul lui, ea a răspuns: „Este pentru Franţa”[89].

Adesea, femeile din gospodărie erau extrem de expuse la pericole, în timp ce distrăgeau atenţia poliţiei pentru a permite unui membru în Rezistenţă să scape. S-a remarcat faptul că imaginea „femeii de la uşă” este o imagine recurentă a perioadei[90]. Există o scenă impresionantă în *The Sorrow and the Pity*, în care doi foşti ţărani membri în Rezistenţă – ambii bărbaţi – sunt intervievaţi în jurul unei mese. O femeie observă scena din pragul uşii, fără să păşească vreodată în cameră, deşi intervine de trei ori în discuţie pentru a stabili corect datele. În 1968, când a fost realizat filmul, uşa se retrăsese în decor, deoarece se încadra mai puţin în naraţiunile dominante ale Rezistenţei. În 1943, aceasta a făcut adesea parte din prim-plan[91]. Această versiune a rezistenţei, ca o extensie a administrării casei şi a protejării gospodăriei, a mers dincolo de familia imediată. Femeile au oferit o mare parte din structura de sprijin de care depindea *Maquis*. Grupurile de *Maquis* au fost adoptate de „Naşe”, care au oferit hrană şi ajutor medical şi au organizat adăposturi. Odette Belot, hotelieră din Saint-Pons (Hérault), era cunoscută sub numele de *Patronne de la Résistance locale*[92].

Cu toate acestea, femeile luau parte rar la *Maquis*. Spre deosebire de Iugoslavia şi Grecia, femeile din Franţa nu îndeplineau în general roluri de luptătoare în Rezistenţă. Când au făcut-o, la fel ca Madeleine Baudoin, care a efectuat raiduri de comandă împreună cu *corps francs* din Marsilia, tendinţa a fost ca acestea să facă parte din rezistenţa urbană, unde membrii în Rezistenţă trăiau în societatea „normală”. Aici prezenţa femeilor nu a fost neobişnuită şi

chiar a adăugat o aparentă normalitate vieţii membrilor în Rezistenţă. Cu toate acestea, în comunitatea masculină a Maquis, femeile erau văzute ca o tulburare complicată[93]. Acest lucru nu era valabil doar pentru *Maquis*. Liderul reţelei *Falange* a fost convocat la Londra în mai 1944, pentru că era suspectat de a fi întreţinut relaţii cu agentele sale. Unul dintre criticii săi le-a spus britanicilor: „Dacă trebuie folosite femeile, atunci este preferabil să fie folosite femei mai în vârstă. (...) e mai puţin probabil ca acestea să reprezinte o sursă de tentaţie pentru colegi. (...) Complicaţiile sentimentale sunt întotdeauna de temut”[94]. La sfârşitul anului 1943, a existat un ordin pentru ca femeile să fie eliminate treptat din *Maquis*[95]. Pe scurt, dacă femeile nu au luptat prea mult în Rezistenţa franceză, aceasta era parţial pentru că bărbaţii nu-şi doreau acest lucru.

Străini în Rezistenţă

Dacă participarea femeilor în Rezistenţă a fost subevaluată la eliberare, acelaşi lucru a fost valabil şi pentru participarea unei alte categorii de membri ai Rezistenţei: străini şi imigranţi. Retorica dominantă a Rezistenţei era una patriotică[96]. Străinii stabiliţi în Franţa nu erau dornici să-şi evidenţieze originea după război. Pentru ei, Rezistenţa era o iniţiere în franţuzism. Pe de altă parte, mulţi refugiaţi politici din Europa de Est sau Italia au participat la Rezistenţă ca parte a luptei împotriva fascismului, revenind în propriile ţări imediat după eliberare. Din aceste motive, rolul străinilor în Rezistenţă a fost în mare parte ignorat la eliberare – deşi, ca proporţie din numărul total al acestora în Franţa, implicarea activă a străinilor în Rezistenţă a fost cu siguranţă mai mare decât cea a francezilor. Străinii au participat în cele mai multe domenii ale rezistenţei, dar au avut şi abilităţi specifice de oferit. Refugiaţii politici care făcuseră parte din Brigăzile Internaţionale au oferit experienţa lor de luptă, care a fost atât de necesară în 1943-1944. Refugiaţii care vorbeau limba germană erau folosiţi pentru a testa sau a submina moralul soldaţilor germani. Comunişţii aveau o secţiune numită „Muncă germană” (TA), dedicată în întregime acestui scop.

De asemenea, produceau un ziar în limba germană, *Der Soldat im Westen*, care răspândea propagandă defetistă[97].

Au existat variații în funcție de regiune în participarea imigranților la Rezistență, reflectând distribuția acestora în ansamblul populației. În sud-est predominau italienii. După iunie 1940, italienii au fost foarte detestați în zona italiană, pentru că se purtau de parcă ar fi fost cuceritori, iar acest lucru nu a facilitat inițial contactul lor cu Rezistența. În ciuda acestor obstacole, 7% dintre membrii Rezistenței numărați oficial în Alpes-Maritimes erau străini, în principal italieni[98]. În nord, rolul principal l-au avut polonezii, care aveau două mişcări proprii: PKWN (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego) comunist, care avea aproximativ 10.000 de membri în iunie 1944, şi POWN (Polska organizacja walki o niepodlegosc) necomunist, care număra aproximativ 8.000. Totalul lor reprezenta aproximativ 4% din întreaga populație poloneză din Franța. POWN a fost fondat în zona de sud în 1941 de către ofițeri ai armatei poloneze loiali guvernului polonez din Londra. În 1942, s-a răspândit în nord şi a consolidat o bază remarcabilă în rândul clasei muncitoare din bazinul minier, rezultat al recrutărilor din organizațiile comunitare poloneze. Deşi în 1944 a fost semnat un acord cu Rezistența militară franceză, mişcarea şi-a păstrat distanța față de Rezistența franceză. Obiectivul său final a fost eliberarea Poloniei. Una dintre broşurile mişcării nota: „Totul pentru Polonia. Numai pentru Polonia". POWN a efectuat aproximativ 300 de operațiuni de sabotaj, cea mai reuşită fiind tăierea cablurilor unei rampe de lansare V1 în august 1944[99].

În sud-vest, existau aproximativ 120.000-150.000 de refugiați republicani spanioli (în afară de cei 250.000 de spanioli care locuiau deja în Franța)[100]. Aceştia au fost printre primele victime ale Regimului de la Vichy, asupra lor planând pericolul de a fi trimişi forțat în lagărele de muncă ale imigranților sau la muncă în Germania. De asemenea, au fost bănuiți pentru simpatiile lor politice, iar 8.000 de spanioli au fost deportați la Mauthausen. Pentru mulți spanioli, Rezistența era şi o necesitate, nu doar o alegere. Totuşi, vreme de doi ani, grupurile de emigranți spanioli au

fost încă dezbinate de conflicte care datau din timpul războiului civil spaniol. Punctul de cotitură a avut loc în noiembrie 1942, când Partidul Comunist Spaniol, ca şi omologul său francez, a trecut la o politică unitară, formându-şi propria versiune a Frontului Național Spaniol (UNE). Comuniştii spanioli s-au aruncat cu entuziasm în noua linie de luptă. Până la 30 de ziare spaniole clandestine au fost produse în Franța sub egida UNE. Comuniştii spanioli au format, de asemenea, o unitate de gherilă, Corpul XIV, care avea aproximativ 3.400 de luptători în sud-vest până în iunie 1944. Aceasta a reprezentat o prezență locală considerabilă. În departamentul Gers existau aproximativ 800 de luptători francezi FTP şi 520 de membri de gherilă spanioli. Corpul XIV ar fi fost integrat în FTP în toamna anului 1943, dar acest lucru nu a modificat faptul că obiectivul său final era eliberarea Spaniei de Franco.

Deşi polonezii şi spaniolii aveau propriile organizații, mulți imigranți au făcut parte şi din organizațiile de rezistență franceze. Polonezii au condus importanta rețea de informații R2, care a fost în mare parte alcătuită din agenți francezi. Spaniolul Francisco Ponzan a fost cel care, ca membru al rețelei *Pat O'Leary*, a ajutat evreii, aviatorii aliați şi membri francezi ai Rezistenței să treacă în Spania. Unii dintre primii *maquisards* din Ardèche au fost un grup de spanioli, amenințați cu deportarea în Germania în primăvara anului 1942. Refugiații germani din Gard şi Lozère, ascunşi în păduri, s-au alăturat *maquis* „Montaigne" în La Fare în decembrie 1943[101]. Un agent SOE trimis să instruiască *maquis* din Villefranche-du-Périgord cu privire la utilizarea explozibilului de plastic a constatat că franceza lui nu i-a fost de niciun folos, deoarece toți membrii săi erau refugiați spanioli şi înțelegeau doar spaniola şi catalana[102].

Au existat numeroase exemple de acest fel, dar, în general, acei imigranți care nu au rezistat prin propriile organizații naționale separate au făcut acest lucru prin FTP-MOI comunist. Deşi FTP-MOI a fost mic, a jucat un rol care i-a depăşit proporțiile. După decimarea Partidului Comunist de la Paris în 1942, cele patru „detaşamente" (român, „evreiesc", italian, „mixt") ale FTP-MOI au reprezentat tot ce a mai

rămas din organizația de gherilă urbană a partidului în oraş. În 1943, rezistența militară comunistă de la Paris a fost opera a aproximativ şaizeci de imigranți, care au efectuat un număr uimitor de operațiuni. Au existat nouăzeci şi două de atacuri de diferite tipuri în primele şase luni ale acelui an, şaptesprezece în august şi paisprezece în septembrie. Acestea au inclus:

3 septembrie: deraierea trenului Paris-Reims, asasinarea a doi polițişti germani în suburbia Argenteuil, a doi soldați germani la Poarta d'Ivry şi a doi soldați germani în Rue de la Harpe;

8 septembrie: un atac cu grenadă asupra unui camion german la Saint-Ouen, un atac asupra unui convoi german la Stains;

10 septembrie: un atac cu grenadă asupra unei întâlniri PPF din Rue Lamarck;

10 septembrie: împuşcarea unui soldat german;

13 septembrie: deraierea unui tren german între Paris şi Troyes.

Cea mai spectaculoasă ispravă a fost asasinarea la 28 septembrie 1943 a lui Julius Ritter, adjunctul lui Sauckel în Franța. Abia după efectuarea atacului, grupul a aflat identitatea victimei, pe care o urmărea de câteva zile[103].

În timpul verii, au fost efectuate o serie de arestări. Şeful militar al FTP-MOI din regiunea Parisului, Boris Holban, a cerut permisiunea de a-şi transfera oamenii în afara oraşului, unde existența lor devenise foarte riscantă. În schimb, i s-a răspuns să intensifice acțiunea militară[104]. Aceia care nu fuseseră arestați au fost grupați într-un singur detaşament sub comanda armeanului Missak Manouchian. În cele din urmă, „grupul Manouchian" a fost capturat în noiembrie 1943. O cantitate mare de cerneală a fost consumată în legătură cu această acțiune. Unii cred că Manouchian a fost trădat de un informator, dar probabil că acest lucru nu a fost adevărat. Poliția franceză avea o unitate specială (BS2) tocmai pentru a depista membri ai Rezistenței imigranți comuniști. Cu ajutorul unui sistem elaborat de urmărire, ei au identificat treptat majoritatea membrilor grupului. Până la final, atât de mulți polițişti francezi –

posibil 100 – au fost implicați în activitatea continuă de urmărire a unui grup mic de rezistență, încât nu era nevoie să fi existat niciun trădător[105].

Parisul nu era singurul oraş cu grupuri FTP-MOI. La Lyon a existat grupul *Carmagnole*, care cuprindea aproximativ treizeci de membri la începutul anului 1944, un sfert dintre ei evrei. Naționalitățile includeau polonezi (o treime din total), spanioli, italieni, maghiari, austrieci, români, germani şi francezi. Au efectuat 241 de acțiuni, inclusiv treizeci şi patru de atacuri asupra germanilor în plină zi[106]. În Grenoble exista grupul *Liberté*, fondat în martie 1943 de patru evrei polonezi. Între septembrie 1943 şi martie 1944, acest grup a fost responsabil pentru aproape toate acțiunile de rezistență din oraş, inclusiv cincizeci şi patru din cincizeci şi nouă de operațiuni de sabotaj[107]. În Toulouse a existat grupul *Marcel Langer*, cunoscut şi sub numele de *Brigada a 35-a* a FTP-MOI. Langer a fost un evreu polonez care a venit la Toulouse după ce a luptat în Brigăzile Internaționale din Spania. Chiar şi după arestarea sa din martie 1943, grupul, care includea polonezi, italieni, spanioli, evrei români şi brazilieni, a continuat să poarte un război sporadic de gherilă. În martie 1944, a plantat o bombă într-un cinematograf renumit pentru proiectarea filmelor germane. Această operațiune a eşuat atunci când bomba a fost detonată mai devreme decât fusese prevăzut, ducând la moartea unui spectator (şi a doi membri ai grupului). Comunişții, care nu doreau să fie asociați cu asasinarea cetățenilor francezi nevinovați, nici chiar în numele Franței, au respins acțiunea grupului Langer. S-a sugerat chiar că atunci când membri ai Rezistenței care lucrau în *prefecture* au informat Partidul Comunist că poliția se afla pe urmele grupului, partidul nu a transmis aceste informații mai departe[108].

Dacă această afirmație este corectă sau nu – iar în istoria Rezistenței, acuzațiile de trădare sunt obişnuite – arată că au existat probleme în relația dintre Rezistența „franceză” şi străinii din cadrul acesteia. Exista pericolul de a se oferi propagandei Regimului Vichy un motiv care să susțină descrierea Rezistenței ca fiind un focar de comunişti, evrei şi străini. La Paris, în 1943, această afirmație nu era departe de

adevăr. Douăzeci şi trei de membri din grupul Manouchian au avut parte de un proces extrem de mediatizat înainte de a fi executaţi, în februarie 1944. A fost produs un afiş – faimosul „Affiche rouge" – care afişa chipurile aşa-zis sinistre ale grupului, cu numele lor impronunţabile – Szlama Gryzwacz, Wolf Wasybrot şi aşa mai departe – tipărite dedesubt. Nouă dintre persoanele de pe afiş erau evrei, jumătate dintre ei aveau sub 25 de ani iar trei îşi văzuseră întreaga familie arestată în razia Vel d'Hiver. Au existat controverse dacă, aşa cum credea văduva lui Manouchian, PCF a sacrificat în mod deliberat grupul pentru a scăpa de luptătorii cu nume străine jenante[109]. De ce altfel a respins partidul cererea lui Holban de a se retrage din capitală? Dar nu există nicio dovadă care să arate că liderii Partidului Comunist au fost motivaţi de o altă consideraţie în afară de faptul că nu mai era nimeni rămas la Paris care să înlocuiască MOI, ale cărei fapte erau vitale pentru a spori reputaţia activismului îndrăzneţ a partidului[110].

„Douăzeci şi trei care au strigat numele Franţei" – astfel i-a descris Aragon într-un poem pe cei de pe *Affiche rouge*. După război, pe plăcile care îi comemorează pe evreii imigranţi ucişi în rezistenţă stă scris: „Căzut pentru Franţa". Astfel au considerat şi imigranţii care au luptat în FTP-MOI? Cu siguranţă li se pretindea să celebreze temele patriotice ale istoriei franceze care au dominat propaganda comunistă. Dar partidul a reuşit să le ofere identităţi multiple celor care au luptat alături de el. O directivă a partidului transmisă MOI a insistat asupra necesităţii „popularizării pe cât de mult posibil a tradiţiei vechilor patrioţi italieni, polonezi, maghiari care au venit să apere libertatea Franţei pentru că au considerat-o a doua lor patrie. (...) Este necesar să se consolideze sentimentul de dublu patriotism al muncitorilor imigranţi"[111]. Doar presa comunistă a acordat o popularizare vastă a execuţiei grupului Manouchian. Comuniştii din CNR au fost cei care au făcut presiuni pentru publicarea unui manifest care denunţa xenofobia şi care proclama ca Rezistenţa să întâmpine imigranţii care luptau în rândurile sale: „Indiferent dacă sunt evrei, polonezi, italieni, spanioli (...) le sunt dragi francezilor, demni de numele lor (...) uniţi

prin legătura de sânge vărsat pentru aceeaşi cauză". Aceasta a fost cu siguranță o apreciere mai răsunătoare a contribuției imigranților decât cea întâlnită în cea mai mare parte a propagandei mişcării de rezistență şi a marcat o abordare diferită de negarea lui Maurice Schumann la radio, în aprilie, care spunea că Rezistența era formată din evrei şi bandiți[112].

Recrutarea din rândul profesiilor: comunişti şi scriitori

Capacitatea de a oferi identități multiple a fost o cheie a succesului comunist în Rezistență. Propaganda comunistă a fost, după cum remarcă Guillon, „omogenă în gândire, dar diversificată în formă"[113]. Deşi comunişti au repetat insistent aceleaşi teme la fiecare nivel, de la Comitetul Central până la cel mai mic ziar local, aceştia s-au adresat în acelaşi timp şi grupurilor de interese specifice, pentru a cuceri un spectru de opinii cât mai larg. Au avut organizații care recrutau în mod special din rândul femeilor şi al imigranților şi o presă orientată către toate varietățile de identitate regională, locală sau de clasă. Numai în Var, ziarele lor includeau *La Lutte patriotique de Draguignan*, *Le Cri du Haut-Var*, *La Défense paysanne du Var* şi *Le Cri des mineurs du Var*[114]. Uneori, aceste organizații de fațadă erau mascate foarte precar. În Jura, în 1942, broşurile „Comitetului gospodinelor", „Forțelor Unite ale tineretului patriotic" şi „Frontului Național" erau scrise de aceeaşi mână[115].

O altă caracteristică distinctivă a comuniştilor a fost că aceştia vizau nu numai indivizi, ci şi grupuri profesionale specifice. FN a fost organizat în secțiuni de arhitecți, profesori, profesori universitari, jurnalişti, avocați şi medici. Desigur, cei mai mulți membri ai Rezistenței medici, jurnalişti, avocați şi aşa mai departe făceau parte şi din alte mişcări. Odată ce aceste alte mişcări au decis, de asemenea, să creeze secțiuni profesionale care să cuprindă acei medici sau jurnalişti sau avocați care li s-au alăturat, comuniştii au fost nevoiți să decidă cum să reacționeze[116]. Această dilemă a apărut în septembrie 1943, odată cu propunerea de a crea un Comitet unic al medicilor rezistenței (CMR). Secțiunea

medicilor din FN a ales să se alăture Comitetului, în ciuda faptului că se afla în minoritate. Acest lucru a fost în concordanță cu tactica comunistă de a accepta o prezență în comitetele „pluraliste” (adică participarea la şedințe alături de reprezentanți ai altor organizații) dacă aceştia nu puteau stabili comitete „unitare” (adică acolo unde toată lumea făcea parte din FN). În cele din urmă, tactica a dat roade, iar medicii FN au reuşit să îşi mărească influența asupra Comitetului, câştigând sprijinul distinsului pediatru Robert Debré, care avea propriile probleme nerezolvate cu alți membri[117].

Singurul grup profesional pe care comuniştii au reuşit să îl organizeze aproape exclusiv sub egida lor erau scriitorii. Acest lucru a fost realizat de Comitetul Național al Scriitorilor (CNE), ale cărui origini datau din vara anului 1941, când comuniştii începeau să pună bazele FN[118]. Scriitorul comunist Jacques Decour a fost instruit să-i determine pe scriitori să contribuie la o revistă literară clandestină care avea să se numească *Les Lettres françaises*. Decour a asigurat cooperarea lui Jean Paulhan, care nu era comunist, dar care avea o agendă inegalabilă de contacte literare, construită în cei cincisprezece ani în care fusese redactor al *NRF*. De la biroul de lângă el până la Drieu, în birourile Gallimard, Paulhan a lucrat la înființarea unei rețele clandestine de scriitori ai Rezistenței. Până la sfârşitul anului 1941, se adunaseră un mic grup de scriitori şi suficiente articole pentru primul număr din *Les Lettres françaises*. Înainte de a putea fi lansat, Decour a fost arestat în februarie 1942 şi împuşcat trei luni mai târziu. Alături de el a pierit majoritatea conținutului primului număr din *Les Lettres françaises*.

Un alt scriitor comunist, Claude Morgan, care îl asistase pe Decour în 1941, a fost desemnat să-l înlocuiască. Totul a trebuit să înceapă din nou de la zero, deoarece, din motive de securitate, lui Morgan nu i s-au comunicat numele de pe lista lui Decour. De asemenea, a fost unul dintre puținii scriitori din Franța care nu l-au cunoscut pe Paulhan. Din ceea ce reuşise să salveze din eforturile lui Decour, Morgan a reuşit să producă un număr din *Les Lettres françaises* în

septembrie 1942. Cele patru pagini scrise, pe hârtie maro ieftină, reprezentau un efort individual, şi aceasta nu a reprezentat portavocea unui „comitet de scriitori”, deoarece acesta nu exista încă. În toamna anului 1942, prin intermediul unei autoare comuniste, Edith Thomas, ea însăşi publicată la Gallimard, Morgan l-a întâlnit pe Paulhan. Munca de formare a unui comitet de scriitori a fost reluată.

Până în vara anului 1943, Morgan adunase aproximativ cincisprezece membri, printre care Jean Guéhenno, François Mauriac (care contribuise deja cu un material pentru revista lui Decour), Michel Leiris şi Jean-Paul Sartre. Apartamentul lui Edith Thomas a devenit locul lor de întâlnire. Activitatea principală a fost producția revistei *Les Lettres françaises*, care a apărut lunar până la eliberare. Din octombrie 1943, a fost tipărită corespunzător, cu un tiraj de aproximativ 12.000 de exemplare lunar. De asemenea, a încorporat un jurnal clandestin pentru cineaştii francezi, *L'Écran français*, şi un altul pentru teatru, *La Scène française*. Succesul CNE a avut loc atât din motive profesionale, cât şi din motive politice. Ca o reconstituire clandestină a scriitorilor din portofoliul Gallimard, le-a permis şi scriitorilor aspiranți să aibă acces la acea rețea puternică fără a trece prin *NRF*, care era mânjit în momentul acela de conducerea redacțională a lui Drieu. Scriitorii implicați activ în Rezistență erau de obicei mai tineri şi mai puțin consacrați decât cei care susțineau Regimul Vichy[119].

În sud, organizarea scriitorilor s-a dezvoltat într-un mod uşor diferit[120]. Până în 1942, scriitori precum Aragon au exploatat posibilitățile de exprimare îngăduite de lege în reviste precum *Confluences*, *Poésie* şi *Fontaine*. Odată închise aceste căi, chiar Aragon, el însuşi autor Gallimard, a fost cel care a jucat rolul de impresar literar al lui Paulhan. Poezia publicată de Aragon în primii doi ani de ocupație îi oferiseră statutul – în cuvintele lui Claudel de după eliberare – unui „poet național”, oarecum după modelul lui Victor Hugo exilat în Guernsey sub Al Doilea Imperiu. El a fost citat de către de Gaulle într-un discurs la Alger din octombrie 1943. Realizarea lui Aragon nu a fost numai de a exprima patriotismul francez în poezia sa, ci şi de a înfrunta limbajul

colaboraționismului în propriul său teritoriu. Acolo unde Montherlant din *NRF* sărbătorea civilizația masculină şi războinică reprezentată de cavalerismul medieval – analogia contemporană era clară –, Aragon a repetat că acest cavalerism medieval era şi despre „curtoazie", dreptate şi „apărarea celor slabi". Eseul lui Aragon „La Leçon de Riberac", care sugera că tradițiile poeziei trubadurilor puteau fi reînviate pentru a transmite mesaje ascunse atunci când exprimarea deschisă era imposibilă, a fost atacat de Drieu în *NRF* în octombrie 1941. Faptul că Drieu a considerat necesar să facă uz de întreaga autoritate a *NRF* pentru a ataca un autor care scria în micile reviste literare din zona de sud a arătat modul în care „legitimitatea" literară s-a mutat către adversarii colaborării.

Aceste mici reviste au oferit rețeaua de contacte în jurul căreia Aragon a început să construiască o rezistență literară clandestină în sud. Deoarece intelectualii din sud erau mai dispersați decât în nord, el i-a organizat în aşa-numitele „stele" – grupuri cu cinci ramuri care în cele din urmă aveau să fie interconectate. Astfel au apărut un jurnal, *Les Étoiles*, şi un comitet de scriitori. Aproximativ douăzeci de scriitori au făcut parte în cele din urmă din acest comitet sudic, dar se presupune că până la 300 de scriitori şi-au oferit sprijinul. Printre aceştia se numărau comunişti precum Aragon şi Georges Sadoul, catolici precum Stanislas Fumet şi Louis Martin-Chauffier şi scriitori fără afiliere specifică, precum Albert Camus. Unele dintre numele revendicate de comitet aveau doar cea mai subțire legătură cu acesta. Roger Martin du Gard, care şi-a petrecut perioada ocupației la Nisa, departe de politică, a primit în 1943 o vizită de la Georges Sadoul, care s-a prezentat ca fiind prieten al lui Paulhan. Sadoul l-a informat pe Gard că a fost înființat un comitet de rezistență intelectuală, din care făceau parte personalități precum Paulhan şi Mauriac. În ciuda regulii sale de a evita toate angajamentele politice, du Gard, liniştit de prezența unor astfel de nume, a fost de acord să fie asociat cu acestea. Angajamentul său nu a mers mai departe, în ciuda vizitelor ulterioare ale lui Sadoul. După eliberare, du Gard a fost

surprins când comuniştii l-au proclamat membru al unui comitet la care nu participase niciodată[121].

Singurul rival al comuniştilor în ceea ce priveşte influenţa în rândul scriitorilor a fost *Éditions de Minuit*, care a publicat *Le Silence de la mer*. Au urmat şi alte cărţi: *A Travers le désastre* de Jacques Maritain (din exilul său american), în noiembrie 1942, *L'Honneur des poètes*, o antologie care cuprindea douăzeci şi unu de poeţi, publicată în iulie 1943, *Le Cahier noir* de Mauriac în august 1943. Producţia a crescut constant, iar în primele şapte luni ale anului 1944 au fost publicate treisprezece cărţi, toate sub pseudonime. Iniţial, *Éditions* fusese complet independentă de comunişti, dar treptat s-au apropiat din ce în ce mai mult, chiar dacă doar din motivul că mai mulţi contribuitori la *Éditions* deja făceau de asemenea parte din CNE. Din iunie 1943, poetul Paul Éluard, care se înscrisese recent în Partidul Comunist, se ocupa de lista publicaţiilor *Éditions*. Un sfert dintre membrii comitetului pentru publicaţii erau comunişti. Dar *Éditions* nu şi-a pierdut niciodată în totalitate autonomia. Cu scopul de a nu publica literatură de „rezistenţă", ci literatura „clandestină", nu politică, ci artă, publicaţiile lor nu susţineau linia activistă a comuniştilor. În timp ce comuniştii au popularizat sloganul „Fiecare să pună mâna pe un Boche", *Éditions* au susţinut ideea „bunului german" până la sfârşit[122].

Éditions avea un alt repertoriu faţă de comunişti – completându-i mai degrabă decât concurând cu ei – dar în toate celelalte privinţe, influenţa culturală în CNE a fost necontestată. Când, în septembrie 1943, d'Astier a înfiinţat *Cahiers de la Libération*, o publicaţie destinată să atragă intelectualii, comuniştii au detectat o încercare de a concura cu ei pe teren cultural. Dar *Cahiers* nu a fost niciodată lansată. Villon a asigurat partidul că rivalii săi au fost „dezamăgiţi de eforturile lor de a recruta intelectuali. ... În permanenţă primesc răspunsul: «Facem parte din FN»".[123]

Dintre cei cincizeci de scriitori din comitetele executive ale CNE din cele două zone, mai puţin de o treime erau membri ai Partidului Comunist, jumătate fuseseră asociaţi în anii 1930 cu antifascismul de stânga, iar restul nu aveau afilieri

anterioare de stânga. Aceasta a fost o mărturie a succesului comuniştilor în proiectarea unei imagini ecumenice. În 1941, Decour refuzase să-l accepte pe Sartre la CNE, pentru că acesta era privit de către comunişti ca fiind un scriitor degenerat, cufundat în Heidegger. Un an mai târziu, astfel de rezerve au fost înlăturate. Însă comuniştii au ezitat în ce măsură ar trebui extins ecumenismul lor. Ezitaseră chiar cu privire la desemnarea comitetului lor de scriitori. Inițial, a fost conceput ca secțiunea de scriitori a FN şi numit FNE (Frontul Național al Scriitorilor), un nume care a prevalat până în iulie 1943 în nord. Dar în sud, Aragon a ales numele CNE pentru a arăta că acest comitet era complet independent chiar de FN. În cuvintele lui Aragon, acest lucru „ne-ar permite să atragem persoane care nu vor să facă parte din FN". Pentru a face acest lucru explicit, el a anunțat că CNE se va ataşa atât la FN, cât şi la MUR. Acest lucru mergea prea departe pentru ierarhia partidului, care a refuzat să permită altor organizații profesionale aflate sub influența sa să facă acelaşi lucru. Dar în cazul scriitorilor, sugestia lui Aragon a triumfat în ambele zone. În acest fel, Partidul Comunist a creat o diversitate de organizații care au oferit o gamă variată de angajamente, iar astfel scriitorii s-au putut alătura partidului, FN sau CNE[124].

Implicarea muncitorilor: insurecţia naţională

Atracția comuniştilor constă în retorica lor activistă intransigentă. Până la un punct, aceasta a fost o chestiune ce ținea doar de retorică. Poate că ar fi fost corect mai demult să acuzăm Rezistența noncomunistă de *attentisme*, dar nu şi în 1943. *Corps francs* efectuau atunci execuții şi operațiuni de sabotaj la fel de spectaculoase precum cele ale FTP, *Résistance-Fer* a efectuat sabotaje feroviare, operațiuni îndrăznețe au fost efectuate şi de către *Maquis* şi AO. În iulie 1943, toate aceste ramuri ale MUR implicate în acțiuni directe au fost grupate într-o singură secțiune de acțiune imediată (AI), sub comanda generală a lui Degliame.

„Acțiunea imediată” a desemnat toate operațiunile întreprinse înainte de debarcările Aliaților, şi AS a rămas responsabilă pentru acțiunea militară ulterioară. În septembrie 1943, Comitetul Executiv al MUR a ordonat ca din toate armele primite 3/7 să fie duse la *Maquis*, 2/7 la AO şi 2/7 la AS. Astfel, 5/7 din numărul total al armelor trebuiau să meargă la „Acțiunea imediată”, demonstrând importanța pe care aceasta şi-o asumase chiar şi pentru Rezistența necomunistă[125]. Pentru comunişti, desigur, existența în sine a unei distincții între AI şi AS era dovadă de *attentisme*, dar în realitate, chiar şi printre membrii comunişti ai Rezistenței, FTP nu reprezenta decât o minoritate. Majoritatea membrilor comunişti ai Rezistenței nu aruncau bombe şi nici nu trăgeau în germani.

Distincția comuniştilor rezidă nu în faptul că ei erau singurii care desfăşurau acțiuni directe şi nici în faptul că toți comuniştii făceau acest lucru – niciuna dintre aceste ipoteze nu era adevărată –, ci în concepția lor despre relația dintre minoritatea activistă şi restul populației. În 1943, comuniştii au început să solicite cu insistență o „insurecție națională”. Ei nu au folosit acest termen pentru a desemna o insurecție sinucigaşă a unei populații neînarmate împotriva germanilor, care erau puternic înarmați. Pentru comunişti, chemarea la insurecție a fost un mod de a democratiza ideea de rezistență. O broşură a scris: „Fiecare petiție, fiecare demonstrație, fiecare grevă este un pas în pregătirea practică a Insurecției Naționale”[126]. O alta a proclamat: „Acțiunea nu presupune doar acțiune armată. ... De la cea mai eroică la cea mai mică ... există o întreagă gamă de activități care corespund sentimentelor şi atitudinilor fiecărei persoane”[127]. Fie că o femeie tricotează şosete pentru FTP, fie că un țăran îşi ascunde cerealele, toți participau la „acțiunea zilnică”, aceasta fiind „cea mai bună pregătire pentru Insurecția Națională”[128]. Pentru comunişti, această insurecție era un proces constant de autocreație. Ei nu au negat că celelalte mişcări de rezistență practicau acțiunea imediată, însă au susținut că aceste mişcări aveau o noțiune prea elitistă pentru ceea ce însemna aceasta. Legând protestul patriotic de cea mai mică manifestare a protestului social, comuniştii

au oferit tuturor oportunitatea de a participa – sau iluzia participării – la eliberarea finală a Franței. Acțiunea imediată era deschisă pentru toată lumea[129].

Datorită acestei noțiuni deschise de rezistență şi insurecție, comuniştii se poziționaseră într-o manieră unică pentru a exploata militanța în creştere a clasei muncitoare în a doua jumătate a anului 1943. STO îi scosese din apatie pe muncitorii industriali din Franța, afectându-i începând cu anul 1940. Chiar dacă pentru mulți muncitori punctul sensibil nu era atât de mult să lucreze pentru Germania, cât să lucreze în Germania, chiar dacă mulți *refractaires* şi-au regularizat pozițiile după amnistie şi au lucrat în fabricile protejate de germani din Franța, nimic nu avea să mai fie la fel vreodată[130]. În toamna anului 1943, tensiunile sociale din industrie au atins un vârf nemaivăzut din zilele Frontului Popular. În septembrie au avut loc greve în şantierele navale din Marsilia, în octombrie a izbucnit o altă grevă majoră a cărbunelui în Nord/Pas-de-Calais, precum şi în rândul minerilor din Montceau les Mines din Saône-et-Loire. În toată Franța, au existat greve la data simbolică de 11 noiembrie[131]. Numărul membrilor sindicatului clandestin CGT a crescut, de asemenea, dramatic în ultimele patru luni ale anului. În Rhône, numărul membrilor a crescut la 50.000, după ce scăzuse la 20.000 în 1940, iar în Haute-Pyrénées a existat o creştere de la 934 la 2.664[132].

La fel ca în 1936, numărul membrilor sindicatelor creştea după o grevă reuşită. La Toulon, a existat o grevă în Arsenal pentru prima dată după 1938. A avut loc într-o atmosferă de patriotism extrem de încărcat. Cântând Marsilieza, greviştii au mărşăluit pentru a protesta în *Place de la Liberté*. Până la sfârşitul lunii, numărul membrilor din sindicate ajunsese la nivelul anului 1936, întâlnirile sindicale erau frecventate masiv, iar frica ubicuă din fabrici de după 1938 dispăruse[133]. Peste tot starea de spirit era volatilă. În fabrica Peugeot, în Jura, a izbucnit o grevă la 16 decembrie, după ce germanii interziseseră oricui să călătorească cu bicicleta, ca represalii împotriva împuşcării unui vameş german în Montbéliard[134]. În general, grevele au fost declanşate de cereri politice şi sociale, însă acestea deveniseră acum indisolubil legate.

Comuniştii au fost cei mai pricepuți în exploatarea acestui radicalism al clasei muncitoare. În Var, 36,4% dintre membrii în Rezistența comunistă, dar numai 6,4% din cadrele MUR, erau muncitori. Mişcările necomuniste nu s-au adaptat niciodată cu succes la ideea rezistenței ca fenomen de masă. Acest lucru a fost deosebit de adevărat în nord, unde mişcări precum CDLR, CDLL şi OCM au conceput-o ca fiind activitatea specializată a unei elite. Dar a fost adevărat chiar şi în sud, unde mişcările de rezistență nu şi-au biruit niciodată pe deplin disprețul față de pasivitatea inițială a populației. În mai 1944, un ziar local produs de *Combat* în Franche-Comté a cerut persoanelor care nu erau implicate direct în Rezistență să nu le compromită activitatea prin bârfe indolente: „Voi care nu participați direct la acțiune, orice motiv ați avea (vârstă, situație familială, lipsă de curaj), ... Rezistența nu vă preocupă, este treaba noastră”[135]. Acesta a fost în mod clar un exemplu extrem – şi s-ar putea găsi multe contraexemple în care populația a fost chemată să acționeze –, însă era de neconceput ca un astfel de citat să fi provenit de la comunişti.

La bază, MUR nu avea dinamismul comuniştilor. În Var avea un singur ziar local, care rivaliza cu pletora publicațiilor comuniste specializate[136]. Un membru al *Libération* a scris în ianuarie 1944: „În loc să dezvolte propagandă, liderii noştri sunt mai preocupați să sigileze intrarea în mişcare a noilor membri ... să continue în funcțiile lor consolidate sau să curteze un oficial prefectoral”[137]. O problemă a fost că MUR devenea integrat în structurile create de Londra. Frenay nu se înşelase în totalitate când îl acuza pe Moulin de birocratizarea Rezistenței. Liderii MUR, care planificau viitoarele debarcări aliate pentru momentul în care AS avea să intre în acțiune, făceau parte dintr-o structură militară pe care nu o controlau.

Compensația ar fi putut fi că, pe măsură ce Ziua Z se apropia, MUR ar fi ajuns să fie considerat indispensabil de către planificatorii aliați. De fapt, se întâmpla chiar opusul. La sfârşitul anului 1943, MUR s-a găsit concurând pentru favorurile Londrei cu o organizație sosită târziu în Rezistență, dar care se bucura de avantajul expertizei militare

profesionale. La începutul anului 1943, ofițerii profesioniști din fosta armată de armistițiu, desființată în noiembrie 1942, au început să se reorganizeze în secret într-o organizație care a luat în cele din urmă numele de Organizația de Rezistență a Armatei (ORA). ORA a fost privită cu suspiciune de mulți membri ai Rezistenței, care au văzut-o ca pe un convertit întârziat de la pétainism. Serreulles a fost nemulțumit de faptul că astfel de oameni erau folosiți într-un „război revoluționar". El s-a consolat cu gândul că Danton a făcut uz de serviciile soldatului *ancien regime*, mareşalul Soubise, precum Lenin de al generalului țarist Kuropatkin, fără a compromite puritatea cauzei[138]. Ofițerii ORA au jucat un rol din ce în ce mai important pe măsură ce obiectivele militare ale Rezistenței au început să primeze asupra celorlalte. BCRA a avut o relație mai fericită cu profesioniştii ORA decât cu amatorii bine intenționați ai AS[139]. În decembrie 1943, s-a făcut un pas major către unitatea militară a Rezistenței, cu decizia de a uni toate forțele sale militare, inclusiv FTP, într-o singură organizație – Forțele Franceze din Interior (FFI) –, cu o singură structură de comandă. În alocarea posturilor de comandă în cadrul FFI, ORA, care debutase ca un grup de activişti fără trupe, s-a trezit jucând un rol disproporționat față de dimensiunea sa.

Impactul ORA a fost resimțit şi la bază. Oamenii care s-au alăturat AS pentru că doreau să aducă o contribuție militară reală la eliberare au fost tentați să se alăture profesioniştilor, iar cei care erau însetați de acțiunea imediată au fost mai tentați de a intra în FTP. La sfârşitul anului 1943, MUR a rămas cea mai importantă forță de rezistență din sud, dar s-a trezit înconjurată pe de-o parte de comunişti şi pe de altă parte, de către ORA. Iar aceasta nu putea oferi nici dinamismul celor dintâi şi nici profesionalismul celorlalți[140]. Unii dintre liderii săi şi-au găsit în schimb refugiul în discuții politice despre viitorul postbelic. Eliberarea nu era departe, dar ce avea să se întâmple atunci?

CAPITOLUL 21

Reclădirea Franţei

În ianuarie 1944, Raymond Aubrac aştepta ca Rezistența să organizeze transportul care să-i ducă pe el şi pe soția sa Lucie într-un loc sigur. După ce evadase de două ori din închisoare în anul precedent, Aubrac era prea bine cunoscut de germani pentru a putea rămâne în Franța. Deşi cei doi soți fuseseră membri fondatori ai *Libération-Sud*, bucuria de a se afla în Franța pentru a asista la deznodământ avea să le fie refuzată. Tristețea lui Aubrac la aflarea acestui lucru a fost adâncită de ştirea că părinții săi (evrei) fuseseră arestați recent de către germani.

În timp ce se pregătea să părăsească Franța, Aubrac i-a scris o lungă scrisoare contemplativă lui d'Astier, în Alger. După ce şi-a povestit propriile aventuri, a dat curs frustrărilor pe care mulți membri ai Rezistenței din Franța le-au resimțit față de Londra şi Alger: influența excesivă a politicienilor veterani şi lipsa de considerație pentru sacrificiile Rezistenței. Se întreba chiar dacă d'Astier mai rezistă în atmosfera otrăvitoare din Alger. Dar Aubrac şi-a încheiat scrisoarea într-o notă mai optimistă: „Aceasta este ultima veste pe care trebuie să ți-o trimit, cu o anumită melancolie, la care adaug dorințele mele bune pentru noul an, care sper să devină Anul I".[1] „Anul I", aceste două cuvinte au încapsulat percepția de sine aproape mesianică a Rezistenței, că se lupta nu numai pentru a-i scoate pe germani din Franța, ci şi pentru a inaugura o nouă ordine politică. Dar care era natura acelei ordini?

Vichy şi Rezistenţa: valori comune

„Pernod, stadioane sportive, bordeluri: sunt acestea motive pentru a trăi?" Cel care îşi pune această întrebare nu este Pétain şi nici Brasillach. Ci François Mauriac, în *Le Cahier noir*[2]. Astfel de ecouri ale moralismului de la Vichy nu erau ieşite din comun în limbajul Rezistenței. Am văzut acest

lucru în maniera în care au fost întâmpinate *Le Corbeau* şi *Le Ciel est à vous*. Ambiguități similare ies la lumină şi în alt film, *Premier de cordée* al lui Louis Daquin (1943). Titlul se referă la liderul unui grup de alpinişti, iar filmul ilustrează modul în care alpinismul montan insuflă calități de leadership şi solidaritate. Daquin, comunist şi membru în mişcarea de rezistență, a remarcat ulterior că filmul său reflecta valorile Regimului Vichy mai mult decât îşi dăduse seama la vremea respectivă[3].

Maquis a ajutat în special Rezistența să revendice acele valori rurale şi regionale pe care Vichy a încercat să şi le însuşească. Retorica *Maquis* sărbătorea curățenia purificatoare a vieții montane, departe de corupțiile oraşului. Scriitorul Jean-Pierre Chabrol a observat: „M-am gândit la mine ca *cévenol* prin naştere, dar numai *Maquis*-ul m-a învățat să-mi cunosc Cévennes-ul meu”[4]. Autorii de la *Éditions de Minuit* au preluat numele regiunilor franceze ca pseudonime: Mauriac era Forez, Edith Thomas era Auxois, Claude Morgan era Mortagne şi aşa mai departe. Un istoric a observat că imaginile Franței rurale liniştite sărbătorite în publicația londoneză *France libre* sunt interschimbabile cu cele care se găsesc în publicațiile Regimului Vichy[5]. Nimeni nu a întors cu mai multă abilitate retorica regimului împotriva sa decât a făcut-o Aragon. Poemul său *Le Conscrit des cent villages* a fost compus din „numele iubite” ale satelor franceze, glorificate în diversitatea Franței rurale:

Adieu Forléans Marimbault
Vollore-Ville Volmerange
Avize Avoine Vallerange
Ainval-Septoutre Mongibaud
Fains-la-Folie Aumur Andance
Guillaume-Peyrouse Escarmin
Dancevoir Parmilieu Parmain
Linthes-Pelurs Caresse Abondance[6].

Dacă Rezistența a avut adesea locuri comune cu Vichy, aceasta nu era doar o strategie de reapropiere a unui limbaj pe care Vichy încercase să îl confişte. Până în 1943, Rezistența nu mai era o elită izolată aflată în afara societății, ci o microsocietate complexă, cuprinsă în societatea mai

largă din afara acesteia. Inevitabil, a devenit din ce în ce mai încărcată de ipotezele şi valorile acelei societăți. Astfel, ar fi greşit să privim istoria Rezistenței ca pe un proces de radicalizare continuă. De exemplu, în primele zile ale ocupației, când totul se afla într-o continuă schimbare, femeile au profitat de oportunități pentru a dobândi roluri de conducere care nu le fuseseră disponibile anterior în societatea franceză. Aproape toate femeile care ocupau poziții de conducere în Rezistență se aflaseră acolo încă de la început. Cele care s-au alăturat mai târziu nu au reuşit să ajungă la vârf, pentru că Rezistența a devenit mai instituționalizată, iar limitările de gen s-au reafirmat.

Pe măsură ce Rezistența a acordat o prioritate tot mai mare organizării militare, retorica sa a devenit mai „masculină". Cultul virilității nu a fost mai puțin insistent decât cel al Vichy. La urma urmei, Sartre a identificat colaborarea cu pasivitatea şi homosexualitatea şi, implicit, rezistența cu virilitatea. În romanul său *Suflet de fier*, această idee este întruchipată în homosexualul Daniel, care este uimit de frumusețea germanilor care sosesc la Paris: „Dorindu-şi să fie femeie, astfel încât să îi poată încărca cu flori"[7]. Polemicile Rezistenței împotriva ministrului educației Abel Bonnard au evidențiat adesea faimoasa lui homosexualitate: „colaborare activă şi pederastie pasivă", aşa cum a notat o publicație[8]. Jean Guéhenno s-a întrebat în jurnalul său din timpul războiului de ce atât de mulți scriitori homosexuali au fost colaboratori. El a deplâns influența „acestor scriitori care s-au izolat aproape exclusiv de ceilalți, atât de slabi, atât de zadarnici", posibil tinerilor le lipseau modele virile[9]. Desigur, existau homosexuali în Rezistență – de exemplu, Pascal Copeau, Denis Rake, agentul SOE care apare în *Durerea şi mila* (*The Sorrow and the Pity)*, tânărul scriitor evreu Roger Stéphane, viitorul romancier şi critic Jean-Louis Bory – dar, aidoma femeilor, aceştia nu se încadrează în narațiunea dominantă a Rezistenței[10].

Din cele aproximativ o mie de ziare ale Rezistenței, şaptezeci şi şase au vizat direct femeile. 88% dintre acestea au fost inspirate de Partidul Comunist, care a creat o organizație dedicată exclusiv femeilor, numită în mod grăitor Uniunea

Femeilor Franceze pentru apărarea familiei şi eliberarea Franţei (UFF). În ciuda unor referiri la *partisanes* sovietice şi la Louise Michel, o eroină a Comunei, comuniştii s-au adresat femeilor în primul rând în calitatea lor de gospodine şi mame. Ei au acuzat Vichy că a trădat promisiunile pe care le făcuse femeilor, dar nu le-au oferit femeilor un rol diferit. Acelaşi lucru a fost valabil şi pentru Rezistenţă în general, în măsura limitată în care a abordat problema[11].

Antisemitismul a fost un alt domeniu în care frontierele dintre Vichy şi Rezistenţă nu erau atât de clar definite cum s-ar putea presupune. Ambivalenţa faţă de evrei care apăruse în unele publicaţii ale Rezistenţei înainte de 1942 nu a dispărut în totalitate. Un raport al BCRA din ianuarie 1943 a menţionat că oamenii care i-au ajutat pe evrei după razii au acţionat din „compasiune", şi nu din „consideraţie". Pentru a rezolva problema evreiască „într-un mod satisfăcător atât pentru justiţie, cât şi pentru opinia publică", opoziţia faţă de Germania ar trebui separată de orice angajament de a le înapoia evreilor un rol excesiv. Rapoartele ulterioare ale BCRA din cursul acelui an, au observat că, oricât de multă simpatie ar fi avut oamenii pentru evrei, „nu se poate nega că există o chestiune evreiască". Francezii nu erau antisemiţi, dar „blestemau băncile Israelului"[12]. În octombrie 1943, CFLN a elaborat un chestionar pentru a evalua atitudinile politice ale Rezistenţei. Un respondent îşi dorea ca evreii să „nu se amestece în nicio funcţie guvernamentală sau publică", iar un altul a cerut „retrogradarea tuturor evreilor, francmasonilor ... şi foştilor politicieni"[13]. Când personalul din Uriage a intrat în Rezistenţă, a luat decizia de a crea un ordin pentru a apăra principiile în care credeau. O regulă spunea: „Israeliţii nu sunt admişi ca membri ai Ordinului sau ca novici. Dacă suntem ferm ostili antisemitismului, în special aşa cum a fost practicat încă de la armistiţiu, nu ar trebui să subestimăm pericolul unei răzbunări evreieşti şi nici să ignorăm existenţa unei internaţionale evreieşti, ale căror interese sunt opuse celor din Franţa"[14].

Intrarea Uriage în Rezistenţă ne aminteşte că mişcarea a fost compusă din mai multe generaţii, inclusiv din oameni care fuseseră loiali Regimului Vichy. Rezistenţa a fost creată

printr-un proces de sedimentare: un Mounier sau un Beuve-Méry putea adera la aceasta fără a face ajustări ideologice fundamentale[15]. Un loc comun între toate aceste generații ale rezistenței a fost disprețul față de A Treia Republică. Numărul din decembrie 1943 al revistei *Combat* a atacat reabilitarea foştilor politicieni ai celei de-A Treia Republici în termeni pe care Vichy ar fi putut să-i folosească cu uşurință: „De ce nu Josephine Baker? Nu există niciun motiv pentru care valul continuității republicane ar trebui să fie lăsat să limpezească astfel de deşeuri”[16]. La fel ca Vichy în 1940, Rezistența a dorit să genereze o nouă elită. Echipa Uriage, care începuse să construiască o elită pentru Vichy, a ajuns să îşi dorească să facă acelaşi lucru şi pentru Rezistență.

Membrii mişcării de rezistență pétainişti: o a treia cale zadarnică

O organizație fervent petainistă care a trecut de partea rezistenței în 1943 a fost mişcarea prizonierilor de război. Niciun alt grup nu a fost curtat mai asiduu de Vichy decât prizonierii de război. Exista un comisariat al deținuților de război care să asiste la readaptarea deținuților în societate şi, sub egida acestuia, un *Centre d’action des prisonniers*, condus de Jean de Fabrègues. *Centre d’action* îşi propunea să valorifice spiritul de fraternitate care existase în lagărele prizonierilor de război pentru cauza Revoluției Naționale. Pe lângă faptul că era pro-petanist, *Centre d’action* era antigerman şi implicat într-o organizație semiclandestină numită *Chaîne*. *Chaîne* a achiziționat Château de Montmaur din Alpi, aparent ca refugiu pentru foştii prizonieri, dar şi pentru a pregăti o viitoare organizație de rezistență. După ocuparea zonei de sud, loialitatea Comisariatului față de Vichy a devenit mai tensionată. În ianuarie 1943, Laval i-a înlocuit liderul, pe Maurice Pinot, cu cineva mai dedicat colaborării. Câțiva dintre asistenții lui Pinot au demisionat în semn de solidaritate cu acesta, iar membrii *Centre d’action* şi ai *Chaîne* s-au întâlnit la Montmaur pentru a forma o mişcare clandestină a prizonierilor. Prinşi inițial între loialitatea față de Pétain şi hotărârea de a acționa împotriva

germanilor, aceştia au intrat pe deplin în Rezistență în primăvara anului 1943. Aici a existat o mişcare, pe cât de pétainistă era posibil, împinsă de forța circumstanțelor de la loialitate la disidență, apoi de la disidență la rezistență[17].

Personalitatea care a ajuns să domine această mişcare nu a fost fostul lider al Comisariatului, Maurice Pinot, ci tânărul său asistent, François Mitterrand. În anii 1930, Mitterrand fusese un student conservator, împărtăşind dezgustul față de politica republicană atât de specific generației sale. Luat prizonier în 1940, a evadat la a treia încercare. După întoarcerea în Franța, a dobândit un loc de muncă în calitate de funcționar la Vichy, mai întâi ca documentarist pentru Legiune (ianuarie-aprilie 1942) şi apoi ca ofițer de presă pentru consiliul de reabilitare a prizonierilor de război (mai 1942 – ianuarie 1943). Simpatia sa față de valorile Revoluției Naționale a apărut în două articole publicate de el în 1942. Primul, în aprilie, a aprobat formarea SOL şi a deplâns lipsa de „fanatism" a Legiunii; celălalt, în decembrie 1942, a criticat Franța pentru „150 de ani de greşeli" (adică din 1789). Acest articol a apărut în publicația Regimului Vichy *France*, alături de un altul semnat de un lider al Legiunii care denunța evreii, masonii şi gaullişții. Pentru serviciile sale aduse Regimului Vichy, lui Mitterrand i s-a acordat decorația Vichy *Francisque*, în primăvara anului 1943[18].

Tranziția lui Mitterrand la Rezistență a fost încâlcită. În timp ce stabilea contacte cu liderii Rezistenței şi cu ORA, el nu şi-a întrerupt relațiile cu acei membri ai anturajului lui Pétain care erau ostili față de Laval. Probabil că îl admira mai mult pe Giraud decât pe de Gaulle. Primul act public de rezistență al lui Mitterrand a avut loc la 10 iulie 1943, când a întrerupt o şedință publică în care avea cuvântul André Masson, omul pe care Laval îl numise în conducerea Comisariatului deținuților de război. Acesta a fost un act curajos şi a fost sărbătorit câteva luni mai târziu pe BBC de Maurice Schumann – dar a fost, de asemenea, aprobat discret de contactele lui Mitterrand la Vichy. Mitterrand avea un rival în persoana lui Michel Caillau, care începuse în 1942 să organizeze o mişcare de rezistență dintr-un grup de prizonieri cu care se aflase în captivitate. Caillau nu avusese

niciodată nicio relație cu Regimul de la Vichy şi se întâmpla să fie şi nepotul lui de Gaulle. Mitterrand şi Caillau au discutat despre posibilitatea de a-şi uni eforturile până când Caillau şi-a dat seama că riscă să fie absorbit de organizația mai mare a lui Mitterrand. Reacția sa a fost de a merge în Alger în iulie pentru a asigura susținerea lui de Gaulle, mizând nu atât pe legătura familială dintre ei, cât pe faptul că nu avea un trecut în Regimul Vichy. Caillau s-a întors în Franța în octombrie, crezându-se victorios. Dar Mitterrand însuşi a plecat în Alger în noiembrie. Ajuns acolo cu reputația de giraudist, prima sa întâlnire cu de Gaulle, la 3 decembrie 1943, a fost glacială chiar şi după standardele lui de Gaulle. În cele din urmă însă, de Gaulle i-a cedat lui Mitterrand, care s-a întors în Franța cu misiunea de a uni mişcările prizonierilor de război. Caillau pierduse, iar în martie 1944 Mitterrand a devenit liderul unei mişcări unice de rezistență a prizonierilor (MNRPDG).

Mitterrand a biruit parțial pentru că mişcarea sa era mai mare decât cea a lui Caillau. De asemenea, din punct de vedere politic, el a fost mai iscusit decât Caillau, iar fostul giraudist a fost mai şiret decât gaullistul Caillau, la fel cum de Gaulle a fost mai isteț decât Giraud. Dar victoria a avut prețul ei. Mitterrand a trebuit să renunțe la bagajul său ideologic anterior. Caillau îl avertizase pe de Gaulle în decembrie 1943 că Mitterrand rămânea „maurrasian în esență”[19]. Indiferent dacă acest lucru era încă adevărat sau nu despre Mitterrand „în esență” – încă din iunie 1943, el îi spusese cu siguranță unui lider al *Franc-Tireur* că există lucruri care meritau salvate din Revoluția Națională, în special corporatismul[20] – nu mai era ceva ce el ar mai fi afirmat în mod public. În august 1944, MNRPDG a publicat o broşură a cărei retorică nu se distinge de cea a Rezistenței în ansamblu. Aceasta solicita o „revoluție totală în structura economică şi socială”, pentru a finaliza ceea ce fusese început în 1789, şi trata cu dispreț „întreprinderea numită Revoluție Națională”, pe care o descria ca fiind un mijloc prin care capitaliştii au încercat să exploateze nenorocirile Franței[21].

Mitterrand, a cărui politică fusese în totalitate în ton cu Revoluția Națională, a înțeles că era prea târziu pentru a crea o rezistență conservatoare, bazată pe valorile pétainiste. Giraud a reprezentat ultima şansă de a obține acest lucru, iar finalul său politic a vestit sfârşitul unei eventuale a treia căi ideologice.

Noua elită

Evoluția lui Mitterrand demonstrează că ar fi greşit să exagerăm terenul comun dintre Vichy şi Rezistență. Poate că Rezistența a vorbit despre evrei pe un ton care se loveşte de sensibilitățile moderne, dar s-a opus antisemitismului Regimului Vichy. Poate că a disprețuit A Treia Republică, dar a fost dedicată democrației republicane. Aserțiunile sale legate de gen poate că au fost tradiționale, dar nu erau obsedate de familie în acelaşi mod în care era Vichy[22].

Ideologia Rezistenței este rezumată în titlul unei cărți de André Hauriou, un avocat de nivel academic care a fost membru al *Combat* înainte de a face parte din Adunarea consultativă din Alger: *Către o doctrină a rezistenței: socialismul umanist*[23]. Acest socialism umanist a fost conceput în cadrul unei republici revigorate. În 1944, *Défense de la France* a trimis o scrisoare către de Gaulle în care îşi definea obiectivele drept „ideea Republicii, ideea socialismului, ideea de națiune". Carta fondatoare a MLN a preluat sloganul: „Republica, socialismul, națiunea"[24]. Socialismul, definit pe larg, a fost probabil cea mai importantă direcție din ideologia Rezistenței. Chiar şi o mişcare precum CDLR, care nu avea încredere în politică, vorbea în primăvara anului 1943 despre necesitatea unei a patra republici şi a unui nou sistem social[25]. Socialismul Rezistenței a fost amestecat cu umanismul catolic al lui Mounier, *Esprit* şi Uriage. Ideologia Rezistenței datora mult nonconformiştilor din anii 1930, dar în cadrul unei tradiții republicane față de care aceştia fuseseră indiferenți sau ostili: Georges Zérapha, membru fondator al *Libération-Sud*, făcuse parte din *Esprit*, Arthyus din OCM în *Ordre nouveau*[26].

Rezistența şi-a păstrat disprețul față de A Treia Republică prin redescoperirea republicanismului, solicitând o a patra republică, aceasta urmând să fie salvată de păcatele predecesoarei sale de către o nouă elită[27]. Primul pas a fost epurarea Franței de cei care au trădat-o după 1940. Represaliile împotriva presupuşilor colaboratori au devenit din ce în ce mai frecvente în 1943. În august, de Gaulle a vorbit pentru prima dată despre nevoia de a se lepăda de cei vinovați – „Franța va şti că a fost răzbunată" –, dar a insistat, de asemenea, că epurarea trebuie să fie efectuată de către stat.

După ce criterii trebuia judecați colaboratorii? Cum puteau fi pedepsiți fără a se recurge la legi retroactive care să ofenseze angajamentul Rezistenței față de justiție şi respingerea metodelor Vichy? CGE a discutat această problemă în 1943 şi a concluzionat că articolul 75 din Codul penal, care condamna trădarea şi transmiterea informațiilor secrete către inamic, ar acoperi majoritatea cazurilor. În ceea ce îi priveşte pe cei care nu au meritat sancțiunile dure aplicabile în temeiul articolului 75, CGE a propus o nouă infracțiune, cea a ofensei naționale. Aceasta nu a fost totuşi catalogată drept infracțiune – evitându-se astfel problema retroactivității –, ci a fost pedepsită cu pierderea drepturilor civice pentru o perioadă determinată. Aceste recomandări au fost adoptate de CFLN în iunie 1944[28].

Chiar înainte de Eliberarea Franței continentale, CFLN a trebuit să decidă cum să facă față epurării în Africa de Nord. Pétainismul fusese puternic în Africa de Nord, în special în cadrul armatei, dar o epurare excesivă a armatei intra în conflict cu dorința lui de Gaulle de a readuce Franța în război din punct de vedere militar cât mai curând posibil. Unii membri ai Rezistenței au dorit ca generalul Juin să fie pedepsit pentru ezitările sale, în noiembrie 1942. De Gaulle, conştient de popularitatea lui Juin în armata nord-africană, şi-a dorit ca acesta să comande forțele franceze în campania italiană. Argumentele care pretindeau pragmatism şi reconciliere au intrat în conflict cu apelul la justiție şi răzbunare. În ianuarie 1944, Adunarea Consultativă a votat

în unanimitate o moțiune care condamna „întârzierile în pedepsirea trădătorilor”.

De Gaulle a evitat această mişcare pedepsind câteva personalități vizibile: Flandin, Buisson şi Peyrouton au fost arestați în decembrie. Trei luni mai târziu, Pierre Pucheu a fost judecat de un tribunal militar din Alger. Pucheu sosise în Africa de Nord în mai 1943, după ce Giraud îi promisese un bilet de liberă trecere, a cărui nerespectare l-a discreditat şi mai mult printre conservatori. Pucheu era detestat în special de comunişti pentru presupusul său rol în alegerea ostaticilor pentru executare în 1941. Deşi procesul său nu a reuşit să demonstreze că a făcut într-adevăr acest lucru, el a fost găsit vinovat şi condamnat la moarte. De Gaulle a refuzat să îi comute sentința, iar Pucheu a fost împuşcat la 20 martie 1944. După război, foştii susținători ai Regimului Vichy nu i-au iertat niciodată lui de Gaulle această faptă. Ei au susținut că viața lui Pucheu era prețul pe care de Gaulle îl plătise pentru sprijinul comunist. De fapt, aproape întreaga Rezistență a cerut moartea lui Pucheu[29].

În ochii Rezistenței, obiectivul epurărilor nu a fost doar de a-i pedepsi pe vinovați, ci şi de a face loc noii elite a Franței. *Franc-Tireur* declara în 1944: „Franța nu va permite ca reclădirea țării să le fie încredințată «celor de familie bună», «notabililor», burghezilor, membrilor Consiliului de stat, inspectorilor de finanțe ... nu Consiliul de stat a fost cel care a înființat *Maquis*-urile ... iar grupurile FTP nu au fost recrutate din *École des sciences politiques*”[30]. De fapt, liderii Rezistenței proveneau din aceleaşi straturi sociale precum elitele guvernului antebelic[31]. Singura diferență era tinerețea lor. Rezistența nu a respectat ierarhiile de vârstă şi le-a oferit tinerilor oportunități de a profita de şansele lor. În *Libération-Sud*, vârsta medie a liderilor centrali era de 33 de ani, iar a liderilor regionali cărora le-au dat ordine era de 39 de ani[32]. În *Franc-Tireur*, Marc Bloch, în vârstă de 55 de ani, a primit ordine de la Jean-Pierre Lévy, în vârstă de 31 de ani. Lévy părea atât de tânăr pentru un lider al Rezistenței, încât BCRA chiar a încercat să-l facă să pară mai matur vopsindu-i în cenuşiu perciunii[33].

Toți membrii Rezistenței ar fi fost de acord cu OCM că „Rezistența este o camaraderie care sperăm că va fi indestructibilă”[34]. Dar cum să se asigure că nu vor fi excluşi după eliberare? Pentru majoritatea membrilor Rezistenței, acest lucru a presupus dispariția partidelor politice dinainte de război. Frenay a scris în octombrie 1943:

„Ar fi pueril să sugerăm că în această mare încercare a Franței oamenii au murit pentru Partidul Radical sau *Alliance démocratique*, dar cu siguranță există oameni din Partidul Radical şi *Alliance démocratique* care au murit pentru Franța în Rezistență. Astfel, reconstituirea partidelor politice, aşa cum existau acestea înainte de război, ar fi o gravă eroare.”[35]

Frenay dorea ca MLN să pună bazele unui nou partid, care să perpetueze idealurile Rezistenței. Chiar şi cei sceptici cu privire la un partid al Rezistenței sperau că MLN va deveni o forță morală în Franța postbelică, oferind o alternativă progresivă la comunism. Fuzionând socialismul şi catolicismul progresist, acesta ar reprezenta un socialism curățat de marxismul doctrinar şi de anticlericalismul Partidului Socialist[36]. Problema cu această idee a unei a treia forțe, situate între conservatorism şi comunism – un *travaillisme* francez, aşa cum a fost supranumită –, era că le pretindea socialiştilor să se sacrifice. Dar refuzul lor de a se alătura MLN în 1944 a dovedit că nu erau pregătiți să facă acest lucru. Un alt obstacol a fost acela că diferiți creştini-democrați din Rezistență discutau posibilitatea creării unui nou partid confesional.[37] Aceasta a fost originea MRP-ului de după război. Un partid al Rezistenței fără socialişti sau catolici progresişti avea în mod clar să fie lipsit de importanță.

Nici Rezistența nu a reuşit, în ciuda retoricii sale unitare, să depăşească conflictele care existau în politica franceză înainte de 1940. În ceea ce priveşte educația, de exemplu, majoritatea ramurilor Rezistenței, de la OCM până la comunişti, au fost de acord asupra necesității unei democratizări mai ample, prin eliminarea barierelor dintre ciclurile primar şi gimnazial. Însă nu aveau o viziune comună despre politica Vichy de subvenționare a şcolilor catolice[38].

Deşi problema a fost rezolvată tacit, pentru a păstra aparența unității, neînțelegerile clocoteau. La doar cinci zile după debarcarea în Normandia, Maurice Schumann a participat la un prânz la Bayeux în cinstea Rezistenței. Un istoric descrie astfel scena: „Pentru prima dată, membrii diferitelor mişcări au descoperit că printre ei se aflau catolici, atei, francmasoni şi chiar preoți. Până la sfârşitul mesei, participanții se certau deja cu privire la subvențiile acordate şcolilor confesionale”[39].

Elaborarea planurilor

Rezistența a evitat problema insolubilă a religiei şi educației cu un motiv întemeiat, dar multe alte probleme au fost dezbătute în detaliu. O perioadă extraordinară de timp a fost dedicată elaborării planurilor pentru lumea postbelică. Acest lucru nu fusese valabil la început. Primul număr al *Libération-Sud* a proclamat în iulie 1941: „Mâine va fi momentul doctrinelor politice. Astăzi, obiectivul nostru trebuie să fie de a scăpa de condiția nenorocită de popor cucerit”[40]. Dar prioritățile au început să se schimbe atunci când întrebarea a devenit nu dacă, ci când Franța va fi eliberată. În noiembrie 1942, *Défense de la France* a adresat întrebarea: „Ce vrem să facem după ce țara este eliberată?” Un an mai târziu, o altă publicație a observat: „În toiul bătăliei ... eseuri, teze politice, proiecte de constituții apar aproape peste tot, circulă, sunt dezbătute”[41]. Jurnalistul Jean-François Revel aminteşte că propriul său rol de mesager pentru Rezistență a implicat realizarea unor planuri elaborate pentru viitorul Franței, fără nicio relevanță pentru lupta împotriva germanilor. După război, el a devenit nepopular scriind o poveste satirică în care un membru al Rezistenței este arestat şi asupra lui nu sunt găsite planuri de sabotaj, ci un studiu al resurselor petroliere din Anatolia Centrală[42].

Inițiatorul reflecției asupra viitorului politic a fost OCM. Deşi nicio altă mişcare nu se potrivea cu detaliile prevăzute de OCM *Cahiers*, au existat şi altele care au creat publicații specializate pentru a discuta despre reforme: *Défense de la France* a început să publice *Cahiers* în primăvara anului

1943 iar *Libération-Sud*, în septembrie 1943[43]. Dar planificarea postbelică nu a fost limitată la aceste publicații. Între noiembrie 1942 şi august 1944, o cincime din conținutul ziarului *Défense de la France* se referea la viitorul politic posteliberare[44]. Cea mai detaliată planificare a fost realizată de CGE, înființată în acest scop în 1942. Deşi membrii săi au fost recrutați din Rezistență, CGE a început să lucreze îndeaproape cu Delegația, iar perspectivele sale au devenit din ce în ce mai guvernamentale. Din acest motiv, trebuia să se distingă, ca centru de reflecție, de restul Rezistenței. D'Astier s-a plâns că CGE era „un cerc prea închis pentru dorințele celei mai active părți a Rezistenței"[45]. La început, CGE avea şase membri recrutați din mişcările din sud. Erau trei jurişti (de Menthon, Paul-Henri Teitgen şi fostul deputat radical Paul Bastid), un sindicalist (Robert Lacoste), un funcționar public de rang înalt (Alexandre Parodi) şi un profesor de economie (René Courtin). În 1943, Moulin a mai adăugat trei membri din nord: Michel Debré, un tânăr funcționar public, Pierre Lefaucheux, inginer, şi Jacques Charpentier, avocat. Era un grup omogen, cu toții (mai puțin Lacoste) membri ai burgheziei superioare liberale, majoritatea din medii juridice – exact genul de oameni despre care *Franc-Tireur* notase că nu ar trebui să se ocupe de destinele postbelice ale Franței. Gândirea guvernamentală era ceea ce aceşti conducători cu idei învechite fuseseră instruiți să facă.

Socialiştii au petrecut de asemenea mult timp discutând despre reformele postbelice. În 1942, CAS a înființat comisii de studiu pentru a examina politicile de după război şi, până în martie 1944, a produs patru proiecte diferite de programe[46]. Pe de altă parte, comuniştii au acordat puțină atenție aranjamentelor posteliberare. Au evitat angajamentele detaliate, dorind ca situația de la eliberare să fie cât mai deschisă cu putință. Propaganda comunistă s-a concentrat asupra prezentului: denunțarea *attentisme*-ului şi chemarea la insurecție. Măsura prin care partidul a început să discute reformele postbelice, în a doua jumătate a anului 1943, a fost pentru a nu lăsa inițiativa în întregime la latitudinea socialiştilor[47]. În 1943, socialiştii şi CGT au prezentat ambele

proiecte de programe CNR. Pentru a nu fi mai prejos, Pierre Villon a propus un proiect alternativ în numele comuniştilor. Acesta a stat la baza unui program adoptat de CNR în martie 1944. Această Cartă CNR, aşa cum a fost denumită, cerea pedepsirea trădătorilor, restabilirea libertăţii presei, introducerea unui sistem de securitate socială şi implementarea unei „economii direcţionate”. Carta a fost vagă în ceea ce priveşte detaliile şi a fost concepută pentru a fi cât mai consensuală posibil. Cea mai radicală propunere a sa a fost „revenirea la naţiune” a diferitelor sectoare economice esenţiale, inclusiv mineritul, energia, sectorul bancar şi asigurările. Termenul vag de „întoarcere la naţiune” a fost un compromis între socialişti, care doreau un angajament faţă de naţionalizarea pur-sânge, şi comunişti, care voiau să evite a se opune conservatorilor[48]. Carta CNR a constituit punctul cel mai apropiat în care Rezistenţa a reuşit să producă o singură afirmaţie programatică cu privire la viitor. Cu toate acestea, la acea vreme nu era văzută ca fiind deosebit de importantă. Abia după eliberare, când oamenii se temeau că Rezistenţa va fi trădată, Carta a dobândit un statut legendar.

Planificarea pentru viitor a avut loc şi în afara Franţei. În decembrie 1941, de Gaulle a înfiinţat la Londra patru comisii pentru a studia reformele postbelice. După mutarea sa în Alger, au fost înfiinţate comitete pentru examinarea reformelor în patru domenii: Imperiul, constituţia, educaţia şi economia[49]. Aceste dezbateri nu au condus la o viziune unică cu privire la reformă. CFLN a reprezentat un spectru din ce în ce mai larg de opinii, pe măsură ce de Gaulle şi-a lărgit baza. În noiembrie 1943, a adus lideri istorici ai Rezistenţei care sosiseră din Franţa (Frenay, d’Astier, Menthon), foşti politicieni din A Treia Republică, care s-au adunat să îl sprijine pe de Gaulle (Pierre Mendès France, Henri Queuille, André Philip) şi veterani ai Francezilor Liberi (Catroux, Diethelm, Pleven, Tixier).

Cele două domenii politice cel mai intens discutate au fost economia şi reforma constituţională. În ceea ce priveşte economia, au existat mai multe ipoteze în general împărtăşite – ostilitatea faţă de burghezia care ar fi dezamăgit Franţa în

1940, respingerea capitalismului *laissez-faire* şi sprijinul pentru dirijism, respingerea atitudinilor pretins malthusiene din perioada antebelică şi o îmbrăţişare a modernizării –, dar a existat un acord prea mic asupra detaliilor. Principalul conflict s-a centrat pe gradul de dirijism. Între Rezistenţă şi Francezii Liberi nu a existat o diferenţă între poziţiile lor din ce în ce mai puţin dirijiste. În noiembrie 1943, René Courtin de la CGE a elaborat un document de politică economică pe care majoritatea liderilor Rezistenţei îl considerau prea *laissez-faire*. În cadrul Francezilor Liberi, erau reprezentate majoritatea punctelor de vedere. O comisie a Francezilor Liberi, prezidată de funcţionarul public Hervé Alphand, a produs în 1942 un raport care nu a fost nici pe placul socialiştilor, nici al Rezistenţei, nici taberei înclinate spre *laissez-faire*, reprezentată la Londra de omul de afaceri Étienne Hirsch. După mutarea în Alger, echilibrul din CFLN a oscilat spre stânga. Pierre Mendès France, căruia i-a fost încredinţat portofoliul economic, a fost un susţinător înflăcărat al planificării. Dar nu a fost luată nicio decizie, iar argumentele urmau să fie dezbătute în guvernul posteliberare[50].

În ceea ce priveşte reforma constituţională, Carta CNR a pretins un sistem democratic care să combine eficienţa cu „răspunderea eficientă în faţa reprezentanţilor poporului". Acest lucru nu a răspuns la niciuna dintre întrebările dificile, iar constituţia a fost ceva despre care toată lumea avea o părere. Când Sartre a încercat să înfiinţeze un grup neizbutit de rezistenţă, în 1941, primul lucru pe care l-a făcut a fost să elaboreze o nouă constituţie, care nu a supravieţuit. Primele *cahiers* ale OCM (iunie 1942) şi *Défense de la France* (martie 1943) au fost consacrate constituţiei. În ianuarie 1944, CFLN a înfiinţat un comitet care să coordoneze toate propunerile pe această temă, care se înmulţeau. S-a spus, cu o oarecare exagerare, că au existat aproape la fel de multe proiecte constituţionale câţi membri avea Rezistenţa[51]. Un studiu recent a retipărit nouăsprezece proiecte constituţionale separate[52].

Problema centrală a fost cum să se evite slăbiciunea celei de-A Treia Republici fără a pica în autoritarismul Vichy. Era

posibil să împaci în mod satisfăcător libertatea şi autoritatea? În termeni constituționali, acest aspect gravita în jurul diferenței dintre o republică prezidențială şi o republică parlamentară. Susținătorii unui sistem prezidențial au căutat modalități de extindere a francizei alegerilor prezidențiale sau de a permite preşedintelui dizolvarea parlamentului, aşa cum a susținut Tardieu în anii 1930. Cei care au respins prezidențialismul au susținut că slăbiciunea celei de-A Treia Republici rezida din lipsa majorităților parlamentare. Soluția consta în încurajarea apariției a două sau trei partide organizate după modelul britanic. OCM şi *Défense de France* au fost cei mai fermi susținători ai unui gen de prezidențialism în forme simple, iar socialiştii, ai parlamentarismului reformat. Între acestea, a existat planul detaliat al CGE (septembrie 1943), care a fost considerat „timid" de OCM şi prea prezidențial de către socialişti[53].

De Gaulle nu a exprimat opinii publice detaliate despre reformele posteliberare. Din vara anului 1943, principalul său rival nu mai era Giraud, ci comuniştii, iar discursurile sale au încetat să mai vorbească despre revoluție[54]. De Gaulle a fost întotdeauna pragmatic în privința detaliilor. În ceea ce priveşte problemele economice, prioritatea sa imediată nu era să judece între punctele mai fine ale liberalismului sau planificării, ci să se asigure că poporul francez va putea fi hrănit după eliberare. În acest scop, el l-a trimis pe Monnet la Washington pentru a coordona programele de ajutorare cu americanii. În privința constituției, de Gaulle nu s-a angajat în niciun fel. Opinia sa a fost probabil că niciun fel de planificare nu ar conta dacă CFLN nu şi-ar impune imediat autoritatea asupra Franței eliberate. Obiectivul cel mai urgent nu a fost de a produce constituții dintre cele mai bine gândite, ci de a se asigura că nu va exista niciun vid administrativ după dispariția Regimului de la Vichy.

Construirea unui stat clandestin

În vara anului 1943, CFLN a început procesul de selectare a prefecților care aveau să preia conducerea de la Vichy. De asemenea, a conceput două noi structuri organizatorice

pentru eliberare: *commisaires de la République* şi Comitetele departamentale pentru eliberare (CDL). Cei optsprezece comisari urmau să fie „superprefecţi" – precum prefecţii regionali ai Vichy –, care să menţină ordinea până la restabilirea autorităţii centrale. CDL-urile, care erau alcătuite din membri ai mişcărilor de rezistenţă şi ai partidelor politice, urmau să organizeze reprezentarea formală a Rezistenţei în fiecare departament după eliberare. Întrucât Rezistenţa avea să fie probabil o prezenţă locală semnificativă, trebuia să fie inclusă în procesul de restabilire a ordinii. În iulie 1943, Émile Laffon a fost trimis de la Londra pentru a supraveghea selecţia *commisaires* şi a prefecţilor, iar o lună mai târziu, Francis-Louis Closon a făcut acelaşi lucru pentru CDL-uri.

Problema a fost definirea relaţiei dintre CDL-uri, pe de-o parte, şi *commisaires* şi prefecţi, pe de altă parte. CNR dorea ca CDL-urile să exercite puterea reală şi a propus ca prefecţii să fie responsabili faţă de acestea. Dar CFLN, îngrijorat de faptul că CDL-urile ar putea deveni precum sovietele locale, a vrut să le limiteze la un rol consultativ. Compromisul la care s-a ajuns în martie 1944 a conferit CDL-urilor autoritatea de a pregăti revoltele pentru eliberare – au fost descrise ca „sufletul departamentului care, sub conducerea lor, luptă pentru eliberarea sa" –, însă le-a cerut să accepte autoritatea *commisaires* odată ce eliberarea urma să aibă loc[55].

Aceste aranjamente au lăsat un spaţiu generos pentru apariţia unor conflicte interne. Multe lucruri depindeau de priceperea prefecţilor şi a *commisaires*. În funcţie de ce criterii trebuiau să fie aceştia aleşi? Ce măsuri trebuiau luate în privinţa administratorilor abili care se compromiseră cu Vichy? A generat Rezistenţa noi elite pentru a le înlocui? Din respect pentru susceptibilităţile faţă de Rezistenţă, Laffon şi-a făcut alegerile în colaborare cu un subcomitet pentru nominalizări (*Comité des Désignations*) al CNR, prezidat de Debré de la CGE şi format din membri ai mişcărilor de rezistenţă. În septembrie, el a dus o listă preliminară cu nominalizări înapoi în Alger. Au fost în mare parte aprobate de CFLN, iar el s-a întors cu decrete prin care erau numiţi o sută de prefecţi şi zece *commisaires*. Însă mişcările sudice s-au plâns că Rezistenţa era insuficient reprezentată, iar

negocierile s-au prelungit până în 1944. În martie, fuseseră aleşi cu toţii, cu excepţia a cincisprezece prefecţi, şi mai trebuiau găsiţi încă patru *commisaires* în ajunul eliberării. Toţi comisarii desemnaţi aveau experienţă administrativă sau politică: erau opt membri ai profesiilor liberale, şase foşti funcţionari publici şi trei foşti parlamentari. Deşi aceasta nu era chiar elita formată în *Maquis* la care visase *Franc-Tireur*, majoritatea numiţilor aveau veritabile legături cu Rezistenţa. Revendicările concurente de virtute politică şi competenţă administrativă erau îndeplinite în mod satisfăcător[56].

Ca şi Laffon, Closon, a cărui misiune a fost selectarea membrilor CDL-urilor, a lucrat în cooperare cu un subcomitet al CNR. Fiecare CDL avea să aibă aproximativ zece membri, dar s-a decis că va exista şi un „nucleu activ" mai mic (*noyau actif*) pentru a pregăti insurecţia planificată pentru eliberare. Acest *noyau actif* ar cuprinde doar membri ai mişcărilor, pentru a-i linişti pe liderii Rezistenţei care se temeau că CDL-urile ar putea cădea în mâinile politicienilor[57]. S-a negociat dur asupra compoziţiei CDL-urilor mai ales în sud, unde Rezistenţa era mai politizată. Un punct de dispută a fost numărul de locuri alocate partidelor politice. O altă problemă a fost atitudinea comuniştilor. Iniţial, ei au manifestat un interes limitat pentru CDL-uri, deoarece acestea contraziceau dorinţa comunistă ca situaţia de după eliberare să evolueze cât mai normal posibil. Apoi comuniştii au decis că CDL-urile le-au oferit o modalitate de a-şi consolida puterea la nivel local. Acolo unde a fost posibil, au încercat ca respectivele Comitete ale Franţei luptătoare să fie recunoscute drept CDL-uri. Acest lucru le-a reuşit în câteva cazuri, precum Isère, unde şi-au asigurat trei din cinci locuri în *noyau actif.* Dar în general, în sud, MUR a avut tendinţa de a avea mai mult succes, parţial pentru că i s-au acordat locuri pentru fiecare dintre cele trei mişcări componente iar parţial pentru că, oricât de dinamici ar fi devenit comuniştii, prezenţa lor instituţională ar fi rămas în urma acelor mişcări care existau de mai mult timp[58].

Comuniştii au obţinut un succes major în septembrie 1943, prin înfiinţarea unui Comitet de eliberare parizian (CPL), un fel de CDL pentru capitală. Dintre cei optsprezece membri,

care includeau principalele mişcări din nord, precum *Défense de France*, OCM, *Libération-Nord*, CDLR şi CDLL, şapte erau comunişti sau membri ai organizațiilor frontului comunist. Closon a acceptat cu reticență acest fapt împlinit: „Nu putem spera să obținem ajutorul comuniştilor dacă îi eliminăm de pe scena Parisului. Cunoaştem metodele tovarăşilor noştri şi ne dăm seama că este mai bine să le oferim o poziție oficială decât să le permitem să creeze organizații în umbră pentru a crea dezordine”[59].

Pe lângă pregătirea transferului de putere la nivel local, CFLN a mai început să organizeze o echipă care să preia guvernul central în perioada dintre eliberare şi sosirea lui de Gaulle. Aceasta trebuia să fie sarcina aşa-numiților secretari generali interimari, care aveau să acționeze efectiv ca un guvern preinterimar. CGE a întocmit o listă de nominalizări extrase în mare parte din propriile sale rânduri, ceea ce a stârnit furia CNR, care nu fusese consultată. În cele din urmă, majoritatea alegerilor inițiale ale CGE au fost acceptate, dar CNR a avut parte de o concesie importantă atunci când a obținut dreptul de a numi o comisie ministerială care să îi consilieze pe secretarii generali[60].

Closon şi Laffon au jucat un rol important în această perioadă, în cooperare cu Bingen, Serreulles şi CGE. Aceasta a fost perioada în care delegații lui de Gaulle, operând cu puține instrucțiuni din Alger, au fost nevoiți să se folosească de propriile resurse. Deşi nicio persoană nu dobândise o autoritate comparabilă cu cea a lui Moulin, delegația în ansamblu îşi asuma crearea unui guvern provizoriu în aşteptare. Ceea ce solicita acum era o recunoaştere mai formală a importanței sale de către de Gaulle, după mai multe luni de neglijare. Acest lucru a avut loc în cele din urmă la 10 martie 1944, când de Gaulle l-a numit pe Alexandre Parodi drept singurul său delegat în Franța. Numirea lui Parodi a fost însoțită de instrucțiuni detaliate care oficializau ierarhia în rândul reprezentanților lui de Gaulle în Franța. La vârf se afla însuşi Parodi, delegatul general, cu doi secunzi la comandă, Teitgen şi Lacoste (ambii membri ai CGE, la fel ca el), şi un număr de deputați cu atribuții specifice, inclusiv Laffon şi Closon. În fiecare zonă, a

existat şi un delegat adjunct: Bingen pentru sud şi Roland Pré pentru nord[61].

Instrucțiunile din 10 martie au clarificat şi organizarea militară a Rezistenței, care a suferit mai multe schimbări începând din vara anului 1943. Întreruperile ulterioare arestărilor lui Moulin şi Delestraint au demonstrat pericolele unei centralizări excesive, iar BCRA a conceput un sistem mai descentralizat, care să permită regiunilor să funcționeze în mod autonom, chiar dacă nu au contact cu centrul. Fiecărei regiuni militare i-a fost alocat un „delegat militar regional" (DMR), al cărui rol era de a comunica direct cu Londra. Singura coordonare centrală a fost asigurată de doi delegați militari zonali (DMZ), unul pentru nord şi unul pentru sud. DMR-urile, care fuseseră paraşutate în Franța din septembrie, nu aveau nicio autoritate ierarhică asupra comandanților AS regionali. Dar comunicarea lor cu Londra şi responsabilitatea lor de a distribui materiale le-a conferit o putere considerabilă[62].

Singura problemă cu acest sistem, după cum a remarcat Brossolette în toamna anului 1943, a fost că unele regiuni, în special cele din nord, abia începuseră să construiască o structură de comandă pentru AS. A fost imposibil pentru ei să descentralizeze o putere care nu existase niciodată în primul rând[63]. Prin urmare, s-a decis reintroducerea unui anumit grad de centralizare, mai ales că toate forțele militare ale Rezistenței urmau acum să fie încorporate într-un singur FFI, cu un stat major central. Instrucțiunile din 10 martie au creat postul de delegat militar național (DMN), încununând ierarhia delegaților zonali şi DMR. Rolul DMN a fost de a conecta Londra şi Alger cu personalul general al FFI din Franța. Acest post i-a fost acordat lui Jacques Chaban-Delmas, făcându-l omologul militar al lui Parodi, deşi în cele din urmă i-a fost subordonat acestuia, deoarece Parodi era reprezentant al autorității civile a CFLN. De asemenea, a fost necesar să se stabilească fără echivoc cine avea să comande forțele militare ale Rezistenței. Aceasta fusese o zonă ambiguă de la moartea lui Delestraint. În februarie 1944, Rezistența a înființat un Comitet de Acțiune Militară –

cunoscut în cele din urmă sub numele de COMAC – pentru a supraveghea crearea FFI. Deşi COMAC a fost o emanație a mişcărilor de rezistență, a fost sprijinit de delegație, pe motiv că va accelera integrarea militară a Rezistenței. Dar de Gaulle a dorit să se asigure că Rezistența nu va folosi COMAC pentru a revendica o autoritate militară despre care insista că trebuia să rămână la CFLN. Acesta fusese principalul argument al disputelor dintre Moulin şi Frenay. Prin urmare, la 10 martie, de Gaulle a precizat că instituția COMAC nu avea dreptul de comandă asupra FFI, rolul său fiind doar unul de inspecție şi coordonare. La 4 aprilie, l-a numit pe generalul Koenig drept comandant general al FFI de la Londra. Astfel, structura statului clandestin şi a armatei sale secrete a fost organizată aşa cum se arată în Fig.1.

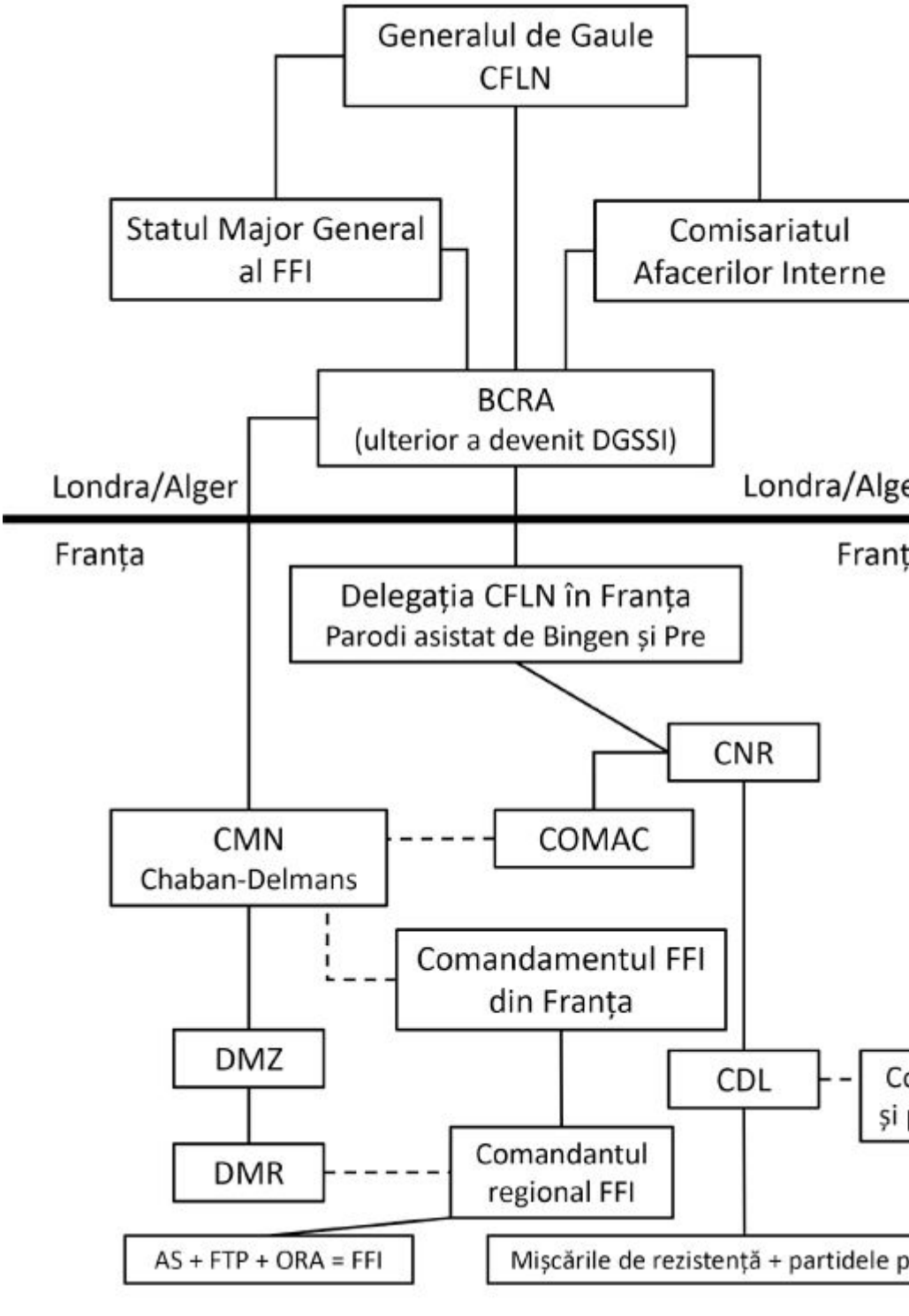
Generalul de Gaule
CFLN
Statul Major General al FFI
Comisariatul Afacerilor Interne
BCRA
(ulterior a devenit DGSSI)
Londra/Alger
Londra/Alge
Franța
Franț
Delegația CFLN în Franța
Parodi asistat de Bingen și Pre
CNR
CMN
Chaban-Delmans
COMAC
Comandamentul FFI din Franța
DMZ
CDL
DMR
Comandantul regional FFI
AS + FTP + ORA = FFI
Mișcările de rezistență + partidele p

Diagramele bine întocmite, totuşi, nu reuşesc să surprindă dinamica în continuă schimbare a Rezistenţei. Pentru început, hemoragia constantă a liderilor Rezistenţei a ameninţat întotdeauna că va perturba aceste ierarhii construite cu greu. După moartea lui Bingen, în mai, Parodi a fost nevoit să găsească un succesor care să câştige încrederea liderilor MLN. În Rezistenţă, autoritatea trebuia câştigată, iar personalitatea indivizilor era mai importantă decât însemnele pe care le purtau[64]. Potenţialul conflictului era mai profund decât personalităţile şi se învârtea în jurul problemei spinoase a relaţiei dintre Rezistenţă şi de Gaulle. Compromisul dintre CNR şi CFLN cu privire la puterile CDL-urilor a lăsat multe posibilităţi de interpretare. CNR a anunţat în aprilie 1944 că CDL-urile au dreptul de a numi consilii municipale provizorii după eliberare[65]. Aceasta a fost cu siguranţă o încălcare a acordului la care se ajunsese şi a intrat în conflict cu o ordonanţă a CFLN din 21 aprilie 1944 privind organizarea puterii locale după eliberare.

Acest document a redus puterile CDL-urilor, solicitându-le să restabilească municipalităţile care existau în 1939, epurate de elementele lor colaboraţioniste. De Gaulle nu dorea ca situaţia din Corsica să se repete[66].

Prin urmare, setul paralel de structuri care fusese creat pentru eliberare – CDL şi *commisaires*, secretari generali şi comisii ministeriale, COMAC şi DMN – a lăsat multe întrebări fără răspuns. În centrul problemei se afla relaţia dintre acele organisme care reprezentau CFLN, guvernul embrionar al viitorului şi cei care reprezentau Rezistenţa. CNR a fost pur şi simplu un reprezentant al Rezistenţei în Franţa – aflându-se în aceeaşi relaţie cu Delegaţia precum Adunarea Consultativă din Alger la CFLN –, sau avea puteri executive proprii? A fost un guvern preinterimar sau un legislativ preinterimar? În practică, CNR şi delegaţia au lucrat împreună în armonie, dar CNR şi funcţiile sale au oferit o bază de putere alternativă şi o sursă alternativă de legitimitate, în orice rivalitate cu CFLN. Mulţi s-au temut că, ulterior, comunişţii intenţionau să facă uz deplin de aceste posibilităţi.

Partea a V-a

Eliberare şi după

Introducere la Partea a V-a

La sfârşitul lunii februarie 1944, Walter Stucki, ministrul elveţian de la Vichy, a raportat despre o întâlnire cu Laval:

> „El a încercat mai întâi să-mi demonstreze că Germania nu ar putea pierde niciodată războiul. Potrivit lui, retragerea din Est a fost menită să prelungească şi să slăbească liniile de comunicaţie ruseşti. În vară, o puternică contraofensivă germană avea să ducă la anihilarea Rusiei. ... Nu se punea problema unei breşe în Zidul Atlanticului. Am repetat această conversaţie unuia dintre colaboratorii săi apropiaţi, care mi-a spus: «La ce te aşteptăi? Laval a jucat banco şi ştie că a pierdut. Dar nu vrea nici să creadă şi nici să recunoască acest lucru»”.[1]

Este greu de crezut că Laval nu a observat la începutul anului 1944 că jocul începuse. El i s-a oferit lui Abetz de două ori, în februarie şi mai, ca posibil mediator al păcii între Germania şi Occident, în detrimentul sovieticilor. Nu a existat niciun răspuns[2]. Acest lucru nu a însemnat că Laval nu mai avea cărţi de jucat. Înfrângerea Germaniei era acum inevitabilă, dar ceea ce avea să urmeze nu era încă clar. Existau cel puţin patru posibilităţi.

1. Prin exploatarea neîncrederii lui Roosevelt faţă de de Gaulle, Laval sau Pétain ar putea reuşi să prezideze tranziţia către eliberare. Această soluţie, care ar putea fi numită „scenariul Badoglio”, nu a avut nicio şansă de izbândă, cu excepţia situaţiei în care americanii ar fi fost convinşi că Vichy era încă în stare să păstreze ordinea în Franţa. De asemenea, ar fi fost necesar ca regimul să aibă o îmbunătăţire democratică în ultimul moment, aşa cum fusese deja încercat în toamna anului 1943.
2. Aliaţii vor administra Franţa direct după modelul AMGOT-ului italian (Guvernul militar aliat al teritoriilor ocupate). Cu siguranţă, aceasta a fost una dintre opţiunile luate în considerare de Roosevelt. La Charlottesville, în

Virginia, o echipă de americani era instruită pentru a fi pregătită să administreze Franța eliberată.

3. Această eliberare ar urma să declanşeze o degradare în anarhie sau cel puțin o dezintegrare totală a puterii centrale, lăsând ocazia unei temute încercări comuniste de a prelua puterea. Indiferent dacă comuniştii au avut sau nu intenția de a încerca acest lucru, aliaților şi lui de Gaulle le-a plăcut cu siguranță să pretindă că există un pericol real în acest sens. Precedentul corsican era acolo să le reamintească cât de eficienți puteau fi comuniştii în promovarea propriilor interese.

4. Planurile pe care CFLN le-a conceput vor asigura o preluare lină a puterii de către Gaulle. Dar, în afară de orice ambiții pe care le-ar fi putut avea comuniştii, aceste planuri au lăsat multe posibilități de conflict între Rezistență – comunistă sau nu – şi CFLN.

Care dintre aceste posibile scenarii urmau să devină realitate depindea parțial de perioada de timp în care Franța urma să fie eliberată. De asemenea, depindea de atitudinea unei populații a cărei înstrăinare totală față de Regimul de la Vichy nu însemna neapărat că era gata să cadă în brațele lui de Gaulle sau că nu se va îndrepta către un salvator pregătit să-i ofere nu numai eliberarea, dar şi pacea şi ordinea, şi care să o salveze de războiul civil care o amenința. Sfârşitul războiului nu era departe, însă viitorul Franței era o întrebare care încă nu avea un răspuns.

CAPITOLUL 22

Către eliberare: ianuarie-iunie 1944

Până în primăvara anului 1944, o mare parte din sudul Franței rurale ar putea fi descrisă mai degrabă ca „Franța Rezistenței” decât ca „Franța Vichy”.

În multe zone, Rezistența avea atunci un impact mai mare asupra vieții oamenilor decât guvernul de la Vichy[1].

În martie, noul prefect din Corrèze, Pierre Trouillé, a descris departamentul său ca fiind confruntat cu două ocupații: şaptesprezece cantoane erau controlate de către *Maquis,* iar nouă cantoane, în principal în zonele urbane, de către germani. Fără aprobarea Rezistenței, un prefect nu mai putea opera, iar Trouillé a contactat rapid *Maquis*-ul[2].

O situație similară a existat în departamentul vecin Dordogne, unde prefectul a raportat că a pierdut controlul asupra departamentului său. Germanii rămâneau în oraşe şi se iveau doar pentru scurte şi sângeroase devalizări[3]. Ei considerau acum *Maquis* a fi o adevărată amenințare militară, în eventualitatea unei debarcări[4].

După o întâlnire cu d'Astier în ianuarie 1944, Churchill a fost, de asemenea, convins de potențialul *Maquis*-ului şi a ordonat intensificarea transporturilor de arme către Rezistență.

Statul milițienesc: Darnand şi Henriot

Slăbit la nivel înalt de către germani, din interior de către colaboratori, la baza societății de Rezistență şi din exterior de către de Gaulle, guvernul de la Vichy a mai existat doar în cel mai convențional sens. Din decembrie 1943, Pétain a fost în permanență umbrit de îngrijitorul său german, Cecil Renthe-Fink, pe care l-a numit paznicul său. Despre Laval nu se poate spune că avea mai multă putere decât Pétain. În ianuarie, Sauckel, a cărui influență îl eclipsa atunci pe Speer, a solicitat încă un milion de muncitori, cu o cotă de 91.000 de oameni pe lună, şi a amenințat că va cerne „Sperr-Betriebe", care era protejat. Laval a fost obligat să extindă posibilitatea STO de recrutare pentru orice bărbat cu vârsta cuprinse între 16 şi 60 de ani şi chiar la femeile căsătorite (dar fără copii) cu vârsta între 21 şi 35 de ani. Laval a asigurat procedura de concesionare totuşi, stabilind că aceste femei nu vor fi trimise să lucreze în Germania. În martie, a fost obligat să îl numească pe Marcel Déat în funcția de ministru al muncii, cu sarcina de a supraveghea recrutarea. Intrarea lui Déat în guvern, după Joseph Darnand şi Philippe Henriot, a semnalat victoria finală a

colaboratorilor de la Paris. Acesta nici măcar nu s-a obosit să meargă la Vichy. După ce a predicat „Evanghelia colaborării” timp de patru ani, Déat se confrunta cu realitățile acesteia sub forma lui Sauckel, care urla la el pentru a dobândi mai mulți muncitori. Promisiunile au rămas doar la nivel declarativ, căci în primele patru luni ale anului, mai puțin de 20.000 de muncitori au plecat în Germania[5].

Pe măsură ce Regimul de la Vichy pierdea controlul, devenea tot mai violent şi imprevizibil. Cel care avea puterea era atunci Darnand, care avea autoritate totală asupra securității interne. La 20 ianuarie, au fost instituite instanțe rapide pentru a judeca în grabă „terorişti”. Delimitările lui Bousquet între sferele de autoritate franceze şi germane erau acum redundante, iar poliția franceză era obligată să lucreze direct cu germanii[6]. De fapt, poliția nu mai era de încredere, iar Darnand apela mai mult la Miliție (*Milice*, fr.), poziționându-şi membrii în funcții-cheie. Noul director al închisorilor, Jocelyn Maret, a fost un milițian care se îmbrăca şi saluta la fel ca un nazist[7]. Atunci a avut loc o epurare administrativă, când treizeci şi unu de prefecți şi subprefecți au fost demişi sau mutați, dintre care nouă la ordinul direct al germanilor. În mai, a fost descoperită existența rețelei de infiltrare a Rezistenței *Super-Nap*, iar acest lucru a declanşat o altă epurare a unui număr de treizeci şi şase de prefecți sau subprefecți. Majoritatea au fost deportați în Germania[8]. Câțiva prefecți, precum Chiappe în Orléans sau Pujes în Pas-de-Calais, au rămas fără îndoială devotați regimului, dar cei mai mulți au încercat să atenueze efectele irupției acestor elemente ticăloase în administrație.

Milice a devenit din ce în ce mai neîngrădită. La 2 decembrie 1943, respectatul editor al ziarului *Radical*, Maurice Sarraut, a fost asasinat, iar la 10 ianuarie 1944 a venit rândul lui Victor Basch, în vârstă de 81 de ani, şi al soției sale, în vârstă de 82 de ani. Crima lui Basch era faptul că acesta deținea funcția de preşedinte al Ligii Drepturilor Omului şi, de asemenea, că era evreu.. În afară de efectuarea unor astfel de asasinate şi urmărirea opozanților, *Milice* a participat, de asemenea, cu entuziasm, împreună cu PPF, la capturarea evreilor. Violența Miliției a scăpat de sub control după

mesajul lui Pétain la radio din 28 aprilie, prin care condamna terorismul Rezistenței[9]. Organizațiile colaboraționiste precum *Milice* şi PPF atrăgeau acum elemente din ce în ce mai marginale, chiar criminale, ale societății. Mulți dintre ei erau tineri care se alăturaseră pentru a scăpa de STO. Acest lucru a fost valabil pentru aproximativ o treime din miliției din Marsilia, în 1944. În acel moment, 55% dintre membrii PPF din Marsilia aveau sub 28 de ani, spre deosebire de 15%, în perioada 1940-1942[10].

În ultimele sale etape, Vichy a fost descris ca un regim fascist. Dar nu mai exista un proiect grandios, nici vreo iluzie de a câştiga interesul maselor. Regimul devenise un stat polițienesc – sau milițienesc –, care exista doar pentru a-şi zdrobi inamicii. În 1940, retorica Vichy a oscilat între trei teme: regenerarea Franței, protejarea populației de consecințele războiului şi păstrarea ordinii. În 1944, a rămas doar ultima temă: Vichy s-a prezentat ca fiind ultimul bastion împotriva revoluției şi a anarhiei. Regimul s-a hrănit din frică. Executantul acestei politici a fost Darnand iar orchestratorul a fost Philippe Henriot, un Goebbels al Franței.

În anii interbelici, Henriot se mutase de la Federația Națională Catolică la aripa dreaptă a *Fédération républicaine*. După 1940, anticomunismul său l-a condus inexorabil spre dreapta. Catolicismul său fanatic face dificilă descrierea lui ca fascist, dar până în 1943 era cu siguranță un colaborator necondiționat. După ce a preluat responsabilitatea propagandei, în 1944, a vorbit de două ori pe zi la radio. Mizând pe teama oamenilor de unui război civil, el a descris Rezistența ca fiind o hoardă de terorişti şi comunişti. Era un orator fascinant, iar emisiunile sale au avut un impact extraordinar. Un observator a remarcat că străzile erau pustii când acesta vorbea, iar Trouillé a raportat că Henriot li s-a părut tuturor convingător, chiar şi acelora pe care nu reuşea să îi convingă. Un exemplu în acest sens a fost François Mauriac, care, potrivit fiului său Claude, a început să schimbe postul BBC pentru a-l asculta pe Henriot: „În ciuda tuturor lucrurilor, el nu se poate opri din a asculta ... respingând argumentele pe măsură ce avansează, de parcă

ar fi nevoie să se convingă pe el însuşi”[11]. Pentru Maurice Schumann de la BBC, Henriot era un adversar care nu trebuia subestimat.

Glières: „Înfrângerea armelor, victoria sufletelor”

Punctul culminant al duelului lor privind undele radio a avut loc în timpul bătăliei *Maquis* din Glières din martie 1943. Glières era un platou aflat la o altitudine de 1.500 de metri, în Haute-Savoie. În vara anului 1943, o delegație militară a fost trimisă de la Londra pentru a evalua dacă locul ar putea fi folosit ca bază operațională pentru o armată secretă în munți. Concluzia a fost pozitivă, iar Romans-Petit a fost instruit să organizeze un *Maquis* local. Odată ce Churchill a decis să înarmeze *Maquis*, Glières a fost ales ca zonă pentru paraşutări. Romans-Petit, forțat să se întoarcă la Ain, unde propriul său *Maquis* se afla sub presiune, l-a numit înlocuitor pe locotenentul Théodose („Tom”) Morel. La sfârşitul lunii ianuarie, Morel a condus un detaşament de *maquisards* la Glières pentru a lua în primire primele încărcături. Aceste evenimente au avut loc chiar când Darnand a trebuit să demonstreze Germaniei că este pregătit să acționeze viguros împotriva Rezistenței. Hotărând să facă din Haute-Savoie un exemplu, el a detaşat o forță constituită din *miliciens* şi GMR. Schumann a transmis un mesaj radio în Haute-Savoie, avertizând despre un atac iminent şi cerând organizarea unei insurecții. Deşi Schumann a mai transmis din ordinul BCRA – ce se opunea acțiunii premature – un mesaj cu instrucțiuni care îndemnau la prudență, cuvintele lui produseseră deja efecte.

Această combinație de circumstanțe – iminența paraşutărilor de arme, frica de un atac al lui Darnand, elocvența lui Schumann – a făcut ca efectivele de pe platoul Glières să crească la aproape 500 de oameni. Au existat trei paraşutări şi bătălii sporadice între *maquisards* şi forțele Vichy. Într-una dintre acestea, la 9 martie, Morel, a cărui conducere charismatică a contribuit la reputația *Maquis*, a fost ucis. Deşi lațul se strângea în jurul *maquisards*,

înlocuitorul lui Morel, căpitanul Anjot, a decis să lupte mai departe. Darnand a vizitat Annecy de mai multe ori pentru a supraveghea operațiunile, dar *maquisards* au rezistat. *Milice* era mai bună la tortură decât la luptă, iar GMR erau nemulțumiți de lupta nu numai cu „teroriştii", ci şi cu ofițerii obişnuiți precum Morel şi Anjot. În cele din urmă, germanii şi-au pierdut răbdarea. La 24 martie, după un bombardament aerian preliminar al raionului, 6.000-7.000 de soldați germani, ajutați de *Milice*, au atacat platoul. Două zile mai târziu, Anjot a dat ordinul de dispersare, dar prea târziu pentru a împiedica moartea a aproximativ 150 de *maquisards* care se luptau în retragere. Alți 200 de *maquisards* şi civili locali au fost vânați şi uciși de *Milice* în următoarele săptămâni.

Au existat multe controverse cu privire la ce anume nu funcționase bine. A fost o greşeală, aşa cum au susținut comuniştii după război, să fi încurajat o concentrare statică de trupe – un fel de armată alpină –, în loc să se folosească mici unități mobile? De fapt, Glières nu fusese ales ca loc pentru desfăşurarea de acțiuni de luptă pentru formațiuni armate alpine, ci ca destinație pentru paraşutări cu scopul de a furniza resursele necesare pentru ceea ce ar putea deveni în cele din urmă o formațiune armată. Dar după ce intraseră în posesia proviziilor, *maquisards* au fost reticenți în a abandona locul. Era nevoie, de asemenea, de timp pentru descărcarea containerelor şi stocarea conținutului acestora. Astfel, *maquisards* au devenit prizonierii materialelor paraşutate. În acelaşi timp, numărul mare de *maquisards* care se adunau pe platou i-a făcut pe unii să creadă că sub ochii lor se forma o armată. Chiar şi Jean Rosenthal, unul dintre detaşații londonezi care fusese trimis în 1943, a cedat în fața acestui entuziasm. El a făcut apel la Londra pentru a paraşutata trupe, pentru a-i degreva pe *maquisards* şi pentru a permite zonei Glières să reziste până la Ziua Z. Tragedia din Glières nu a fost atât o strategie concepută greşit, cât o confuzie cu privire la înțelegerea misiunii şi a acelei strategii.

Ca primă bătălie între *Maquis* şi germani, Glières a devenit un mit care s-a ridicat deasupra înfrângerii. Romans-Petit a

numit-o „înfrângerea armelor, dar o victorie a sufletelor”. Timp de aproape o lună, o grămadă amestecată de *maquisards* AS şi FTP (inclusiv cincizeci şi şase de republicani spanioli) şi-au uitat neînțelegerile şi au trăit în imaginea purității, a eroismului şi a camaraderiei care a constituit legenda *Maquis*. Juraseră să „trăiască în libertate sau să moară”. Pentru că şi-a dat seama că se naşte un mit, Anjot a întârziat să dea ordinul de dispersare. Schumann, în contact radio constant cu Rosenthal, a transmis aventura epică lumii. BBC a anunțat că trei țări din Europa rezistă în fața germanilor: Grecia, Iugoslavia şi Haute-Savoie. Pe de altă parte, Henriot, care s-a grăbit să ajungă în Haute-Savoie când s-a terminat bătălia, i-a descris pe *maquisards* ca pe o gloată criminală[12].

Cine a câştigat acest război al propagandei? Prefectul din Haute-Savoie, deşi nu era favorabil Rezistenței, a raportat că populația locală nu a înghițit versiunea evenimentelor prezentată de Henriot. Un sondaj secret întreprins de CFLN a constatat că 94% dintre respondenți au recunoscut că ascultă emisiunile lui Henriot, dar 84% au spus, de asemenea, că vorbele sale nu au avut niciun efect asupra lor[13].

Primăvara fricii

Henriot nu a convins, dar a insuflat frică în ascultătorii săi. Oamenii aşteptaseră atât de mult timp eliberarea, încât oboseala şi anxietatea înlocuiseră speranța – aşa cum Morandat a descris starea Franței către Londra în ajunul Zilei Z: „Populația simte efectele a patru ani de tensiune agitată, emoții şi speranțe care apoi s-au prăbuşit. (...) Oamenii credeau în debarcări în ianuarie şi februarie ... şi o vor face până când acestea se vor întâmpla. Nu mai este miracolul mult aşteptat, ci o certitudine matematică, iar în acest proces şi-a pierdut calitatea miraculoasă”[14]. Resentimentele creşteau față de anglo-americani, care păreau mai capabili să bombardeze Franța decât să o elibereze. Patru bombardamente asupra Parisului în martie şi aprilie s-

au soldat cu 1.113 de morți. În perioada 26-27 mai, zece orașe mari au fost lovite, provocând aproape 6.000 de morți.

În același timp, germanii inspirau o teroare din ce în ce mai mare, recurgând la represalii aleatorii în speranța de a-i separa pe *maquisards* de populație. O operațiune împotriva grupurilor de *Maquis* dispersate din Cévennes între 26 februarie și 4 martie a fost însoțită de atrocități precum incendierea satului Ardailles și masacrarea a șaisprezece locuitori din satul Les Crottes[15]. La 1 aprilie, Divizia SS „Adolf Hitler" a masacrat optzeci și șase de locuitori ai orașului Ascq, la câțiva kilometri de Lille. La începutul lunii aprilie, în Corrèze s-a petrecut ceea ce Trouillé a numit „săptămâna sângeroasă": case arse, 3.000 de arestări, cincizeci și cinci de execuții[16]. Combinația dintre bombardamentele aliate și masacrele germane făcuse din nou din Franța un câmp de luptă.

Pe deasupra, a răsărit și violența *Milice*. În majoritatea comunităților, milițienii erau proscriși. Familiilor lor le-au fost trimise sicrie în miniatură pentru a le arăta soarta care îi așteaptă. Mulți milițieni au dezertat, dar aceia care au rămas, chiar dacă nu au recurs la acte de violență, știau că era imposibil să mai dea înapoi. Un raport adresat CFLN în 1944 a descris țara ca aflându-se într-o „stare de prerăzboi civil": „*Milice* comite zilnic asasinate, iar arestările de către germani și poliția de la Vichy au devenit o rutină. Nimeni, chiar nimeni nu știe dacă își va petrece noaptea în propriul pat, dacă va fi executat sau împușcat în dimineața următoare. Trăim într-o atmosferă îngrozitoare, înăbușitoare și agonizantă, mai ales în marile orașe"[17].

Atacurile Rezistenței au vizat din ce în ce mai mult *Milice*. O broșură a notat: „De astăzi, fiecare membru al *Milice* trebuie considerat a fi un câine turbat și tratat ca atare. Trageți în *Milice*"[18]. În Haute-Savoie, doi milițieni au fost uciși în septembrie 1943, trei în octombrie, alți nouă în noiembrie[19]. În mediul rural, aceste atacuri ale Rezistenței au provocat aproape la fel de multă teamă precum ravagiile făcute de *Milice*. Doar 20% dintre scrisorile deschise de cenzorii poștali au aprobat „terorismul" *Maquis*-ului în primele șase luni ale anului 1944. Un comentariu tipic era: „*Maquis* acționează în

numele patriotismului, dar din fericire poliția devine dură şi sper din toată inima că aceşti tineri vor fi în curând distruşi, pentru că ajung să comită tot felul de atrocități asupra oamenilor nevinovați”[20]. Oamenii erau desigur prudenți în scrisorile lor, dar există şi alte dovezi că violența *Maquis* a fost condamnată la scară largă. În Jura, unde a avut loc o teribilă represiune germană în aprilie, FFI a întâlnit trei luni mai târziu oameni care au refuzat să-i adăpostească, doctori care au refuzat să îngrijească răniții, preoți care au refuzat să rostească rugăciuni pentru cei morți[21]. În vecinătatea Haute-Saône, prefectul a remarcat: „Teroriştii se bucură din ce în ce mai puțin de complicitatea populației rurale”[22]. Jacques Bingen a raportat la Londra despre „marea emoție resimțită acum de francezul obişnuit – adică francezul care urăşte germanii şi aşteaptă eliberarea din balconul său sau din beciul său. Circulă cele mai fantastice poveşti, iar oamenii vorbesc despre tâlhării şi atacuri asupra persoanelor izolate”[23]. Au existat, de asemenea, multe exemple de solidaritate între populație şi *Maquis*, dar ar fi greşit să presupunem că numărul acestora a crescut în ultimele luni înainte de eliberare. Motivele de teamă față de *Maquis* s-au dezvoltat alături de respingerea Regimului Vichy.

Acest lucru nu înseamnă, totuşi, că Franța a fost împărțită în două tabere egale. Doar un număr mic de oameni au fost implicați activ fie în Rezistență, fie în colaboraționism, iar printre cei care nu erau implicați în nimic simpatia a rămas, aşa cum se întâmpla de ceva vreme, pentru Rezistență. În acest sens, nu s-ar putea spune că în Franța a existat un război civil, precum s-a întâmplat în Italia[24]. În războiul civil trebuie să existe două părți. Dar în Franța, dacă exista o teamă de *Maquis*, atunci Miliția era atât temută, cât şi detestată. Un observator a raportat despre Hérault în aprilie: „Publicul este complet dezorientat şi pregătit să se arunce, ca un copil pierdut, în brațele celor care îi vor aduce pacea”[25].

Aprilie 1944: Pétain la Paris

Acest context explică o recuperare surprinzătoare a popularității lui Pétain la începutul anului 1944[26].

Bombardamentele aliate i-au permis lui Pétain să-şi reia rolul de părinte al naţiunii, împărtăşindu-i durerea şi protejând-o de război. La 20 aprilie, un bombardament al Parisului a provocat 651 de morţi şi 461 de răniţi. Şase zile mai târziu, Pétain a vizitat oraşul, în prima sa călătorie în zona de nord de la armistiţiu până atunci. A participat la o ceremonie în memoria morţilor la Notre-Dame şi a mers la Hôtel de Ville, unde s-a adresat unei mulţimi dintr-un balcon. Deoarece mulţimile mari l-au aplaudat şi pe de Gaulle doar patru luni mai târziu, această ocazie a generat multe comentarii sarcastice cu privire la labilitatea francezilor. Oare câţi dintre cei care l-au aclamat pe de Gaulle în august îl aclamaseră şi pe Pétain în aprilie?

De fapt, mulţimile care îl aclamau pe de Gaulle erau incomensurabil mai mari şi, deşi jurnalele de ştiri privind vizita lui Pétain ilustrează o populaţie extatică, acest lucru a fost realizat printr-un anumit grad de înşelătorie. În versiunea care a ieşit odată ce vizita a fost imortalizată într-un documentar, chipul trist şi obosit al unei doamne în vârstă, care apăruse în prima versiune difuzată a ştirilor, a fost înlocuit cu o imagine mai potrivită[27]. Chiar şi atunci, documentarul nu a putut disimula faptul că reacţia mulţimii a fost departe de adulaţia din 1940. Aplauzele pentru Pétain au reflectat mai mult ambiguitatea situaţiei decât lipsa de consecvenţă a francezilor. În timpul vizitei lui Pétain, germanii au rămas în fundal şi au permis afişarea steagurilor franceze pentru prima dată de la armistiţiu. În acest context, aclamarea lui Pétain a fost un mod de a arăta patriotismul.

Emoţiile complexe trezite de vizita lui Pétain sunt înregistrate în relatarea contemporană scrisă de Claude Mauriac. Atitudinea sa faţă de Pétain fusese similară cu cea a majorităţii compatrioţilor săi: ostilitate faţă de colaborare de la bun început, credinţa în Pétain transformată în deziluzie şi simpatie tot mai mare pentru Rezistenţă. Cel care a scris următoarele cuvinte nu a fost în niciun caz un pétainist necondiţionat:

> „În cele din urmă, după cel puţin două ore, a apărut maşina mareşalului, precedată de motocicliştii cu cască, aşa cum am văzut deseori în jurnalele de ştiri, şi a fost

exact ce mă aşteptam să fie. Nu mă aşteptam însă la emoţia care m-a apucat brusc, la vederea, sub panglica aurie a chipiului său care strălucea în soare... mareşalul Pétain (...) prăbuşit între prefectul Senei şi prefectul Poliţiei, ambii în uniformă completă. (...) Am fost atât de emoţionat, încât nu am reuşit să observ reacţiile spectatorilor (care fusese presupusul pretext al lungii mele aşteptări) şi chiar am fost incapabil să spun dacă au strigat «Trăiască Pétain!» sau «Trăiască Franţa!», sau orice altceva. Acesta a fost miracolul «prezenţei», căci la radio, explozia aclamărilor care l-au întâmpinat pe Pétain când a părăsit Notre-Dame mi s-a părut ridicolă. Dar atunci am fost copleşit şi, deşi nu am mers atât de departe încât să strig, am fost încărcat de un sentiment de dragoste şi recunoştinţă. Dacă va face două turnee la Paris precum acesta, va cuceri din nou Franţa, m-am gândit... Azi-dimineaţă, după ce m-am distanţat ceva mai mult de eveniment, am fost şi mai uimit şi umilit de reacţia mea, pe care mi-am notat-o doar din marea mea dorinţă de a fi mereu cât mai onest posibil".

Mauriac i-a mărturisit reacţiile sale unui prieten care avea o altă versiune a evenimentului: „Ceea ce m-a copleşit astăzi nu a fost vederea bătrânului, a fost o mamă care i-a arătat copilului ei de 5 sau 6 ani steagul francez care flutura la Hôtel de Ville pentru prima dată de la începutul ocupaţiei... Căci copilul nu văzuse niciodată steagul francez"[28]. Vizita la Paris a fost urmată de alte vizite, în oraşele bombardate din zona de nord. În Normandia, Pétain s-a trezit pe străzi pustii, cu obloane închise[29]. Vizitele la Orléans şi Nancy au avut mai mult succes. În general, aceste dovezi că mitul Pétain nu a fost discreditat în totalitate i-au încurajat pe cei de la Vichy, care sperau la o tranziţie lină către regimul posteliberare. Pentru de Gaulle, o astfel de soluţie era exclusă – el nu dorea să-şi primească legitimitatea de la Vichy –, dar ar fi putut părea atractivă pentru francezi, dacă alternativa ar fi fost o degenerare în anarhie sau ameninţarea unei preluări a puterii de către comunişti. Totul depindea de intenţiile comuniştilor şi de capacitatea lui de Gaulle de a controla evenimentele.

Comuniştii

Partidul Comunist a fost văzut de oponenţi ca fiind o organizaţie monolitică. Dar în 1944, conducerea partidului era încă împrăştiată în trei locuri: Thorez se afla la Moscova din noiembrie 1939, Duclos şi Tillon se aflau la Paris, iar Marty era în Alger. Contactul dintre aceşti lideri a fost unul dificil şi au existat între ei diferenţe de ton, dacă nu chiar şi de politică. Thorez, care dezaprobase deschiderile lui Duclos faţă de germani în 1940, considera că Marty era excesiv de intransigent faţă de de Gaulle şi pierdea ocazia de a amplifica influenţa comunistă. Îi părea rău că era blocat la Moscova într-un moment atât de crucial. Pe de altă parte, la Moscova au fost luate decizii importante. Thorez nu scria niciun articol fără să obţină mai întâi aprobarea sovietică, şi Marty îi trimitea Moscovei toate informaţiile pe care le putea culege în Alger[30].

La sfârşitul anului 1943, comuniştii şi-au dat seama că îşi supraapreciaseră forţele în încercarea lor de a impune condiţii pentru participarea la CFLN. La 4 aprilie 1944 s-a ajuns la un compromis iar doi comunişti s-au alăturat CFLN: Fernand Grenier şi François Billoux. Cu toate acestea, comuniştii au rămas extrem de suspicioşi faţă de de Gaulle. Marty a declarat Moscovei în aprilie că CFLN era plin de *attentistes* iar de Gaulle era un inamic. Patru luni mai târziu, el a descris guvernul lui de Gaulle ca fiind „o amestecătură de agenţi ai aliaţilor şi ai trusturilor şi, de asemenea, elemente conectate cu inamicul (Frenay)". Johanny Berlioz a declarat Comitetului Central: „Intrăm în guvern cum am intra în luptă, pentru că este imposibil să credem în coexistenţa paşnică a două sisteme, fie între statele capitaliste şi socialiste, fie între partidele din Franţa"[31].

Comuniştii au atacat neîncetat Delegaţia şi Rezistenţa. Aceştia au susţinut că sunt discriminaţi cu privire la transporturile de arme către Rezistenţă şi că isprăvile FTP au fost ignorate de purtătorii de cuvânt gaullişti de la BBC[32]. Atât de mare a fost ferocitatea acestor atacuri, încât Delegaţia a crezut că Partidul Comunist s-ar putea desprinde în totalitate de CFLN. Însă nu avea intenţia de a face acest

lucru, şi chiar şi atunci când a solicitat o insurecție, a avut grijă să declare că va fi în numele CFLN[33].

Strategia comuniştilor a fost de a exploata fiecare sursă de influență pentru a-şi maximiza opțiunile la eliberare. Pe lângă consolidarea poziției lor în cadrul instituțiilor Rezistenței precum CNR, au încercat să dezvolte centre de putere concurente. La sfârşitul anului 1943 au început să promoveze formarea „Milițiilor Patriotice", pentru a crea embrionul unui fel de armată populară. Comuniştii doreau ca aceste miliții să fie independente de organizațiile de rezistență existente, dar CNR le-ar fi acceptat numai dacă ar fi fost integrate în FFI. La 26 martie, comuniştii au încălcat această instrucțiune, anunțând că au înființat un Consiliu Central al Milițiilor Patriotice. De fapt, acest lucru ar fi adus Milițiile Patriotice sub control exclusiv comunist. Confruntat cu protestele lui Copeau şi Bidault (dovezi suplimentare potrivit cărora Copeau nu era un comunist), Villon a dat înapoi şi a acceptat dizolvarea Consiliului. De fapt, în această etapă, problema era oarecum teoretică, deoarece milițiile nu existau decât pe hârtie[34].

Comuniştii au făcut presiuni şi pentru crearea Comitetelor Locale de Eliberare (CLL) în fabrici şi sate, sub CDL-uri. Aceste comitete ar fi organizat o insurecție la nivel local şi ar fi permis liderilor locali să apară „spontan", la fel ca în Corsica. Scopul a fost fragmentarea puterii cât mai mult posibil până la eliberare. În februarie 1944, Comitetul de eliberare parizian (CPL), dominat de comunişti, a făcut un pas înainte şi a înființat CLL-uri în regiunea Parisului. Closon s-a îngrijorat că acestea ar putea deveni precum sovietele locale, dar, mai degrabă decât să se opună acestei tendințe, a încercat să o neutralizeze, propunând subordonarea CLL-urilor autorității CDL-urilor. Când CNR a fost de acord cu crearea CLL-urilor, în martie, comuniştii a trebuit să cedeze acest punct. Dar au continuat să păstreze ambiții mai mari pentru CLL-uri. În iunie, cadrele partidului au fost instruite ca după eliberare să numească noi consilii municipale, ținând cont de „dorința maselor". Aceasta a contravenit ordonanței CFLN din 21 aprilie, care prevedea că, în majoritatea cazurilor, municipalitățile de dinainte de

război vor fi restaurate şi că, acolo unde nu existau, prefectul avea să aleagă unele noi, în urma consultărilor cu CDL[35].

Comuniştii au inventat ideea CLL-urilor, parțial pentru că se simțeau subreprezentați în CDL-uri. Astfel, solicitau remedierea acestei nedreptăți. În Alpes-Maritimes, de exemplu, CDL înființat în decembrie 1943 cuprindea opt membri: trei MLN, un sindicalist catolic (CFTC), un sindicalist necomunist, un creştin-democrat (PDP), un comunist şi un „catolic". Comuniştii au făcut lobby pentru încă două locuri, unul pentru FN şi unul pentru un sindicalist comunist. Însă astfel au obținut doar încă trei din zece locuri. În primăvara anului 1944, comuniştii au solicitat locuri pentru diferitele lor organizații de front, precum UFF sau „Comitetele soțiilor martirilor Rezistenței". Conflictul a devenit din ce în ce mai caustic, până când, în iunie, CDL a fost dezbinat, atunci când socialiştii şi MLN au refuzat să mai aibă de-a face cu comuniştii[36]. În Var, din motive similare, CDL era aproape de a se fărâmița până în aprilie[37].

Până atunci, frica simțită de MLN în fața comuniştilor a fost mai puternică decât suspiciunea sa față de socialişti. În aprilie, a susținut în mod oficial dorința socialiştilor de reprezentare în *noyaux actif* al CDL[38]. Conştientizarea ambițiilor politice ale comuniştilor nu ar trebui să ascundă faptul că socialiştii au fost la fel de hotărâți să îşi maximizeze influența politică până la eliberare. În iulie 1944, Morandat a raportat că *Libération-Nord* a devenit în esență o mişcare de „activişti care îşi plasează oamenii în municipalități, în posturi administrative şi în CDL-uri"[39].

Până la eliberare, comuniştii dețineau aproximativ un sfert dintre locurile CDL-urilor din nord şi 35% dintre cele din sud[40]. Cea mai mare realizare a lor a fost, totuşi, să dobândească, printr-un amestec de noroc, subterfugiu şi hotărâre, un control substanțial asupra organizării militare a Rezistenței, începând cu conducerea COMAC. Inițial, COMAC avea trei membri: unul din nord (Jean de Vogüé de la CDLR), unul din sud (Maurice Chevance de la MLN-Combat) şi unul de la FN (Pierre Villon). Prin urmare, comuniştii aveau unul din trei locuri. Delegația a încercat să reducă acest lucru la unul din patru, argumentând că generalul Revers ar trebui

să aibă voie să participe în numele ORA. Dar trecutul pétainist al lui Revers a stârnit ostilitate nu doar din partea comuniştilor. După ce a respins oficial Regimul Vichy, i s-a acordat un loc la COMAC în februarie, dar numai în calitate de consultant[41].

În acel moment, comuniştii au avut mai mult noroc. La 24 martie, Claude Bourdet, reprezentantul *Combat* în Comitetul Executiv al MLN, a fost arestat. El a fost înlocuit de Marcel Degliame, care a continuat să formeze o axă puternică împreună cu reprezentantul *Libération-Sud*, Pascal Copeau. Acum, cele două figuri dominante ale MLN simpatizau cu comuniştii. Când Chevance, reprezentantul MLN în cadrul COMAC, a plecat în misiune în Alger, a fost înlocuit de comunistul Maurice Kriegel. Acest lucru însemna că doi dintre cei trei membri cu drepturi depline ai COMAC erau comunişti. La 5 mai, Pontcarral-Jussieu, şeful AS, a fost arestat, iar în locul său COMAC l-a numit pe Alfred Malleret (Joinville), un alt comunist nedeclarat. La rândul său, Malleret l-a numit pe comunistul Rol-Tanguy pentru a comanda FFI în regiunea crucială a Parisului. Până în primăvara anului 1944, comuniştii deţineau douăzeci şi două dintre cele treizeci şi opt de funcţii militare înalte din cadrul Rezistenţei, deşi, din cauza arestărilor, această cifră a fluctuat[42].

COMAC a început atunci să îşi afirme independenţa. La 13 mai, a declarat că are dreptul de a emite ordine operaţionale către FFI în Franţa. O directivă COMAC din 24 mai a solicitat „rezistenţă în masă de tip insurecţie". Deşi COMAC a acceptat teoretic că FFI avea să acţioneze în cadrul planurilor aliate, rolul pe care şi-l revendica nu avea cum să nu ducă la un conflict cu CFLN. De Gaulle, la urma urmei, tocmai îl numise pe generalul Koenig la comanda FFI din Londra[43].

Acesta nu a fost pur şi simplu un conflict între comunişti şi de Gaulle. Membrul necomunist al COMAC, de Vogüé, a luat adesea partea comuniştilor. La fel ca mulţi membri ai Rezistenţei necomunişti, el era deranjat de amestecul exterior în afacerile Rezistenţei[44]. Când comuniştii s-au plâns că CFLN îi discriminase în alegerea secretarilor generali interimari, ei au mizat pe sensibilitatea Rezistenţei în încercările de a o

exclude de la luarea deciziilor. Când a venit momentul să se stabilească echilibrul puterii între secretarii generali provizorii, aleşi de CFLN, şi comisiile ministeriale care să îi consilieze, alese de CNR, anticomunistul Blocq-Mascart s-a numărat printre cei care au fost în favoarea consolidării celor din urmă[45]. Atitudinea Rezistenței față de CFLN a fost ilustrată în mod vădit de avertismentul lui Laffon din iulie care spunea că Rezistența a fost nemulțumită de un nou înlocuitor pentru postul de *Commisaire de la Republique* din Rouen: „Dacă vor respinge orice idee a unui membru străin al AMGOT (*Allied Military Government of Occupied Territories*), înseamnă că sunt de asemenea iritați de ideea unui AMGOT francez”[46].

Distincția dintre „activist” FTP şi *attentiste* AS a fost din ce în ce mai estompată atunci când, în aprilie 1944, divizia AI (Acțiune Imediată) a MLN a fuzionat cu AS pentru a forma o singură organizație: Corpul Liber al Eliberării (CFL). Eliminând distincția dintre acțiune imediată şi acțiune după Ziua Z, CFL a sublicitat acuzațiile comuniste de *attentisme*: CFL a fost pentru MLN ceea ce FTP a fost pentru FN[47]. Stabilindu-şi o poziție între CFLN şi comunişti, MLN s-a apropiat de cei din urmă.

În realitate, crearea CFL nu a avut un efect notabil pe teren. Acolo unde liderii rezistenței locale se obişnuiseră să aştepte ordinele de la Londra înainte de a acționa inventarea unei noi abrevieri nu a schimbat nimic. Madeleine Baudouin, membră a *Groupes francs* ale MLN (parte a AI) din Marsilia, şi-a amintit că grupul ei, care desfăşura acțiuni îndrăznețe cu resurse minime, a considerat AS a fi excesiv de precaut. În ciuda faptului că erau în mod oficial legați în CFL, ei au simțit mai multă afinitate cu FTP. Acelaşi lucru a fost valabil şi pentru sabotorii din secțiunea Acțiunea Muncitorilor (AO) din MLN, care făceau atunci parte formal din CFL[48]. Cu alte cuvinte, granița dintre acțiunea imediată şi *attentisme* nu delimita Rezistența necomunistă de comunişti, ci doar Rezistența necomunistă. Atracția comunştilor a fost că aceştia erau fără echivoc în favoarea acțiunii imediate, şi acest lucru le-a câştigat sprijinul membrilor mişcărilor necomuniste, care îşi considerau liderii prea timizi. Momeala

acțiunii militare a fost atât de convingătoare, încât chiar şi Philippe Viannay a cerut să primească comanda FFI în primăvara anului 1944, deşi tovarăşii săi din Rezistență au considerat că este absurd pentru el să nu mai facă ceea ce făcuse cu brio timp de trei ani – producerea unui ziar – în favoarea a ceva pentru care nu avea nici pregătire şi nici experiență[49].

Ce fel de insurecţie?

Cum avea să se încadreze acțiunea militară a Rezistenței în planurile Aliaților? Adevărul a fost că Rezistența franceză nu se gândise la planificarea aliată înainte de Ziua Z. Prioritare pentru transporturile de arme în 1943 au fost Grecia şi Iugoslavia, unde se purtau adevărate războaie de gherilă. Decizia bruscă a lui Churchill de a înarma *Maquis*-ul a fost un gest impulsiv specific, dar nu a făcut parte din nicio reconsiderare strategică a Rezistenței[50]. Aliații nu se aşteptau mai mult de la Rezistență decât ca aceasta să perturbe comunicațiile germane după Ziua Z. Acelaşi punct de vedere a fost susținut de BCRA, care a elaborat o „Instrucțiune privind acțiunea militară a Rezistenței franceze". Acest lucru a fost aprobat de Statul Major Aliat şi comunicat comandanților regionali FFI în martie 1944.

Instrucțiunea a anticipat acțiuni militare ale Aliaților pentru eliberare în trei etape: asigurarea regiunii de coastă (cinci zile), realizarea capului de pod (patru până la şase săptămâni) şi, în cele din urmă, eliberarea teritoriului țării (patru până la şase luni). Rezistenței i-ar fi fost prevăzute obiective specifice: prevenirea deplasării armatelor germane către coastă (Planul Tortoise), sabotarea transportului feroviar (Planul Verde), perturbarea comunicațiilor radio (Planul Violet), distrugerea liniilor de electricitate (Planul Albastru). Instrucțiunea a prevăzut, de asemenea, posibilitatea operațiunilor mobile efectuate de către grupările de gherilă *Maquis*, stabilite în baze montane securizate. La final, nu trebuia să se inițieze o insurecție. Un oficial BCRA a scris în mai: „Este important pentru succesul planurilor noastre ca în Franța să nu existe o insurecție generală, nici o

revoltă parțială, nici o grevă generală”[51]. Singura concesie a posibilității desfășurării unei insurecții a constat în ideea că, în unele zone muntoase din sud-est, acțiunea militară ar putea duce progresiv la o insurecție, inclusă în planificarea militară aliată și sprijinită aerian cu aviație de transport aliată. Acesta a fost supranumit Planul Caiman.

Nimic nu ar fi putut fi mai diferit de planurile comuniștilor, care cereau din ce în ce mai febril o insurecție. În scenariul comunist de eliberare, grevele și demonstrațiile ar fi dus la construirea baricadelor și la confiscarea armelor, iar în etapele finale, masele, conduse de Miliția Patriotică, s-ar fi alăturat acțiunii armate a FTP. O astfel de retorică insurecțională nu a fost limitată la comuniști. Lorena a declarat în februarie 1944: „Nu mai este momentul să așteptăm Ziua Z. Trebuie să atacăm miliția și pe germani. Să înaintăm către acțiunea directă, către insurecția națională”[52]. Cuvântul „insurecție” a amintit de imaginile romantice ale baricadelor din secolul al XIX-lea. În octombrie 1943, un manifest al mișcărilor de rezistență din CCDM declara:

> „Nu există eliberare fără insurecție. Acest lucru ar putea lua diverse forme, dar ceea ce Rezistența își datorează sieși și martirilor săi este ceva mai mult decât o revoluție de palat sau o lovitură de stat. Ca manifestare a forței maselor, insurecția va construi o bază populară și democratică a guvernului provizoriu ... și îi va impune imediat măsuri revoluționare economice și sociale”.[53]

Un astfel de limbaj suna similar cu cel folosit de comuniști, dar de fapt se afla undeva între concepția BCRA/aliată a eliberării, ca o operațiune desfășurată de luptători instruiți la care asistă o populație neparticipantă, dar susținătoare, și ideea comunistă de eliberare, văzută ca o insurecție care implica întreaga populație[54]. Comuniștii au văzut insurecția ca pe un proces continuu care trece de la nesupunerea civilă la o *levée en masse* și care are loc independent de operațiunile aliate, iar manifestul a limitat-o la „un spațiu limitat de timp ... între plecarea germanilor ... și sosirea anglo-saxonilor”. Comuniștii au dorit ca insurecția să aibă un final cât mai previzibil și mai deschis, iar manifestul îndemna ca aceasta să consolideze legitimitatea guvernului

provizoriu al lui de Gaulle. Comuniştii au vrut să fie totul cât mai spontan posibil, manifestul avertizând că nu trebuie „lăsată pradă fanteziei sau improvizaţiei". D'Astier i-a telegrafiat lui Parodi în mai transmiţându-i că spera la o „scurtă insurecţie", de trei până la patru zile – ideal ar fi fost patruzeci şi opt de ore. Această noţiune restrictivă de insurecţie, înţeleasă mai degrabă ca punct culminant al eliberării decât ca rezultat al acţiunilor care au iniţiat-o, a fost acceptabilă chiar şi pentru ofiţerii prudenţi ai ORA[55].

Comuniştii nu au ratat niciodată ocazia de a le reaminti oamenilor că de Gaulle însuşi a declarat, într-un discurs din 18 aprilie 1942: „Eliberarea este inseparabilă de insurecţia naţională". La acea vreme, de Gaulle trecea prin faza sa cea mai radicală şi, deşi a folosit termenul de „insurecţie" şi cu alte ocazii[56], nu a mai fost niciodată atât de neechivoc. Într-un document produs la 16 mai 1944, care specifica rolul militar al Rezistenţei în timpul eliberării, de Gaulle a schimbat personal cuvintele „insurecţie generalizată" în „acţiuni generalizate de forţă"[57]. Nu este clar exact ceea ce îşi dorea de Gaulle, dar simţul său în ceea ce privea dimensiunea politică a Rezistenţei şi câştigul pe care putea să îl obţină sugerează că nu s-a opus ideii unei insurecţii de scurtă durată – într-un discurs din 25 iulie 1944, a preferat termenul de „insurecţie naţională" (*soulèvement*), cu condiţia ca momentul să fie potrivit şi ordinea să fie restabilită într-un timp scurt.

Cât de repede avea să fie restabilită ordinea depindea de eficienţa structurilor administrative pregătite de CFLN. Însă nu era clar câtă influenţă erau pregătiţi Aliaţii să acorde pentru CFLN în zonele eliberate. În septembrie 1943, CFLN a înaintat Aliaţilor un proiect de memorandum, făcând distincţia între o zonă de luptă, unde armata avea control deplin, şi o zonă interioară, unde „autoritatea franceză competentă" era responsabilă. Acest document nu a primit nicio recunoaştere, deoarece britanicii şi americanii aveau opinii diferite. Roosevelt era neobosit în ostilitatea sa faţă de de Gaulle. De fapt, chiar şi mulţi americani începeau să considere atitudinea lui Roosevelt din ce în ce mai neconvingătoare, printre care se număra şi Eisenhower, care

a sosit la Londra, în ianuarie 1944, pentru a-şi prelua postul de comandant suprem aliat. Luând lucrurile în mâinile sale, Eisenhower a autorizat discuţiile cu Koenig. Roosevelt i-a amintit cu tărie că toate aranjamentele încheiate cu CFLN erau provizorii şi i-a spus că ar trebui să se simtă liber să se consulte şi cu alte autorităţi. De fapt, discuţiile dintre Eisenhower şi Koenig au fost încheiate pe 4 mai de către de Gaulle, care era furios că britanicii au impus, din motive de securitate, interzicerea comunicaţiilor între Londra şi Alger[58].

De Gaulle a continuat să îl deranjeze pe Roosevelt, anunţând pe 26 mai că CFLN urma să fie cunoscut sub numele de Guvernul Interimar al Republicii Franceze (GPRF). Cu toate acestea, Eisenhower a rămas îngrijorat de nivelul de cooperare al lui de Gaulle ulterior debarcărilor, iar Roosevelt a fost de acord că de Gaulle ar putea fi invitat la Londra în ajunul Zilei Z. De Gaulle a sosit pe 4 iunie, însă un tărăboi furios a izbucnit cu privire la formularea proclamaţiei pe care Eisenhower intenţiona să o facă în Ziua Z. Aceasta nu făcea nicio aluzie la vreo autoritate franceză şi îi invita pe francezi să „execute ordinele sale". De Gaulle a fost, de asemenea, înfuriat că propriul său mesaj urma să fie difuzat ultimul, după cele ale lui Eisenhower şi ale şefilor de stat din celelalte ţări ale Europei ocupate.

De Gaulle a repetat că va transmite într-un moment cu totul diferit de toţi ceilalţi şi că nu le va permite ofiţerilor de legătură ai Francezilor Liberi să aterizeze odată cu trupele aliate. Acest lucru l-a înfuriat atât de tare pe Churchill, încât, la 6 iunie, a izbucnit spunând că de Gaulle ar trebui trimis înapoi în Alger „în lanţuri, dacă este necesar". Cadogan a comentat la 5 iunie: „Începem întotdeauna prin a ne pune pe noi înşine într-o lumină proastă, iar de Gaulle se pune chiar mai mult. Merită să piardă totul". În cele din urmă, s-a ajuns la un compromis: 20 de ofiţeri de legătură urmau să plece, din numărul total stabilit de 120. Chiar şi aşa, în ajunul debarcărilor, relaţiile dintre de Gaulle şi aliaţii săi n-ar fi putut să fie mai proaste, şi totuşi rămânea de văzut cine avea să iasă victorios[59].

CAPITOLUL 23

Eliberări

În 6 iunie 1944 la ora 17:30, la opt ore după Eisenhower, generalul de Gaulle a făcut o transmisiune către poporul francez. Dându-le ordin să se supună directivelor date de „guvernul francez" şi fără să menţioneze trupele americane, el a proclamat: „Bătălia supremă este garantată ... este bătălia Franţei şi este bătălia pentru Franţa. ... Este o bătălie pe care francezii o vor purta cu furie". Ştia, bineînţeles, că nu existau trupe franceze printre forţele care debarcau în Franţa în Ziua Z.

În aceeaşi zi, Pétain a difuzat un mesaj care fusese înregistrat cu trei luni mai devreme, în urma unor negocieri dure cu germanii. El a convocat poporul francez să nu-i împiedice pe germani în pregătirile lor defensive şi să nu ia măsuri care ar putea atrage represaliile germane. Până la final, Pétain s-a agăţat de neutralitatea franceză. Într-un mesaj ulterior adresat Legiunii, el le-a cerut francezilor să evite „războiul fratricid": „Francezii nu trebuie să se ridice unul împotriva celuilalt, sângele lor este prea preţios pentru viitorul Franţei şi ura nu poate decât să compromită unitatea ţării"[1]. În timp ce rostea aceste cuvinte, conflictul francez intra în ultimele şi cele mai sângeroase etape.

Răzvrătiri şi masacre

Mesajul din Ziua Z al lui de Gaulle a avertizat împotriva unei „insurecţii premature". Însă în ziua precedentă, BBC a difuzat mesaje codate care instruiau Rezistenţa să pună în aplicare toate planurile prestabilite codificate în culori. Această falsă prudenţă, care l-a luat pe Koenig prin surprindere, a fost hotărâtă de SOE pentru a crea confuzie în rândul germanilor cu privire la locul unde avea să se întâmple adevăratul atac[2]. În prima săptămână de după Ziua Z, planurile codificate în culori au fost puse în aplicare cu mare succes: au avut loc 960 dintre cele 1.055 de operaţiuni

planificate de sabotaj feroviar. Fiecare tren care ieşea din Marsilia către Lyon după Ziua Z a fost deraiat cel puțin o dată în timpul călătoriei sale. În departamentul Indre, în zona liniei de cale ferată Paris-Toulouse, au existat 800 de cazuri de sabotaj feroviar numai în luna iunie[3].

Apelul la acțiune al BBC a avut totuşi consecințe care au depăşit aceste planuri minuțioase. Mii de noi recruți s-au raliat la *Maquis*: în Jura, numărul *maquisards* a crescut de la aproximativ 1.000 în mai la 8.000 la jumătatea lunii iunie, iar în Doubs, de la 100 la 5.000[4]. Adesea nu au existat suficiente arme care să fie împărțite, iar unora dintre voluntari trebuia să le fie refuzată aderarea[5]. În două cantoane din Haute-Garonne, peste 900 de persoane, „entuziasmate de debarcările aliate", şi-au părăsit satele pentru a se alătura *Maquis*-ului în pădure. Dar erau atât de nepregătiți pentru viața care îi aştepta, încât curând au fost trimişi cu toții acasă[6].

Uneori, aceşti noi recruți au fost respinşi ca fiind „membri ai Rezistenței de ultim ceas" sau „membri ai Rezistenței scoşi de la naftalină" – cu referire la cei care îşi obțineră uniformele din depozitele unde zăcuseră timp de patru ani. Dar oamenii care s-au alăturat *Maquis* în iunie 1944 nu ştiau cât de curând va veni sfârşitul. Trei luni – remarcă François Marcot – trec mai repede pentru un istoric decât pentru *maquisards*[7]. Aderarea la *Maquis* în 1944 a fost mai periculoasă ca niciodată. Aceste grupări de bărbați formate în scurt timp au atras atenția germanilor, adesea cu consecințe tragice. În noaptea de 6 iunie, şaptezeci de voluntari din Capestang/Languedoc, la vest de Béziers, au pornit în două camioane pentru a se alătura *Maquis*. Pe drum, au întâlnit în mod accidental un camion german. Cinci au fost ucişi, iar alți optsprezece au fost arestați şi împuşcați a doua zi. Câteva zile mai târziu, germanii au arestat 183 de persoane în Capestang, ca represalii[8].

Pericolele încrederii excesive au fost ilustrate pe o scară mai largă în pădurea Mont Mouchet din Auvergne. La 20 mai, comandantul regional AS, Émile Coulaudon (Gaspard), a ordonat o mobilizare a tuturor bărbaților apți din regiune. Până la 6.000 de voluntari au răspuns la acest apel, creând

cea mai mare concentrație de membri ai Rezistenței care existase vreodată. Germanii au atacat pe 10 iunie şi, după patru zile, *Maquis*-ul s-a dispersat, cu prețul a numeroase victime în rândul luptătorilor şi civililor locali. Motivele lui Coulaudon în lansarea acestei operațiuni rămân neclare. Este posibil să fi fost influențat de „Planul Caiman", în care Auvergne avea rolul unei enclave eliberate, unde trupele germane fuseseră înconjurate. El anunțase: „Armata de eliberare este acum constituită în Auvergne". Un sat a înălțat un drapel care proclama „Aici începe Franța Liberă". Dacă Coulaudon a provocat în mod conştient o confruntare militară cu germanii, atunci el a calculat foarte greşit. Mont Mouchet a fost atât un eşec tactic – cele 350 de decese ale francezilor au depăşit cu mult numărul germanilor –, cât şi unul strategic, căci trupele care au înăbuşit revolta nu au fost niciodată destinate frontului Normandiei. În cel mai bun caz, Mont Mouchet a fost, la fel ca Glières, un fel de victorie simbolică, când Rezistența îi provocase pe germani chiar în inima Franței conduse de Vichy[9].

Nu a existat nicio victorie simbolică în evenimentele de la Tulle din Corrèze. Pe 7 iunie a sosit FTP. Mică garnizoană germană s-a predat şi, după cincisprezece ore, Tulle a fost eliberat. Când prefectul şi-a exprimat teama că germanii s-ar putea întoarce, i s-a spus: „Fiți liniştit, domnule *Préfet*, nu veți mai vedea Boches în Corrèze. Franța se află în revoltă". Această încredere nu a durat mult. Auzind că un contingent din divizia puternic înarmată SS Das Reich se îndrepta spre Tulle, FTP s-a retras pe 9 iunie, în urma ordinelor sale de a nu se lupta cu germanii. În ziua următoare, germanii au recurs la represalii teribile împotriva populației civile, în urma cărora nouăzeci şi nouă de bărbați au fost spânzurați de balcoane, copaci şi lampioane în piața principală[10].

În vecinătatea Creuse, oraşul Guéret s-a bucurat de asemenea de două zile de eliberare. În acest caz, însă, nu a existat un masacru după sosirea germanilor. Diferența de tratament acordată celor două oraşe consta în faptul că în Tulle membri ai Rezistenței executaseră nişte prizonieri germani care ar fi aparținut Gestapo-ului. În acest stadiu al războiului, germanii nu erau de obicei atât de discriminatori.

La 10 iunie, a doua zi după masacrul din Tulle, Divizia Das Reich a coborât în oraşul Oradour-sur-Glane din Haute-Vienne şi i-a masacrat pe toți cei pe care i-a întâlnit, astfel că 642 de oameni au fost uciși. Bărbații au fost mitraliați, femeile şi copiii au fost arşi de vii în biserică, apoi oraşul a fost şters de pe fața pământului.

COMAC vs Londra

Pentru a preveni alte masacre, la 10 iunie, Koenig a solicitat o „încetare a activității de gherilă". Acest lucru a provocat un protest imediat din partea *Comision d'action militaire* (COMAC), care a declarat la 14 iunie: „Insurecția națională este o necesitate vitală pentru țară"[11]. Mesajul lui Koenig a provocat o mulțime de confuzii, şi acesta a revenit la 17 iunie, solicitând Rezistenței să „continue subtil acțiunea de gherilă la nivel maxim", evitând în acelaşi timp concentrările masive de forțe. În practică, mesajul revizuit al lui Koenig nu a fost atât de diferit de ordinul COMAC din 21 iunie, de „intensificare a acțiunii de gherilă mobilă peste tot"[12]. Dar acesta a fost începutul a două luni şi jumătate de luptă acerbă între COMAC şi Londra. În opinia COMAC, Koenig nu era în poziția de a da ordine de la Londra, deoarece situația de pe teren se schimba foarte rapid. De asemenea, a respins ideea de a limita FFI la un rol pur militar, considerând că politica (insurecția) şi armata erau inseparabile. COMAC a făcut presiuni pentru a obține autoritatea de comandă deplină. Koenig a repetat în fiecare telegramă transmisă că numai el putea emite ordine către FFI, astfel că Chaban-Delmas, delegatul militar național (DMN) al lui de Gaulle, a fost prins la mijloc. Propria autoritate a lui Koenig în cadrul taberei aliate era precară, deoarece americanii întârziaseră să-l recunoască drept comandant al FFI. Abia spre sfârşitul lunii iunie, statutul lui Koenig a fost confirmat prin înființarea unui Stat Major tripartit franco-anglo-american (ÉMFFI), dar acest lucru nu a dobândit autoritate reală decât abia în august[13].

CNR era divizat. Cei doi comuniști sprijineau COMAC, la fel şi Pierre Hervé, care reprezenta MLN. Având în vedere

afilierile comuniste ale lui Hervé, este tentant, dar înşelător, să vedem acest lucru pur şi simplu ca pe un conflict între comunişti şi de Gaulle. Printre membrii COMAC, de Vogüé s-a alăturat comuniştilor, deşi era destul de capabil să se opună lor în alte chestiuni, precum Miliţiile Patriotice. Pe de altă parte, CDLL, CDLR, OCM şi *Libération-Nord*, care fuseseră întotdeauna mai pregătite decât mişcările sudice pentru a vedea rezistenţa în termeni pur militari, l-au susţinut pe Koenig. Vogüé a fost aspru criticat de propria sa mişcare, CDLR. La mijlocul lunii august s-a ajuns la un compromis. Acest lucru a asigurat mult teren de manevră COMAC-ului[14].

În practică, acest conflict a fost unul pur teoretic, deoarece nici COMAC şi nici Londra nu controla situaţia de pe teren. Aceasta era şi situaţia multor comandanţi FFI regionali şi departamentali. Adevărul a fost că integrarea forţelor militare ale Rezistenţei în FFI a fost adesea foarte teoretică. După arestarea lui Delestraint în iunie 1943, organizarea AS a acţionat foarte pasiv. Când primii delegaţi militari regionali (DMR) au sosit de la Londra în septembrie, nu au găsit niciun lider militar acreditat cu care să poată lucra. Serreulles a raportat la Londra în martie 1944:

> „DMR-urilor le-a trebuit câteva luni să ia contact în regiunile lor desemnate cu liderii militari ai mişcărilor, care adesea nici nu se cunoşteau... Când DMR-urile au vrut să îndeplinească ordinele pe care le primiseră de la Londra, aceştia trebuia să se adreseze liderilor regionali ai diferitelor mişcări prezente în zonă, iar aceşti lideri regionali s-au orientat apoi către liderii lor centrali pentru a le cere ordine. Unii au primit un răspuns, iar alţii nu. Rezultatul a fost o situaţie de anarhie totală. În unele regiuni, DMR-urile au încercat să contacteze elemente independente care ar fi putut fi dispuse să lucreze direct pentru ele (...) dar acest lucru a provocat proteste vehemente din partea celorlalte mişcări, care au susţinut că DMR-urile îşi mituiau membrii."[15]

Multe dintre aceste lacune organizatorice fuseseră depăşite în primele luni ale anului 1944, dar în multe locuri, FTP şi ORA şi-au păstrat cu grijă independenţa[16]. Au continuat să

dispreţuiască DMR-urile, care nu aveau nicio autoritate ierarhică asupra comandanţilor FFI, dar se bucurau de un contact radio direct cu Londra şi cu ofiţerii SAP care aveau responsabilitatea paraşutărilor şi controlau transporturile de provizii preţioase din Londra. Liderii Rezistenţei au văzut DMR-urile şi SAP-urile ca pe nişte musafiri nepoftiţi care le fuseseră impuşi de Londra, „tirani locali" care ţineau prea puţin cont de Rezistenţă[17]. Însă Coulaudon din Auvergne a reamintit că, în cazul său, DMR nu a jucat aproape niciun rol: „Nu a avut nicio importanţă. Nu-mi amintesc nimic despre el"[18].

Deşi dispreţuiţi de Rezistenţă, DMR-urile au simţit frecvent că propria lor poziţie a fost subminată de alţi trimişi BCRA sau de agenţi britanici care au fost detaşaţi în Franţa pentru misiuni specifice. Diferiţii agenţi au fost paraşutaţi direct în Franţa de către Aliaţi, inclusiv membri ai SAS (Special Air Services), ai grupurilor operaţionale americane (OG) şi ai „echipelor Jedburgh". Ultimele au reprezentat unităţi de trei oameni – britanici, americani şi francezi – paraşutaţi în spatele liniilor germane pentru a intra în contact cu Rezistenţa, pentru a localiza punctele de aterizare pentru paraşutările de provizii şi pentru a instrui echipele *Maquis* pentru utilizarea armelor. 82 dintre ei au ajuns în Franţa în perioada iunie-august 1944. Capacitatea lor de a comanda armele direct de la Londra le-a permis să arbitreze între liderii FTP, ORA şi AS. Din punct de vedere tehnic, echipele Jedburgh se aflau sub autoritatea ÉMFFI, dar în practică acţionau din proprie iniţiativă, spre iritarea lui Koenig[19].

COMAC s-a plâns că aceste misiuni aliate furau din forţele Rezistenţei[20] iar comuniştii s-au plâns că erau discriminaţi. Dar, deşi echipele Jedburgh erau prudente faţă de ambiţiile politice ale comuniştilor, nu erau sistematic anticomuniste, principala lor prioritate fiind eficienţa militară. Comandanţii FFI care se aflau de multă vreme în aceste poziţii au descoperit brusc că nu se mai bucurau de aceeaşi autoritate. De exemplu, o unitate SAS formată din 175 de oameni, comandată de ofiţerul cu un singur braţ Bourgoin, a fost paraşutată în Britania la 5 iunie. Numărul de *maquisards* crescuse prea mult şi, după un atac german asupra taberelor

maquis de la Saint-Marcel din Morbihan, Bourgoin a decis pe 18 iunie să-şi disperseze oamenii pentru a evita repetarea evenimentelor din Mont Mouchet. Comandantul regional al FFI, Jaeger (Michelin), încercând să urmeze politica de insurecție a COMAC, a raportat incapacitatea sa de a-şi impune autoritatea liderilor locali ai FFI, care îl primiseră pe Bourgoin ca pe Mesia.

Microistorii

Rezolvarea acestor conflicte depindea de echilibrul de forțe local dintre mişcările de rezistență, de autoritatea liderilor individuali, de arestări întâmplătoare şi de proximitatea forțelor aliate. Situația a fost atât de fragmentată, încât este la fel de dificil pentru un istoric să relateze o poveste națională coerentă pe cât a fost pentru COMAC sau Koenig să controleze evenimentele – sau măcar să aibă habar de ce se întâmplă. Statul Major al FFI a remarcat la 14 iulie: „În ceea ce priveşte multe dintre regiuni, suntem aproape complet ignoranți nu numai asupra dimensiunilor şi mişcărilor inamicului, ci chiar asupra stării propriilor forțe şi a operațiunilor întreprinse de acestea”[21]. COMAC controla chiar mai puțin din Franța decât o făcuseră primii capețieni. Istoria militară a eliberării poate fi scrisă doar ca o serie de microistorii, diferite de la departament la departament, de la vale la vale, de la sat la sat.

În Seine-et-Oise, de exemplu, Philippe Viannay, comandantul FFI-ul departamental, se afla în conflict cu DMR, Pierre Sonneville, fost ofițer de marină. Sonneville avea priorități strict militare: să câştige timp pentru aliați. Viannay avea priorități politice: „Să sudeze țara în favoarea Rezistenței (...) şi să convingă masele să participe la luptă”. Sonneville s-a plâns la COMAC că Viannay este prea nesăbuit. Cu toate acestea, în iulie, relațiile dintre Viannay şi Sonneville s-au îmbunătățit, atunci când amândoi au fost atacați de comunişti. Viannay nu a putut obține de la FTP să-i respecte ordinele şi, departe de a fi susținut de comandantul regional al FFI, Rol-Tanguy, a fost ținta unei încercări nereuşite a lui Tanguy de a-l înlocui cu un

comunist. Tanguy a încercat, de asemenea, să-l înlăture pe Sonneville, iar COMAC se pare că l-ar fi susținut, în ciuda intervenției lui Chaban-Delmas. Situația a fost rezumată într-o scrisoare adresată lui Viannay de unul dintre camarazii săi din *Défense de la France*, care vorbeşte foarte mult despre conflictele din cadrul Rezistenței:

> „Sunt absolut de acord cu dvs. cu privire la apărarea drepturilor rezistenței metropolitane împotriva anglo-saxonilor şi emigranților din Alger (*un indicator revelator al modului în care a fost perceput CFLN*). ... Dacă COMAC ar fi fost alcătuit diferit, ar exista doar o politică de urmat. Dar, din păcate, există fapte care denaturează totul. ... COMAC este astăzi pur şi simplu un instrument al comunişti-lor. Adevăratul conflict nu este Franța împotriva Algerului sau Franța împotriva Aliaților, căci în acest caz cum s-ar putea ezita? Adevăratul conflict este o luptă între comunişti şi de Gaulle. ... A lua poziție împotriva delegatului militar al lui Gaulle înseamnă a lua poziție împotriva lui Gaulle”.[22]

În Provence au existat conflicte între comandanții militari regionali ai Rezistenței. Comandantul regional al ORA, Jacques Lécuyer, a fost nemulțumit de ordinul de contracarare al lui Koenig din 10 iunie, deoarece oamenii săi eliberaseră cu succes Alpii de Jos. Şi-a mutat cartierul general în munți pentru a construi un refugiu alpin capabil să reziste împotriva germanilor. Superiorul lui Lecuyer, comandantul regional al FFI, Robert Rossi (Levallois), a contestat, de asemenea, punctul de vedere al lui Koenig, dar din perspectiva FTP. El s-a opus ideii unei redute statice alpine şi a dorit să îi încurajeze pe membrii Rezistenței să nu se îndrepte spre munți, ci să rămână în oraşe şi să organizeze greve insurecționale. Comandantul regional CFL/AS Juvenal s-a opus ambelor opinii şi a dorit să amâne acțiunea până la aterizarea aliaților în sud.

Modul în care aceste conflicte din regiunea Provence au fost rezolvate la nivel departamental depindea de loialitățile comandanților departamentali. În Alpes-Maritimes, comandantul departamentului FFI, Chatel, a vrut să-şi țină forțele de gherilă în rezervă pentru debarcări, dar şeful său de stat major, Malherbe, care era din ORA, l-a ascultat pe

Lecuyer şi a încercat să-i subordoneze *Maquis*-ul. Chatel a dat ordin ca Malherbe să nu fie ascultat, dar mulți ofițeri ORA l-au ignorat. În ceea ce-l privește pe Rossi, ordinele sale au avut un efect redus pe teren, chiar şi asupra FTP, iar în Basses-Alpes multe trupe FTP au luptat cu ORA. Această situație a fost complicată şi mai mult de arestarea lui Rossi la 17 iulie, şi apoi, aproape imediat după aceea, a înlocuitorului său Renard. Când Aliații au aterizat în sud, în august, Rezistența provensală nu avea un comandament regional funcțional. În astfel de circumstanțe, a fost remarcabil faptul că Rezistența a reuşit să-şi aducă orice fel de contribuție[23].

În general, soarta operațiunilor FFI în cele şapte săptămâni dintre Ziua Z şi momentul în care Aliații au realizat capul de pod în Normandia depindea de germani. Dacă germanii decideau să zdrobească Rezistența, puteau să o facă oricând. Când considerau că acest lucru nu merita realizat, nenumăratele operațiuni locale ale *Maquis*, în special în sud, contribuiau la distrugerea a ceea ce mai rămasese din autoritatea Vichy. În Aveyron, în masivul central, prefectul a raportat la 12 iunie că „*Maquis* a redus autoritatea prefectorală la neputință", tot departamentul Lot era în mâinile echipelor Maquis, cu excepția oraşului Cahors, iar în Haute-Savoie FTP deținea controlul total asupra Thonon şi Bonneville, unde „îşi fac propriile legi". Situația a fost similară în mare parte în Ain, Savoie, Gard şi Lozère[24].

Niciunde în altă parte Rezistența nu s-a bucurat de un succes mai răsunător decât în micul oraş Mauriac din Cantal, departe de toate liniile majore de comunicații. Rezistența a preluat controlul asupra oraşului la 6 iunie. A sosit *commissaire de la Republique*, CDL a ieşit în văzul lumii şi a preluat conducerea oraşului, iar MLN şi-a instalat acolo sediul central. Vichy şi germanii erau pe deplin conştienți de situație, dar având în vedere lipsa de importanță strategică a Mauriacului, germanii nu au luat nicio măsură, permițându-i să devină un fel de enclavă liberă în Franța ocupată. În vreme ce locuitorii din Oradour erau masacrați, cei din Mauriac puteau citi, din 9 iunie, primul ziar al Rezistenței produs în mod public în Franța, *L'Homme libre*[25].

Cu totul diferită a fost soarta platoului Vercors, la sud-vest de Grenoble. Această uriaşă fortăreaţă naturală fusese desemnată de Planul Montagnards din 1943 drept locul unei forţe armate a Rezistenţei suficient de mari pentru a face faţă luptei cu un număr substanţial de trupe germane. Conform lui Glières şi Mont Mouchet, s-a dovedit a fi cea de-a treia şi cea mai sângeroasă dovadă că Rezistenţa nu putea câştiga niciodată o bătălie cu germanii. După Ziua Z, numărul de *maquisards* de pe platou a crescut la aproape 4.000. La 3 iulie, au declarat reînfiinţarea Republicii. Aliaţii au paraşutat cantităţi mari de provizii, însă nu şi arme. Nici nu a existat vreun semn al debarcării Aliaţilor în sud. Atacurile germane s-au intensificat în cursul lunii iulie. La 21 iulie, liderii *Maquis* au trimis o telegramă disperată la Londra, cerând pentru ultima dată ajutor. Aceasta se încheia spunând că, dacă nu va sosi niciun ajutor, apărătorii din Vercors vor concluziona că liderii din Londra şi Alger sunt „criminali şi laşi”. În aceeaşi zi, patruzeci de planoare au apărut pe cer. *Maquisards* s-au bucurat, până şi-au dat seama că avioanele erau germane. Până la 23 iulie, germanii eliminaseră efectivele *Maquis*. Aproximativ 640 de *maquisards* şi 201 locuitori au fost ucişi[26].

De Gaulle în Bayeux

În timp ce lupte sporadice erau purtate în toată Franţa, unde spaţiile eliberate, precum Mauriac, coexistau cu câmpurile de luptă însângerate, precum Vercors, sau cu scenele unor carnagii, precum Oradour, aliaţii au rămas în Normandia, incapabili să străpungă liniile de apărare germane. Prin urmare, în Normandia, de Gaulle a fost obligat să-şi testeze popularitatea pentru prima dată, deşi ar fi preferat să aleagă o altă zonă pentru un astfel de exerciţiu. Normandia suferise atât de rău din cauza bombardamentelor, încât Aliaţii erau departe de a fi populari. Ţărănimea din Normandia avea oricum reputaţia de a fi prudentă şi conservatoare. DMR a raportat la sfârşitul anului 1943 că a întâlnit acolo o populaţie apatică de speculanţi pe piaţa neagră îngroziţi de „terorişti”[27]. Raportorul oficial privind

Planul Tortoise a declarat: „Peste tot ne-am confruntat cu inerția şi sentimentul că am amenințat interesele țăranului normand. ... Chiar şi după invazie, țăranii au preferat să-şi vândă untul germanilor care se retrăgeau decât bărbaților noştri, pe care îi considerau suspecți”[28]. Ajunşi în teritoriul care asigura capul de pod, Aliații nu au înregistrat nicio cerere din partea populației pentru a demara acțiuni de epurare a autorităților de la Vichy. La Bayeux, eliberat la 7 iunie, comandanții aliați au fost întâmpinați de disponibilitatea subprefectului Vichy de a coopera.

De Gaulle a decis să intervină înainte ca aceasta să devină un model pentru viitor. La 14 iunie, el a aterizat la Courselles, în Normandia, împreună cu un mic anturaj. După ce l-a omagiat pe generalul Montgomery, a plecat spre Bayeux. Celor doi polițişti întâlniți pe drum li s-a spus să meargă înainte şi să anunțe sosirea generalului de Gaulle, pe care aceştia nu-l recunoscuseră. De Gaulle a comentat către un consilier: „Vezi că statul este restaurat; m-au ascultat când nici măcar nu ştiau că mă vor întâlni”[29]. După ce le-a permis destul de mult timp oamenilor să se adune, de Gaulle a ajuns la Bayeux unde, în cuvintele sale, a fost întâmpinat cu o „emoție extraordinară”. După ce l-a vizitat pe subprefect, care s-a urcat repezit pe un scaun pentru a scoate de pe perete portretul lui Pétain, pe care uitase să-l dea jos, s-a adresat unei mulțimi de aproximativ 2.000 de persoane. Episcopul de Bayeux, care se aştepta să-l vadă pe de Gaulle înconjurat de bandiți cu eşarfe roşii, a fost liniştit să afle că în anturajul său se afla Thierry d’Argenlieu, care fusese la acelaşi seminar cu el, şi colonelul de Boislambert, care era nepotul unui donator major al Bisericii Catolice din Normandia[30].

După ce a vizitat alte două localități, de Gaulle s-a întors în Anglia la sfârşitul zilei, lăsându-l în urmă pe François Coulet în calitate de *commissaire de la Republique*. Coulet i-a demis prompt pe primarul şi subprefectul vichyşti. Dar autoritatea sa nu a fost recunoscută oficial de către Aliați. În timpul vizitelor lui Churchill în Normandia la 20 iunie şi 11 iulie, acesta a evitat să se întâlnească cu el[31]. Administratorii aliați aflați în teren, deşi i-au considerat pe propuşii gaullişti mai

puțin curtenitori decât fuseseră predecesorii lor pétainişti, au fost fericiți să coopereze cu ei odată ce a fost clar că populația era pregătită să le accepte autoritatea. Această recunoaştere de facto a puterii gaulliste, care a fost pe placul lui Eisenhower şi Montgomery, a făcut să fie tot mai dificil pentru Roosevelt să persiste în ignorarea lui de Gaulle. La 11 iulie, după ce de Gaulle a efectuat o vizită în Statele Unite, Roosevelt a recunoscut în cele din urmă GPRF drept „autoritatea pentru administrația civilă în zonele eliberate din Franța”[32].

De Gaulle le-a prezentat cu succes Aliaților un fapt împlinit, iar cacealmaua sa dăduse roade. Deşi mulțimile îl aclamaseră, rapoartele de informații ale Aliaților au descris o populație fără preferințe politice puternice şi, în unele zone, chiar şi antigaulliste[33]. Jacques Kayser, un jurnalist care călătorea în jurul Normandiei eliberate, care spera să găsească entuziasm gaullist, a fost surprins de indiferența populației vizavi de politică în general şi de de Gaulle în special. După o săptămână, a observat că nimeni nu i-a pus întrebări despre de Gaulle. El a fost, de asemenea, uimit de mesele fastuoase cu care era servit, în comparație cu experiența sa de la Londra din timpul războiului, fapt ce demonstrează că țăranii normanzi erau fideli reputației lor[34]. Dar Kayser a fost, de asemenea, surprins de faptul că părea că Vichy nu ar fi existat niciodată. De Gaulle nu sosise ca un Mesia mult aşteptat, ci se inserase pur şi simplu într-un vid. Acelaşi lucru a fost observat şi de istoricul american Crane Brinton, care raporta la OSS. După ce a observat „puțin entuziasm benevol” pentru de Gaulle – nimeni nu i-a menționat numele lui de Gaulle în patru zile –, Brinton a continuat: „Vichy s-a stins ca pisica Cheshire a lui Lewis Carroll, nici măcar privirea nu a rămas... Nu e nevoie să vă mai spun că nici măcar nu se ridică întrebarea dacă guvernul lui de Gaulle va fi acceptat sau nu.”[35].

Ultimele zile ale Regimului Vichy

Totuşi, la vârf, guvernul Vichy şi-a continuat activitatea de studiere a moțiunilor legislative. În iunie, amiralul Fernet

încă lucra la proiectul care stipula sarcinile ce trebuiau exercitate de guvernatorii regiunilor. Bonnard, căruia un mediu îi spusese în aprilie că nu vor exista debarcări ale Aliaților, se preocupa de incertitudinea derulării programului examenelor de bacalaureat. În timp ce Franța s-a cufundat în violență, el a trimis un memorandum examinatorilor cerându-le să fie generoşi în acordarea notelor, astfel încât să demonstreze „spiritul de prietenie care ar trebui să guverneze relațiile dintre francezi". De asemenea, s-a certat cu Bichelonne, care nu era de acord cu ideea sa de a fi scutiți de examenele de intrare în serviciul public aceia care petrecuseră mai mult de un an în lagărele de prizonieri de război[36].

În ciuda acestei indiferențe senine față de realitate, manevrarea facțiunilor de la Vichy a devenit din ce în ce mai anevoioasă. La 28 iunie, Philippe Henriot a fost asasinat de Rezistență. El a avut parte de funeralii oficiale la Notre-Dame, conduse de cardinalul Suhard. Ultracolaboraționiştii au simțit că Laval nu a acordat suficient respect memoriei lui Henriot şi au lansat un atac final asupra sa. Amiralul Platon a mers la Pétain la 9 iulie, purtând un manifest semnat, printre altele, de Déat, Bichelonne, de Brinon, Bonnard, Benoist-Méchin, Drieu, Luchaire, Rebatet şi Chateaubriant. A cerut ca Laval să fie înlocuit de un şef de guvern dedicat pe deplin efortului de război german. Instigatorul acestui complot a fost Déat, care l-a vizitat pe Pétain în mai şi era convins că îl cucerise pe mareşal. Este posibil ca Pétain să nu se mai fi aflat în deplinătatea facultăților mintale, dar el era încă suficient de lucid pentru a-l păcăli pe naivul Déat. Auzind despre complotul împotriva lui, Laval a convocat o şedință de cabinet pe 12 iulie, ultima care avea să aibă loc la Vichy. El şi-a adunat criticii şi i-a acuzat că vor să arunce Franța într-un război civil[37].

Dacă Laval s-a agățat de putere, a fost în speranța de a prezida tranziția dintre Vichy şi regimul posteliberare. Pétain avea aceeaşi ambiție, iar cei doi au încercat să se depăşească reciproc în cursa pentru a ajunge la final. În primul rând, au încercat să se distanțeze de ultracolaboraționişti. Laval a făcut acest lucru prin publicarea procesului-verbal al

şedinţei de cabinet din 12 iulie. Pétain a adoptat aceeaşi tactică, trimiţându-i lui Laval în 6 august o scrisoare lungă în care condamna cu întârziere abuzurile miliţiei[38]. În august, lui Laval i-a venit ideea de a convoca din nou parlamentul. Ideea sa a fost de a câştiga sprijinul acestuia pentru formarea unui guvern care să le ofere americanilor o alternativă la de Gaulle, atunci când aveau să ajungă la Paris. Cheia acestui plan a fost Édouard Herriot, preşedintele Camerei inferioare a parlamentului din 1940, pe care germanii îl expediaseră în Lorena. Cu aprobarea lui Abetz, Laval l-a eliberat pe Herriot şi l-a adus la Paris. Herriot nu a exclus în totalitate propunerea lui Laval, iar cei doi şi-au reluat camaraderia, ca doi vechi parlamentari veterani ai celei de-A Treia Republici. Herriot, care nu era lipsit de suspiciuni faţă de de Gaulle, a amânat demersurile, posibil în speranţa de a se asigura că un astfel de aranjament îi va aduce lui profit, nu lui Laval. În cele din urmă, întreaga schemă a fost sabotată chiar de către germani. La 17 august, la trei zile după eliberarea lui Herriot, Himmler i-a ordonat să se întoarcă în arest. Aceasta a fost istoria colaborării pe scurt: Abetz a citit greşit intenţiile şefilor săi, iar Laval l-a crezut.

În timpul negocierilor, Laval l-a sunat pe Pétain, îndemnându-l să vină la Paris şi să sprijine planul lui Herriot. Pétain a refuzat să părăsească Vichy-ul, nu pentru că s-ar fi opus ideii de a organiza o tranziţie lină a puterii către Aliaţi, ci pentru că dorea să fie beneficiarul unui astfel de plan. În acest scop, la 11 august, Pétain l-a trimis pe amiralul Auphan la Paris pentru a reprezenta „principiul legitimităţii pe care îl întruchipez” şi pentru a fi pregătit să negocieze în numele său cu aliaţii sau cu de Gaulle. Dar la 20 august, germanii au ajuns la Vichy şi l-au dus pe Pétain cu forţa la Belfort, unde s-a alăturat lui Laval, care fusese adus acolo cu două zile mai devreme. Pétain avea două mesaje pregătite. În primul, el a protestat faţă de răpirea sa şi a declarat că nu mai este pregătit să continue ca şef al statului, iar în al doilea, elaborat de Henri Massis, el şi-a apărat acţiunile din 1940 şi şi-a exprimat speranţa că

sacrificiul său a deschis calea către „uniunea sacră pentru renaşterea patriei”[39].

Eliberarea şi insurecţia

Până în momentul acela, eliberarea Franței era în plină desfăşurare. La 31 iulie, aliații au reuşit în sfârşit să traverseze Normandia. Armata a III-a condusă de generalul Patton a străbătut Bretania, în timp ce restul forțelor aliate s-au îndreptat către est, spre Sena. La 15 august, Aliații au aterizat pe coasta Riviera. Operațiunea Anvil, aşa cum s-a numit aceasta, a inclus şapte divizii ale primei armate franceze sub conducerea generalului de Lattre de Tassigny. Avansul Aliaților de-a lungul coastei de sud a fost extraordinar de rapid. Trupele au ajuns la Toulon la 23 august, cu douăsprezece zile mai devreme decât era planificat, şi Marsilia a căzut la 28 august, cu douăzeci şi şase de zile mai devreme decât era planificat. Înaintând pe valea Rhône, trupele din armata lui de Lattre au realizat joncțiunea cu trupele din a doua divizie blindată a lui Leclerc, care veneau din nord, la Langres, pe 13 septembrie.

Contribuția militară a Rezistenței la această etapă a eliberării a fost mai importantă decât în perioada imediat următoare Zilei Z. În Bretania, Aliații plănuiseră ca formațiunile *Maquis* să intervină atunci când americanii aveau să străpungă apărarea din Normandia. Terenul a fost pregătit în iulie, când unsprezece echipe Jedburgh au fost trimise să se alăture grupurilor SAS ale lui Bourgoin. Au avut loc transporturi substanțiale de arme şi până la sfârşitul lunii existau 30.000 de luptători înarmați ai FFI pregătiți să acționeze. Contribuția lor a fost atât de eficientă, încât atunci când americanii au mers în vest, spre bazele navale Lorient, Brest şi Saint-Nazaire, s-au confruntat cu o slabă opoziție din partea germanilor.

Acest succes i-a încurajat pe planificatorii aliați să actualizeze rolul Rezistenței în operațiunea Anvil. În august, au fost trimise alte 52 de echipe Jedburgh. Inițial, Aliații nu intenționaseră să-i urmărească pe germani pe valea Rhône înainte de a stabili un punct de sprijin sigur pe coasta

Riviera. Dar forța Rezistenței din Alpii de Jos a dus la modificarea acestor planuri. Astfel, o armată a fost trimisă imediat la Grenoble în speranța de a întrerupe retragerea germană în valea inferioară a Rhône. Acest plan a funcționat atât de bine, încât trupele aliate au ajuns la Grenoble pe 22 august, la şapte zile după debarcare, în loc de trei luni, aşa cum se intenționase inițial. Asigurarea drumului spre Grenoble a fost una dintre realizările strategice majore ale Rezistenței, deşi dimensiunea forței trimise la Grenoble a fost prea mică pentru ca operațiunea de încercuire să aibă succes[40]. În valea Rhône, Rezistența a ajutat la perturbarea comunicațiilor. Distrugerea podului de la Livron la 16 august, la confluența râurilor Drôme şi Rhône, le-a permis Aliaților să provoace daune teribile trupelor germane care se retrăgeau spre nord. Dacă aliații ar fi putut ajunge într-un număr mai mare înainte ca germanii să restabilească o cale de traversare a râului Drôme, întreaga armată a XIX-a germană ar fi putut fi distrusă[41].

În sud-vest, rolul Rezistenței era mai puțin important, deoarece germanii începuseră în mod spontan să se retragă în 16 august, pentru a evita să le fie tăiat drumul de armatele care avansau în amonte pe Rhône[42]. În timp ce se retrăgeau, germanii au fost nevoiți să înfrunte grupurile de rezistență care „le săreau la glezne ca nişte terrieri furioşi care încolțesc o vulpe” – aşa cum a spus MRD Foot. 100.000 de germani au fost încercuiți lângă Limoges şi forțați să se predea[43].

Cuantificarea contribuției Rezistenței la eliberarea Franței este dificilă. Un istoric al serviciilor de informații franceze este sceptic cu privire la importanța Rezistenței, la fel şi istoricul economic Alan Milward. Când Milward l-a interogat pe Speer cu privire la efectele Rezistenței asupra producției de război germane, răspunsul său a fost: „Care rezistență franceză?”[44] Cu siguranță, au existat puține operațiuni ale Rezistenței care au avut vreun impact strategic asupra rezultatului războiului. O excepție ar putea fi isprăvile extraordinare ale lui André Jarrot şi Raymond Basset (echipa „Armada”), care lucrau pentru BCRA şi secțiunea RF a SOE. Operațiunile lor de sabotaj au cauzat pagube majore rețelei

de canale navigabile din nord-estul Franței, într-un moment în care germanii încercau cu disperare să trimită mici nave în Italia pentru a preveni debarcările aliate[45].

În perioada imediat următoare Zilei Z, planurile codificate în culori au fost implementate cu succes, dar impactul lor a fost adesea exagerat. Este posibil ca a 11-a Divizie blindată germană, căreia i-au luat douăzeci şi trei de zile să ajungă de la Strasbourg la Caen, să fi fost întârziată de întreruperea comunicațiilor, dar mai important a fost faptul că Înaltul Comandament german a ezitat când şi unde să trimită trupele[46]. Cu siguranță nu este adevărat, aşa cum s-a pretins cândva, că formațiuni *Maquis* au întârziat deplasarea Diviziei „Das Reich" de la Toulouse în Normandia, prelungind o călătorie de trei zile până la două săptămâni. Surse germane arată că ordinele diviziei erau de a teroriza grupările *Maquis* din sud-vest pe măsură ce se deplasa spre nord. Victimele de la Oradour nu ar putea avea nici măcar satisfacția postumă de a fi deviat această armată de la misiunea sa reală, căci ei reprezentau de fapt misiunea lor[47].

În multe cazuri, totuşi, aliații au raportat că respectiva contribuție a FFI la eliberare a fost mai mare decât se aşteptau şi ar fi putut fi chiar mai mare dacă ar fi fost înarmată în mod corespunzător[48]. Eisenhower a adus ulterior un tribut deplin rolului Rezistenței, după ce aliații au reuşit să traverseze Normandia:

> „FFI ne-a oferit o uriaşă asistență în eliberarea Bretaniei. ... Pe măsură ce coloanele aliate avansau, aceste forțe franceze organizau ambuscade împotriva inamicului aflat în retragere, atacau grupuri izolate şi puncte fortificate şi protejau podurile pentru a nu fi distruse. Când unitățile de blindate au trecut de dispozitivele lor, li s-a încredințat sarcina de a curăța localitățile de elemente răzlețe germane care rămăseseră în urma retragerilor şi de a menține deschise liniile de comunicație ale aliaților. ... Nu în ultimul rând din punctul de vedere al importanței, au reuşit, prin activitățile lor de hărțuire constantă, să creeze germanilor o atmosferă teribilă de pericol şi ură, care a afectat negativ încrederea liderilor şi curajul soldaților".[49]

În memoriile sale, Eisenhower a concluzionat, probabil cu prea multă generozitate, că întreaga contribuție a Rezistenței la eliberare a reprezentat echivalentul a cincisprezece divizii. În cele din urmă, astfel de estimări pot fi doar speculative, dar se pot prezenta trei afirmații incontestabile despre rolul militar al Rezistenței: dacă nu ar fi existat Rezistența, Franța ar fi fost oricum eliberată; dacă nu ar fi existat Rezistența, eliberarea i-ar fi costat pe Aliați pierderi semnificativ mai mari; dacă Aliații ar fi avut mai multă încredere în potențialul Rezistenței, contribuția sa la salvarea vieților aliate ar fi putut fi mai mare. Rezistența întotdeauna a suferit disperat din cauza lipsei de arme şi, în ciuda ordinului lui Churchill de a creşte transporturile de armament către sudul Franței la începutul anului 1944, Franța nu a primit niciodată cantitățile de provizii care au fost alocate Iugoslaviei sau Italiei. Între 1943 şi 1945, Rezistența iugoslavă a primit 16.470 de tone de provizii, Italia 5.907 de tone, iar sudul Franței 2.878 de tone[50].

În fine, este derutant să ne concentrăm excesiv asupra contribuției militare a Rezistenței. Probabil s-au scris mai multe despre aceste două luni de operațiuni militare decât despre restul istoriei Rezistenței, dar pentru cea mai mare parte a existenței acestei mişcări, activitatea militară a reprezentat doar o mică parte. Lupta de eliberare este momentul cel mai puțin caracteristic prin care se poate judeca ce a reprezentat cel mai adesea Rezistența pentru majoritatea protagoniştilor săi. Membrii Rezistenței pe care Viannay i-a condus în acțiune în iunie habar nu aveau cum să folosească puținele arme pe care le aveau. Unul dintre ei a spus: „(Adjunctul DMR) trebuia să ne arate cum să ne folosim echipamentul. Dar nu a binevoit niciodată să o facă. Am avut un lansator de rachete. Am purtat chestia aia cu mine de două sau de trei ori, dar de fiecare dată am lăsat-o pe câmp, pentru că habar n-aveam ce să fac cu ea”[51]. În acelaşi timp, armele paraşutate pe Mont Mouchet erau de valoare limitată, deoarece celor mai tineri dintre bărbați le lipsea experiența în mânuirea lor.

Importanța Rezistenței la eliberare a fost mai degrabă politică şi morală decât militară. Până în august, forțele FFI,

care număraseră aproximativ 50.000 de soldați în ianuarie 1944 şi 100.000 în iunie, s-au apropiat de 500.000[52]. Argumentul pentru Rezistență – dacă trebuie să existe unul – nu înseamnă că eliberarea nu ar fi putut avea loc fără aceasta, ci tocmai că ar fi putut. Cei care s-au alăturat FFI către final au ales să se înroleze într-o bătălie care ar fi fost câştigată fără ei, dar aceasta nu înseamnă că nu au riscat. Aproximativ 24.000 de combatanți FFI au fost ucişi în luptele de eliberare. Cei care au luptat la momentul eliberării au făcut-o în mod voluntar, contrazicând truismul că niciun soldat nu vrea să-şi rişte viața la finalul unui război deja câştigat[53]. FFI, desigur, nu a inclus toți francezii. În ce măsură a participat populația per total la Eliberare? A existat o insurecție națională în 1944?

Chiar şi GPRF a început să susțină această idee a unei insurecții, pe măsură ce bătălia a trecut la etapele sale finale. În 5 august, postul de radio Alger a chemat oamenii din Bretania să se alăture unei „revolte naționale", pe măsură ce americanii se deplasau spre vest. Două zile mai târziu, de Gaulle a transmis că este de datoria tuturor „să participe la efortul suprem" – deşi BBC a refuzat să difuzeze cuvântul „revoltă". Desigur, comuniştii au făcut cel mai mult pentru a insufla o febră preinsurecțională. În primăvara anului 1944, au avut loc numeroase greve, majoritatea de scurtă durată. Cea mai mare a fost o grevă generală în Marsilia, începută în 25 mai, care a început cu o demonstrație a femeilor care protestau la penuria de alimente. Greviştii au fost opriți după un bombardament aliat în 27 mai, care s-a soldat cu 1.700 de morți. Începând cu 6 iunie, comuniştii au convocat o grevă generală în Nord/Pas-de-Calais. Peste tot şi-au folosit organizațiile de fațadă pentru a organiza demonstrații împotriva penuriei de alimente şi a promova formarea Milițiilor Patriotice. În cazul în care nu au putut determina CDL-urile să proclame o răscoală, şi-au înființat propriile comitete insurecționale[54]. Sub presiunea comunistă, CNR a lansat un apel de grevă pentru 14 iulie. Comuniştii au lucrat neobosit pentru această grevă, care a fost considerată o pregătire pentru Insurecția Națională. În Var, au produs

patruzeci şi cinci de broşuri în două săptămâni, pline de referinţe la anul 1792[56].

Care au fost rezultatele acestei activităţi frenetice? Comunişţii nu şi-au atins scopul de formarea a Miliţiilor Patriotice. În majoritatea locurilor, acestea erau de dimensiuni mici sau inexistente[57]. La Marsilia, moralul clasei muncitoare nu şi-a revenit după bombardamentul aliat, iar când comunişţii au încercat să pregătească o demonstraţie pe 14 iulie, au fost nevoiţi să aducă membri FTP din Aix[58]. De asemenea, la Toulon, greva comunistă a fost subminată de bombardamentele aliate, forţa de muncă a Arsenalului scăzând la jumătate din forţa normală, pe măsură ce oamenii au fugit din oraş pentru a se proteja[59]. În restul ţării, grevele din 14 iulie au avut succes, dar nu au reprezentat de obicei preludiul unei insurecţii generalizate.

Eliberarea a luat multe forme diferite. Haute-Savoie a fost primul departament care a fost eliberat fără ajutorul aliaţilor. Luptătorii Rezistenţei, în număr de aproximativ 55.000, s-au confruntat cu 2.500 de soldaţi germani, slab echipaţi şi fără pregătire. În patru oraşe a existat o situaţie semiinsurecţională[60]. În sud-vest, retragerea rapidă a germanilor a însemnat că nu exista un inamic împotriva căruia să se organizeze o insurecţie. La Limoges, de exemplu, a fost convocată o grevă generală la 19 august, iar formaţiuni *Maquis* au înconjurat oraşul. În ziua următoare, liderul *Maquis* Guingouin, care a lucrat cu reprezentanţii SOE şi OSS, l-a convins pe comandantul german să se predea fără a fi nevoit să tragă vreun foc. În Provence, au existat câteva revolte urbane înainte de sosirea Aliaţilor. În Marsilia, care avea o garnizoană germană de 17.000 de oameni, a izbucnit o grevă generală pe 19 august. *Groupes Francs* au construit baricade, au tras focuri asupra camioanelor germane, iar Comitetul pentru Eliberare a preluat prefectura pe 21 august. Până la sosirea trupelor aliate, pe 24 august, o mare parte din oraş se afla în mâinile Rezistenţei deja de câteva zile. Germanii s-au predat în cele din urmă în 28 august. Insurecţia, care a durat zece zile, s-a soldat cu 5.500 de morţi din rândurile germanilor. Printre membrii Rezistenţei, un rol important l-a jucat MOI. Acelaşi lucru a fost valabil şi

la Nisa, unde dintre sutele de membri ai Rezistenței care au declanşat insurecția, aproximativ şaizeci făceau parte din MOI[61].

În Lyon, majoritatea liderilor Rezistenței fuseseră arestați în primăvară, rămânând doar comuniştii imigranți din grupul *Carmagnole*. Până la 20 august, trupe germane se retrăgeau spre nord prin oraş. În 24 august, membrii grupului *Carmagnole* au pornit să elibereze prizonierii din cele două închisori din apropierea gării centrale. La sosire, au descoperit că majoritatea deținuților fuseseră deja eliberați. Germanii au deschis foc asupra grupului, care a fost nevoit să se retragă în suburbia Villeurbanne, unde oamenii deja se adunau pe străzi. Liderul grupului *Carmagnole* a încercat să disperseze mulțimile, dar acestea au început să construiască baricade în jurul primăriei Villeurbanne. Grupul *Carmagnole* s-a trezit în fruntea unei insurecții pe care nu o planificase. Instalându-se în primărie, a apelat la ajutorul Rezistenței din afara oraşului. Nu a sosit niciun ajutor, deoarece liderii regionali ai FFI au considerat că revolta era prematură. Aşadar, atunci când germanii au ajuns la Villeurbanne, pe 26 august, cu armament greu pentru a distruge baricadele, mulțimile s-au dispersat, iar membrii Rezistenței care apărau baricadele erau prea slab înarmați pentru a rezista. La sfârşitul zilei, insurecția a eşuat, iar liderii Rezistenței se dispersaseră pentru a se alătura formațiunii *Maquis* din afara oraşului. Eliberarea Lyonului a fost amânată până în prima săptămână a lunii septembrie, când au sosit trupele aliate. Până atunci, germanii evacuaseră oraşul, aşadar era prea târziu pentru o insurecție[62].

Este imposibil să luăm în considerare fiecare caz în detaliu. Philippe Buton, examinând studiile locale despre Eliberare, a încercat să cuantifice numărul de insurecții care au avut loc în 212 centre urbane. El distinge trei modele de eliberare. În primul rând, insurecția „de tip ideal”, care presupunea ca FFI-ul să lupte cu germanii, iar populația să participe prin greve şi ridicarea baricadelor. În al doilea rând, eliberarea prin „insurecție parțială”, unde contribuția FFI era importantă, dar populația rămânea pasivă. În al treilea rând, eliberarea fără nicio formă de insurecție, realizată doar de

aliați, sau care ar fi avut loc datorită retragerii spontane a trupelor germane. În prima categorie, Buton găseşte doar cinci localități (2% din total), dar acestea includ marile oraşe Marsilia, Lille şi Paris, în al doilea găseşte douăzeci şi opt de localități (13%) şi în al treilea, 179 (85%)[63].

Inevitabil, aceste categorii sunt deschise dezbaterii. La Toulouse, trei relatări ale martorilor oculari sugerează că oraşul a fost eliberat de Rezistență. Acest lucru pare să justifice decizia lui Buton de a trece oraşul în a doua sa categorie. Însă un alt martor ocular, Philippe Bertaux, comisarul guvernului de la Toulouse, a susținut că Rezistența nu a eliberat cu adevărat oraşul, deoarece germanii plecaseră în grabă. În această interpretare, Toulouse se potriveşte celei de-a treia categorii a lui Buton. Apelurile pentru o insurecție în oraş au fost publicate pe 17 august. În următoarele două zile, au avut loc lupte cu germanii, dar când germanii au plecat, pe 19 august, au fost observați pasiv de majoritatea populației. La patru zile după eliberarea oraşului, ziarul local MLN a cerut populației să construiască baricade: „La fel ca în 1793, poporul nostru trebuie să-şi cucerească libertatea". Justificarea acestei insurecții „postume" a fost că germanii se aflau încă în apropiere, iar considerațiile simbolice erau probabil mai importante: evacuarea germanilor a privat populația de insurecția aşteptată. Pe de altă parte, 335 de oameni au fost ucişi în timpul luptelor care au avut totuşi loc[64].

În multe zone rurale, populația nu a jucat niciun rol în Eliberare. După război, guvernul a organizat o anchetă asupra experienței diferitelor departamente înainte şi în timpul eliberării. În departamentul breton din Finistère, 134 de localități în principal rurale au răspuns la sondaj. În nouăzeci de cazuri (70%) „eliberarea" implicase pur şi simplu plecarea germanilor, în douăzeci şi două de cazuri (16%) fusese efectuată de Aliați, adesea însoțiți de FFI, iar în paisprezece, doar de către FFI. În patruzeci şi şase de localități (34%) nici măcar nu exista un grup FFI sau *Maquis*. Iar Finistère a fost un departament cu un nivel destul de ridicat de aderare la mişcarea de rezistență[65]. Adesea este imposibil să se spună dacă o localitate a fost eliberată ca

urmare a sosirii Aliaților, a plecării germanilor sau a acțiunii FFI. Într-adevăr, aceste posibilități nu se excludeau reciproc. În multe cazuri, eliberarea a constat în *maquisards* care mărşăluiau în oraşele din care germanii plecaseră recent în uralele populației locale, dar acest lucru nu face neapărat ca acele eliberări să fie falsificate. Adesea, ca la Limoges, sosirea paşnică a grupării *Maquis* a fost urmată de ciocniri sporadice între aceştia şi germani în mediul rural din apropiere. În astfel de cazuri, se poate spune că *Maquis*-ul şi-a dobândit victoria[66]. Cu toate acestea, este de netăgăduit că vara anului 1944 nu a asistat la o insurecție națională de genul celor prevăzute de comunişti. Dacă imaginea insurecției este una durabilă, motivul îl reprezintă cea de la Paris, a cărei rezonanță simbolică a fost enormă – dar a cui a fost această insurecție?

Eliberarea Parisului

Pentru preluarea puterii în Paris au fost făcute planuri detaliate[67]. Delegatul lui de Gaulle, Alexandre Parodi, avea deplină autoritate în a acționa în numele GPRF. Secretarii generali interimari fuseseră selectați şi erau în contact cu membrii PNA din ministerele relevante. Rolul PNA a fost de a neutraliza opoziția în momentul desemnat şi de a asigura un transfer lin al puterii. Dar situația a fost complicată de prezența puternică a comunişti̇lor în CPL (şi în multe CLL din suburbii), în sindicate şi în FFI, al căror comandant regional era Rol-Tanguy. Delegația a fost de acord inițial că, deşi va ocupa birouri guvernamentale la Eliberare, CPL ar putea prelua alte clădiri. Dar de Gaulle i-a amintit brusc lui Parodi că niciun sector nu ar trebui să scape de autoritatea GPRF[68]. De Gaulle a arătat clar ce se aştepta de la Parodi într-o telegramă din 31 iulie: „Vorbiți întotdeauna clar şi răspicat în numele statului. Numeroasele acte ale glorioasei noastre Rezistențe sunt mijloacele prin care națiunea luptă pentru mântuirea ei. Statul este mai presus de toate în aceste manifestări şi acțiuni”.

De la începutul lunii iulie, comunişti̇i depuneau toate eforturile pentru a crea un climat preinsurecțional.

Aproximativ 100.000 de persoane au participat la greve şi manifestaţii pe 14 iulie. În 10 august, sindicatele au convocat o grevă feroviară care s-a răspândit rapid şi în alte industrii. În aceeaşi zi, Charles Tillon, în numele FTP, a lansat un apel la insurecţie. Acesta nu a fost urmat de nicio explozie imediată, iar următoarea etapă către insurecţie a venit dintr-un sector neaşteptat: poliţia. Devenind din ce în ce mai neîncrezători în ceea ce privea loialitatea poliţiei, germanii au început să-i dezarmeze. Ca răspuns, cele trei organizaţii de rezistenţă ale poliţiei au intrat în grevă din 15 august. Două dintre aceste organizaţii erau necomuniste – *Honneur de la Patrie*, care era gaullistă, şi *Police et Patrie*, socialistă – însă cel care a preluat conducerea a fost Frontul Naţional, comunist. Poliţia a fost avertizată că aceia care nu se supuneau convocării grevei vor fi consideraţi trădători după eliberare.

Începând cu 15 august, pe străzile Parisului aproape că nu erau zăriţi poliţişti. Acest lucru i-a încurajat pe luptătorii FTP în luptele lor cu germanii. De asemenea, au fost încurajaţi de faptul că au putut auzi bătălia dezlănţuită între Aliaţi şi germani în vestul capitalei. În 17 august, pentru prima dată de la începutul ocupaţiei, parizienii s-au trezit fără să mai audă Radio Paris. Cea mai cunoscută voce a sa, Jean-Hérold Paquis, părăsise Parisul într-un convoi al altor colaboratori. Finalul părea aproape.

Escaladarea violenţei l-a îngrijorat pe Parodi, ale cărui instrucţiuni erau să evite o insurecţie prematură, care putea deveni o baie de sânge fără intervenţia Aliaţilor. O astfel de intervenţie părea puţin probabilă, deoarece Eisenhower, temându-se că avansarea Aliaţilor ar putea fi întârziată de capturarea Parisului, a decis să treacă pe lângă oraş şi să se întoarcă doar după ce germanii aveau să fie slăbiţi iremediabil. Chaban-Delmas s-a întors dintr-o vizită la Londra pe 16 august, cu vestea că americanii nu intenţionau să ajungă la Paris înainte de începutul lunii septembrie. Parodi a trimis telegrame la Londra, îndemnând ca americanii să-şi schimbe planurile sau, dacă acest lucru era imposibil, ca BBC să facă un apel către populaţia din Paris, pentru ca aceasta să rămână calmă. La 17 august, într-o

şedinţă a Biroului CNR, Parodi a polemizat împotriva lui Villon, care dorea să solicite insurecţia. Chiar şi Bidault, de obicei un aliat de încredere al Delegaţiei, a considerat că evenimentele se precipită într-o direcţie şi nu mai puteau fi oprite. CPL s-a reunit din nou pe 17 august şi a fost împărţit între comunişti, care aduceau argumente pentru susţinerea unei insurecţii, şi Léo Hamon, reprezentantul CDLR, care era împotrivă. Decizia a fost amânată până când CNR a luat o decizie oficială.

A doua zi (18 august) au apărut trei afişe, care îndemnau populaţia la acţiune: unul din partea sindicatelor, care cereau o grevă generală, unul de la Rol-Tanguy, în numele FFI, care solicita mobilizarea tuturor forţelor Rezistenţei, şi unul al Partidului Comunist, care cerea o insurecţie imediată. Până în seara de 18 august, FTP a ocupat mai multe primării din suburbii şi părea că o insurecţie este în plină desfăşurare. Ocuparea Prefecturii Poliţiei în dimineaţa următoare (19 august) a fost cea care a învins în cele din urmă opoziţia lui Parodi faţă de o insurecţie. Prefectura era o clădire cu o importanţă simbolică centrală şi se afla de asemenea în inima geografică a Parisului, vizavi de Notre-Dame. Decizia de a o ocupa a fost luată de cele trei organizaţii de rezistenţă ale poliţiei, însă iniţiativa acestei acţiuni nu a venit de la FN, ci de la gaullista *Honneur et Patrie*[69]. Clădirea a fost ocupată fără focuri de arme, iar la ora 11:00, noul prefect al poliţiei, Charles Luizet, abia numit de GPRF, a sosit pentru a-şi prelua postul. Nici Parodi, care încerca să încetinească lucrurile, nici Tanguy, care încerca să le accelereze, nu avea cunoştinţe prealabile despre ocuparea Prefecturii. În lumina acestui eveniment, la o şedinţă a Biroului CNR din 19 august, Parodi a decis să ignore ordinele primite de la Londra. Mai târziu, el a spus că, dacă s-ar fi opus insurecţiei, acest lucru i-ar fi compromis autoritatea asupra Rezistenţei şi i-ar fi pus în pericol şansa de a exercita orice control asupra evenimentelor. În felul acesta, Parodi s-a asigurat că cel puţin apelul CNR la insurecţie a avut loc în numele GPRF. În aceeaşi dimineaţă, CPL şi-a publicat apelul la acţiune. Insurecţia care începuse cu o zi înainte era atunci oficială.

În restul zilei, au fost puse în aplicare planurile pentru ocuparea clădirilor-cheie. Secretarii generali interimari s-au instalat în mai multe ministere fără să întâmpine opoziție, un grup de paznici a preluat controlul asupra Palatului Élysée, au fost confiscate oficii poştale şi centrale telefonice. În primăriile din Paris şi suburbii, reprezentanții CLL, adesea comunişti, au preluat administrația locală. Deşi se presupune că se afla sub controlul CPL, acest proces s-a desfăşurat într-un mod foarte întâmplător, ducând uneori la lupte cu germanii.

Germanii erau departe de a fi înfrânți. Cei 15.000-20.000 de soldați germani înarmați cu tancuri le puteau încă face față celor 35.000 de luptători FFI slab înarmați, care nu dețineau arme antitanc. Au fost purtate lupte serioase în Cartierul Latin şi în jurul Gare de la Villette, din nord-est. În după-amiaza zilei de 19 august, germanii au început să atace Prefectura, ai cărei apărători nu aveau suficientă muniție pentru a rezista mai mult de o zi. În acel moment, consulul suedez Raoul Nordling, care se afla în legătură cu comandantul general Dietrich von Choltitz, a propus un armistițiu de o oră pentru a permite evacuarea răniților de ambele părți. Aflând acest lucru, Hamon, cel mai proeminent membru necomunist al CPL, l-a contactat pe Nordling şi a prelungit armistițiul de la Prefectură până la ora 6:00 în dimineața următoare.

În acelaşi timp, Hamon a gândit lovitura îndrăzneață pentru a pune mâna pe Hôtel de Ville, aparent în numele CPL. Dar, din moment ce el nu i-a informat pe ceilalți membri, este probabil ca intenția sa să fi fost de a preîntâmpina o inițiativă similară a comunişti lor. Dimineața următoare (20 august), devreme, Hamon a ajuns la Hôtel de Ville, cu un grup mic reprezentând diferite facțiuni ale Rezistenței. Prefectul Vichy a fost arestat şi, mai târziu în dimineața aceea, Marcel Flouret, pe care GPRF îl selectase drept nou prefect, a sosit şi şi-a preluat postul fără nicio problemă. Hamon a mers apoi să îl întâlnească pe Nordling. Pretinzând că vorbea în numele CPL, l-a convins să negocieze o prelungire a armistițiului pentru a acoperi toate luptele de la Paris, nu doar pe cele din jurul Prefecturii. Hamon a dus această propunere la Biroul

CNR (din care nu făcea parte) pentru a obține aprobarea oficială. Parodi era entuziasmat, argumentând că disponibilitatea germană de a acorda un armistițiu, lăsând majoritatea clădirilor publice în mâinile Rezistenței, era recunoaşterea faptului că insurecția a avut succes. Argumentul lui Villon, care a susținut că armistițiul le va răpi oamenilor insurecția, a fost respins. Textul armistițiului i-a fost dus lui Choltitz, care a fost de acord să-l semneze. El a ales să ignore ordinul lui Hitler de a distruge Parisul mai degrabă decât să se predea.

Maşinile dotate cu difuzoare au informat în scurt timp populația cu privire la armistițiu. Oamenilor li s-a spus să rămână în case şi să le permită germanilor să evacueze Parisul. Acest lucru nu a avut un efect prea mare, pentru că nimeni nu mai controla cu adevărat situația de pe teren. Rol-Tanguy a refuzat să accepte armistițiul, la fel şi subordonatul său, colonelul Lizé, care nu era comunist. În timp ce difuzoarele anunțau armistițiul, acesta a fost denunțat de un afiş al FFI. După cum părea, FFI sfida instrucțiunile CNR, iar valabilitatea acestor instrucțiuni era îndoielnică. Biroul CNR care a decis armistițiul în acea dimineață nu fusese autorizat în mod regulat. Prin urmare, Bidault a convocat CNR în sesiune completă în acea după-amiază (20 august). Această întâlnire a fost una caustică, dar pentru că Parodi nu a putut participa – căzând în mâinile unei patrule germane, a rămas prizonier până când Choltitz l-a eliberat, în aceeaşi seară –, luarea unei decizii a fost amânată pentru a doua zi.

Prin urmare, situația din 20 august a fost extrem de confuză. CNR şi CPL aveau păreri împărțite cu privire la armistițiu, Delegația (Parodi şi Chaban-Delmas) avea o poziție favorabilă, iar liderii FFI şi FTP erau împotrivă. COMAC a pregătit un memoriu care se opunea armistițiului ce urma să fie prezentat la CNR în ziua următoare. Dar care era starea armistițiului, între timp? Comuniştii au invocat că CNR nu a susținut un armistițiu, de vreme ce şedința plenară (de după-amiază) şi-a amânat decizia până a doua zi. Delegația a susținut că, de vreme ce Biroul a decis un armistițiu (dimineața), acesta era în vigoare până când o şedință plenară avea să decidă altfel. Între timp, luptele de

stradă au continuat, la fel şi preluarea secretă a ministerelor de către secretarii generali provizorii. Morandat, care a ajuns să preia Palatul Matignon, reşedinţa prim-ministrului francez, nu numai că nu a întâmpinat nicio opoziţie, dar s-a trezit întâmpinat cu profund respect de către garda oficială[70].

În dimineaţa următoare (21 august), CPL, în ciuda celor transmise de Hamon, a decis să se opună armistiţiului şi să solicite insurecţia imediată. Toate depindeau acum de şedinţa CNR din acea după-amiază. Aceasta trebuia să fie cea mai furtunoasă întâlnire din istoria sa. A avut loc într-un mic apartament lângă Port d'Orléans, având în fundal vuietul luptelor din apropiere. Căldura a fost înăbuşitoare, iar participanţii epuizaţi. Villon, care a solicitat ca CNR să se alinieze la CPL, l-a acuzat pe Chaban-Delmas că este un trădător pentru că apăra armistiţiul. Cei doi bărbaţi nu mai aveau mult până să recurgă la violenţă. Laniel, unul dintre membrii mai conservatori ai CNR, a simţit că atmosfera aminteşte îngrijorător de mult de Comună. În cele din urmă, Parodi, simţind că nu mai poate rezista, a susţinut un compromis pentru a câştiga mai mult timp. Acesta a asigurat un acord conform căruia sfârşitul armistiţiului nu va fi anunţat decât în după-amiaza zilei următoare[71].

De fapt, acest termen nu a fost niciodată respectat. În dimineaţa de 22 august, au fost ridicate baricade în tot oraşul. Au fost construite peste 600 de baricade, în principal în cartierele clasei muncitoare din nord şi est. Mai puţin romantic, în timp ce baricadele erau ridicate, Parodi a ţinut prima şedinţă a secretarilor generali provizorii la Palatul Matignon. De fapt, aceasta a fost prima întâlnire a guvernului interimar de eliberare. Pentru prima dată, presa Rezistenţei a apărut în văzul lumii, iar parizienilor li s-au oferit explicaţii confuze ale acronimelor – CNR, GPRF – pe care mulţi le auzeau pentru prima dată. Luptele au continuat în următoarele două zile (23 şi 24 august). Germanii au incendiat Grand Palais, iar situaţia ar fi putut deveni chiar mai catastrofală dacă Eisenhower nu şi-ar fi schimbat planurile.

Până în 23 august, americanii au rămas surzi în faţa rugăminţilor stăruitoare ale francezilor de ajutor armat

pentru Paris. Eisenhower fusese de multă vreme de acord că privilegiul de a intra în Paris le va reveni trupelor franceze – Diviziei a II-a Blindate a generalului Leclerc –, însă nu era dispus să-şi revizuiască programul. Un trimis al lui Rol-Tanguy care urma să solicite ajutor a fost ucis înainte de a ajunge la poziţiile americane. În 20 august, de Gaulle a sosit din Alger pentru a creşte presiunea asupra lui Eisenhower, ameninţând chiar că îl va retrage pe Leclerc de sub comanda americană şi îl va trimite singur. În seara de 22 august, colonelul Cocteau (Gallois), un alt trimis al lui Rol-Tanguy, a reuşit în cele din urmă să pătrundă printre liniile germane spre cele americane. El a fost convocat la sediul central al lui Patton, însă i s-a comunicat că planurile nu pot fi schimbate. În dimineaţa următoare s-a întâlnit cu Leclerc şi cu alţi ofiţeri americani. La ora 18:00, pe 23 august, Leclerc a primit în sfârşit ordinul de a porni în marş spre Paris.

În mitologia eliberării Parisului, sosirea lui Gallois este văzută ca fiind decisivă în a-i determina pe americani să-şi schimbe planurile. De fapt, se pare că oricum fuseseră pe punctul de a face acest lucru în lumina propriilor informaţii secrete[72]. La ora 17:00, pe 24 august, un mesaj a fost aruncat dintr-un avion, aproape de Prefectura asediată, anunţând că ajutorul se afla pe drum. Mai târziu în acea seară, o unitate precursoare a Diviziei Blindate a lui Leclerc, comandată de căpitanul Dronne, a apărut la Hôtel de Ville. Cea mai mare parte a trupelor lui Leclerc au sosit a doua zi (25 august), însoţite de trupe americane. După-amiaza, von Choltitz a semnat capitularea germanilor din Paris la Gare Montparnasse, unde Leclerc îşi instalase sediul. De Gaulle a sosit acolo la 16:30. După ce s-a instalat în vechiul său birou de la Ministerul Apărării şi a vizitat Prefectura, a mers la Hôtel de Ville pentru a-i întâlni pe reprezentanţii CPL şi CNR. Acolo a ţinut primul său discurs de la sosire: „Paris! Parisul umilit! Parisul distrus! Parisul martirizat! Dar acum Parisul eliberat! Eliberat de sine însuşi, de propriul său popor cu ajutorul armatelor Franţei, cu sprijinul şi ajutorul Franţei în ansamblu, al Franţei luptătoare, al singurei Franţe, al Franţei adevărate, al Franţei eterne”[73].

Dacă de Gaulle a putut pronunța aceste cuvinte cu convingere, acest lucru s-a întâmplat datorită insurecției, căreia reprezentanții săi, fideli dorințelor acestuia, i s-au opus până în ultimul moment. Însă ar fi greşit să vedem argumentul asupra insurecției ca pe unul care îi separă pe comuniști de toți ceilalți. Armistițiului i se împotriviseră mulți noncomuniști: de Vogüé de la COMAC, Lizé, un ofițer de carieră care a fost în majoritatea celorlalte privințe extrem de ostil față de comuniști, Marie-Hélène Lechaufeux, reprezentanta OCM în CPL. Pe de altă parte, reprezentanții lui de Gaulle nu erau singurii care se temeau de consecințele unei insurecții fără ajutorul Aliaților. Comunistul Rol-Tanguy a fost cel care a luat inițiativa de a trimite un mesager pentru a grăbi sosirea Aliaților. Armistițiul le-a adus beneficii germanilor sau a câştigat timp prețios pentru Rezistență? În teorie, armistițiul complet (spre deosebire de armistițiul scurt, care a afectat Prefectura) a durat doar aproximativ patruzeci şi opt de ore (de la miezul zilei de 20 august până la miezul zilei de 22 august), dar în practică impactul său fusese neglijabil. Chiar dacă ar fi vrut să pună în aplicare armistițiul, ceea ce nu a făcut, Rol-Tanguy nu ar fi avut puterea de a o face[74].

Este adevărat că motorul răscoalei au fost comuniştii, dar acest lucru nu înseamnă că au avut o strategie de a prelua puterea. Nu comuniştii au luat decizia de a ocupa Prefectura la 19 august sau Hôtel de Ville în ziua următoare, şi nici nu au încercat să se amestece în preluarea ministerelor. Dacă a existat o strategie pentru preluarea puterii, aceasta a venit de la delegația gaullistă. Comuniştii erau mai interesați să folosească insurecția pentru a-şi construi o bază a viitoarei influențe politice, prin înființarea Milițiilor Patriotice în fabrici şi preluarea primăriilor[75]. Însă insurecția nu a devenit niciodată revolta populară pe care şi-o imaginaseră comuniştii. Milițiile Patriotice aveau efective mici şi nu a existat niciodată o grevă generală insurecțională. Până la mijlocul lunii august, majoritatea muncitorilor nu se mai aflau la locul de muncă, dar acest lucru se datora faptului că angajatorii lor au decis că ar fi cel mai uşor să-i trimită în vacanță. La 14 august, un sindicalist comunist a spus despre

acțiunile lucrătorilor feroviari, printre care a găsit puțin entuziasm pentru acțiune, că „«greva» este eficientă deoarece majoritatea lucrătorilor sunt în concediu". Activiștii comuniști au avut probleme cu implicarea muncitorilor, odată ce aceștia nu se mai adunau la locul de muncă. Pentru mulți dintre muncitori, „greva insurecțională" a însemnat să rămână acasă timp de două săptămâni și să încerce să obțină suficientă hrană pentru a supraviețui, până când li s-a transmis la radio, pe 27 august, că se pot întoarce la muncă. Mulți muncitori au participat la eliberare ca membri individuali ai FFI, dar nu în manieră colectivă, reprezentând o clasă[76].

Un observator sceptic polonez al eliberării Parisului a fost dezgustat de lauda autosatisfăcută a primelor ziare care anunțau că Parisul se eliberase singur:

> „Într-o săptămână, oamenii nu-i vor mai menționa nici măcar pe americani și britanici. (...) Toți acești cocoșei francezi care se dichisesc prin cafenele și pe sub verande (...) așteaptă americanii, gem și ciocolată. Dar de îndată ce unul dintre ei aude zgomotul îndepărtat al unei motociclete germane, strada devine pustie în câteva secunde, ușile se închid și oamenii se luptă să privească prin gaura cheii."[77]

Galtier-Boissière a fost la fel de acerb: „Luptele de stradă sunt mai puțin riscante și mai pitorești decât picnicurile în aer liber, cineva vine acasă la prânz purtându-și pușca pe umăr, tot cartierul se află la ferestre pentru a privi și a aplauda. Dacă ar face și camerele foto clic, gloria ar fi absolută"[78].

Totuși, ar fi greșit să reducem insurecția din Paris la o șaradă. Este adevărat că multe dintre baricade nu au avut un scop militar util, este adevărat de asemenea că, în timp ce luptele s-au dezlănțuit, au existat pictori sau pescari pe malurile Senei, aparent ignorând evenimentele din jurul lor. Dar oamenii care construiau sau conduceau baricadele nu fuseseră obligați să facă acest lucru. Și ce altceva ar putea face oamenii fără arme? Cei care au participat la lupte și-au asumat riscuri însemnate: 901 de membri ai FFI și 582 de civili au fost uciși, iar alți 2.000 au fost răniți. Victimele germane s-au ridicat la 3.200 de militari. Insurecția le-a

permis oamenilor din Paris să devină participanți, nu doar spectatori ai propriei lor eliberări.

Cea mai mare ironie a insurecției din Paris a fost că aceia care şi-au dorit-o au fost comuniştii, dar de Gaulle a fost cel care a avut de profitat de pe urma acesteia. În memoriile sale, de Gaulle a comentat că vestea armistițiului i-a făcut o „impresie neplăcută". Acest lucru se datorează faptului că, până când vestea armistițiului a ajuns la el, el ştia că Leclerc fusese autorizat să se deplaseze spre Paris, şi în aceste condiții, o insurecție populară, desfăşurată în numele GPRF şi strict limitată în timp, ar putea contribui la consolidarea legitimității sale ca lider al Franței. Pentru a sublinia acest punct, pe 26 august, a doua zi după sosirea sa la Paris, de Gaulle a organizat o procesiune triumfală pe Champs-Élysées, unde mulțimi masive au apărut pentru a-l aclama.

Vichy-Sigmaringen: de la un spa la altul

În timp ce de Gaulle se bucura de apoteoza sa la 26 august, statul Vichy se afla în ultima sa călătorie, cea spre exil[79]. Locul ales de germani pentru membrii Regimului de la Vichy pentru a-şi petrece deznodământul a fost micul oraş german Sigmaringen. Castelul său, cu vedere la Dunăre, a devenit sediul guvernului. De fapt, din punct de vedere tehnic nu mai exista un guvern, deoarece Pétain şi Laval, în semn de protest față de răpirea lor, au refuzat să îşi îndeplinească atribuțiile. Dar germanii erau reticenți în a abandona aparența legalității, deoarece numele lui Pétain avea încă o anumită rezonanță, în special pentru prizonierii de război aflați pe teritoriul german. Impasul creat de refuzul lui Pétain de a numi un guvern a fost depăşit prin convingerea acestuia să-i permită lui Fernand de Brinon, care fusese delegat oficial al Vichy în zona ocupată, să continue să exercite această autoritate în numele cetățenilor francezi aflați pe pământ german (prizonieri de război şi muncitori). Cu această acoperire legală, Brinon a devenit şeful „delegației guvernamentale franceze" la Sigmaringen. „Guvernul" lui Brinon era format dintr-o mână de ultracolaboraționişti: Darnand era şeful poliției, Déat era responsabil de apărarea

intereselor lucrătorilor francezi din Germania, Luchaire era însărcinat cu propaganda. Doriot, având încă ambiții proprii, a rămas rezervat.

Dacă Vichy în sine părea adesea parodia unui guvern, atunci reîncarnarea sa la Sigmaringen era o parodie a unei parodii. Pétain locuia la ultimul etaj al castelului, însoțit încă de credinciosul său Ménétrel. Regretând acordul de a-i delega autoritatea lui de Brinon, Pétain a început să-i trimită mesaje, prin intermediul lui Ménétrel, susținând că nu are dreptul să acționeze în numele său. Brinon a ripostat prin arestarea lui Ménétrel, privându-l astfel pe Pétain de principalul său element de confort şi sprijin. Etajul de sub Pétain a fost ocupat de Laval şi de acei membri ai guvernului său care l-au urmat la Sigmaringen. Întrucât nu îşi mai îndeplineau îndatoririle, au rătăcit în jurul castelului ca nişte fantome, în timp ce Abel Bonnard, bufonul curții, şi-a păstrat fluxul nesfârşit de *bons mots* şi poveşti răutăcioase. Laval a lucrat până la orele dimineții, pregătindu-şi apărarea postbelică. Céline, care era medic la Sigmaringen, l-a vizitat regulat pentru a-i trata ulcerul, beneficiind de nesfârşite monologuri prin care se autojustifica. Acestea i s-au dovedit mai utile lui, ca notițe pentru cartea pe care a publicat-o în cele din urmă despre experiențele sale de la Sigmaringen, decât lui Laval, când a apărut în fața Înaltei Curți, în 1945.

Etajul al treilea al castelului era sediul „delegației" lui Brinon. Luchaire conducea un ziar numit *France* şi un post de radio numit *Ici la France*. Întrucât delegația nu avea nimic de guvernat şi nicio politică externă de condus – se bucura de relații diplomatice cu „Republica Salò" a lui Mussolini –, membrii acesteia îşi petreceau mult timp ciondănindu-se. Au trăit cu speranța disperată a unei inversări bruşte a avantajului Aliaților față de germani. Scurta reuşită a ofensivei germane prin Ardennes în iarna anului 1944 a stârnit o rafală de optimism. După aceasta, au început din nou să se gândească la fantezia că Hitler era pe punctul de a dezlănțui o armă secretă capabilă să distrugă Londra dintr-o lovitură. Într-o altă parodie a situației predominante la Vichy, Doriot s-a instalat departe de Sigmaringen, în oraşul Neustadt an der Weinstrasse. El a creat un Comitet pentru

Eliberarea Franței – de data aceasta, se poate spune că îl parodia pe de Gaulle –, cu propriul post de radio, *Radio-Patrie*, şi propriul său ziar, *Le Petit Parisien*. Intenția lui Doriot era ca acest comitet al său să înlocuiască în cele din urmă delegația Brinon. În această ambiție, s-a bucurat de sprijinul germanilor care credeau că este cel mai capabil lider francez. Dar înainte ca Doriot să poată izbândi, el a fost ucis de bombardamentul lansat de avioanele aliate la 22 februarie 1945. Déat şi-a creat atunci propriul comitet de „eliberare" pentru a-l submina pe Brinon.

În timp ce delegația Brinon şi-a continuat existența inutilă, o mică trupă formată din francezi s-a trezit luptând alături de armatele germane în nou-înființata Divizie Charlemagne a Waffen-SS. O divizie franceză a SS a fost înființată pentru prima dată în 1943. Acum, aceasta a fost reconstituită pentru a include aproximativ o treime dintre milițienii care veniseră în Germania şi rămăşițele LVF. În februarie 1945, Divizia Charlemagne, care număra aproximativ 10.000 de oameni, a fost trimisă în acțiune împotriva Armatei Roşii din Pomerania. Până în martie, fusese nimicită. Aproximativ 100 de supraviețuitori au ajuns să apere Cancelaria Reichului în bătălia finală pentru Berlin.

Pe măsură ce această mână de fanatici, aventurieri, criminali şi suflete pierdute şi-au întâlnit soarta în dărâmăturile Berlinului, francezii din Sigmaringen îşi pregăteau evadările. Déat, care îşi publicase ultimul articol în ziarul *France* la 15 aprilie, şi-a găsit drum peste Dolomiți împreună cu soția sa şi a căutat refugiu într-o mânăstire. Céline a reuşit să se îndrepte spre Danemarca, Bonnard spre Spania, iar Châteaubriant s-a refugiat în Tirolul austriac. Cu toate acestea, Pétain a vrut să-i ofere poporului francez propria sa versiune a evenimentelor. Ultima sa scrisoare către Hitler, la 5 aprilie 1945, a fost pentru a-l întreba dacă i se permite să meargă la Paris pentru a se apăra în fața Înaltei Curți. Nu a existat niciun răspuns.

CAPITOLUL 24

O nouă Franţă?

„Era ca o mare. O mulțime uriaşă era înghesuită de ambele părți ale străzii. Poate două milioane de oameni. Şi acoperişurile erau negre, acoperite cu mulți alții. Grupuri mici erau înghesuite la fiecare fereastră, cu steaguri arborate în jurul lor... Cât putea cuprinde privirea, nu vedeai altceva decât această maree vie a umanității, în lumina soarelui, sub tricolor... Am continuat, emoționat şi totuşi liniştit, în mijlocul jubilării inexprimabile a mulțimii, sub furtuna vocilor care îmi rosteau numele... Acest moment a reprezentat unul dintre acele miracole ale conştiinței naționale, unul dintre acele gesturi care uneori, de-a lungul secolelor, luminează istoria Franței. În această comunitate, având un singur gând, un singur entuziasm, un singur strigăt, toate diferențele au dispărut, toți indivizii au dispărut.”[1]

Astfel a descris de Gaulle defilarea sa triumfală pe Champs-Élysées la 26 august 1944. Urmărind jurnalele de ştiri pe această temă chiar şi câteva zile mai târziu, tânărul Stanley Hoffmann, eliberat în sfârşit de amenințarea arestului şi deportării, nu a avut altă părere decât de Gaulle. El a simțit că „euforia unei voințe generale naționale a fost palpabilă, deşi trecătoare”[2].

Momentul de apoteoză al lui de Gaulle, totuşi, nu a fost „Eliberarea Franței”. Aceasta a avut loc la jumătatea procesului care începuse în Corsica în septembrie 1943 şi a fost finalizată abia în aprilie 1945, când ultimele fortificații germane din Saint-Nazaire şi Lorient au fost eliberate. Fiecare localitate a avut propriul moment de eliberare. Unele, precum Tulle sau Guéret, au avut mai multe. Prin urmare, Eliberarea a fost o experiență intensă a comuniunii naționale, într-un moment în care teritoriul național francez nu fusese niciodată mai fragmentat[3]. Eliberarea a fost un rit de trecere între vechiul regim şi cel nou, un moment ireal

suspendat între trecut şi viitor. Dar a fost şi un moment încărcat de simbolism istoric, pentru că la Paris, baricadele au fost o reconstituire conştientă a evenimentelor din 1848 şi 1871. În 24 august, la Paris, Léon Werth a scris: „Nu credeam în istorie. Şi acum totul rezonează cu istoria. Pieptul meu respiră istorie”[4]. Fiecare eliberare a fost o comprimare într-o singură zi a tuturor zilelor de 14 iulie care nu fuseseră sărbătorite sub ocupație[5]. Steagurile erau omniprezente, în special în fosta zonă ocupată, deoarece reprezentau calea cea mai simplă prin care comunitățile îşi puteau lua străzile înapoi, prin care puteau să recupereze un spațiu public care le fusese confiscat vreme de patru ani. Într-un sat din Aisne, în zilele dinaintea Eliberării, femeile coseau febril steaguri din orice material disponibil. Una dintre acestea a comentat: „Păstram aceste cămăşi pentru întoarcerea soțului meu prizonier de război, dar sunt fericită să le transform într-un steag”[6].

La fel ca în 1848, când preoții au binecuvântat copacii libertății, Biserica nu a lipsit de la sărbătoare. În fiecare comunitate eliberată au sunat clopotele bisericii. Un martor din Paris a scris: „În seara de 24 august, când a căzut noaptea, clopotele, toate clopotele din Paris, au început să bată. Cu o emoție aproape religioasă şi cu lacrimi în ochi, cu lacrimi adevărate, m-am dus în balcon împreună cu familia; ce măreție, ce plenitudine, ce gravitate, ce bucurie în acest concert formidabil de peste o sută de clopote bisericeşti în căldura întunecată a acestui oraş imens!”[7] În toată Franța au fost cântate Te Deum-uri, adesea de către episcopii care rămăseseră pétainişti aproape până la sfârşit[8]. Dar Arhiepiscopul Parisului, cardinalul Suhard, care avusese lipsa de înțelepciune să fie prezent la înmormântarea lui Henriot cu două luni mai devreme, a fost exclus de la ceremonia de recunoştință la care a participat de Gaulle la Notre-Dame în 26 august.

Dacă Eliberarea a reprezentat un moment de comuniune națională, a fost totuşi, aşa cum a observat Hoffmann, un moment „trecător”. Este posibil ca de Gaulle să fi auzit doar un „singur strigăt” în timp ce înainta pe Champs-Élysées, dar în realitate, festivitățile ascundeau interpretări foarte diferite

ale trecutului şi viziuni foarte diferite ale viitorului. Rezistența urmărea o regenerare politică şi morală a Franței, masa populației îşi dorea hrană şi revenirea la pace, iar de Gaulle dorea ordinea şi reintrarea Franței în război înainte de a fi prea târziu.

Restabilirea ordinii

Din momentul în care a intrat în Paris în 24 august, fiecare acțiune a lui de Gaulle a fost calculată, pentru a face Rezistența să i se supună şi pentru a reafirma supremația statului. Nu întâmplător se instalase imediat la Ministerul de Război şi apoi făcuse o vizită la Prefectura Poliției. Acestea erau simboluri ale puterii statului. A vizitat Hôtel de Ville, unde CNR aştepta să-l primească, fără nicio tragere de inimă. Hotelul de Ville a fost simbolul Revoluției din secolul al XIX-lea. De la balconul său au fost proclamate A Doua şi A Treia Republică. De Gaulle, care era foarte conştient de aceste asocieri istorice, a refuzat cererea lui Bidault de a proclama restaurarea Republicii. El a răspuns că Republica nu a încetat niciodată să existe. După ce a ținut un scurt discurs şi i-a tratat oficial pe liderii Rezistenței, de Gaulle a plecat.

Această vizită la CNR a fost singura concesie simbolică pe care de Gaulle a fost pregătit să o facă de dragul Rezistenței. La 27 august, el i-a scris CNR mulțumindu-i pentru serviciile oferite națiunii şi subliniind că rolul său se încheiase. Membrii săi urmau să fie integrați în guvern sau în Adunarea Consultativă care avusese anterior sediul în Alger şi era atunci transferată în Franța. La 28 august, de Gaulle a ordonat dizolvarea FFI, iar membrii FFI care doreau să continue lupta urmau să fie încorporați în armata obişnuită. În aceeaşi zi, de Gaulle a primit liderii FFI şi membrii COMAC. La intrarea în cameră, el a declarat: „Sunt destul de mulți colonei aici!". În timp ce de Gaulle le strângea mâna tuturor ofițerilor, pe rând, el i-a întrebat cu ce se ocupaseră în viața civilă şi le-a comunicat ferm că datoria lor era de a se întoarce la fabricile, şcolile sau birourile unde lucraseră înainte. La ieşirea din şedință, unul dintre participanți a remarcat: „Mai asistasem la lipsa de recunoştință a

oamenilor în viața mea, dar niciodată la un asemenea nivel”[9]. Secretarii generali provizorii, care nu erau nişte răzvrătiți demni să fie disciplinați, au întâlnit aceeaşi formalitate glacială atunci când de Gaulle i-a primit, la 29 august[10].

În afara Parisului, rolul *commissaires de la République* şi al prefecților nou-numiți a fost de a se asigura că ordinele lui de Gaulle erau îndeplinite. Din cauza fragmentării țării, situația locală varia enorm. În zone precum Normandia, unde Rezistența fusese relativ slabă, iar Aliații erau prezenți în forță, reprezentanții lui de Gaulle au avut puține dificultăți în a-şi impune autoritatea. Adesea, autoritățile Vichy care au fost înlocuite au facilitat procesul de tranziție. În Rambouillet, în 21 august, Maurice Schumann a fost surprins să vadă o stradă numită Ferdinand Dreyfus. Subprefectul i-a spus că, în timpul războiului, a fost schimbată în Rue Jeanne d’Arc, dar cu o zi înainte „a considerat potrivit să-i redea vechiul său nume”[11]. În Normandia, până la sfârşitul lunii august, comisarul îşi scria deja corespondența oficială pe hârtia cu antet pe care scria „La République française” (colegul său din Bretania trebuia încă să folosească vechea hârtie Vichy şi să taie antetul „État français”)[12]. În sud, situația era mai volatilă.

Când s-a pus problema restabilirii autorității de stat, foarte multe au depins de cât de repede a fost eliberat un departament. Deoarece eliberarea a fost un proces atât de gradual, când prefecții reuşeau să se instaleze în birourile lor din oraşul principal (*chef-lieu*) al departamentului, unele localități abia fuseseră eliberate de câteva zile, iar forțele Rezistenței preluaseră controlul. Aşa a fost cazul localității Pamiers din Ariège, care a fost eliberată de FTP la 18 august, dar prefectul nu a putut să se instaleze în *chef-lieu* Foix până la 25 august. În alte cazuri, dificultățile de comunicare au întârziat sosirea prefectului. În Var, prefectul a fost reținut la Hyères până la 24 august, deşi *chef-lieu*, Draguignan, fusese eliberat la 17 august[13]. Din cauza situației extrem de fragmentate, procesul de eliberare nu a avansat în totalitate aşa cum era planificat. Decretul CFLN din 21 aprilie 1944 prevedea restabilirea consiliilor locale alese înainte de 1939. În cazul în care aceste consilii ar fi fost păstrate de Vichy şi

s-ar fi considerat că „au favorizat planurile inamicului”, decretul prevedea ca prefectul să numească un nou consiliu, în urma consultărilor cu CDL. Fiecare departament avea un CDL care fusese constituit în secret în lunile de dinaintea eliberării, dar, imediat după eliberare, Comitetele Locale de Eliberare (CLL) au fost de asemenea constituite – în Côtes-du-Nord, existau în 93% dintre localități, iar în Var, în 28%[14] –, şi în multe alte locuri s-au mutat imediat, pentru a înlocui sau epura consiliile locale existente. Mărimea acestei revoluții municipale de suprafață nu trebuie exagerată – chiar şi într-un departament destul de radical precum era Côtes-du-Nord din Bretania, din 387 de consilii, 86 (22% din total) au rămas neschimbate şi 206 (53%) au păstrat majoritatea celor aleşi în 1935[15] –, dar cu toate acestea, CLL, inițial o propunere a comuniştilor, au ajuns să joace un rol mult mai important decât fusese planificat inițial.

Însărcinatul cu afaceri sovietic a raportat la Moscova la mijlocul lunii septembrie că „mai ales în provincii” exista o „dualitate a puterii” între reprezentanții guvernului de Gaulle, *commissaires* şi prefecți, şi Rezistență, CDL şi CLL[16]. Aceasta a fost probabil o gândire optimistă şi cu siguranță o simplificare excesivă a relațiilor de fapt foarte complicate şi variate dintre prefecți şi Rezistență. În majoritatea cazurilor, prefecții şi CDL-urile au lucrat împreună, mai ales în cazul în care, la fel ca în Var, prefectul fusese un respectat lider local al Rezistenței[17]. Uneori, CDL, deşi nu a contestat autoritatea prefectului, a acționat ca un fel de grup de presiune pentru a reprezenta interesele Rezistenței. În cele din urmă, în puține cazuri, CDL-urile figurează ca rivali şi concurenți ai prefectului[18].

Chiar şi acolo unde a existat această a treia situație, nu a reprezentat neapărat o amenințare a ordinii, situație de care se temeau autoritățile centrale. De exemplu, în Côtes-du-Nord, prefectul s-a plâns în noiembrie 1944 de „încercarea constantă” a CDL de „a instala o dualitate a puterii”. Dar adevărata problemă a fost că prefectul nu era cunoscut de Rezistența locală, în timp ce şeful CDL, Henri Avril, se bucura de o bună reputație în rândul Rezistenței. Prefectul s-a simțit rănit, deoarece Avril avea o legitimitate locală mai

mare decât el. A existat o situație de dublă putere, dar acest lucru nu a însemnat că CDL a făcut presiuni pentru politici mai radicale sau că a contestat autoritatea guvernului. Împărtășind obiectivul prefectului de a restabili ordinea, Avril a fost mai bine plasat pentru a o realiza. Recunoscând acest lucru, guvernul, în iunie 1945, l-a numit pe Avril prefect. În localitatea vecină, Finistère, situația era foarte diferită. Prefectul a raportat în noiembrie că relațiile sale cu CDL „au fost marcate de cea mai extremă cordialitate", în timp ce CDL și-a proclamat public sarcina de a-l „asista pe prefect în misiunea sa dificilă". Multe documente au fost cosemnate de cei doi. Într-un alt departament breton, Morbihan, cooperarea dintre prefect și CDL a fost atât de naturală, încât CDL a riscat să se rupă de Rezistența locală, reprezentată în CLL. Când delegații CLL s-au adunat la un congres la Vanves, în noiembrie 1944, au existat critici violente la adresa CDL[19].

Cea mai explozivă situație a existat în sud-vest, unde formațiunea *Maquis* era puternică, trupele aliate erau absente, iar atrocitățile germane au fost de nedescris.. La Limoges, un lider comunist a vorbit despre strângerea de suficiente trupe pentru a mărșălui către Paris cu scopul de a înlocui guvernul „Kerenski-de Gaulle" cu cel al lui „Lenin-Thorez"[20]. În Hérault, CDL și prefectul au lucrat bine împreună, dar nu au putut controla situația din orașul Béziers. Aici, într-o atmosferă de retorică exaltată care amintea de 1793, CLL, prezidat de un avocat socialist, a încercat să pună în aplicare unele dintre ideile mai radicale ale Rezistenței, taxându-i pe cei care aveau profit și rechiziționând bunuri. Cu toate acestea, la mijlocul lunii noiembrie, președintele CLL a fost forțat să renunțe la funcție, pierzând sprijinul comuniștilor. Zilele revoluționare ale lui Béziers se încheiaseră[21].

La Toulouse, instabilitatea a fost exacerbată de faptul că Pierre Bertaux, comisarul, a fost un înlocuitor de ultim moment al numitului inițial, Jean Cassou, despre care se credea că a fost ucis într-un accident. Regiunea era înțesată de membri ai Rezistenței înarmați, mulți dintre aceștia contestând autoritatea lui Bertaux. Acest lucru a dat naștere

ulterior ideii că Toulouse a fost la un pas de anarhie sau de o revoluție comunistă. Era adevărat că Rezistența locală, şi nu doar Rezistența comunistă, era extrem de politizată. Dar mitul Toulouse-ului Roşu a fost creat în mare parte de rapoartele alarmiste ale agenților BCRA, care şi-au transpus propriile temeri în privința comunismului într-o situație confuză, dar nu revoluționară. Cu toate acestea, mitul s-a dovedit util pentru noul guvern al lui de Gaulle, arătând necesitatea unor politici ferme pentru restabilirea ordinii. În memoriile sale, de Gaulle a susținut că Rezistența locală s-a transformat într-un soviet. Morala era că el salvase Franța de la o revoluție[22].

Cazul Béziers a demonstrat însă că provocările la adresa autorității guvernului provizoriu nu veneau doar din partea comuniştilor. Unele dintre cele mai radicale elemente se regăseau mai degrabă printre socialiştii de stânga, precum grupul *Libérer et Fédérer* din Toulouse. Cu toate acestea, numai comuniştii, care au reprezentat de departe cea mai puternică forță politică din Franța la eliberare, ar fi putut reprezenta o amenințare serioasă pentru de Gaulle. Membrii partidului se ridicau la 205.000 în septembrie şi la 384.000 până la sfârşitul anului. Ziarele conduse de comunişti sau de organizațiile acestora reprezentau 21% din presa națională, iar *L'Humanit*é, care vindea 289.000 de exemplare pe zi în septembrie, era cel mai popular ziar din Franța. FTP avea aproximativ 200.000 de membri, iar FN 53.000. Milițiile Patriotice, care de-abia reuşiseră să îşi ia avânt înainte, s-au bucurat de succes după Eliberare, dobândind 40.000 de membri doar în regiunea Parisului. În cele din urmă, comuniştii dețineau aproximativ 30% dintre locurile din CDL-uri, iar în unele zone, de pildă în sud-est, până la 50%.

La ce i-ar fi folosit Partidului Comunist uriaşa sa potențială putere? La fel cum o făcuse înainte şi în timpul Eliberării, partidul şi-a continuat strategia dublă de a participa şi de a sprijini guvernul în timp ce şi-a consolidat influența în surse de putere concurente asociate Rezistenței, folosindu-le pentru a provoca guvernul. De la începutul lunii septembrie până la sfârşitul lunii noiembrie, comuniştii au fost schimbători ca vântul, iar posibilitatea unei rupturi formale

de guvern probabil că nu a fost exclusă[23]. Cu siguranță au existat semne care arătau că sperau să exploateze CDL-urile drept contrapondere pentru guvern. În sud-est, unele CDL-uri au încercat, cu sprijinul comunist, să își coordoneze activitățile. Delegații din șase CDL-uri s-au adunat la Vizille la 5 septembrie 1941, iar delegați din treizeci și șapte de CDL-uri s-au adunat la Avignon la 8 octombrie. Au protestat față de oricare încercare de a fi eliminate treptat și au cerut un stat național general al CDL-urilor la Paris. Un lider comunist i-a comunicat lui Thorez la Moscova că întâlnirea de la Avignon a deschis mari posibilități. Comuniștii aveau în vedere o structură piramidală a comitetelor, care să reprezinte, în cuvintele lor, o „democrație directă și activă". În acest context, a fost interesant faptul că partidul s-a opus oricărei organizări premature a alegerilor municipale, deoarece acestea ar fi condus în mod evident la înlocuirea organismelor care se născuseră din Rezistență. Duclos a declarat la sfârșitul lunii octombrie că „Rezistența reprezintă baza legală a guvernului provizoriu". Aceasta nu era cu siguranță o viziune împărtășită și de de Gaulle.

Comuniștii au făcut la început tot ce le-a stat în putință pentru a împiedica încorporarea FFI în armata obișnuită. Dar la mijlocul lunii septembrie au abandonat această strategie și au renunțat la argumentarea creării unei noi armate, în care personalul care fusese format de Rezistență să prevaleze asupra ofițerilor de carieră. Au dezvoltat analogii cu armata revoluționară din 1792-1793, Armata Roșie și armata republicană spaniolă din 1936. Momentul real al adevărului în relația dintre de Gaulle și comuniști a venit la sfârșitul lunii octombrie, când guvernul a decretat dizolvarea Milițiilor Patriotice. Comuniștii au protestat energic și au refuzat să pună în aplicare măsura. În Ziua Armistițiului, în 1944, comuniștii și-au defilat milițiile și alte grupuri armate – se presupune că 100.000 de trupe – pe străzile Parisului. În decursul lunii următoare, partidul și-a menținut campania de protest, dar fără să meargă până la retragerea celor doi miniștri din guvern[24].

În ziua în care de Gaulle a anunțat dizolvarea milițiilor, el și-a declarat, de asemenea, disponibilitatea de a-l grația pe

Maurice Thorez, care fusese condamnat ca dezertor în 1939 şi încă zăbovea la Moscova. Indiferent dacă acest lucru a fost menit să îndulcească deciziile luate sau dacă de Gaulle avea informaţii că Thorez va susţine probabil o linie mai moderată a partidului, cert este că întoarcerea lui Thorez în Franţa, la sfârşitul lunii noiembrie, a pus capăt strategiei duale a partidului. În primul său discurs din 30 noiembrie, Thorez a omis în mod clar orice referire la miliţii. La o şedinţă a Comitetului Central din 21-23 ianuarie 1945, el a fost mai explicit. Politica partidului era acum „un stat, o armată, o singură poliţie". Nu era loc pentru forţe concurente, precum miliţiile. În ceea ce priveşte CDL-urile, Thorez nu ar fi putut fi mai clar: „Comitetele locale şi departamentale de eliberare nu trebuie să acţioneze ca un substitut pentru administraţiile municipale şi departamentale, la fel cum CNR nu trebuie să acţioneze în locul guvernului"[25]. Deşi există semne că unii activişti locali au fost dezorientaţi şi nedumeriţi de această schimbare de politică, aceasta a fost aplicată rapid şi fără dificultăţi. Un *commissaire* a raportat guvernului la mijlocul lunii februarie 1945 că a existat „o inversare completă (...) în politica CDL de la discursul lui M. Thorez la Ivry"[26].

Au existat, fără îndoială, multe motive pentru noua linie comunistă. În primul rând, dacă partidul ar fi adoptat o politică de confruntare – chiar şi insurecţionară –, nu s-ar fi putut baza neapărat pe fiabilitatea multor noi recruţi care s-au alăturat partidului datorită rolului său în Rezistenţă. În al doilea rând, în orice confruntare directă cu guvernul, comunişţii s-ar fi trezit luptându-se cu numărul mare de trupe aliate aflate pe teritoriul francez. Dar poate cel mai important dintre toate, o întrerupere a efortului de război împotriva Germaniei nu ar fi servit intereselor Uniunii Sovietice. Germania încă nu era înfrântă, iar Stalin era bântuit de posibilitatea unei inversări a alianţelor şi a unei păci anglo-americane cu Germania. Ultimul lucru de care avea nevoie era o încercare de revoluţie în Franţa, care ar fi putut pune presiune pe relaţiile sale cu Aliaţii – aşa cum venerabilul comunist Marcel Cachin nota în jurnalul său în februarie 1945: „Mulţi au crezut că ne îndreptăm spre putere, la fel ca în februarie 1917. Dar în 1917 bolşevicii

doreau pacea, în timp ce pacea de azi ar fi pentru a salva hitlerismul”[27].

Epurările I: mit şi realitate

O problemă în privința căreia comuniştii au continuat să critice guvernul a fost necesitatea unei epurări aprofundate a colaboratorilor. Ei au susținut că epurările – *épuration* – erau efectuate fără tragere de inimă. Dar şi astăzi, epurația este atât de înțesată de mituri, încât este dificil să ştim exact câte persoane au fost pedepsite. După eliberare, apologeții de la Vichy au descris epurările ca pe o baie de sânge – o nouă teroare – cu până la 100.000 de victime. Chiar dacă acestei cifre exagerate nu i s-a dat niciodată crezare, la începutul anilor '50 s-a simțit pe larg că au fost comise excese teribile. Robert Aron, după indulgenta istorie a Regimului de la Vichy, a continuat cu o istorie neindulgentă a Eliberării, care a sugerat că între 30.000 şi 40.000 de oameni au fost ucişi, cifră care părea să fi fost atinsă prin media făcută între cele mai mari şi cele mai mici estimări[28]. În anii 1950, Comitetul pentru istoria celui de-Al Doilea Război Mondial a lansat un studiu al epurărilor, departament cu departament, ajungând la concluzia că aproximativ 9.000 de colaboratori suspectați au fost ucişi în perioada anterioară şi imediat după eliberare, majoritatea fără nicio formă de proces. Această *épuration sauvage* („epurarea sălbatică”), aşa cum e deseori numită, a precedat înființarea instanțelor speciale ale Eliberării, la începutul lunii septembrie. Din acel moment, statul şi-a asumat procesul de efectuare a epurărilor.

Au fost înființate patru tipuri diferite de instanțe pentru a judeca presupuşii colaboratori. În primul rând, a existat o Înaltă Curte care să judece cazurile miniştrilor şi secretarilor generali de la Vichy. Era formată din trei magistrați care prezidau şi douăzeci şi patru de jurați selectaționați de Adunarea Consultativă. În al doilea rând, existau Curțile de Justiție (*cours de justice*), care s-au ocupat de alte cazuri de colaborare. Acestea erau formate dintr-un magistrat şi patru jurați aleşi de CDL din rândul cetățenilor care „îşi dovediseră sentimentele patriotice”. În al treilea rând, erau instanțele

civice (*chambres civiques*), care s-au ocupat de cazuri mai puțin grave de comportament antipatriotic, care nu erau practic infracțiuni, dar puteau fi pedepsite prin *dégradation nationale* – pierderea drepturilor civice. În cele din urmă, existau tribunale militare, care au fost deosebit de importante în primele zile, înainte ca celelalte instanțe să înceapă să funcționeze.

Înalta Curte a pronunțat optsprezece condamnări la moarte, dintre care zece în lipsă. Dintre cele opt condamnări la moarte pronunțate în prezența acuzatului, trei au fost executate (Laval, Darnand, de Brinon). Curțile de Justiție au pronunțat aproximativ 6.760 de condamnări la moarte, 3.910 în lipsă şi 2.853 în prezența acuzatului. Dintre aceste 2.853, 73% au fost abrogate de către de Gaulle, iar 767 au fost puse în executare. În plus, aproximativ 770 de execuții au fost ordonate de tribunalele militare. Astfel, numărul total de persoane executate înainte şi după eliberare a fost de aproximativ 10.500, inclusiv cei uciși în *épuration sauvage*[29].

Un total de 311.263 de cazuri presupuse de colaborare au fost trimise spre examinare instanțelor judecătoreşti. Având în vedere că aceste cazuri au implicat uneori mai multe persoane, este posibil ca aproximativ 350.000 de persoane au fost pasibile la un moment dat de o acțiune în justiție. În 60% dintre aceste cazuri, instanțele au decis în cele din urmă că nu există motive pentru a merge mai departe. În total, au fost judecate 171.252 de cazuri, iar în trei sferturi dintre acestea s-au pronunțat sentințe, asfel: peste 40.000 de persoane au fost condamnate la închisoare sau detenție de un fel sau altul, iar alte 50.000 la *dégradation nationale*. În plus, majoritatea organizațiilor profesionale şi-au înființat propriile comitete de epurare, la fel şi administrația de stat. Multe persoane care erau condamnate de o instanță puteau fi supuse unei sancțiuni profesionale, de la mustrare până la concediere. Pentru o lungă perioadă, în general, istoricii au acceptat că 11.343 de funcționari publici au suferit un fel de sancțiune după Eliberare. Dar această cifră a fost recent revizuită, deoarece excludea poliția şi angajații administrației locale. Adevărata cifră se situează între 20.000 şi 28.000[30].

Prin urmare, este clar că, deşi acuzaţiile ieşite din comun ale extremei drepte erau nefondate, epurările erau departe de a fi fost un exerciţiu de cosmetizare. Dar dezbaterea intensă şi continuă despre acestea nu se referă doar la cifre. Există multe criterii diferite pentru a evalua eficienţa sau succesul epurărilor. În ultimii ani, întrucât atenţia s-a concentrat asupra soartei evreilor în timpul ocupaţiei şi asupra faptului că cei responsabili cu implementarea Soluţiei finale în Franţa nu au fost pedepsiţi pentru acest lucru după război, s-a considerat la scară largă că epurările nu au mers suficient de departe. Este adevărat că problema antisemitismului nu a părut la fel de proeminentă după război ca în ultimii ani – deşi nu a fost ignorată în totalitate –, dar criticile retrospective de acest fel sunt anacronice. Chestiunea interesantă este modul în care contemporanii au perceput epurările şi ce aşteptări aveau de la acestea. Experienţele recente din ţări precum Argentina, Chile, Germania de Est şi Africa de Sud arată cât de dificilă este realizarea unei tranziţii de la un regim la altul, după o perioadă de polarizare politică intensă. Fiecare dintre aceste ţări a abordat problema în mod diferit şi în niciunul dintre cazuri procesul nu a fost considerat complet satisfăcător. Epurarea este interesantă, deoarece ne permite să observăm poporul francez fie de jos, în *épuration sauvage*, fie de sus, în cadrul curţilor de justiţie, construind primele lor reprezentări ale ocupaţiei.

Termenul unic *épuration sauvage* pentru a descrie ceea ce s-a întâmplat înainte ca instanţele să înceapă să funcţioneze nu este satisfăcător, deoarece au existat diferite faze distincte în crimele care au avut loc în acea perioadă. În primul rând, aproximativ 2.400 de crime au avut loc înainte de iunie 1944. Este posibil să fi existat unele acte sălbatice de criminalitate sau excese grave, dar acestea aparţin perioadei de rezistenţă din timpul ocupaţiei, nu al Eliberării. În al doilea rând, aproximativ 5.000 de oameni au fost ucişi în timpul luptelor care au avut loc între Ziua Z şi Eliberare. Acestea au fost mai degrabă acte de război decât exemple de „justiţie a oamenilor”. În al treilea rând, a existat epurarea în sine, atunci când aproximativ 1.600 de oameni au fost ucişi,

imediat după Eliberare, pentru presupusul lor comportament din timpul ocupației.

Această explozie de violență posteliberare trebuie totuși plasată în contextul intensificării dramatice a represiunii germane din vara anului 1944. La o scară mai mică, existau cazuri similare celui de la Oradour în toată Franța. În Bretania, de exemplu, atrocitățile au fost comise de către SS, Wehrmacht și de către trupele ucrainene și georgiene care lucrau pentru germani. La 13 iunie, treizeci și unu de ostatici au fost executați în pădurea Boudan de lângă Saint-Brieuc, la 25 iulie, douăzeci de persoane au fost torturate și apoi executate în pădurea Colpo din Morbihan, în 4 august, unsprezece persoane au fost împușcate în Saint-Pol-de-Léon, iar în 8 august, paisprezece persoane, inclusiv un bărbat în vârstă de 78 de ani și un copil de 5 ani, au fost împușcați în Plounévez-Lochrist. Adesea, *Milice*, PPF sau naționaliștii bretoni extremiști din grupul Perrot au fost de asemenea implicați în aceste atrocități[31]. După Ziua Z, violența *Milice* a devenit din ce în ce mai neîngrădită. Aceasta a fost șansa unei reglări finale a conturilor. La 20 iunie, Jean Zay, care fusese ministru al educației în Frontul Popular, a fost preluat din închisoare de trei milițieni cu pretextul că ar fi trebuit transferat într-o altă închisoare. În timpul călătoriei, a fost împușcat mortal. Exact același lucru i s-a întâmplat și lui Georges Mandel la 7 iulie. Uciderea lui Mandel a fost o răzbunare pentru asasinarea lui Henriot, care a declanșat crime din răzbunare în toată Franța. La 29 iunie, Paul Touvier, liderul local al *Milice* din Savoia, a adunat și împușcat șapte evrei.

Evenimentele petrecute în micul oraș Saint-Amand de lângă Bourges, în centrul Franței, nu au fost atipice. Formațiuni *Maquis* au intrat în oraș imediat după Ziua Z, în absența germanilor. Această eliberare a fost de scurtă durată, deoarece se știa că germanii nu sunt departe. Prin urmare, *Maquis*-ul s-a retras, luând o serie de ostatici. Germanii și *Milice* au sosit două zile mai târziu și au pus mâna pe oricine era suspectat de a fi avut legături cu Rezistența. Unii au fost împușcați pe loc, alții au fost duși la Vichy și torturați. După câteva săptămâni de negocieri, liderul *Maquis* a fost de acord

să cedeze un număr de ostatici, dar treisprezece dintre cei rămaşi au fost consideraţi prea vinovaţi pentru a fi eliberaţi. Pe de altă parte, prezenţa lor împiedica mobilitatea *Maquis*-ului şi sporea riscul ca germanii să le descopere locaţia. Prin urmare, liderul *Maquis* a decis să execute ostaticii la 20 iulie, spânzurându-i, pentru ca germanii să nu audă sunetul focurilor de armă. La aflarea veştii, liderul *Milice*, Joseph Lécussan, care avea o reputaţie îngrozitoare – în portofelul său purta o stea a lui David făcută din pielea unui evreu –, a adunat şaptezeci de evrei în Saint-Amand, douăzeci şi opt de bărbaţi, treizeci şi opt de femei şi zece copii. Bărbaţii au fost duşi la o fermă abandonată, împinşi într-o fântână şi îngropaţi de vii sub saci de ciment şi bolovani. După împuşcarea unui miliţian la Bourges, la 7 august, nouă dintre femei au fost ucise şi aruncate într-o fântână[32].

Aceasta a fost genul de atmosferă în care au avut loc epurările imediat după Eliberare. Şi trebuie, de asemenea, să ne amintim că, deoarece eliberarea nu s-a petrecut simultan în toată ţara, o comunitate se putea să nu fi fost mult prea diferită de alta care era încă ocupată. Teama de o „a cincea coloană" a fost întotdeauna prezentă. Epurările „sălbatice" au luat uneori forma unor execuţii sumare, fără niciun proces, dar în majoritatea locurilor, imediat după eliberarea unei comunităţi, FFI şi-au înfiinţat rapid propriile „instanţe", care au distribuit o formă rudimentară de justiţie dură. Că aceste tribunale s-au văzut cu adevărat pe sine drept instituţii ale justiţiei este sugerat de faptul că execuţiile au fost uneori efectuate în public, în prezenţa unor mulţimi numeroase[33]. Severitatea acestor instanţe a variat considerabil. La Montpellier au fost ordonate aproximativ şaptezeci şi două de execuţii înainte ca instanţele oficiale să înceapă să funcţioneze[34].

Un tribunal care a dobândit o reputaţie deosebit de feroce a fost cel de la Pamiers, din Ariège, care a activat în perioada 19 august – 31 august 1944. Se pare că aproximativ cincizeci de persoane au fost executate, un număr mare pentru o comunitate atât de mică. Înainte de executarea lor, vinovaţii trebuiau să traverseze oraşul într-o ploaie de insulte din partea populaţiei, iar unii au fost nevoiţi să îşi sape propriile

morminte. Ultimele patru execuții au avut loc în dimineața de 31 august, cu cincisprezece minute înainte de ora stabilită de prefect pentru transferul deținuților către autoritățile din capitala departamentului Foix. Fără îndoială, Pamiers a asistat la unele scene de cruzime publică şi violență care cu greu ar putea fi caracterizate drept justiție, dar, ca în multe cazuri în care s-au produs astfel de excese, aceasta a fost o regiune în care *Milice* a fost deosebit de feroce în lunile dinaintea Eliberării[35]. Violența a generat violență. Explozia justiției populare a fost aproape inevitabilă, după patru ani de ocupație şi război civil latent. Judecățile referitoare la excesivitatea lor nu îşi au rostul: pentru ce acțiuni ar putea să fie judecați?

Epurările II: curăţarea comunităţii

O altă caracteristică a *épuration sauvage* a fost tunderea completă a părului femeilor[36]. Aproape toate aceste fapte s-au petrecut în august şi septembrie, deşi a existat un al doilea val în mai şi iunie 1945, după şocul provocat de întoarcerea deportaților din lagărele germane. Tăierea părului a fost o măsură aplicată în toată țara, atât în oraşe, cât şi în sate. Adesea erau transformate într-un spectacol public, când femeile erau purtate pe stradă, uneori goale, apoi erau tunse în fața unui public, pe o platformă ridicată în grabă sau pe un balcon, le erau mâzgâlite svastici pe fețe sau pe capetele rase. Nu există nicio modalitate de a şti câte astfel de tunderi s-au produs, dar o cifră între 10.000 şi 30.000 pare plauzibilă. Uneori au fost rezultatul unor vendete personale mascate drept justiție a oamenilor. Alteori, mulțimile furioase căutau țapi ispăşitori în mod aleatoriu şi sadic. Un martor din Toulouse şi-a amintit:

> „Cunoşteam o femeie din această zonă care făcea coroane funerare. Lucra aproape de fereastră, ca să aibă lumină. Nu departe de casa ei, se afla un post german care patrula intersecțiile din apropiere. Unul dintre aceşti bărbați s-a dus să-i vorbească într-o seară, a rămas afară vorbind cu ea, nu a intrat niciodată înăuntru. La Eliberare a apărut o mulțime furioasă care s-a dus la casa acestei femei sărace.

Au făcut-o să iasă, au lovit-o, au doborât-o, au dezbrăcat-o şi au ras-o pe cap. Apoi au târât-o pe drumurile din jur, cu fiica în spatele ei, care trebuie să fi avut vreo paisprezece ani. Apoi, când mulţimea s-a potolit, ea s-a dus acasă şi nu a îndrăznit să iasă săptămâni întregi".[37]

În multe cazuri totuşi, tăierea părului nu a fost o măsură deloc spontană: erau ordonată, planificată şi executată de către liderii Rezistenţei locale. Când CLL din Trégastel, Bretania, s-a constituit, la 10 august 1944, prima sa acţiune a fost de a ordona tăierea părului a zece femei în sâmbăta următoare, la ora 16:00. Acest comitet nu era compus din tineri rebeli din FFI. Membrii săi, dintre care doi erau femei, includeau comercianţi, doi profesori de şcoală primară şi un marinar pensionat[38]. Elementul premeditării tăierii părului a fost subestimat în multe relatări retrospective, deoarece entuziasmul iniţial a fost repede înlocuit de un sentiment de ruşine. Comitetul de eliberare al cinematografului francez, care a produs un film despre Eliberarea Parisului la sfârşitul lunii august 1944, a omis orice scenă cu tunderi, în ciuda faptului că deţinea astfel de înregistrări[39]. Un martor din Var susţine că „adevăraţii membri ai Rezistenţei" nu erau mulţumiţi de tăierea părului ca măsură de pedepsire[40]. Dar, deşi unele jurnale contemporane, în special literare, exprimă dezaprobare, nu putem fi siguri că aceasta era foarte răspândită. Părintele Bruckberger, capelan al FFI, a scris: „Aceste fete ar putea fi scufundate în smoală, iar acest lucru nu m-ar afecta mai mult decât focul din şemineul casei unui vecin"[41].

Cum pot fi explicate aceste tăieri ale părului? Unii istorici au susţinut că au contribuit la canalizarea violenţei Eliberării. Din acest punct de vedere, tunderile au salvat indirect mulţi alţi bărbaţi – şi femei – de la execuţie. Dar, în afară de faptul că femeile tunse au fost uneori executate ulterior, tăierile părului au avut loc exact în momentul în care aveau loc execuţii sumare: ele făceau parte din *épuration sauvage*, nu reprezentau un substitut pentru aceasta. Interpretările antropologice ale tăierilor de păr fac paralele cu obiceiurile moderne timpurii, precum carnavalul şi petrecerile asurzitoare, care încă persistau în anumite părţi

ale Midi, sudul Franței[42]. Atmosfera asemănătoare carnavalului a fost remarcată de contemporani. A fost un mijloc prin care comunitatea a reapropriat simbolic spațiul public, după patru ani de ocupație.

Dar de ce au fost selectate femeile ca țapi ispășitori?[43] Practica tunderii femeilor pentru infidelitate sexuală are o istorie lungă. Raderea capului a apărut la sfârșitul Marelui Război în acea parte a Franței care era ocupată de germani. Femeile germane care s-au culcat cu soldații francezi în timpul ocupației franceze din Renania din 1923 au suferit aceeași soartă. În 1944, femeile se remarcau, de obicei, prin două infracțiuni: turnătoria și relațiile cu germanii. Cele două au fost adesea conectate în mintea oamenilor, și chiar și atunci când nu s-a putut demonstra că o femeie denunțase pe cineva, s-a susținut că relația ei cu germanii a făcut ca acest lucru să fie probabil[44]. Dar tunderile trebuie, de asemenea, plasate într-un context mai larg – mai precis, la ce se așteptau oamenii de la epurare și cum și-au conturat reprezentarea lor despre colaborare.

Istoricul Luc Capdevila a sugerat că viziunea populației franceze asupra lumii la Eliberare a fost una sincretică, bazându-se inconștient atât pe retorica Revoluției Naționale, cât și pe Rezistență. Anii de ocupație au fost văzuți ca accentuarea unui lung declin național datând din anii 1930. Înainte ca „învierea” și „reînnoirea” să poată avea loc, Franța a trebuit să se „curețe”, eliminând acele elemente „cangrenoase” care i-au provocat „decadența” (același limbaj folosit de Vichy când se exprima în privința evreilor și comuniștilor). Printre elementele care trebuiau extirpate se numărau acei oameni care ajutaseră direct și cooperaseră cu germanii, dar și aceia care profitaseră într-o manieră coruptă de nenorocirile din țară, în special de piețele negre. Ocupația a generat, așa cum a spus un scriitor, o „criză a moralei publice” și un „gust pentru câștig și lene” (același limbaj folosit de Vichy despre Frontul Popular)[45].

Evident, nu a fost cazul majorității oamenilor de a se fi simțit corupți în acest fel în timpul ocupației – în situația respectivă, învierea Franței ar fi fost imposibilă – și nici nu s-ar fi putut intitula în mod convingător participanți activi la

rezistență. În schimb, majoritatea populației s-a descris ca *bons Français*, autentici patrioți care s-au ținut departe de germani şi nu s-au îndoit niciodată de victoria Franței. Poate că nu au fost eroi, dar au făcut parte dintr-o comunitate generală a suferinței. Dimpotrivă, cei care profitaseră de ocupație sau îi frecventaseră pe germani s-au separat de comunitatea națională. Nu mai erau pe deplin francezi şi deveniseră *embochi(e)* („germanizați"). (Cuvântul „colaborare" a fost uneori scris cu „K" pentru a i se da o rezonanță germană.) Astfel, deşi colaborarea în forma sa extremă a fost definită ca sprijinirea activă a germanilor şi a fost pedepsită prin lege, era reprezentată şi ca o categorie morală, în special în comunitățile mici, în care oamenii se examinau îndeaproape[46].

Este uşor de observat de ce femeile au fost vizate atunci când colaborarea a fost definită în acest fel. În primul rând, acele femei care s-au însoțit cu soldații germani au fost judecate că s-au spurcat pe ele însele şi comunitatea lor. La fel ca Marianne, ele se culcaseră cu inamicul şi trebuiau pedepsite pentru asta. Pedeapsa lor a fost descrisă ca un fel de dezinfectare morală a comunității şi chiar destul de literal una fizică, de asemenea. Uneori femeile care se culcaseră cu germani erau instruite să meargă la investigații venerice regulate, ca şi când ar fi fost prostituate[47]. În al doilea rând, femeile care întreținuseră orice fel de relație afectivă cu un german erau reprezentate ca având o viață desfrânată. Indiferent dacă oamenii credeau sau nu poveştile groaznice despre orgii, astfel de acuzații erau o modalitate de a demonstra că femeile nu împărtăşeau suferința comunității, acestea se distrau într-un moment în care era de datoria „bunului" cetățean să sufere[48]. În al treilea rând, aceste femei îşi pierduseră identitatea franceză chiar mai mult decât era cazul bărbaților care se amestecaseră printre germani. Statutul femeilor de subordonat natural presupunea că acestea îşi asumau identitatea bărbaților lor. Multe femei au internalizat această presupunere apărându-se pe motiv că avuseseră şi iubiți care se aflau în Rezistență. Era rar pentru ele să preia ideea lui Arletty conform căreia viața lor privată era propria lor aventură[49]. În mod interesant, bărbaților

francezi care se însoțiseră cu femei germane nu li s-a adus niciun reproş. În iunie 1945, o membră a UFF din Toulouse a întrebat consiliul municipal ce atitudine ar trebui să fie adoptată vizavi de prizonierii de război bărbați care s-au întors cu o soție şi un copil germani. Consiliul nu s-a arătat interesat[50].

Tăierea părului a făcut parte din ceea ce Capdevila a numit „epurări de cartier", în locul termenului „epurări sălbatice"[51]. Chiar şi după ce tribunalele *Maquis* şi FFI au încetat să funcționeze, membrii Rezistenței au continuat să ia măsuri împotriva presupuşilor colaboratori, de obicei cu complicitatea, chiar aprobarea populației locale. Aceste epurări de cartier nu au fost privite ca o provocare pentru autoritatea instanțelor sau a statului, ci ca pe o anexă, sau uneori rectificare la epurarea oficială. La Béziers, de exemplu, un grup de foşti luptători ai FFI au pătruns în închisoare la 29 decembrie 1944 şi au împuşcat trei colaboratori suspectați, iar la 1 ianuarie 1945 au împuşcat un milițian în spital. În total, au existat opt astfel de crime în oraş în iarna 1944-1945. În Alès, în aceeaşi zonă, o mulțime de câteva mii s-a adunat în afara închisorii atunci când sentința cu moartea a fostului lor primar a fost schimbată în pedeapsa cu închisoare. Auzind că vinovatul a fost transferat din închisoare, starea de spirit a mulțimii a devenit amenințătoare, iar alți patru prizonieri condamnați la moarte au fost ridicați din celulele lor şi împuşcați în curtea închisorii[52].

Acesta nu a fost doar un exemplu de extremism sudic. Şi în Bretania, epurările de cartier au continuat până în 1945. Au existat incidente, de la spargerea ferestrelor caselor colaboratorilor până la aruncarea de dispozitive explozive. În Finistère au existat douăzeci şi unu de atacuri cu bombă asupra proprietăților comerciale, în octombrie şi noiembrie 1944, şi nouăsprezece în Morbihan, între iunie şi august 1945. Principala țintă a acestor atacuri au fost foştii speculanți pe piața neagră care scăpaseră de instanțe. În general, poliția a fost întâmpinată de o barieră de tăcere atunci când a încercat să-i găsească pe făptaşi. La 5 martie 1945, un fost inspector de poliție care fusese neobosit în

vânarea membrilor Rezistenței a fost împuşcat lângă Quimper. Prefectul a raportat că acest lucru „nu a provocat nici emoție, nici reacție în rândul populației” care a simțit că „a meritat să fie ucis”. La înmormântarea sa, o mulțime s-a adunat să huiduie şi să fluiere. La 2 iunie 1945, la Dinan, o mulțime de 4.000-5.000 de oameni – aproape jumătate din populație – s-a adunat în fața închisorii pentru a cere eliberarea a cinci tineri care au fost acuzați că ar fi atacat cu dispozitive explozive. Au luat cu asalt închisoarea şi i-au eliberat pe bărbații care au fost duşi triumfător la memorialul războiului. Poliția a rămas neputincioasă. Prefectul nu era sigur că se putea baza pe loialitatea oamenilor săi. Dar, de fapt, autoritățile locale în sine nu au simpatizat pe deplin cu autorii unor astfel de incidente. În ciuda faptului că au existat treizeci şi cinci de atacuri cu bombă doar în luna mai, şeful poliției din Côtes-du-Nord a adoptat o atitudine foarte relaxată față de situație: „Situația este calmă (...) atacurile cu bombă continuă (...) [dar] securitatea publică nu este amenințată. Victimele diferitelor atacuri sunt, în general, persoane suspectate de colaborare împotriva cărora nu au fost încă luate măsuri legale[53].

Aceste epurări au fost, astfel, sprijinite de comunități întregi. Uneori considerau că pedepseau fărădelegile care nu erau de competența instanțelor, alteori considerau că reparau ceea ce era perceput ca vigilență insuficientă sau clemență excesivă a autorităților. La Chambéry, în Savoia, astfel de răzbunări fuseseră ținute sub control până în vara anului 1945, dar această situație s-a schimbat în toamnă, când guvernul a comutat sentința cu moartea pentru un tânăr milițian numit Capella. Aceasta a fost o regiune în care conflictul dintre Rezistență şi Miliție fusese foarte intens. Capella fusese responsabil de incendierea fermelor locale, de moartea unor membri ai Rezistenței şi de deportarea altora, şi lucrase direct cu germanii. Comutarea sentinței sale a revoltat opinia locală. Au avut loc demonstrații şi petiții, iar în ianuarie 1946 au avut loc zece atacuri cu bombă în şapte oraşe diferite, unul dintre ele vizându-l pe unchiul lui Capella. În Chambéry, palatul arhiepiscopal a fost

bombardat, posibil pentru că Biserica era suspectată că adăposteşte foşti *miliciens*[54].

Astfel de răbufniri locale de furie erau adesea legate de evenimente naționale. Ofensiva germană din Ardennes din decembrie 1944 a stimulat panica în legătură cu cea de-a cincea coloană, iar întoarcerea deportaților în perioada aprilie-mai 1945 a reînviat amintirile ororilor ocupației. Deportații erau adesea implicați în incidente de vigilență. În micul oraş Rambervilliers, în Vosges, pe 31 mai 1945, deportații împreună cu alți oameni au înființat ceea ce a fost descris ca un „tribunal al poporului" într-o cafenea locală şi au tuns părul a douăsprezece femei. Însă vigilența locală a păstrat sprijinul comunităților locale doar atâta timp cât a fost percepută ca o reparare reală a nedreptății. Dacă vigilenții duceau lucrurile prea departe, riscau să se separe de populația locală. Acest lucru a avut loc în Vosges în august 1945, când două familii cu copii mici au fost găsite ucise, în două sate adiacente. Deşi ambele familii fuseseră suspectate de colaboraționism, opinia publică a fost îngrozită de crime. Răzbunările au fost discreditate şi, când la sfârşitul anului au fost iertați doi milițieni locali, nu a mai existat o reacție locală. Justiția oficială imperfectă era acum privită ca fiind preferabilă violenței aflate în afara legii. Până în martie 1946, acelaşi lucru a fost valabil chiar şi în Chambéry, unde emoțiile se aflaseră la cote înalte doar cu câteva săptămâni în urmă. Opinia a fost şocată de asasinarea în plină zi a a doi italieni naturalizați, despre care se presupunea că ar fi fost colaboratori. Cu altă ocazie, cinci bărbați au pătruns în ferma unei văduve, au tuns-o şi l-au bătut pe nepotul ei. Faptul interesant este că autorii acestor acte au considerat necesar să poarte măşti, pentru că nu se mai puteau baza pe complicitatea populației locale[55].

Epurările III: procesele

Intensitatea variabilă a epurărilor la nivelul inferior a fost intim legată de progresul epurării oficiale, de la nivelul superior al societății. De la început a existat frustrare privind ritmul scăzut cu care instanțele şi-au îndeplinit sarcina. Au

existat atât de multe cazuri de luat în considerare încât s-au dezvoltat blocaje masive. Până la începutul lunii decembrie, doar Curtea de Justiție din Paris s-a confruntat cu un număr de 4.200 de cazuri, la Lyon, curtea a început să lucreze la 26 octombrie 1944, dar până la 1 februarie 1945 nu a avut decât patruzeci şi patru de cazuri[56]. Primele cazuri importante care au fost prezentate în fața instanțelor au fost cele ale jurnaliştilor şi ale propagandiştilor. Acest lucru se datorează faptului că dovezile împotriva lor erau cel mai uşor de strâns. Ei se condamnaseră prin propriile lor scrieri. Primul dintre aceste procese s-a referit la jurnalistul Georges Suarez, care condusese ziarul progerman *Aujourd'hui.* El a fost condamnat la moarte şi împuşcat pe 9 noiembrie. Apoi a venit rândul lui Henri Béraud, unul dintre principalii jurnalişti ai *Gringoire*. Şi el a fost condamnat la moarte la 30 decembrie 1944. Această decizie a determinat apariția unui articol semnat de François Mauriac prin care solicita clemență pentru acesta pe motivul că Béraud, în ciuda anglofobiei sale violente şi a antisemitismului, nu a scris niciodată un singur articol în sprijinul germanilor şi nici nu a călătorit la Paris (*Gringoire* era publicat în zona neocupată) şi pe motivul general că scriitorilor ar trebui să li se permită să comită greşeli. La 13 ianuarie, de Gaulle a comutat pedeapsa lui Béraud în douăzeci de ani de muncă silnică[57].

Mauriac s-a exprimat din nou pentru a face apel la clemență pentru Robert Brasillach, care a fost condamnat la moarte de către curtea de la Paris în ianuarie 1945. Deşi, spre deosebire de Béraud, Brasillach scrisese cu siguranță articole progermane, cincizeci şi nouă de intelectuali (inclusiv Mauriac, Valéry, Claudel şi Paulhan) au semnat o petiție prin care solicitau clemență. Mauriac însuşi i-a înmânat petiția lui de Gaulle. De data aceasta, de Gaulle a decis să nu abroge pedeapsa, iar Brasillach a fost împuşcat la 6 februarie 1945. Cazul Brasillach a stârnit nelinişte chiar şi în rândul intelectualilor care nu semnaseră petiția. Simone de Beauvoir se temea că moartea sa îl transformase dintr-un ticălos într-un martir, iar Vercors a susținut în memoriile sale că a fost şocat de caracterul arbitrar prin care un scriitor era ales

pentru a-şi asuma păcatele atâtor alţii care au scăpat mai uşor.

Pledoaria lui Mauriac pentru clemenţă – o gazetă îl numea „Sf. Francisc d'Assisi" – a dus la o dezbatere în presă între el şi Albert Camus. Camus a susţinut că, deşi epurările trebuie să se efectueze fără ură, justiţia trebuia să aibă prioritate în faţa caritătii: „De fiecare dată când vorbeşte despre dreptate, domnul Mauriac vorbeşte despre caritate". Cu toate acestea, Camus a semnat în cele din urmă petiţia în favoarea lui Brasillach şi, deşi a susţinut că a făcut acest lucru pentru că s-a opus principiului pedepsei cu moartea, nu aplicase acest principiu şi în cazul lui Suarez, cu a cărui execuţie era de acord. Prin urmare, pare probabil că Albert Camus, în ciuda poziţiei sale publice, începuse să aibă îndoieli. Până în august, el a început să considere epurările ca fiind „odioase" şi, retrospectiv, a concluzionat că Mauriac avusese dreptate[58]. Oricare ar fi fost aspectele pozitive şi cele negative ale cazurilor individuale, a existat, fără îndoială, un semnificativ caracter arbitrar în aplicarea justiţiei în rândul scriitorilor. Pe măsură ce furia s-a liniştit, sentinţele au avut tendinţa de a deveni mai îngăduitoare, indiferent de fondul cauzei. Uneori, a contat mai mult data desfăşurării procesului decât gravitatea infracţiunii. Rebatet, al cărui proces nu a avut loc până în noiembrie 1946, a fost condamnat la moarte, dar sentinţa i-a fost schimbată, iar Céline, care a fost judecat în lipsă în februarie 1950, a fost condamnat la un an de închisoare şi la plata unei amenzi. După cum a remarcat Jouhandeau, „dacă Drieu este de acord să rămână ascuns doi ani într-o pivniţă, va ajunge ministru până la urmă"[59]. Dar Drieu era deja mort.

Misiunea Înaltei Curţi a debutat în martie 1945 cu procesul amiralului Estéva, care, în calitate de rezident general al Tunisiei, îi ajutase pe germani în noiembrie 1942. Estéva, care respectase ordinele fără a fi fost vreodată progerman, a fost condamnat la închisoare pe viaţă. Era cu siguranţă o personalitate de rangul al doilea, iar ceea ce oamenii aşteptau cu adevărat era procesul lui Pétain. Speranţa lui de Gaulle că Pétain ar putea fi judecat *in absentia* cât mai curând posibil a fost distrusă atunci când Pétain a apărut la

frontiera franco-elveţiană, la 26 aprilie. Deşi i se oferise azil în Elveţia, Pétain era hotărât să dea socoteală în faţa poporului francez. Pentru foştii membri ai Rezistenţei, procesul urma să aibă un scop pedagogic. Mauriac a scris: „Tocmai pentru că atât de mulţi oameni se află încă sub vraja acestei mari personalităţi, nimic nu trebuie lăsat în umbră (...) sentinţa trebuie pronunţată în lumina zilei”[60].

Procesul lui Pétain a fost deschis la 23 iulie 1945. Strategia sa de apărare a fost concepută de tânărul avocat Jacques Isorni, care îşi făcuse o reputaţie apărându-l pe Brasillach. Pétain a început prin a citi o declaraţie pe care o avea pregătită. A declarat că Armistiţiul a contribuit la victoria Aliaţilor prin păstrarea Africii de Nord liberă de trupele germane şi că Vichy a acţionat ca un scut pentru a-i proteja pe francezi: „În fiecare zi, cu un pumnal în gât, mă chinuiam cu cerinţele inamicului”. Declaraţia s-a încheiat cu Pétain care a refuzat să accepte jurisdicţia instanţei şi a anunţat că nu va mai participa la procedurile sale judiciare. Deşi a luat cuvântul în una sau două ocazii, pentru cea mai mare parte a restului procesului, Pétain a rămas tăcut, uneori adormit, alteori parcă nu înţelegea ce se întâmplă.

Acuzarea a început prin a încerca să demonstreze că sosirea lui Pétain la putere a făcut parte dintr-un complot pus la cale de multă vreme pentru doborârea Republicii. Problema acestei strategii a fost că majoritatea oamenilor erau mult mai preocupaţi de ceea ce se întâmplase în timpul ocupaţiei decât de trecerea în revistă a evenimentelor din 1940, care păreau la fel de îndepărtate ca istoria antică. Politicienii veterani ai celei de-A Treia Republici – Daladier, Herriot, Reynaud, Lebrun – au apărut ca nişte fantome pentru a depune mărturie în legătură cu comportamentul lui Pétain în 1940. Reynaud şi Weygand s-au ciocnit într-un schimb de insulte ruşinos. Nimeni nu a ieşit din acest conflict cu demnitatea nepătată, în afară de Léon Blum, iar cea de-A Treia Republică nu a fost înfăţişată prea elegant.

Brusc, în a noua zi a procesului, procurorul a anunţat că nu are, la urma urmei, dovezi care să demonstreze vreo culpabilitate din partea lui Pétain înaintea Armistiţiului şi că procesul avea să se concentreze asupra guvernului de la

Vichy. Apărarea a folosit argumentul că Pétain a jucat un joc dublu. S-a discutat mult despre presupusele contacte secrete dintre Marea Britanie şi Vichy în 1940 şi despre telegramele secrete către Darlan în 1942. Majoritatea acestor afirmaţii erau false sau nu susţineau construcţia cu care fuseseră încărcate. Acest lucru nu a fost atât de uşor de dovedit, iar strategia apărării a semănat îndoieli. Cu toate acestea, apărarea nu a fost ajutată de apariţia bruscă şi neaşteptată a lui Laval, care sosise din Spania la 1 august, după ce nu reuşise să obţină azil politic de la Franco. Devastat şi zdrobit, Laval îmbătrânise dramatic, dar facultăţile sale mintale erau intacte. Prezentându-se în instanţă la 3 august, el a demonstrat o elocvenţă extraordinară, argumentând că toate acţiunile sale s-au întâlnit cu aprobarea deplină a lui Pétain. La 15 august, juriul şi-a pronunţat verdictul. Pétain a fost condamnat la moarte, dar cu recomandarea – pe care de Gaulle a acceptat-o – ca, din pricina vârstei sale, sentinţa să fie schimbată în pedeapsă cu închisoarea.

Apoi, Înalta Curte a trebuit să se ocupe de cazul Darnand. El s-a prezentat ca un soldat cinstit care l-a ascultat pe mareşal şi şi-a îndeplinit ceea ce considera a fi datoria sa patriotică. Chiar dacă a făcut greşeli, a acţionat întotdeauna cu bună-credinţă. Deşi Darnand a fost condamnat la moarte şi executat, discursul său i-a câştigat o admiraţie răutăcioasă chiar şi din partea duşmanilor săi[61]. Cu totul diferit a fost cazul lui Laval, care şi-a pregătit febril apărarea încă de la Sigmaringen. Încrezător în abilităţile sale până la final, Laval pare să fi fost pe jumătate convins că elocvenţa sa îi va permite să convingă juriul că acţionase în interesul Franţei. În cele din urmă, nu i s-a acordat niciodată această şansă. Procesul său a fost deschis la 3 octombrie. Preşedintele Curţii a fost incapabil să păstreze ordinea şi juraţii au strigat către Laval. La 6 octombrie, Laval a anunţat că nu va mai participa la proces. Singura lui speranţă a fost că guvernul avea să dispună un nou proces, având în vedere neregulile care avuseseră loc. Deşi condiţiile procesului au cauzat nelinişte generalizată, nu a existat nicio amânare, iar Laval a fost condamnat la moarte. Sfârşitul lui a fost la fel de sordid precum fusese procesul. Cu câteva ore înainte de a fi

împuşcat, la 15 octombrie, a înghiţit o capsulă de cianură. Stomacul i-a fost spălat de şaptesprezece ori şi a fost târât, pe jumătate mort, pentru a fi executat[62].

Înalta Curte a continuat să opereze, dar procesele sale atrăgeau o atenţie tot mai scăzută. La procesul lui Brinon din martie 1947 a participat puţină lume, deşi a fost condamnat la moarte. Benoist-Mechin a fost condamnat la moarte în mai 1947, dar verdictul a fost schimbat. Vallat a primit o pedeapsă de zece ani de închisoare în decembrie 1947[63]. Ultimul caz a fost judecat în iulie 1949. Instanţele civice au continuat până în decembrie 1949, până în octombrie 1948 mai existau doar patru curţi de justiţie care funcţionau, iar ultima, la Paris, a fost lichidată în ianuarie 1951[64]. Sentinţele erau din ce în ce mai îngăduitoare – deşi Luchaire a fost condamnat la moarte şi executat în decembrie 1946 –, dar ceea ce a cauzat nelinişte era senzaţia că pedepsele îi afectau în cea mai mare parte pe cei săraci şi lipsiţi de apărare, în timp ce adevăratele capturi se aflau în libertate. Acest lucru nu a fost cu totul fals. De exemplu, dintre cei care s-au prezentat în faţa instanţei de la Valenciennes, au fost achitaţi o treime dintre angajatori şi un sfert dintre artizani, comercianţi şi profesionişti, însă dintre ţărani şi muncitori doar o zecime au fost achitaţi[65].

Epurarea, însă, a depăşit jurisdicţia tribunalelor. Atât în administraţia publică, cât şi în profesii, au fost înfiinţate comitete de epurare pentru a judeca şi pedepsi colaboratorii. În rândul funcţionarilor publici, epurarea poliţiei a fost deosebit de severă. În prefectura poliţiei din Paris au fost luate în considerare 3.939 de cazuri – 20% din forţa totală – şi 1.906 poliţişti au fost sancţionaţi într-un fel sau altul, jumătate dintre ei fiind concediaţi. Patru sute de cazuri au fost trimise către instanţe, rezultând 196 condamnări (douăzeci de condamnări la moarte). În restul forţelor poliţieneşti au existat 1.162 de concedieri şi 857 de sancţiuni mai mici[66]. Epurarea a fost de asemenea severă în Ministerul Informaţiilor, dar mai puţin severă în serviciile poştale, telecomunicaţii şi căi ferate[67].

În sectorul privat, cazurile care au atras cea mai mare atenţie din partea publicului au fost cele ale vedetelor de film

şi ale industriei de divertisment. Printre cei care fuseseră arestați la Eliberare se numărau Arletty, Sacha Guitry, Tino Rossi, Maurice Chevalier, Pierre Fresnay şi Ginette Leclerc (ultimele două, vedete din *Le Corbeau*). Cei mai mulți au fost eliberați în scurt timp, în vreme ce cazurile lor erau luate în considerare. Arletty a petrecut aproximativ patru luni în închisoare şi apoi optsprezece în arest la domiciliu. În cele din urmă, în noiembrie 1946, comitetul de epurare a cinematografiei i-a permis să-şi reia cariera, pronunțând o sentință formală de „vinovăție". Şi lui Carné i s-a „reproşat" faptul că a semnat un contract cu Continental, deşi nu a făcut niciodată un film cu ei. Clouzot, regizorul filmului *Le Corbeau*, a primit o sancțiune, la fel ca aproape orice persoană implicată în film. Guitry a fost eliberat curând, dar abia în august 1947 Curtea de Justiție din Paris a decis că nu exista niciun caz pentru care să răspundă. În memoriile sale despre aceste necazuri, el părea neclintit la gândul că, deşi nu îşi trădase niciodată țara, nici nu o onorase[68]. Fără îndoială, în cazurile lui Guitry şi ale altora ca el, ceea ce a stârnit resentimente – un sondaj din septembrie 1944 a arătat că lumea îşi dorea în proporție de 56% arestarea lui Guitry – a fost că aceştia au avut parte de distracție în timpul ocupației. Guitry nu făcuse cu siguranță parte din nicio comunitate a suferinței.

Mai grav decât să fi socializat cu germanii era să fi făcut afaceri cu ei. La Eliberare, starea de spirit fusese puternic anticapitalistă. În sudul Franței, în locuri precum Marsilia, Toulouse şi Nisa, un total de aproximativ 100 de fabrici au fost preluate de comitetele de conducere ale muncitorilor[69]. Louis Renault a fost arestat, dar a murit în octombrie 1944, înainte de a putea fi judecat (de fapt nu mai era aproape deloc lucid). Au existat un comitet național de epurare (CNIE), precum şi comitete regionale, reprezentând lucrătorii, angajatorii şi statul. Dar auditul conturilor companiei pentru a stabili vinovăția – chiar dacă s-ar fi putut conveni ce constituia vinovăția, în primul rând – a fost mai complicat decât dezgroparea articolelor jurnaliştilor sau stabilirea calității de membru al Miliției. Odată ce comisiile de epurare s-au concentrat asupra colectării probelor, starea de spirit a

devenit mai tolerantă. Comisia regională din Paris a examinat 4.889 de cazuri şi a pronunţat 2.596 de sancţiuni. CNIE a analizat 1.538 de cazuri, dar a pronunţat doar 191 de sancţiuni. În cele din urmă, puţini angajatori şi-au pierdut controlul asupra afacerilor lor[70].

Intelectualii în boxa acuzaţilor

Chiar dacă până în 1946 interesul public pentru epurări a scăzut, a existat un sentiment larg răspândit că, din toate categoriile sociale, industriaşii au scăpat cel mai uşor. Acest lucru a fost exprimat elegant de Jean Paulhan în iunie 1946:

> „Epurarea a fost dificilă pentru scriitori. Inginerii, antreprenorii şi constructorii care au construit Zidul Atlanticului trăiesc paşnic printre noi. Ei construiesc ziduri noi. Ei construiesc zidurile noilor închisori unde îi închidem pe jurnaliştii care au făcut greşeala de a scrie că Zidul Atlanticului a fost bine construit".[71]

Impresia că epurările i-au afectat pe scriitori într-o manieră disproporţionat de dură a fost probabil o uşoară distorsiune, cauzată de faptul că primele procese ale unor renumite personalităţi, când interesul pentru epurare se afla la apogeu, îi afectaseră pe scriitori şi că aceia care au fost judecaţi mai devreme au suferit cele mai severe pedepse[72]. Remarca lui Paulhan nu se referea însă doar la cifre. A fost o contribuţie la o dezbatere mai amplă despre responsabilitatea intelectualului. Această dezbatere i-a divizat pe foştii aliaţi ai Rezistenţei şi a pus sub semnul întrebării întreaga bază a epurării scriitorilor şi intelectualilor.

Două organisme şi-au asumat responsabilitatea pentru epurarea intelectualilor: Comitetul Naţional de Epurare a Scriitorilor şi Compozitorilor şi CNE. Primul, creat printr-o ordonanţă oficială a guvernului, avea dreptul să împiedice scriitorii de la a-şi publica sau reedita lucrările vreme de până la doi ani. Reunindu-se intermitent între jumătatea anului 1945 şi jumătatea anului 1949, a luat în considerare nouăzeci şi unu de cazuri şi a pronunţat sancţiuni în cincizeci şi două de cazuri. Rolul CNE a fost mai puţin definit. În septembrie 1944, a întocmit faimoasa sa „listă

neagră" de scriitori care colaboraseră. Cele nouăzeci şi patru de nume îi includeau pe Chardonne, Drieu, Giono, Maurras, Montherlant, Céline, Brasillach, Jouhandeau, Guitry, Rebatet, Benjamin şi Fabre-Luce. Două liste ulterioare din octombrie şi noiembrie au crescut numărul total de nume la 160. Dar care a fost scopul acestei liste? Intenţia iniţială era de a comunica numele respective Ministerului Justiţiei, dar această idee a fost abandonată după protestele lui Mauriac şi Paulhan. Mauriac i-a comentat lui Paulhan că scriitorii nu ar trebui să aibă „suflet de poliţişti". Paulhan a scris: „Faptul că prima acţiune publică a CNE este de a cere arestarea altor scriitori mi se pare pur şi simplu oribil". Principiul său era ca scriitorii să nu fie „nici judecători, nici informatori"[73]. În final, s-a decis că CNE se va limita la un fel de sancţiune morală: membrii săi vor refuza să scrie în publicaţii alături de oricare dintre cei aflaţi pe lista respectivă.

Cu toate acestea, existenţa listei a continuat să provoace nelinişte. O problemă a fost caracterul său arbitrar: Morand se afla pe prima listă, absent de pe a doua şi prezent din nou pe a treia, iar Cocteau nu era pe niciuna. Era evident că în culise se negocia cine trebuia inclus. Existau diferenţe de opinie cu privire la faptul că sprijinul pentru Pétain era în sine suficient pentru a merita includerea pe listă. Era necesar şi un semn de simpatie cu Germania?[74] O altă problemă era că, în timp ce scriitorii se considerau sancţionaţi şi denigraţi, editorii erau trataţi mai blând. Cei mai mulţi dintre ei aveau cel puţin un scriitor al Rezistenţei între autori, pregătit să vorbească în apărarea lor. Denoël, unul dintre cei mai compromişi, a fost asasinat în circumstanţe misterioase în decembrie 1945, înainte de a putea fi judecat. Gallimard, editorul *NRF*, a reuşit să adune o listă stelară de martori pentru a depune mărturie în favoarea sa, din care făceau parte Malraux, Sartre, Éluard şi Camus. *NRF* a servit pentru a doua oară drept paratrăsnet. După ce a continuat să publice *NRF* în timpul războiului, pentru a salva restul editurii sale din mâinile germanilor, Gallimard i-a pus punct în 1945, pentru a salva restul editurii de represalii la momentul Eliberării. Pierre Seghers şi Vercors şi-au dat demisia din Comisia de epurare a publicaţiilor încă din iarna

anului 1944, dezgustați de faptul că pierierea reciprocă dintre autori şi editori salvase atât de multe piei[75].

Pentru Paulhan, totuşi, problemele epurării depăşeau cu mult cazurile de nedreptate şi caracterul arbitrar. Chiar la prima întâlnire posteliberare a CNE, din 4 septembrie, el a susținut că a greşi, a-ți asuma riscuri intelectuale era „prima prerogativă" a scriitorului. Încă din octombrie 1944, a trebuit să fie descurajat din a demisiona din CNE. Dar nu toată lumea împărtăşea părerea lui Paulhan. Reluând comparația lui Paulhan dintre tratamentul industriaşilor şi cel al scriitorilor, Vercors a scris: „A compara industriaşul cu scriitorul înseamnă a-l compara pe Cain cu diavolul. Crima lui Cain se încheie cu Abel. A diavolului nu are limită". Sau, aşa cum a spus Sartre: „Ar trebui să ne bucurăm că profesia noastră implică unele pericole"[76].

În spatele acestor dezbateri abstracte despre responsabilitatea scriitorilor se aflau preocupări mai specifice – de pildă că CNE, care fusese purtătorul de cuvânt al Rezistenței intelectuale, devenea un instrument al Partidului Comunist. Au existat semne care arătau că partidul era pregătit să îşi folosească puterea mai degrabă pentru a se răzbuna decât pentru a promova agenda mai largă a Rezistenței. Cel mai flagrant exemplu în acest sens a fost un articol al lui Aragon din revista CNE, *Lettres françaises*, din noiembrie 1944, în care îl critica pe Gide pentru atitudinea sa ambivalentă în primele zile ale ocupației. În afară de faptul că Partidul Comunist nu avea cu ce să se laude în privința atitudinii lor din 1940, mulți au presupus că Gide s-a remarcat din cauza cărții critice pe care o scrisese în 1937 despre vizita sa în Uniunea Sovietică. Comuniştii nu l-au iertat niciodată pentru asta. Aragon, a cărui reputație de „poet național" al Franței i-a conferit o influență enormă la Eliberare, părea acum că voia să joace rolul de mare inchizitor comunist al literelor[77]. În noiembrie 1946, Paulhan a demisionat în cele din urmă din CNE şi a fost urmat de alți câțiva scriitori care îşi împărtăşiseră îndelung îndoielile. Printre aceştia se afla şi filosoful catolic Gabriel Marcel, care susținea că CNE devenise „un instrument al sectarismului politic"[78]. Unitatea rezistenței literare era ruinată.

Rezistenţa trădată?

Privind înapoi la ocupaţia din 1946, François Mauriac a scris:

> „Nu te gândeşti uneori ... la acele zile sumbre cu o nostalgie secretă? Cine ar fi spus atunci că în Franţa eliberată am fi tentaţi să spunem: «Acelea erau vremurile bune...»? Cu siguranţă acele zile de groază nu au fost zile bune. Dar au fost zile de prietenie şi încredere. ... Nu am fost nemulţumiţi pentru că eram plini de speranţă, pentru că aveam încredere unul în celălalt, pentru că simţeam că suntem fraţi, aşa cum am şi fost”.[79]

Acest sentiment de nostalgie era comun printre foştii membri ai Rezistenţei până în 1946. Rezistenţa a stârnit aşteptări aproape milenare pentru că retorica ei era bogată în imagini ale revoluţiei şi reînnoirii. „De la eliberare la revoluţie” a fost sloganul *Combat* după eliberare. Dar starea de spirit începuse să se schimbe cu mult înainte de 1946. Pentru unii membri ai Rezistenţei locali, momentul deziluziei a fost prima lor întâlnire cu de Gaulle. Din toamna anului 1944, de Gaulle începuse un tur al ţării pentru a-şi stabili personal autoritatea. A vizitat Lyon la 14 septembrie, Marsilia la 15 septembrie şi Toulouse la 16 septembrie. Peste tot, i-a primit pe liderii Rezistenţei locale cu o răceală calculată, care se apropia de grosolănie. Acest lucru îi venea în mod firesc lui de Gaulle, dar a făcut parte, de asemenea, din strategia sa de a supune Rezistenţa. La Toulouse, liderul Rezistenţei regionale, Serge Ravanel, şi-a amintit de ziua vizitei lui de Gaulle, care ar fi trebuit să fie atât de glorioasă, ca fiind una dintre cele mai triste din viaţa sa: „Interviul nostru a durat o oră. De Gaulle nu mi-a adresat nicio întrebare. Am descoperit existenţa unui imens abis între acest om care a trăit tot războiul în afara Franţei şi Rezistenţa metropolitană, care a avut o experienţă atât de diferită”[80].

Din ce în ce mai mulţi lideri ai Rezistenţei au început să experimenteze un sentiment de frustrare şi dezamăgire la sfârşitul anului 1944. La începutul anului 1945, Pierre Hervé a publicat *La Libération trahie* (Eliberarea trădată), o carte al

cărei titlu vorbeşte de la sine. Curând după aceea, a apărut *Nous sommes tous des rebelles* („Suntem cu toţii rebeli”) a lui Philip Viannay, a cărei temă era similară. Un an mai târziu, Frenay a publicat un articol intitulat „Groparii Resistenţei”.

Era convenabil ca de Gaulle să fie învinovăţit pentru acest sentiment că lucrurile nu se întâmplaseră aşa cum era aşteptat, dar, în realitate, problemele Rezistenţei de după eliberare au devenit mult mai profunde. Relatarea lui Ravanel despre vizita lui de Gaulle nu ascunde faptul că mulţimile entuziaste delirante au apărut pentru a-l aclama pe general. Tristeţea lui Ravanel, atunci, nu se referea doar la tratamentul pe care i-l aplicase de Gaulle, ci şi la izolarea pe care mulţi membri ai Rezistenţei au ajuns să o simtă în scurt timp în Franţa eliberată – o izolare aproape la fel de mare ca în Franţa pétainistă din urmă cu patru ani.

Ambivalenţa cu care Rezistenţa a privit întotdeauna masa populaţiei şi cu care populaţia a văzut Rezistenţa a fost mascată provizoriu de euforia eliberării. În această sărbătoare a unanimităţii, cei care rezistaseră şi-au suspendat dispreţul faţă de cei care nu făcuseră acest lucru, iar cei care nu o făcuseră s-au scăldat în gloria celor care participaseră activ. Dar încă de la sfârşitul anului 1944, Rezistenţa începea să piardă respectul populaţiei. Prefectul din Calvados a raportat în decembrie 1944: „Rezistenţa, care imediat după Eliberare s-a bucurat de un mare prestigiu, a pierdut stima populaţiei”[81]. Poate că acest lucru nu a fost surprinzător într-o zonă în care Rezistenţa nu fusese niciodată puternică, dar acelaşi lucru a fost raportat pe tot teritoriul Franţei[82]. Trebuie amintit că eliberarea nu pusese capăt dificultăţilor vieţii de zi cu zi. În 1945 şi 1946, raţiile erau chiar mai mici decât în timpul ocupaţiei. Mâncarea, combustibilul şi săpunul erau greu de găsit şi exista o piaţă neagră înfloritoare. Această situaţie devenise mai puţin tolerabilă odată ce ocupaţia se încheiase. Ce rost avea eliberarea, dacă condiţiile vieţii de zi cu zi nu erau mai bune, ci erau chiar mai rele decât fuseseră anterior? Dansul vesel cu ocazia Eliberării părea o amintire îndepărtată şi tocmai pentru a sublinia acest punct, chiar şi interdicţia de a dansa a Regimului Vichy a fost restabilită în octombrie 1944, pe

motiv că era nepotrivit să dansezi în timp ce atât de mulți prizonieri şi deportați se chinuiau încă în Germania. De Gaulle a rămas extraordinar de popular, dar nemulțumirea poporului s-a întors împotriva guvernului său şi a acelor reprezentanți ai Rezistenței care se aflau atunci în poziții de autoritate[83].

În mai 1945 au avut loc alegeri municipale. Acestea au conferit o victorie masivă acelor forțe politice asociate Rezistenței, în special comuniştilor, dar şi socialiştilor şi noului partid creştin-democrat, MRP. Partidele de dreapta au fost decimate. În acest sens, alegerile au reprezentat un triumf pentru valorile politice ale Rezistenței. Dar au marcat, de asemenea, dispariția instituțiilor specifice care apăruseră din Rezistență. Ce rost aveau CDL şi CLL acum, că adevărata democrație locală fusese restabilită?[84] Ultima dată când CDL-urile au mai strălucit s-a întâmplat la Paris, între 10 şi 14 iulie 1945, la adunarea „Domeniile Generale ale Renaşterii franceze", la care au participat delegați aleşi din toate CDL-urile din Franța pentru a prezenta, la fel ca în 1789, *cahiers de doléances*, care exprimau aspirațiile populației franceze. Pregătirea acestui eveniment nu a trezit aproape niciun interes, în ciuda încercărilor comuniste de a stimula entuziasmul pentru acesta[85].

În ceea ce priveşte speranța că o singură mişcare sau partid ar fi putut apărea pentru a întruchipa „maximalismul etic" al Rezistenței, acest lucru nu s-a concretizat niciodată[86]. Congresul de după război al MLN din ianuarie 1944 a fost divizat cu privire la o eventuală fuziune cu FN comunist. Şase luni mai târziu, MLN a fost dezbinat din cauza acestei chestiuni. Cei care s-au alăturat comuniştilor au descoperit curând că nu exista spațiu pentru o voce specifică a Rezistenței în cadrul monolitului comunist. Cei care au refuzat să se alăture comuniştilor s-au constituit într-un nou partid, numit Uniunea Democrată şi Socială a Rezistenței (UDSR). În ciuda numelui său grandios, acest partid de dimensiuni reduse era departe de aşteptările pe care luptătorii din Rezistență le avuseseră în timpul ocupației.

Dezamăgirea trăită de mulți membri ai Rezistenței a fost inevitabilă, deoarece viziunea lor despre noua Franță nu era

doar una politică, ci şi una morală şi spirituală. Redescopereau adevărul din faimosul aforism al lui Péguy: „Totul începe ca mistică şi se termină ca politică". Când membrii Rezistenței au încercat să ofere o relatare mai concretă a naturii „trădării" lor, ei s-au legat de Carta CNR, care a dobândit treptat un statut talismanic. De fapt, Carta CNR în sine a fost vagă în detalii şi, în multe privințe, măsurile luate de guvernul provizoriu al lui de Gaulle între august 1944 şi octombrie 1945 – când au avut loc primele alegeri naționale postbelice – au fost fidele spiritului său. Aceste măsuri au inclus naționalizări extinse (au existat mai multe în 1946), înființarea unui sistem național de securitate socială, crearea unei noi şcoli de formare pentru funcționarii publici de vârf (ENA) şi instituirea comitetelor consultative (*comités d'enterprise*) în fabrici, pentru a reprezenta punctele de vedere ale muncitorilor şi ale altor angajați. Acesta a reprezentat un program major de reformă socială şi economică, comparabil cu cel întreprins după 1945 de guvernul britanic laburist.

Cu toate acestea, mulți membri ai Rezistenței considerau că guvernul ar fi putut merge mai departe. Unii au dorit ca puterea mai mare să le fie dată comitetelor din întreprinderi, iar alții au dorit ca guvernul să întreprindă o planificare economică în stil socialist. Astfel de chestiuni au fost dezbătute în cadrul guvernului de Gaulle între René Pleven, ministrul finanțelor, şi Pierre Mendès France, ministrul economiei. Mendès France a susținut o politică temporară de austeritate financiară pentru a preveni inflația şi o politică pe termen lung de planificare economică. Când de Gaulle s-a exprimat în cele din urmă în favoarea lui Pleven, Mendès France şi-a dat demisia, în aprilie 1945. Aceasta a fost văzută retrospectiv ca o ocazie ratată de a efectua reforme economice structurale – şi Mendès France a avut cu siguranță dreptate în ceea ce priveşte pericolul inflației –, dar ar fi greşit să îi vedem demisia ca pe o trădare a Rezistenței. Conflictul dintre Pleven şi Mendès-France i-a implicat pe doi foşti membri ai Francezilor Liberi, niciunul dintre ei nefăcând parte din Rezistență. Iar când discuția a ajuns la *comités d'entreprise*, „radicalul" Mendès France s-a exprimat în

favoarea limitării puterilor lor, în loc să le permită să devină experimente autentice participative ale lucrătorilor[87].

Când membrii Rezistenței și-au exprimat dezamăgirea că nu avuseseră loc schimbări mai radicale la Eliberare – Claude Bourdet și-a intitulat memoriile „De la Rezistență la Restaurare" –, ambii subestimaseră amploarea schimbărilor care au avut loc și au sugerat în mod înșelător că a existat un singur proiect de rezistență radicală, pe care guvernul nu a reușit să îl ducă la bun sfârșit. Mai mult, acele domenii în care eliberarea reprezenta mai mult continuitatea decât schimbarea nu erau întotdeauna evidente pentru membrii Rezistenței, care împărtășeau valorile predominante ale societății franceze mai mult decât își dădeau seama. În ce măsură, de exemplu, perioada 1944-1945 a asistat la o eliberare pentru femeile franceze? Întrebarea ar putea părea surprinzătoare, având în vedere că pentru prima dată, femeile franceze dobândiseră dreptul de vot. De Gaulle a promis implicit acest lucru încă din iunie 1942, deși nu era o preocupare majoră a sa. Nici nu fusese o preocupare majoră a Rezistenței – nu a fost menționată în Carta CNR –, dar nici nu a existat aproape nicio obiecție la aceasta (cu excepția Radicalilor). Votul feminin a fost promulgat oficial printr-un decret CFLN din 21 aprilie 1944, iar femeile au votat pentru prima dată la alegerile municipale din mai 1945. La primele alegeri legislative postbelice din octombrie, treizeci și trei de femei au fost alese în parlament[88].

Cu toate acestea, în ciuda emancipării politice a femeilor, eliberarea a făcut loc și unei încercări de a recontura granițele tradiționale de gen. Așa cum am menționat deja, imaginea de sine a Rezistenței devenise din ce în ce mai masculină, chiar dacă mai multe femei făceau parte din mișcare. Eseul lui Sartre din 1945 care identifică colaborarea cu pasivitatea feminină se potrivește în acest model. În mod similar, tăierea părului poate fi interpretată parțial ca o pedeapsă ritualizată a femeilor pentru independența de care multe dintre ele s-au bucurat, chiar fățiș, în timpul ocupației. În Côtes-du-Nord, o femeie căreia i s-a tăiat părul și i-a fost tatuată o svastică pe obraz s-a plâns prefectului. După ce a investigat cazul, prefectul a fost liniștit de către primarul

oraşului său că nu fusese comisă nicio nedreptate, deşi nu au existat dovezi care să arate că femeia ar fi colaborat:

> „Din câte ştiu, nu a denunţat inamicului niciodată pe nimeni şi nu le-a provocat niciun rău patrioţilor. Are o reputaţie de moravuri uşoare. Este separată de soţul ei. A fost tunsă, la fel ca multe alte femei din localitate, pentru că probabil a întreţinut relaţii sexuale cu soldaţii germani în timpul Ocupaţiei şi, în opinia mea, nu merită să fie reabilitată".[89]

În acest caz, era clar că un anumit stil de viaţă era pedepsit, şi nu o infracţiune, la fel ca în cazul femeii care avortase şi fusese executată de Vichy, fiind pedepsită mai degrabă pentru cine era ea, decât pentru ceea ce făcuse. Avortul putea fi, de asemenea, o circumstanţă agravantă la Eliberare. Despre o femeie care era tunsă în Charente-Maritime se spunea: „Se zvoneşte că ar fi avortat. Este bine-cunoscut faptul că îi frecventa pe germani".[90]

Pedeapsa femeilor la Eliberare pentru că încălcaseră graniţele tradiţionale ale respectabilităţii s-a întâmplat în contextul îngrijorării continue cu privire la rata natalităţii. „Natalismul" a rămas omniprezent în discursul public, chiar dacă referinţa la familie a avut tendinţa de a fi mai puţin răspândită decât în timpul Regimului Vichy[91]. Într-un discurs din martie 1945, de Gaulle a pretins „douăsprezece milioane de bebeluşi frumoşi", iar UFF-ul comunist a declarat în iunie că „Franţa are nevoie de copii". În mai 1945, Ministerul de Interne i-a îndemnat pe prefecţi să acorde o importanţă crescută Zilei Mamei. Deşi pedeapsa cu moartea pentru avort a fost eliminată, legea antiavort din 1920 a continuat să fie aplicată riguros. Procesele pentru avort au crescut, iar magistraţii au împărţit adesea pedepse de până la patru ani de închisoare. Pe scurt, după 1944 femeile au continuat să fie privite ca reproducătoare, şi nu ca producătoare[92]. În acest sens, nu se schimbaseră prea multe.

Atitudinile faţă de rasă şi imigraţie s-au schimbat, de asemenea, mai puţin decât ar fi fost de aşteptat. Imigraţia a fost unul dintre subiectele discutate de noul Comitet pentru populaţie şi familie, înfiinţat în aprilie 1945 pentru a studia problema demografică. Secretarul acestuia, Georges Mauco,

a fost recunoscut ca expert în imigrație şi a acționat în calitate de consilier în domeniul imigrației în guvernul lui Daladier în 1938. Membru al PPF din 1940, Mauco era unul dintre puținii teoreticieni rasiali francezi. În timpul ocupației, el a publicat două articole în *Ethnie française* a lui Montandon, susținând că evreii sunt cei mai puțin dezirabili dintre toate grupurile de imigranți. Natura lor „servilă şi linguşitoare" a contribuit la „devirilizarea" Franței. Într-un fel, Mauco, care a demisionat din PPF în noiembrie 1942, a reuşit să se disocieze de Montandon (care a fost asasinat de Rezistență în august 1944) şi chiar şi-a inventat o reputație de membru al Rezistenței la momentul potrivit[93]. Printre membrii Comitetului Populației posteliberare s-au numărat nestăpânitul natalist Fernand Boverat şi statisticianul şi demograful Alfred Sauvy. Sauvy a fost şeful noului Institut Național pentru Studiul Demografiei (INED), care a fost de fapt o continuare, sub o nouă denumire, a Fundației Carrel[94].

În cadrul comitetului, Mauco a susținut o politică selectivă de imigrație care să funcționeze conform unor criterii strict etnice. Sauvy, a cărui prioritate era creşterea cu orice preț a populației Franței, s-a opus acestui lucru. Chiar dacă până la urmă ideea lui Mauco nu a avut succes, ipotezele rasiale ale lui Sauvy nu erau atât de diferite. În 1946, Sauvy a publicat o carte despre problema populației împreună cu medicul pediatru şi fost membru al Rezistenței Robert Debré. Capitolul lor despre imigrație şi-a recunoscut datoria față de opera lui Mauco. În timp ce au acceptat nevoia de imigrație la scară largă, au dorit ca prioritatea să fie acordată celor mai potriviți pentru a fi asimilați cu uşurință în civilizația franceză. Aceasta însemna preferarea nordicilor în fața „arabilor naivi şi fatalişti sau a ... levantinilor vicleni". Imigranții ar trebui să fie dispersați astfel încât să se evite orice replică a ghetoului „micul Israel-Oriental" din centrul Parisului[95]. Această idee a fost mai aproape de tonul *Pleins pouvoirs* al lui Giraudoux din 1939 decât ar fi fost de aşteptat de la doi purtători de cuvânt ai spiritului „Noii Franțe". În mod similar, noua legislație care codifica regulile pentru obținerea naționalității franceze era în concordanță cu legislația discriminatorie de la sfârşitul anilor '30. Cetățenii

naturalizați de curând au fost excluşi din funcția electivă timp de zece ani şi de la drepturile civice depline timp de cinci ani. Naturalizarea era posibilă doar pentru cei care îşi dovediseră „asimilarea în comunitatea franceză" – prima dată când acest lucru a fost scris în mod explicit într-o lege –, cu condiția să fie clar că „starea lor de sănătate fizică" însemna că nu vor reprezenta o „povară sau un pericol pentru colectivitate"[96].

Astfel, deşi guvernul posteliberare a abolit toată legislația discriminatorie a Regimului Vichy împotriva evreilor, termenii în care a fost discutată naționalitatea nu au reprezentat o ruptură totală de trecut. Puține s-au spus după 1944 despre rolul important pe care străinii l-au jucat în Rezistență. Dar în măsura în care aceasta a fost o trădare a identității pluraliste a Rezistenței, a fost şi o trădare în care membri ai Rezistenței au fost ei înşişi complici. Retorica Rezistenței avusese întotdeauna tendința de a acorda mai multă importanță unității decât diversității. Cea mai sinceră recunoaştere a rolului imigranților a venit de la comunişti, dar aceştia s-au retras din această poziție după 1945, în încercarea lor de a se prezenta drept partidul cu adevărat național al Franței. Scriind în *L'Humanité* în august 1945, după eliberarea lagărului de la Majdanek, Maurice Thorez a declarat despre victime că numele lor „aminteau de vechea zonă rurală franceză (...) nume de bretoni şi alsacieni, nume flamande şi corsicane, nume normande şi provensale... Nume franceze"[97]. În 1946, FTP a publicat o colecție de scrisori ale comunişților martiri, *Lettres de fusillés*, care includea şi unele scrise de membrii FTP-MOI. O altă ediție a aceleiaşi lucrări din 1951, sub titlul uşor diferit *Lettres de communistes fusillés*, cu o prefață semnată de Aragon, nu mai conținea numele din FTP-MOI. Străinii au dispărut postum din Rezistență.

Nu este surprinzător că eliberarea a fost însoțită de un discurs al unității naționale care a privilegiat unitatea față de diversitate, dar acest lucru a făcut din Eliberare, în unele privințe, dacă nu chiar o „restaurare" – ca să folosim termenul lui Bourdet –, măcar un moment de încheiere, la fel de mult ca unul de reînnoire. Rezistența sărbătorise

diversitatea regională a Franței, dar acest lucru nu a pus sub semnul întrebării tradițiile centralizate ale statului republican. Regionalismul a fost prea discreditat de asociațiile sale vichyste. Problema descentralizării a apărut în prim-plan în 1947, după publicarea cărții influente „Parisul şi deşertul francez" de Jean-François Gravier[98]. Se uită adesea că în timpul ocupației Gravier a condus şcoala lui Marion pentru pregătirea delegaților de propagandă şi că el scrisese deja o carte despre problema regionalismului în 1942[99]. Deşi cuvântul „regionalism" a devenit tabu după 1944, descentralizarea culturală a fost privită pozitiv. A fost inspirată de ideea că educația franceză era prea restrânsă din punct de vedere intelectual şi prea elitistă. Aceasta trebuia democratizată şi lărgită[100]. Aceste idei au fost întruchipate în organizația *Peuple et culture* (Oameni şi cultură), care a atras sprijinul multor intelectuali. Astfel de inițiative au fost inspirate de Frontul Popular, dar şi de *Jeune France* şi Uriage. Jean Vilar, fondatorul festivalului de la Avignon din 1947, care a influențat descentralizarea teatrului francez după Eliberare, a lucrat pentru *Jeune France*[101]. Joffre Dumazadier, fondatorul *Peuple et culture*, predase la Uriage.

Mulți dintre cei care lucraseră la Uriage s-au bucurat după eliberare de o mai mare influență intelectuală, mai ales în jurnalism şi publicistică, decât o făcuseră vreodată sub Regimul de la Vichy. Acest lucru era cu atât mai adevărat în cazul lui Hubert Beuve-Méry, redactor fondator al noului ziar *Le Monde* în 1945. Sub conducerea austeră a lui Beuve-Méry, echipa de redacție a ziarului *Le Monde* în primele zile a fost cuprinsă de acelaşi exaltat sentiment al misiunii care fusese şi inspirația pentru Uriage. Dar era de asemenea adevărat că, în timp ce majoritatea fostei prese a Rezistenței a cedat în cele din urmă în fața conflictelor interne sau dificultăților financiare, *Le Monde* a devenit probabil instituția postbelică ce întruchipa perfect valorile etice riguroase ale Rezistenței. Faptul că a fost nevoie de un fost pétainist pentru a prelungi mistica Rezistenței în lumea postbelică nu este cel mai mic dintre paradoxurile acestei perioade. Existența unor astfel de contradicții şi curente întortocheate face ca memoria şi

moştenirea Anilor întunecaţi să fie atât de complexă şi atât de dificil de studiat chiar şi în Franţa de astăzi.

Epilog: amintirea ocupaţiei

În ianuarie 1945, ziarul conservator *Le Figaro* a lansat o campanie pentru ca rămăşiţele lui Charles Péguy să fie transferate la Panthéon. Această idee a fost o reacţie la o campanie comunistă pentru „panteonizarea" scriitorului recent decedat Romain Rolland, care fusese cel mai cunoscut intelectual simpatizant din Franţa şi un oponent al concilierii din anii 1930. O altă propunere, din partea ziarului creştin-democrat *L'Aube*, a fost ca atât Péguy, cât şi Rolland să fie „panteonizaţi", alături de filosoful Henri Bergson, care fusese unul dintre *maîtres à penser* ai lui Péguy.

Ce au simbolizat aceste trei figuri? Péguy a reprezentat o legătură între patriotismul din 1914 şi cel din 1944, Rolland, o legătură între antifascismul anilor '30 şi cel al Rezistenţei, iar Bergson, o amintire a contribuţiei evreilor la cultura franceză. Dar mai erau şi alte mesaje ce puteau fi descifrate din vieţile lor: numele lui Péguy fusese exploatat de Vichy, Rolland fusese pacifist în timpul Primului Război Mondial, iar Bergson se îndreptase spre catolicism la sfârşitul vieţii sale[1]. În final, nimeni nu a fost transferat la Panthéon în 1945, dar aceste dezbateri au fost doar primele dispute din ceea ce urma să fie o lungă bătălie pentru a revendica moştenirea Rezistenţei, o bătălie care a fost în sine doar începutul unui război mai lung al memoriei asupra ocupaţiei.

Construirea memoriei

Nimeni nu s-a grăbit mai mult să pretindă moştenirea Rezistenţei decât comuniştii. Numindu-se „partidul celor 75.000 de martiri", comuniştii s-au prezentat ca adevăraţii moştenitori ai tradiţiei patriotice a Revoluţiei Franceze. De fapt, numărul total de francezi împuşcaţi de germani a fost de aproape 35.000, şi nu toţi erau comunişti. Dar prin forţa repetiţiei, cifra de 75.000 a atins un fel de adevăr poetic – şi era de netăgăduit că aceştia au suferit pierderi mai mari

decât oricare alt grup al Rezistenței. La câteva săptămâni de la Eliberare, comuniştii organizau ceremonii în memoria martirilor lor. Una dintre acestea a avut loc la cimitirul din Ivry la 6 octombrie 1944 şi alta la Père-Lachaise, două zile mai târziu. Optsprezece piețe sau străzi din Paris au fost aproape imediat redenumite după martirii comuniştii[2]. Rezistența a rămas centrală în mitologia partidului de atunci.

Nu este mai puțin centrală în mitologia gaullismului. Scopul lui de Gaulle în 1944 a fost reunirea națiunii şi restabilirea respectului de sine. Acestea presupuneau construirea mitului că, în ciuda câtorva trădători, națiunea franceză, unită sub conducerea lui de Gaulle, s-a eliberat. La 14 iunie 1944, în primul său discurs despre teritoriul francez eliberat, de Gaulle i-a asigurat pe locuitorii liniştiți şi uluiți din Bayeux de credința sa că „veți continua lupta astăzi, aşa cum nu ați încetat să o faceți din iunie 1940”[3]. În această interpretare a istoriei, Vichy a fost un episod căruia îi stătea mai bine uitat odată cu încheierea proceselor necesare. Aceasta a fost logica Ordonanței CFLN din 9 august 1944 prin care se declara nulă şi neavenită toată legislația adoptată în Franța începând cu 16 iunie 1940. Ceea ce se petrecuse între 1939 şi 1944 a fost reprezentat nu ca un război civil francez, ci ca un episod al unei lupte mai lungi împotriva Germaniei. La 2 aprilie 1945, de Gaulle a vorbit despre un „război de treizeci de ani” care începuse în 1914. O placă dezvăluită în memoria lui Mandel în 1946 a proclamat că acesta fusese „ucis de duşmanii Franței” – fără a specifica de fapt că acei duşmani au fost francezi[4].

Ar fi greşit să vedem această mitologie a Rezistenței emergente ca fiind construită în întregime de nivelurile superioare ale conducerii. Multe comunități locale şi-au dezvoltat rapid propriile evanghelii ale Rezistenței, şi-au sărbătorit proprii eroi şi şi-au plâns proprii martiri. Acesta a fost de pildă cazul micului oraş Saint-Flour din Cantal, care a fost una dintre localitățile în care germanii au cerut represalii după revolta eşuată a formațiunii *Maquis* de la Mont Mouchet. Douăzeci şi cinci de bărbați au fost împuşcați în spate, pe 14 iunie, pe un pod de lângă oraş. După Eliberare, drumul care ducea spre pod a fost redenumit

Avenue des Martyrs şi un memorial a fost construit pentru a-i onora. Printre victime se număra şi Pierre Mallet, fiul medicului local, Louis Mallet, care era membru al Rezistenței. La scurt timp după aceea, Louis Mallet a fost capturat de germani, iar el şi un alt fiu al său au fost împuşcați împreună cu alți membri ai Rezistenței, la 24 iunie. După Eliberare, Mallet a devenit personajul unui cult local al Rezistenței. Bulevardul Maréchal Pétain a fost redenumit bulevardul Dr. Louis Mallet şi a fost instituită o zi locală a pomenirii morții sale. Când de Gaulle a vizitat regiunea la 1 iulie 1945, el a petrecut cincisprezece minute în Saint-Flour şi i-a înmânat postum văduvei lui Mallet o *Croix de Guerre* pentru soțul ei. În iunie 1946, a fost aleasă pentru a dezvălui Monumentul Gloriei francezilor *maquisards* de la Mont Mouchet. În astfel de moduri, oraşele mici, precum Saint-Flour, s-au inserat în marea narațiune națională a Rezistenței[5].

La nivel național, mitul Rezistenței a fost orchestrat separat de către de Gaulle şi de către comunişti. Cu toate diferențele dintre ei, au fost de acord asupra unui singur lucru: Rezistența a reprezentat Franța reală şi a întrupat adevăratele sentimente ale francezilor de-a lungul ocupației. Cu toate acestea, acest mit liniştitor le-a cauzat ambelor părți unele probleme, mai ales în etapele sale timpurii. Pentru comunişti era important să împiedice generația Rezistenței de la a pretinde superioritate în fața acelor lideri care fuseseră activi înainte de 1939 – nu în ultimul rând Maurice Thorez, care şi-a petrecut războiul la Moscova şi nu a jucat niciun rol în Rezistență. La al XII-lea Congres al Partidului Comunist, din 1950, paisprezece membri remarcabili ai Rezistenței au fost demişi din Comitetul Central. În 1952 a avut loc retrogradarea fostului şef al FTP, Charles Tillon. Mult aşteptata istorie a FTP, al cărei autor era Tillon şi care era pregătită pentru publicare în 1952, nu a apărut decât în 1962, deoarece partidul a insistat asupra amendamentelor. Pe scurt, partidul îi prefera pe eroii morți ai Rezistenței decât pe cei în viață[6].

Problema lui de Gaulle era uşor diferită. La sfârşitul anilor '40 şi începutul anilor '50, el adoptase o poziție politică din ce

în ce mai de dreapta, în fruntea mişcării violent anticomuniste RPF. Inevitabil, mulți membri ai acestei mişcări erau pétainişti, iar de Gaulle nu a vrut să-i înstrăineze insistând la nesfârşit asupra trecutului. El a făcut chiar câteva referințe favorabile în acel moment la serviciile pe care Pétain le făcuse cândva Franței şi a lăsat să se înțeleagă că i se pare crud ca bătrânul să piară în închisoare. Dar au existat limite cu privire la cât de departe era pregătit să meargă pe acest drum. În 1950, colonelul Rémy, eroul Rezistenței, el însuşi membru fondator al RPF, a publicat un articol în care pretindea că de Gaulle i-a mărturisit că, în iunie 1940, Franța avea nevoie de două corzi la arcul ei, coarda Pétain şi coarda de Gaulle. Acest lucru a fost prea mult pentru de Gaulle şi acesta i-a scris lui Rémy exprimându-şi indignarea, dar destul de interesant este că nu a negat niciodată în mod public afirmația lui Rémy[7].

După revenirea lui de Gaulle la putere, în 1958, nu a existat niciun obstacol în calea dezvoltării depline a mitului Rezistenței, consacrat oficial prin transferul rămăşițelor lui Moulin în Panthéon. În anii imediat postbelici, memoria lui Brossolette fusese mai onorată decât cea a lui Moulin. Ca reprezentant în 1942-1943 al statului embrionar gaullist, Moulin s-a dovedit în cele din urmă un simbol mai potrivit pentru regimul gaullist[8]. Marele „preot al panteonizării", la ceremonia închinată lui Moulin, a fost André Malraux, ministrul culturii în guvernul lui de Gaulle. După cum scrie Henry Rousso, discursul lui Malraux a oferit un silogism simplu: Rezistența este egală cu de Gaulle, de Gaulle este egal cu Franța, Franța este egală cu Rezistența. La ceremonie au participat chiar şi membri comunişti ai Rezistenței precum Rol Tanguy. *L'Humanité* nu a fost lipsită de critici la adresa acestei ocazii, dar în cele din urmă reacția sa a fost pozitivă: „Onoare lui Jean Moulin! Onoare celor care, urmând exemplul său, au murit pentru țara lor! Onoare Rezistenței franceze!"[9]

Maniera în care mitul Rezistenței a creat forțat publicații alternative despre ocupație se manifestă, în mod evident, şi în cinematografie[10]. Filmele din perioada imediat postbelică

nu oferiseră nicio imagine de ansamblu despre ocupație. La Eliberare, a existat o mulțime de filme care sărbătoreau Rezistența: *La Bataille du rail* (1946) a descris eroismul clasei muncitoare, întruchipată de muncitorii feroviari, iar *Le Père tranquille* (1946) eroismul *Français moyen*, în persoana unui agent de asigurări liniştit, care este, în secret, de asemenea membru al Rezistenței. Dar Rezistența nu a mai fost la modă pe ecrane la începutul anilor '50, iar publicului i-au fost oferite în curând imagini mai complexe ale ocupației. *Jeux inderdits* (1952) al lui René Clément a fost o poveste neliniştitoare despre doi copii mici traumatizați de război. *Nous sommes tous des assassins* (1951) al lui André Cayatte a fost despre un tânăr care, după ce a început să omoare în numele Rezistenței, este incapabil să se oprească după război. Ceea ce a făcut filmul deosebit de tulburător a fost că angajamentul său inițial față de Rezistență nu avea motive politice sau patriotice, el ar fi putut să ucidă la fel de uşor şi pentru cealaltă parte. Nu este surprinzător că filmul nu a fost pe placul comuniştilor şi al foştilor membri ai Rezistenței precum istoricul Henri Michel. O altă viziune departe de a fi eroică despre ocupație a fost descrisă în *La Traversée de Paris* (1956), bazat pe o poveste semnată de Marcel Aymé. Având în rolurile principale doi dintre renumiții actori ai perioadei, Jean Gabin şi Bourvil, filmul descrie aventurile a doi bărbați care transportă prin Paris un porc scos pe piața neagră.

Cenzura a intervenit în cazul în care descrierile ocupației contraziceau prea dramatic mitul oficial. Filmul *La Neige était sale* (1954), bazat pe un roman al lui Simenon, a prezentat o viziune atât de sumbră, încât cenzorii au insistat să fie plasat într-o țară imaginară. *Les Honneurs de la guerre* (1962) al lui Jean Dewever a trebuit să sufere mai multe schimbări înainte de a fi lansat. Astfel, rolul Miliției trebuia redus, la fel şi aluzia că poliția franceză ar fi lucrat pentru germani. Cel mai flagrant exemplu de cenzură a avut loc în 1956, când imaginea unui polițist francez care participa la arestarea evreilor a fost tăiată din filmul documentar *Noapte şi ceață* al lui Alain Resnais despre lagărele de concentrare. Ceea ce a făcut acest caz deosebit de flagrant a fost faptul că nu se

referea la o reprezentare fictivă, ci la o fotografie autentică din epocă.

În anii 1960, Rezistența a revenit la modă în cinematografie, iar cele mai multe filme rezonau atunci fidel cu mitul Rezistenței. În 1966, Rezistența a fost tratată în comedia *La Grande Vadrouille*, unul dintre cele mai de succes filme franceze din toate timpurile. În rolurile principale au jucat cei mai renumiți actori de comedie din Franța, Bourvil şi Louis de Funès. Filmul spune povestea a doi francezi „obişnuiți" – unul zugrav, celălalt dirijor – care nu îşi doresc decât să-şi continue viața, dar se găsesc în situația de a ajuta un pilot englez (Terry Thomas) să evadeze din zona de sud. Morala este că, atunci când este necesar, francezul obişnuit îşi va îndeplini datoria. 1967 a fost anul lansării filmului lui René Clément *Paris brûle-t-il?*, în care o distribuție de vedete internaționale au prezentat o viziune gaullistă asupra Eliberării Parisului. În cele din urmă, în 1969, *Armée des ombres* al lui Jean-Pierre Melville a oferit o viziune epică asupra Rezistenței unite sub comnada lui de Gaulle. În acest film, adevăratul colonel Passy îşi face chiar o scurtă apariție, jucându-se pe el însuşi, iar comunişti de-abia sunt menționați.

Amintiri disidente I: Rezistența

Este destul de uşor să surprindem memoria oficială a războiului, dar este greu de cunoscut cât de universal a fost aceasta susținută. Ideea că a existat vreodată un consens în jurul mitului este probabil un mit în sine. Memoria colectivă a oricărei societăți este un amalgam de amintiri construite oficial, amintiri de grup specifice, amintiri personale individuale şi toate celelalte surse la care oamenii apelează când îşi construiesc imaginile despre trecut (filme, ficțiune, scriere istorică)[11]. Problema principală despre mitul Rezistenței a fost aceea că a impus o viziune unitară asupra a ceea ce fusese o experiență extrem de fragmentată. Această fragmentare a fost demonstrată însuflețit în 1953, când douăzeci şi unu de membri ai Diviziei Das Reich, care efectuase masacrul Oradour, au fost judecați la Bordeaux.

Procesul a stârnit o mare emoție, nu numai pentru că Oradour devenise un monument oficial al barbariei naziste, ci pentru că treisprezece dintre inculpați erau alsacieni care fuseseră înscrişi cu forța în armata germană (ca *malgré nous*). Sud-vestul Franței i-a văzut drept criminali de război, iar Alsacia i-a văzut ca victime ale războiului. În cele din urmă, alsacienii au fost grațiați, spre furia supraviețuitorilor din Oradour[12].

Procesul Oradour a fost un caz care nu se încadra în categoriile simple ale mitului oficial, dar era departe de a fi singurul. Ce a simțit Rezistența noncomunistă cu privire la rolul pe care i l-au atribuit gaullişti şi comunişti? Cum s-au încadrat cei 1,5 milioane de prizonieri de război în viziunea eroică? Dar cei 650.000 de muncitori care au fost obligați să lucreze în fabricile germane? Dar evreii? Dar varietățile memoriei regionale (din care procesul Oradour a fost doar un exemplu)? Dar oamenii care au susținut Regimul Vichy şi nu s-au ruşinat de asta? Spre deosebire de Marele Război, memoria celui de-Al Doilea Război Mondial din Franța nu este păstrată în memorialele unice din centrul comunităților locale, aceasta este dispersată şi fragmentată. Luptătorii FFI şi luptătorii Francezilor Liberi, cei împuşcați ca ostatici şi cei exterminați ca evrei, prizonieri de război şi deportați politici, cu toții au propriile amintiri[13]. Nu a existat niciun consens nici măcar privind ce zi ar trebui selectată pentru a comemora victoria şi eliberarea Franței. În 1945, capitularea oficială a Germaniei din 8 mai nu a fost o zi de mare sărbătoare în Franța. În ciuda succesului lui de Gaulle în asigurarea prezenței franceze la predarea Germaniei, victoria nu a putut şterge amintirile din 1940. După cum a declarat de Gaulle: „Satisfacția noastră la rezultatul războiului păstrează – şi o va face întotdeauna! – durerea în adâncul conştiinței noastre naționale". O altă dată de comemorat ar fi putut fi 18 iunie, dar asocierile sale erau prea specific gaulliste. În schimb, principala sărbătoare organizată în 1945 a avut loc la 11 noiembrie, ca şi cum ambiguitatea care planează asupra victoriei din 1945 ar putea fi inclusă în victoria din 1918. Aceasta a subliniat tema de continuitate a

lui de Gaulle între cele două conflicte: războiul de treizeci de ani[14].

Membrii Rezistenței, totuși, și-au dorit o comemorare specifică celui de-Al Doilea Război și în 1946, și aceasta s-a împlinit parțial când duminica de după 8 mai a fost declarată sărbătoare națională. În 1953, această concesie a fost extinsă și mai mult, când 8 mai a devenit sărbătoare. După revenirea lui de Gaulle la putere în 1958, această decizie din urmă a fost schimbată și victoria a fost comemorată din nou în cea mai apropiată duminică de data de 8 mai. Acest lucru i-a enervat pe foștii membri ai Rezistenței, care au continuat să sărbătorească pe 8 mai și au obținut acest lucru în 1968, când 8 mai a devenit din nou sărbătoare legală. Cu toate acestea, ziua de 8 mai nu a rămas niciodată în memoria populară la fel ca 11 noiembrie[15].

Foștii membri ai Rezistenței nu numai că au respins orice încercare de a minimaliza semnificația perioadei 1940-1944 prin includerea acesteia într-un „război de treizeci de ani", dar au fost de asemenea neliniștiți de ideea de a asocia majoritatea populației cu Rezistența. Au fost reticenți în a-și sacrifica sentimentul de apartenență la o elită într-o societate inițial indiferentă, chiar ostilă lor, așa cum a scris un fost membru în Rezistență în 1955: „Este timpul să demascăm un mit pios care nu a înșelat cu adevărat pe nimeni. Marea majoritate a oamenilor din această țară au jucat doar un rol mic și trecător în cele petrecute. Activitatea lor a fost pasivă, cu excepția ultimelor momente. În aceste circumstanțe, cum le putem cere să păstreze o amintire fidelă?"[16] Desigur, de Gaulle nu era mai puțin conștient că membrii Rezistenței reprezentaseră doar o minoritate, dar el prefera să treacă cu vederea acest adevăr în favoarea vindecării diviziunilor din națiune și restabilirii reputației Franței în străinătate. Pentru Rezistență, ale cărei obiective fuseseră atât morale, cât și politice, reînnoirea Franței nu putea fi construită pe o minciună, iar pentru de Gaulle, *raison d'etat* merita acest sacrificiu.

Printre mulți membri ai Rezistenței, sentimentul trădării care apăruse la scurt timp după Eliberare s-a intensificat în anii următori. Jean Cassou scria în 1953 că „nu mai rămâne

nimic din spiritul Rezistenței”[17]. Totuşi, ar fi greşit să deducem din astfel de observații că generația Rezistenței a fost exclusă din pozițiile de influență din Franța postbelică. Foşti membri ai Rezistenței precum Bidault, Pineau, Mitterrand, Teitgen, Michelet, Claudius-Petit, Debré, Chaban-Delmas şi Defferre au fost actori majori în politica celei de-A Patra Republici[18]. De ce, atunci, a existat un sentiment de trădare? Oricare ar fi fost rolul individual al membrilor Rezistenței în politică după 1945, nu a existat nicio reprezentare oficială a Rezistenței în societatea franceză. UDSR, care inițial sperase să joace un astfel de rol, a ajuns în curând să fie un mic grup centrist în parlament, priceput în artele compromisului, dar extrem de îndepărtat de puritatea intransigentă a Rezistenței. În acest partid, François Mitterrand a perfecționat artele intrigii şi manevrelor politice care aveau să le servească atât de bine în viitor.

Unii membri ai Rezistenței au fost dezamăgiți de caracterul arbitrar al epurărilor postbelice şi de modul în care comunişti au încercat să monopolizeze memoria Rezistenței. Repudierea foştilor tovarăşi de Rezistență de către Jean Paulhan a fost pecetluită în violenta sa polemică *Lettre aux directeurs de la Résistance* (1952). Au existat ecouri conştiente ale rupturii lui Péguy de foştii săi tovarăşi *dreyfusards*. În timpul războiului, Paulhan lucrase cu Aragon în Rezistența literară, iar soția lui Aragon, Elsa Triolet, l-a denunțat ca fiind nazist[19]. Chiar şi Mauriac a simțit că Paulhan, ale cărui păreri le împărtăşise în 1944, mergea prea departe, oferind muniție pentru polemicile lor unora ca Rebatet şi Céline, care rămâneau la fel de înverşunați cum fuseseră întotdeauna[20]. Adevărul era că idealurile Rezistenței nu ofereau răspunsuri lipsite de ambiguitate la problemele lumii postbelice. Multe ziare ale Rezistenței au continuat să fie publicate după Eliberare, dar existența lor a fost din ce în ce mai compromisă de conflicte caustice în privința liniei editoriale corecte. *Franc-Tireur* a dispărut în 1958. Foştii redactori ai *Défense de la France* (care s-a redenumit *France-Soir*) de-abia îşi mai vorbeau în 1945, iar ziarul, care avea să

întâmpine în scurt timp dificultăți financiare majore, a fost preluat de grupul de presă Hachette în 1950.

Nimic nu a ilustrat mai bine imposibilitatea de a defini o singură linie a Rezistenței în anii postbelici decât problema Algeriei. Unii membri ai Rezistenței, precum Claude Bourdet, se aflau în fruntea mişcării anticolonialiste, iar alții, precum Georges Bidault, s-au angajat cu fervoare în Imperiul francez din Algeria. Ambii au susținut că apără valorile Rezistenței. Bourdet considera că armata franceză din Algeria comite crime similare celor comise de germani în Franța în timpul războiului, iar Bidault considera că cei care doreau să abandoneze Algeria nu erau mai buni decât cei care abandonaseră Franța în favoarea germanilor în 1940. Fiind preşedinte al Consiliului Național al Rezistenței în perioada 1944-1945, Bidault a anunțat în 1961 că înființează un nou Consiliul al Rezistenței, de data aceasta pentru a lupta pentru Algeria franceză[21].

Amintiri disidente II: pétainişti şi colaboratori

Aceste diviziuni din cadrul Rezistenței au ajutat la reabilitarea foştilor pétainişti sau colaboratori. Denunțarea de către Paulhan a exceselor epurărilor a fost un balsam pentru fostele victime ale acelor epurări. Mulți foşti pétainişti, care s-au angajat cu ardoare în apărarea Algeriei franceze, au devenit brusc patrioți în ochii oamenilor care i-ar fi desemnat cândva ca trădători şi pe care i-ar fi acuzat în acel moment ca fiind terorişti. De data aceea, cu toții erau de acord că „terorişti” erau de găsit în Algeria.

Reabilitarea foştilor pétainişti începuse de câțiva ani. O lege a grațierii din ianuarie 1951 a redus numărul deținuților din închisori de la 40.000 la 1.570. După o a doua grațiere în iulie 1953, mai rămăseseră doar 62 de prizonieri[22]. Aceste două legi fuseseră susținute de membrii catolici ai Rezistenței precum Edmond Michelet, într-un spirit al reconcilierii naționale. În acelaşi timp însă, pendulul politic a oscilat spre dreapta după debutul Războiului Rece. Acest lucru le-a permis fantomelor Vichy să reapară. Jean Jardin,

care condusese cabinetul lui Laval din aprilie 1942 până în octombrie 1943, a devenit un personaj influent din culisele politicii celei de-A Patra Republici[23]. La fel şi Georges Albertini, care fusese mâna dreaptă al lui Marcel Déat în fruntea RNP[24]. În martie 1952, politicianul conservator Antoine Pinay a devenit prim-ministru. Pinay fusese numit în Consiliul Național al Vichy, iar ridicarea sa la rangul de premier a încălcat un tabu important.

Pinay, care nu poate fi descris ca fiind un pétainist dur, era interesat să lase trecutul în urmă şi să joace jocul politic al celei de-A Patra Republici. Cu toate acestea, au existat mulți supraviețuitori ai Regimului Vichy care au vrut să profite de schimbarea climatului politic pentru a contesta ortodoxia predominantă a Rezistenței. Au început să publice într-o serie de ziare de extremă dreapta, cu tiraj foarte mic, care au apărut pentru a oferi o platformă pentru învinşii din 1944 (*Écrits de Paris*, 1947, *Rivarol*, 1951). Cei care şi-au început sarcina de reabilitare au adoptat două strategii. Prima a fost discreditarea presupuselor excese ale Eliberării, descriind epurările ca pe o baie de sânge – o nouă Teroare – cu până la 100.000 de victime. În loc să atace Rezistența în mod direct, aceşti scriitori au inventat termenul „rezistențialism" pentru a descrie acei pseudomembri ai Rezistenței care profitaseră după Eliberare pentru a declanşa războiul de clasă sau pentru a duce vendete personale. Lucrarea *Les Crimes masqués du résistentialisme* (Crimele ascunse ale rezistențialismului, 1948), a deputatului conservator Abbé Desgranges, a fost un prim exemplu al acestei nişe[25]. O reprezentare literară a antitezei acestui mit a fost romanul lui Marcel Aymé *Uranus* (1948), o descriere nemiloasă a Eliberării într-un oraş mic. *Uranus* este populat de speculanți corupți de pe piața neagră, care aderă la Rezistență în ultimul moment, comunişti sângeroşi care exercită o tiranie arbitrară asupra cetățenilor nevinovați şi ipocriții dezamăgiți, care se adaptează cu cinism la promovarea ipocriziei[26].

O a doua strategie de reabilitare a fost separarea reputației lui Pétain de cea a lui Laval. Louis Rougier a publicat o carte despre misiunea sa la Londra în care susținea că Pétain jucase un joc dublu. Titlul cărții lui Louis-Dominique Girard,

Montoire: Verdun diplomatique (1948), vorbeşte de la sine. Aceşti autori au susținut că de Gaulle şi Pétain erau două fețe ale aceleiaşi monede patriotice: sabia şi scutul. După moartea lui Pétain, în 1951, la vârsta de 95 de ani, susținătorii săi au înființat Asociația pentru Apărarea Memoriei Mareşalului Pétain (ADMP), în care Rémy a fost membru fondator. ADMP a făcut lobby şi a continuat să o facă pentru o revizuire judiciară a procesului lui Pétain şi pentru ca rămăşițele mareşalului să fie îngropate la Douaumont, lângă Verdun. Deşi nu a avut niciodată mai mult de câteva mii de membri, consiliul de administrație al ADMP a inclus de-a lungul anilor douăzeci şi doi de foşti miniştri şi doisprezece membri ai Academiei Franceze[27].

Miturile Rezistenței au fost contestate nu numai de supraviețuitorii Vichy, ci şi de un grup de scriitori, cunoscuți sub numele de „husari", care erau în mare parte prea tineri pentru a fi implicați personal în colaborare. Reacționând împotriva a ceea ce vedeau drept sufocanta corectitudine politică a ortodoxiei Rezistenței, au respins întreaga idee de „angajament" politic. În *Le Hussard bleu* (1950) a lui Roger Nimier, unul dintre personaje este un membru al Rezistenței trimis să se infiltreze în Miliție care descoperă că membrii acesteia împărtăşesc aceleaşi valori de tovarăşie şi curaj precum Rezistența. În picaresca *L'Europe buissonière* (1949) a lui Antoine Blondin, eroul trece prin bătălia Franței, Rezistență, STO şi Eliberare. În loc de alegeri şi valori morale clare, el găseşte doar absurditatea şi arbitrarul, mai degrabă ca eroul *Călătoriei la capătul nopții* a lui Céline. Husarii au urmărit să şocheze adoptând o atitudine de frivolitate şi cinism. Au susținut scriitori compromişi, precum Cocteau, Morand, Chardonne şi Drieu[28].

Scriitori a căror reputație părea cândva iremediabil contaminată au reapărut treptat din purgatoriu. Lucien Rebatet, care a părăsit închisoarea în 1952, a reluat scrierea unor recenzii de film care au fost mult admirate de tânărul François Truffaut. Georges Soulès a devenit un romancier de succes scriind sub pseudonimul Raymond Abellio. Céline, întorcându-se în Franța din exilul său danez în 1951, şi-a reluat cariera de romancier şi a adoptat personalitatea unui

excentric irascibil şi victimizat, care nu dorise niciodată răul nimănui. Paul Morand s-a întors în Franța în 1954 şi a început o campanie pentru a intra în Academia Franceză. Alegerea sa a fost blocată în 1959 de eforturile comune ale foştilor membri ai Rezistenței şi ale lui de Gaulle însuşi, dar în cele din urmă a reuşit, însă abia în 1968[29]. Robert Brasillach, care a fost salvat de această soartă prin executarea sa, a devenit obiectul unui mic cult orchestrat de cumnatul său, Maurice Bardèche.

Bardèche a devenit cel mai evident apărător al fascismului din Franța. Acest lucru ar trebui să ne amintească de faptul că înfrânții din 1944 nu au împărtăşit cu toții aceeaşi viziune a trecutului. Împărțirea războiului între Vichy şi Paris a continuat în perioada postbelică, separându-i pe cei care îl apăraseră pe Pétain ca fiind patriot francez de cei care îl apăraseră pe Laval ca fiind european şi anticomunist. Déat, care şi-a trăit zilele predând limba franceză în Italia, tot mai credea că va veni momentul lui[30]. Pierre-André Cousteau, fost membru al echipei *Je suis partout*, nu a regretat nimic până la sfârşitul vieții sale. În 1958, el a scris: „Dacă am adoptat în 1941 o atitudine colaboraționistă, nu a fost pentru a limita daunele (...) sau pentru a juca un fel de joc dublu. A fost pentru că îmi doream victoria Germaniei (...) pentru că ea reprezenta ultima şansă a omului alb, în timp ce democrațiile (...) reprezentau sfârşitul omului alb”.[31]

Amintiri îngropate: victimele

Era de aşteptat ca mitul gaullist să le ofere puțin confort înfrânților din 1944, dar nu le-a oferit prea mult nici celor persecutați sub ocupație – în special miilor de civili care fuseseră deportați în Germania. Întoarcerea deportaților din lagărele germane în aprilie 1945 a provocat un şoc teribil. Vederea acestor creaturi fantomatice şi slăbite a umbrit festivitățile victoriei. Nu a fost uşor nici să fie încadrați în interpretarea embrionară gaullistă a ocupației, care pretindea eroi, nu victime. La 11 noiembrie 1945 a avut loc o ceremonie solemnă la fortul Mont Valérien din afara Parisului, unde mulți ostatici francezi fuseseră împuşcați de către germani.

Cincisprezece persoane care muriseră pentru Franța au fost îngropate într-o criptă. Aceştia erau nouă soldați care luptaseră în 1940 sau în 1944, un prizonier de război împuşcat în timp ce încerca să scape, trei membri ai Rezistenței şi doi *déportés*, ambii membri ai Rezistenței. Nu a existat niciun reprezentant al acelor *déportés* care fuseseră pur şi simplu victime ale germanilor, deşi nu fuseseră implicați în Rezistență.

În fața acestei neglijențe oficiale, diverse asociații de *déportés* au păstrat în viață amintirea experiențelor lor. În 1954, au reuşit ca parlamentul să voteze o Zi a Deportării Naționale, în fiecare aprilie. În prima dintre aceste ocazii, o urnă care conținea cenuşa unor *déportés* a fost transferată la Mont Valérien pentru a se alătura rămăşițelor celor cincisprezece oameni deja îngropați acolo şi pentru a readuce înapoi acel loc din memoria exclusiv eroică pe care i-o atribuise de Gaulle. Iar această bătălie a memoriei dintre eroi şi victime a persistat. La 18 iunie 1960, la doi ani după revenirea sa la putere, de Gaulle a inaugurat la Mont Valérien un monument grandios care onora Franța luptătoare. Doi ani mai târziu, asociațiile de *déportés* au obținut construirea unui monument specific închinat Martirilor Deportării. Acest monument, situat în vârful Île de la Cité din Paris, a fost inaugurat de către de Gaulle în Ziua Deportării Naționale din 1962[32].

În ierarhia virtuții în Franța postbelică, deportații ajunseseră să ocupe un loc central, chiar imediat după membrii Rezistenței. Au simbolizat suferința națiunii franceze în război şi au fost descrişi ca fiind purificați spiritual prin experiențele lor teribile din lagăre[33]. Au menținut aceeaşi relație cu societatea postbelică precum prizonierii de război în raport cu Vichy. Dar comunitatea de *déportés* era în sine departe de a fi omogenă. În 1948, statutul lor a fost stabilit prin lege. S-au distins două categorii: membri ai Rezistenței care fuseseră deportați ca urmare a activităților lor în cadrul Rezistenței şi *déportés* politici, care fuseseră în întregime victime nevinovate ale germanilor, precum ostaticii civili capturați în timpul represaliilor pentru operațiunile Rezistenței. Cu toate

acestea, celor care fuseseră trimişi în Germania ca lucrători STO nu li s-a acordat deloc statutul de *déportés*. Nu s-a considerat că meritau aceeaşi admiraţie sau simpatie precum *déportés*. Când în 1956 s-a discutat despre faptul că foştilor muncitori ai STO ar trebui să li se acorde statutul de *déportés*, o serie de personalităţi de vârf – inclusiv Vercors, Lucien Febvre, Camus, Fernand Braudel – au semnat o declaraţie de protest cu privire la o astfel de onorare a acestor „*transplantés*" (detaşaţi)[34]. Foştii muncitori STO s-au simţit foarte nemulţumiţi de această presupunere implicită că nu erau victime în acelaşi fel ca şi ceilalţi *déportés politiques*, mai ales că în timpul războiului era obişnuit ca ei să se numească *déportés de travail*. Oricât de mult lobby s-a făcut, nu s-a reuşit până acum recâştigarea acestei denumiri. Peste cei care lucraseră în Germania nazistă pluteşte suspiciunea că ar fi putut sau ar fi trebuit să evite STO şi să se alăture Rezistenţei[35].

Un alt grup care nu a primit nicio recunoaştere specifică în rândul *déportés* a fost reprezentat de evrei. Când primii supravieţuitori evrei s-au întors din lagăre, în 1945, situaţia lor nu a fost diferenţiată în conştiinţa publică de cea a altor victime ale nazismului. În iunie 1946, cenuşa victimelor de la Auschwitz a fost îngropată la Père-Lachaise, într-o ceremonie organizată de comunişti. Monumentul ridicat cu această ocazie se referea la „bărbaţi, femei şi copii, deportaţi din Franţa, exterminaţi la Auschwitz, victime ale barbariei naziste". Nimic nu spunea că aproape toate victimele fuseseră evrei. Un convoi pentru deportarea la Auschwitz, cel din 23 ianuarie 1943, fusese de fapt format din 119 femei comuniste, singurele femei neevreice care au fost trimise la Auschwitz. Prin mărturia supravieţuitorilor acelui convoi, Auschwitz s-a contopit în memoria generală a tuturor lagărelor de concentrare, fără nicio recunoaştere a caracterului său specific de centru de exterminare. A fost însuşită ca o memorie comunistă, nu ca una evreiască[36]. Evreii care s-au întors în Franţa au fost încadraţi în categoria *déportés politiques* şi nu au fost priviţi cu o simpatie specială. Când s-a întors de la Auschwitz, evreica de 17 ani Simone Jacob – acum politicianul Simone Veil – s-a prezentat pentru

un examen medical la Federația Națională a Deportaților Rezistenței, unde a fost refuzată ca fiind considerată neeligibilă[37].

Supraviețuitorii evrei care au încercat să vorbească despre experiențele lor au descoperit de multe ori că alții, inclusiv evreii care supraviețuiseră războiului din Franța, nu doreau să îi asculte[38] – după cum a remarcat un deportat întors acasă: „De îndată ce am început să ne spunem povestea, am fost întrerupți, așa cum sunt întrerupți copiii prea vorbăreți sau prea entuziasmați de către părinții care sunt ei înșiși împovărați de probleme reale”[39]. Organizațiile evreiești au subscris cu ușurință la această amnezie colectivă. A admite o categorie specială de „deportați rasiali” contrazicea tradiția asimilaționistă a Republicii, căreia evreii îi datorau libertatea în Franța. Majoritatea evreilor au vrut să uite de acel coșmar și să se reintegreze în societatea franceză.

Un memorial închinat evreilor morți a fost dezvelit la Paris în sinagoga din Rue de la Victoire în 1949, în prezența președintelui Republicii. Ceremonia, care s-a încheiat cu Marseillaise, a fost la fel de mult republicană cât a fost și evreiască, reflectând dorința evreilor de a evita întrebările dificile despre rolul Franței în soarta lor din vremea războiului. La o reuniune a Consistoriului de la Paris din 1946, un vorbitor a adus un omagiu poporului francez, „căruia îi datorăm supraviețuirea. ... Franța care ne-a eliberat în 1789 ne-a eliberat din nou în 1944”[40]. Luând cuvântul la 14 iulie 1945, Marele Rabin Joseph Kaplan a declarat: „Guvernul Vichy, care i-a abandonat pe evrei și i-a lăsat la mila sorții, nu a reprezentat adevărata Franță”. Cât despre acei evrei nonfrancezi care participaseră la Rezistență, în principal prin MOI-ul comunist, au fost amintiți ca membri ai FTP care au murit pentru Franța. MOI, care a fost lichidat în 1945, a dispărut din memorie[41].

Amintiri fragmentate

În anii 1970, ghețarul memoriei instituțiilor oficiale a început să se sfărâme, ca urmare a două evoluții: revolta generației din anii 1960 și o trezire a conștiinței de sine

evreieşti. Revolta acelei generaţii a avut cea mai violentă expresie în evenimentele din 1968, când studenţii francezi au provocat cele două forţe politice a căror legitimitate era strâns legată de memoria războiului: gaullismul şi comunismul. Au readus amintirile din trecut pentru a le folosi împotriva celor care s-au descris ca fiind custozi ai acelui trecut. Sloganul lor care compara forţele de ordine franceze cu naziştii – „CRS = SS" – i-a şocat pe apărătorii regimului gaullist. Când liderul comunist Georges Marchais a destituit un activist student ca fiind „anarhist evreu german", studenţii au răspuns cu sloganul „Toţi suntem evrei germani".

Acest climat de protest explică impactul filmului *The Sorrow and the Pity* (1971), care a răsturnat fiecare aspect al mitului ocupaţiei. Una dintre provocările sale a fost absenţa aproape totală a lui de Gaulle. Construit în jurul unor interviuri cu supravieţuitori ai acelei perioade, filmul a fost atât o explorare a memoriei ocupaţiei, cât şi o istorie a acesteia. Refuzând să permită televizarea filmului *The Sorrow and the Pity*, şeful organizaţiei de radiodifuziune de stat din Franţa a remarcat că „anumite mituri sunt necesare pentru bunăstarea şi liniştea poporului". Dar interdicţia a alimentat doar suspiciuni că ar exista ceva de ascuns. Filmul a fost proiectat într-un cinematograf din Paris şi a fost văzut de aproximativ 600.000 de oameni. Nimic nu a mai fost vreodată la fel[42].

Trezirea memoriei evreieşti a făcut parte din acelaşi fenomen specific generaţiei care a produs *The Sorrow and the Pity*, dar a avut şi alte cauze. Procesul lui Adolf Eichmann din 1961 a relansat interesul pentru Holocaust, în timp ce războiul de şase zile dintre Israel şi statele arabe a sporit sentimentul conştiinţei de sine în rândul evreilor din Franţa, mai ales după ce guvernul francez s-a distanţat de cauza israeliană. În 1977, principala organizaţie a evreimii franceze, CRIF, şi-a modificat statutul pentru a cuprinde obiectivele sprijinului necondiţionat pentru Israel şi cererea ca şcolile franceze să organizeze cursuri despre Holocaust. Filmul documentar de opt ore al lui Claude Lanzmann despre Holocaust, *Shoah* (1985), a jucat în anii 1980 acelaşi rol

pentru memoria evreiască pe care l-a avut *The Sorrow and the Pity* pentru memoria generală a ocupației în anii 1970[43].

Nimeni nu a luat mai multe măsuri pentru a provoca conştiința publică despre antisemitismul din timpul războiului decât avocatul Serge Klarsfeld, care avea 8 ani când tatăl său a fost deportat la Auschwitz, în 1943. Împreună cu soția sa mai tânără, germana Beate, Klarsfeld s-a dedicat vânării criminalilor de război. În 1968, Beate a dat o palmă publică cancelarului german Kurt Kiesinger pentru a-i atrage atenția asupra trecutului său nazist. Klarsfeld a devenit, de asemenea, un istoric remarcabil. Lucrarea sa *Vichy-Auschwitz* a trasat mecanismele Soluției finale din Franța, iar *Mémorial de la déportation des juifs de France* a publicat numele fiecărui evreu deportat din Franța. În 1979, a creat Asociația Fiilor şi Fiicelor Deportaților Evrei din Franța.

Întrucât Rezistența a fost contestată în timpul anilor '70, incidente care ar fi putut trece cândva neobservate au explodat în scandal. Acest lucru a fost descoperit, pe cheltuiala sa, de către succesorul lui de Gaulle, preşedintele Georges Pompidou. În noiembrie 1971, Pompidou a acordat discret (sau aşa sperase el) grațierea fostului lider al Miliției din Lyon, Paul Touvier. După război, Touvier fusese condamnat la moarte *in absentia*, dar a evitat cu succes arestarea. Timp de douăzeci de ani, a fost ascuns de clerici catolici, care acționau dintr-un amestec de caritate şi ideologie de dreapta. În 1967 sentința cu moartea a expirat, când a intrat în vigoare Statutul prescripțiilor. Grațierea lui Pompidou a afectat diferite pedepse secundare care încă erau în vigoare.

Grațierea a provocat revoltă. După patru luni de polemici, Pompidou şi-a apărat acțiunea: „Vom păstra rănile discordiei noastre naționale sângerând etern? Nu a sosit timpul să tragem un văl peste trecut, să uităm de vremea în care francezii nu se plăceau unii pe alții şi chiar se omorau între ei?”. Întrucât Pompidou însuşi a supraviețuit ocupației, ferindu-se de necazuri şi dedicându-se realizării unei ediții critice a piesei lui Racine *Britannicus* – „în mod clar îmi lipsea un spirit aventuros”, a observat odată –, dorința sa de a ierta

şi a uita îl atrăgea în mod direct. Dar tragerea unui văl asupra colaborării în spiritul unei reconcilieri naţionale s-a conformat şi spiritului mitului gaullist. Din păcate pentru Pompidou, vremurile se schimbaseră, iar graţierea lui a contribuit doar la dezlegarea mitului[44].

Un alt scandal a izbucnit în octombrie 1978, când revista *L'Express* a publicat un interviu cu fostul şef al Comisariatului pentru afaceri evreieşti al Vichy, Darquier de Pellepoix, care se refugiase în Spania după condamnarea sa la moarte în 1947. În interviu, Darquier şi-a revărsat amarul antisemit şi a susţinut că existenţa camerelor de gazare ar fi fost o invenţie evreiască. Nu era prima dată când Darquier făcea declaraţii presei şi nici nu era primul articol care fusese scris despre el. Dar, încă o dată, potrivirea temporală a însemnat totul, iar dezlănţuirea acestui octogenar nebun a făcut furori în Franţa[45].

Până la sfârşitul anilor '70, Vichy devenise, după cum sugerează Henry Rousso, o obsesie. Cel mai mic incident era confiscat şi interpretat în lumina ocupaţiei. A existat un protest în 1975, când preşedintele Valéry Giscard d'Estaing a decis, în spiritul unităţii europene, ca ziua de 8 mai să nu mai fie celebrată ca sărbătoare naţională. S-au făcut referiri voalate la trecutul vichyst al părinţilor săi. O altă polemică a izbucnit în jurul liderului comunist Georges Marchais, care s-a dovedit că lucrase într-o fabrică germană în timpul războiului. Fie că fusese acolo ca victimă involuntară a STO sau ca voluntar, niciuna dintre alternative nu se conforma imaginii eroismului Rezistenţei comuniste. Memoria ocupaţiei a bântuit alegerile prezidenţiale din 1981: colonelul gaullist Passy a îndemnat oamenii să voteze pentru Mitterrand şi a fost susţinut de o mulţime de foşti membri ai Rezistenţei care pretindeau că Mitterrand era singurul candidat „interesat să urmărească programul larg al CNR". Ginerele lui de Gaulle le-a amintit alegătorilor că Mitterrand a avut un trecut vichyst, iar socialistul Gaston Defferre a răspuns susţinând că familia lui Giscard a fost „plină de colaboratori"[46].

Aceste polemici au avut loc pe fondul unei fascinaţii estetice în creştere pentru acea epocă, un fel de revenire a anilor '40, intitulată *mode rétro*. Este ilustrată în mod izbitor de

romancierul Patrick Modiano, a cărui operă, de la prima sa carte, *La Place de l'étoile* (1968), a explorat cele mai sumbre aspecte ale ocupației și punctele în care colaborarea s-a suprapus cu lumile criminalității și marginalității. Dar ocupația nu este doar un fundal pentru romanele sale. Născut în 1945, fiul unui tată evreu care a supraviețuit războiului datorită escrocheriei și compromisului și al unei mame care a lucrat în Parisul ocupat pentru o companie de film germană, obsesia lui Modiano pentru ocupație este o căutare personală a originilor și a identității. Romanele sale, impresioniste și fragmentate, sunt meditații asupra interacțiunii dintre memorie și istorie și asupra posibilității de a atribui coerență trecutului. Pentru publicul larg, Modiano este cel mai bine cunoscut ca autor al scenariului filmului *Lacombe Lucien*, care, după *The Sorrow and the Pity*, a contribuit cel mai mult la subminarea reprezentărilor eroice ale ocupației[47].

Memoria în curs de judecare

În anii 1970, vechea mitologie s-a sfărâmat, dar s-a dovedit imposibilă punerea pieselor laolaltă și crearea unui nou consens. În anii 1980, misiunea de a oferi interpretări ale trecutului Regimului de la Vichy a revenit instanțelor, mai mult decât istoricilor. Aceasta a fost o consecință a votului parlamentului francez din 1964 pentru a pune capăt Statutului de limitare a crimelor împotriva umanității. Acea decizie fusese luată pentru a permite urmărirea criminalilor de război naziști aflați încă în libertate, numai că în anii 1970 arma a fost îndreptată împotriva autorilor francezi de crime de război. Chiar și aceia care fuseseră judecați la Eliberare au devenit vulnerabili pentru reluarea judecății din motive noi. După război, nimeni nu fusese judecat în mod specific pentru rolul jucat în deportarea evreilor. Acest lucru a ajuns să fie văzut ca fiind crima centrală a ocupației și una care putea fi cercetată ca o crimă împotriva umanității.

Primul francez care a fost pus sub acuzație cu succes pentru crime împotriva umanității a fost Jean Leguay, în martie 1979. În calitate de reprezentant al lui René Bousquet

în zona ocupată până la sfârşitul anului 1943, Leguay a fost profund implicat în raziile împotriva evreilor. În ianuarie 1983 a urmat acuzarea lui Maurice Papon, care organizase deportări ale evreilor în calitatea sa de funcţionar în Prefectura Girondei. În cele din urmă, Bousquet însuşi a fost pus sub acuzare, în martie 1991. Leguay şi Bousquet fuseseră amândoi judecaţi la Eliberare, dar au suferit doar pedepse minore, deoarece au putut demonstra că au susţinut Rezistenţa. Papon nu fusese judecat deloc. Rolul lor în deportările evreieşti abia reprezentase o problemă la Eliberare. Toţi au continuat să aibă cariere strălucitoare în afaceri şi politică. Papon a ocupat funcţia de prefect al poliţiei sub conducerea lui de Gaulle din 1958 până în 1967 şi de ministru al bugetului sub conducerea lui Giscard d'Estaing, până când dezvăluirile despre trecutul său l-au obligat să demisioneze, în 1981. Chiar şi după ce au fost emise acuzările, pregătirea probelor împotriva aceste personalităţi foarte bine clasate era extrem de laborioasă. Leguay a murit în iulie 1989, exact în momentul în care dosarul împotriva lui era pregătit să fie prezentat în faţa instanţelor. Bousquet a fost asasinat în 1993, înainte ca dosarul său să poată fi judecat, de către o persoană care căuta doar să fie în atenţia presei. Acuzarea lui Papon a fost anulată din motive de procedură în 1987, iar el a fost din nou acuzat în 1988. Pregătirea cazului său a durat ani buni. Între timp, în 1989, Touvier a fost în cele din urmă descoperit ascunzându-se într-o mânăstire din Nisa. A fost arestat şi pus sub acuzare, dar a fost nevoie de timp pentru a fi pregătit cazul împotriva lui.

Aceste întârzieri au determinat ca primul proces să nu fie al unui francez, ci al germanului Klaus Barbie, care fusese şeful Gestapo din Lyon. Găsit vinovat *in absentia* de crime de război în anii 1950, Barbie a scăpat fugind în Bolivia, unde Beate Klarsfeld l-a localizat în 1971. După mai multe încercări zadarnice de a-şi asigura extrădarea, Barbie a fost adus înapoi în Franţa în februarie 1983 şi acuzat pentru crime împotriva umanităţii. Guvernul francez a intenţionat ca procesul său să servească drept o lecţie naţională de istorie şi

o şansă pentru francezi de a se confrunta cu trecutul, însă curând au apărut complicații.

Crimele cu care Barbie era asociat în memoria populară, în special moartea lui Jean Moulin, nu au putut fi incluse în rechizitoriu, deoarece au fost clasificate drept „crime de război", efectuate împotriva combatanților. „Crimele împotriva umanității" erau cele comise împotriva civililor nevinovați. Astfel, acuzația centrală împotriva lui Barbie a devenit razia din 6 aprilie 1944, când a capturat patruzeci şi trei de copii evrei din refugiul de la Izieu. Unii foşti membri ai Rezistenței s-au simțit indignați de faptul că rechizitoriul împotriva lui Barbie nu îi menționa şi pe ei. Includerea lor ar fi subminat afirmația Rezistenței conform căreia membrii săi ar fi fost combatanți voluntari, statut care le-a fost refuzat de Germania în timpul ocupației. Înainte ca Barbie să intre în judecată, aceste tensiuni au fost exploatate cu pricepere de avocatul apărării, Jacques Vergès. Vergès era un radical de stânga, disprețuitor al democrației burgheze. El a susținut că francezii nu aveau dreptul să îl judece pe Barbie, câtă vreme nu erau dispuşi să-şi asume responsabilitatea propriilor crime împotriva umanității din coloniile lor, în special în timpul războiului din Algeria. Dar principalul contraatac al lui Vergès a fost de a pretinde că excluderea din proces a membrilor Rezistenței însemna că statul francez avea ceva de ascuns: era îngrozit că Barbie va dezvălui cine îl trădase pe Moulin. Vergès nu ştia nimic în afară de ce se cunoştea deja de ani buni, dar insinuările sale semănau îndoieli.

În noiembrie 1985, Curtea de Casație, cea mai înaltă instanță de apel din Franța, a emis o hotărâre care a permis includerea unor infracțiuni împotriva Rezistenței în acuzarea împotriva lui Barbie. Acest lucru a fost realizat prin redefinirea crimelor împotriva umanității pentru a include acte desfăşurate „în numele unui stat care practică o politică de hegemonie ideologică (...) nu numai împotriva oamenilor din cauza apartenenței lor la un grup rasial sau religios, ci şi împotriva opozanților acelui sistem politic". Definiția crimelor împotriva umanității a fost mutată de la identitatea victimelor la motivele făptaşilor. Procesul lui Barbie, care s-a desfăşurat în perioada 11 mai – 4 iulie 1987, nu a fost evenimentul

cathartic la care se aştepta publicul francez. A fost judecat pentru patruzeci şi unu de capete de acuzare separate. Treizeci şi nouă de avocaţi, care reprezentau grupuri evreieşti, grupuri de rezistenţă şi indivizi, s-au prezentat în instanţă pentru a depune mărturii separate împotriva sa. A fost găsit vinovat şi condamnat la închisoare pe viaţă. Dar, deşi afirmaţia lui Vergès care susţinea că ar fi avut dezvăluiri despre Rezistenţă s-a dovedit a fi o farsă, procesul a scos la iveală tensiunile dintre amintirile Rezistenţei şi amintirile evreieşti. Includerea crimelor împotriva Rezistenţei a estompat accentul asupra a ceea ce unii doriseră să fie o condamnare răsunătoare a Soluţiei finale[48] – după cum a spus Simone Veil: „Noi, victimele, nu am cerut niciodată să fim consideraţi eroi. Deci, de ce vor eroii acum (...) cu riscul de a amesteca totul, să fie trataţi ca victime?”.[49]

Procesul lui Paul Touvier, şapte ani mai târziu, nu a reuşit să ofere răspunsuri mai simple despre trecut. Crima principală de care era acuzat Touvier a fost razia cu împuşcarea a şapte evrei, la 29 iunie 1944, ca răzbunare pentru asasinarea lui Philippe Henriot. Nu a existat nicio îndoială cu privire la responsabilitatea lui Touvier pentru această infracţiune, dar în aprilie 1992 se părea că procesul nu va continua, după ce Curtea de Apel din Paris a decis, spre uimirea tuturor, că nu există un caz împotriva lui Touvier în definiţia strictă a infracţiunilor împotriva umanităţii. Opinia curţii a fost că despre Regimul de la Vichy, în numele căruia a acţionat Touvier, nu s-ar putea spune că a fost inspirat de o politică de „hegemonie ideologică”, deoarece ideologia sa era confuză, iar evreii nu erau definiţi ca un duşman al statului, ca în Germania nazistă. Spectacolul judecătorilor, trei dintre ei cunoscuţi pentru simpatiile lor de dreapta, care s-au substituit istoricilor Regimului Vichy, a provocat indignare. Şapte luni mai târziu, hotărârea a fost parţial anulată de o altă instanţă de apel. În timp ce s-a declarat incompetentă pentru a contesta evaluarea Regimului Vichy, această instanţă a decis că Touvier a acţionat la ordinele germane şi, prin urmare, în numele unui stat inspirat de o politică de hegemonie ideologică. Această hotărâre a făcut posibilă judecarea lui

Touvier, dar a însemnat că procesul său nu putea lua în considerare infracțiunile comise de Vichy. A condus la rezultatul absurd că – în cuvintele lui Țvetan Todorov – „aceleaşi fapte sunt infracțiuni dacă sunt comise de germani sau de oricine în serviciul lor, dar încetează să mai fie infracțiuni dacă autorii lor sunt francezi, acționând pentru statul francez sau instituțiile franceze". Legea a fost manipulată „pentru a îndeplini obiectivul politic al momentului, în loc să-i permită să judece cazurile individuale conform unor criterii neschimbate"[50].

Procesul a fost deschis la 17 martie 1994 şi s-a încheiat la 20 aprilie 1994. Patru istorici, inclusiv Robert Paxton, au depus mărturie. Touvier a fost găsit vinovat şi condamnat la închisoare pe viață. De-a lungul procesului, a existat un sentiment de frustrare față de banalitatea inculpatului de 79 de ani, care părea pe jumătate absent. Principala problemă era că dovezile care fuseseră strânse pentru a demonstra că Touvier acționase pentru Vichy trebuia acum să fie aranjate pentru a demonstra contrariul, că acționase la instigarea germanilor. Ceea ce fusese folosit odinioară de Touvier în apărarea sa – faptul că şeful local al Gestapo îl forțase să ucidă ostaticii – a devenit acum baza cazului împotriva sa. Martorii care susținuseră anterior că Touvier nu acționase la ordinele germane au susținut acum contrariul. Aceste contradicții au provocat o anumită jenă. Spre iritarea colegilor săi, unul dintre avocații acuzării, Arno Klarsfeld, fiul lui Serge, a refuzat să accepte teoria conform căreia Touvier acționase la ordinul germanilor, deşi a susținut că acest lucru nu afectează problema infracțiunilor împotriva umanității. Dar adevărul era că o condamnare a lui Touvier nu putea fi asigurată decât prin denaturarea înregistrărilor istorice.

Memorie obsesivă

Procesele lui Barbie şi Touvier, deşi nu reuşeau să clarifice înțelegerea ocupației, intensificaseră preocuparea pentru persecuția evreilor. Cea de-a cincizecea aniversare a raziei Vel d'Hiver din 16 iulie 1942 a fost un moment de mare

emoție. Pe locul fostului Vel d'Hiver a avut loc o ceremonie comemorativă în prezența a numeroşi demnitari, inclusiv a preşedintelui Republicii, François Mitterrand. O petiție a apărut în *Le Monde*, semnată de peste două sute de personalități care se intitulau „Comitetul Vel d'Hiver 42". Aceştia au cerut ca Mitterrand să recunoască formal complicitatea Franței la Soluția finală. Deşi Mitterrand nu a dorit să facă acest lucru, în februarie 1993 guvernul său a decis să desemneze ziua de 16 iulie drept o zi națională de comemorare a persecuției evreilor.

Acest lucru l-a determinat recent pe istoricul Henry Rousso, directorul *Institut du temps présent*, să avertizeze asupra pericolului de a se crea un nou mit despre ocupație. Rousso susține că a te concentra asupra persecuției evreilor cu excluderea aproape a oricărui alt aspect al Regimului Vichy – ceea ce el numeşte „iudeocentrism" – neglijează alte victime ale regimului: comunişti, francmasoni, membri ai Rezistenței. Acum există zile naționale pentru a comemora sfârşitul războiului (8 mai), deportații (aprilie) şi evreii (16 iulie), dar nu există niciuna care să comemoreze Rezistența. Focalizarea contemporană asupra evreilor remediază neglijarea anterioară a situației lor, dar din moment ce, aşa cum ne aminteşte Rousso, mulți supraviețuitori evrei din 1944-1945 au dorit să fie considerați cetățeni francezi şi nu evrei, ar fi anacronic să atribuim această neglijare doar existenței prejudecăților antisemite. Rousso identifică, de asemenea, probleme în selectarea datei de 16 iulie pentru a comemora vinovăția Franței față de evrei. Complicitatea franceză la raziile Vel d'Hiver este incontestabilă, dar a fost mai degrabă rezultatul politicii colaboraționiste a Regimului Vichy decât al antisemitismului acestuia. Cu siguranță, cele două politici nu pot fi, în acest caz, complet separate, dar antisemitismul Regimului Vichy a fost unul de persecuție, nu de exterminare. Exterminarea a fost o politică germană. Dacă Franța ar dori cu adevărat să se confrunte cu propriii demoni antisemiți, ar fi, potrivit lui Rousso, mai nimerit să comemoreze Statutul evreiesc din octombrie 1940. În cele din urmă, Rousso pune la îndoială dacă este sănătos ca o societate să devină prea fixată pe trecut. Poate exista o

„datorie de a-ți aminti”, dar există, de asemenea, necesitatea de a lăsa uneori trecutul în urmă pentru a face față problemelor prezentului şi viitorului[51].

Oricât de binevenită ar fi pledoaria lui Rousso pentru un sentiment al proporțiilor în discutarea antisemitismului din timpul ocupației, există pericolul să le ofere argumente revizioniştilor pentru propriile planuri politice. Rousso însuşi nu are astfel de motive ascunse. Dimpotrivă, născut în 1954, el este unul dintre istoricii de frunte ai perioadei, prea tânăr pentru a avea vreo nedreptate personală de redresat, şi s-a grăbit să denunțe revizionismul pro-Vichy al unei cărți publicate recent. Într-adevăr, unul dintre punctele sale de vedere este că, dacă o imagine distorsionată a ocupației ar fi lăsată să câştige adepți, ar deveni vulnerabilă la atacul persoanelor care doresc să reabiliteze imaginea Vichy. Odată dezmințite aceste denaturări, aceştia ar putea pune la îndoială chiar şi existența crimelor veritabile ale regimului. Astfel, avertismentul lui Rousso împotriva unei obsesii pentru Vichy merită să fie ascultat. Dar, în mâini greşite, acest avertisment ar putea deveni apologetic. În acest context, ar trebui remarcat faptul că titlul cărții lui Rousso reflectă un articol bine cunoscut al istoricului german Ernst Nolte, „Vergangenheit, die nicht vergehen will” (Trecut care nu va dispărea niciodată). Este notoriu faptul că propriul apel al lui Nolte pentru relativizarea Holocaustului a servit unei agende conservatoare contemporane şi l-a condus în ape din ce în ce mai tulburi. În acest context, nu este lipsit de importanță faptul că această carte a lui Rousso a fost comentată favorabil de către Jean-Marc Varaut, avocatul apărării lui Maurice Papon, funcționarul de la Vichy acuzat de crime împotriva umanității şi autor al unei lucrări revizioniste recente a procesului lui Pétain. Varaut aplaudă respingerea de către Rousso a explicațiilor maniheiste şi laudă importanța pe care acesta o acordă complexității evenimentelor. Pe scurt, dilema este: cum să relatăm istoria fără a deveni Nolte?[52]

Această dilemă este cu atât mai acută, având în vedere puterea extremei drepte din Franța contemporană. Frontul Național al lui Jean-Marie Le Pen le-a oferit un cămin foştilor

pétainişti şi colaboratori. De exemplu, Paul Malguti, care a candidat pentru FN la alegerile din 1992, era un fost membru al PPF al lui Doriot, implicat într-un masacru al membrilor Rezistenței realizat de către Gestapo la Cannes în august 1944 şi condamnat la moarte *in absentia* în 1945.[53] Vechiul înțelept pétainist Gustave Thibon a ieşit din umbră pentru a susține FN-ul. Le Pen însuşi nu îşi ascunde repulsia față de de Gaulle, îngăduința față de Pétain şi antipatia lui față de evrei. Întrebat în 1987 ce părere are despre negaționism – încercarea de a nega existența Holocaustului –, el a spus că nu este de competența lui să comenteze această problemă istorică, dar că, în orice caz, Holocaustul a reprezentat un „detaliu" în istoria celui de-Al Doilea Război Mondial. În 1988, el a atacat un ministru guvernamental făcând un joc de cuvinte de prost gust despre cuptoarele crematoriilor.

Negaționismul s-a bucurat de un succes remarcabil în Franța. Într-adevăr, a fost inventat în Franța de fostul opozant socialist Paul Rassinier, care fusese în Buchenwald. El a devenit convins după război că aceste camere de gazare, dintre care nu exista într-adevăr niciuna la Buchenwald, nu au existat niciodată[54]. În 1978, Robert Faurisson, lector la Universitatea din Lyon, a anunțat că susține afirmațiile lui Darquier de Pellepoix conform cărora camerele de gazare nu existaseră. Cazul lui Faurisson a dobândit notorietate în 1980, când Noam Chomsky a prefațat prosteşte una dintre cărțile acestuia, în spiritul apărării liberei exprimări. Faurisson a fost în cele din urmă obligat să plătească daune simbolice celor cărora le insultase memoria. În 1985, un alt academician, Henri Roques, şi-a luat doctoratul cu o teză care conținea pretenții negaționiste. Gradul i-a fost revocat un an mai târziu[55].

Negaționismul depăşeşte limitele respectabilității chiar şi pentru majoritatea susținătorilor Frontului Național, dar există şi alte relatări subtil apologetice despre ocupație. Unul dintre cei mai bine vânduți autori ai perioadei este Henri Amouroux, un jurnalist a cărui istorie în nouă volume a vieții francezilor sub ocupație oferă o cronică minuțioasă care încarcă judecata şi analiza cu numeroase detalii. Relatarea lui Amouroux nu oferă nici eroi, nici răufăcători, doar o

tragedie extrem de complicată în care fiecare are motivele sale. Morala pare să fie că a înțelege totul înseamnă a ierta totul. Nu există o agendă politică explicită, dar Amouroux a arătat clar că nu agreează ceea ce vede el ca fiind denigrarea Franței de către istoricii americani (adică Robert Paxton)[56].

Amintirile lui Mitterrand

Pe scurt, linia dintre nuanță şi apologetică este delicată. Când devine uitarea cosmetizare, când devine reconcilierea reabilitare? Cât de dificilă a devenit construirea unei interpretări consensuale a trecutului francez a fost demonstrat în controversa provocată de publicarea în 1994 a unei cărți a jurnalistului Pierre Péan despre trecutul vichyst al lui François Mitterrand. Coperta cărții a arătat că Mitterrand a participat la o demonstrație de dreapta în anii 1930. Povestea trecutului lui Mitterrand fusese spusă înainte, dar Péan a furnizat o bogăție de documente fără precedent datorită cooperării lui Mitterrand însuşi. Mitterrand a permis apoi să fie intervievat la televizor timp de nouăzeci de minute, în septembrie 1994, pentru a potoli revolta provocată de cartea lui Péan. Această dorință de a-şi limpezi trecutul a reprezentat o schimbare de atitudine a lui Mitterrand. În 1969, el scrisese despre experiența sa din timpul războiului: „Ajungând înapoi în Franța [din lagărul de prizonieri de război], după ce am stat în agonie nu prea multă vreme, am devenit membru al Rezistenței". Ca să spunem aşa, foarte multe s-au pierdut între aceste două evenimente. În orice caz, nu a fost o minciună directă, spre deosebire de afirmația lui Mitterrand din anii '70 conform căreia acesta fusese un susținător înflăcărat al Frontului Popular[57].

Motivul lui Mitterrand de a vorbi despre trecutul său a fost probabil o grevă preventivă împotriva viitorilor istorici, pe măsură ce se apropia de sfârşitul vieții sale. Dar el pare, de asemenea, să se fi văzut angajat într-o organizație pedagogică mai largă de reconciliere între francezi şi trecutul lor[58]. Într-o serie de interviuri cu istoricul Olivier Wieviorka la începutul anilor '90, Mitterrand şi-a exprimat dezgustul față de

continuarea proceselor foştilor funcţionari ai Regimului Vichy: „Nu se poate trăi tot timpul cu ranchiună şi amintiri”[59]. A rezultat că Mitterrand a intervenit pentru a încetini pregătirea dosarului împotriva lui Papon. Cea mai şocantă dezvăluire a lui Péan a fost că Mitterrand s-a bucurat de relații de prietenie cu René Bousquet în anii 1980. Toate acestea au venit pe lângă dezvăluirea din 1992 că, din anul 1987, Mitterrand a aşezat o coroană la mormântul mareşalului Pétain la fiecare aniversare a armistițiului din 1918. Deşi Élysée a arătat clar că acesta era un omagiu adus învingătorului de la Verdun, nu liderului Vichy, ştirea a provocat indignare.

Reacția lui Mitterrand la criticile primite a fost să argumenteze implicit că trecutul ar trebui îmbrățişat în toată complexitatea sa. Părea că încerca să-şi revendice un spațiu dedicat traiectoriilor politice ambigue, precum au fost şi ale sale, care, în final, fusese eliminat de vasta bunăvoință a istoriei gaulliste[60]. Acum, că mitul gaullist a fost spulberat, Mitterrand sugera că alternativa nu era să afirme că francezii au fost cu toții trădători, ci că aceştia s-au luptat pentru soluții într-o perioadă dificilă. Pentru orice istoric, cea mai izbitoare trăsătură a parcursului lui Mitterrand de la pétainism la Rezistență este chiar normalitatea sa. În interviul său de televiziune, Mitterrand a făcut o greşeală revelatoare atunci când a fost întrebat despre Statutul evreiesc. El a susținut că a fost un act legislativ împotriva evreilor străini despre care nu ştia nimic. Faptul că nu ştia nimic despre acest aspect pare neverosimil. Că era îndreptat numai împotriva evreilor străini era greşit – şi chiar dacă ar fi fost, acest lucru cu greu îl făcea mai puțin culpabil. Eroarea, ciudată pentru cineva la fel de cufundat în istorie ca Mitterrand, părea să confirme că încă deținea inconştient anumite prejudecăți ale perioadei, făcând distincție între evreii francezi şi cei străini şi sperând cumva că această distincție va arunca Regimul Vichy într-o lumină mai favorabilă. După cum observă Tony Judt, „el nu poate condamna rădăcina şi ramura sa din trecut, pentru că astfel s-ar condamna pe sine”[61].

Chiar şi susţinătorii lui Mitterrand au găsit aceste dezvăluiri greu de acceptat. Socialistul Lionel Jospin a comentat că „ar fi fost de dorit un itinerariu mai clar şi mai simplu”. Şi totuşi, Jospin trebuie doar să-şi amintească propria istorie a familiei sale pentru a vedea că itinerariile simple nu erau atât de comune. Tatăl lui Jospin fusese un susţinător socialist al lui Paul Faure. El a acceptat responsabilităţile municipale în cadrul ocupaţiei şi a fost exclus temporar din Partidul Socialist în 1945.

De două ori, în interviul său de televiziune, Mitterrand a spus că doreşte să pună capăt „eternelor războaie civile” din Franţa. În cele din urmă, încercările sale de a-i reconcilia pe francezi cu trecutul lor s-au întors grav împotriva sa, dar acest lucru s-a datorat parţial contradicţiilor propriei sale poziţii. Când, în 1992, Comitetul Vel d’Hiver 1942 a încercat să obţină o scuză oficială pentru rolul jucat de Vichy în exterminarea evreilor, Mitterrand a refuzat pe motiv că Republica Franceză nu trebuie să-şi ceară scuze pentru crimele de la Vichy: „Rezistenţa, apoi guvernul de Gaulle, apoi A Patra Republică şi celelalte au fost întemeiate pe negarea acestui «stat francez»”[62]. Participând la ceremonia de comemorare a Vel d’Hiver din 16 iulie 1992 – prima dată când un preşedinte francez a făcut acest lucru –, Mitterrand a fost huiduit de mulţi dintre cei prezenţi. Apărându-şi poziţia ulterior, Mitterrand a refuzat din nou să lege ceea ce se întâmplase în timpul ocupaţiei cu restul istoriei franceze. El ar fi putut să facă un gest oficial de căinţă, ca Willy Brandt în Germania „dacă naţiunea franceză ar fi fost implicată [*engage*] în această tristă afacere”, dar nu a fost cazul. Chiar şi atunci când Mitterrand a cedat teren, în anul următor, hotărând că 16 iulie urma să devină o zi naţională de doliu pentru evrei, anunţul acestei decizii a fost însoţit de reamintirea că persecuţiile antisemite au fost efectuate „sub autoritatea de facto numită «guvernul statului francez»”[63].

Paradoxul a fost că, refuzând în 1992 să accepte responsabilitatea oficială pentru rolul Franţei în Holocaust, Mitterrand se ascundea în spatele ficţiunii gaulliste, oficial umbrite în ordonanţa din august 1944, conform căreia adevărata legitimitate dintre 1940 şi 1944 îi revenea unei

Republici Franceze care nu încetase niciodată să existe. Cum se potrivea acest lucru cu încercarea sa, din 1994, de a salva Regimul Vichy de la o stigmatizare totală? Poate că cel mai mare paradox a fost că gestul pe care Mitterrand, un antigaullist de-o viață, a refuzat să-l facă în 1992 din fidelitate față de modul gaullist de interpretare a istoriei a fost făcut la 16 iulie 1995 de Jacques Chirac, noul preşedinte gaullist. Chirac a devenit primul lider francez care a acceptat oficial răspunderea pentru implicarea Franței în Holocaust: „Nebunia criminală a ocupantului a fost susținută de poporul francez şi de statul francez. (...) Franța în acea zi a comis un act ireparabil. (...) Este de necontestat că acest lucru a reprezentat o vină colectivă". În afară de expresiile de indignare ale câtorva gaullişti convinşi – doi dintre ei au scris un articol în *Le Monde* intitulat „Nu, Vichy nu a fost Franța" – , a fost izbitor faptul că frazele lui Chirac păreau să fie întâmpinate de o aprobare generală[64]. Însemna acest lucru că francezii ajunseseră în cele din urmă la un consens cu privire la ocupație? La doi ani după discursul plin de regret al lui Chirac, a devenit clar că acest lucru este departe de a fi adevărat. Procesul lui Maurice Papon pentru crime împotriva umanității din octombrie 1997 a determinat ca obsesia Franței față de Vichy să ajungă la un nou paroxism.

Procesul lui Papon

Maurice Papon a fost secretarul general al prefecturii Gironde din mai 1942 până la Eliberare. În acest timp, peste 1.500 de evrei au fost deportați din regiunea Bordeaux, în zece convoaie, ultimul dintre ele în mai 1944. Papon ar fi fost implicat în opt dintre aceste operațiuni, iar reclamanții civili din proces au reprezentat şaptezeci şi două dintre victime. Ceea ce a făcut acest proces mai controversat decât cel al lui Touvier a fost că, spre deosebire de Touvier, Papon nu era un fanatic de dreapta. Fusese un tânăr funcționar ambițios care îşi datorase rapida promovare înainte de război patronajului politicienilor radical-socialişti. În această privință, cazul lui a fost similar cu cel al lui René Bousquet, cu excepția faptului că, deşi era doar cu un an mai tânăr, a ocupat o poziție mult

inferioară pe scara ierarhică. De fapt, Papon nu ar fi fost niciodată judecat dacă Bousquet sau Leguay ar fi fost încă în viață. Procesul său a acționat ca un fel de împuternicire pentru procesele lor. În unele privințe, acest lucru a făcut ca procesul Papon să fie nesatisfăcător – Bousquet dăduse ordinele, Papon doar le executase – dar i-a conferit şi o rezonanță simbolică mai mare. Mai precis, procesul lui Bousquet ar fi fost cel al Regimului de la Vichy, în timp ce al lui Papon era cel al Franței de la Vichy. Procesul a declanşat un val de resemnare colectivă pentru vinovăția Franței în privința Holocaustului. Pentru prima dată, Biserica Catolică a efectuat o *mea culpa* publică, la fel şi purtătorii de cuvânt oficiali ai profesiei medicale franceze. Mai mult decât oricând, Vichy părea, de asemenea, că bântuie imaginația romancierilor francezi contemporani[65].

Înainte de începerea procesului, publicul larg avea puține îndoieli cu privire la vinovăția lui Papon. Procesul a durat şase luni, mai mult decât oricare altul din istoria juridică franceză. În cele din urmă, la 2 aprilie 1998, Papon a fost condamnat pentru complicitate la crimele împotriva umanității şi condamnat la zece ani de închisoare. Dar, până la pronunțarea acestui verdict, certitudinile cu care se deschisese procesul se risipiseră. Acesta a fost parțial rezultatul numeroaselor incidente care au presărat procedurile. La început, s-a creat o stare de indignare când judecătorul a fost de acord că, din cauza condiției de sănătate, Papon nu trebuie să rămână în detenție în timpul procesului său. Reclamanții civili au subliniat că victimele lui Papon nu s-au bucurat de un tratament atât de privilegiat. S-a petrecut mult timp discutând despre responsabilitatea lui Papon pentru moartea a câteva sute de algerieni în 1961, când, în calitate de prefect al poliției, a interzis o demonstrație la Paris legată de războiul algerian. Aceasta a fost în mod clar o distragere a atenției față de scopul real al procesului. Mai multă confuzie a fost cauzată atunci când istoricul Michel Bergès, care descoperise pentru prima oară documentele care au condus la urmărirea penală a lui Papon, a arătat acum că nu mai este convins de vinovăția lui. Au existat, de asemenea, multe dezacorduri între părțile

civile în ceea ce priveşte gradul de vinovăție al lui Papon şi pedeapsa cea mai potrivită pentru acesta. Arno Klarsfeld i-a enervat pe mulți dintre colegii săi cerând o sentință relativ uşoară împotriva lui Papon pe motiv că, deşi era în mod clar vinovat, nu era nici Touvier şi nici Barbie.

Aceste incidente şi complicații s-au adăugat dramei zilnice a procesului, dar problema fundamentală a fost potrivirea cazului lui Papon cu o definiție a crimelor împotriva umanității care fusese concepută inițial, în cuvintele lui Nancy Wood, „pentru a prinde alți peşti mai mari”[66]. Papon fusese un oficial Vichy aflat pe o poziție inferioară, care se supunea ordinelor. Pentru a stabili că a fost complice în încercarea unei puteri a Axei de obținere a unei hegemonii ideologice – aşa cum se cerea în definiția din 1994 a crimelor împotriva umanității – a trebuit să se demonstreze că a cunoscut soarta care îi aştepta pe deportați şi că respectivele constrângeri la care era supus un funcționar de rangul său nu îi împiedicau o oarecare libertate de acțiune. Ambele aspecte erau chestiuni de judecată fină şi dificil de demonstrat. Un număr de istorici, printre care Robert Paxton şi Marc-Olivier Baruch – autorul unei cărți despre administrația Vichy –, au depus mărturie de partea acuzării. Tot un istoric, Henri Amouroux, a depus mărturie pentru apărare. Henry Rousso a refuzat să depună mărturie pe motiv că tipurile de adevăr pe care istoricii au încercat să le stabilească erau diferite de tipurile de adevăr cerute de instanțele de judecată. Stabilirea a ceea ce „ştia” Papon sau oricine altcineva despre Holocaust şi ce se înțelegea exact prin „cunoaştere” într-un astfel de caz s-a dovedit aproape imposibilă.

Cazul împotriva lui Papon a fost tulburat mai departe şi de faptul că şi-a folosit poziția în administrația Vichy pentru a ajuta Rezistența, deşi nu era clar cât de devreme a început să ofere acest ajutor sau care a fost motivația din spatele acestei decizii. Când Papon fusese acuzat pentru prima dată de crime împotriva umanității, în 1981, un grup special de membri ai Rezistenței i-a luat în considerare cazul şi a decis că legitimitatea acțiunilor sale pentru Rezistență era valabilă, deşi a concluzionat că ar fi trebuit să demisioneze din funcția

sa în iunie 1942. Pretinsele servicii ale lui Papon către Rezistență l-au determinat pe de Gaulle să-l numească prefect al Girondei imediat după eliberare. Cariera strălucitoare a lui Papon se datorează atât lui de Gaulle, cât şi Regimului Vichy.

O serie de foşti membri distinşi ai Rezistenței, inclusiv Claude Serreulles, acum în vârstă de 85 de ani, au depus mărturie la proces în favoarea lui Papon. Dar când a venit momentul să stabilească ceea ce Papon ar fi putut şti despre soarta deportaților evrei, aceşti foşti membri ai Rezistenței au fost aruncați în defensivă, considerându-se aproape obligați să-şi ceară scuze pentru propria lor descoperire tardivă a Holocaustului. Din astfel de mărturii a reieşit implicit că soarta evreilor nu fusese o problemă de o importanță capitală pentru Rezistență. Problema pe care nimeni nu părea pregătit să o recunoască a fost aceea că dacă Papon fusese sau nu, cel puțin parțial, un membru al Rezistenței nu era relevant pentru întrebarea dacă era sau nu vinovat de crime împotriva umanității. În teorie, cel puțin, cele două fapte nu erau incompatibile[67]. Deşi nimeni nu a formulat problema atât de clar, mulți dintre membrii Rezistenței care au depus mărturie s-au supărat că valoarea mărturiei lor nu a fost în sine suficientă pentru a rezolva cazul. Jean Jaudel, în vârstă de 88 de ani, el însuşi evreu şi unul dintre puținii membri ai grupului de rezistență *Musée de L'homme* care au supraviețuit războiului, a denunțat modul în care procesul lui Papon se transforma într-un „proces al Rezistenței şi al gaullismului"[68]. Scriitorul Maurice Druon, fost membru al Francezilor Liberi, a denunțat „insulta adusă memoriei" acelor membri ai Rezistenței care au mărturisit legitimitatea apartenenței lui Papon la mişcare. El a fost îngrijorat de implicațiile procesului: „La Eliberare, ne-am asigurat că aceeaşi aură de eroism îi înconjoară pe toți cei care suferiseră în război: ostaticii, membri ai Rezistenței, deportați şi membri ai Rezistenței evrei. Acum parcă vrem să creăm o categorie separată (adică evreii)"[69].

Sindromul Rezistenței

A spune că procesul lui Papon a devenit procesul Rezistenței a fost o exagerare, dar faptul că foşti membri ai mişcării l-au putut interpreta astfel a dezvăluit cât de defensivi deveniseră aceştia în anii de după ce mitul Rezistenței îşi pierduse farmecul în imaginația colectivă franceză. Ce loc avea Rezistența într-o relatare a trecutului Franței care părea să stăruie doar în cele mai sumbre momente? Oare Franța îşi uitase datoria de recunoştință față de Rezistență? Relația dintre Rezistență şi masa populației nu fusese niciodată una nestânjenită, nici în timpul războiului, nici după acesta. Mitul unei națiuni de luptători ai Rezistenței a flatat cugetul național, dar a degradat implicit statutul special al mişcării. Odată ce acel mit a dispărut, Rezistența şi-a putut revendica locul ca o elită aflată deasupra mediocrității ambientale, dar, în acelaşi timp, în loc să fie o sursă de mândrie colectivă, risca să fie privită ca un element deranjant de critic şi necruțător. Revendicarea ascendenței morale a Rezistenței a fost uneori bazată pe o afabilă mulțumire de sine sau chiar pe un fel de tiranie morală. Când Jean-Melville a realizat filmul *Silence de la mer*, în 1949, a fost de acord să arate produsul final unui juriu format din membri ai Rezistenței, aleşi de Vercors, şi să ardă pelicula dacă verdictul lor avea să fie nefavorabil[70]. Mulți francezi obişnuiți probabil aveau o simpatie tăinuită pentru comentariile lui Georges Pompidou către un jurnalist american despre cultul eroilor Rezistenței: „Urăsc toate acele afaceri – a spus el cu un gest rapid al mâinii şi cu nemulțumire ascuțită în ochii lui strălucitori –, urăsc medaliile, urăsc decorările de orice fel”[71]. Acesta a fost genul de disconfort pe care veteranii din Marele Război îl creaseră adesea în generațiile mai tinere după 1918. Dar cel puțin veteranii au reprezentat cea mai mare parte a populației. Spre deosebire de monumentele închinate celor căzuți la datorie în Marele Război, multe monumente ale Rezistenței nu se află în centrul comunităților, ci în afara lor. Aceasta este o reprezentare spațială izbitoare a relației dintre Rezistență şi populație[72].

Prin urmare, nu a fost surprinzător că disiparea mitului gaullist a condus nu la o reevaluare pozitivă a Rezistenței, ci

la o eroziune a locului ocupat de aceasta în imaginaţia populară. Nu mai părea să existe pentru eroi. Rezistenţa a dispărut din cinematografie. Aşa cum a scris Michel Foucault în 1974: „Este posibil în acest moment să realizăm un film pozitiv despre luptele Rezistenţei? Probabil că nu. Impresia ar fi că oamenii ar râde sau că, pur şi simplu, filmul nu ar fi urmărit”[73]. Absentă din cinematografia anilor '70, Rezistenţa a devenit un subiect de batjocură în cea a anilor '80. Unul dintre succesele cinematografice ale deceniului a fost *Papy fait de la résistance* (1983), povestea unei familii de muzicieni care refuză să cânte câtă vreme germanii se află în Franţa. Filmul a satirizat fiecare clişeu al mitologiei Rezistenţei, refăcând scene din filme clasice de rezistenţă precum *Tăcerea mării* sau *Armata umbrelor*. Dar cel mai subversiv moment al său a fost sfârşitul, în care filmul care tocmai fusese urmărit se dovedeşte a fi fost proiectat pentru *Les Dossiers de l'Écran*, un celebru serial de televiziune francez în care un film este proiectat pentru a sta la baza dezbaterii din studio. În acest caz, dezbaterea are loc între membrii Rezistenţei care fuseseră înfăţişaţi în film şi care sunt acum arătaţi, treizeci de ani mai târziu, ca nişte figuri uşor ridicole, care încă se ceartă amarnic cu privire la trecutul lor, dar indignaţi de faptul că altcineva le-ar putea pune la îndoială spusele. Astfel, filmul ridiculizează nu numai pretinsele isprăvi ale membrilor Rezistenţei, ci şi pretenţia lor de a fi custozii morali ai memoriei şi ai propriei lor istorii[74]. Nu mai puţin iconoclast a fost cinicul *Un héros très discret* (1996), care descrie modul în care un tânăr îşi inventează după 1945 un trecut de rezistenţă complet fictiv.

În faţa unor astfel de atitudini, membrii Rezistenţei şi-au menţinut ideea că ei înşişi reprezentau o elită morală. După cum a spus unul dintre ei: „Când întâlneşti un fost membru al Rezistenţei, oricare ar fi ocupaţia lui astăzi, ai sentimentul că faceţi parte din aceeaşi familie”[75]. La procesul Barbie, un membru al Rezistenţei a declarat: „Aici nu se va petrece nicio schismă în Rezistenţa franceză, este un monolit indisolubil pe care nimic nu îl poate distruge”[76]. O astfel de strategie de apărare a memoriei Rezistenţei a fost subminată în anii 1970, pe măsură ce au apărut tot mai multe dovezi ale

conflictelor care făceau parte din istoria Rezistenței, o mare parte a lor venind chiar din interiorul comunității Rezistenței. Memoriile lui Frenay şi Bourdet au reamintit tensiunile dintre de Gaulle şi Rezistență. Această rană persistentă în memoria Rezistenței a fost exploatată şi de François Mitterrand, în perioada carierei sale politice, când vorbea mai mult despre trecutul său de Rezistență decât despre Vichy. În 1969, Mitterrand scria că de Gaulle „confiscase capitalul de sacrificiu, suferință şi demnitate al Rezistenței”[77].

Mulți străini care participaseră la mişcare prin FTP-MOI ar fi putut simți, pe de altă parte, că întreaga Rezistență franceză le-a confiscat „capitalul sacrificiului”. Aceasta a fost o altă amintire îngropată care a reapărut în anii 1980. În perioada 1965-1966, când regizorul Armand Gatti a produs un scenariu despre grupul Manouchian, cele zece versiuni succesive ale acestuia au fost respinse de companiile de producție, deoarece – i s-a spus – „un film în care există doar străini nu ne poate oferi o imagine a Rezistenței franceze”[78]. Când, în 1970, PCF a produs o nouă ediție a *Lettres des fusillés*, colecția sa de scrisori ale comuniştilor care au fost împuşcați în timpul războiului, numele Manouchian a reapărut, dar numele său de botez a fost transformat într-unul francez: de la Misak la Michel. Un film a fost realizat în cele din urmă despre Manouchian în 1976 – producția cu buget redus *Affiche rouge* –, dar rolul străinilor din Rezistență a rămas o poveste în mare parte necunoscută până la televizarea, în 1985, a filmului *Des terroristes à la retraite*. Filmul, care sugerează că Manouchian a fost trădat de Partidul Comunist, a dat naştere unor polemici violente în presă. Următoarea ediție a *Lettres des fusillés* a restaurat toate numele care se aflaseră acolo în 1946 – şi acum există o piață în Paris numită după Marcel Rayman, unul dintre membrii grupului Manouchian[79]. Pe termen lung, a avut efectul benefic de a scoate rolul străinilor din obscuritatea care îl învăluise, însă efectul său imediat a fost de a provoca sentimentul că Rezistența, în special Rezistența comunistă, avea secrete de ascuns.

La sfârşitul anilor '80, luptele pentru memoria Rezistenței s-au concentrat pe figura lui Jean Moulin. Din 1964, Moulin

devenise eroul emblematic al Rezistenței gaulliste. Pentru a-l revendica pe Moulin pentru Rezistență în ansamblu, precum și pentru a se situa sub patronajul simbolic al unei asemenea personalități venerate, François Mitterrand a decis să-și inaugureze președinția, la 21 mai 1981, făcând o vizită solemnă la Panthéon, pentru a depune un trandafir pe mormântul lui Moulin. Opt ani mai târziu, sub titlul general „Omul necunoscut al Panthéonului", Daniel Cordier a publicat primul volum al monumentalei sale biografii a lui Moulin. Având în vedere propriul istoric al lui Cordier și motivele pentru care a început un studiu al lui Moulin[80], nu este surprinzător că a produs o lucrare care, cu toată cercetarea sa masivă, vede Rezistența prin ochii lui Moulin (și de Gaulle). Acest fapt în sine ar explica agitația pe care opera lui Cordier a provocat-o în rândul membrilor Rezistenței care au supraviețuit. Aceștia s-au simțit de asemenea jigniți de decizia sa de a se baza exclusiv pe dovezi scrise de arhivă și de a exclude amintiri sau mărturii orale. Cordier contesta poziția generației Rezistenței ca martori privilegiați ai propriei lor istorii, subminând aspirația acestora de a-și transmite memoriile către generațiile viitoare.

Cu toate acestea, nimic nu a provocat o indignare mai mare în rândul membrilor supraviețuitori ai Rezistenței decât publicarea unei alte lucrări a lui Cordier, care pretindea a fi „Manifestul" scris de Henri Frenay în toamna anului 1940. Tonul acestui document, în care Frenay apare ca un susținător înflăcărat al Revoluției Naționale, fără vreo simpatie față de evrei, nu a fost o revelație pentru niciun istoric al Rezistenței, iar de atunci autenticitatea sa a fost stabilită aproape fără îndoială. Cu toate acestea, numeroși membri supraviețuitori ai mișcării au scris pentru a denunța această defăimare a reputației unui mare erou al Rezistenței. Membrii supraviețuitori ai *Combat*, inclusiv Claude Bourdet, s-au întâlnit în noiembrie 1989 pentru a-l condamna pe Cordier. După cum remarcă Henry Rousso, membrii supraviețuitori ai Rezistenței au reacționat la cuvintele lui Cordier ca și cum s-ar fi aflat într-un buncăr asediat[81].

Nimeni nu a reacționat cu mai multă violență decât fostul avocat al lui Frenay, Charles Benfredj, a cărui carte *L'Affaire*

Jean Moulin, la contre-enquête (1990) a trecut de la apărarea lui Frenay (şi denunţarea acidă a lui Cordier) la un atac asupra lui Moulin pentru că fusese agent sovietic. El a sugerat că Moulin nu a fost niciodată ucis, ci a evadat la Moscova. Afirmaţiile despre presupusele simpatii comuniste ale lui Moulin au apărut la Frenay încă din 1950 şi au fost repetate în memoriile sale şi apoi într-o carte cu sinistrul titlu *L'Enigme Jean Moulin* (1977). Atrăgând atenţia asupra contactelor comuniste şi din Comintern de dinainte de război ale lui Moulin, Frenay a susţinut că Moulin a creat CNR pentru a le permite comunişţilor să câştige controlul asupra Rezistenţei. Până şi vechiul tovarăş al lui Frenay, Claude Bourdet, care nu era nici el un simpatizant al comunişţilor, a respins aceste afirmaţii ca fiind absurde[82]. Teza curioasă a lui Frenay s-a născut din propriile nemulţumiri personale. După ce a pierdut bătălia cu Moulin pentru viitoarea direcţie a Rezistenţei, Frenay, în calitate de ministru în guvernul de eliberare de după război al lui de Gaulle, a fost atacat cu violenţă de către comunişti pentru îngăduinţa sa timpurie faţă de Vichy. L-au poreclit „Frenay – protejatul lui Pucheu". Frenay şi-a exprimat propria amărăciune în privinţa acestui tratament, creând o teorie a conspiraţiei şi punându-i la un loc pe cei pe care îi considera principalii săi duşmani: Moulin şi comunişţii.

Nici Frenay însuşi nu a mers niciodată atât de departe încât să-l acuze pe Moulin că este agent sovietic. Acest pas a fost dramatizat şi mai mult în 1993, într-o carte a jurnalistului Thierry Wolton despre recrutarea agenţilor sovietici de către Comintern în anii 1930. Deşi Wolton a susţinut că citise arhivele ruseşti recent declasificate, el a fost rezervat în dezvăluirea surselor sale şi, în cele din urmă, argumentul său s-a îndreptat în mare parte asupra vinovăţiei prin asociere. Cel mai îngrijorător aspect al întregii afaceri a fost că unii istorici distinşi, precum François Furet şi Annie Kriegel, i-au conferit lui Wolton o aură de respectabilitate, sugerând că interpretările sale merită să fie luate în considerare într-o manieră serioasă[83].

Rolul istoricilor profesionişti a fost, de asemenea, important în ceea ce a ajuns să fie cunoscut ca „Afacerea Aubrac". În

1997, Gérard Chauvy, autorul unei istorii solide a Lyonului sub ocupație, a publicat o carte despre Raymond Aubrac[84]. Împreună cu soția sa Lucie, Aubrac a fost unul dintre fondatorii *Libération-Sud* şi, ulterior, principalul său organizator militar. Arestat în martie 1943, a fost eliberat în mai, deoarece poliția nu reuşise să-şi dea seama cine era. La 21 iunie, a fost arestat din nou, împreună cu Moulin însuşi, la predestinata întâlnire de la Caluire. A scăpat în octombrie datorită unei operațiuni de salvare îndrăznețe organizate de soția sa. Deşi nu s-a remarcat într-un mod deosebit după război, de-a lungul anilor, cuplul Aubrac a căpătat din ce în ce mai mult statura eroilor emblematici ai Rezistenței, grație memoriilor pline de viață pe care Lucie le-a scris în 1984 despre aventurile lor. În februarie 1997, aceste aventuri au fost romanțate în filmul lui Claude Berri *Lucie Aubrac*, care s-a bucurat de o publicitate masivă. Patru luni mai târziu, a apărut cartea lui Chauvy.

Bazat pe noi descoperiri autentice din arhive, dar şi pe discutabilul „Testament" al lui Klaus Barbie – un document cârpit de Barbie şi avocatul său Jaques Vergès pentru a semăna confuzie în rândul acuzatorilor lui Barbie –, cartea lui Chauvy a pus la îndoială acuratețea relatărilor soților Aubrac despre activitățile lor din mişcarea de rezistență. El a fost cel puțin capabil să arate neverosimilități şi contradicții în scrierile lor. Deşi nu mergea atât de departe încât să afirme, la fel ca Barbie, că după prima sa arestare Aubrac a devenit informator Gestapo şi a fost responsabil pentru arestarea lui Moulin, Chauvy a insinuat că acest lucru era posibil. Cartea lui Chauvy a provocat indignare în rândul foştilor membri ai Rezistenței de orice fel. Douăzeci dintre aceştia, inclusiv comuniştii Henri şi Cécile Rol-Tanguy, gaullistul Claude Serreulles şi conservatorul de Bénouville, au semnat un manifest de protest[85].

Ziarul de stânga *Libération* a organizat o „masă rotundă" la care soții Aubrac puteau pleda pentru cazul lor în fața unui grup de istorici respectați ai perioadei, printre care Henry Rousso şi Daniel Cordier. Ceea ce familia Aubrac se aşteptase să fie o dezvinovățire a poziției lor s-a transformat în ceva cu totul diferit. Deşi toți istoricii din grup au arătat

clar că respingeau în totalitate afirmațiile potrivit cărora Raymond Aubrac a lucrat pentru Gestapo, au lansat o disecție nemiloasă a discrepanțelor care existau fără îndoială în relatările trecutului lor, astfel că masa rotundă a luat înfățișarea unui proces. În fața acestui asalt, soții Aubrac s-au apărat susținând că era inevitabil să apară inexactități, având în vedere că evenimentele respective se petrecuseră cu mult în urmă. Lucie a subliniat că și-a scris memoriile în totalitate din ce își amintea, la vârsta de 73 de ani, și intenționa ca acea scriere să fie istoria ei, nu o lucrare istorică. Cercetătorii au susținut că o istorie a Rezistenței bazată pe aproximări nu ar servi pe termen lung intereselor Rezistenței, ci doar celor care își doreau să o denigreze. Cordier a spus că i s-a amintit de remarca lui Zola privitoare la discursul lui Dreyfus la procesul său: „E suficient să te facă să îți pierzi nădejdea în cei nevinovați". Un alt istoric a încheiat citându-l pe inevitabilul Péguy cu privire la necesitatea de a spune adevărul, oricât ar fi acesta de tulburător[86].

Pe de-o parte, a fost oarecum neconvingător să îi vedem pe acești doi bătrâni curajoși supuși unei examinări de acest fel. Momentul cel mai dezagreabil a venit odată cu sugestia că imprudența soților Aubrac a contribuit la arestarea părinților lui Raymond, aceștia neavând să se mai întoarcă după ce fuseseră deportați. Pe de altă parte, cu excepția cazului în care ar fi existat o crimă de *lèse-résistance*, nu era ilegitim ca istoricii să le adreseze întrebări anchetatoare celor doi oameni care, în ciuda așteptărilor lor, deveniseră legende vii.

În căutarea adevăratei Franțe

Care este motivul recentului flux aparent nesfârșit de pseudodezvăluiri despre Moulin și Rezistență? La un anumit nivel, acestea nu sunt simptomatice pentru nimic altceva decât o predilecție pentru teoriile conspirației și o obsesie generată de mass-media pentru știri istorice șocante. Cea mai recentă teorie despre Moulin susține că acesta a fost ucis în timp ce se pregătea să-și transfere loialitatea de la de Gaulle către americani. Acest tip de istorie va fi întotdeauna

scris şi rămâne impenetrabil argumentelor raţionale, precum toate teoriile conspiraţiei. Astfel, pentru Frenay, faptul că Moulin aflat la Londra a evitat contactul cu posibilul agent sovietic André Labarthe, pe care-l cunoscuse cândva bine, era o dovadă că avea ceva de ascuns şi îşi acoperea urmele. Desigur, dacă ar fi luat contact cu Labarthe, ar fi existat dovezi că se afla în contact cu sovieticii. În lumea teoriilor conspiraţiei, nu există niciodată un câştigător.

Există, de asemenea, o agendă anticomunistă în atacurile asupra lui Moulin. Istoricii pregătiţi să îi ofere lui Wolton sprijinul lor erau în mare parte stalinişti pocăiţi, care încă se luptau să-şi depăşească propria vinovăţie pentru trecutul lor. În atacul asupra soţilor Aubrac, anticomunismul latent a fost de asemenea prezent, deoarece amândoi fuseseră apropiaţi de Partidul Comunist în anii 1950. Însă influenţa anticomunismului se află în scădere în Franţa contemporană, iar problema reamintirii Rezistenţei are cauze mai profunde. Pentru comentatorul cultural Paul Thibaud, aceasta constă în incapacitatea Franţei de a-şi recunoaşte datoria faţă de generaţia Rezistenţei. Este reversul „sindromului Vichy". Dacă ocupaţia a reprezentat o perioadă atât de întunecată în trecutul Franţei, este mult mai uşor să considerăm că toţi au fost vinovaţi decât să constatăm că onoarea naţiunii a fost salvată de un grup minoritar[87].

Cu siguranţă, memoria Rezistenţei pare să oscileze necontrolat între denigrare şi celebrare, fără zone cenuşii între ele. Aşa cum criticii încercării lui Henry Rousso de a introduce mai multe nuanţe în istoria Regimului Vichy se întreabă dacă „istorizarea" ar putea să nu devină calul troian al apologeticii revizioniste, tot aşa unii istorici ai Rezistenţei au protestat faţă de tonul interogării soţilor Aubrac, întrebând dacă „dorinţa de a demitiza nu este jocul celor care nu au renunţat la dorinţa lor de a demola sau de a submina" ceea ce este valabil şi important în moştenirea Rezistenţei[88].

Rezonanţa politică continuă a acestor dezbateri a apărut în timpul procesului Papon. Cu doi ani în urmă, preşedintele Chirac recunoscuse că „Franţa" a comis în timpul războiului un act „ireparabil" faţă de evrei. Mulţi membri ai propriului partid al lui Chirac s-au întrebat atunci dacă acesta nu

dusese lucrurile prea departe. Într-un articol intitulat „Destul, Destul, Destul”, liderul gaullist Philippe Séguin a tras un semnal de alarmă vizavi de atmosfera autoflagelatoare, de „obsesia ispăşirii colective”. De Gaulle avusese dreptate să declare Regimul de la Vichy „nul şi neavenit”. Dacă Vichy era Franța, atunci de Gaulle sau Republica ce erau?[89] Fostul prim-ministru gaullist Édouard Balladur a întrebat retoric: „În timpul ocupației, Franța era la Londra sau la Vichy?”[90] Fostul preşedinte Giscard d'Estaing a încercat în mod confuz să facă distincția între statul Vichy, Franța şi poporul francez. Şi el a avertizat împotriva obsesiei pentru vinovăția franceză, care nu ar face decât să încânte „mass-media anglo-saxonă”[91]. Premierul socialist Lionel Jospin a simțit impulsul să facă o declarație în parlament:

> „Este Franța vinovată? Nu cred. Da, poliţiştii, administratorii ... un stat francez a săvârşit (...) acte terifiante, colaborând cu inamicul pentru Soluția finală... În astfel de termeni, mi se pare, preşedintele Republicii a abordat problema în iulie 1995, chiar dacă eu însumi nu am folosit aceiaşi termeni şi nu am folosit personal cuvântul «Franța». (...) Nu există o vină a Franței, pentru că Franța era la Londra sau în Vercors (...) pentru că Vichy era negarea Franței, în orice caz negarea Republicii.”[92]

Istoricii nu vor putea rezolva niciodată aceste conflicte ale amintirilor – care sunt, la nivelul lor de bază, dezbateri despre identitatea națională. În mod clar, orice încercare de a construi o identitate în jurul ideii că Vichy nu era Franța va fi sortită eşecului. Afirmația lui de Gaulle că Vichy era nul şi neavenit nu mai serveşte niciunui scop în Franța contemporană. Pe de altă parte, nu este mai puțin înşelător să respingem existența unei Rezistențe care a reprezentat şi „Franța”. În cele din urmă însă, polaritatea dintre aceste două „Franțe” este în sine înşelătoare şi sterilă. Soluția la problemă nu poate fi construirea identității în jurul respingerii totale a uneia sau a îmbrățişării necritice a celeilalte. Dacă există o lecție de învățat de la Péguy, aceasta este că trecutul francez trebuie înfruntat cu toate contradicțiile şi în toată complexitatea sa. Abia atunci poate fi evaluat critic şi, în loc să servească pentru a salva

conştiința prezentului, poate deveni o amintire folositoare pentru viitor.

Anexă

Lagărele din Franța Regimului de la Vichy

Este dificil să furnizăm o listă completă a lagărelor, iar această listă este departe de a fi exhaustivă. Numărul lagărelor şi felul în care au fost acestea folosite au fluctuat constant. În septembrie 1940, la scurt timp după semnarea Armistițiului, au existat nu mai puțin de 31 de lagăre în Zona neocupată şi aproximativ 15 în Zona ocupată. Câteva dintre acestea au fost scoase din uz, altora Vichy le-a desemnat diverse utilizări sau au fost create multe altele. Unele lagăre erau minuscule, cu doar douăzeci de deținuți, altele aveau câteva mii de deținuți.

Următoarea listă oferă data înființării fiecărui lagăr. Deşi unele lagăre erau limitate la o singură categorie de deținuți, majoritatea nu erau. Aproape toate lagărele au fost folosite într-un moment sau altul pentru internarea evreilor, iar unele au fost folosite doar în acest scop, dar alți deținuți puteau fi comunişti şi alți disidenți, evrei, străini, romi, speculanți pe piața neagră (din iunie 1941), susținători ai avorturilor (din februarie 1942), prostituate (din august 1943). De asemenea, au existat mai multe lagăre în Africa de Nord (Boghari, Colomb-Bechar, Djelfa etc.) şi un lagăr de concentrare german în Alsacia-Lorena.

1. Rieucros (ianuarie 1939): utilizat inițial pentru „indezirabili străini”, a devenit în principal un lagăr pentru femei.
2. Argelès (februarie 1939): utilizat inițial pentru refugiații spanioli.
3. Saint-Cyprien (februarie 1939): utilizat inițial pentru refugiații spanioli, în 1940 au fost trimişi acolo evrei din Palatinat.
4. Barcarès (februarie 1939): utilizat inițial pentru refugiații spanioli.
5. Gurs (aprilie 1939): utilizat inițial pentru refugiații spanioli, în 1940 au fost trimişi acolo evrei din Baden.

6. Bram (septembrie 1939): utilizat inițial pentru cetățenii țărilor inamice.
7. Agde (septembrie 1939): utilizat inițial pentru cetățenii țărilor inamice.
8. Septfonds (septembrie 1939): utilizat inițial pentru cetățenii țărilor inamice.
9. Casseneuil şi Tombeboeuf (toamna lui 1939): utilizate inițial pentru cetățenii țărilor inamice, folosite ulterior pentru muncitorii străini din GTE.
10. Le Vernet (octombrie 1939): lagăr disciplinar utilizat inițial pentru „suspecți politici" străini.
11. Milles (mai 1940): pentru cetățenii germani, a devenit un lagăr de tranzit pentru cei care doreau să emigreze din Marsilia.
12. Chibron (iunie 1940): folosit în principal pentru internarea comuniştilor.
13. Saint-Sulpice (octombrie 1940): înființat pentru internarea evreilor după legea din 4 octombrie 1940.
14. Brems (octombrie 1940): înființat pentru internarea evreilor după legea din 4 octombrie 1940.
15. Aincourt (octombrie 1940): folosit în principal pentru internarea comuniştilor din regiunea Parisului.
16. Mérignac (toamna lui 1940): utilizat inițial pentru comunişti şi alți „disidenți" politici.
17. Rivesaltes (decembrie 1940): fondat pentru a grupa internații împreună cu familiile lor.
18. Troyes (decembrie 1940): fondat pentru internarea evreilor străini care locuiau în zona Burgundiei.
19. Noé (februarie 1941): fondat ca „lagăr-spital".
20. La Lande-des-Monts (martie 1941): fondat pentru internarea evreilor străini.
21. Jargeau (martie 1941): lagăr de internare pentru romi.
22. Récébédou (aprilie 1940): lagăr pentru bolnavi şi bătrâni, desemnat ca „lagăr demonstrativ".
23. La Morellerie (decembrie 1940): lagăr de internare pentru romi.
24. Nexon (februarie 1941): în 1942 obişnuia să adune evreii înainte de deportare.

25. Pithiviers (mai 1941): fondat pentru internarea evreilor arestați recent la Paris.
26. Beaune-la-Rolande (mai 1941): fondat pentru internarea evreilor arestați recent la Paris.
27. Fort-Barraux (iulie 1941): folosit în principal pentru internarea comuniştilor.
28. Drancy (august 1941): internarea evreilor; în 1942, lagărul principal care aduna evreii înainte de deportare.
29. Rouillé (septembrie 1941): folosit în principal pentru internarea comuniştilor din regiunea Parisului.
30. La Guiche (octombrie 1941): „lagăr sanatoriu".
31. Poitiers (noiembrie 1941): internarea evreilor.
32. Montreuil-Bellay (noiembrie 1941): lagăr de internare pentru romi.
33. Vénissieux (1941): în 1942 obişnuia să adune evreii din zona Lyonului înainte de deportare.
34. Compiègne (decembrie 1941): fondat pentru internarea evreilor.
35. Saliers (iunie 1942): lagăr de internare pentru romi.

Surse: J. Weill, *Contribution à l'histoire des camps d'internement dans l'anti-France* (1946); Centre de Documentation juive contemporaine, *L'Internement sous Vichy* (1995); A. Grynberg, *Les Camps de la honte* (1991); J. Grandjonc şi T. Grundtner, *Zone d'ombres; Exil et internation d'Allemands dans le sud-est de la France* (Aix, 1990); M.-L. Cohen şi E. Malo, *Les Camps du sud-ouest de la France* (Toulouse, 1994); D. Peschanski, *Les Tsiganes en France 1939-1946* (1994); K. Bartosek şi colab., *De l'exil à la résistance: Réfugiés et immigrés de l'Europe central en France 1933-1945* (1989); J.-P. Rioux şi colab., *Les Communises français de Munich à Châteaubriant* (1987).

Eseu bibliografic

Referințele complete la materialul utilizat în scrierea acestei cărți pot fi găsite în notele de la final. Scopul prezentului eseu este de a oferi un ghid pentru cele mai importante studii privind perioada Ocupației. Acolo unde există o traducere în engleză, am citat-o. Cu excepția cazului în care se

menționează altfel, locul publicării cărților în limba engleză este Londra, iar al cărților în limba franceză, Parisul.

Bibliografii

Există două bibliografii utile: H. Michel, *Bibliographie critique de la Résistance* (1964), şi D. Evleth, *France under German Occupation 1940-1944: An Annotated Bibliography* (New York, 1991). Însă au fost produse atât de multe lucrări din 1990, încât ambele sunt depăşite.

Pentru o listă (nu atotcuprinzătoare) a publicațiilor clandestine ale Rezistenței, există *Catalogue des périodiques clandestins diffusés en France de 1939 à 1945* (1954) la Bibliothèque Nationale. Pentru o bibliografie a presei autorizate, a se vedea D. Evleth, *The Authorized Press in Vichy and German-Occupied France 1940-1944* (1999).

Studii generale

J.-P. Azéma, *From Munich to the Eliberation 1938-1944* (Cambridge, 1979) a fost manualul standard vreme de douăzeci de ani. J.-P. Azéma şi F. Bédarida (eds.), *La France des années noires*, 2 vol. (1993) este o lucrare colectivă despre întreaga istorie a Ocupației, cu capitole semnate de majoritatea istoricilor importanți ai perioadei. Este accesibil şi bine ilustrat. H. Amouroux, *La Grande Histoire des Français sous l'Occupation*, 8 vol. (1976-91), oferă un ansamblu de detalii pitoreşti, dar nicio interpretare. La cealaltă extremă, HR Kedward, *Occupied France: Collaboration and Resistance* (Oxford, 1985) este foarte scurtă, dar oferă multe perspective. I. Ousby, *Occupation, the Ordeal of France, 1940-1944* (1997) este un studiu realizat recent de un istoric neprofesionist. Este lizibil şi perceptiv. B. Gordon (ed.), *Historical Dictionary of World War Two France: The Occupation, Vichy and the Resistance, 1938-1946* (Westport, Conn., 1998) este o carte utilă de referință, dar selecția articolelor este oarecum excentrică şi modernă (de ce Casablanca şi nu Le Corbeau, de ce Antoine Blondin şi nu Yves Bouthillier, de ce Jean Bazaine şi nu Joseph

Barthélemy?). Pentru o abordare mai convențională, vezi M. şi J.-P. Cointet, *Dictionnaire historique de la France sous l'Occupation* (2000).

Context

Unul dintre argumentele acestei cărți a fost că Ocupația poate fi înțeleasă doar în contextul mai larg al istoriei franceze din ultimii patruzeci de ani, dacă nu chiar mai mult. Evident, orice listă completă a lucrărilor din această perioadă ar fi enormă, dar merită menționate unele care, direct sau indirect, aruncă lumină asupra istoriei Franței după 1940, chiar dacă se opresc înainte de această dată. G. Noiriel, *Les Origines républicaines de Vichy* (1999) este o încercare recentă de a localiza Vichy într-o preistorie mai lungă. Unele părți ale argumentației sunt mai convingătoare decât altele. F. Monnet, *Refaire la République: André Tardieu, une dérive réactionnaire, 1876-1945* (1993), G. Le Béguec, „L'Entrée au Palais Bourbon: Les Filières privilégiés d'accès à la fonction parlementaire, 1919-1939" (teză nepublicată, Universitatea Paris-X, 1989) şi K. Passmore, *From Liberalism la Fascism: The Right in a French Province 1928-1939* (Cambridge, 1997) toate au multe de spus despre criza conservatorismului interbelic. H. Lebovics, *True France: The Wars over Cultural Identity in France 1900-1945* (1992) şi S. Peer, *France on Display: Peasants, Provincials and Folklore in the 1937 Paris World's Fair* (Albany, NY, 1998) oferă perspective asupra reprezentărilor franceze ale identității naționale. Despre problemele de gen interbelice vezi M. Roberts, *Civilization Without Sexes: Reconstructing Gender in Postwar France*, *1917-1927* (Chicago, 1994) şi S. Reynolds, *France Between the Wars: Gender and Politics* (1992). Despre impactul Marelui Război asupra artelor, K. Silver, *Esprit de Corps: The Art of the Parisian Avant-Garde and the First World War, 1914-1925* (Princeton, 1989). R. Golan, *Modernity and Nostalgia: Art and Politics in France Between the Wars* (1995) încearcă să extindă argumentele lui Silver la întreaga perioadă interbelică într-un mod oarecum mai brut. Despre moştenirea Marelui Război, vezi istoria monumentală a

veteranilor de război a lui A. Prost, *Les Anciens combattants et la société française*, 3 vol. (1977). P. Servent, *Le Mythe Pétain: Verdun ou les tranchées de la mémoire* (1992) este vagă, dar interesantă. Despre antiliberalism în politica franceză interbelică, Z. Sternhell, *Ni droite ni gauche: L'Idéologie fasciste en France* (1983) este importantă, chiar dacă se respinge teza centrală.

Despre aşa-numiţii nonconformişti din anii 1930 J. Loubet del Bayle, *Les Non-Conformistes des années trente* (1969) este informativ, dar pentru a intra în mintea membrilor acelei generaţii nu există niciun substitut pentru citirea memoriilor unora dintre ei, în special ale lui J.-P. Maxence, *Histoire de dix ans 1927-1937* (1939), C. Roy, *Moi je* (1969), J. Laurent, *Histoire egoïste* (1976), P. Andreu, *Le Rouge et le blanc*, 1940-1944 (1977). Un alt memoriu foarte viu al anilor interbelici (din punctul de vedere al unui fascist angajat) este R. Brasillach, *Notre avant-guerre* (1941). Despre atitudini faţă de rasă, imigraţie şi demografie în anii interbelici vezi G. Noriel, *Le Creuset français: Histoire de l'immigration en France (XIX – XX siècles)* (1988), R. Schor, *L'Antisémitisme en France pendant les années trente* (Bruxelles, 1992), W. Schneider, *Quality and Quantity: The Quest for Biological Regeneration in Twentieth Century France* (Cambridge, 1990).

Înfrângerea

J.-L. Crémieux-Brilhac, *Les Français de l'an 40*, 2 vol. (1990) a înlocuit toate cărţile anterioare despre înfrângerea Franţei, deşi chiar şi astăzi *Strange Defeat* (1953) a lui M. Bloch rămâne demnă de citit. Singura carte publicată despre exod este J. Vidalenc, *L'Exode de mai – juin 1940* (1957), dar de departe cel mai bun studiu este N. Dombrowski, „Beyond the Battlefield: The French Civilian Exodus of 1940" (teză Ph.D nepublicată, New York, 1995).

Regimul Vichy

R. Paxton, *Vichy France 1940-1944: Old Guard and New Order, 1940-1944* (1972) a devenit un clasic pe bună

dreptate. Prima sa carte, *Parade and Politics at Vichy: The French Officer Corps under Marshal Pétain* (Princeton, 1966) este de asemenea excelentă. S. Hoffmann, „The Vichy Circle of French Conservatives", în *Decline or Renewal? France since the 1930* (New York, 1974) oferă un cadru conceptual excelent pentru înțelegerea regimului. Y. Durand, *Vichy 1940-1944* (1972) este scurt, dar plin de perspective. *Fondation national des sciences politiques, Le Gouvernement de Vichy 1940-1942* (1972) rămâne utilă, deşi ignoră legătura dintre Revoluția Națională şi colaborare. Deşi este cunoscut mai ales pentru lucrările sale despre Rezistență, *Vichy année 40* (1966) a lui H. Michel este probabil cea mai bună carte a sa şi oferă o relatare excelentă a primului an al regimului. M.-O. Baruch, *Le Régime de Vichy* (1996) este o scurtă sinteză utilă recentă. Pentru ultimele zile ale regimului, vezi H. Rousso, *Pétain et la fin de la collaboration: Sigmaringen 1944-1945* (Bruxelles, 1984).

Nu există un studiu complet al ideologiei Revoluției Naționale, dar discursurile lui Pétain sunt punctul de plecare evident: P. Pétain, *Discours aux Francais: 17 juin 1940 – 20 august 1944* (1989). L. Yagil, *L'Homme nouveau et la Révolution nationale de Vichy 1940-1944* (1997) încearcă să analizeze ideologia Regimului Vichy, dar eşuează, deoarece abordează discursul regimului prea mult la valoarea sa nominală. În prezent există multe studii despre aspecte specifice ale regimului şi ale politicilor sale. Despre funcționarea administrației vezi M.-O. Baruch, *Servir l'État français: L'Administration en France de 1940 à 1944* (1997). Despre propagandă, D. Peschanski a scris o serie de articole care sunt adunate în cartea sa *Vichy 1940-1944: Contrôle et exclusion* (Bruxelles, 1997). Vezi şi L. Gervereau şi D. Peschanski, *La Propagande sous Vichy 1940-1944* (1990). Există, de asemenea, o masă de informații fascinante în cele două caiete publicate ale lui Angelo Tasca, care a lucrat pentru serviciile de propagandă ale Regimului Vichy: *La France de Vichy: Archives inédits d'Angelo Tasca*, ed. D. Bidussa şi D. Peschanski (Milano, 1996) şi *Vichy 1940-1944: Archives de guerre d'Angelo Tasca*, ed. D. Peschanski (Paris, 1986). Despre Legiune vezi J.-P. Cointet, *La Légion française*

des combattants 1940-1944: La Tentation du fascisme (1995). Despre încercările Regimului Vichy de a reînvia folclorul, vezi C. Faure, *Le Projet culturel de Vichy: Folklore et Révolution nationale 1940-1944* (1989). Despre politica economică a Regimului Vichy a se vedea M. Margairaz, *L'État, les finances et l'économie: Histoire d'une conversion 1932-1952* (1991) şi capitolul relevant al lui R. Kuisel, „Capitalism and the State in Modern France" (Cambridge, 1981). Despre politica față de femei vezi M. Pollard, *Reign of Virtue: Mobilizing Gender in Vichy France* (Chicago, 1998) şi F. Muel-Dreyfus, *Vichy et l'éternel féminin* (1996). Cu privire la politica de tineret, recenta *Histoire de la jeunesse sous Vichy* a lui P. Giolitto (1991) nu adaugă nimic la excelenta lucrare a lui W.D. Halls *The Youth of Vichy France* (Oxford, 1981). Despre politica sportivă vezi J.-L. Gay-Lescot, *Sport et éducation sous Vichy* (Lyon, 1991). În ceea ce priveşte politica agricolă, nu există aproape nimic, cu excepția lui I. Boussard, *Vichy et la corporation paysanne* (1980), o istorie aproape complet necitită a corporației țărăneşti. Cu privire la încercarea de a aplica corporativismul în industrie, vezi J.-P. Le Crom, *Syndicats, nous voilà! Vichy et le corporatisme* (1995).

O altă modalitate de abordare a regimului este prin intermediul biografiilor. M. Ferro, *Pétain* (1987) este cea mai bună carte despre Pétain şi Vichy, dar cuprinde puține informații despre cariera sa de dinainte de 1940. Pentru aceasta, a se vedea R. Griffiths, *Marshal Pétain* (1970). G. Warner, *Pierre Laval* şi *Eclipse of France* (1968) merită încă citite, dar trebuie completate de F. Kupferman, *Laval 1883-1945* (1987) sau J.-P. Cointet, *Pierre Laval* (1993). H. Coutau-Bégarie şi C. Huan, *Darlan* (1989) este cu siguranță cea mai bună biografie din punct de vedere al documentației furnizate, dar interpretarea sa este apologetică şi adesea neconvingătoare. Aceiaşi autori au publicat, de asemenea, în mod util multe dintre scrisorile şi memorandumurile lui Darlan în *Lettres et notes de l'Amiral Darlan*, ed. H. Coutau-Bégarie şi C. Huan (1992). Merită citit şi H. Michel, *François Darlan* (1993).

Mulți participanți la regim au scris memorii. Deşi acestea dețin informații prețioase şi trebuie utilizate cu prudență, ele

oferă o bună perspectivă asupra atmosferei regimului. În acest scop, cele mai utile sunt H. du Moulin de Labarthète, *Le Temps des Illusions: Souvenirs (juillet 1940 – avril 1942)* (1946), P. Baudouin, *The Private Diaries (March 1940 – January 1941)* (1948) şi J. Barthélemy, *Mémoires, ministre de la justice: Vichy (1941-1943)* (ed. 1989). Y. Bouthillier, *Le Drame de l'armistice*, 2 vol. (1950) este destul de seacă, dar plină de informații.

Colaborare şi colaboraţionism

Superba lucrare a lui P. Burrin *Living with Defeat: France under the German Occupation, 1940-1944* (New York, 1997) este acum punctul de plecare esențial atât pentru colaborarea guvernului, cât şi pentru colaborarea în viața de zi cu zi. S. Hoffmann conceptualizează colaborarea în „Self-Ensnared: Collaboration with Nazi Germany" în *Decline or Renewal*? (New York, 1974), 26-44. E. Jäckel, *La France dans l'Europe de Hitler* (1968) este o relatare excelentă a relației dintre guvernul Vichy şi germani, care a anticipat multe dintre concluziile la care a ajuns Paxton. J.-B. Duroselle, *L'Abîme 1939-1945* (1982) este o istorie a politicii externe franceze din timpul Ocupației, care nuanțează uşor interpretarea lor. A. Milward, *The New Order and the French Economy* (Oxford, 1970) tratează planurile economice germane pentru Franța şi reacțiile franceze la acestea. Pentru un studiu local, vezi E. Papp, *La Collaboration dans l'Eure 1940-1944* (1993).

Despre colaborare vezi P. Ory, *Les Collaborateurs 1940-1945* (1976), B. Gordon, *Collaborationism in France during the Second World War* (Ithaca, NY, 1980) şi P. Burrin, *La Dérive fasciste: Doriot, Déat, Bergery 1933-1945* (1986). Merită de asemenea citite memoriile lui Déat, *Mémoires politiques* (1989), pentru a vedea cum un om inteligent se poate înşela atât de grav. Pentru o incursiune în minea colaboraționiştilor vezi P. Drieu la Rochelle, *Journal 1939-1945* (1992) şi L. Rebatet, *Les Décombres* (1942). Pentru o versiune mai urbană a colaboraționismului, vezi A. Fabre-Luce, *Journal de la France 1939-1944* (Geneva, 1946). Despre colaborarea

literară, J. Verdès-Leroux, *Refus et violences: Politique et littérature de l'extrême droite des années trente aux retombées de la Libération* (1996) are o mulțime de informații, dar este slabă în ceea ce privește analiza. P. Hebey, „La Nouvelle Revue française", *Des années sombres: juin 1940 à juin 1941: Des intellectuels à la dérive* (1992) este util pentru informații despre *NRF* în război.

Societatea franceză sub Ocupație

J.-P. Azéma și F. Bédarida (eds.), *Le Régime de Vichy et les Français* (1993) conține numeroase contribuții asupra aspectelor societății franceze sub Regimul Vichy. P. Laborie, *L'Opinion publique sous Vichy* (1990) este o relatare excelentă a opiniei publice. D. Veillon, *Vivre et survivre en France 1939-1947* (1995) oferă o relatare clară a dificultăților din viața de zi cu zi. D. Veillon și J.-M. Flonneau, *Le Temps des restrictions en France 1939-1949* (1996) oferă o mulțime de detalii locale despre prețuri și lipsa alimentelor. O cantitate imensă de cunoaștere poate fi obținută din citirea jurnalelor și a gazetelor din perioada respectivă. Printre cele mai interesante se numără J. Bobowski, *En Guerre et en paix: Journal 1940-1941* (1991); *Journal d'un honnête homme pendant l'Occupation (iunie 1940 – august 1944)*, ed. J. Bourgeon (Thonon-les-Bains, 1990); H. Drouot, *Journal d'un Dijon-nais pendant l'occupation allemande 1940-1944* (Dijon, 1998); J. Guéhenno, *Journal des années noires* (1947); C. Rist, *Une saison gâtée: Journal de guerre et de l'occupation* (1983); P. Limagne, *Ephémérides de quatre années*, 3 vols. (Lavilledieu, 1987); L. Werth, *Déposition: Jurnal 1940-1944* (1992).

O altă abordare potrivită este prin istoria locală. Exemple utile includ P. Laborie, *Résistants, Vichyssois et autres: L'Évolution de l'opinion et des comportements dans le Lot 1939 à 1944* (1980); M. Luirard, *La Région stéphanoise dans la guerre et dans la paix* (Saint-Étienne, 1980); L. Taylor, *Between Resistance and Collaboration: Popular Protest in Modern France*, 1940-1945 (New York, 2000); J. Sweets, *Choices in Vichy France* (New York, 1986); R. Terrisse,

Bordeaux, 1940-1944 (1993); R. Zaretsky, *Nîmes at War: Religion, Politics and Public Opinion in the Gard, 1938-1944* (University Park, Pa., 1995).

Despre experiențele femeilor sub ocupație, vezi H. Diamond, *Women and the Second World War in France 1939-1948: Choices and Constraints* (1999) și S. Fishman, *We will wait! The Wives of French Prisoners of War 1940-1945* (1991). M. Bood, *Les Années doubles: Journal d'une lycéenne sous l'Occupation* (1974) este jurnalul unei adolescente. În ceea ce privește experiența muncitorilor sub Ocupație, nu există o singură carte adecvată, ci multe articole utile în „Syndicalismes sous Vichy", numărul special al MS 158 (1993), ed. J.-L. Robert, și în D. Peschanski și J.-L. Robert (eds.), *Les Ouvriers en France pendant la Deuxième Guerre mondiale* (1992). În mod surprinzător, nu există un studiu satisfăcător al afacerilor în timpul Ocupației. R. de Rochebrune și J.-C. Hazera, *Les Patrons sous l'Occupation* (1995) are multe informații, dar este prea anecdotică. R. Vinen, *The Politics of French Business* (Cambridge, 1991) este ingenios, dar neconvingător. A. Lacroix-Riz, *Industriels et banquiers sous l'Occupation: La Collaboration économique avec le Reich et Vichy* (1999) este bine documentat, dar afectat de o abordare prea schematic marxistă. A. Beltram și colab. (ed.), *La Vie des entreprises sous l'Occupation* (1994) conține eseuri de calitate inegală, dar eseul introductiv al lui Rousso este excelent. C. Andrieu, *La Banque sous l'Occupation: Paradoxes de l'histoire d'une profession (1936-1946)* reușește să facă istoria bancară sub Ocupație surprinzător de lizibilă. P. Nicolle, *Cinquante mois d'armistice: Journal d'un témoin*, 2 vol. (1947) este jurnalul unui mic lider de afaceri care conține o mulțime de bârfe interesante despre Vichy.

Cu privire la Biserici, cele mai bune două studii generale sunt J. Duquesne, *Les Catholiques français sous l'Occupation* (ed. 1996), care este limitată la catolici, și W. Halls, *Politics, Society and Christianity in Vichy France* (Oxford, 1995), care include protestanți și evrei. X. de Montclos (ed.), *Églises et Chrétiens dans la Deuxième Guerre mondiale: La Région Rhône-Alpes* (Lyons, 1978) conține multe articole utile. E.

Fouilloux, *Les Chrétiens entre crise and libération 1937-1947* (1997) este prea vag şi apologetic. Cel mai recent studiu al lui M. Cointet, *Vichy et l'église* (1999) conține câteva informații utile despre liderii Bisericii.

Viaţa culturală şi intelectuală

Un bun punct de plecare îl reprezintă eseurile din J.-P. Rioux (ed.), *La Vie culturelle sous Vichy* (1990). Vezi şi G. Hirschfeld şi P. Marsh (eds.), *Collaboration in Fance: Politics and Culture during the Nazi Occupation* (Oxford, 1989). G. Ragache şi J.-R. Ragache, *La Vie quotidienne des écrivains et des artistes sous l'Occupation* (1988) este doar anecdotică. Există multe cărți despre cinematografie. J.-P. Bertin-Maghit, *Le Cinéma sous l'Occupation* (1989) este cea mai bună imagine de ansamblu. Cartea sa *Le Cinéma français sous l'Occupation* (1980) este un studiu mai concentrat al temelor tratate în cinematografia Vichy. F. Garçon, *De Blum à Pétain: Cinéma et société française 1936-1944* (1984) şi E. Ehrlich, *Cinema of Paradox: French Filmmaking under the German Occupation* (New York, 1985) oferă interpretări interesante. J. Siclier, *La France de Pétain et son cinéma* (1981) este captivant de personal. Despre teatru vezi S. Added, *Le Théâtre dans les années Vichy 1940-1944* (1992). Despre artele vizuale vezi L. Bertrand-Dorléac, *L'Art de la défaite 1940-1944* (1993) şi M. Cone, *Artists under Vichy: A Case of Prejudice and Persecution* (Princeton, 1992). Despre publicare vezi P. Fouché, *L'Édition française sous l'Occupation 1940-1944*, 2 vol. (1987). Despre scriitori vezi exhaustivul *La Guerre des écrivains 1940-1953* (1999) al lui G. Sapiro. Studiul lui Sapiro este informat de abordarea sociologică a lui Pierre Bourdieu, dar pe care o aplică cu subtilitate şi inteligență. Pentru scena culturală pariziană prin ochii germanilor, vezi E. Jünger, *Premier journal parisien: Journal II, 1941-1943* (1980), *Second journal parisien: Journal III, 1943-1944* (1980) şi G. Heller, *Un Allemand à Paris* (1981). Pentru scena pariziană, la care este martoră una dintre vedetele sale, vezi J. Cocteau, *Journal 1942-1945* (1989).

Despre universităţi vezi A. Guesclin, *Les Facs sous Vichy: Actes du colloque des universités de Clermont Ferrand et de Strasbourg, novembre 1993* (Clermont, 1994). Cel mai cuprinzător studiu al şcolii Uriage este B. Comte, *Une utopie combattante: L'École des cadres d'Uriage* (1991). Pentru o abordare critică, a se vedea J. Hellman, *The Knight-Monks of Vichy France* (1993). Despre Mounier şi Vichy vezi M. Winock, *Histoire politique de la revue Esprit 1930-1950* (1975) şi M. Bergès, *Vichy contre Mounier: Les Non-Conformistes face aux années 40* (1997). A se vedea, de asemenea, unele dintre scrierile lui Mounier în *Mounier et sa génération: Lettres, carnets et inédits* (1956).

Evreii

Există acum o bibliografie masivă despre acest subiect. S. Zuccotti, *The Holocaust, the French and the Jews* (New York, 1993) şi A. Kaspi, *Les Juifs pendant l'Occupation* (1991), oferă relatări generale excelente. M. Marrus şi R. Paxton, *Vichy France and the Jews* (New York, 1981) este punctul de plecare pentru un studiu al politicilor regimului faţă de evrei. S. Klarsfeld, *Vichy-Auschwitz: Le Rôle de Vichy dans la solution final en France*, 2 vol. (1983-1985) oferă cea mai detaliată relatare a rolului Regimului Vichy în Holocaust. Despre taberele de internare vezi A. Grynberg, *Les Camps de la honte: Les Intérnés juifs des camps français* (1991).

Despre propagandiştii antievrei, vezi P.-A. Taguieff (ed.), *L'Antisémitisme de plume* (1999) şi colecţia de documente a lui J. Billig despre institutul antisemit sponsorizat de Germania, *L'Institut d'étude des questions juives* (1974). R. Poznanski, *Être juif en France pendant la Deuxième Guerre mondiale* (1994) şi A. Cohen, *Persécutions et sauvetages: Juifs et Français sous l'occupation et sous Vichy* (1993) sunt două cărţi excelente care analizează reacţiile societăţii franceze, ale evreilor şi neevreilor, la persecuţia evreilor.

Despre educaţie şi evrei vezi C. Singer, *Vichy, l'université et les juifs* (1992) şi despre avocaţi, R. Badinter, *Un anti-sémitisme ordinaire: Vichy et les avocats juifs 1940-1944* (1997). Două studii locale utile sunt D. Ryan, *The Holocaust*

and the Jews of Marseilles (Champaign, Ill., 1996) şi J. Adler, *The Jews of Paris and the Final Solution: Communal Responses and Internal Conflicts*, *1940-1944* (New York, 1985). Două jurnale puternice şi iluminatoare ale evreilor sunt R.-R. Lambert, *Carnet d'un témoin* (1985) şi J. Biélinky, *Journal, 1940-1942: Un journaliste juif sous l'occupation* (1992). Vezi şi memoriile lui A. Kriegel, *Ce que j'ai cru comprendre* (1991).

Rezistenţa şi Francezii Liberi

J.-L. Crémieux-Brilhac, *La France libre: De l'appel du 18 juin à la Libération* (1996) depăşeşte orice alte istorii ale Francezilor liberi. *The Complete War Memoirs of Charles de Gaulle* (New York, ed. 1967) sunt indispensabile. Memoriile liderului serviciilor de informaţii Passy al lui de Gaulle conţin, de asemenea, o mulţime de informaţii utile: Colonel Passy (A. Dewarvin), *2e Bureau Londres* (1947); *10 Duke Street Londres* (1948); *Missions secrètes en France* (1951). Cea mai bună biografie a lui de Gaulle pentru această perioadă este J. Lacouture, *De Gaulle, vol.I. Rebelul* (1989).

Nu există nicio istorie satisfăcătoare a Rezistenţei într-un singur volum. H. Noguères (cu M. Degliame-Fouché), *Histoire de la Résistance en France de 1940 à 1945*, 5 vol. (1967-81) oferă o cronică detaliată de la lună la lună, dar fără o interpretare. H.R. Kedward, *Resistance in Vichy France* (1978) este cel mai bun punct de plecare şi oferă cea mai pătrunzătoare relatare a primelor zile ale Rezistenţei, chiar dacă acoperă doar zona de sud până la sfârşitul anului 1942. Seria de conferinţe despre Rezistenţă care a avut loc între 1993 şi 1997 a transformat istoria socială a Rezistenţei. Relatările lor au fost publicate de J.-M. Guillon şi P. Laborie, *Mémoire et histoire: La Résistance* (Toulouse, 1995); J. Sainclivier şi C. Bougeard, *La Résistance et les Français: Enjeux stratégiques et environnement social* (Rennes, 1995); R. Frank şi J. Gotovitch, *La Résistance et les Européens du Nord*, 2 vol. (1994-6); F. Marcot (ed.), *La Résistance et les Francais: Lutte armée et maquis* (1996); L. Douzou şi colab. (eds.), *La Résistance et les Francais: Villes, centres et logiques*

de decision (1995); J.-M. Guillon şi R. Mencherini, *La Résistance et les Européens du Sud* (1999). Vezi şi articolele adunate în „Pour une histoire sociale de la Résistance", MS 180 (1997).

Cele mai bune istorii ale mişcărilor speciale ale Rezistenţei sunt O. Wieviorka, *Une certaine idée de la résistance: Défense de la France 1940-1949* (1995), L. Douzou, *La Désobéissance: Histoire d'un mouvement et d'un journal clandestins: Libération-Sud (1940-1944)* (1995) şi A. Aglan, *La Résistance sacrifiée: Le Mouvement Libération-Nord* (1999). Dar R. Bédarida, *Les Armes de l'esprit: Témoignage chrétien 1941-1944* (1977) şi D. Veillon, *Le Franc-Tireur, un journal clandestin un mouvement de résistance, 1940-1944* (1977) rămân, de asemenea, valoroase. Este imperios necesară o istorie actualizată a Combat. Pentru un studiu bun al unei reţele de rezistenţă (spre deosebire de mişcare), vezi A. Aglan, *Mémoires résistantes, le réseau Jade-Fitzroy (1940-1944)* (1994).

Despre ideile politice şi sociale ale Rezistenţei, H. Michel şi B. Mirkine-Guetzévitch, *Les Idées politiques et sociales de la Résistance (1954)* şi H. Michel, *Les Courants de pensée de la Résistance* (1962) rămân încă utile. Despre idei de reformă postbelică vezi A. Shennan, *Rethinking France: Plans for Renewal 1940-1946* (Oxford, 1989). Pentru idei despre educaţie vezi J.-M. Muracciole, *Les Enfants de la défaite: La Résistance, l'éducation et la culture* (1998). Pentru Carta CNR vezi C. Andrieu, *Le Program commun de la Résistance: Des idées dans la guerre* (1985). Pentru proiectele CGE a se vedea D. de Bellescize, *Les Neuf Sages de la Résistance: Le Comité général d'études dans la clandestinité* (1979).

Cu privire la ceea ce s-ar putea numi politica înaltă a Rezistenţei, J. Sweets, *The Politics of Resistance in France 1940-1944: A History of the Mouvements Unis de la Résistance* (DeKalb, Ill., 1976) este utilă. Dar cartea esenţială despre acest subiect este acum Daniel Cordier, *Jean Moulin: L'Inconnu du Panthéon*, 3 vol. (1989-93). În aparenţă o biografie a lui Moulin, studiul masiv al lui Cordier este, de asemenea, o relatare minuţioasă a conflictelor dintre Francezii Liberi şi Rezistenţă şi între mişcările de Rezistenţă

în sine. Prefața de 300 de pagini a primului volum oferă argumentele celor şapte volume de urmat. De fapt, au mai apărut încă două şi, în schimb, Cordier a produs o altă carte Jean Moulin: *La République des catacombes* (1999), care a recapitulat primele trei volume şi a acoperit terenul care fusese proiectat pentru cele patru volume ulterioare. Orice s-ar spune despre unghiul de abordare al lui Cordier, cartea sa este acum, aşa cum spun francezii, *incontournable*. Un efect al cultului lui Moulin a fost acela de a exploata memoria altor intermediari importanți dintre Francezii Liberi şi Rezistență. Unul dintre aceştia, Brossolette, face obiectul unei bune biografii recente, G. Piketty, *Pierre Brossolette: Un héros de la Résistance* (1998). Un altul a lăsat un scurt memoriu publicat recent de IHTP: *Souvenirs inédits d'Yvon Morandat*, ed. L. Douzou (1994).

Despre comunişti şi Rezistență vezi S. Courtois, *Le PCF dans la guerre: De Gaulle, la Résistance, Staline* (1980) şi masivul „Le Front national de la lutte pour la liberté et l'indépendance de la France: Un mouvement de Résistance. Période clandestine (mai 1941 – août 1944)"(teză nepublicată, Universitatea din Paris-VIII). Despre socialişti vezi M. Sadoun, *Les Socialistes sous l'Occupation: Résistance et collaboration* (1982).

Despre străini în rezistență vezi S. Courtois, D. Peschanski, A. Rayski, *Le Sang de l'étranger: Les Immigrés de la MOI dans la Résistance* (1989) şi A. Wieviorka, *Ils étaient juifs, résistants, communistes* (1986)). Despre femei vezi M. Weitz, *Sisters in the Resistance: How Women fought to free France 1940-1945* (New York, 1995); P. Schwartz, „Women, Resistance and Communism in France 1939-1945" (teză de doctorat nepublicată, New York, 1998). Pentru un memoriu al unei membre a Rezistenței, a se vedea L. Aubrac, *Outwitting the Gestapo* (Lincoln, Nebr., 1993). Despre scriitori şi Rezistență vezi A. Simonin, *Les Éditions de minuit: Le Devoir d'insoumission* (1994), J. Debû-Bridel, *La Résistance intellectuelle, textes et témoignages* (1970), M. Atack, Literature and the French Resistance: *Cultural Politics and Narrative Forms*, *1940-1950* (Manchester, 1989) şi J. Steel, *Littératures de l'ombre: Récits et nouvelles de la Résistance*

(1991). Dar Sapiro este cel mai bun pe acest subiect, la fel ca în toate problemele care afectează scriitorii.

O modalitate bună de a aborda istoria Rezistenței este prin studii locale. Cel mai bun dintre acestea este J.-M. Guillon, „La Résistance dans le Var: Essai d'histoire politique" (Doctorat d'État, Aix, 1989). Deşi nepublicată, această monumentală lucrare este unul dintre cele mai importante studii ale Rezistenței. Vezi şi J. Sainclivier, *La Résistance en Ille-et-Vilaine 1940-1944* (Rennes, 1993) şi F. Marcot, *La Résistance dans le Jura* (Besançon, 1985). Sensibilitatea față de localitate este, de asemenea, una dintre cele mai importante caracteristici ale lucrării lui H.R. Kedward, *In Search of the Maquis: Rural Resistance in Southern France* (Oxford, 1993).

Dintre memoriile membrilor Rezistenței, C. Bourdet, *L'Aventure incertaine: De la Résistance à la restauration* (1975) se află într-o categorie proprie, deoarece combină o memorie personală cu o reflecție serioasă asupra naturii Rezistenței şi se ridică deasupra tendinței anecdotice, mitologizării sau recriminării care sunt de obicei comune. Alte memorii care merită citite sunt H. Frenay, *The Night Will End* (1976), C. d'Aragon, *La Résistance sans héroïsme* (1979), C. Pineau, *La Simple Vérité 1940-1945* (1961), G. de Bénouville, *Le Sacrifice du matin* (1946) şi J.-P. Lévy, *Mémoires d'un franc-tireur: Itinéraire d'un résistant* (1998).

Eliberare

Schimbarea agendelor de cercetare din ultimii douăzeci de ani este izbitoare dacă se compară *Comité d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale, La Libération de la France: Actes du colloque international tenu à Paris du 28 octobre au 31 octobre 1974* (1976) H.R. Kedward şi N. Wood (eds.), *The Liberation of France: Image and Event* (Oxford, 1995). Ambele sunt volume colective importante dedicate Eliberării. Primul se concentrează pe domeniile politic şi militar, în timp ce al doilea pe gen şi reprezentări. H. Footitt şi J. Simmonds, *France 1943-1945* (Leicester, 1988) au multe de spus despre Franța eliberată aşa cum au văzut-o Aliații. J. Kayser, *Un*

journaliste sur le front de Normandie: Carnet de route juillet – août 1944 (1991) oferă primele impresii despre Normandia eliberată ale unui jurnalist francez care îşi petrecuse războiul la Londra. A. Brossat, *Libération, fête folle. 6 juin 1944-8 mai 1945: Mythes et rites ou le grand théâtre des passions populaires* (1994) oferă o imagine bună a atmosferei vesele a Eliberării. Despre intenţiile Partidului Comunist de la Eliberare vezi P. Buton, *Les Lendemains qui déchantent: Le Parti communiste à la Libération* (1993). P. Buton şi J.-M. Guillon (eds.), *Les Pouvoirs en France à la Libération* (1994), studiază conflictele posteliberare într-o serie întreagă de departamente.

Există studii de Eliberare pentru aproape fiecare departament al Franţei. Toate acestea conţin informaţii utile, dar tind să fie oarecum descriptive. Într-o categorie proprie se află L. Capdevila, *Les Bretons au lendemain de l'Occupation: Imaginaire et comportement d'une sortie de guerre 1944-1945* (Rennes, 1999). Acesta este un studiu strălucit care are câteva lucruri extrem de interesante de spus despre reprezentările colaborării şi Rezistenţei după eliberare. Este, de asemenea, iluminant cu privire la tunderile femeilor. Despre acestea vezi şi F. Virgili, „Les Tontes de la Libération en France", Cahiers de l'IHTP, 31 (1995), 53-64; A. Brossat, *Les Tondues: Un carnaval moche* (1992). În ceea ce priveşte epurările în ansamblu, P. Novick, *The Resistance versus Vichy: The Purge of Collaborators in Liberated France* (New York, 1968) merită încă citit, dar trebuie completat de H. Rousso, „L'Épuration en France: Une histoire inachevée", VSRH 33 (1992), 106-17, şi F. Rouquet, *L'Épuration dans l'administration française* (1993).

Memorii

H. Rousso, *The Vichy Syndrome* (1991) a inventat subiectul şi rămâne în continuare punctul de plecare esenţial, care urmează să fie completat de lucrările mai polemice ale lui H. Rousso şi E. Conan, *Vichy: A Past that will not Pass* (1998). Ultimele gânduri ale lui Rousso despre acest subiect se află în H. Rousso, *La Hantise du passé* (1998). Despre

comemorarea trecutului, vezi G. Namer, *La Commémoration en France de 1945 à nos jours* (1987) şi S. Barcellini şi A. Wieviorka, *Passant, souviens-toi! Les Lieux de souvenir de la Seconde Guerre mondiale en France* (1995). Despre Ocupaţia amintită în cinematografie, vezi S. Lindeperg, *Les Écrans de l'ombre: La Seconde Guerre mondiale dans le cinéma français* (1997). Despre memoria evreiască a se vedea A. Wieviorka, *Déportation et génocide: Entre la mémoire et l'oubli* (1992). Pentru reflecţii asupra proceselor recente pentru crime împotriva umanităţii, consultaţi R.J. Golsan, *Memory, the Holocaust, and French Justice* (Hanovra, NH, 1996), A. Finkielkraut, *Remembering in Vain: The Klaus Barbie Trial and Crimes against Humanity* (New York, 1992) şi N. Wood, *Vectors of Memory* (Oxford, 1999).

Abrevieri[1]

ACA Adunarea Cardinalilor şi Arhiepiscopilor
ACJF Asociaţia Catolică a Tineretului Francez
ADMP Asociaţia pentru Apărarea Memoriei Mareşalului Pétain
AI Acţiunea imediată
AMGOT Guvernul militar aliat al teritoriilor ocupate
ANAPF Alianţa Naţională pentru Creşterea Populaţiei Franceze
ANOD Asociaţia Naţională pentru Organizarea Democraţiei
AO Acţiunea muncitorilor
AS Armata secretă
ATP Artă şi tradiţii populare
BCRA Biroul Central de Informaţii şi Acţiune
BCRAM Biroul Central de Informaţii şi Acţiune Militară
BIP Biroul de presă şi informare
BS Brigăzile speciale
CAD Centrul de acţiune şi documentare
CAS Comitetul de acţiune socialistă
CCDM Comitetul Central al Mişcărilor de Rezistenţă
CDJC Centrul de Documentare Evreiesc Contemporan
CDL Comitetul departamental pentru eliberare
CDLL Susţinătorii Eliberării

[1] Acronimele sunt cele originale din limba franceză pe care autorul le-a redat în cartea sa. Pentru o mai bună înţelegere a denumirilor complete, redacţia a considerat adecvat să le traducă în limba română. *(n.r.)*

CDLR Susținătorii Rezistenței
CEES Comisia de studii sociale şi economice
CF Crucea de foc (organizație)
CFA Comitetul Franco-German
CFL Corpul Liber al Eliberării
CFLN Comitetul național unic de eliberare franceză
CFTC Sindicaliştii catolici
CGE Comitetul de studiu general
CGQJ Comisariatul General pentru Afaceri Evreieşti
CGT Federația sindicală franceză
CGTU Confederația Generală Unitară pentru Forța de Muncă
CIMADE Comitetul integrat pentru mişcare evacuați
CLL Comitet local de eliberare
CMN Comitetul Militar Național
CMR Comitetul unic al medicilor rezistenței
CND Frăția Notre Dame
CNE Comitetul Național al Scriitorilor
CNIE Comitetul Național de Epurare
CNR Consiliul Național al Rezistenței
CNU Comitetul Național de Urbanism
CO Comitete de organizare
COIC Comitetul de organizare al cinematografiei
COMAC Comitetul de Acțiune Militară
COSI Comisia de ajutor de urgență al muncitorilor
CPL Comitetul de eliberare parizian
CRI Comisariatul pentru reconstrucția clădirilor
CRIF Consiliul reprezentativ al instituțiilor evreieşti din Franța
CRS Asociații republicane de securitate
CSAR Comitetul Secret al Acțiunii Revoluționare
CSC Comisia de coordonare sindicală
CSEIC Consiliul economic comercial şi industrial
CSP Centrul Sindicalist pentru Propagandă
CVR Luptător voluntar al Rezistenței
DGEN Comisariatul responsabil pentru implementarea proiectelor de infrastructură
DGREFA Delegația generală pentru afaceri economice franco-germane
DGSS Direcția generală a serviciilor speciale
DMN Delegat militar național
DMR Delegat militar regional
DMZ Delegat militar zonal
EMFFI Statul-Major al Forțelor Franceze din Interior
EIF Cercetaşii israeliți din Franța
ENA Şcoala Națională de Administrație
ERC Comisia pentru situații de urgență
FFI Forțele Franceze din Interior
FN Frontul Național
FNC Federația Catolică Națională

FNSP Fundaţia Naţională pentru Ştiinţe Politice
FRN Frontul Revoluţionar Naţional
FST Frontul Muncii Sociale
FTP Lunetiştii francezi şi partizanii, ramură specializată militar-teroristă a Partidului Comunist
GMR Grupuri de rezervă mobile
GPRF Guvernul Interimar al Republicii Franceze
GTE Unităţi de muncă străine
IEQJ Institutul pentru Studiul Chestiunilor Evreieşti
IEQJER Institutul pentru Studiul Chestiunilor Evreieşti şi Etnorasiale
IHTP Institutul de istorie modernă
INED Institutul Naţional pentru Studiul Demografiei
JEC Secţiunea studenţească a Acţiunii Catolice
JFOM Tineretul din Franţa şi de peste mări
LVF Legiunea antibolşevică
MBF Administraţia militară germană
MLN Mişcarea de Eliberare Naţională
MNCR Mişcarea Naţională împotriva Rasismului
MNRPDG Mişcarea Naţională de Rezistenţă a Prizonierilor de Război
MOI Mişcarea Muncitorilor Imigranţi
MRP Mişcarea Republicană Populară, partid creştin-democrat
MSR Mişcarea Socială Revoluţionară
MUR Mişcările Unite ale Rezistenţei
NAP Consolidarea administraţiei publice, secţiune specială a organizaţiei Combat pentru a se infiltra în administraţie
NRF Noua revizuire franceză
OCM Organizaţia civil-militară
OCPRI Biroul Central pentru distribuţia de materiale industriale
OFI Oficiul Francez de Informaţii
OG Grupurile operaţionale americane
OJC Organizaţia de Luptă a Evreilor
ORA Organizaţia de Rezistenţă a Armatei
OS Organizaţie specială
OSE Organizaţia de Ajutorare a Copiilor
OSS Office of Strategic Services – Serviciile secrete americane
PCF Partidul Comunist Francez
PPF Partidul Popular Francez
PQJ Poliţia Evreiască
PDP Partidul Creştin-Democrat
PKWN Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego / Comitetul Polonez de Eliberare Naţională
PNB Partidul Naţionalist Breton
POWN Polska organizacja walki o niepodlegosc / Organizaţia poloneză a luptei pentru independenţă
PSF Partidul Social Francez
RNP Adunarea naţională populară
RPF Adunarea poporului francez (partidul lui Charles de Gaulle)

SAP Secția aterizare și paraşutism
SAS Serviciul Aerian Special, corp de forțe speciale al armatei britanice
SCAP Serviciul de control al administratorilor provizorii
SD Sicherheitsdienst, serviciu de securitate nazist
SEC Divizia de investigații și inspecție
SFIO Secțiunea Franceză a Internaționalei Muncitoreşti
SGJ Secretariatul General pentru Tineret
SNM Serviciul Național Maquis
SOAM Serviciul de operațiuni aeriene și maritime
SOE Biroul de Operațiuni Speciale
SOL Serviciul legionar pentru ordine
SPAC Poliția anticomunistă
SRMAN Serviciul de represiune a activității antinaționale
SSS Poliția societăților secrete
STO Serviciul de muncă obligatorie
TA Travaille Allemand, secțiune a Rezistenței
UDSR Uniunea Democrată și Socială a Rezistenței
UFF Uniunea Femeilor Franceze
UGIF Uniunea Generală a Israeliților din Franța
UNE Union Nacional Española / Frontul Național Spaniol
UNR Uniunea Națională a Rezistenței
UNSA Uniunea Națională Conservatoare a Sindicatelor Agricole
WT Transmisie prin radio

Abrevieri folosite în notele de subsol:

EHQ European History Quarterly / Publicație trimestrială de istorie a Europei
FHS French Historical Studies / Studii de istorie a Franței
GMCC Guerres mondiales et conflits contemporains / Războaiele mondiale și conflictele contemporane
HJ Historical Journal / Jurnalul de istorie
JCH Journal of Contemporary History / Jurnalul de istorie contemporană
JMH Journal of Modern History / Jurnalul de istorie modernă
MS Mouvement social / Mişcarea socială
RHDGM Revue d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale / Revista de istorie a celui de-Al Doilea Război Mondial
RHMC Revue d'histoire moderne et contemporaine / Revista de istorie modernă și contemporană
VEF J-P. Azéma și F. Bédarida, Le Régime de Vichy et les Français / Regimul de la Vichy și francezii
VSRH Vingtième Siècle, Revue d'histoire / Revista de istorie „Secolul XX"

Note

1 *Quatre ans à rayer de notre histoire* (1949).

2 Pentru memoriile postbelice şi reprezentarea Ocupaţiei, vezi H. Rousso, *Sindromul Vichy* (1991).

3 D. Cordier, *Jean Moulin: L'Inconnu du Panthéon*, I. *Une ambition pour la République* (1989), 25-8.

4 Dintr-o scrisoare de la Valentin pentru soţia sa, citată în J.-P. Cointet, *La Légion française des combattants 1940-1944: La Tentation du fascisme* (1995), 71.

5 D. Cordier, *Jean Moulin: L'Inconnu du Panthéon*, III. *De Gaulle capitale de la Résistance* (1993), 214.

6 Citat ibid. 219.

7 A. Calmette, *L'„O.C.M." – Organisation civile et militaire. Histoire d'un mouvement de résistance* (1961), 53.

8 H. Noguères, *Histoire de la Résistance en France*, I (1967), 455-6; H.R. Kedward, *Resistance in Vichy France* (1983), 25-7.

9 De ex., al doilea număr ar ziarului Rezistenţei *La France continue,* din oct. 1941, şi al şaselea număr al jurnalului de rezistenţă *Cahiers du témoignage chrétien*. Vezi de asemenea *Péguy-Péri,* publicată de editura clandestină a Rezistenţei *Éditions de Minuit*, în 1944. Pentru folosirea şi abuzurile numelui lui Péguy în vremea Ocupaţiei, vezi J. Bastaire, *Péguy contre Pétain: L'Appel du 18 juin* (2000).

10 Despre de Gaulle şi Péguy, vezi articolele din *Études gaulliennes*, 13/41 (1983).

11 S. Laurent, „Daniel Halévy 1872-1962: Face à l'histoire et à la politique" (Teză de masterat, Institut d'études politiques, Paris, 1993), 171.

12 D. Halévy, *Péguy* (1941); P. Donceur, *Péguy, la Révolution et le sacré* (1943); R. Vallery-Radot, *Sources d'une doctrine nationale: De Joseph de Maistre à Charles Péguy* (1942).

13 *Péguy présenté aux jeunes* (1941).

14 D. Carroll, *French Literary Fascism: Nationalism, Anti-Semitism and the Ideology of Culture* (1995), 47.

15 pp. VI, VIII.

16 G. Leroy, *Péguy entre l'ordre et la révolution* (1981) este studiul cel mai exhaustiv despre Péguy.

17 19 septembrie 1996.

18 H. Michel, *Le Comité d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale*, *RHDGM* 124 (1981), 2-17.

19 *Bibliographie critique de la Résistance* (1964). De fapt, multe dintre elementele numite au legătură mai mult cu Vichy decât cu Rezistența.

20 Colonel Passy (A. Dewavrin), *2e Bureau Londres* (1947); id., *10 Duke Street Londres* (1948); id., *Missions secrètes en France* (1951); J. Soustelle, *Envers et contre tout*, 2 vol. (1947-50).

21 G. de Bénouville, *Le Sacrifice du matin* (1946); Y. Farge, *Rebelles, soldats et citoyens* (1946); A. Humbert, *Notre guerre* (1946); C. Pineau, *La Simple Vérité* (1961).

22 *10 Duke Street*, 105.

23 F. Bruneau, *Essai d'historique du mouvement né autour du journal clandestin Résistance* (1951).

24 M. Granet şi H. Michel, *Combat: Histoire d'un mouvement de Résistance* (1957); M. Granet, *Défense de la France* (1960); A. Calmette, *L'„O.C.M."*; M. Granet, *Ceux de la Résistance* (1964).

25 R. Hostache, *Le Conseil national de la Résistance* (1958).

26 G. Bidault în prefața cărții lui H. Michel and B. Mirkine-Guetzévitch, *Les Idées politiques et sociales de la Résistance* (1954), p. vi. repetat de Michel însuşi, în Granet şi Michel, *Combat*, 3-4.

27 Cuvânt înainte la lucrarea lui Michel şi Mirkine-Guetzévitch, Les Idées, p.x; reluat chiar de Michel în Granet şi Michel, Combat, 3-4.

28 Michel, Le Comité, 9; id., „Pour une chronologie de la Résistance", *Revue historique*, 224 (1960), 111-22.

29 Id., *Histoire de la Résistance en France* (1951); id., *Les Courants de pensée de la Résistance* (1962); Granet şi Michel, *Combat*.

30 *Histoire de la Résistance* (ediția din 1969), 118, 125.

31 *Jean Moulin: L'Unificateur* (1964), 159.

32 Institut Maurice Thorez, *Le Parti français communiste dans la Résistance* (1967); J. Duclos, *Mémoires: Dans la bataille clandestine* (1970); C. Tillon, *Les FTP* (1962); F. Grenier, *C'était ainsi* (1959).

33 E. Astier de la Vigerie, *Sept fois sept jours* (1961); G. Bidault, *D'une Résistance à l'autre* (1965).

34 H. du Moulin de Labarthète, *Le Temps des Illusions: Souvenirs (juillet 1940-avril 1942)* (1946); M. Peyrouton, *Du service public à la prison commune* (1950); Y. Bouthillier, *Le Drame de Vichy*, 2 vol. (1950-1); J. Barthélemy, *Mémoires, ministre de la justice: Vichy (1941-1943)* (ediția din 1989).

35 *La Vie des Français sous l'occupation* (1957); P. Arnoult et al., *La France sous l'Occupation* (1959).

36 *Histoire de Vichy 1940-1944* (1954).

37 Siegfried, „Le Vichy de Pétain, le Vichy de Laval", *Revue française de science politique*, 6/4 (1956), 737-49.

38 *Parades and Politics at Vichy: The French Officer Corps under Marshal Pétain* (Princeton, 1966).

39 Rousso, *Sindromul Vichy*, 251-6. Pentru întâmpinarea critică a lui Paxton în Franța, vezi J. Sweets, „*Chaque livre un événement: Robert Paxton and the French, de la briseur de glace* la *iconoclaste tranquille*", în S. Fishman et al. (eds.), *France at War: Vichy and the Historians* (Oxford, 2000), 21-34.

40 J.-P. Azéma and F. Bédarida, „Vichy et ses historiens", *Esprit*, 181 (1992), 43-51: 47.

41 „The Vichy Circle of French Conservatives" (1956) și „Self-Ensnared: Collaboration with Nazi Germany" (1968), ambele din S. Hoffmann, *Decline or Renewal? France since the 1930s* (New York, 1974), 3-25 and 26-44.

42 Publicată pentru prima dată în Germania în 1966.

43 Fondation nationale des sciences politiques, *Le Gouvernement de Vichy 1940-1942* (1972).

44 Alte importante studii de pionierat care merită amintite au fost A. Hytier, *Two Years of French Foreign Policy: Vichy 1940-1942* (Geneva, 1958); H. Michel, *Vichy, année 1940* (1966); G. Warner, *Pierre Laval and the Eclipse of France* (1968); Y. Durand, *Vichy* (1972).

45 Rousso, *Sindromul Vichy*, 276.

46 Interpretarea lui Paxton a fost urmată de principala carte de specialitate franceză din perioada aceea, J.-P. Azéma, *De Munich à la Libération* (1979).

47 *L'Abîme 1939-1945* (1982).

48 Margairaz, *L'État, les finances et l'économie: Histoire d'une conversion 1932-1952* (1991); Kuisel, *Capitalism and the State in Modern France* (Cambridge, 1981).

49 *Le Conseil national de Vichy 1940-1944* (1989).

50 H. Coutau-Bégarie and C. Huan, *Darlan* (1989); vezi criticile lui Paxton, „Un amiral entre deux blocs", *VSRH* 36 (1992), 3-19.

51 *Histoire de Vichy* (1990). Vezi H. Rousso, „Quand Vichy est soumis à la *révision*", *L'Histoire*, 139 (1990), 82-4, and 141 (1991), 64-5.

52 Un pionier a fost M. Baudot, *L'Opinion publique sous l'occupation* (1961), despre departamentul Eure.

53 Laborie, *Résistants, Vichyssois et autres: L'Évolution de l'opinion et des comportements dans le Lot 1939 à 1944* (1980); Sweets, *Choices in Vichy France* (New York, 1986).

54 *L'Opinion publique sous Vichy* (1990).

55 P. Ory, *Les Collaborateurs 1940-1945* (1976); B. Gordon, *Collaborationism in France during the Second World War* (1980).

56 „Syndicalismes sous Vichy", ediţie specială a *MS* 158 (Jan./Mar. 1993), ed. J.-L. Robert; D. Peschanski şi J.-L. Robert, *Les Ouvriers en France pendant la Deuxième Guerre mondiale* (1992).

57 R. de Rochebrune and J.-C. Hazera, *Les Patrons sous l'Occupation* (1995); A. Beltram, R. Frank, and H. Rousso, *La Vie des entreprises sous l'Occupation* (1994).

58 Y. Durand, *La Captivité: Histoire des prisonniers de guerre français 1939-1945* (1980).

59 S. Fishman, *We will wait: Wives of French Prisoners of War, 1940-1945* (1991); H. Diamond, *Women and the Second World War in France 1939-1948: Choices and Constraints* (1999), 82-6.

60 W. Halls, *The Youth of Vichy France* (Oxford, 1981) (o lucrare inovatoare, însă mai mult despre politicile regimului decât despre reacţiile celor care au trăit sub ocupaţie); P. Giolitto, *Histoire de la jeunesse sous Vichy* (1991).

61 See *VEF*; vezi şi P. Burrin, *La France à l'heure allemande* (1995).

62 J.-P. Bertin-Maghit, *Le Cinéma sous l'Occupation* (1989); F. Garçon, *De Blum à Pétain: Cinéma et société française 1936-1944* (1984).

63 S. Added, *Le Théâtre dans les années Vichy 1940-1944* (1992).

64 L. Bertrand-Dorléac, *L'Art de la défaite 1940-1944* (1993); M. Cone, *Artists under Vichy: A Case of Prejudice and Persecution* (Princeton, 1992).

65 L. Gervereau şi D. Peschanski, *La Propagande sous Vichy 1940-1944* (1990).

66 C. Faure, *Le Projet culturel de Vichy: Folklore et Révolution nationale 1940-1944* (1989).

67 J.-P. Le Crom, *Syndicats, nous voilà! Vichy et le corporatisme* (1995).

68 J.-P. Rioux (ed.), *La Vie culturelle sous Vichy* (Brussels, 1990).

69 Vezi A. Wieviorka, *Déportation et génocide: Entre la mémoire et l'oubli* (ediția din 1995), 412-30; A. Kaspi, „Le Centre de documentation juive contemporaine", *RHMC* 23 (1976), 305-11; R. Poznanski, „La Création du Centre de documentation juive contemporaine", *VSRH* 63 (1999), 51-64; L. Poliakov, *L'Auberge des musiciens* (1980), 164-5.

70 D. Knout, *Contribution à l'histoire de la Résistance juive en France* (1947).

71 J. Weill, *Contribution à l'histoire des camps d'internement dans l'Anti-France* (1946).

72 J. Billig, *Le Commissariat général aux questions juives* (1955-60).

73 Wieviorka, *Déportation*, 431.

74 M. Marrus şi R. Paxton, *Vichy France and the Jews* (New York, 1981).

75 *Vichy-Auschwitz: Le Rôle de Vichy dans la solution finale en France*, 2 vol. (1983-5).

76 *Mémorial de la déportation des Juifs de France* (1978).

77 e.g. A. Grynberg, *Les Camps de la honte: Les Internés juifs des camps français* (1991).

78 D. Peschanski, *Vichy 1940-1944: Contrôle et exclusion* (Brussels, 1997).

79 M. Marrus, „Vichy France and the Jews: After Fifteen Years", în Fishman et al. (ed.), *France at War,* 35-47: 36-8.

80 A. Rayski, *Le Choix de juifs sous Vichy: Entre soumission et résistance* (1992); S. Zuccotti, *The Holocaust, the French and the Jews* (Lincoln, Nebr., 1993); R. Poznanski, *Être Juif en France pendant la Deuxième Guerre mondiale* (1994); A. Cohen, *Persécutions et sauvetages: Juifs et Français sous l'occupation et sous Vichy* (1993).

81 F. Bédarida, „L'Histoire de la Résistance: Lectures d'hier, chantiers de demain", *VSRH* 11 (1986), 75-89; H. Rousso, „La Résistance entre la légende et l'oubli", *L'Histoire*, 41 (1982), 99-111; J.-P. Azéma and F. Bédarida, „L'Historisation de la Résistance", *Esprit*, 198 (1994), 19-35; P. Laborie, „Historiens sous haute surveillance", *Esprit*, 198 (1994), 36-50.

82 Frenay, *La Nuit finira* (1973); Bourdet, *L'Aventure incertaine: De la Résistance à la restauration* (1975).

83 H. Noguères (with M. Degliame-Fouché), *Histoire de la Résistance en France de 1940 à 1945*, 5 vol. (1967-81).

84 J.-M. Guillon, „La Résistance, 50 ans et 2000 titres après", în id. and P. Laborie, *Mémoire et histoire: La Résistance* (Toulouse, 1995), 27-43.

85 R. Bédarida, *Les Armes de l'esprit: Témoignage chrétien 1941-1944* (1977); J. Sweets, *The Politics of Resistance in France: 1940-44: A History of the Mouvements Unis de la Résistance* (DeKalb, 1976); D. Veillon, *Le Franc-Tireur, un journal clandestin un mouvement de résistance, 1940-1944* (1977).

86 E. Conan şi D. Lindenberg, "Que faire de Vichy"', *Esprit*, 181 (1992), 5-15: 13.

87 *Resistance in Vichy France* (Oxford, 1978).

88 Cordier, „De l'acteur à l'historien: Un itinéraire et une méthode", *Bulletin de l'IHTP*, 35 (1989), 23-36.

89 Iniţial, Cordier gândise un proiect care să cuprindă şapte volume. Trei dintre acestea au apărut între 1989 şi 1993, cu titlul general *Jean Moulin: L'Inconnu du Panthéon*. În 1999, a publicat o singură carte, *Jean Moulin: La République des Catacombes*, la o editură diferită, în care rezuma conţinutul primelor trei volume, acoperind mai apoi restul spaţiului care fusese proiectat iniţial pentru a fi dezvoltat în următoarele patru volume. Se poate considera că proiectul este acum finalizat.

90 J.-P. Azéma, A. Prost, J.-P. Rioux (eds.), *Le Parti communiste français des années sombres 1938-1941* (1986); eid., *Les Communistes français de Munich à Chateaubriant (1938-1941)* (1987).

91 Michel şi Mirkine-Guetzévitch, *Les Idées*, 37.

92 Laborie, „Historiens sous haute surveillance", 41-2.

93 Vezi dezbaterea de la conferinţa în cadrul căreia Cordier şi-a prezentat pentru prima oară interpretarea despre Moulin D. Cordier et al., *Jean Moulin et le Conseil national de la Résistance* (1983), 35-58.

94 R. Trempé (ed.), *La Libération dans le midi de la France* (Toulouse, 1986), 175-82.

95 O. Wieviorka, *Une certaine idée de la résistance: Défense de la France 1940-1949* (1995); L. Douzou, *La Désobéissance: Histoire d'un mouvement et d'un journal clandestins: Libération-Sud (1940-1944)* (1995); A. Aglan, *La Résistance sacrifiée: Le Mouvement Libération-Nord* (1999).

96 S. Courtois, D. Peschanski, A. Rayski, *Le Sang de l'étranger: Les Immigrés de la MOI dans la Résistance* (1989); M. Weitz, *Sisters in the Resistance: How Women fought to free France 1940-1945* (1995); P. Schwartz, „Women, Resistance and Communism in France 1939-1945" (Teză de doctorat nepublicată, New York, 1998).

97 H. R. Kedward, „Resiting French Resistance", *Transactions of the Royal Historical Society* (1999), 271-82: 273-4.

98 Guillon and Laborie, *Mémoire et histoire*; J. Sainclivier and C. Bougeard, *La Résistance et les Français: Enjeux stratégiques et environnement social* (Rennes, 1995); R. Frank and J. Gotovitch, *La Résistance et les Européens du Nord*, 2 vol. (1994-6); F. Marcot (ed.), *La Résistance et les Français: Lutte armée et maquis* (1996); L. Douzou et al. (eds.), *La Résistance et les Français: Villes, centres et logiques de décision* (1995); J.-M. Guillon and R. Mencherini, *La Résistance et les Européens du sud* (1999).

99 Guillon, „La Résistance dans le Var: Essai d'histoire politique" (Doctorat d'État, Aix, 1989); Marcot, „Résistance et population 1940-1944" (Mémoire pour l'habilitation à diriger des recherches, Université Franche-Comté, 1990); Kedward, *In Search of the Maquis: Rural Resistance in Southern France* (Oxford, 1993).

100 Vezi articolele adunate în „Pour une histoire sociale de la Résistance", *MS* 180 (1997).

Introducere la partea I

1 Vezi „Les Guerres franco-françaises", *VSRH* 5 (1985), esp. H. Rousso, „Vichy, le grand fossé", 55-80.

2 E. W. Fox*, History in Geographic Perspective: The Other France* (New York, 1971).

3 *Une saison gâtée: Journal de guerre et de l'occupation* (1983), 108, 347.

4 *Ni droite ni gauche: L'Idéologie fasciste en France* (1983).

5 *Past Imperfect: French Intellectuals, 1944-1956* (1992).

6 *Vichy France*, 383.

7 G. Eley and D. Blackbourn, *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in Nineteenth Century Germany* (Oxford, 1984).

8 Hoffman, „The Paradoxes of the French Political Community", in id. (ed.), *The Paradoxes of the French Political Community* (New York, 1963); S. Elwitt, *The Third Republic Defended: Bourgeois Reform in France* (Baton Rouge, La., 1986); G. Noiriel, *Les Origines républicaines de Vichy* (1999), 45-98.

9 Explicația din acest paragraf i se datorează articolului lui K. Passmore, „The French Third Republic: Stalemate Society or Cradle of Fascism?", *French History*, 7/4 (1993), 417-49.

Capitolul 1

1 Vezi cele patru adaptări cinematografice pe care le-a ecranizat după romanele lui Jean Giono: *Joffroi*, *Regain*, *Angèle*, *La Femme du boulanger*.

2 A. Ducasse et al., *Vie et mort des Français 1914-1918* (1960), 167.

3 „Verdun", în P. Nora (ed.), *Les Lieux de mémoire,* pt II. *La Nation*, vol. III (1986), 111-41.

4 P. Barral, *Les Agrariens français de Méline à Pisani* (1968), 180.

5 P. Servent, *Le Mythe Pétain: Verdun ou les tranchées de la mémoire* (1992), 109-34.

6 G. de Puygène, *Chauvin, le soldat-laboureur: Contribution à l'étude des nationalismes* (1993), 236-9.

7 Barral, *Les Agrariens*, 181.

8 Clasicul acestui gen este Jules Méline, *Le Retour à la terre* (publicată pentru prima dată în 1905; retipărită în 1919).

9 *Le Chef français* (Marseilles, 1942).

10 G. Sapiro, „Complicités et anathèmes en temps de crise: modes de survie du champ littéraire et des ses institutions 1940-1953" (Teză de doctorat, École des hautes études en sciences sociales, 1994), 200.

11 R. Golan, *Modernity and Nostalgia: Art and Politics in France between the Wars* (1995), 44-5, 49.

12 Ibid. 27. Vezi P. Léon, *Art et artistes d'aujourd'hui* (1925); C. Ellis, „French Re-Connection", *Architectural Review*, 192 (Ian. 1993), 70-3.

13 Golan, *Modernity and Nostalgia*, 23-30.

14 Ibid. 58-60.

15 S. Peer, *France on Display: Peasants, Provincials and Folklore in the 1937 Paris World's Fair* (Albany, NY, 1998).

16 Id., „Peasants in Paris: Representations of Rural France in the 1937 International Exposition", în S. Ungar şi T. Conley (eds.), *Identity Papers: Contested Nationhood in Twentieth Century France* (Minneapolis, 1996), 21.

17 Puygène, *Chauvin*, 238.

18 „Regards sur le monde actuel", în *Œuvres*, II. (1960), 913-1158: 927-8, 995.

19 M. Baumont, „Maurice Barrès et les morts de la guerre de 1914-1918", *L'Information historique*, 1 (1969), 30-5.

20 S. Pedersen, *Family Dependence and the Origins of the Welfare State* (Cambridge, 1993), 26-9.

21 R. Tomlinson, „The Politics of *dénatalité* during the French Third Republic 1890-1940" (Teză de doctorat nepublicată, Cambridge, 1983); „The Disappearance of France, 1896-1940: French Politics and the Birthrate", *Historical Journal*, 28 (1985), 405-15; P. Ogden and M.-M. Huss, „Demography and Pro-Natalism in France in the 19th and 20th Centuries", *Journal of Historical Geography*, 8/3 (1982), 283-98.

22 F. Ronsin, *La Grève des ventres: Propagande néo-malthusienne et baisse de la natalité en France 19e–20e siècles* (1980).

23 R. Nye, *Crime, Madness and Politics in Modern France* (Princeton, 1984).

24 P. Prestwich, *Drink and the Politics of Social Reform: Anti-Alcoholism in France since 1870* (Palo Alto, Calif., 1988).

25 W. Schneider, *Quality and Quantity: The Quest for Biological Regeneration in Twentieth Century France* (Cambridge, 1990); „Towards the Improvement of the Human race", *JMH* 54 (1982), 268-91; A. Carol, *Histoire de l'eugénisme en France* (1995).

26 A. Reggiani, „Procreating France: The Politics of Demography", *FHS* 19/3 (1996), 725-54; F. Thébaud, „Le Mouvement nataliste dans la France de l'entre-deux-guerres", *RHMC* 32 (1985); M.-M. Huss, „Pro-Natalism in the Inter-War Period in France", *JCH* 25 (1990), 39-68; Tomlinson, „Politics of *dénatalité*", 132ff.

27 J.-L. Robert, „La CGT et la famille ouvrière 1914-1918”, *MS* 116 (1981), 47-66.

28 Vezi de ex. filmele lui Pagnol, *Regain*, *Angèle*, *La Fille du puisatier*.

29 P. Smith, *Feminism and the Third Republic: Women's Political and Social Rights in France* (Oxford, 1996).

30 Tomlinson, „Politics of *dénatalité*”, 167.

31 M.-M. Huss, „Pro-Natalism and the Popular Ideology of the Child in Inter-War France: The Evidence of the Picture Postcard”, în R. Wall and J. Winter (eds.), *The Upheaval of War: Family, Work and Welfare in Europe 1914-1918* (Cambridge, 1988), 329-67.

32 M.-M. Huss, „Virilité et religion dans la France de 1914-1918: Le Catéchisme du poilu”, în M. Cornick (ed.), *Beliefs and Identity in Modern France* (1990), 114-45.

33 *La Comédie de Charleroi* (1934), 72.

34 *Le Réveil des morts* (1948 ed.), 70.

35 În general, vezi M. Roberts, *Civilization without Sexes: Reconstructing Gender in Postwar France, 1917-1927* (Chicago, 1994); şi id., „Samson and Delilah Revisited: The Politics of Women's Fashion in 1920s France”, *American Historical Review*, 98 (1993), 657-84.

36 Roberts, *Civilization without Sexes*, 10.

37 Id., „This Civilization no longer has Sexes”: *La Garçonne* and Cultural Crisis in France after World War I, *Gender and History*, 4/1 (1982), 49-69; A.-M. Sohn, „*La Garçonne* face à l'opinion publique: Type littéraire ou type social des années 20?”, *MS* 80 (1972), 3-27.

38 C. Vautel, *Madame ne veut pas d'enfant* (1924); Roberts, *Civilization without Sexes*, 131-7.

39 M. Winock, „L'Anti-Américanisme français”, in id., *Nationalisme, antisémitisme en France* (1990), 50-76; D. Strauss, *Menace in the West: The Rise of French Anti-Americanism in Modern Times* (Westport, Conn., 1978).

40 R. Abel, *French Cinema: The First Wave 1915-1929* (Princeton, 1984); P. Monaco, *Cinema and Society: France and Germany in the 1920s* (New York, 1976).

41 Strauss, *Menace in the West*, 150.

42 Citat în Peer, *France on Display*, 18.

43 Peer, *France on Display*, 67.

44 Vezi în general C. Prochasson and A. Ramusssen, *Au Nom de la patrie: Les Intellectuels et la Première Guerre mondiale* (*1910-1919*) (1996), 271-8.

45 K. Silver, *Esprit de Corps: The Art of the Parisian Avant-Garde and the First World War, 1914-1925* (1989); A. Lantenois, „Analyse critique d'une formule «retour à l'ordre»", *VSRH* 45 (1995), 40-53.

46 Silver, *Esprit de Corps*, 237.

47 Ibid. 227-31.

48 R. Shattuck, *The Banquet Years: The Avant-garde in France* (1959), 189.

49 B. Crémieux, *Inquiétude et reconstruction: Essai sur la litérature de l'après guerre* (1931); D. Nasaw, „From Inquiétude to Reconstruction" *JCH* 11 (1976), 149-72; J.-P. Maxence, *Histoire de dix ans 1927-1937* (1939), 64-75.

50 Morand, *Nouvelles complètes,* I (1991); P. McCarthy, „The Evils of Modernity", *Times Literary Supplement*, 27 nov. 1992; M. Collomb, *La Littérature Art Déco* (1987); A. Loselle, „The Historical Nullification of Paul Morand's Gendered Eugenics", în M. Hawthorne şi R. Golsan (eds.), *Gender and Fascism in Modern France* (Hanover, NH, 1997), 101-18.

51 Opera literară a lui Céline este uriaşă. Cea mai bună biografie a sa este F. Gibault, *Céline,* 3 vol. (1977-85). Pentru importanţa cartierului Montmartre în *Voyage au bout de la nuit*, vezi N. Hewitt, *The Golden Age of Louis-Ferdinand Céline* (1987), 70-4.

Capitolul 2

1 D. Lindenberg, *Les Années souterraines 1937-1947* (1990), 15.

2 A. Pitt, „The Evolution of Liberal Thought under the Third French Republic *c*.1860-*c*.1940" (Teză de doctorat nepublicată, Cambridge, 1995).

3 G. Le Béguec, „L'Entrée au Palais Bourbon: Les Filières privilégiés d'accès à la fonction parlementaire, 1919-1939" (Teză nepublicată, Universitatea din Paris-X, 1989), 160-76; id., „Charles Benoist ou les métamorphoses de l'esprit modéré", *Contrepoint*, 22-3 (1976), 74-95.

4 Citat de M. Winock din *Le Siècle des intellectuels* (ed. 1999), 95.

5 Ed. 1909, 116.

6 G. Sapiro, *La Guerre des écrivains 1940-1953* (1999), 44.

7 Halévy, *Décadence de la liberté* (1931); id., *Visites aux paysans du Centre*; id., *La République des comités: Essai d'histoire contemporaine* (1934). On Halévy see A. Silvera, *Daniel Halévy and his Times: A Gentleman Commoner in the Third Republic* (1966); S. Laurent, „Daniel Halévy 1872-1962"; P. Guiral, „Daniel Halévy: Esquisse d'un itinéraire", *Contrepoint*, 20 (1976), 79-95.

8 J. Laurent, *Histoire egoïste* (ed. 1978), 33.

9 P. Ariès, *Un historien de dimanche* (1980), 22.

10 G. Bonnefous, *Histoire politique de la Troisième République*, III. *L'Après-Guerre, 1919-1924* (1968), 171-4; A. Becker, „Du 14 juillet 1919 au 11 novembre 1920: Mort où est ta victoire?", *VSRH* 49 (1996), 31-44.

11 C. Amalvi, „Le 14-juillet", în Nora (ed.), *Les Lieux de mémoire*, pt. i. *La République*, 412-72: 461.

12 M. Vovelle, „La Marseillaise", în Nora (ed.), *Les Lieux de mémoire*, pt. i. *La République*, 85-136.

13 Despre lipsa de entuziasm pentru simbolistica aceasta, aşa cum este reflectată în cadrul celebrării din 1920, vezi G. Guy-Grand, *L'Avenir de la démocratie* (1928).

14 P. Nora, „Les Deux Apogées de l'Action française", *Annales ESC* (1964), 127-41; S. Wilson, „The *Action française* in French Intellectual Life", *HJ* 12 (1969), 328-50; V. Nguyen, „Situation des études maurassiennnes: Contribution à l'étude de la presse et des mentalités", *RHMC* (1971), 503-38.

15 Sapiro, *La Guerre des écrivains*, 142-52.

16 Nguyen, „Situation", 506.

17 C. Roy, *Moi je* (ed. 1969), 200.

18 L. Romier, *Explication de notre temps* (1925); id., *La Crise de l'État* (1924). C. Roussel, *Lucien Romier 1885-1944: Historien, économiste, journaliste* (1979), este needificatoare.

19 G. Martinez, „Joseph Barthélemy et la crise de la démocratie liberale", *VSRH* 59 (1998), 28-47; Barthélemy, *Mémoires, ministre de la justice. Vichy (1941-1943).*

20 Le Béguec, „L'Entrée", 279-401; F. Monnet, *Refaire la République: André Tardieu, une dérive réactionnaire, 1876-1945* (1993), 19-47.

21 J. Talbott, *The Politics of Educational Reform in France* (Princeton, 1969).

22 J. Horne, *Labour at War: France and Great Britain 1914-1918* (Oxford, 1991), 171-217.

23 A. Rossiter, „Experiments with Corporatist Politics in Republican France 1916-1939" (teză de doctorat nepublicată, Oxford, 1986).

24 R. Kuisel, *Ernest Mercier, French Technocrat* (Berkeley and Los Angeles, 1967).

25 J. Luchaire, *Une génération réaliste* (1929); vezi de asemenea J. Montigny, *La République réaliste* (n.d.).

26 On the Young Radicals, S. Berstein, *Histoire du Parti radical*, II. *Crise du radicalisme* (1982), 94-124.

27 J. Jackson, *The Politics of Depression in France* (Cambridge, 1985), 138-43.

28 A. Douglas, *From Fascism to Libertarian Communism* (Berkeley, 1992), 150-3.

29 Monnet, *Refaire la République*, 92-101.

30 J. Touchard, „L'Esprit des années trente", în *Tendances politiques de la vie française de 1789 à nos jours* (1960); J. Loubet del Bayle, *Les Non-Conformistes des années trente* (1969). Vezi de asemenea P. Andreu, *Révoltés de l'esprit: Les Revues des années trente* (1991); id., *Le Rouge et le blanc 1928-1944* (1977); R. Aron, *Fragments d'une vie* (1981).

31 *NRF* 231 (Dec. 1932), 801-45; B. Ackermann, *Denis de Rougemont: Une biographie intellectuelle*, I (Geneva, 1996), 210-22.

32 Despre nuanțele generaționale, vezi P. Balmand, „Les Jeunes Intellectuels de *l'esprit des années trente*: Un phénomène de génération", în J.-F. Sirinelli (ed.), *Générations intellectuelles* (1987), 49-63; de asemenea Roy, *Moi je*, 213.

33 J. Laurent, *Histoire*, 197.

34 P. Chenaux, „Le Milieu Maritain", în N. Racine and M. Trebitsch (eds.), *Sociabilités intellectuelles: Lieux, milieux, réseaux* (1992), 160-71; id., *Entre Maurras et Maritain: une génération intellectuelle catholique 1920-1930* (1999).

35 Loubet del Bayle, *Les Non-Conformistes*, 37-76; Maxence, *Histoire de dix ans*.

36 M. Winock, *Histoire politique de la revue Esprit 1930-1950* (1975); Loubet del Bayle, *Les Non-Conformistes*, 123-57; J. Hellman, *Emmanuel Mounier and the New Catholic Left 1930-1950* (1981), 3-95.

37 Loubet del Bayle, *Les Non-Conformistes*, 79-119; E. Lipiansky, „L'Ordre nouveau 1930-1938", în id. şi B. Rettenbach, *Ordre et démocratie: De l'Ordre nouveau au Club Jean Moulin* (1967), 1-102; Ackermann, *Denis de Rougemont*, 250-308; P. Balmand, „Intellectuels dans l'Ordre nouveau (1933-1938): Une aristocratie de prophètes", în D. Bonnaud-Lamotte and J.-L. Rispail (eds.), *Intellectuels des années trente entre le rêve et l'action* (1989), 171-84.

38 Winock, *Histoire politique*, 109-10.

39 Andreu, *Révoltés de l'esprit*, 24.

40 Citat în Loubet del Bayle, *Les Non-Conformistes*, 209.

41 Ibid. 337-55; Hellman, *Emmanuel Mounier*, 82-7.

42 T. Judt, „We have discovered History: Defeat, Resistance and the Intellectuals in France" *JMH* 64, supl. (1992), 147-72.

43 E. Mounier şi G. Izard, *La Pensée de Charles Péguy* (1931).

44 Winock, *Histoire politique*, 21-2; Maxence, *Histoire de dix ans*, 44-5; Loubet del Bayle, *Les Non-Conformistes*, 290.

45 Lindenberg, *Les Années souterraines*, 86-97; J.-M. Besnier, *La Politique de l'impossible: L'Intellectuel entre révolte et engagement* (1988), 32-7.

46 Vezi bibliografia cărţii *La Révolution nécessaire*. Unul dintre fondatorii mişcării, Alexandre Marc, a participat la prelegerile lui Husserl, la Freiburg.

47 *Mémoires: 50 ans de réflexion politique* (1983), 68.

48 Ibid. 101-4, 707.

49 T. Judt, *Past Imperfect: French Intellectuals 1944-1956* (1992), 18.

50 Maxence, *Histoire de dix ans*, 76; Andreu, *Révoltés de l'esprit*, 14; Lindenberg, *Les Années souterraines*, 91.

51 J. Loubet del Bayle, *Politique et civilisation: Essai sur la réflexion politique de Jules Romains* (1981), 265-81.

52 G. Brun, *Technocrates et technocratie en France* (1985).

53 Despre Coutrot, vezi O. Dard, „Les Novations intellectuelles des anneés trente: l'Exemple de Jean Coutrot" (Teză nepublicată, Institut d'études politiques, Paris, 1993); M. Beale, *The Modernist Enterprise: French Elites and the Threat of Modernity 1900-1940* (Stanford, Calif.; 1999), 145-64; and J. Clarke, „The Search for Joy in Work, Rationalisation and Cultural Crisis in France in the 1930s" (Teză de doctorat, Sussex, 1998).

54 *Métier d'homme* (1937). Despre Dautry, vezi R. Baudoui, *Raoul Dautry 1888-195: Le Technocrate de la République* (1992); Lindenberg, *Les Années souterraines*, 194-202.

55 P. Burrin, *La Dérive fasciste: Doriot Déat, Bergery 1933-1945* (1986), 29-38, 95-106.

56 Andreu, *Révoltés de l'esprit*, 101-5.

57 Hellman, *Emmanuel Mounier*, 92-3.

58 Citat în Balmand, „Les Jeunes Intellectuels", 51.

59 Loubet del Bayle, *Les Non-Conformistes*, 212.

60 Ibid. 108.

61 Winock, *Histoire politique*, 115-32.

62 Burrin, *La Dérive fasciste*, 88-9.

63 Maxence, Histoire de dix ans, 235, 281, 352.

Capitolul 3

1 Sternhell, *Ni droite ni gauche*, 279. Cartea era *Demain la France*.

2 A. Bouton, *La Fin des rentiers* (1932).

3 C. Maier, *Recasting Bourgeois Europe* (Princeton, 1988), 40-4.

4 E. Goblot, *La Barrière et le niveau: Étude sociologique sur la bourgeoisie* (1925).

5 S. Berstein and P. Milza, *Histoire de l'anti-communisme en France* (1987).

6 G. Noiriel, *Workers in French Society in the 19th and 20th Centuries* (Oxford, 1990), 112.

7 A. Fourcaut, *Bobigny, banlieue rouge* (1986); T. Stovall, *The Rise of the Paris Red Belt* (Berkeley, 1990).

8 E. Blanc, *La Ceinture rouge* (1927).

9 Père Lhande, *Le Christ dans la banlieue* (1927); Fourcaut, *Bobigny, banlieue rouge*, 63.

10 J. Touchard, *La Gauche en France depuis 1900* (1977), 91.

11 Passmore, „The French Third Republic: Stalemate Society", 425.

12 K. Passmore, *From Liberalism to Fascism: The Right in a French Province* (Cambridge, 1997), 44-5.

13 R. Soucy, *French Fascism: The First Wave* (1986).

14 J. McMillan, „Catholicism and Nationalism in France: The Case of the Fédération nationale catholique", în N. Atkin and F. Tallett (eds.), *Catholicism in Britain and France since 1789* (1996), 151-63.

15 H. Paul, *The Second Ralliement: The Rapprochement between Church and State in France in the Twentieth Century* (Washington, 1967).

16 R. Paxton, *Le Temps des chemises vertes: Révoltes paysannes et fascisme rural* (1996), 99-102; Passmore, *From Liberalism to Fascism*, 120-3.

17 K. Passmore, „Catholicism and Nationalism: The Fédération républicaine (1927-1939)", în K. Chadwick (ed.), *Catholicism, Politics and Society in Twentieth Century France* (Liverpool, 2000), 47-72.

18 R. Paxton, *Le Temps des chemises vertes*, 52-6.

19 K. Mouré, *Managing the Franc Poincaré: Economic Understanding and Political Constraint in French Monetary Policy 1928-1936* (Cambridge, 1991), 111.

20 J. Jackson, *The Politics of Depression in France 1932-1936* (Cambridge, 1985), 187-93; Mouré, Managing the Franc Poincaré, 204-17.

21 J. Jackson, *Politics of Depression*, 23-7; Mouré, *Managing the Franc Poincaré*, 11-16; Passmore, *From Liberalism to Fascism*, 165-6.

22 P. Milza, „L'Ultra-Droite des années trente", în M. Winock (ed.), *Histoire de l'extrême droite en France* (1993), 157-89: 160.

23 R. Soucy, *French Fascism: The Second Wave* (1995), 59-103; P. Milza, *Fascisme français: Passé et present* (1987), 142-52.

24 Jackson*, Politics of Depression*, 105-11.

25 Soucy, *French Fascism: The Second Wave*, 112.

26 R. Rémond, *Les Droites en France* (1982). Argumentul conform căruia CF era fascist este susținut de către R. Soucy, în „French Fascism and the Croix de Feu: A Dissenting Interpretation", JCH 26 (1991), 159-88; id., *French Fascism: The Second Wave*, 104-203; W. Irvine, „Fascism in France: The Strange Case of the Croix de Feu", JMH 63 (1991), 271-95; şi, cel mai convingător, în K. Passmore, „«Boyscouting for Grown-Ups?» Paramilitarism in the Croix de Feu and PSF", FHS 19 (1995), 527-57; id., „The Croix de Feu: Bonapartism, National Populism or Fascism", French History 9/1 (1995), 93-123; id., *From Liberalism to Fascism*, 209-97.

27 *From Liberalism to Fascism*, 250.

28 Margairaz, *L'État, les finances et l'economie*, 245-50, 315-32.

29 Vezi P. Ory, *La Belle Illusion: Culture et politique sous le signe du Front populaire 1935-1938* (1994).

30 Burrin, *La France à l'heure*, 42.

31 Soucy, *French Fascism: The Second Wave*, 46-53.

32 Burrin, *La Dérive fasciste*, 278-312; *Soucy, French Fascism: The Second Wave*, 205-78.

33 P. Dioudonnat, *Je suis partout 1930-1944: Les Maurrassiens devant la tentation fasciste* (1973).

34 Vezi Passmore, „Catholicism and Nationalism", şi W. Irvine, *French Conservatism in Crisis: The Republican Federation of France in the 1930s* (1979), 98-158.

Capitolul 4

1 *Anthologie de la nouvelle Europe* (1942).

2 A. Fabre-Luce, *Caillaux* (1933).

3 Pentru un alt exemplu de polemică anti Poincaré, vezi V. Margueritte, *Les Criminels* (1925).

4 Pentru o trecere în revistă a literaturii scrise pe acest subiect, vezi J. Jacobson, „Strategies of French Foreign Policy after World War I", *JMH* (1983), 78-96.

5 S. Schuker, *The End of French Predominance in Europe: The Financial Crisis of 1924 and the Adoption of the Dawes Plan* (Chapel Hill, NC, 1976); J. Bariéty, *Les Relations franco-allemandes après la Première Guerre mondiale* (1977).

6 J. Jacobson, *Locarno Diplomacy: Germany and the West 1925-1929* (Princeton, 1972).

7 E. Keeton, *Briand Locarno Diplomacy: French Economics, Politics and Diplomacy 1925-1929* (1987).

8 Vezi R. Frank, „L'Allemagne dans le commerce français, ou la tendance séculaire à l'entente franco-allemande (1910-1965)", n H. Shamir (ed.), *France and Germany in an Age of Crisis* (Leiden, 1990), 30-42.

9 Keeton, *Briand Locarno Diplomacy*, 214.

10 D. Artaud, *La Question des dettes interalliées et la reconstruction de l'Europe* (Lille, 1978), 878; Jacobson, *Locarno Diplomacy*, 193-4; Keeton, *Briand's Locarno Diplomacy*, 247-8.

11 R. Pithon, „Cinéma français et cinéma allemand des années trente: De l'échange à l'exil", în H. Bock et al. (ed.), *Entre Locarno et Vichy: Les Relations culturelles franco-allemandes dans les années 1930* (1993), 587-99; J.-P. Jeancolas, *Quinze ans d'années trente* (1983), 21-7.

12 C. Digeon, *La Crise allemande de la pensée française 1870-1914* (1957), 520-30; R. Frank and L. Gervereau, *La Course au moderne: France et l'Allemagne dans l'Europe des années vingt, 1919-1933* (1992).

13 R. Thalmann, „Du cercle de Sohlberg au Comité France-Allemagne: Une évolution ambiguë de la coopération franco-allemande", în Bock et al. (eds.), *Entre Locarno et Vichy*, 67-84.

14 N. Ingram, *The Politics of Dissent: Pacifism in France, 1919-1939* (Oxford, 1991); M. Vaisse, „Le Pacifisme français dans les années trente", Relations internationales, 53 (1988), 37-52; P. de Villepin, „Plutôt la servitude que la guerre! Le Pacifisme intégral dans les années trente", *Relations internationales, 53* (1988), 53-67.

15 „L'ombre de la guerre", în P. Nora (ed.), *Essais d'ego histoire* (1987), 139-71: 139.

16 A. Prost, *Les Anciens Combattants et la société française,* III (1977), 35-74; id., „Les Monuments aux morts", în Nora (ed.), *Les Lieux de mémoire*, I. *La République*, 207-25; A. Becker, *Les Monuments aux morts* (1988).

17 M. Rieuneau, *Guerre et révolution dans le roman français 1919-1939* (1974), 80.

18 J. Norton Cru, *Témoins: Essai d'analyse et de critique des souvenirs de combattants édités en français de 1915 à 1928* (1928).

19 L. Mysyrowicz, *Autopsie d'une défaite* (Lausanne, 1973), 300-3.

20 Rieuneau, *Guerre et révolution*, 282-94.

21 Boussard, „Le Pacifisme paysan", în Rémond and Bourdin (eds.), *La France et les français en 1938-1939*, 59-75; Mysyrowicz, *Autopsie d'une défaite*, 329-42.

22 M. Cointet-Labrousse, „Le Syndicat national des instituteurs, le pacifisme et l'Allemagne 1937-1939", în *Les Relations franco-allemandes 1933-1939* (1976), 137-50

23 A. Sernin, Alain: *Un sage dans la cité* (1985).

24 *Génération intellectuelle, khâgneux et normaliens dans l'entre-deux-guerres* (1988).

25 J. Steel, Paul Nizan: *Un révolutionnaire conformiste* (1987), 19.

26 F. Kupferman, „Le Bureau Ribbentrop et les campagnes pour le rapprochement franco-allemand: 1934-1937", în *Les Relations franco-allemandes*, 87-98.

27 M. Bilis, *Socialistes et pacifistes, l'intenable dilemme des socialistes français 1933-1939* (1979).

28 C. Micaud, *The French Right and Nazi Germany 1933-1939* (Durham, NC, 1943), 133-48; Y. Lacaze, *L'Opinion publique française et la crise de Munich* (Berne, 1991), 509-13.

29 *L'Âme du Soldat* (1917).

30 Y. Lacaze, *La France et Munich, étude d'un processus décisionnel en matière de relations internationals* (Berne, 1992).

31 Micaud, *The French Right*, 201.

32 Lacaze, *L'Opinion française et Munich*, 75-99, 441-58.

33 A. Werth, *France and Munich: Before and After the Surrender* (1939), 343-7.

34 C. Peyrefitte, „Les Premiers Sondages d'opinion", în R. Rémond şi J. Bourdin (eds.), Édouard Daladier: *Chef de gouvernement avril 1938 – septembre 1939* (1977), 264-74.

35 Micaud, *The French Right*, 190-205; Lacaze, *L'Opinion publique*, 293-307.

36 Micaud, *The French Right*, 176.

37 Lacaze, *L'Opinion publique*, 571-84.

38 Vinen, *The Politics of French Business* (Cambridge, 1991), 108.

39 P. Ory, „L'Opinion publique et la «puissance» française vers 1938", în R. Frank şi R. Girault (eds.), *La Puissance en Europe* (1984), 341-8; id., „Plus dure sera la chute: Les Pavillons français aux Expositions internationales de 1939", *Relations internationales*, 33 (1983), 81-99.

40 Peer, *France on Display*, 168.

41 *Pleins pouvoirs* (1939), 22.

42 *Dieu est-il français?* (1930); on Sieburg, vezi W. Geiger, *L'Image de la France dans l'Allemagne nazie 1933-1945* (Rennes, 1999), 17-28; M. Gangl, „Un Sieburg peut cacher un autre", *Allemagnes d'aujourd'hui*, 105, 7/9 (1988), 100-2.

Capitolul 5

1 M. Cornick, *Intellectuals in History: The Nouvelle Revue française under Jean Paulhan 1925-1940* (Amsterdam, 1995), 187-8, 191-2.

2 J. Benda, *La Jeunesse d'un clerc suivi d'un régulier dans le siècle et d'exercice d'un enterré vif* (1968), 114-20, 218-19; id., *La Trahison des clercs* (1927).

3 *Interrogatoire par Patrick Modiano* (1976), 42.

4 L. Yagil, *„L'Homme nouveau" et la Révolution nationale de Vichy (1940-1944)* (1997), 30-4.

5 Le Crom, *Syndicats nous voilà!*, 91-103; Kuisel, *Capitalism*, 105-8.

6 Le Crom, *Syndicats nous voilà!*, 99.

7 R. Young, „The Aftermath of Munich: The Course of French Diplomacy October 1938-March 1939", FHS 8/1 (1974), 309.

8 E. de Réau, *Édouard Daladier 1884-1970* (1973), 300; A. Adamthwaite, *France and the Coming of the Second World War* (1977), 67; R. Young, *In Command of France: French Politics and Military Planning* (1978), 217.

9 F. Bédarida, „La Gouvernante anglaise", în Rémond şi Bourdin (eds.), *Édouard Daladier*, 228-40; Duroselle, *La Décadence*, 412-16; Adamthwaite, *France and the Coming*, 313-14.

10 Micaud, *The French Right*, 206-21.

11 Peyrefitte, „Les Premiers Sondages d'opinion", 265-75. Un sondaj din februarie 1939 s-a dovedit a fi mai puțin concludent.

12 R. Pithon, „Opinions publiques et représentations culturelles face aux problèmes de la puissance: Le Témoignage du cinéma Français 1938-1939", *Relations internationales*, 33 (1983), 91-102.

13 Werth, *France and Munich*, 350; Lacaze, *L'Opinion publique*, 293-5.

14 Berstein, *Histoire du Parti radical*, II. 565-86.

15 Schneider, *Quality and Quantity*, 204-9. F. Delpha, „Les Communistes français et la sexualité 1932-1938", MS 91 (1975), 121-52.

16 R. Schor, *L'Opinion française et les étrangers* (1985).

17 Ibid. 602-10; V. Caron, „The Anti-Semitic Revival in France in the 1930s: The Socio-Economic Dimension Reconsidered", JMH 70/1 (1998), 24-73.

18 Noiriel, *Les Origines républicaines de Vichy*, 146-9.

19 Ibid. 176-204.

20 R. Schor, *L'Antisémitisme en France pendant les années trente* (Brussels, 1992); P. Birnbaum, *Anti-Semitism in France: A Political History from Léon Blum to the Present* (Oxford, 1992); id., *La France aux Français: Histoire des haines nationales* (1993).

21 Birnbaum, *Anti-Semitism in France*, 46.

22 Schor, *L'Antisémitisme en France*, 74; Birnbaum, *Anti-Semitism in France*, 114.

23 Birnbaum, *La France aux Français*, 213; Soucy, *French Fascism*, 302.

24 Birnbaum, *Anti-Semitism in France*, 102.

25 Ibid. 101.

26 Marrus and Paxton, *Vichy France and the Jews*, 44.

27 Laborie, *L'Opinion publique*, 135.

28 Schor, *L'Antisémitisme en France*, 48.

29 Berstein, *Histoire du Parti radical*, II. 586-8.

30 Birnbaum, *La France aux Français*, 117-44.

31 G. Noiriel, *Le Creuset français: Histoire de l'immigration* (1988); R. Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany* (1992).

32 Noiriel, *Le Creuset français*, 71-124.

33 P.-A. Tagueff, „La «Science» du docteur Martial ou l'anti-sémitisme saisi par «l'anthropo-biologie des races»", în id. et al. (eds.), L'Anti-Sémitisme de plume 1940-1944: *Études et documents* (1999), 295-332.

34 M. Winock, *Nationalisme, antisémitisme et fascisme en France* (1990), 11-40.

35 Birnbaum, *Anti-Semitism in France*, 112.

36 T. Todorov, *On Human Diversity: Nationalism, Racism and Exoticism in French Thought* (1993), 207-63.

37 Noiriel, *Les Origines républicaines de Vichy*, 134-5.

38 M.-C. Laval-Reviglio, „Parlementaires et xénophobes anti-sémites sous la IIIème République", *Le Genre humain*, 30/1 (1996), 89-91 (Special issue on „Le Droit antisémite de Vichy").

39 *Pleins pouvoirs*, 58-76.

Capitolul 6

1 A. Roberts, *Eminent Churchillians* (1995), 287-322.

2 *Les Juifs, la mémoire et le présent* (1991), 87.

3 C. Bard, *Les Filles de Marianne: Histoire des féminismes 1914-1940* (1995).

4 V. Caron, *Uneasy Asylum: France and the Jewish Refugee Crisis 1933-1942* (Stanford, Calif., 1999), 2, 14-15.

5 Au existat excepții: Henri de Montherlant, Drieu la Rochelle şi Hubert Beuve-Méry s-au opus cu toții Acordului de la München, însă s-au adaptat în diverse moduri la înfrângere: Christian Pineau susținuse acordul, însă a devenit un membru timpuriu al mişcării de rezistență.

6 G. Rossi-Landi, *La Drôle de guerre* (1971), 15-23; J.-L. Crémieux-Brilhac, *Les Français de l'an 40*, i. *La Guerre oui ou non?* (1990), 48-52.

7 Crémieux-Brilhac, *Les Français de l'an 40*, I. 55-62; Rossi-Landi, *Drôle de Guerre*, 116-17.

8 Crémieux-Brilhac, *Les Français de l'an 40*, I. 96-8; Rossi-Landi, *Drôle de Guerre*, 120-4.

9 Crémieux-Brilhac, *Les Français de l'an 40*, I. 135-64.

10 Despre comunişţii din Războiul Ciudat, vezi A. Rossi, *Les Communistes français pendant la drôle de guerre* (1972); S. Courtois, *Le PCF dans la guerre* (1980), 83-122; Crémieux-Brilhac, *Les Français de l'an 40*, I. 165-201; Rossi-Landi, *Drôle de guerre*, 133-64.

11 Rossi, *Les Communistes*, 49-50.

12 Crémieux-Brilhac, *Les Français de l'an 40*, I. 346-60.

13 *Scum of the Earth* (1941), 89, 92.

14 F. Bédarida, La *Stratégie secrète de la drôle de guerre: le Conseil suprême interallié* (1979).

15 R. Parker, „Grande Bretagne, France et Scandinavie en 1939-40: La Politique, les hommes et la stratégie", în Comité international de la Deuxième Guerre mondiale*, Français et Britanniques dans la drôle de guerre* (1979), 561-82; Crémieux-Brilhac, *Les Français de l'an 40*, I. 216-26, 361-72.

16 Crémieux-Brilhac, *Les Français de l'an 40*, I. 412-73.

17 J.P. Sartre, *War Diaries: Notebooks from a Phoney War (September 1939 – May 1940)* (1984), 46-7, 163. Despre opinia publică, vezi Crémieux-Brilhac, *Les Français de l'an 40*, I. 404-73, şi II. 215-370, 425-537.

18 Crémieux-Brilhac, *Les Français de l'an 40*, i. 273-331.

19 Ibid. 373-94.

20 C. Richardson, „French Plans for Allied attacks on the Caucusus Oilfields" FHS 7/1 (1973), 130-56.

21 Crémieux-Brilhac, *Les Français de l'an 40*, II. 518-48.

22 R. Peyrefitte, *La fin des ambassades* (1953), 69-74.

23 J. Cairns, „Great Britain and the Fall of France: A Study in Allied Disunity", JMH 27 (1955),365-409.

24 În general, vezi J. Vidalenc, *L'Exode de mai-juin 1940* (1957); N. Dombrowski, „Beyond the Battlefield: The French Civilian Exodus of 1940" (Teză de doctorat nepublicată, New York, 1995).

25 Dombrowski, „Beyond the Battlefield", 156-7.

26 Y. le Namer, „Les Municipalités du Nord/Pas-de-Calais, *Revue du Nord*, 2 hors-série" (1987/8),219-68: 224-6.

27 Dombrowski, „Beyond the Battlefield", 166-261.

28 Ibid. 200.

29 P. Dhers, „Le Comité de guerre du mai 1940", RHDGM 3/10-11 (1953), 165-83.

30 Există numeroase scrieri pe acest subiect. E. Gates, *End of the Affair: The Collapse of the Anglo-French Alliance, 1939-1940* (1980) este o narațiune bună.

31 C. Levisse-Touzé, „L'Afrique du Nord: Recours ou secours, septembre 1939 à juin 1943" (Doctorat susținut în Paris-I, 1991), 170-219; L.-C. Michelet, „Pouvait–on réellement en juin 1940 continuer la guerre en Afrique du Nord?", GMCC 174 (1994), 144-60.

32 Aron, *Histoire de Vichy*, 21.

33 Servent, *Le Mythe Pétain*, 202.

34 H. Lottman, *Pétain: Hero or Traitor?* (1985), 185.

35 *Recalled to Service* (1952), 202-3.

36 Warner, *Pierre Laval*, 154.

37 E.L. Spears, *Assignment to Catastrophe*, II (1954), 87-90.

38 Duroselle, *L'Abîme*, 183-202.

39 Jäckel, *La France dans l'Europe*, 54-8.

40 Levisse-Touzé, „L'Afrique du Nord", 170-219.

41 Duroselle, *L'Abîme*, 229-34.

42 Levisse-Touzé, „L'Afrique du Nord", 371.

43 Weygand, *Recalled to Service*, 220-1.

44 *Discours aux Français 17 juin 1940-20 août 1944* (1989), 66. Tema sacrificiului fusese deja adusă în discuție în discursul său din 20 iunie, ibid. 60.

45 Warner, *Pierre Laval*; F. Kupferman, *Laval 1883-1945* (1987); J.-P. Cointet, *Pierre Laval* (1993).

46 Burrin, *La France à l'heure*, 82.

47 P. de Villelume, *Journal d'une défaite (23 août 1939 – 16 juin 1940)* (1976), 41-2; Rossi-Landi, *Drôle de guerre*, 109.

48 J. Sagnes, „Le Refus républicaine: Les Quatres-Vingts Parlementaires qui dirent «non» à Vichy le 10 juillet 1940", RHMC 38 (1991), 555-89. Burrin, *La Dérive fasciste*, 332-8; M. Sadoun, *Les Socialistes sous l'Occupation: Résistance et collaboration* (1982), 34-53.

49 E. Berl, *La Fin de la Troisième République* (1968), 204-32.

50 M. Ferro, *Pétain* (1987), 132.

51 P. Novick, *The Resistance versus Vichy: The Purge of Collaborators in Liberated France* (1968), 191-7.

52 Duroselle, *L'Abîme*, 447-8.

Introducere la partea a II-a

1 Halls, *Youth and Vichy France*, 63.

2 *Une saison gâtée*, 165.

3 J. Verdès-Leroux, *Refus et violences: Politique et littérature à l'extrême droite des années trente aux retombées de la Libération* (1996), 318.

Capitolul 7

1 Despre traiul din Vichy, M. Cointet, *Vichy Capitale 1940-1944* (1993).

2 Ibid. 20.

3 Jäckel, *La France dans l'Europe*, 125-30.

4 Weygand, *Recalled to Service*, 229-30.

5 Burrin, *La Dérive fasciste*, 333-6.

6 Cointet, *Vichy et le fascisme*, 97.

7 Burrin, *La Dérive fasciste*, 343.

8 A. Prost, „Le Rapport de Déat en faveur d'un parti nationale unique, essai d'analyse lexicale", *Revue française de science politique*, 23/5 (1973), 933-72; J.-P. Cointet, „Marcel Déat et le parti unique (été 1940)", RHDGM 91 (1973), 1-22; Burrin, *La Dérive fasciste*, 346-59; M. Cointet-Labrousse, *Vichy et le fascisme: Les Hommes, les structures et les pouvoirs* (1987).

9 J.-P. Cointet, *Marcel Déat: Du socialisme au national-socialisme* (1998), 192-3.

10 Du Moulin, *Le Temps des illusions*, 29-30; Rebatet, *Les Décombres* (1946), 513-36.

11 *Les Décombres*, 535.

12 Mireaux (11 July 1940), Ripert (6 Sept.), Chevalier (13 Dec.), Carcopino (24 Feb. 1941), Bonnard (Apr. 1942). Şase, inclusiv Rivaud, din 16 iunie până în 11 iulie 1940.

13 Marquet (11 July 1940), Peyrouton (6 Sept.), Darlan (24 Feb. 1941), Pucheu (19 July), Laval (Apr. 1942). Şase, inclusiv Pomaret, din 16 iunie până în 11 iulie 1940.

14 M.-O. Baruch, *Servir l'État français: L'Administration en France de 1940 à 1944* (1997), 177.

15 H. Rousso, *Pétain et la fin de la collaboration: Sigmaringen 1944-1945* (Brussels, 1984), 23.

16 Cointet, *Pierre Laval*, 322.

17 Du Moulin, *Le Temps des illusions*, 59-87; Cointet, *Pierre Laval*, 294-326.

18 Baruch, *Servir l'État*, 186, 455.

19 *Carnets du Pasteur Boegner 1940-1945*, ed. P. Boegner (1992), 84.

20 *Lettres et notes de l'Amiral Darlan*, ed. H. Coutau-Bégarie and C. Huan (1992), 385.

21 Ibid. 439-508.

22 Paxton, *Parades and Politics at Vichy*, 140-52; Du Moulin, *Le Temps des illusions*, 139-42.

23 Baruch, *Servir l'État*, 176-81.

24 J. Benoist-Méchin, *A l'épreuve du temps: Souvenirs II: 1940-1947* (1989), 51-63; R. Kuisel, „The Legend of the Vichy Synarchy", FHS 6/3 (1970), 365-98; O. Dard, *La Synarchie: Le Mythe du complot permanent* (1998).

25 P. Pétain, *Discours aux Français*; H. Rousso, „Qu'est-ce que la Révolution nationale", Histoire, 129 (1990), 96-102; J.-M. Guillon, „La Philosophie politique de la Révolution nationale", în VEF, 167-83; L. Gervereau, „Y-a-t-il un «style Vichy»", în id. şi Peschanski, *La Propagande sous Vichy*, 110-47.

26 G. Wright, *The Rural Revolution in France: The Peasantry in Twentieth Century France* (Stanford, Calif., 1964), 75-94.

27 Faure, *Le Projet culturel de Vichy*, 65-88, 126-34, 200-12.

28 Ibid. 119.

29 B. Laguerre, „Les Dénaturalisés de Vichy", VSRH 20 (1988), 3-15.

30 D. Peschanski, „Exclusion, persécution et répression", în VEF, 209-34; id., *Vichy 1940-1944: Contrôle et exclusion*, 87-100 (au mai existat alți 25.000 de deținuți în Africa de Nord). În Anexă se regăsesc harta și poziționarea lagărelor.

31 Ferro, *Pétain*, 216.

32 O. Wormser, *Les Origines doctrinales de la „Révolution nationale"* (1971).

33 E. Weber, *Action française* (Stanford, Calif., 1962), 446, susține că au existat trei întâlniri oficiale și șase întâlniri private.

34 Barthélemy, *Mémoires*, 44-5; M. Martin du Gard, *Chronique de Vichy 1940-1944* (1975), 123.

35 B. Comte, *Une utopie combattante: L'École des cadres d'Uriage* (1991), 27-49.

36 M. Cointet, *Le Conseil national de Vichy 1940-1944* (1989); G. Rossi-Landi, „Le Conseil national", în FNSP, *Le Gouvernment de Vichy*, 47-54.

37 Cointet, *Le Conseil national*, 123-79.

38 Bertrand-Dorléac, *L'Art de la défaite*, 129-30.

39 N. Dompnier, *Vichy à travers les chants* (1996), 55-68.

40 Până în februarie 1941, a fost de asemenea ministrul producției industriale.

41 D. Bidussa și D. Peschanski (eds.), *La France de Vichy: Archives inédites d'Angelo Tasca* (Milan, 1996), 169-74.

42 R. Kuisel, *Capitalism and the State*, 131.

43 *Lettres et notes*, 456.

44 W. Halls, *Youth of Vichy France*, 62-82; Giolitto, *Histoire de la jeunesse sous Vichy*, 159-79; N. Atkin, *Church and Schools in Vichy France* (1991), 18-28, 48-51.

45 S. Corcy-Debray, „Jerôme Carcopino: Du triomphe à la roche Tarpéienne", VSRH 58 (1998), 70-82.

46 Halls, *Youth of Vichy France*, 22-32; Giolitto, *Histoire de la jeunesse sous Vichy*, 213-48.

47 P. Barral, „Idéologie et pratique du régionalisme dans le régime de Vichy", *Revue française de science politique*, 24 (1974), 911-39; Faure, *Le Projet culturel*, 93-104; M. Cointet, *Le Conseil national*, 183-216.

48 Despre Vichy şi fascism, vezi R. Bourderon, „Le Régime de Vichy était-il fasciste? Essai d'approche de la question", *RHDGM* (1973), 22-45; A. Slama, „Vichy était-il fasciste?", *VSRH* II (1986), 41-54; Cointet-Labrousse, *Vichy et le fascisme*, 241-8.

49 *De la defaite au désastre*, *Les Occasions manquées* (1984), 37.

50 *Fragment de mémoires* (1982), 85-6.

51 Ibid. 62-108.

52 Cointet, *La Légion française*, 113-27.

53 Ibid. 102-11; P. Nicolle, *Cinquante mois d'armistice 2 juillet – 26 août: Journal d'un témoin,* 2 vol. (1947), I. 168-201; P. Amaury, *De l'information et de la propagande d'État: Les Deux Premières Expériences d'un „ministère de l'Information" en France* (1969).

54 D. Peschanski, „Vichy au singulier, Vichy au pluriel: Une tentative avortée de l'encadrement de société 1941-1942", Annales ESC, 43 (1988), 639-61; Peschanski, *Vichy 1940-1944*, 39-57; Amaury, *De l'information et de la propagande d'État*, 176-202.

55 Nicolle, *Cinquante mois d'armistice*, I. 318, 331.

56 Cointet, *La Légion française*, 132-73; Coutau-Bégarie and Huan, *Darlan*, 499-501.

57 Halls, *Youth of Vichy France*, 132-57; Comte, *Une utopie combattante*, 155-62, 311-69.

58 Comte, *Une utopie combattante*, 400-19; Halls, *Youth of Vichy*, 143-57; Cointet, *Le Conseil national*, 272-91; Giolitto, *Histoire de la jeunesse sous Vichy*, 466-8.

59 Le Crom, *Syndicats nous voilà*, 21-103.

60 Ibid. 121-44; J. Julliard, „La Charte du travail", în FNSP, *Le Gouvernement de Vichy*, 157-94.

61 H. Rousso, „Les Paradoxes de Vichy et de l'Occupation", în P. Fridenson şi A. Straus (eds.), *Le Capitalisme français: Blocages et dynamisme d'une croissance* (1987), 67-82; id., „L'Organisation industrielle de Vichy", RHDGM 116 (1979), 27-44; A. Jones, „Illusions

of Sovereignty: Business and the Organisation Committees of Vichy France", *Social History*, 11/1 (1986), 1-31; C. Andrieu, *La Banque sous l'Occupation: Paradoxes de l'histoire d'une profession* (1990), 122-40; H. Rousso and M. Margairaz, „Vichy, la guerre et les entreprises", *Histoire, économie et société*, 11/3 (1992), 337-67.

62 Andrieu, *La Banque*, 131.

63 G. Sabin, *Jean Bichelonne 1940-1944* (1991) nu este foarte edificatoare.

64 Margairaz, *L'État, les finances et l'économie*, 538.

65 R. Kuisel, „Vichy et les origines de la planification économique, 1940-1946", MS 98 (1977), 77-101;P. Mioche, „Aux origines du Plan Monnet: Les Discours et les contenus dans les premiers plans français (1941-1947)", *Revue historique*, 265/2 (1981), 405-38.

66 A. Shennan, *Rethinking France: Plans for Renewal 1940-1946* (Oxford, 1989), 229-33; Kuisel, *Capitalism and the State*, 145-56; Mioche, „Aux origines", 420-1.

67 Margairaz, *L'État, les finances et l'économie*, 586-7.

6 8 S. Zdatny, „The Corporatist Word and the Modernist Deed: Artisans and Political Economy in Vichy France", EHQ 16 (1986), 155-79: 165.

69 Rousso and Margairaz, „Vichy, la guerre et les entreprises", 350-4; Margairaz, *L'État, les finances et l'économie*, 584-5.

70 Vinen, *Politics of French Business*, 142; Margairaz, *L'État, les finances et l'économie*, 583-90.

Capitolul 8

1 Cordier, *Jean Moulin*, II. 316-29.

2 Ibid. 407.

3 Ibid. 343-416, 472-6.

4 „Self-Ensnared: Collaboration with Nazi Germany", 28-31.

5 Bouthillier, *Le Drame de Vichy*, I. 283-4.

6 Duroselle, *L'Abîme*, 236-8; Paxton, *Vichy France*, 61. Pentru o interpretare diferită, vezi Coutau-Bégarie and Huan, *Darlan*, 317-18.

7 Baruch, *Servir l'État*, 78.

8 A. Sauvy, *De Paul Reynaud à Charles de Gaulle* (1972), 134.

9 Paxton, *Vichy France*, 60-1.

10 Ibid. 52-6; Michel, *Vichy année 40*, 164-7.

11 A. Milward, *The New Order and the French Economy* (Oxford, 1970), 61.

12 Ibid. 58-63; Hytier, *Two Years of French Foreign Policy*, 128-9.

13 Jäckel, *La France dans l'Europe*, 110.

14 R. Thalmann, *La Mise au pas: Idéologie et stratégie sécuritaire dans la France occupée* (1991), 23-54,135-8; Burrin, *La France à l'heure*, 92-104; Jäckel, *La France dans l'Europe*, 104 ff.

15 Jäckel, *La France dans l'Europe*, 139.

16 Burrin, *La Dérive fasciste*, 353-4.

17 Duroselle, *L'Abîme*, 262; Jäckel, *La France dans l'Europe*, 151.

18 Kupferman, *Pierre Laval*, 255.

19 Jäckel, *La France dans l'Europe*, 166-7.

20 Ibid. 169-76; Ferro, *Pétain*, 184-92.

21 Paxton, *Vichy France*, 83-7; Paxton, *Parades and Politics*, 82-93; Warner, *Pierre Laval*, 242-3, 250-2; Duroselle, *L'Abîme*, 273-4.

22 Michel, *Vichy année 40*, 335-6.

23 Baruch, *Servir l'État*, 107; Duroselle, *L'Abîme*, 270.

24 Vezi R. Frank, „Pétain, Laval, Darlan", în J.-P. Azéma şi F. Bédarida (eds.), *La France des années noires*, I. *De la défaite à Vichy* (1993), 297-332.

25 Duroselle, *L'Abîme*, 273; Margairaz, *L'État, les finances et l'économie*, 632-4.

26 Kupferman, *Pierre Laval*, 268-70; Warner, *Pierre Laval*, 222.

27 Cointet, *Pierre Laval*, 338; Warner, *Pierre Laval*, 272.

28 Coutau-Bégarie şi Huan, *Darlan*, 360-86.

29 Paxton, *Vichy France*, 101-8.

30 Bidussa şi Peschanski (eds.), *La France de Vichy*, 181.

31 Despre relaţiile dintre Vichy şi britanici, vezi: R.T. Thomas, *Britain and Vichy: The Dilemma of Anglo-British Relations 1940-1942* (1979), 38-109; R. Frank, „Vichy et les Britanniques 1940-1941: Double jeu ou double langage?", în *VEF* 144-61; Duroselle, *L'Abîme*, 274-81.

32 Duroselle, *L'Abîme*, 276.

33 Thomas, *Britain and Vichy*, 101; Coutau-Bégarie şi Huan, *Darlan*, 325, argumentează că blocada a fost relaxată drept rezultat al negocierilor, însă arhivele britanice dovedesc această ipoteză a fi una greşită.

34 Thomas, *Britain and Vichy*, 88-106.

35 Paxton, *Vichy France*, 94-7.

36 Boegner, *Carnets du Pasteur Boegner*, 112.

37 H. Michel, *François Darlan* (1993), 143-7.

38 Note din 8 nov. 1940, 17 nov. 1940, 14 mai 1940, în Darlan, *Lettres et notes*, 245-52, 325-8.

39 Note din dec. 1940, ibid. 264-5.

40 Note din 21 iulie, ibid. 383.

41 Burrin, *La France à l'heure*, 125-6.

42 Frank, „Pétain, Laval, Darlan", în Azéma and Bédarida (eds.), *La France des Années noires* I. 297-332.

43 Transcriere a comunicaţiilor radio din 14 mai 1941, în *Lettres et notes*, 325-7.

44 Duroselle, *L'Abîme*, 285-90; Weygand, *Recalled to Service*, 326-37.

45 Paxton, *Vichy France*, 116-27; Jäckel, *La France dans l'Europe*, 251-8. Benoist-Méchin, *A l'épreuve du temps*, 212-17; id. *De la défaite au désastre*, I. 237-53.

46 Ferro, *Pétain*, 316-24.

47 Levisse-Touzé, „L'Afrique du Nord", 465.

48 Coutau-Bégarie and Huan, *Darlan*, 395-438.

49 Levisse-Touzé, „L'Afrique du Nord", 465.

50 Ibid. 314-16; Jäckel, *La France dans l'Europe*, 233-4.

51 Coutau-Bégarie and Huan, *Darlan*, 442.

52 Citat din D. Peschanski, „Le Régime de Vichy a existé”, în D. Peschanski (ed.), *Vichy 1940-1944: Archives de guerre d'Angelo Tasca* (1986), 3-49: 30.

53 Levisse-Touzé, „L'Afrique du Nord”, 336-9.

54 Darlan, *Lettres et notes*, 414-22.

55 Coutau-Bégarie and Huan, *Darlan*, 469-71; Paxton, *Vichy France*, 127-8; Levisse-Touzé, „L'Afrique du Nord”, 318-28, 487-501.

56 Coutau-Bégarie and Huan, *Darlan*, 457-70; Ferro, *Pétain*, 355-65.

57 Paxton, *Vichy France*, 387-90; Jäckel, *La France dans l'Europe*, 302-10; Benoist-Méchin, *De la défaite au désastre*, 351-69; Burrin, *La France à l'heure*, 132-4; Coutau-Bégarie and Huan, *Darlan*, 512-15.

58 Note din 9 sept. 1942, în *Lettres et notes*, 473.

59 Paxton, *Vichy France*, 130-1.

60 Coutau-Bégarie şi Huan, *Darlan*, 509-44 oferă cea mai detaliată prezentare.

61 *Vichy année 40*, 274. Însă nici măcar Weygand nu s-a opus unei posibile abateri de la Armistiţiu. Când a adus argumente împotriva Protocoalelor, Weygand a susţinut că „nu se pune problema ruperii relaţiilor cu Germania. ... Continuarea negocierilor începute este indispensabilă pentru consolidarea sprijinului armat”. Levisse-Touzé, „L'Afrique du Nord”, 274.

62 Milward, *New Order*, 40.

63 Burrin, *La France à l'heure*, 104.

64 Baruch, *Servir l'État*, 80-1.

65 P. Klemm, „La Production aéronautique française de 1940 à 1942”, RHDGM 107 (1977), 53-74; „Aperçus sur la collaboration aéronautique franco-allemande 1940-1943”, RHDGM 108 (1977), 85-102; H. Chapman, *State Capitalism and Working Class Radicalism in the French Aircraft Industry* (Berkeley, 1991), 238-42.

66 Margairaz, *L'État, les finances et l'économie*, 637-51.

67 Milward, *New Order*, 69.

68 Margairaz, *L'État, les finances et l'économie*, 591-668.

69 Ibid. 610.

70 Mioche „Les Entreprises sidérurgiques sous l'occupation", 397-414.

71 Margairaz, *L'État, les finances et l'économie*, 599-600.

72 Ibid. 609-13.

73 Ibid. 592-4; Rousso şi Margairaz, „Vichy la guerre et les entreprises", 358.

74 Benoist-Méchin, *De la défaite au désastre*, II. 71.

Capitolul 9

1 Gordon, *Collaborationism in France*, 254-6.

2 Rist, *Un saison gâtée*, 433-4.

3 J.-M. Belle, *Les Folles Années de Maurice Sachs* (1979).

4 Rochebrune and Hazera, *Les Patrons sous l'Occupation*, 182-246; J. Delarue, *Trafics et crimes sous l'Occupation* (1988), 17-142.

5 Ory, *Les Collaborateurs*, 146-67.

6 Gordon, *Collaborationism in France*, 60.

7 Ory, *Les Collaborateurs*, 91-8.

8 B. Gordon, „The Condottieri of the Collaboration: Le Mouvement social révolutionnaire", JCH 10/2 (1975) 261-82; id., *Collaborationism in France*, 196-213.

9 Id., *Collaborationism in France*, 90-129; Burrin, *La Dérive fasciste*, 385-419; M. Déat, *Mémoires politiques* (1989), 587-634.

10 Burrin, *La Dérive fasciste*, 428.

11 Gordon, *Collaborationism in France*, 130-65; Burrin, *La Dérive fasciste*, 420-46; D. Wolf, *Doriot: Du communisme à la collaboration* (1969), 317-49; J.-P. Brunet, *Jacques Doriot* (1986), 309-64.

12 Gordon, *Collaborationism in France*, 244-64; Wolf, *Doriot*, 350-7; Ory, *Les Collaborateurs*, 240-7; O. Davey, „The Origins of the Légion des Volontaires contre le Bolchévisme", JCH 6/4 (1971), 29-45.

13 Brunet, *Jacques Doriot*, 367.

14 Gordon, în lucrarea *Collaborationism in France*, 119, 145, estimează aprox. 20.000-30.000 pentru RNP şi 20.000 pentru PPF; Burrin, *La France à l'heure*, 398, 422, estimează 20.000 pentru RNP şi 40.000-50.000 pentru PPF.

15 Burrin, *La France à l'heure*, 438 sugerează un număr total de 250.000.

16 Gordon, *Collaborationism in France*, 120-3; Ory, *Les Collaborateurs*, 110-15; Burrin, *La France à l'heure*, 431-8; P. Jankowski, *Communism and Collaboration: Simon Sabiani and Politics in Marseilles 1919-1944* (1985), 80-5.

17 Burrin, *La France à l'heure*, 432.

18 M. Sueur, „La Collaboration politique dans le département du Nord (1940-1944)", RHDGM 135 (1984), 3-45.

19 În general vezi Ory, *Les Collaborateurs*, 128-45; M. Sadoun, *Les Socialistes sous l'Occupation résistance et collaboration* (1982), 77-108; Burrin, *La France à l'heure*, 391-402.

20 Burrin, *La France à l'heure*, 394.

21 Sadoun, *Les Socialistes sous l'Occupation*, 89.

22 Ibid. 85-96.

23 R. Abellio, *Ma dernière mémoire*, III. *Sol Invictus 1939-1947* (1980), 188-340; Gordon, *Collaborationism in France*, 204-11.

24 Burrin, *La France à l'heure*, 394.

25 Le Crom, *Syndicats, nous voilà!*, 210; Sadoun, „Les Contraintes de la position", în Peschanski (ed.), *Vichy 1940-1944*, 51-67: 63.

26 Burrin, „Le Collaborationisme", în Azéma şi Bédarida (eds.), *La France des années noires*, I. 364-83: 367-74.

27 Tasca, în Peschanski (ed.), *Vichy 1940-1944*, 418.

28 P. Ory, *Les Collaborateurs*, 90-115.

29 Wolf, *Doriot*, 333.

30 Burrin, *La Dérive fasciste*, 355; Gordon, *Collaborationism in France*, 66-7.

31 Burrin, *La France à l'heure*, 297-301.

32 A. Kaspi, *Les Juifs pendant l'Occupation* (1991), 105-110.

33 J. Nobécourt, „L'Occupant allemand", în Gervereau şi Peschanski (eds.), *La Propagande sous Vichy*, 82-91; Burrin, *La France à l'heure*, 92-104; Bertrand Dorléac, *L'Art de la défaite*, 45-50; C. Lévy, „L'Organisation de la propagande", RHDGM 64 (1966), 7-28.

34 Burrin, *La France à l'heure*, 303-10; Geiger, *L'Image de la France*, 245-7.

35 Geiger, *L'Image de la France*, 250-1.

36 Burrin, *La France à l'heure*, 305.

37 Taguieff et al., *L'Antisémitisme de plume*, 351-7, 370-84, 442-6.

38 P.-M. Dioudonnat, *L'Argent Nazi à la conquête de la presse française 1940-1944* (1981); C. Lévy, *„Les Nouveaux Temps" et l'idéologie de la collaboration* (1974); Thalmann, *La Mise au pas*, 158-61.

39 Burrin, *La France à l'heure*, sugerează între unul şi două milioane de cititori.

40 P. Ory, *La France allemande: Paroles du collaborationisme français (1933-1945)* (1977), 36-9.

41 Verdès-Leroux, *Refus et Violences*, 192-8.

42 P. Ory, *Les Collaborateurs*, 62-4; Gordon, *Collaborationism in France*, 230-43; Burrin, *La France à l'heure*, 411-16; C. Brice, „Le Groupe «Collaboration» 1940-1944" (teză de masterat nepublicată, Paris-I, 1978).

43 Dioudonnat, *Je suis partout*, 346.

44 R. Tucker, *The Fascist Ego: A Political Biography of Robert Brasillach* (1975) este cel mai potrivit studiu.

45 Carroll, *French Literary Fascism*, 118.

46 Tucker, *Fascist Ego*, 231.

47 Ibid. 228.

48 Verdès-Leroux, *Refus et violences*, 99-124, 151-63; Tucker, *Fascist Ego*, 253-60.

49 Rebatet, *Les Décombres*; R. Belot, *Lucien Rebatet: Un itinéraire fasciste* (1994); R. Belot, „Lucien Rebatet, ou l'antisémitisme comme événement littéraire", în Taguieff et al. (eds.), *L'Antisémitisme de plume*, 205-30; Ory, *Les Collaborateurs*, 116-27; Verdès-Leroux, *Refus et violences*, 163-73.

50 Belot, *Lucien Rebatet*, 315.

51 Benoist-Méchin, *A l'épreuve*, 345-58.

52 Verdès-Leroux, *Refus et violences*, 232.

53 În general vezi P. Alméras, *Les Idées de Céline* (1992); F. Gibault, *Céline 1932-1944: Délires et persécutions* (1985); A. Duraffour, „Céline, un antijuif fanatique", în Taguieff et al. (eds.), *L'Antisémitisme de plume*, 147-97.

54 P. Hebey, *„La Nouvelle Revue française" des années sombres juin 1940 à juin 1941: Des intellectuels àla dérive* (1992), 123.

55 Ibid. 115-32.

56 Verdès-Leroux, *Refus et violences*, 283-8.

57 J. Chardonne, *Chronique privée de l'an 1940* (1940), 94, 115, 138-43, 214-17.

58 Hebey, „La Nouvelle Revue française", 130.

59 G. Guitard-Auviste, *Jacques Chardonne* (1984); Hebey, „La Nouvelle Revue française", 287-98; Verdès-Leroux, *Refus et violences*, 233-40.

60 M. Jouhandeau, *Journal sous l'Occupation* (1980), 84; Verdès-Leroux, *Refus et violences*, 225-7; Burrin, *La France à l'heure*, 354; J. Grenier, *Sous l'Occupation* (1997), 293 n.; Hebey, „La Nouvelle Revue française", 350-60.

61 Grenier, *Sous l'Occupation*, 297; Hebey, „La Nouvelle Revue française", 377-90; J.-L. Garet, „Montherlant sous l'Occupation", VSRH 31 (1991), 65-73; R. Golsan, „Henry de Montherlant: Itinerary of an Ambivalent Fascist", in id. (ed.), *Fascism, Aesthetics and Culture* (1992), 143-63.

62 G. Loiseaux, *La Littérature de la défaite et de la collaboration* (1984), 314-16, 358; A. Fabre-Luce, *Journal de la France 1939-1940* (Geneva, 1946); Hebey, „La Nouvelle Revue française", 305-17.

63 Grenier, *Journal de l'Occupation*, 209; Hebey, „La Nouvelle Revue française", 332-9; P. Citron, *Giono* (1995) este apologetică într-o anumită măsură.

64 Burrin, *La France à l'heure*, 351; Hebey, *Nouvelle Revue française*, 318-31, 391-7.

65 Burrin, *La France à l'heure*, 354.

66 Verdès-Leroux, *Refus et violences*, 145, 234.

67 P. Drieu la Rochelle, *Journal 1939-1945* (1992), 273; Loiseaux, *La Littérature de la défaite*, 504.

68 Verdès-Leroux, *Refus et violences*, 155-62, 191.

69 R. Soucy, *Fascist Intellectual: Drieu la Rochelle* (1979), 7.

70 În general vezi: Soucy, *Fascist Intellectual*.

71 Ibid. 205.

72 Ibid.

73 M. Winock, „Une parabole fasciste: Gilles de Drieu La Rochelle", în id., *Nationalisme, antisémitisme et fascisme*, 346-73.

74 *Journal*, 308.

75 Ibid. 246.

76 Verdès-Leroux, *Refus et violences*, 222-3.

77 „Qu'est-ce qu'un collaborateur", în *Situations*, III (1949), 43-61: 58-9.

78 Burrin, *La France à l'heure*, 349.

79 *Henry de Montherlant / Roger Peyrefitte: Correspondance* (1983), 285.

80 *Journal*, 136-7, 143, 153, 171.

81 Ibid. 396.

82 Ibid. 308, 191, 254, 407.

83 ,*Journal*, 320, 386-7.

Capitolul 10

1 *Discours aux Francais*, 262.

2 J. Mièvre, „L'Évolution politique d'Abel Bonnard", RHDGM 108 (1977), 1-26; Giolitto, *Histoire de la jeunesse*, 114-23; Halls, *Youth of Vichy France*, 34-41.

3 M.-O. Baruch, „Les Revues de l'État français", *La Revue des revues*, 24 (1997), 35-43.

4 Peschanski (ed.), *Vichy 1940-1944*, 23.

5 Baruch, *Servir l'État*, 333-50; Cordier, *Jean Moulin: La République des catacombes*, 43.

6 Baruch, *Servir l'État*, 323-63.

7 Rousso, *Pétain et la fin de la collaboration*, 33.

8 Warner, *Pierre Laval*, 297.

9 Limagne a fost citat de Baruch, în *Servir l'État*, 388.

10 P. Froment, *René Bousquet* (1994); J.-P. Husson, „Itinéraire d'un haut fonctionnaire: René Bousquet", în *VEF*, 287-301.

11 D. Peschanski, „Exclusion, persécution, répression", în *VEF*, 224-5; J. Delarue, „La Police", în *VEF*, 303-11; Klarsfeld, *Vichy-Auschwitz*, I. 52-3; Courtois et al., *Le Sang de l'étranger*, 221-34; Baruch, *Servir l'État*, 382-403; H. Luther, *Der französische Widerstand gegen die deutsche Besatzungsmacht und seine Bekämpfung* (Tübingen, 1957), 183-90.

12 Froment, *René Bousquet*, 221.

13 Klarsfeld, *Vichy-Auschwitz*, I. 55-87; Marrus şi Paxton, *Vichy France and the Jews*, 217-78.

14 Această explicație a încetării deportărilor în octombrie îi aparține lui Klarsfeld, *Vichy-Auschwitz*, I. 168-78. Marrus şi Paxton, în *Vichy France and the Jews*, 260, nu oferă nicio explicație pentru încetarea convoaielor în octombrie, în afară de „o posibilă întrerupere neprevăzută a orarelor căilor ferate".

15 Cohen, *Persécutions et sauvetages*, 258.

16 Ibid. 266.

17 Klarsfeld, *Vichy-Auschwitz*, I. 101.

18 Kupferman, *Pierre Laval*, 350.

19 Klarsfeld, *Vichy-Auschwitz*, I. 150; Marrus şi Paxton, *Vichy France and the Jews*, 257-8.

20 Marrus şi Paxton, *Vichy France and the Jews*, 355.

21 Ibid. 263-9; Klarsfeld, *Vichy-Auchwitz*, I. 189-92.

22 Warner, *Pierre Laval*, 299-300, 307-11.

23 Abellio, *Ma dernière mémoire*, 333-5; Burrin, *La Dérive fasciste*, 403-6, 430-9; Wolf, *Doriot*, 367; M. Cotta, *La Collaboration 1940-1944* (1964), 260-9.

24 Tasca, *La France de Vichy*, 417.

25 Paxton, *Parades and Politics*, 273-6; Benoist-Méchin, *À l'épreuve*, 134-205; Tasca, *La France de Vichy*,411-12; Abellio, *Ma dernière mémoire*, 299-300.

26 Paxton, *Vichy France*, 312-13.

27 Ferro, Pétain, 404-6; *Burrin, La France à l'heure*, 154-5.

28 Paxton, *Vichy France*, 303-5.

29 A. Funk, *The Politics of Torch: The Allied Landings and the Algiers Putsch* (1974). Despre evenimentele ulterioare din Africa de Nord, vezi Levisse-Touzé, „L'Afrique du Nord", 632-719; Duroselle, *L'Abîme*, 364-401; Paxton, *Parades and Politics*, 344-90; Jäckel, *La France dans l'Europe*, 334-60; Warner, *Pierre Laval*, 318-57; pentru punctul de vedere al lui Darlan, vezi Coutau-Bégarie şi Huan, *Darlan*, 573-650, lucrare care trebuie citită împreună cu R. Paxton, „Un amiral entre deux blocs", *VSRH* 36 (1992), 3-19.

30 Paxton, *Parades and Politics*, 371-89.

31 Ibid. 339.

32 Levisse-Touzé, „L'Afrique du Nord', 701, 735-40.

33 Ibid. 690.

34 Ibid. 700-1.

35 Această telegramă este reprodusă în Coutau-Bégarie şi Huan, *Darlan*, 618.

36 Duroselle, *L'Abîme*, 448.

37 Baruch, *Servir l'État*, 446.

38 *Vers la Révolution communautaire: Les Journées de Mont-Dore* (1943); Abellio, *Ma dernière mémoire*, 337-9.

39 Baruch, *Servir l'État*, 331-2.

40 Warner, *Pierre Laval*, 352.

41 Jäckel, *La France dans l'Europe*, 373-80; Cointet, *Pierre Laval*, 422-5, 437-9.

42 Milward, *The New Order*, 149-73; A. Speer, *Inside the Third Reich* (1970), 310-11.

43 Baruch, *Servir l'État*, 403-6.

44 Marrus şi Paxton, *Vichy France and the Jews*, 315-21; Klarsfeld, *Vichy-Auschwitz*, II. 11-18, 37.

45 *Vichy France and the Jews*, 325.

46 G. Wellers, A. Kaspi, şi S. Klarsfeld (eds.), *La France et la question juive 1940/1944* (1981), 72.

47 S. Zuccotti, *The Holocaust, the French and the Jews* (New York, 1993), 178.

48 Peschanski (ed.), *Vichy 1940-1944*, 433.

49 Wolf, Doriot, 371-3; Gordon, *Collaborationism in France*, 155-62.

50 J.-P. Azéma, „La Milice", *VSRH* 28 (1990), 83-105; B. Gordon, „Un soldat du fascisme: L'Évolution de Joseph Darnand", RHDGM 108 (1977), 43-70.

51 Duroselle, *L'Abîme*, 453-4.

52 Warner, *Pierre Laval*, 382-3.

53 Cointet, *Le Conseil national*, 316-27.

54 Burrin, *La France à l'heure*, 177.

55 Paxton, *Vichy France*, 359-60.

56 Milward, *French Economy*, 131-4, 256-9.

57 Y. Durand, „STO: Vichy au service de l'Allemagne", *L'Histoire*, 167 (1993), 14-23.

Introducere la partea a III-a

1 R. Cobb, *French and Germans, Germans and French: A Personal Interpretation of France under Two Occupations* (1983), pp. XI-XIII; Laurent, *Histoire egoïste*, 360-1.

2 Ory, *Les Collaborateurs*, 10; Paxton, *Vichy France*, 235, 240-1; J. Sweets, „Hold that Pendulum! Redefining Fascism, Collaborationism and Resistance in France", *FHS* 15/4 (1988), 730-58.

3 *La Résistance intellectuelle: Textes et témoignages* (1970), 40-1.

4 Citat în M. Trebitsch, „Nécrologie: Les Revues qui s'arrêtent en 1939-1940", *La Revue des revues*, 24 (1997), 19-33: 33.

5 L. Vidal-Naquet, „Journal (15 septembre 1942 – 29 février 1944)", *Annales ESC* 48/3 (1993), 513-43: 515.

6 Burrin, *La France à l'heure*, 199.

7 *Journal d'un honnête homme pendant l'Occupation* (juin 1940-août 1944), ed. J. Bourgeon (Thonon-les-Bains, 1990), 72-83, 233.

8 M. Pinault, „Frédéric Joliot, la science et la société, un itinéraire de la physique nucléaire à la politique nucléaire 1900-1958" (Teză nepublicată, Universitatea din Paris-I, 1999), 220-421; „Frédéric

Joliot, les Allemands et l'université aux premier mois de l'occupation", *VSRH* 50 (1996), 67-88; Burrin, *La France à l'heure*, 315-22.

9 *La France à l'heure*, 468-70.

10 R. Martinage, „Les Collaborateurs devant les Cours d'Assises du Nord après la très grande guerre", *Revue du Nord*, 309 (1995), 95-115.

11 „Qu'est-ce qu'un collaborateur?", 43-5.

12 H. Diamond, *Women and the Second World War in France 1939-1948* (1999), 145-6.

13 S. Fitzpatrick, *Stalin Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization* (Oxford, 1994).

14 „L'Impact du régime sur la société", în *VEF*, 573-600: 588-9.

Capitolul 11

1 Au existat oarecare variațiuni terminologice în denumirea acestor zone. Termenii Rezervat şi Zonă interzisă au fost adesea folosiți alternativ, iar linia care separă această zonă de restul Franței a fost numită variat „Green Line", „Führer Line" sau *Nordostlinie*. Confuzia a persistat încă de atunci. Unele cărți disting o Zonă interzisă mai restrânsă, cuprinzând o parte din departamentele Somme, Aisne şi Ardennes, dintr-o Zonă rezervată mai mare, care se întinde de la Ardennes la Jura. Chiar dacă percepția de astăzi dă uneori crezare acestui punct de vedere, în realitate, această linie suplimentară nu pare să fi existat practic niciodată. Istoricul local din Ardennes, de exemplu, în timp ce insistă asupra importanței liniei de demarcație ce desparte Zona rezervată/interzisă de restul zonei ocupate şi care a trecut prin departament, nu are nimic de spus despre vreo diviziune între zonele rezervate şi cele interzise, deşi, dacă ar fi existat una de acest fel, linia ar fi trecut şi prin departament. Vezi J. Vadon, *Les Ardennes dans la guerre 1939-1945* (le Coteau, 1985), 63. Totuşi, ceea ce pare a fi adevărat este că în nordul Zonei interzise, în apropierea Nord/Pas-de-Calais, controlul german a fost mai opresiv decât în sud.

2 E. Dejonghe, „Le Nord et le Pas-de-Calais pendant la première année d'occupation: Un régime d'exception", *Revue du nord*, 76/306 (1994), 487-99: 487.

3 P. Barral, „L'Alsace-Lorraine: Trois départements sous la botte", în Azéma şi Bédarida (eds.), *Les Années noires*, i. 233-49; Ory, *Les Collaborateurs*, 183-90.

4 Burrin, *La France à l'heure*, 54-8, 371-7; Ory, *Les Collaborateurs*, 168-200; M. H. Butler, „La Collaboration dans la préfecture régionale de

Rennes", *RHDGM* 117 (1980), 3-23; H. Fréville, *Archives secrètes de Bretagne 1940-1944* (Rennes, 1985).

5 J.-M. Guillon şi C. Bougeard, „La Résistance et l'histoire, passé/présent", *La Résistance et les Français: Nouvelles approches, Cahiers de l'IHTP*, 37 (1997), 29-45: 29-33.

6 Cobb, *French and Germans*, 3-56; A. Becker, „Memoire et commémoration: Les «Atrocités» allemandes de la Première Guerre mondiale dans le Nord de la France", *Revue du Nord*, 295 (1992), 339-54.

7 J. Galtier-Boissière, *Mon journal pendant l'Occupation* (1944), 32; J. Guéhenno, *Journal des années noires* (1947), 101; J. Biélinky, *Journal, 1940-1942: Un journaliste juif sous l'occupation* (1992), 85, 98.

8 D. Veillon, *Vivre et survivre en France, 1939-1947* (1995), 116.

9 P. Abrahams, „Haute-Savoie at War: 1939-1945" (Teză de doctorat, Universitatea Cambridge, 1992), 76.

10 H. Drouot, *Notes d'un Dijonnais pendant l'occupation allemande 1940-1944* (Dijon, 1998), 261, 284.

11 L. Taylor, „The Black Market in Occupied Northern France, 1940-1944", *Contemporary European History*, 6/2 (1997), 153-76: 163.

12 D. Veillon şi J.-M. Flonneau (eds.), *Les Temps des restrictions 1939-1947* (IHTP, 1996).

13 R. Austin, „The Education and Youth Policies of the Vichy Government in the Department of the Hérault, 1940-1944" (Teză de doctorat nepublicată, Universitatea Manchester, 1981), 292.

14 *Mémoires d'un franc-tireur: Itinéraire d'un résistant* (1998), 44.

15 M. Pollard, „Vichy and the Politics of Gender, 1940-1944" (Teză de doctorat, Trinity College, Dublin, 1990), 357.

16 F. Marcot, „Étude régionale: Le Franche-Comté", în *VEF*, 644; M. Luirard, *La Région stéphanoise dans la guerre et dans la paix* (Saint-Étienne, 1980), 629; Abrahams, „Haute-Savoie", 130-3.

17 Abrahams, „Haute-Savoie", 74-94.

18 Veillon, *Vivre et survivre*, 180.

19 Taylor, „Black Market", 163-4.

20 H. Diamond, „Women Experience during and after World War Two in the Toulouse Area 1939-1948: Choices and Constraints" (Teză de doctorat, Sussex, 1992), 24.

21 Baruch, *Servir l'État*, 84-91, 216-17.

22 Pétain, *Discours*, 69.

23 Baruch, *Servir l'État*, 187, 98.

24 În general vezi Amaury, De *l'information et de la propagande d'État*; C. Lévy şi D. Veillon, „Propagande et modélage des esprits", în *VEF*, 184-202; D. Rossignol, *Histoire de la propagande en France de 1940 à 1944* (1991); Peschanski (ed.), *Vichy 1940-1944*, 39-58.

25 Pollard, „Politics of Gender", 129-30.

26 Burrin, *La France à l'heure*, 187.

27 M. Palmer, „L'Office français d'information (1940-1944)", *RHDGM* 101 (1976), 19-40.

28 P. Limagne, *Éphémerides de quatre années tragiques 1940-1944* (Lavilledieu, 1987), 46, 141, 191.

29 Ibid. 60.

30 Limagne, *Éphémerides*, 224.

31 C. Lévy, „L'Organisation de la propagande", *RHDGM* 64 (Oct. 1966), 7-28: 20.

32 Verdès-Leroux, *Refus et violences*, 300-11.

33 C. Maurras, *La Seule France: Chronique des jours d'épreuve* (Lyons, 1941), 286-7.

34 Pentru *Le Temps under Vichy* vezi A. Slama, „Un quotidien républicain sous Vichy: «Le Temps» (juin 1940 – novembre 1942)", *Revue française des sciences politiques* 22/4 (1972), 719-49.

35 Limagne, *Éphémerides*, II. 898.

36 C. Lévy şi D. Veillon, „La Presse", în Peschanski şi Gervereau (eds.), *La Propagande*, 164-71.

37 P. Sorlin, „The Struggle for Control of French Minds 1940-1944", în K. Short (ed.), *Film and Radio Propaganda in World War Two* (1983), 245-70: at 258-9; F. Garçon, „Nazi Film Propaganda in Occupied France", în D. Welch (ed.), *Nazi Propaganda: The Power and the Limitations* (1983), 161-79. Jurnalele de ştiri formează baza filmului

lui Claude Chabrol *L'Œil de Vichy* (1993), însă acesta nu reuşeşte să facă distincţia dintre propaganda Vichy şi propaganda germană.

38 Sorlin, „The Struggle for Control", 254-5; H. Eck şi J.-L. Crémieux-Brilhac, *La Guerre des ondes: Histoire des radios de langue française pendant la Deuxième Guerre mondiale* (1985), 39-49.

39 Eck şi Crémieux-Brilhac, *La Guerre des ondes*, 50-7.

40 *Journal des années noires*, 313.

41 M. Cointet-Labrousse, „Le Gouvernement de Vichy et les réformes de l'enseignement de l'histoire (1940-1944)", *RHMC*, hors-séries (1984), 41-8.

42 A. Ben Amos, „La Commémoration sous le régime de Vichy: Les Limites de la maîtrise du passé", în C. Charle et al. (eds.), *La France démocratique: Mélanges offertes à Maurice Agulhon* (1998), 397-408. Vezi de asemenea M. Agulhon, „Combat d'images: La République au temps de Vichy", *Ethnologie française*, 24/2 (1994), 209-15.

43 R. Zaretsky, *Nîmes at War: Religion, Politics and Public Opinion in the Gard, 1938-1944* (University Park, Pa., 1995), 127-31; J.-L. Panicacci, *Les Alpes-Maritimes pendant la Seconde Guerre mondiale* (Nice, 1984), 18; R. Austin, „Political Surveillance and Ideological Control in Vichy France", în R. Kedward şi R. Austin (eds.), *Vichy France and the Resistance: Culture and Ideology* (1985), 13-35: 22-3; Guillon, „La Resistance dans le Var", 32-3.

44 *Journal des années noires*, 326-8.

45 Amaury, *De l'information*, 176-80.

46 De ex. Luirard, *La Région stéphanoise*, 336-7; J. Papp, *La Collaboration dans l'Eure 1940-1944* (1993),107-29.

47 R. Mencherini, „La Propagande dans les Bouches-du-Rhône", în *VEF*, 203-8; vezi de asemenea Papp, *La Collaboration dans l'Eure*, 91-106.

48 Martin du Gard, *Chronique de Vichy*, 146, despre întâlnirea lunară a delegaţilor propagandei la Vichy.

49 Baruch, *Servir l'État*, 315-21.

50 Austin, „Education and Youth Policies", 267.

51 Cointet, *La Légion*, 196-9; J. Nobécourt, *Le Colonel de La Rocque (1885-1946)* (1996), 685-760.

52 Baruch, *Servir l'État*, 216-17.

53 Laborie, *L'Opinion publique*, 35.

54 Kitson, „The Marseilles Police in their Context: From the Popular Front to the Liberation" (Teză de doctorat în filosofie, University of Sussex, 1995), 69; V. Fry, *Surrender on Demand* (New York, 1965), 130-48; Diamond, „Women Experience", 108.

55 Kitson, „Marseilles Police", 132-4.

56 Baruch, *Servir l'État*, 377-88.

57 Courtois et al., *Le Sang de l'étranger*, 193-6.

58 J.-M. Berlière, *Le Monde des polices en France XIXe-XXe siècles* (Brussels, 1996) 163-202; Froment, *René Bousquet*, 190-7.

59 Baruch, *Le Régime de Vichy* (1996), 71.

60 Pentru acest paragraf şi următorul, vezi Kitson, „Marseilles Police"; J. Sweets, „La Police et la population dans la France de Vichy: Une étude de cas conforme et fidèle", *GMCC* 155 (1989), 63-73.

61 H. Villéré, *L'Affaire de la section spéciale* (1973), 146.

62 Pentru acest paragraf şi următorul, vezi A. Bancaud, „La Haute Magistrature sous Vichy", *VSRH* 49 (1996), 45-62; id., „La Magistrature et la répression politique de Vichy ou l'histoire d'un demi-échec", *Droit et société*, 34 (1996), 557-74; id., „Les Magistrats face à la lutte armée", în Marcot (ed.), *Lutte armée et maquis*, 183-92; Y. Lecouturier, „Section spéciale", *VSRH* 28 (1990), 107-13.

63 Baruch, *Servir l'État*, 312-13.

64 Ibid. 309-14.

65 Ibid. 353.

66 Berlière, *Le Mondes des polices*, 164-5.

67 Baruch, *Servir l'État*, 420.

68 Ibid. 373.

69 Ibid. 374; Kitson, „Marseilles Police", 132-3.

70 Baruch, *Servir l'État*, 233-5. Despre prefecţi în general, vezi S. Mazey şi V. Wright, „Les Prefets", în *VEF*, 267-86.

71 Y. Durand, „L'Administration de Vichy en zone occupée: Loiret et région d'Orléans", *Revue du Nord*, 2, hors-séries (1987/8), 103-17: 104.

72 Peschanski, „Exclusion, persécution et répression”, 213-14; J.-P. Azéma et al., „Certitudes et hésitations des préfets de Vichy”, in id., *Le Parti communiste français des années sombres*, 150-72: 164-5.

73 Durand, „L’Administration”, 105; J. Gillot-Voisin, „La Répression allemande dans le département de Saône-et-Loire” (Teză nepublicată, Universitatea din Bourgogne, 1992), 146-7.

74 Durand, „L’Administration”, 114-16.

75 Thalmann, *La Mise au pas*, 60-1.

76 Du Moulin, *Le Temps des illusions*, 261-2.

77 Baruch, *Servir l’État*, 358-9.

78 J. Steel, W. Kidd, D. Weiss, „Les Commissions administratives départementales”, în *VEF*, 55-64.

79 Sadoun, *Les Socialistes sous l’Occupation*, 65-70; M. Luirard, „L’Administration de la Zone Sud”,*Revue du Nord*, 2, hors-séries (1987/8), 119-36: 121.

80 Y. Le Maner, „Les Municipalités du Nord sous «Occupation»”, *Revue du Nord*, 2, hors-séries, 219-68: 241-5.

81 Y. Durand, „La Politique de Vichy mise en œuvre au niveau d’un département: Le Loiret”, *VEF*, 37-45: 41.

82 Luirard, *La Région stéphanoise*, 296-7.

83 Baruch, *Servir l’État*, 124, 515.

84 Luirard, *La Région stéphanoise*, 308-9.

85 Halls, *Youth of Vichy France*, 121-30.

86 Dorléac, *L’Art de la défaite*, 114-18.

87 Sweets, *Choices in Vichy France*, 80-1.

88 Pentru această problematică, în general, vezi J. Duquesne, *Les Catholiques français sous l’Occupation* (1996 ed.); E. Fouilloux, *Les Chrétiens français entre crise et libération 1937-1947* (1997); W. Halls, *Politics, Society and Christianity in Vichy France* (Oxford, 1995); X. de Montclos (ed.), *Églises et Chrétiens dans la Deuxième Guerre mondiale: La Région Rhône-Alpes* (Lyons, 1978).

89 J.-P. Cointet, *Histoire de Vichy* (1996), 140.

90 Duquesne, *Les Catholiques*, 112-16.

91 F. Muel-Dreyfus, *Vichy et l'éternel féminin* (1996), 66-7.

92 Laborie, *Résistants, Vichyssois*, 205.

93 Burrin, *La France à l'heure*, 229.

94 Halls, *Politics, Society and Christianity*, 349-50.

95 Burrin, *La France à l'heure*, 187.

96 Halls, *Politics, Society and Christianity*, 247-55.

97 Id., *Youth of Vichy France*, 95-6.

98 V. Drapac, *War and Religion: Catholics in the Churches of Occupied Paris* (Washington, 1998), 113.

99 Faure, *Le Projet culturel*, 187-90; C. Guérin, *L'Utopie Scouts de France: Histoire d'une identité collective catholique et sociale 1920-1995* (1997), 266-70.

100 Nu există un studiu complet al *Grand Retour*, însă vezi S. Laury, „Le Culte marial dans le Pas-de-Calais (1938-1948)", *RHDGM* 128 (1982), 25-47; L. Pérouas, „Le Grand Retour de Notre-Dame de Boulogne à travers la France (1943-1948), essai de reconstitution", *Annales de Bretagne et des Pays de l'Ouest*, 90/2 (1983), 171-83; L. Pérouas, „Le Grand Retour de Notre-Dame de Boulogne à travers la France (1943-1948), essai d'interprétation", *Archives des sciences sociales des religions*, 56/1 (1983), 37-57.

Capitolul 12

1 Burrin, *La France à l'heure*, 24-38.

2 P. Audiat, *Paris pendant la guerre, juin 1940 – août 1944* (1946), 27.

3 N. Jucker, *Curfew in Paris* (1960), 98.

4 Dombrowski, „Beyond the Battlefield", 204, 247-9.

5 *33 Jours: Récit* (1992), 9.

6 J. Horne, „L'Invasion dans la mémoire (France, Grande-Bretagne, Belgique, Allemagne)", în S. Caucanas şi R. Cazals (eds.), *Traces de 14-18: Actes du colloque de Carcassonne* (Carcassonne, 1996), 115-26: 124-5.

7 Werth, *33 Jours*, 124.

8 Geiger, *L'Image de la France*, 206.

9 Werth, *33 Jours*, 90.

10 K. Deberles, „Les Atrocités commises par la division SS Totenkopf dans le Pas-de-Calais", *Revue du nord*, 76/306 (1994), 519-22.

11 Marrus şi Paxton, *Vichy France and the Jews*, 16.

12 Kedward, *Resistance in Vichy*, 14.

13 Hebey, *La Nouvelle Revue française*, 185-90; Verdès-Leroux, *Refus et violences*, 267; Guéhenno, *Journal des années noires*, 49.

14 *Journal 1939-1949* (1954), 29, 53, 65.

15 Martin du Gard, *Journal*, III. 1937-1949 (1993), 347.

16 Laborie, *Résistants, Vichyssois*; Guillon, „La Résistance dans le Var"; Sweets, *Choices in Vichy France*; E. Dejonghe, „Le Nord isolé: Occupation et résistance (mai 1940 – mars 1942)", *RHMC* 26 (1979), 48-97.

17 Cordier, *Jean Moulin*, III. 83; Laborie, *L'Opinion publique*, 240.

18 Lévy, „L'Organisation de la propagande", 25.

19 Burrin, *La France à l'heure*, 196-7; Hebey, *La Nouvelle Revue française*, 192-3; Grenier, *Sous l'Occupation*, 264.

20 H. Michel, *Paris résistant* (1982), 44, 164.

21 Laborie, *Résistants, Vichyssois*, 188; id., *L'Opinion publique*, 267.

22 Paulhan, *Choix de lettres*, II. *1937-1945: Traité des jours sombres* (1992), 232.

23 Burrin, *La France à l'heure*, 188.

24 Cointet, *Le Légion française*, 300-1; Abrahams, „Haute-Savoie at War", 37.

25 R. Austin, „Propaganda and Public Opinion in Vichy France: The Department of Hérault, 1940-1944", *European Studies Review*, 13 (1983), 455-82: 466.

26 D. Tartakowsky, „Manifester pour le pain", în D. Veillon şi J.-M. Flonneau (eds.), *Les Temps des restrictions* 1939-1947 (1996), 465-79; Y. Avakoumovitch, „Les Manifestations de femmes 1940-1944", *Cahiers de l'Institut Maurice Thorez*, 45 (1991), 5-53.

27 Guillon, „La Résistance dans le Var", 63.

28 Ibid. 120.

29 Ibid. 121-4.

30 Austin, „Propaganda and Public Opinion”, 468.

31 L. Werth, *Déposition: Journal 1940-1944* (1992), 314-15.

32 Guillon, „La Résistance dans le Var”, 38, 113.

33 Abrahams, „Haute-Savoie at War”, 60-5.

34 Kedward, *Resistance in Vichy*, 87-8; Abrahams, „Haute-Savoie at War”, 67-9.

35 Guillon, „La Résistance dans le Var”, 112.

36 Laborie, *L'Opinion publique*, 256.

37 Austin, „Education and Youth Policies”, 330.

38 Lévy, „L'Organisation de la propagande”, 27.

39 G. Miller, *Les Pousse-au-jouir du Maréchal Pétain* (1975).

40 Bertrand-Dorléac, *L'Art de la défaite*, 107-28.

41 Dompnier, *Vichy à travers les chants*, 41-53, 108-10.

42 Vezi filmul documentar *Les Voyages du Maréchal* (1990), în regia lui C. Delage.

43 Kedward, *Resistance in Vichy*, 188.

44 H. Pourrat, *Le Chef français* (1942); H. Bordeaux, *Images du Maréchal Pétain* (1941).

45 *Le Maréchal et son peuple* (1941); *Les Sept Étoiles de France* (1942); *Le Grand Homme seul* (1943).

46 Benjamin, *Les Sept Étoiles*, 138.

47 Halls, *Youth of Vichy*, 295.

48 H.R. Kedward, „Patriots and Patriotism in Vichy France”, *Transactions of the Royal Historical Society*, 32 (1982), 175-92.

49 *Journal de la France*, 220.

50 Pétain, *Discours*, 103, 172.

51 Burrin, *La France à l'heure*, 190.

52 Laborie, *L'Opinion publique*, 257.

53 Ibid. 245-6; Drouot, *Notes d'un Dijonnais*, 98; Marcot, „La Résistance”, 57.

54 A. Halimi, *La Délation sous l'Occupation* (1983), oferă fragmente din scrisori, însă nu reuşeşte să facă distincţia între scrisorile deschise de cenzori şi cele denunţătoare.

55 Cordier, *Jean Moulin*, III. 281.

56 Laborie, *Résistants, Vichyssois*, 197-9.

57 Cordier, *Jean Moulin*, III. 239; Baruch, *Servir l'État*, 513.

58 Peschanski, „Vichy au singulier", 656.

59 Baruch, *Servir l'État*, 443.

60 Cobb, *French and Germans*, 93-4.

61 Galtier-Boissière, *Mon journal*, 27; M. Bood, *Les Années doubles: Journal d'une lycéenne sous l'Occupation* (1974), 87 (8 Mar. 1941).

62 Grenier, *Sous l'Occupation*, 156; Galtier-Boissière, *Mon journal*, 18 (18 Oct. 1940); Bood, *Les Années doubles*, 72 (22 Jan. 1941).

63 Galtier-Boissière, *Mon journal*, 25 (15 Dec. 1940); Paulhan, *Choix de lettres*, 210 (16 Dec. 1940).

64 I. Naour şi M. Rajfus, *L'Humour des Français sous l'Occupation* (1995) conţine numeroase alte exemple.

65 R. Régis, *La Résistance par l'humour: Histoires recueillies* (1945).

66 Guillon, „La Résistance dans le Var", 46.

67 Kitson, „Marseilles Police", 70.

68 Guitard-Auviste, *Jacques Chardonne*, 207.

69 Burrin, *La France à l'heure*, 210.

70 *La Terrasse de Malagar* (1977), 144-5.

71 Amouroux, *La Grande Histoire des Français sous l'Occupation*, III. 115-16.

72 Geiger, *L'Image de la France*, 361.

73 J.-P. Sartre, „Paris sous l'Occupation", în *Situations*, III (1949), 18-21.

74 *French and Germans*, 108-10.

75 Cordier, *Jean Moulin*, III. 179-80, 207, 215-16, 1362.

76 Geiger, *L'Image de la France*, 217-36.

77 *Une saison gâtée*, 107. Vezi o descriere similară în Grenier, *Sous l'Occupation*, 21.

78 Biélinky, *Journal*, 110, 114; Galtier-Boissière, *Mon journal*, 42; Guéhenno, *Journal des années noires*, 369-70; Burrin, *La France à l'heure*, 204.

79 R. Terrisse, *Bordeaux 1940-1944* (1993), 170-7.

80 De ex. Cordier, *Jean Moulin*, III. 215-16, 240; Dumérial, *Journal d'un honnête homme*, 41, 51.

81 D. Veillon, „La Ville comme creuset de Résistance", în *Douzou* et al. (eds.), *La Résistance: Villes*,136-48: 144.

82 C. Bougeard, „La Résistance bretonne et les Anglais", în Frank şi Gotovitch (eds.), *La Résistance et les Européens du Nord*, 21-9: 23; Tartakowsky, *Les Manifestations de rue en France 1918-1968* (1997), 456.

83 Veillon, „La Ville comme creuset de Résistance", 146.

84 Cordier, *Jean Moulin*, III. 306.

85 J.-L. Crémieux-Brilhac, *La France libre: De l'appel du 18 juin à la Libération* (1996), 219.

86 I. Ousby, *Occupation, the Ordeal of France, 1940-1944* (1997), 208; acelaşi lucru a fost valabil şi în Dijon: Drouot, *Notes d'un Dijonnais*, 65.

87 Cordier, *Jean Moulin*, III. 379-80.

88 Veillon, „La Ville comme creuset de Résistance", 144-5; Galtier-Boissière, *Mon journal*, 62; Guéhenno, *Journal des années noires*, 193; Drouot, *Notes d'un Dijonnais*, 152-3.

89 Werth, *Déposition*, 232 (1 Aug. 1941).

90 Cordier, *Jean Moulin: La République des catacombes*, 108.

91 Geiger, *L'Image de la France*, 134-5.

92 Ibid. 358-61, 235-6.

93 *Laborie, Résistants, Vichyssois*, 182; G. Madjarian, *Conflits, pouvoirs et société à la Libération* (1980), 440.

94 Y. Durand, „Les Notables", în *VEF*, 372-81.

95 J.-P. Cointet, *Histoire de Vichy*, 148.

96 J.-P. Florin, „Pouvoir municipal et occupation à Roubaix”, *Revue du Nord*, 2, hors-séries (1987), 269-312.

97 Sadoun, *Les Socialistes sous l'Occupation*, 70-1.

98 Guillon, „La Résistance dans le Var”, 32, 35-8.

99 *Déposition*, 139.

100 Ibid. 116, 238, 262, 301, 254.

101 J. Sainclivier, „La France de l'Ouest”, în *Azéma and Bédarida* (eds.), *La France des Années noires*, 335-53: 339; Luirard, *La Région stéphanoise*, 364-72.

102 Wright, *Rural Revolution*, 77-92; I. Boussard, *Vichy et la corporation paysanne* (1980).

103 Werth, *Déposition*, 116, 65.

104 Ibid. 263.

105 R. Kedward, „Le Monde rural face au maquis”, în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 339-50: 342; *Laborie, Résistants, Vichyssois*, 184.

106 Abrahams, „Haute-Savoie at War”, 91, 104.

107 Austin, „Education and Youth Policies”, 292, 332; Abrahams, „Haute-Savoie at War”, 113.

108 *Politics of French Business*, 134-7.

109 Burrin, *La France à l'heure*, 250.

110 Beltram et al., *La Vie des entreprises*, 22.

111 De Rochebrune et Hazera, *Les Patrons sous l'Occupation*, 42-52.

112 Ibid. 53-4.

113 Ibid. 313.

114 A. Lacroix-Riz, *Industriels et banquiers sous l'Occupation: La Collaboration économique avec le Reich et Vichy* (1999), 116-17.

115 Ibid. 68, 88.

116 Ibid. 88-106, 125.

117 Burrin, *La France à l'heure*, 240, 256-7.

118 Lacroix-Riz, *Industriels et banquiers*, 430-5.

119 Andrieu, *La Banque sous l'occupation*, 265.

120 De Rochebrune şi Hazera, *Les Patrons sous l'Occupation*, 249-54.

121 Ibid. 313-14.

122 Lacroix-Riz, *Industriels et banquiers*, 142.

123 Burrin, *La France à l'heure*, 233-66; Vinen, *Politics of French Business*, 152-5.

124 R. Vinen, „The French Coal Industry during the Occupation", HJ 33/1 (1990), 105-30.

125 Chapman, *State Capitalism and Working Class Radicalism*, 251.

126 De Rochebrune şi Hazera, *Les Patrons sous l'Occupation*, 129-30; Margairaz, *L'État, l'économie et les finances*, 614-28.

127 De Rochebrune şi Hazera, *Les Patrons sous l'Occupation*, 123; Margairaz, *L'État, l'économie et les finances*, 662-4; Lacroix-Riz, *Industriels et banquiers*, 312-20.

128 De Rochebrune şi Hazera, *Les Patrons sous l'Occupation*, 74-5, 388-90.

129 Chapman, *State Capitalism and Working Class Radicalism*, 244-5.

130 P. Fridenson şi J.-L. Robert, „Les Ouvriers dans la France de la Seconde Guerre mondiale", *MS* 158 (1992), 117-147: 145.

131 Burrin, *La France à l'heure*, 34.

132 Marcot, „Résistance et population", 64.

133 Fridenson şi Robert, „Les Ouvriers dans la France", 130-1.

134 Le Crom, *Syndicats nous voilà*, 328.

135 J.-M. Guillon, „Y-a-t-il un comportement ouvrier spécifique? Les Ouvriers varois", în Peschanski şi Robert (eds.), *Les Ouvriers*, 469-76: 469-70.

136 Le Crom, *Syndicats nous voilà*, 211-12.

137 Ibid. 185-256; J. Rancière, „De Pelloutier à Hitler: Syndicalisme et collaboration", *Les Révoltes logiques*, 4 (1971), 23-61.

138 Le Crom, *Syndicats nous voilà*, 308-36; J.-M. Guillon, „Le Syndicalisme ouvrier varois de l'effondrement à l'apogée (1939-1944)",

MS 158 (1992), 50-1; Chapman, *State Capitalism and Working Class Radicalism*, 249; Luirard, *La Région stéphanoise*, 372-84; Rancière, „De Pelloutier à Hitler", 42.

139 Burrin, *La France à l'heure*, 289. R. Handourtzel, „Pourquoi ont-ils choisi la Relève?", în Peschanski şi Robert (eds.), *Les Ouvriers*, 477-82, estimează un număr de 185.000 de voluntari de la începutul anului 1941 şi septembrie 1942, dintre care 30.000 aflați sub auspiciile *relève*.

140 Ory, *Les Collaborateurs*, 44.

141 Fridenson şi Robert, „Les Ouvriers dans la France", 142.

142 Peschanski şi Robert (eds.), *Les Ouvriers*, 124.

143 E. Dejonghe şi Y. Le Maner, „Un bastion au Nord", în Rioux, Prost, Azéma (eds.), *Les Communistes français de Munich à Chateaubriant*, 249-65; L. Taylor, *Between Resistance and Collaboration: Popular Protest in Northern France, 1940-1945* (New York, 2000), 72-80.

Capitolul 13

1 Verdès-Leroux, *Refus et violences*, 399.

2 V. Fry, *Surrender on Demand* (New York, 1945); I. Guenther, „Emergency Rescue Committee", în B. Gordon (ed.), *Historical Dictionary of World War Two France: The Occupation, Vichy and the Resistance, 1938-1946* (Westport, Conn., 1998), 119-20; D. Benédite, *La Filière marseillaise* (1984).

3 Lindenberg, *Les Années souterraines*, 153. Despre exilul în America vezi C. Nettlebeck, *Forever French: Exile in the United States 1939-1945* (Oxford, 1991).

4 Pinault, „Frédéric Joliot, la science et la société", 292.

5 R. Belot, *Aux frontières de la libérté* (1998), 22.

6 Vezi P. Claudel, *Journal*, II. *1933-1955* (1969), 298-470; Verdès-Leroux, *Refus et violences*, 273-283; G. Antoine, *Paul Claudel ou l'enfer du génie* (1988).

7 M. Cone, *Artists under Vichy: A Case of Prejudice and Persecution* (1992), 131-153; Bertrand Dorléac, *L'Art de la défaite*, 190.

8 *Dans le force de l'âge* (1960), 528.

9 Vezi introducerea lui Dorothy Kaufmann la E. Thomas, *Le Témoin compromis* (1995), 10.

10 S. Added, „Peut-on parler de «théâtre résistant»?", *RHMC 37* (128-147); id., *Le Théâtre dans les années Vichy*. Vezi de asemenea cazul *Antigonei* lui Anouilh M. Witt, "Fascist Ideology and Theatre under the Occupation: The Case of Anouilh", *Journal of European Studies*, 23 (1993), 47-69.

11 Hebey, *La Nouvelle Revue française*, 222-223; Sapiro, *La Guerre des écrivains*, 249-315.

12 H. Bordeaux, *Les Murs sont bons: Nos erreurs et nos espérances* (1940). Vezi de asemenea Henri Massis, *Les Idées restent* (1940).

13 Reprod. în *Le Nouvel Observateur*, 14 iunie 1980.

14 W. Babilas, „La Querelle des mauvais maîtres", in *La Littérature française sous l'Occupation* (197-226).

15 G. Sapiro, „La Raison littéraire: Le Champ littéraire français sous l'Occupation", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 111/112 (1996), 3-35: 11.

16 Hebey, *La Nouvelle Revue française*, 48, 153-180.

17 P. Daix, *Aragon: Une vie à changer* (1994), 378-386; P. Seghers, *La Résistance et ses poètes* (1974), 118-120; Articolul lui Aragon este reprezentat în Georges Sadoul, *Aragon* (1967), 72-76.

18 Sapiro, „La Raison littéraire", 8.

19 Kedward, *Resistance in Vichy France*, 189-195; Debû-Bridel, *La Résistance intellectuelle*, 80-94.

20 J.-M. Guiraud, *La Vie intellectuelle et artistique à Marseille à l'époque de Vichy et sous l'Occupation* (Marsilia, 1987); Lindenberg, *Les Années souterraines*, 127-152; G. şi J.-R. Ragache, *La Vie quotidiennne des écrivains et des artistes sous l'Occupation* (1989), 93-118.

21 L. Bertrand Dorléac, „L'Ordre des artistes et l'utopie corporatiste: Les Tentatives de régir la scène artistique française", *RHMC* 37 (1990), 64-87.

22 S. Wilson, „La Vie artistique à Paris sous l'Occupation", în Centre Georges Pompidou, *Paris-Paris 1937-1957 (1992),* 163-170.

23 Dorléac, *L'Art de la défaite*, 54-58; Cone, *Artists under Vichy*, 20-34.

24 Dorleac, *L'Art de la défaite*, 112-129; Faure, *Le Projet culturel*, 156-176, reproduce multe dintre imagini; Cone, *Artists under Vichy*, 72-81.

25 P. Fouché, *L'Édition française sous l'Occupation 1940-1945*, I (1987), 19-56, 304-347.

26 L. Nicholas, *The Rape of Europa: The Fate of Europe's Treasures in the Third Reich and the Second World War* (1994); H. Feliciano, *Le Musée disparu* (1995); R. Valland, *Le Front de l'art: Défense des collections françaises 1939-1945* (1961).

27 Added, *Le Théâtre dans les années Vichy*, 99, 101; Dorléac, *L'Art de la défaite*, 44, 49.

28 G. Eismann, „La Politique culturelle du *Militärbefehlshaber in Frankreich* pendant l'Occupation" (Tezã DEA nepublicatã, Paris-IEP, 1993), 104-105.

29 G. Heller, *Un allemand à Paris* (1981); G. Loiseaux, *La Littérature de la défaite et de la collaboration* (1984), 470-483, oferă o zdrobire feroce; Burrin, *La France à l'heure*, 332.

30 Geiger, *L'Image de la France*, 207-208.

31 *Journal 1942-1945* (1989), 31, 85.

32 C. Mauriac, *Bergère ô tour Eiffel* (1985), 222-225.

33 Baruch, *Servir l'État*, 92.

34 Added, *Le Théâtre dans les années Vichy*, 43.

35 Dorléac, *L'Art de la défaite*, 268-9.

36 R. Griffiths, „A Certain Idea of France: Ernst Jünger Paris Diaries", *Journal of European Studies*, 23 (1993), 101-20: 109-10.

37 Cocteau, *Journal*, 125.

38 Burrin, *La France à l'heure*, 210.

39 E. Jünger, *Premier journal parisien: Journal II 1941-1943* (1980), 48-9.

40 *Journal*, 173, 188.

41 Ibid. 125.

42 *L'Art de la défaite*, 104-6.

43 Burrin, *La France à l'heure*, 302.

44 Thalmann, *La Mise au pas*, 212.

45 Ragache, *La Vie quotidiennne des artistes*, 156-61; Burrin, *La France à l'heure*, 35-6, 346.

46 Dorléac, *L'Art de la défaite*, 74-83, 187-190, 211-16; Cone, *Artists under Vichy*, 65-72.

47 E. Behr, *Thank Heaven for Little Girls: The True Story of Maurice Chevalier* (1993).

48 R. Scharfman, „The Honour of Poets", în D. Hollier (ed.), *A New History of French Literature* (1994), 948-53: 951.

49 Hebey, *La Nouvelle Revue française*, 67.

50 *Journal des années noires*, 80.

51 Sapiro, „La Raison littéraire", 29.

52 Hebey, *La Nouvelle Revue française*, 199-203; Touzot, *Mauriac sous l'Occupation*, 29-35, 105-20.

53 M. Apel-Muller, „L'Édition de 1942 des Voyageurs de l'impériale: Une entreprise «diabolique»", *Recherches croisées Aragon/Elsa Triolet* (1988), 167-208.

54 I. Galster, *Le Théâtre de Jean-Paul Sartre devant ses premiers critiques* (1986), 501-92; Added, *Le Théâtre dans les années Vichy*, 257-73.

55 Hebey, *La Nouvelle Revue française*, 69.

56 Verdès-Leroux, *Refus et violences*, 218; Eismann, „La Politique culturelle", 29.

57 Touzot, *Mauriac sous l'Occupation*, 77.

58 Grenier, *Sous l'Occupation*, 284, 286.

59 *Journal* 1940-1942, 174, 230.

60 Hebey, *La Nouvelle Revue française*, 73-9, 139-40; F. Badré, *Paulhan le juste* (1996), 182-95; Paulhan, *Choix de lettres*, 209.

61 Cone, *Artists under Vichy*, 51.

62 Dorléac, *L'Art de la défaite*, 217-23; Cone, *Artists under Vichy*, 40-5.

63 Burrin, *La France à l'heure*, 322-8; id., „Fausse querelle autour de Lucien Febvre", *Histoire*, 189 (1995); P. Schöttler, „Marc Bloch et Lucien Febvre face à l'Allemagne nazie", *Genèses*, 21 (1995), 75-95; N.Z. Davis, „Rabelais among the Censors 1940s, 1540s",

Representations, 32 (1990), 1-32; ead., „Censorship, Silence and Resistance: The *Annales* during the German Occupation of France", *Historical Reflections*, 24/2 (1998), 351-74.

64 Vezi R. Régent, *Cinéma de France sous l'Occupation* (1948); F. Garçon, „Ce curieux âge d'or des cinéastes français", în *Rioux* (ed.), *La Vie culturelle*, 293-313: 297.

65 E. Ehrlich, *Cinema of Paradox: French Filmmaking under the German Occupation* (New York, 1985), 23.

66 Jeancolas, *Quinze ans*, 301-3.

67 E. Turk, *Child of Paradise: Marcel Carné and the Golden Age of French Cinema* (1989), 189.

68 Pentru această interpretare generală, F. Garçon, *De Blum à Pétain: Cinéma et société française 1936-1944* (1984); J.-P. Bertin-Maghit, *Le Cinéma français sous Vichy* (1980) susține, totuşi, un anumit specific al cinematografiei Vichy.

69 Garçon, *De Blum à Pétain*, 172, 183.

70 Această interpretare este urmată de Ehrlich, *Cinema of Paradox*, 181-2; Garçon, *De Blum à Pétain*, 50-2; E. Strebel, „Vichy Cinema and Propaganda", în K. Short (ed.), *Film and Radio Propaganda in World War Two* (1983), 271-89: 283-4 are o viziune diferită, însă urmărind filmul recent, îi găsesc interpretarea neconvingătoare.

71 J. Siclier, *La France de Pétain et son cinéma* (1981), 35-9; Jeancolas, *Quinze ans*, 342-61; Strebel, „Vichy Cinema", 275-9; J.-P. Bertin-Maghit, „Le Documentaire de propagande sons l'Occupation", *VSRH* 63 (1999), 23-50.

72 Jeancolas, *Quinze ans*, 333.

73 Ehrlich, *Cinema of Paradox*, 93-102; Cocteau, *Journal*, 130.

74 Turk, *Child of Paradise*, 187-218, oferă o lectură alegorică, însă neconvingătoare.

75 G. Sims, „*Tristan en chandail*: poetics as politics in Jean Cocteau's *L'Éternel Retour*", *French Cultural Studies*, 9/25 (1998), 19-50: 31.

76 Interpretarea din acest paragraf îl urmăreşte îndeaproape pe Sims, „Tristan en chandail". Vezi Régent, *Cinéma de France*, 70-3, 90-4, pentru o viziune contemporană asupra acestei noi estetici. Comentariul lui L'Herbier se regăseşte în M. L'Herbier, *La Tête qui me tourne* (1979), 283.

77 Ehrlich, *Cinema of Paradox*, 148-56.

78 Despre Greven, vezi diferitele opinii ale lui C. Crisp, în *The Classic French Cinema* (1993), 49-50 şi în Siclier, *La France de Pétain*, 41-8.

79 C. Jeancolas, *Quinze ans*, 17.

80 Lista se află în Siclier, *La France de Pétain*, 445-57.

81 Ehrlich, *Cinema of Paradox*, 53-4.

82 J. Semple, „Ambiguities in the Film *Le Ciel est à vous*", în Kedward şi Austin (eds.), Vichy France, 123-32; Jeancolas, *Quinze ans*, 331-2; O. Barrot, *L'Écran français 1943-1953: Histoire d'un journal et d'une époque* (1979), 13-15; Siclier, *La France de Pétain*, 202-7.

83 Barrot, *L'Écran français*, 13-15; Ehrlich, *Cinema of Paradox*, 177-87; Siclier, *La France de Pétain*, 62-3, 236-9.

84 Transcrierea este din A. Williams, *Republic of Images: A History of French Filmmaking* (1992), 271.

Capitolul 14

1 pp. 314-15.

2 Vezi A. Drouard, *Une inconnue des sciences sociales: La Fondation Alexis Carrel, 1941-1945* (1992).

3 A. Carrel, „La Science de l'homme", în H. Massis (ed.), *La France de l'esprit 1940-1943: Enquête sur les nouveaux destins de l'intelligence française* (1943), 106-12.

4 Muel-Dreyfus, *Vichy et l'éternel*, 184.

5 M. Weitz, *Sisters in the Resistance: How Women fought to free France* (New York, 1995), 2.

6 Ibid. 272; Luirard, *La Région stéphanoise*, 286-7.

7 M. Bordeaux, „Femmes hors d'État français, 1940-1944", în R.Thalmann (ed.), *Femmes et fascismes* (1986), 135-55: 138.

8 Muel-Dreyfus, *Vichy et l'éternel*, 35, 208.

9 Bertin-Maghit, „Le Documentaire de propagande", 32.

10 Fabre-Luce, *Journal de France*, 378.

11 M. Pollard, *Reign of Virtue: Mobilising Gender in Vichy France* (Chicago, 1998), 36-40.

12 Schneider, *Quantity and Quality*, 268-72.

13 Muel-Dreyfus, *Vichy et l'éternel*, 332-3.

14 Studiul oarecum apologetic al lui Drouard *Une inconnue des sciences sociales* este singurul studiu al *Fondation*; vezi de asemenea Muel-Dreyfus, *Vichy et l'éternel*, 339-56; Schneider, *Quantity and Quality*, 272-80; Lindenberg, *Les Années souterraines*, 177-94.

15 Pollard, „Vichy and the Politics of Gender", 99-113.

16 Id., *Reign of Virtue*, 64-6.

17 Garçon, *De Blum à Pétain*, 85-95.

18 Muel-Dreyfus, *Vichy et l'éternel*, 217-23; Pollard, „Vichy and the Politics of Gender", 134-9.

19 Pollard, *Reign of Virtue*, 45-56; Muel-Dreyfus, *Vichy et l'éternel*, 135-48.

20 E. Jennings, „Reinventing Jeanne: The Iconology of Joan of Arc in Vichy Schools", *JCH* 29 (1994), 711-34.

21 Pollard, *Reign of Virtue*, 80-4.

22 Paxton, *Vichy France*, 167; Muel-Dreyfus, *Vichy et l'éternel*, 198-9.

23 Pollard, *Reign of Virtue*, 145-64; id., „La Politique du travail féminin", în Azéma şi Bédarida (eds.), *Vichy et les Français*, 242-5.

24 Kedward, *In Search of the Maquis*, 54.

25 Fridenson şi Robert, „Les Ouvriers dans la France", 126.

26 Pollard, *Reign of Virtue*, 82.

27 Ibid. 174-94.

28 C. Watson, „Birth Control and Abortion in France since 1939", *Population Studies*, 5/3 (1952), 261-86: 286.

29 Pollard, *Reign of Virtue*, 30.

30 Id., „Vichy and the Politics of Gender", 358; Biélinky, *Journal 1940-1942*, 85; P. Schwartz, „The Politics of Food and Gender in Occupied Paris", *Modern and Contemporary France*, 7/1 (1999), 35-45.

31 Diamond, „Women Experience", 45-58; Pollard, *Reign of Virtue*, 124-5.

32 Fishman, „Grand Delusions: The Unintended Consequences of Vichy France Prisoner of War Propaganda", *JCH* 26/2 (1991), 229-54.

33 Fishman, *We will wait*, 65, 74-5.

34 Fishman, *We will wait*, 134-42.

35 Ibid. 99-112; Diamond, „Women Experience", 124-7.

36 Burrin, *La France à l'heure*, 192-3.

37 Diamond, „Women Experience", 128-9; Fishman, *We will wait*, 35-6; Gordon, *Collaborationism in France*, 123.

38 F. Leclerc şi M. Weindling, „La Répression des femmes coupables d'avoir collaboré pendant l'Occupation", *Clio: Histoire, femmes et sociétés*, 1 (1995), 129-50: 139; Papp, *Collaboration dans l'Eure*, 180-2.

39 Cobb, *French and Germans*, 105-6; Diamond, „Women Experience", 133-6. Halimi, *La Délation*, nu împarte după gen autorii scrisorilor.

40 *Palace of Sweet Sin* (1977), 81-145.

41 Diamond, „Women' Experience", 141; Pollard, *Reign of Virtue*, 67-9; Cobb, *French and Germans*, 122-3.

42 Cobb, *French and Germans*, 66-7. Germanii au estimat un număr cuprins între 50.000 şi 75.000 de copii rezultaţi în urma unor astfel de relaţii: Burrin, *La France à l'heure*, 213.

43 *Ma drôle de vie* (1949).

44 Diamond, *Women and the Second World War*, 82-6; L. Capdevila, *Les Bretons au lendemain de l'Occupation: Imaginaire et comportement d'une sortie de guerre 1944-1945* (Rennes, 1999), 223-36.

45 Burrin, *La France à l'heure*, 29.

46 G. Ballyot, *Un flic dans la tourmente: Souvenirs (1937-1944)* (1992), 72.

47 P. Schwartz, „Women, Resistance and Communism in France 1939-1945" (Teză de doctorat, New York University, 1998), 152.

48 Pentru a face o excepţie de la această tăcere, vezi P. Sperat-Czar, „Le Carnet noir: Journal d'un jeune homme amoureux sous l'Occupation", *Masques*, 89 (1981), 93-108.

49 Papp, *Collaboration dans l'Eure*, 173.

50 *Les Années doubles*, 96-106.

51 Ibid. 109, 115-17, 125-6.

52 „Vichy, idéologue de l'école", *RHMC* 38 (1991), 560-616.

53 Austin, „Education and Youth Policies", 54.

54 J.-L. Gay-Lescot, *Sport et éducation sous Vichy (1940-1944)* (Lyons, 1991); Halls, *Youth of Vichy France*, 186-92.

55 Halls, *Youth of Vichy France*, 284-307; R. Hervet, *Les Chantiers de la jeunesse* (1962).

56 Halls, *Youth of Vichy France*, 267-307.

57 O. Dumoulin, „L'Histoire et les historiens", în Rioux (ed.), *Vie culturelle*, 241-68: 252; C. Singer, *Vichy, l'univérsité et les juifs*, 200.

58 Austin, „Education and Youth Policies", 195-7; Halls, *Youth of Vichy France*, 200-1; Giolitto, *Histoire de la jeunesse*, 192-206.

59 Gay-Lescot, *Sport et éducation*, 132-3.

60 E. Dejonghe, „Les Départements du Nord et du Pas-de-Calais", în Azéma şi Bédarida (eds.), *La France des années noires*, I. 505.

61 E. Rioux, „Les Zazous: un phénomène socio-culturel pendant l'Occupation" (Mémoire de maîtrise, Paris X, 1987); Halls, *Youth of Vichy France*, 177; Giolitto, *Histoire de la jeunesse*, 480-93.

62 Halls, *Youth of Vichy France*, 181-2.

63 Austin, „Education and Youth Policies", 116; Giolitto, *Histoire de la jeunesse*, 567-70, 586-94; S. Fishman, „Youth in Vichy France: The Juvenile Crime Wave and its Implications", în id. et al. (eds.), *France at War*, 205-20.

64 Austin, „Education and Youth Policies", 403.

65 Ibid. 390, 458-9.

66 Despre Uriage, vezi Comte, *Une utopie combattante*, and J. Hellman, *The Knight-Monks of Vichy France* (1993).

67 L. Greilsamer, *Hubert Beuve-Méry (1902-1989)* (1990).

68 Hellman, *The Kinght-Monks*, pp. vii-ix; Giolitto, *Histoire de la jeunesse*, 649; Lévy, *L'Idéologie française*; P. Bitoum, *Les Hommes d'Uriage* (1988), 13-25 oferă o prezentare a controversei stârnite de cartea lui Lévy.

69 Comte, *Une utopie combattante*, 241, 375.

70 Hellman, *The Knight-Monks*, 37-43; Winock, *Histoire politique de la revue Esprit*, 207-8; L. Greilsamer, *Hubert Beuve-Méry (1902-1989)* (1990), 143-52.

71 Comte, *Une utopie combattante*, 70, 119-20.

72 Austin, „Education and Youth Policies", 356.

73 *Resistance in Vichy*, 209.

74 *Mounier et sa génération: Lettres, carnets et inédits* (1956), 268 (10 Nov. 1940). Despre Mounier în 1940, vezi P. Laborie, „Esprit en 1940: De l'usage de la défaite", *Esprit*, 254 (1999), 44-60.

75 *Mounier et sa génération*, 285-6 (22 Feb. 1941).

76 Ibid. 267, 279.

77 Kedward, *Resistance in Vichy*, 199-203.

78 *Mounier et sa génération*, 286.

79 V. Chabrol, „L'Ambition de «Jeune France»", în Rioux (ed.), *Vie culturelle*, 161-78; Added, *Le Théâtre dans les années Vichy*, 203-24; Faure, *Le Projet culturel*, 57-65, 136-42, 154, 214-27; Dorléac, *L'Art de la défaite*, 223-39.

80 M. Bergès, *Vichy contre Mounier: Les Non-Conformistes face aux années 40* (1997), 111-12.

81 Ibid. 142-68.

82 H. Lebovics, *True France: The Wars over Cultural Identity 1900-1945* (1982), 162-86.

83 Faure, *Le Projet culturel*, 73.

84 Lindenberg, *Les Années souterraines*, 256-7.

85 Lebovics, *True France*, 182-3.

86 Gay-Lescot, *Sport et éducation*, 135.

87 D. Voldman, *La Reconstruction des villes françaises 1940-1944* (1997) 1-85.

88 M. McCleod, „Urbanism and Utopia: Le Corbusier from Regional Syndicalism to Vichy" (Teză de doctorat, Princeton, 1985); R. Baudoui, *Planification territoriale et reconstruction 1940-1946* (1984); id., „L'Architecture en France des annnées 1930 aux années 1940", în P. Milza şi F. Roche-Pezard (eds.), *Art et fascisme* (Brussels, 1988), 79-

100; R. Fishman, *Urban Utopias in the Twentieth Century: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright and Le Corbusier* (1977).

89 Macleod, „Urbanism and Utopia", 384.

90 Fishman, *Urban Utopias*, 243-52; R. Baudoui, „L'Attitude de Le Corbusier pendant la guerre", în Centre Georges Pompidou (ed.), *Le Corbusier: Une encyclopédie* (1987), 455-9.

91 Duquesne, *Les Catholiques français*, 233-4; Comte, *Une utopie combattante*, 501-2; Austin, „Education and Youth Policies", 368.

92 Gay-Lescot, *Sport et éducation*, 94, 113-15.

93 F. Denoël (ed.), *François Perroux* (Lausanne, 1990).

94 Margairaz, *L'État, les finances et l'économie*, 510.

95 Drouard, *Une inconnue des sciences sociales*, 154-65.

96 D. Pelletier, *Économie et humanisme* (1996), 60-65.

97 D. Urvoy, „Témoignage: Yves Urvoy (1900-1944)", *Revue française d'histoire d'Outre-Mer*, 65 (1978), 64-98.

98 Prelegerea a fost publicată cu titlul „Le Problème français du prolétariat", *Idées* (Nov. 1941).

99 Comte, *Une utopie combattante*, 307.

100 *Capitalisme et communauté de travail* (1938), 154-65.

101 Id. şi Urvoy, *Renaître*, I. *La Révolution en Marche* (1943) şi IV. *Politique* (1943).

102 *Capitalisme et communauté*, 316-17.

103 F. Perroux, *François Perroux interroge Herbert Marcuse* (1969).

104 Id. şi Urvoy, *Renaître*, IV. 36-7.

Capitolul 15

1 H. Rousso, „Une justice impossible: L'Épuration et la politique antijuive de Vichy", *Annales ESC*, 48/3 (1993), 745-70.

2 Bertin-Maghit, „Le Documentaire de propagande", 32.

3 Singer, *Vichy, l'université et les juifs*, 73-4.

4 Cotta, *La Collaboration*, 141.

5 Baruch, *Servir l'État*, 130.

6 P. Baudouin, *The Private Diaries (March 1940 to January 1941)* (1948), 254-5.

7 J. Carcopino, *Souvenirs de sept ans*, 358; Barthélemy, *Mémoires*, 311; Berthelot, *Sur les rails*, 106-7; Peyrouton, *Du service public*, 155-6. Du Moulin, în *Le Temps des illusions*, 280, recunoaşte contrariul.

8 Burrin, *La Dérive fasciste*, 352.

9 Baruch, *Servir l'État*, 129.

10 Peschanski, *Contrôle et exclusion*, 146.

11 Marrus şi Paxton, *Vichy France and the Jews*, 83-105.

12 A. Grynberg, *Les Camps de la honte: Les Internés juifs des camps français* (1991); Marrus şi Paxton, *Vichy France and the Jews*, 165-76; Kaspi, *Les Juifs pendant l'Occupation*, 131-44; Cohen, *Persécutions et sauvetages*, 92-112.

13 Billig, *Le Commissariat général aux questions juives*, I. 44.

14 Marrus şi Paxton, *Vichy France and the Jews*, 108-9; Cohen, *Persécutions et sauvetages*, 165-78.

15 H. Rousso, „L'Aryanisation économique: Vichy, l'occupant et la spoliation des juifs", Yod, 15/16 (1982), 51-77: 56.

16 Ibid; Kaspi, *Les Juifs pendant l'Occupation*, 112-28; Cohen, *Persécutions et sauvetages*, 113-24; Marrus şi Paxton, *Vichy France and the Jews*, 100-3, 152-60.

17 Billig, *Le Commissariat général*, i. 113.

18 On Labroue, vezi C. Singer, „Henri Labroue", în Taguieff (ed.), *L'Antisémitisme de plume*, 233-44.

19 M. Knobel, „L'Ethnologie à la dérive: Georges Montandon et l'ethnoracisme", *Ethnologie française*, 18/2 (1988), 107-13; Billig, *Le Commissariat général*, II. 243-8.

20 G. Wellers, *L'Étoile jaune à l'heure de Vichy* (1973), 86-95; Cohen, *Persécutions et sauvetages*, 344-54; Marrus şi Paxton, *Vichy France and the Jews*, 294-301.

21 Marrus şi Paxton, *Vichy France and the Jews*, 234-40.

22 Poznanski, *Être juif en France*, 537-9.

23 Ibid. 522-7.

24 Billig, *Le Commissariat général*, I. 42-4, 56-8, 242.

25 Marrus şi Paxton, *Vichy France and the Jews*, 252-5; Kaspi, *Les Juifs pendant l'Occupation*, 264-74.

26 Biélinky, *Journal 1940-1942*, 163.

27 Klarsfeld, *Vichy-Auschwitz*, II. 24-5.

28 Poznanski, *Être juif en France*, 542-3.

29 Léon Poliakov, citat în Zuccotti, *Holocaust*, 181.

30 Zuccotti, *Holocaust*, 180-7; Cohen, *Persécutions et sauvetages*, 449-62.

31 Dacă printre evreii străini se includ cei 8.000 de copii născuţi în Franţa din părinţi străini şi, prin urmare, francezi, din punct de vedere tehnic, deşi trataţi ca fiind străini, numerele ajung la 64.000 de evrei străini şi 16.000 de evrei francezi, 45%, respectiv 9%.

32 Klarsfeld, *Vichy-Auschwitz*, II. 81-2; Marrus şi Paxton, *Vichy France and the Jews*, 241, 303.

33 Kaspi, *Les Juifs pendant l'Occupation*, 17-50; Cohen, *Persécutions et sauvetages*, 25-30.

34 Kaspi, *Les Juifs pendant l'Occupation*, 94.

35 Zuccotti, *Holocaust*, 44-5, 54-6; Kaspi, *Les Juifs pendant l'Occupation*, 77-98: A. Wieviorka, *Ils étaient juifs, résistants, communistes* (1986), 72-4.

36 R.-R. Lambert, *Carnet d'un témoin* (1985), 85.

37 F. şi R. Bédarida, „La Persécution des juifs", în Azéma şi Bédarida (eds.), *La France des années noires*, II. 129-58: 131.

38 R. Cohen, *The Burden of Conscience: French Jewish Leadership during the Holocaust* (Bloomington, Ind., 1987), 20; Poznanski, *Être juif en France*, 214-16.

39 J. Adler, *The Jews of Paris and the Final Solution* (New York, 1985), 84; vezi de asemenea nota lui Darlan către Moysset, din ianuarie 1941, în care deplângea faptul că Vallat „exagera un pic" cu felul în care îi trata pe „bătrânii evrei francezi". Darlan, *Lettres et notes*, 468.

40 Adler, *Jews of Paris*, 95.

41 Poznanski, *Être juif en France*, 132.

42 F. şi R. Bédarida, „La Persécution des juifs", 142.

43 Adler, *Jews of Paris*, 121-4.

44 *Carnet d'un témoin*, 103, 130, 146, 149-50.

45 M. Rajsfus, *Des juifs dans la collaboration: L'Union générale des israélites de France* (1980) este o abordare critică; Cohen, *Burden of Conscience*, este mai nuanţată.

46 Adler, *Jews of Paris*, 159; Cohen, *Burden of Conscience*, 97-8.

47 Adler, *Jews of Paris*, 53-8; Courtois, et al., *Le Sang de l'étranger*, 85-116.

48 Courtois et al., *Le Sang de l'étranger*, 108-9.

49 Zuccotti, *Holocaust*, 152.

50 Cohen, *Persécutions et sauvetages*, 317-27; Rayski, *Le Choix des juifs*, 154-6.

51 Adler, *Jews of Paris*, 178.

52 Courtois et al., *Le Sang de l'étranger*, 158.

53 Cohen, *Persécutions et sauvetages*, 147-8.

54 *Ce que j'ai cru comprendre*, 153-4.

55 Pentru dezbaterea despre mişcarea de rezistenţă din rândul evreilor, H. Weinberg, „The Debate over the Jewish Resistance in France", *Contemporary French Civilization*, 15/1 (1991), 1-17; C. Lévy, „La Résistance juive en France: De l'enjeu de mémoire à l'histoire critique", *VSRH*, 22 (1989), 117-28. Vezi de asemenea L. Lazare, *La Résistance juive en France* (1987); Kaspi, *Les Juifs pendant l'Occupation*, 299-322; Cohen, *Persécutions et sauvetages*, 359-97.

56 Kaspi, *Les Juifs pendant l'Occupation*, 300; Poznanski, „Résistance juive, résistants juifs", în Guillon şi Laborie (eds.), *Mémoire et histoire*, 227-45: 232.

57 Lazare, *La Résistance juive*, 99-100; Zuccotti, *Holocaust*, 274-5.

58 Vezi A. Kriegel, „De la Résistance juive", *Pardès* (1985), 191-209; şi dezbaterea „La Résistance communiste juive", *Pardès* (1987), 159-96.

59 Wieviorka în *Ils étaient juifs, communistes résistants*, 248-9.

60 „Résistants communistes et juifs persécutés”, în G. Wellers et al. (eds.), *La France et la question juive* (1981), 345-70: 361-2.

61 Adler, *Jews of Paris*, 194-5; Courtois et al., *Le Sang de l'étranger*, 159-60; însă Wieviorka, *Ils étaient juifs, communistes, résistants*, 148-51, 162-4, arată un punct de vedere sceptic despre importanța acestui fapt.

62 S. Courtois şi A. Rayski, *Qui savait quoi?* (1987), 115-228.

63 Adler, *Jews of Paris*, 165-95.

64 S. Zeitboum, *L'Œuvre de secours aux enfants (OSE) sous l'occupation en France* (1990); de asemenea Cohen, *Persécutions et sauvetages*, 390-7; Zuccotti, *Holocaust*, 210-26.

65 Marrus şi Paxton, *Vichy France and the Jews*, 15-16.

66 *Carnets du Pasteur Boegner 1940-1945*, 93-4. Încă dinaintea acestei date, Boegner a fost foarte tulburat de soarta evreilor.

67 Singer, *Vichy, l'université et les juifs*, 91-101.

68 Ibid. 100, 191-2; Baruch, *Servir l'État*, 127-69.

69 Singer, *Vichy, l'université et les juifs*, 170-8.

70 D. Ryan, *The Holocaust and the Jews of Marseilles: The Enforcement of Anti-Semitic Policies in Vichy France* (Champaign, Ill., 1996), 44-5.

71 Adler, *Jews of Paris*, 25.

72 Ryan, *The Holocaust and the Jews*, 48-50.

73 R. Badinter, *Un antisémitisme ordinaire: Vichy et les avocats juifs 1940-1944* (1997).

74 D. Lochak, „La Doctrine sous Vichy où les mésaventures du positivisme”, în *Les Usages sociaux du droit* (1989), 250-85; R. H. Weisberg, *Vichy Law and the Holocaust in France* (New York, 1996).

75 Weisberg, *Vichy Law and the Holocaust*, 84-5.

76 Baruch, *Servir l'État*, 344-5.

77 A. Cohen, „Le «Peuple aryen» vu par le Commissariat général aux questions juives”, *RHMC*, 35 (1988), 482-94; Poznanski, *Être juif en France*, 553-4.

78 Singer, *Vichy, l'université et les juifs*, 204-6; Singer, „L'Échec du cours antisémite de H. Labroue à la Sorbonne (1942-1944)", *VSRH* 39 (1993), 3-9.

79 Kaspi, *Juifs pendant l'Occupation*, 104-9; Burrin, *La France à l'heure*, 299.

80 Poznanski, *Être juif*, 140-1.

81 Biélinky, *Journal 1940-1942*, 69-76.

82 Poznanski, *Être juif en France*, 142.

83 *Le Gouvernement de Vichy* (London, 1942), 161.

84 Poznanski, „Résistance juive, résistants juifs", 229, 235.

85 Cohen, *Persécutions et sauvetages*, 191-203, 228-40; Marrus şi Paxton, *Vichy France and the Jews*, 179-91.

86 Cohen, *Persécutions et sauvetages*, 254-6; Poznanski, *Être juif en France*, 352-62; Cocteau, *Journal*, 148

87 Biélinky, *Journal 1940-1942*, 216; Guéhenno, *Journal des années noires*, 306.

88 V. Klemperer, *I Shall Bear Witness: The Diaries of Victor Klemperer 1933-1941* (1998), 531, 535, 543.

89 Marrus şi Paxton, *Vichy France and the Jews*, 270-9; Cohen, *Persécutions et sauvetages*, 277-82.

90 Poznanski, *Être juif en France*, 431.

91 *Halls, Politics, Society and Christianity*, 113-24.

92 Marrus şi Paxton, *Vichy France and the Jews*, 328-30; Cohen, *Persécutions et sauvetages*, 362.

93 Cohen, *Persécutions et sauvetages*, 428-70.

94 P. Joutard, J. Poujol, P. Cabanel, *Cévennes terre de réfuge 1940-1944* (Montpellier, 1987), 265-75.

95 P. Hallie, *Lest Innocent Blood be Shed: The Story of Le Chambon and How Goodness Happened There* (New York, 1979); Cohen, *Persécutions et sauvetages*, 427-32; Zuccotti, *Holocaust*, 227-31.

96 Ryan, *The Holocaust and the Jews*, 105, 124; Rayski, *Le Choix des juifs*, 144-5; Marrus şi Paxton, *Vichy France and the Jews*, 320; Cohen, *Persécutions et sauvetages*, 439-40.

97 S. Friedländer, *Quand vient le souvenir* (1978).

98 P. Vidal-Naquet, *Mémoires: La Brisure et l'attente, 1930-1955* (1995); id., „Protestants et juifs pendant la Seconde Guerre mondiale en France", în id., *Les Juifs, la mémoire et le présent* (1991), 359-81.

99 „To be or not to be French", în L. Miller şi M. J. Smith (eds.), *Ideas and Ideals: Essays on Politics in Honor of Stanley Hoffmann* (Boulder, Colo., 1993), 19-46.

100 *Decline or Renewal? France since the 1930s* (1974), 60.

101 R. Paxton şi M. Marrus, „The Nazis and the Jews in Occupied Europe", *JMH* 54 (1982), 687-714; Poznanski, *Être juif*, 685-710.

102 B. Moore, *Victims and Survivors: The Nazi Persecution of the Jews in the Netherlands 1940-1945* (1997), 55, 71-2, 254.

103 „The Nazis and the Jews", 688.

104 R. Belot, *Aux frontières de la libérté* (1998), 702 n. 22.

Introducere la partea a IV-a

1 Cordier, *Jean Moulin*, III. 789-90 Sunt reproduse cele două versiuni uşor diferite ale acestui raport. ibid. 1210-26.

2 J. Semelin, *Sans armes face à Hitler: La Résistance civile en Europe 1939-1945* (1989), p.vii.

3 M. Blumenson, *The Vildé Affair: Beginnings of the French Resistance* (1977), 20-1.

4 Frenay, *La Nuit finira*, 16; sau vezi Pineau, *La Simple Vérité*, 156.

5 Pineau, *La Simple Vérité*, 158; vezi de asemenea Frenay, *La Nuit finira*, 232-3; d'Astier de la Vigerie, *Sept fois sept jours*, 82-3.

6 *Mémoires* (2000), 303.

7 L. Douzou , „L'Entrée en Résistance", MS 180 (1997), 9-20: 11.

8 Wieviorka, *Une certaine idée*, 137.

9 Cocteau, *Journal*, 113-14.

10 J. Semelin, „Qu'est-ce que «résister»?", *Esprit* 198 (1994), 50-63: 52-3.

CAPITOLUL 16

1 *The Diaries of Sir Alexander Cadogan*, ed. D. Dilks (1971), 302.

2 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 48-53.

3 F. Kersaudy, *Churchill and de Gaulle* (1990), 85.

4 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 128-9.

5 P. Bell, *A Certain Eventuality: Britain and the Fall of France* (1974), 260; *Diaries of Alexander Cadogan*, 334 (8 Nov. 1940).

6 De Gaulle, *Mémoires* 120-2.

7 Bell, *Certain Eventuality*, 241.

8 Bell, *Certain Eventuality*, 233; Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 134-41.

9 A. Gaunson, *The Anglo-French Clash in Lebanon and Syria 1940-1945* (1986).

10 Kersaudy, *Churchill and de Gaulle*, 153-4.

11 Ibid. 136-60.

12 M. Borden, *Journey down a Blind Alley* (1946), 113-15.

13 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 161; Gaunson, *Anglo-French Clash*, 62.

14 De Gaulle, *Lettres, notes et carnets: juin 1940-juillet 1941* (1981), 330-1, 346, 350-2.

15 Pierre Brossolette, citat în Kersaudy, *Churchill and de Gaulle*, 186.

16 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 311-12.

17 Kersaudy, *Churchill and de Gaulle*, 206-7.

18 A. Gillois, *Histoire secrète des Français à Londres* (1972).

19 Kersaudy, *Churchill and de Gaulle*, 169.

20 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 209; Cordier, *Jean Moulin*, III. 569-646.

21 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 207; Cordier, *Jean Moulin*, III. 634-40.

22 Gillois, *Histoire secrète*, 52.

23 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 176, 726-8.

24 Ibid. 195-8, 209-10; J.P. şi M. Cointet, *La France à Londres* (1990), 166-74.

25 De Gaulle, *La France et son armée* (1938); J. Lacouture, *De Gaulle*, I. *Le Rebelle* (1984), 176-7.

26 De Gaulle, *Discours et messages: Pendant la guerre (1940-1946)* (1970 edn.), 146.

27 Id., *Lettres, notes et carnets: juin 1940 – juillet 1941*, 385; de asemenea H. Alphand, *L'Étonnement de l'être: Journal 1939-1973* (1977), 111.

28 *Discours et messages*, 63, 78, 146, 188-9.

29 C. Andrieu, „Charles de Gaulle, héritier de la Révolution française", în Institutul Charles de Gaulle (ed.), *De Gaulle en son siècle*, II. *La République* (1992), 48-63.

30 Birnbaum, *Anti-Semitism in France*, 124.

31 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 229-31.

32 Ibid. 211-18; Eck şi Crémieux-Brilhac, *Guerre des ondes*, 60-70.

33 Cordier, *Jean Moulin*, III. 704-11, 748-9.

34 Passy, *2e Bureau Londres*, 52-78.

35 Cordier, *Jean Moulin*, III. 762-4, 885-7; Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 342-3.

36 Cordier, *Jean Moulin*, III. 750-9, 900-2, 913-14.

37 *Discours et Messages*, 127-32.

Capitolul 17

1 F. Marcot, „Resistance et population 1940-1944", 45; id., „Villes et pouvoir de commandement", în Douzou et al. (eds.), *La Résistance: Villes*, 215-28: 217-18.

2 J. Texcier, *Écrits dans la nuit* (1945).

3 Kedward, *Resistance in Vichy*, 37.

4 G. Groussard, *Service secret, 1940-1945* (1964); P. Paillole, *Services spéciaux 1935-1945* (1945).

5 Pentru reţeaua *Musée de l'homme*, vezi Blumenson, *The Vildé Affair*; G. Tillion, „Première Résistance en zone occupée du côté du Réseau

«Musée de l'homme-Hauet-Vildé»", *RHDGM* 30 (1958), 6-22; J. Blanc, „Le Réseau de Musée de l'Homme", *Esprit* 261 (2000), 89-103.

6 Vezi *Catalogue des périodiques clandestins (1939-1945)* (1954); H. Michel, „Une feuille clandestine: «Arc»", *RHDGM* 30 (1958), 23-32 (nu apare în catalog); în general, C. Bellanger, *Presse clandestine 1940-1944* (1961).

7 *L'Aventure incertaine*, 26-7.

8 Kedward, *Resistance in Vichy*, 76-7.

9 Kedward, *Resistance in Vichy*, 29-35.

10 Frenay, *La Nuit finira*, 15-86.

11 Pineau, *La Simple Vérité*, 81-95.

12 Wieviorka, *Une certaine idée*, 21-4.

13 Veillon, *Le Franc-Tireur*, 45-59.

14 Noguères, *Histoire de la Résistance*, II. 130, 269, 388.

15 Frenay, *La Nuit finira*, 117.

16 Vezi de asemenea A. Vistel, *La Nuit sans ombre: Histoire des mouvements unis de Résistance, leur rôle dans la libération du sud-est* (1970).

17 C. Fink, Marc Bloch: *A Life in History* (Cambridge, 1989), 278.

18 Tillion, „Première résistance en zone occupée", 6; Guehénno, în Debû-Bridel, *La Résistance intellectuelle*, 29.

19 Kedward, *Resistance in Vichy*, 22-64.

20 N. Dumez, *Le Mensonge reculera* (Lille, 1946), 58.

21 Bourdet, *L'Aventure incertaine*, 33-5; Douzou, *La Désobéissance*, 19; Noguères, *Histoire de la Résistance*, II. 548.

22 Wieviorka, *Une certaine idée*, 22-3; A. Becker, „Les Britanniques dans la Grande Guerre", în Frank şi Gotovitch (eds.), *La Résistance et les Européens du Nord*, 13.

23 Frenay, *La Nuit finira*, 11; vezi de asemenea Lévy, *Mémoires d'un franc-tireur*, 42.

24 Douzou, *La Désobéissance*, 47-79.

25 Michel şi Granet, *Combat*, 34-48.

26 L. Douzou şi D. Veillon, „Mouvements de Résistance non communiste et lutte armée”, în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 83-96: 87.

27 Lévy, *Mémoires d'un franc-tireur*, 52.

28 Noguères, *Histoire de la Résistance*, I. 101. Vezi de asemenea d'Astier, *Sept fois sept jours*, 35-7.

29 Cordier, *Jean Moulin*, III. 1231.

30 Douzou, *La Désobéissance*, 77.

31 Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord”, 91-2.

32 Douzou, *La Désobéissance*, 77; Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord”, 91-2; Bourdet, *L'Aventure incertaine*, 34.

33 Bourdet, *L'Aventure incertaine*, 95-6.

34 D. Veillon, „Les Réseaux de résistance”, în Azéma şi Bédarida (eds.), *La France des années noires*, I. 385-412.

35 A. Aglan, *Mémoires résistantes: Histoire du réseau Jade-Fitzroy 1940-1944* (1994).

36 Colonel Rémy, *Mémoires d'un agent secret de la France Libre*, 7 vol. (Paris şi Monte Carlo, 1947-50).

37 Wieviorka, *Une certaine idée*, 76.

38 J. Sainclivier, *La Résistance en Ille-et-Vilaine 1940-1944* (Rennes, 1993), 33-4.

39 Wieviorka, *Une certaine idée*, 63-7.

40 Douzou, *La Désobéissance*, 85-100.

41 Michel şi Granet, *Combat*, 37-48; Wieviorka, *Une certaine idée*, 56-8; Douzou, *La Désobéissance*, 317-26.

42 Sainclivier, *La Résistance en Ille-et-Vilaine*, 33-4.

43 Bourdet, *L'Aventure incertaine*, 109; Veillon, *Le Franc-Tireur*, 80.

44 Michel, *Histoire de la Résistance*, 27.

45 Douzou, *La Désobéissance*, 181-223; Veillon, *Franc-Tireur*, 136-48.

46 Douzou, *La Désobéissance*, 172.

47 Bellanger, *Presse clandestine 1940-1944*; Bruneau, *Essai historique*.

48 Calmette, *L'OCM: Histoire d'un mouvement* ; Muracciole, *Les Enfants de la défaite*, 46-7.

49 Granet, *Ceux de la Résistance*, 13-33.

50 Calmette, *L'OCM: Histoire d'un mouvement*, 24.

51 Kedward, *Resistance in Vichy*, 186.

52 Ibid. 31-3.

53 Marcot, „Résistance et population", 42-3.

54 Kedward, *Resistance in Vichy*, 31-3, 124-5.

55 Frenay, *La Nuit finira*; Michel şi Granet, *Combat*, 86-9.

56 Bourdet, *L'Aventure incertaine*, 118; Frenay, *La Nuit finira*, 167-8.

57 Bourdet, *L'Aventure incertaine*, 120-1; Michel şi Granet, *Combat*, 91-4; Frenay, *La Nuit finira*, 153-61.

58 Vezi mai sus, în Introducere (subcapitolul „Ambiguități").

59 Kedward, *Resistance in Vichy*, 131-2; L. Douzou şi D. Veillon, „Les Premiers Résistants face à l'hypothèque Vichy", în Douzou et al. (eds.), *La Résistance: Villes*, 427-46: 434-6. În general, F. Marcot, „Réflexion sur les valeurs de la Résistance", în Guillon şi Laborie (eds.), *Mémoire et histoire*, 81-90.

60 Cordier, *Jean Moulin*, III. 194, 231-2, 1366-7.

61 Despre acest subiect, vezi Kaspi, Wellers şi Klarsfeld, *La France et la question juive*, 265-406; Laborie, „La Résistance et le sort des juifs: 1940-1942", în Guillon şi Laborie (eds.), *Mémoire et histoire*, 247-60; Kaspi, *Les Juifs pendant l'Occupation*, 304-7; Cohen, *Persécutions et sauvetages*, 204-8, 234-5.

62 Kedward, *Resistance in Vichy*, 203.

63 Douzou, *La Désobéissance*, 265-88; Veillon, *Le Franc-Tireur*, 275.

64 Kedward, *Resistance in Vichy*, 141.

65 Michel şi Granet, *Combat*, 86, 96; Kedward, *Resistance in Vichy*, 238-9.

66 *La Simple Vérité*, 99.

67 Granet, *Ceux de la Résistance*, 53-4.

68 Cordier, *Jean Moulin*, III. 1122-4, 1116-18; Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord”; R. Bédarida, „1940-1941: Catholiques résistants en zone occupée”, în Guillon şi Laborie (eds.), *Mémoire et histoire*, 170-81.

69 Wieviorka, *Une certaine idée*, 43-4, 156-7; Viannay, *Du bon usage de la France* (1988), 31.

70 *Resistance in Vichy*, 137.

71 Ibid. 152-4; Michel şi Granet, *Combat*, 119-26.

72 R. Bédarida, *Les Armes de l'esprit: Témoignage chrétien 1941-1944* (1977).

73 Kedward, *Resistance in Vichy*, 95-104; Sadoun, *Les Socialistes sous l'Occupation*, 109-32.

74 D. Peschanski, „La Demande de parution légale de «l'Humanité» (17 juin 1940 – 27 août 1940)”, *MS* 113 (1980), 67-89.

75 S. Courtois, „Un été 1940: Les Négociations entre le PCF et l'occupant allemand à la lumière des archives de l'Internationale communiste”, *Communisme*, 32-4 (1992-3), 85-112; M. Narinski, „Le Komintern et le Parti communiste français, 1939-1941”, *Communisme*, 32-4 (1992-3), 11-40; V. Smirnov, „L'Union soviétique, le Komintern et la Résistance française en 1940-1941”, în Douzou et al. (eds.), *La Résistance: Villes*, 499-510.

76 J. Clesse şi S. Zaidman, *La Résistance en Seine Saint-Denis 1940-1944* (1994), 39-42.

77 Cel puțin aceasta este interpretarea lui Courtois, „Un été 40”; Smirnov, „L'Union soviétique”, 502, interpretează ca fiind un text al Rezistenței.

78 S. Courtois şi D. Peschanski, „La Dominante de l'Internationale et les tournants du PCF”, în Azéma et al., *Le Parti communiste français des années sombres*, 250-73: 262-3.

79 A. Kriegel, „Le PCF, Thorez et la France”, *MS* 172 (1995), 95-9.

80 Narinski, „Le Komintern et le Parti communiste”, 25.

81 N. Racine-Furland, „L'Université libre, novembre 1940 à décembre 1941” în Azéma et al. (eds.), *Les Communistes français de Munich à Chateaubriant*, 133-44; Sapiro, *La Guerre des écrivains*, 474-8.

82 Kedward, *Resistance in Vichy*, 56

83 Guillon, „La Résistance dans le Var”, 87-95.

84 M. Narinski, „L'URSS, le Komintern et la lutte armée en France", în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 361-72: 361-2.

85 Courtois, *Le PCF dans la guerre*, 217-20, 242-7.

86 Courtois et al., *Le Sang de l'étranger*, 126.

87 R. Bourderon, „Le PCF dans la lutte armée: Conceptions et organisations", în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 131-40.

88 Narinski, „L'URSS, le Komintern et la lutte", 363-5; Courtois, *Le PCF dans la guerre*, 257-60, 272; Bourderon, „Le PCF dans la lutte", 136.

89 Azéma şi Bédarida (eds.), *La France des années noires*, I. 502-3.

90 Courtois, *Le PCF dans la guerre*, 239-42.

91 Michel, *Les Courants de pensée*, 268; Kedward, *Resistance in Vichy*, 124-31.

92 Courtois, *Le PCF dans la guerre*, 234-6.

93 Kedward, *Resistance in Vichy*, 137.

94 Guillon, „La Résistance dans le Var", 73; Bourdet, *L'Aventure incertaine*, 90.

95 Azéma şi Bédarida (eds.), *La France des anneés noires*, I. 509; Wieviorka, *Une certaine idée*, 180, 188.

96 Douzou, *La Désobéissance*, 100-4, 324-5; Douzou şi Veillon, „Mouvements de résistance non communiste", în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 88-9; Cordier, *Jean Moulin*, III. 136.

Capitolul 18

1 Cordier, *Jean Moulin*, II. 198-200.

2 Despre cariera timpurie a lui Moulin, vezi Cordier, *Jean Moulin*, II. 198-200; P. Péan, *Vies et morts de Jean Moulin* (1998), 7-172.

3 Péan, *Vies et morts*, 275-305; J. Baynac, *Les Secrets de l'affaire Jean Moulin* (1998), 77-84.

4 Péan, *Vies et morts*, 307-33.

5 Ibid. 347-50.

6 Cordier, *Jean Moulin*, III. 793-4. Pentru numeroasele variante ale raportului, vezi ibid. 1210-26.

7 Péan, *Vies et morts*, 366.

8 Ibid. 383.

9 Cordier, *Jean Moulin*, I. 55, 761.

10 Ibid. III. 1418 n. 11.

11 Id., *Jean Moulin: La République des catacombes*, 128.

12 Id., *Jean Moulin*, III. 50-6; id., *Jean Moulin: La République des catacombes*, 139-53; Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 249-53.

13 Raportul lui Brooks este cuprins în Baynac, *Les Secrets*, 420-6.

14 Cordier, *Jean Moulin*, III. 906-10.

15 Bourdet, *L'Aventure incertaine*, 85; Pineau, *La Simple Vérité*, 99.

16 Michel şi Granet, *Combat*, 55-7; Cordier, *Jean Moulin*, III. 60-2.

17 Frenay, *La Nuit finira*, 143.

18 Pineau, *La Simple Vérité*, 157-91; Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord", 215-21; Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 369-72.

19 Passy, *10 Duke Street*, 81-3.

20 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 344-5, 506-7.

21 G. Piketty, *Pierre Brossolette: Un héros de la Résistance* (1998), 157-76.

22 Passy, *10 Duke Street*, 86-95.

23 Piketty, *Pierre Brossolette*, 177-204; Cordier, *Jean Moulin: La République des catacombes*, 229-39.

24 Piketty, *Pierre Brossolette*, 205-28.

25 Passy, *2e Bureau*, 228; id., *10 Duke Street*, 88.

26 În această relatare incompletă a perioadei, *Souvenirs inédits d'Yvon Morandat*, ed. L. Douzou (1994), Morandat se arată discret cu privire la conflictele sale cu Moulin, însă există mai multe informații în introducerea lui Douzou, 19-21.

27 Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord", 255-6, 261-2.

28 Douzou, *La Désobéissance*, 292-8; Michel şi Granet, *Combat*, 76.

29 Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord”, 231-42; Lévy, *Mémoires d'un franc-tireur*, 76.

30 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 335-8, 369-77.

31 Veillon, *Le Franc-Tireur*, 326, 330, 336-7.

32 Lévy, *Mémoires d'un franc-tireur*, 68, 74, 111.

33 Douzou, *La Désobéissance*, 106-7.

34 Cordier, *Jean Moulin*, I. 72-84.

35 Id., *Jean Moulin: La République des catacombes*, 179-81.

36 Douzou, *La Désobéissance*, 327.

37 Luirard, *La Région stéphanoise*, 488; Cordier, *Jean Moulin*, I. 80.

38 Cordier, *Jean Moulin*, I. 89-95; Douzou, *La Désobéissance*, 329-30.

39 Douzou, *La Désobéissance*, 331-45. Numele original este de fapt *Mouvements de Résistance unis*, însă în scurt timp MUR avea să devină mai răspândit decât MRU.

40 Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord”, 338.

41 Douzou, *La Désobéissance*, 172.

42 Passy, *10 Duke Street*, 261; id., *Missions secrètes*, 23; Michel şi Granet, *Combat*, 162, 226; Douzou, *La Désobéissance*, 200; Veillon, *Le Franc-Tireur*, 145-8.

43 Douzou, *La Désobéissance*, 206.

44 Ibid.; Veillon, *Le Franc-Tireur*, 45-60; Wieviorka, *Une certaine idée*, 188-92; Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord”, 343-7.

45 Pineau, *La Simple Vérité*, 104.

46 Citat în Sapiro, *La Guerre des écrivains*, 482.

47 Mencherini, „Naissance de la Résistance à Marseille”, în Guillon şi Laborie (eds.), *Mémoire et histoire*, 137-47.

48 C. d'Aragon, *La Résistance sans héroïsme* (1977), 38-44.

49 S. Ravanel, *L'Esprit de la Résistance* (1995), 57.

50 Douzou et al. (eds.), *La Résistance: Villes*, 227.

51 Douzou, *La Désobéissance*, 165; Wieviorka, *Une certaine idée*, 36, 104; Veillon, *Le Franc-Tireur*, 97; Michel şi Granet, *Combat*, 141; Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord", 138-9; Bédarida, *Les Armes de l'esprit*, 288.

52 *Notes d'un Dijonnais*, 232.

53 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 222-3; Tartakowsky, *Les Manifestations de rue*, 469-74.

54 Kedward, *Resistance in Vichy*, 152; J.-M. Guillon, „La France du Sud-Est", în Azéma şi Bédarida (eds.), *La France des années noires*, II. 159-76: 174.

55 Cazals, „Une lecture de la Résistance audoise", în Guillon şi Laborie (eds.), *Mémoire et histoire*, 61-70: 64-5.

56 Guillon, „La Résistance dans le Var", 62.

57 J. Steel, *Littératures de l'ombre: Récits et nouvelles de la Résistance* (1991), 128.

58 Viannay, *Du bon usage*, 105.

59 Cordier, *Jean Moulin*, III. 1122-4.

60 G. de Bénouville, *Le Sacrifice du matin* (1946), 150.

61 Kedward, *Resistance in Vichy*, 143-4; Frenay, *La Nuit finira*, 210.

62 A. Aglan, „Libération-Nord et la lutte armée", în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 107-16: 110; Kedward, *Resistance in Vichy*, 125-6, 138-9.

63 Wieviorka, *Une certaine idée*, 47.

64 A. Simonin, *Les Êditions de minuit 1942-1955* (1994), 14-99. Ediția bilingvă din 1991 conține o introducere istorică utilă: J. Brown şi L. Stokes (eds.), *The Silence of the Sea/Le Silence de la mer: A Novel of French Resistance during World War II by "Vercors"* (1991) (este tradusă de Cyril Connolly în 1944).

65 Steel, *Littératures de l'ombre*, 65-7, 130; Simonin, *Les Éditions de minuit*, 84-7.

66 J. King, „Language and Silence: Some Aspects of Writing and the French Resistance", *European Studies Review* (1972), 227-38: 230-3.

67 Narinski, „L'URSS, le Komintern et la lutte armée en France", în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 361-72: 363.

68 P. Laborie, „A propos de la Résistance et de l'opinion française devant la lutte armée", în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 143-6: 142-3; Bourderon, „Le PCF dans la lutte armée", ibid. 132-4.

69 Courtois, *Le PCF dans la guerre*, 272; D. Peschanski, „Marcel Cachin face à la Gestapo", *Communisme*, 3 (1983), 85-102.

70 Courtois, *Le PCF dans la guerre*, 259, 272.

71 Guillon, „La Résistance dans le Var", 121-4, 129-34.

72 Marcot, „Résistance et population", 68; D. Virieux, „Le Front national de la lutte pour la liberté et l'indépendance de la France: Un mouvement de Résistance. Période clandestine (mai 1941 – août 1944)" (Teză nepublicată, Universitatea din Paris-VIII), 225-31; Tartakowsky, *Les Manifestations de rue*, 444.

73 Douzou, *La Désobéissance*, 124-5.

74 *L'Œuvre de Léon Blum 1940-1945* (1955), 379-81.

75 Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord", 681-2; Noguères, *Histoire de la Résistance*, II. 622-3; broşura este tipărită în Passy, *Missions secrètes*, 301-2.

76 *L'Œuvre de Léon Blum*, 381.

77 D. Cordier, *Jean Moulin et le Conseil national de la Résistance* (1983), 90-100.

78 Noguères, *Histoire de la Résistance*, III. 198-9; Cordier, *Jean Moulin: La République des catacombes*, 253; D. Mayer, *Les Socialistes dans la Résistance* (1968), 62-73.

79 Cordier, *Jean Moulin*, III. 914.

80 *La Nuit finira*, 144.

81 Cordier, *Jean Moulin: La République des catacombes*, 211.

82 Citat de Passy, *10 Duke Street*, 248; şi, uşor diferit, de Frenay, *La Nuit finira*, 256-7.

Capitolul 19

1 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 442.

2 Thomas, *Britain and Vichy*, 157-70.

3 Kersaudy, *Churchill and de Gaulle*, 262.

4 *L'Œuvre de Léon Blum*, 382-3.

5 Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord”, 682-5.

6 Cordier, *Jean Moulin: La République des catacombes*, 219, 253-4.

7 Id., *Jean Moulin*, I. 138-9.

8 Id., *Jean Moulin: La République des catacombes*, 302-14.

9 Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord”, 284; Noguères, *Histoire de la Résistance*, II. 649 ff., III. 233 ff.; Passy, *Missions secrètes*, 53.

10 Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord”, 177, 236; Wieviorka, *Une certaine idée*, 201-3.

11 *Missions secrètes*, 54.

12 Cordier, *Jean Moulin: La République des catacombes*, 275-6.

13 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 341-4, 382-5; Passy, *Missions secrètes*, 30; Noguères, *Histoire de la Résistance*, II. 575-83; Piketty, *Pierre Brossolette*, 231-57; Cordier, *Jean Moulin: La République des cata-combes*, 301-3.

14 Noguères, *Histoire de la Résistance*, III. 222-45.

15 Piketty, *Pierre Brossolette*, 257-82.

16 Ibid. 284-8.

17 Frenay, *La Nuit finira*, 290; Bourdet, *L'Aventure incertaine*, 215-19.

18 Cordier, *Jean Moulin*, I. 156-7.

19 Cordier, *Jean Moulin*, I. 143.

20 Ibid. 140-6, 150-6, 210-12; Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 519-22.

21 Cordier, *Jean Moulin*, I. 165-8.

22 Passy, *Missions secrètes*, 86, 180-2; vezi mărturia lui Meunier în Cordier, *Jean Moulin et le Conseil*, 66-8.

23 Vezi raportul lui Moulin din 7 mai 1943, reprodus în F.-L. Closon, *Le Temps des passions: De Jean Moulin à la Libération* (1974), 80-96; Wieviorka, *Une certaine idée*, 214-19; Cordier, *Jean Moulin*, I. 182-96; Noguères, *Histoire de la Résistance*, III. 271-4; Piketty, *Pierre Brossolette*, 257-85. Aceşte mişcări ample au oferit impresia greşită că le reprezentau şi pe cele de dimensiuni mai restrânse: vezi Passy, *Missions secrètes*, 173; Bruneau, *Essai historique du mouvement*, 44-7; L. Pardieu, „Un journal clandestin de la zone interdite: «Lorraine»

1942-1944" (Teză de masterat nepublicată, University of Nancy-II, 1991), 43-7.

24 Cele două scrisori trimise de Frenay la 8 aprilie către Moulin şi Delestraint sunt reproduse în Noguères, *Histoire de la Résistance*, III. 277-82. Vezi de asmenea Bourdet, *L'Aventure incertaine*, 187-8; D. de Bellescize, *Les Neuf Sages de la résistance: Le Comité général d'études dans la clandestinité* (1979), 96-114; P.-H. Teitgen, *„Faites entrer le témoin suivant" 1940-1958: De la Résistance à la V*ème *République* (Rennes, 1988), 62-76, 82.

25 F. Marcot, „Le Service national maquis: Structures, pouvoirs et stratégies", în id. (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 211-23: 211-14.

26 Cordier, *Jean Moulin*, I. 223-6; id., *Jean Moulin: La République des catacombes*, 402-8.

27 Passy, *Missions secrètes*, 195; Closon, *Le Temps des passions*, 71.

28 Passy oferă textul integral în *Missions secrètes*, 189-91. Vezi de asemenea Noguères, *Histoire de la Résistance*, III. 351-4.

29 F.-Y. Guillin, *Le Général Delestraint: Le Premier Chef de l'Armée secrète* (1995), 200-1 îi subestimează importanţa; Baynac, în *Les Secrets de l'affaire*, 204 şi Péan, în *Vies et morts*, 498, o consideră a fi mai însemnată.

30 Bourdet, *L'Aventure incertaine*, 185; vezi de asemenea observaţiile sale în Cordier, *Jean Moulin et le Conseil national*, 42-3.

31 *Missions secrètes*, 184.

32 Cordier, *Jean Moulin*, I. 64-5.

33 Douzou, *La Désobéissance*, 349-61, 239-42; Noguères, *Histoire de la Résistance*, II. 549.

34 Cordier, *Jean Moulin*, I. 210-14; id., *Jean Moulin: La République des catacombes*, 350-7; Noguères, *Histoire de la Résistance*, III. 283-7; Bourdet, *L'Aventure incertaine*, 197-200.

35 Michel şi Granet, *Combat*, 104-5, 167; Bellescize, *Les Neuf Sages*, 91; Teitgen, *Faites entrer le témoin*, 51; Frenay, *La Nuit finira*, 312-13.

36 Cordier, *Jean Moulin*, I. 240-2. Vezi de asemenea opiniile lui Hervé cu privire la Frenay citate în Virieux, „Le Front national", 308.

37 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 537-9; Cordier, *Jean Moulin*, I. 197-202.

38 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 541-2; Cordier, *Jean Moulin*, I. 202-3.

39 Levisse-Touzé, „L'Afrique du Nord", 763-860; A. Kaspi, *La Mission de Jean Moulin à Alger, mars-octobre 1943* (1971).

40 De Gaulle, *Lettres, notes et carnets: Juillet 1941 – Mai 1943* (1982), 587.

41 Kaspi, *La Mission*, 134, 145.

42 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 471.

43 J. Charmley, „Harold Macmillan and the Making of the French Committee of Liberation", *International History Review*, 4/4 (1982), 553-67: 563.

44 Cordier, *Jean Moulin*, I. 202-3.

45 *The Blast of War 1939-1945* (1967), 326. Pentru o abordare similară vezi M. Thomas, „The Discarded Leader: General Henri Giraud and the Foundation of the French Committee of National Liberation", *French History*, 10/1 (1996), 86-111; Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 540-5; însă Kaspi, în *La Mission*, 176, consideră înființarea CNR ca fiind vitală.

46 Vezi comentariul sceptic al lui Allen Dulles citat de Péan, în *Vies et morts*, 497; şi pe cel al lui Comert în Londra: E. Roussel, *Jean Moulin 1888-1979* (1996), 353.

47 *Lettres, notes et carnets: Juillet 1941 – Mai 1943*, 593.

48 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 481.

49 Kersaudy, *Churchill and de Gaulle*, 273-89.

50 Thomas, „Discarded Leader", 86.

51 Cordier, *Jean Moulin: La République des catacombes*, 358-60.

52 Pentru un punct de vedere anterior, vezi Cordier, *Jean Moulin*, I. 214-20; Péan, *Vies et morts*, 443-4; iar pentru unul recent vezi Baynac, *Les Secrets*, 183-94.

53 Cordier, *Jean Moulin: La République des catacombes*, 167.

54 Vezi raportul lui Frenay reprodus în Baynac, *Les Secrets*, 432-9. Chiar şi Cordier, în *Jean Moulin*, I. 242, a recunoscut că Frenay îl suspecta pe Giraud.

55 Cordier, *Jean Moulin*, I. 232-8; id., *Jean Moulin: La République des catacombes*, 417-22.

56 Id., *Jean Moulin*, I. 239-43; id., *Jean Moulin: La République des catacombes*, 423-4.

57 Azéma şi Veillon, „Le Point sur Caluire", în Azéma et al. (eds.), *Jean Moulin et la Résistance en 1943* (1994); Cordier, *Jean Moulin: La République des catacombes*, 430-76.

58 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 748; Cordier, *Jean Moulin*, I. 242.

59 Cordier, *Jean Moulin*, I. 232-6; Michel şi Granet, *Combat*, 310-11; Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 534.

60 D'Astier s-a întors din Londra în Franța în 25 iulie şi a plecat în Algeria pe 18 octombrie.

61 Piketty, *Pierre Brossolette*, 304-9.

62 Cordier, *Jean Moulin: La République des catacombes*, 487-95.

63 Ibid. 508-28.

64 *La Simple Vérité*, 273.

65 Cordier, *Jean Moulin: La République des catacombes*, 550-64.

66 Hostache, *Le Conseil national*, 183-215; Bellescize, *Les Neuf Sages*, 158-9.

67 Noguères, *Histoire de la Résistance*, III. 503-6; Cordier, *Jean Moulin: La République des catacombes*, 569-70.

68 Cordier, *Jean Moulin: La République des catacombes*, 540.

69 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 756.

70 Cordier, *Jean Moulin: La République des catacombes*, 496-7.

71 Bellescize, *Les Neuf Sages*, 212; Cordier, *Jean Moulin: La République des catacombes*, 545-7.

72 Noguères, *Histoire de la Résistance*, III. 498-501; Hostache, *Le Conseil national*, 158-60.

73 Cordier, *Jean Moulin: La République des catacombes*, 638-41.

74 Wieviorka, *Une certaine idée*, 236-7; Bourdet, *L'Aventure incertaine*, 222-3.

75 Hostache, *Le Conseil national*, 216-19; Wieviorka, *Une certaine idée*, 235-9; Virieux, „Le Front national", 447.

76 Cordier, *Jean Moulin et le Conseil national*, 169 n. 227; Virieux, „Le Front national", 641, 652.

77 Courtois, *Le PCF dans la guerre*, 327-8; P. Buton, *Les Lendemains qui déchantent: Le Parti communiste français à la Libération* (1993), 18-19, 24-6.

78 Cordier, *Jean Moulin*, I. 170-8, III. 24-5, 34-5; Noguères, *Histoire de la Résistance*, III. 643-53; Courtois, *Le PCF dans la guerre*, 304-7.

79 Cordier, *Jean Moulin*, I. 178-81.

80 Virieux, „Le Front national", 300-1; Piketty, *Pierre Brossolette*, 260, 279, 295; Cordier, *Jean Moulin*, I. 193-4.

81 Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 27-9; Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 577-8.

82 Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 30-1; Virieux, „Le Front national", 342-7.

83 Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 30-3; Virieux, „Le Front national", 568.

84 Hervé, citat în Virieux, „Le Front national", 405.

85 Virieux, în „Le Front national", 1497-9, reproduce raportul lui Villon cu privire la prima reuniune a CNR. Despre Apelul către Națiune, vezi Cordier, *Jean Moulin*, I. 269-70; Passy, *Missions secrètes*, 257-8, 453-6.

86 Courtois, *Le PCF dans la guerre*, 336-8, 377-8; Virieux, „Le Front national", 342-7, 358-70.

87 Cordier, *Jean Moulin*, III. 826, 856.

88 Ibid. I. 153-4; Piketty, *Pierre Brossolette*, 291.

89 Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 37-8; Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 620-2.

90 Virieux, „Le Front national", 453-6, 635-8. Virieux notează că Serreulles nu a fost încântat de textul votat de către CNR la 14 iulie, în ciuda faptului că era similar celui respins de către Moulin cu două luni mai devreme. Din acel moment, mişcările au format CCDM, afirmarea supremației CNR-ului devenind astfel importantă.

91 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 758.

92 Virieux, „Le Front national”, 569.

93 Virieux, „Le Front national”, 441, 490, 643-5.

94 Ibid. 629-34.

95 Wieviorka, *Une certaine idée*, 245-52.

96 Virieux, „Le Front national”, 721-2.

97 C. Andrieu, *Le Programme commun de la Résistance: Des idées dans la guerre* (1984), 84-5; Granet, *Ceux de la Résistance*, 305-7; Wieviorka, *Une certaine idée*, 259-60; Noguères, *Histoire de la Résistance*, IV. 192-5; Pierre Hervé, citat în Michel şi Granet, *Les Idées*, 107-9.

98 Bruneau, *Essai historique*, 46-7.

99 Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord”, 329.

100 Granet, *Ceux de la Résistance*, 140-1; Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord”, 282.

101 *Vingt mille heures d'angoisse* (1990), 139-40.

102 Noguères, *Histoire de la Résistance*, II. 548-9.

103 Lévy, *Mémoires d'un franc-tireur*, 118. Acelaşi lucru a fost valabil şi pentru Lecompte-Boinet în 1944, vezi Granet, *Ceux de la Résistance*, 138.

104 Sadoun, *Les Socialistes sous l'Occupation*, 113.

105 Sadoun, *Les Socialistes sous l'Occupation*, 115.

106 Ibid. 173-6; 218; Passy, *Missions secrètes*, 31-3; Laborie, *Résistants, Vichyssois*, 290.

107 Virieux, „Le Front national”, 482, 638; Sweets, *Politics of Resistance*, 137.

108 Wieviorka, *Une certaine idée*, 249, 254-5; Sadoun, *Les Socialistes sous l'Occupation*, 222.

109 Noguères, *Histoire de la Résistance*, IV. 555-8. Douzou, *La Désobéissance*, 365-92, oferă o critică a acestei viziuni. În lumina materialului prezentat de Virieux, relatarea sa diminuează gradul organizării comuniste. Vezi de asemenea Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 67-71.

110 Sadoun, *Les Socialistes sous l'Occupation*, 218.

111 Noguères, *Histoire de la Résistance*, III. 95.

112 Virieux, „Le Front national", 338-9.

113 Ibid. 707.

114 Ibid. 337, 407.

115 Andrieu, *Le Programme commun*, 59.

116 Douzou, *La Désobéissance*, 365-86, 388, 392.

Capitolul 20

1 Citat în L. Douzou, „La Constitution du mythe de la Résistance", în C. Franck (ed.), *La France de 1945: Résistances retours renaissances* (Caen, 1996), 73-83: 75.

2 Wieviorka, *Une certaine idée*, 177; Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord", 371 (de fapt, acest procent se referă doar la cei care au fost arestați).

3 Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord", 300, 540; Michel şi Granet, *Combat*, 169-70, 226-7; Calmette, *L' „O.C.M."*, 137.

4 Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord", 296.

5 Guillon, „La Résistance dans le Var", 341.

6 Wieviorka, *Une certaine idée*, 174-7.

7 Ibid. 174.

8 Marcot, „Résistance et population", 18-20.

9 Guillon, „La Résistance dans le Var", 335-6; J. Sainclivier, „Sociologie de la Résistance: Quelques aspects méthodologiques et leur application en Ille-et-Vilaine", *RHDGM* 179 (1980), 34-74: 33-5.

10 Boivin şi Quellien, „La Résistance en Basse-Normandie: Définition et sociologie", în Sainclivier şi Bougeard (eds.), *Enjeux stratégiques*, 163-73: 164-6.

11 Guillon, „La Résistance dans le Var", 355.

12 F. Marcot, „Les Paysans et la Résistance: Problèmes d'une approche sociologique", în Sainclivier şi Bougeard (eds.), *Enjeux stratégiques*, 245-55: 250.

13 Azéma, *De Munich à la Libération*, 254.

14 Kitson, „Marseilles Police”, 166-7; Jankowski, *Communism and Collaboration*, 96; J.-C. Grandhay, „Le Maquis haut-saônais dans son environnement social”, în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 279-89: 282.

15 Wieviorka, „Défense de la France et la lutte armée”, în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 97-105. Vezi de asemenea *Combat* în aug. 1943: „Vreme îndelungată, am îndemnat la prudenţă... Prudenţă, nu frică. Momentul rezistenţei totale este aproape”, citat de Marcot în „Résistance et population”, 126.

16 Guillon, „La Résistance dans le Var”, 355.

17 Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord”, 151-2.

18 Wieviorka, *Une certaine idée*, 106-8.

19 Drouot, *Notes d'un Dijonnais*, 686.

20 Douzou, *La Désobéissance*, 165; Veillon, *Le Franc-Tireur*, 97; Michel şi Granet, *Combat*, 140-1; Wieviorka, *Une certaine idée*, 104; Bédarida, *Les Armes de l'esprit*, 288-9.

21 *In Search of the Maquis*, 41.

22 Id., „The Maquis and the Culture of the Outlaw”, în id. şi Austin, *Vichy France and the Resistance*, 232-51: 243.

23 Baruch, *Servir l'État*, 493-7.

24 Ibid. 511-13.

25 Guillon, „La Résistance dans le Var”, 301; Baruch, *Servir l'État*, 508-9.

26 Kedward, *In Search of the Maquis*, 58-9.

27 Kitson, „Marseilles Police”, 172-88.

28 Halls, *Youth of Vichy France*, 386-94.

29 Sapiro, *La Guerre des écrivains*, 304-15.

30 Duquesne, *Les Catholiques*, 301-16, 335-8.

31 Kedward, *In Search of the Maquis*, 401; Abrahams, „Haute-Savoie at War”, 166-7.

32 Duquesne, *Les Catholiques*, 316-26, 349-50.

33 Guillon, „La Résistance dans le Var”, 309.

34 Laborie, *Résistants*, 251.

35 E. Martres, *Le Cantal de 1939 à 1945: Les Troupes allemandes à travers le massif central* (Courdon d'Auvergne, 1994), 164-5.

36 Guillon, „La Résistance dans le Var", 304-5.

37 Austin, „Propaganda and Public Opinion", 474.

38 Marcot, „Résistance et population", 81.

39 Rousso, „Où en est l'histoire de la Résistance", în *Études sur la France de 1939 à nos jours*, 122; Kedward, „STO et Maquis", în Azéma şi Bédarida (eds.), *La France des années noires*, II. 270-94: 281; C. Bougeard, „Les Maquis de Bretagne dans leur environnement social", în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 291-301: 292.

40 P. Mermet, „Du service du travail obligatoire au maquis", în Institut d'Histoire des Conflits Contemporains (IHCC) (ed.), *Colloque sur le maquis* (1986), 59-64: 60.

41 Kedward, „STO et Maquis", 280-3.

42 J.-L. Crémieux-Brilhac, *Les Voix de la liberté; Ici Londres 1940-1944* (1975), 115-16.

43 Kedward, *In Search of the Maquis*, 25-35; Noguères, *Histoire de la Résistance*, III. 657-70.

44 F. Marcot, „Les Maquis dans la Résistance", în IHCC (ed.), *Colloque sur les maquis*, 13-31: 36; id., „Le Service national maquis" în id. (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 211-23: 218-20.

45 Id., „Villes et pouvoirs de commandement" în Douzou et al. (eds.), *La Résistance: Villes*, 215-28: 225.

46 Kedward, *In Search of the Maquis*, 36-7; R. Bourderon, Les Maquis FTP", în IHCC (ed.), *Colloque sur le maquis*, 87-98.

47 Abrahams, „Haute-Savoie at War", 184; P. Trouillé, *Journal d'un préfet pendant l'Occupation* (1965), 9.

48 Laborie, *Résistants, Vichyssois*, 288-91; Kedward, *In Search of the Maquis*, 128-30.

49 S. Farmer, „The Communist Resistance in the Haute-Vienne", FHS 14/1 (1985).

50 A. Funk, *Hidden Ally: The French Resistance, Special Operations and the Landings in Southern France* (New York, 1992), 18.

51 G. Goupil, „Débats stratégiques autour des maquis de l'Ain", în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 235-47; Kedward, *In Search of the Maquis*, 61, 50.

52 C. Bougeard, „Les Maquis de Bretagne", în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 291-2.

53 E. Martres, „Points de vue allemands sur résistance et maquis", în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 193-210: 195-7.

54 Kedward, *In Search of the Maquis*, 65-6. Au mai existat alte asemenea descinderi, la Bagnac şi la Marcilhac-sur-Cele, în Lot, vezi Laborie, *Résistants, Vichyssois*, 297.

55 Bougeard, „Les Maquis de Bretagne", 297-8; J. Sweets, „Clermont-Ferrand et les Maquis", în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 315-25: 317.

56 Kedward, *In Search of the Maquis*, 85, 96; G. Guingouin, *Quatre années de lutte sur le sol limousine* (1991), 106; Wieviorka, *Une certaine idée*, 298-9; Kedward, „Culture of the Outlaw", 246.

57 Mermet, „Du service obligatoire au maquis", 61.

58 Citat în Marcot, „Les Maquis dans la Resistance", 24.

59 H. R. Kedward, „Le Monde rural face au maquis", în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 339-50: 344.

60 Marcot, „Les Paysans et la Résistance", 250.

61 Steel, *Littératures de l'ombre*, 104.

62 Marcot, „Les Paysans et la Résistance", 251.

63 Boivin şi Quellien, „La Résistance en Basse-Normandie", 163-6.

64 Guillon, „La Résistance dans le Var", 328.

65 Kedward, *In Search of the Maquis*, 88.

66 *Déposition*, 553.

67 Farmer, „Communist Resistance in the Haute-Vienne", 98-9.

68 Abrahams, „Haute-Savoie at War", 194.

69 Kedward, *In Search of the Maquis*, 102-4; Bougeard, „Les Maquis de Bretagne", 297.

70 Grandhay, „Le Maquis haut-saônais", 279-85.

71 C. Font, „Les Paysans et la Résistance, le modèle aveyronnais", în Sainclivier şi Bougeard (eds.), *Enjeux stratégiques*, 175-89; Guillon, „La Résistance dans le Var", 326.

72 P. Cabanel, „L'Église, les paysans et la Résistance", în Sainclivier şi Bougeard (eds.), *Enjeux stratégiques*, 221-31.

73 C. Andrieu, „Les Résistantes, perspectives de recherche", MS 180 (1987), 69-96: 73-5.

74 Pineau, *La Simple Vérité*, 72; Frenay, *La Nuit finira*, 80.

75 Texcier, *Écrits dans la nuit*, 11-12, 20.

76 Steel, *Littératures de l'ombre*, 150-3.

77 Andrieu, „Les Résistantes", 91, 94; Douzou, *La Désobéissance*, 149.

78 Wieviorka, *Une certaine idée*, 74.

79 Ibid. 45-6.

80 Andrieu, „Les Résistantes", 70.

81 P. Schwartz, „«Partisanes» and Gender Politics in Vichy France", FHS 16/1 (1989), 126-51: 136.

82 L. Aubrac, *Ils partiront dans l'ivresse: Lyon, mai 1943, Londres, février 44* (1984).

83 Andrieu, „Les Résistantes", 80-1; Guillon, „La Résistance dans le Var", 341-3.

84 Douzou, *La Désobéissance*, 183.

85 Michel şi Granet, *Combat*, 173; Schwartz, „«Partisanes» and Gender Politics", 131-2.

86 M. Weitz, *Sisters in the Resistance: How Women fought to free France 1940-1945* (New York, 1995), 70.

87 I. de Courtivron, „The Resistance of Clara Malraux", *Contemporary French Civilization* 18/1 (1994) 23-32.

88 Diamond, „Women Experience", 151.

89 *La Simple Vérité*, 293.

90 Kedward, *In Search of the Maquis*, 89.

91 L. Douzou, „La Résistance, une affaire d'hommes", în F. Rouquet şi D. Voldman (eds.), *Identités féminines et violences politiques 1936-1946* (IHTP Cahier 31; 1995), 11-24.

92 P. Schwartz, „Redefining Resistance: Women Activism in Wartime France", în M. Higonnet et al. (eds.), *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars* (New Haven, 1987), 141-53: 146; Kedward, *In Search of the Maquis*, 93.

93 Schwartz, „«Partisanes» and Gender Politics", 139-45; ead., „Women, Resistance and Communism", 196-9.

94 Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord", 412-13.

95 Schwartz, „«Partisanes» and Gender politics", 146-7.

96 Pentru o vedere de ansamblu, vezi D. Peschanski, „La Résistance immigrée", în Laborie şi Guillon (eds.), *Mémoire et histoire*, 201-15.

97 Courtois et al., *Le Sang de l'étranger*, 128-32.

98 J.-M. Guillon, „Italiens et Résistance dans le Sud-Est", în P. Milza şi D. Peschanski (eds.), *Exils et migration: Italiens et Espagnols en France 1938-1946* (1994), 651-9; Guillon, „Les Étrangers dans la Résistance provençale", *RHMC* 36 (1989), 658-71.

99 *Revue du Nord*, 226 (1975), 397-474 este dedicată în întregime polonezilor din Franța, din timpul Ocupației.

100 G. Dreyfus-Armand, „Les Espagnols dans la Résistance: Incertitudes et spécificités", în Laborie şi Guillon (eds.), *Histoire et mémoire*, 217-26; id. şi D. Peschanski, „Les Espagnols dans la Résistance", în Milza (eds.), *Exils et migrations*, 593-626; R. Trempé, „Le Rôle des Étrangers: MOI et guérillas", în Trempé (ed.), *La Libération dans le Midi*, 63-78.

101 G. Garrier, „Montagnes en Résistance: Réflexions sur des exemples en Rhône-Alpes", în Sainclivier şi Bougeard (eds.), *Enjeux stratégiques*, 207-20.

102 *The Special Operations Executive: Sound Archive and Oral History Readings* (1998), 132.

103 B. Holban, *Testament* (1989), 306-7.

104 Ibid. 177-9.

105 Courtois et al., *Le Sang de l'étranger*, 274-370, analizează în detaliu operațiunea poliției.

106 J.C. Simmonds, „Immigrant Fighters for the Liberation of France: A Local Profile of Carmagnole-Liberté in Lyon", în R. Kedward şi N. Wood (eds.), *The Liberation: Image and Event* (Oxford, 1995), 29-41.

107 Wieviorka, *Ils étaient juifs, résistants*, 267.

108 M. Goubet, „La Résistance étrangère à Toulouse 1940-1944", în Douzou et al. (eds.), *La Résistance: Villes*, 74-81; C. Lévy, *Les Parias de la Résistance* (1970), 206-11.

109 Pentru teoria trădării, vezi P. Raymond, *L'Affiche rouge* (1975); P. Robrieux, *L'Affaire Manouchian: Vie et mort d'un héros communiste* (1986).

110 S. Courtois, *Le Monde*, 2/3 June 1985; *L'Affiche rouge*, documentar de Christophe Muel, 1994.

111 P. Joutard şi F. Marcot (eds.), *Les Étrangers dans la Résistance en France* (Besançon, 1992), 108.

112 R. Bourderon, „PCF, FTP, MOI: Le PCF, le FTP et le MOI automne-hiver 1943-1944", *Cahiers d'histoire de l'Institut Maurice Thorez*, 22 (1985), 11-12; C. Lévy, „L'Affiche rouge", *L'Histoire* 18 (1989), 22-30.

113 Guillon, „La Résistance dans le Var", 502.

114 Ibid. 356-8.

115 Marcot, „Résistance et population", 53.

116 D. Virieux, „Résistance – professions: un rapport sans histoire(s)", *MS* 180 (1997), 113-46.

117 A. Simonin, „Le Comité médical de la Résistance: Un succès différé", *MS* 180 (1997), 159-78.

118 Vezi în general, Thomas, *Le Témoin compromis*; C. Morgan, *Les „Don Quichotte" et les autres* (1979); G. Sapiro, „Les Conditions professionnelles d'une mobilisation réussie: Le Comité national des écrivains", *MS* 180 (1997), 179-91; M. Atack, *Literature and the French Resistance: Cutural Politics and Narrative Forms*, 1940-1950 (Manchester and New York, 1989), 30-54.

119 Sapiro, *La Guerre des écrivains*, 432-45, 534-48; id., „Complicités et anathèmes", 339.

120 Id., *La Guerre des écrivains*, 512-28.

121 Verdès-Leroux, *Refus et violences*, 386-7.

122 Simonin, *Les Éditions de minuit*, 145-87.

123 Virieux, „Le Front national”, 426, 610, 619.

124 Sapiro, „Les Conditions professionnelles”, 188-91.

125 Marcot, „Le Service national maquis”, 219.

126 Michel, *Les Courants de pensée*, 647.

127 Virieux, „Le Front national”, 370-1.

128 Ibid. 382.

129 Ibid. 372-3.

130 Guillon, „Y-a-t-il un comportement ouvrier?”, 471-2.

131 E. Dejonghe, „Les Départements du Nord et du Pas-de-Calais”, în Azéma şi Bédarida (eds.), *La France des années noires*, II. 490-514: 510; Madjarian, *Conflits, pouvoirs et société*, 44; Chapman, *State Capitalism and Working Class Radicalism*, 251; Marcot, „Résistance et population”, 89.

132 Le Crom, *Syndicats nous voilà*, 206.

133 Guillon, „La Résistance dans le Var”, 526-37.

134 Marcot, „Résistance et population”, 89.

135 Ibid. 124.

136 Guillon, „La Résistance dans le Var”, 389-90.

137 Michel şi Mirkine-Guetzévitch, *Les Idées*, 108-9. Autorul acestor cuvinte a fost comunistul Pierre Hervé.

138 Cordier, *Jean Moulin: La République des catacombes*, 588.

139 J.-M. Guillon, „La Lutte armée et ses interprétations”, în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 147-57, 152-3; Foottit şi Simmonds, *France 1934-1945*, 56.

140 J.-M. Guillon, „Le Midi”, în Azéma et al., *Jean Moulin et la Résistance*, 103-22: 108-11.

Capitolul 21

1 Douzou, *La Désobéissance*, 151-4.

2 Steel, *Littératures de l’ombre*, 176.

3 Ehrlich, *Cinema of Paradox*, 112.

4 G. Garrier, „Montagnes en Résistance: Réflexions sur des exemples en Rhône-Alpes", în Sainclivier şi Bougeard (eds.), *Enjeux stratégiques*, 210-20: 210-11, 219.

5 H.R. Kedward, „Rural France and the Resistance", în Fishman et al. (eds.), *France at War*, 125-43: 136-40.

6 *La Diane française* (1946), 54-8.

7 În romanul lui Roger Vailland, *Un jeune homme seul* (1951), homosexualitatea este de asemenea asociată cu trădarea şi colaboraționismul.

8 J.-M. Muracciole, *Les Enfants de la défaite: La Résistance, l'éducation et la culture* (1998), 180.

9 *Journal des années noires*, 152.

10 P. Leenhardt, *Pascal Copeau 1908-1982* (1994).

11 K. Adler, „Idealizing France 1942-1948: The Place of Gender and Race" (Teză de doctorat, Sussex, 1998), 60-73.

12 Poznanski, *Être juif en France*, 555-6.

13 A. Shennan, *Rethinking France: Plans for Renewal 1940-1946* (Oxford, 1989), 43-4.

14 Hellman, *The Knight-Monks of Vichy France*, 197-8; Comte, *Une utopie combattante*, 530.

15 M. Kelly, „Humanism and National Unity: The Ideological Reconstruction of France", în N. Hewitt (ed.), *The Culture of Reconstruction. European Literature, Thought and Film, 1945-1950* (1989), 103-19.

16 Michel, *Les Courants de pensée*, 363.

17 P. Péan, *Une jeunesse française, Francois Mitterrand, 1934-1947* (1994), 231-84; D. Peschanski şi L. Douzou, „La Résistance française face à l'hypothèque Vichy", în Bidussa şi Peschanski (eds.), *La France de Vichy*, 3-42: 27-33.

18 Péan, *Une jeunesse française*, 111-295.

19 Ibid. 403.

20 Ibid. 311.

21 Ibid. 427-31.

22 Shennan, *Rethinking France*, 208-10.

23 *Vers une doctrine de la Résistance: Le Socialisme humaniste* (Algiers, 1944).

24 Shennan, *Rethinking France*, 37.

25 Granet, *Ceux de la Résistance*, 56-7.

26 Muracciole, *Les Enfants de la défaite*, 77-8.

27 Shennan, *Rethinking France*, 40-1; Muracciole, *Les Enfants de la défaite*, 74-9.

28 P. Novick, The *Resistance versus Vichy: The Purge of Collaborators in Liberated France* (1968), 140-56; Bellescize, *Les Neuf Sages*, 171-8.

29 Novick, *Resistance*, 56-9; Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 604; Douzou, *La Désobéissance*, 153.

30 Michel şi Mirkine-Guetzévitch, *Les Idées*, 261-2. Un astfel de limbaj putea fi întâlnit de asemenea în rândul colaboraţionişştilor. În mai 1942, unul dintre ei a scris că „nu de pe băncile de la *École des sciences politiques* vor fi recrutaţi revoluţionarii". Vezi Baruch, „Les Revues de l'État français", 40.

31 Sainclivier, „Essai de prosopographie comparée des dirigeants de la Résistance", în Douzou et al. (eds.), *La Résistance: Villes*, 321-36.

32 Douzou, *La Désobéissance*, 256-7.

33 Lévy, *Mémoires d'un franc-tireur*, 66, 107.

34 Michel, *Les Courants de pensée*, 369.

35 Michel şi Mirkine-Guetzévitch, *Les Idées*, 114.

36 Michel, *Les Courants de pensée*, 369-73.

37 Sweets, *Politics of Resistance*, 180.

38 Muracciole, *Les Enfants de la défaite*, 93-127.

39 Halls, *Youth of Vichy France*, 101-2.

40 Shennan, *Rethinking France*, 35.

41 Ibid. 36.

42 J.-F. Revel, *Le Voleur dans la maison vide* (1997), 77.

43 Douzou, *La Désobéissance*, 306-10.

44 Wieviorka, *Une certaine idée*, 261.

45 Bellescize, *Les Neufs Sages*, 203.

46 Shennan, *Rethinking France*, 85-9.

47 Shennan, *Rethinking France*, 94-7.

48 Andrieu, *Le Programme commun*, 53-80; Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 52-5.

49 Shennan, *Rethinking France*, 59-60; Bellescize, *Les Neuf Sages*, 19-21.

50 Margairaz, *L'État, les finances et l'économie*, 721-51; Kuisel, *Capitalism and the State*, 157-86; Bellescize, *Les Neuf Sages*, 185-8.

51 Michel, *Les Courants de pensée*, 376.

52 J.-E. Callon (ed.), *Les Projets constitutionnels de la Résistance* (1998).

53 Shennan, *Rethinking France*, 37-9, 112-27; Michel, *Les Courants de pensée*, 376-84.

54 Andrieu, „Charles de Gaulle, héritier de la Révolution", 62-3.

55 Closon, *Le Temps des passions*, 239-45; H. Footitt şi J. Simmonds, *France 1943-1945* (Leicester, 1988), 44-50; Hostache, *Le Conseil national*, 293-5, 465-70.

56 Bellescize, *Les Neuf Sages*, 189-208; C.-L. Foulon, *Le Pouvoir en province à la libération: Les Commissaires de la République 1943-1946* (1975), 70-84.

57 Closon, *Le Temps des passions*, 138-60.

58 Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 50; Virieux, „Le Front national", 573-8; Hostache, *Le Conseil national*, 289-316; Closon, *Le Temps des passions*, 138-40.

59 Footitt şi Simmonds, *France 1943-1945*, 49; Closon, *Le Temps des passions*, 176-9. Despre CPL, vezi H. Denis, *Le Comité parisien de libération* (1963).

60 Bellescize, *Les Neuf Sages*, 214-31; Teitgen, „Faites entrer le témoin", 88-102.

61 Hostache, *Le Conseil national*, 192-7.

62 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 766-70.

63 Cordier, *La République des catacombes*, 585-6.

64 Hostache, *Le Conseil national*, 198-9.

65 Ibid. 300-5, 465-70; Debû-Bridel, *De Gaulle et le Conseil national de la Résistance*, 137-8, 262-4.

66 Closon, *Le Temps des passions*, 239-34.

Introducere la partea a V-a

1 Cointet, *Pierre Laval*, 473.

2 Warner, *Pierre Laval*, 392.

Capitolul 22

1 Kedward, *In Search of the Maquis*, 116.

2 P. Trouillé, *Journal d'un préfet sous l'Occupation* (1965), 8, 19.

3 M.-T. Viaud, „Problèmes stratégiques et tactiques des maquis de Dordogne", în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 261.

4 Jäckel, *La France dans l'Europe*, 438.

5 Milward, *French Economy*, 169-70.

6 Baruch, *Servir l'État*, 538.

7 Ibid. 537.

8 Ibid. 544-60.

9 *Discours aux Français*, 324-6.

10 Jankowski, *Communism and Collaboration*, 92-130.

11 Martin du Gard, *Chronique de Vichy*, 311-13; Trouillé, *Journal d'un préfet*, 82; C. Mauriac, *Les Espaces imaginaires* (1975), 71. Despre Henriot, vezi R. Kedward, „The Vichy of the other Philippe", în G. Hirschfeld şi P. Marsh (eds.), *Collaboration in France: Politics and Culture during the Nazi Occupation* (Oxford, 1989), 32-46.

12 M. Germain, *Glières: Vivre libre ou mourir* (1994); J.-L. Crémieux-Brilhac, „La Bataille de Glières et la guerre psychologique", *RHDGM* 99 (1975), 45-72; Kedward, *In Search of the Maquis*, 132-41; Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 796-811; Noguères, *Histoire de la Résistance*, IV. 422-36.

13 Kedward, *In Search of the Maquis*, 138; Eck şi Crémieux-Brilhac, *La Guerre des ondes*, 126.

14 Veillon, *Vivre et survivre*, 275-6.

15 Kedward, *In Search of the Maquis*, 122-3.

16 Trouillé, *Journal d'un préfet*, 33-46.

17 A. Kaspi, *La Libération de la France* (1995), 24.

18 Sweets, *Politics of Resistance*, 188.

19 Abrahams, „Haute-Savoie at War", 205-9.

20 Laborie, *Opinion publique*, 311-26; Kedward, *In Search of the Maquis*, 113-14.

21 F. Marcot, „La Résistance et la population: Relation d'une avant-garde et des masses", *GMCC* 146 (1987), 3-22.

22 Marcot, „Résistance et population", 113; vezi de asemenea Laborie în *Colloque sur le maquis*, 39.

23 Citat în Cordier, *Jean Moulin: La République des catacombes*, 600.

24 Despre ideea unui război civil în Italia, vezi C. Pavone, „The General Problems of the Continuity of the State and the Legacy of Fascism", în J. Dunnage (ed.), *After the War: Violence, Justice, Continuity and Renewal in Italian Society* (Hull, 1999), 5-20.

25 Austin, „Education and Youth Policies", 321.

26 Flonneau, „L'Évolution de l'opinion", în VEF, 510, 512; Laborie, *Opinion publique*, 296-7.

27 Vezi filmul documentar *Les Voyages du Maréchal*.

28 Mauriac, *Terrasse de Malagar*, 164-8.

29 Baudot, *L'Opinion publique sous l'occupation*, 115.

30 Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 38-48; M. Agulhon, „Les Communistes et la Libération de la France", în Comité d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale (CHDGM) (ed.), *La Libération de la France: Actes du colloque international tenu à Paris du 28 octobre au 31 octobre 1974* (1976), 67-90.

31 Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 62-5, 73, 83; Courtois, *Le PCF dans la guerre*, 431-4.

32 Courtois, *Le PCF dans la guerre*, 409-18.

33 Sweets, *Politics of Resistance*, 133; Agulhon, „Les Communistes", 76; C. Andrieu, „Le Conseil national de la Résistance: Les Logiques de

l'insurrection", în Fondation Charles de Gaulle (ed.), *Le Rétablissement de la légalité républicaine* (Brussels, 1995), 310.

34 Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 61-2, 72, 89-90; Andrieu, *Le Programme commun*, 72-5.

35 Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 48-9, 73-4; Andrieu, *Le Programme commun*, 72-5.

36 Girard, „La Résistance dans les Alpes-Maritimes" (Teză, Nice, 1973), 94-8, 353-5.

37 Guillon, „La Résistance dans le Var", 587-604.

38 Sadoun, *Les Socialistes sous l'Occupation*, 218-19.

39 Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord", 589.

40 Foulon, „Prise et exercise du pouvoir à la Libération", în CHDGM (ed.), *La Libération de la France*, 501-26: 511.

41 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 769-70; Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 60-1.

42 Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 68-9.

43 M. Kriegel-Valrimont, *La Libération: Les Archives du COMAC mai-août 1944* (1964), 11-30; J. Delmas, „Conceptions et préparations de l'insurrection nationale", în CHDGM (ed.), *La Libération de la France*, 433-59: 438-9.

44 Granet, *Ceux de la Résistance*, 160-3; Wieviorka, *Une certaine idée*, 289.

45 Andrieu, „Le Conseil national", 313.

46 Bellescize, *Les Neuf Sages*, 201.

47 Guillon, „La Lutte armée et ses interprétations", 152-4.

48 M. Baudoin, *Histoire des groupes francs (MUR) des Bouches-du-Rhône de septembre 1943 à la Libération* (1962), 65, 84-5, 142; Guillon, „La Résistance dans le Var", 619-23; Bourderon, *Libération du Languedoc méditerranéen*, 53.

49 Wieviorka, *Défense de la France*, 278-9.

50 Funk, *Hidden Ally*, 9.

51 Delmas, „Conceptions et préparations", 442-6; Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 779-82.

52 Pardieu, „Un journal clandestin”, 107.

53 Vistel, *La Nuit sans ombre*, 624-32.

54 „Pour une inscription de la lutte armée dans les stratégies de Résistance”, în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 506-11; J. Delmas, „Libération avec ou sans insurrection?”, în C. Levisse-Touzé (ed.), Paris 1944: *Les Enjeux de la Libération* (1994), 28-40.

55 Delmas, „Conceptions et préparations”, 440-1.

56 13 iunie şi 14 iulie 1942; 18 martie 1943.

57 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 782-4; Delmas, „Conceptions et préparations”, 449-51; C. Bachelier, „L'Organisation de Résistance de l'armée et la lutte armée”, în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 117-28: 123-4.

58 Footitt şi Simmonds, *France 1943-1945*, 16-28, 58-64; Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 686-93.

59 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 832-41; Footitt şi Simmonds, *France 1943-1945*, 64-70.

Capitolul 23

1 Ferro, *Pétain*, 562-4.

2 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 856-7.

3 M.R.D. Foot, *SOE in France* (1966), 389; S. Weiss, „The Resistance as Part of Anglo-American Planning”, în Sainclivier şi Bougeard (eds.), *Enjeux stratégiques*, 53-66: 63.

4 Marcot, „Résistance et population”, 152.

5 Viaud, „Problemes stratégiques et tactiques”, în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 264, 266.

6 Kedward, *In Search of the Maquis*, 187.

7 Marcot, „Résistance et population”, 153.

8 Noguères, *Histoire de la Résistance*, V. 114; Kedward, *In Search of the Maquis*, 186.

9 Martres, *Le Cantal de 1939 à 1945*, 347-498; Kedward, *In Search of the Maquis*, 164-70.

10 Noguères, *Histoire de la Résistance*, V. 122-6; Kedward, *In Search of the Maquis*, 172; Amouroux, *La Grande Histoire des Français*, VIII. 123-56.

11 Kriegel-Valrimont, *La Libération*, 41-8.

12 Ibid. 53-6.

13 Funk, *Hidden Ally*, 11.

14 Andrieu, „Le Conseil national de la Résistance", în Douzou et al. (eds.), *La Résistance: Villes*, 285-98: 288-92; Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 870-5; Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 87.

15 Aglan, „Le Mouvement Libération-Nord", 548-9.

16 Pentru exemplificare, vezi Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 84; Abrahams, „Haute-Savoie at War", 221; Luirard, *La Région stéphanoise*, 536; Bachelier, „L'Organisation de Résistance de l'armée", 125-7.

17 Wieviorka, *Une certaine idée*, 286.

18 Martres, *Le Cantal de 1939 à 1945*, 362.

19 A. Brown, „Les Jedburghs: Un coup de maître ou une occasion manquée?", *GMCC* 174 (1994), 127-42; A. Calmette, „Les Équipes Jedburgh dans la bataille de France", *RHDGM* 61 (1966), 35-48; R. Frank, „Les Missions interalliées et les enjeux de la lutte armée", în Marcot (ed.), *La Résistance: Lutte armée et maquis*, 353-60; Footitt şi Simmonds, *France 1943-1945*, 85-6; Foot, *SOE in France*, 400-4.20 Kriegel-Valrimont, *La Libération*, 106-10.

21 Delmas, „Conceptions et préparations", 457.

22 Wieviorka, *Une certain idée*, 285-95.

23 J.-M. Guillon, „La Résistance provençale", *Provence historique*, 178 (1994), 429-40; Noguères, *Histoire de la Résistance*, V. 107-11; Guillon, „La Résistance dans le Var", 656-60.

24 Kedward, *In Search of the Maquis*, 195-200.

25 Martres, *Le Cantal de 1939 à 1945*, 512-16.

26 P. Dreyfus, *Vercors: Citadelle de la liberté* (1969); Noguères, *Histoire de la Résistance*, v. 336-85.

27 Baudot, *Libération de la Normandie* (1974), 79-80.

28 Porch, *French Secret Services*, 564 n. 118.

29 D. Mauss, „Rapport introductif”, în Fondation Charles de Gaulle (ed.), *Le Rétablissement de la légalité républicaine* (1996), 184.

30 Abrahams, „Haute-Savoie at War”, 301.

31 J.-P. Benamou, „L'Écho de l'arrivée du Général de Gaulle dans le Calvados”, în Fondation Charles de Gaulle (ed.), *Le Rétablissement de la légalité républicaine*, 223-32: 226.

32 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 843-54; R. Hostache, „Bayeux, 14 juin 1944”, în Fondation Charles de Gaulle (ed.), *Le Rétablissement de la légalité républicaine*, 231-42; Footitt şi Simmonds, *France 1943-1945*, 70-95.

33 Footitt şi Simmonds, *France 1943-1945*, 79-82; Benamou, „L'Écho de l'arrivée”, 228.

34 J. Kayser, *Un journaliste sur le front de Normandie: Carnet de route juillet-août 1944* (1991), 54, 62.

35 C. Brinton, „Letters from Liberated France”, *French Historical Studies*, 11/1 (1961), 2-27: 4, 12.

36 Baruch, *Servir l'État*, 562.

37 Cointet, *Pierre Laval*, 479-82; Warner, *Pierre Laval*, 397-401; Ferro, *Pétain*, 549-50.

38 Ferro, *Pétain*, 567-73.

39 Pétain, *Discours aux Français*, 340-42.

40 Funk, *Hidden Ally*, 123-8; Foot, *SOE in France*, 412; Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 882-3.

41 Funk, *Hidden Ally*, 153-5, 171-2.

42 D. Pike, „La Retraite des forces allemandes du sud-ouest de la France (août 1944)”, *GMCC* 164 (1991), 49-73.

43 *SOE in France*, 413.

44 Porch, *French Secret Services*, 225-64; A. Milward, „The Economic and Strategic Effectiveness of Resistance”, în S. Hawes şi R. White (eds.), *Resistance in Europe 1939-1945* (1976), 186-203: 197.

45 Foot, *SOE in France*, 147.

46 Crémieux-Brilhac, *La France libre*, 858.

47 Jäckel, *La France dans l'Europe*, 458-60.

48 Weiss, „The Resistance as Part of Anglo-American Planning", 60. Pentru un exemplu specific al contribuției strategice a Rezistenței, vezi A. Debon, *La Mission Helmsman: Un combat décisif de la Résistance au succès de l'opération Overlord (juin-juillet 1944)* (1997).

49 Foot, *SOE in France*, 408.

50 Funk, *Hidden Ally*, 258; Foot, *SOE in France*, 472-4.

51 Wieviorka, *Une certaine idée*, 301.

52 Buton, „La France atomisée", în Azéma și Bédarida (eds.), *La France des années noires*, II. 382-5.

53 Kedward, *In Search of the Maquis*, 209.

54 Crémieux-Brilhac, „Ici Londres: L'Arme radiophonique et l'insurrection nationale", în Levisse-Touzé (ed.), *Paris 1944*, 152-63.

55 Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 93.

56 Guillon, „La Résistance dans le Var", 700.

57 Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 102-3.

58 J.-M. Guillon, „Les Rapports de force dans la Résistance provençale", *Cahiers d'histoire de l'Institut des recherches marxistes* 34/5 (1988), 61-6: 64.

59 Guillon, „La Resistance dans le Var", 663.

60 Abrahams, „Haute-Savoie at War", 251-2.

61 P. Guiral, *La Libération de Marseille* (1974); Guillon, „Les Étrangers dans la Résistance provençale", 669.

62 C. Collin, *L'Insurrection de Villeurbanne a-t-elle eu lieu?* (1994); J. Simmonds, „Immigrant Fighters for the Liberation of France: A Local Profile of Carmagnole-Liberté in Lyon", în Kedward și Wood (eds.), *Liberation*, 29-41; G. Chauvy, *Lyon des années bleues: Libération, épuration* (1987), 240-1.

63 Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 104-6.

64 P. Bertaux, *Libération de Toulouse et de sa région* (1973), 17-31, 70; Kedward, *In Search of the Maquis*, 214-15.

65 L. Capdevila, *Les Bretons au lendemain de l'Occupation* (Rennes, 1999), 20-4.

66 Kedward, *In Search of the Maquis*, 215.

67 În general, vezi A. Dansette, *Histoire de la Libération de Paris* (1946).

68 O. Wieviorka, „La Résistance intérieure et la Libération de Paris", în Levisse-Touzé (ed.), *Paris 1944*, 137-51: 143.

69 Footitt şi Simmonds, *France 1943-1945*, 124; S. Kitson, în lucrarea „The Police in the Liberation of Paris", în Kedward şi Wood (eds.), *Liberation of France*, 43-56: 47 susţine că toate cele trei mişcări poliţieneşti au fost implicate.

70 Noguères, *Histoire de la Résistance*, V. 495-8, 523.

71 Debû-Bridel, *De Gaulle et le Conseil national*, 162-4.

72 A. Kaspi, „Les États-Unis et la Libération de Paris" în Levisse-Touzé (ed.), *Paris 1944*, 41-8: 46.

73 *Discours et Messages*, 439-40.

74 Wieviorka, „La Résistance intérieure", 146.

75 Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 99.

76 Courtois, *Le PCF dans la guerre*, 453-5.

77 A. Bobkowski, *En Guerre et en paix: Journal 1940-1944* (1991), 611.

78 Citat în Pryce-Jones, *Paris in the Third Reich*, 204.

79 Pentru acest subcapitol vezi Rousso, *Pétain et la fin de la collaboration*.

Capitolul 24

1 De Gaulle, *Mémoires*, 573.

2 „To be or not to be French", 16.

3 Vezi gândurile lui Kedward în *Liberation of France*, Kedward şi Wood (eds.), 1-9.

4 *Déposition*, 723.

5 A. Brossat, *Libération, fête folle. 6 juin 1944 – 8 mai 1945: Mythes et rites ou le grand théâtre des passions populaires* (1994), 98-100.

6 Ibid. 100.

7 Ibid. 107.

8 J.-M. Guillon, „La Libération du Var: Résistance et nouveaux pouvoirs", *Cahiers de l'IHTP*, 15 (1990), 18-19.

9 P. Villon, *Résistant de la première heure* (1983), 116-17.

10 Teitgen, „Faites entrer le témoin”, 156.

11 Kayser, *Un journaliste sur le front*, 176-7.

12 Capdevila, *Les Bretons*, 68.

13 Guillon, „La Libération du Var”, 15-16; P. Buton şi J.-M. Guillon, *Les Pouvoirs en France à la Libération* (1994), 28-9.

14 Capdevila, *Les Bretons*, 85; Guillon, „La Libération du Var”, 54-6.

15 Capdevila, *Les Bretons*, 95.

16 Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 142.

17 Guillon, „La Libération du Var”, 26.

18 Buton şi Guillon, *Les Pouvoirs*, 31-4.

19 Capdevila, *Les Bretons*, 71-82.

20 Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 123.

21 J.-A. Bailly, *La Libération confisquée: Le Languedoc 1944-1945* (1993), 208, 288; H. Chaubin, „L'Hérault”, în Buton şi Guillon (eds.), *Les Pouvoirs*, 508-17.

22 P. Laborie, „La Libération de Toulouse vue par le pouvoir central”, în Trempé (ed.), *La Libération dans le Midi*, 149-73; M. Goubet, „Une «République rouge» à Toulouse à la Libération: Mythe ou réalité?”, *RHDGM* 131 (1983), 25-40.

23 Cea mai bună analiză a politicii comuniste din această perioadă este cea a lui Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 107-94.

24 Footitt şi Simmonds, *France 1943-1945*, 155-63; Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 157-64.

25 Footitt şi Simmonds, *France 1943-1945*, 194.

26 Ibid. 197.

27 Buton, *Les Lendemains qui déchantent*, 172.

28 *Histoire de l'épuration*, I. (1967), 556-7.

29 „Aproximativ” deoarece numărul persoanelor decedate în *épuration sauvage* nu poate fi stabilit cu precizie, iar la aceasta se adaugă variaţii considerabile chiar şi în numărul estimat al persoanelor care au primit sentinţe în instanţă.

30 Novick, *The Resistance versus Vichy* este relatarea de bază; pe lângă aceasta, se poate consulta H. Rousso, „L'Épuration en France: Une histoire inachevée", *VSRH* 33 (1992), 78-105.

31 Capdevila, *Les Bretons*, 32-4.

32 T. Todorov, *Une tragédie française: Été 44, scènes de guerre civile* (1994).

33 Capdevila, *Les Bretons*, 136.

34 Bailly, *La Libération confisquée*, 268-78.

35 A. Laurens, „Le Phénomène milicien en Ariège et l'évolution de ses représentations dans l'opinion", *RHDGM* 131 (1983), 3-23: 21-3; P. Laborie, „Entre histoire et mémoire, un épisode de l'épuration: Le Tribunal du peuple de Pamiers", în M. Brunet et al. (eds.), *Pays pyrénéens et pouvoirs centraux XVI e-XX e siècle*, II. (n.p., 1995), 267-83.

36 În general, vezi C. Laurens, „«La Femme au turban»: Les Femmes tondues", în Kedward şi Wood (eds.), *Liberation of France*, 155-79 (cu numeroase fotografii); ed., „La Femme au turban: Images of Women in France at the Liberation, 1944-1949" (Teză de doctorat, nepublicată, University of Southampton, 1995); F. Virgili, „Les Tondues à la Libération: Les Corps des femmes, enjeu d'un réappropriation", *Clio: Histoire, femmes et sociétés*, 1 (1995), 111-27; „Les Tontes de la Libération en France", *Cahiers de l'IHTP*, 31 (1995), 53-64; A. Brossat, *Les Tondues: Un carnaval moche* (1992).

37 Diamond, *Women and the Second World War*, 135.

38 Capdevila, *Les Bretons*, 152.

39 S. Lindeperg, *Les Écrans de l'ombre: La Seconde Guerre mondiale dans le cinéma français (1944-1969)* (1997), 66.

40 Guillon, „La Libération du Var", 13.

41 Laurens, „La Femme au turban: Images of Women", 19.

42 Brossat, *Les Tondues*, 247-56.

43 Cazuri rare de tundere completă a părului bărbaților au fost întâlnite în cel puțin patru departamente: Virgili, „Les Tondues", 65.

44 Capdevila, *Les Bretons*, 222.

45 Ibid. 204-18.

46 Ibid. 197-218, 356-72.

47 Virgili, „Les Tondues”, 117-19; Capdevila, *Les Bretons*, 215-16.

48 Virgili, „Les Tondues”, 117-19; Capdevila, *Les Bretons*, 210.

49 L. Capdevila, „Les Femmes en Bretagne au lendemain de l’occupation allemande: Une libération inachevée”, *Mémoires de la Sociéte d’histoire et d’archéologie de Bretagne*, 77 (1999), 361-83: 380-2.

50 Diamond, *Women and the Second World War*, 138-9.

51 Într-o notă similară, M. Koreman discută despre „epurările la nivel local” în *The Expectation of Justice: France 1944-1946* (1999), 93-4.

52 Bailly, *La Libération confisquée*, 279-83. Vezi şi alte exemple la Aron, *Histoire de l’épuration*, I. 224-7.

53 Capdevila, *Les Bretons*, 171-94.

54 Koreman, *Expectation of Justice*, 139-46.

55 Ibid. 127-9, 146-7.

56 H. Lottman, *The People Anger: Justice and Revenge in Post-Liberation France* (1986); Novick, *Resistance versus Vichy*, 160.

57 În general vezi P. Assouline, *L’Épuration des intellectuels* (Brussels, 1985).

58 Sapiro, *La Guerre des écrivains*, 601-11; Assouline, *L’Épuration*, 44-56.

59 Assouline, *L’Épuration*, 26.

60 F. Kupferman, *Le Procès de Vichy: Pucheu, Pétain, Laval* (Brussels, 1980), 53.

61 Aron, *Histoire de l’épuration*, II. 534-42; *Les Procès de la collaboration: Fernand de Brinon, Joseph Darnand, Jean Luchaire* (1948), 243-347.

62 Kupferman, *Le Procès de Vichy*, 128-54.

63 *Les Procès de la Collaboration: Fernand de Brinon*, 7-240.

64 Aron, *Histoire de l’épuration*, II. 218.

65 J.-P. Rioux, „L’Épuration en France”, în *Études sur la France de 1939 à nos jours* (1985), 162-77: 169-70.

66 Berlière, *Le Monde des policiers en France*, 207-18.

67 F. Rouquet, „L'Épuration administrative en France après la Libération", *VSRH* 33 (1992), 106-17, şi id., *L'Épuration dans l'administration française* (1993).

68 Guitry, *Quatre ans d'occupations* (1947).

69 Madjarian, *Conflits et pouvoirs*, 165-83.

70 Rousso, „L'Épuration", 101.

71 Sapiro, *La Guerre des écrivains*, 613.

72 Ibid. 587; Novick, *Resistance versus Vichy*, 163-4.

73 *Choix de lettres*, 374-7.

74 Sapiro, *La Guerre des écrivains*, 565-90.

75 Ibid. 591-2; Fouché, *L'édition française*, I, 152-257.

76 Sapiro, *La Guerre des écrivains*, 611-21.

77 Ibid. 592-9.

78 Ibid. 654-62.

79 Ibid. 692.

80 *L'Esprit de la Résistance*, 393-4.

81 J. Quellien, „La Resistance dans le Calvados en 1945", în Franck (ed.), *La France de 1945*, 59-71: 62.

82 P. Laborie, „Opinion et représentations: La Libération et l'image de la Résistance", *RHDGM* 131 (1983), 65-96; Capdevila, *Les Bretons*, 277-8.

83 Koreman, *Expectation of Justice*, 56-63, 68-71, 148-88.

84 Guillon, „Parti de l'ordre et parti de mouvement", în id., Buton, *Les Pouvoirs en France*, 38-59: 52-4.

85 Ibid. 53; Capdevila, *Les Bretons*, 305-13.

86 Pentru expresia „maximalism etic", vezi Pavone, „Continuity of the State", 17.

87 Shennan, *Rethinking France*, 193.

88 H. Footitt, „The First Women députés: «Les Trente Glorieuses»", în Kedward şi Wood (eds.), *Liberation*, 129-41.

89 Capdevila, *Les Bretons*, 215.

90 Virgili, „Les Tondues", 118.

91 Muracciole, *Les Enfants de la défaite*, 320-3.

92 C. Duchen, „Occupation Housewife: The Domestic Ideal in 1950s France", *French Cultural Studies*, 24 (1991), 1-11; J. Jenson, „The Liberation and New Rights for French Women", în Higonnet et al., *Behind the Lines*, 272-84.

93 Despre Mauco, vezi Adler, „Idealising France", 166-220; P. Weil, „Georges Mauco: Un itinéraire camouflé", în Taguieff, *L'Antisémitisme de plume*, 267-76.

94 Aceasta este una dintre temele regăsite în polemica lui H. le Bras împotriva INED, *Marianne et les lapins: L'Obsession démographique* (1991).

95 R. Debré şi A. Sauvy, *Des Français pour la France: Le Problème de la population* (1946), 93, 230-1. P. Weil, „Racisme et discrimination dans la politique française de l'immigration: 1938-1945/1974-1995", *VSRH* 47 (1995), 74-99.

96 Noiriel, *Les Origines républicaines*, 275-8; Adler, „Idealising France", 130-64.

97 Wieviorka, *Déportation et génocide*, 52.

98 J.-F. Gravier, *Paris et le désert français* (1947).

99 Gravier, *Région et nation* (1942).

100 B. Rigby, „Intellectuals, Education and Culture at the Liberation: The Opposition to «la culture scolaire»", *French Cultural Studies*, 5/15 (1994), 241-52.

101 S. Added, „Les Premiers Pas de la décentralisation dans les années Vichy", în R. Abirached (ed.), *La Décentralisation théâtrale: Le Premier Âge 1945-1951* (Avignon, 1992), 43-51; D. Lindenberg, „Révolution culturelle dans la Révolution nationale: De Jacques Copeau à Jeune France: Une archéologie de la décentralisation théâtrale", *Révoltes logiques*, 12 (1980), 2-18.

Epilog

1 G. Namer, *La Commémoration en France de 1945 à nos jours* (1987), 25-45.

2 Namer, *La Commémoration en France*, 18-19.

3 *Lettres, notes et carnets, Juin 1943 – Mai 1945* (1983), 245-6.

4 Rousso, *Vichy Syndrome*, 17-22.

5 Koreman, *Expectation of Justice*, 200-12.

6 S. Courtois, „Luttes politiques et élaboration d'une histoire: Le PCF historien du PCF dans la Deuxième Guerre mondiale", *Communisme*, 4 (1983), 5-26.

7 Rousso, *Vichy Syndrome*, 32-40.

8 L. Douzou, „La Résistance française en quête d'un héros éponyme (1942-1996)", în Charle et al., *La France démocratique*, 431-40.

9 *Vichy Syndrome*, 82-97.

10 Pentru acest paragraf şi următoarele trei, vezi S. Langlois, „La Résistance dans le cinéma français de fiction 1944-1994" (Teză de doctorat nepublicată, McGill University, 1996); Lindeperg, *Les Écrans de l'ombre*.

11 R. Frank, în Institut d'histoire du temps présent, *La Mémoire des Français: 40 ans de commémoration de la Seconde Guerre mondiale* (1986), 372-3.

12 S. Farmer, *Oradour: Arrêt sur Mémoire* (1994).

13 S. Barcellini şi A. Wieviorka, *Passant, souviens-toi! Les Lieux de souvenir de la Seconde Guerre mondiale en France* (1995).

14 S. Barcellini, „Les Cérémonies du 11 novembre 1945: Une apothéose commémorative gaulliste", în Franck (ed.), *La France de 1945*, 85-100.

15 R. Frank „La Mémoire empoisonnée", în Azéma şi Bédarida (ed.), *La France des années noires*, II. 483-514: 499-501; id., *La Mémoire*, 379-83.

16 A. Vistel, *L'Héritage spirituel de la Résistance* (1955), 58.

17 *La Mémoire courte* (1953), 66.

18 R. Faligot, *Les Résistants de la guerre de l'ombre aux allées de pouvoir* (1989).

19 Verdès-Leroux, *Refus et violences*, 385.

20 Sapiro, *La Guerre des écrivains*, 682-3.

21 Rousso, *Vichy Syndrome*, 75-82.

22 Ibid. 49-54.

23 P. Assouline, *Jean Jardin 1904-1976: Une eminence grise* (1986).

24 L. Lemire, *L'Homme de l'ombre: Georges Albertini 1911-1983* (1990).

25 N. Hewitt, „1944/1793: La Droite intellectuelle et le mythe de la Terreur rouge", *French Cultural Studies*, 5 (1994), 281-92.

26 Despre Aymé în general, vezi N. Hewitt, „Marcel Aymé and the Dark Night of Occupation", în Hirschfeld în Marsh (eds.), *Collaboration France*, 203-26.

27 Rousso, *Vichy Syndrome*, 32-49.

28 N. Hewitt, *Literature and the Right in Post-war France: The Story of the "Hussards"* (1996).

29 Rousso, *Vichy Syndrome*, 68-9.

30 J. Algazy, *La Tentation néo-fasciste en France 1944-1965* (1984), 59-94.

31 Verdès-Leroux, *Refus et violences*, 445.

32 S. Barcellini, „Sur deux journées nationales commémorant la déportation et la persécution des années noires", *VSRH* 45 (1995), 76-98.

33 P. Lagrou, „Victims of Genocide and National Memory: Belgium, France, and the Netherlands 1945-1965", *Past and Present*, 154 (1997), 181-222: 204-5.

34 Ibid. 204-5.

35 F. Cochet, *Histoire des prisonniers de guerre, déportés et STO (1945-1985)* (1992), 200-2.

36 Wieworka, *Déportation et génocide*, 138-40; P. Lagrou, *The Legacy of Nazi Occupation: Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe 1945-1965* (Cambridge, 2000), 237-40.

37 Ibid. 131-2, 141-57.

38 Ibid. 163, 169-82.

39 A. Finkielkraut, *Remembering in Vain: The Klaus Barbie trial and Crimes against Humanity* (New York, 1992), 18.

40 Wieviorka, *Déportation et génocide*, 347-53.

41 Ibid. 354-8.

42 Rousso, *Vichy Syndrome*, 98-114.

43 Ibid. 132-8, 239.

44 Rousso, *Vichy Syndrome*, 114-16.

45 Ibid. 139-44.

46 Ibid. 168-90.

47 C. Nettlebeck, „Getting the Story Right: Narratives of the Second World War in Post-1968 France", în Hirschfeld şi Marsh (eds.), *Collaboration in France*, 252-93: 282-5; A. Morris, *Collaboration and Resistance Reviewed: Writers and the Mode Rétro in Post-Gaullist France* (1992).

48 N. Wood, „Crimes or Misdemeanours? Memory on Trial in Contemporary France", *French Cultural Studies*, 3 (1994), 1-21: 7-12; Rousso, *Vichy Syndrome*, 199-216.

49 Finkielkraut, *Remembering in Vain*, 20.

50 Todorov, „The Touvier Trial", în R. Golsan (ed.), *Memory, the Holocaust and French Justice: The Bousquet and Touvier Affairs* (Hanover, NH, 1996), 169-78: 175.

51 E. Conan şi H. Rousso, *Un passé qui ne passe pas* (1994), 9-30, 267-86.

52 C. Flood şi H. Frey, „The Vichy Syndrome Revisited', *Modern and Contemporary France* (1995), 244-5.

53 B. Gordon, „Afterword: Who were the Guilty and should they be tried?", în Golsan, *Memory, the Holocaust and French Justice*, 179-98: 183.

54 D. Lipstadt, *Denying the Holocaust* (1993); F. Bayard, *Comment l'idée vint à M. Rassinier: Naissance du révisionisme* (1996).

55 Rousso, *Vichy Syndrome*, 151-8; P. Vidal-Naquet şi L. Yagil, *Holocaust Denial in France* (Tel Aviv, 1995).

56 După cum a menţionat în interviul de la postul de radio francez (Europe 1) la 23 septembrie 1997.

57 F. Mitterrand, *Ma part de vérité* (1969), 20, 23-4.

58 C. Andrieu, „Managing Memory: National and Personal Identity at Stake in the Mitterrand Affair", *French Cultural Studies*, 142 (1996), 17-31.

59 O. Wieviorka, *Nous entrerons en carrière: De la Résistance à l'exercice de pouvoir* (1994), 349-50.

60 Mitterrand, *Mémoires interrompues* (1996).

61 *New York Review of Books*, 3 Nov. 1994. Pentru alte reacţii la declaraţiile lui Mitterrand din această perioadă, vezi articolele din *Le Monde* semnate de T. Judt şi Z. Sternhell (21 sept. 1994), R. Rémond (5 oct. 1994), P. Birnbaum (21 oct. 1994).

62 Conan şi Rousso, *Un passé qui ne passe pas*, 42.

63 Ibid. 44-6.

64 Vezi dezbaterea despre discursul lui Chirac dintre Nathalie Heinich şi Henry Rousso, în *Le Débat*, 89 (1996), 191-207.

65 Pe lângă această ultimă propunere inevitabilă a lui Patrick Modiano, *Dora Bruder* (1996), mai există Philippe Dagen, *La Guerre* (1996), Lydie Salvayre, *La Compagnie des spectres* (1997), Marc Lambron, *1941* (1997).

66 „Trial of Maurice Papon", 13.

67 E. Conan, „Procès Papon Résistance", *L'Express*, 5 Mar. 1998.

68 *Le Monde*, 27 feb. 1998.

69 Ibid. 24 oct. 1997.

70 Langlois, „La Résistance dans le cinéma", 227-39.

71 Ibid. 458.

72 Namer, *La Mémoire*, 377.

73 Langlois, „La Résistance dans le cinéma", 537.

74 Ibid. 523-7; H. Rousso, „Papy c'est fini", *VSRH* 2 (1984), 77-82.

75 Douzou, „L'Entrée en Résistance", 15.

76 Rousso, *Vichy Syndrome*, 214.

77 Mitterrand, *Ma part de vérité*, 23-4; vezi de asemenea Mitterrand citat în Wieviorka, *Nous entrerons*, 343-5.

78 Langlois, „La Résistance dans le cinéma", 379-80.

79 Vezi filmul documentar al lui C. Muel, *L'Affiche rouge*, 1992.

80 Vezi mai sus, în Introducere.

81 Controversa în privinţa Manifestului este detaliată la Cordier, *Jean Moulin*, III. 945-1067, 1286-1335.

82 Bourdet, *L'Aventure incertaine*, 219-20.

83 Vezi P. Vidal-Naquet, *Le Trait empoisonné: Réflexions sur l'Affaire Moulin* (1993).

84 G. Chauvy, *Aubrac: Lyon 1943* (1997).

85 *L'Événement du jeudi*, 3 apr. 1997. Despre afacerea Aubrac în general, vezi F. Delpla, *Aubrac: Les Faits et la calomnie* (1997).

86 *Libération*, 9 July 1997. Vezi de asemenea comentariile lui H. Rousso, *La Hantise du passé* (1998), 122-38.

87 Thibaud, „La Culpabilité française", *Esprit*, 168 (Jan. 1991); id., „La République et ses héros: Le Gaullisme pendant et après la guerre", *Esprit*, 198 (1994), 64-83; id., „Un temps de mémoire", *Le Débat*, 96 (1996), 166-83.

88 În Wolwikow, „Les Images", 23-4; vezi de asemenea J.-M. Guillon, „L'Affaire Aubrac ou la dérive d'une certaine façon de faire l'histoire", *Modern and Contemporary France*, 7/2 (1999), 89-92. Împreună cu alți istorici al Rezistenței, printre care se regăsesc Laborie şi Marcot, acesta a semnat o scrisoare de protest în privința felului în care soții Aubrac au fost tratați de anumiți colegi ai săi.

89 *Le Figaro*, 21 oct. 1997.

90 Citat din *La Croix in Le Monde*, 8 oct. 1997.

91 *Le Monde*, 28 oct. 1997.

92 *Le Monde*, 23 oct. 1997.